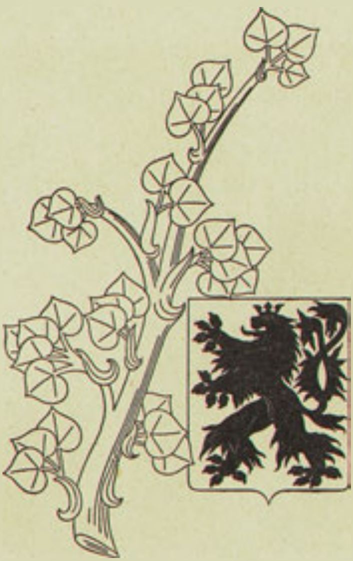
Co daly naše země Evropě a lidstvu

II. vydání

*SFINX * BOHUMIL JANDA * PRAHA * 1940*

*Český mistr kolem 1370 * Votivní obraz arcibiskupa Očka z Vlašimě*

V dobách trpkých zkušeností, ale i odhodlané vůle k novému životu vydáváme toto dílo, aby hlasy odborníků domácích i cizích podaly svědectví o nezmarné síle a hodnotě našeho národa. Je to svědectví významné. Po dobu celého tisíciletí jsme v evropské výměně kulturních statků udrželi svou bilanci vyrovnanou a mnohdy jsme dávali víc, než jsme přijímali. Třikrát, v době cyrilometodějské, v době vyspělé gotiky a v době národního obrozování, jsme byli nad jiné vydatným zdrojem kulturní posily pro ostatní slovanské národy. Není mezi nimi jediného, který by v té neb oné době nebyl od nás přijal důležité podněty kulturní a v dějinách staré kultury polské a novodobého obrození jižních Slovanů jsme měli podíl vynikající. Tak jsme vždy čestně plnili úkol nejzápadnější výspy v slovanské oblasti a nejinak tomu bylo i v širším kulturním souručenství evropském a světovém. Není duchovně chabá národní kultura, která může pro sebe uvést položky tak obecného významu, jako je reformní program husitský a náboženské, filosofické a pedagogické myšlenky Jana Amose Komenského, český přínos do vývoje evropské hudby v reformačním chorálu, v praeklasicismu osmnáctého století i v hudbě moderní, a vědecké průkopnictví Dobrovského, Šafaříkovo a Purkyňovo. Jako úrodná, staletou tradicí prohřátá půda kulturní byly naše země vždy také pevnou oporou tvůrčímu úsilí těch, kdo k nám přišli odjinud a hledali u nás druhý domov. Je naší oprávněnou chloubou, že společnou prací Vlachů, Němců a Čechů rozkvetlo právě u nás výtvarné umění barokní tak bohatě a tak po svém, že se Praha stala barokním klenotem celé střední Evropy. V průběhu staletí jsme účinně a kladně zasáhli do všech oblastí evropské tvořivosti a úměrně k možnostem měla v tom podíl celá naše kulturní oblast, česká a slovenská. Ani kruté následky bělohorské porážky nedovedly zpřetrhat souvislé pásmo našeho tvůrčího usilování nebo je odsoudit k bezvýznamnosti. Tím méně to dovedou změny, které prožíváme dnes, neboť v protikladu k době po Bílé hoře bylo nám zmenšeno území, ale struktura národa zůstala nedotčena. Upevnit tímto přesvědčením naši sebedůvěru a spolu utvrdit v nás rozhodnutí, že se duchovnímu volání své tisícileté tradice nezpronevěříme, toť úkol, který našemu sborníku dává sama doba, v níž vychází.

Vilém Mathesius

5

Rané křesťanství

RANÉ KŘESŤANSTVÍ. *Souvislý tok dějin, nesených historickými osobnostmi, se u Čechů a Slováků počíná příchodem křesťanství. Nepřišlo k nim tak záhy jako k národům západní Evropy, protože jejich území leželo stranou bývalého imperia římského, v jehož hranicích se křesťanství rychle šířilo, i stranou kulturních středisk, z nichž vycházely misie do zemí pohanských. Vždyť i k Němcům se přes výhodnější v té době polohu jejich sídel křesťanství dostalo podle oblastí o 100 až 150 let později nežli k Anglosasům v Britanii a teprve koncem 8. století násilím vniklo i do území dolních Sasů. V oblasti Čechů a Slováků zapouští křesťanství pevné kořeny v druhé polovici 9. století a křesťanská horlivost vyzařuje z území Velké Moravy za její slávy a po jejím pádu ze státu prvních křesťanských Přemyslovců daleko na sever, východ i jih. Přispěl k tomu veliký čin Rastislavův, povolání soluňských bratří věrozvěstů, jež sluší zaznamenat jako první velký příspěvek národa českého ke kulturnímu růstu Evropy. Byla tím v oblasti křesťanské založena u národů slovanských tradice národního jazyka liturgického a spolu ze spřízněného jazyka slovanského vytvořen spisovný jazyk církevněslovanský, jehož důležité funkce jsou podnes živé. V oblasti české a slovenské podlehl posléze jazyk církevněslovanský latině, ale dříve než se tak stalo, obohatila se přínosem těchto národů kultura bulharská, ruská, charvátská i polská. Také k Maďarům přišly od nich vlivy tradice církevněslovanské a vtiskly svůj znak i maďarské terminologii náboženské. To bylo již v době, kdy na původním území tradice církevněslovanská ochabovala. Byla to doba charakterisovaná velkou postavou svatého Vojtěcha, apoštola Maďarů a Poláků. V Uhrách získal Vojtěch pro křesťanství dynastii a tím i národ, a Polsku, v němž již předtím se oporou křesťanství stala česká choť knížete Měška, Dobrava, pomohl získat samostatnost církevní a tím i politickou. Bylo zásluhou jeho snah, že v Polsku bylo zřízeno arcibiskupství již roku 1000 a v Uhrách roku 1001, kdežto země české, mnohem starší ohnisko křesťanství, se nespravedlivou nepřízní osudu dočkaly arcibiskupství teprve o půl čtvrta sta let později. Tak je naše bilance v době, kdy se ve střední Evropě šíří křesťanství, vysoce aktivní. Vnější toho známkou je rozšíření, kterého již tenkrát dosahuje daleko široko v cizině kult českých světců nebo světců, spiatých s českou oblastí.*

Český podíl na církevněslovanské kultuře

VE STOLETÍ devatenáctém byl český svět proniknut živelnou snahou setřást trvalé cizozemské jho a překonat jeho zhoubné následky: odnárodnění vedoucí vrstvy kulturní a sociální, provincialisaci domácího veřejného života a přitlumení staleté kulturní tradice. Právě v té době, odporem k rakouskému oficiálnímu učení a jeho panovačným sklonům, roste a sílí česká vlastivěda. Avšak přes tuto svou oposičnost česká věda bezděky přejímala zvenčí, aniž si to často uvědomovala, běžné these o středověkém českém prostoru jako odnoži sousední říše, která se usilovně snažila napodobit a dohonit svou kulturní metropoli. Pronikání této theorie do domácí ideologie bylo možné proto, že česká společnost devatenáctého století si podvědomě rýsovala vlastní kulturní minulost k obrazu svému. Toto mylné mínění devatenáctého století dlouho a úporně vzdorovalo historické realitě a teprve v poslední době krok za krokem ustupuje před svědectvím výmluvných fakt, která postupně odhalují dnešku jednak osobitost a mohutnou expansi české kultury gotické, jednak domácí a mezinárodní závažnost duchovního dědictví velkomoravského.

Podle tak zvaného moravskopanonského Života sv. Cyrila-Konstantina, sepsaného koncem devátého století, „Rastislav, kníže moravský, vnuknutím Božím, po úradě se svými knížaty a s Moravany, vypravil poselství k císaři Michalovi, řka: Náš lid odvrhl od sebe pohanství a drží se křesťanského zákona. Nemáme však takového učitele, který by nám pravou křesťanskou víru vyložil v našem jazyce, aby též jiné kraje, vidouce to, nás napodobily. Nuže, pošli nám, pane, takového biskupa a učitele. Od vás zajisté vždy vychází dobrý zákon do všech krajů.“ (Překlad Vašicův.) Tato zpráva legendy o událostech kolem roku 862 nejúplněji vystihuje národní složky moravské mise. Podnětem a vzorem pro znárodnění církve a jejího jazyka byla zahraniční kulturní politika Byzance, tolerující zpřístupnění nejvyšších duchovních hodnot barbarským národům a jejich lidovým vrstvám voce publica. Požadavek křesťanského učení v jazyce domácím položili Moravané a především jejich vedení, dbalé státních zájmů. Velká Morava byla také prvním a bezprostředním adresátem tohoto učení, ale nikoli jeho adresátem jediným. Od začátku se počítalo s jeho dalším určením („aby též jiné kraje, vidouce to, nás napodobily“), a vedle svého základního poslání pro Čechy a Slováky zahrnovala moravská mise širší

poslání slovanské, které s hlediska jejích světských iniciátorů mělo sloužit mocenské expansi říše velkomoravské a věrozvěstům otvíralo nedozírné pole slibné působnosti. Moravská mise dala říši Rastislavově vlastní jazyk církevní a spisovný, tak zvaný jazyk staroslověnský, který byl v desátém a jedenáctém století jediný národní spisovný jazyk slovanských kmenů. Zahrnoval tehdy celý základní masiv slovanského světa a osvědčil se jako mocný činitel všeslovanské kulturní jednoty a slovanského národního uvědomění. Vděčným předpokladem takové jednoty byla nepatrná rozrůzněnost slovanského jazykového světa na rozhraní tisíciletí. Jevila se spíš vzájemným poměrem nářečí nežli osamostatnělých jazyků, a proto makedonská dialektická základna, jež vyznačovala jazyk věrozvěstů, nikterak mu nepřekážela v úloze domácí spisovné řeči ani u Slovanů Velké Moravy, ani později u jiných národů slovanských.

Pro slavistiku nedávné minulosti otázky původu však do té míry převažovaly nad problémy funkčního určení, že objev makedonských jazykových znaků v hlaholici, slovanském písmě vynalezeném Cyrilem, plně soustředil vědecký zájem na bulharský úsek církevněslovanské kultury, ba měl v zápětí časté a mylné ztotožnění původní staroslověnštiny s jejím bulharským vzděláním desátého století a odvrátil pozornost badatelů od prostředí českého, pro něž v první řadě byl utvořen staroslověnský spisovný jazyk a v němž se prvně zmohl a vykázal významnými památkami literatury přeložené a původní, prozaické a básnické, rozpravné a kodifikační, dogmatické a hagiografické.

V jaké míře byl na velkomoravské půdě obměněn a přizpůsoben místním jazykovým návykům makedonský dialekt, přinesený soluňskými bratry, lze těžko zjistit. Památky velkomoravského písemnictví jsou nám známy jedině v opisech aspoň o jedno, ba i o několik století mladších, při čemž ani jedna památka původu nesporně velkomoravského není dochována v rukopisu domácím. Existují jen dva staroslověnské rukopisy české provenience — Kijevské listy z desátého a Pražské zlomky z jedenáctého století, a ani o jednom z těchto zbytků nelze s jistotou říci, zda má předlohu z doby velkomoravské či zda jde o dílo, vzniklé teprve ve státě přemyslovském. Ať je tomu jakkoli, rukopisy jsou až z doby přemyslovské, a proto nevíme, jestli jejich nápadné pravopisné bohemismy (zejména české střídnice za praslovanské skupiny dj, tj, kt, na př. podazь, pomocь proti tvarům podaždь, pomoštь v staroslověnštině bulharské redakce) byly již znakem velkomoravského pravopisu či teprve českou novotou z doby přemyslovské. I kdybychom považovali předlohu Kijevských listů za památku velkomoravskou, rukopis desátého století mohl obměnit její pravopis podle nové platné normy. Že pravopis Kijevských listů sotva byl obecnou velkomoravskou normou, tomu nasvědčuje grafika staroslověnských rukopisů bulharské a charvátské redakce. Kdyby bylo velkomoravské písemnictví vymýtilo písmeno Cyrilovy hlaholice ⱋ, jak tomu je v Kijevských listech a Pražských zlomcích, stěží by se bylo znovu ujalo v jihoslovanském písemnictví, které bylo odnoží písemnictví velkomoravského.

Uvádějí se sice ze staroslověnských rukopisů bulharské redakce ojedinělé doklady střídnice z za skupinu dj jako domnělé stopy velkomoravské předlohy, avšak tvar rozъstvo a stejně i jiná obměna — rožъstvo, která se vyskytuje vedle něho a vedle náležitého roždьstvo, dá se nejspíš vysvětlit zjednodušením pětisouhláskové skupiny, která se utvořila zánikem slabého jeru, nadál psaného jen podle tradice. Rovněž je naprosto nepravděpodobné, že by tvar vizžь, jednou doložený v Marianském evangeliu vedle obvyklého viždь, byl vznikl kontaminací z moravského vizь a bulharského viždь. Tento jedinečný lapsus calami bulharského písaře lehce objasníme, když si vzpomeneme, že se pro takového písaře etymologická skupina zž vždy realisovala jako žd (iz + žiti = ižditi, iz + žešti = = iždešti a p.), a že tedy kladl mezi oběma skupinami rovnítko a lehce mohl omylem napsat zž místo žd, zvláště ve spojení ižd, které se mu většinou etymologicky rozkládalo v složky iz + ž.

Nejsme zatím s to, abychom přesně vymezili rozsah českého a slovenského přínosu do slovní zásoby velkomoravského písemnictví. Slovanská slovní geografie a její historický vývoj jsou ještě příliš málo známy, aby se jednotlivé lexikální prvky daly bezpečně lokalisovat podle svého původu. Ani nebyl dosud proveden po lexikální stránce soustavný srovnávací rozbor děl, o nichž moravsko-panonské legendy oznamují, že byla sepsána Cyrilem před příchodem na Moravu, svatými bratry na Moravě, Metodějem po smrti Cyrilově, a rovněž děl, psaných v údobí velkomoravském žáky věrozvěstů. Úkol je značně ztížen dvěma skutečnostmi. Jednak zůstaly tyto lexikální moravismy i ve spisech přímých a nepřímých žáků moravské mise, kteří v její práci pokračovali na půdě bulharské, ba část těchto „moravismů" byla, jak lze souditi, přijata do obecné církevněslovanské slovní zásoby a užívalo se jich i v dílech původu jihoslovanského a ruského; jednak se naopak jihoslovanští,

zvláště východobulharští opisovači velkomoravských památek zřejmě snažili odstraniti jejich příliš markantní místní zabarvení. Že toto zabarvení do cyrilometodějského písemnictví ve velkomoravské říši pronikalo, je jisté. Jagić uvádí jednotlivá slova některých staroslověnských památek, která mají obdobu výhradně jen v slovníku oblasti české a slovenské (zapętь — v zápětí, prachněnъ — práchnivý, sanь — saň, malomoštь — malomoc a p.); bylo upozorněno rovněž na staroslověnské ašutь — staročeské ješut, bratrъ — bratr, godina — hodina, kъmotrъ — kmotr, prěluždati — přelud. Ovšem je-li dnes slovo neznámo jihoslovanským jazykům, neznamená to vždy a nutně, že je neznaly ani před tisíci lety. Hojnějšími a zřetelnějšími prvky české národní oblasti se vyznačují z velkomoravského literárního dědictví díla, psaná žáky soluňských bratrů, obě t. zv. moravsko-panonské legendy, nejstarší to doklady původní slovanské hagiografie. P. Lavrov zaznamenává na příklad: radъ idu — rád jdu, čьstivъ — čstivý, prikladъ — příklad, dějati — dieti (praviti), oblübiti — obliubiti, kragui — krahujec, unuditi — unuditi a p.

Co dal světu českému, slovenskému a vůbec slovanskému postup Rastislavův? Průbojná iniciativa velkomoravského panovníka nemůže být posuzována jako episodický, pomíjivý, takřka nahodilý odklon od tradiční české orientace směrem k západu, jak to bývalo donedávna líčeno. Historici a archeologové názorně ukázali v poslední době, že území Čechů a Slováků, zvláště ta jeho část, která náleží dunajskému úvodí, od počátku patřila do okruhu hospodářského a kulturního vlivu byzantského. Jak svědčí novější vykopávky, vedly odtud nejobvyklejší obchodní cesty v druhé polovici minulého tisíciletí právě směrem k Byzanci, a právě z Byzance docházely novoty materiální kultury a uměleckého průmyslu. Historické bádání, zvláště obsažné práce Fr. Dvorníka, ukázalo, že moravskou říši devátého století spojovaly s Byzancí společné obranné snahy proti politickým a vojenským snahám západních sousedů a zčásti také proti expansivním choutkám Říma. Vědci jednostranně západnicky orientovaní se domnívají, že cyrilometodějství hrozilo Slovanům ustrnutím a odcizením od světové kultury. Historická pravda však tomuto názoru zcela odporuje. Právě most k Byzanci, tomuto vrcholnému světovému ohnisku duchovní tvorby v raném středověku, poskytoval Velké Moravě a jejím duchovním dědicům časné možnosti hutného kulturního vývoje. Jen v pásmu byzantské vzdělanosti, jak výstižně zdůrazňuje J. Pekař, mohl na začátku desátého století vzniknout ideál osvíceného křesťanského vladaře, vtělený v svatém Václavovi a v jeho církevněslovanském životě.

Moravská mise, povolaná Rastislavem a odchovaná byzantskou kulturou, nesla Slovanům vědomí rovnoprávnosti národů a rovnocennosti jejich jazyků a především vědomí suverenity národa a jazyka vlastního. Právo na bohoslužbu v národním jazyce znamená právo národa na nejvyšší oblast ve středověké hierarchii kulturních hodnot a tedy i na všechny ostatní oblasti: celá kultura a zejména celá slovesná tvorba se znárodňuje. S prvkem nacionálním je v cyrilometodějství od počátku neodlučně spjat zvláštní prvek demokratický. Právo na nejvyšší duchovní statky se přiznává každému národu a celému národu. Přístup k církevnímu učení má být plně otevřen prostému lidu, aby nezůstal „zatvrzelý a neznalý cest božích". Odpůrci slovanské bohoslužby odsuzovali naopak ústupnost cyrilometodějství vůči nižším vrstvám (mediocribus) a zpřístupnění liturgických textů považovali za jejich profanaci. Liturgie v národním jazyce si nutně vyžadovala, aby domácí kněžstvo vystřídalo cizí klerus, a tak přivolávala k životu novou duchovní elitu. Heslo znárodnělé církve poskytovalo ideologickou základnu pro zápas ohroženého národa proti veškerým agresivním záměrům sousedů a povyšovalo národní odboj na svatou obranu nejvyšších statků před úklady „odvěkého nepřítele, závidícího dobru a vzdorujícího pravdě".

Tato velkomoravská ideologie, určená podle výrazu staroslověnské legendy o sv. Metoději „také všem zemím těm slovanským", živící myšlenku slovanské pospolitosti a stmelující jejich jazykovou sounáležitost jednotou cyrilometodějské církve, měla jistě nevšední přitažlivost pro okolní slovanské národy, když dokonce i v táboře Ludvíka Němce se buditelská práce moravské mise setkávala s příznačným ohlasem. Již koncem šedesátých let devátého století, v době římských úspěchů Cyrilových, proslulý Otfried Weissenburský se v úvodu k svému franckému vzdělání evangeliáře dovolává, dle výkladu Schroederova, právě moravské mise: „Nyní mnohý muž činí pokus, píše ve své řeči a má naspěch, aby povznesl svůj národ, proč by se měli Frankové tomu vyhýbati a nepočíti po francku opěvovati slávu boží?"

Panonští Slovinci se záhy dostali do okruhu působnosti Metodějovy. Frisinské památky z rozhraní desátého a jedenáctého století jsou dnes jediným pozůstatkem slovinské literatury z raného středo-

věku a spletitá otázka jejich souvislosti s písemnictvím církevněslovanským a s kulturním okruhem českým zůstává otevřena přes nedávné skeptické hlasy cizích posuzovatelů. Latinka Frisinských památek a nejstarších českých textů jeví ve svém pravopisném usu pozoruhodné shody.

Metoděj se pokoušel se zdarem využít staletého zápasu mezi římskou stolicí a byzantskou církví o Illyricum a získat Řím pro obnovení diecése Sirmia, ve skutečnosti pro samostatnou slovanskou diecési na středním Dunaji, zahrnující Panonii a usilující o Norikum. Tradice řadila do zájmové sféry této diecése také jižní, charvátský výběžek západního Illyrica a z Illyrica východního kolbiště nejostřejší soutěže, Bulharsko. Do těchto dvou jihoslovanských zemí začal jistě ještě za života Metodějova pronikat vliv moravské mise. Existuje domněnka (ostatně neopřená o žádný přímý důkaz), že tu zasahoval přímo Metoděj — v Charvátsku snad v roce 880 za vítězného návratu z Říma na Moravu, v Bulharsku v letech 881—882, když se prý za cesty do Cařihradu setkal s knížetem Borisem. Teprve však po smrti Metodějově, po zákazu a pronásledování slovanské liturgie v moravském státě a po emigraci jejích předních horlitelů do jihoslovanských zemí se začala u Bulharů a Charvátů vzmáhat slovanská církev. Tak nastává pro cyrilometodějství s rozbitím jeho původního centra rozšíření okruhu působnosti. Jak svědčí hagiografické prameny bulharské a řecké, našli emigranti v zemi Borisově a zvlášť u panovníka připravenou půdu a uznalé přijetí a rozvinuli tu velkorysou činnost. K Bulharům přešla i velká část literárního odkazu moravské mise.

Jak bulharské písemnictví desátého století (zvláště legenda o sv. Naumovi), tak zcela stejně souvěká literatura česká (zejména legenda Kristianova) důrazně zastává názor, že zánik díla moravské mise měl nezbytně v zápětí zkázu říše Svatoplukovy. Z toho plynulo poučení pěstovat a vyvíjet cyrilometodějskou tradici. Carství Borisova syna Symeona s jedné strany a soudobý velký stát Přemyslovců s druhé považovaly sebe za povolané ochránce tohoto odkazu a za pravomocné pokračovatele velmocenské tradice velkomoravské. A skutečně vykazují dějiny desátého a zčásti i jedenáctého století dvě základní ohniska církevněslovanské kultury, bulharskou zemi a zemi českou, jež obě nejen zachovávají staroslověnštinu jako jazyk liturgický, nýbrž také obohacují literární dědictví velkomoravské stále novým hodnotným přínosem. Cyrilometodějská ideologie, která v českém státu přemyslovském slouží, jako předtím v říši Moravské, obraně proti náporu ze západu živí v Bulharsku odpor proti rozpínavosti řecké. Apologie staroslověnského jazyka a písma proti Řekům v traktátu bulharského mnicha Chrabra obměňuje důvody, které uváděly moravsko-panonské legendy proti kněžím-latiníkům. V Čechách i v Bulharsku rozkvět církevněslovanského písemnictví připadá na desáté století, v století jedenáctém v obou zemích kulturní kontinuita zvolna povoluje, v století dvanáctém církevní slovanština je potlačována v Čechách latinou a v Bulharsku nadvládou řecké hierarchie. Národní znovuzrození politické a kulturní vyplňuje třinácté století, zvláště jeho druhou polovici, a navazuje v obou zemích na hesla cyrilometodějské tradice. V Bulharsku při tom probouzí literární tvorbu v církevněslovanském jazyce středobulharské recense, důkladně přiblíženém k soudobé bulharštině, kdežto v Čechách sahá přímo k řeči domácí. Kulturní období staroslověnské mělo, jak vidíme, v Čechách a v Bulharsku přibližně stejné hranice.

Bohatství literární produkce starobulharské je dávno známo, kdežto v Čechách působilo mnoho činitelů k vyhlazení domácího literárního dědictví církevněslovanského: nenávistné řádění latiníků domácích i cizích na rozhraní jedenáctého a dvanáctého století; církevní rozkol, který právě v oné době již zatarasil duchovní literatuře cestu z Čech na Rus; nezájem dalších českých generací o zachování rukopisů, psaných nesrozumitelným písmem ať hlaholským nebo cyrilským; ničivá smršť husitské doby a později třicetileté války. Přes to všecko jsou zbytky a stopy církevněslovanské vzdělanosti v Čechách desátého a jedenáctého století tak početné a rozmanité, že opravňují dnešní vědu předpokládati v českém státě přemyslovském rozsáhlou, odolnou a tvůrčí tradici církevněslovanskou. Starší vědecká koncepce, která tuto tradici zatvrzele popírala a dle okřídleného slova Pekařova „vylidňovala celá století“, musela pracně snášet umělé důvody proti početným zbytkům české kultury církevněslovanské a hleděla vyvrátit tu jejich staroslověnské ražení, tu jejich souvislost s českým kulturním vývojem, ba samý český původ, anebo dokonce i jejich autentičnost. Všechna tato pochybovačnost se však ukázala bezpodstatná. V Čechách stejně jako v Bulharsku žilo dvojí slovanské písmo, hlaholské a cyrilské. Svědčí o tom jednak dochované zbytky (hlaholice Kijevských listů a Pražských zlomků a cyrilské vložky v Rajhradském rukopisu), jednak chyby v číslicích, charakteristické pro ruské opisy českých církevněslovanských tekstů a zaviněné převodem z hlaholského systému do cyrilského, a obdobný zjev v českolatinských legendách, jenž prozrazuje, že jejich před-

lohou byly české cyrilské opisy českých památek hlaholských. Přes hubenost zbytků nalézáme osobitý a souvislý vývoj české hlaholské grafiky a pravopisu. Církevněslovanská překladová literatura v Čechách se liší od bulharské překladatelskou technikou, lexikálními bohemismy a prameny. V Čechách se i v církevněslovanské tradici projevuje proti Bulharsku blízkost latinské kultury, a řecký obřad se tu prostupuje s ritem latinským. Proti řeckým pramenům bulharské literatury překládá se tu převážně z latiny, ale při tom se zřetelně prozrazují řecké kořeny tradice: latinské termíny předlohy jsou zhusta tlumočeny termíny převzatými z řečtiny (praecursor — prodromъ, domus — kelija, arca — kivotъ, consul — ipatъ a p.); tekst, opřený o latinský vzor, je nejednou prolínán vsuvkou řeckého původu; cizí jména biblická a hagiografická napodobují nezávisle na svém původu proti latinské formě, kterou mají v předloze, většinou soudobou výslovnost řeckou (Felix — Filikъ, Menna — Mina, Lucilla — Lukila, Bonus — Vonъ, Abraham — Avramъ), v jménech spjatých s cyrilometodějskou hagiografií se tato tradice ještě dlouho ozývá v českém středověku (Kliment, Dimitr nebo Dmitr, Quirillus). Velkomoravská duchovní poesie v církevněslovanském jazyce si nalézá pokračování i v Bulharsku i v Čechách, a původní hagiografická literatura, zahájená moravskopanonskými legendami, dává rovněž v obou zemích další plody, ale písemnictví české tu přináší novum i proti moravské říši i proti Bulharsku. Jsou to dvě legendy z první polovice desátého století (svatováclavská a pravděpodobně o něco starší svatoludmilská, nyní známá jen podle zkrácené redakce ruské), tedy životy knížat, zvláštní druh, jenž si pak našel na Rusi rozšíření a pokračování a v nejstarší z původních ruských legend tohoto druhu, pravení o sv. knížatech Borisovi a Glebovi, složeném někdy na rozhraní jedenáctého a dvanáctého století, přímo navazuje na život sv. Václava.

Mezi oběma sesterskými kulturami církevněslovanskými, bulharskou a českou, lze tedy přes nesporné rozdíly zjistit i četné markantní shody. Nabízí se otázka, zda byla mezi Čechami a Bulharskem také výměna kulturních statků. Jsou skutečnosti, které si po té stránce zaslouží pozornosti. K Pražským zlomkům liturgickým lze najít paralely v památkách bulharských, ale filiace tekstů není zatím jasná. V českolatinských spisech se někdy uvádí Bulharsko jako první misionářské působiště Cyrila a Metoděje, ale tato verse, neznámá moravskopanonským legendám, vznikla až v Bulharsku a patrně se teprv odtamtud dostala do Čech. V českolatinských legendách cyrilometodějské orientace nalézáme vedle údajů o starobylosti slovanské bohoslužby v Bulharsku také důrazné poukazy na její stálé a intensivní trvání v této zemi, což prozrazuje jistou znalost poměrů. S druhé strany i v táboře odpůrců se slovanská bohoslužba asociovala především se „sektou bulharského neb ruského národa": jak dosvědčuje podvržená bulla papeže Jana XIII., pojatá do kroniky Kosmovy. To vše se zdá nasvědčovat českému zájmu o Bulharsko, avšak stopy českého literárního pronikání jsou v bulharském písemnictví nepatrné, což je zejména nápadné ve srovnání s početnými prvky českými v literárním dědictví ruském. V bulharských spisech původních není pozorovat českého vlivu, neshledáváme mezi bulharskými památkami ani opisy nebo ohlasy českých tekstů, a jen ruské rukopisy apokryfického Nikodemova evangelia, českého překladu z latiny do církevní slovanštiny, prozrazují dle pozorování A. Sobolevského středobulharskou předlohu jako zprostředkující článek, a pravděpodobně z Bulharska se dostala tato památka i do Srbska. Zatím co máme dochováno v ruských opisech a zpracováních několik církevněslovanských hagiografických památek české recense, přeložených z latiny i původních, zůstávají legendy v Čechách vzniklé bulharskému písemnictví cizí. Nevystačíme tu s odkazem na nepříznivé historické podmínky, které v Bulharsku vyhubily mnohem větší procento starých památek nežli v Rusku. Z velkomoravského písemnictví se v bulharských opisech zachovala přece velká část známých spisů, aspoň těch, které vznikly do smrti Metodějovy. Snad import pozdějších děl ochaboval. Zatím co moravskopanonská legenda o sv. Cyrilovi, napsaná pravděpodobně ještě za života jeho bratra, je u balkánských Slovanů dobře známa, legenda o sv. Metoději, psaná krátce po jeho smrti, není u nich doložena. Na jihoslovanském pravoslavném území chybí nejen české hagiografické památky, nýbrž jakékoli stopy po kultu českých světců, kdežto na Rusi nalézáme vedle legendy o sv. Ludmile několik versí legendy svatováclavské, službu světci a v kalendářích svátky oběma zasvěcené. Také moravskopanonská legenda o sv. Metoději je tu dochována v osmi rukopisech; pravděpodobně přišla přes Čechy, a její nejstarší zápis v ruském sborníku dvanáctého století sousedí s legendou o sv. Vítovi, původu nesporně přemyslovskočeského. Jak tedy vysvětliti toto nepoměrně silnější působení církevněslovanské kultury přemyslovského státu v Rusku nežli v Bulharsku?

Vklíněním uherského státu ztratilo území Čechů a Slováků přímou hranici s Bulharskem, kdežto

knížetství kijevské v desátém století, za doby rozkvětu přemyslovského státu, s ním bezprostředně sousedilo, udržovalo přátelské, ba jak dovozují historikové, snad i spojenecké styky, bylo vázáno s ním společnými zájmy vzhledem k Polsku a mělo pro české knížetství do jisté míry stejnou úlohu jak v předchozím století pro Velkou Moravu Byzanc — bylo mu mocnou oporou z východu. Tvořila se trvalá tradice vzájemných styků. Ba i na poli materiální kultury Rusko po pádu Velké Moravy zčásti převzalo úlohu Byzance. Také pro české země desátého a jedenáctého století byzantsko-orientální vlivy zůstaly, jak svědčí Schránilův archeologický rozbor drobného umění a řemeslných prací, složkou směrodatnou, ale jako zprostředkovatel těchto vlivů se začalo uplatňovat Rusko, ať dodáváním byzantských výrobků anebo produkcí vlastní. Naopak, na poli křesťanské kultury duchovní bylo Rusko desátého století ještě odkázáno na import zvenčí.

Bulharsko, sousedící s Byzancí a pronikané jejím kulturním vlivem, si dříve osvojilo křesťanskou vzdělanost nežli ruská země, vzdálenější od jejích ohnisek. Dožilo se již mohutného literárního a uměleckého rozmachu a cítilo se duchovně soběstačnější a zabezpečenější než soudobé Rusko, které v desátém století teprv pozvolna vstupovalo na cestu církevněslovanské kultury, nemělo ještě znalce řečtiny a ovšem ani latiny, a hledalo přístup k literárnímu fondu slovanskému. Zvláště za Jaroslava Moudrého (1019—54) se šířila ruská osvěta, ze slovanských zemí se získávaly a hromadily původní a přeložené knihy, horlivě se organisovala domácí překladatelská práce, a jelikož vlastních školených překladatelů bylo ještě málo, dovážely se nejen hotové překlady, nýbrž občas i překladatelé. Tak na př. účastí Čechů a Bulharů na církevněslovanském překladu řecké Amartolovy kroniky, pořádaném v Rusku někdy v polovici jedenáctého století, vykládá N. Durnovo nápadné bohemismy a bulgarismy této rozsáhlé památky.

A konečně ještě jeden, snad nejzávažnější rozdíl: bulharská země desátého a jedenáctého století jednostranně podléhala kulturnímu vlivu byzantskému, což ji vzdalovalo od českého státu, jenž osciloval mezi ritem západním a východním s pozvolnou převahou vlivů západních. Zatím Rusko, které stejně jako oblast Čechů a Slováků náleží současně dvěma úvodím, severozápadnímu a jihovýchodnímu, bylo rovněž kolbištěm složité souhry obojích vlivů, a to až do definitivního církevního rozkolu, který vyhranil ke konci jedenáctého století jednoznačně řecký sklon církevního Ruska a zároveň latinskou orientaci církevního života českého. Teprve tehdy se začala tvořit mezi oběma zeměmi hluboká kulturní trhlina, a zatím co děkan kapituly pražské Kosmas se snažil setřít svou kronikou všecko, co vybočovalo v české minulosti z orthodoxně latinského směru, soudobý kronikář z Kijevopečerského kláštera, ústředního ohniska nesmlouvavě řecké orientace, hleděl vymýtit z ruského letopisu stopy české intensivní účasti na starších etapách ruské vzdělanosti, a v rámci pamfletické literatury protiřímské, která se na Rusi vzmohla po schismatu, objevil se i pitvorný hanopis proti Vojtěchovi, nejzápadničtějšímu z českých světců. Pojítka Ruska se západem nebyla však zpřetrhána přes noc a setrvačnost českoruských styků se ukázala i po schismatu (1054) tak silná, že ještě po osmdesátých letech jedenáctého století (pro toto datování svědčí jména nových světců v tekstu se vyskytující) proniká z Čech k Rusům a nabývá tu značné popularity modlitba k sv. Trojici, v níž se objevuje několik jmen světců výhradně západních a v níž je vedle starších světců zvláště uctívaných Čechy (Kliment, Dmitrij, Vít, Cyril a Metoděj, Václav) vzýván právě Vojtěch, s hlediska východní orthodoxie pochybný. A vice versa v r. 1095, dva roky před vyhoštěním slovanských mnichů ze Sázavského kláštera, byly v jednom z klášterních oltářů, jak se dovídáme z kroniky Sázavského mnicha, chráněny částečky ostatků svatých knížat Borise a Gleba, ruských mučedníků, kanonisovaných teprve v r. 1072.

Že Boris a Gleb nebyli jediní ruští světci, povědomí Čechům aspoň podle jména, dosvědčuje jméno Olga, jehož se v této nesporně ruské zvukové formě, podle údajů památek, užívalo v Čechách ve 12. a 13. století. Ruská jména přicházela do Čech nejenom cestou církevní. Tak na př. osobní jméno Dněpr (nebo Dněpro) se nevyskytuje nikde mimo české památky 13. a 14. století, jež reprodukují v této nové úloze název hlavní tepny Kijevské Rusi v jeho obou východoslovanských variantech. Výměna jmen a uctívaných světců je jediným dosvědčeným projevem skutečné vzájemnosti v českoruských stycích raného středověku na poli duchovní kultury. Není ovšem vyloučena možnost, že se cyrilice objevila v Čechách vedle tradiční hlaholice vlivem ruským. Je zcela možné, že v 11. století docházely do Čech z Ruska cyrilské rukopisy a že skutečně zbytkem po nich je cyrilská část Remešského evangelia, zlomek ruské památky z polovice 11. věku, darovaný Karlem IV. klášteru na Slovanech jako dědictví sv. Prokopa. V druhé polovici 11. století, když ruské duchovní písemnictví dosáhlo

vynikající úrovně a začínalo působit v světě jihoslovanském (zvláště na novém, srbském terénu kulturním), v této době posledních, na dlouho dohasínajících literárních styků českoruských, pronikly do Čech snad nejen ostatky Borise a Gleba, nýbrž zároveň kijevská služba oběma mučedníkům, převzatá i Srby, anebo jiná soudobá ruská díla. Vondrák shledává v staročeských biblických textech stopy vlivu církevněslovanských památek ruské recense, dovezených patrně na sklonku jedenáctého století. Ale to vše jsou zatím pouhé dohady, kdežto opačný proud, směřující z českého knížetství na východ, je rozmanitě doložen v ruské duchovní kultuře a byl nesporně mnohem intensivnější. Šel, jak dovozuje novodobé bádání historické (Mil'ukov) i filologické (Obnorskij) nejen do Kijevské Rusi, nýbrž také přímo do Novgorodu, nejzápadničtěji orientovaného obchodního a kulturního střediska v středověkém Rusku. Ba byla dokonce položena odvážná otázka, zda před spisovnou ruštinou kijevskou, nasáklou prvky bulharskými, nepředcházel spisovný jazyk novgorodský, orientovaný západoslovansky a obrážející se na př. v Ruské Pravdě, nejstarší ruské památce právní.
Představa o Rusku jako o poli pro kulturní pronikání jistě žila v českém cyrilometodějství a proměnila se v jeho pozdějších ohlasech a dozvucích v unionistickou touhu získati tyto „nepotvrzené" (schismatické) Slovany pro pravou víru a osvětu. Je pozoruhodné, že právě kronika Sázavského mnicha, jediné české dílo z dvanáctého století, se sympatií vzpomínající na slovanskou bohoslužbu, projevuje zároveň zájem o někdejší pokus Oty Velikého získati Rusko pro víru katolickou, a že v následujícím století se prolíná v politice Přemysla Otakara II. obrození velkomoravské ideologie s hesly boje proti ruskému schismatu.
Se zjišťováním české vrstvy v staroruském písemnictví se teprve začalo, ale již nyní lze říci, že jedině ruským opisům vděčíme za znalost většiny dochovaných církevněslovanských památek českého původu. Nejbohatší je tu český přínos do literatury překladové. Předlohy církevněslovanských překladů, pořízených v českém knížetství, jsou latinské proti řeckým pramenům většiny ostatních církevněslovanských překladů, opsaných nebo psaných na Rusi. Zpracováním podle latinských pramenů je tak zvaná druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu, vzniklá v Čechách na rozhraní tisíciletí a objevená N. Nikolským v dvou ruských rukopisech šestnáctého století. Sobolevskij našel v ruských opisech několik literárních památek, přeložených z latiny do církevní slovanštiny na české půdě, zejména Umučení sv. Víta a Homilie na evangelia papeže Řehoře Velikého. Apokryfické Nikodemovo evangelium, které latinská předloha, překladová technika a lexikální bohemismy sbližují s uvedenými Homiliemi, přišlo na Rus teprve přes Bulharsko. Nikolskij má za českou památku jedenáctého století také církevněslovanský překlad latinského Pravidla arcibiskupa Bonifáce, známý z ruských rukopisů. Nadhozená A. Kolessou otázka bohemismů v Třinácti slovech Řehoře Bohoslovce, přeložených z řečtiny do církevní slovanštiny a dochovaných v ruském rukopisu z jedenáctého století, zůstává otevřena.
První staroslověnská legenda o sv. Václavu z třicátých let X. věku je jediným z původních děl přemyslovskočeských, dochovaným plně, jen s porušující retuší formy a obsahu, v ruském písemnictví. Tato legenda a o něco starší legenda o Ludmile se záhy dočkaly v Rusku zkráceného vzdělání pro Prolog, stručné to životy svatých, seřaděné podle kalendáře. Původní, nyní nezvěstný Život sv. Ludmily, nejstarší z legend sepsaných v Čechách, zanechal po sobě vedle latinského ohlasu jedině tento ruský výtah. Ať vznikl kánon ke cti sv. Václava v Čechách, jak učí na př. Pekař a Iljinskij, anebo až na půdě ruské, je příznačné pro intensivní kult českého světce na Rusi, že tato skladba tam byla v jedenáctém století pro kostelní potřebu vložena do bohoslužebných Minejí bulharského původu.
České složky v nejstarší ruské kronice uznávají všichni novodobí badatelé (Šachmatov, Lavrov, Nikolskij, Istrin, Iljinskij). Těžší je přesněji vymezit tuto vrstvu, a dosud se tříští názory v otázkách, kdy a v jakém rozsahu pronikly české prvky do letopisu. Zatím co se Šachmatov domníval, že části nedochovaného českého spisu byly pojaty teprve do nové redakce letopisu, pořízené začátkem dvanáctého století, Nikolskij s větším oprávněním dovozuje, že letopis od začátku obsahoval českou vrstvu a ta že musila být v starší redakci rozsáhlejší a soustavnější, ba pátravý medievalista se domnívá, že lexikální bohemismy a formální, zejména komposiční vlastnosti, odlišující ruský letopis od byzantských kronik, svědčí přímo pro české církevněslovanské vzory nejstarší ruské kronikářské tradice. S jistotou prozrazují svůj český původ jednak úvodní údaje letopisu o rozsídlení slovanských kmenů, jednak jeho „pravení" o díle věrozvěstů. Letopis tu čerpá z jakéhosi velkomoravského spisu. Tento spis nesporně náležel do apologetické literatury, hájící privilegium ecclesiae moraviensis, ať rámcem apologie bylo dílo výslovně historické anebo hagiografické. Pozdějším ohlasem této literatury jsou

českolatinské legendy cyrilometodějského ladění. Letopisné „pravení" o věrozvěstech je sice spřízněno s moravskopanonskou legendou o sv. Metoději, ale vyznačuje se mnohem důraznějším moravským stanoviskem. Slovanské písmo vzniklo podle něho na Moravě a všecky církevní knihy byly přeloženy na Moravě a pro Moravu. Na ideologii moravské mise jednoznačně ukazuje i základní these obou jmenovaných úryvků o odvěké slovanskosti Illyrica a speciálně Norika a o starobylosti slovanské církve moravskopanonské. Podle letopisného „pravení" prvním učitelem Slovanů byl apoštol Pavel, jenž kázal v Illyricu odevždy slovanském, vysvětil apoštola Andronika na biskupa a označil ho za svého nástupce. Ten zahrnul do své kazatelské činnosti také Moravu, a Metoděj je prý jeho dědicem. Citovaný spis mohl vzniknouti jedině v pásmu činnosti Metodějovy, neboť ideologicky podporuje a posiluje jeho nároky na Illyricum. Zejména otázka Norika nikde jinde a nikdy potom nemohla v slovanském světě nikoho zaujmout, a je charakteristické, že rukopisy ruského letopisu většinou komolí tento nesrozumitelný název (místo náležitého norici se tu píše norci, narci, inorici, inověrci). Cesta tohoto apologetického díla na Rus mohla vést jen přes přemyslovský stát. V seznamu odnoží „jediného slovanského jazyka" jsou jmenováni „Morava a Češi", nikoli však balkánští Slované. Stanovisko, kladoucí vznik slovanského písma a písemnictví výlučně na Moravu, příkře odporovalo bulharskému pojetí. Památka tedy zřejmě nešla přes Bulharsko. Údaj „pravení", že Cyril odešel z Moravy učit bulharský národ, vznikl pravděpodobně teprve na Rusi, aby byl zamlčen římský epilog světcův, jako vůbec ruský redaktor zřejmě tlumí doklady činné účasti papežovy při misi soluňských bratří (ba ani jmenování sv. Metoděje biskupem panonským nechce letopisné „pravení" přiznat Římu; učinil to prý místní kníže Kocel). Thesi západoslovanského pramene o souvislosti moravskopanonské slovanské církve s církví apoštolskou ruský redaktor doplňuje opětovným důrazným zapojením své vlasti do jednoty slovanské: „Pavel je slovanskému jazyku (‚jazyk' dle starého slovanského názvosloví označuje i řeč i národ) učitelem, neboť kázal slovanskému jazyku a ustanovil Andronika biskupem a nástupcem po sobě pro jazyk slovanský. A slovanský jazyk a ruský je jedno, neboť od Varjagů se začali jmenovat Rusy, ale nejdříve byli Slované. Jmenují se také Polané, řeč však měli slovanskou; byli pojmenováni Polany, protože žili v poli, ale slovanský jazyk i pro ně byl jediný." Právě v možnosti závěru, že ruská církev je přímou dědičkou církve prvotné, tkvěl pro ruského kronikáře význam přejatých úryvků.

Kdežto nově pokřtěná Rus byla vděčným a schůdným odbytištěm pro českou kulturní produkci a Čechy s Bulharskem spojoval časný tvůrčí rozmach církevněslovanské vzdělanosti, opřené bezprostředně o tradici velkomoravskou, sbližovalo českou zemi s Charvátskem soužití bohoslužby slovanské a latinské a stejnorodá zdlouhavá pře s Římem o cyrilometodějský odkaz. Téměř v stejné době (koncem padesátých let jedenáctého století) dochází v obou zemích k stejnému obvinění slovansky smýšlejícího kněžstva z kacířství a k jeho prudkému pronásledování. Jak praví Sázavský mnich, latiníci brojili proti žákům Prokopovým, dicentes per sclavonicas litteras haeresis secta ypochrisisque esse aperte irretitos ac omnino perversos; a v Charvátsku současně a stejně, podle Tomáše, arciděkana spljetského, dicebant enim gothicas litteras a quodam Methodio haeretico fuisse repertas, qui multa contra catholicae fidei normam in eadem sclavonica lingua mentiendo conscripsit. Po nenávistných zákrocích českého knížete Spytihněva a charvátského krále Petra IV. Kresimíra nastává za jejich nástupců tu i tam souběžně nový houževnatý zápas o národní liturgii. Papež Řehoř VII. klade autoritativně odpor a koncem století slovanská bohoslužba v Čechách podléhá, kdežto v Charvátsku se jakž takž udržuje unií s Uhrami, v nichž se západní nápor ještě vyvažuje vlivy byzantskými. Snad i blízkost k pravoslavnému Srbsku ulamovala hrot římskému tažení proti charvátským „glagolášům". Novou vzpruhu dostává hlaholská vzdělanost v Charvátsku teprve v třináctém století, tedy zároveň s kulturněpolitickým obrozením Čech a Bulharska.

Církevněslovanská kultura samostatného Charvatska (10.—11. stol.) byla receptivní. K základnímu fondu velkomoravskému, zděděnému aspoň zčásti bulharským prostřednictvím, tu přibývá literární import z Čech. Hojné, ba převažující západní prvky církevněslovanské kultury české ji přibližovaly Charvátům proti vzdělanosti bulharské orientované východně. Kijevské listy, český rukopis desátého století, obsahující zbytek překladu latinského missalu do církevní slovanštiny české recense, mají charvátský doplněk z jedenáctého století, jenž vyplňuje první stránku listů a jenž, podle závěrů Weingartových, je stejně jako o něco mladší Vídeňské listy, charvátským opisem z téhož díla. Z toho plyne, že se český rukopis, jehož zlomkem jsou Kijevské listy, dostal do Charvátska, a zároveň že Charváti opisovali památku českého původu. Pravděpodobně ještě v nejstarším období charvát-

ského písemnictví byla z Čech do Charvátska přenesena také první církevněslovanská legenda o sv. Václavu, třebaže je dochována v charvátskohlaholských rukopisech teprve z konce čtrnáctého a z patnáctého století. Kult sv. Václava a zároveň i Ludmily dosvědčují také jejich jména v nejstarších charvátských kalendariích. Z Čech přišly k Charvátům i služby Cyrilu a Metoději, které jsou obsaženy v hlaholských breviářích a které na sebe upozornily badatele nejen lexikálními bohemismy, nýbrž i důrazným spojováním věrozvěstů s českým národem a českou zemí. Čteme tam, že se Cyrilem „národu českému rozsvítilo světlo", že Cyril přišel „do české země" a že působil „v české zemi". Domněnky o charvátském vlivu na církevněslovanské památky české, na jejich jazyk a pravopis se ukázaly liché. Hledaly se zejména charvátské prvky ve Vídeňských glosách. Jsou to slova v církevní slovanštině české recense, vepsaná latinkou mezi řádky latinského rukopisu někdy na rozhraní jedenáctého a dvanáctého století. To, co se považovalo v jejich pravopisu za charvátský nános, je však ve skutečnosti archaistickým jazykovým rysem češtiny v nepřesném vyjádření latinského písma. Církevněslovanská kultura charvátská byla proti české příliš slabá, aby byla mohla na ni zpětně působit. Vždyť i později, v tak zvaném zlatém věku charvátskohlaholského písemnictví, když Karel Čtvrtý usadil charvátské mnichy v klášteru na Slovanech, přiblížili sice tito mniši pražským vzdělancům církevní slovanštinu a hlaholici, oživili v Čechách myšlenku slovanské sounáležitosti a dali nový podnět ke zčeštění Písma a bohoslužby, přesněji řečeno posílili české tradiční názory a touhy domácí, cyrilometodějsky fundované, ale charvátské písemnictví v Čechách neproniklo. Naproti tomu do Charvátska přišlo prostřednictvím tohoto pražského kláštera v překladech několik českých literárních děl.

Ještě jednoznačněji se utvářely kulturní styky českopolské. Za celého středověku byl český stát pro polskou duchovní kulturu stálým a předním dodavatelem vzorů a podnětů, myšlenek a uměleckých hodnot, nových pojmů a nových termínů. Odtud, jak shrnuje patriarcha dnešní polské filologie A. Brückner, bylo bráno všecko, od mince až po pravopis. Cesty tohoto českého kulturního pronikání do Polska byly mnohonásobné. Hlavní branou pro intensivní kulturní import z české země bylo polské Slezsko, které polští historikové právem označují za intelektuální předvoj středověkého Polska. V časových mezích raného středověku nelze zapomínat ani na krajní pohyblivost státní hranice. Český stát desátého století zahrnoval Slezsko a Krakovsko, kdežto na úsvitě jedenáctého století se polský panovník Boleslav Chrabrý zmocnil všeho území českého a slovenského. Tato proměnlivost hranic přála fluktuaci duchovních statků. Prameny k nejstarším kulturním dějinám polským jsou hubené a mezerovité. Je málo spolehlivých údajů pro řešení otázky, do jaké míry a v jakém časovém rozsahu pronikala církevněslovanská kultura z území českého k Polákům. Víme z moravskopanonské legendy, že jakési styky mezi moravskou misí a Malopolany byly a že Metoděj usiloval, jak se zdá ze stylisace zprávy bez valného úspěchu, o pokřesťanění jakéhosi polského knížetství na Visle. Je pravděpodobné, že tento zájem souvisel s expansivní politikou moravské říše. Desáté a jedenácté století, doba církevněslovanské kultury v přemyslovském státě a zároveň doba prudkého vzájemného prolínání dějin českých a polských, poskytuje výmluvná, byť úryvkovitá data o prosakování cyrilometodějství do Polska. Jméno prvního biskupa krakovského Prohor (Prochor) a pravděpodobně též jméno jeho nástupce Prokulf (Proklus?) se hlásí k byzantskému světu. Starobylý kostelík na krakovském Wawelu opakuje charakteristické rysy soudobých českých rotund, zřejmě spjatých s tradicí cyrilometodějskou. Malopolské kostely raného středověku pokračují v českém kultu svatého Klimenta, jenž zaujímá tak významné místo v životě Cyrilově. Šiřitel křesťanství v Polsku Měšek I. orientuje polský církevní život na Čechy, jsa veden jednak vlivem své manželky, Přemyslovny Dobravy, neteře sv. Václava a sestry nebo sestřenice Kristiánovy, jednak nutností čelit velké závislosti na sousedu západním, jednak propagační a expansní schopností bohoslužby v jazyce slovanském, pěstované v Čechách. Čeští misionáři a kněží jdou do Polska a účinně pracují na organisaci a zvelebení jeho církve a kultury, ba, jak svědčí příklad Vojtěchův, i na jeho mocenském rozmachu. Novodobé bádání jak české tak polské má sv. Vojtěcha za příznivce slovanské bohoslužby; snad posílil její posice i v Polsku.

Zajisté právě do doby, kdy se šířilo křesťanství v zemi, spadá vznik polského náboženského názvosloví. Jeho základním fondem je, jak ukázaly zvláště práce E. Klicha a B. Havránka, církevní slovanština české recense. „Že tato staroslověnská vrstva polské náboženské terminologie," praví Havránek, „prošla českým prostřednictvím, o tom svědčí její přizpůsobení shodné s češtinou, jako gospodzin (stsl. gospodь), smilować (stsl. milovati, po-) anebo zvláště nápadné etymologické přeskupení, stejné s češtinou: za stsl. blagosloviti je v pol. błogosławić jako v č. blahoslaviti, za stsl. raz(d)rěšiti je roz-

grzeszyč jako v č. rozhřěšiti spojením s grzech, hřiech." Záhy vnikla do Polska také jména a uctívání českých národních světců (kostely zasvěcené sv. Václavu, jeho jméno v české formě, Strachota — zčeštěné jméno Metodějovo).

Vztahují-li se, jak dovozuje polská numismatika, denáry s cyrilským nápisem Boleslavь na Boleslava Chrabrého, syna Měškova a Dobravina, a nikoli na českého Boleslava II. nebo III., je to doklad pronikání české cyrilice do Polska. Domněnka, že tyto denáry byly určeny ruským poddaným Boleslava Chrabrého a že tedy souvisí s ruským cyrilským písmem, je zcela bezdůvodná. Pro každého, kdo je obeznámen s českolatinskými památkami raného středověku a s jejich názvoslovím, je nepochybné, že slovy latinorum et slavorum, quotquot estis incolae, jichž užívá polský kronikář z počátku dvanáctého století, t. zv. Anonym Gall, líče, jak všichni oplakávali skon Boleslava Chrabrého, jsou míněni latiníci a přívrženci slovanského směru, a že stejně v slovech Matyldy Švábské o Boleslavově nástupci, Měškovi II., že je zvyklý in propria et latina Deum digne venerari, může propria označovat jediné církevní slovanštinu, neboť žádný jiný obřadový jazyk domácí u Slovanů v té době nebyl. Ruské prameny se s odsouzením zmiňují o jakémsi vyhnání mnichů z Polska, přibližně současném s prvním Spytihněvovým vypuzením slovanských mnichů z benediktinského kláštera Sázavského a jejich útěkem do Uher. A rovněž druhé, definitivní pohromě duchovního stáda Prokopova časově odpovídají obdobné papežské zákroky proti polskému benediktinskému klášteru v Týnci u Krakova, založenému pravděpodobně Boleslavem Chrabrým. Jeho opat byl tehdy obviněn z kacířství a sesazen, a část mnichů vyhnána. Je nasnadě domněnka, že tyto represálie souvisely i v Polsku s římským tažením proti metodějské „heresi".

Ani se zánikem slovanské bohoslužby nezašla u Čechů cyrilometodějská tradice. Nalézá si výraz v latinských spisech, vroucně propagujících dílo průkopníků slovanské liturgie, v obnově zápasu o právo in propria Deum venerari a v pietně udržované duchovní písni z dědictví církevněslovanského. I toto období nabádavých odkazů k cyrilometodějskému precedentu a vzoru si nalézá odezvu v sousedním Polsku. Legenda o genealogii slovanských národů, převzatá od Čechů a rozváděná polskolatinskými kronikami (Scribitur enim in vetussimis codicibus, quod Pannonia sit mater et origo omnium slavonicarum nationum ap.), pramení, jak dovozuje N. Nikolskij, v tradici moravskopanonské. Také do Polska pronikají českolatinské mše ke cti Cyrila a Metoděje. Také na Polsko se rozšiřují pokusy Karla IV. o nové zavedení slovanské bohoslužby v Čechách. Také v Polsku žije po celá století plným životem starobylá duchovní píseň, spjatá tradicí s jménem Vojtěchovým. Poučné varianty české skladby ‚Hospodine, pomiluj ny' umožňují z dochované, poněkud počeštěné redakce vyčíst původní, čistě církevněslovanskou versi. Filologická kritika polské písně ‚Bogarodzica dziewica', známé jen z pozdějších, poměrně standardisovaných opisů, nás staví před těžší úkoly. Lze tu však zjistit tři jazykové vrstvy — církevněslovanskou českého ražení (srov. zvlášť Bogarodzica, Bogiem slawiena m. błogosławiena, Gospodzina), českou (matko, zwolena, twego, spuści, srov. stč. spustiti = odpustiti, zbożny) a polskou — a se značnou pravděpodobností stanovit jejich časovou posloupnost: skladba původně církevněslovanská byla počeštěna a pak teprv popolštěna. Nalézáme tu na příklad slova U twego syna. Tvar twego místo polského twojego je nepochybný bohemismus. Ten teprv pozdě vnikl do spisovné polštiny, v písni však je prostě zachováno znění předchozí, české redakce. Převod do polštiny U twojego syna by byl porušil sylabické schema. Toto české znění však není původní. Předložka u je tu zřejmý přílepek znešvařující smysl. Byla nejspíš dosazena pro zachování sylabického schematu, jemuž by jinak počeštěním církevněslovanské verse bylo hrozilo ochuzení o jednu slabiku. Tak dospíváme k prvotnímu, církevněslovanskému znění Tvojego syna.

Působivost církevněslovanského období české kultury nepřestává na slovanských státech. V tom, že první merzeburský biskup Bavor Boso kázal na sklonku desátého století pro lužické Srby slovansky, vidí Chaloupecký právem vliv vzoru českého. Otázka nejstarších kulturních a církevních dějin uherských jistě čeká na pozornou a všestrannou revisi. Avšak již teď je mimo pochybu, že českému živlu, a to především cyrilometodějskému proudu, náleží v těchto dějinách význačný podíl. O stycích Metodějových s maďarským panovníkem mluví již moravskopanonská legenda, a memorandum bavorských biskupů z r. 900 přímo obviňuje odbojné Moravany z nadržování Maďarům. Když uherský stát zahrnul značnou část bývalé říše velkomoravské, přívrženci slovanské bohoslužby na tomto území sotva vymizeli. Ba uherský stát převzal jisté tradice Velké Moravy a zejména udržoval politické a kulturní styky s Byzancí. Kláštery východního obřadu, které vznikaly na uherském území v desátém století, pravděpodobně poskytovaly útočiště slovanské liturgii. Když Spytihněv vyhostil slovanské

mnichy ze Sázavského kláštera, uchýlili se právě do Uher. Zatím co německé mise v sedmdesátých a osmdesátých letech desátého století selhávaly, snad proto, že se Uhři jako soudobí Poláci báli přílišného vlivu Říše, Češi se tu setkali na tomtéž poli s plným zdarem. Po sv. Vojtěchu, jenž již za knížete Gejzy zasahoval do církevně-politického života uherského a měl pak pronikavý vliv na jeho syna Štěpána Svatého, uplatnil se v Uhersku Vojtěchův významný spolupracovník, břevnovský opat Radla-Anastasius. Ten rozvinul s desíti slovanskými mnichy úspěšnou misionářskou činnost, vymohl pro Štěpána na císaři Ottovi III. korunu a zřízení diecesí, byl jmenován prvním arcibiskupem uherským a vyznamenal se velkorysou organisací uherské církve.

Toto mnohotvárné pronikání církevněslovanské tradice české se u Maďarů stejně jako u Poláků projevuje jednak v kultu sv. Vojtěcha, sv. Václava, sv. Klimenta, těsně spjatého s cyrilometodějskou tradicí, a sv. Víta, patrona české země, pojatého i do české hagiografie v jazyce církevněslovanském, jednak v časném šíření českých křestních jmen, jednak v maďarské církevní terminologii. Ještě před nedávnem kladl slovenský badatel rozpačitou otázku, jak je to možné, že apoštoly Maďarů byli Češi, kdežto četným maďarským slovům křesťanské víry a života je přisuzován původ staroslověnský. Dnes víme, že mezi těmito dvěma skupinami faktů není žádný rozpor. Je naopak přirozené, že čeští misionáři přinášeli do Uher staroslověnštinu české recense. Nezdá se vyloučena ani možnost, že se v této vrstvě maďarského slovníku vyskytují také archaistické hláskoslovné zvláštnosti slovenské, ale věc žádá nového, detailního rozboru.

Shledáváme, že dílo moravské mise mělo rozsáhlé pásmo vlivu a že přímý dědic Velké Moravy, přemyslovský stát, toto pásmo ještě vydatněji rozšířil. Lze souhrnem říci, že směrodatným přínosem této kulturní expanse pro vývoj slovanských národů byla idea církevněslovanského jazyka. Jak Morava, tak i přemyslovské Čechy přispěly ovšem i přímo k jeho konkretní výstavbě, ale jeho základy byly položeny jinde a po pohromě někdejší říše Rastislavovy jinde dospěl těch kanonických forem, které se staly východiskem jeho dalšího mezinárodního vývoje. Idea církevněslovanského jazyka se však prvně a plně uplatnila v říši velkomoravské. Je obsažena in nuce již ve výše citovaném poselství Rastislavově, a právě na Moravě se v bojích proti příliš mocným Němcům a „trojjazyčnému bludu" vyhranila a vydobyla si uznání. V těchto bojích pokračovalo také české cyrilometodějství a tohoto uznání se stejně dovolávaly generace Kristiánova a Dalimilova, Pulkavova a Rokycanova, Bílejovského a Balbínova. Tak idea u Čechů trvala a zůstávala hybnou silou i tehdy, když její materiální podklad, vlastní církevněslovanský jazyk, tu patřil již minulosti. U jižních a zvláště východních Slovanů tento jazyk a jeho ideologická náplň žily dál v harmonickém souručenství. Podstatu ideje vlastně vystihuje termín jazyk církevněslovanský. Slovanský, národní jazyk a národní myšlenka vůbec jsou tu od začátku uznány a posvěceny církví a dány jí do služby. Národ, jeho jazyk a církev se tu spínají v nerozlučný celek. Rovněž obrana těchto tří statků splývá v jednotný posvátný úkol. Je výmluvně ztělesněn v Prokopovi, posledním českém světci cyrilometodějského období. Proti latině, řečtině, němčině je církevní slovanština jazykem národním, ale proti mateřštině každého slovanského národa je to jazyk nadnárodní, svým posláním slovanský bez bližšího určení. V pojmu církevněslovanského jazyka je tedy založena hierarchie hodnot. Jako náboženská myšlenka byla považována za nadřazenou všem lidským statkům, tak kmenovému povědomí je tu nadřazena slovanská myšlenka a obecné řeči zase církevní slovanština. Pro ideologický vývoj slovanských národů měly tyto tři hierarchické podněty, navzájem se podporující, nesmírný význam, a jazyky, těžící z církevní slovanštiny, vyvinuly rozmanitou stupnici přechodních a hybridních útvarů mezi ní a řečí obecnou a takto nabyly vzácného bohatství významových a stylistických odstínů.

Bibliografie: Ríša veľkomoravská, sborník vedeckých prác. Sostavil J. Stanislav. 1933. — Základy středověku. Dějiny lidstva od pravěku k dnešku za redakce J. Šusty, III. 1938. — V. Jagić: Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin 1913. — F. Trávníček: K otázce čs. prvků v církevní slovanštině. Časopis pro moderní filologii ročník XIV., 1928. — N. van Wijk: Geschichte der altkirchenslavischen Sprache. Lipsko 1931. — N. Trubetzkoy: Altkirchenslavische Sprache. Nach Vorlesungen gehalten an der Wiener Universität. (Litogr.) — B. Havránek: Vývoj spisovného jazyka českého. Čs. vlastivěda, Řada II. 1936. — F. Pastrnek: Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda. 1902. — P. Lavrov: Kyrylo ta Metodij v davn'o-slovjans'komu pys'menstvi. Kijev 1928. — F. Dvorník: Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. Praha 1933. — V. Pogorělov: Češskije prodolžateli kirillo-metodijevskoj literaturnoj tradicii. Bulletin de l'Institut archéologique bulgare X., 1936. — J. Vajs: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile. 1929. — M. Weingart: První česko-církevněslovanská legenda o sv. Václavu. Svatováclavský sborník I. 1934. — B. Havránek: Kritické přehledy nových prací o církevněslovanské kultuře velkomoravské a české. Časopis Matice Moravské r. LV., LVIII, LIX. 1931, 34, 35. — A. Sobolevskij: Materialy

i izslědovanija v oblasti slav'anskoj filologii i archeologii. Petrohrad 1910. — Týž: Žitija sv'atych v drevnem perevodě na cerkovno-slav'anskij s latinskago jazyka. Petrohrad 1904. — V. Chaloupecký: Svatý Vojtěch a slovanská liturgie. Bratislava r. VIII., 1934. — R. Jakobson: Nejstarší české písně duchovní. 1929. — Týž: Úvahy o básnictví doby husitské. Slovo a slovesnost r. II., 1936. — J. Stanislav: Doterajšie výzkumy o frizinských pamiatkach. Byzantinoslavica r. IV., 1932. — M. Weingart: Hlaholské listy vídeňské. Časopis pro moderní filologii r. XXIV., 1938. — A. Florovskij: Čechi i vostočnyje slav'ane, I. Praha 1935. — N. Nikol'skij: K voprosu o sledach moravo-češskogo vlijanija na literaturnych pam'atnikach do mongol'skoj epochi. Vestnik Akademii Nauk SSSR 1933. — Týž: Povesť vremennych let, kak istočnik dl'a istorii načal'nogo perioda russkoj pis'mennosti i kul'tury I., Leningrad 1930. — S. Obnorskij: Russkaja Pravda, kak pam'atnik russkogo literaturnogo jazyka. Izvestija Akademii Nauk SSSR 1934. — P. Lavrov a N. Durnovo: Posudky Istrinova vydání kroniky Amartolovy. Slavia r. IV., VI. 1925, 1928. — M. Gumowski, Szkice numizmatyczno-historiczne z XI. wieku. Poznań 1924. — E. Klich: Polska terminologja chrześcijańska. Poznań 1927. — T. Lehr-Spławiński: Misja słowiańska św. Metodego a Polska. Collectanea Theologica r. XIII., 1932. — Týž: Uwagi o języku Bogurodzicy. Krakov 1936. — J. Birkenmajer: Zagadnienie autorstwa Bogurodzicy. Hnězdno 1935. — Týž: Bogarodzica dziewica. Lvov s. a. — R. Jakobson: Český verš před tisíci lety. Slovo a slovesnost I., 1935. — A. Novák: Ohlas působení Methodějova a Konstantinova v soudobém Německu. Český časopis historický r. XXI., 1915. — J. Macůrek: Dějiny Maďarů a uherského státu. Praha 1934. — V. Chaloupecký: Radla-Anastasius, druh Vojtěchův, organisátor uherské církve. Bratislava r. I., 1927.

Olaf Jansen

Svatý Vojtěch a jeho poslání v Uhrách a v Polsku

BRUNO Querfurtský, spisovatel legendy o životě a utrpení svatého Vojtěcha, vypráví, že Adalbert, pozdější arcibiskup magdeburský, když se vracel ze své velké misijní cesty na Rus, kam k žádosti kněžny Olgy Kyjevské vyslal jej císař Oto Veliký, zastavil se na Libici, v rodišti Vojtěchově, a tam biřmoval mladého Vojtěcha svým jménem. Legenda touto zmínkou jako by chtěla naznačiti, že český biskup Vojtěch-Adalbert měl se státi pokračovatelem v díle „ruského biskupa" (jak prameny magdeburského Adalberta někdy nazývají) a důvěrného rádce císaře Oty Velikého, v jeho politice slovanské.

Výpadní branou této velkoryse myšlené politiky Oty Velkého, kterou měly podporovati vojenské i diplomatické akce císařovy v krajinách slovanských, stejně jako činnost misionářská, měl býti Magdeburk. Tam Ota Velký založil roku 968 nové arcibiskupství a jeho vedením pověřil již výše zmíněného Adalberta, před tím učeného a také slovanského jazyka znalého mnicha trevírského. Magdeburk, jak se v zakládací listině nového arcibiskupství praví, měl se státi metropolí „veškerého národa Slovanů za Labem a Sálou" a nové arcibiskupství mělo v prvé řadě sloužiti „k rozšíření hranic víry křesťanské a k podřízení nezkrocených kmenů slovanských za Labem a Sálou pod jho Kristovo". Byl to úkol stejně církevní jako politický. — Snad není náhodou, že k arcibiskupu Adalbertovi dán byl na vychování mladý Vojtěch. Tu zajisté v okolí svého patrona měl dosti příležitosti seznámiti se s výše naznačenými tendencemi slovanské politiky říše a jejích vladařů z rodu saského. Nepřekvapí nás proto, když Vojtěch za Oty III. se stal skutečně křesťanským apoštolem východu a světcem netoliko v rodné zemi, ale i národním světcem Poláků a Maďarů, neboť za změněné situace jinými prostředky uskutečňoval z Prahy v Čechách, z Hnězdna v Polsku a ze Stoličního Bělehradu v Uhrách velký plán christianisace těchto zemí, plán někdy Oty Velkého i arcibiskupa Adalberta.

Z národů a zemí v střední Evropě, v sousedství království německého, o starší křesťanskou tradici se mohl opírati v X. století toliko stát prvých Přemyslovců v oblasti české a slovenské. Tam se s křesťanstvím setkáváme již na počátku století IX. (prvý křesťanský chrám historicky dosvědčený na území Čechů a Slováků je v Nitře na Slovensku, někdy kolem roku 825!) a v druhé polovici IX. století je pro kraje Čechů a Slováků již bezpečně doložena řádná církevní organisace v čele s arcibiskupem a několika biskupy. Bylo to dílo slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje i moravských panovníků Rastislava a Svatopluka. Moravské křesťanství našlo pak pokračování v Čechách za prvých Přemyslovců ve století X. A tak hlavní jejich hrad Praha, „svatá Praha", jak se v současných pramenech píše, mohla se brzy potom pochlubiti i slávou prvých slovanských mučedníků a světců, svaté Ludmily († 920), manželky prvého křesťanského knížete českého Bořivoje, a jejího vnuka knížete českého svatého Václava († 929).

A když pak v letech 973—75 Praha stala se biskupstvím (biskupstvím, podřízeným jihoněmecké Mohuči, nikoli severoněmeckému Magdeburku), mohli bychom říci, že Praha přejímá pro kraje sousedící s českým státem, k němuž vedle Čech, Moravy a Slovenska patřilo také Slezsko a Krakovsko,

Přenesení ostatků Sv. Cyrila do kostela S. Clemente v Římě. Freska z druhé poloviny XI. století v předsíni kostela S. Clemente. Po levé straně je zobrazen papež se svým průvodem, uprostřed ostatky sv. Cyrila, nesené mladými kleriky, vpravo naznačen vnitřní prostor kostela s knězem sloužícím mši svatou.

zčásti úkol, kterým v polovici století X. obmyslil císař Oto Veliký původně Magdeburk. Bylo to zásluhou moravsko-českého křesťanství a snad i slovanské liturgie, ale bylo to též zásluhou osvíceného a v Magdeburku v otonských tradicích vyrostlého pražského biskupa Vojtěcha. Jisto je, že křesťanství v rozsáhlém státu polském, jehož hranice se dotýkaly Baltu, a podobně v státu uherském je českým dílem. Ale byly v té době i hojné styky mezi státem českým a Ruskem, dokud jejich hranice se dotýkaly, a Vojtěch do svého misijního programu pojímal i Slovany polabské, zejména Lutice, kteří rovněž hraničili s českým státem X. století; zemřel pak na misijní cestě v Prusku. Leč k Vojtěchovým zásluhám právem měli bychom přičísti i jeho misijní působení, možno-li tak říci, na jihu a západu Evropy, kde se mu podařilo získati zájem o věci slovanské u nejpřednějších představitelů tehdejšího kulturního světa, zejména u mladého císaře Oty III., u papeže Silvestra II. a v jejich okolí. Tak se stal Vojtěch netoliko apoštolem polského a uherského východu, ale také významným propagátorem slovanské myšlenky v tehdejší Evropě. V tomto ohledu patří mu vedle Cyrila a Metoděje nejpřednější místo. Sám je také první Čech, kterého znala kulturní Evropa a v němž spatřovala významného představitele evropské civilisace.

Svatý Vojtěch se narodil v Čechách asi roku 956. Byl syn libického knížete Slavníka, pod jehož moc náležela tehdy skoro celá východní polovice země české. Byl to nejvýznamnější rod v tehdejším státu českých Přemyslovců, ba přímo soupeřil s Přemyslovci o prvenství. Někdy kolem roku 972 poslán byl Vojtěch na slavnou tehdy školu v Magdeburce, kde dosáhl „vrcholku moudrosti božské" a vůbec vzdělání, o němž současníci mluví vždy s uznáním. Školská příprava v Magdeburce byla také asi základem pro pozdější Vojtěchovu činnost literární. Po návratu do rodné země stal se knězem při katedrálním kostele pražském. Než tenkráte při vší své učenosti prý „neuměl ještě pozírati k nebesům", ba jak jeho Vita praví, „příliš hleděl si rozkoší tohoto světa". Až pak náhle smrt prvého pražského biskupa Dětmara způsobila obrat. I „nasypav popela na hlavu svou ... chtíče tělesné ohněm lásky boží počal krotiti". Když pak z vůle „lidu a knížete" českého Boleslava II. se stal biskupem (roku 982 přijal od císaře Oty II. v Italii investituru, při čemž se setkal se slavným opatem Majolusem z Cluny), vnitřní jeho přerod byl dokonán.

Jaké asi byly pohnutky, které císaře Otu II. i českého knížete Boleslava II. vedly k tomu, aby na stolec biskupský v Praze dosedl mladý Slavníkovec? Jistě padalo v úvahu jeho vzdělání, jeho zbožnost, jeho urozenost a nikoliv v poslední míře i to, že byl Slovan, „indigena noster", jemuž známy byly všecky zvláštnosti, kterými tehdejší církev česká se lišila od sousedních diecésí západních. Jestliže už pro prvého pražského biskupa, saského Dětmara, mluvila okolnost, že sám znal jazyk slovanský, byla tato věc pro Vojtěcha, který vyrostl v prostředí moravsko-českého křesťanství, jistě tím důležitější. Byla to jistě v prvé řadě znalost (vedle latiny) také slovanského jazyka bohoslužebného, který se udržoval s vědomím církve v zemích českých v století X. i něco později. Vojtěch ani jako biskup nebyl nepřítel slovanské liturgie a rozuměje sám také obsahu slovanských knih věděl, že užívání slovanského jazyka při bohoslužbě není církevním rozkolnictvím. Nicméně rozhodující povahy byly přece jen asi důvody politické. Měla být volbou Vojtěchovou za biskupa usmířena stará žárlivost mezi Přemyslovci a Slavníkovci? Zdálo se, jako by se rozdělili o vládu. Přemyslovec Boleslav II. byl v českém státu knížetem světským, Slavníkovec Vojtěch knížetem duchovním. Nedaleká skutečnost však ukázala, že tyto rozpory dvou mocných rodů knížecích odstraněny nebyly, ano, že se staly přímo tragickým momentem v celém působení Vojtěchově.

Úkoly, před nimiž mladý biskup stál, byly by bývaly mimořádně těžké i pro toho, jehož křesťanské zanícení by nebylo bývalo podlamováno politickou nedůvěrou knížete k biskupovi. Více než sto let uplynulo od doby počátků křesťanství v oblasti české a slovenské, nicméně tuhý zápas mezi starou a novou vírou, mezi pohanstvím a křesťanstvím, dobojován ještě nebyl. Prvé počátky křesťanství znamenaly více změnu vnějších symbolů a až na skrovné výjimky chybělo ještě národu pravé zvnitřnění a prodchnutí jeho bytosti duchem křesťanským. Staré náboženství bylo netoliko součástí právního života země, ale opíralo se též o mravní názory od staletí vžité. Proto podle názoru Vojtěchova a jiných zbožných horlitelů „převážná část obyvatel země v bludech nevěry vězíc ... byli sice dle jména křesťané, ale žili dále podle obyčejů pohanských". To chtěl Vojtěch změniti. Ale zavedení přísných řádů (šlo o odstranění mnohoženství, obchodu s otroky, opilství, o zachovávání nedělí a svátků, o zavedení církevní daně a j. v.) se setkávalo netoliko s odporem, ale přímo s výsměchem. Vojtěch nejenom nenašel oporu u vládnoucího knížete a jeho velmožů, nýbrž se nejednou setkal i s příkořím. Proč měl by kníže podporovati biskupa, služebníka císařova? Konečně zklamán

ve svých snahách i nadějích, pomyslil prý si, že „lépe jest odejíti, než marně se namáhati". A tak po pětiletém marném úsilí opustil jako dobrovolný vyhnanec rodnou zemi a rozhodl se „pro Boha jíti mezi cizí a jakoby pod jiným sluncem v chudobě ztráviti svůj život". Prchal před světem, prchal před sebou samým, prchal do Italie, k papeži, v touze jíti z Říma jako poutník do Jerusalema a tak asketickou pokorou nahraditi Kristu, co nemohl či nedovedl proň vykonati jako biskup. Na jihu Italie v kruhu řeckých mnichů-poustevníků, v okolí sv. Nila, v klášteře na Monte Casinu a na Aventinu v přemírné askesi (legenda praví, že již tenkráte „kromě mučednictví opravdu byl svatý") hledal utišení svědomí, že svoji diecési a lid sobě svěřený zanechal „ve stavu vdovském a bez pastýře". — Později (992) naléháním arcibiskupa mohučského byl Vojtěch pohnut, aby se vrátil, a kníže Boleslav II., aby se s ním smířil. Ale jeho nové působení v Čechách netrvalo dlouho. Záhy se objevily staré hořkosti a nová nedorozumění, která se ještě vystupňovala napjatým poměrem mezi Přemyslovci a Slavníkovci. Tito hledali pak oporu u mladého a ctižádostivého panovníka polského Boleslava Chrabrého. Za těchto okolností odchází Vojtěch z Čech znovu (asi roku 994) a znovu hledá útočiště v Italii a v Římě.

Zatím však v Čechách politické události vedly k vystupňování nepřátelství mezi vládnoucími Přemyslovci a poddanými jim Slavníkovci, rodem Vojtěchovým. A Boleslav využil příležitosti, aby se Slavníkovcům krutě pomstil za jejich spiknutí a tak se zbavil nebezpečí rázem a navždy. Slavníkovci byli přepadeni a, pokud byli v Čechách, vyvražděni. Událost ta zatvrdila Vojtěcha proti Přemyslovcům a jeho rodné zemi ještě u větší míře. Životopisec Vojtěchův poznamenává, že prý tenkráte „zazněl hlas od země k nebi: Pane, pomsti krev prolitou!" Mysl Vojtěchova zcela se pak odvrátila od Čech, aby svým mocným vlivem prospěl nepřátelům Přemyslovců, Polsku a Uhrám. A bylo pak také jeho zásluhou, že získal od císaře a papeže politické i církevní výhody pro tyto země na úkor své vlasti.

Tou dobou přišel do Říma mladý císař Oto III., aby si dal posaditi na hlavu korunu císařskou. Nevíme, jaké okolnosti svedly dohromady Otu a Vojtěcha, dva muže tolik si podobné svojí těkavou povahou, sklonem k askesi i panovačností; nevíme, co způsobilo jejich osobní sblížení a vytvořilo ono svaté přátelství, které potrvalo pak po celý jejich život, ano až za hrob. Vojtěch zůstal v blízkosti císařově po celý rok 996. A tehdy asi vytvořen byl vzájemnými rozhovory onen dalekosáhlý plán politické i církevní reorganisace střední Evropy, který pak Ota III. pět let po smrti svého slovanského přítele a takřka nad jeho hrobem i pro jeho památku spolu s papežem Silvestrem II. uskutečnil.

Snivý císař měl na mysli „renovatio imperii", vybudování veliké křesťanské říše, která by uskutečnila, ano, snad předstihla, politické plány jeho děda, císaře Oty Velkého, získáním pro křesťanství národů v sousedství Německa. Jestliže však Oto Velký chtěl svého cíle dosáhnouti mocí a výbojem, podmaněním národů v sousedství říše německé, romantický Ota III. dával přednost mírnějšímu způsobu, získání těchto národů spíše působením kulturním, pomocí křesťanských misionářů. Neměly býti podmaněny, ale jako téměř rovnocenné složky, jako nová království, tvořiti části nového imperia. Tak římské císařství mělo tmelem křesťanství spojovati nejen Germanii, Italii a Burgundsko, ale i Slavinii a Hungarii. Včlenění západního Slovanstva i Uher do tohoto plánu Otova lze s velkou pravděpodobností přičísti českému Vojtěchovi. Jeho zásluhou bylo pak nepochybně i provedení tohoto plánu.

Křesťanské styky Čech s Polskem byly už poněkud staršího data. Polsko získáno bylo křesťanství teprve asi sto let po pokřestění Moravy a Čech. I když snad sporadicky vnikalo křesťanství do zemí polských již dříve (určitých zpráv o tom nemáme) a i když už Oto Veliký pojímal pokřestění a podmanění Polska do svého programu, rozhodující doba nastala teprve tehdy, když polský kníže Měšek se oženil roku 965 s kněžnou Doubravou, sestrou českého knížete Boleslava II. Brzy potom však (966) bylo založeno též misijní biskupství v Poznani. Měšek, aby mohl úspěšně čelit německému křesťanství, raději se opřel o křesťanství české. Pravděpodobně již v době, kdy Oto Veliký organisoval arcibiskupství v Magdeburce (968), vznikl v Polsku plán, k jehož uskutečnění došlo až v letech 990—92, aby země polské postaveny byly přímo pod ochranu stolice apoštolské v Římě. V této koncepci pokračoval pak i Vojtěch za vlády Boleslava Chrabrého a podařilo se mu pro tuto myšlenku získati císaře i papeže. Se samostatností církevní dostalo však Polsko i samostatnost politickou.

Také do Uher vnikalo v druhé polovici X. století křesťanství z Cařihradu, z Italie i z Německa už před působením Vojtěchovým. A také Uhry pojímal už císař Oto Velký do svého smělého programu christianisace střední Evropy. Když bylo zřízeno biskupství pražské (973—75), zdá se, že mu byl svěřen též úkol získati pro křesťanství Maďary s českou diecésí sousedící. Roku 976 připomíná se

totiž vedle biskupa pražského i misijní biskup moravský, jehož úkolem nepochybně bylo pečovati o rozšíření křesťanství na východ do Uher, Polska a snad i na Rus. (Morava, dávno již křesťanská, misijního biskupa nepotřebovala). Leč všecky tyto snahy a pokusy zůstávaly zatím bez rozhodujícího výsledku. Teprve, když pražský biskup Vojtěch „vtiskl stín křesťanství", jak jeho Vita praví, tomuto až do té doby divokému národu, zejména když pokřtil v Ostřihomu syna uherského knížete Gejzy, jménem Vajka, pozdějšího uherského krále svatého Štěpána, byla získána vládnoucí dynastie maďarská křesťanství a s ní i celý národ. Tím bylo trvale rozhodnuto o budoucím osudu Maďarů: z kočovného a nezkroceného národa se stali národem civilisovaným.

Vojtěch pečoval pak o obě země, o Polsko i Uhry, také v rozhodné době, kdy císař Oto III. se zabýval reorganisací své říše.

Vojtěch byl znovu volán mohučským arcibiskupem Willigisem do Prahy. Svolil, ale s výhradou, že v případě, kdyby nebyl v Čechách náležitě přijat, věnuje se jako misionář národům sousedním. Zdá se, že Vojtěch již za svého pobytu v Němcích na dvoře Otově byl rozhodnut nevrátit se do Čech a raději jako misionář býti nápomocen svému císařskému příteli při jeho plánech politických. A proto asi z Němec odešel do Uher, kde založil prvý křesťanský klášter (Pannonhalma), jehož opatem se stal Vojtěchův přítel Radla-Anastasius, pozdější prvý arcibiskup uherský. Při tom nepochybně zasvětil Radlu i dvůr uherský do plánů císaře Oty III. a získal je pro myšlenku císařovu.

Z Uher šel dále do Polska. Podle skutečností, které pak nastaly, lze právem tvrditi, že Vojtěchova cesta do Hnězdna k polskému Boleslavovi byla spojena se stejným posláním politickým i církevním jako v Uhrách. A teprve potom vyjednával s Prahou o svém návratu. Byl odmítnut, jak očekával. „Pro tebe není tu místa", zaznamenal Vojtěchův životopisec, „který chceš mstíti vraždu bratří svých!" — (Tak asi vykládali si v Čechách Vojtěchovo působení v Uhrách a Polsku.) „Bože", pravil prý, když došlo z Čech toto poselství, „zlomil jsi pouta má! Čekal jsem na to, přál jsem si toho!" — Vojtěch byl nyní volný. I zatoužil „zaorati pluhem božím", jako misionář mezi pohany. Pomýšlel nejprve na hlásání evangelia mezi Slovany polabskými, Lutici, kteří zarputile zůstávali při staré víře. Ale pak, snad aby se odvděčil ochránci svého rodu Boleslavovi Polskému a pomohl spolu s křesťanstvím rozšířiti jeho říši, obrátil se do země pohanských Prusů, aby tak „nový národ Kristu získal aneb došel k cíli tužeb svých" a v smrti pro víru Kristovu našel „krásné mučednictví". — „Ó, jak radostně usmějí se nebesa, až korunovaného vcházeti uzří Slovana" vystihuje tuto Vojtěchovu náladu jeho Vita. — Kterýsi pruský velmož, jenž mstil zabití svého bratra Poláky, probodl jej oštěpem. Bylo to dne 23. dubna 997.

Zpráva o smrti Vojtěchově záhy se roznesla po celém civilisovaném světě. Bylo to zajisté zásluhou jeho vznešených přátel; a jejich zásluhou také bylo, že v několika málo letech byl Vojtěch uznán za světce a mučedníka. Císař Oto III. staral se netoliko o to, aby nadšenými legendami byl oslaven jeho život, ale pečoval též o uskutečnění politických i církevních plánů, o nichž za Vojtěchova života s ním jednal. Již roku 1000 putuje do Hnězdna k hrobu přítele-světce a s tímto pietním činem spojuje korunování Boleslava Polského králem a založení arcibiskupství v Hnězdně se čtyřmi diecésemi. Polsko Boleslava Chrabrého se stalo tak hlavním představitelem západního Slovanstva. Brzy potom roku 1001 opět přičiněním císaře Oty III. dochází k propůjčení koruny královské Štěpánovi Uherskému a k založení arcibiskupství v Uhrách. Naproti tomu „posvátná Praha" se svojí staletou tradicí křesťanskou zůstává dále pouhou provincií německé Mohuče. A když po smrti českého knížete Boleslava II. král polský „jako vlk" se vrhl na panství Přemyslovců, vlast Vojtěchova „dána jest v plen, zajetí a lup, poušť a v posměch všemu stvoření, kráčejícímu po ní". I to byl patrně odkaz Vojtěchův.

Století IX. a X. je dobou velkých panovníků, zakladatelů říší. Tyto však často zanikají se skonem svého budovatele, nemajíce ještě pevnější organisace vnitřní, o niž by se mladý stát opřel v době nástupnických zmatků. Snad bylo by se tak stalo i se státem uherským a polským. Ale dílo Vojtěchovo, samostatná organisace církevní, dovedlo v těchto zemích zabezpečiti netoliko křesťanství, ale i státní soudržnost na celá staletí. Stalo se tak však na úkor Vojtěchem prokleté jeho vlasti.

Literatura: F. Krásl a J. Ježek, Sv. Vojtěch, druhý biskup pražský. Praha. 1898. — H. G. Voigt, Adalbert von Prag. Berlin, 1898. — S. Zakrzewski: Bolesław Chrobry Wielki. Lwów, 1925. — V. Chaloupecký: Radla-Anastasius, druh Vojtěchův, organisátor církve uherské. „Bratislava" , časopis učené společnosti Šafaříkovy, roč. I., 1927. — Týž, Dějiny lidstva, nákladem Melantricha a redakcí J. Šusty. Díl III. str. 480—500, 609—632.

Václav Chaloupecký

Raný kult českých světců v cizině

KŘESŤANSTVÍ v zemích českých vydalo hned v prvním století svého trvání hojnou úrodu světců. Mezi ně právem počítáme rodilé Řeky, sv. Cyrila a Metoděje. Oba tito Soluňané ztrávili sice větší část svého života ve službách byzantské církve, ale teprve léta jejich působení na Moravě, u Cyrila 863—867, u Metoděje 863 až 867 a 870—885, a s tím souvisící vynález slovanského písma a uvedení lidové řeči do bohoslužby jakož i smělý pokus o organisaci samostatné, na Němcích nezávislé církevní provincie na území Čechů a Slováků, učinila z nich opravdové velikány světových dějin, o nichž literatura tvoří celou knihovnu, a smísila jejich jména navždy se vzpomínkami na počátky české historie. Je jistě významné, že kult sv. Cyrila se započal v Římě, kde zemřel 869, a to hned po jeho smrti a setrval tam od těch dob až podnes, jak svědčí proslulé fresky v basilice sv. Klimenta, v níž byl pohřben. Metoděj byl sice po své smrti (885) působením svých nepřátel v Římě očerněn, nicméně jeho uctívání jako světce v slovanské části české církve bylo podle svědectví kroniky Kristiánovy z konce 10. století, nazývající jej „virum strenuum omnique decoratum sanctitate", trpěno i v kruzích latinských a ujalo se pak od 14. století v společném církevním officiu obou bratří trvale v západní církvi na půdě české a také v sousedním Polsku. Pro starobylý kult sv. Cyrila a Metoděje v římské církvi svědčí též památky slovanské liturgie u Chorvatů. U Slovanů, náležejících k církvi byzantské, u Srbů, Bulharů a Rusů, je poměr opačný: do 14. století mešní i hodinkové officium sv. Cyrila a Metoděje s hymny a lekcemi je hojně doloženo, a jak dokazuje nejstarší Ostromírův evangeliář ruský z let 1056—57, byl jejich svátek na př. v Rusku pevně zařazen do kalendáře. Ale když potom ve 14. století ruská církev převzala typik jerusalemský, kde officia toho nebylo, a později ještě víc se přiklonila v liturgii k předpisům byzantského patriarchátu, přestalo slavení jejich svátku zvláštním officiem a památka jejich se udržovala jen ve sbírkách legend, kde byly jejich životy přepisovány a tištěny až skoro do nové doby. Snad působila též při tomto odstranění svátku sv. Cyrila a Metoděje podle všeho pozdější protizápadnická a protikatolická orientace v moskevské církvi, která se pohoršovala nad přátelským poměrem obou bratří k papežskému Římu. Teprve tisíciletými slavnostmi jubilejními v letech 1863—85 obnoven byl trvale jejich kult, jak v katolické církvi zavedením jejich officia 7. července ve mši a v breviři pro celý svět, tak i u východních Slovanů, mezi nimiž jmenovitě Bulhaři slaví 24. květen jako svůj národní svátek. Zajímavou episodu v dějinách kultu sv. Cyrila a Metoděje tvoří jejich úcta v řecké církvi, arci jen lokální: v Makedonii, v blízkosti rodné Soluně, v krajině Ochridského jezera, působili jejich přední učedníci, sv. Kliment a sv. Naum, a ti byli pak uctíváni nejen od Slovanů, ale také od Řeků, a s nimi byli připomínáni oba jejich svatí učitelé a otcové duchovní, Cyril a Metod, kteří sice zvláštního officia neměli, ale byli výslovně uváděni na prvním místě (vedle svých žáků Sávy, Nauma, Gorazda, Klimenta a Angelara) v tak zv. *'Ακολουθία τῶν ἁγίων ἑπταρίθμων* (Akoluthia tón hagión heptarithmón = Služba svatých sedmipočetníků), tištěné ještě roku 1742 a 1746 v Moschopoli (v jižní Albanii).

Za prvního křesťanského panovníka v Čechách knížete Bořivoje, pokřtěného svatým Metodějem, žil a působil v Čechách poustevník Ivan, o jehož existenci se v nedávné době pochybovalo, ale neprávem. Byl syn krále slovanských Obodritů Gostomysla, který padl r. 844 v boji proti Frankům, a přišel do Čech ze severu, ze své vlasti od dolního toku Labe, z lůna mladé a průbojné církve saské, snad z kláštera korvejského, patrně za účely misijními a usadil se v hlubokých lesích nad řekou Berounkou, kde také po své smrti někdy koncem století byl pohřben. Na tom místě potom vznikl kostelík, a ještě později benediktinský klášter, zrušený v době josefinské. Jeho kult v Čechách, doložený teprve latinskou legendou z druhé polovice 15. století, rozvinul se zvlášť bohatě až v století sedmnáctém a není dokladu, že by byl pronikl i dále za hranice Čech. Přece však se našel o něm stručný záznam v několika ruských chronografech 17. věku, který, jak se zdá, pochází z pramene velmi starobylého, sepsaného původně v Čechách v době blízké jeho smrti. Snad paměť jeho byla tu poněkud zastřena i tou okolností, že jméno jeho, odvozené od známého hrdiny Artušova kruhu Oweina-Yvaina, splynulo někdy ve 14. století v své slovanské podobě, přejaté z latinského Ivanus, u jižních Slovanů a u Rusů v jedno se jménem Ioan (Johannes).

První světicí z české krve byla choť knížete Bořivoje Ludmila, zardoušená (921) z návodu své snachy Drahomíry, matky sv. Václava; ten je sice pořadím druhý, ale církevním uznáním kultu a svou historickou rolí jakožto hlavní patron země a ztělesnění jejích mocenských tužeb daleko před-

nější a významnější. Násilná smrt mladistvého panovníka (929), sotva dvacetiletého, přítele saského krále Jindřicha I., rytířského bojovníka, milovaného jeho vojenskou družinou, a při tom askety se sklony k mnišství, jímž se toužil přiodít v Římě po složení vlády do rukou bratrových, měla daleký ohlas: latinští kněží, vítaní na jeho dvoře a hrnoucí se tam jako „včely do úlu", rozšířili jeho úctu a slávu brzy po jeho tragickém skonu po celém katolickém světě. Přední spisovatelé století podjali se jeho oslavy: biskup Gumpold z Mantuy sepsal svou skvělou legendu o sv. Václavu na přímý rozkaz císaře Oty II. († 983) podle starších písemných záznamů, a asi o deset let později na Monte Cassino Vavřinec, s nímž podle slov starého kronikáře nikdo se nemohl rovnat v učenosti kromě sv. Benedikta, sepsal o sv. Václavu na přání některých jeho zbožných ctitelů legendu ve formě dvanácti lekcí, vynikajících klasickou výmluvností a plných obdivu pro českého světce. Snad to byl sám druhý pražský biskup sv. Vojtěch, který Vavřince pobídl k tomuto spisku o sv. Václavu, neboť byl v roce 989 nějaký čas hostem na Monte Cassino. Po svém návratu do vlasti učinil něco podobného doma: dal sepsati novou legendu od mnicha Křišťana, která je víc přizpůsobena českému prostředí a přihlíží k místním tradicím, a co je tu zvlášť důležito proti jiným legendám většinou cizího původu, uvádí v souvislost dobu svatováclavskou s cyrilometodějskou a původ křesťanství v Čechách svazuje organicky s předchozí epochou velkomoravskou a s jejím liturgickým slavismem.

Co se tu jen všeobecně naznačuje, totiž dvojí stránka církevního života v Čechách v 10. století, latinská a s ní soupeřící slovanská, vystupuje jasně z druhé skupiny památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, sepsaných v Čechách jazykem církevně slovanským. Textová kritika dokázala, že jsou to prameny původnější, bohatší zprávami a informovanější než latinské. Proto slovanští kněží, hlásící se vděčně k sv. Václavovi jako k svému příznivci — jeho bába sv. Ludmila jej dala vyučit vedle latiny také v církevní slovanštině — když se rozhodli přeložit si koncem století též dílo Gumpoldovo, nespokojili se pouhým slovanským ztlumočením jeho textu, nýbrž doplnili jej velmi cennými dodatky, čerpanými z domácích tradic. Vůbec možno říci, že tyto slovanské prameny uchovaly věrněji pravou podobu českého knížete, jsouce dobrým korektivem latinských legend, jmenovitě pozdějších, jež kolikrát obměňují historickou skutečnost podle dobových zálib nebo ji zpestřují svými výmysly. Tak známá anglická píseň od Johna Massona Neale (kolem r. 1856) „Good King Wenceslas looked out" přejímá z pozdější legendární tradice za svůj dějový podklad fakta, jichž tyto nejstarší prameny neznají. Právě to, že sv. Václav se sv. Ludmilou byli uctíváni v Čechách také slovanským officiem a že o nich byly sepsány legendy v řeči církevně slovanské, bylo příčinou rozšíření jejich kultu v kijevské Rusi snad již na samém začátku 11. století. Již syn velkoknížete Jaroslava, narozený roku 1034, byl pokřtěn, jak se zdá, jménem Václavovým a v jednom moskevském rukopise z roku 1095 se čtou hymny, zpívané na jeho svátek, slavený týž den 28. září jako v Čechách. Zároveň s tímto kultem přešel z Čech na Rus i celý soubor památek svatováclavských psaných v jazyce církevně slovanském, i s překladem Gumpolda, a jen tomu vděčíme, že se tato vzácná svědectví dochovala v starších nebo novějších opisech, neboť v Čechách po nich nezůstalo sledu, když koncem 11. století zvítězil navždy směr latinský. A přece bez nich bylo by naše poznání sv. Václava a celé jeho doby žalostně kusé a jednostranné. Sv. Václav býval v mysli zbožných Rusů spojován se vzpomínkou na ruské prvomučedníky, syny sv. Vladimíra, sv. Borise a Gleba, které stihl roku 1015 podobný osud: i oni byli jako české kníže zabiti návodem svého bratra. Již neznámý autor jedné ze dvou legend o těchto ruských světcích, tak zvaného Skazanija, dříve připisovaného mnichu Jakubu a složeného asi na začátku 12. století, nechává sv. Borise ve chvílích duševní úzkosti, když mu hrozí neodvratná smrt, těšiti se vzpomínkou na utrpení sv. Nikity a sv. Václava, podobně jako v polovici 16. století metropolita Makarij, přepisující legendu o sv. Václavu do své velké sbírky hagiografické, do minejí k četbě určených, mimoděk vsunul tam zmínku o podobném osudu obou synů Vladimírových, utracených svým bratrem Svatoplukem (Svjatopolkem). Kult sv. Václava mohl se dostati na Rus jednak od jižních Slovanů, kam rovněž pronikl již v 10. nebo 11. století, nebo přímo z Čech, což se zdá pravděpodobnější, jelikož styky mezi kijevskou Rusí sv. Vladimíra a českou zemí byly velmi živé, jak o tom svědčí i archeologické nálezy. Ovšem tento kult sv. Václava, podobně jako sv. Cyrila a Metoděje, neujal se v ruské církvi všeobecně a závazně, ač se dostal nejen do kijevského okrsku, nýbrž i do Novgorodu. Později, koncem 14. století, záměnou starého ruského typika za jerusalemský, vymizel svátek českého mučedníka z církevního kalendáře, ale jeho životopisy se opisovaly dále i v 16. a 17. století, kdy kratší zprávy o něm a o sv. Ludmile přešly i do tištěných prologů.

Touž cestou se dostalo z Čech do Ruska i jméno sv. Vojtěcha, vyskytujíc se v modlitbách povahy víc

soukromé ve spojení s jinými světci západními; pozdější chronografy spatřují v něm neprávem odpůrce a vyhladitele slovanského obřadu v Čechách. Podivno však je, že na Rus nepronikl kult opata sv. Prokopa († 1053), který založil benediktinský klášter se slovanskou bohoslužbou na Sázavě a také svým eremitstvím musel být blízký ruskému církevnímu prostředí! Příčina bude nejspíše ta, že po definitivní roztržce mezi východní a západní církví za patriarchy Michala Kerularia (1054) i Rusko se počalo uzavírat vlivům svých západních soukmenovců a s nedůvěrou přijímalo vše, co přicházelo od latiníků.

Zato na katolickém západě kult sv. Václava se šířil nejen do sousedních zemí, jako na př. do Polska, kde mu byla zasvěcena počátkem 12. století v Krakově katedrála na Wawelu, nýbrž i dále, do Dánska, kde jeho ctitelem byl král Erich IV. († 1250) děkující mu za své obrácení, nebo do Říma, kde v chrámě sv. Petra byl jemu zřízen oltář biskupem olomouckým Jindřichem Berkou z Dubé (1333), s bohatou dotací pro kněze na něm sloužícího i pro chudé. Za Urbana VIII. (1628) byl v nové basilice oltář ten přenesen do pravé lodi křížové, kde je podnes. Také jinde jsou oltáře buď výhradně zasvěcené sv. Václavu, jako v Cáchách (v 15. stol.), nebo s vloženými jeho ostatky jako v katedrále halberštatské (992), v Trevíru (1148), v Tegernsee (12. stol.), v Rheingau (1210), v Bamberku (1012), v Quedlinburku (1021). Ojediněle vyskytují se kostely sv. Václava i v diecesi hnězdenské v Polsku, záhřebské a lavantské (mariborské) v Jugoslavii, v svatohypolitské v Rakousích. V zemích románských se rozšířila známost jména českého světce Václava, ovšem jen velmi mlžná, až s novou vlnou propagační v období barokním, zvláště když jeho svátek byl rozšířen v roce 1729 na celou církev. Jeho kult patrně byl ve Španělsku a Portugalsku dříve pěstěn víc než dnes, jak tomu nasvědčuje ta skutečnost, že jeho jméno se odtamtud dostalo i do Jižní Ameriky, kde se ho užívá za jméno křestní, na př. v Argentině na venkově dosti hojně.

V galerii českých světců byl dále sv. Vojtěch-Adalbert, druhý biskup pražský, zabitý na misii v Prusích u Baltu († 997), osobností opravdu evropského významu. Pocházel z mocného rodu Slavníkovců, jimž patřila celá východní polovice Čech, spřízněného s německými císaři, a osvojil si již na škole v Magdeburce obsáhlé vzdělání, jež pak rozšířil ještě na svých cestách po Italii, Francii a Polsku, kde všude vyhledával styk s předními učenci a spisovateli té doby. Jak bylo nedávno ukázáno J. Birkenmajerem, za pobytu v Italii se sblížil důvěrně i s představiteli východní církve a znalost řecké hymnologie mu umožnila, jak se zdá, psát podobné písňové skladby v jazyce církevně slovanském, jež se nám zachovaly v nejstarší písni české „Hospodine, pomiluj ny" a polské „Bogurodzica dziewica", složených buď jím samým nebo některým z jeho druhů. V Římě, kam se dvakráte utekl pro odpor, s nímž se potkával doma při správě své diecése, přijal řeholní roucho benediktinské a získal si právě v kruzích mnišstva, oddaného reformě clugnyacké, nadšené přátele, a ti po jeho mučednické smrti šířili jeho slávu psanými legendami i živým slovem po celém tehdejším křesťanském světě. Již kolem roku 1000 jsou mu zasvěceny kostely v Cáchách, Římě, Pereu a Ostřihomě. Jeho tělo převezeno bylo z místa jeho smrti do Hnězdna, kam se mu přišel poklonit v průvodu kardinálů jeho důvěrný přítel císař Otto III. r. 1000 a nad jeho hrobem založil arcibiskupství, svěřiv jeho správu nevlastnímu bratru Vojtěchovu, Radimu-Gaudentiovi. Sv. Vojtěch se zasloužil také za svého pobytu v Uhrách r. 995 o organisaci tamní církve, v níž Čech Astrik, jeden z družiny Vojtěchovy, se stal prvním arcibiskupem. V Čechách však, kde jeho rodina byla ještě za jeho života surově Přemyslovci mečem vyhubena (995), jako by byl i po své smrti zůstal nějaký čas cizincem: žádná z obou hlavních legend o sv. Vojtěchu není domácího původu. Ale brzy i on vstupuje mezi přední patrony zemské.

Teprve v nové době počaly se vědecké kruhy mimočeské intensivněji obírati dějinami blahoslavené Anežky České († 2. III. 1282), dcery krále Přemysla Otakara I., zakladatelky kláštera klarisek v Praze (českého Assisi), jehož zbytky patří k nejmalebnějším zákoutím staré Prahy, vyhledávaným cizinci. První klarisky přišly do Prahy z Tridentu v listopadu 1233; byl to vůbec první dům této větve františkánské za Alpami. Z Čech rozšířily se do Polska, kde přičiněním sestry bl. Anežky, vévodkyně Anny, provdané za Jindřicha Pobožného, byl založen první klášter klarisek ve Vratislavi. Pověst o svatosti této královské dcery a pokorném jejím přilnutí k původní strohé františkánské chudobě roznesla se do okolních zemí. Jmenovitě čtyři listy sv. Kláry, zakladatelky řádu, svědčící o něžné a vroucí lásce k „nejjasnější královně Anežce, dceři nade všecky zvláště jí milé", byly spolu s jejím životopisem opisovány a překládány též do němčiny ku potěše řeholnic oddaných témuž ideálu. Když se za katolické renaissance v období pobělohorském dály pokusy o vzkříšení jejího kultu, nebyla již známa její původní legenda, sepsaná po její smrti, nýbrž jen pozdní a pozměněné její verse, jež

přešly také do sbírky bollandistů Acta Sanctorum. Teprve v roce 1896 objevil Achilles Ratti, papež Pius XI., v milánské Ambrosiáně nejstarší a nejvěrnější opis této původní legendy, asi z roku 1320 a vydal jej s kritickým komentářem. Tento nález prvotní legendy a také krásná práce Angličana Waltera W. Setona (1915), s otiskem pramenů latinských a německých, jakož i s reprodukcemi miniatur a pečlivou bibliografií, obrátily pozornost mimočeských kruhů k této světici, o jejíž kanonisaci usilují její domácí ctitelé.

Literatura: Dr. Michael Niechaj: De cultu SS. Cyrilli et Methodii in Polonia (Acta VII. Conventus Velehradensis, Olomouc 1937, p. 153-159). — Dr. Joseph Slipyj: De cultu SS. Cyrilli et Methodii in Ucraina. (Acta VII. Conventus Velehradensis, Olomouc 1937, p. 147-159). — Dr. Sergij Vilinskij: Kul't Svv. Kirilla i Methodija u pravoslavnych Russkich (Acta VII. Conventus Velehradensis, Olomouc 1937, p. 160-173). — N. L. Tunickij: Sv. Kliment episkop slověnskij. Sergiev Posad 1913. — Dr. Josef Pekař: Die Wenzels- und Ludmilla-Legenden und die Echtheit Christians. Prag 1906. — Dr. František Stejskal: Svatý Václav. Jeho život a úcta. Praha 1925. — Ant. Florovskij: Počitanie sv. Vjačeslava, knjazja češskogo na Rusi. (Naučnye trudy Russkago Narodnago universiteta v Prage, t. II., 1929, p. 305-325). — Dr. Václav Novotný: Český kníže Václav Svatý. Praha 1929. — Sborník svatováclavský I. (1934), II. 3., (1937). — Dr. Karel Titz: Svatý Václav v románském světě. Praha 1929. — Josef Vajs: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile. Praha 1929. — Josef Vašica: a) Legenda svatoivanská. České literární baroko. Praha 1938. b) Význam svatého Borise a Gleba v tradici svatováclavské. Svatováclavský sborník Akordu. Praha 1929, str. 59-76. — H. G. Voigt: Adalbert von Prag. Berlin 1898. — Dr. Józef Birkenmajer: a) Zagadnienie autorstva „Bogarodzicy". Gniezno 1935. b) Bogarodzica dziewica. Lwów 1937. — Walter V. Seton: Some new sources for the life of blessed Agnes of Bohemia. London 1915. — Dr. Jan Kap. Vyskočil: Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry. Praha 1932.

Josef Vašica

Poslední Přemyslovci

POSLEDNÍ PŘEMYSLOVCI. *Český knížecí rod Přemyslovců, jenž přijetím křesťanství a vyšší jeho kultury se mocně pozvedl, vytvořil již v první polovici 10. století veliký stát, založený zřejmě na starých tradicích říše Velkomoravské. V jeho rozsáhlé oblasti, do níž patřilo, jak se zdá, mimo Moravu a Slovensko také Slezsko a Krakovsko, a která se proto na východě stýkala s územím ruským, se vyžívalo také kulturní dědictví říše Velkomoravské, spjaté s nejstaršími tradicemi církevně slovanskými. V neustálených a poměrně primitivních poměrech střední Evropy v raném středověku se tento první velký stát přemyslovský zase brzo rozpadl. Ale dynamičnost Přemyslovců s ním nezanikla. V druhé polovici století 13. a na počátku století 14. se tato stará česká dynastie znovu a ještě intensivněji než v 10. století rozpřahá po velmocenském postavení a snaží se vybudovat na východním okraji říše německé mohutný stát, který by západní Slovany a střední Evropu chránil stejně proti dynamice germánské od západu, jako proti nebezpečí mongolskému od východu. Tentokrát se čeští panovníci mohou již spolehlivěji opřít o oblast vlastního národa, neboť ta je administrativně dobře zvládnutá a kulturně a hospodářsky pokročilá. Vysoký stupeň rozvoje, vyznačující tehdy české země, se obráží i v přínosu, kterým přispívají k rozvoji zemí sousedních. Zvláště české stříbro se stává od polovice 13. století v celé střední Evropě i mimo ni důležitým faktorem hospodářského a kulturního pokroku. Dobývalo se sice stříbro v českých zemích již dříve, ale teprve rozkvět dolů jihlavských a později kutnohorských, o který se zasloužili horníci, povolaní z německých zemí, dal vyniknout přírodnímu bohatství českého státu. Čeští panovníci stříbrným dolům přáli a za jejich moudré ochrany se v Jihlavě a v Kutné Hoře tak bohatě rozvilo hornické právo, že bylo přijímáno za právo platné i za hranicemi. Pražský groš byl první stálá a hodnotná mince v tehdejší střední Evropě a v 14. a 15. století byl oblíbeným platidlem i daleko od českých hranic. Také velmocenský sen posledních Přemyslovců se násilnou smrtí mladičkého Václava III. zase rozplynul, ale důsledky rozmachu, k němuž dal popud, s vymřením dynastie po meči nezmizely. Vnitřní růst českých zemí se zastavit nedal a přechází organicky z doby posledních Přemyslovců do vrcholné doby lucemburské. Teprve kulturní expanse česká v druhé polovici 14. století, která zasáhla a obohatila téměř všechny ostatní národy slovanské, ukazuje pevnost základů, které byly kladeny o sto let dříve.*

Poslední Přemyslovci a Evropa

STÁT ČESKÝ, který za prvých Přemyslovců v století X. nabyl nejen značného rozsahu teritoriálního, ale stal se též nositelem kultury a rozšiřovatelem křesťanské vzdělanosti v střední Evropě, zejména v Polsku a v Uhrách, upadl ve svém významu mocenském i kulturním na rozhraní prvého a druhého tisíciletí v důsledku zápasu mezi českými Přemyslovci a polskými Piasty, z nichž jedni i druzí se pokoušeli ovládnouti prostor západního Slovanstva. Silná závislost politická na říši německé, jež se v rozhodné chvíli ujala Přemyslovců, způsobila, že český stát byl netoliko lénem říše německé, ale i útvarem, o jehož osudech dosti často rozhodovali mocní císařové z rodu sálského i staufského. Němci ovládli tenkráte v Čechách knížecí dvůr, přední ústavy církevní, pražské biskupství i bohaté kláštery v Čechách a na Moravě, ano, získávali si s rytířskou kulturou i přední rody české šlechty. Z tohoto úpadku v století XI. a XII. se český stát povznesl teprve v století XIII., zejména v druhé jeho polovici za českých králů Přemysla Otakara II. (1253—1278) a za Václava II. (1272—1305). Nabyv opět vnitřní síly, počíná znovu míti důležitou úlohu v dějinách evropských a probudiv se i v ohledu nacionálním, nabývá svéráznosti také ve svých dějinách vnitřních.

Již na samém počátku XIII. století, kdy Čechy získaly trvale korunu královskou (1212), hlásí se obrat. Zatím co v říši německé dostavuje se podstatné ochabnutí moci ústřední a pokračuje tříštění silného někdy státu v chaos menších vévodství a knížetství, mohutní na východní periferii říše český stát a získává v Evropě na významu i váze. Úspěch ten měl řadu rozmanitých příčin. Na poměry české vrhal přirozeně též reflex těžký a dlouhý zápas mezi císařstvím a papežstvím i řada jiných událostí povahy spíše politické. Jednou však z důležitých známek českého vzepětí byl mohutný přerod hospodářský, který byl v prvé řadě dílem českých králů z rodu Přemyslova na konci století XIII. Byla to doba rozsáhlých podniků kolonisačních, zakládání měst i početných osad vesnických, obzvláště pak doba, kdy bylo využito nerostného bohatství země založením dobře prosperujících podniků báňských. Značný přírůstek populační a zvýšená pracovitost obyvatelů země vytvořily nové hodnoty hospodářské, které se pak staly základem mocenského rozpětí země na venek i uvnitř.

Tento horečný duch podnikatelský, ač na čas způsobil i dosti vážné ohrožení kraje po stránce národní — měšťané v zemích českých i kolonisté byli převahou Němci — mnohokrát násobil finanční prostředky české politiky. Prvenství Čech v tomto hospodářském přerodu střední Evropy přineslo pak české politice téměř náhlý náskok před jejími sousedy a dalo českým králům v středoevropských poměrech na čas přímo vůdčí postavení.

Český stát v středoevropských poměrech pozdějšího středověku nebyl útvarem nejmocnějším. S ním sousedící Uhry byly stát mnohem rozsáhlejší a podobně i Polsko. Nicméně, jak již i cizincům té doby bylo dobře patrné, český stát svojí hospodářskou potencí se stal významnějším činitelem v tehdejší evropské politice než jeho mocní sousedé, kteří se pak dostávají přímo pod českou hegemonii. Také poměr českého státu k evropské politice, zejména k říši německé, byl podstatně jiný. V starší době byly všecky tyto státy ve vasalském poměru k říši německé a celkem v stejné politické i kulturní závislosti na ní. Kdežto však Uhry a Polsko se dosti brzy emancipovaly z nadvlády říše, spatřoval český stát v říši německé především křesťanské společenství evropských národů a při svém trvalém sklonu k západnictví a k západoevropské civilisaci se snažil uplatniti se co nejvíce v tomto společenství a získati tak co největší podíl na dějinách evropských. Čechy průběhem XI. a XII. století se staly nejvýznamnějším světským lénem říše a v století XIII. se nespokojují toliko prvenstvím, ale snaží se na sebe strhnouti v říši postavení vůdčí. Věc ta se jeví zejména v snaze Přemysla Otakara II. získati korunu císařskou, kterýžto smělý náběh české politiky se stal skutkem za pravnuka Otakarova po přeslici, císaře Karla IV., kdy centrum říše římské bylo přeneseno do Prahy a zůstalo pak trvale v střední Evropě. Proto s jistým oprávněním možno poukázati na Čechy a na dobu Přemysla Otakara II., kdy se pod jeho egidou počíná formovati střední Evropa v politický útvar velkého státu podunajského. Jisto je také, že od dob Přemysla Otakara II. nabývá česká politika velkého, evropského rozběhu a že politický program, který dal Otakar českému státu, se udržuje v střední Evropě, byť za změněných okolností, po řadu století. Zásah Čech do dějin evropských byl tudíž v této době skutečně značný a mimořádný.

Přemysl Otakar II. se narodil někdy kolem roku 1235 jako druhorozený syn českého krále Václava I. Vedle otcovské krve přemyslovské kolovala v jeho žilách po matce krev staufská. Ale teprve po smrti svého staršího bratra byl povolán k úkolům vladařským. Jako mladý princ rostl na Moravě v sousedství Rakous, Uher i Polska. Proto snad byl jeho politický zájem poután vždy více k východnímu sousedství českého státu než k českému sousedství na západě. Již jako mladík v letech skoro chlapeckých vzbudil pozornost svou nedočkavou touhou po vládě, když povstáním proti otci se pokusil nabýti moci. Toto mladé dobrodružství, inspirované rádci Přemyslovými, po počátečním úspěchu skončilo (1248) tvrdým pokořením mladého usurpátora; byl svěřen péči moravského biskupa Brunona, který se odtud stal jeho předním rádcem a později i významným činitelem Otakarovy zahraniční politiky. Bruno byl původem Němec z hraběcího rodu z Holštýnska, ale v službách Otakarových velmi záhy srostl se zájmy české politiky na jihu i východě českého státu. Leč jemu jako Severoněmci možno snad děkovati za to, že Otakar a český stát svými rodovými svazky i svou expansivní politikou byl zainteresován i na severu říše a v jejím severním sousedství.

Ještě za života otcova Přemysl Otakar, tehdy markrabí moravský, získal odumřelé dědictví babenberské v zemích alpských, totiž Rakousy a Štyrsko. Dědictví to bylo po léta předmětem sporu několika nápadníků. Činili si na ně nárok bavorští Wittelsbachové, zejména však Uhři. Otakar si zajistil přízeň vyšší i nižší šlechty rakouské a sňatkem se sestrou posledního Babenberka, dvakráte tak starou jak on sám, Markétou, pojistil si rodový nárok na babenberské dědictví. Proti Bavorům nalezl oporu v episkopátu zemí alpských, zejména získáním metropolity těchto biskupství, arcibiskupa salcburského. Povážlivější bylo soupeřství Otakarovo s rozsáhlým a mocným státem uherským. Boj s Uhry se pak stal nejvýznamnější složkou expansivní politiky Otakarovy a konečně i jeho osudem. V prvém tomto utkání s Uhry roku 1253 zápas, jenž se později rozmanitým způsobem zkomplikoval, zůstal zásahem Říma nerozhodnut. Uhři se zmocnili Štyrska a Otakarovi zůstala severní část dědictví babenberského, totiž kraje mezi zeměmi českými a Alpami. Roku 1260 došlo však k novému utkání soupeřů a tehdy Přemysl Otakar v slavné bitvě u Kressenbrunu zlomil moc uherskou a donutil Uhry, aby se vzdali celého dědictví babenberského, zejména Štyrska. Už tenkráte se v zprávě o bitvě papeži setkáváme s myšlenkou, že by se vlastně Otakar byl mohl zmocniti Uher celých a že toliko ohledy na zájmy křesťanstva zastavily jeho vítězný postup do Uher. Brzy potom, roku 1268, se podařilo Otakarovi získati dědickou smlouvou i rozsáhlá panství na jižním svahu Alp

v Korutanech, Kraňsku, v marce vindické i ve Furlandsku a dohodou s některými knížaty duchovními, zejména s patriarchou aquilejským, rozšířiti české panství až téměř k břehům Adrie. Tenkráte čeští hejtmané, dosazení v zemích nově Otakarem získaných, vyzírali z furlandského Cividale a z Porderone až do kraje lagun benátských a brány Italie se otvíraly vlivu mocného českého krále.

Přemysl Otakar se dal ve svém mládí svésti do tábora protipapežského. Nicméně za vedení moudrého svého kancléře, olomouckého biskupa Brunona, záhy změnil směr své politiky vůči Římu a dovedl jí dáti ráz nejkřesťanstějších zájmů Říma, i když to byla jeho vlastní a často expansivní politika. Přemysl Otakar vystupoval jako ochránce křesťanství a křesťanské vzdělanosti proti pohanství a barbarství, které tou dobou skutečně ohrožovalo střední a východní Evropu, ať v Prusích a na Litvě, v sousedství Polska, či na jihovýchodě v Uhrách. Proto také opětovně vzal na sebe kříž a jako nejposlušnější syn církve podnikl (1254—55) smělou výpravu proti Prusům a podobně na pohanskou ještě Litvu (1267—68). Nicméně byl v těchto válečných taženích, podniknutých téměř v službách církve, velký politický plán českého krále, který chtěl tak svoji moc rozšířiti až daleko na sever, takže by skutečně jeho panství sahalo od moře k moři, od Adrie přes Podunají až k břehům baltským. Byly to země od vlastní základny české moci značně vzdálené; jistého sblížení jich se snažil Otakar dosáhnouti získáním rozhodného politického vlivu nad zeměmi polskými, ležícími mezi zeměmi českými a Litvou. Také tu se jeho politika setkávala s úspěchem. Pevnější soudržnosti s českou korunou mělo se těmto zemím i vlastnímu panství Otakarovu dostati pomocí jednotné organisace církevní. Přemysl Otakar se zabýval tou dobou velkorysým plánem osamostatniti české země v ohledu církevním (Čechy a Morava, které se mohly chlubiti, že se jim dostalo prvého biskupství v střední Evropě, zůstávaly podřízeny středoněmeckému arcibiskupství v Mohuči) a nově zřízenému arcibiskupství v Olomouci podříditi nejen země české, ale i provincie, o jejichž získání usiloval. Tento smělý plán Otakarův se však nesetkal s porozuměním u kurie římské. Řím nepřál českým výbojům na severu, jednak z ohledu na některé své zájmy vlastní, jednak z ohledu na Řád německých rytířů. Tak velkorysý náběh Otakarův se rozpadl v niveč. Arcibiskupství v Praze pro české země se podařilo zřídit teprve skoro o sto let později až pravnuku Otakarovu císaři Karlu IV.

Myšlenka církevního osamostatnění a sjednocení českého panství s jeho rozmanitým příslušenstvím přiváděla však Otakara a jeho předního rádce moravského biskupa Brunona k jiné velké a pro Přemysla Otakara významné koncepci politické a církevní. Bylo totiž v paměti českých kruhů církevních i světských, že před dávnými věky na Moravě už arcibiskupství bylo a že — jak se v starých kronikách psalo — patřilo k němu devět biskupství, rozložených mimo země české zejména v Uhrách, v Polsku a v Rakousích. Bylo také možno se dočísti v starých písemnostech o znamenitých výsadách české koruny, které měla stvrzeny též od císařů říše římské, jako na př. v privilegiu z roku 1212, že čeští králové mají držeti „všecky země, které k zmíněnému království patří", ale i ty, „které jakýmkoliv způsobem byly odcizeny". Tyto historické reminiscence, k nimž byla přivedena politika Otakarova v souvislosti se zřízením či spíše obnovením moravského arcibiskupství, byly pak patrně základem Otakarovy pozoruhodné revindikační politiky státoprávní, ač nebyly-li tyto předpoklady státoprávních revindikací dány již živou tradicí, s níž se setkal Otakar v svém mládí jako markrabí moravský. Rakousy byly pod českou mocí, Polsko pod českým vlivem. Jedině Uhry, s nimiž Otakar byl tak jako tak v napjatém poměru pro jejich nároky na země alpské, zůstávaly českým státoprávním dlužníkem. Bylo to pak zejména Slovensko, země někdy počátkem století XI. od Moravy odloučená, které upoutalo k sobě zájem české expanse. Byl to kraj, osídlený v podstatě týmž lidem jako Morava a Čechy, třeba snad tyto skutečnosti pouze podvědomě podbarvovaly českou politiku státoprávní. Získání Slovenska k Moravě a podobně i Pannonie k zemím alpským by bylo velmi účelně geograficky i strategicky zaokrouhlilo příliš protáhlou konfiguraci držav Otakarových. Ovšem uplatnění těchto nároků nebylo možno provésti bez nových bojů s Uhrami. Doba k tomu byla velmi příhodná. Uhry, které v XIII. století obzvláště trpěly nájezdy Mongolů a Kumánů, se jim bránily i tím, že některé kumánské kmeny přijaly do své země a usídlily je v Potisí, aby tak jejich bojovnosti využily proti jejich vlastním nájezdným soukmenovcům. Ba, syn křesťanského krále uherského Bely IV., pozdější král uherský Štěpán V., se oženil s kumánskou princeznou a jeho vzoru následovali i velmoži z jeho okolí. Ve sporech krále Bely IV. se synem Štěpánem, „mladším králem" uherským, řevnivost obou vedla až tak daleko, že se Uhry rozpadly vlastně na dvě království, na državu otce a državu syna. Zejména država Štěpánova byla zaplavena mongolskými Kumány, takže nejen východním Uhrám, ale i jejich dynastii hrozila téměř recidiva k pohanství, což vážně zneklidňovalo i samou kurii papež-

skou. Přemysl Otakar již po bitvě u Kressenbrunu získal politickým sňatkem s uherskou Kunhutou, vnučkou Bely IV., velmi značný vliv na dvoře Belově. Po smrti Belově se dostaly pomocí ovdovělé královny do rukou Otakarových i královské insignie uherské, koruna svatoštěpánská, a brzy potom válečným zásahem skoro celá země, v níž vládl starý král Bela IV. Byl to kraj na rozdíl od držav Štěpánových křesťanský. A tak mohl Otakar svoji expansivní politiku do Uher spojiti opět s ideou obrany křesťanských zájmů a křesťanské vzdělanosti v střední Evropě. Mohl také ukazovati v politických listech propagačních na to, že pro Evropu jsou důležitější a naléhavější úkoly než výpravy do Palestiny, které v svých romanticky exaltovaných představách kladl evropským vladařům za cíl papež Řehoř X. Evropa — to je asi smysl pojetí Otakarova — se musí především starat o to, aby ji samu nestihl podobný osud jako Palestinu. Příklad Ruska, ujařmeného Tatary, byl tu zřejmou výstrahou. Do služeb této ideje stavěl Otakar v prvé řadě své vítězné zbraně a pro ni se s pomocí družiny německých básníků-minesängrů i vlašských publicistů na svém dvoře snažil získati netoliko Řím, nýbrž i veřejné mínění křesťanské Evropy. „Vojsko křesťanské", t. j. vojsko Otakarovo, jak čteme v jedné z těchto politických básní, „trpí a strádá. A přece řinčí jejich meče (na půdě uherské, jak třeba doplniti) za osvobození Tvého hrobu stejně dobře, jako kdyby putovaly za moře!... Odpusť nám, bože, pro umučení své, neb, přisámbůh!, nezvítězí-li Otakar, jsme ztraceni!" Proto také v rozmanitých projevech této středověké publicistiky, s níž potulní pěvci šířili pojetí české politiky od hradu k hradu, ode dvora ke dvoru, se nazývá Otakar přímo štítem křesťanstva a sám přední rádce Otakarův biskup Bruno na koncilu lyonském v obraně české politiky před forem vpravdě světovým zdůrazňuje, že Čechám, Čechám Otakarovým, náleží úloha býti hrází Evropy a křesťanské vzdělanosti proti Asii a z ní do středu Evropy se deroucím barbarům. Chcete-li zachrániti Evropu před tímto nebezpečím, těšte se z válečných úspěchů Otakarových. Tak věc evropské vzdělanosti a záležitost všeho křesťanstva byla opět spojena a opět stavěna téměř do služeb české expansivní politiky Otakarovy.

Dříve však než uherská otázka mohla býti úspěšně vyřízena, se stala událost, která smělou, až příliš smělou výstavbu rozsáhlé moci české ještě zkomplikovala. Byla to smrt císaře římského Richarda Corwallského dne 2. dubna 1272. Bylo jisté, že budoucí císař mohl by rozpětí české moci podporovati, ale také jí překážeti. Nejlépe by velký rozmach českého státu v středoevropskou velmoc byl zabezpečen tak, kdyby Otakar sám získal korunu císařskou a tím se zbavil pro své vlastní cíle všech překážek.

Tu však se stavěl Přemyslovi Otakarovi v jeho velkých plánech ještě jiný soupeř. Byl to Karel z Anjou, bratr krále francouzského Ludvíka IX. Ten zakotvil pomocí kurie papežské (1265) v království Obojí Sicilie a po zničení Staufů šířil „fluctuante imperio Romano" s tvrdou výbojností své panství z jihu Italie dále na sever. Sňatková aliance s nárokem na dědictví trůnu v Uhrách přivedly ho nejen na pomezí Italie, ale také v Uhrách v těsný a nepřátelský styk s politikou Otakarovou. Karel z Anjou podporoval Uhry a ve vzrůstu moci české spatřoval právem ohrožení svých zájmů v Uhrách i v Italii. Když tudíž papež Řehoř X., jenž sám, tak jako vůbec kurie římská, se dostával do zajetí výbojné politiky anjouovské, vyzval říšská knížata k volbě nového krále německého, postavil Karel z Anjou jako protikandidáta Otakarova svého synovce francouzského krále Filipa III. Tak se střetla v rozmanitých svých zájmech politika česká s politikou francouzskou. Výsledek byl ten, že říšský orel se neuhnízdil ani v „sídle lva", jenž zdobil štít krále českého, ani ve Francii, ale že los padl na „chudého hraběte" švábského Rudolfa Habsburského. Tak zápasem zájmů českých a francouzských pomoženo bylo k moci dynastii habsburské, která pak po získání dědictví babenberského vybředla ze své švábské chudoby a zakotvila trvale v střední Evropě.

Rudolf Habsburský stal se králem německým hlavně proto, že ani kurii papežské, ani říšským knížatům, zejména církevním, nejevil se nebezpečným. Ochotně také přijal všechny podmínky Říma. Rudolf však i po své volbě zůstal spjat především se svými švábskými zájmy na horním Rýně a toliko zápas s Přemyslem Otakarem jej přivedl na čas do velké politiky, určované především rodící se střední Evropou.

Přemysl Otakar Rudolfa neuznal. Zápas obou soupeřů skýtal s počátku málo naděje, že se vítězství přikloní na stranu švábského hraběte. Brzy se však ukázaly též slabé stránky příliš překotně budované moci české. K jejím starým soupeřům bavorským Wittelsbachům a zejména od Čechů takřka v své existenci ohroženým Uhrům (Otakar se zve v uherských listinách stereotypně „úhlavním nepřítelem" uherského království) se přidal ještě arcibiskup salcpurský. Ještě více vážila skutečnost, že šlechta

v Rakousích, Štyrsku i v Korutanech využila této příležitosti, aby setřásla se sebe příliš pevnou ruku vlády českého krále a jeho hejtmanů, začasté vybíraných z české šlechty. Duch vzpoury zasáhl i do vlastních zemí Otakarových, kde se přidružila k němu část domácí šlechty, zejména mocný rod Vítkoviců v jižních Čechách. Spojeným nepřátelům, mezi nimiž padla na váhu zvláště moc krále uherského, se pak podařilo, že pyšná stavba velké moci Otakarovy se zhroutila téměř přes noc. Vlna úspěchu vynesla nyní do výše Rudolfa Habsburského tak rychle, že mohl sáhnouti nejen na dědictví babenberské, ale ohroziti Otakara i v jeho vládě nad zeměmi českými. Pokořen, na kolenou, jak lenní zvyk kázal, přijal Čechy a Moravu od svého soupeře v léno. Ukázalo se, že Otakar přes všecky svazky rodové i politické, které jej spojovaly s říší, zůstal v německém prostředí cizincem hlavně proto, že nebyl Němec a Rudolfovo vítězství bylo vynášeno v Německu také proto, že prý nad říši „zlomil rohy zpupného panování slovanského“. Věc skutečně podivná: kdežto v kruzích odbojné šlechty české byl Otakar očerňován jako Němec a král, který „neschova jazyka přirozeného“, jako panovník, který o své nedbá a příliš přeje Němcům, v říši německé se udávalo za důvod Otakarova pádu jeho slovanství. Snad obojí je pravda. K jménu Otakarovu se pojí v zemích českých rozmach německé kolonisace, vznik měst tou dobou vesměs německých. Pro svoji evropskou politiku byl nucen obklopovati se též německým dvořanstvem a s úspěchem užíval pro své politické cíle služeb německých básníků. Ale k jménu Přemysla Otakara a k jeho době se pojí také počátky literatury v jazyce národním a obnovení slovanských tradic cyrilometodějských. V jeho politice nelze neviděti význačné rysy slovanské, které se v jeho okolí projevují i uvědomením slovanským věstícím vzdálenou budoucnost.

Kapitulace Otakarova roku 1276 neznamenala však opuštění jeho velkých cílů a plánů. Byla to spíše doba vynuceného ústupu na čas a sbírání nových sil k zápasu s Habsburkem. A dvě léta později roku 1278 došlo skutečně k novému měření sil mezi Otakarem a Rudolfem, v němž oba soupeřové dávali v sázku plně svou osobnost a také osud tehdejší střední Evropy. V krvavé bitvě na Moravském poli, kde padl český král Otakar, jenž od souvěkovců nazýván byl králem „železným“, leč i „králem zlatým“, byl rozhodnut netoliko osud říše německé a nově do popředí vstupující dynastie habsburské, ale i osud Uher a s ním též osud Slovenska. Slovensko, někdy část staré Moravy, zůstalo nadále přivtěleno k Uhrám.

Syn a nástupce Otakarův Václav II. vyrůstal za okolností velmi neutěšených. Tragedie smrti otcovy, rozvrat českého státu, po němž chtivě sahaly ruce Otakarova protivníka Rudolfa Habsburského, boje mocných koterií panských zčásti v službách politiky rakouské, pohoršlivý román matčin se Závišem z Falkenštejna, jedním ze zrádců mrtvého krále, zajetí jeho dětské duše v prostředí svářících se stran — to vše zanechalo v mladém králi pustošivé stopy a vedlo, jak Šusta pěkně napsal, k vytvoření povahy předčasně zahořklé, zchytralé a nedůvěřivé, v níž žíznivá touha po smyslovém požitku a vypjatě zvídavý intelektualismus zápasily s mučivými sklony náboženské sebetrýzně, nejednou až k strohé askesi a horoucí mystice se utíkající. Václav II. se svým celým rázem velmi nápadně lišil od svého rytířského otce. To nebyl zdravý krásný muž, rytířský bojovník s energickým gestem královského majestátu, jenž se směle staví v čelo bohatýrské jízdy, aby s ní dobýval svět a věhlas svému rodu. Václav II., jsa již od přírody povahy spíše neduživé, jevil v přemíře citlivosti vyčerpanost starých, fysicky upadajících rodů. S oblibou trávil své dny na pražském hradě v společnosti učených theologů a bystrých právníků, státnicky školených biskupů a opatů velkých klášterů, s jejichž pomocí dovedl mistrně říditi ze své zamlklé komnaty vnitřní i zahraniční politiku českého státu, a to nejednou s větším úspěchem než jeho bohatýrský otec. V podstatě byl však Václav II. jen jasným stínem otcovým, v jehož šlépějích, byť svým vlastním způsobem, snažil se povždy kráčeti. Tak jako jeho otec byl též Václav zakladatelem městského stavu v Čechách a na Moravě a bohaté zdroje příjmů z měst učinil oporou své velké politiky. Činil tak arci s intelektem ještě vnímavějším a snažil se podepříti často velmi nákladné podniky zahraniční cílevědomou politikou hospodářskou a zdravým hmotným základem svých zemí. Bylo to obzvláště objevení a využití nerostného bohatství země, kde jmenovitě stříbrné doly kutnohorské daly Čechám doby Václavovy pověst kraje téměř nevyčerpatelného bohatství. A Václav II. dovedl čerpati z této přirozené materiální základny své země způsobem národohospodářsky pro středověk velmi pozoruhodným. S pomocí konsorcia vlašských finančníků provedl velkou reformu finanční tím, že dal (1300) raziti „české groše“, stříbrnou minci, která svojí vnitřní hodnotou kovu odpovídala hodnotě věcí za ni vyměňovaných. Tak Čechy byly prvou zemí v střední Evropě, která měla skutečně hodnotnou valutu. Ta našla velmi brzy oblibu v zemích českých,

leč nad to se rozšířila též rychle do zemí sousedních. (V severozápadních Uhrách, nynějším to Slovensku, byly české groše na počátku století XIV. mincí velmi rozšířenou.) Podobně pokus Václava II. o kodifikaci českého práva pomocí vynikajícího juristy vlašského Gozza Orvietského zaslouží pozornosti. Dotud v Čechách platné právo zvykové mělo býti nahrazeno právem psaným. Když však toto předsevzetí královo pro odpor panstva nemohlo býti provedeno, aspoň na poli, kde král nebyl vázán šlechtou, došlo k uskutečnění podobného díla. K popudu krále Václava bylo sepsáno slavné Jus regale montanorum, české právo báňské, které netoliko v Čechách, ale téměř v celé střední Evropě, obzvláště pak v Uhrách, se stalo právním základem báňského podnikání. Všecka báňská města na Slovensku se Šťávnicí a Kremnicí v čele se řídila českým právem báňským. O intelektuálních sklonech a zálibách krále Václava II. svědčí nejen skutečnost, že sám skládal verše (po způsobu minesängrů německy), zejména však, že se pokusil, třeba bez úspěchu, o založení vysokého učení v Praze, k čemuž došlo až za jeho vnuka Karla IV. roku 1348. Nicméně shromáždění lidí učených kolem katedrálního kostela pražského genesi pražské university už bezpečně připravovalo.
V evropské politice zůstal Václav II. věren základním liniím, vytyčeným jeho otcem Otakarem, které i později za Lucemburků, jmenovitě za Karla IV., byly v podstatě vůdčími ideami české politiky zahraniční. Jejich hlavním cílem bylo vybudovati na východní periferii roztříštěné říše německé český stát v mocný politický útvar středoevropský, asi podobný, jakým byla Francie při západní hranici říše, který by byl stejně hrází expansi německé na východ, jako také ochranným blokem proti nebezpečí z blízkého východu. Václav II. volil k dosažení tohoto cíle spíše obratné akce diplomatické než vojenské výpravy, které v Evropě proslavily podstatně robustnější osobnost jeho otce Otakara. Ale i vojensky dovedl za sáhnouti, byť nikoliv osobně, se vším důrazem tam, kde toho bylo třeba. Václav II. jeví se nám po této stránce téměř jako nový typ středověkého panovníka, který z pozadí svého kabinetu dovede říditi politiku mírovou i válečnou.
Do zemí alpských tarasila české expansi cestu moc habsburská, která se trvale usadila v těchto krajích a pomocí koruny císařské zajistila alpské državy habsburskému rodu. Václav II., aby bylo pro Habsburky paralysováno nebezpečí se strany české, byl po tragickém pádu svého otce už v dětském věku sňatkem spojen s Habsburky a stal se švakrem budoucího německého krále Albrechta Habsburského. Nicméně, jakmile dospěl, emancipoval se z rakouského vlivu. Vpravdě neměl, přes své rodové aliance, Habsburky nikdy rád, byť někdy v říšské politice pokládal za účelné jíti s nimi ruku v ruce. Z rozvážné opatrnosti nemínil také s Habsburky konkurovati v dosažení hodnosti císařské.
Zato tím větší zřetel obracel Václav II. k druhému směru expansivních snah otcových, totiž do Polska a do Uher. Tu jeho pronikavý duch sklízel větší úspěchy, než bylo dopřáno řinčivé bojovnosti jeho otce. Cílem politiky Otakarovy v Polsku bylo dostati roztříštěná knížetství Piastů v Polsku, obzvláště v blízkém Slezsku, pod českou nadvládu. Byl to program, který celkem jasně vyjádřil Přemysl Otakar již roku 1255, aby totiž Čechy a Polsko jako dvě stěny úhelným kamenem české nadvlády byly spojeny v jedno a poutem nerozlučného přátelství k sobě připoutány. Vedle historických reminiscencí povahy státoprávní (pamatovalo se, že kdysi Slezsko i Krakovsko náležely pod moc panovníků českých), bylo v Čechách a snad i v Polsku této doby již živé vědomí slovanské, vědomí jednoty krve a jazyka, i když historickým vývojem tyto dvě části západního Slovanstva čím dále tím více se rozrůstaly ve dva osobité slovanské národy. Myšlenka českopolské solidarity objevuje se pak znovu v politice pražského dvora před samým skonem Otakarovým. V jednom politickém projevu této doby, vzniklém ve formě listu k polským knížatům s Otakarovou žádostí o pomoc, se připomíná výslovně, že mezi všemi národy světa nelze nalézti užšího příbuzenství nežli mezi Poláky a Čechy, neboť prý je spojuje netoliko bezprostřední sousedství, ale i společný jazyk slovanský, společný původ a jedna krev, která jako by z jedné a téže žíly vyprýštěla. Tohoto společenství chtěl pak Otakar takřka v poslední hodině, když se již schylovalo k rozhodnému konfliktu, užíti k záchraně mocenského útvaru českého, který sám budoval a který byl pozoruhodnou předzvěstí politické organisace střední Evropy pod egidou českých Přemyslovců. Jestliže habsburská monarchie měla své historické poslání v dějinách Evropy, pak nepochybně českou politikou Otakarovou byl k ní položen základ. A životnost politické myšlenky Otakarovy je již zajisté tím odůvodněna, že se Evropa k ní znovu a znovu vrací.
Lze se domnívati, že vytvoření přátelského poměru mezi zeměmi českými a polskými na tomto základě bylo toliko prvou etapou polské politiky Otakarovy, v které pokračoval potom cílevědomě za okolností celkem příznivějších Václav II. Ten se nespokojil pouze tím, aby jednotlivá knížata

Umučení sv. Vojtěcha. Relief na dvojitých bronzových dveřích, odlitých kolem r. 1150 pro dóm v Hnězdně. Obraz z cyklu osmnácti reliefních výplní, představujících život sv. Vojtěcha.

polská z rodu Piastova byla uvedena v lenní závislost na státu českém, nýbrž zmocniv se přímo Malopolska i části Kujavska, zatoužil po tom, aby obnovil starou jednotu království polského a pak ozdobil své skráně korunou polskou. Po úporných bojích s Přemyslem Velkopolským i s knížetem Vladislavem Lokietkem dosáhl skutečně tohoto cíle a byl roku 1300 korunován králem polským. Veškeré západní Slovanstvo, tak jako někdy za dob slavného krále polského Boleslava Chrabrého kolem roku 1000, bylo opět spojeno a zahrnuto pod korunou českou a polskou, jejichž nositelem byl Václav II. Panství Václavovo sahalo téměř od Dunaje až k moři Baltskému. Vytvořením či spíše obnovením jednotné vládní moci v Polsku připravoval Václav II. pro budoucnost i polskou jednotu státní a národní.

Druhá větev výbojné politiky Otakarovy směřovala do Uher. Byl to jednak zájem, jak už výše dotčeno, o státoprávní restituci země slovenské, odloučené na samém počátku XI. století od Moravy, jednak snaha o geografické zaokrouhlení českého panství na východě. Politika ta, náhle zkomplikovaná otázkou císařskou, skončila pro Otakara katastrofou. Václav II. se k ní vrací za okolností mnohem příznivějších a bez této nebezpečné komplikace. Ale také s nezdarem. Roku 1290 zemřel uherský král Ladislav IV., který byl pokládán za posledního Arpádovce. Sousedé Uher se hlásili k dědictví rozsáhlého království. Také Václav II. Tenkráte se vynořuje plán, navazující patrně na cíle Otakarovy, rozděliti Uhry mezi Přemyslovce a Habsburky. Na český díl mělo připadnouti Slovensko tak, že by „Dunaj byl hranicí obou říší". Našel se však ještě vzdálený a zapomenutý Arpádovec, který vládl pak Uhrami až do roku 1301 jako král Ondřej III., kdy království uherské skutečně osiřelo. Václav II. pomocí mocného magnáta slovenského Matouše Čáka Trenčanského dosáhl toho, že mu byla nabídnuta koruna uherská celá. Přijal ji pro svého nedospělého syna Václava III. Střední Evropa, jak dějinami byla později znovu vytvořena od dědiců a pokračovatelů v politice přemyslovské, od Lucemburků a Habsburků, dostávala konkretní rysy. Došlo k spojení tří velkých států pod českou vládou: Čech, Polska a Uher. A současně došlo i k spojení všech kmenů západního Slovanstva pod jednou vládou. Není pochyb, že tento útvar, kdyby se byl udržel, byl by pojistil západním Slovanům možnost jejich vývoje mocenského i kulturního.

Nicméně tento smělý krok tak jako někdy za Přemysla Otakara přivedl českou politiku do svízelných sporů. Na uherský trůn v důsledku dědické smlouvy z roku 1269 si činili nárok též neapolští Anjouovci. Jejich postavení s hlediska diplomatického bylo výhodné především v tom, že měli na své straně kurii papežskou, která považovala Uhry za odumřelé léno Říma, jež může jako vrchní lenní pán udělit Anjouovcům. Historie otce Václavova Otakara jako by se byla měla opakovati. Řím, chránící Anjouovce, se spojil proti české rozpínavosti (tak jako za Otakara) s Albrechtem Habsburským, císařem německým. Václav II. se tak octl roku 1303 v otevřeném zápase s obojí nejvyšší hlavou křesťanského světa: s papežstvím i s císařstvím. Necouvá a proti oběma hledá spojenectví s králem francouzským Filipem Sličným, který tou dobou rovněž se dostal do konfliktu s Římem. Převaha anjouovské skupiny (tak jako za Otakara) byla však tak značná, že Václavovi nezbylo než likvidovati otázku uherskou, aby nebyl ohrožen v svých vlastních državách. Dobojovati tento velký zápas o vytvoření střední Evropy, státu, který by se po způsobu Francie vzepřel proti středověkému universalismu duchovnímu i světskému a na jeho místo postavil soudržnost národně dosti jednotné dědičné monarchie s převahou slovanskou, osud již Přemyslovcům nedopřál. Uzavření příměří s Habsburky připomínalo ústup Otakarův roku 1276. Opuštěním posic, které nebylo možno uhájiti, se snažil Václav II. usnadniti svému mladému nástupci úkol, na který ani jeho vlastní síly již nestačovaly. Zákeřná choroba zlomila roku 1305 jeho poměrně ještě mladý život. A rok na to vraždou, jejíž příčiny se nepodařilo dosud objasniti, zahynul jeho syn Václav III. S ním vyhasl po meči i rod přemyslovský, který téměř od počátku českých dějin vládl mladému evropskému národu a podstatně určoval jeho osudy, ale při tom začasté mocně zasáhl i do dějin evropského lidstva. Poslední Přemyslovci jako by se ještě před svým zánikem byli chtěli vrátiti k velkému politickému i kulturnímu programu svých předků z X. století: soustředit pod svojí mocí západní Slovanstvo a učiniti Čechy jádrem středoevropské velmoci, která na východním pomezí říše německé by byla jistou protivahou proti mocné dynamice německé v jejím křesťansky universálním zabarvení, ale při tom zůstati činným článkem říše římské a tak spoluurčovati dějiny Evropy. Osud zlomil hůl nad přemyslovským rodem právě ve chvíli, kdy se pokoušel vážně zorganisovati střední Evropu v útvar, který by mohl čeliti tlaku jeho zmohutnělých sousedů a býti při tom stráží křesťanské i evropské vzdělanosti, aby západní Slovany a s nimi střední Evropu nestihl podobný úděl, jaký v XIII. století potkal Slovany východní,

kteří se dostali na staletí pod vládu mongolských Tatarů. Mohla to být hráz i proti rozpínavosti islamu, která v století XIV. a XV. počala ohrožovati i kraje středoevropské. Nicméně přemyslovská idea nezahynula s tímto starým rodem a vtělovala se znovu v život, i když si k její realisaci osud vyvolil dědice a pokračovatele Přemyslovců, Lucemburky, zejména však přemyslovské soupeře Habsburky.

Literatura: Fr. Palacký: Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě, díl II., 4 vydání, Praha, 1898. — V. V. Tomek: Dějepis města Prahy, díl I., 2. vyd., Praha, 1892. — B. Bretholz: Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden, Mnichov, 1912. — J. V. Šimák: Kronika Československá, díl II., Praha, 1924. — O. Lorenz: Deutsche Geschichte im 13. und 14. Jahrhundert. I. Geschichte Ottakars von Böhmen, Vídeň, 1863. — O. Redlich: Rudolf von Habsburg, Inšpruk, 1903. — J. Šusta: Dvě knihy českých dějin. I. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví. 2. vyd., Praha, 1924. — Týž: Soumrak Přemyslovců. Praha, 1935. — Týž: Přemysl Otakar II. a Václav II., syntetický relief v publikaci Tvůrcové dějin, red. K. Stloukal, Praha, 1934. — V. Chaloupecký: Uherská politika Přemysla Otakara II., Pekařův sborník, Praha, 1930. — Br. Włodarski: Przegląd literatury o stosunkach polsko-czeskich za ostatnich Przemyslidów, Kwart. historyczny 1928.

Václav Chaloupecký

České stříbro

ALE ŽE stvoření nemůže se podle zásluhy odvděčiti Stvořiteli, alespoň rukama k nebi vztyčenýma díky vzdáváme za všechna dobrodiní, protože Jeho milost, tvoříc nás, v tom mezi jinými dobrodiními nás obšťastnila, že, když takřka všechna království světa již vyschla co do dolování zlata a stříbra, jediné úrodné Čechy za našich časů svým zlatem a stříbrem úrodně je zavlažují." Netřeba pochybovati o upřímnosti těchto slov Horního práva krále Václava II., neboť drahé kovy, těžené z hor českých zemí, byly předposlednímu Přemyslovci hlavními pomocníky k opětnému povznesení rodové moci. Tato těžba drahých kovů měla tenkráte proto takový význam, že přicházela v době, kdy v jiných zemích byl jich citelný — a vskutku i pociťovaný — nedostatek. Nenávistný štyrský veršovec praví o Václavu II.:

„Daz kreftige guot (majetek)
gap im sô frechen muot (mysl),
daz er trahte und gedâht,
wie sich gemêrte sin maht
an landen und an gewalt."

„Takřka všechna království světa již vyschla," praví Horní právo. Dnešní čtenář zajisté porozumí, že učený italský právník, jemuž český král dílo to svěřil, měl na mysli svět svého zeměpisného obzoru, okruh tehdejší římsko-křesťanské vzdělanosti.

Byla kdysi doba, kdy zcela jiné země téže oblasti oslňovaly hojností zlata a stříbra. Když Římané po prvé vtrhli do Hispanie, Gallie a Dacie, odnášely jejich legie úžasnou kořist, o jejímž rozsahu římské letopisy podávají takřka neuvěřitelná čísla. Za římského panství bylo také dále dolováno, ale během staletí výtěžek hor poklesl, jednak vlivem neklidných poměrů na konci doby římské, jednak — a to především — následkem primitivní techniky kutací, jež záhy, příliš záhy, vyčerpala nejlepší ložiska. Přechod ze starověku do středověku byl ve znamení nedostatku mince a převahy naturálního hospodářství, vyměňujícího zboží za zboží. Peněžní hospodářství a obchod souvisí a staletí, která běžně nazýváme starším středověkem, byla vyznačena skrovným rozsahem obou těchto znaků složitějších hospodářských vztahů.

Teprve od XI. století znova se rozmáhá obchod v jižní, západní i střední Evropě a s tím zároveň stoupá potřeba peněz. Na Pyrenejském poloostrově a v Italii bylo obnoveno dolování, ale výsledek zdaleka nestačil rostoucí poptávce mincoven. Naděje a zájem se obracely dále k severu a východu do střední Evropy. Nejprve se rozmohlo dolování v Tyrolích, Černém lese a Harzu, před koncem 12. století byla objevena ložiska stříbra u Freiberku na saské straně Krušných hor. Na počátku 13. století tento proud zasáhl mocně do Čech, Moravy a slovenského Rudohoří. Horní právo krále Václava přehání, praví-li, že české království bylo jediné, kde se tenkráte zlato a stříbro dobývalo. Je však pravda, že zemí s ložisky drahých kovů bylo tehdy málo a že české království bylo z nich nejpřednější. Český král byl držitelem největších zdrojů stříbra, kdežto nejvíce zlata přicházelo do mincoven uher-

ského krále jednak ze Sedmihradska, jednak ze slovenského Rudohoří. Spojení české a uherské koruny, které se rýsovalo na sklonku přemyslovské doby, bylo by znamenalo hospodářskou velmoc takové váhy, jakou bylo Španělsko v 16. století po opanování Mexika a Peru.

Těžba drahých kovů u nás i ve středověkých Uhrách počala arci ještě před německou kolonisací. To napovídá i starodávný poplatek 500 hřiven stříbra, který vedle 120 vybraných volů z Čech byl odváděn do říše a o němž se Kosmova kronika zmiňuje u příležitosti sporu mezi císařem Jindřichem III. a vévodou Břetislavem r. 1040, ale jehož původ sama kronika klade do dob Karla Velikého. Hřivna podle Kosmy čítala 200 stříbrných denárů; 500 hřiven bylo 100.000 drobných penízků, částka v naší době zajisté nepatrná, v starším středověku však znamenitá. Když r. 1158 císař Fridrich dal vévodovi Vladislavovi právo nositi korunu královskou, odůvodnil to podle sázavského letopisce nejen věrnými službami, které český vévoda mu prokázal, nýbrž i tím, že země Vladislavova oplývá zlatem, stříbrem a všelikými poklady. Nevíme sice, zda císař tenkráte vskutku promluvil tak, jak letopisec vypravuje, ale lze věřiti, že ve 12. století, kdy letopisec žil, území českého vévody se vskutku vyznačovalo tímto bohatstvím. Před r. 1188 jsou doložena „argentaria super Misea", stříbrné doly na Mži, patrně v místech nynějšího Stříbra-Mies. Že Čechové sami znali dobývání kovu z rudy, napovídá termín „rudník", „rudníci", doložený v listinách z 12. a počátku 13. století. Nelze přehlédnouti, že nejslavnější doly na zlato v Čechách mají slovanské jméno Jílové, které pozdější, arci ne zcela hodnověrný vykladač odvozuje od slova „jílovati" = dolovati zlato, „jílovci" = zlatokopi.

Slovanský kořen má nepochybně i jméno nejslavnějších dolů moravských, Jihlava, a může-li o tom býti konečně spor, jsou poblíže Jihlavy jiné osady s názvy tak průzračně českými, že jest zjevno, že Jihlavsko bylo osídleno ještě před příchodem německých horníků. Stejně významné jest, že nejdůležitější naleziště stříbra na Slovensku Banská Štiavnica v nejstarších pramenech sluje „Banya" nebo „Bana" a že označení „Bana" bylo připojováno i k názvům jiných horních měst: Bukabánya — Pukanec, Belabanya — Banská Belá, Hodrusbanya — Hodruša, Gelnuchbana — Gelnica. Slovo „báně" jest sice odvozeno ze středolatinského „balnea" (znamenalo dutinu hloubenou do rudonosné země), ale jest to odvozenina specificky slovanská. Štiavnica byla ve 13. století německým horním městem a jméno „Bana" bylo pozůstatkem ze starší slovanské doby, důkazem někdejšího slovanského báníctví. Přední německý historik Adolf Zycha nepochybuje, že již ve slovanské době byly u nás těženy rudy, tvrdí však, že mezi touto těžbou a pozdějším dílem německých horníků nebylo souvislosti. Vyvozuje to z toho, že odborné technické a právnické názvosloví našeho hornictví v 13. a 14. století bylo německé, nikoli slovanské. To lze však vyložiti lepší výzbrojí co do dovedností i právních řádů, s níž němečtí horníci přišli do naší vlasti, takže nenalézali, čemu by se od slovanských obyvatelů země mohli naučiti. To však nemůže být důvodem, abychom se domnívali, že po příchodu Němců domorodé obyvatelstvo dolování vůbec zanechalo.

Předním místem německého hornictva u nás byla hned od počátku Jihlava. Právě uprostřed 13. století několik událostí ukazuje její význam. V boji mezi otcem králem Václavem I. a synem, „mladším králem" Přemyslem, byli povoláni jihlavští horníci ku Praze, aby svými stroji pomohli dobýti pražského hradu. Když pak došlo ke smíru mezi otcem a synem, udělil Václav Přemyslovi moravské markrabství, vyhradil si však polovinu důchodů z jihlavských dolů. Nato oba panovníci společně udělili privilegium měšťanům a horníkům jihlavským a ustanovili, že, cokoli přísežní města a přísežní horníků pro obecné dobro ustanoví, má neporušeno ode všech býti zachováváno. Hned v té listině jest sedmnáct článků, na nichž se usnesli jihlavští přísežní, o tom, co náleží nálezci nového ložiska, kolik půdy mu má býti naměřeno, kolik připadne králi a co městu, kdy propadne opuštěný důl a co se stane, jestliže voda z jednoho dolu brání dolování v druhém a pod. Nemnoho let později vydali přísežní jihlavští o právních nárocích při dolování předpisy ještě podrobnější.

Tak vzniklo jihlavské horní právo, které bylo koncem 13. a ve 14. století nově upravováno a doplňováno novými ustanoveními a nálezy o všelikých sporech, které se při dolování vyskytly. Ještě než vývoj práva v samé Jihlavě byl dokončen, přijala jihlavské horní právo jiná horní města v Čechách a na Moravě, ba, co jest obzvláště pozoruhodno, již r. 1268 dal si je pro své horníky potvrditi klášter leubusský ve Slezsku a několik let nato totéž právo proniklo i do Opavska a Minsterberska. Nejpozději ve 14. století obdržela jihlavské právo, přizpůsobené místním poměrům, Báňská Šťávnice a šťávnickým právem se pak řídila jiná horní města na nynějším Slovensku. Výjimkou byla Kremnice, jíž r. 1328 bylo uděleno právo naší Kutné Hory. Vedle šťávnického a kremnického práva bylo uznáváno právo gelnické, ale to bylo jen obměněné právo šťávnické. Šťávnické, gelnické a kremnické právo bylo

základem horního řádu vydaného r. 1575 Maximilianem II. jakožto králem uherským. Ježto Kutná Hora užívala rovněž jihlavského práva, lze tvrditi, že právo naší Jihlavy bylo přímo nebo nepřímo vzorem všeho uherského zákonodárství toho oboru.

Ještě větší pýchou jihlavských mohlo býti, že někdy, asi na počátku 14. století, si opis jejich práva vyžádal saský Freiberk a že poučení dané z Jihlavy bylo tomuto nejslavnějšímu saskému hornímu městu pomůckou při kodifikaci vlastního horního práva. K místům, jež ve 14. století nebo později se obracela v obtížných případech o poučení do Jihlavy, náležela i slezská Bytom a r. 1363 bylo jihlavské právo přeneseno i do Goldkronachu ve Francích. Jihlava byla tak uznanou hlavou horního práva v celé střední Evropě. Není pochybnosti, že se její právo v některých zásadách shodovalo s právem alpských zemí, a lze se domnívati, že němečtí horníci se k nám přistěhovali z těch končin a již odtamtud přinesli základ svých právních zvyklostí. Jest však zvláštní, že ona starší vlast německého hornictva nevytvořila nic, co by se co do soustavnosti, významu a rozšíření mohlo rovnati jihlavskému hornímu právu. Z toho vyplývá, že teprve prostředí českého státu — bohatství půdy a svoboda daná přemyslovskými panovníky — dalo příležitost k rozvoji tohoto německého práva. Podle freiberského práva připadla nálezci třetina objeveného ložiska, kdežto dvě třetiny sebral míšeňský markrabí, jenž také při samé těžbě mohl požadovati třetinu výtěžku. Naproti tomu podle jihlavského práva větší část ložiska připadla nálezci a jen $^{1}/_{32}$ výtěžku byla odváděna panovníkovi. Tato menší náročnost českých králů a příklad, který tak dávaly jiným vrchnostem, působily spolu k tomu, že jihlavské právo bylo tak ochotně i v jiných zemích přijímáno.

Právnický věhlas Jihlavy trval tři staletí, výtěžek jejích ložisek byl však již na sklonku 13. století zastíněn novými nalezišti u Kutné Hory. Štyrská rýmovaná kronika s počátku 14. století arci nesmírně zveličuje, praví-li, že tam bylo na 100.000 hornického lidu seběhšího se prý z Polska, Pomořan, Míšně, Plíseňska a ze slovenských hor. Zajisté nadsázkou jest i tvrzení Horního práva krále Václava, že „od věkuov nenie slycháno, by toliko velikých a předrahých najímání dálo se na tak malém země prostranství, jakož na dolech našich střiebrných v Kutně, nám od počátku světa nebeskú obmyslností zjeveném.“ Nicméně Kutná Hora byla tenkráte vskutku místem neobyčejným. R. 1303 pozvedá římský král Albrecht nárok, že jemu, jakožto svrchovanému pánu Čech, náleží desátek z výnosu českého hornictví a žádal náhradou prý 80.000 hřiven nebo postoupení Kutné Hory na šest let. „Nebo což to jest, že Kutná Hora, podnět lakoty a propast zloby, obrací k sobě pohledy rozličných i cizích a nesmírných národů a láká krále a zahraniční knížata, nežli že v útrobách svých, totiž ve skrytosti zemské, chová podnět lakoty, stříbro.“ — Když Václav II. neodůvodněný požadavek odmítl, vtrhl Albrecht r. 1304 s velikým vojskem do Čech, směřuje přímo ke Kutné Hoře, aby se zmocnil této pokladnice království. Ale české vojsko tenkráte Kutné Hory uhájilo a Albrecht s velikými ztrátami odtáhl, ježto v jeho ležení pod Horou vypukly nemoci způsobené (podle letopiscova tvrzení) odpadky z hutí a nečistotami z jam, které horníci úmyslně svedli do potoka, aby otrávili vodu. „A což slušnější, nežli bezbožnému přání zhoubným způsobem čeliti; po stříbře žíznili, strusku stříbrnou pili . . .“

Vzestup Kutné Hory budil asi žárlivost Jihlavy. Zatím co jihlavští přísežní daleko do ciziny poskytovali opisy svých práv, tvrdí Horní právo, že odmítli takové poučení Kutné Hoře. Tu zakročil sám král Václav II. a postaral se, aby kutnohorští a jiní horníci českého království byli ještě lépe opatřeni, než dovedla prostá zkušenost praktiků. Dal sepsati systematické dílo o čtyřech knihách, jehož základem byla jakási anketa o poměrech na horách a o potřebách, nedostatcích a rozmanitých praktikách, které přinášel hospodářský ruch tak odlišný od obvyklého středověkého prostředí.

V první knize Horního práva jest sepsáno, jaké druhy úřadů a zaměstnání byly na horách a které byly jejich povinnosti, práva neb úkoly: urburéřů, přísežných horských a horského rychtáře, hormistra čili pergmistra, písaře urbury, lezců čili štajgerů, dolových měřičů, tesařů, strážných neb hutmanů, těžařů horních čili kverků a lénhaverů čili poddaných, kteří pro kverky pracovali, rozdělitelů rudy, zvěstovačů hodin horských, proběračů rudy, pacholků na točidle, rudokupců čili erckauferů. V druhé knize jest pojednáno o právu horských dolů, o měření hor, o právu štol a pod. Třetí kniha jest o propůjčkách dolů, o prodávání a kupování, o darování, postoupení a nabývání. Čtvrtá kniha podává podrobně soudní řád horníků a ustanovení o odvolání k vyššímu právu. Předpisy nového zákoníka se většinou shodují s jihlavským právem, jehož sepsání bylo zřejmě při něm použito. Druhým vodítkem byly předpisy římského a kanonického práva. Zejména čtvrtá kniha Horního práva má po té stránce důležité místo v dějinách právních. Byl to, pokud víme, vůbec první pokus zavésti u světského soudu římsko-kanonický proces a první krok k recepci římského práva v našich zemích.

Zbraslavská kronika vypravuje, jak král Václav požádal kardinála Orsiniho o vyslání učeného právníka a jak na toto pozvání se k českému dvoru odebral Gozzo z Orvieta, profesor kanonického a občanského práva. Vedle učeného Vlacha nutno však i samému králi přičísti podíl na této právnické kompilaci. Na mnoha místech vystupuje totiž do popředí osoba zákonodárcova a z jeho vůle zajisté se do Horního práva dostaly články, jejichž účelem bylo chrániti nižší vrstvy horníků před vykořisťováním. „Nébrž máť býti milostivě opatrováno, aby chudým dělníkóm taková mzda byla uložena (počítána), jížto mohli by se vydržeti a živiti, ařby pro nedostatek pokrmuov připuzeni nebyli nuzně chvátati (bráti) cizích věcí; a zajisté nedostatečné přidávánie pokrmuov činí čeledíny zloděje a lotry, od nichžto pergmistři vystříhajte se snažně!" Byla to na svou dobu slova vzácná. Arci takovéto zásady se nemohly líbiti všem a Horní právo krále Václava ani zdaleka nedošlo takové obliby jako jihlavská práva. Avšak ještě v 16. století bylo Horní právo přeloženo do španělštiny a některá jeho ustanovení byla pak přejata do horního řádu španělských kolonií v Jižní Americe.
Ještě větší byl úspěch krále Václava II. v oblasti reformy mincovní. Již od 10. století razili čeští vévodové stříbrné denáry a vzrůst těžby v 13. století skýtal možnost počet mincí neobyčejně rozmnožiti. Na sklonku toho věku bylo v Čechách a na Moravě třináct a snad ještě více mincoven. Jejich výrobky, počínajíc vládou krále Václava I., se vyznačovaly na rozdíl od sousedních zemí dobrým zrnem i pěknou ražbou. Ale byly to přece jen denáry — brakteáty, jejichž hodnota závisela na vůli panovníkově. Zlíbilo-li se králi, byla zaražena nová mince a dosavadní mince byla prohlášena za neplatnou, takže poddaní ji musili se ztrátou vyměňovati. „Vždyť (podle zbraslavského letopisce) v kterýchkoliv letech v každém jednotlivém městě a obci české mince přeměňovala útvar denáru jednou nebo dvakráte, takže který denár často byl včera nebo předevčírem dobrý a berný, po krátké mezeře několika dní přestával býti k potřebě." Takový stav byl tenkráte vůbec běžný a periodické obnovování mince skýtalo panovníkovi na účet poddaných pohodlný zdroj příjmů. Pro mezinárodní styky obchodní se užívalo zároveň neraženého kovu, jehož množství bylo určováno podle váhy. Tak přijímala cizina přebytek českého hornictví. Brugy, jež byly nejdůležitějším obchodním střediskem na sever od Alp, mají ze 13. století seznam zboží, které tam z různých zemí bylo dováženo. Z Čech jsou tam vedle vosku uvedeny kovy: zlato, stříbro, cín.
Král Václav II. zakázal oběh neraženého stříbra; všechno vytěžené stříbro musilo býti odevzdáno do mincovny, jež za to přidělila příslušné množství mincí. Těm mincím byla zároveň dána dobrá hodnota a „věčná" platnost. V sekulárním roce 1300 byly všechny dosavadní mincovny v Čechách a na Moravě nahrazeny jedinou velikou mincovnou v Kutné Hoře, která zároveň počala raziti dvojí novou minci: veliké denáry, jež se nazývaly „denarius grossus" čili groše, a drobné haléře, jichž šlo dvanáct na jeden groš. Pro takovýto počin nebylo příkladu nikde v sousedních zemích. Jen v Italii čilý obchodní ruch již v první polovině 13. století vytvořil možnost i potřebu hodnotné mince. V druhé polovině 13. století byl italský vzor napodoben ve Francii, kde r. 1266 král Ludvík Svatý zavedl ražení velikých denárů-grošů do slavné mincovny tourské. Z Italie z Florencie si také Václav II. povolal vůdčí osobnosti nové své mincovny. Jmenovali se Rinieri, Appardo a Cino a zaujali na některou dobu význačné postavení ve finanční správě království. Byli to muži obratní, „kteří v takových záležitostech tak velikou měli zkušenost, že užitečně řiditi mohli tak velikou věc." Vskutku „věčná" mince krále Václava i co do hodnoty i co do provedení se mohla rovnati kterékoliv minci tehdejší Evropy. Na líci byla vyobrazena koruna se jménem a titulem českého krále, na rubu korunovaný český lev s opisem „Grossi Pragenses". Jméno Prahy tu neznamená mincovnu, nýbrž hlavní sídlo českého krále. Zbraslavský kronikář o tom napsal latinskou báseň, již J. V. Novák takto přeložil:

„Srdce učinila veselými takřka většině tato mince,
groš mnozí počítají jakoby za svatý,
kteří jej uchovávají a zároveň více hromadí,
a jako za svaté je ctí . . ."

O čtvrt století později král Jan počal raziti také zlaté podle vzoru zlatých uherských. Avšak v Čechách nebylo dosti zlata, takže tato ražba se nemohla rozvinouti. Stříbra bylo stále dostatek, přece však časem byla snížena hodnota groše, aby byl zvýšen zisk mincovny. Za Václava II. groš obsahoval téměř 4 gramy čistého stříbra, za Jana kleslo zrno groše pod 3 gramy, za Karla asi na 2·5 gramu, za Václava IV. nebyly v groši ani celé 2 gramy stříbra. Známe již slova štýrského letopisce o bohatství

krále Václava II., avšak i král Jan přijímal z dolů a mincovny velkou část peněz, které potřeboval na své vojenské výpravy. Také Karel měl z těchto zdrojů podstatný díl prostředků, jichž vyžadovalo jeho politické a kulturní úsilí.
O groši Václava II. napsal jmenovaný kronikář:

„Tento groš již trvá všude jako nejvyšší,
o němž vím, že daleko se rozptýlil, ale zřídka vrátil;
neboť vycházívá z království a neumí se vraceti,
neboť snadno bývá zadržen, když vně nalezen bývá,
a střežen bývá; dobře se ví, co platí."

I znehodnocené groše Václavových nástupců byly lepší než mince široko daleko v sousedství. I leckde daleko od českých hranic určovali ve 14. století ceny anebo platy v českých penězích, ježto byly stálejší jednotkou než proměnlivá mince domácí. V 15. století dokonce mnohá německá knížata nebo města zaváděla pražské groše jako zákonitá platidla a dávala za tím účelem na ně vyrážeti rozmanité kolky vlastní. Takové kontramarkované groše jsou známy z měst Norimberka, Mnichova, Frankfurtu, Augšpurku, Kostnice, Řezna, Pasova, Bamberku, Würzburku, Štutgartu, Tubink, Gotink, Brunšviku, Osnabrücku a mnoha jiných. Kontramarkovány byly nejvíce groše Václava IV., a uvážíme-li, oč tyto groše byly horší prvních grošů Václava II., přisvědčíme Smolíkovi, že kontramarkování grošů nebylo ani tak důkazem dobré staré mince české jako svědectvím tehdejší rozhodně špatné mince německé. Ale nesejde na absolutní, nýbrž na relativní hodnotě mince. Na sklonku středověku náležely německé země k nejdůležitějším oblastem evropského obchodu, ale Německo se rozpadalo na množství větších a menších teritorií a nemělo jednotné říšské mince. Proto docházely tam poměrně hodnotné české peníze tak ochotného přijetí a velikého rozšíření.
Oběh mince v cizí zemi bývá zpravidla ukazatelem hospodářských poměrů. Za mince, které byly vyvezeny, se do země dostává zboží a jest nepochybné, že odliv českého stříbra měl vskutku zčásti tento hospodářský základ. České země byly dlouhou dobu dobrým odbytištěm tovarů, které z německých zemí a ještě více prostřednictvím německých zemí z Nizozemí (vzácná sukna) a z Italie (koření) byly k nám dováženy. Mnoho mincí odcházelo ze země také v souvislosti s mocenskou politikou českých králů. Tak bylo za Přemysla II. Otakara a Václava II., podobně za Jana, Karla i Václava IV. Ještě Václav IV. zapsal na př. r. 1404 míšeňskému markrabí Vilémovi 24 hřiven týdenního důchodu z Kutné Hory. Nejvýznamnější územní zisk Karla IV., Branibory, otvírající cestu českému království k Severnímu moři, byly r. 1373 odstoupivšímu markrabí Otovi kompensovány týdenním důchodem 60 kop grošů z kutnohorské urbury, k čemuž byl přidán ještě roční důchod 3000 kop rovněž z Kutné Hory. Pochopíme, proč již předtím zákoník Majestas Carolina počítá Kutnou Horu vedle Prahy, Vratislavě a Budišína mezi první čtyři města českého státu, před jejichž branami každý nový král dříve, než by jako panovník do města vstoupil, sesedna s koně, měl přisahat na svaté evangelium, že bude poctivě a bez umenšení zachovávati Karlova ustanovení proti zcizování měst, hradů a práv příslušejících k majetku a spravedlnosti českých králů.
Říši, kterou pomocí českého stříbra vytvořil důmysl Otce vlasti, rozbili již jeho synové. Na počátku husitské revoluce stojí dokonce Kutná Hora proti Praze. „Hora ženka pohrbitá" jest husitskému horliteli té doby zosobněním nepřátel. Avšak na počátku r. 1422 po porážce císaře Zikmunda byli němečtí horníci vypuzeni a Čechové zaujali jejich místa. Kutná Hora pomáhala pak nésti hospodářskou tíhu husitských válek a byla i pokladnicí husitského krále Jiřího. Arci doba náboženských zápasů a válek nebyla přízniva činnosti hospodářské a teprve ke sklonku 15. století se do Kutné Hory vrátil někdejší ruch. Tehdá prožila druhé období své slávy, jehož pozůstatky dosud žijí v kamenné nádheře jejích staveb. Hora byla vedle Prahy v Čechách předním místem uměleckého tvoření a některé jeho památky mají i v širším rámci vývoje vzdělanosti trvalý význam. Stačí připomenouti kutnohorský graduál, chovaný nyní v Národní knihovně ve Vídni, který tak názorně i půvabně ukazuje jednotlivá stadia těžby od dobývání rudy až po hotovou minci, že nevím o ničem z tehdejší evropské produkce, co by se mu po té stránce mohlo rovnati.
Opět pozorujeme obdobu vývoje v našich zemích a na Slovensku. Také tam na sklonku 15. století se rozmohla těžba rud. Levočský rodák, krakovský měšťan Jan Thurzo de Bethlemfalva se v Benátkách naučil dokonalejšímu tavení rud a vymyslil způsob, jak čerpati vodu ze zatopených dolů. Takto

obnovil těžbu v opuštěných štolách a počal odhalovati i nové couky. Spojiv se s augšpurskými kapitalisty Fuggery, přivedl zejména těžbu mědi v okolí Banské Bystrice k takovému rozmachu, že na počátku 16. století výtěžek ovládal všechny hlavní trhy tehdejší Evropy. V té době také dolování v Čechách se dostalo nové vzpruhy objevením ložisek stříbrné rudy u Jáchymova, kde asi od r. 1518 se počalo v takovém rozsahu dolovati, že i Kutná Hora byla zastíněna. V letech 1518 až 1520 počali tam raziti zvlášť hodnotnou stříbrnou minci, kterou podle Jáchymova-Joachimstal Němci nazývali „Taler". Jako kdysi pražské groše také talery-tolary neboli jefimky, jak jim říkali ve východní Evropě, docházely ochotného přijetí v jiných zemích. Byly i napodobeny a dosud žije ve jménu amerického dolaru upomínka na minci, která před čtyřmi staletími vycházela z českých hor.

Jako svíce vysoko vzplane, než počne hasnouti nadobro, tak po úžasném rozmachu jáchymovských dolů od dvacátých do čtyřicátých let 16. století nastal nenáhlý pokles, až na konci téhož století doly nevynášely ani dvacetinu toho, co nesly v nejlepších letech. Stížnosti na úpadek Kutné Hory se ozývaly již dříve. V předvečer nešťastného odboje promlouvají nespokojení čeští stavové v březnu 1547 takto: „Hora, na číž pak koliv radu jest zpuštěna, ta aby zase s pomocí Pána Boha a všech tří stavův vyzdvižena byla, poněvadž jest koruny této poklad, a užitkové znamenití jsou z ní bývali a ještě by býti mohli, kdyby Čechy a ne Němci spravována byla, a tolikéž i jiné zlaté všecky a stříbrné hory, aby přirozenými Čechy spravovány byly a nejvyšší mincmistr, jsa přirozený Čech a nemaje nic s komorou činiti, aby svobodný býval."

Císař arci nesplnil přání stavů, ale i kdyby byl tak učinil, nevíme, do jaké míry by to bylo mohlo pomoci. O dvacet let později, r. 1567, sama kutnohorská obec vyslovuje svůj podiv: „i nám poněkud s podivením, že v takovém nadělení Božském, kteréž nyní na obojích horách jest, tyto hory Jeho milosti císařské takměř k nějakému snížení se schylovati mají, a jestliže by Pán Bůh všemohoucí ruku svou maličko v tomto svém Božském nadělení pozavříti ráčil a lidu hornímu větší odrážka se dála, tehdy jest se obávati, aby k znamenitému snížení a ku pádu nepřišly, na čem by i toto království České a komora Jeho milosti císařské nemalou škodu pocejtiti mohla. Kudy pak to jde, že Jeho milost císařská toho Božského nadělení žádných užitkův nebéře, tomu my gruntovně vyrozuměti nemůžem; nebo předešle polovici stříbra v rudách a v kyzích do hutí jest nepřicházelo, jak tohoto času přichází, a proto Jeho milost císařská ráčil jest užitky z týchž hor míti, a nyní od několika let na týchž horách nadělení Božské se nachází, takže vedle prub každého týhodne na 300 hřiven stříbra a výše z obojích hor do hutí přichází, avšak k tomu ke všemu dluhové na tisíce na minci se uvozují a mnohdykráte nákladníkuom a dělníkuom, že se jim neplatí, narážky dějí."

Ložiska nebyla vyčerpána, výnos dolování však klesal, takže se znenáhla přestávalo vypláceti. Příčinou byla drahota, která se tenkráte šířila Evropou ze země do země, aniž bylo možno jí bránití. Stoupaly ceny zboží a mzdy, naopak se za tytéž peníze stále méně kupovalo. Proto i v dolech těžba byla nákladnější, získané stříbro mělo však menší hodnotu než dříve. Stoupání cen vysvětlil již r. 1568 Jean Bodin přílivem drahých kovů, které se ze zámoří do Evropy dostávaly, a novějším vědeckým zkoumáním bylo toto mínění potvrzeno. V Kutné Hoře se v 16. století dobývalo nejvýše asi 5000 kilogramů stříbra ročně, naproti tomu bolivské Potosi vyneslo hned po svém objevení 180.000 kg za rok. Statistik Soetbeer vypočetl, že v Mexiku bylo v letech 1561—80 vytěženo více než milion kg stříbra a v letech 1581—1600 téměř půldruhého milionu, v Bolivii v prvním období více než tři miliony a v druhém období více než pět milionů kilogramů stříbra. V Mexiku a Bolivii byly nejen lepší rudy, nýbrž i porobené barevné dělnictvo, s nímž české hornictvo nemohlo soutěžiti. V druhé polovině 16. století po prvé zasáhla do Evropy americká produkce, západním státům přinášela blahobyt, našim zemím jen újmu. Byly vytlačeny z tradičního místa, které v evropském hospodářství měly od 13. století. Bohaté království chudlo a tím ztrácelo i na politickém významu. Byla to jedna z příčin (a patrně nikoliv poslední), proč Čechy od konce 16. věku byly tlačeny do pozadí, proč, když již vznikla habsburská říše, ne Praha, nýbrž Vídeň se stala jejím hlavním městem, proč, když Čechy byly zpustošeny třicetiletou válkou, země se tak dlouho nemohla z pohromy té zotaviti.

Literatura: Josef Šusta, Poslední Přemyslovci a jejich dědictví. (Dvě knihy českých dějin, I., 2. vyd., v Praze 1926.) — J. Šusta, Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví. (České dějiny, dílu II. část 1., v Praze 1935.) — Lubor Niederle, Život starých Slovanů. (Slovanské starožitnosti, sv. IX., v Praze 1921.) — Václav Chaloupecký, Staré Slovensko. (Bratislava 1923.) — Graf Kaspar Sternberg, Umrisse einer Geschichte der bohmischen Bergwerke (3 sv., v Praze 1836—38.) — Adolf Zycha, Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau. (2 sv., v Berlíně 1900.) V tomto základním díle jsou otištěny latinské a německé prameny. Starý český překlad Horního práva krále Václava

vydal Hermenegild Jireček „Codex juris bohemici" (sv. 1., v Praze 1867). — Gustav Skalský, Mincovní reforma Václava II. (Český časopis historický roč. 40., 1934) a Stručný přehled vývoje českého mincovnictví (v Praze 1937), kdež jsou uvedeny také další speciální práce téhož autora. — B. Mendl, O hřivně pražské. (Český časopis historický roč. 32., 1926.) — Jos. Smolík, Pražské groše a jejich díly (1300—1547). (Rozpravy České akademie věd a umění, tř. I., roč. III. čís. 3., v Praze 1894.) — Viktor Katz, Kontramarky na pražských groších. (Knihovna Numismatického časopisu československého, sv. I., 1927.) — Emanuel Leminger, Královská mincovna v Kutné Hoře. (Rozpravy České akademie tř. I., čís. 48., v Praze 1912, Dodatky tamže čís. 70., 1924.) — Zdeněk Wirth, Kutná Hora (2. vyd., v Praze 1930). — Emanuel Leminger, Umělecké řemeslo v Kutné Hoře (Rozpravy České akademie tř. I., čís. 71, v Praze 1926). — Fr. Hrubý, Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI. (Český časopis historický roč. 30., 1924.) — W. Weizsäcker, Methodisches und Organisatorisches zur Bergbaugeschichte Nordwestböhmens im 16. Jahrhundert. (Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Jg. 69, 1931.) — B. Mendl, Les Grandes découvertes et l'argent de Bohême. (Bulletin du Comité international des Sciences historiques, n. 29, 1935.)

Bedřich Mendl

Doba lucemburská

DOBA LUCEMBURSKÁ. *Doba lucemburská, zejména druhá polovice století 14., v níž na hlavě českého krále spočinula koruna císařská, je dobou naplnění, která spatřila ke žni dozrávati to, co zasévala období předešlá. Znovu jako v době raného křesťanství se stalo naše území ohniskem, z něhož daleko k ostatním národům slovanským vycházely kulturní podněty, ale tentokrát šlo o vliv stálejší, neboť jeho kořeny byly dlouhou kulturní tradicí už pevně zapuštěny v domácí půdě. Jen z dlouhé kulturní tradice mohla vyrůst literatura tak bohatá a formálně tak vyspělá, jako je česká literatura 14. století, a jazyk tak vytříbený a pro tolik různých funkcí vyzbrojený, jako byla tehdejší spisovná čeština. Proto také přetrval tenkrát vliv české literatury a spisovné češtiny téměř o dvě století časovou hranici doby lucemburské a proto se šířil tak daleko. Zasáhl především oblast polskou, jež byla území českému nejbližší a jež české podněty ochotně přijímala. Slezsko tíhlo k Čechám a Krakovu byla nedostižným vzorem Praha, za Lucemburků rychle rostoucí a dychtivě absorbující všecky kulturní podněty západu. Není proto divu, že se v staré literatuře polské napořád setkáváme s vlivy českými. Byly to vlivy, které literatuře polské prospěly. Vyspělá slovesná kultura české gotiky vypěstovala, podle slov polského odborníka, mateřsky první plody literární tvorby polské, a když na domácí půdě byl další její vývoj přeťat revolucí husitskou, našla své opravdové pokračování ve skvělé poesii polské renesance. Vliv české literatury se však v těchto dobách mohutné kulturní expanse české nezastavil ani u východních hranic živlu polského. Šel přes ně dál do oblasti ruské, především arci do přilehlých území západoruských, běloruského a ukrajinského. Jeho stopy tam ovšem nalézáme teprve v století 15. a 16. I k Slovanům jižním si našla cestu česká díla literární z doby lucemburské, jak dosvědčují překlady z náboženské a poučné prosaické literatury české, které nalézáme v hlaholských rukopisech charvátských z 15. století. Mostem tu byl nejspíše slovanský klášter emauzský, do něhož Karel IV. povolal benediktiny z charvátského pobřeží. Ruku v ruce s literaturou šel arci i jazyk. Vliv češtiny na jazyk polský, který se počal již v 10. století v období církevněslovanském, trval v oblasti církevní i dál, a se zesílením české kultury v století 14. a 15. se šířil také do jiných oblastí myšlenkových a zanechával trvalé stopy v spisovné polštině. Síla tehdejšího kulturního vlivu českého se zřetelně ukazuje v tom, že expanse spisovné češtiny zasahuje i do oblasti ruské, jak o tom svědčí netoliko ruské adaptace českých tekstů, nýbrž i česká vrstva slov ve spisovné ukrajinštině a ve spisovné ruštině. Je přirozené, že se český jazykový vliv projevil i na území lužickém, které patřilo k státu českému. V oblasti charvátské snad jen jeden typ přídavných jmen je původu českého. S expansí české literatury a spisovné češtiny těsně souvisí vliv českých soustav pravopisných. Platí to již o starém českém pravopisu spřežkovém, který se podnes zachoval v maďarštině a polštině. Jeho vliv byl ovšem později daleko předstižen vlivem diakritického pravopisu Husova, který byl v zásadě přijat nejen v praktickém pravopise různých národů evropských i mimoevropských, nýbrž se stal do značné míry i pravopisem moderních přepisů vědeckých. Husova pravopisná reforma vznikla ovšem už v nové Praze, vytvořené Karlem IV. Ta se stává velkým střediskem kulturním, působícím daleko do sousední ciziny. Pražská universita, založená v době, kdy universita pařížská a oxfordská ztrácely dřívější lesk, nedosáhla sice významem nikdy těchto dvou svých vzorů a zůstávala v srovnání s nimi universitou spíše provinciální, ale na dlouho to byla jediná universita v celé oblasti středoevropské. Z ní vznikly odštěpením četné university jiné a v prvních šedesáti letech své existence odchovala i zemím sousedním mnoho vynikajících politiků, státníků a příslušníků vysoké hierarchie. Dominující postavení Prahy se tehdy projevilo i v umění výtvarném. Již v dobách raného křesťanství vznikl v Čechách typ malé, jednoapsidové rotundy, který, jak se zdá, se odtud rozšířil i do zemí sousedních. Na vrcholu doby lucemburské vytvořil zase v Praze a v Čechách Šváb Petr Parléř, největší tehdejší architekt střední Evropy, svérázné rysy pozdní gotiky, které později v cizině byly plně rozvity, a také vysoký stupeň tehdejšího našeho malířství měl svou znatelnou ozvěnu v blízkém zahraničí. Dílo Petra Parléře, vzniklé v Čechách, ukazuje, jak dobrým domovem se tehdy mohla stát bohatá a kulturně vyspělá česká země tvořivě nadanému Němci ze zahraničí. Dějiny literární zase dosvědčují prospěch, který z obecného rozkvětu země měla kultura Němců, usedlých v Čechách trvale. V císařské kanceláři Karlově v Praze se tehdy vytvářejí tak příznivé poměry pro řečnickou prosu německou, že za jejich působení vzniká nejdůležitější německé literární dílo pozdního středověku, Ackermann aus Böhmen.*

Český vliv na středověkou literaturu polskou

PÍSEMNICTVÍ in vulgari slavonico se vyvinulo u Poláků mnohem později než na sousedním území českém. Kulturní proud církevněslovanský, který dal mohutné podněty národnímu a jazykovému uvědomění českých zemí, dolehl sice českým přičiněním také do Polska, ale v této zemi, vzdálené byzantskému vlivu a plně náležící k severozápadnímu úvodí, vliv cyrilometodějství se projevil mnohem slaběji a prchavěji. Ani velmocenský rozmach, jejž prožil český stát a česká gotická kultura za posledních Přemyslovců a za vlády Lucemburské, nemá obdobu ve vývoji souvěkého Polska. „Slezsko tíhlo úplně k Čechám", praví nejlepší znalec starého polského písemnictví, patriarcha dnešní polské filologie, Aleksander Brückner, „a rychle rostoucí Praha, absorbující za Lucemburků — a hlavně za Karla IV. — všecko, co kultura západní poskytovala, stala se nedostižným vzorem Krakovu." Vzepětí šlechty a duchovenstva a rozkvět vysokého učení, vyznačující čtrnácté století v Čechách, se teprve v dvou následujících stoletích povlovně přenáší do království polského.

Obrození cyrilometodějské myšlenky, započaté v českém státě za posledních Přemyslovců a zvláště příznačné pro vládu Karlovu, přálo vývoji literatury v jazyce domácím. Opřena jsouc o heslo „vzácen jest Bohu Čech jako latiník", zmocňovala se tato literatura postupně všech kulturních úkolů až k průbojným pokusům o národní bohoslužbu, vyvrcholujícím v době husitské. Právě na sklonek třináctého století připadá vzestup české kulturní expanse do polských zemí a počínaje panováním Karlovým až přes dobu husitskou je tam český vliv nejpodmanivější. Zajisté není náhodou, že se teprv koncem čtrnáctého století rozproudila a v dalším století postupně sílila polská literatura v jazyce národním. České literatuře zůstává podle slov Brücknerových zásluha, že podstatně usnadnila první kroky své mladší sestře polské. Ale i když české slovesné umění mocně podnítilo vývoj polské tvorby v jazyce domácím, má přece polština proti češtině v středověkém písemnictví nepoměrně skromnější poslání. Přenechává četné funkce latině, zejména duchovní próza psaná polštinou má dlouho za jediný účel zpřístupnění duchovních tekstů kruhům latiny neznalým, lidu (typický příklad jsou Hnězdenská kázání) a ženám (Floriánský žaltář, Modlitewnik Nawojki, Modlitewnik siostry Konstancji a p.).

Český vliv není omezen jen na díla psaná polsky, nýbrž doléhá i na polskou produkci latinskou. Je příznačné, že slavica v latinských rukopisech polského původu mají zhusta jazykové zabarvení české, nikoli polské; to je zjev původu starodávného, neboť čeština ještě před vznikem písemnictví v jazyce polském působila na vybranou řeč polských vyšších vrstev, zvláště ve Slezsku. Ba v polské vědě byly vysloveny dohady, že se tato kulturní polština začala tvořit již začátkem našeho tisíciletí a že převzala jisté hláskoslovné vlastnosti češtiny, zejména rozlišování esových a ešových souhlásek. Vzpomeneme-li si, že se v slezskopolských dialektech soumezných s českými zachovaly, pravděpodobně českým vlivem, obě řady sykavek, můžeme modifikovat uvedenou domněnku v tom smyslu, že se právě tento slezský dialektický rys udržel a zevšeobecněl v kulturní polštině. Takové generalisaci přál jednak český vzor, jednak se tu uplatňovalo vedoucí postavení Slezska v středověkém vzdělání polském. Ve jménu tohoto česky orientovaného požadavku ortoepického se staropolský pravopis uchyloval od českého: zavedl již v třináctém století zvláštní spřežku, odlišující ž od z. V hláskoslovných bohemismech polskolatinských dokumentů z 12.—13. století a nejstarší latinské kroniky Polska, psané Gallem Anonymem, se zrcadlí právě český sklon kulturní polštiny předliterární. Na začátku doby gotické jde t. zv. Bogufałova kronika v české jazykové příchylnosti tak daleko, že ve své dobově fantastické etymologii jména polského kmene Kašubi (podle autorova psaní: Casshubi) nesahá k polštině, nýbrž k českému slovu huba. V latinských verších na náhrobku ze 14. století se věhlasný polský panovník Boleslav nejmenuje po polsku Chrobry, nýbrž po česku Chrabrý (vlastně Chabri). Polští písaři patnáctého století vkládají do svých latinských rukopisů glosy smíšeného rázu českopolského, ba i česká přísloví (na př.: „Bez peněz na trh, bez soli domóv", „Zaječieho skoku, marmurového oleje, zvonového zvuku dobuď — budeš zdráv"). O české vzory a předlohy se úzkostlivě opírají, jak upozornil posledně V. Flajšhans, řídké památky polskolatinské lexikografie, a v latinskočeských spisech lékařských a v rostlinářích polští zpracovatelé ponechali české názvosloví téměř beze změn.

Nejde však jen o vliv jazykový. Mezi prameny polskolatinských kronik (zejména kroniky Bogufałovy, slezské kroniky principum Poloniae a kroniky Długoszovy) mají prameny české významné místo. Z Čech do Polska, zvláště v patnáctém století na krakovskou universitu, se dostaly četné latinské

rukopisy a čeští vzdělanci v Polsku měli v tamním latinském písemnictví vydatnou účast. Přicházelo jich do Polska nejvíc počátkem patnáctého století. Mnoho bylo Čechů mezi prvními profesory krakovské university, založené na rozhraní 14. a 15. století, a husitské bouře vrhly do sousedního slovanského státu jednak propagandisty nového učení, jednak protihusitskou emigraci. Z českých učenců té doby, zapsaných do dějin polské kultury, jsou známi Jan Štěkna, autor četných latinských kázání a náboženských úvah, Mořic Rvačka a Štěpán Páleč, polemikové proti husitství, a vynikající theologický spisovatel-mnich Jeronym Pražský.

Významným přínosem českolatinských spisů do polské ideologie byla hesla slovanské vzájemnosti a obranného protiněmeckého nacionalismu. Již do konce třináctého století náleží t. zv. list královny Kunhuty kněžně třebnické, jenž proti nadržování německému duchovenstvu klade požadavek slovanské orientace. Na začátku následujícího století latinská píseň českého původu De quodam advocato Cracoviensi Alberto popuzuje Poláky proti Němcům, kteří „semper volunt primi esse et nulli prorsus subesse". A asi o sto let později je polský čtenář poučen mnichem Jeronymem Pražským o slovanské sounáležitosti Bohemie, Polonie, Ungarie, Bosnie, Bulgarie, Russie, Serbie, Albanie, Dalmacie a Charvacie; spojuje prý tyto země „bohemorum lingua". Pro Poláky z této propagandy plynula these „Polonis et Bohemis unam esse linguam" a nároky na kulturní poslání národního jazyka, opřené o český vzor. Tyto nároky znamenaly zdravé zápolení s latinou i s němčinou, která proti českým poměrům zasahovala pronikavěji do polské duchovní kultury, zejména do písemnictví. Kdežto u Čechů se nesetkáváme s rukopisy, ve kterých se prolínají teksty v mateřštině a němčině, jsou u Poláků, zvláště u Slezanů, takové doklady dvojjazyčnosti na začátku dosti běžné. Floriánský žaltář klade vedle sebe znění latinské, polské a německé. Nejstarší záznamy polských modliteb následují po traktátu latinském a po modlitbách německých. Dva nejstarší zápisy polských světských písní sousedí v manuálech Mikuláše z Kozlí a Kristiana z Gory s písněmi německými a s latinou. Ani jedna staročeská legenda neukazuje na předlohu německou, ale jediný doklad veršované hagiografie polské, úryvek legendy o sv. Alexiovi, se blíží versi německé. V Polsku se jeví i vydatnější úloha německých duchovních i zřetelnější stopy německého vlivu na pravopis. Tomuto hrozivému německému přívalu, jak doznává polská literární historie, dobře čelila Bohemorum lingua. Její blízkost k polštině a these o společném jazyce Čechů a Poláků umožňovaly a usnadňovaly jednak pronikání spisovné češtiny a českého písemnictví do vzdělané společnosti polské, jednak vědomé plodné křížení obou jazykových útvarů, pojímaných jako různotvary jednoho jazyka, a konečně pokusy o vlastní, čistě polskou variantu spisovného jazyka.

Vedle českých básnických tekstů, dovážených do Polska, čtených tam v originálu a někdy jen v Polsku dochovaných, známe české básně, opisované Poláky s bezděčnými polonismy (na př. opis veršovaných a prozaických modliteb českých v kodexu krakovské universitní knihovny, který citují Krček a Bidlo), české skladby, napolovic přepsané, napolovic přeložené (na př. píseň o sv. Dorotě), a konečně čím dál, tím ryzejší překlady z češtiny do polštiny. Čeština polské recense („gmatwanina dwujęzykowa") nepřestávala na adaptaci českých děl, nýbrž uplatňovala se někdy i v básnických dílech původních (cantilena inhonesta v rukopisu Mikuláše z Kozlí). Rovněž česká básnická forma, poněkud přizpůsobená požadavkům polštiny, zachovávala se nejenom v překladech, nýbrž byla vzorem i pro původní skladby polské (ať je domněnka Nehringova o českém pramenu staropolské legendy o sv. Alexiovi správná nebo ne, ale básnická, zvláště veršová forma této legendy je, jak právem dovozuje Hrabák, přímým pokračováním epické formy české). Ba lze říci, že všecky metrické a strofické různotvary v polském básnictví patnáctého století mají (až na řídké ohlasy domácích forem folklorních) pramen v bohaté zásobě české.

Mimo archaistický začátek duchovní písně Bogarodzica dziewica, jenž ukazuje ještě k českému dědictví církevněslovanskému, nemá polská literatura básnické památky, které bychom byli oprávněni klást před sklonek čtrnáctého století. Z nejstarších lyrických skladeb polských značná většina úzkostlivě reprodukuje nebo obměňuje známé české předlohy. Z duchovní lyriky kolem námětu vzkříšení sem náleží: 1. Bog wszemogący wstał z martwych żądający (Bóh všemohúcí vstal z mrtvých žádúcí); 2. z třetí sloky téže české písně pochází jiná polská skladba, Chrystus z martwych wstał je, ludu przykład dał je (Jesu Kriste, vstal si, nám na příklad dal si); 3. Wesoły nam dzień nastał, gdy Pan Chrystus zwyciężył (Veselý den nám nastal, v němž stvořitel zvítězil); 4. O krzyżu, bądź pozdrowiona, nasza nadzieja jedyna (O kříži, zdráv buď, naděje jediná); 5. Jezusa Judasz przedał za pieniądze nędzne (česká skladba Umučenie našeho Pána milostného od verše: Ježíš Jidáš prodal za penieze nuzné); 6. Witaj, miły Jezu Kryste, Tyś syn z prawej dziewki czystej (čes. skladba Vítej, milý Spasitelu

od veršů: Vítaj milý Jesu Kriste, jakž sě počal z dievky čisté). Z cyklu vánočního mají doložený český pramen skladby: 1. Stałać się rzecz wielmi dziwna, panna syna porodzila (Stalať sě jest věc divná, panna syna porodila); 2. Zdrow bądź, krolu angielski, k nam na świat w ciele przyszły — píseň, skoro doslovně opakující český vzor (Zdráv buď, králi anjelský, k nám na svět v těle přišlý), třebaže nejnovější polská antologie bezdůvodně popírá její český původ. Prosba k sv. Duchu, Dusze święty, zawitaj k nam, souvisí s českou modlitbou Zavítaj k nám, svatý Duše. Ze skladeb mariánských jsou přepisem předloh českých: 1. Nasze nadziejo przemiła, Tyś wszystka niebieska siła (známé české Vzývání panny Marie od veršů Našě naděje přěmilá, tys nebeská věčka síla) a 2. Zdrowa bądź naświętsza krolewno (Zdráva najsvětšie královno); k českému vzoru ukazuje i 3. Zdrowaś, gwiazdo morska, boża matko święta (Zdráva, mořská hvězdo, božie matko svatá). Staročeské Vzývání sv. Doroty (Doroto, panno čistá, tvój hod ctí cierkev svatá) bylo povrchně zpolštěno: Doroteo, cna dziewko czysta, ciebie czci cyrkiew święta . . . Ale v některých případech lze myslit na český původ, i když česká předloha není dochována. Ovšem je tu zapotřebí velké opatrnosti, neboť ani lexikální, gramatické a hláskoslovné bohemismy, ani metrika a strofika, navazující na vzor český, ani rýmy, kotvící ve výslovnosti české, nikoli polské (na př. biskupi — pol. skąpi, čes. skúpí), ba ani jednotlivé tekstové shody s českými památkami se nemohou jednoznačně považovat za důkaz českého původu té neb oné polské skladby, neboť užívání slov, tvarů, veršových staveb, citátů a klišé, převzatých vesměs z české zásoby, bylo běžné v staropolském písemnictví také mimo překlady a ohlasy českých děl.

Neoddělovali jsme tu od sebe veršované modlitby zpěvné a pouze odříkávané. V české vědě sice Zd. Nejedlý právem zdůraznil závažnost tohoto rozlišování, ale je provedeno jen zcela provisorně a vyžaduje si v lecčems revise; v dějinách starého básnictví polského nebylo s ním téměř započato a všechny duchovní skladby v řeči vázané bývají nepřesně spojovány označením „pieśń religijna". Na množení, šíření a popularisaci skutečných duchovních písní se jistě účinně zúčastnilo nejen v Čechách, ale i v Polsku husitské hnutí a již předtím národně uvědomělý reformní proud v českém duchovenstvu. Nejedlý zvláště vyzdvihuje pro Polsko činnost Čecha Štěkny, kaplana královny Jadwigy. Také agitační skladby husitských Čech zapůsobily i na Poláky: slezskopolským ohlasem české protizikmundovské písně o boji u Hory 1421 je skladba nedávno objevená Dielsem, Słyszeli smy nowiną, a oslavná báseň Andřeje Gałky o Wiklefovi plně zapadá svou ideologií, citovou náplní a veršovou stavbou do okruhu českých skladeb husitských.

V rámci lyriky světské je zpolštěním českého říkání (Ach, kak velmi bolí, když trdlem hlavu holí . . .) čtyřverší Ach, miły Boże, toć boli, kiedy chłop kijem głowę goli . . .; R. Ganszyniec snesl důvody pro český původ veršovaného dopisu milostného (dodejme, že rým „cizie strany — Polany" polská redakce pochopitelně nahradila ve výčtu cizích zemí rýmem po zvukové stránce chudším „strony — Morawy"); St. Dobrzycki našel pramen rozsáhlé staropolské skladby Nářky umírajícího (Ach! Moj smętku, ma żałości) v české básni O rozdělení dušě s tělem (Ach! mój smutku, má žalosti). Z polských skladeb mnemonických tkví v české tradici kalendářní veršíky, t. zv. Cisiojan. Badatelé spravedlivě zdůrazňují, že cesta, kterou prošla pod českým vedením poesie polská průběhem patnáctého století, je mnohem delší, těžší a směrodatnější nežli cesta, která od této poesie vede k dokonalému dílu Rejovu.

Jen málo dat se nám dochovalo o prvních krocích polského duchovního dramatu, avšak vlivy české zřejmě zasahovaly i tu. J. Polívka upozorňuje na rozvrh dramaticky uspořádané oslavy narození Páně, psaný česky a nalezený v latinskopolském rukopise krakovském, a přední znalec staropolského divadla St. Windakiewicz soudí, že staročeské velikonoční hry byly napodobeny v Polsku a že se nám pozdější zpracování tohoto napodobení dochovalo v polské hře o vzkříšení z r. 1578.

Polské básnictví před koncem čtrnáctého století je zastoupeno jedině prvními slokami Bogarodzicy, polská próza jen zlomky svatokřížskými. Krásné prózy v polském jazyce ani patnáctý věk vlastně téměř nezná. Vedle bible v jazyce českém, rozšířené v Polsku, vyskytla se tu i snaha o zpolštění českého tekstu, ba vlastně, jak podotýkají badatelé od Dobrovského až do Polívky, pouhá polská transkripce české bible. Otrocky závisí na českých předlohách také staropolské překlady žalmů. Nejstarší pokus, žaltář floriánský, určený pro knihovnu královny Jadwigy, vznikl koncem čtrnáctého století na českém území, v blízkosti českopolského národopisného rozhraní, v Kladsku, v klášteře, který založil pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic. Hojnými bohemismy prozrazují svůj český vzor denní modlitby v polských rukopisech patnáctého století a ve vratislavském prvotisku z r. 1475. Při tom Pozdravení andělské vykazuje archaističtější českou předlohu proti dochovaným českým tekstům modlitby. Sborník modliteb, jenž byl psán koncem patnáctého století pro jakousi Nawojku, je buď

překladem neznámé české sbírky modliteb, jak dovozuje monografický rozbor Krčkův, anebo polskou kompilací rozličných pramenů, jen zčásti českých, jak soudí Brückner. O něco mladší sborník Modlitewnik siostry Konstancji, mimo konec připsaný jinou rukou, tak oplývá bohemismy, že česká předloha je velmi pravděpodobná. Převodem z češtiny je i nejstarší dochovaná regula polská, Regula třetího zákona sv. Františka. Zlomek Vidění sv. Brigity z druhé polovice patnáctého věku se zdá rovněž lpěti na vzoru českém. Staropolský překlad české redakce Vidění Tundalova se zachoval jen v přepisu běloruském. Poměr, v kterém jsou k českým památkám hubené zbytky apokryfické literatury staropolské a zlomek legendy o sv. Blažeji, jenž jediný zastupuje v polském literárním dědictví patnáctého věku prozaické životy svatých, teprv čeká na podrobný výzkum.

V nečetném souboru staropolských prozaických památek, který jsme v tomto letmém přehledu vlastně téměř vyčerpali, zaujímají zvláštní místo dvě nejarchaističtější památky polské prózy: 1. zlomky svatokřížské, náčrtky polských kázání z rozhraní třináctého a čtrnáctého věku, a 2. rovněž kázání, dochovaná v hnězdenském rukopise, jen o málo starším než floriánský žaltář. Vzory obou těchto památek polského kazatelského umění nejsou zatím zjištěny; zajímavý je postřeh Brücknerův o ojedinělých shodách svatokřížských zlomků s latinskými kázáními Martina Opavského, vynikajícího českého spisovatele z třetí čtvrti třináctého století. Obě uvedené polské památky jsou prosty českého jazykového nátěru, i když se svatokřížské zlomky svým pravopisem blíží českým památkám, psaným koncem třináctého století na přechodu od jednoduchého k pravopisu spřežkovému. Avšak v polsko-latinských kazatelských rukopisech z patnáctého století mají polské glosy, které se vkládaly jako návod pro ústní převod kázání do řeči národní, mnoho jazykových prvků českých. Pravděpodobně se mluvené slovo, určené pro lid, původně vyhýbalo cizotám, ale v patnáctém století se vrstva česká v polštině tak vzmohla a tak tam zdomácněla, že z jazyka vyšších kruhů začala pronikat i do řeči obecné.

V první polovici století šestnáctého zobecněly ještě silněji české složky v polštině. České publikace si nalézaly pěkný odbyt v Polsku, ba někdy autoři je přímo věnovali polským mecenášům. Leccos z prvních polských tisků je podle polského odborného posudku „polsko-českou míchaninou". I jazykový i literární přínos český (povídky, knihy pobožné) zlidověl v Polsku. Šířilo jej tam tiskařství jak české, tak polské. Česká literatura určovala také okruh překladů polských a poskytovala polskému překladateli buď hotové předlohy (na př., jak dovozuje Polívka, román o Apolloniovi, králi Tyrském), anebo aspoň vítané pomůcky vedle latinských originálů (na př. český překlad dialogu Palinura s Charonem, k němuž, jak ukazuje St. Vrtel-Wierczyński, vydatně přihlížel polský zpracovatel, „otec polské poesie světské", Biernat z Lublina). Avšak souběžně s tímto šířením a zlidověním českých prvků v polské slovesnosti šestnáctého století nastává rychlé osamostatnění jejích vrcholných vůdčích projevů. Vyspělá jazyková kultura české gotiky, vštěpená spisovné polštině, vzpružila její vývoj a splynula s ní již v tvorbě Mikuláše Reje (1505—69) v organický celek. Zatím co v Čechách hutná gotická poesie odumřela, aniž dobové kulturně-politické poměry dovolily za ni rovnocennou náhradu, polské prvotiny, které tato stará a bohatá literatura podle výrazu Brücknerova mateřsky vypěstovala, vyústily za sociálních podmínek neskonale příznivějších podivuhodně rychle ve veledíla Jana Kochanowského (1530—84). Opravdovým pokračováním slovesného umění české gotiky je vlastně právě velkolepá polská poesie renesanční. A s mohutněním polské literatury začíná na sklonku šestnáctého století zpětné působivé pronikání polské knihy k Čechům.

Český podíl v polském básnictví nepřestával na písemných památkách, nýbrž, jak nejdůrazněji dovozuje F. Kolessa, české země, zejména Morava, byly důležitým střediskem, z něhož — zvláště přes Slezsko — proudila do Polska písňová tradice folklorní.

Literatura: W. Nehring: Über den Einfluß der altčechischen Literatur auf die altpolnische, Archiv f. slav. Philol. I, II, V, VI. — A. Brückner: Dějiny literatury polské. Praha 1906. — J. Łoś: Początki piśmiennictwa polskiego. 2. vyd., Lvov 1922; srov. Polívkův posudek prvního vydání (Listy filologické XLIV/1917). — J. Bidlo: Čeští emigranti v Polsku v době husitské a mnich Jeronym Pražský (Časopis Musea království českého LXIX. 1895). — B. Vydra: Polská středověká literatura kazatelská a její vztahy ke kazatelské literatuře české (Věstník Král. České Společnosti Nauk 1927). — W. Bruchnalski: O zródłach niektórych utworów poetycznych polskich XV i XVI w. (Przegląd powszechny IV/1884). — St. Dobrzycki: Studya nad średniowiecznem piśmiennictwem polskiem (Rozprawy Akademii Umiejętności, Serya II, Tom XVIII/1901). — R. Jakobson: Slezskopolská cantilena inhonesta ze začátku XV. století (Národopisný věstník československý XXVII—XXVIII/1934—35). — J. Hrabák: Staropolský verš ve srovnání se staročeským, Praha 1937. — St. Windakiewicz: Teatr ludowy w dawnej Polsce, Krakov 1902. — J. Polívka: O staročeské předloze staropolské bible (Sborník filologický VI/1917). — F. Kolessa: Karpatškyj cykl narodních písní (Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů, Praha 1932).

Olaf Jansen

Staročeská literatura v hlaholském písemnictví charvátském

PROHLOUBENÍ náboženské myšlenky a náboženského cítění v českých zemích za vlády Karla IV. a jeho nástupce a spojený s ním rozmach soudobé literatury náboženské psané jazykem českým, ať překladové nebo ve smyslu středověkém originální, zanechaly poměrně dosti hojné stopy v charvátskohlaholském písemnictví: překlady některých podstatných děl této české literatury a českých kázání, mezi nimiž jsou i kázání Husova. Rukopisy těchto překladů jsou pozdější, nejstarší z nich je z poloviny 15. století, a jsou psány na jihu, ale přece nejpřirozenějším prostředníkem této expanse české literatury k Charvátům na charvátském pobřeží a přilehlých ostrovech kvarnerských, kteří si v rámci západní církve římské zachovali církevněslovanský jazyk, lokálně přizpůsobený a psaný hlaholským písmem, byl patrně slovanský klášter v Emauzích na Novém městě pražském, kam z tohoto jižního území povolal benediktiny Karel IV.

Podle zachovaných rukopisů byl přeložen, alespoň v podstatné části, staročeský Passionál, sbírka životů svatých pořízená zpracováním Legendy aurey na podnět samého Karla IV.; byly převedeny do nového roucha slovanského staročeské překlady z mystické literatury, a to Bonaventurův traktát De perfectione vitae, Albertův Ráj duše a samostatnější staročeské zpracování látky tematicky příbuzné v souboru zvaném Zrcadlo člověčieho spasenie; zájmu se těšila i kázání zřejmě reformního směru: mezi zachovanými jejich překlady je kázání o vztazích prelátů a poddaných a dvě kázání Husova. Prostřednictvím českým přešla do této jihoslovanské literatury i známá středověká populární příručka vědomostí o víře a světě, t. zv. Lucidář; jeho charvátskohlaholské zpracování je lépe rukopisně dochováno a proto také bylo dříve známo než překlady ostatní, které většinou učinily známými teprve nedávné objevy Ivšićovy.

Do jazyka těchto překladů se dostalo mnoho bohemismů, ale skoro výhradně jen lexikálních. Platí tu o technice překladatelské totéž, co na rozdíl od překladů do polštiny dále poznamenáváme při překladech z češtiny do ruské církevní slovanštiny: jazyk, do něhož se překládá, má svou normu po stránce hláskové a tvarové, po stránce lexikální však nevystačil se svými výrazovými prostředky, tradovanými s velkou konservativností od počátků církevní slovanštiny, poněvadž byl do jisté míry postaven před nový svět kultury duchovní a zčásti i materiální.

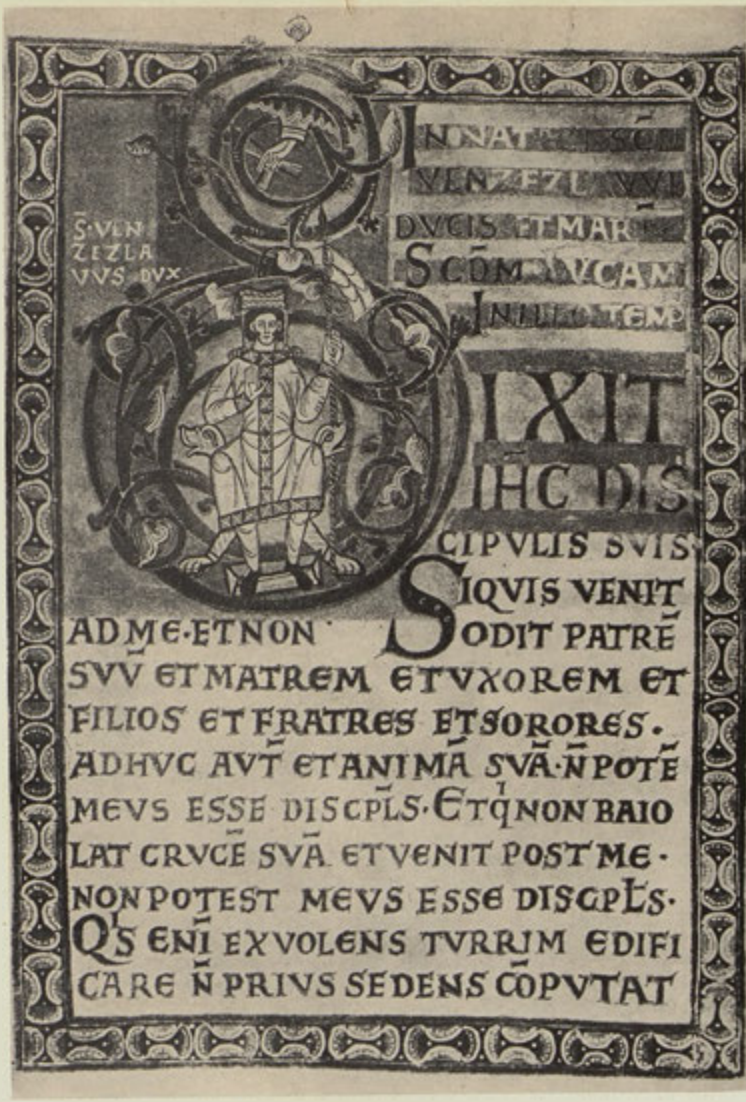
Slova, která překladatelé přejímají z češtiny anebo na podkladě českém vytvářejí, jsou především výrazy pro abstraktní pojmy náboženské a filosofické. Proto je v nich řada substantiv s příponou -stvo, jako nabožanstvo, prospěšanstvo, protivanstvo za české náboženstvie, prospěšenstvie, protivenstvie, potom podobstvo utvořené podle českého podobenstvie, a mnoho nových substantiv verbálních, jako utrpenie, prěkladanie, kazanie a pod., jsou mezi nimi výrazy pro abstraktní pojmy kausální, jako dovod (argumentum), umisal (č. úmysl), a dále mnoho adjektiv pro vlastnosti nábožensky významné, jako dobrotiv, gred, grdi (č. hrdý), gorlivi, ješutan (č. ješutný) a j.

Hojně jsou zastoupena také slova vyjadřující nové civilisační poměry středověkého života, jako elm (č. helm), korunovati, kupac, mesto (urbs), obhoenie („obchozenie“, obchod), pokoik, poddani, stav a pod. Vyskýtají se, jako vždy při stycích dvou jazyků, některá běžná slova přejatá z češtiny, jako spojky ani, ale a adverbia skoro, spolu, (v)zgoru (č. vzhuóru), zvlašče.

Uvádím zde především taková slova, která se častěji vyskýtají v překladech, a nikoli ta, která jsou výsledkem pouhé neobratnosti překladatele. Kromě typu adjektiv na -teljan, tvořených podle českého typu adjektiv na -telný (v. zde str. 58), nelze, alespoň při dosavadním stavu bádání, prokázati trvalejší vliv těchto lexikálních bohemismů na literární jazyk písemnictví charvátskohlaholského.

Základní literatura: Stj. Ivšić: Dosad nepoznati hrvat. glagol. prevodi iz stč. jezika v čas. Slavia 1, 1922/23 a 6, 1926 a pak jeho souborný článek o charvátskohlaholském písemnictví v Sveslavenském zborniku (Zagreb) 1930. — B. Havránek: v čas. Slavia 7, 1928/29, 780 n. — Seminární práce prof. Markéty Štěrbové o bohemismech některých těchto překladů, vypracovaná zčásti za přispění prof. St. Ivšiće v slovan. semináři Masarykovy university v Brně.

Bohuslav Havránek

Iniciála D s obrazem sv. Václava. Zdobená strana z Kodexu vyšehradského okolo r. 1085.
(Praha, Universitní knihovna.)

Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století

VE STŘEDOVĚKU se stala ve slovanském světě kromě starší již církevní slovanštiny jedině čeština skutečně rozvinutým spisovným jazykem, vládnoucím dostatečnou zásobou speciálních prostředků pro své zvláštní úkoly jak umělecké, tak odborné. Již za vlády posledních Přemyslovců vyspěla ve vhodný nástroj básnického tvoření a nabyla jisté schopnosti pro právní formulaci. Za vlády Lucemburků pak dosahuje již skutečné virtuosity v mnohostranném uměleckém tvoření, dobře se uplatňuje i v próze náboženské a naukové, postupně si vytvářejíc příslušné odborné termíny, a formuje se v přesný jazyk, vhodný pro potřeby administrativně právní. V následujícím období husitském se pak rozšiřují značně vrstvy, které jsou nositeli spisovného jazyka.

Mocenské postavení českého státu za posledních Přemyslovců a za Lucemburků a spojený s ním kulturní rozmach českých zemí podporoval ovšem tento vnitřní růst spisovné češtiny. Úměrně s tímto mocenským postavením státu vzmáhá se také pole její působnosti do šíře, zabírajíc především celé vlastní území státní. Směrem k východu její prestiž dokonce stoupá: na Opavsku se stává všechno úřadování dříve českým než v Čechách a na Moravě a v letech 1420—30 jsou knihy opavské úplně české. Hranice českého státu se však v průběhu 13. a 14. století značně mění a dočasná moc posledních Přemyslovců je také občas překročuje. Béřeme-li za základ země koruny české, jak je ustálil Karel IV., vidíme, že čeština v nich přesahuje hranice etnické, slabě sice v Lužicích, kde hlouběji zasáhla teprve v době reformační, silně zato a hluboko v polském Horním Slezsku. Tam jsou sice české zápisy již v 13. století, ale působení češtiny tam bylo zesíleno zvláště připojením k zemím koruny české r. 1355. Čeština v Horním Slezsku postupem doby na čas zastavuje germanisaci a v 15. století se stává jazykem písemného styku úředního i soukromého. Vůbec se Horní Slezsko polské stává výpadní branou pro působení české kultury a českého jazyka na polské prostředí. Avšak čeština překročila hranice zemí koruny české i ve funkci jazyka administrativně právního, ač této funkce nabývá doma poměrně pozdě: stává se v 15. století úředním jazykem i v polském území za oněmi hranicemi, zvláště na Zátorsku a Osvětimsku. Od 15. století se užívalo stále hojněji spisovné češtiny také v Uhrách, a to nejen na Slovensku, kde se od poloviny toho století stala čeština běžným jazykem listin, smluv a městských knih, nýbrž zčásti i v samém centru Uher, zvláště při dvoře krále Matyáše, vrstevníka a protivníka Jiřího z Poděbrad, jak to dosvědčuje jeho korespondence.

Okruh působnosti češtiny ve funkci administrativně právní byl však v uvedených oblastech předstižen časově i rozsahem působením češtiny náboženské a literární v úloze jak umělecké, tak odborně naukové. Toto působení zasáhlo celé Polsko a spisovný jazyk český v těchto svých funkcích i v úloze administrativně právní měl tam dokonce rozhodný vliv na vytváření spisovné polštiny a jejich prostředků a zčásti působil i na jazyky ruské, resp. na jejich spisovnou formu církevněslovanskou, do níž přímo i nepřímo pronikaly jazykové prostředky české v rámci unie polsko-litevské. K jižním Slovanům pronikala spisovná čeština v tomto období jen episodicky na konci 14. století a počátkem století 15., zanechávajíc stopy v církevněslovanském jazyku písemnictví charvátskohlaholského v překladech z české duchovní literatury.

Vliv českého prostředí na vytváření kulturních prostředků jazyka polského začal se již dávno před dobou, o které zde mluvíme, neboť začal v 10. století přijetím křesťanství v Polsku. Polská náboženská terminologie křesťanská byla s malými výjimkami přejata celá z Čech, ale značný podíl na ní má ještě staroslověnština české redakce, která se, jak bylo vyloženo již na jiném místě tohoto sborníku, v 10. a 11. století šířila z Čech. České působení na polskou terminologii náboženskou se však nikterak neomezilo na toto období církevněslovanské. Přešel do ní skoro i veškeren pozdější přínos český, staroslověnštině již cizí, jak ukazují polské názvy, jako adwent, bierzmowanie, dziekan, kacerz, kapła, kielich, klasztor, nieszpor, ofiara (stpol. též ofiera), pacierz, pielgrzym (poutník), proboszcz, przeor, szatan, żak, żałm, żałtarz; dziw, dziwny (zázračný), sbożny a j., vesměs shodné s příslušnými českými názvy, přejatými do češtiny z latiny nebo němčiny anebo v ní vzniklými; v staré češtině bylo též kelich, páteř (otčenáš), pelhřim (poutník), pře(v)or, šatan, divný s významem zázračný.

Rovněž tak pozdější české přetváření názvů původem staroslověnských se v polštině projevuje týmž etymologickým přeskupováním jako v češtině. Tak je za stsl. blagosloviti pol. błogosławić jako 53

v češtině blahoslaviti (spojením se „sláva") a za stsl. raz(d)řěšiti je v pol. rozgrzeszyć jako v č. rozhřěšiti spojením s grzech, hřiech.

Nepřestalo se však na pouhém vytvoření polské terminologie náboženské na podkladě českém, její souvislost s českým prostředím neustávala a v polštině se obrážejí i pozdější změny české terminologie. Tak místo staršího pop nastupuje pro kněze slovo ksiądz podle užívání českého, v němž název kněz vytlačil starší slovo pop; rovněž nahrazování slova Hospodin pro Boha slovem Pán proniká do polštiny; vedle starších českých názvů tvořec, tvořitel, souvisících ještě s tradicí staroslověnskou, přešlo pak do polštiny nejen slovo stvořitel, ustálené pro pojem creator ve 14. století, ale dostal se do polštiny ještě i mnohem pozdější výraz tvůrce (pol. twórca). Do Polska pronikají v podobě, zřejmě napodobující české vzory, i názvy, charakteristické pro české reformní hnutí, jako świętokradztwo, świętokupstwo.

Avšak nejen náboženská terminologie polská byla pod vlivem českého prostředí dávno před působením literatury české. Do polštiny pronikaly z jazyka českého ještě před literárním působením češtiny také patrně již názvy z jiných oborů života kulturního a civilisačního, zvláště názvy týkající se života městského a rytířského, jako miasto pro urbs, civitas, pokój, komora, komnata, młyn, pałac, pierz, barwa, pancerz, możdzierz, rycerz, koruna, rzysza (později rzesza), burda pod. Byla to sice převahou slova původu nečeského, ale přicházela do polštiny prostřednictvím českým. Náleží sem také již asi některé názvy právní a státní, které uvádím až v další souvislosti. Je vůbec těžko určovat, který název přešel do polštiny před koncem 14. století, ale přece někdy najdeme známky raného přejímání. Uvedli jsme výše na př. pol. pierz podle stč. peř, ale toto stč. peř bylo záhy, již v 14. století, nahrazováno v češtině formou pepř, která rovněž pak přešla do polštiny; slovo miasto v uvedeném významu je zase v nejrůznějších nejstarších polských památkách, tedy to bylo již zřejmě slovo v polštině vžité; název biernia podle stč. berně můžeme konečně přímo klást do dob Kazimíra Velikého.

Přesněji lze stanoviti předliterární vliv český na vlastních jménech. Tak z 13. stol. jsou doložena u Poláků česká jména, jako Dziwisz a Strachota, anebo české hláskové varianty jmen, jako Božuta, Dorzuta, Cieszuta, Siedluta vedle jejich polské formy s ę (Bożęta atd.), od 12. stol. nalézáme tvar i Władysław vedle polské formy Włodislaw a pod. Stará jsou rovněž místní jména s českou podobou, jako Wratisława.

Když na polský jazyk působilo již od 10. stol. nepřetržitě české jazykové prostředí terminologií některých oborů, je snadno pochopitelné, že mnohem silněji působil pak vyvinutý spisovný jazyk český, zvláště v době lucemburské a husitské. Jeho vliv šel ruku v ruce s mocným kulturním a politickým vlivem českým jak na polské Horní Slezsko, náležející od r. 1355 mezi země koruny české, tak s mocným kulturním působením Prahy na tehdejší Krakov. Kazimír Veliký se upřímně obdivuje činům Karla IV. a napodobí jej, zvláště po své návštěvě v Praze r. 1356: jako Karel IV. Nové město pražské zakládá u Krakova Kazimierz a uvádí do něho z Prahy augustiniány, napodobí Karlovy reformy v administrativě a v soudnictví a podle pražského vysokého učení se snaží založit studium generale v Krakově. Pokračování této pražské orientace u dvora krakovského vidíme pak zvláště jasně za panování Jadwigy a jejího chotě Vladislava Jagella. Oba jsou v zřejmém spojení s kulturním střediskem pražským: r. 1390 povolávají do Kleparz u Krakova slovanské benediktiny ze známého slovanského kláštera v Emauzích na Novém městě pražském; královna Jadwiga zakládá r. 1397 v Praze kolej pro studenty z Litvy; na krakovskou universitu, kterou se podařilo Jagellovi obnoviti a rozšířiti, přichází mnoho profesorů, kteří dříve působili nebo studovali v Praze; je mezi nimi nejen krakovský rodák Matouš z Krakova, nýbrž také Jan Štěkna a jiní. Na dvoře Jagella i jeho choti jsou kněží z Čech častými a vítanými hosty: mnich Jeronym Pražský, jenž měl pak vynikající účast při pokřestění Litvy, je zpovědníkem a kazatelem Jagella, který vůbec má v oblibě české kněze; cisterciák Jan Štěkna, profesor pražského učení a kazatel betlémské kaple, je dvorním kaplanem Jadwiginým; jej spolu s Křížem, známým donátorem betlémské kaple, ustanovuje Jadwiga za prokurátory uvedené koleje v Praze. Jiný pražský učený theolog Heinrich z Bitterfelda dedikuje Jadwize své dílo. Je z toho vidět, že krakovský dvůr měl přímé styky s prohloubeným cítěním náboženským, které se tehdy v pražském prostředí rozvíjelo jako předchůdce českého reformního hnutí náboženského. Nesmíme zapomínat ani na to, že pražským vysokým učením procházelo mnoho Poláků.

Není v této souvislosti jevem nahodilým, že první větší zachovalá památka jazyka polského, žaltář floriánský, byla psána v kladském klášteře Mons Mariae, založeném Arnoštem z Pardubic, který tam uvedl augustiniány z Roudnice: jejich klášter roudnický stejně jako pozdější jihočeské byly v Če-

chách důležitými středisky literárního a uměleckého snažení. S tímto klášterem kladským měli dobré osobní styky Jagello i Jadwiga a staropolský žaltář, vzniklý v něm zřejmě pod vlivem překladů českých, které zanechaly v polském tekstu stopy v četných bohemismech, byl psán patrně právě pro Jadwigu. Není také nahodilé, že v latinské postile Jana Štěkny čteme polskou píseň o narození Páně Zdrów bądź królu anielski, přeloženou z češtiny. Již tyto dva příklady mluví jasnou řečí o mocné opoře české literárních počátků polských.

Připomeňme k tomu dále, že v polských knihovnách jsou z tehdejší doby latinské rukopisy pocházející z Čech a že se tehdy dostalo do Polska anebo i tam vzniklo dosti rukopisů českých. Tak ve vilenské knihovně krále Zikmunda byla česká bible a český překlad z Jana Zlatoústého, rukopisy královny Jadwigy uvedené Długoszem byly patrně spíše české než polské, později – r. 1519 – se v Polsku opisuje česká Kronika trojánská a dodnes polské knihovny obsahují české rukopisné bible, kázání, sbírky modliteb i veršované skladby české. V jednotlivých památkách jazyka a literatury polské vidíme nesčetné bohemismy. Mnoho z těchto památek je překladem, parafrází a někdy jen nedokonalým popolštěním českých vzorů. Vidíme také hojné a stálé bohemismy v postupně se rozvíjejícím spisovném jazyce polském. Z toho všeho je zřejmé, že pozdější přímá svědectví ze 16. století o přednosti, dávané češtině v Polsku, platí jistě i pro tuto dobu a že českou literaturu a český spisovný jazyk nikterak nevytlačily z oblíbenosti ani počátky tvoření v jazyce vlastním.

Probíráme-li bohemismy, které se stávají již tehdy takřka stálým a trvalým majetkem spisovné polštiny, vidíme, že z češtiny přejímala polština především odborné názvy kulturního a civilisačního života, kterých potřebovala pro úlohy spisovného jazyka. Jsou to názvy náboženské a theologické i jiné odborné (ze školství, lékařství, botaniky a j.), jako cielesieństwo (tělesenstvo), dowód (argumentum), duchowieństwo, nabożeństwo, podstata (substantia), postawa (forma), sprawiedliwy, sprawiedliwość, pokryciec a j. v oboru theologickém, bakalarz, mistrz, szkoła ve školském životě, dále obecně kulturní termíny, jako niżadny, obywatel, snażny, skutek, społek, ustawiczny a j. Mnoho názvů právních a administrativních je původem českých, jako biernia, iściec, iścina, istota, istotny, komornik, list (dokument), nastojcie (z něhož později vznikla pol. interjekce niestocie, niestoty, niestety), odwieść się, odwód, oprawca a poprawca, pole (souboj), pokuta, popłatek, powód (žalobce), rzecznik, wlożyć, wkładać (srov. stč. termíny: berně, jistec atd., komorník, list, nastojte, odvésti, odvod, oprávcě, popravcě, pole, pokuta, poplatek, póvod, řečník, vkládati, vložiti). Za doby husitské přibývají pak české názvy vojenské, jako hasło, hakownica, chorohewny, kus, piscza1a, rucznica, tesaczek, walny a j. Z Čech přišlo i dosti názvů zeměpisných, jako Rakusy, Wideń, Uhry i Wuhry a j.

K speciálním prostředkům jazyka spisovného jakožto jazyka kulturního náleží i celý přejatý typ tvoření adjektiv, vystihující význam latinských adjektiv na -bilis, na př. czytelny, nieskazitelny, śmiertelny a pod., a spojky, jako příčinné ponieważ a vysvětlovací toczuż. Avšak spisovná tehdejší polština se počešťovala i tam, kde nešlo o novou zásobu jazykových prostředků; dávala českou hláskovou podobu i domácím slovům polským. Užívá často českého h místo pol. g, jako hardy, hańba, hojny, u a a (e) místo polských nosovek, na př. husto, okrutny, smutek vedle gęsto, okrętny, smętek a skarady, masarz, szczescie a j., 'e místo pol. 'o nebo 'a, jako na př. v příčeštích trpných na 'en místo na 'on, jako zwolena, slawiena, dále dziełać, nadziełać a p., slabiky -ra-, -ła- uvnitř slov místo pol. ro, ło, na př. straż, brana, wladać. Konečně stpol. literární formy stažené u přivlastňovacích zájmen, jako twego, twemu, jsou také jen bohemismy. Takové přizpůsobování polštiny k češtině odlišuje literární její formu i v samé polské zásobě slov a tvarů od jazyka lidového; užívá se proto těchto jevů jako znaků vyššího jazyka zvláště v tvoření básnickém.

Rozšíření češtiny v Polsku a její vliv na spisovnou polštinu pokračoval i v době humanismu a reformace v 16. stol.; podporovaly je společenská móda, knihtisk i pronikající reformace.

Výmluvným dokumentem toho, jak čeština byla tehdy v Polsku společenskou módou, jsou zvláště místa Ł. Górnického ve spisku Dworzanin polski z r. 1566, kde mluví o užívání češtiny v Polsku: „a časem druhý (Polák), ačkoli nebude v Čechách, i jedno že hranici Slezskou přejede, to již jináče nebude chtíti mluviti, jedno po česku, a čeština, ví to bůh, jaká bude. A jestli mu řekneš, aby svým jazykem mluvil: to povídá, že zapomněl anebo že mu se přirozený jazyk pravdivě hrubý vidí: . . . na konec i s tím na plac vyjede, že skoro každý v polském jazyku řečník českých slov užívá“ (cituji podle překladu Jungmannova), ale sám pak dále Górnicki doporučuje dvořenínu pro výmluvnost přejímati do polštiny česká slova: „Pravda to jest, kdyby slova polského nebylo na tu věc, kterou by Polák okřtíti měl, aneb v přetlumačení z jednoho jazyka na druhý potřeboval by cizího slova: netoliko neha-

ním, ale z tak podobného mluvě naší jazyka, jaký jest český, vzíti mu dovoluji. Tak to podobně naši řečníci polští slavní činili —" a dále „když dvořenínovi slov polských nestane, dobře učiní, že půjčí z českého jazyka rychleji než z druhých, a to proto, že již sám u nás jest vzácný a počítaný za nejčistší." Jasné doklady tohoto vypůjčování českých slov vidíme u tehdejších spisovatelů, na př. u nejvýznamnějšího autora oné doby, Mikuláše Reje z Nagłowic. Slova z češtiny přejatá jsou u něho především slova kulturní, jako dufać, dufanie, falesznik, faleszny, jeden każdy, pochop (srv. stč. pochop = pochopení), pokryciec, pokrytość, pokrytstwo, pokus, pokusa, poruczenie, poruczeństvo, przetwora (stč. přetvora = přetvoření), przypadek, skusić, śmiertelny, nieśmiertelnosć, spolek, społeczny, upełny, wzminka (stč. zmínka = připomenutí) a m. j., dále obecná slova konversačního jazyka, jako blesk, krotochwila, kulhać, litować, put, zamutek a m. j. Slova taková se z valné části nevyskytují teprve u Reje, nýbrž jsou starší, jako zvláště všechny české termíny právní a vojenské, s nimiž se u něho setkáváme, a také nejsou na něho omezena. V tiscích z první poloviny 16. století se napořád setkáváme s bohemismy mezi základními slovy frazeologickými, jako hnet, lehki, szczeszcie, tahnać, żadny (nullus) a pod., nehledíme-li ani k obvyklé zásobě českých slov abstraktních a odborných. Na př. v překladu spisku Erazma Rotterdamského o jazyku, tištěném r. 1542, nalézáme hnet, niemam zato, przywłaszczać, posledz, mienić a j.

Reformace polská vidí pak nejen v české myšlence, nýbrž i v jejím jazykovém rouchu svůj vzor a vědomě se opírá ve výrazových svých prostředích o češtinu, jak to teoreticky formuluje na př. Jan Malecki ve své Obraně z r. 1547: „Nikdo nemůže svaté Písmo překládati do polštiny správně a přesně bez přispění češtiny a českých překladů Písma; . . . kdo nezná česky, nebude dobře mluvit po polsku; mohu ti uvésti mnoho latinských názvů, které žádný Polák správně a přesně polsky nevyloží, ledaže umí česky, na př. pius, impius, beatus, benedictus, gloria, laus . . ." A v literatuře tohoto hnutí setkáváme se nejednou s jazykem prostě smíšeným z češtiny a polštiny.

Toto rozšíření češtiny v Polsku a její neustálé působení na jazyk domácí přestává teprve koncem 16. století a v 17. století vzalo ovšem za své. Český přínos tím však nebyl ze spisovné polštiny odstraněn, ten v ní zůstal podnes. Na první pohled jej prozrazuje v polské zásobě slovní české ‚h' u řady slov jako hardy, hojny a j., české ‚u' místo polské nosovky ve slovech, jako smutek, smutny (v stpol. bylo ještě také smętek, smętny), česká skupina -ła- místo pol. -ło- ve slovech, jako własny, władać a pod., přehlasované české ‚i' místo polského ‚u' ve slovech, jako litosč, litować, zlitować się a j., přípona -tel a -telny ve slovech, jako obywatel, śmiertelny a j. Do českého přínosu náleží i některá zcela běžná slova frazeologická, jako wnet místo staršího hnet a interjekční niestety, jež bylo vyloženo výše. Vůbec ze slov výše uvedených — nehledíme-li k dokladům z Reje a k části termínů právnických a vojenských — valná většina dosud v polštině žije. Ba stává se dokonce, díky nepřetržité tradici spisovné polštiny, že se v ní zachovalo podnes leckteré slovo staročeské, které v češtině samé zmizelo nebo změnilo význam, jako dowód (důkaz), iściec, odwód, pacierz, pielgrzym, pochop, postać (podoba), przypadek (případ) a j.

Šíření českého jazyka, literatury a kultury vůbec v Polsku, o němž jsme právě vykládali, nezasahovalo ovšem toliko vrstvu etnicky polskou, nýbrž od dob Jagellových, tedy již od samého konce 14. století, celý tehdy vzniklý polsko-litevský stát a pod mocný český vliv přímý i nepřímý se tak dostalo i ruské jeho osídlení. Postupným pak rozšiřováním polsko-litevského státu na území východoslovanské, jež vrcholí lubelskou unií r. 1569, kdy východní jeho hranicí se stává na čas území smolenské, černihovské, kijevské a Záporoží na Dněpru, roste i okruh, kam vliv český mohl snadno zasahovati.

Vliv český v těchto východních krajích byl posilován tím, že mezi nimi a Čechami existovaly také styky přímé. Již v 14. století se setkáváme na pražské universitě s několika jmény ruskými a naopak zase Češi přicházejí i do východních oblastí polsko-litevského státu. Působila tu i účast východních Slovanů na kulturním životě v Krakově samém. Příznivé pak podmínky právě pro jazykový a literární vliv český v těchto východních oblastech vytváří jednak neznalost latiny, jednak vzrůstající snaha vyrovnávati se se západními poměry kulturními i sociálními (zvláště na př. vytvářením života městského). Dobré auspicie v samých počátcích tohoto vlivu dávají sympatie husitského hnutí k pravoslaví, proklamované zvláště za návštěvy přítele Husova Jeronyma Pražského v Polsku r. 1413, a úsilí získat příslušníka litevské dynastie za krále českého a obhájce kalicha. To obojí dochází odezvy v poslání Zikmunda Koributoviče do Prahy a ve vypravení vojenské pomoci právě za význačné účasti haličské šlechty.

V celé této souvislosti nepřekvapuje, že nacházíme již ve století 14. a počátkem století 15. v západoruských a zvláště haličsko-volyňských právních dokumentech, psaných církevněslovanským jazykem

místního zabarvení, právní formulace západoslovanské, v kterých, poněvadž jde o dobu, kdy v Polsku samém ještě latina neustupovala v administrativě polštině, lze patrně viděti přímý vliv český. Týká se to na př. termínů našimъ listomъ (1393), věnovalъ (1398), ne vymenivaja, menovanaja (1433) a j. Nepřekvapí, že František Skorina tiskne počátkem 16. století první své tisky běloruské v Praze, ani že při překladu biblického textu užívá bible české. Stejně je pochopitelné, že se dostaly české rukopisy a pak tisky do tehdejších ruských knihoven. Snadno si konečně vysvětlíme, proč máme v ruské literatuře několik překladů českých děl, pořízených snad i přímo z češtiny, jak podrobněji o tom všem v našem sborníku vykládá stať A. Florovského. Jako při nejstarších polských překladech z češtiny, tak jde i při těchto překladech ruských v některých případech jen o zcela povrchní jazykovou adaptaci českého originálu. Poruštění je tu po stránce hláskové a tvarové hlubší než obdobné popolšťování českých textů, neboť ruská církevní slovanština měla svou tradici i normu, ale neliší se od něho po stránce lexikální a syntaktické.

I když však necháváme stranou záplavu bohemismů v doslovných překladech, které se nerozšířily, vidíme, že vůbec v jazyce tehdejších památek západoruských a pak už i zřejmě ukrajinských se vyskýtají určitá slova původem česká dosti často. Jde celkem o přínos termínů z týchž oborů, z nichž česká slova byla rovněž přejata do polštiny. Jsou to názvy náboženské a theologické, jako dovod, duchovenstvo, nabožnyj, smertełnyj, sposob, spravedlivosť, ustavičnyj, termíny právní, jako komornik, list (dokument), otpor, opravca, povod, pravo, pravomočnyj, rečnik a j., slova týkající se života městského a civilisačních pojmů, jako komnata, mesto, mestečko, meščanin, obyvateł, zamok a j. Mezi tímto západním přínosem jsou také náboženské názvy původem latinské nebo německé jako kaplan, kelich, klaštor, križ, križovati, žak a j., řada slov původu německého, jako groš, frimark, faleš, kuchnja, šelьma a j., ale i ta podle podoby zřejmě prošla českým prostředím. Zajímavou skupinku mezi nimi tvoří názvy karbanické, z češtiny tehdy přejaté do ruštiny.

Takovéto odborné názvy původem české mohly přecházeti na východ prostřednictvím polským a jistě již tehdy část jich šla touto cestou, jako později počátky písemnictví ukrajinského se spoustou polonismů přejímají i bohemismy a na př. s citáty skoro doslovnými z polského textu biblického přejímají někde vlastně znění české. Ale doslovné překlady z češtiny s pouhou povrchní adaptací jazykovou a přímé překlady z češtiny vůbec i přímé patrně působení české právní formulace činí pravděpodobným, že šlo často o přejímání bezprostřední. Takové přejímání dosvědčuje také skutečnost, že některá taková slova si zachovala český přízvuk na slabice první a nikoli polský, který by byl na slabice předposlední, jako ˈnabožnyj, ˈkomnata. Je zcela možné a při mocenském postavení, jaké čeština v celém tehdejším polsko-litevském státě měla, i pochopitelné, že na východ mohli češtinu přinášet přímo i Poláci sami. Západnictví Kijeva a přechodná obliba polských mravů i v Moskvě v století 17. pomáhaly šířiti tento přínos i v ruštině vůbec.

Mnoho těchto slov časem zaniklo, ale některá zůstala jako trvalý přínos dodnes i ve spisovné ruštině, jako duchovenstvo, mestečko, meščanin, nabožnyj, obyvatel', pravo, pravomočnyj, smertel'nyj, sposob, spravedlivosť. Mnoho z nich zdomácnělo jen v ukrajinisujících památkách církevněslovanských a odtud pak přešlo do ukrajinštiny, jako misto, list, palac, rečnik, statečnyj, supir, šybenyća a j.

Období reformace v 16. století, které, jak jsme již doložili, podporovalo a zvyšovalo český přínos i v Polsku, poskytlo češtině, jako význačnému jazyku této myšlenky náboženské ve světě slovanském nové pole působnosti. Propagace náboženská potřebovala k svým účelům domácího jazyka i tam, kde dosud národního jazyka spisovného nebylo, a tak od poloviny 16. století vznikají nečetné památky lužickosrbské, vesměs náboženské, na jejichž jazyk měla značný vliv čeština. V nejstarší památce z nich, v překladu evangelia z r. 1548, je vliv ten snad nejrozsáhlejší. Jsou v něm nejen přejatá slova česká, která později v lužickosrbských památkách mizejí, jako almožna, kśižowaś se, mramor, nebo, neb, panceř, pogan, smiłowaś, spółka, sprawa, sprawowas atd., nýbrž vyskýtají se tam i slova, zachovávající českou podobu hláskovou, ač mnohdy jde o slova, která patrně měla domácí ekvivalent, jako hospoda, hospodaŕ, hńew s h místo g, roztrhła, prwny, ńepoškwrńena se slabičným českým r místo lužickosrbského ar nebo er, libiło se místo lu- a pod.

I když v ostatních náboženských písemných památkách lužickosrbských není bohemismů již tolik, přece se podstatná část jejich náboženské terminologie shoduje s terminologií českou. Ukazují to slova, která se v ní dosud udržela, jako (uvádím je ve formě hornolužické) jandźel, japoštol, biskop, djaboł, djas, duch, duša, duchowny, hody, křest, křiž, mnich, modlić so, modlitwa, nadźeja, pop, spowjedź, twórc, stworićel, zbóžny, žohnować (v evang. z r. 1548 žegnowaś) a j.

Nebyla však lužickosrbská terminologie náboženská přejata z češtiny celá. Jsou v ní také názvy přejaté přímo z němčiny, jako prědować (z něm. predigen, kázati), klóštr (z něm. Kloster), nebo z německých názvů přeložené, jako wodać (podle něm. vergeben, odpouštěti), spytowanje (podle něm. Versuchung, pokušení). Poslední dva kalky vyskýtají se shodně v nejstarším dolnolužickém i hornolužickém tekstu Otčenáše a ukazují tak zřetelně, že ani nelze mluvit o hromadném přejímání náboženské terminologie lužickosrbské z češtiny, ani nelze část českého původu jako celek posunovati do minulosti před vznik památek písemných, třebaže jednotlivé základní názvy byly patrně přejaty z češtiny již dříve; tak djabol, djas, modlitwa svědčí svou formou alespoň pro století 15. a slovo pop pro kněze pro dobu ještě starší.

Z jiných oborů lze upozorniti na bohemismus kral, doložený již v nejstarším zápise v jazyce lužickosrbském, v přísaze budyšínské z 15. století, dále jsou z češtiny slova mandźel, pan, dolnolužické ned (z čes. hned) a j. Jde tu o pochopitelné pronikání základních slov právních a nejběžnějších slov konversačních. O hlubší vliv v jiném oboru než náboženském nemohlo jít prostě proto, že se lužické srbštiny v oné době ve veřejném životě užívalo jen v kostele; i v písemnictví pronikla čeština jen do lužického písemnictví náboženského. Vliv tak pronikavý jako na východě nemohla tu čeština mít, protože v oblasti lužické nebyly dány podmínky pro vytvoření domácího jazyka spisovného.

Jiným směrem zasáhl vliv jazyka českého jedině za vrcholného rozkvětu doby Lucemburků a následujícího období husitského, a to na jih do písemnictví charvátskohlaholského. V něm se setkáváme koncem 14. a počátkem 15. století s českými názvy hlavně náboženskými a obecně kulturními a i s jinými bohemismy. Zůstávají však omezeny jen na překlady z češtiny, a proto bylo o nich už promluveno ve stati o vlivu české literatury na písemnictví charvátskohlaholské. Udržel se v tomto písemnictví i mimo vlastní překlady jedině snad typ tvoření adjektiv na -teljan, jako neizglagoliteljan, nemjeniteljan inaestimabilis, neispitateljan inscrutabilis, neisledovateljan investigabilis a pod.; starý církevněslovanský typ tvoření s významem aktivním, vzniklý zadjektivisováním jmen činitelských na -telь (jako spasitelьnъ) změnil tu svůj význam v pasivní s odstínem možnosti, rovný českým adjektivům na -telný a latinským na -bilis. Není ovšem vyloučeno, že další podrobné bádání o jazyce charvátskohlaholských památek oné doby vynese na světlo rozšíření i bohemismů jiných.

Konečně válečné vzepětí českého národa za doby husitské, kterému se obdivovala a kterého se bála celá západní Evropa, způsobilo, že řada typických vojenských názvů husitského válečnictví prošla rychle Evropou. Proto se setkáváme v různých západních i východních evropských jazycích s českými názvy, jako píšťala, houfnice, tarasnice, hradba vozová, ztracenci a pod., buď jako se slovy přejatými anebo s jejich překlady.

Našli bychom v období 14. až 16. století i řadu jednotlivých slov českých přejatých u našich sousedů, především Němců, ale nám zde nejde o takový roztroušený vliv prostě jazykový, nýbrž o vliv souvislé skupiny jazykových prostředků, nesený expansí určité myšlenkové nebo technické struktury.

Konstatovali jsme již na samém začátku, že ve středověku byla ve světě slovanském jedině čeština kromě starší církevní slovanštiny, rovněž v počátcích spjaté s naším územím, skutečně rozvinutým jazykem spisovným. A speciální prostředky této své funkce, zvláště slova, zachycující abstraktní formulace tehdejší filosofie, čeština sdělila s ostatním slovanským světem. Po církevní slovanštině, která dala většině slovanských jazyků spisovných základní slovník kulturních slov, poskytla světu slovanskému další přínos kulturních slov středověká a humanistická čeština.

Základní literatura: W. Nehring: Über den Einfluss der alttschechischen Sprache und Literatur auf die altpoln. Archiv f. slav. Philol. 1, 1876, 2, 1877 a 5, 1881. — J. Bidlo: Čeští emigranti v Polsku v době husitské a mnich Jeronym Pražský. Čas. Čes. musea 1895. — Kaz. Moravski: Histoire de l'Université de Cracovie I, 1900. — St. Dobrzycki: Studya nad średnowiecznem piśmiennictwem polskiem. Rozprawy Akad. Umiej., Wydz. filolog. 33, 1901. — Al. Brückner: Cywilizacja i język, 1901, a pak jeho stať ve sborníku Encyklopedja polska II, 3 (Język polski I), str. 119 n. — E. Klich: Polska terminologja chrześcijańska, 1927. — W. Taszycki: Czechismy w języku Reja. Prace filolog. 12, 1927. — B. Vydra Polská středověká literatura kazatelská. Věst. Král. spol. nauk 1927. — St. Kot: Svoboda a poroba Čech v polské literatuře politické XVI. stol. Bidlův sborník, 1928. — Vl. Macalová: Příspěvky ku poznání úcty sv. Václava v Polsku ve středověku. Čas. Národ. musea 1934. — R. Jakobson: Slezsko-polská cantilena inhonesta. Národop. věstník českoslov. 27-28, 1934/35. — B. Havránek: Waren die Handschriften der polnischen Konigin Hedwiga polnisch oder tschechisch? Slavische Rundschau 10, 1938.

A. I. Sobolevskij: Materialy i izslědovanija v oblasti slav. filologii, 1910 (Sbor. otd. russk. jaz. 88), str. 193 n. — M. Hruševškyj: Istorija Ukrajiny-Rusy VI, 1907, 366 n. a zvl. Istorija ukrajin. literatury V, 1926. — A. Jakovliv: Vplyvy staročeśkoho prava na pravo ukrajinśke lytov. doby XV—XVI v., 1929. — Wł. Kuraszkiewicz: Gramoty halicko-wołyńskie XIV—XV w. 1934. — A. Florovskij: Čechi i vostočnye slav'ane. I, Praha 1935 (tam podrobně další literatura).

— A. Martel: La langue polonaise dans les pays Ruthènes, 1938. — R. Jakobson: Význam ruské filologie pro bohemistiku. Slovo a slovesnost 4, 1938.
J. Pervolf, Slav'ane, ich vzaimnyja sv'azi i otnošenia, III. 2. 243 n. — A. Petrov: Materialy dl'a istorii Ugorskoj Rusi, I—IX, 1905—32. — A. Javorskij: Novyja rukopis. nachodki v obl. karpatorusskoj piśmennosti, 1931. — I. Markov: Bratislava 5, 1931, 111 n. (opravy k práci Jakovlivově, v. výše).
A. Leskien: Archiv f. slav. Phil. 1, 1876, 161 n. — K. Titz: Ohlasy husit. válečnictví v Evropě, 1922 a dodatky ve Vojensko-hist. sborníku VII., 1938, 25 n.
Souborně o tématu jednají mé stati „Expanse spisovné češtiny ve středověku" a „Expanse spisovné češtiny v době humanismu" ve Vývoji spisovného jazyka českého (Československá vlastivěda, dodatky 1936), str. 44 n. a 76 n., kde je také na str. 220 další literatura.

Bohuslav Havránek

Mezinárodní význam českých pravopisných soustav

VŠECKY jazyky evropské, které použily od středověku písma latinského, musily sáhnouti k t. zv. spřežkám (digrafy), t. j. ke kombinacím 2—4 písmen, k vyjádření jedné hlásky, hlavně souhlásek, jež chyběly fonetické soustavě latiny. V češtině to byly měkké souhlásky, vzniklé palatalisací ze základních tvrdých. Pro ně se časem v písařské praksi ustálily typické spřežky a takovýto pravopis šířil se z Čech, Moravy a Slezska do dvou sousedních zemí: do starých Uher a do Polska. V severních Uhrách usedlí Slováci uznávali až do poloviny 19. stol. češtinu i za svůj spisovný jazyk, zvláště od doby husitské a na půdě protestantismu. Tamější rukopisy (hlavně listiny a městské zápisy) i tisky zůstaly však v zásadě věrny všem zvláštnostem české grafiky i po vybudování spisovné slovenštiny, takže o této přirozené souvislosti pravopisné se již dále nebudeme zmiňovati.

Ale i do maďarského území Uher zasáhl zvláště od 15. st. vliv českého způsobu psaní, z něhož bylo tam převzato spřežkové označování souhlásek: cz, nahrazené později variantou cs, dále ny, ty i dy, vystřídané nověji spřežkou gy.

Branou Těšínska, jež patřilo od r. 1335 celé k zemím koruny české, šla křesťanská kultura ze západnějších Čech do východnějšího, též slovanského království polského. Je-li staropolská literatura náboženská pod silným vlivem českým, je podobná závislost i v počátcích knihtisku polského, a koncem 15. a v 16. stol. se čeština stává oblíbeným jazykem u dvora a šlechty, zvláště protestanské, k čemuž přistupuje od r. 1547 i vliv emigrace z české Jednoty bratrské (Unitas Fratrum), která v Polsku tiskne literaturu českou i polskou. Jsme tedy plně oprávněni viděti „bohemismy" také v přijetí spřežek: cz, rz, ſſ (záhy nahrazené spřežkou sz, asi podle německého ſʒ, ß), a v označování měkkosti: ny(e), sy(e), zy(e), nebo ni(e), si(e), zi(e), což od r. 1500 převládlo. (K jiné závislosti na českém usu, která se už nejeví v nynějším pravopise polském, zde nehledíme, na př. k užívání g místo j, th místo t a j. ve starší polštině.)

Specifickým znakem české grafiky, nepřevzatým z latiny ani z němčiny, jest snaha staročeských písařů od 13. století vyjádřiti nějak délku samohlásek, která má v češtině význam strukturální, t. j. hodnotu semasiologickou. Nejstarší náš způsob zdvojování písmen: aa atp. se vyskýtá i v maďarských listinách už od 12. stol. a nemusí být českého původu, protože je každému na snadě a vznikl samostatně i u jiných národů. Ale od 14. stol. se u nás ujímá způsob označování délky čárkou, kterou převzal do své soustavy pravopisné J. Hus, nazývaje ji „virgulí", která byla původně v rukopisech i ve starších tiscích delší než francouzský accent aigu. A tento usus (á, é, í, ó, ú) ovládl od pol. 16. stol. v maďarštině a byl převzat i do polštiny, byť ne v platnosti kvantity, nýbrž k označení fonetické kvality. To je původ t. zv. „pochylonych, kreskowanych" samohlásek staropolských: á, é, ó, z nichž se dosud v praksi udrželo jen ó (vyslovované *u*).

Prvním teoretikem českého pravopisu (i fonetikem a ortoepikem) byl náboženský reformátor Jan Hus, profesor i rektor naší university v Praze. Jeho péče o usnadnění práce „žákům" a jeho racionalistický odpor k anarchii písařské, spojený se sklonem k důslednosti a prostotě, projevily se v geniálním spisku „Orthographia bohemica" z r. 1412. Tam, inspirován příkladem českých rukopisů, transkribovaných písmem hlaholským v klášteře emauzském (založeném v Praze Karlem IV. r. 1348 pro obřad slovanským jazykem), zavrhl Hus užívání spřežek (až na ch v platnosti německého Ach-lautu), doporučil označování délky samohlásek čárkou a měkkosti souhlásek, jakož i tvrdého *l* „nabodeníčkem", t. j. tečkou (punctus rotundus) nad příbuzným písmenem latinky. Tato

Husova radikální oprava sice narazila na konservativnost písařů, ale nezapadla již u nás, takže se pak v knihtisku českém vytvořilo kompromisní psaní, na př. místo: ċ — cż, ṙ — rż, ṅe — nie, později: ně atp.; ŀ bylo nahrazeno t. zv. zavřeným typem ł. Místo tečky se záhy ujala dvojtečka na koncovém s̈ (vedle vnitroslovné spřežky ſſ) a na jiných písmenech zvítězily v tisku nad tečkou výraznější kličky (háčky): z, ň, ě, ť atp. V tomto útvaru byl Husův systém, nazvaný „diakritickým", důsledně proveden v češtině až počátkem 19. století po opuštění „švabachu" (t. j. fraktury) a po zavedení latinky, v čemž pak tohoto příkladu následovala i spisovná slovenština, vytvořivši si ještě znak pro měkké ľ (a převzavši ä z němčiny a ô z franštiny).

Tato grafická soustava česká projevila největší sílu expansivní, ačkoli v cizině narážela na překážky jednak pro svůj „kacířský" původ, jednak ze zásadního odporu proti „zatěžování" klasické latinky pomocnými značkami, přerušujícími ovšem plynulost psaní a vyžadujícími v tisku (i ve psaní strojem) nových typů. (Nicméně i němčina si zavedla místo staršího: å, ů, ů „přehlasované" samohlásky: ä, ö, ü, franština své accenty: é, è, ô, rumunština pak po vzoru „cédille" diakritikon pod písmeny: ş, ţ.)

Od pol. 15. do pol. 16. století se uplatňuje tento způsob označování měkkého ḋ, ṫ, ṅ v maďarštině (zvláště v první t. zv. husitské bibli), ale nepronikl tam, ač pak převzaty z němčiny diakritické litery ö, ü. V téže době pronikl náš diakritický systém i do polštiny: v jednom rukopise bible královny Žofie z pol. 15. století se užívá písmen: ń, ź, ś a také w, ł. St. Zaborowski koncem 15. století zavádí: ṡ, ċ (= š, č) na rozdíl od ś, ć (= ś, ć). V knihtisku se od r. 1500 vlivem českým sází: ʒ̇, ʒ́, ś, cż, cź, ń, ń, c, ć; ſ › ſ̷ › ł. Z těchto typů se dodnes udržely: ż = ż, ź, ś, ć, ń, ł, ale jinak se v Polsku lpí na pravopise spřežkovém. Vyskytují se sice pokusy o důsledné psaní úspornými českými diakritiky (E. Bogusławski, A. Cieszyński), ale toto volání (i z kruhů knihtiskařských a nakladatelských) nemá naděje na úspěch při konservativnosti a protičeském cítění rozhodujících činitelů vědeckých i úředních v národě polském. Roku 1583 se pokusil Dalmatinec Šimo Budinić o zavedení našich diakritik do charvátského pravopisu, ale marně.

Ale mnohem větší rozšíření českého diakritického principu přineslo až století 19., především u národů slovanských, kteří tehdy procházeli obdobím svého obrození a vlivem Čecha J. Dobrovského, Slováka J. Kollára, Slovince B. Kopitara a j. začali pěstovati „slovanskou vzájemnost" právě na poli literárním. Nejbližší zeměpisně i jazykově Čechům Srbové lužičtí psali do té doby těžkopádnými spřežkami německými. Byly sice již v 17. století učiněny kroky k nápodobě pravopisu českého (evangelický spisovatel M. Frencel (Brancel) v překladu evangelia z r. 1670 a jesuita J. X. Ticin v mluvnici „Principia linguae vendicae", tištěné v Praze 1679), ale neprorazily, zvláště pro odpor zaujatého Z. Běrlinga. Užívalo se pak ve fraktuře kompromisní grafiky, na př. cʒ, ſdźć atp. Teprve přičiněním M. Hórnika, J. A. Smoleře a zejména A. Muky a B. Šwely se koncem 19. století ustálil t. zv. analogický pravopis, nazvaný tak proto, že do něho byla převzata diakritická písmena z češtiny i polštiny. Jsou to:

1. v horní lužičtině: a) z češtiny: ě, š, ž, č, ř,
b) z polštiny: ó, dź, ć, ń, ł,
c) přitvořeno: ŕ;

2. v dolní lužičtině: a) z češtiny: ě, š, ž,
b) z polštiny: ó, ś, ź, ć, ń, ł,
c) přitvořeno: ŕ, m, w.

Ale i mezi jižními Slovany, pokud ovšem užívají písma latinského, pronikl český způsob diakritický. Stalo se tak v souvislosti s t. zv. hnutím ilyrským, které se snažilo vytlačiti dosavadní neslovanské (t. j. německé, maďarské a italské) spřežky, že přičiněním Lj. Gaje, J. Bleiweise a j. zavedeny r. 1839 litery: ě (záhy opuštěné) a š, ž, č, jichž dodnes všeobecně užívá slovinština i charvátština, která si zavedla mimo to ještě polské ć a v t. zv. akademickém pravopise Daničićově též: ń, ǵ, ļ, đ za spřežky nj, dž, lj a dj nebo gj, jinak běžné u katolíků v Jugoslavii.

Také zbytek Pomořanů na Baltu t. zv. Kašubové, pokud se chtějí odlišiti od Poláků, sáhli po některých dalších písmenech diakritických po způsobu českém, třebaže ne zcela v témž významu; na př. se od počátku 20. století v knihách a časopisech kašubských vyskýtá: ě (nyní ė, t. j. temné ə), ê, ô (dlouhé) v (na rozdíl od polského w, které tu znamená retoretné polosamohláskové u̯). Katoličtí Bělorusové, kteří pod vlivem polským užívají latinky, převzali do své abecedy česká písmena: š, ž, č a také jednoduché v, vedle polských: ś, ź, ć, ń, ł. Rovněž tak užívají š ž č karpatoruští vystěhovalci, kteří tisknou v Americe své časopisy latinkou.

Ale největší vítězství, které zasáhlo i svět neslovanský, znamená převzetí diakritických písmen š, ž, č do vědecké transkripce srovnávacího jazykozpytu. Doporučil je první E. Rask, dánský orientalista,

ve své latinské rozpravě z r. 1832, a zavedl je hned r. 1833 F. Bopp ve své Vergleichende Grammatik, kteroužto mezinárodní praksi utvrdil svým dílem K. Brugmann a j. Jejich příkladu následovali němečtí orientalisté (Caspari, Fleischer a j.), zvláště při transkripci sanskrtu, kde se užilo i označování délky čárkou. Že se tohoto způsobu pak s radostí uchopila slovanská filologie, je samozřejmé, zvláště v jejích základních dílech, vydaných po německu Slovincem Miklosichem, Charvátem Jagićem, Čechem Vondrákem a j. Písmen š, ž, č, ě (nebo ve tvaru pofrancouzštělém: ê) se nyní obecně používá k transliteraci azbuky ruské, bulharské a srbské, a to nejen v literatuře vědecké, ale i v bibliografii praktické (na př. v katalozích knihkupeckých). Na půdě indoevropského jazykozpytu a dialektologie slovanské se tomu přizpůsobili před válkou i Rusové (na př. Bogorodickij, Ščerba) a Poláci (Baudouin de Courtenay, Nitsch). Pro potřeby fonetické transkripce takto rozmnožena latinská abeceda diakritickými znaky: ǯ, ʒ, p̌, ǧ, č a j. Po světové válce připojili se k oné praktické transliteraci i slavisté ostatních národů a tak se zmíněná písmena jako „pomocná“ tisknou nyní v odborných spisech a časopisech francouzských (Revue des Etudes slaves, Le Monde Slave), italských (Pubblicazioni dell' Istituto per l'Europa Orientale, Bulgaria) a j.

Touto filologickou cestou se však dostala některá naše diakritická písmena i do denního pravopisu dvou baltských národů, kteří až do počátku našeho století těžce zápasili o pěstování svého starobylého indoevropského jazyka. Jsou to Litvané a Lotyši, kteří se teprve nedávno emancipovali od nařizované jim grafiky německé nebo ruské (cyrilské) a bez odporu přijali š ž č. Z evropských řečí sem patří ještě pokus o zavedení š a ŕ (vedle toho i k', l', g̃) do albánštiny (severního nářečí Ghegů), ač byl zatlačen jinými vlivy.

Náš systém však nastoupil kulturně dobyvatelskou cestu i do jiných světadílů od té doby, co jej doporučili potřebám misionářů německý jazykozpytec R. Lepsius (ve své rozpravě Das allgemeine linguistische Alphabet, Berlin 1855) a anglický linguista M. Müller (The languages of the seat of war in the East, London 1855). A tak použila diakritických písmen: š, ž, č, ṅ, ď, ť, ć, í, á Britická a zahraniční biblická společnost ve svých překladech Písma do těchto domorodých jazyků, tištěných latinkou:

a) asijských: cikánského (v Bulharsku), bengálského (Santali), osťjáckého;

b) afrických kmenů: Accra (Ga), Dahomey (Gu), Hausa, Gabun (Ongom), Kunama, Ndonga, Nyamwezi, Ronga, Basuto (Sesuto), Thonga (Gwamba).

Také i Židé v Polsku užívají v transkripci své národní řeči písmene š (v. Šriftn fun yidišn visnšaftlexn institut, Wilno), což bylo navrženo (ovšem bez úspěchu) i pro zjednodušení pravopisu německého.

Konečně měla tato stará česká grafika vliv i na abecedu umělého jazyka mezinárodního: esperanto užívá písmen: ĉ (místo č), ŝ (m. š). Je tedy její význam dnes už skutečně světový, a sjednotí-li se na ní v budoucnu pravopis všech 200 milionů Slovanů, nabude významu epochálního.

Literatura: J. Gebauer: Příspěvky k historii českého pravopisu (Sborník vědecký musea král. českého, Praha 1871). — S. Czambel: Slovenský pravopis (Budapešť 1890). — A. Brückner: Grafika i ortografia polska (Język polski i jego historya I. Kraków 1915). — Simonyi: A magyar nyelv (Die ungarische Sprache). — H. Štrekelj, Slovenska grafika (Historična slovnica slovenskega jezika, Maribor 1922). — T. Maretić: Istorija hrvatskoga pravopisa (Zagreb 1889). — K. Krejčí: Pokusy o sblížení českého a polského pravopisu (ve sborníku Slovanská vzájemnost, Praha 1938).

Antonín Frinta

Karlova universita do dekretu kutnohorského

KDYŽ se stal Karel IV., první z českých králů, králem římským německého národa, bylo jednou z prvních jeho starostí zřídit v hlavním městě českého království universitu. Došel sám vzdělání v Paříži, i poznal na vlastní oči, čím je Paříži a vůbec Francii universita: co prospěchu hmotného i mravního má město i stát z velikého přílivu cizinců, kteří sem přinášejí peníze i vzdělání, a co znamená pro stát, může-li si doma vychovat vlastní úřednictvo, duchovní i světské. O to úřednictvo stál asi král nejvíce. Viděl ť, jak neocenitelnou oporou je královské moci francouzské, která byla vzorem i předmětem obdivu teprve 30letého panovníka, a jakou mocností je v mezinárodních kruzích i stycích, které ho zaměstnávaly nejvíce. Byl ť Karel ještě daleko od cíle, maje v říši proti sobě císaře Ludvíka, sesazeného sice papeži, ale stále tak mocného, že se musil připravovat na tuhou válku s ním. Jednal o povolení university nejspíše ještě před zvolením za krále, v létě r. 1346 za pobytu v Avignoně u papeže

Klimenta VI., svého někdejšího vychovatele, který pak vyhověl Karlově žádosti vydáním zakládací listiny pražské university z 26. ledna 1347.
Papež nepovolil hned. Právě proto, že byl sám Francouz, nemohl necítit újmu, jaká tím vznikne jeho vlasti. Na štěstí pro Karla se universita pařížská netěšila valné přízni Klimenta VI. Musilť právě tehdy opětovně zakročovat proti smělým mistrům Sorbonny, kteří vybočili z dráhy pravé víry a jež universita jen zdráhavě obětovala. Jak by byl mohl ostatně oslyšet Karlovu žádost? Nikdo jiný nebyl přece s to, aby porazil Ludvíka Bavora, jenž nesl tolik let na hlavě korunu císařskou přes všecky blesky papežů a ve své residenci mnichovské dopřával útočiště vášnivým odpůrcům papežství, jako byl nebezpečný kacíř Ockham. Nebude právě proto církvi na prospěch, vznikne-li pod ochranou církevně zcela spolehlivého Karla IV. universita, která bude moci čelit nepřátelům církve?
Přes rok měl král v rukou papežské povolení, než nadešla po jeho názoru vhodná chvíle k vlastnímu slavnostnímu založení university. Teprve, když již byl korunován na krále německého i českého a ovládl říši po náhlé smrti císaře Ludvíka, přikročil ke skutku. Učinil to na valném sněmu zemském v Praze, na němž vydal i nemálo jiných listin povahy státoprávní. Tím překonával odpor domácí šlechty proti zřízení university, které zamýšlel již o půlstoletí dříve Karlův praděd Václav II. To však tenkráte šlechta zmařila, obávajíc se, že by se universita mohla státi zbraní panovníka proti její moci. Zakládací listina Karlova, vydaná 7. dubna 1348 a vyšlá z pera králova sekretáře M. Mikuláše Sortesa, jenž k ní užil několika podobných listin předešlého století, netají se nadějemi, jaké Karel spojoval se zakládaným ústavem, a zdůrazňuje v ušlechtilém patriotismu jeho touhu, aby universita zvýšila lesk jeho království a aby občané českého státu nepotřebovali choditi za vzděláním kraj světa, nýbrž našli doma prostřený stůl, ano, mohli sami k němu zváti cizince. Propůjčuje universitě potřebné svobody, sliboval Karel, že jejím členům opatří veškeré hmotné výhody, jakých požívají v Paříži nebo v Bologni.
Vážnost své vůle osvědčil král tím, že pro očekávané příchozí založil krátce před tím Nové Město Pražské, novou Prahu, které byla vzorem jím obdivovaná Paříž, hlavní město mohutného státu i centrum mezinárodní kultury, a jež měla míti mnohem větší rozsah, nežli byla hradbami již značně stísněná Praha dosavadní. Vymohl také na papeži a na vedení řádů, které pěstovaly bohosloví, vše potřebné, aby mohla vstoupit v život přední fakulta tehdejších universit, theologická. Řád dominikánský, františkánský, augustiniánský a cisterciácký propůjčily na královu žádost svým pražským seminářům ráz vysokých studií a jejich učitelé, z nichž ostatně nejeden prošel již universitou pařížskou neb oxfordskou, dostali od papeže potřebné doktoráty. Základem fakulty lékařské se stala profesura, na niž povolán Vlach Baltazar z Tuscie a také za profesora pro církevní právo povolán doktor z Bologně. Na filosofické fakultě zaujal podobné postavení osobní lékař králův M. Walther, jemuž svěřena zároveň přední latinská škola pražská na Týně.
Byly to skrovné počátky, v jakých zahájila své působení první universita střední Evropy. Zakladatel spoléhal trochu příliš na tuto výhodu mladého ústavu, že neměl široko daleko soupeře, ale na více zatím jeho prostředky nestačily. Karel byl sám příliš zatížen finančně několikaletým bojem o korunu, aby mohl přispěti více. Starost o universitu přenechával jejímu kancléři, arcibiskupu Arnoštovi z Pardubic, jenž se také o ni mnoho staral, takže by skoro zasloužil čestného názvu druhého jejího zakladatele. Jako někdejší posluchač university padovské a jako přední diplomat a spolupracovník Karlův měl Arnošt zvláštní porozumění pro poslání mladé university jak vůbec, tak zejména pro český stát. Přičiněním Arnoštovým založena již r. 1344, kdy se stal prvním arcibiskupem pražským, profesura theologie v katedrále sv. Víta, pro niž získán dominikán Jan Moravec. Arcibiskupův kancléř Štěpán z Uherčic, první spisovatel nové university v tomto oboru, stal se profesorem církevního práva. Dále nařídil a provedl arcibiskup v r. 1352 sbírku duchovenstva na novou universitu a z jejího výtěžku zakoupil první její statky a první dům pro ni. A ani to nebylo bez jeho přičinění, že rok před skonem Arnoštovým († 1364) povolán do Prahy slavný kazatel rakouský Konrád Waldhauser, jenž tu pak napsal proslulou Postillu studentium sanctae universitatis Pragensis; i Konrádův žák Milič z Kroměříže shrnul svoje akademická kázání pražská v postile, kterou nazval skromně Abortivus.
Universita se vyvíjí značně pomalu. Je to viděti na rotulech, žádostech papeži o udělení obročí členům university, z nichž hlavně žili, a které Karel, od r. 1355 císař, horlivě podporoval přímluvami; jediný, podaný císařem r. 1365 za pobytu v Avignonu, prosí za větší počet osob. V té době jsou již vyvinuty po vzoru pařížském zavedené nationes, čtyři kurie, k nimž náležejí členové university, studenti i mistři. První, česká, zahrnuje příslušníky státu českého, ale i Uhry, do národa bavorského se počítají

studenti z Německa jižního a západního, Rakušané a Nizozemci, k polskému i Litevci, Slezané a částečně rodáci ze zemí saských, k saskému konečně Severoněmci a Skandinávci. Souběžně s tím se rozvinuly i fakulty: artistů, theologů, mediků a kanonistů. Vlastně však teprve rok 1366 postavil universitu na pevné základy.

O rok dříve vznikla v blízkém sousedství, v hlav. městě zemí rakouských Vídni, universita, založená ctižádostivým zetěm císařovým Rudolfem, a třeba neměla fakultu vyšší, theologickou, zahrozila Praze vážnou soutěží. I založil roku 1366 polekaný Karel IV. štědrým darem první kolej, kterou universita nabyla důstojné budovy a zvláště fakulta bohoslovecká pevného základu. Byla nazvána collegium Carolinum, zařízena pro dvanáct profesorů a spojena s jiným ústavem Karlovým (z r. 1342), s kolejí všech svatých tím, že její kanovnická místa byla na příště vyhrazena členům Karolina, kteří na ně vstupovali. Theologická fakulta tím dosáhla s dostatek profesur a došla vybavení znamenitého. Vzbudilo to až závist jiných fakult, zejména právníků-kanonistů, kteří si činili nárok na tytéž výsady, jakých dosáhli theologové. Mezi nimi a kanonisty byla beztoho velká řevnivost pro neobyčejné výsady, jimiž zahrnovali kanonisty papežové, aby skrze ně podporovali postup církevního práva ve světě, povolujíce jim na mnoho let vzdálení z úřadů za účelem studií na universitě, jakož i hromadění beneficií, které bylo jinak stíháno nebo se muselo draze vykupovat. Mezi kanonisty tíhla mnoho šlechta, která měla dosti vlivu k získávání i dosti prostředků k zakupování výnosných prebend v kanovnických kapitulách a šla sem lákána i tím, že dosažení těchto prebend nezavazovalo k celibátu. Na právnické fakultě bylo také nemálo prelátů, ano objevil se tu někdy i biskup, toužící po těchto výsadách, a těm se pak příčilo uznat za rovnocenou fakultu artistickou, která nebyla opravdu než jakousi přípravkou pro studium na fakultách vyšších. Odtrhli se proto právníci r. 1372 od ostatních fakult a ustavili se v samostatnou universitas canonistarum. Přiměli tím i císaře k tomu, že jim do roka koupil dům, který si pěkně zařídili. Osamostatnění prospělo oběma stranám a mělo v zápětí veliký rozmach university kanonistů, která si vzala za vzor nejslavnější university toho druhu, Bolognu a Padovu. Universita, která osamostatněním ušla otřesu z r. 1409, ale zanikla brzy nato v bouřích husitské revoluce, měla několik vynikajících profesorů, jako byl Bohuslav z Krnova, spisovatel díla Lectura super IV. et V. l. Decretalium, a Kuneš z Třebovel, jenž se pěkným spiskem zastal poddaných proti utiskování odúmrtmi. Jako host vystoupil na universitě pavijský profesor Ubertus de Lampugnano. Na universitě vznikly i dvě velmi oblíbené příručky církevního procesu. Také medikové nabyli snad ještě od císaře Karla vlastní koleje, a to, jak se zdá, odkazem osobního jeho lékaře M. Fridricha. Na této fakultě vynikl na přelomu století Moravan M. Albík z Unčova, spisovatel hojných a oblíbených příruček.

Rozkvět Karlova díla, založený na těchto nezbytných základech hospodářských, dostoupil rozměrů ještě větších v prvém desetiletí po jeho smrti. Rok jeho skonu 1378 přinesl zajisté universitě nové netušené možnosti a zisky tím, že roztrhl velikým schismatem papežským evropské křesťanstvo na dvojí tábor a Praze zasvitla naděje, že jí připadne dědictví Paříže. Roztržka v papežství postavila totiž největší onu universitu evropské pevniny do tábora opačného, nežli kde stanuly Čechy a Německo, a to mělo v zápětí, že Čechové i Němci z Paříže odešli. To pocítila Praha silným přílivem a vynasnažila se jej zachytit. O to se přičiňoval zvláště kancléř university i mladého Václava IV. arcibiskup Jan z Jenštejna, který již viděl chvíli, kdy „zloupení Francie obohatí Čechy". Nejspíše jeho vlivem založil Václav IV. novou kolej, nazvanou po něm collegium regis Venceslai, a zjednal také Karolinu krásnou budovu ve středu města. Pohříchu upadl arcibiskup Jenštejn u dvora v nemilost právě v době, kdy by byl potřeboval nové vydatné podpory královy pro úkoly, které tím vším universitě vznikaly.

Cizinci, přišlí z Paříže, cítíce svoji sílu, nebyli spokojeni dosavadními výsadami, nýbrž domáhali se nových, a to změnou statut universitních na úkor živlu domácího; tomu hrozilo vytlačení z nejlepších profesur, propůjčovaných v kolejích. Čechové se tomu vzepřeli a dovolali se pomoci arcibiskupovy. Němci se oplátkou odvolali proti kancléři do Říma. Konečně (r. 1385) byl spor urovnán kompromisem. Cizinci ponechali českým mistrům v kolejích po 5 profesurách, sami pak podrželi jich šest; v obsazování dvanácté profesury se měli všichni střídat. Toto narovnání, jakkoli se stalo ještě po letech vzorem pro podobné řešení ve Vídni, cizince neuspokojilo. Odcházejí na nové university, které pomáhají zakládat hlavně po německé říši. Dosti jich odešlo z Prahy hned r. 1385 do Vídně na nově zřízenou a bohatě dotovanou fakultu theologickou, r. 1386 založili většinou pražští profesoři universitu v sídelním městě kurfiřta falckého Heidelberku, o dva roky později vznikla ne

bez jejich účasti na Rýně universita v Kolíně a brzy nato i v území třetího kurfiřta, mohučského, v Erfurtě. Konečně založil roku 1400, a to profesory povolanými z Prahy, i král polský Władysław Jagiello universitu v Krakově.

Od sklonku let osmdesátých nastává takto nemalý pokles Karlovy university, zaviněný značně i vypuknutím občanské války v Čechách, která se protáhla na deset let (1394—1403), a sesazením Václava IV. s trůnu římského krále (r. 1400). Pokles ten by byl ovšem stěží dokázal odvrátit panovník mnohem silnější. Bylť konec konců pouhým výrazem rozpadu staré říše římské německého národa v teritoria stále více mohutnějící, jejichž panovníci měli tytéž cíle i zájmy, jaké vedly k založení university Karla IV. Přes mezinárodnost jejich rázu a zvláště vyučovacího jazyka mizela v Evropě půda pro university mezinárodní povahy. Bylo třeba jen vnějšího nárazu, aby tento vývoj byl dokonán i v Praze. Ten náraz přišel s jednou z posledních peripetií velikého schismatu, jehož počátek se zdál Karlově universitě tolik slibovat a přinesl jí opravdu vrchol rozmachu. Podlehla nicméně v boji velmi čestném, v boji, ve kterém se setkala v jednom šiku se svou duchovní matkou, s universitou pařížskou.

Dnešní stav badání nedovoluje (a nedostatečnost pramenů sotva kdy dovolí) povědět, jakou měrou se Karlova universita účastnila v prvých dvou až třech desítiletích svého působení soudobých proudů duchovních a zda někdo z jejích profesorů vynikl nad průměr. Zdá se však, že tomu tak nebylo, že zůstala na samé periferii myšlenkového proudění doby. Arci teprv od let osmdesátých se rýsují zřetelněji směry a proudy, které na ní vládly a jež se nakonec utkaly prudkou srážkou a otřásly universitou do samých základů.

Jako v Paříži i v Oxfordě, jejichž vlivu se pražská universita oddaně poddávala, převládl i zde filosofický nominalismus, kterému vybojoval vítězství slavný františkán anglický Vilém Ockham. Nebyl to však již smělý nominalismus velikého Venerabilis inceptoris. Nešťasný konec Ockhamův v papežském prokletí, kterým byl postižen pro neohroženou vzpouru proti hlavě církve, způsobil reakci tak mocnou, že tento ep gonský nominalismus odvrhl vše, čím by byl mohl narazit u církevní vrchnosti a že papežství a hierarchie neměly věrnějších a oddanějších obránců nad tyto pozdější nominalisty. Barva školy je zachována pouze v logice, kde se Ockhamovi epigoni za sebezapření, jemuž se podrobili, odškodňují horlivostí zcela neškodnou. Tato horlivost, čím je méně opravdovou, tím se více blíží kejklířskému hračkářství, které proměňuje zejména universitní disputace ze zápasů o názory v pouhá rétorská divadla. Je to zkrátka věda úplně krotká, ustrašená a šosácká a tedy neplodná. Vyhýbá se úzkostlivě všem ožehavým otázkám, jak je viděti na tom, že pro ni neexistuje na př. otázka konciliární, vytvořená krisí velkého schismatu, ale choulostivá ovšem i politicky. Jediný příspěvek Prahy k veliké té diskusi, Tetragonus Aristotelis Vojtěcha Raňkova z Ježova, vyšlý ostatně beze jména, pochází od muže, stojícího mimo universitu.

Skepticismus a oportunismus, kterým se hlavně vyznačuje epigonský nominalismus, nedovedl získati duchy opravdovější. Ti se obraceli k thomismu, který nabyl v Praze nemalé moci silným vlivem řádu dominikánského, jehož byl oficiální theologií. Dominikáni měli v Praze ze všech řádů nejčilejší studium a zastávali svými profesory nejednou i theologickou katedru u sv. Víta. Jejich podíl na theologické fakultě stoupl ještě neobyčejně tím, že řád, přikloniv se za schismatu k papeži římskému, přenesl do Prahy r. 1383 své nejslavnější theologické učení, které měl v Paříži, když se tato universita přiklonila k papeži avignonskému. Tehdy vynikli na Karlově universitě Čech M. Mikuláš Biceps, autor vlivného komentáře k Lombardovým Sentencím, a Němec Jindřich z Bitterfeldu, spisovatel mnoha významných traktátů m. j. mystických a reformních; jeho kritika odpustkových zlořádů z r. 1393 razila cestu pozdějšímu útoku Husovu. Vliv dominikánského thomismu nabyl však nemalého významu i tím, že svým realismem připravoval půdu velikému theologu oxfordskému Janu Viklefovi, jenž si na přelomu století dobyl rozhodující moci na mladé duchy české národnosti a způsobil na universitě pronikavé třídění duchů.

Již v době Karlově chodívali Čechové do Oxfordu. Styky zesílily, když se po r. 1378 stala universita pařížská schismatickou, takže odtud Čechové odešli, a když se diplomacii římského papeže podařilo smluviti provdání sestry Václava IV. na dvůr londýnský. Stipendium, založené některdejším mistrem oxfordským Vojtěchem Raňkovým z Ježova r. 1388, usnadňovalo cesty do Oxfordu a přispělo asi hlavně k tomu, že Čechové objevili Viklefa.

Oslnil hned první z nich, kteří ho poznali nejdříve pouze jako filosofa. Proti skepticismu a oportunismu epigonského nominalismu nemohl nezapůsobit mohutným dojmem veliký metafysik, vracející se k největšímu duchu křesťanské antiky Augustinovi, jehož kult rozšířil v Čechách řád augustiniánů-kanovníků, podporovaný mnoho zvláště arcibiskupem Arnoštem. Smělost jeho přesvědčení, že platonský idealismus-realismus Augustinův je s to, aby smířil vědu s nejtěžšími dogmaty, jako je inkarnace a trojice, radostná víra v rozum a jeho schopnost proniknouti v největší záhady a tajemství filosofie a theologie, úchvatnost perspektiv, jaké otvírala jeho soustava, ještě dnes závrať vzbuzující, to vše činí pochopitelným, jak tento nový názor mohl budit nadšení, tím ohnivější, že Viklef rozbíjel na padrť filosofii mistrů německých, s nimiž se Čechové opětovně na universitě utkávali.
Oxfordský mistr zakotvil v srdci mladých Čechů tím pevněji, že jejich tužbám přinášely mnoho vítaného i Viklefovy spisy církevně-politické, jeho smělá hesla na obranu práv státu proti církvi. To, co Viklef napsal na obranu Anglie proti avignonskému papežství, jež podporovalo anglickými penězi Francii v těžké „stoleté" válce, nemohlo věru v celé tehdejší Evropě padnouti na půdu úrodnější nežli v Čechách. Sesazení Václava IV. v německé říši bylo provázeno dohrou zvláště potupnou tím, že jej sesadil také papež Bonifác IX. To vzbudilo v Čechách prudké pobouření, zejména v mladém pokolení, a pražský dvůr odpověděl na pohanu faktickým odtržením od Říma, které se protáhlo na léta. To mělo základní význam pro uchycení Viklefových bojovných hesel na české půdě: došly tak, třeba jen nepřímo, ochrany státu a mohly tedy v zemi zapustit kořeny velmi hluboko. Tu našly nadšené čtenáře i revoluční spisy Evangelického doktora, přinesené do Čech naposledy, knihy theologické. Měly v Praze připravenu půdu již dávno českým hnutím náboženským, školou Miličovou.
Hnutí, založené tímto otcem české reformace, vzniklo mimo universitu a dlouho nemělo v jejích kruzích přátel. Jeho tvůrce, podmanivý kazatel i světec Milič z Kroměříže, neprošel universitou a mezi mistry měl spíše odpůrce než příznivce. Když skonal r. 1374, vyčerpán zápasem s persekucí, kterou jeho dílo stíhala hierarchie, byl jeho žákům vyrván ústav Jerusalem, který založil pro svou kazatelskou školu, a proměněn Karlem IV. v kolej řádu cisterciáckého. To arci nesblížilo hnutí s universitou a přispělo asi k tomu, že vůdčí duch školy Matěj z Janova vystudoval v Paříži. Teprve, když se M. Matěj vrátil r. 1381 s ostatními Čechy do Prahy, vstoupil zde na theologickou fakultu. Ale přece životní dílo „Pařížského mistra", nejznamenitější dílo, vzešlé z Karlovy university do Husa, jeho Základní principy bible (Regulae Veteris et Novi Testamenti), rozvinující a skvěle zdůvodňující veškerou učeností tehdejší vědy program církevní reformy v duchu Miličově, vznikly z polemiky proti pražské universitě právnické, která se vyslovila proti kultu svátosti oltářní, miličovskému hnutí tak drahé. Proto byl M. Matěj pro svůj český spis, který nebyl jistě nic jiného než překlad bible, vyšetřován konsistoří, již ovládali kanonisté. Až když se kruh Miličových žáků, vida marnost svého úsilí o to, aby mu byl vrácen Jerusalem, rozhodl r. 1391 vytvořiti svépomocí nový ústav založením kaple Betlémské, určené výhradně českému kázání v duchu Miličově, sblížilo se hnutí s universitou. Byltť Betlem k universitě připojen tím, že patronátní právo bylo svěřeno mistrům české národnosti a správcem koleje, vzniklé potom u chrámu, jmenován člen university. V M. Janu Husovi, který se jím stal r. 1402, splynulo miličovské hnutí s českou generací universitní, která prošla rozhodujícím vlivem Viklefovým.
Bylo to organické splynutí dvojího proudu stejného východiska i cíle. Obojí směr chce vrátit církev, zašlou na scestí, k prostému stavu církve prvotní. Vzorem církve Kristovy a apoštolů má se obrodit církev dnešní, tonoucí v bohatství a neřestech. Má se to státi především návratem k svaté chudobě, pak i k prostotě církevních řádů, odstraněním všech „nálezků", které nahromadily pozdější věky. Provedení reformy tak dalekosáhlé se ovšem nelze nadít od papežství, které samo je zdrojem církevního úpadku a rozvratu; papež je proto vtělený Antikrist. Církev dnešní je tedy po přesvědčení Viklefově i Matějově církví jen navenek a násilná vláda papežů není pro křesťana závazná. Má naopak povinnost se jí vzepřít. Pravá církev, církev svatých vyvolených, je neviditelná a její hlavou je Kristus. To byly ovšem věty, které v očích vládnoucí církve byly vzpourou. Přijala výzvu a našla v boji proti českým stoupencům Viklefa na universitě hojně stoupenců v německé většině universitní. Středověké university byly svými zájmy příliš spjaty s církví a mocenským jejím postavením, aby se ve své většině nebyly postavily nepřátelsky k názorům tak převratným, jako byly Viklefovy nebo Matěje z Janova. Útok na hierarchii byl útokem na ně samy. Němci se stali na pražské universitě představiteli tohoto konservatismu tím, že tu měli stále ještě většinu. Ubylo sice Jihoněmců, kteří klesli po r. 1390 na devítinu, ale saský národ měl na universitě skoro polovinu, polský téměř třetinu,

kdežto český pouhou necelou pětinu. Překvapí proto, že se mezi cizinci přece našel aspoň ostrý kritik papežského fiskalismu, který ovšem právě tehdy nabyl rozměrů až zrůdných, a to v M. Albertovi Engelschalkovi. Jeho Speculum aureum z. r. 1404, jakýsi to doplněk i protějšek díla Squalores curie Romane od někdejšího pražského, tehdy již heidelberského profesora Matouše z Krakova, řadí se čestně k nejsmělejším projevům reformní publicistiky velikého schismatu, ale přestává ovšem na kritice správy, nedotýkajíc se nikterak podstaty moci papežské. M. Albert zůstal však výjimkou mezi svými krajany. Ti se postavili vesměs po bok hierarchii, a to tím spíše, že stáli již filosoficky na opačném stanovisku než Viklef. I sílil odpor proti Viklefovi a Čechům každým krokem přes to, že jim politická situace přála, až vybuchl konečně v boj na nůž.

Několikaleté přestřelky a žaloby německých mistrů na české vyvrcholily r. 1407 málo akademickým činem německého mistra Ludolfa Meistermanna, jenž udal vůdce českých mistrů Stanislava ze Znojma v Římě z kacířství a dal si žalobu potvrdit universitou heidelberskou. Té se tím naskytla příležitost zasáhnout Prahu i jejího krále. Hlava české strany, muž, k němuž všichni, jak vzpomíná Hus, vzhlíželi jako k otci, postaven byl takřka na pranýř, a když se všecky pokusy o urovnání procesu ukázaly marnými, musil se vydat dr. Stanislav na podzim r. 1408 na nákladnou i potupnou cestu za ospravedlněním do Říma. Všecka česká veřejnost cítila tuto potupu chlouby národa jako vlastní a sledovala v horečném napětí průběh procesu. Tak se nahromadilo příliš mnoho výbušné látky, která se stala klidnému vývoji university osudnou.

Právě v té chvíli nejprudšího napětí národnostního byla Karlova universita postavena před rozhodnutí dosahu zcela neobyčejného. Přišlo s pozváním university na revoluční sněm církevní do Pisy, svolaný v létě r. 1408 nátlakem university pařížské, aby odstranil pohoršlivou dvojici papežskou. Bylo to pozvání k účasti na vzpouře. Obeslání koncilu bylo zajisté vypověděním poslušnosti dosavadnímu papeži, jenž si arci pospíšil pohrozit neposlušným tvrdou odvetou. Pozvání universitu rozštěpilo. Konservativní většina německá odmítla koncil obeslat, Čechové projevili k tomu ochotu. Bylť za jedno s veřejným míněním daleké většiny Evropy v přesvědčení, že po 30letých neblahých zkušenostech s nejrůznějšími pokusy o odstranění dvojice papežské a války mezi papežskými soupeři není moci na světě, která by vrátila církvi jednotu než obecný koncil všeho křesťanstva, který by spor mezi papeži rozhodl třeba sesazením obou. Projevili se svoláním koncilu souhlas tím spíše, že bylo také, třeba z důvodů jiných, ryze politických, schváleno králem. Václavu IV. připadlo pak rozhodnutí mezi obojím táborem na universitě.

Královo rozhodnutí bylo velmi jednoduché. Aby zjednal svému mínění na universitě převahu, zbavil škrtem pera v Dekretu kutnohorském z 18. ledna 1409 cizince tříčtvrtinové většiny a propůjčil ji Čechům. Němci se s tím nespokojili. Rozumějíce stanovisku královu, vyhověli mu tím, že zvolili poselstvo do Pisy a vyslali k Václavu IV. deputaci s prosbou, aby se tedy směli ustavit jako samostatná universita vedle university české a učení Karlovo aby bylo takto rozděleno. Aby své žádosti dodali důrazu, vykonali mezi sebou přísahu, že jinak z Prahy odejdou. Nebyla to hrozba planá. Míšeňský vévoda pozval je asi hned, jakmile zvěděl o událostech v Praze, do Lipska, řídě se v tom vzorem university heidelberské. To vskutku krále rozkolísalo. Přispěchali i čeští mistři a nabídli cizincům, že přestanou na pouhých dvou hlasech ze čtyř nebo na udržení úřadu rektorského neb aspoň děkanství nejpočetnější fakulty filosofické. Pohříchu vzbudily tyto ústupky v odpůrcích sebevědomí, které přecenilo své síly a způsobilo jim pád. Majíce za to, že se král odvrátil od Čechů, zmařili počátkem letního semestru akademické volby a pohněvali tím krále tak, že dal sesadit německého rektora i děkana filosofické fakulty a ustanovil na jejich místo Čechy. Tu nezbylo Němcům nic jiného nežli dostát přísaze a odejít do Lipska. Bylo jich na dva tisíce. Zde založena na podzim r. 1409 poslední universita, vzniklá secesí z Prahy. Mezinárodní údobí Karlovy university bylo u konce.

Přes půl století byla Karlova universita hostitelkou cizinců ze střední, ale i severní Evropy, především Němců, sloužíc v duchu svého zakladatele nejen synům českého státu, nýbrž i jim. Přispěla tak vynikající měrou k mezinárodnímu rázu i významu tehdejší Prahy, vykonala však i nemálo pro tvorbu a výměnu duchovních statků. Nedorostla úrovně a slávy svých vzorů Paříže a Oxfordu, které ostatně pozbyly již tehdy někdejšího svého lesku. Proti nim vždy zůstala universitou provinciální. Nezrodila také ducha, který by se byl vyrovnal velikým klasikům scholastické filosofie a největší její duch Matěj z Janova vyrostl duchovně v Paříži. Zato dala základy vzdělání mnoha mužům, kteří potom vynikli ve službách svého státu. Jmenujeme jen z Němců vzpomenutého Matouše z Krakova, předního

diplomata Ruprechta Falckého, Engelberta Wusterwitze, politika a historika magdeburského, nebo Petra Wormditha, diplomata Řádu německých rytířů, z Poláků pak dr. Pavla Vladkoviče z Brudzeva a pozdějšího biskupa poznaňského Stanislava Ciolka, vynikající diplomaty krále Vladislava Jagielly. Universitou prošel i Nizozemec Florentinus Radewijn, organisátor Bratří společného života, kteří se stali ohniskem památné devotionis modernae. A pěti universitám se stala pražská universita matkou: Heidelberku, Kolínu, Erfurtu, Krakovu i Lipsku.

Největší službu prokázala však Karlova universita vlastnímu národu. Výklad o tom se vymyká z rámce této stati. Vytkněme nicméně aspoň hlavní věc: Karlově universitě vděčí česká reformace za to, že požehnaná setba Miličova nezanikla, nýbrž došla ve Viklefovi světové výzbroje pro zápas, který je slávou našich dějin.

Literatura: W. W. Tomek, Děje university pražské. I. 1849. — A. Blaschka, Das Prager Universitäts-Privileg. Karls IV. (Jahrbuch d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen III, 1932.) — E. Ott, Das Eindringen des kanonischen Rechtes, seine Lehre und wissenschaftliche Pflege in Böhmen und Mähren während des Mittelalters (Zeitschrift der Savigny Stiftung 34, 1913). — V. Novotný, Náboženské hnutí české ve 14. a 15. stol. I, 1915. — Vl. Kybal, M. Matěj z Janova, 1905. — V. Vojtíšek, Karolinum ve vývoji pražské university i v dějinách národních (v díle Karolinum statek národní 1934). — F. M. Bartoš: Husitství a cizina 1931.

F. M. Bartoš

Vliv císařské kanceláře Karlovy na slovesnou kulturu německou

METROPOLE česká je za doby Karlovy zahrnuta nevídaným leskem. V této době je Praha sídlem římského císaře a ohniskem vrcholné kultury evropské. Císařský dvůr se stává za vlády Karlovy středem všestranného kulturního života a císařská dvorská kancelář jako ústředí státní správy a jako dílna jazykové kultury jeho předním činitelem.

Bylo dávnou tradicí dvorských kanceláří uvádět státní akta do norem řeči umělecky vytříbené. Dvorské kanceláře byly ústřední oblastí středověkého umění řečnického a řečnictví jakožto umělecká próza, založená na plánu druhé osoby (kdežto epika spočívá na plánu osoby třetí), mělo přední místo v středověké slovesné kultuře latinské. Umělecky provedený projev řečnický tu dílem sloužil nadřaděným funkcím jakožto retorika úřední a politická, dílem byl autonomní jakožto retorika literární nebo školská. Středověká latinská retorika, navazující na tradici antickou, umění vznosné i jemné, dospělo k nejvyšší dokonalosti v kulturní oblasti italské, a to v podobě řečnického projevu psaného (t. zv. ars dictandi), zvlášť v umělecké formě dopisu. Velkým mistrem italského řečnictví byl Petr della Vigna, kancléř císaře Friedricha II. Vynikajícím mistrem řečnictví byl i literát Jindřich z Isernie, žijící na dvoře Přemysla Otakara II. v Praze.

Vypjaté úsilí o kulturu jazyka v dvorské kanceláři Karlově za kancléře biskupa Jana ze Středy navazovalo na tradiční retoriku školy Petra della Vigna, ale chopilo se dále retoriky Coly di Rienzi a proniklo až k samým hranicím toho stylu. Jan ze Středy se sám hlásil k Petrarcovi, jehož byl přítelem a nesmírným obdivovatelem, jako žák k svému učiteli: „Byl bych šťasten, kdybych dosáhl vážnosti nikoli proto, že bez ostychu jdu ve stopách řečníka tak vynikajícího, nýbrž že jaksi z úcty příliš malé napodobuji toho, jemuž bych přece naopak projevil svou nejhlubší úctu s hlavou skloněnou a uctivostí horlivě pokornou.“ Petrarca jako řečník si na pražském dvoře dobyl nadšení, když tam meškal jako vyslanec milánského panujícího rodu Viscontiů. Tehdy vystoupil přímo na pražský kulturní obzor italský humanismus trecenta. Jaká je jeho podstata a jaký jeho význam pro kulturu doby Karlovy v Čechách?

Obecně rozšířené pojetí humanismu a renaissance je takové: základní tendencí je studium klasické antiky i její oživení, osvobození ze středověké církevně-náboženské vázanosti, objevení přirozeného světa i lidské individuality, odvrat od onoho světa k světu pozemskému, od odříkání světa k radostnému jeho užívání, od pesimismu v pojímání lidské povahy k optimismu, obrození pozemských hodnot krásy, moci a slávy a obrat od objektivity k subjektivitě. Ale odpor proti takovému pojetí renaissance vzrostl dnes radikálně. Renaissance se již nepokládá za rozhodný mezník ve vývoji evropského ducha, naopak nabývá vrchu názor, že se středověk udržel „bez přelomu a jen s malými přeryvy jakožto obecný, kolektivně evropský postoj“ až k proniknutí osvícenství a že renaissance není zjev evropský,

nýbrž specificky italský. Nedá se nijak udržet mínění, že renaissanční radost ze života je převrácením celkového postoje středověkého, neboť sám vrcholný středověk našel přece místo pro kulturu dvorskou. Na druhé straně nechť šla renaissance jakkoli daleko v uznávání vlastní zákonitosti věcí tohoto světa a vlastních hodnot světských vztahů, neobsahovala tato renaissanční zesvětštělost přímé popření nadzemské oblasti.

V čelo renaissance býval před nedávnem stavěn Dante, nyní se však naopak odhalují středověké rysy na zjevu Petrarcově. Pojímání renaissance jako radikálního rozchodu se středověkou duchovostí vychází ze zjednodušeného pojetí duchovní jednoty středověku. Jsou však změny v dějinách duchovního života, které se nezakládají ani na přijetí hodnot nových ani na opuštění hodnot překonaných, nýbrž především na změně vzájemných vztahů hodnot platných. Tak se pěstovala humanistická studia po celý středověk, avšak samostatného a vůdčího postavení nabylo studium antiky právě až za humanismu. Petrarcova modernost záleží v osvobození estetického postoje, stavějícího studium antiky do středu závažnosti a na vlastní základ. Petrarca se obrací od Aristotela k Platonovi a od scholastiky k patristice; ale sv. Augustin, jehož autority se po celý středověk dovolávaly směry vzájemně si odporující, nemá pro Petrarcu význam jen tím, že bytostně s antikou souvisí, nýbrž i tím, že antiku přece zavrhuje. V italské lyrice Petrarcově se obnovuje tradice troubadourská a dolce stil nuovo, v jeho latinské próze se pak obnovuje ciceronská tradice středověké retoriky.

Kultuře doby Karlovy dává zjev Petrarcův a italské trecento pronikavý popud k uměleckému povýšení jazyka ve funkci řečnické prózy a tu dochází k tomu, že táž umělecká snaha, která se obracela k latinské próze, se obrací i k próze německé. Z rozkazu císařova tlumočí po německu Jan ze Středy pseudoaugustinská Soliloquia, svědectví to ostatně o tom, jak i tu vystupuje autorita Augustinova do popředí, a to zásluhou těsného styku s italskými kroužky raného humanismu jakož i působností augustiniánských poustevníků a řeholních kanovníků, zároveň průkopníků humanismu i nového zvnitřnění duchovního života (devotio moderna). Jan ze Středy překládá i nepravé listy Eusebiovy, Augustinovy a Cyrila Jerusalemského k chvále sv. Jeronyma, který došel za rané renaissance zvláštní úcty v italských vzdělaneckých kroužcích, u císaře nadto pro svůj domněle slovanský původ. Císařská kancelář pod vedením Jana ze Středy vzdělává četné žáky právnicky i řečnicky. Mezi kancléřovými žáky je také budoucí městský písař a rektor školy v Žatci, později protonotář Nového města pražského M. Jan ze Šitboře neb z Teplé, tvůrce skladby „Ackermann aus Böhmen" (z r. 1400), ojedinělého to a vysoce vynikajícího díla německého básnictví. Dialogická skladba nazvaná „Ackermann aus Böhmen" bývá označována za „podivuhodný výsledek jazykového a duchového vlivu tří velkých průkopníků renaissance: Danta, Petrarcy a Rienziho", za nejranější a zároveň nejhlubší prozaické dílo německého humanismu.

Ackermann vyzývá na soud Smrt, která mu vyrvala mladou jeho ženu v šestinedělí; Ackermann jako žalobce pronáší obvinění a Smrt jako obžalovaný se po každé hájí. Na konec vynáší rozsudek Bůh a žalobce se před ním v modlitbě sklání. Konrád Burdach se pokusil vyložiti světový názor, na němž se zakládá tento dialog, v tomto smyslu: „Na pomoc do boje s racionalistickou, skeptickou a pesimistickou Smrtí si hrdina tohoto díla povolává z moci svého božského původu vrozenou svobodu vlastní osobnosti, nekonečnou snahu po vědění a schopnost mravního vývoje u člověka jako bytosti nadané rozumem, hodnotu svých smyslů a svého těla i právo, které dává krása, radost a blaženost, plynoucí člověku ze života. Asketický světový názor má pozemskou složku člověka za pramen veškeré mravní zkázy, nečistoty a hanebnosti. Ackermann však prohlašuje ve své žalobě na Smrt, popiratelku všeho života, že i pozemské, smyslové schopnosti člověka jsou darem božím. V této všestranně lidské oslavě člověka lze tušit prvky nového životního cítění renaissančního. Je tu zbožná úcta před oním světem, úcta k harmonii a kráse lidského těla, tohoto zázračného výtvoru božího, ale i odvážný idealismus víry v bezmeznou svobodu a moc lidského myšlení." V tomto smyslu zkoumal Konrád Burdach tu skladbu, aby dokázal, že se v ní objevuje po prvé v německém písemnictví vystřídání středověku renaissancí ve všech směrech, takže by dílo nutně obsahovalo i základní prvky reformace. Burdach hlásá, že se v Ackermannovi přelom od středověku k renaissanci souběžně jeví v řeči a stylu, v pojetí Boha a člověka, života a smrti, v tom, že se tu objevuje nová forma vzdělání, jakýsi svobodný názor náboženský, který se odchyluje od pravověrného dogmatu a kultu.

Burdachova synthesa je jen nadstavba na nakupených atomistických rozborech, nadstavba plná vnitřních rozporů, a je dnes v podstatě otřesena. Z novějšího badání vyplývá, že je Ackermann ideologicky i umělecky zakořeněn ve světě pozdní gotiky.

Karel IV., král český, a Karel V., král francouzský, na hostině ve velkém sále paláce. Miniatura z doby před rokem 1379 z Grandes chroniques de France (Bibliothèque nationale v Paříži), kde je iluminované popsání cesty Karla IV. do Francie z let 1377-78.

Před nedávnem byl objeven básníkův list, kterým doprovázel dedikaci své „právě sepsané knížky nazvané ‚Ackermann'“ jednomu pražskému měšťanu. V tomto věnovacím listě se zaslaná skladba označuje jako umělé dílo řečnické, mluví se o jeho slovním a větném vyšperkování, o metafoře a kursu, o synonymii a o ironii, ale nenajdeme tu ani slova zmínky o smrti pisatelovy ženy. Na základě tohoto věnovacího listu nemůže být nijakých pochyb — a potvrzuje to i ostatní listinný materiál — že Burdach neprávem předpokládal biografický základ tohoto díla, hledal-li v něm ohlas smrti mladé ženy reálního Jana z Teplé a domníval-li se, že si Jan z Teplé obral osobní neštěstí, kterého právě v uvedené době potkalo, za podklad svého básnického výtvoru. Ackermann ve skutečnosti není příležitostná báseň v novějším smyslu, t. j. t. zv. báseň prožitková, nýbrž je to retorické zformování fiktivní látky. Tím hned ztrácí skladba něco ze své domnělé renaissančnosti.

Ve výkladu dialogu „Ackermann aus Bohmen“ vychází Burdach právě z této rovnice: Ackermann, toť básník sám. Ale Burdach při tom sám uznal, že tato postava representuje člověka vůbec — „Adamovo plémě“. Člověk, který se tu dovolává svého práva proti Smrti, nemá rysy individuální a v jeho typu se obráží středověký universalismus. Nedá se sice popřít, že se básník výslovně do svého díla uvádí — Ackermann se totiž představuje jako žatecký písař — to však není víc než výrobní značka, známý prostředek středověkých umělců, jak se zvěčniti ve vlastním díle.

Burdach ve svém výkladu chce pojímat Ackermanna jako zástupce renaissance a Smrt jako zástupkyni středověku a předpokládá, že se názory básníkovy kryjí s názory titulní postavy jeho skladby a jsou tedy v naprostém protikladu k názorům Smrti. V díle samém se však nedostává Ackermannovi žádné převahy nad Smrtí, naopak oba stojí proti sobě jako rovný proti rovnému, a tak spor Ackermannův se Smrtí jaksi zrcadlí ostrou dualistickou rozštěpenost doby. Argumenty, které tu podává Smrt, ozývají se na sklonku středověku všude, Ackermannova slova zdají se ukazovat do vrcholného středověku — do světa dvorské kultury a thomistické filosofie.

V závěrečné modlitbě titulní postavy shledává Burdach odchylku od církevní pravověrnosti. Ackermann vzdává Bohu chválu a prosí za spásu duše zemřelé; a tato jeho prosba se obrací jen a jen k Bohu, ačkoli formálně se modlitba opírá o litanii k Panně Marii a Všem svatým. Burdach z toho dovozuje jinověrný náboženský postoj tvůrce této skladby, který prý tak jako Matěj z Janova zavrhuje ctění Panny Marie a svatých i dogma o přímluvě světců za duše v očistci. Burdach, jak je z toho patrno, nedovedl opravdu chápat Ackermanna jako uměleckou skladbu, neboť to, že se zmíněná modlitba obrací jen a jen k Bohu, je jasně odůvodněno uměleckou stavbou díla, její silná jednotnost spočívá na trojici Ackermann-žalobce, Smrt-obžalovaný, Bůh-soudce.

Vypjatá uměleckost této skladby se především zakládá na jazyce. Slohově se však Ackermann nejeví jako výtvor rané renaissance, nýbrž pozdně gotického baroka. Vynikající slovesné umění skladby „Ackermann aus Böhmen“ záleží předně v rytmičnosti její prózy.

Dosavadní zkoumání Burdachovo nám nechává nahlédnout do rytmického plánu díla jen skrovně. Burdach poukazuje na dvojčlennost a trojčlennost ve výstavbě syntagmatických jednotek, aniž však chápe dialektiku v poměru obou typů. Rytmický plán básně je ve skutečnosti propracován do důsledků, při čemž rytmus určují nejen závěry, nýbrž i začátky větných jednotek, které se mezi sebou liší v místě přízvuku a slovních hranic i v intonaci, dále však protiklad slabičných typů slov, protiklad větších a menších syntagmatických jednotek. V těsném přimknutí k rytmické struktuře se rozvíjí bohatá eufonie, kde Burdach vidí jen aliterace a asonance.

Základní plán větné stavby tohoto díla se zakládá na monumentální středolatinské próze. Rozvití slov je pak určeno nejen „barvitým“ slohem této latinské řečnické prózy, nýbrž i „květnatým“ slohem německé poesie pozdního středověku. Ackermann rozvíjí nekonečné bohatství německé řeči a zvládá je svým uměním větné skladby. Převládá větný trojparalelismus. Tu jednotlivé slovo nezaniká v mnohosti slov, nýbrž slova pevně začleněná do paralelních vět se navzájem sémanticky vyzdvihují.

Ani ve dvojčlenných slovních spojeních nedochází k sémantickému odhodnocení jednotlivého slova. Důležitost nemají interpretující synonyma, ale uplatňují se sdružená antonyma. Vztah skladby k pozdně gotickému baroku ostře odhalují metafory po způsobu keningů, jako metafora, jíž se Ackermann uvádí: je oráčem, jehož pluh je z ptačího šatu (Pflug von Vogelkleid míní pero a oráč je tudíž písař).

Dlouho se uznávalo, že spisovná řeč novohornoněmecká vznikla v císařské dvorské kanceláři Karla IV. a že Ackermann je prvním uměleckým dílem, napsaným touto novou jazykovou formou. Vznik tohoto nového typu německého jazyka Burdach včlenil do celku rané renaissance karlovské; zastával názor, že k myšlence vytvořit společný spisovný německý jazyk došlo v tom okruhu z popudu slavného Dantova spisu „De vulgari eloquentia", i snažil se ukázat, jak vytvoření té nové formy německého jazyka je bytostně spjato s rozkladem středověkého ducha a s pronikáním nové doby. Podle Burdachova mínění se jazykový přelom plně projevil na poli skladby a stylistiky, a to tím, že se počal tehdy v skladbě uplatňovat logický princip. Tak je podle něho princip moderní němčiny výslednicí kultury karlovské.

Ukázalo se však, že ostrý přelom mezi středověkem a dobou novou, jaký předpokládal Burdach, je také v oblasti jazykové problematický. Nový jazykový princip, nová vnitřní forma, která se podstatně liší od rázu jazyka za rytířské kultury, se objevuje již o sto let dříve v starší vrstvě německé prózy. Jeho nejvýznamnějším dokladem je mystická skladba o „Tekuté záři Božství" od bekyně Mechtildy z Magdeburka (kolem 1250—60). Dotud neznámá slovní tvořivost tu mocně proniká a jedním rázem proráží úzké hranice slovního plánu dob rytířských.

Ale od Burdachova určení nového jazykového typu jako výrazu ducha nové doby se zase přešlo k vyšetřování jeho specifických znaků na plánu hláskovém, t. j. především k vyšetřování jeho vokalismu: za středohornoněm. dlouhé samohlásky ī, ū, ǖ (psané iu) tu nastoupily diftongy ei, au, eu (vyslovené zpravidla öü) a za středohornoněm. diftongy ie, uo, üe tu nastoupily dlouhé samohlásky ī (psané ještě ie, srv. Biene), ū, ǖ. Je nepochybné, že celkem odpovídá samohláskovému složení nhn. řeči spisovné grafika lucemburské kanceláře, a to už před dobou Karlovou. Je však otázka, zdali samohláskový systém novohornoněmecké řeči spisovné vyšel v této podobě právě z pražské dvorské kanceláře, ať už jako grafická soustava nebo jako obraz mluveného jazyka.

Na vokalismus novohornoněmeckého spisovného jazyka se pohlíží jako na výsledek vyrovnání jazykového typu středoněmeckého a horskoněmeckého. Z němčiny horské, a to z nářečí bavorsko-rakouského, vyšla diftongisace ī, ū, ǖ, za to monoftongisace ie, uo, üe vyšla ze střední němčiny. Diftongování i, u, iu se objevuje již ve 12. století v jihovýchodní německé jazykové oblasti; naproti tomu monoftongování ie, uo, üe odlišuje ještě dnes nářečí středoněmecká od horskoněmeckých (srov. bavor. liab = lieb, Buabn = Buben, Hüete = Hüte). Na starší názory o dějinách nhn. vokalismu navázal v poslední době jeden ze spolupracovníků Burdachových tímto konečným pojetím: v pražské kanceláři se dospělo k vyrovnání písařských zvyklostí, které se předtím rozcházely pro různou dialektickou příslušnost jednotlivých písařů. Při tom vyrovnání došla mimo jiné uznání dvojitá grafémata ei, au (ou), eu, přejatá z písařských zvyklostí rakouských, ačkoli nebyla podporována mluveným jazykem v Čechách. Tyto písařské zvyky při pražské dvorské kanceláři se staly vzorem pro jiné německé kanceláře, a nakonec se stala řeč lucemburské císařské kanceláře bezprostředním vzorem i pro kancelář kurfiřtství míšeňsko-saského. Dále prý psaná řeč kanceláří ovlivňovala řeč mluvenou, až konečně Luther pozdvihl kancelářskou řeč míšeňsko-saskou na funkci obecného spisovného jazyka německého. Luther sám praví: „Mluvím tak, jak se píše v saské kanceláři, podle níž se řídí všechna knížata a všichni králové v Německu; ve všech říšských městech a na všech knížecích dvorech se píše po vzoru saské kanceláře našeho knížete pána a proto je to také nejobecnější němčina."

Avšak ve světle nejnovějšího bádání se názor, že novohornoněmecký jazykový typ je v základě výtvorem pražské lucemburské kanceláře, ukazuje naprosto neudržitelným. Vrchu nabývá spíše mínění, že ono vyrovnání střední a horské němčiny, jehož výslednicí jsou základy novohornoněmeckého jazykového typu, spočívá na životném styku středoněmeckých a horskoněmeckých kmenů ve východoněmecké oblasti kolonisační. Na procesu německé kolonisace (na východ od čáry Labe—Sála), jehož vrcholné údobí je ve 12. a 13. století, se stejně účastnily kmeny středoněmecké jako horskoněmecké, a kolonisté obojího původu obsadili území nově pro Němce získané. Z těchto předpokladů došlo k tomu, že se na této kolonisované půdě vytvořil nový vyrovnávací jazykový typ východostředoněmecký. Ten se pak uplatnil i ve vzkvétajících městech nového prostoru, a přetvořen byv pro speciální funkce, vešel v užívání v tamních kancelářích, z nichž pak některé nabývají vůdčího postavení. I na tomto území východostředoněmeckém připadá důležitá úloha politická i kulturní právě oblasti míšeňsko-saské. Vzmáhá se význam psané míšeňštiny, která spočívá jednak na míšeňském mluveném nářečí, jednak na řeči užívané k obchodním a jiným vzájemným stykům v pozdním středověku na čáře Würzburg—Bamberk—Norimberk—Cheb—Praha. Nad touto psanou míšeňštinou, vzešlou

z několikerých vrstev, vzniká konečně jako nová a nejvyšší vrstva — spisovný jazyk raně novohornoněmecký.

Důkazový materiál pro toto nové pojetí podává nářeční zeměpis po stránce hláskové, tvarové a lexikální.

Je také třeba zdůraznit, že samohlásková podoba systému nové horní němčiny nijak není pouhá nahodilá směs znaků středoněmeckých a horskoněmeckých, nýbrž že tvoří dokonalý systém, odlišný od systému středohornoněmeckého. Diftongy, které se v něm uplatňují, mají naprosto jinou strukturu než diftongy, které vypadly: co do zvučnosti jsou totiž novohornoněmecké diftongy (t. j. ei, au, eu) klesavé, kdežto středohornoněmecké (ie, uo, üe) jsou stoupavé. Zdá se, že nový systém souvisí s dalším znakem, který je pro novohornoněmecký spisovný vokalismus charakteristický, totiž s t. zv. nhn. posouváním kvantity, podle něhož se jednak krátký vokál zdloužil, stál-li v otevřené slabice (střhn. lĕben, nhn. lēben), jednak dlouhý vokál zkrátil, stál-li v slabice zavřené, tedy před dvojí souhláskou uprostřed slova (střhn. brāhte, nhn. brăchte). O tomto posouvání kvantity máme dnes ovšem jiný názor. Vidíme v této změně vystřídání kvantitativní korelace korelací slabikového řezu. To znamená, že až do posunutí kvantity měl protiklad dlouhých a krátkých samohlásek samostatnou, významotvornou funkci, po něm se však stal funkčním protiklad mezi slabikou ostře řezanou a slabě řezanou (starkgeschnittener a schwachgeschnittener Akzent — srv. nhn. beten proti betten). Je nyní zřejmé, že existence stoupavých diftongů ruší protiklad ostrého a slabého slabikového řezu (stoupavý diftong činí dojem, jako by obsahoval příznak ostrého slabičného řezu). Zdá se také, že sama nhn. diftongisace dlouhých samohlásek ī, ū, ǖ souvisí se zrušením autonomně relevantní kvantity: délky ohrožené ve své fonologické platnosti ztrátou kvantitativní korelace se diftongisací udržují jako samostatná fonémata. Svědčí o tom i to, že horská alemanština, která podržela autonomně relevantní kvantitu uvnitř slova, neprovedla diftongisaci délek. Celkem však o smyslu historického procesu německého hláskosloví nelze dosud pronášet bezpečné úsudky; není na tomto poli žádných přípravných prací, neboť německá dialektologie dosáhla sice širokého rozvoje, ale dosud v hláskosloví neužívá moderní celostní metody (fonologie).

Je tedy jisto, že nhn. spisovný jazyk má v podstatě hláskosloví vyrovnávacího koloniálního nářečí východostředoněmeckého, a stejného původu je i jeho tvarosloví. Zato stylistické a syntaktické rysy spisovného jazyka bývají vždy nejvýraznějšími znaky jeho vlastní svébytnosti. Význam lucemburské kanceláře pro vypěstění syntaktického typu nhn. spisovného jazyka se nedá ještě přehlédnout a Burdachovy výklady v tom nijak nepronikají do hloubky.

Byla tedy pražské dvorské kanceláři Karla IV. připisována historická úloha, kterou nelze prokázati. Předním naším úkolem je však, abychom plně pochopili a změřili jedinečnou kulturu doby karlovské v její vlastní svébytné podstatě. V okruhu německého umění slovesného je tato doba navždy ozářena skvělou skladbou „Ackermann aus Bohmen“, tímto gotickým vyvrcholením antického umění řečnického.

Literatura: K Ackermannovi: K. Burdach: Vom Mittelalter zur Reformation, zvl. díl III. 1, 2, 3, (1917—32). —A. Hübner: Das Deutsche im Ackermann aus Bohmen, Sitzungsber. d. Preuss. Akad. d. Wiss. Phil.-Hist. Klasse, 1935. — E. Schafferus: Der Ackermann aus Böhmen und die Weltanschauung des Mittelalters, Zeitschr. f. dt. Altertum, 1935. — Jan ze Žatce: Oráč a Smrt (Ackermann aus Böheim). Přeložil, úvodem a poznámkami opatřil Pavel Eisner. Doslov napsal F. M. Bartoš. Praha 1938. — Vznik novohornoněmecké spisovné řeči: A. Bernt: Die Entstehung unserer Schriftsprache, 1934. — Th. Frings: Sprache und Siedlung im mitteldeutschen Osten, Ber. d. Sachs. Akad. d. Wiss., 1932. — Th. Frings (se spolupracovníky): Kulturräume und Kulturströmungen im mitteldeutschen Osten, 1936. — Th. Frings: Die Grundlagen des Meissnischen Deutsch, 1936. — F. Karg: Das literarische Erwachen des deutschen Ostens im Mittelalter, 1932. — E. Schwarz: Die Grundlagen der nhn. Schriftsprache, Zeitschrift für Mundartforschung, 1936, 209 n. — E. Schwarz: Vom Stauferdeutsch zum Lutherdeutsch, Der Ackermann aus Böhmen, 1937.

Pavel Trost

Vůdčí úloha Prahy ve výtvarném umění

NÁŠ UMĚLECKÝ vývoj se dál na periferii oněch velikých územních celků, které v různých dobách strhávaly na sebe vedení v evropském tvoření uměleckém. Proto bylo pro uměleckou činnost u nás příznačným zjevem, že ve velikých slohových obdobích přijímala sice podněty ze zemí pokročilejších, ale nikoliv nesamostatně, nýbrž osvojovala si je a zpracovávala je svým způsobem, aby nejednou tím, co svého z nich vytvořila, zase zapůsobila v cizině.

Už za prvních Přemyslovců bylo českému umění výtvarnému přáno, aby ze svého cizině dávalo, čeho dosáhlo vlastním úsilím, třebaže na základě cizích vlivů. Vykopávkami a badáním poslední doby vysvitlo, že na sklonku svého života český kníže Václav († 929) zbudoval na pražském hradě monumentální kostel sv. Víta v podobě rotundy se čtyřmi apsidami křížově rozloženými, jehož velikost a typová povaha podle soudobého nazírání uměleckého nutí předpokládati, že uvnitř kolem hlavního prostoru obíhal podpěrami oddělený ochoz. Složitý útvar stavební a dokonalá technika, kterou byl kostel proveden, nasvědčují tomu, že šlo o dílo cizích umělců a řemeslníků, přišlých do Čech nejspíše z říše francké, ale importovaný vzor nezůstal tu osamocen, nýbrž byl napodobován, takže se stal východiskem domácí tvorby umělecké. Jako knížecí kostel hlavního hradu a jako kostel biskupa, jemuž byla podřízena všechna země, ovlivnila tato historicky a umělecky památná rotunda, posvěcená nadto hrobem svého svatého budovatele, běžnou představu křesťanského kostela v Čechách tolik, že v následující románské době byly tu kostely, více než jinde, budovány také na způsob rotund, ale bohatě rozčleněný vzor původní rotundy byl při tom domácím stavitelstvím zjednodušen v prostý bezochozový útvar kruhový s jedinou apsidou. Podobné rotundy nalézáme, ale měrou značně menší, na západě v sousedních krajích německých, kdežto na východě přes Moravu a Slezsko sahají do Polska, na Slovensko a do Uher. Třebaže u jednoduchých útvarů, jakými tyto rotundy jsou, lze jen nesnadno stanoviti přímou závislost, zdá se, že tyto řídké výskyty jest nejspíše uvésti ve vztah s Čechami jako s prostředím, kde takový typ zdomácněl a rozrostl se větší měrou.

V oboru malířství a sochařství byly románské Čechy odkázány na trpné sledování proudů německého umění, nicméně aspoň jednou vypjalo se knižní malířství do takové výše, že zapůsobilo samo dále na severovýchod Evropy. Skupina nádherně vypravených a bohatě ilustrovaných evangeliářů, vížících se ke korunovačnímu evangeliáři krále Vratislava II., vzniklému okolo r. 1085, připíná se sice k uměleckému proudu, který v Echternachu a Řezně měl své hlavní stanice vývojové, avšak v české dílně malířské, jejíž lokalitu nedovedeme zatím určiti, uplatnily se v odvozené práci znaky slohu svérázného, souhlasného v duchu i formě s projevy českého románského umění na sklonku 11. století. Jeví se tu vědomé navazování na odkaz malířské kultury karolinské a otonské, nikoliv však v retrospektivní závislosti, nýbrž v činorodé obměně starých obrazových typů v duchu rodícího se umění románského. Významná umělecká kultura románská, které se slovanské Čechy dopracovaly, zůstávala jinak, jak se zdá, ve své působivosti omezena hranicemi státu.

Gotická architektura zakotvila v Čechách za vlády posledních Přemyslovců asi v polovině 13. století klášterními stavbami řádu cisterciáckého pod vlivem jednoho z proudů, vycházejících z kláštera Morimondu přes Německo a Rakousko do Čech, a potom stavbami řádu františkánského pod vlivem staveb téhož řádu v Sasku. Tak vznikl na př. v Praze klášter královské princezny, blahoslavené Anežky, přítelkyně sv. Kláry. Ale současně se šířilo mocí královskou gotické umění ve stavbě četných měst tehdy zakládaných, jimiž měl rurální dotud ráz země býti obohacen o vyšší útvar sociálního a hospodářského života měšťanského. Vyvinul se tu zvláštní typ farních kostelů s převýšenou hlavní lodí, jichž nepoměrně dlouhé kněžiště dokládá závislost na kostelních stavbách žebravých řádů, zakládaných tehdy také v nových městech. Jako zvláštní útvar se místy ujímal typ kostela stejnolodního, t. j. kostela o stejné výši všech lodí. Převzatým formám gotickým dostalo se místního ražení. Není dosud prozkoumáno, pokud pokročilá architektura z Čech působila v ostatních zemích, které Přemysl Otakar II. dovedl na krátko vtěliti do své veliké říše. Nádherné kaple královských hradů, jako na Bezdězi, dávají však tušiti, k jaké výši by se byl nový sloh rozvinul na dvoře Zlatého krále, kdyby jeho předčasná a tragická smrt (1278) nebyla s rozkladem jeho říše do bídy uvrhla všechen lid. Sotvaže jeho syn a nástupce Václav II. dospěl a ujal se vlády, povznesl sice zem opětně k blahobytu a vynikajícímu postavení mocenskému, ale předčasná smrt panovníkova zamezila rozvoj výtvarných umění

na dvoře vzdělaného a uměnímilovného krále, pro své kulturní sklony opěvovaného minnesängry. Tak se stalo, že k evropskému a vůdčímu významu výtvarné umění v Čechách dospělo teprve za posledních králů z rodu Lucemburského, především za Karla IV. Země koruny české, pokleslé špatnou správou a zchudlé dobrodružným válečnictvím jeho otce Jana, padlého po boku Francouzů v boji proti Angličanům u Crécy (1346), dovedl mladý král zakrátko nejen povznésti k hospodářskému blahobytu, nýbrž také včleniti jako nezbytnou a tvůrčí součást v popředí evropského vývoje kulturního. Panovník vychovaný na dvoře francouzském, s nímž si až do smrti udržel živé styky, prožil mladá léta v Italii, kam se jako císař vracel, ale především častými cestami podrobně poznal německou říši, jejíž části usilovně připojoval k české koruně. Kosmopolita dobového ražení a sám spisovatel několika jazyků znalý, nepřivážel z cest svých do Prahy jen poklady ostatků a uměleckých výrobků, nýbrž přiváděl i vynikající representanty duchovního života soudobého, kazatele, různé řády a jako učitele na nově založenou universitu slavné filosofy, theology, právníky a lékaře, ale také přivolával umělce, jako architekty, sochaře a malíře, i znamenité řemeslníky. Všechen tento výkvět kulturního snažení evropského připoutával existenčně ku Praze, která založením Nového města měla se jako hlavní město jeho rodových zemí rozrůsti do značnější velikosti, než kterékoliv město svaté římské říše německého národa, jejímž byl císařem. Zakrátko to v Praze vřelo: tradiční realismus scholastický střetal se tu se vzmáhajícím se nominalismem, nádhera císařského dvora a kostelů odrážela se od puritanismu přísných kazatelů, po boku boje o mravní reformu duchovenstva šířil se tu hluboký mysticismus, který se pak jako nový druh zbožnosti šířil do ostatních zemí evropských. Vznikala-li tu spisovná němčina ve službách panovnické korespondence a krásné literatury, skládala čeština novou koncepcí ve verších poutavé náměty legendární a dokonce prosou tlumočila lidu nesnadné učení filosofické a theologické. Všechny nové a dobové myšlenky padaly tu na úrodnou půdu, která dychtivě přijímala hojně rozsévané símě. Z královského sídla v Praze jako by se byl stal skleník, v němž pařeništním přímo rychlením bylo doháněno, co v předešlých desítiletích bylo zameškáno. Zakrátko se stala Praha vývojovým ohniskem středoevropské kultury. V souhrnu tohoto snažení dávala se také výtvarná umění na nové cesty uměleckého tvoření, jehož výsledky a výtěžky s obdivem přijímala cizina.

Gotická architektura, kterou Karel IV. při svém návratu z Francie v Čechách zastal, překonala už první receptivní stadium a asimilací převzatých prvků v druhém období vývojovém dospívala k jakémusi domácímu slohu gotickému, který se vyznačoval pádnou působivostí velikých ploch mohutně nakupené a jen střízlivě členěné hmoty, ať už šlo o kostely kamenné, nebo řidší kostely cihlové. Dekorativních prvků bylo používáno poměrně málo. Třebaže cisterciáci, mající četné styky s Francií, stavěli v Čechách i na Moravě v gotické době veliké kláštery, bylo tu pouze v jediném případě (Sedlec) použito klasického půdorysu katedrálního s ochozem a ochozovými kaplemi, ale nikde se neujal typický systém klenebních oblouků, které gotické architektuře dodávaly zevně tolik vzdušné členitosti. Zato doznávala zajímavých změn disposice kostelní. Kromě běžných kostelů s převýšenou hlavní lodí rozvíjel se v Čechách i na Moravě od počátku gotické doby typ stejnolodních kostelů, v nichž se nejen vyrovnávala výška tří lodí, nýbrž zestejňovala i šířka s hloubkou, takže už v předkarlovské době nalézáme kostely sv. Jiljí v Praze bez vystupujícího kněžiště o základním půdorysu sice obdélníkovém, ale poměrně širokém. Souhlasně s touto tendencí nabývaly obliby centrální půdorysy čtvercové a osmiúhelníkové, kdežto jinde odlišně byly zakládány kostely dvoulodní a sálové. Ze všeho je patrno, že vlastní vývojovou cestou dospívala domácí architektura ve 14. století k svérázným řešením a zvláštnímu slohu.

Vývoj ten byl však dalek oné velkorysosti, kterou se Karel IV. ve Francii naučil obdivovati. Proto, sotvaže v Praze započal stavbu nového kostela svatovítského, který by i uměleckým významem odpovídal nově zřízenému arcibiskupství, povolal k tomu z Francie jako architekta Matyáše z Arrasu, který stavbu založil nepoužitým tu dosud způsobem jako velikou katedrálu s ochozem, ochozovými kaplemi a opěrnými oblouky. Disposičně a slohově navazovala stavba na katedrály v Narbonne, Toulouse, Rodez a j., kde někde Matyáš asi podstoupil školení. Podle toho byla to stavba poměrně hmotná s úzkými okny, vyplývající z jihofrancouzské obměny školní tradice vrcholné gotiky a zachovávající její vertikalism bez převratných záměrů slohových. Tak měla býti architektura v Čechách povznesena na francouzskou úroveň. Sloh, Matyášem přinesený, byl však dobově už překonán, a kromě toho letitý už asi mistr záhy zemřel, takže se jeho sloh v Čechách větší měrou neujal a tím méně odtud působil na cizinu.

Jako nástupce povolal Karel IV. mladého mistra Petra Parléře ze švábského Gmündu, kde příslušníci jeho rodu vedli stavbu velikého městského kostela sv. Kříže. Pokračuje v Praze na započaté stavbě postavil nový architekt na předchůdcovo těžké a hmotné přízemí chorové horní patro bohatě členité a dokonale odhmotněné ve vznosnou konstrukci štíhlých pilířů a opěrných oblouků. Jako byla široká okna vyplněna bohatými kružbami, tak byly vnější zbylé plochy pokryty překypující dekorací plastickou. Zatím co v okenních kružbách došel dekorativismus až k motivům plaménkovým, čímž se Parléř stal jedním z evropských iniciátorů nového slohu, zastavil se při pojetí klenby u přímých paprsků klenby síťové, ponechávaje pozdější generaci, ale už v sousední zemi, aby dospěla k důsledku žeber kroužených. Ale novotářství Parléřovo zacházelo dále ještě k novému pojímání kostelního prostoru a základních směrnic gotických. Dva významné kostely, které se svou školou založil v Kolíně nad Labem a v Kutné Hoře, zachovaly sice základní pojetí ochozové katedrály s ochozovými kaplemi a opěrnými oblouky, čímž Čechy početností tohoto klasického typu gotického překonávaly země okolní, ale i tu byla disposice proti školní tradici rozložena osovými pilíři. V jiných případech, ovlivněn asi českým vývojem, tíhl Parléř k centralisujícímu řešení čtvercovému anebo k pojetí sálovému, anebo zase, v souvislosti s domácími i švábskými stavbami, zabočoval k stejnolodnímu pojetí kostelní síně. Nejzřejměji se novotářství Parléřovo projevilo zdůrazňováním horizontalismu na úkor původního gotického vertikalismu. Vším tím se Parléř, největší středoevropský architekt 14. století, stal jedním z tvůrců pozdní gotiky a vyšinul architekturu v Čechách na vůdčí místo evropské.
Ve švábském Gmündu shledáme zajisté některé prvky, jichž Parléř a jeho škola užili na stavbách v Čechách, jako na př. lichoběžníkové založení ochozových kaplí se vtaženými opěráky, ale velikost Parléřova umění nelze dovoditi z Gmündu. Honosné sice, ale v podstatě přece jen měšťansky střízlivé umění gmündské nebylo by dalo Parléřovu geniu možnosti, aby vyrostl v onu velikost a průbojnost, které mohl dosáhnouti pouze v Praze na výsluní předního dvoru evropského s velkými možnostmi a požadavky. Byla to tudíž Praha, která Petrem Parléřem dala pozdní gotice začátek ve střední Evropě. Války husitské zamezily bohužel, aby tvůrčí ohnisko pozdněgotické architektury v huti svatovítské dospělo až k úplnému vyhranění slohovému a tak za několik desítiletí, asi od r. 1420, pozbyla Praha vůdčího místa v architektonickém dění středoevropském. Ale už během 14. století působila pražská architektura podnětně do sousedních zemí, což se stupňovalo ještě ve století následujícím, kdy pro zmatky husitské stavba uvázla a členové huti se rozešli do ciziny. Sousedním zemím bylo dáno, aby dopověděly, co Praha podnětně napověděla.
Především to byla Vídeň, kde se od začátku 15. století připomínají architekti přišlí z Čech, Václav, snad syn Petra Parléře, a po něm Petr a Hanuš z Prachatic. Nepadá tu tolik na váhu, že jižní věž svatoštěpánského kostela je závislá na pražské huti parléřovské, jako spíše okolnost, že právě zde tvůrčí podněty Parléřovy, jimiž průbojně razil cestu pozdní gotice, činností zmíněných mistrů a jejich nástupců vyzrály v hotový sloh, jehož prvky, jako kroužená žebra, se odtud šířily Podunajím na východ i na západ, aby koncem století zasáhly zpět do Čech, kde Parléř dal celému směru podnět a počátek.
Typ stejnolodních kostelů, vyvinutý v Čechách, šířil se odtud do Francka, jak ukazuje kostel P. Marie, založený Karlem IV. v Norimberce, ale zároveň tu působil vliv parléřovské huti pražské při stavbě kostela sv. Vavřince a v Bamberce při stavbě horního farního kostela. V Bavorsku se projevil při stavbě dvojice průčelních věží řezenského dómu dílem Václava Roritzera, kde shledáváme i parléřovskou značku. Ve Švábsku obohatila podnětná činnost pražských Parléřů městské huti téhož rodu, pracující v Gmündu, Augsburku, Ulmu a Esslingách, a šířila se nepochybně dále i do parléřovských hutí, pracujících v Porýní na výstavbě velikých dómů v Basileji a ve Freiburku v Breisgavsku, kde všude nalézáme parléřovské značky. Ve Štrasburku mohla býti stará zpráva o činnosti pražských junkerů vysvětlena tím způsobem, že šlo skutečně o dva mistry z kruhu parléřovské rodiny, podle názvu v Praze školené. Na jih se rozšířila sláva Parléřovy huti až do Milána, odkud se r. 1403 dožadovali z Prahy stavitele; na severu lze vlivy pražské architektury parléřovské shledati v Magdeburku a Halberstadtu, na severovýchodě v různých kostelích vratislavských a na kostele P. Marie v Krakově.
Ale vše to jsou pouze podrobnosti. To veliké, co Praha Evropě dala v době gotické architektury, záleželo v tom, že prozíravostí velikého panovníka mohl tu uprostřed dospívajícího umění domácího mladý architekt gmündský vyzráti v iniciátora pozdní gotiky a založiti huť, která svým dílem, prorazivším v popředí uměleckého tvoření dobového, ovlivnila střední Evropu.
Souviselo s rozkvětem gotické architektury v době lucemburské, že i monumentální plastika česká zaujala v druhé polovině 14. století v rámci sochařství středoevropského místo význačné a že dosáhla

na čas i poslání vůdčího. Hybnou silou byl tu s počátku realismus, čelící abstraktnímu idealismu gotické formy. Ve znamení tohoto realistického úsilí se vyvíjela huť pražského dómu vedená Petrem Parléřem. V zápasu nové zkušenosti s přežitky tradice starší rozvíjela se plodná práce sochařská, jíž se dostalo při stavbě katedrály úkolů mnohých a umělecky závažných. Dekorativní skulptura stavební, figurální tumby hrobů českých králů a portretní cyklus triforia poutaly k sobě ruce mnoha sochařů, kteří se vyvíjeli za své práce v skutečné individuality umělecké. Tento realismus vypjal se nejvýše v podobiznách osobností se stavbou chrámu souvisících. Tam nakonec byly překonány téměř všechny slohové přežitky tradice starší a napodobení skutečnosti do posledního rysu tváře se stalo nejvyšším principem výtvarným. Parléřovský realismus byl ve svém dalším vývoji zaražen hnutím vracejícím se k abstraktnímu formalismu gotickému, pokračoval však na sklonku 14. století ve Vídni, kam byl pražskými sochaři přenesen. Avšak i v tomto druhém, ve své podstatě reakčním období udrželo se české sochařství uměleckou hodnotou své produkce na výši doby a působilo svým vlivem na sochařství střední Evropy. Tak zvaný „krásný styl“, obnovující schemata, typy a bohatou formu draperií, vyzrál nejplněji v Čechách v skupině kamenných madon, vzniklých na sklonku 14. století rukama několika mistrů, kteří usilovali o krásu formy i hloubku citového výrazu v postavě Marie i děcka. Zkušenosti získané v oblasti předchozího realismu sochařského přispěly podstatně k zlidštění figurálních typů krásných madon a děcek, avšak ušlechtilá, jemná forma hlav a rukou, bohatství formy v řasnatých draperiích, nakonec i výrazová něha tváří, to vše bylo dílem pokolení, které anticipovalo již některé these umění renesančního, byť v rámci idealismu a formalismu ještě zcela gotického. Ani tento rozběh neměl pohříchu dlouhého trvání. S počátkem husitských válek zanikala v sobě již umělecky ochabující práce sochařská v řemeslné prostřednosti.

V daleko větší míře než sochařství převýšilo české malířství doby lucemburské svým významem a hodnotou současnou tvorbu středoevropskou. Počavši se rozvíjeti intensivněji v 40. letech 14. století, vypjalo se české malířství v druhé polovině věku ve všech oborech práce, malbě knižní, deskové i nástěnné, tak vysoko, že strhlo na sebe na půl století úlohu vůdce. Osvojilo-li si české malířství první poloviny 14. století všechny formální vymoženosti gotiky západoevropské, přišlo před polovinou století ve styk s uměním italským, které od základu zreformovalo pojem obrazu. Nástup italského vlivu jeví se nejdříve v malbě knižní, která s arcibiskupem Arnoštem z Pardubic, objednavatelem chorálních knih katedrály svatovítské, přešla úplně na stranu italskou. Ale již tu byl činný i mistr, který se chápal i v malbě deskové podnětů, přicházejících z nového umění evropského jihu. To byl t. zv. mistr vyšebrodský, autor cyklu obrazů líčících utrpení Páně, které jsou chovány v obrazárně kláštera ve Vyšším Brodě. Mistr, vyšlý ze severské tradice gotické, zaútočil tu na nové problémy prostoru a plastického tvaru, přejímaje některé vymoženosti pogiottovského umění. Z jeho dílny vyšlo patrně několik malířů, kteří tvořili po polovině století, pokračujíce po svém v synthesi abstrahujícího idealismu gotického s opticky konkretními přínosy umění italského. Již tu se počala jeviti převaha českého umění nad okolím tím, že v sousedním Rakousku se vyskytl napodobitel mistra vyšebrodského. Zdá se však, že tento italisující proud v české malbě deskové byl širší a zabíravější. Deska se Smrtí P. Marie z Košátek, visící dnes v Státní sbírce starého umění v Praze, prostoupená přímým vlivem malířství sienského, ukazuje k tlaku, který prošed Čechami, dotkl se až oblasti východopruské. Na této úrovni došlo již také k tvoření základních malířských typů českých madon transformací ikon byzantsko-italských; madona ze hřbitovního kostela u hradu Veveří na Moravě, patrně dílo vyšebrodského mistra sama, tvoří tu jeden z nejstarších článků.

Na počátku 60. let čtrnáctého století zhoustlo výtvarné úsilí českého malířství již tolik, že se ztrácely vlivy italské v práci původní a tvůrčí. Nyní byly již lépe chápány základní these vlašské, nyní bylo lze spojiti odkaz starší tradice domácí s novotami přejatými z jihu v svobodné synthesi. Mezi malíři, zdobícími a ilustrujícími knihy pro vysoké hodnostáře církevní, stál mistr, který pracoval pro biskupa Jana ze Středy a který vyzdobil pro něho větší část breviáře zv. Liber Viaticus (knihovna Národního musea v Praze). Jedinečná invence, živá obrazotvornost, umělecká zralost a technická dokonalost spojily se tu k vytvoření díla, které se řadí k nejlepšímu, co vytvořilo evropské umění v oboru knižní malby. Staré systémy dekorační objevují se tu v nových a šťastných obměnách, starší ornamentální a figurální prvky nabyly tu nových podob, různorodé dekorativní živly byly tu sjednoceny v celek, působící dojmem čehosi zcela nového a nevídaného. Nebývalý dekorativní přepych pojí se tu s dokonalostí kresby a malby dosud nedosažené a ani později nepřekonané. Třebaže tu jsou jisté rysy podobnosti s uměním knižní malby jihofrancouzské, třeba předpokládati, že tu došlo za stejných podmínek

k analogické synthesi, jako v knižním umění avignonském, a třeba proto hodnotiti mistra Viatika jako významnou tvůrčí osobnost. Okolo mistra Viatika se kupili žáci a napodobovatelé, kteří pracovali o knihách, objednávaných členy vysokého kleru. Žádný z nich nedosáhl umělecké výše svého vzoru, nicméně jejich činnost byla dosti svobodná a vývojově podnětná.
Snaha po plném vývinu plastické formy a uvolnění tvaru z vazby linie měkkým, malířským budováním objemů projevila se však nejplněji v 60. letech v oboru malby deskové a nástěnné. Na nově zbudovaném Karlově hradě Karlštejně byly zdobeny světské i církevní prostory malbami neobyčejného významu uměleckého. V kostele P. Marie pokryl stěny neznámý malíř cyklem Apokalypsy, malovaným v měkkém, malebném stylu se silnými znaky orientace realistické, jiný malíř tam maloval na zeď portrety Karla IV. a osob jeho okolí s naprostým realismem, navazuje na vzory francouzské. V kapli sv. Kateřiny pracovali umělci, kteří usilovali po svém o zesílení výrazu malířské formy, kombinujíce šťastně principy gotické se zásadami italského malířství, v malbách schodiště hlavní věže, líčících život sv. Ludmily a sv. Václava, uplatňoval jiný malíř nejnovější vymoženosti severo-italského malířství v konstrukcích prostoru hlubokého. V ochozu kláštera v Emauzích a v kapli sv. Václava v katedrále svatovítské rozvětvovala se tato práce v mnoha odstínech a pokusech, jimiž anticipovány byly již mnohé problémy, které učinila aktuálními teprve vlašská renesance. Tu všude se rozvětvuje měkký malebný styl v mnoha odstínech osobních. Na samý vrch svých možností byl doveden tento směr v práci královského malíře Theodorika, který v 60. letech vyzdobil kapli sv. Kříže na Karlštejně malbami nástěnnými a rozsáhlým cyklem desek s poprsími světců a světic a který zapjal do toho souboru veliký obraz Ukřižování. Tu došlo k úplnému uvolnění formy v barvě, modelující měkce tvary tělesné, tu nabylo snažení o realistickou charakteristiku hlav vrcholu v obhroublých až vulgárních tvářích, ve své individualisaci ovšem ještě na několik základních typů omezených. I tento theodorikovský styl měl své vyznavače mezi českými malíři a udržel se až do let osmdesátých, kdy vznikla prací nějakého pražského malíře archa ze švábského Mühlhausenu, chovaná v galerii stuttgartské.
Tehdy ozvala se však již i v malířství reakce, která i v současném sochařství vedla k návratu k formě lineárně vázané a k formě dekorativně rozvité. Zdá se, že tu spolupůsobilo sochařství oddané „krásnému stylu", na vývoj malby, která pílila k novému formálnímu ideálu a slohu. Na tomto rozcestí vyvstal mistr, který patří k největším zjevům českého malířství gotického a je jedním z největších malířů střední Evropy vůbec. Je to t. zv. mistr třeboňský, tvůrce oltáře, který byl pořízen patrně pro augustiniánský klášterní kostel v Třeboni. Mistr ten vyšel z tradice domácí a souvisel asi svým mládím s uměním vrstvy předchozí, ale mnohé znaky jeho umění svědčí, že i vliv současného umění franko-flámského působil na jeho vývoj a dozrání. Ve svých obrazech užil komposičních vzorců, v nichž byla přizpůsobena stará schemata pokročilému názoru na prostor a plastický tvar v něm umístěný. Prostor je tu složitě odstupňován a tvoří hlubokou jímku postavám štíhlým a ohebným, oživeným nevídanými pohyby a gesty. Táhlé řasnaté draperie skládají se tu v dlouhých pružných záhybech. Gotická typovost postav není sice ještě překonána, ale úsilí individualisovati jednotlivé figury už značně pokročilo. Fysiognomie postav těží tu vydatně z realismu, který se dotýká ve světských figurantech svatých dějů oblasti karikatury. Pronikavá charakteristika postav a jejich úloh v dramatu vykoupení přispěla k dramatické rušnosti a citové hloubce díla, jeho výrazová sdílnost vyrostla vysoko nad dobový průměr i užitím nových prostředků malířských. Mistr třeboňský potlačil ve svém díle mluvu obrysů, zatopiv prostor temnosvitem, pohlcujícím kontury, zdvihajícím měkce objemy a tlumícím pestrobarevnost místních tónů. To byla metoda v střední Evropě dosud neznámá a jejím užitím postavil se mistr třeboňský mezi průkopníky, kteří otvírali malířství nový obzor světový. Jest pochopitelno, že mistr tak významný působil na současné umění v okruhu širokém. Měl řadu následovníků a vliv jeho umění vyzníval daleko do století 15., a to nejen v Čechách, nýbrž v dosti širokém okruhu umění středoevropského. Silné stopy jeho vlivu byly pocítěny v Rakousích, ve Frankách a v oblasti polsko-slezské. Přímý následovník jeho, autor oltáře v Grudziądzi, byl dokonce činný až ve Východním Prusku. Vlastní duchové tajemství umění třeboňského mistra bylo však následovníkům nedostupné, stejně jako složitá metoda jeho malby. Již v 90. letech 14. století sledovali čeští malíři proud reakční, vedoucí ke „krásnému stylu" počátku 15. století, který ovládal práci celé jedné generace malířské, jsa uplatňován stejně silně v malbě knižní i v malbě deskové. Mezi iluminátory, jež zaměstnával Václav IV. a jeho okruh, nebylo již osobností vynikajících, ale průměr této malby prostoupené novými francouzskými vlivy byl neobyčejně vysoký. V deskové malbě udržovala se vysoká úroveň práce až do 20. let 15. století, ale tehdy již vyvstávaly všude v okolí zemí českých školy,

zavázané sice českému malířství, ale již samostatně se vyvíjející a Čechy již namnoze vývojově předstihující. V bouřích husitských zanikalo české malířství v práci řemeslné.

Literatura: Dějepis výtvarneho uměnl v Čechách I., Praha 1931. — Dějepis výtvarných uměnl v Československu. Zvláštnl otisk z Československé vlastivědy VIII, Praha 1935. — V těchto dílech je uvedena všecka nejdůležitější literatura speciálnl do roku 1935. Z pozdějších prací uvádíme A. Stange: Deutsche Malerei der Gotik I, II. Berlin 1934, 1936.

Josef Cibulka a Antonín Matějček

Husitství

HUSITSTVÍ. *Rozkvět Prahy Karlovy byl úrodnou půdou pro počátky mohutného hnutí za obrodu křesťanství, které svými následky daleko přerostlo přes hranice českých zemí. Bohaté město s pyšnou a mocnou hierarchií bouřilo svědomí těch, kdo toužili po mravní opravdovosti a Karlova universita dala hnutí z toho vznikajícímu pevnou oporu myšlenkovou v učení Viklefově, horlivě přijímaném českými mistry, a v M. Janu Husovi výmluvného vůdce a později symbol. Zahraniční ohlas husitského hnutí byl mocný. Po stránce sociální byla to nejmohutnější rána, vedená do té doby proti společenským a ekonomickým výsadám římské církve, a otřes, který způsobila daleko za hranicemi, uspíšil a usnadnil další sociální vývoj Evropy. Po stránce náboženské bylo husitství později obecně považováno za předchůdce reformy luterské. Mínění to výmluvně vyjádřil umělec, který v českém kancionálu šestnáctého století zpodobnil souvislost reformačního hnutí anglického, českého a německého obrazem, na němž Viklef vykřesává jiskru, Hus rozžehuje svíčku a Luther zapaluje pochodeň. Příčinně lze souvislost Luthera s Husem prokázat snad jen v některých drobnostech, ale postava Husova byla Lutherovi i luterství postavou důležitého svědka pro pravdu a zvěstovatele reformace. Pozoruhodný byl vliv husitství na východě, kde je lze sledovat u ruských sektářů, a na jihovýchodě, kde byl pronikavým kvasem v oblasti rumunsko-maďarské. Na všech těchto místech vedl k důležitým počinům literárním. Na Rusi podnítil první pokus o sestavení souborného překladu Bible, na jihovýchodě vznikla z jeho podnětů první obsáhlá literární památka maďarská a první pozoruhodná literární památka rumunská. Vliv české reformační písně náboženské, která vznikla z husitské reformy kostelního zpěvu a stala se důležitou nositelkou reformačního posílení i poučení, vyzařoval zase hlavně do Německa a do Polska. Stopy jejího vlivu hudebního lze odkrýt ještě ve vrcholné době hudby klasické. Dlouho a v různých zemích doznívají také ozvuky husitských novot válečnických, dosvědčované hlavně tím, že do cizích jazyků vnikala vojenská terminologie česká (tábor, hejtman, houfnice, píšťala).*

Husitství a evropská společnost

„POSLUŠNOST je mrtva, spravedlnost trpí, nic není ve svém správném pořádku": tak charakterisuje dobu na konci husitských válek Reformatio Sigismundi, kniha sepsaná pod silným vlivem husitství, která jej svým způsobem převáděla dál po celé jedno století. Její anonymní autor tu nemluví snad jako laudator temporis acti, nýbrž jako muž smělého pohledu do budoucnosti. Nelituje toho, co bylo; konstatuje, co je; a má přesný plán pro budoucno. Střeží se třebas jen vyslovit jméno husitů, jímž přece tehdy zněla Evropa; staví svoje plány pod auspicie císaře Zikmunda, jejich úhlavního nepřítele — a přece je právě jeho kniha jedním z nejvýznamnějších literárních svědectví o vlivu husitské revoluce na sociální dění v celém tehdejším kulturním světě. Je jakýmsi seismografickým záznamem o tom, jakou sílu měl ještě i na své periferii otřes, jímž husitská revoluce zasáhla do všech mocenských poměrů současné společnosti.

Jak to bývalo, dokud tu ještě všechno bylo „ve správném pořádku"? Na vrcholku feudální pyramidy, tak často zobrazované na středověkých kresbách, stojí papež; pod ním světský suverén; pak vysoké duchovenstvo, páni a rytíři; a v základech, nesoucích celou stavbu, selská masa. Tento společenský systém se svými odstupňovanými vztahy „poslušnosti" a „spravedlnosti" měl jednotný princip svojí výstavby v moci, kterou dávalo držení půdy v poměrech, kdy ještě nebylo jiného zdroje bohatství a moci.

Do tohoto jednolitého systému vrůstalo od počátku nového tisíciletí cizí těleso: město. Vyrůstalo někde zvolna, jinde horečně, všude nezadržitelně. Jako sídlo obchodu a řemesla stalo se centrem nových hospodářských možností a tím i novým sociálním činitelem, který se včlenil do feudální pyramidy a chtěl v ní pro sebe najít místo co nejvýhodnější. Uvnitř systému naturálního hospodářství položilo město základy hospodářství peněžnímu. A jeho nový princip bohatství a moci, peníze, se sice tvoří a rozmnožuje na jeho trzích, proniká však do celé společnosti. Zasahuje do všech jejích tradičních vztahů a rozleptává je jako lučavka, jíž nic nemůže odolat; rozvinuje se tu zápas o nové uspořádání hospodářských a sociálních vztahů.

V Čechách byly dány podmínky k tomu, aby se tento zápas rozvinul do hloubky, šířky a síly větší než kdekoli jinde. Sem totiž bylo peněžní hospodářství, vázané na město, přeneseno později a nezprostředkovaně už ve svých značně rozvitých formách. Prudký, otřesů plný vývoj, který odtud resultoval, byl ještě stupňován stejně náhlým rozmachem těžby kutnohorského stříbra, jenž měl

všechny důsledky inflace. To všechno přispívalo k prohloubení sociálních rozporů ještě nad onen stupeň intensity, jehož dosáhly jinde; jejich větší šířka byla podmíněna zejména hospodářskou a politickou jednotou země, která byla na současné poměry už velmi rozsáhlým teritoriem.

A tak, když konečně na počátku 15. století byla atmosféra Čech těhotná bouří, nevybilo se nahromaděné napětí snad jen lokálními vzpourami nebo jen povstáním jedné vrstvy, jako tomu bylo jinde v Evropě už v průběhu předchozího století, nýbrž vybuchlo všeobecnou revolucí. „Každý chtěl lehce živ býti," charakterisuje její sociální kořeny současný reakcionářský veršotepec s plochostí, typickou pro lidi jeho druhu. Ve svém skládání vypočítává jako nositele převratného hnutí:

panoše i rytíře,
pány, kněží, také žáky,
vládyky, zpupné sedláky

a nezapomíná ovšem ani na „mnohé řemesníky spolu"; šetří jen krále Václava, zatím už zemřelého, ačkoli stejně s ním smýšlející opat-kronikář Ludolf Zaháňský nazval všechny husity odchovanci a žáky Václavovými. A i když je jasno, že fronta tak široká byla sama v sobě plná rozporů, které ji dříve nebo později musely rozvrátit a postavit jedny proti druhým — přece se právě v ní přesvědčivě projevila mnohem vyšší úroveň, jaké dosáhla husitská revoluce ve srovnání s kterýmkoli jiným z oněch revolučních hnutí středověku, do nichž přerůstala krise feudalismu, otřeseného důsledky peněžního hospodářství.

Proto též působila husitská revoluce na ostatní Evropu nepoměrně víc a trvaleji než ony dílčí revolty. Z českého centra vyzařovala teď nová síla zpátky do prostředí, kudy se už v dlouhé řadě právě minulých desitiletí převalila vlna odporu a vzpoury, která tu přes porážky, k nimž byly příliš úzké pokusy předem odsouzeny, zkypřila půdu pro sémě z „kacířských" Čech.

Kdekoli v pozdějším středověku narostlo revoluční hnutí do větší šíře, všude se jeho hlavní útok obracel proti církvi. Zde totiž mohly splynout aspoň do přechodně společné ofensivy jinak disparátní zájmy všech ostatních složek feudální společnosti. Venkov, přetížený dávkami pánům a státními daněmi, proklínal kněžské svatokupectví, jež stále zvyšovalo ceny všech církevních úkonů. Městské cechy žárlily na privilegovanou konkurenci řádových dílen, osvobozených od daní. Všechno plebejské obyvatelstvo měst trpělo pod lichvou věčných rent, jimiž je vydírali zvláště též bohatí preláti; a v touze po hmotné i duchovní rovnosti volalo po návratu k demokratickým principům prvotní církve. Vysoká i nízká šlechta pohlížela úkosem po obrovském velkostatku černé ruky, jenž denně rostl v důsledcích ideologického tlaku církve. Světští suveréni těžce nesli existenci samostatné církevní justice, samostatných církevních sankcí a především samostatné finanční politiky církve na území svých států a stáli někdy v latentním, jindy v otevřeném konfliktu s Římem nebo s jeho exponenty ve svých zemích. Z krise feudalismu, vyvolané důsledky peněžního hospodářství, rostly tendence k zjednodušení společenské stavby vytlačením papežství — jež samo prožívalo chronickou krisi — z jeho příliš dominující posice. Situace uzrávala k řešení: tu musel být evropský svět nesmírně citlivý k podnětu takové intensity, jaký vzešel z vítězství husitské revoluce.

Jak na něj reagoval?

Každá velká revoluce stupňuje ještě daleko za hranice své vlastní oblasti naději a touhu těch, kdo se cítí spřízněni s vítězi, stupňuje však i strach těch ostatních; posiluje všude vůli ke svobodě, ale též preventivní odpor utlačovatelů; rozdmychuje ofensivní tendence jedněch a rozhořčuje defensivu druhých. Působí tak jako katalysátor všech sociálních procesů své doby a urychluje vývoj na jejich hlavní linii.

Tak působila i husitská revoluce na současnou Evropu. Dost daleko za hranice Čech zasáhly její přímé akce; mnohem dále zasahovala její propaganda; a nejdále působil její vítězný příklad sám, jenž otevíral mysli a srdce katalysátoru její propagandy.

Jaký byl celkový ráz této propagandy? Císař Zikmund ve svých listech opětovně varoval šlechtu v Říši před českými kacíři, kteří obmýšlejí „záhubu vší šlechty". Jejich chiliastická hesla šla nejprve vskutku tak daleko; avšak v husitské zahraniční propagandě není po nich vlastně ani stopy. Už proto ne, že se tato propaganda obracela též k vládnoucím světským vrstvám, které chtěla proti vůli Říma pohnout k sjednání míru a které by přirozeně byla musela odradit sebemenší zmínka o požadavcích sociálního radikalismu. V souvislosti s mírovou agitací vysvětlovala čtyři pražské artikuly jako společný program husitské revoluce, k jehož následování zároveň vybízela. Žádný z těchto článků už neobsa-

hoval sociálních požadavků v užším smyslu slova, obdobných těm, jaké vytyčila městská chudina ve 12 článcích Táborů z r. 1420 nebo jaké zdůrazňoval radikální venkov ve své chiliastické agitaci. Bylo by sice možno říci, že všechno to bylo ještě aspoň implicite obsaženo v onom pražském artikulu, který žádal svobodné hlásání slova božího: vždyť právě z Písma vyvozovali Táboři sociální program „zákona božího"; avšak husitská oficiální propaganda se sama varuje rozvádět jej v tomto směru. Byla tu snad nějaká „šeptaná propaganda", která by mohla působit zvláště též na negramotné vesnici? Nevíme o tom nic určitého. Poděšená duchovní i světská vrchnost ji sice tušila za každým odvážnějším hnutím; lze však mít za to, že ve většině případů šlo prostě o působení husitského příkladu, jehož pověst pronikla ovšem všude a jenž byl svůdný pro městskou a venkovskou chudinu, právem nespokojenou. Nepřátelský jí klingenberský kronikář píše o ní, že se jí chování Čechů velmi zamlouvalo:
„Neboť jakož v těch časích byla silná nálada proti kněžím a obecný lid rád slyšel, když je volali k pořádku a jak se má každý s druhým rozdělit o svůj majetek; tak rostla stará nenávist, kterou sedláci a kněží k sobě mají."
Jak tato stará nenávist vyrostla v dobách největších úspěchů husitských vojsk až v dalekém Porýní, o tom se dočítáme v poděšeném listě Petra Brunetiho, notáře basilejského koncilu:
„Nedlouho před mým příchodem na Rýn — píše tu — povstalo téměř čtyři tisíce sedláků proti dvěma městům Bonnu (?) a Špýru, a to nejen proti duchovním, nýbrž i proti šlechtě; a kdybych nebyl v oněch nocích, když jsem byl na hospodě, dostal výstrahu, byl bych se octl v nejvyšším nebezpečí. A kdybyste mi dávali ještě dvě prebendy, nešel bych už těmi kraji. Jest se obávati, že — nezabrání-li tomu koncil — všichni ti sedláci z Německa se přidají na stranu Čechů."
Podobně poplašné zprávy přicházely od Wormsu, kde došlo v r. 1431 k vážnému selskému srocení. Postrašeno bylo též feudální panstvo ve Francii, kde se ještě nezapomnělo na velkou selskou válku z r. 1358; shromáždění duchovenstva v Bourges r. 1432 uvádělo selské povstání u Mâconu a ještě na kterémsi jiném panství v přímou souvislost s husitskou agitací. A zdůraznilo zejména, jak
„v Dauphiné je jistý v horách uzavřený kraj, jenž přidržuje se zmíněných bludů Čechů již daň uložil, vybral a poslal týmž Čechům."
Všeobecnost morálních sympatií pro české revolucionáře i jejich nejhlubší příčiny dobře vystihuje současný německý kronikář, jenž si stěžuje:
„Kde se slyšelo o něčem špatném nebo kde byla válka, tam se říkalo, že za tím vězí biskup, papež, zpanštělý děkan, pop; a sedláci byli na tom od duchovních tak zle, že by to nebylo bývalo nic divného, kdyby husitů a kacířů bylo mnohem víc a silnějších, leč že Bůh sám tomu nechtěl."
Skutečnou příčinou toho, že přes všechny nebezpečné symptomy nebylo v selských vrstvách tehdejší Evropy pozorovat mnohem silnější ohlas husitského příkladu a husitské propagandy, byla zaostalost vesnice za městskými plebejci, vlastními nositeli revolučního hnutí té doby. Teprve o sto let později dozrály v sousedním Německu předpoklady k selské válce. A tu se pak setkáváme s novou ozvěnou husitské revoluce, na niž se nikde nezapomnělo. V pověstných 12 artikulích vzbouřených sedláků spontánně ožila táž hesla selské svobody, jaká kdysi zněla po husitském venkově; a organisátoři povstaleckého Bundschuh psali v r. 1525 do Čech, pokoušejíce se tak už marně sklenout opožděný most přes propast celého století.
Mnohem dříve, ale také až tři roky po Lipanech, vyvrcholilo revoluční hnutí v Sedmihradsku. Husitskou setbu z Čech zanesl tam žák pražské university Blažej z Kamenice, horlivý kazatel. Bezprostřední ohlas našla jeho kázání v plebejských vrstvách měst, především Kamenice samotné, odkud hnutí dostalo v krejčovském mistru Valentinovi svého nejsmělejšího propagátora. Na venkově nabyl odboj organisované průbojnosti tím, že se k němu přidala část zchudlých drobných šlechticů. Tak se těmto spojeným silám podařilo nejprve nabýt půdy široko v celé zemi a pak i vítězně vzdorovat sedmihradskému biskupu Jiřímu Lepešovi a magnátům jej podporujícím, až na samém konci r. 1437 přemohla povstalce vojenská pomoc z Uher v bitvě u Kluže.
V době, kdy se feudální páni museli obávat vlivu ještě živé husitské revoluce, rozvinulo se v ostatní Evropě za hranicemi Čech jen jedno vítězné hnutí sedláků; a to tam, kde nelze mluvit o působení nebo ohlasu českých událostí. Ve svých alpských údolích pokračovali Appenzellští z místních příčin a v místních, zvlášť výhodných podmínkách v osvobozenské akci Švýcarů. Avšak aspoň ve svém vlivu na ostatní Evropu se popudy z Čech a Švýcar slévaly v jedno — jak to dokládá německý opat a kronikář Trithemius, podle něhož hryzala na těle tehdejší společnosti dvojí nebezpečná hlíza, husitská a švýcarská.

Ta husitská „hlíza“ se šířila do světa propagandou čtyř pražských artikulů, z nichž dva se bezprostředně dotýkaly hospodářského a mocenského uspořádání současné společnosti — totiž článek o stavení smrtelných hříchů a článek o zrušení světského panování kněží. Obojí spolu co nejúže souviselo v tom „jednom dobrém kuse“, který podle reakcionářského anomyma vymysleli „na zlé popy Viklif Engliš a Čech Hus“: kněží jsou v smrtelném hříchu už tím, že vládnou světským majetkem, který je pak svádí k dalším hříchům svatokupectví, modlářství a tělesné rozkoše, proměňujícím Kristovu církev v zhoubnou společnost Antikrista. Jak jednoduchá je příčina tohoto neblahého stavu, tak jednoduchá je i náprava: je třeba jen sekularisovat obrovské církevní vlastnictví a navrátit tak církev ctnostné chudobě její apoštolské doby.

Tento recept neustále opakuje a prakticky rozvádí husitská propaganda ve svých letácích a manifestech, jež kolovaly až ve Španělsku. V nejdůležitějším z nich, v táborském manifestu z r. 1431, obraceli se revoluční vládcové Čech jako rovní k rovným ke „všem říšským městům i knížatům i pánům“; s úmyslností zcela průhlednou adresovali svoje výzvy „milým, poctivým pánům a měšťanům, bohatým a chudým“ bez rozdílu, aby se pokusili je všechny postavit proti církevním držitelům moci a bohatství, odpovědným za všechen současný rozvrat. Mluví tu řečí zvláště lapidární a agitačně působivou:

„*Věc vůbec zavrženíhodná jest jmění církevní, darované od předků nynějších knížat, pánů a měšťanů v tak hojné míře, že kněží vůbec tím zbohatli a že zejména kláštery, kapituly a biskupové nabyli takové moci, že války vedou s říšskými městy a knížaty i pány. Jmění své neprávem drží a jsou povinni je vrátiti. Budou-li jim statky odňaty, tedy přestanou válčiti s městy a pány a spíše se dají na pravou cestu; pročež by králové a knížata prokázali jim veliký skutek milosrdenství, kdyby jim statky odňali. Pročež, milí páni, králové i knížata i měšťané, všichni chudí i bohatí, byli jste pohříženi ve spánek: probuďte se tedy a vezměte si zase, což jest vaše a nikoliv jejich. Dobře učiníte, když je zprostíte velikého hříchu závisti a nic jim nedáte; lépe byste učinili, kdybyste jim vzali to, co mají, a nejlépe, kdybyste je z jejich sídel vyhnali a řekli jim: Jděte a kažte lidem evangelium království. Zahaleči jsou, obzvláště biskupové, kanovníci i jiní preláti, kteří nechtějí pracovati bedlivě v svatém písmě; zapomínají na svatý úřad, ke kterému se zavázali, a chléb svůj v zahálce jedí. Kdežto jiní lidé musí pracovati, aby se obživili, oni tráví čas svůj smilstvím a zahálčivým procházením po městě.*“

Poslední věty jsou zvlášť charakteristické; v nich už mluví Tábor přímo k těm, k nimž měl nejblíže: k pracujícím vrstvám města. Zde mohl být účinek jeho propagandy nejsilnější. Zde, v plebejských vrstvách městského obyvatelstva, byla nejpřipravenější půda též pro setbu mluveného slova, roznášeného husitskými „emisary“.

Z přímých styků s českými revolucionáři bylo v sousedním Německu církevním orgánům nejpodezřelejší Švábsko, Sasko, Franky a Porýní — vesměs země, které už dávno stály pod vlivem lidového kacířství valdenských. V těchto krajích působil nejstarší nám známý propagátor husitství v cizině, Johannes Drändorf ze Schliebenu; malý saský šlechtic, který se už rok po upálení mistra Jana Husi vzdal svého majetku a pak téměř deset let až do své smrti na hranici agitoval zcela v duchu husitství. V jeho stopách pokračoval později v Praze vysvěcený valdenský biskup Friedrich Reiser, jenž v přímém styku s Táborem organisoval ono hnutí v jižním Německu. Kolem r. 1425 byl zde v Řezně upálen kněz, který přeložil do němčiny kterési Husovy spisy. V roce, kdy šla světem pověst o útěku křižáků od Domažlic, obával se kardinál Julián Cesarini, že by se v celé Říši mohli laikové na církev „obořit po husitsku“. A ve svém listě papeži vypočítává události, v nichž vidí přímý vliv české revoluce:

„*V těchto dnech vyhnali Magdeburšti arcibiskupa i kněží své z města, otočili se hradbami vozovými jako husité, a praví se, že požádali také sobě hejtmana od nich; jest to věc tím nebezpečnější, že města okolní mnohá vstupují do jednoty jejich. Také Pasovské město vyhnalo biskupa svého a dobývá jeho nyní na jednom hradě. Obě tato města jsou blízká Čechův, a spojí-li se s nimi, jakož jest se obávati, najdou mnoho pomocníků i následovníků. Také mezi Bamberčany a biskupem i kapitulou jeho jsou rozbroje velmi nebezpečné.*“

Ve Flandřích, vlasti pikardského kacířství a slavné vzpoury Zannekinovy z doby před sto lety, se objevuje husitská propaganda už v r. 1420 a pak 1423. Tehdy zaplavil město Tournai jejími letáky statečný Gilles Mersault, který sám byl v Praze, odkud přivezl svým krajanům svědectví nejen o evangelickém životě husitů, jaký byl i pikardským ideálem, nýbrž především též o jejich vítězství nad první křížovou výpravou — o vítězství, jež bylo novou nadějí i pro krutě pronásledované flanderské obce pikardů.

Zakládací svatováclavská pečeť pražské universitní obce z let 1350-60. Zobrazen zakladatel university král Karel, jak klečí před sv. Václavem. Pečetidlo, stříbrná kruhová deska, má průměr 60·5 mm a výšku 1·5 mm. Nápis zní: Sigillum · Universitatis scolarium · Studii · Pragensis.

Po porážce jejich dvou revolt z let 1415—16 přinesla husitská vítězství nové oživení i do hnutí anglických lolardů, jejichž hlavní kádry tvořili měšťští řemeslníci. Jejich vůdcové udržovali styky s českými husity. A právě v letech největšího rozmachu české revoluce stěžuje si arcibiskup Chichele, že lolardů je přes všechno pronásledování už zase tolik jako kdysi, kdy k nim prý patřil každý druhý Angličan, a že jejich podvratná kazatelská činnost je ještě intensivnější a úspěšnější než kdy dřív. Tehdy také papež Martin V. důrazně upozorňoval anglickou hierarchii na nebezpečné styky lolardů s husitskými Čechy.

Novějšímu německému historiku se zdálo, že by snad bylo stačilo jediné provolání husitských vojsk, táhnoucích Německem, aby i zde vzbouřilo lidové masy. Toto zdání je však klamné. Nepočítá s obrovskou protipropagandou pomluv, podporovanou též silným nacionálním antagonismem. Nepočítá ani s politováníhodným, ale pochopitelným faktem, že válka zasadila mnoho krutých ran i lidovým vrstvám, které tím odrazovala od bojujících Táborů. Opravdu revolucionovat by byla mohla jen okupace — na tu však nebylo pomyšlení; při pouhém tažení krajem se k táborským a sirotčím vojskům přidávaly právě jen nejuvědomělejší nebo třeba jen nejdobrodružnější elementy: když ty odtáhly do Čech, bylo v jejich původní vlasti méně naděje v úspěšnou revoluční mobilisaci mas než dřív. S podobnými zápornými výsledky nedostatečně vedených přímých akcí se shledáváme i v dějinách jiných revolucí. Při tom je třeba mít na paměti, že plebejským částem města, které by byly musely dát vlastní iniciativu, chyběla všude za hranicemi Čech aktivní podpora venkovského lidu a že byly vůbec bez spojenců. Porážky v posledních letech nebo desetiletích je citelně oslabily, posílily však protirevoluční ostražitost vládnoucího patriciátu. Bohatí měšťané si všude vzali k srdci výzvu, kterou jim autor magdeburské kroniky adresoval po plebejské vzpouře z r. 1402:

„Pročež hleďte, milí staří moudří měšťané, aby se takovým věcem zamezilo, neboť odtud může vzniknout škoda tomuto městu, a myslete na to, abyste měli dobrou policii a vládu, která by obecnému lidu neponechávala takovou vůli, jako tomu bylo. Mějte je pod dobrým dozorem a v pevné moci, neboť mezi bohatými a chudými je stará nenávist . . .“

Obracely-li se tedy táborské listy i na bohaté patricije, bylo to naprosto marné. Ti se na př. v jižním Německu vzájemně upozorňovali na to, že v Čechách vedle vysokého kléru revolucí nejvíc utrpěly vznešené městské rody. A ještě po stu letech si v Augšpurku vzpomínali, že tam kdesi — nevěděli už přesně, kde — vyhodili tenkrát z oken nejprve ctihodné konšely. Sféra jejich největší moci zůstala i po Lutherovi sférou věrnosti k Římu, jako už před tím byl italský patriciát silně guelfský a jako později bohatá francouzská města odmítala hugenoty.

Jen v Čechách došlo plebejské město aspoň přechodně k moci na širší teritoriální základně. Dalo svým příkladem i svou propagandou silný popud k následování sociálně sobě blízkým městským vrstvám v sousedních i vzdálenějších zemích. Tam však nikde nebyly podmínky dost příznivé k tomu, aby byl tento podnět mohl uvést v pohyb skutečné masy, jejichž hnutí by bylo mohlo v Evropě urychlit tempo protifeudálního vývoje.

Do jejich hnutí nebyl za hranicemi Čech nikde vtažen spojenec, který mohl mít velký význam pro úspěšné řízení válečných operací: rytířstvo. Husitské manifesty se obracely i na ně s výsledkem, rovným vlastně nule. Vskutku, ani nejdovednější propaganda nemohla stačit k tomu, aby přemohla nechuť nižší šlechty k městům a aby ji postavila proti šlechtě vyšší a proti duchovenstvu, s nimiž jinak mělo rytířstvo dost nevyrovnaných účtů; k tomu by byla bývala dost silná jen úspěšná aktivita městského a venkovského lidu — jak tomu bylo v Čechách.

Určité náběhy k tomu byly však jen v Anglii, kde rozmach lolardského hnutí strhl část nižší — a jak ještě uvidíme — i vyšší šlechty. Porážka z r. 1416 a vyhlídky na nové obohacení, otevírající se novým vzplanutím válek s Francií, odvedly tohoto nespolehlivého spojence i tu zas do nepřátelského tábora.

V Německu dalo teprve vření, předcházející selskou válku z r. 1526, určitý revoluční impuls části nižší šlechty. Ulrich von Hutten pak mohl — ovšem s fantasií příliš optimistickou — slavit bojovného Franze von Sickingen jako „druhého Žižku“, zatím co Götz von Berlichingen a několik dobrodruhů téhož ražení zaměnilo aspoň na chvíli svoje řemeslo pirátů silnic za pomoc spravedlivé věci vzbouřenců. V době největších husitských vítězství přišli rytíři v říši jen na šťastný nápad nabídnout své vysoko otaxované služby kardinálu Juliánovi, právě se vracejícímu od domažlické katastrofy. Marně. Řím ani koncil nechtěl mrhat penězi na zchudlé polopány, jež střelný prach deklasoval z bývalé pýchy křesťanstva nejprve na zbytečný luxus a pak v obtížné parasity.

Ondřej z Brodu, nepřátelský kronikář husitského „kacířství", nazval „nestvůrnou moderní ligou magnátů, vladyků a rytířů s měšťany a sedláky" tu širokou frontu, která byla charakteristická pro počátek české revoluce. A když se revoluční vládcové Čech i později obraceli ve svých manifestech též na evropské magnáty, znepokojovalo to papeže i císaře Zikmunda. Vysokou šlechtu by byla vábila vyhlídka na rozchvácení církevní půdy, pokud by si při něm mohla zajistit lví podíl; její touze po bohatství a mocenským pretensím by to bylo znamenitě posloužilo. Zikmund, obávající se právě dalšího posílení mocenských aspirací říšské šlechty, ji proto nepřestával upozorňovat na to, že husitská revoluce je namířena především též proti kořenům feudální moci. Šlechta v Německu i jinde si toho sama byla dobře vědoma; a tak u ní nikde nenašla positivního ohlasu ani husitská propaganda, která maskovala mlčením protifeudální ostří své revoluce. To tu bylo, šlechta je cítila, hrozila se ho a jednala podle toho.

Za hranicemi Čech nenabylo lidové hnutí nikde ani zdaleka té prudkosti a šíře, jež by byla šlechtě zároveň vnutila i umožnila podobné manévrování, jaké Ondřej z Brodu zlostně vytýkal českým pánům: přidat se k městům, půjde-li s nimi královská moc, a vzít si tak církevní statky — anebo se připojit ke králi, kdyby šel proti městům, a obohatit se tak válečnou kořistí i statky měšťanů. V průběhu revoluce se větší část české aristokracie přidala nejprve k městům a později se postavila proti nim; obohatila se tak na konec jak o statky církevní, tak o statky měšťanů, jež ovšem byly všechny citelně znehodnoceny válečnými zhoubami. Na tomto základě uskutečnila pak též většinu svých mocenských aspirací. Ale k těmto pro sebe příznivým koncům mohla dojít jen po velmi riskantní cestě, vedoucí přes Lipany — před Lipany to dlouho vypadalo, jako by se byla přepočítala a musela na svou „nestvůrnou ligu" doplatit hospodářsky i mocensky. A právě tento předlipanský obraz měla na očích feudalita v Německu i na ostatní pevnině: strach před lidovým hnutím převážil u ní tedy chuť na církevní majetek. Její poměr k českému ohnisku nebezpečí byl tím určen zcela jednoznačně.

Poněkud jinak tomu bylo jen v Anglii. Tam bylo několik let před výbuchem husitské revoluce lolardské hnutí městského a venkovského lidu dost silné, aby zvábilo část vysoké šlechty k sekularisačním spekulacím — a nebylo tak silné, aby ji odstrašovalo od jakýchkoli zásahů do vlastnických poměrů. Dával-li také ještě Viklef tolik skvělých argumentů proti světskému panování kněží, mohlo se stát, že se po boku lolardského hnutí octl lord Salisbury a lord Montacute, v jeho čele pak „dobrý lord Cobham", jak lolardský lid nazýval svého vůdce Sira Johna Oldcastla. Ten skončil na popravišti ještě dva roky před novoměstskou defenestrací; před tím však vešel v přímý styk s Čechy, o nichž byl dosti dobře informován. Psal králi Václavovi, v němž se na dálku, která však značně skreslovala, domníval vidět hubitele odpůrců zákona božího a knížete lvího srdce, jehož pohled děsí preláty.

Co tu lord Cobham chválí na Václavu IV., to na něm pochopitelně hanili odpůrcové husitů. Že „dal jiskře uhlem býti", vyčítá mu kterýsi český hlas mezi nimi; a kostnický koncil žaloval naň u Zikmunda, že prý ve své zemi kacířské zlo trpí či dokonce podporuje.

Pokud se tato žaloba týkala hlavní věci, totiž sekularisace církevního majetku, měl ostatně i Zikmund sám určité pochopení pro kacířskou teorii a praxi. Ohlas této jeho nálady zní z leckterých pasáží jeho životopisce Windecka, který též dává v tomto bodě husitům za pravdu; a zejména ovšem ze zmíněné už Reformatio Sigismundi. Tato neobyčejná kniha, nesoucí pečeť husitských vlivů, je příznačná pro současnou situaci v Říši, kde protipapežské úspěchy českých sousedů rozněcovaly staré antipatie k Římu. Reformatio Sigismundi mluvila k těm, kdo by byli uvítali, kdyby byl vrtkavý, ale duchaplný Lucemburčan chtěl sehrát idealisovanou úlohu šťastnějšího Friedricha Barbarossy. Jenže vývoj v Říši, kde na úkor centrální vlády rostly aspirace knížat na suverénní moc, nutil Zikmunda, aby pokračoval v „popské" politice svého císařského otce a zůstal chladný k našeptávání o slávě nového Barbarossy.

Z jakéhosi kolísání tu však církev podezřívala jeho ujce a generalissima páté kruciáty Friedricha markraběte braniborského. Ten se totiž smluvně zavázal husitům, když stáli hluboko v jeho zemi, že se postará o to, aby se jim v Říši dostalo veřejného slyšení, jehož se na církvi pořád marně domáhali; a — což je hodno většího podivu — svůj závazek také plnil, třeba bez úspěchu. Ačkoli zřejmě jednal jen z potřeby míru pro svoji zemi, byl proto přece podezříván z náklonnosti k českým kacířům či spíše k jejich artikulu o sekularisaci církevního vlastnictví.

Prozatím viděly takové nebezpečí jen velké oči poděšené hierarchie, která tu však zárodky příštího

vývoje vytušila zcela správně. Po stu letech převzali světští kurfiřti onen článek o „českých dárečcích" (jak se vtipně vyjádřil veliký revolucionář Tomáš Münzer) do svého lutherského vyznání víry. Nicméně byly církevní obavy pochopitelny už v dobách velkých husitských vítězství. Tato vítězství všude přilévala oleje do ohně lidového kacířství. Feudálové všude šilhali po církevní půdě. V hlavách států žily představy národních církví: habsburský vévoda Rudolf IV. prohlásil už ve 14. století, že ve své zemi chce sám být papežem, arcibiskupem, biskupem, arciděkanem i děkanem; a touž myšlenku opakoval Jiří Saský. Tyto odstředivé a opravné tendence byly podporovány značnou částí nižšího kléru, pro nějž byly nedostupny prebendy, protekčně rozdělované Římem za poplatky stále zvyšované, a částí profesorských sborů universit, nelibě nesoucích papežský absolutismus. Konciliární hnutí svádělo sice tyto tendence do kolejí nepoměrně méně nebezpečných, avšak papežská kurie měla dost příležitosti pozorovat, jak právě nepřemožitelnost husitských Čech činila z koncilů instituci, ohrožující světovládnou posici Říma. V patnácti letech od novoměstské defenestrace po Lipany byla tato posice v sázce. Papežství, organisující křížové výpravy k potlačení českého kacířství, se proto zároveň horečně namáhalo upevnit hlavy států a světské pány v přesvědčení, že z husitského centra hrozí nebezpečí pro celý feudální řád. Kardinál Branda byl ve jménu „záchrany lidské společnosti" vyslán do Polska, které prolamovalo blokádu Čech, aby tam důrazně upozornil, jak „veliký díl kacířů tvrdí, že všechno má býti obecné a vrchnostem že se nemají platy a daně dávati, ani jich poslouchati, zásady to, jimiž se ničí kultura občanská", a aby v nejtemnějších barvách vylíčil, jak „dojde to až tam, že nebudou před opovážlivostí kacířů bezpečni ani králové a knížata ve svých říších a panstvích, ba vůbec nikdo ani ve vlastním domě". A sám papež Martin V. si nelenil vyložit Zikmundovi, jak prý kacířství, „když znásilnilo božská, ničí i lidská práva a ruší všechen lidský řád i politickou vládu".

Není pochyby, že nejradikálnější část husitství byla nositelem programu, který mířil na všechny politické a hospodářské vztahy feudalismu. Avšak plebejské vrstvy měst a nejvyspělejší složky venkova, jež jediné se tehdy mohly hlásit k tomuto programu, nebyly ani v Čechách samotných dost silné, aby jej mohly účinně prosazovat. Pak však nemohl jejich příklad a jejich agitace dostatečně posílit tytéž vrstvy v ostatní Evropě, kde byly jejich avantgardy zdecimovány nedávnými porážkami a vytrvalou persekucí. Na druhé straně musel strach před nimi posílit odpor všech ohrožených vládnoucích tříd, jenž na konec společně triumfoval u Lipan.

Znamená to snad, že je možno podceňovat vliv husitské revoluce na sociální vývoj Evropy nebo že je dokonce nutno hodnotit jej negativně? Naprosto ne, naopak. Husitská revoluce působila velmi positivně na současné i pozdější tendence, do nichž se skládaly různé hospodářské a společenské proudy, tendence, které směřovaly k zjednodušení pyramidy mocenských poměrů klasického feudalismu podvrácením hypertrofované církevní moci. Ta se stávala v každém směru stále nebezpečnějším faktorem reakce a stagnace. Zde byla klíčová posice dalšího vývoje; zde muselo padnout rozhodnutí o tom, otevře-li se před hlavními evropskými zeměmi ohlašujícího se novověku cesta Anglie nebo cesta Španělska.

Husitská revoluce v sobě akumulovala hospodářské a sociální podněty, které vyrůstaly z peněžního hospodářství měst, do větší průbojnosti, než jaké do té doby dosáhly kdekoli jinde. Za cenu hrdinských obětí celé generace přenášela tyto podněty v jejich nové, mohutnější síle dál do Evropy. Její progresivní vliv se tu projevil v tom, jak pomohla v dosavadním systému mocenských vztahů otřást dřívější ekonomickou i společenskou posicí římské církve s jejím parasitním fiskalismem a jak tím zjednodušila, usnadnila a urychlila další společenský vývoj civilisovaného světa.

Husitské Čechy daly současné Evropě to, čeho jí bylo nejvíc třeba: mocnou ránu — jednu z těch, které svojí zdravou destruktivností vůči zahnívajícím elementům reakce a stagnace otevírají brány konstruktivním faktorům nových společenských formací.

Literatura: Fr. Palacký: Dějiny národu českého, III. díl. — J. Pekař: Žižka a jeho doba. — V. Novotný: Náboženské hnutí české ve 14. a 15. stol. — Arn. Kraus: Husitství v literatuře prvních dvou století svých. — F. M. Bartoš: Husitství a cizina, týž: Manifesty města Prahy z doby husitské. — J Slavík: Husitská revoluce. — B. Mendl: Sociální krise a zápasy ve městech 14. stol. — Fr. v. Bezold: K dějinám husitství (přel. A. Chytil); týž: Geschichte der deutschen Reformation. — K. Lamprecht: Deutsche Geschichte. — H. Pirenne: Histoire de Belgique. — J. Gairdner: Lollardy and the Reformation in England. — Em. Comba: Histoire des Vaudois.

Jan Albert

Husitství a rumunské země

NA PŮDU rumunskou pronikalo husitské učení dosti záhy, získalo si tam dosti oddaných stoupenců a zanechalo stopy trvalé ceny. Jeho rozšíření podporovalo několik okolností. Především ta, že rumunské kraje byly již dříve ve styku s českou půdou. Od konce 14. a zejména počátkem 15. století vyhledávali klerikové ze sedmihradských měst často pražskou universitu. Počet jejich neklesl, ani když vznikly v sousedních zemích nové university (v Krakově, Vídni, Pětikostelí), ani když vypukly v Praze náboženské spory, ani když kostnický koncil prohlásil r. 1416 universitu pražskou za zbavenu všech privilegií a zakázal udílení a přijímání akademických gradů na ní. Ku podivu právě počátkem 15. století setkáváme se na pražské universitě s mnohými sedmihradskými kleriky, a to především na fakultě filosofické, která byla ohniskem českého náboženského hnutí. Skutečnost tuto si nelze vysvětlovati jinak, než že posluchače ty vábily české náboženské snahy a opravné myšlenky. Pobývajíce v Praze, seznamovali se nepochybně s názory Husovými, přijímali je za své, aby je potom po návratu šířili ve své vlasti. Zvláštní zmínku zasluhuje z nich bakalář pražské university Jakub původem z moldavsko-rumunského hlavního města Moldy; jiný byl Blažej z Kamenice, kněz Tomáš, Valentin a Ondřej. Byly to vesměs osoby nerumunského původu (maďarského nebo německého; pocházely z rumunských měst, v nichž tehdy žilo obyvatelstvo maďarské a německé), ale ve svém náboženském zanícení se neomezovaly na kazatelskou činnost mezi svými rodáky. V duchu husitských náboženských tendencí, usilujících o reformu celé církve, působily stejně aktivně mezi obyvatelstvem jiných národností žijících v poříčí Tisy, Aluty, Máruše i na východě Karpat. Činnost jejich usnadňovalo to, že slova jejich padala, zejména v řadách věřících římsko-katolických, na půdu velmi příznivou. Katolická církev, opírající se v těch místech o maďarské a německé kolonisty, prožívala počátkem 15. století dobu hlubokého úpadku kulturního i morálního. Z něho právě těžili husitští kazatelé, když se pokoušeli šířiti náboženské požadavky české reformace. Vyzývajíce k návratu k hlubšímu životu ve smyslu zásad Kristových, propagovali opravné nábožensko-mravní myšlenky slovem i písmem.

Náboženskému hnutí, jimi v rumunských krajích rozvířenému, dostávalo se záhy posily příchodem husitských emigrantů z půdy české i uherské. Už někdy v třicátých letech 15. st. utekla se do východokarpatského rumunského Moldavska skupina slovensko-spišských husitů. V l. 1436—37 uchýlil se tam hlouček jihouherských husitských emigrantů, stíhaných inkvisitorem Jakubem z Marchie. Někdy v l. 1450—51 zavítal k moldavským husitům záhadný kněz zv. Konstantin Angličan, který tehdy navazoval styky českých utrakvistů s řecko-pravoslavnou církví cařihradskou. A posléze po r. 1481 založili na moldavské půdě několik osad Čeští bratři, vypuzení tehdy králem Matyášem z Moravy. Tito poznali moldavskou zemi už dříve. Snažíce se zříditi ještě za pobytu na Moravě vlastní kněžský řád, vysílali své členy na cesty do ciziny, aby nalezli křesťany nestojící pod poslušenstvím římské církve, „kteří by měli opravdu víru Kristovu, křesťanské nauky a ctnostné duchovní, jak se přísluší na úředníky církve svaté". Jen podle řádů takových věřících mínili ustrojiti svou náboženskou obec. Na svých toulkách po východní Evropě dostali se bratršti delegáti také do zemí valašsko-moldavských, poučili se o tamějších poměrech a takto po r. 1481 volili je za svou novou vlast.

Skutečnost, že rumunské území vyhledali za své útočiště četní husitští emigranti, třeba vysvětliti tím, že obyvatelstvo zemí těch požívalo se strany veřejné moci četných svobod a výsad. Snahou tehdejších rumunských knížat bylo přivábiti co nejvíce kolonistů ze zahraničí k osídlení řídce obydlených knížetství. Proto udělovali příchozím kolonistům bez ohledu na jejich politické a náboženské přesvědčení velká privilegia a chránili je před cizí mocí. Tím se stalo, že moldavský kníže Alexandr (v I. pol. 15. století) neuposlechl výzvy polského krále Vladislava, jenž naléhal na vypuzení husitů z Moldavska, a naopak sám vydal (r. 1431) veřejný příkaz, aby nikdo nebránil husitským kazatelům v jejich činnosti na území moldavském. Mimo to povzbudil husitské kněží, aby propagovali dále své učení, a zaručil jim k tomu svou ochranu i podporu. A podobně se zachoval i jeho nástupce Štěpán v 2. pol. 15. století. Udržuje přátelské styky s českým králem Jiřím z Poděbrad (proti Uhrám), přijal České bratry velmi přátelsky a dovolil jim, aby „se usadili podle práva moldavského, kdekoliv by se jim zalíbilo a aby si založili město". Tato podpora rumunských knížat povzbudila husitské kněží, aby pokračovali v propagandě husitství; jednotlivci odcházeli občas také na půdu bulharsko-tureckou, kde jeden z nich, jménem Valentin, zahynul mučednickou smrtí.

Za těchto okolností se nelze diviti, že husitské učení se na rumunské půdě značně rozšířilo, více snad nežli v jiných evropských zemích. Kdežto v Polsku se husitské hlasy podobaly jen jakémusi chvilkovému záchvatu a při tom se často projevovaly více jako hnutí politické nežli náboženské, rozvinulo se husitství na území rumunském přímo mezi nižšími vrstvami a nabylo tak povahy hnutí lidového jako v zemích českých. Jestliže husitské hlasy v Němcích a jinde na západě se obmezovaly jen na jednotlivé případy nebo jen na užší kruhy, které byly záhy donuceny vzdáti se nového učení, nepodařilo se žádnému inkvisitoru 15. století zničiti ohlasy husitství v rumunských končinách. Tím právě byly určeny k delšímu trvání (udržely se do reformace lutherské a kalvínské) a po stránce kulturní vykonaly proto mnohem více nežli v zemích jiných. Právě na půdě moldavsko-sedmihradské vznikly vlivem husitského ruchu prvé překlady Písma sv. do jazyka maďarského i rumunského.

Význam obou překladů jest neobyčejný jak pro Maďary, tak pro Rumuny. Maďarská literatura nemá žádných starších literárních památek v jazyce národním až na jednoduché kázání o 274 slovech z I. pol. 13. století a na 70 slov mariánské písně z 14. století. Teprve husitství jí dalo více. Z maďarského husitského překladu bible se zachovaly tři zlomky: t. zv. vídeňský čili Revayův kodex, mnichovský nebo Jaszayův kodex a t. zv. Aporův kodex. Jsou to vesměs opisy pořízené na půdě rumunsko-moldavské v 2. polovině 15. století. — A snad ještě revolučnějším dílem byly překlady Písma do jazyka rumunského. Jsou to t. zv. kodex voroněcký, žaltář skejanský a voroněcký, sepsané někdy okolo poloviny 15. století, a to buď v severním cípu Sedmihradska nebo v sousedních částech severozápadního Moldavska, kde hnutí husitské nalezlo právě největší ozvěnu. Jazykové zvláštnosti těchto překladů ukazují, že je psal cizinec, znající jazyk rumunský, pro náboženskou propagandu. Rumuni neměli do té doby ani jediného dílka v jazyku mateřském. Soukromý i veřejný rumunský život byl v té době ovládán úplně jazykem církevně-slovanským. Církevní jazyk balkánských Slovanů byl na této půdě řečí bohoslužebnou a oficiální na dvorech rumunských vévodů i bojarů jako na evropském západě latina. Výlučně v něm byly vydávány všechny listiny světské i církevní moci, jeho výhradně užívali rumunští panovníci a bojaři ve své vzájemné korespondenci. Teprve překlad některých částí Písma sv., pořízený pro husitskou propagandu, upozornil na zanedbávaný jazyk rumunského lidu. Trvalo sice ještě dosti dlouho, nežli rumunština pronikla do korespondence a do knihy na půdě rumunské (církevně-slovanský jazyk ovládal tam život až do 17. století), přes to je však třeba pokládati husitské texty za prvý smělý průlom do dosavadního kulturního prostředí v rumunském Podunají: překlady ty pomáhaly tvořiti počátky rumunské národní kultury, řeči a literatury.

Kromě těchto významných stop zanechalo husitské hnutí v zemích rumunských ještě jiné známky svého vlivu. Přinášejíc také požadavky sociálního rázu (učení jeho mělo tam povahu táborskou) budilo v nižších vrstvách smělé snahy po emancipaci ze středověkých pout, po dosažení sociální spravedlnosti. Jeho působením pozvedly se na př. sedmihradské selské vrstvy (maďarské i rumunské) r. 1437 k velkým lidovým bouřím, aby se hájily se zbraní v ruce proti sociálnímu bezpráví, činěnému světskou i církevní vrchností. Toto lidové hnutí bylo sice potlačeno, ale způsob boje, tehdy husity v Sedmihradsku zavedený, stal se potom vzorem válčení jak na půdě rumunské, tak v celé jihovýchodní Evropě. K tomu přispěli hojně také čeští husitští válečníci, působící na půdě rumunské po celou 2. polovinu 15. a poč. 16. století. Svým vojenským uměním hájili tehdy střední a dolní Podunají proti přívalům tureckého světa, střežíce zároveň západoevropskou kulturu proti ničivým orientálním vlivům.

Literatura: J. Macůrek: Husitství v rumunských zemích. Časopis Matice Moravské, Brno 1927, str. 1—98 a tam citované práce.

Josef Macůrek

Husitství a východoslovanské sekty

TRAGEDIE husitství záležela v tom, že se stoupenci Husovi nedovedli ani přibližně shodnouti na základních theologických otázkách. Hnutí, jež napadlo papežství, jeden to ze základů středověkého života, byla skutečnost nesmírného významu, a proto bylo také přirozené, že se mohlo rozšířiti i mimo země římsko-katolické. Husité se bez úspěchu snažili o spojení s církví východní; v posledních letech stává se stále pravděpodobnější, že starý názor, dlouhou dobu pokládaný za falešný, že husitství souvisí geneticky s východními prameny, měl snad přece pravdu. Třebaže husité nedosáhli spojení s východní církví, měli, jak se zdá, vliv ve formě sekty na život ruské církve.

Jde tu o tak zvané judaisující (židovstvujuščie), sektu, jež po mnohých stránkách i v budoucnu zůstane záhadná, ale jejíž činnost je nám z části známa a jež, nebyla-li čistě husitská, byla aspoň husitstvím mocně zabarvena.

Jméno judaisující je ostatně naprosto mylné a v omyl uvádějící. Slovo judaisující není nijak staré a výtky současníků, že kacíři přestupují k židovství, jsou naprosto bez podstaty. Kacířství vzniklo koncem 15. století v Novgorodě a Moskvě a získalo si přívržence převážně mezi duchovními a ve vyšších vrstvách. Po roce 1490 byli kacíři vícekráte odsouzeni a v 16. století potlačeni a vyhubeni. Dochovalo se nám několik spisů z těchto kacířských kruhů, bohužel však sotva spisy takové, aby nám nějak objasnily theologické názory kacířů. Polemická literatura namířená proti kacířům, popisuje jejich názory takovým způsobem, je tak tendenční a ve svých obviněních si naivně sama tak odporuje (vytýká na příklad kacířům zároveň židovství i markionismus, při čemž, jak známo, byli markionité nejprudšími protivníky židovství), že z této literatury o judaisujících nezmoudříme.

O málo jasnější jsou rozsudky duchovní vrchnosti namířené proti kacířům (v Novgorodě 1492, v Moskvě 1504). Nepřihlížíme-li k obviněním obecného rázu, jež zřejmě nejsou ničím jiným, než pokusem vtělit kacířské myšlenky do obecných formulí, zůstává řada konkretních výtek, z nichž mnohé dotýkají se nauk, husity rozšiřovaných. Najdeme tu velmi pestrý výčet dogmatických nauk a rozličné (často zcela bezvýznamné) útoky, jež vedli kacíři proti řecko-pravoslavnému duchovenstvu a proti životu církve. Odmítá se tu učení o sv. Trojici, pochybuje se o božství Kristovu, odmítá se uctívání matky Boží a svatých, především však ctění obrazů svatých, jež jsou nazývány modlami, jakož i relikvií svatých a modliteb za zemřelé. Řada nauk připisovaných kacířům není ještě podána. Tak na příklad odmítání stavu duchovního, „protože je penězi odměňován", nemůže znamenat nic jiného, než boj kacířů proti simonii. Dovídáme-li se, že kacíři tvrdili, že „i doma je možno se modliti", stěží můžeme z toho hned soudit, že nechtěli kostely. Dvě obvinění týkají se poměru kacířů k Písmu svatému. Žádali prý, aby směli Písmo svaté svobodně vykládat a stavěli prý Starý zákon výše než Nový. Často se opakující tvrzení, že kacíři přestupovali k židovství, můžeme považovat za tendenční lež. Kacíři se jmenovali křesťany a považovali se za ně, mnozí z nich byli řecko-pravoslavní kněží. Plnění židovských rituálních předpisů potajmu není ani možné. Žádnou účast židů na vzniku sekty nelze dokázati.

Naproti tomu najdeme většinu nahoře vypočtených nauk u rozličných směrů husitských. Tak i radikálnější nauky: popírání sv. Trojice a odmítání božství Kristova najdeme u Táborů. Podstatný požadavek husitského hnutí, totiž přijímání podobojí, nemusel býti v Rusku vymáhán, protože přijímání pod obojí způsobou je ve východní církvi obvyklé.

Nemusí nás udivovat, že obvinění kacířů se tak značně různí, když si pomyslíme, že husité se rozpadali v četné směry a že se i jejich dogmatické formulace značně měnily. Máme i přímá svědectví, že mezi ruskými kacíři byly rozličné směry. Mnozí mužové, zapletení do procesů s kacíři, považovali se bezpochyby za pravověrné a jako takoví se také ukázali (tak opat Artěmij, jenž uprchl na Litvu a tam působil jako bojovník za řecké pravoslaví); to ukazuje beze vší pochyby, že se mnozí z kacířů vzpírali pouze proti některým zlořádům v ruské církvi.

Nápadná podoba mezi jednotlivými naukami a požadavky ruských judaisujících a husitů činí pravděpodobným dohad, že skutečně bylo genetické spojení mezi oběma proudy. Dříve však, nežli uvedeme dějinné argumenty, zesilující tuto pravděpodobnost, musíme poukázati na onu činnost judaisujících, jež nám dává právo mluviti zde o tomto hnutí ruské minulosti.

Jde tu o literární činnost judaisujících. Díla z kruhů judaisujících se zčásti zachovala. Vědecká a pseudo-

vědecká překladová literatura judaisujících záleží v několika astronomických a filosofických dílech, částečně přeložených z hebrejštiny. Pravděpodobně byla to tato činnost překladatelů z hebrejštiny, jež zavdala příčinu ke vzniku pověsti, že judaisující jsou kacíři naklonění k židovství.
Hlavním dílem theologické literatury judaisujících byl však pokus o první úplný překlad bible v Rusku. Ve starém Rusku měli svaté Písmo především v rozsahu určeném tím, co potřebovali k předčítání při službách božích. Přeložen byl celý Nový zákon, ze Starého zákona nejprve jen výběr k účelům bohoslužebným, dále žaltář, Pentateuch a kniha proroků s vysvětlivkami. Za polemiky s judaisujícími došlo k tomu, že judaisující citovali knihy Starého zákona, jež pravověrným nebyly přístupny. Novgorodský biskup Gennadij, jenž počal bojovati proti judaisujícím, se pak pokusil nalézt v kostelích a klášterech slovanské překlady chybějících knih Písma a shledalo se, že takových překladů není. Nenašly se ani žádné řecké texty. Gennadijovi se podařilo jen s pomocí překladů z latiny a též z němčiny, řidčeji z hebrejštiny, sestavit (s vypuštěním vysvětlivek ke knihám proroků atd.) úplnou bibli. Judaisující neměli snad celý Starý zákon, s pomocí židů přeložili však řadu knih Starého zákona. K překladům judaisujících patří pak nejméně Pentateuch, kniha Jobova, Ruth, žaltář, Píseň písní, kniha Kazatel a Přísloví Šalamounova, Nářek Jeremiášův, kniha Danielova, Esther. Úplná bible ruské pravoslavné církve povstala energií Gennadijovou za boje, přímo řečeno z konkurence vůči kacířům a tvořily ji zčásti texty v pravdě sporné. Zásluha za podnět k sestavení tohoto textu bible patří v každém případě pronásledovaným a odsuzovaným kacířům.
Dějiny vzniku úplného překladu bible ukazují však dostatečně, jak odlišné bylo postavení pravověrných a kacířů vůči Písmu svatému. Ani orthodoxní biskup neví, zda existuje překlad všech knih Starého zákona a doufá, že jej snad najde v té či oné klášterní knihovně, potom se spokojí s textem složeným z překladů z latiny a dokonce i z němčiny. Naproti tomu kacíři usilují, jak se zdá, o to, aby si opatřili slovo boží v co nejpřesnějším překladu přímo z původní řeči Starého zákona. Že při tom použili pomoci židů, je jen přirozené. Pravděpodobně vzniklo obvinění, že dávají přednost Starému zákonu před Novým, právě pro jejich znalost Starého zákona. Tato úcta k Písmu a studium bible (požadavek volného výkladu bible) — to všechno bylo v Rusku něco zcela nového. Ve starém Rusku nerozlišovali nijak Písmo svaté a ostatní svatá písma. Bohoslužebné knihy, homilie, poučná literatura, legendy o svatých, to všechno bylo ve starém Rusku na téže úrovni.
U husitů mělo Písmo i pro laiky zvláštní význam (srovnej článek 13. z osmnácti bodů utrakvistických z roku 1434); částečně byl dán badáním husitů o božském zákonu, když se nevěřilo, že je možno najíti takový zákon v církvi.
Vztah judaisujících k Písmu svatému je důležitým východiskem k poznání jejich ostatních názorů. Jak vzbuzení touhy po doplnění chybějících částí bible, vyšlé od sektářů, tak i rozhodný obrat v zájmu duchovních o Písmo svaté je pro duchovní dějiny Ruska faktem velké důležitosti. Jsou-li v bibli Gennadijově i v dochovaných částech biblických překladů judaisujících známky řeči lidové, není třeba vykládati to jen vůlí překladatelovou; husité, jak je známo, chtěli mít Písmo v řeči lidové a požadovali její zavedení do bohoslužeb, ale v Rusku necítil se tolik protiklad mezi církevní staroslovanštinou a řečí lidovou.
Když jsme zdůrazněním podobnosti v hlavních myšlenkách i jednotlivých známých naukách husitů i judaisujících ukázali pravděpodobnost genetického spojení obou směrů, můžeme nyní ukázati na cesty, jimiž se mohly do Ruska dostati ideje husitské. V Novgorodě byl spojen vznik kacířství s krátkým pobytem knížete Michala Olelkoviče v letech 1470—71. Tento kníže přišel do Novgorodu ze státu litevského, kde husitství bylo už dlouho známo, i když se snad daleko nerozšířilo. Již roku 1413 vykonal přítel Husův Jeronym Pražský, později koncilem kostnickým odsouzený, cestu do Polska, Litvy a Pskovska. Jestliže odpůrci kacířů kladli vznik sekty za vinu polomythickým židům, kteří prý přišli do Novgorodu zároveň s knížetem, jsou tato sdělení spojena s tendenčním pojetím kacířství právě jako judaisujícího náboženského hnutí. Daleko spíše můžeme se domýšleti, že v průvodu knížecím přišel některý ze šlechticů, dotčených husitstvím, jakých bylo nemálo v Polsku i na Litvě a také mezi ukrajinským řecko-pravoslavným obyvatelstvem: roku 1423 stěžuje si král Jagiello, že z Haliče odešli mnozí k Čechům a že jeho poddaní nechtějí vystoupiti proti husitům. Je zajímavé povšimnouti si, že roku 1471 při jednom husitském procesu v Plocku bylo mimo jiné vytýkáno obžalovanému, že tvrdil, že židovské náboženství je lepší než křesťanské.
V Moskvě byl příznivcem a vůdcem hnutí vysoký velkoknížecí úředník Feodor Kuricyn. Mnozí dokonce tvrdili, že kacířství povstalo „v době, kdy se Kuricyn vrátil z Uher". Před rokem 1483 nebyl

však Kuricyn pouze v Uhrách, kam byl poslán ke králi Matyáši Korvínovi, nýbrž také u multanského knížete Štěpána V., jehož dcera Helena se stala snachou velkoknížete a zemřela roku 1505 ve vězení, jsouc jako ochránkyně kacířů obžalována z kacířství. Víme, že v Uhrách mimo Slovensko nebylo husitství příliš rozšířeno, zato víme, že Táboři, vyhnaní roku 1453 Jiříkem Poděbradským, utekli se právě do Multanska, takže si můžeme lehce představiti, že Kuricyn a kněžna Helena nepřistoupili ke kacířství teprve v Moskvě, nýbrž přišli ze západu jako husitstvím nakažení nositelé bacilů.
Jsme tedy při charakteristice sekty judaisujících odkázáni hodně na dohady, ale nicméně je v posledních letech stále zřejmější, že husitství dovedlo už ve století 15. vniknouti do Ruska, tenkráte proti západním kulturním vlivům velmi uzavřeného. Vedle náboženského kvasu, jehož stopy mizejí v 16. století úplně, a vedle vzbuzení jistého vědeckého zájmu, jejž vidíme v nečetných překladech děl vědeckých, postavili husitstvím dotčení kacíři bibli do středu náboženského zájmu a donutili zástupce pravoslavné církve, aby pečovali o pořízení překladu celého Písma svatého.

Literatura: M. Speranskij: Istorija drevnej russkoj literatury. II. Moskva. 1921. — M. Hruševškyj: Istorija ukrajinškoji literatury. V. 1. Kyjiv, 1926. — A. Florovskij: Čechi i vostočnyje Slavjane. I. Praha, 1935. — V. Strojev v Zeitschrift f. slavische Philologie, XI. (1934).

Fritz Erlenbusch

Hus a německé protestantství

VLNY husitského hnutí v Německu již opadaly, když vystoupil wittenberský reformátor. Postavení katolické církve bylo na německém území opět neochvějné a nebylo odnikud ohrožováno. Hus se svým procesem, husitské hnutí a husitské války žily ještě ve vzpomínkách. Ale Hus a jeho přívrženci byli prohlášeni za arcikacíře. Spisy Husovy a theologická díla jeho přívrženců upadaly stále více v zapomenutí. Vystoupení Lutherovo způsobilo, že si na Husa vzpomněly zcela různé kruhy a uváděly toto nové kacířství ve spojení se starým kacířstvím husitským. Nečetní přívrženci Husovi v Německu a mnohem četnější přívrženci v Čechách poznali v Lutherovi muže, jenž se chápe mistrova díla a vede je dál. Nic by nebylo bývalo odpůrcům Lutherovým vhodnější, než kdyby se jim bylo podařilo ukázati, že Luther toliko znovu oživuje Husova kacířství, která byla církví již odhalena a odsouzena na sněmu kostnickém. Luther sám se cítil zavázán, aby objasnil jak českým přátelům, kteří se neočekávaně vynořili, tak svým odpůrcům své vztahy k Husovi. Ale i pro sebe samotného pociťoval potřebu, aby jasně viděl poměr svého díla k dílu svého předchůdce, zvěstovatele a průkopníka; neboť, jak známo, má pro náboženské hnutí sotva co druhého tak posilující vliv jako existence starší předpovědi, staršího zvěstování, staršího příslibu. I když pro Luthera bylo svrchovaně nebezpečné doznati, že jeho učení je, třeba jen částečně, identické s učením arcikacířovým, přece se tohoto nebezpečenství, jako mnoha jiných, nezalekl. Tak byl zájem o Husa, který už skoro upadal v zapomenutí, opět oživen Lutherovými spisy a arcikacíř se teď objevoval jako svědek pravdy, mučedník, ba světec.
S počátku toho Luther o Husovi příliš mnoho nevěděl. Později si vzpomněl, jak se mu jednou v knihovně erfurtského kláštera namanulo nějaké dílo Husovo, jak „z drzé zvědavosti“ začal v arcikacířově díle listovat a jak se lekl, že vše, co v něm nalezl, bylo tak křesťanské; Luther však knihu ihned zase zavřel a uklidnil své svědomí myšlenkou, že to Hus snad napsal v době, kdy se ještě nestal kacířem. Beze vší pochyby slyšel Luther v Erfurtě, kde bývalo dřív jedno z ohnisek české herese (Erfordia Praga) také jinak všelicos o Husovi a husitství. Týkalo se to snad ještě této doby, když Luther později mluvil o „robustissima fama“, která pravila, že Hus byl „zatracen falešnými soudci“ a že tuto fámu nemůže odstranit se světa žádný papež a žádné vysoké učení. „U počestných lidí se napořád praví, že na Husovi bylo spácháno násilí a bezpráví.“ O „falešných soudcích Husových“ rozmlouval Luther v oné době také se Staupitzem.
V polemikách mezi Lutherem a jeho odpůrci padlo jméno Husovo zajisté nejprve v útocích na Luthera. Tak naznačil Tetzel jako prvý, že Luther je příbuzný oběma kacířům, Husovi a Wiclefovi. Při lipské disputaci dostal se Eck v řeči na Husa tím, že vypočítal různé věty Husovy, které byly zatraceny v Kostnici. Žádal Luthera o prominutí, že zavádí do disputace kacíře, konstatoval však překvapující podobnost mezi thesemi Lutherovými a Husovými. Tím přinutil Luthera, který ještě prolistovával v přestávkách mezi disputací akta kostnického koncilu, aby veřejně uznal, že různé články Husovy byly neprávem zatraceny. Od toho okamžiku směli Lutherovi spílat jeho odpůrci, i když ne kacířů,

tak alespoň přítele kacířů („Boemorum patronus"). Eck jej podezříval ve psaní kurfiřtovi z české herese. Že Luther byl v té době pokládán širokými vrstvami za husitu, ukazují daleko široko rozhlášené pověsti, že husitskou herésí byl nakažen už v Eislebenu, že se narodil v Čechách a že byl vychováván v Praze, kde do sebe pojal husitské učení; ba byl dokonce prohlášen za Husova příbuzného. Později se vynořila pověst, že Luther uprchl do Čech a v Římě se obracela nenávist proti Lutherovi, jak mu odtamtud napsal humanista Crotus Rubeanus, především na „religio Bohemica atque approbatio Hussaici dogmatis". Rubeanus varoval Luthera před osudem Husovým. Také vyjednávání ve Wormsu se vždy zase vracelo k témuž tématu, ke koncilu kostnickému a k Husovi.
I druhá strana, „Čechové", z nichž někteří byli přítomni lipské disputaci, označila Luthera ihned za druhého Husa (Rožďalovský). Na této straně se neomezovali na četná blahopřejná a uvítací psaní, nýbrž poslali Lutherovi také Husův spis De ecclesia. Teprve tehdy začal Luther Husa skutečně studovat a výsledek tohoto studia byl nejprve překvapující: Hus representuje opravdovou křesťanskou tradici. Luther sám píše: „Aniž jsem si to plně uvědomoval, učil jsem a přidržoval jsem se dosud všeho učení Jana Husa, právě tak jako Jan Staupitz, zkrátka jsme všichni husité, aniž to tušíme, Pavel konečně a Augustin jsou husité na slovo vzatí. Hle, prosím, k jakým úžasnostem jsme došli bez vedení a návodu Čechů. Nevím údivem, co si mám myslit, když vidím hrozné soudy Boží na lidech, že totiž nejzjevnější evangelická pravda, která byla již před více než sto lety veřejně upálena, platí za zatracenou a nesmí se to veřejně vyslovit. Běda této zemi!" (Napsáno pravděpodobně počátkem roku 1525). „Ušlechtilá křesťanská knížečka" Husova je jen začátkem. Luther se zabýval Husem i nadále. Upozornil na něho své studenty, poslal Spalatinovi nový výtisk spisu De ecclesia s poznámkou, že „všichni, kdož tu knihu četli, spatřili v ní opravdový div". V Lutherově okruhu byl tento přetisk, vydaný r. 1520 v Hagenau ve 2000 výtiscích, vřele přivítán. Když pak r. 1524 obdržel Otto Braunfels ve Štrasburku z pozůstalosti Ullricha von Hutten několik traktátů Husových a vydal je ve třech svazcích, věnoval prvý svazek Lutherovi. Tak silně byl pro všeobecné povědomí dobové spjat Luther s Husem. Později, roku 1536, doporučoval Luther různá vydání Husových dopisů. Znalosti Lutherovy o učení Husově nebyly však čerpány toliko ze zmíněných vydání Husových děl, nýbrž také z rozličných oficiálních i neoficiálních, přátelských i nepřátelských zpráv o Husově procesu. Porůznu bylo poukázáno na shody mezi Lutherem a Husem, ba dokonce na Lutherovu závislost na Husovi, ovšem jen v jednotlivých bodech, především v nauce o církvi. Největší význam pro posuzování Husa měly však všeobecné úsudky Lutherovy o nauce Husově. Luther uznává nyní „ještě mnohem více článků Husových než v Lipsku". Ve spise An den christlichen Adel stupňuje Luther svůj názor k tvrzení, že „jeho rozum ještě nenašel na Husovi nic bludného", později lituje, že mu „v Lipsku nebyl dostatečně znám, neboť jinak by byl hájil netoliko některé, nýbrž všechny články, které byly v Kostnici zatraceny." Hus „psal křesťanštěji než kdokoliv jiný během 400 let". S ním tedy byla odsouzena Kristova pravda, „vrazi Kristovi vztáhli na kostnickém koncilu na Husa ruku", on však prý nadobro zvrátil papežskou moc.
Uznání Husova činu však nikterak neznamená, že se Luther ztotožňoval s ním nebo dokonce s jeho přívrženci. Zmínili jsme se již o spřízněnosti Luthera s Husem a o jeho závislosti na Husovi v nejednom bodě učení o církvi. Již dříve bylo známo a v nejnovější době bylo podrobněji prokázáno (Peschke), že Lutherovo učení o večeři Páně je závislé na Husovi a Českých bratřích (i když jen v jednotlivých bodech) nebo že z nich aspoň vychází nebo se s nimi shoduje, neboť oba, Hus i Luther, vycházejí ze stejného výroku Písma. Největší dojem na vrstevníky učinil zásadní, pro Luthera však nikoli základní projev přání, aby communio sub utraque byla zavedena koncilem. Byl vysloven dokonce názor, že vnější úprava příslušné knihy Lutherovy obsahuje přímou narážku na Husa: jednak dvě monstrance a jednak špatně nakresleného draka, který byl pokládán za husu. — I když měl Luther o Husa zájem, znal jej přece jen velmi nedokonale a nejednou mu správně neporozuměl. Také o Českých bratřích a o různých proudech v husitském hnutí byl Luther v té době informován. Chválil vždycky křesťanský život Čechů: „Češi jsou lepší křesťané než my", ale tento křesťanský život měl podle něho jednu velkou chybu: „ješitnost, která poskvrňuje srdce Čechů". Docela málo zalíbení mohl ovšem nalézati v radikálních husitech, které ještě tehdy označoval nepříznivým slovem pikarti. Luther viděl především, že sám zašel mnohem dále než Hus a proto nepokládal za správné, aby byl označován za husitu. Hus prý řekl „mnohem méně a věci mnohem menšího významu (minora et pauciora)". „Také sv. Jan (Hus) toho učinil příliš málo a toliko počal ukazovat na evangelium." Hus jen začal zjevovati pravdu (velut inchoans lucem veritatis aperire). Je-li Hus označován za kacíře,

pak chce Luther být nazýván „víc než stonásobným kacířem“, neboť Hus právě řekl „mnohem méně a věci mnohem menšího významu“. Hus není pro Luthera dosti zásadní. Luther sice připouští, že Hus „odňal nemálo římskému idolu a jeho ďáblovským ustanovením“; Hus však ustrnul na stanovisku, které Luther sám považoval za správné na počátku své cesty — chtěl reformovat církev na základě duchovního práva, úkol to, na jehož provedení musel nutně ztroskotat. Hus prý bojoval jen proti bezbožnému papeži, Luther však popírá „sídlo bestie“ vůbec, takže otázka po mravních hodnotách papežových se stává nicotnou. Hus se dal v některých bodech oklamat „Tomášem a tomisty“. Byl vůbec ještě v zaujetí středověkých názorů: „v takovýchto temnotách a omylu byl také onen svatý mučedník Jan Hus“. Luther precisuje své stanovisko v tom směru, že u Husa uznává převážně to, v čem jde Hus nad středověk, a to byly právě body odsouzené koncilem: „Co bylo na Husovi výborného, to zatratili, ale co nebylo dobré, schválili. Tak já pro svou osobu přijímám zatracené články Husovy, ale všechno od Husa, i když to jeho soudcové schválili, nepřipouštím.“

Přes tento obrat Lutherův v posuzování mistra Jana, přes obrat, jehož konečným výsledkem bylo omezené uznání toliko některých článků učení Husova, zůstal Hus pro Luthera po jedné stránce vrcholně významný, totiž jako prvý svědek evangelické pravdy, kterou chce Luther sám zvěstovat. Jako předchůdce Lutherův, tedy jako předchůdce, který zpečetil své svědectví svou mučednickou krví, zůstává Hus pro rané luterství historickou postavou nesmírného významu, kdežto jeho význam učitelský pohasíná tím více, čím více se lutherské učení stává vypracovaným theologickým systémem, jenž se odchyluje v podstatných bodech od učení Husova. Jak známo, nedošlo ke shodě mezi Českými bratry a luterány, protože každá strana odmítala některé nauky strany druhé. Přesto zůstal Hus, jak bylo řečeno, v jistém smyslu důležitý pro luterství.

V několika citátech z Luthera jsme se již setkali s označením Husa jako svatého. Již roku 1521 nazval Luther Husa svatým Janem, ve své přednášce Genesis mluvil Luther o Husovi jako o nejsvětějším mučedníkovi, roku 1524 vyšla Husova píseň o večeři Páně, opravená Lutherem, pod názvem „Píseň sv. Jana Husa opravená“ (Das Lied S. Johanni Huss gebessert). R. 1537 napsal Luther v předmluvě k Husovým dopisům: „Je-li tento zde kacíř, pak ovšem ještě žádný řádný křesťan nepřišel na zem.“ Mučednictví sv. Jana Husa má pro luterství obzvláštní význam v tom, že v případě kostnického mučedníka byl spatřován počátek vývoje, jehož pokračováním a vyvrcholením bylo dílo Lutherovo. Luther sám řekl v jednom ze svých stolních hovorů (1542), že Hus „byl símě, jež muselo pod zem: podívejte se však, co z toho vzkvetlo za sto let“. Ano, Hus je pro Luthera nejen mučedník a světec, nýbrž také věštec, který předvídal a předpovídal další vývoj k luterství. A tak je Husovo dílo příslibem, který došel v luterství splnění. Snad se již za Lutherových dob rozšířila báchorka, že Hus věštil v dopise z r. 1414, že vystoupí pokračovatel a dokonavatel jeho snah. Hus prý tehdy již tušil, že jeho působení bude učiněna násilím přítrž. Tehdy napsal: „Husa ovšem, krotké zvíře, které nedovede vzlétnout vysoko, nemůže jejich osidla přetrhat; ale jiní ptáci, kteří se pomocí slova Božího a svého života vynesou k vysokému letu, překazí jim jejich úklady.“ Také o Jeronýmu Pražském se říkalo, že předpověděl Boží soud „po sto letech“. Pověst stmelila tyto věštby v jeden obraz: husa byla upálena, ale po sto letech se objeví labuť (později se mluví také někdy o orlu). Luther se této pověsti chopil a vykládal předpověď na sebe samého (Glosse auf das vermeintliche kaiserliche Edict): „Svatý Jan Hus o mně věštil, když psal z vězení v Čechách: upekou nyní husu, ale než uplyne sto let, uslyší zpívat labuť, tu musí strpět. Při tom také zůstane, je-li to vůle Boží.“ Jak rozšířena byla tato představa, ukazuje psací stůl uchovaný v Eislebenu, který obdržel Luther darem od kurfiřta Johanna Friedricha a na němž je vypodobněna jako ozdoba labuť.

Beze vší pochyby dal tento postoj velkého reformátora k Husovi podnět k vydání Husových děl roku 1538 a k početné husovské literatuře, která v protestantském Německu nikdy nepřestala vycházet.

I když můžeme zjistit jakési poblednutí Husova obrazu během prvých desetiletí, přece jen má Husova postava za určitých dob a uvnitř určitých směrů protestantských zřetelnou úlohu. Vracejí se tu většinou motivy, které jsme stanovili už u Luthera: Hus jako mučedník, jako předchůdce a zvěstovatel; přistupují k tomu však nové motivy uctívání Husova. Není bez užitku pohlédnouti na tento další vývoj, i když nezbývá, než shrnouti neuvěřitelně rozmanitou látku do několika typických skupin.

Pro německý protestantismus znamená Luther tak základní obrat v dějinách křesťanství, že Hus samozřejmě nemůže obstát vedle něho, nýbrž je kladen přes veškerou úctu daleko za Luthera. Reformace církve začíná Lutherem, Hus je naproti tomu jen jedním z bojovníků proti zlořádům v církvi, i když se někdy uznává, že Hus se propracoval dále než ostatní bojovníci k jakýmsi všeobecným názorům.

Nejen však vybudování theologického systému v německém protestantismu zmenšilo aktuálnost Husova díla pro Němce, nýbrž také vývoj protestantského badání o církevních dějinách měl na tom podíl, zvláště když se toto badání soustřeďovalo převážně na teoretický obsah křesťanského učení. Tím se stalo, že theologické názory Husovy byly brány v souvislosti s Wiclefem, čímž byl Hus od Luthera značně oddálen.

Jinak tomu bylo v literatuře obecně poučné a všude tam, kde církevní dějiny nerozuměly křesťanským učením toliko theologické teorie, nýbrž spíše křesťanskou zbožnost a křesťanskou pravdu.

Tak zůstává Hus do dnešního dne v Německu každému protestantu znám jako mučedník a světec. Již za života Lutherova vycházela protestantská vypsání osudů Husových. Později byly jednotlivé publikace velmi hojné a především nesměl Hus chybět v žádném podání církevních dějin a v žádné knize mučedníků. Často se Husova historie omezuje na popis jeho procesu. Pramenem je při tom mnohdy zpráva Mladenovicova. „Památka Jana Husa má býti / všem kdož věří v Krista milá a příjemná. Neboť on jediný / silou Boha a jeho věčného slova / opřel se celému světu / to jest / velkým pánům světa / kteří se shromáždili v Kostnici / a spikli se / aby světlo pravdy zcela uhasili. Jeho vytrvalost / jeho velkodušnost a jeho drahá smrt podnítily pravdu více / než násilí velkých obrů ji mohlo potlačit / jak je vidět / z historije která následuje / a která je věrně vyňata ze sněmovních aktů," — takto zní typický začátek Husovy historie v protestantské mučednické knize ze 17. století (P. Crocius). „Konec tohoto svatého muže Jana Husa byl obrácen (jak jsme nahoře ohlásili) ke cti Boží a k dotvrzení a rozmnožení nauky Ježíše Krista syna Božího" — tak zní typický závěr. A rozjímání o historii světa, která se připínají k historii o Husově smrti, přispívají k tomu, že v Husovi, v muži, jenž svým životem, svým kázáním a svou smrtí zjednal předpoklady pro vystoupení Lutherovo, je spatřován nejvýznamnější průkopník reformace.

Hus není ojedinělým a náhodným předchůdcem Lutherovým ani pro ty církevní historiky, kteří pohlížejí na celý církevně-historický proces jako na vnitřní jednotu, která se vyvíjí z boje dvou protichůdných základních tendencí. Reformace znamená sice s tohoto stanoviska zásadní obrat, není však zjevem isolovaným, nýbrž poslední a nejrozhodnější pokus o obnovu církve; před tímto obratem však předcházely různé jiné pokusy, v různých dobách se uvolňovaly síly, které toužily po téže obnově, po témže návratu k apoštolské tradici jako reformace 16. století. Tak je Luther zařazován do dlouhé tradice a Hus je předposledním jejím článkem. Jednotliví zástupci této tradice jsou „svědkové pravdy", kteří spojují prvotní církev v souvislé linii s Lutherem. Takové pojímání církevních dějin je naznačeno již u přímého žáka Lutherova Flacia Illyrica, který neměl nadarmo zvláštní zájem o Husovu biografii, a je potom zastoupeno ve spiritualistických směrech protestantismu, později v pietismu. Nejvlivnější dílo tohoto směru, Kirchen- und Ketzergeschichte Gottfrieda Arnolda (1701), které rozhodným způsobem působilo na pozdější dějiny církevní, zná Husa jako posledního „svědka pravdy" před Lutherem. Husův význam je pro Arnolda a jeho následovníky ještě zvýšen tím, že Arnold nepřikládá dogmatickým neshodám v názorech příliš velký význam; s tohoto hlediska lze tedy v Lutherovi — přes všechny rozdílnosti v učení — vidět bezprostředního dovršitele díla, započatého Husem.

Ještě více stoupá Husův význam, spatřuje-li se v něm poslední zástupce přímé apoštolské tradice. K tomu směřovali svým výkladem husité sami, kteří v husitství viděli bezprostřední pokračování tradice řecké církve a kteří proto hledali mezi Husem a církví apoštolskou spojení přes církev východní, nikoliv přes církev papežskou. Tento názor přijali také někteří zástupci německého protestantismu. Byl to názor velmi důležitý pro jejich pojímání reformace: je-li spojovací linie mezi Husem a Lutherem, pak je tím také Luther zařazován do apoštolské tradice, a to nejen duchovně, nýbrž bezprostředně, reálně, ontologicky. S tohoto hlediska musí být u Luthera zdůrazněno jeho spojení s Husem, ba jeho závislost na Husovi. Ve smyslu tohoto pojetí působily v německém protestantském světě Komenského dějiny českých bratří. Významné dílo, které zastává tento názor, vzniklo však v okruhu švábského pietismu. Je to čtyřsvazková Historie der Alten und Neuen Bohmischen Brüder od Georga Cunrada Riegera (1734), který s pravou švábskou pílí a důkladností a za pomoci hallského pietistického kruhu snesl spoustu materiálu, aby potvrdil svou thesi. Podle Riegera nechtěl Hus nic jiného než „obrat k čisté bohoslužbě předků, starých Řeků". „O pravdivosti prvotní řecké církve nebude nikdo pochybovat. Táž apoštolská matka splodila dceru v Čechách a zahnala pohanství. Papež se záhy snažil se tam také vloudit, tu se objevili v Čechách lidé římského smýšlení, papežští mniši ... Nežli však mohli starou řeckou církev docela ovládnout ... poslal Bůh bojovníkům v tísni na pomoc Husa. Tento Hus byl nejenom svědkem proti zkaženému životu: nýbrž tlumočník božské vůle, a sta-

tečný bojovník za starou pravdu." „Avšak od Husa po Luthera je ještě sto let, během kterých vystoupilo dostatečně viditelných zástupů, kteří svědčili o nejdražší pravdě proti papežství. A od Luthera až po nás není třeba žádného důkazu." Rieger tedy zjišťuje „církevní posloupnost od apoštolů až po dnešní den." Může nám být lhostejné, zda je historická konstrukce Riegerova správná. Dovedl napsat pro své vrstevníky imposantní a poutavé líčení, které vzbudilo zájem o Husa s nového hlediska. I když bylo Riegerovo východisko odmítnuto, podržela jeho kniha svůj význam, neboť v ní byl vskutku názorným způsobem vylíčen vnitřní příbuzenský vztah Husa k prvotní církvi na straně jedné a k lutherské reformaci na straně druhé.

Trojí typické chápání Husa uvnitř německého protestantismu, o němž jsme mluvili, není chápání jedině možné, i když bylo nejrozšířenější a nejvlivnější. Beze vší pochyby je Hus, i když se na jeho theologické nauky často zapomínalo, jednou z nejživějších historických postav v povědomí německého protestantismu. Skutečný vliv Husův se ovšem omezuje převážně na dobu Lutherovu a theologické myšlenky Lutherovy oplodnil Hus jen v jednotlivých bodech, a to ještě je většinou jen podnítil a podporoval. Různé úsudky o Husovi, které nestojí v theologické souvislosti a které se dají najít během celé doby od smrti Lutherovy až podnes ve velkém počtu, svědčí však o tom, jak životná zůstala postava Husova v povědomí německého protestantského člověka. Třeba si jen vzpomenouti na chvalozpěvy Herderovy, na úlohu Husa a husitství v německém básnictví až do přítomné doby nebo na to, že v Hegelově Filosofii dějin, kde jsou jmenována jen nečetná jména hrdinů světového ducha a světově dějinného významu, nechybí vedle Alexandra Velkého, Caesara, Napoleona, a samozřejmě také Luthera, ani Hus.

Literatura: E. Schäfer, Luther als Kirchenhistoriker. Gütersloh, 1897. — W. Köhler: Luther und die Kirchengeschichte, I, 1, Erlangen, 1900. — H. Preuss: Luther als Prophet. Gütersloh, 1933. — J. Th. Müller: Geschichte der Böhmischen Brüder, I—III— Herrnhut, 1922—31. — E. Peschke: Die Theologie der Böhmischen Brüder, I. Stuttgart, 1935. — A. Kraus: Husitství v literatuře, zejména německé. Rozpravy České akademie, III, 49, IL — F. M. Bartoš: Husitství a cizina, Praha, 1931. Týž: Lutherovo vystoupení a Jednota bratrská. Reformační sborník III. Praha, 1929. — A. Hauffen v Prager deutsche Studien, 9, 1908.

Fritz Erlenbusch

Česká píseň reformační a vývoj protestantského chorálu

OTÁZKA lidového zpěvu v kostele je v české náboženské reformaci silně v popředí a jest naprosto domácího původu. Právě teprve v Čechách se stala duchovní píseň lidová složkou reformačního programu a dostoupila svého nejvlastnějšího významu ideového, jenž pak vyrostl na hodnotu světovou. Nestalo se tak z důvodů národnostních, alespoň nikoli v první řadě, nýbrž především z důvodů náboženských. Duchovní píseň v jazyce lidu znamenala tu uvolnění a osvobození od privilegií kleru, laicisaci a demokratisaci církevních řádů, zakotvení reformační ideje v lidovém kolektivu a jeho aktivní účast na celém hnutí, konečně pak i znárodnění liturgie a všeho církevního života. Píseň lidová byla nejmohutnějším výrazem celého hnutí a nesmírně účinným prostředkem propagačním. Sloužila výchově, organisaci a kázni, konfesijní pevnosti jednotlivých skupin a stran, vytyčovala program politický a změnila se i v strašnou zbraň válečnou, aniž při tom pozbývala svého duchovního charakteru. Ani ve své umělecké hodnotě neklesala reformační píseň v primitivnost, naopak znamenala nové stadium tvorby ve své složce slovesné i hudební. Právě ve svých počátcích byla píseň husitské reformace, podobojí i táborské, na plné výši umělecké tvorby a na úrovni tehdejší poesie i hudby umělé. Nebyla ani nyní ještě anonymním výtvorem lidovým, nýbrž výtvorem vzdělaných vůdců a nadaných hlav. V textech povahy dogmatické neuchránila se arciť středověké scholastičnosti, ale hudební hodnota nápěvů v dokonalé struktuře a účinném výrazu byla i tu vysoká. V hudební složce dosáhlo se přímo vyvrcholení celého tohoto typu, které potom mocně působilo na všechny okolní národy. Tuto sílu a intensitu mohlo duchovnímu zpěvu lidovému dáti právě jen hnutí reformační. Co dříve bylo jen těžce probojovanou a pouze trpěnou výjimkou, stalo se nyní právem a pravidlem. Na toto místo povznesl zpěv lidu při bohoslužbě Jan Hus v kapli Betlemské. Pochopil vniternou, mystickou cenu zpěvu jako nejlepší modlitby a tušil jednotící moc a morální hodnoty čistého umění. Vše další

vycházelo tu z tohoto jeho podnětu a příkladu. Husova tradice, opřená i o jeho vlastní tvorbu písní, provázela českou lidovou píseň reformační až do jejího nejposlednějšího doznívání. Pěstění nového zpěvu v novém duchu bylo na dále společným dílem všech reformačních směrů i stran a rozrostlo se za dobu 15. a 16. století ve výstavbu obrovitých rozměrů, první toho druhu ve světové kultuře. Došlo tu zajisté k vnitřnímu procesu vývojovému, neboť česká reformační píseň byla po tu dobu stále životná a neustrnula v útvary neměnitelné, naopak zesilovala ještě více své nejvlastnější intence, zejména onu obecnost a skutečnou lidovost, která pak u Českých bratří vydala své květy nejkrásnější. Vedlo to arciť také k stálému rozšiřování tvorby, nyní i do vrstev lidových, s čímž se nutně dostavovala i určitá nivelisace umělecké hodnoty písně.
Ale na druhé straně znamenala česká reformace i pro umělou hudbu v našich zemích vzestup a splňování nejvyšších uměleckých úkolů doby. Takovým velikým uměleckým činem, i zde prvním toho rázu v západním světě křesťanském, bylo počeštění latinské liturgie u pražské církve podobojí již ve dvacátých letech 15. století, které se pak po dočasném zániku znovu objevilo v době jagelonské. Bylo k tomu po stránce jazykové i hudební zapotřebí velikého tvůrčího úsilí, tím vyšší pak byl ideový dosah tohoto znárodnění liturgie jako průlomu do staletých, zdánlivě nerozborných řádů církve latinské. Při tom však v církvi podobojí, která se jediná nevzdávala určité tradičnosti, vznikaly nadále i liturgické písně latinské, arciť také zvláště hudebně počeštěné, a také české duchovní zpěvy byly překládány do latiny. Již zde byla podmínkou zdaru také výkonná schopnost tohoto umění zpěvu v jeho formách gregoriánského chorálu, které tu v podstatě byly zachovány. Umělý zpěv vyústil tu však záhy i k vyspělejším útvarům tehdejšího zpěvu vícehlasého, polyfonního, v němž došlo i k naší vlastní tvorbě skladatelské, kmenově individualisované právě tímto jejím písňovým podkladem. Ani mezinárodní humanismus nestačil u nás na to, aby potlačil tento náš domácí tón, naopak spojoval se s ním do výtvorů svérázného zabarvení. Strana táborská arciť starou církevní liturgii vyloučila docela a neměla tudíž ani liturgického zpěvu v jeho vlastní podobě, nýbrž jen písňový zpěv lidový. Po jejím zániku obnovil se tento typ u Českých bratří, kteří z počáteční zásadní prostoty dostoupili plné umělecké úrovně v dokonalé jednohlasé písni duchovní.
Rozsáhlá tvorba a horlivé pěstění duchovního zpěvu vedlo také k sestavování zpěvníků, kancionálů, graduálů a jiných knih zpěvů duchovních a bohoslužebných. Prvotní zpěvníky rukopisné, z nichž zvlášť významné jsou oba kancionály Jistebnické, starší český a pozdější latinský, byly od zavedení knihtisku ke sklonku 15. století nahrazovány tištěnými, které teprve přispěly nejen k rozsáhlému rozšíření a ustálení tohoto pokladu, nýbrž i k jeho rozmnožování. Vyvinula se tak celá samostatná literatura kancionálová, jediná v tehdejší Evropě. Velikou horlivost rozvinuli tu utrakvisté, daleko více však vynikli Čeští bratří vydavatelskou organisací i kázní a přísným výběrem z ohromného materiálu. Ani katolíci nemohli zůstati mimo tento strhující proud, jenže ovšem podléhali jeho síle a převaze, přestávajíce vlastně jen na napodobování. Ale ani výroba rukopisných zpěvníků s nástupem knihtisku nezanikla, nýbrž udržovala se dále v pořizování zpěvních knih pro společný výkon chrámových sborů laických, t. zv. literátských bratrstev, která obstarávala nyní veškeren liturgický zpěv v kostele, namnoze i umělý zpěv vícehlasý, a v písních zpívaných celou obcí vedla s kůru jejich správné provádění. I to byl typický český zjev, který neměl analogie nikde jinde, ani ne v německém Meistergesangu. Byl velikou hodnotou tehdejší české hudební kultury, i když nebyl u nás všeobecný, poněvadž sbory literátské zřizovala původně jen církev podobojí, kdežto Čeští bratři pěstili jen prostý jednohlasý zpěv obce a teprve později mívali zvláště na Moravě také sbory cvičenějších zpěváků. Za to však se literátské kůry v době protireformace proměnily na katolické a udržely se až do josefinského osvícenství. Pořizování kancionálu pro tento sbor k jeho společnému výkonu, tudíž ve velkém formátu a písmem zdaleka čitelným, bývalo hlavní starostí každého bratrstva a předmětem závodění v nádherné výpravě zároveň i malířské.
Tak vyspělá a mohutná kulturní sféra nemohla zůstati osamocena, bez přímého vlivu na sousední i vzdálenější svět, třebas pro katolické oblasti byla kacířská. Platil i tu zákon, že vyšší kultura je vždy silnější a šíří se nezadržitelně na všechny strany, při čemž padají jakékoliv závory předsudků a nepřízně, ano i hotového nepřátelství a konfliktů. Nebylo isolováno ani samo české hnutí reformační ve své celkové náboženské podstatě, nýbrž pronikalo k okolním národům i přes jejich naprosto protičeské politické postavení. V Německu zajisté ještě po celé 15. století vše české bylo pokládáno za kacířské a naopak, ačkoliv zde bývalo pod „husitství" zahrnováno i leccos, co nepocházelo z Čech. Po celé 15. století slyšíme v Německu o kazatelích, kteří byli upalováni pro své husitství, a to nejen

v krajích s Čechami sousedících, nýbrž i v severním a západním Německu, ano i ve Švýcařích. K českému husitství se tu arciť připínalo i valdenství, které odtud bralo posilu a naděje. Husité ostatně i sami prováděli v Německu propagandu svého náboženského programu, a zbytky husitství udržely se tu, ač nepatrné, až do doby Lutherovy. Ani Němci v Čechách, zejména v Praze, nezůstali husitstvím nedotčeni, třebas ve svém celku a vedoucích vrstvách zvláště universitních se českým snahám nesmiřitelně protivili. Snad tu měla právě duchovní píseň důležitou úlohu. Není vyloučena domněnka, že možná sám Jeroným Pražský skládal pro Němce duchovní písně a byl by tak vlastním zakladatelem pravé, t. j. reformační německé lidové písně duchovní, která potom v 15. století již opravdu byla pod vlivem husitským. Jistější zprávy v té věci máme o Petrovi z Drážďan (vlastním jménem Faulfisch), jenž působil na pražské universitě, r. 1409 s ostatními německými mistry z Prahy odešel, ale později se zase vrátil a přiklonil se zcela k husitství. Sami němečtí historikové pokládají jej za prvního Němce, který hleděl německou lidovou píseň uvésti do kostelů a byl v tom podporován duchovními i laiky. V Praze měli ostatně němečtí stoupenci husitství přikázán svůj vlastní kostel již od let 20. 15. století. K všeobecnému zavedení německého zpěvu lidového do kostelů tehdy ještě v Německu ovšem nedošlo, ale lidové písně pronikaly tam do kostela přece a stále silněji, dokonce i k obřadu mešnímu, jak se stalo nejdříve ve Zvěříně r. 1492. Český příklad tu měl všude nezadržitelnou odezvu a vliv již dlouho před Lutherem.

Pronikání duchovní písně do Německa po českém způsobu již před německou reformací, tedy ještě za největšího náboženského i národnostního antagonismu, je zjev historicky vlastně mnohem pozoruhodnější nežli potom za Lutherovy reformace samotné, kdy tomuto kulturnímu proudu náboženské sblížení Němců s Čechy otevřelo bránu dokořán. Luther rozpoznal záhy význam lidového zpěvu pro svoji národní církev německou a přes některé počáteční kompromisy dospěl r. 1526 k úplně německé mešní liturgii (Deutsche Messe), v níž mezi překlady ze zpěvů liturgie latinské jsou již umístěny lidové zpěvy celé obce. V tom ovšem Luther sledoval instinktivně vzor český, ať již té chvíle český duchovní zpěv a českou liturgii znal z přímého názoru či nikoliv. Za prvních styků Lutherových s českými utrakvisty i Bratřími v letech 1522 a dalších, kdy běželo výhradně o věci dogmatické a organisační, o duchovním zpěvu samotném se nemluvilo. Luther tehdy neznal valně ani dosavadní německé duchovní písně a stěžoval si na jejich nedostatek. Jako ctitel a milovník hudby byl v první době spíše přívržencem umělého zpěvu vícehlasého, ale rostoucí pochopení pro zpěv veškeré obce přivedlo jej k zpěvu jednohlasému, čímž byl zahájen vývoj vlastního evangelického chorálu. Mnohé písně, snad celkem třicet sedm, skládal Luther sám na texty nové nebo přeložené a upravené z latinských, místy i s vlastními nápěvy, při čemž mu ovšem byl nápomocen „zpěvní mistr“ Konrád Rupff a kantor Joh. Walther. A právě z těchto předloh latinských Luther již do svých prvních, ještě malých zpěvníčků, jako jest jeho „Erstes geistliches Gesangbüchlein“ nebo t. zv. „Enchiridion“ erfurtské a wittemberské (z let 1524 a 1529), převedl také píseň „Jesus Christus unser Heiland“ jakožto překlad latinské písně „Jesus Christus nostra salus“, připisované tradičně Husovi, jak ji i Luther označil nadepsáním „Das Lied des Sct. Johannes Hus, gebessert“. Luther ji arci v textu přepracoval a rozšířil a také nápěv jest od nejstaršího tvaru odlišný, takže původ Lutherovy písně z české předlohy bývá německými badateli popírán. Tradice Husova autorství byla však u této písně všeobecná, přijímali ji i Čeští bratři a dokonce i němečtí katolíci, když píseň byla převzata do velkého katolického kancionálu v Německu r. 1567 výslovně jako píseň Husova, ale „v učení o svátosti oltářní nezávadná“. Ale tato naše latinská píseň z konce 14. století je ve skutečnosti základem veliké skupiny písní českých, německých i polských, které všechny vzešly z jejích obměn, mezi nimi také píseň připisovaná Husovi. Podobných základních typů, které svými kořeny sahají daleko nazpět do starých latinských hymnů raného středověku, byl větší počet, a česká tvorba mívala na nich účastenství tak podstatné, že tím získávala převahy i v dalekých končinách.

Nastala však i přímá spojitost mezi Lutherem a českou duchovní písní, kterou zprostředkoval německý stoupenec Českých bratří v Čechách, bývalý slezský mnich Michal Weisse (též Weiss), správce německé bratrské obce v Lanškrouně, jakožto autor německého bratrského kancionálu, vydaného v Mladé Boleslavi r. 1531. Kancionál vznikl z příkazu a pod dozorem starších Jednoty a měl dáti vhodné písně vyznavačům německým, které měli Bratří hlavně v Lanškrouně a Fulneku. Weisse použil k tomu domácího kancionálu staršího a českého bratrského, jak praví sám v předmluvě: „. . . ewer alt sampt der behmischen brüder Cancional vor mich genommen“, převedl písně

do němčiny („inn deutsche reym gebracht") a podložil nápěvům „slabiky, slova i věty tak, aby se pod svým přiděleným tónem dobře mohly zpívati". Nejistota je tu jen v onom blíže neurčeném „starém našem kancionálu", jinak je postup Weissův jasný. V příslušné literatuře o této věci, kterou zahájil svými pracemi německý literární historik a bibliograf Rud. Wolkan, stal se právě tento Weissův starší pramen sporným a dosud není objasněn. Wolkan však nad to hleděl tendenčně stlačiti co nejvíce Weissovu závislost na českých bratrských kancionálech, které do té doby byly vydány již tři, r. 1501, 1505 a 1519, z nichž však obě posledňější vydání jsou dnes ztracena. Weisse byl Lutherovi osobně znám, pobyl u něho několikráte ve Wittemberku, soukromě i jako člen oficiálních poselstev Českých bratří k hlavě reformace německé. Luther sám, jak se dnes již nesporně přiznává, převzal do svého kancionálu z r. 1545 od Weisse nejméně jedenáct písní.

Kancionál Weissův pronikl však do Německa i přímo, byl zde ještě v letech 30. znovu vydán v Ulmu dokonce dvakráte, některé jeho písně byly vydávány i jednotlivě. Vysvětlíme si to arciť i tím, že Weisse smýšlením byl spíše luterán než Český bratr a také do jiných tiskových publikací bratrských v Německu vnášel věroučné hledisko luteránské, čemuž pak Bratří musili čeliti v opravených vydáních. Stalo se tak potom i s Weissovým kancionálem, jejž Bratří po jeho smrti právě i pro Německo nahradili novým větším vydáním v Norimberce r. 1544. Redigoval jej bratr Jan Roh (Horn), jenž krátce před tím byl i pořadatelem velkého českého bratrského kancionálu, vydaného v Praze r. 1541. I tento nový německý kancionál vycházel pak v dalších vydáních rychle za sebou, nežli došlo k největšímu německému vydání bratrských písní v kancionálu z r. 1566, který jest již protějškem slavného bratrského kancionálu Šamotulského 1561. Do konce 16. století byl vydán ještě osmkrát a několikrát ještě i v 17. století až do dob války třicetileté. Již tato bibliografie edicí bratrských písní v Německu ukazuje, jak mohutný to byl proud a jaké oblibě se těšily bratrské zpěvníky ve světě luteránském. Zároveň však celá sta těchto písní přecházela do kancionálů protestantských, bezprostředně nebo v různých obměnách textů i nápěvů. Konstatují to všichni němečtí badatelé v tomto oboru, literární i hudební, ba shledávají až dvoutřetinovou převahu písní bratrského původu v četných evangelických zpěvnících 16. století. Stačí otevříti kteroukoliv německou vědeckou sbírku duchovních písní, udávající jejich prameny a zastoupení v kancionálech, na př. Wackernaglovu nebo Zahnovu, abychom se o tom přesvědčili. Wackernagel sám uvádí ve své obrovské sbírce písňových textů duchovních v samostatné skupině na dvě stě písní bratrských, v tom 154 Weissových a 27 Rohových atd., a to jsou jen písně ze tří vydání bratrských německých zpěvníků 1531, 1544 a 1566.

Vliv české duchovní písně bratrské byl v Německu daleko větší nežli písní našich utrakvistů, třebas byli konfesijně luteranismu příbuznější. Je to viděti i z toho, že instituce literátských bratrstev se do Německa vůbec nerozšířila. Z Čech za to přicházela i německá písňová tvorba čistě luteránská, která se rozvinula zvláště v Jáchymově v dobách jeho hornického rozkvětu, kde působili horliví skladatelé písní Joh. Mathesius, žák a přítel Lutherův, spolu s kantorem Nik. Hermannem.

Objevuje se arciť přirozeně i pohyb zpětný, to jest přejímání písní zejména Lutherových, Sperátových a j. do českých kancionálů nejen novoutrakvistických, ale i bratrských, tu ovšem zpravidla ve zvláštních oddělených skupinách.

Půdě německé vděčí i naše pobělohorská náboženská emigrace v první řadě za to, že mohla zde celkem nerušeně pokračovati ve své ediční činnosti všeho druhu, také i v oboru kancionálů, jejichž exulantská vydání byla právě v Německu nejhojnější a protáhla se hluboko do 18. století. Po četných vydáních kancionálů, na př. od Václava Kleycha a jiných, tištěných v Žitavě, Budišíně, Lubně, Lipsku a pod., došlo r. 1753 i k prvnímu českému vydání kancionálu českobratrského v Berlíně, jež zde pak bylo tiskem obnoveno ještě r. 1850. Byly to jen staré sympatie a úcta k české písňové kultuře, že se v Německu nebránilo této činnosti, ačkoliv jinak konfesijní rozdíly a odstíny bývaly přes to příčinou různých potíží. Zračí se to i ve vyjednáváních bratrských vystěhovalců o přijetí v německých a podobně též v polských obcích, a to již za první emigrace po válce šmalkaldské v polovici 16. století. Bratří tu vždy kladli velkou váhu na svůj duchovní zpěv, bývali však nuceni podrobovati své písně věroučnému přezkoumání zvláště v nauce o svátosti oltářní. S úplným zničením své domácí církve počali však Bratří v cizině pozbývati i své konfesijní samostatnosti a podléhali víc a více okolnímu luteránství; naše protestantská emigrace novoutrakvistická splynula ovšem tím rychleji se souhlasným náboženským prostředím. Jazykově byly i exulantské kancionály české, ale pronikal do nich duch a pak i přímý umělecký vliv německý, zejména hudební, neboť pozdní kancionály odkazují již naveskrz k nápěvům písní německých. Množí se však i textové překlady z němčiny, jak činil již

i Komenský větší měrou nežli se dělo kdy dříve. Tvůrčí síla česká zanikla, protože již neměla zdrojů ve svém vlastním náboženském i národním životě.

V době německé reformace dostalo se také Polsko do oblasti jejího vlivu. Protestantství rozšířilo se tu značně již v první polovici 16. století hlavně mezi šlechtou, a také kalvínské učení mělo tu své přívržence především v Litvě. Nejsilnějším vyznáním nekatolickým stali se však v Polsku Čeští bratří, kteří sem přišli ve větším počtu již za svého prvního vyhnanství. Záhy se tu upevnili i organisačně, zakládali své sbory a školy, jichž tu pak měli na čtyřicet, s hlavními středisky v Lešně a Kožmińku, a rozvinuli tu i činnost literární. Zejména svůj duchovní zpěv pěstovali Bratří právě v Polsku co nejpečlivěji. Směli jej konati ve svém jazyce a český duchovní zpěv šířil se nyní v Polsku poznovu a tím živěji, že jej přejímali jako součást liturgie polští stoupenci bratrského vyznání, kterých stále přibývalo. Docházelo brzo i k překladům písní do polštiny, které vyvrcholily překladem celého českého kancionálu. Zpracoval jej a polskému králi Zikmundu Augustovi věnoval Walentyn z Brzozowa, vytiskl pak českobratrský knihtiskař Alex. Aujezdecký r. 1554 v Královci. Je to týž Aujezdecký nebo i Plzeňský, v jehož tiskárně v poznańských Šamotulech na panství Lukáše hraběte z Górki vytištěn byl český bratrský kancionál Šamotulský r. 1561 — událost v dějinách české, ale vlastně i polské duchovní písně velmi význačná. Polský bratrský kancionál vyšel pak ještě mnohokráte v 16. i 17. století a ještě i v 18. století byl vydán dvakrát, v Gdansku a v Královci. Smutně zajímavá je také zpráva zachovaná v archivu Jednoty, podle níž při požáru v polském městečku Ostrowcy shořel také „kancionál nový polský téměř dodělaný". Za druhého exilu po Bílé hoře přišli Čeští bratři do Polska v době nejprudší katolické reakce, a jenom neobmezená moc šlechty a vlivy ze sousedního Pruska byly jim tam na čas záštitou, nežli potom katastrofa v Lešně, kterou tragicky prožil i Komenský, učinila konec bratrské odnoži polské v její samostatné organisaci.

Všude tam, kam naše písňová kultura pronikala, objevil se její silný vliv i po stránce vnitřní, přímý vliv umělecký ve směru básnicky-literárním i hudebním. S naší písní přicházely docela nové podněty, nové vyhraněné typy a dokonalé vzory, jimiž se pak řídila i vlastní tvorba těchto prostředí. Dějiny literatury i hudby v Německu a v Polsku měly by míti samostatné kapitoly o tomto období a oblasti vlivů československých, jako naopak zase u nás tyto vědní obory by se měly důkladněji obírati touto naší posicí v cizině. V Německu to badatelé literární i hudební již zpravidla přiznávají, aspoň celkově, my sami však tu nemáme bohužel ještě ani základních přípravných prací k podrobným studiím srovnávacím, neboť jsme ještě neprovedli prozkoumání a soupis našeho domácího materiálu po stránce slovesné i hudební. Naše literární historie zatím jen povšechně konstatuje, že česká duchovní píseň reformační velmi osvěžila produkci těchto písní zvláště v evangelickém Německu, v hudbě pak víme či spíše jen tušíme, že se tento náš vliv rozvinul nejen v celé další písňové tvorbě těchto národů, nýbrž přestoupil tam i do vyšší sféry hudby umělé, dosáhl tu významu určitého typu a prostředku slohového i hodnoty výrazové, kdež se povznesl až do tvorby největších mistrů.

Již na evangelický chorál samotný působila česká duchovní píseň i svými čistě hudebními stránkami, tak zejména svojí rytmickou živostí, která tu souvisela s pokročilejším zlidověním starých církevních zpěvů a delší vývojovou tradicí, rozhodně také svou dokonalejší prosodickou, metrickou a zčásti i přízvukovou shodou mezi slovem a nápěvem, vůbec pak vyšší hudební formací a svéráznější organisací nápěvových celků. Jako samotná idea zpěvu, tak i toto její řešení bylo tu prostě pro chorál evangelický anticipováno již v české reformaci, jejíž tradice v té době trvala již více než sto let. Sám typ jednohlasého zpěvu obce, třebas řízeného vícehlasým zpěvem kůrovým, pronikal i u Luthera teprve postupně ke konečné své převaze. Souvisí s tím i posunutí hlavního melodického hlasu, t. zv. cantu firmu v mnohohlasých zpracováních písní z někdejší polohy tenorové do svrchního hlasu diskantu (sopránu), v němž mohl býti lidem bezpečně sledován. Tento způsob připravoval pak i v Německu příchod monodického zpěvu na harmonickém podkladě, jak se v umělé hudbě počal vyvíjeti v Italii, u nás však byl již dávno znám zejména ve zpěvu kůrů literátských. Rytmický vzruch starší písně duchovní, u nás zvláště táborské, ustupoval potom všude právě vlivem společného zpěvu chrámového přednesu melodie v tónech stejných hodnot časových (t. zv. cantus planus), který je zde vlastně již hudební deformací. Proto také dnešní horlitelé pro restituci evangelického chorálu v jeho ryzí podobě hlásají návrat k jeho nejstarším typům, jež s našeho hlediska jsou českým vzorům nejbližší.

Právě tento nejlidovější typ jednohlasého chorálu s harmonickým průvodem, který nad to v evangelické církvi víc a více přejímaly varhany, měl se státi také v umělé hudbě německé činitelem největší

důležitosti. Ani nejumělejší jeho úprava kontrapunktická ve zpěvu vícehlasém, jenž se také u nás utěšeně rozvíjel, neporušila onu primární výrazovou a ideovou hodnotu duchovní písně, jak ji u nás rozpoznal a pěstil již Jan Hus. Doprovázené chorály ve své vlastní podobě, na textech i nápěvech převzatých ze zpěvníků, počínají se objevovati i v umělých skladbách vyššího řádu jako vložky svým charakterem od ostatního proudu odlišné, stupňovaně lyrické, reflexivní a meditativní, myšlené i tu jako projev zbožného zanícení celého kolektiva. Tento vývoj zakládal se stále na nejvlastnější idei reformace české i lutherské, odehrál se pak celý na půdě protestantského Německa, poněvadž u nás pobělohorská rekatolisace a vlivy italského hudebního baroka přerušily tuto vnitřní vývojovou linii.

Vkládání chorálů do skladeb hudby duchovní započalo se nejprve v komposici pašijí. Dělo se tak již v 16. století, kdy se do pašijí ještě čtených přidávaly písně, které mohla zpívati celá obec, jak je tomu na př. v pašijích Lutherova současníka Joh. Walthra. Zařadoval je pak do svých pašijových skladeb v 17. století i Heinr. Schütz, zpravidla na konci, vždy na texty zpěvníků, avšak i na vlastní melodie. Písně od Mart. Luthera umístil v pašijích po prvé Joh. Sebastiani v Královci, zde již v podobě nikoli sborové, nýbrž jako sólový zpěv s doprovodem nástrojů, ale vždy tak, že je mohl zároveň zpívati celý kostel. Třeba tu poznamenati, že tato díla se vždy prováděla v chrámech jako hudba takřka liturgická, ne snad v nějakých síních koncertních, jakých ještě dlouho nebylo. Zatím pronikl chorál také do jiných skladebných útvarů, zejména do kantát, často i v koncertním zpracování pro několik hlasů sólových, jak je skládal již Schütz a z Čech rodilý Andreas Hammerschmied, H. G. Telemann a jiní. V té době počíná také variační zpracovávání chorálu i v komposici sborové, zároveň pak se zahajuje rozsáhlé používání chorálových nápěvů ve skladbě varhanní. Tóny chorálu byly tu zárukou německého národního tónu, jenž tím nejlépe odolával přílišné převaze italské hudby té doby. Byla to arciť stále hudba čistě církevní, v duchu přísně evangelickém, kterému se nevzpíral ani veliký mistr Georg Friedr. Haendl. Již v mládí se přiblížil liturgické oblasti žalmové ve svých slavných Anthemech a nebyl tomuto duchu vzdálen ani ve svých oratoriích, zvláště v jejich mohutných sborech, třebas tu i jazykem textu stojí více na půdě anglické a vůbec typ oratorní osvobodil jak od italské opery, tak od vztahů k hudbě chrámové.

V největší čistotě evangelického pojetí a národního charakteru a také ve svém nejryzejším tvaru zaznívá lidový chorál německý v dílech mistra všech mistrů Joh. Seb. Bacha, v jeho pašijích, kantátách, motetech a chorálových fantasiích varhanních. Zde všude jest chorál i ve svých původních nápěvech nejen thematickým stavivem hudebním, ale také hlavním nástrojem náboženského vyjádření, a jeho umístění i v největších skladbách na vrcholových místech, v plném rozvinutí jeho poetických i hudebních hodnot působí dnes i v koncertní síni dojmem úchvatným. Ani lidová pospolitost chorálového zpěvu není tu popřena, neboť Bach sám hleděl k tomu, aby tyto písně v jeho skladbách mohl při chrámovém provozování zpívati také lid. Je to nejvyšší idealisace, jaké mohl doznati tento prostý výkvět lidové kultury a staletých tradic náboženského života. Smíme-li pak říci, že i zde u Bacha jest v těchto tónech spolu obsažen podíl českého ducha a tvůrčí síly, nemůžeme jistě o světovém ideovém i uměleckém dosahu české duchovní písně reformační vysloviti nic většího a krásnějšího.

Literatura: Jaroslav Vlček: Dějiny čes. literatury 1897. — Jan Jakubec: Dějiny literatury české 1911. — Zd. Nejedlý: Dějiny předhusit. zpěvu v Čechách 1904. Počátky husit. zpěvu 1907. Dějiny husit. zpěvu za válek husit. 1913. — Ot. Hostinský: Jan Blahoslav a Jan Josquin 1896. — Rud. Wolkan: Das deutsche Kirchenlied der böhmischen Brüder im XVI. Jahrh. 1891. — Joh. Westphal: Das evangelische Kirchenlied nach seiner geschichtlichen Entwicklung, 6. vyd. 1925. — Z ostatní hymnologické literatury uvádíme jen dvě hlavní vědecké sbírky německých duchovních písní: Philipp Wackernagel: Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zum Anfang des XVII. Jahrh. 3. svazek, 1870. — Joh. Zahn: Die Melodien der deutschen evangel. Kirchenlieder aus den Quellen geschöpft 1889.

Hubert Doležil

Husitské válečnictví a cizina

HUSITSTVÍ bylo záhy přinuceno chopiti se zbraně, chtělo-li si ubrániti nejen možnost dalšího vývoje, nýbrž pouze prostou existenci. A jeho obrana byla tím těžší, čím více bylo nepřátel, kteří proti němu povstali ve jménu víry katolické i církve římské. Jak hned počátky zápasu naznačovaly, bylo by snad stačilo na své odpůrce domácí, avšak nebezpečí nabývalo hrozivé povahy, když se k odporu domácímu připojili i hojní nepřátelé cizí, skoro z celého sousedství. Podněty k tomu podávala nejen okolnost, že nový král Zikmund byl zároveň králem uherským i králem římským a že z jeho četných spojenců hned od počátku nejvíce obav vzbuzovala energie a moc jeho rakouského zetě Albrechta Habsburského, nýbrž, že u českých sousedů na prohloubení odporu proti husitům kromě důvodů náboženských působilo též jednak odpor národnostní (zvláště u Němců), jednak však bázeň před sociálními důsledky revoluce husitské. Tím měl odpor proti husitům silný ráz mezinárodní, a husitům na prospěch byla jen jeho nejednotnost, která, těžce zápasíc s rozpory vlastními, nemohla náležitě svou číselnou převahu proti nim uplatniti ani vojensky, ačkoli i tak zůstávala nepřítelem mocným a nebezpečným.

Než ani husitství nebylo ve své obraně jednotné. Nedosáhnuvši toho, aby splynulo s češstvím vůbec, a majíc proto kromě Němců i v českém obyvatelstvu v Čechách i na Moravě proti sobě silnou katolickou menšinu, nebylo již od počátku ani samo zcela solidární, rozpadajíc se na strany a frakce, které leckdy ani společným nebezpečím se nedaly pohnouti k společnému postupu. Při tom pak hned na počátku dlouhé války padalo silně na váhu, že obrana nového přesvědčení náboženského se stala věcí lidu, sedláků a drobných městských řemeslníků, ježto ve většině měst královských vládnoucí zde patriciát německý i katolický zaujal proti husitství stanovisko nepřátelské a ježto i vyšší šlechta, panstvo, ve chvíli nebezpečí z největší části ve své reformní horlivosti ochladla a boji proti králi Zikmundovi i církvi se vyhnula. Lid byl živel v podstatě nevojenský, válce nezvyklý, protože z ní průběhem času většinou vyřazený, když i v našich zemích ve vojenství ovládla zásada vojska kvalitativního, rytířského, takže vedle jízdních rytířů neměl pěší lid vlastní hodnoty vojenské. Tím se husitství vedle své početné slabosti i nesjednocenosti ocítalo v nové nevýhodě proti rytířským vojskům katolických nepřátel, nestačíc jim ani takticky. Aby svůj nepoměr vyrovnalo, potřebovalo nového způsobu boje, jenž by jeho lidu pěšímu, chatrně vyzbrojenému a vojensky nezkušenému, umožnil odpor proti rytířské jízdě, a to co možná nejdříve, v čase nejkratším, ježto kruciáta, valící se r. 1420 na Čechy, nepřipouštěla odkladů. V tom mu přála šťastná okolnost, že množství drobné zemanské šlechty, svými sociálními podmínkami tak blízké lidu, nenásledovalo příkladu panského a zůstalo na straně lidu, i když se tak zároveň s ním vystavovalo nebezpečným důsledkům náboženské války; odtud lid dostával při svém odporu schopné vůdce, kteří již předtím v drobných sporech domácích i ve větších vojenských akcích cizích, jichž se účastnili, nabyli znamenitých zkušeností vojenských.

Leč i vůdcovství těchto zemanských praktiků by bylo zmohlo málo, kdyby se mezi nimi nebyl v Žižkovi vyskytl opravdový vojenský genius, jenž prostým a tak lidovým potřebám nejlépe vyhovujícím způsobem rozřešil otázku hlavní, zaváděje rychle novou soustavu vojenskou, novou taktiku, v níž se lid mohl s plnou důvěrou postaviti proti tradičním vojskům rytířským jako odpůrce rovnocenný, ne-li zdatnější. Husitské myšlence, projevující tolik zájmu o lid a mající tolik sklonů vpravdě již demokratických, se tak dostalo výrazné obdoby i po stránce vojenské, a Žižka se tak stal přední postavou celé historie husitské. A protože se jeho nový taktický způsob v obraně husitské po léta vítězně osvědčoval proti všem náporům katolické Evropy, učili se poražení i v tomto případě od vítězů, a Žižkovo válečnictví, s nímž a s jeho taktickou převahou měli zástupci většiny národů evropských nevítanou příležitost seznámiti se při různých kruciátách, se stalo i vzorem pro cizinu, stalo se významným vývojovým článkem evropské taktiky vůbec, třebas článkem, později v cizině ne vždy přímo a výslovně přiznávaným.

Aby se mohl náležitě oceniti význam toho, co Žižka učinil pro zlidovění vojenství proti dosavadnímu aristokratickému rázu vojenství rytířského, třeba uvážiti poměrně chatrné a pomíjivé výsledky, jež až dosud míval odpor lidových mas proti vojskům rytířským. Jestliže se tu a tam dostavovala i vítězství lidová, byly to úspěchy jen episodické, vysvětlitelné zvláštními příznivými okolnostmi, které

se však v jiných případech již neopakovaly, takže s nimi nebyly spojeny změny ve vývoji vojenském. To platí stejně o bojích severofríských sedláků v Dithmarších proti holštýnským i dánským vojskům rytířským, jako o vítězství spojených měšťanů i sedláků ve Flandřích r. 1302 u Courtray a o vítězství skotských pěších kopiníků u Bannockburnu r. 1314. S číselnou převahou se tu kombinoval i výhodný terén, jenž překážel v boji těžkým jezdcům rytířským, zato však dodával sebedůvěřivé odvahy lidovým pěšákům, aby přešli k útoku na ně, což byl zjev ve středověku neslýchaný. V našem smyslu zaslouží povšimnutí i anglická taktika pěších lukostřelců, jimž opory dodávali přimíšení k nim opěšalí rytíři: než ani tento způsob boje, vzniklý za válek s Walesem a Skotskem a přenesený pak i na pevninu do válek s Francií, omezený v podstatě jen na defensivu, při čemž nás opět zajímá i ochranné zatloukání ostrých kolů do země, se nestal východiskem nové taktiky vojenské, v níž by pěchota zaujala rozhodující místo.

Vysvětlení najdeme v tom, že v žádném z uvedených případů úspěšného boje pěšího ještě nebylo pozorovati pojmu taktického tělesa, který by teprve pěchotě byl mohl po příkladu starých vzorů klasických dodati pravého významu taktického, povzneseného nade všechny náhodné příležitosti počtu, terénu atd., jichž ovšem ani nová taktika, užívající již v praxi pojmu taktického tělesa, nemohla v určitých případech nedbati. Proto právě Švýcaři svou ukázněnou pěchotou, v níž byl již vtělen pojem taktického tělesa s jeho organickou soudržností i pohotovostí ke všem rozkazům velitelovým, byli již od 14. století, od nových vítězných bojů s rytířskými vojsky habsburskými, dobrým příkladem moderní pěchoty. A k nim se z téhož důvodu v 15. století znamenitým počinem Žižkovým připojila vojska husitská; samo spojení různých složek vojenských (pěchota, vozy, dělostřelba) nebylo by stačilo ke vzniku nové české taktiky, kdyby tu nebylo zároveň vůdčí myšlenky, která z nich vytvořila jednotný taktický organismus, ovládaný vůdčí vůlí. Tato ústřední myšlenka, důsledně uvedená ve skutečnost, sice husity stavěla Švýcarům po bok, přece však ne tak, aby její provedení bylo na obou stranách stejné. Než i když jsou podstatné rozdíly, přece srovnání obou těchto taktik, švýcarské i české, i výklad, jak se vyvinuly, poučí o leckterém charakteristickém rysu válečnictví Žižkova.

U Švýcarů je pozoruhodné, že kořeny jejich taktiky sahají daleko do minulosti, vyrůstajíce ze starého kmenového zřízení; v něm se (stejně jako u Frísů v Dithmarších) původní germánská bojovnost za zvláštních trvalých zeměpisných i hospodářských podmínek stále uchovávala, udržujíc smysl pro válku, vojenskou zkušenost i patriarchální poslušnost k starším, přirozeným to vůdcům, jejichž slovo platilo za míru i ve válce, takže tato tuhá pospolitost ve formě stálé hotovosti byla zajímavou obdobou pozdějším stálým vojskům. Sama hornatá příroda se svými dlouhými a snadno přehraditelnými údolními cestami podávala statečným horalům vítané možnosti účinné obrany, a to tím spíše, když autorita starších a jejich vojenský bystrozrak dovedly obratně disponovati mohutnými čtverhrany, z nichž, jako z ježka, hrozivě čněla dlouhá kopí, k vzájemné obraně i k útoku. Přísná kázeň, vlastní základ dobrého pořádku, byla výsledkem nejen vžité poslušnosti kmenových starších, nýbrž i dílem tuhé, neúprosné discipliny, neváhající sáhnouti k nejkrajnějším trestům, jen aby každého jednotlivce podřídila svým rozkazům a připoutala ho k jeho praporu; s tím souvisela značnou měrou i tvrdost švýcarského válečnictví nelítostným pobíjením nepřátel poražených, jejichž jímání se zakazovalo, aby vítězové tím nebyli sváděni od vlastního využití vítězství. Společného cviku mírového však tu ještě nebylo, a každý muž se sám cvičil v potřebných hmatech, ať šlo o dlouhé kopí, halebardu, nebo i samostříl, který, ač byl poměrně drahý, si jednotlivci sami ze svých prostředků opatřovali. Patrný z toho nedostatek veřejných prostředků se jevil dosti dlouho, zvláště u horských chudých kantonů, i v malém celkem počtu polních děl, z čehož plynul právě rozdíl od jejich velikého odpůrce Karla Smělého i od husitů, menší švýcarský zřetel k dělostřelbě vůbec. To bylo lze vysvětlit i zálibou v útočné nahé zbrani; zájem o dělostřelbu značně stoupl teprve od válek burgundských, za nichž padlo Švýcarům tolik děl Karlových za kořist. Dělostřelba, již dříve ve větší míře užitá, byla by Švýcarům také usnadnila přechod z ochranného horského terénu do roviny, která je již nechránila a v níž se musili spoléhati jen na své taktické prostředky, což se ani u nich s počátku neobešlo bez leckterých porážek. Těch však přece bylo méně, než se dalo čekati, a úspěchy ukázněné švýcarské taktiky se stávaly pravidelným zjevem, jenž pak sám byl mocným vznětem dalších vítězství, dodávajícím švýcarské statečnosti i rysu nad jiné k tomu žádoucího, sebedůvěry, přesvědčené o neodolatelnosti svého útoku.

O Žižkovi možno se pravděpodobně domýšleti, že o švýcarské taktice tří čtverhranů, obyčejně šachovitě nastupujících, slyšel; zato je pochybno, znal-li ji z vlastní zkušenosti. Větší vliv než tento teore-

tický předpoklad měly zajisté jeho zkušenosti polské z bojů s Řádem rytířů německých, které mu mohly podati zajímavé podněty jak k užití vozové hradby (v bitvě u Grunwaldu zatím ovšem jen k nezbytné defensivě), tak k ocenění působivosti dělostřelby; než ani tak nevymizel z jeho paměti dojem možnosti úspěšné taktiky vojska pěšího. Když po smrti krále Václava IV. si okamžitá potřeba obrany husitství žádala rychlého opatření branných prostředků k posile chatrně ozbrojeného i vojensky málo zkušeného lidu, v tvůrčí fantasii jednookého zemana, jenž věřil, že ho sama boží prozřetelnost postavila na odpovědné místo vůdčí, z kvasivé změti starších i nových námětů horlivě přetřásaných se rychle tvořily hlavní závěry o nové taktice husitské.

Při tom si zaslouží pozornosti známé místo z Biskupcovy „Kroniky táborské" o „poradách mistrů pražských i kněží království českého" o způsobu vedení války (nepochybně na podzim r. 1419), v nichž byly nejen stanoveny podmínky, za nichž se i křesťan může chopiti zbraně na obranu víry, nýbrž kde bylo i ukazováno na „příklad a pravidla starých dobrých válečníků" — tedy na vojenskou teorii. Snad bylo při té příležitosti užito příkladu husitům tak drahého a autoritativního, jako byly četné doklady ze Starého zákona o vozech válečných, ale v platnosti zůstává i novější dohad, že tu asi bylo vzpomenuto i starověkého spisovatele Vegetia. Můžeme se toho držeti tím spíše, víme-li, že i v Praze na počátku války byl rukopis jeho díla o vojenství v rukou právě jednoho z mistrů, nezjištěného zatím dosud jinak M. Prokopa, jenž snad byl mezi účastníky zmíněných porad, a že se i v jednom moravském rukopise českých kázání směru reformního z konce 14. století uvádí jeden doklad z „mistra Vegetia". Z latinského spisu Vegetiova mohly Žižku zajímati rozličné podrobnosti, zprostředkované mu od jeho známých, literárně i jazykově vzdělanějších, nejen o pěchotě, o rozčlenění legie a o tom, jak se příkopem i valem z ležení tvoří „jaksi město nejpevnější" i jak barbaři k témuž účelu užívali vozů, nýbrž i o sedlácích, jak jsou k válce nejschopnější.

Z vlastní vojenské tradice české mohl Žižka čerpati méně podnětů, třebas byl, jak dobře ukazují jeho listy, i v této věci ctitelem starých Čechů. Alespoň jeho poměr k vojenskému řádu Jana Hájka z Hodětína z r. 1413 právě v otázce nejdůležitější, při bojových vozech, je obrácený, nežli se donedávna myslilo, ježto se toho dotýkají jen pozdější vsuvky, vzniklé v řádu tom až pod dojmem Žižkových novot v této věci. Jestliže tedy byly to zvláště nárazy cizích příkladů a myšlenek, jejichž podnětný vliv lze více méně postihnouti v nové taktice Žižkově, je to nový doklad významného rysu české národní povahy, jejího přizpůsobovacího genia, jenž, přejímaje cizí podněty, přizpůsobuje si je svým svérázným způsobem, přetváří a rozvíjí je tak, že se stávají jeho vlastním majetkem i dílem. Je to kongeniální obdoba se současnými podstatnými přeměnami, jakých v české duši 15. století došly cizí myšlenky reformní. A tato obdoba je tím výraznější, že cizina sama v obou případech, v náboženství i ve vojenství, přejímajíc hlavní české výsledky nebo jejich širší vlivy s pozdějšího stanoviska posuzujíc, zřídka bývá ochotna přiznati českou zásluhu.

Postavíme-li vedle sebe pěchotu švýcarskou a pěchotu Žižkovu, vidíme u obou obdobný základ lidový (sedláky, k nimž účast drobných řemeslníků jen připojuje složku nevalně odlišnou), avšak rozdílnou náladu mravní, z níž vyrůstá poslušnost a kázeň vojska většinou selského. Kdežto u Švýcarů podřízení starším vyplývá z konservativního citu kmenové solidarity, u sedláků Žižkových je tento svazek mezi vojáky a veliteli nahrazen solidaritou vědomí náboženského; výkřik ženy na Vítkově r. 1420: „Neslušíť věrnému křesťanu ustupovati před Antikristem" je v této příčině doplněn svědectvím kronikářovým, jak sedláci, „třebas neodění, s cepy, palicemi, samostříly a sudlicemi jeho (Žižku) následovali a velmi rádi poslouchali". Žižka nabyl velmi rychle svými úspěchy kouzelného prestiže božího vyvolence, jenž je „božímu lidu českému Bohem poslán, aby jej vyvedl z nebezpečí." A tato důvěra v nepřemožitelnost vůdcovu přecházela velmi rychle i na samo vojsko, jež, jsouc pevně přesvědčeno, že je vojskem božím, bojujícím za boží při, nabývalo i sebedůvěry, radostné víry ve vlastní nepřemožitelnost. To byla největší opora organisačního i taktického díla Žižkova, kterou ovšem Žižka sám, dobře znaje lidskou relativitu, neopomenul záhy posíliti i účelnými předpisy s doprovodem přísných trestů proti přestupníkům, ať to byl kdokoli a jakéhokoli stavu. Tak na základě mravní solidarity a přísné discipliny se přetvořil různorodý dav v jednotné vojsko, v ústrojný celek, jehož každá složka měla své místo, svůj úkol, a jímž zcela vládla vůle vrchního velitele prostředkem řádně uspořádané stupnice podřízených vůdců v jednotlivých skupinách i v jejich drobnějších oddílech. Proti aristokratickému individualismu vojsk rytířských, kde hlavním zřetelem byla čest a statečnost jednotlivcova beze všeho ukáznění celku, vystupovala tu řádná organisace kolektivní, která dodávala i početní menšině netušené síly, násobíc ji souhrnným jednotným řízením.

Účinnou a trvalou soudržnost vojenského celku pak Žižka ještě zvýšil zřízením vojska stálého ve své straně východočeské, v t. zv. Menším Táboře, pozdějším to bratrstvu sirotčím, a jeho příkladu v zápětí následovalo i bratrstvo táborské. Obě tato stálá vojska polní byla pravým ztělesněním Žižkovy nové soustavy, obnoveného pojmu taktického tělesa, neboť teprve tu se mohl uplatniti základní předpoklad, stálý, pravidelný výcvik, bez něhož nebylo ani možno dosíci žádoucí obratnosti, zvláště při technicky složitějších a zvláštní praxe výcvikové vyžadujících skupinách (vozy a dělostřelba). Samo stálé vojsko si ani nelze mysliti bez pravidelných cvičení; na nich závisí jeho mravní duch, ona jsou jeho vlastním životním důvodem; bez této stálé mírové náhrady války, která je zároveň její nejlepší technickou přípravou, by se taktické těleso opět rychle rozpadlo ve své původní různorodé a nesouvislé složky.
Myšlenka ústrojné jednotky pronikala od samého počátku celé vojsko Žižkovo, i tehdy, kdy ještě bylo v primitivní formě selské pěchoty, jen s málo vozy, bez jízdy a bez dělostřelby. Než i tyto složky velmi brzo přistupovaly a rychle se rozvíjely jako nové články celé taktické soustavy, úměrně s velikými úkoly, jaké jí nastávaly, i s rychlostí tempa, s jakým v kritické osudové chvíli dozrávala, majíc přes všechny známky náhlé improvisace přece jen ráz soustavné a pronikavé promyšlenosti, která nemusí užívati marných a na scestí svádějících pokusů. I Žižka dovedl jako Švýcaři znamenitě užívati výhod místní situace hned na počátku i později, již v rozkvětu své soustavy, avšak tvrdá nutnost ho rychle vedla k tomu, aby výhody terénu, s jejichž pomocí nemohl v rovinatých Čechách počítati tou měrou jako Švýcaři, nahradil prostředky umělými. K tomu mu však nestačily příkopy a valy, ač se ani dále jejich pomoci nevzdával, a proto, chtěje za každé nutnosti své selské pěchotě podati záštitu, za níž by se proti obrněné jízdě mohla plně postaviti, užil geniálně vozů, nejen jako dopravního prostředku nebo jako nehybné ještě hradby táborové, nýbrž i ve formě pohyblivé, poskytující jeho vojsku ochranu při pochodu i útulek při ústupu před útokem nepřátelským a dokonce i jisté možnosti útočné, zvláště když operační důraznost vozové hradby byla neobyčejně rozšířena použitím hojné dělostřelby a když i jízda svými zvláštními, tehdy teprve náležitě užitými kvalitami, vhodně rozhojnila jeho taktický program. Tak bylo umožněno i pěchotě, aby, mohouc doufati v případnou ochranu hradby vozové, se již odvážila vyjíti z ní do pole přímo proti obrněným rytířům.
V pěchotě husitské vlastní obdobou švýcarských halapartníků byli sudličníci (sudlice s delším toporem, na němž byl nasazen plochý nůž nebo bodák, připomínala nejspíše švýcarskou halapartnu) a cepníci, při čemž zvláště tito dodávali vojsku husitskému rázu selského. Zčásti je nacházíme i v lidu přiděleném každému bojovému vozu, avšak jejich hlavní taktický význam byl ve volných houfech určených k boji mimo vozy. Chyběla tu sice ona velmi dlouhá kopí (mnohem delší než helebardy), jimiž v čtverhranu švýcarském byly opatřeny vnější řady, avšak pádné cepy i sudlice v rukou silných, vytrvalých a volně pohyblivých mlatců i bez toho stačily na obranu i útok proti těžké jízdě, na jejíž koně měli husitští pěšáci zvláště spadeno. Povaha hlavní taktické složky husitské, vozů, sice i v dalším průběhu vedla k tomu, že obrana bývala prvním stadiem bitev husitských, za nímž teprve po otřesení útočného ducha nepřátelského následoval výpad z hradby vozové; avšak již v prvních letech války husitské známe případy neodolatelných útoků cepníků, které jim u odpůrců zjednávaly obávanou pověst, jak to již ke konci r. 1420 před bitvou u Vyšehradu přímo vůči králi Zikmundovi vyslovil pan Jindřich z Plumlova („jáť se zajisté cepů selských velmi bojím!"). Jeho důvodné obavy hrozně prokázala následující porážka Zikmundova, která byla pravým dnem cepů. Odtud je pochopitelné, že se cep pak nazýval zbraní českou („behemisch Drischflegel", „der behmische Kornhammer").
Právě však její symbolický český charakter vysvětluje leccos z dalšího vývoje, proč později s chlapským cepem i z vojska zase odstupuje jeho pravý uživatel, sedlák. Za války husitské byl selský, lidový ráz vojska i základem některých jevů vojensky příznivých, především povolnější poslušnosti, která selského vojáka bez rozpaků, jež s tím bývaly v té době sdruženy v případech jiných, přiměla k pracím zákopnickým, důležitým pro vozovou hradbu i pro obrannou pěší taktiku. S dalším vývojem stálých vojsk žoldnéřských, který opět vedl ke zdůraznění odborné kvalifikace vojenské, se však dostavily nové sociálně stavovské rozpory, takže voják-žoldnéř opět pohrdavě shlížel na selské chlapy a proto se vyhýbal užívati zbraně upomínající na selství. To ne tak ještě v Čechách, kde vzpomínky na vítězné cepy Žižkovy činily k nim veřejnost na delší dobu shovívavou, jako v cizině, kde sedlák, i když příležitostně bylo jeho vojenských služeb užíváno, nenabyl takového respektu jako v Čechách, vyřadilo cepy z vojenských zbraní a snad vrhalo to i jistý nepříznivý reflex na vozovou hradbu, ač tu pak rozhodující váhy nabyly zřetele jiné, technické.

Princip taktického tělesa, jenž v husitské pěchotě vedl k rozdělení jednotlivých druhů zbraní ve zvláštní skupiny, uplatnil se ovšem i při jízdě a při vozech. Jako ve vojenské hymně husitské slyšíme u pěchoty o „sudličnících i cepnících lidu rozličného“, tak se tu i rozlišení jízdy označuje výrazem „střelci, kopiníci řádu rytířského“, při čemž výraz „řád“ jednak naznačuje, že tu šlo ze značné části o vojáky z tříd vyšších, jednak však ukazuje na to, že se tu míní jízda, ne sice shodná s jízdou rytířskou, přece však jí podobná. Jízda, jak již svědčí její malý počet, asi desítina pěchoty, měla v soustavě Žižkově místo zbraně vedlejší, přece však nikoli bezvýznamné, a právě její nové úkoly (hlídky, výzvědy, drobné harce atd.) si vyžadovaly kromě disciplinovaného rozčlenění i zvláštního cviku, hledícího spíše k výkonu kolektivnímu než k individuálnímu, jakého bylo zapotřebí u pěších cepníků a sudličníků, u nichž bylo hlavně třeba dbáti soudržnosti. Tím většího výcviku však vyžadovala služba při vozech a spojené s nimi dělostřelbě.
Lidé u vozů, kteří s příslušným vozem tvořili taktickou jednotku, nutně potřebovali výcviku stejně jako střelci, ať šlo o houfnice na vozích umístěné, o samostříly nebo o ručnice a hákovnice (jízdní střelci i pěší střelci ve volných houfech měli ovšem jen samostříly nebo kuše), nebo jako pavézníci, jimž v boji připadal těžký a nebezpečný úkol, krýti mezery mezi vozy, ať již tyto stály v podobě nehybné hradby nebo se dokonce pohybovaly při akcích přibližovacích nebo při útočných průlomech; ani práce zákopnické, které zajisté připadaly celé posádce, se neobešly bez praktické, cvikem dosažené obratnosti. Volnější spojení s vozy tvořily pojízdné houfnice, typická to děla husitská, která bývala v nehybné vozové hradbě stavěna mezi menšími skupinami vozů. Záležela-li jedna z předních taktických zásluh Žižkových v tom, že neobyčejně rozhojnil a zpohyblivěl polní dělostřelbu, k praktickému uplatnění toho nezbytně bylo třeba dobrých puškařů, kteří by nejen případně sami opatřili výrobu pušek i prachu, nýbrž kteří by dobrou a pokud možno rychlou střelbou nepříteli škodili a jeho mravní odvahu svými včasnými salvami ochromovali. Právě mistrnost a ukázněnost husitských puškařů byly nejlepším dokladem účinnosti Žižkova principu taktického tělesa, a v tom měli puškaři v husitských vojscích jediné rovnocenné soupeře v hlavním nervu vozové hradby, v jejích zručných a duchapřítomných vozatajích i jejich správcích, jejichž zkušená dovednost byla hlavním vysvětlením toho zázraku, jímž se cizincům zdálo české mistrovství v kladení vozů.
I když hodnocení tohoto nového prostředku Žižkova, kde myšlenka hradby městské byla transponována v polní hradbu vozovou, stojatou i pohyblivou, obrannou i útočnou, bylo značně přeháněno, zvláště od posuzovatelů pozdějších, kteří jemu přičítali nemožné tehdy (při koňském pohonu) pohyby a obraty, přece i přes technickou primitivnost a tím i akční omezenost vozové hradby třeba s plným uznáním přičísti Žižkovi zásluhu, jež byla z předních prostředků záchrany husitských Čech. Lze se přes všechny výhrady obdivovati umění Žižky i jeho žáků, s jakým z pomůcek tak prostých dovedli vyvoditi tak netušené výsledky, jsouce s to nejen ve chvíli potřeby skoro rázem vozovou hradbu před nepřítelem obrátiti, s ní přes řeky přecházeti, nýbrž mohouce i za vhodných okolností s dvouřadovou „špicí“ podnikati operace přibližovací i útočné nebo dokonce se v krajních případech a s hazardním využitím situace zvlášť příhodné středem nepřátelským probíti. Chápeme tu sebevědomý závěr kronikářův o zdárném výsledku jedné takové operace z r. 1468: „a to všechno skrze vozy!“ Mistrné ovládání taktiky vozové hradby umožňovalo též splnění strategicky obtížných složitých programů, vymykajících se jinak z dosahu možností vojenství středověkého, jako bylo útočné operování v několika proudech v Německu za veliké rejsy 1429—30.
Technicky zatím nelze zjistiti, že by husitské pušky byly pokrokem v donosu i způsobu střelby nad dobou předešlou, zato u husitského vozu bojového čili krajního, jak se ho užívalo ještě za války husitské, ale i v letech dalších, možno se domýšleti, že to již nebyl původní fasuňkový vůz, nýbrž, že byl účelně konstruován, zvláště snad k tomu, aby k náhlému obratu šiku vozového bylo možno prostě koně zpředu dozadu přepřáhnouti. Podobně i cizí chvály husitského dobývání měst a hradů — Eneáš Silvius je v tom přímo nazývá mistry — i jejich hradebnictví, i když leckde s netajenou nepřízní vyznívaly jen jako neochotné uznání nových, vymyšlených, lstivých chytrostí kacířských, byly také zdůvodněny technickými novotami, o nichž, jako většinou o taktických pokrocích husitských, se ovšem musíme spokojiti jen náznaky a neuspokojivými narážkami, jako když slyšíme poznámku o četných vyčnělých baštách u zdí městských, z níž se lze domysliti jejich účelu, možnosti křížové palby na nepřítele, přilnuvšího již k hradbě. V tom smyslu ještě na počátku vlády Marie Terezie, jako ohlas staršího mínění veřejného zní chvála Tábora, jako prvního města moderně opevněného, z úst vévody de Chevreuse. Tato byť i skoupá uznání jsou svědectvím, jak se vojenský genius Žižky i jeho

vyučenců neomezoval jen na jednu stránku a jednu složku, nýbrž, vycházeje z hlavní myšlenky taktického tělesa, byl universalistický a vztahoval se na všechno tehdejší vojenství, a to i tam, kde dnes nám k výkladu chybí pomocné doklady.

Tak se stalo, že cizina uznávala svou bezmocnost proti husitské nepřemožitelnosti a propadala psychose, prchajíc bez boje před blížícím se vojskem husitským. Proto známá tradice již Zikmundovi kladla v ústa ponižující doznání, že Čechy jen Češi mohou přemoci, jak r. 1434 ukázala katastrofa obou polních vojsk, táborského i sirotčího, u Lipan, kde lest českých vítězů, dobře znalých husitské taktiky i jejích slabin, správně předvídala, lákajíc bratry v předtuše vítězství k nevčasnému výpadu z hradby vozové i k spojenému s tím zmatku.

Než i cizina znovu musila uznati, že porážka polních vojsk nijak není ještě porážkou vlastní taktiky husitské. A jako již dříve při svých kruciátách do Čech v lecčems, avšak nesměle ji napodobila, jednak nechápajíc ještě hlavní myšlenky, z níž taktika ta vycházela, jednak však ještě nestačíc ideu taktického tělesa v českém smyslu správně realisovat, tak i potom průběhem století 15. a ještě ve století 16. byla v mnohém žákyní nové české taktiky, ať již uvědoměle nebo jen bezděčně. Přispěli k tomu namnoze i Češi sami, dobrodružíce v cizích službách a přenášejíce českou taktickou praxi do ciziny, kde se stávala cizím majetkem ani ne tak ve svém celku, jako v jednotlivých složkách. O nejnápadnější ze složek těch, o hradbě vozové, platí to zvláště ve východní Evropě, kde rovinatý ráz půdy i jezdecká z velké části povaha různých kombatantů, Poláků, Kozáků i jejich nepřátel tureckých a tatarských s náhlými přepady odůvodňovaly užití obranné záštity vozové hradby ještě na rozhraní 16. a 17. věku. Jakou měly účast vozy při balkánských výpravách protitureckých, ukazuje v polovině 15. století historie Jana Hunyada, jehož syn, král Matyáš, je pak nejlepším dokladem přejímání české taktiky nejen v užívání vozů, nýbrž i svým stálým vojskem, pověstnou „černou rotou“.

To uniká pozornosti německých historiků vojenských, zcela popírajících, že by husitská taktika mohla býti vývojovým článkem vojenství evropského. Tomuto skeptickému mínění odporují její patrné reflexy i ve střední Evropě a na západě, jak se tu odrážejí nejen v různých německých zřízeních vojenských a ve výmluvných dokladech cizí vojenské terminologie (srovnej píšťaly — pischzalen, pisschulen, pistolen, pistolet; houfnice — haufenitz, hoffnizi, haubitz, obice, obus; hakovnice — hackebuse, arquebuse; tarasnice — tarassi, tarasca; tábor — teber; dráb — trabant, draban), nýbrž i v konkretních případech užívání vozů i hojné dělostřelby, kde je těžko nepřipustiti stopy vlivů českých. S ohlasem českých tradic v burgundském vojenství Karla Smělého věcně souvisí i zajímavý, byť i nezdařený pokus Filipa Klevského (zemřel 1527), uvésti vozovou hradbu, ovšem beze vší zmínky o jejím českém původu, do vojenství francouzského. Jestliže se v tomto případě proti této české taktice vzepřel sám duch francouzské chevalerie, nemohoucí se vzdáti boje jízdního, v jiném, starším, švýcarském a proto tím zajímavějším pokuse s vozy uprostřed 15. století, ovšem ne ve Švýcarsku samém, nýbrž v Němcích, můžeme se, tuším, dohadovati příčiny, proč tento případ Jindřicha von Malters zůstal celkem osamocen: bylo to z dotčené již výše okolnosti, z menšího ještě tehdy zájmu Švýcarů o polní dělostřelbu.

Než co z nové české taktiky působilo na cizinu nejvíce, třeba ne vždy dost patrně a většinou jen nepřímo, byla po válkách husitských její hlavní idea, pojem taktického tělesa. Tak vznikla tradice, která pak byla v střední i západní Evropě od válek husitských ve vzduchu a která, třebas anonymně, tak či onak, svými podněty zasahovala v další vývoj vojenství evropského. Genius Žižkův se tak stal nezmařitelným vznětem všem, kdo se zabývali a zabývají, teoreticky nebo prakticky, pokrokem vojenství, jak v poslední době výrazně dosvědčila otázka válečného tanku.

Literatura: W. W. Tomek: Jan Žižka (1879). — H. Toman: Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy (1898). — H. Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte III. (1907). — E. Daniels: Geschichte des Kriegswesens III. (1911, Sammlung Göschen). — Ot. Frankenberger: Naše veliká armáda I.-III. (1921). — K. Titz: Ohlasy husitského válečnictví v Evropě (1922). — R. Urbánek: Žižka a husitské válečnictví (Sborník Žižkův 1424-1924 (1924), strana 20-74. — Týž: Husitství a jeho nepřátelé domácí i cizí (Žižkova doba II, 1924). — Týž: Žižka a nové umění válečné (tamtéž IV., 1924). — Týž: Jan Žižka (Zlatoroh, 1925). — Týž: Lipany a konec polních vojsk (1934). — Týž: Vladislav Varnenčík (1937). — V. J. Hauner: Žižkova taktika v dějinách válečnictví (Vojenské rozhledy 1924, 335-52). — J. Pekař: Žižka a jeho doba I.-IV. (1927-1933). — Fr. Kurfürst: Válečné dějiny československé (1937).

Rudolf Urbánek

Od Jiřího z Poděbrad k Bílé hoře

OD JIŘÍHO Z PODĚBRAD K BÍLÉ HOŘE. *Husitství byl první mohutný projev českého kulturního úsilí, který se obešel bez patronance nejvyšších tříd národa, dynastie, vysoké šlechty a vysokého duchovenstva, ba šel přímo proti nim. Byla to známka veliké síly základních vrstev národních, ale spolu též počátek neblahého rozdvojení, které nemohlo než oslabovat národ jako celek a které konec konců vedlo ke katastrofě. Jiří z Poděbrad je v důsledku toho poslední český král, který na širokém foru evropském vystupuje iniciativně jako representant svého národa. Myšlenka na spolek křesťanských knížat přišla odjinud, ale je Jiříkovou ctí a spolu známkou prohlubující se české tradice konsolidační, že ji přijal za svou a že ji ze všech sil hleděl realisovat. Nebezpečí tureckého dobyvatelství bylo v jejím pozadí a proti tomu nebezpečí se prokázali Češi a Slováci obětavými ochránci kulturní Evropy. Nesmí se zapomínat, že nával turecký zalil uherskou nížinu, ale zastavil se před slovenskými vrchy. Čeští vojáci obětovali životy a české vojenské umění nasazovalo všechnu svou dovednost ve válkách tureckých po celá století a český živel ovšem nechyběl ani při osvobození Vídně od Turků roku 1683. Financování habsburské obrany proti Turkům spočívalo také po celá století hlavně na českých zemích a lze směle říci, že bez jejich hospodářské zdatnosti nebyli by se mohli Habsburkové postavit proti tureckým útokům s náležitou silou. Myšlenka na nebezpečí turecké rozhodla i při povolání Habsburků na český trůn na počátku 16. stol. Tím přinesly české země bezpečnosti evropské nevědomky oběť největší, neboť na starobylý český trůn byl povolán panovnický rod, který s českým národem nikdy nesrostl. Rudolf II. jako kdysi Karel IV. zvýšil ovšem svým císařským dvorem na konci století šestnáctého a na počátku století sedmnáctého evropský význam Prahy jako kulturního střediska. Jeho hradčanské sbírky i jeho dvorní kapela měly větší důležitost než lokální a jeho záliba ve hvězdářství a v alchymii se zasloužila o pokrok vědeckého badání. Zejména v astronomii se stala Praha pohostinstvím, které poskytla Tyge Brahovi a J. Keplerovi, kolébkou moderního badání a můžeme být hrdi na to, že český astronom Tadeáš Hájek z Hájku, sám vynikající pracovník ve vědách přírodních, se vynasnažil o to, aby Tyge Brahe pozvání Rudolfovo přijal. Celkem však nelze říci, že by byla v době Rudolfově intensita duševního rozpětí v celé zemi kypěla tak obecně a tak všestranně jako v době Karlově. Rány, zasazené hospodářskému životu bouřemi husitskými, se zahojily a z českých zemí zase vycházely podněty k pokroku v zemědělském hospodaření. Úroveň vzdělání byla vysoká a kulturní popudy, přicházející ze západu, byly ochotně přijímány a dále šířeny. Češi první ze slovanských národů přijali knihtisk a první kniha česká byla o šest let dříve tištěna nežli první kniha anglická. Mimo oblast španělskou a vlašskou byla Praha první město v Evropě, kde byly pořízeny tisky hebrejské. Český botanik Adam Zalužanský ze Zalužan si dobyl místa v obecných dějinách botaniky a český humanistický filolog Zikmund Hrubý z Jelení velmi platně přispěl k zdokonalení kritického postupu při edicích klasiků. České právo se šíří v zemích sousedních, trvá expanse češtiny jako jazyka vyšší kultury do Polska i do oblasti ruských a i v literatuře ukrajinské a ruské lze pozorovat vliv děl českých. Ale přes tyto známky nepolevujícího vyzařování obecných kulturních podnětů ze zemí českých leží v této době, jako v době předešlé, hlavní těžiště českého usilování na poli náboženském, a to ve směru zcela protichůdném tomu, kterým chtěli vésti vývoj Habsburkové, sedící na českém trůně, především císař Rudolf II. Po té stránce jsou naše položky se stanoviska evropského vysoce aktivní. České usilování o náboženskou toleranci, jež si vymohlo majestát Rudolfův z roku 1609 a jež došlo výmluvného výrazu v dobrovolném porovnání většiny protestantské a křídla katolického z téhož roku, předčí svou křesťanskou šíří i toleranční požadavky filosofa anglického liberalismu Johna Locka z konce století a snaha o omezení moci královské právy stavovskými, která toto usilování provázela, připomíná po nejedné stránce obdobné snahy tehdejší puritánské Anglie. Za obojí tuto myšlenku zvedli Češi boj zbraněmi, ale prohráli. Dějiny protireformace v zemích habsburských ukazují, že porážka Čechů neznamenala jen pohromu národní, nýbrž i škodu obecného pokroku kulturního. Dříve však ještě než přišla katastrofa, podal rozkvět Jednoty bratrské vzácný důkaz o čistotě a bohatosti českého ideálu náboženského. Poslední biskup Jednoty Jan Amos Komenský se stává jako největší postava české pobělohorské emigrace evropským apoštolem školských reforem, vše zlaďující pansofie, která předpovídá snahy Leibnitzovy, a niterné zbožnosti. Jeho myšlenky mají vliv na vznik německého pietismu, stejně jako hnutí ochranovské čerpá některé náboženské prvky z tradice bratrské a odevzdává je dále anglickému metodismu. Početná emigrace pobělohorská se ovšem uplatňuje v různých zemích evropských i jinak a přináší jim obohacení svými vojáky, učenci i umělci.*

Zahraniční politika krále Jiřího z Poděbrad

NÁBOŽENSKÁ otázka přesahovala svým významem ve století 15. hranice české politiky a byla, jak již bylo naznačeno v článku o husitském válečnictví, vlastním předmětem české politiky zahraniční. Nešlo jen o dohodu mezi vládou i utrakvisty a mezi oběma vyznáními v zemích českých, mezi většinou utrakvistickou a menšinou katolickou, nýbrž záleželo i na poměru ke katolickému sousedství a možno říci, ke katolické Evropě vůbec. Protože pak tehdy ve věcech náboženských rozhodné slovo příslušelo hlavě církve římské, papeži nebo konkurujícímu s ním koncilu, rozřešení české otázky náboženské, která z důvodu již naznačeného byla katolické cizině otázkou českou vůbec, týkalo se především úpravy poměru mezi Čechy, to jest zprvu zástupci utrakvistickými a později jejich uznanými králi, a nejvyšším orgánem církve římské.

Tak poměr utrakvistických Čech k Římu byl nejdůležitější otázkou české politiky vůbec, a jeho rozřešení, v němž bylo obsaženo i zásadní uznání české reformy, mělo obecný význam i pro myšlenkový vývoj současné Evropy, protože se tím právně, ať již v jakékoliv formě a v jakémkoliv rozsahu, uznávala existence husitské církve vedle církve římské, což znamenalo průlom do universalistické uniformity dogmatu i obřadu katolického na prospěch myšlenkové svobody individuální. Odtud chápeme velké rozpaky rozhodujících představitelů církevních i v době, kdy si nepřemožitelná síla husitských zbraní vynucovala náležité ústupky.

Proti vítězným Čechům, rozděleným na více stran, málokdy svorným i o cílech hlavních, měl Řím výhodu jednotného programu i postupu, ať s nimi jednal papež nebo koncil. Marně Čechy roku 1433, v rozhodné chvíli při jednání s koncilem basilejským, varoval M. Petr Engliš (Payne) před následky programové nesjednocenosti, správně zdůrazňuje, že jedině, budou-li svorni, budou míti „konec dobrý a chvalitebný". Jak dobré výsledky měl jejich sjednocený postup, ukázalo již předtím, roku 1432, ujednání o tak zvaném „soudci Chebském", uznaném i od zástupců konciliárních, že totiž ve sporu obou stran bude rozhodčí autoritou „zákon boží, obyčej Kristův, apoštolský i církve prvotní zároveň s koncily a doktory v nich se pravě zakládajícími". Třebaže se však další jednání s tímto šťastným začátkem málo shodovalo, přece jen jeho zatímním výsledkem byla slavná kompaktáta, jedna z nejvýznamnějších smluv české historie, která, potvrzujíc čtyři články pražské, nezavírala cestu ani dalšímu jednání o dohodu o ostatních článcích sporných. Jestliže však podle toho utrakvisté pokládali kompaktáta za smlouvu, jež teprve dále bude dokonána, církev římská v ní viděla jen provisorium, které dříve nebo později podle příležitosti zase zruší, aby Čechy opět vrátila v církevní jednotu v plném toho slova smyslu.

V tomto domnění byla církev utvrzována jak bitvou u Lipan, která roku 1434 odstranila obě polní vojska, táborské i sirotčí, tak dalším, uspokojivým vývojem restaurace katolické v zemích českých. Mýlila se však! Životní síla českého utrakvismu byla větší, než se myslilo, a nedala se udusiti. Aby ovšem politicky zaujala v hlavní zemi českého státu i utrakvismu, v Čechách, na nichž nejvíce záleželo, místo, jaké jí příslušelo, bylo třeba utrakvismus sjednotiti a rušivé síly rozkladného stranictví přemoci. O to pečovala důsledná a úspěšná politika vlastního utrakvistického vůdce v první polovině let čtyřicátých, Hynce Ptáčka z Pirkštejna, i jeho dědice a nástupce od roku 1444, Jiřího z Poděbrad, kteří oba při tom byli ve shodě s voleným arcibiskupem utrakvistickým, Janem z Rokycan. Leč, mohouc podle těžkých poměrů jen zvolna k svému cíli postupovati, nemohla politika ta zabrániti, aby nejvhodnější doba k utvrzení a dojednání kompaktát, schválených od koncilu basilejského, ale ne tak zjevně uznávaných papežem Eugenem IV., totiž léta nového schismatu a zápasu mezi Římem a Basilejí i jejich papeži, nepřešla nevyužita.

Kdežto však skoro nenapravitelně byla promeškána tato příznivá situace zahraniční, měla zato konsolidační politika Jiříkova znamenité úspěchy uvnitř, a to nejen na prospěch utrakvismu samého, nýbrž i při obnově rozrušeného dříve státu českého. Praha, ovládaná předtím katolicko-utrakvistickou reakcí, přešla roku 1448 v moc strany Jiříkovy, a roku 1452 došel již Jiřík v Čechách obecného uznání jako správce zemský. Proto mu pak náležel hlavní vliv při ujednání podmínek, za nichž roku 1453 byla nastolena vláda Zikmundova vnuka Ladislava Pohrobka a jež ještě na několik let prodlužovaly správčí úřad Jiříkův. Bylo to sice dílem politické i diplomatické obratnosti Jiříkovy, ale padal při tom na váhu i obnovený prestiž české, vlastně utrakvistické moci vojenské, kterou Jiřík osvědčil jak

roku 1448 při dobytí Prahy, tak roku 1450 při krátké válce s odpůrčí panskou jednotou Strakonickou i při tažení do Saska. Cizina se s nemilým překvapením znovu přesvědčila, že Lipany nebyly koncem jejích obav před českou vojenskou zdatností a že Jiřík by se po případě mohl státi přímým pokračovatelem Žižkovým i Prokopovým.

Již roku 1451 při schůzce v Benešově Eneáš Silvius, zatím jen jako zástupce římského krále Fridricha III., jenž však při svém poslání nezapomínal ani na církevní stránku poměru k Čechám, anticipuje v tom již jaksi své pozdější stanovisko jako papeže, dobře si uvědomil, že v Jiříkovi jedná s vlastním představitelem husitských Čech. Toto osobní setkání příštího papeže s příštím králem českým nejen ostře osvětluje současnou situaci utrakvismu i jeho poměr k Římu, nýbrž vrhá i významné reflexy v budoucí léta, kdy půjde o rozhodující řešení těchto osudových vztahů; příští papež je již tehdy pevně přesvědčen, že bude především záležeti na stránce osobní, na získání Jiříka, střízlivého, nábožensky nefanatického politika, jenž utrakvisty povede, kam sám bude chtíti. V tom se Eneáš opět mýlil, přeceňuje v české otázce moment osobní, a to ve svém, katolickém smyslu: bylo správné, že v Jiříkovi měl tehdy utrakvismus jedinečného vůdce, nesmělo se však při tom přehlížeti, že husitský král má své meze právě v důsledném zřeteli k utrakvismu, jenž určuje jeho postup, a že se tedy osobní schopnost Jiříkova může uplatniti jen v životním zájmu utrakvismu a na jeho prospěch.

S postupem restaurace státu českého i s novým pozdvižením českého prestiže vojenského znovu stoupal i mezinárodní význam český a s tím i osobní autorita Jiříkova v zahraniční politice. Při tom je pozoruhodno, jak již v době správčí z let padesátých kladl Jiřík důraz na moment politický a diplomatický. Již o této době platí jeho slova, která roku 1460 napsal papežovi Piovi o své politice církevní, jež však měla vztah k jeho politice vůbec: „. . . v pokoji a bez těžkého pobouření svého království hledáme vhodné příležitosti, abychom ve svaté věci opětného uvedení víry (v Čechách) zamezili zlobě lidí i času, ne zbraněmi, nýbrž spíše důmyslem a prozíravostí.“ Vycházeje vstříc pokojnému řešení, které bylo tak milé sousední cizině, dobře ještě se pamatující na dřívější zhoubné rejsy české, a zároveň tolik přispívalo k uchování znamenitých výsledků vlastních snah restauračních, neopomíjel Jiřík nikdy včasně položiti důraz na českou sílu a zdatnost vojenskou. Argumentoval jí v českém zájmu na prospěch katolické Evropy také v otázce, která se jí tehdy — a papežů v první řadě — zvláště od pádu Cařihradu nejvíce dotýkala, v otázce turecké. V českém vojenství, zvláště v českých rotách žoldnéřských, sloužících všude v zemích sousedních a majících při všech svých individuálních choutkách přece zřetel k autoritě Jiříkově, mohl tento již v letech padesátých římské kurii v otázce turecké nabídnouti ekvivalent za její povolnost k Čechům v otázce náboženské. I když jeho nabídky v té příčině podržely zatím jen platnost teoretickou, nemohl jich nedbati papež Pius II. (Eneáš Silvius), jenž si z války proti Turkům učinil hlavní program a jenž z vlastní zkušenosti dovedl oceniti reálný základ slibů Jiříkových. Tak se účast na válce turecké, spojená ovšem s českou otázkou náboženskou, stala průvodním motivem zahraniční politiky Jiříkovy i turecké politiky papežské.

Národní a husitské království Jiříkovo budilo zájem ciziny více po stránce náboženské nežli po stránce národnostní, ačkoli pro český stát, v němž české obyvatelstvo bylo většinou utrakvistické, obě právě dotčené stránky byly v nerozlučné spojitosti. Také v Uhrách bylo současně volbou Matyášovou zřízeno království národní, třebas ve smyslu méně oprávněném nežli v případu českém, neboť Matyáš byl původem Rumun. Ale při Čechách šlo o to, zda se udrží král-utrakvista, a to nejen vůči katolické skoro polovině obyvatelstva českého státu, na níž ovšem většinou participovali Němci, nýbrž i vůči ostatní katolické Evropě, která, následujíc v tom neupřímného příkladu kurie, neviděla v kompaktátech uznání utrakvistů za syny církve římské. Neuznání to bylo tím horší, že se k němu blížilo i více méně přiznávané stanovisko katolíků domácích, třebas již dříve byla kompaktáta uznána za zákon zemský a tak i pro katolíky závazný. S tím ovšem naprosto nemohli souhlasiti utrakvisté a s nimi i Jiřík, jemuž k trůnu pomohly sice i jeho nesporné zásluhy o znovuzřízení království, jenž však přece jen, i přes souhlas katolických voličů, na trůn vstoupil především jako utrakvista. On s kompaktáty jako král stál i padal a jejich uznání musilo se státi jeho hlavním programem politickým. Již svou veřejnou přísahou korunovační na výsady zemské dal Jiřík nepřímo výklad předcházející přísaze tajné, a uherští biskupové, kteří před ní žádali přímé odpřisáhnutí kompaktát, museli se spokojiti jen s neurčitým zněním přísahy, že král bude hájiti poslušnosti papežské i shody s ní a poddané odváděti ode všech bludů. Takovýmto kompromisem, jenž od papeže i katolíků byl potom vykládán, jako by se Jiřík tajnou přísahou byl vzdal utrakvismu, byla zjednána věc politikovi rázu Jiříkova neocenitelná, odklad, za něhož se mohl všemi svými schopnostmi politickými i diplomatickými pokusiti, aby

kurii římskou a s ní i ostatní svět katolický pohnul k uznání kompaktát a tím i právního základu utrakvismu.

Třeba uznati, že získané lhůty využil Jiřík měrou vrchovatou. V době necelých dvou let nejen přemohl všecek odpor domácí, nýbrž jeho obratně operující politika mu zjednala jak uznání papeže Kalixta III., při čemž se však vlastní úprava poměru k Jiříkovi přesunula na Pia II., tak i uznání císaře Fridricha III. i obou soupeřících knížecích stran v Německu, s nimiž zčásti se i spříznil, takže o mezinárodním uznání jeho království a jeho příslušnosti mezi ostatní knížata křesťanská nebylo možno pochybovati. Ani vyčkávací politika Pia II. se tomu nebránila a přiměla i poslední domácí odpůrce Jiříkovy, Vratislavské, na konci roku 1459 k poslušnosti, třebas k poslušnosti podmíněné zatím tříletou lhůtou. Také vnitřní vláda Jiříkova, jež ovšem nebyla než pokračováním jeho vlády správčí, přeneseným s užšího základu vlastních Čech na širší základnu celého státu českého, mohla již tehdy pozorovatele domácí i cizí přesvědčiti, že království Jiříkovo, i když bylo podle vlastního charakteru národní a utrakvistické, bylo přece objektivně spravedlivé i k poddaným německým i katolickým, činíc je tak účastnými královy obecně uznávané péče vladařské. Jiřík, byť i nezapomínal, že češství a utrakvismus jsou základy, jichž se nemůže nikdy zříci, přece vždy zůstával po obojí stránce králem „dvojího lidu", jak si toho byli již s uznáním vědomi i současníci, kteří se nedali stranickým předpojetím svésti k tendenčně křivému znehodnocování jeho velikých zásluh vladařských.

Proto také nebylo v Němcích ani zásadního odporu proti tomu, že se Jiřík ještě dříve, nežli došel svého plného uznání, stal předmětem a podněcovatelem nových plánů, podle nichž k lepšímu opatření vlády německé měl býti postaven sám v její čelo jako král římský vedle zcela k tomu neschopného císaře Fridricha III. Národnostně si nemohli Jiříkovi němečtí poddaní stěžovati na nějaký útisk, který by, jako za sporů i válek husitských exodus německých profesorů i studentů, městských patriciů i kněží, byl v Říši jitřil slabé ostatně tehdy národní vědomí německé. Ani nábožensky, nepůsobila-li nepříznivě starší tradice, stavějící se k češství vůbec nepřátelsky, neozýval se v Němcích odpor proti vlastnímu režimu Jiříkovu, zvláště když jeho přátelské a příbuzenské styky se dvory knížecími silně ostří otupovaly všemu předpojetí. Naopak mohly vladařské hodnoty Jiříkovy působiti sympaticky i na nižší vrstvy německé, neboť není pochyby, že české pořekadlo „za krále holce byla za groš ovce" mělo svou obdivuhodnou ozvěnu i v zemích sousedních, šíříc tu dobrou pověst krále, jenž se tak účinně dovedl starati o pokoj i blahobyt svých poddaných.

Máme-li na mysli nejen tento plán Jiříkova království římského, nýbrž i jeho další politické koncepce, jimiž hleděl tak posíliti posici svou a s ní i posici utrakvismu, aby papežství bylo nuceno upustiti od násilí proti utrakvismu a obrátiti se na pole politického jednání, Jiříkovi vlastní — shledáme, že podněty k nim klíčily v hlavách cizích jeho rádců, které král dovedl svými vynikajícími schopnostmi pro sebe zaujmouti a do svých služeb získati. Přicházeli jemu vhod svou znalostí cizích poměrů politických i tím, že jako katolíci byli nábožensky nepodezřelí. Než jejich myšlenky nebyly od krále přijímány bez náležité úpravy, která je teprve činila vhodnými prostředky české politiky. Král těmto svým rádcům, jež bychom mohli již nazvati jeho ministry, nikdy nepodlehl tou měrou, aby se s jejich projekty ztotožnil na újmu zájmů svých i zájmů českých. Rozhodujícím zřetelem při tom vždy zůstala jen jejich účelnost pro českou politiku: jakmile hrozil zájmový konflikt, nastávalo i rychlé rozhodnutí královo, opuštění nebo podstatná proměna plánů, jež se v původní své formě ukazovaly zacházkami na vedlejší, bludné cesty. To je opět obdobou k tomu, co již bylo řečeno při válečné soustavě Žižkově o české přizpůsobivosti, přetvářející cizí náměty podle své povahy k vlastním účelům a tak si je v pravém smyslu přisvojující. Tak lze i tyto koncepce, třebas původem cizí, přičísti k dobru králi samému, jenž nepřipustil, aby mu jejich původci a zároveň vykonavatelé přerostli přes hlavu a aby jejich plány se staly více nežli politickými prostředky, vhodnými jen potud, pokud české politice dodávaly vzruchu i síly. Král se při tom nedal svésti ani jejich novostí a mocnou působivostí na jeho vlastní ctižádost, ani vzletem, jímž se povznášely nad odumírající již tradice středověké, otvírajíce svůdné výhledy v budoucnost i v její nové, zatím obecně zcela netušené řády. Byltě příliš střízlivým politikem a příliš počítal s danými poměry i možnostmi, aby za svitem svůdných ilusí zašel v politické doktrinářství, neodpustitelné politikovi, odpovědnému za osudy svěřeného mu národa, státu i církve. V tom zůstal vždy husitským králem, jenž chtěl utrakvismus dovésti, ne-li na pevnou půdu přímo obecného právního uznání, tedy z nezbytí alespoň v to postavení, které by mu u kurie i u sousedů zjednávalo respektující šetrnost k faktické existenci a samostatnosti. To byl program, s nímž se ku podivu srovnávala jeho osobní ctižádost, splývajíc s ním a podřizujíc se jemu a nikdy se s ním neocitajíc ve vážném roz-

poru. Tak si také vysvětlíme zdánlivé nedůslednosti v jeho politice, když měnil své prostředky i cesty, jsa k tomu nucen rychle nastupujícími proměnami situačními.

Proto též, jsa vázán vědomím větší a těžší odpovědnosti k utrakvismu nežli k politické reformě v říši německé, držel se různých fází plánu království římského, jehož původcem, resp. obnovitelem tehdy byl vynikající německý právník i diplomat Martin Mair, jen potud, pokud u císaře Fridricha i u spojených s ním knížat a pochopitelně i u kurie římské, kde papež Pius byl poután tolika závazky k císaři Fridrichovi, nenarazil na překážky, jejichž přemáhání bylo by nebezpečně ztravovalo jeho síly, potřebné k ochraně utrakvismu. Je pochopitelno, že, nemoha později doufati, že tento plán dojde dobrovolného souhlasu samého císaře, jak za dobrého poměru s ním očekával ještě roku 1459, pokládal nějaký čas za možné pohnouti jej k tomu nátlakem, využitím sporů v Rakousích i Německu, nebo konečně spolehnouti prostě na pomoc knížat německých a s ní prosaditi plán i proti vůli Fridrichově. Ale když mu na únorovém sjezdu v Chebu roku 1461 hohenzollernská politika tuto cestu zkřížila, nepokračoval již v ní, a další fáze plánu královského, počítající s jeho vymožením proti císaři i knížatům pomocí papežskou, a to obětováním utrakvismu, byla již jen spojena s osobou původce plánu, Martina Maira, nikoli však s králem samým, jak je již patrno z ceny, která byla při tom kurii za pomoc nabízena, jež však nebyla králi nikdy přijatelná.

Již na únorovém sjezdu chebském se přímo spojovala reforma říše německé s otázkou tureckou: bylo-li především na Jiříka myšleno i v případě prvním, kde návrh, zříditi v Němcích zvláštního uchovatele i obhájce míru, těsně souvisel s plánem římského království, stejně bylo i v případu druhém, kde šlo o nejvyšší hejtmanství říšského vojska proti Turkům. Kdežto však otázka reformy říšské ustupovala potom více do pozadí, byla zato otázka turecká v zápětí motivací jiného plánu Jiříkova, který zaměstnával několik let českou politiku a je největší českou koncepcí politickou v celém vývoji dějinném: mírového spolku knížecího, namířeného proti Turkům.

Plán tento je neobyčejně zajímavý pro celkové hodnocení politiky Jiříkovy. Jeho imponující vůdčí idea, nová organisace světa křesťanského proti Turkům, a to již bez ohledu na odumírající tradice středověké, takže se tu již místo papeže a císaře hledí k nově organisovaným státům, především k Francii, sváděla k tomu, že se cenila jeho smělá ideologie a že se tak Jiřík, předbíhaje konkretní politickou skutečnost, která ještě neodpovídala jeho předpokladům, jevil politikem spíše doktrinářsky fantastickým nežli střízlivým počtářem, neztrácejícím s očí reálních možností. I tu se však jeho obraz skresluje tím, že se osobnost politikova příliš ztotožňuje s politickými náměty, které podává a které se pokouší uvésti v politickou praksi. Nebylo by ani správné prostě aplikovati utopický ráz knížecího parlamentu na osobnost vlastního jeho francouzského autora, Antonína Mariniho z Grenoblu, mnohostranného praktika technického, jehož pružný duch se nevyhnul nejen theorii, nýbrž ani praksi politické. Tím méně pak to bylo možno u Jiříka samého, jenž při přijetí, rozvinutí i proměnách podnětu Mariniova vycházel z čistě politických úvah situačních. Nový plán zase neměl býti leč prostředkem náboženské politiky Jiříkovy, obracející se tentokráte již přímo proti papeži, když tento zrušením kompaktát 31. března 1462 položil utrakvistickým Čechám své ultimatum.

Tento ráz nového plánu, připínajícího různé své modifikace k měnícím se poměrům politickým, je patrný již z toho, že Marini sám, když, jsa Jiříkovým zástupcem u kurie, v létě roku 1461, ještě před dalekosáhlým rozhodnutím Piovým, ponejprv narazil na svou novou koncepci, netajil se s ní před papežem samým a s papežstvím v ní počítal. Když se pak v Římě úplně vyjasnilo a když Jiřík, chtěje se na východě zajistiti, hleděl hned v květnu 1462, ještě nežli došlo k jeho odpovědi papeži, k srpnovému prohlášení pražskému o nezrušitelnosti kompaktát, na sjezdu hlohovském získati polského krále Kazimíra, měly tyto nové úmluvy přátelské za základ dohodu o vzájemné pomoci proti Turkům. Bylo to již ve smyslu rozvinutého Mariniova plánu parlamentu knížecího, neboť právě v souvislosti s jednáním hlohovským vzniklo rozsáhlé Mariniovo memorandum k oběma králům, Jiříkovi i Kazimírovi, které bylo ideovým základem dalšího Mariniova jednání v Benátkách, Burgundsku a zvláště ve Francii s králem Ludvíkem XI., i potom v Uhrách s králem Matyášem, při čemž již šlo o známý, podrobně formulovaný návrh knížecího spolku jménem Jiříkovým. A ptáme-li se, odkud přišel Marinimu podnět, dojdeme k pravděpodobnému závěru, že spíše než starší podobné projekty povahy teoretické, mezi nimi i plán Francouze Petra Duboise, působily v prostředí, přesyceném všelijakými návrhy protitureckými, na vznětlivou fantasii Marinovu podněty praktické politiky, totiž nedávné pověsti, přišlé (r. 1461) z Francie o plánu protiturecké ligy, z níž byl papež vyloučen. Počátky vlády Ludvíka XI. se vzdáním pragmatické sankce se sice zdánlivě nepříznivě stavěly proti těmto galikánským

tendencím politiky jeho otce Karla VII. a dodávaly papeži Piovi silnějšího sebevědomí, ale brzké rozpory, jež hned potom mezi Ludvíkem a Piem nastaly a o nichž se v Praze zajisté dobře vědělo, byly slibným naznačením, že české návrhy od krále Ludvíka nebudou zamítnuty.
Než další průběh jednání byl přece jiný, než Jiřík i Marini čekali, a to nejen v Benátkách, v Burgundsku i v Uhrách, nýbrž i ve Francii, kde na dvoře královském ani po rychlém obratu Ludvíkově proti Římu nechybělo mocných vlivů, které byly na odpor většímu sblížení česko-francouzskému. A tak, zatím co již papežská diplomacie všude podle možností proti Jiříkovi pracovala, nastávaly ve shodě s novou situací i změny plánu, takže se místo knížecího spolku do popředí vsouval návrh spolku mezi Čechami s Francií s ostřím proti Burgundsku. Podle toho vypadla roku 1464 i konečná smlouva, jíž byly jen obnoveny starší přátelské smlouvy česko-francouzské. Naděje na větší úspěch selhaly. Leč i tentokráte, jako v jiných případech, se v zdánlivém nezdaru přece skrývaly cenné možnosti, které, podávajíce zatím jen dosti málo potřebám okamžitým, slibovaly více do budoucnosti. Původní projekt knížecího spolku se sice ukázal utopickým snem, jemuž však Jiřík, nezabývaje se jím déle, než bylo vhod jeho úmyslům, neobětoval nic ze skutečných svých zájmů, ale přece v něm intensivně zasvitla velká, třebaže zatím nečasová myšlenka, která již nezmizela s očí lidstva, toužícího po zlatém ovoci pokoje, chráněného nejvyšší autoritou politickou. Mimoto zbyly z jednání s Francií i s ostatními účastníky Jiříkovi určité výhody, jejichž cenu při hrozícím již konfliktu s kurií římskou nelze přehlížeti. Přes to, že mínění kurie o kacířství Jiříkovu bylo v diplomatických kruzích již hodně známo, nevzpírali se knížata politickým stykům s ním, a spory mezi kurií a králem Ludvíkem činily již alespoň část dvora francouzského přístupnou myšlence nového koncilu jako vlastního rozhodčího o sporných věcech, která již od delší doby zaměstnávala i okolí Jiříkovo, naznačujíc tím společnou cestu, kde se mohla brzo sejíti oposice česká i francouzská.
Otázka turecká, která tragickým svitem marnosti ozářila v srpnu 1464 i konec papeže Pia v Anconě před výpravou, jíž bylo již předem vtištěno znamení nezdaru, znovu ožila v české politice novými počiny Martina Maira i Řehoře Heimburka, které souvisely částečně s dřívějšími plány římského království i knížecího parlamentu a tak znovu dodávaly Jiříkově politice rázu více méně universalistického. V prvním případě však Mair, jako již dříve, roku 1461, znovu v nabídkách, jež jménem Jiříkovým v Římě za přímluvné akce knížat, usilujících o smír mezi Jiříkem a kurií, podával Ludvík Bavorský, zajisté překročil meze možností Jiříkových. Jiřík v těžké situaci, nechtěje, aby došlo k samému boji, jenž by podvrátil jeho dílo znovuzřízení, mohl připustiti, aby papež nebyl nucen opět přímo uznati zrušená kompaktáta. Mohl též učiniti značné ústupky při slibované restituci jmění církevního i při otázce pro kurii tak obtížné, při potvrzení arcibiskupství Rokycanova, které by snad bylo od kurie vyváženo přijetím arcibiskupské kandidatury jednoho ze synů králových, kdežto druhý syn měl býti uznán za nástupce Jiříkova na trůně královském. Než ani za podmínku, která později v historické tradici vynesla Jiříkovi tolik pohrdlivého výsměchu, za uznání za císaře cařihradského, nemohl Jiřík souhlasiti s přičítaným jemu slibem, že sám i s rodinou svou přestoupí na katolictví. Námět císařství cařihradského sám nebyl tak fantastický, jak se zdá: bylo to jen pokračování plánu o království římském, podložené závazkem, že se proti Turkům užije podstatné části české moci vojenské; byl to závazek těžký, ale čeští utrakvisté byli by snad k němu přistoupili, jen kdyby Řím byl býval ochoten jej zaplatiti povolností náboženskou. Co znamenala vojenská i finanční síla zemí českých v té příčině, ukázala jejich pozdější obětavá účast na staletém zápasu proti Turkům za Habsburků.
Myšlenka, vrhnouti proti Turkům na váhu českou zdatnost vojenskou, byla by měla ještě více vyhlídek na úspěch, kdyby se byl splnil program, s jakým se již rok po Mairovi (1466) ujímal v Praze nové prostřednické akce knížecí Řehoř Heimburk, jenž více nežli na intervence knížat jiných počítal na přímou unii mezi Čechami, Uhrami a Benátkami, která by se stejně zasadila o vyrovnání sporu mezi Jiříkem a kurií, jako o společnou vojenskou akci proti Turkům. Bylo by k tomu především třeba dobré vůle se strany uherské, od krále Matyáše, jenž, stejně jako Benátčané ve východním Středomoří, byl již z Balkánu ohrožen tureckou rozpínavostí a jehož historickou povinností bylo, čeliti tureckému náporu s vytrvalou a důslednou energií. Leč jeho ctižádost se obracela směrem opačným, právě proti Jiříkovi, vycházejíc vstříc zaslepené politice kuriální a nedbajíc, že se tak osudně prohřešuje jak na životních zájmech svého státu, tak na křesťanské Evropě vůbec.
To, co učinil Matyáš, bylo by se podle předchozího běhu událostí, zvláště za války husitské, spíše mohlo čekati se strany německé. V tom však právě byl nejlepší výsledek německé politiky Jiříkovy, že se v Říši nenašel nikdo, kdo by se byl, i za cenu koruny české, ujal těžkého úkolu vykonavatele

Mistr Jan Hus přednáší svou obranu v Kostnici. Iluminovaný obraz v kališnickém Litoměřickém kancionálu z let 1510-14. (Městské museum v Litoměřicích.)

papežského nálezu z 23. prosince 1466, jímž byl „syn zatracení" Jiřík, jako kacíř a křivopřísežník, zbaven trůnu i všech práv. Jestliže kurie se svou snahou, vyvolati proti Čechám nové kruciáty, měla i tehdy přece jisté úspěchy v kruzích lidových, knížata, třebas nikoliv zcela bez rozpaků, zůstali k jejím výzvám chladni, správně hodnotíce velkou i v této situaci moc Jiříkovu a zčásti se ani tehdy nevyhýbajíce stykům s ním. Ostatně právě tehdy, kdy již v Čechách válka s domácí panskou jednotou byla jistá (14. dubna 1467), Jiřík svou apelací k příštímu obecnému koncilu podal jim právní titul, aby se do českého sporu nemusili mísiti, a na straně polské zase přímou nabídkou českého trůnu synu Kazimírovu ochromil svůdnost podobných plánů svých odpůrců, odbojných pánů, kurie i Matyáše Uherského.

Po prvotních těžkých ztrátách proti Matyášovi postupně vyrovnávala Jiříkova energie i obratnost situaci, třebaže se při tom mohla spoléhati jen na odolnou sílu vlastního českého utrakvismu. Leč ta se pod jeho znamenitým vedením ukázala schopnou nejtěžších úkolů, znovu překvapujíc všechny odpůrce svou pružnou vytrvalostí. Císař i papež se již viklali a Matyáš stále více nabýval nepříjemného přesvědčení, že zaběhl v slepou uličku, v níž bude nucen všechny své výboje zase vrátiti. V tuto slibnou již situaci však osudně zasáhl nepříznivý zdravotní stav Jiříkův, který 22. března 1471 sklátil jej předčasně do hrobu ve věku sotva padesáti let. Jiříkova smrt byla tragickým obratem v historii utrakvismu, zavřevši, třebas ne hned a docela, úžasné výhledy, jež se právě před ním otevřely. Avšak ať již byl jeho pozdější vývoj jakýkoli, i tak Jiříkovo dílo v něm záslužně působilo dále možnostmi, které mu zachránilo, i příkladem, který mu ukázalo. Význam Jiříkův sahal však dále. Jeho příklad nebyl jen dědictvím utrakvismu, nýbrž dědictvím obecným, neboť naznačoval, jak je možno spravedlivě, způsobem, jenž již snesl charakteristiku tolerance, vládnouti státu, rozdělenému národnostně i nábožensky, a jak je možno stálým, bdělým a prohlédavým úsilím využíti možností, které jsou dány státu střední velikosti, k tvůrčímu řešení důležitých a celé velké oblasti zasahujících problémů mezinárodních, a to způsobem v pravdě tvůrčím, vnukajícím kromě podnětů prchající chvíle i podněty dále živé.

Literatura: Fr. Palacký: Dějiny národu českého IV. 1-2. — W. W. Tomek: Dějepis města Prahy VI.-VII. — Arn. Denis: Konec samostatnosti české (1893). — A. Bachmann, Geschichte Böhmens II. (1905). — R. Urbánek: Poděbradský věk (České dějiny III. 1-3, 1915 a d.). — Týž: Husitský král (1926). — Týž: Dvě studie o době poděbradské (1929). — H. Markgraf: Über Georgs von Podiebrad Project eines christlichen Fürstenbundes (Histor. Zeitschrift XXI., 1869). — A. Denis: De Antonio Marini (1878). — N. Jorga: Un auteur de projet de croissade Antoine Marini (Études d'histoire du Moyen âge dédiées à G. Monod, 1896). — J. Kapras: Mírový spolek Jiřího z Poděbrad (Právnické rozhledy (1919). J. Pogonowski: Projekt związku wladców Jerzego z Podiebrad (1932). — Jos. Kliment: Svaz národů Jiřího z Poděbrad a idea jediné světovlády (1935).

Rudolf Urbánek

Češi a války turecké

TŘEBAŽE se od počátku století 15. vracela o Uhrách honosná charakteristika, že jsou štítem Evropy, a třebas později, od roku 1526, byly rozličné její varianty spojovány i se jmény Habsburků, vládnoucích nad zeměmi uherskými, rakouskými i českými, měla obrana Evropy proti Turkům hned od počátku silné zabarvení české, silnější, než bývali ochotni přímo přiznati jak Maďaři, tak Habsburkové. Zato si toho byli záhy vědomi Češi sami, a to tím spíše, že viděli, jak jejich těžké oběti krve i peněz nedocházejí spravedlivého uznání. Již na samém konci 16. století slyšíme charakteristický stesk Václava Vratislava z Mitrovic, podnícený vlastními zkušenostmi z cesty do Cařihradu: „Království předtím nejslavnější (uherské) násilí trpí, národové okolní velikým strachem chřadnou, a my, nebozí Čechové, mnoho jsme bíd a neřestí skrze války v Uhřích těchto časů pocítili, nesčíslná summa peněz ven ze země vynesena, nesčíslný počet znamenitých lidí a našich milých přátel Čechů v Uhřích zůstalo a pobito jest, takže ta uherská země již nikterak za to nestojí." Krátce potom Mikuláš Dačický ve svých pamětech, vytýkaje při roku 1606, co stála poslední čtrnáctiletá válka turecká na lidech i na penězích, „zvláště Čechuom", neváhal připojiti rázný závěr: „Země uherská jest krchov Evropy." Výroky ty měly již svou obdobu předtím, roku 1585, u Daniele Adama z Veleslavína, jenž se zjevným hrotem proti Habsburkům vzpomínal dob, kdy čeští králové, nemusíce se obtěžovati břemenem správy nebo obrany cizích království, vládli jen v českém království jako panovníci nejbohatší, nejslavnější a nejmocnější: „Jakož i teď nedávno moudří a milovníci vlasti své rozjímati o tom počali

a podnes v pochybnosti zůstává: také-li království uherské za to stojí, co jsou Čechové pro ochranu jeho peněz z své země vydali." A tento, českými zkušenostmi s Habsburky ospravedlněný egoistický tón se ozval i po stu letech u Balbína, když zdůrazňoval, „že od časův Ferdinanda I., nerci-li Vladislava II., na obranu Uher z Čech tolik peněz se sebralo i dalo, že za ně možno by bylo koupiti kterékoli království." Em. Tonner v poznámkách ke svému překladu Pavla Stránského „Respublica Bojema", uváděje tyto citáty z Veleslavína i Balbína, neopominul přímo svůj výklad zahrotiti proti domýšlivé chvastavosti maďarské, jež, vynášejíc vlastní zásluhy v zápase proti Turkům, ráda zapomínala zásluh cizích, zvláště českých, ač Maďaři sami „často skoro více přispívali k tomu, aby se Turci do Uher dostali a tam se udrželi, než aby byli vypuzeni".

Spojitost mezi Čechami a válkami tureckými měla již své předzvěsti hned od roku 1362, kdy Turci dobytím Drinopole zaujali pevné místo na Balkáně. Právě tehdy Benátčané znovu užili v Archipelagu pomoci horníků z Kutné Hory, a to ne již, jako dříve, k vlastnímu dolování drahých kovů, nýbrž k účelům válečným, k pracím zákopnickým proti povstalcům na Krétě, a nebylo to zajisté naposledy; avšak v další době většího významu na Balkáně nabyli proti Turkům čeští žoldnéři, zvláště když vstupem Lucemburkovce Zikmunda se stal boj proti Turkům základním motivem, jenž, třebas častěji musil ustoupiti jiným, okamžitě naléhavějším otázkám politickým, přece se důsledně vracel, dodávaje Zikmundově politice rázu opravdu evropského. Jaké místo v jeho plánech zaujímalo „passagium transmarinum" (cesta za moře), je nejlépe patrno z jeho posledních dnů ve Znojmě roku 1437, kdy, jsa již více mrtev nežli živ, přece stále doufal, že nezemře, dokud nevykoná tažení do Svaté země.

Zikmund se sice již roku 1420 stal králem českým, ale česká otázka církevní dlouho vážně křížila jeho plány turecké. Teprve po bitvě u Lipan se zdálo, že nastalá harmonie mezi císařem a Čechy bude i těmto plánům na prospěch, zvláště tím, že se umožnilo užíti proti Turkům uvolněných v Čechách zbytků rot polních. Vítězství 24. června 1437 blíže Smedereva, při němž se nám již kromě vůdčího jména Slováka Pankráce ze Sv. Mikuláše ozve i několik jiných českých jmen, zvláště Jana Jiskry z Brandýsa, bylo v té příčině dobrým ukazatelem. Tehdy snad po prvé viděla Praha ve svých ulicích spolu s osobami čtyř zajatých pašů i odznaky turecké. Smrt Zikmundova, která nastala brzy potom, nerušila nově vznícené naděje v účinnější českou účast na zápase s Turky, neboť jeho zeť, Habsburkovec Albrecht II., který byl jako jeho tchán také králem římským, spojil pod svou vládou se zeměmi rakouskými i království české a uherské. Třebaže to byla stále ještě jen unie personální, za níž bylo mezi jeho zeměmi jen málo užších styků, přece již bylo možno doufati, že za většího ustálení poměrů i v Albrechtových zemích mimouherských nabude větší váhy a důrazu myšlenka obrany proti Turkům, jejichž útočná vlna se již dotýkala linie dunajské.

Než politická skutečnost s rychlým úmrtím Albrechtovým i s prudkými spory i boji plašila tyto iluse, a nebýti vojenské zdatnosti Jana Hunyada, jenž od druhé poloviny let čtyřicátých ve většině Uher za interregna zastával místo královo, byla by tehdy expanse turecká nepochybně dosáhla i v samých Uhrách znamenitých výsledků. Jak při tom byla Hunyadovi vhod pomoc českého žoldnéřstva, jak Hunyad spojením české vozové taktiky a její dělostřelby s útočnou uherskou taktikou obrněné jízdy dovedl úspěšně čeliti Turkům, jejich rytířské jízdě spahijské i jejich znamenité pěchotě janičárské, uznávali i pozorovatelé cizí. Jestliže se nové české vojenství tak prospěšně uplatňovalo v boji proti Turkům, třeba pouze ve své formě žoldnéřské, která tu zatím jen částečně mohla padati na váhu, není divu, že mnozí uvažovali, jak by teprve bylo, kdyby král Jiřík Uhrám pomohl se vší sjednocenou českou mocí vojenskou. Aby se však tyto velké možnosti staly opravdovou politickou realitou, byly by se musily splniti různé předpoklady kompromisu mezi politikou papežskou a Jiříkovou. K tomu však nedošlo včas ani v Římě, ani na královském dvoře Hunyadova syna Matyáše, jenž svými ctižádostivými plány, vycházejícími vstříc tužbám kuriálním, zaváděl uherskou politiku na západ, místo aby hleděl soustřediti vojenskou moc Uher i Čech proti Turkům. I potom, když mu konec české války vynesl s titulem krále i většinu území státu českého, byla jeho ctižádost zaměřena stále vžitou již směrnicí západní na újmu životních zájmů Uher i všeho západního křesťanstva.

A co bylo promeškáno za něho, nebylo napraveno ani za následujících po něm slabošských Jagellovců, ani za energičtějšího již režimu habsburského. Výhody nové situace, jež za Jagellovců znovu spojovala země uherské s českými a jež pak v zápětí, hned od roku 1526, spolu s vládou habsburskou sdružila v této unii i všechny habsburské země alpské, byly opět neomluvitelně mařeny nezkrotným egoismem politických representantů uherských, dbajících více zájmů osobních a stra-

nických nežli celkových; v tom pak s nimi občasně závodil i habsburský absolutismus, nedbaje, že zarputilým lpěním na svých plánech politických i církevních jen jitří novou oposici uherskou a že tak podlamuje vlastní základ společného postupu proti Turkům i udržuje, ne-li ještě rozšiřuje jejich mocenskou sféru v Uhrách. Žádné apologie, ať již sebe sofističtěji chtěly nebo chtějí Uhry nebo Habsburky obhájiti a jejich vinu ukázati v mírnějším, smířlivějším světle, nestačí k jejich ospravedlnění. Tak se také stalo, že i stálé veliké oběti sousedních pomocníků, v první řadě zemí českých, měly více méně jen význam konservační, zadržujíce na západě i na severu Uher rozpínavou tureckou vlnu, jež od roku 1541 měla již ve vlastním pašalíku budínském pevné a trvalé východisko.

Pro český živel měla tato obrana význam, že jí bylo nejen podstatnou měrou odvráceno turecké nebezpečí od Moravy, nýbrž že tak před ním byla chráněna i hlavní složka uherského panství habsburského, Slovensko, složka, která znamenitě rozšiřovala českou národní i kulturní základnu, třebaže státní rozdělení mezi státem českým a uherským i za těchto, velmi těsných souvislostí trvalo dále, takže Slovák neměl v zemích českých práva obyvatelského, jak to platilo i v Uhrách v případě opačném o příslušnících státu českého. Tento státoprávní zřetel ovšem působil, že vláda společného panovníka v obou státech ještě neznamenala ústavně ani prakticky splynutí obou území, což mělo důležité následky pro jejich obranu. České země byly až do roku 1627 povinny hájiti jen hranic vlastního státu, nejsouce vázány k tažením za tyto hranice, a jejich pomoc k obraně Uher, vojenská i finanční, i když vycházela ze zájmu o vlastní bezpečí, byla dobrovolná. Bylo sice při tom pochopitelno, že se její povolení i plnění neobešlo bez námitek i odporu stavů jednotlivých zemí korunních, které opět přes ústavní celistvost koruny české měly v jejím rámci značně samostatné postavení autonomní; bylo by však nesprávné tuto neochotu a liknavost zdůrazňovati, protože nakonec, tak nebo onak, ke skutečné pomoci zemí českých přece vždy docházelo, a pomoc ta byla položkou, bez níž obrana Uher nebyla myslitelná. Tato česká pomoc byla tím významnější, že stavové uherští jevili k obraně vlastního území státního ochotu ještě menší, chtějíce toto těžké břímě svaliti jen na krále samého. Toto stanovisko bylo již v době Ferdinandově se strany sedmihradské charakteristicky formulováno těmito slovy: „To však žádají, aby je Vaše Milost chránila, avšak ne na jejich náklad, protože praví, že se proto Vaší Milosti poddali, aby je ona bránila a chránila." Jinak ani k prokázané pomoci cizí nebývala maďarská ješitnost uznalá, nerada snášejíc přítomnost cizích žoldnéřů v zemi a leckdy se s pohrdavou chvastavostí nad ně povznášejíc, jako když se roku 1526 před bitvou u Moháče tvrdilo, že k zahnání Turků postačí jen prsteny od Uhrů nošené.

Jestliže se zřetel k tureckému nebezpečí projevoval různě v zemích českých již v době, kdy ještě nebezpečí toto bylo poměrně vzdálené, ať při volbách Albrechta Rakouského roku 1438 a Ferdinanda I. roku 1526 nebo při příležitostných povolováních hotovosti zemské (jako roku 1456 nebo zvláště roku 1526 k Moháči), tím spíše a ochotněji k vydatné pomoci docházelo, když se nebezpečí to již vážně přiblížilo k hranicím státu českého. I když Rezkova čísla hotovostí zemských z roku 1529 i 1532 značně zredukujeme (z Čech prý roku 1529 bylo 40.000 pěchoty a 20.000 jízdy, z Moravy 25.000 pěchoty a 16.000 jízdy, takže prý z celé české koruny bylo vojska skoro dvakrát více nežli oněch 70.000 vojáků, jež měl tehdy Ferdinand z Říše, ze Španěl atd.) — přece to bylo vždy několik desítek tisíc vojska korunního, které se na moravské hranice sebralo, aby se Turkům postavilo. Slova Ferdinandova z roku 1530 stavům ze zemí alpských, že loni byla Vídeň zachráněna ne od nich, nýbrž pomocí Čechů a jeho vlastním přičiněním, měla o Češích platnost i pro všechnu budoucnost. Pokud šlo o vlastní obranu Vídně roku 1529, měli i zde vynikající účast čeští žoldnéři, jichž, nehledíc k jiným, porůznu rozptýleným, bylo ve skupině Arnošta z Brandenštejna na 3000; z českých jmen při tom vzpomínaných zvláště nás zaujme osobnost i odjinud známého hejtmana Petra Peřiny z Maličína, jejž mezi jinými při té příležitosti svými verši oslavil Hans Sachs. Bohužel, ani tehdy, ani jindy nebylo veliké sebrané moci proti Turkům použito, jak by se hodilo, jednak pro odpor účastníků tažení, hledících se omeziti jen na akci obrannou, jednak však i pro povážlivé nedostatky vrchního velení, které nestačilo na veliký ofensivní úkol.

Avšak v každém případě bylo z české účasti na zápasu proti Turkům v celé době předbělohorské patrno, že české vojenství, třebas již v 16. století nezaujímalo tak vynikajícího místa, jako ve století předcházejícím, přece stále podržovalo značný význam, jak v defensivě svými hotovostmi, jejichž vojenská hodnota přece jen byla vyšší, než jak ji líčily současné posměšky, tak v ofensivě, dodávajíc jí schopnými a zdatnými silami dobrý lidský materiál stejně v žoldnéřstvu vlastním, jako mezi hejtmany, ovšem spíše na místech podřízených nežli vůdčích. Lze si snadno vysvětliti, proč se česká

autokritika, srovnávajíc chatrnější přítomnost se slavnou minulostí 15. věku, klonila k podceňujícím výtkám, „jako by se — podle slov Pavla Stránského v Tonnerově překladě — národ český již ani nehodil k vojenství a jako by ani sousedé se nepotřebovali báti moci vlasti jeho". Stránský sám arci hned správně dodává (a jeho slova lze uvésti zvláště k vyvážení příliš přísného odsouzení nového českého pokolení po stránce vojenské z roku 1593 od Zikmunda Chotka z Chockova, jenž ovšem sám celou svou osobností mohl sloužiti za opravný doklad své vlastní kritiky): „Přes to vše občas procítala a v útroby mládeže české se vracela udatnost po předcích zděděná, a co při posilách válečných, mnohokráte do Uher vysílaných, znalci pozorovali, vojín náš nepříteli tvář ukazoval, nikoli záda, a když se naskytla příležitost, srdnatě se s ním potýkal." A k osobní české statečnosti, mezi jejímiž slavnými představiteli na tureckých bojištích uvádí Stránský zvláště Petra Rašína z Riesenburka, Viléma Trčku z Lipého a Albrechta Pětipeského z Chýše a Egerberka, přistupovaly na české straně i jiné okolnosti, pro Habsburky v bojích proti Turkům neocenitelné: slavná tradice českého puškařství se přenesla i do století 16. a Habsburkové nejen užívali osvědčené pomoci zkušených českých výrobců děl, prachu střelného i jiných vojenských potřeb, nýbrž si je přímo od českých měst z jejich bohatých zásob vypůjčovali, zvláště děla a munici, takže české země i po stránce technicko-vojenské byly pro ně vždy pohotovou zásobárnou. Pokud pak šlo o osobní moment žoldnéřský, ani v 16. století nelze vedle Uher přehlédnouti Polska, kde i tehdy pokračovaly české vojenské tradice z vojen s Řádem německým z 15. století a kde v bojích s Tatary bylo druhé bojiště, na němž se proti islamu česká vojenská zdatnost uplatňovala. I to, co dnes víme o české účasti ve válce třicetileté, ukazuje na lichost legendy o naprostém úpadku české bojovnosti a statečnosti v předvečer Bílé hory.

Než, i když náležitě oceňujeme význam přímé účasti českého vojáka v tureckých válkách doby předbělohorské, nebude mu na újmu spravedlivé konstatování, že přes to ještě větší význam nežli čeští vojáci sami měly pro Habsburky české síly finanční. Jejich váha byla tím těžší, uvážíme-li, že tehdy ještě více než v době novější české země předčily stejně svým bohatstvím, jako lidnatostí země alpské i zbytek Uher, jenž patřil Habsburkům a jenž mohl na válku s Turky přispívati sotva jednou sedminou toho, co na ni odváděly země české. Jestliže tak svou poplatností byla již tehdy česká koruna základem velmocenského postavení německé větve habsburské, o jejím poměru k Turkům to platilo ještě více. Česká koruna sice roku 1490, po volbě Vladislava Jagellovce za krále uherského po smrti Matyáše Korvína, měla zaplatiti Uhrám za vrácení českých zemí vedlejších 400.000 dukátů, smluvených roku 1478, avšak historik Kalousek správně poznamenal, že „dobrovolné válečné pomoci poskytované z koruny české do Uher proti Turkům, brzo převážily několikrát těch 400.000 dukátů . . ."

Jak byla hodnocena tato poplatní možnost zemí českých a mezi nimi opět v první řadě Čech samých, nejlépe ukazuje memorandum zemského hejtmana štyrského Hanse Ungnada z roku 1541. Návrh v něm obsažený je jistou obdobou pozdějšího decennálního recesu z roku 1748, tím, jak se v něm pomýšlelo na to, jak je poměrně snadno, bez zvláštního zatížení poplatníků, rozvrhnouti roční berni tří milionů zlatých na země české i tak zvané dolnorakouské (obojí Rakousy, Štyrsko, Korutany, Krajinu a Gorici), i v tom, jak navrhoval povolování berně hned na tři léta napřed. Ungnad odhadoval počet vsí v Čechách samých na 35.000 a stejný počet vsí přičítal jak českým zemím vedlejším, tak zemím rakouským, takže již tím by na Čechy samé připadala jedna třetina válečné berně: při průměru 20 zlatých na jednu ves by se sehnalo 2,100.000 zlatých, a zbývající milion by se vybral od ostatních stavů. Při tom Ungnad, vycházeje z nebezpečí, které zvláště ohrožovalo jeho zemi štyrskou, málo dbal státoprávních překážek, které jeho návrhu stály v cestě nejen v státě českém, nýbrž i v Tyrolsku, jež, jsouc ve své odlehlosti méně vystaveno nebezpečí tureckému, také méně dbalo solidarity s ostatními zeměmi habsburskými. Přál si, shoduje se v tom s obecným smýšlením ve Štyrsku i v druhých zemích, stejně s ním od Turků ohrožených, aby se na společném sněmu všech zemí Ferdinandových kromě o berni jednalo zároveň i o společné defensi místo obvyklých hotovostí zemských, aby pro všecky země byl vydán společný policejní řád proti přepychu atd. a aby byla zavedena společná mince. To byly počiny, jež vedly již dále, než čeští stavové — a o ty tu šlo především — byli ochotni povoliti, ať v příčině zásadní o společných sněmech nebo v jejích důsledcích praktických o společných řádech, vytvořujících již věcně z držav habsburských v leccems území jednotné.

Zdálo se sice, že dosažená dohoda na generálním sněmu českém v Praze roku 1542 je již jakýmsi průlomem v české oposici, ale úspěch ten byl jen formální, a ve skutečnosti zůstala i dále platnou zásada, vždy znovu od Čechů zdůrazňovaná, že nikoli společné sněmy, nýbrž jednotlivé sněmy

zemské povolují králi berně i vojsko. Konkretněji právě tehdy vyznačené možnosti berní vysvětlují, proč král i stavové ostatních zemí musili nakonec Čechům povolovati. Z preliminované sumy 1,146.000 zlatých necelá jedna třetina (371.000 zl.) měla připadnouti na země rakouské, na české země vedlejší o něco více, 400.000 zl.; na Slezsko 200.000, na Moravu 150.000 a na Lužice 50.000, takže berně z Čech samých měla obnášeti plnou skoro třetinu zbývající (375.000 zl.). Tomu odpovídaly i úměrné počty vojska pěšího i jízdného, jež za tu berni mělo býti najato, při čemž zaslouží pozornosti, že u zemí českých — a z nich zase u Čech zvláště — převládali podle starých tradic pěší nad jízdou (z 11.300 jízdných a 12.800 pěších z české koruny připadalo na Čechy 3.000 jezdců a 6.000 pěších), kdežto u zemí rakouských byl poměr opačný (4.000 jezdců, 2.000 pěších a 1.000 plavců dunajských). Poměr jednotlivých zemí korunních při tom k Čechám samým byl takový: u Moravy 6 : 15, u Slezska, tehdy ovšem ještě celého 8 : 15 a u Lužic 2 : 15.

Při jiných příležitostech vidíme čísla poněkud jiná, u Moravy o něco větší a u Slezska o něco menší: celkem však bylo by možno předbělohorský berňový poměr v koruně české vystihnouti tak, že Slezsko a Morava obyčejně platily „tolik nebo o něco více než Čechy a obě Lužice dohromady“ (Placht). Nebylo to na základě nějaké stálé proporce, nýbrž záleželo při tom na důrazu, s jakým se stavové jednotlivých zemí bránili proti předlohám panovníkovým. To platilo i o proporci zemí korunních k zemím rakouským. Možno-li zde od roku 1542 přibližně určiti poměr zemí českých i rakouských jako 64 : 36, v letech 1552—64 se poměr ten pro české země ještě zhoršil (67.5 : 32.5), až na počátku 17. století se zase přiblížil k poměru z let padesátých a šedesátých.

Čeští stavové se již v době jagellovské za osobní unie s Uhrami báli, aby českých berní nebylo používáno k účelům jiným, než k jakým byly povolovány. A obavy ty se ještě zvýšily za Habsburků, kdy hned roku 1527 se setkáváme s důraznou stavovskou oposicí proti vývozu peněz ze země. Jestliže to v prvních dvaceti letech vlády Ferdinandovy zčásti souviselo i s liknavou nedbalostí při odvádění berní, rokem 1547 s královým vítězstvím nad odbojem stavovským nastal obrat na prospěch moci královské, která odtud vystupovala s větším sebevědomím a důrazem i v bernictví a postupně žádala také nové, vyšší daně. Posměšný Ferdinandův název „Bernibrandus“ nabýval tu pravého významu, a jak při vší nespokojenosti stavů (mezi nimiž, mezi stavy vyššími a městy, právě o berních byly tuhé spory) vysoké berně, ať již v té či oné formě, se vzívaly, dobře svědčí kronikářská poznámka Dačického při smrti Ferdinanda I., jak kromě různic a nesnází jiných „berně se ukládaly prvé nebejvalé, potom v Čechách zobyčejené“.

Vítězství z roku 1547 vyneslo králi nejen veliké trvalé berňové zatížení měst stálou dávkou nápojovou, věčným posudným, nýbrž i rozsáhlé konfiskace, jimiž se mu dostalo v moc neméně nežli 758 svobodných zboží, nehledíc ke statkům zapsaným a církevním, jichž bylo přes 400. Opatrné hospodaření s touto územní massou zjednávalo české komoře nadlouho znamenité důchody, z nichž však veliká většina byla opět pohlcována zahraniční politikou habsburskou, především ovšem válkou s Turky a spory sedmihradskými, které si zvláště v letech 1593—1606 vyžádaly nových těžkých obětí. Náklad na žoldnéře v Uhrách hrozivě stoupal. Kdežto roku 1542 obnášel 1,325.000 zlatých, na konci vlády Ferdinanda I. činil již 1,610.000 zlatých. Úměrně s tím rostly i výlohy na uherské pevnosti, kde suma 600.000 zlatých z roku 1549 vzrostla roku 1572 na 1,400.000 zl. a roku 1580 na 1,500.000 zl. Na posádky v báňských městech slovenských na počátku dotčené 14leté války platily Čechy a Morava ročně 300.000 zl., kdežto Slezsko přispívalo na udržování hranic hornouherských, jež samo ročně stálo 367.000 zl. Roku 1606 bylo třeba na uherské pevnosti skoro 3 milionů a celková obrana ročně tehdy přicházela na 6 milionů. Protože pak řádný důchod z doby Ferdinandovy obnášel jen asi 1 milion a výnos berní také tolik, je patrno, jaké musilo býti berňové zvýšení, aby se jen přiblížilo k výši dotčených obrovských nákladů, jejichž značnou část bylo ovšem třeba krýti půjčkami, jež ovšem splácením úroků i dluhů samých nově zatěžovaly poddané a zvyšovaly jejich berně. Tak Čechy, jež za 14leté války platily ročně přes 590.000 zl., v posledních letech před Bílou horou, za míru, musily na mimořádných berních povolovati skoro 1 milion, tedy i se zeměmi vedlejšími 2 miliony, celkem více než třikrát tolik než na konci vlády Ferdinanda I.

Kdybychom měli všecky ty obnosy, jež ze zemí českých nenávratně plynuly do Uher, přepočítati úměrně s jejich věcnou hodnotou na naši měnu (je to obtížné zvláště proto, že hodnota peněz průběhem dob silně kolísala), došli bychom k závratným sumám, jimiž český stát platil své bezpečí i jednotnost proti Turkům a jež mohly býti ve svém rozsahu i ve své trvalosti značně redukovány, kdyby bývalo bylo u Habsburků i u stavů uherských více smyslu pro historickou odpovědnost.

Takto za viny i omyly cizí odnášely nezasloužený trest české země na nenahraditelnou újmu svých nejživotnějších zájmů, hříšně zanedbávaných. A v tom se přirozeně pokračovalo i v době pobělohorské, za níž ještě větší závislost politických stavů na moci králově nedovolovala, aby se Čechám po spoustách války třicetileté dostalo náležitého oddechu.
I poslední stadium válek tureckých, jež konečně na konci 17. století vedlo k ovládnutí celých Uher, uložilo zemím českým znovu velikou daň krve i peněz, jejíž pravou míru zatím, za nehotového stavu badání monografického, daleko ještě zůstávajícího za naším poznáním doby předbělohorské, můžeme jen tušiti, zvláště na základě Pekařových studií o českých katastrech. Chtěli bychom býti lépe informováni jak o české účasti na novém, stálém již vojsku habsburském, tak o české poplatnosti. V první stránce zatím nelze jíti mnohem dále za povšechná naznačení, jak početní sílu českých vojáků odhadoval dříve Tomek a nyní ji odhaduje Fr. Kurfürst: praví-li Tomek, že ve vojscích, jež za Leopolda I. bojovala v Uhrách i na Rýně, byla „dobrá třetina vojínů českých a moravských" a uvádí-li naproti tomu Kurfürst, že roku 1684 bylo ze zemí českých žádáno 8.000 rekrutů a z alpských 4.000, takže prý s připočtením podílu slovenského dodávali tehdy Čechoslováci císařskému vojsku „nejméně tři čtvrtiny celého počtu", zdá se odhad Tomkův býti příliš nízký, ale Kurfürstův naopak poněkud vysoký, při tom však přece dobovým poměrům bližší. Zdá se, že se tu vrací obdoba berního poměru předbělohorského, přibližně $^2/_3$ k $^1/_3$, jak ukazuje i poznámka Pekařova, že roku 1684 3.917 rekrutů jenom z Čech činilo 32.6% z celkové sumy 12.000 rekrutů; ovšem po jistém kolísání od roku 1706 Čechy odváděly ročně 6.528 rekrutů, na deset berních osedlostí po jednom rekrutovi (v letech 1734—46 však již přes 9.600 ročně). Počítáme-li, že v Čechách po válce třicetileté nebyl celý jeden milion obyvatel i že voják se tehdy odváděl na celý život (dobrovolně naverbovaný na 8 až 14 let), uznáme závěr Pekařův, že císařské vojenství pohlcovalo u nás v 17. až 18. století poměrně daleko více pracovních sil, než naše armáda dnes (Pekař praví: „několikrát tolik").
Po Bílé hoře bylo vlastní berní vojenskou t. zv. ordinarium militare, vlastní to daň poddanská, vedle níž však již od roku 1685 stálou rubrikou rozpočtovou bylo i extraordinarium militare, panský to podíl na dani vojenské. V letech 1685—97 z celkové pomoci 1.17 mil. zl. od českého sněmu povolované, platili poddaní jeden milion a vrchnosti pouze zbývajících 170.000 zl. Pekař přímo nazývá tuto poddanskou daň krutou, ježto v zemi, která se dotud neprobrala z hrozných spoust války třicetileté a v níž podle toho byl výnos poddanské půdy velmi nízký (od let 1680—1750 se do počátku 20. století zvýšil o 164%), převyšovala se svými ostatními příplatky značně selské zdanění před válkou světovou. Proti 18 milionům české daně pozemkové spolu s daní domovní činilo v letech před válkou světovou jen poddanské ordinarium militare přes 11 milionů korun. A to vše za poměrů, na něž si nepřestávaly sněmy stěžovati, při veliké láci plodin zemědělských, při nedostatku pracovních sil i při nedostatku peněz „k vypsání nemožném"! Při tom jako dříve v době pobělohorské bylo nutno i tehdy pomáhati při splácení úroků a dluhů královských, které stavové na sebe brali. Na Moravě k tomu přistupovaly, jako kdysi za bouří bočkajovských na počátku 17. věku, ohromné škody hmotné, působené vpády uherských rebelů spolu s Tatary a Turky. Čím dále pak, tím bylo hůře, zvláště když války turecké ani po dobytí celých Uher za Karla VI. nepřestávaly. Daň vojenská v letech 1706—14 dosahovala $3^1/_2$ mil. zl.; v dalších letech sice poněkud klesla (2.2—2.8 mil. zl.), ale roku 1735—40 se již zase žádalo 3—3.15 mil. zl. Není divu, že v tomto hrozném tanci čísel české poplatnosti připadala i zlá doba Leopolda I. jako zlaté časy.
Při tomto soustavném ožebračování koruny české „nesčíslnými již a neobsažitelnými daněmi" zajímá nás opět otázka proporce zemí českých a rakouských. Roku 1655 sice byl na prešpurské konferenci, jež byla novým pokusem o společné sjezdy zástupců všech zemí habsburských, ujednán nový klíč, podle něhož české země, tehdy již zmenšené o obě Lužice, měly platiti na vojenskou kontribuci 10 dílů a rakouské bez Tyrol 8 dílů, a z toho Čechy samy $^3/_6$, Slezsko $^2/_6$ a Morava $^1/_6$. Již však v letech 1679—83 se vrací známý poměr 65.28 : 34.72 a později za Karla VI. v letech 1716—39 připadalo dokonce na české země 75·8%. Dolní Rakousy tehdy platily 11.5%, Horní Rakousy 5.6, Štyrsko 4.3, Korutany 1.7 a Kraňsko 0.9; kromě toho na Tyroly s Goricí a na ostatní země neuherské připadalo jen $^1/_{16}$ obnosu z pěti dotčených zemí alpských, na všecky pak země uherské jen $^1/_2$ kontribuce zemí českých.
Česká služebnost cizím v podstatě zájmům nemohla být ostřeji a tragičtěji osvětlena než těmito čísly, jimž v zemích českých zcela odpovídala smutná skutečnost. I je pochopitelno, že právě na počátku nových bojů s Turky, které opět byly podstatným podnětem této české mizerie hospodářské, Pešina roku 1663, kdy Morava opět byla vystavena vpádům uherským a kdy již i samy Čechy byly jimi

ohroženy, vydal svou výmluvnou výzvu k světu křesťanskému k novému společnému zápasu proti tomuto nebezpečí, „Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae, Hungaria, flamma belli Turcici ardens". V tomto pokračování starší české literární tradice o Turcích, v níž roku 1594 bylo Kocínovo i Veleslavínovo vzdělání německého spisu Löwenklauova „Kronika nová o národu tureckém" významným článkem a k níž patřil současně s ním dokončený Budovcův „Antialkoran", byla již obsažena tucha nových běd, valících se na české země, proti nimž chtěl vlastenecký Pešina svým způsobem přispěti k postavení obranné hráze. Pešina sám se toho již nedočkal (zemřel 1680), jak byl roku 1683 podniknut poslední mohutný nápor turecký na západ, obležení Vídně, a jak potom přece jen došlo k jistému splnění jeho snů o mohutné křesťanské koalici proti Turkům, při čemž, jako jindy, nemohla ovšem chyběti ani znamenitá účast česká.

Pešina se sám nedočkal ani toho, jak znovu se špatně při tom osvědčila uznalost habsburská k Čechům za jejich veliké služby a oběti. Případ Kašpara Zdeňka Kaplíře ze Sulevic, jehož veliké zásluhy o obranu Vídně roku 1683 byly nesporné, byl pro poměr Habsburků a rakouské společnosti k Čechům symbolický. Jako ohromná česká poplatnost zůstávala u obou těchto činitelů naprosto nedoceněna, tak bylo i s českou statečností, která se právě v případu vídeňském mohla osvědčiti nejen v regimentech, účastných na obraně habsburské kapitály, nýbrž v tomto případě i způsobem opravdu vůdčím, zdatně závodícím s představitelem rakouského Němectva, s Arnoštem Rüdigerem ze Starhemberga. Kaplíř, vnuk Kašpara, popraveného roku 1621, jejž roku 1631 nacházíme v Čechách mezi Thurnovými dragouny, který však již od roku 1634 byl trvale členem vojska císařského, přese všecky služby, potom Habsburkům prokázané, zůstal jim přece Čechem v tom nenávistném smyslu, jak se již odedávna vžil proti kacířským Čechům na jejich dvoře a jak se i přenesl i na celé vídeňské prostředí. V případě Kaplířově se spojila obojí tradice, vídeňská, rakouská nepřízeň k češství i habsburská podezřívavá nedůvěra, která, i když jemu nemohla svého uznání odepříti docela, učinila to polovičatě a neupřímně, zůstávajíc daleka toho, aby byla práva velikosti jeho zásluhy. Habsburkové i Rakušani zůstali v té věci důsledni a k nim se připojovali i Maďaři, stejně zneuznávajíce veliké, nepopiratelné zásluhy Čechů i Slováků o obranu střední i západní Evropy proti Turkům a jitříce tím jen proti sobě u nich oprávněné sebevědomí.

Nejdůležitější literatura: Fr. Kurfürst: Válečné dějiny československé (1937). — Rud. Urbánek: Dvě studie o době poděbradské (1929). — Týž: Vladislav Varnenčík (1927). — A. Rezek: Čechové v tureckých válkách (Lumír 1877). — Kamil Krofta: My a Maďaři v bojích s Turky (Čas. Svob. školy polit. nauk v Praze 1934). — Týž: Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v letech 1526-1848 (Osvěta 1917). — Týž: Byli jsme za Rakouska, 1936, str. 142 a d. — Fr. Kameníček: Účastenství země moravské ve válkách tureckých (Zem. sněmy a sjezdy morav. II., 1902, str. 218 a d.). — Týž: Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru Vídeňského od zemí koruny české roku 1605-1606 (Čas. Čes. Musea 1894). — J. B. Miltner: Účast Čechů v obraně Vídně proti Turkům 1529 (1880). — A. Gindely, Geschichte der böhmischen Finanzen von 1526-1618 (Denkschrift. Wien. Akad., Philos.-histor. Cl. 18, 1869). — W. W. Tomek: Sněmy české dle obnoveného zřízení zem. Ferdinanda II. (1868). — O. Placht: České daně 1517-1652 (1924). — J. Pekař: České katastry 1654-1789 (1915). — O. Redlich: Gesch. Oesterreichs VI; (1921). — A. Rezek-Jos. Svátek: Vladaření cís. a krále Leopolda (1893-94). — J. Svátek: Panování Josefa I. a Karla VI. (1895). — J. B. Miltner: Kašpar Zdeněk hrabě Kaplíř, svob. pán ze Sulevic, obránce Vídně proti Turkům 1683 (Program gymnasia v Hradci Král. 1877). — Jos. Alex. svob. pán Helfert: Der Chef der Wiener Stadtvertheidigung gegen die Türken (1883). — Týž: Die Jubiläumsliteratur der Wiener Katastrophe von 1683 und die Kaplíř-Frage (Abhandl. d. Königl. böhm. Gesellschaft d. Wissensch. VI, 12, 1884). — Fr. Mareš: Hrabě Kašpar Zdeněk Kaplíř, sv. pán ze Sulevic (Čas. Čes. Mus. 1883).

Rudolf Urbánek

Zemědělství v 16. století

PRVNÍ středověká kniha o zemědělství, kterou r. 1305 napsal bolognský měšťan Crescentius, byla již v druhé polovině téhož století známa také v Čechách. Podle počtu zachovalých rukopisů byla značně rozšířena a byla čtena v rozličných vrstvách společenských, třebaže se nedostala až k sedlákům. Šířila-li se u nás odborná kniha tak rychle před vynálezem knihtisku, je to nepochybný důkaz živého zájmu a účelné potřeby takové literatury. A nezapomeňme, že to bylo v době gotického velkostatku úročního, kdy panství jen málo hospodařilo ve vlastní režii, nechávajíc zemědělské podnikání poddaným, jimž propůjčilo půdu a kteří byli hospodářsky a sociálně na nízkém stupni.

V následujících dvou stoletích však vzrostl zájem velkostatku o vlastní podnikání. Světový hospodářský vývoj mu vykázal novou cestu: místo braní důchodů z půdy vzdělávati ji při poklesu cen peněz

ve vlastní režii. Domácí hospodářství i společenský vývoj pak určoval podnikatelské metody: při nedostatku pracovních sil volit extensivní odvětví s malou potřebou čeledi a při tom ještě zvyšovati poddanské roboty.

Nový velkostatek, který se v 16. stol. takto úplně reorganisoval v celé oblasti bývalého Československa, měl větší příležitost ke stykům s cizinou než selské hospodářství v době předchozí. V čele stála latifundia velikých šlechtických rodů. Na panských dvorech, které scelovaly dominikální půdu, se kromě pěstování obilí chovaly zejména ovce, a pivovary i rybníky dodávaly nové prameny důchodů. Tento příklad působil svůdně v okolní Evropě, v Německu i v Polsku. O zřejmé skoro závisti svědčí německá průpovídka, charakterisující toto české podnikání: „Schäfereien, Bräuhäuser und Teich machen die böhmischen Herren reich.“

Česká šlechta ovšem opravdu v této době věnovala hospodaření na své půdě značnou pozornost. Jošt z Rožmberka (1488—1539) byl znám i u jiných národů jako proslulý botanik a pěstitel ovocných stromů, vydal také zajímavou Knížku o štěpování. Ze spisů Jana Brtvína z Ploskovic (1540—87) vysvítá, na jakém vysokém stupni bylo pěstování zemědělských plodin a chov zvířectva u hospodářů českých, moravských a slovenských. Vilém z Pernštejna (1430—1521) byl znám v celé Evropě racionálním a intensivním hospodařením na svých statcích. Krčín z Jelčan (1535—1604) ve službách Viléma z Rožmberka zvelebil zboží svého pána tak, že se stalo — zvláště v rybnikářství — daleko proslulým.

Nelze ovšem tvrditi, že metody, jimiž se tehdy na šlechtických velkostatcích v českých zemích hospodařilo, byly vesměs českými novinkami. Jako u nás, vyvíjel se velkostatek v té době i jinde, zvláště v Prusku a Polsku. Vlivy byly arciť často vzájemné. Okolnost, že mnozí šlechtici měli statky v několika zemích, zprostředkovávala výměnu názorů a zkušeností. Rovněž plodně působily příbuzenské svazky a studijní cesty šlechtických synků, směřující tehdy do Německa, do Anglie, Francie i do Italie. Pro země sousední byl však český velkostatek pro svou vyspělost mnohdy vzorem. Hospodářské instrukce, tehdy jediné odborné poučení, šířené rukopisně, ukazují na cestu hospodářských zkušeností z Čech do Polska. Zejména české rybnikářství bylo tak vyspělé, že mohlo býti vzorem i po stránce technické, jak je ukázáno na jiném místě; rožmberské sňatky do Německa přinášely tam i tyto zkušenosti a literatura ze speciálních oborů šla i za hranice, zvláště byla-li to latinská literatura, jako Dubraviova kniha o rybnikářství. Také české ovoce mělo dobrou pověst a Kosmografie z roku 1554 prohlašuje Čechy za ovocnářskou spižírnu Germanie. Zprávy z roku 1588 a 1591 udávají, že štěpy i ovoce míšenských jablek byly z Libochovic poslány do Říma papeži Klimentovi VIII., který po dvou, třech plodech je posílal svým kardinálům, a Bohuslav Balbín dosvědčuje, že jahody v Čechách pěstované převyšují velikost palce a že větších prý tehdy neviděli Italové ani v zahradách papežských.

Po celé 16. a na počátku století 17. se české zemědělství zdokonalovalo. Třicetiletá válka tento vývoj doma přerušila, ale vynesla z národního neštěstí zprostředkovatele české kultury. Čeští emigranti neodcházeli ze země jen s pochodní duchovní kultury, ale šířili také zemědělské a technické poznatky. Zkušenosti při stavbě rybníků a vodních stok jim umožnily, že mohli pracovati na mořských hrázích v Nizozemí.

K Baltskému moři zavál osud českého ovocnáře Jiřího Holíka. Narodil se po roku 1620 v severních Čechách a byl původně dominikánským kazatelem v Plzni a Litoměřicích. Potom přestoupil k evangelické víře svých předků a uprchl do ciziny. Působil nejprve ve Vitenberku, potom v Upsale ve Švédsku, v Královci a nakonec v Rize. Oddal se horlivě štěpařství a učil celé Německo a kraje pobaltské novému způsobu štěpování stromů. Podstatou Holíkových novot je štěpování družením čili kopulací, které vynalezl roku 1678. Tento způsob urychlil zušlechtění stromů proti dosavadním metodám o několik let. Mimo to vynalezl Holík roku 1680 roubování trojhranné, čili t. zv. kozí nožku. Své metody šířil Holík i tiskem. Roku 1684 vydal v Rize svou první zahradnickou knížku Vereinigter Liff- und Ausländischer Gartenbau, roku 1687 napsal práci o pěstování rostlin popínavých a kuchyňských a o šest let později roku 1693 spojil obě díla pod titulem Verneuertes und vermehrtes Dreyfaches Garten-Büchlein. Toto dílo se rozšířilo v mnoha vydáních, z nichž některá byla ovšem vydavateli upravena a rozšířena s velkými změnami; je známo 20 rozličných vydání.

Jiní čeští zahradníci měli v Nizozemí vliv i na pověstné domácí květinářství, do Německa zavedli „míšeňské“ jablko a stejně z jejich práce vyšlo jablko „červené štětínské“ a gdánský „hranáč“.

Flandry se stávají v polovině 17. stol. takřka kolébkou nového zemědělského pokroku, když do osevního postupu byly účelně zasunuty pícniny, jetel a řepa. Česká emigrace snad k tomuto pokroku

přispěla také poněkud svými znalostmi, ale majíc uzavřenou rodnou zemi, nemohla již tuto kulturu přinést nazpět do vlasti. Třicetiletá válka a její následky znemožnily přímé šíření novot přes Německo do Čech a nutily k oklice přes Anglii, která však trvala celé století.
Není po ruce dosti pramenů, aby bylo možno tyto vztahy zjišťovati do podrobností. Jistě však byly tyto styky užitečné na obě strany a přispěly kladně ke kulturnímu vývoji. Dodejme, že to bylo v době, kdy české velkostatky byly ještě v držení starých domácích rodů; tvrdá opatření proti volnosti poddaných, jimiž si tento velkostatek zajišťoval vlastní rentabilitu a vylučoval jejich konkurenční schopnost, nebyla ještě vystupňována k nesnesitelnosti následujících století.
Důležité však je, že následky této organisace českého velkostatku v 16. věku doznívaly po celá staletí.

Literatura: F. Hrubý: Z hospodářských převratů českých v století 15. a 16. Český časopis historický 30, 1924. — V. Černý: Hospodářské instrukce — přehled zemědělských dějin v době patrimonijního velkostatku v 15.—19. století. Praha 1930 (zde uvedena všecka literatura podrobně do roku 1930). — Š. Janšák: Slovensko v dobe uhorského feudalizmu. Bratislava 1932. — V. Vilikovský: Dějiny zemědělského průmyslu v Československu. Praha 1936. — Ol. Mycjuk: Narysy z socijalno-hospodarśkoji istorii Podkarpatśkoj Rusy. I/II. Užhorod, Praha 1937, 1938. — J. Volf: Jiří Holík, průkopník v zahradnictví, Setba 1921. — M. B. Volf: George Holík, inventeur du greffage moderne, Praha 1937. — M. B. Volf: Soupis prací Holíkových a o Holíkovi. Katalog výstavy IV. mezinárodního sjezdu pro dějiny reálných věd. Praha 1937. Václav Černý

České rybnikářství

PŘI VKROČENÍ prvních lidí do oblasti horního toku řek Labe, Vltavy a Moravy představila se jim naše vlast jako ohromná, nepřehledná lesní poušť, kterou protékají řeky s nedopočtem přítoků, potoků, bystřin, ručejů o hojné vodě z lesů bílých či bělčí, nebo černých či jehličnatých. Vody běhuté nadouvaly na nížinách bezedné močály. V soutěskách, v dolinách utvářely plesa, to jest jezera, jezírka s odpadem přebytečných vod na dolejší proudy, k nimž si prodíraly cestu úskalím, křovinami, ostrým rokytím. Kam člověk do proudu pohlédl, všude pestřil se pstruh, kapr, štika v družině různých bělí či drobných rybiček, úhořů a raků. Kronikář Kosmas píše: In Bohemia aquae ex omni parte copiosae et ultra modum piscosae — (řeky se všech stran přemnohé a nad obyčej rybami plné). Praobyvatel Čech jako nomád nezabýval se rolnictvím, ale lovem zvěře, která svou koží ho i šatila, a lovem ryb, jichž zásobu na zimní dobu ukládal do malých nádrží vod. Ty zřizoval primitivně zastavením klidného proudu v potocích nebo pod temenci na svahu lesů, aby ryba dostávala čerstvou vodu. Odtud název pro tyto první rybníky: stav, stávek (= zastavená voda). Nebylo jich málo, vždy rostoucí populace je rozmnožovala. Za vzorníka prvním rybníkářům dlužno prohlásiti bystrého dělníka vodního, bobra, s jeho bobřími hrady a hrázemi. V době, kdy najmě v postě nahrazovala ryba nynější brambory, měl sedlák četné stávky či staviště, jakž dosud zní název trati v Malenicích pod Boubínem a jinde.
Již z doby halstatské (kolem 500 let před Kristem) se u nás setkáváme v mohylách s náčiním k lovení ryb, nejvíce s jakýmisi háky a háčky pro udice. Řecký spisovatel Prokopios ve své Historii válek císaře Justiniána (527—554) líčí v knize III. dovednost Slovanů při stavbách ve vodnatých močálech, u řek, u jezer. Také v těchto místech na povýšeném terénu zanechali svá nejprvnější sídla, zejména u přechodu (brodu) větších proudů. Tu i obchodovali s rybou, sušenou i živou.
Ryba náležela k podstatné části pokrmů našich předků a proto v nejstarších památkách písemných narážíme na rybní názvosloví slovanské. Naši otcové mívali hojnost chleba, masa, ovoce, medu, ryb. Kronikář Dalimil dokonce dí: Čechové (prý) prve chleba nejmějechu, masa a ryby jeděchu. O rybářích kolem Prahy, o pstružnících na Berounsku jdou písemní záznamy od 11. století, rovněž o platech z ryb, řečených skladné. Češi pak ve století 13. přišli na to, že menší bažiny, nejvíce náhorní, které při špatném odpadu vod z hor tvořily dotud na mnohých místech pohyblivou půdu (proto nejstarší stezky zemské mířily po kopcích), lze odvodňovati rybníkem. Nejlepším důkazem toho je rybník Březina nad Jindřichovým Hradcem. Byla prokopána překážka odpadu, potom, když blátivá voda odtekla, překážka nad položeným kbelem (hlavní trouba) byla spojena na hráz, a rybník, živený přítoky z výšiny na slunci, dál trvá a vynáší. Jinde byl močál rybníkem vyveden, ale ukázala-li se nádrž malou, byla rozšířena druhou hrází, připojenou k původní, takže vznikla hráz křivá, jakoby nastavená, ale dobře sloužící. Třeba jen pohleděti na Lazštýn proti Polšti na Hradecku. Někde dočista

ustrojili jednomu rybníku dvě hráze, aby nabyli širší hladiny jako u Dvouhrázního pode vsí Matnou na trati Na Sklenářkách. Ano v západní Moravě se setkáváme na Dačicku s rybníky s trojí hrází, Trojhrazný.

Když naši předkové mokřiny lesnaté krajiny ždářili, mnohá propadlina po dešti nebo přívalu vody se stala přirozeným rybníkem a jeho zakončení hrází, zároveň cestou mezi mokřinami, zejména však v území močálovitém. Tu Češi brzy pro své dobytkářství dovedli pastviny uměle stavěnými stavy (rybníky) odvodňovati na louky. Kolonisační duchovní řády z kněží cizích i domácích brzy pochopily, že česká původní dovednost v rybnikářství jim mnoho přispěje nejenom k zaopatření postního pokrmu ryby, ale též k získání nových pozemků na dvory, které jim zaručovaly blahobytnou existenci na dlouhé časy.

České umění na stavbách rybníků rozkvetlo najmě po 11., 12. a 13. století, kdy četní členové vzmáhající se šlechty se účastnili výprav křižáckých v Palestině a tam spatřili arabské rybníky, vodovody o umělých hrázích, osazených dřevěnými i kamennými kryty.

Rybnikářství brzy na to tak se rozmohlo, že každá ves uprostřed návsi zřídila nádrž vodní, „návesníčky", nejen pro ryby, ale i pro neštěstí ohně, že každý sedlák přistrojil, kde se dalo, primitivní nebo umělejší rybník. Jako kdysi v jezerech a jezírkách (nad stanicí Bránice u Bechyně) nade vsí robili staří ochranná hradiště, tak nyní stavěli zemani či vladykové v rybnících tvrze pro ochranu před nepřítelem, jako ves Houžná, Sedlec u Netolic, ba i veliký hrad Blatná pro bezpečnost postaven uprostřed rybníka v krajině lučnatých blat.

O značný rozmach rybnikářství a potom prodej lahodných ryb z Čech do Vídně, Magdeburka, Cáhlova, Pasova, Vratislavě a jinam se zasloužil zakladatel (vlastně inspirátor) racionální ekonomie u nás Karel IV. Když lesní obšíry uvnitř země sedláci proměňovali na pole, nařídil, jak čteme v jeho biografii, ut regnum nostrum Bohemiae piscinis et vaporibus abundaret (aby naše království České mělo hojnost nádrží na pěstování ryb a vlhkých výparů), strojiti rybníky na státní útraty a přikazoval to městům i stavům. Hráze také při tání sněhu a při průtrži měly zadržovati nával vod a pod nimi bylo vhodné místo pro zřizování mlýnů a železných stoup. Staré bezdrvé rybníky, krátce „beztrev" zvané (o prosté hrázi bez krytu) mizejí, Češi je proměňují na nádrže s bytelnou hrází napřed s tarasem chvojí ze dřeva, ve 14. věku s tarasem kamenným, se samicí (= kamenným splavem), hráze s korunou, námětnými hrázemi, rybníky s perutěmi, choboty. Klášterníci se předstihují s panstvem v novotách na rybnících, Ivaniti poustevníci stavějí rybníčky pro postní rybu, pstružníčky a sádky. V Čechách vytvořeny celé systémy rybniční, t. j. řada nádrží pravidelně vodou (regulací) na sobě závislých, jak spatřujeme na Nesytu u moravské Lednice, Radmírově, Lásenickém Stavu u Jindřichova Hradce a jinde. V těchto systémech se rozvinuje umění starých měřičků (geometrů) českých a jejich vážených dělníků — rybnikářů, kteří se honosí vlastními cechy. Radmírov založil sluha pánů z Hradce Radmír, s nímž se shledáme na pergamenu v Drážďanech r. 1255. Radmírov, nádherná voda, nese dodnes všecky znaky staročeského stavu na řece: má rovnou, krátkou, mohutnou hráz, před ní prsa či pukle, hráz na západní straně, aby lámala větry a tím zamezila vlnobití ke hrázi. Za Karla IV. se tratí stavy, poněvadž studená jejich voda neslouží kapru a štice k duhu, pro plůdek nemá „perutí" k vývinu — ano na veliké Holné u Hradce najdeš, že starý stav proměňují výstavbou delší hráze v pravidelný, moderní rybník 14. století. Čeští rybnikáři byli voláni do Bavor, do Rakous, snad i do Korutan, jelikož u Kamenu (Stein) v konci 14. století počíná hradní pán rozdávku sladké kaše s rybou chodákům (chudým lidem, poddaným), o jaké máme již roku 1338 listinnou památku v Jindřichově Hradci, současně i v Telči a Strakonicích, kde Maltézští rytíři postavili „rybníčky pro chudé" na místech rýžovišť. V listu Majestas Carolina císař Karel rozkazuje vladařům královských hradů „jakožto nad vodami tekutými královstvie našeho usazeným", aby střežili lesy a řeky. Nevysloveno tu sice, že mají bdíti nad rybníky a rybolovy, jak patrno z dějin hradu Kašperka, odkudž dodávali pstruhy pro stůl JMti krále, jako zase královně Vysoké Mýto pstruhy, Jaroměř lososy, Králové Dvůr mřínky, Bydžov raky, ale od těch dob dá se stopovati všeobecný dozor lovčího (lesního) personálu nad užitečnou rybou všady v českých državách, což později praktikovali v Bavořích a jinde, jako zejména v Polsku, v Uhrách a snad i ve Francii. Královští purkrabí potom zdokonalovali staré rybníky vyššími a pevnějšími hrázemi. Hospodářský pokrok český této doby vyvolal vůbec k životu množství rybníků, jimiž podle Balbína předčíme všechny sousedy (piscinarum multitudo, qua vicinas omnes terras superamus). Jen jediný příklad: kolem nepatrného městečka Králové Městce napočítali po roce 1500 přes sto rybních hladin, nyní ovšem změněných v pole. Poučně se čtou různé urbáře 14. věku: Rožmberský, Hlubocký a jiné.

Historik Jan Dubravius pyšně zaznamenal: Naši čeští rybníci jsou nejstarší (ve střední Evropě). Z Čech a Moravy šířila se zvláštní metoda jejich zakládání jako ze zdroje do sousedních zemí. Důkladné české hráze brány za vzor při odvodňování moře v Nizozemí (15. a 16. století). Rožmberští měřičkové (geometrae) byli bráni na slovo, rovněž zajímavý řád lovení (o bití bobra ...) bratrských sdružení rybářských. Z českého jihu vozí rybu (kapra) do Vídně a dál do Rakouské země. Měřičkové strojí městům, hradům vodovody, jako kolem roku 1350 v Jindřichově Hradci. Pergameny na rybníky a jejich „náležitosti jakož i vejsady" tvoří začátky panských a městských archivů, rybník se stal hospodářským klinotem, ale lapkům ryb při postižení v krádeži „lněným brodem". Odňal-li pán k rybníku selskou půdu, dal kmocháčkovi „odměnu" jiným pozemkem a přidal zaručující kožený list. Někdy se nespokojení poddaní pro „rybniční útisk" bouřili a bývali krvavě potlačeni, ale u nás nikdy v takovém množství a tak ukrutně neutracováni jako v dolním Německu v l. 1512—45. Smrt Smila z Kremže, kterého dal Oldřich z Rožmberka kromě jiných příčin hladem umořiti pro práva na potoky hor Vyšovických, zůstává u nás ojedinělým případem panského násilí.

Války husitské rozmach rybnikářství zastavily, ale nezničily. Z listu krále Jiříka Samuelovi z Hrádku z 26. X. 1463 na rybník Přibyšovský u Žiželic vyrozumíváme, že při stavbách rybníků měl se všudy jakýsi prastarý zemský řád zachovávati (teneatur juxta consuetudinem regni Bohemiae circa piscinas erigendas antiquitus observare solitam) — důkaz to, že naše rybnikářství neřídilo se v jádru žádnými vzory cizozemskými a král anebo někdy sněm vyvolil „opravné pány", kteří v takových sporech rozhodovali. Slavným opravným pánem vodních klinotů se stal Vilém z Pernštejna (* c. 1435, † 1521 v Pardubicích), nejslavnější rybnikář a národohospodář svého věku. Všudy na četných svých panstvích zvelebil a přimnožil rybníky, na něž z daleké ciziny přicházely popatřit celé řady cizinců, jmenovitě na rybník Čeperku, jenž měl dvě míle v objemu, jsa největší mezi 400 vodními bratry na Pardubicku. Pan Vilém rybníky ozdravil a odvodnil široké končiny, potlačil malarii či hodoňku, vypěstoval tolik ryb, že požívání jich úplně zatlačilo dovoz mořských prskanců (slanečků) a stalo se obvyklou stravou i nejchudšího lidu. Podle vzoru Pernštejna hospodařil v Polsku Jan Zamoyski († 1605), jenž k správě ohromných obšírů rodových zavolal řadu českých armalistů, starých vojáků — vladyků. Pan Vilém psal rybní paměti k ponaučení synů a všech porybných, syn jeho Vojtěch Pernštejn roku 1525 vydal tiskem otcovy instrukce rybní a příkladem patrně pohnul Jana Skálu z Doubravky († 1553) či Jana Dubravia, že vydal roku 1546 všudy v Evropě rozhlášenou knížečku Libellus de piscinis et piscium, qui in eis aluntur, natura. Obsahuje v šesti odděleních podrobný návod k rybnikářství a svědčí o znamenitém smyslu praktickém. Proto byl brzy přeložen do polštiny a do němčiny a stal se úhelným kamenem rybnikářské literatury. V pátém dílu kap. V. Dubravius praví: Čechie svými kapry závodí o palmu, za Čechy přichází moravský kapr, na třetím místě slezský kapr. Kapra počali nazývati rybou královskou (králem ryb). Od cizích kupců, kteří z daleka proň do Čech přijížděli, berniční úřad Pražský nařídil „rybničné" = rybní peníz, 3 i více béláčků (grossus albus) ze džberu. Do toho vcházelo 30—35 kaprů, když víc než 50, slul „rybou nezdařenou". O velkém vývozu ryb od nás svědčí název „rybní silnice" (Fischerstrasse), kterým se honosily zemské cesty od Písku přes Budějovice na Nové Hrady do Vitorazska, a druhá z Tábora přes Jindřichův Hradec na Roh (Horn) a do Bejdova v Dolních Rakousích. Na Blatensku při rybníku Hodáni v první polovici 15. věku pro zdárný rozrůst kapra postavili čerpací kolo, zdviž, řečenou paternoster, jež házela vodu do stoky k výš položenému rybníčku Vdovečku.

Města na rovinách, jako Soběslav, snad i Vodňany pouštěla do hradebního příkopu vodu a osazovala ji kaprem. Řemeslníci od nás na trhy do Lince, Vídně, Drážďan jedoucí přibírají ke svým výrobkům lejtu, někdy i druhý vůz s rybou, do Pasova skrze lesy proti lapkům doprovázejí je žoldnéři z Krumlova. Slavný Štěpánek z Netolic, úředník na Třeboni († 1538), staví podivuhodnou spojku rybniční, všudy známou Zlatou stoku, a jeho šťastný rival Jakub Krčín (* 1535, † 1604) praktické a romantické Nové řeky, aby mohl roku 1584 bez bázně položiti základ největšímu rybníku v zemi — Rožmberku. Krčína považovali po věky za autoritu v rybnikářství, jakoby za velmistra českých měřičků a rybnikářů, jejichž jména, pokusy, zdary i nezdary zachovaly hospodářské účty Hradecké, Hlubocké z let 1587—1620 a Pardubické z období pernštejnského. Z těch účtů vyčteme, že české rybníky stavěli praví umělci, kteří bez nivelačních strojů, pracujíce jenom prostými pomůckami jako krokvicí a vodováhou, zanechali při důkladné znalosti vodní oblasti a síly i spádu vody po sobě celé důmyslné soustavy rybních staveb. Každý rybník na panských a klášterních statcích zapadl jako nutný článek do celého vodního systému v hospodářství určitého kraje, má svůj separátní účel i podobu, jako na příklad

přes 400 rybníků na Hradeckém panství kolem r. 1609. Jimi odvodnili černá, žlutá, zelená blata, na nichž prve rostlo jen sítí s rokytím a výše kosodřevina. Rybnikářští hejtmani, měřičkové rybní městiště vyhledali, ohnivci či prontnarové je vyzářili (vypálili), lidská sebranka, rybnikáři, navezli hráze. Celá krajina, dříve neplodná bařina, proměnila se v tučné louky, pod nimiž se třpytí stříbrná hláď nového rybníka, oživená vodním ptactvem, jemuž velí čáp a dunivý bukáč. Z lesní a vodní pouště vytvořil český důmysl pravý zemský ráj, který je nejen krásný, nýbrž i výnosný. Příkladem může být Holná při Kardašově Řečici, Staňkov za Lásenicí, Rožmberk u Třeboně, Nové řeky. Verus paradisus Bohemiae, jak řekl o rybníku Holné Francouz na konci 17. století poslednímu Slavatovi.

Literatura: Dr. Th. Mokrý: Hospodářství rybniční. Písek, 1934. — Ing. V. Šusta: Rybářství a rybnikářství. Knižnice zemědělského názvosloví I, Praha. — Rybářský věstník. Praha. Roč. X-XVII. — Československý rybář. Vodňany. Roč. I.-XVII. — Věstník československé akademie zemědělské. Roč. 1932-1938 (zejména články ing. Macalíka o Hané). — Ottův slovník naučný VI, str. 142-145. — F. Teplý: Vodní kniha hradecká I/II. Rukopis v archivu Jindřichova Hradce. — F. Teplý: Příspěvky k dějinám českého rybnikářství. Praha 1937. — Dr. J. V. Nováček: Jakub Krčín z Jelčan. Časopis Česká Koruna, roč. VII, (1878), č. 16. Jeho bibliografii podal Fr. Teplý v Kabelíkově Čítance r. 1929 a V. Hedač, archivář v Třeboni, v čas. Tradice, r. 1935, č. 2.-3.

František Teplý

České knihtiskařství v 15. a 16. století

UMĚNÍ knihtiskařské se dostalo do našich zemí poměrně záhy. Dvacet let po dějinném vynálezu Johanna Gensfleische Gutenberga, po jeho prvém dochovaném tisku (fragmentu knih Sibyllinых „Weltgericht", Mohuč 1445—46), objevuje se první tištěná kniha v Čechách. Je to Kronika Trojánská, český překlad populární četby Guida della Colonna. Byla vytištěna r. 1468, patrně v Plzni. Jestliže o datu vytištění byly u nás dlouho pochyby a spory, nemůžeme dnes, naposled po průkazném rozboru Tobolkově z r. 1930, proti jistotě data, které tisk nese, nic vážného namítati. Je to rok velmi časný, kdy černé umění bylo opravdu ještě děckem v kolébce. Nová vymoženost ujala se teprve v několika městech německých (Bamberk, Štrasburk, Kolín n. R., Eltville, Augsburg, Basilej) a italských (Subiaco, Řím). Přišel k nám tedy knihtisk dříve než do mnohých zemí evropských (Nizozemí 1469, Francie 1470, Španěly 1473, Anglie 1477, Švédsko 1483, Dánsko 1482, Rakousko 1473, Uhry 1473) a ze slovanských zemí byli jsme vůbec první, kdo se s vynálezem seznámili (Polsko: 1474 Kasper Straube v Krakově, Jugoslavie: 1494 v Cetinji, Velkorusko: 1564 Ivan Fedorov v Moskvě). Jak pozdější vývoj ukázal, nevyužili jsme tohoto náskoku dostatečně. Mnohé země nás ve výpravě a výzdobě knihy předstihly, německé tiskařství dlouho nám bylo vzorem a předmětem napodobování, i když jsme si někde zachovali původnost, a teprve v druhé půli století následujícího se povznášíme na úroveň světovou a nad ni.

Knihtisk přišel do Čech přirozeně z Německa. Nikoliv však, jak se domnívala dřívější česká věda, z blízkého Norimberku, s nímž byly české země v tomto i následujícím věku v obchodním spojení, nýbrž, jak rozborem písma dovozuje Tobolka, z Kolína nad Rýnem, slavného universitního města, kde tiskl Ulrich Zell a odkud podobně se dostala znalost knihtisku do Holandska, Anglie a severního Německa. Jméno tiskaře Kroniky Trojánské neznáme. Byl to patrně nějaký potulný tiskař, žák Zellův, a snad, podle dovednosti, s jakou si vedl při sázení českého jazyka, Čech. Typografové byli vůbec s počátku do jisté míry světoběžníci a nevzdali se ostatně ani ve století následujícím svých styků, jež činily z jejich umění (nikoli řemesla) zjev skutečně mezinárodní. Také se jím zprvu (i u nás) zabývaly osoby často neodborné, vzdělanci, kněží, humanisté, obchodníci.

Český prvý tisk je po nejedné stránce evropsky zajímavý. Kronika Trojánská, stejně jako náš druhý, snad pražský tisk, Nový zákon z r. 1475, je psána a tištěna česky. Počínáme tedy tisknouti v národním jazyku, zjev ne všude obvyklý a doklad o našem jazykovém uvědomění toho času. (První tisk polský a maďarský byl latinský.) Náš první tisk vyšel v Plzni, baště katolicismu, která vydala i další tisky r. 1476, 1479, 1487, kdežto kališnická Praha projevuje se nám tiskařsky teprve až od r. 1487. Ať již zjev vysvětlujeme jakkoliv a béřeme ohled na míru náhodnosti ve faktu samém i v dochovaných památkách, není přece jen snad náhoda, že podobně i jiná kulturní centra: Berlín, Řím, Vídeň, Londýn, Varšava jsou co se týče knihtisku opožděna za jinými městy svých zemí. U nás došlo k zavedení knihtisku do Plzně a vůbec do Čech nikoli vlivem bojovného náboženství, ani vlivem humanismu

na universitě (případ pařížský), neboť ta nebyla ještě humanismem dotčena, nýbrž působením jiným: rodícím se duchem podnikatelství v novém oboru knihtiskařském. Naopak na Moravu zavádějí knihtisk katolické potřeby olomouckého biskupství.

Po Plzni otvírají se další oficiny v Čechách a na Moravě. Do r. 1500, to jest v době českých prvotisků, tiskne se ještě v Praze (snad od r. 1475, bezpečně od 1487 Jonata z Vysokého Mýta), Vimperku (1484 Johann Alakraw), Brně (1486 Konrad Stahel a Matouš Preinlein), Kutné Hoře (1489 Martin z Tišnova), Olomouci (1498/99). Jsou to vesměs místa, jež pro zavedení tiskařství mají potřebné kulturní, politické, církevní, hospodářské a dopravní podmínky.

Z těch míst však jediná Praha se dožila pokračování a organického rozvoje v následujícím století a částečně Olomouc. Vlivně působí stále Německo, hlavně Norimberk, Štrasburk, Mohuč, na Moravě Pasov a přínos benátských impresorů Stahela a Preinleina. Nicméně hned od počátku projevuje se jistá originalita u českých tiskařů a rodí se pomalu česká podnikavost. Národně a jazykově český živel se uplatnil v raném našem tiskařství měrou čestnou, ale jen v Čechách. V Praze Jonata z Vysokého Mýta, Jan Severýn a Jan Kamp, v Kutné Hoře Martin z Tišnova byli Češi a jsou to právě tito a jiní neznámí čeští tiskaři, kteří vytvořili, počínajíc již tiskařem Kroniky Trojánské, specifické české písmo, t. zv. českou bastardu, domácího původu, jíž si získali vynikající místo ve výrobě typů. Bastarda je druh gotického písma, které se objevuje v době prvotiskové jako forma kursivního písma v Německu, Čechách, Francii, Nizozemí, Anglii. Má četné znaky variability a nejednotnosti písma rukopisného. Z bastardy vyvinulo se pak písmo, jež se vzdalo všech osobitějších zvláštností a odchylek, standardní švabach, jenž ovládl na dlouho celou střední a severní Evropu. Pražský tiskař Beneda a plzeňský Mikuláš Bakalář importovali si švabach přímo z místa jeho vzniku: z Norimberka. Čeští a moravští tiskaři užívali ještě jiných typů: textury a rotundy, většinou vypůjčených, ale je to písmo opět gotické. Jinak než goticky se u nás před r. 1500 netisklo. Je to příznačné pro naše kulturní prostředí a sousedství německé i pro to, jak pozdě k nám vniká humanismus a s ním teprve do latinských knih antikva (latinka).

Pokud se týče významu a velikosti podniku, nejvelkorysejší knihtiskárnou před r. 1500 byla tiskárna Severýnova-Kampova, jež působila v Praze od r. 1488 do r. 1520, kdy ji převzal syn Severýnův Pavel Severýn z Kapí Hory. Byla to jistě největší tiskárna v království českém v 15. století. Vyšla z ní zejména známá česká bible z r. 1488, ilustrovaný Pasionál z r. 1497, Petrarkův spis Kniehy dvoje o lékařství proti štěstí a neštěstí z r. 1501 a j. Rovněž pozoruhodná byla tiskárna kutnohorského Martina z Tišnova, z níž vyšla 1489 známá ilustrovaná bible, a plzeňského Mikuláše Bakaláře, jenž tiskl od r. 1488 do 1513, od 1506 částečně s norimberským Hieronymem Höltzlem, a to knihy pro nejširší vrstvy lidové, většinou spisy překládané z latiny. Mikuláš Bakalář byl katolický Slovák, jenž se naučil tiskařství patrně v Norimberce, ale poznal je již v Krakově, kde studoval na katolické universitě a dosáhl hodnosti bakalářské. Bylť Polsko, zvláště Krakov, stejně jako jiné země hojně navštěvováno cizími tiskaři, většinou Němci, kteří tu dočasně působili a pak zase odcházeli (Kasper Straube, Kasper Hochfelder, pozdější tiskař norimberský). K seznámení s knihtiskem měl tu tudíž Bakalář příležitost.

Tiskaři moravští v této době, stejně asi jako vimperský Johann Alakraw, jenž přinesl knihtisk z Pasova, byli Němci. Konrad Stahel pocházel ze Švábska, jeho společník Matouš Preinlein z Ulmu, olomoucký tiskař Liborius Fürstenhain z Heiligenstadtu u Vídně a olomoucký Konrad Baumgarten, typický tiskař potulný, jenž tiskl v Gdánsku, Vratislavi a ve Frankfurtě n. Odrou, z Rottenburgu. Tiskli většinou latinské a německé knihy pro účely katolické církve.

O podílu našich zemí na rozšíření knihtisku svědčí i několik tiskařů pocházejících z Čech a Moravy, kteří působili v cizině. Čech však dle jazyka nebyl z nich žádný a vztah k rodné zemi měli, kromě jména, minimální. Z nich Johannes Sensenschmid, rozený v Chebu, jest zajímavý tím, že zavedl knihtisk do Norimberka. Matyáš z Olomouce (Mathias Moravus), humanistický kněz katolický, tiskl v Italii, znamenitý učenec a obchodník Valentin Fernandez de Moravia působil v Portugalsku. V cizině, a to v Paříži a Benátkách, působilo též několik tiskařských korektorů národnosti české. Že byla v českých zemích již před r. 1500 taková spotřeba knih, že na ni domácí produkce skutečně nestačila, o tom důkaz podává mnoho jmen zahraničních tiskáren, které již v tomto období se propůjčovaly k tištění českých knih. Jejich počet se ve století následujícím množí. Místo důvodů ryze technických, pro něž původně se k tisku zahraničnímu utíkalo, nastupují však příčiny náboženskopolitické. Byl to ovšem především Norimberk, kde tiskl pro Prahu a Olomouc liturgické latinské

knihy Georg Stüchs von Sulzbach, a ve století 16. (na jeho počátku) zmíněný již Hieronymus Holtzl, a to jak pro katolíky, tak pro České bratry (mladoboleslavský lékař a pozdější impresor Mikuláš Klaudyán, pro nějž Holtzl vytiskl mimo jiné též prvou mapu Čech z r. 1518). Katolické tisky pro země české, hlavně pro Olomouc a Prahu, kolem r. 1500 dodávali dále: štrasburský Johannes Grüninger, lipský Konrad Kachelofen a Melchior Lotter, vídeňský Johannes Winterburger. Na počátku 16. století tiskne pro katolíky, ale ku podivu i české kališníky znamenitý závod katolického liberálního Benátčana Petra Liechtensteina. Z jeho oficiny vyšla zejména r. 1506 pečlivě vypravená česká bible. K celkové charakteristice českých prvotisků domácí provenience nutno nakonec poznamenati toto: Mají ráz prvotisků světových vůbec. Jako jinde i u nás chce zprvu tiskař napodobovati písaře. Proto mají jeho výrobky po stránce typologické i výzdobné a ilustrační s počátku silně individuální ráz. Původnosti a značné dokonalosti dosáhli čeští tiskaři ve své tvorbě typologického materiálu. Závislí na cizině, zejména na Německu, byli ve své praxi ilustrační. Ač byl dřevořez v Čechách samostatně znám dokonce již před rokem 1468 (z let 1430—40), nepřineslo české umění dřevorytecké samostatnější a původnější práce. Goticko-renesanční grafika, jež plní prvé naše knihy, jest jen odleskem grafiky německé. Čeští impresoři používali většinou bezostyšně cizích štočků, vypůjčených nebo neuměle napodobených — jak bylo ostatně zvykem po celé Evropě, a to hlavně z Norimberka. Imitovány byly zejména dřevořezy znamenitého norimberského kreslíře Michala Wolgemuta, proslulého ilustrátora známé Schedelovy kroniky z r. 1493, a na Moravě dřevořezy vzniklé z okruhu augšpurského tiskaře Erharda Ratdolta s vlivy italskými. Dřevořezy 15. století nedosáhly ještě té samostatnosti, k níž se dopracovaly ve věku následujícím hlavně působením Dürerovým. Byly řezány v obrysech, aby mohly být dodatečně rukou kolorovány. S ruční iluminací a rukodílným zdobením versaliemi, iniciálami, rámečky počítalo se často až do prvních let století 16.

Šestnácté století jest věkem rozvoje a rozšíření knihtisku po celé Evropě. Ráz knihy se mění, z uměleckého, drahocenného předmětu se pomalu stává průmyslový produkt národní i mezinárodní potřeby. Cena knihy klesá, objem a rozměry knihy se často menší a s tím vším klesá někdy, zvláště ke konci století, také kvalita. Umělecky jest střední Evropa napájena — proti gotice věku minulého — renesancí, což se zračí v knižní výzdobě zejména jihoněmecké. Dřevořezů nebo kreslení předloh pro ně ujímají se teď skuteční umělci. Německo nejen knihtisk vynalezlo, nýbrž brzy mu i věnovalo své největší genie kreslířské. Z nich Albrecht Dürer, který pracoval pro tiskaře norimberské, má velký vliv i na vývoj gotického písma, neboť jeho návrhy nové gotické abecedy působily patrně při vzniku nového německého písma, fraktury. Podobně se ve výzdobě a ilustraci knihy tištěné uplatňoval v Basileji Hans Holbein ml., ve Štrasburku Hans Baldung Grien, ve Wittenberku Lukas Cranach, jeho synové a škola a j., vesměs v první polovici 16. století. Opačný vliv na německou a jí blízkou knihu má od r. 1520 Lutherova reformace. Pro své účely nábožensky bojovné dovedla knihu zpopularisovati a zdemokratisovati. Celkem možno v produkci knih pozorovati tento vývoj: V severním Německu se jeví z počátku století značný pokles, potom se působením reformace tento pokles mění ve vzestup, produkce knih se vzmáhá, ale v letech 1540—75 opět poklesá, načež do konce století zase mírně stoupá. Naopak v Německu jižním jest v prvních dvou desítiletích značná konjunktura pod vlivem humanismu a reformace tu jen mění ráz knižní produkce. Jako tam, tak i tu pozorujeme ve druhé půli století pokles výroby a úpadek jakosti. Slavná města raného německého tiskařství — Mohuč, Bamberk, Augsburk, Norimberk a j. byla vystřídána a zastíněna novými středisky knižního trhu, z nichž zejména na sebe upozorňují: Frankfurt nad Mohanem, Wittenberk, Lipsko a j. Podnikatelsky výborně zavedené závody, jako Frobeniův v Basileji, trvají ovšem dále.

Paralelně, ač svými vlastními zákony, se rozvíjí typografie italská, francouzská, holandská, anglická.

Pro vývoj knihtisku velmi důležitý jest vývoj typografického písma. Pokud toho se týče, ustálily se v 16. století v krajinách střední, západní a jižní Evropy tři základní standardní formy typů. Italii, Francii a vůbec latinské země úplně ovládla v Italii zrozená antikva (latinka), kdežto Německo a země přilehlé okupuje švabach a fraktura. Antikva i švabach jsou ovšem plody věku minulého a jen fraktura jest opravdu dítě šestnáctého století. Švabachu užil prvý v Norimberku 1485 Friedrich Creussner a rozšířil jej odtud zejména Ant. Koberger. (Do Prahy zavedl jej Beneda, do Plzně Mikuláš Bakalář.) Fraktura, ozdobnější písmo s t. zv. sloními chobotky, má svůj počátek v typech augšpurského tiskaře Johanna Schonspergera 1513, avšak vlastní běžné tvary vznikly opět v Norimberku společnou prací Joh. Neudörffera a Hieronyma Andreä roku 1524. I když odborníci rozeznávají různé druhy písem antikvových, švabachových a frakturových podle oficin, jde o rozdíly velmi jemné a minuciosní;

podstatné pro tento a následující věky právě jest, že jest konec individualismu typového. Obchod s písmem, mezinárodní móda a ohromný vzrůst spotřeby knih ve státech i mezi státy vede přirozeně k tomuto písmovému universalismu. Samostatně ovšem se vyvíjí tiskací písmo hebrejské, řecké a kyrilika.

Jest dáno naší geografickou polohou a politicko kulturními poměry českých zemí v 16. století, že se celkem knihtiskařské poměry středoevropské, zvláště německé, obrážejí i ve vývoji tiskařství českého. Při tom projevuje se v něm nejeden osobitý rys. Řemesla, jež jest stále svobodným uměním, které neváže žádné cechovní zřízení (ale které za to je potlačováno často se strany panovníkovy), ujímají se čeští lidé a upravují si je pro své české poměry, pro službu českému jazyku (diakritická znaménka). České země sice nezplodily českého Dürera, ale vydaly Melantricha. V celkové úpravě a výpravě tištěné knihy dosáhli čeští impresoři znamenité dokonalosti a možno říci, že české tiskařství, zvláště v druhé polovici 16. století, dalo Evropě výtečný přínos uměleckoprůmyslový a skvělý příspěvek samostatného podnikatelství. Osobností formátu Melantrichova a velkorysým závodem Melantricho-Veleslavínským mohou se pochlubiti jen největší země evropské a z menších krajů sousedících s Německem snad žádný.

Předpokladem k tomuto rozmachu knihtisku a knihy vůbec byly celkem příznivé poměry kulturní v českých zemích v době před Bílou horou. Panování posledních Jagellovců a prvních Habsburků dalo jim poměrný klid a kromě náboženských sporů a útisků počínající protireformace, které však nikdy nedostupovaly takové intensity jako za válek husitských, kromě stavovského odboje 1547 po válce šmalkaldské, jejž Ferdinand I. na „krvavém sněmu" potlačil, kromě válek s Turky, jež k nám jen nepřímo doléhaly, byl u nás celkem pokoj. Doba tato, zaměřená značně prakticky — až požitkářsky, byla zralá pro rozvoj živností, obchodu a umění. Také české písemnictví rozkvétalo, třebaže v něm převládaly překlady, spisy popularisující a kompilace nad pracemi původními, a knih se vydávalo mnoho, daleko víc než na příklad v sousedním Polsku, Uhrách a Rakousích. A z této české literární produktivity žila česká typografie, česká živnost papírnická, knihtiskařská, knihvazačská a knihkupecká.

Jako jinde i u nás přibývá dalších míst a středisk tiskařských. Z minulého věku žije a mocně se povznáší Praha. Rovněž Plzeň a Olomouc žijí z tiskařské tradice minulosti, ač ne tak vydatně. Knihtisk se usazuje v dalších městech a místech českého a moravského venkova, a to namnoze zásluhou a působením českých náboženských sekt, především Jednoty bratrské. Tato zakládá většinou tajné tiskárny v Mladé Boleslavi, Litomyšli, Bělé pod Bezdězem (na Moravě hlavně po r. 1547), v Prostějově, Lulči, Náměšti, Ivančicích, Kralicích. Novokřtěnci zařídili tiskárnu v Mikulově (1526—27), luteráni ve Velkém Meziříčí, katolíci další tiskárnu v klášteře v Louce u Znojma. Knihtisk v tomto století zapouští kořeny též v Litoměřicích, Chebu a Hradci Králové.

Vývoj knihtiskařství, přibývání jednotlivých oficin, zlepšování tiskařských method a stoupání tiskařského i ilustračního komfortu možno nejlépe sledovati v Praze. Tu také markantně vystupuje vliv nábožensko-politických poměrů, retardující působení vrchnostenské censury, jež od r. 1524 byla při vrchním úřadě duchovním pod obojí, od r. 1547 při úřadě katolickém a od r. 1564 v rukou arcibiskupa, tu se též nejživěji cítí a nejpůsobivěji obráží vliv onoho uvolnění r. 1549, kdy císař změnil svou politiku k impresorům a místo dřívějšího potlačování a zavírání tiskáren počal opět jednu po druhé povolovati. A tak, kdežto po r. 1520 pozorujeme u nás pokles v produkci knih a v tiskařském ruchu, vzmáhá se tento znamenitě od poloviny století. Vývoj tohoto ruchu nejlépe ilustruje Praha. Do r. 1549 napočítal Z. Winter asi jen 10 impresorů, kdežto od toho roku do r. 1620 asi 73!

I v tomto století se z důvodů nábožensko-politických dosti tiskne v cizině, v Německu zejména před r. 1549. Tak na př. česká bible, případně její části, byly vytištěny po r. 1506 (bible benátská) v Norimberce čtyřikrát: 1534, 1538 a dvakrát 1540 (celá bible a Patery knihy . .), potom až 1599 (Nový zákon). Mimo Norimberk bylo užito často pohostinství Lipska, Wittenberka, Vídně, Basileje, Frankfurtu nad Moh., ba i Říma. Jednota bratrská musila v druhé půli století se utíkati se svými tiskárnami do Polska (Šamotuly).

Pokud se týče písmového materiálu, zmínili jsme se již o universalismu, založeném středoevropskou módou a obchodem s typy, jenž ovládl i naše země. Jako v Německu převládá i u nás písmo gotické a z něho opět švabach, jímž se tiskne běžný text českých a německých spisů. Čeští tiskaři brzy si jej počali podle standardních vzorů řezati sami. Tak měl švabach vlastní výroby Jiří Melantrich z Aventinu. Mimo to vnikají k nám od čtyřicátých let z Německa různé druhy ornamentálnější fraktury,

jíž se hlavně používá k nápisům a titulům. Frakturu má na př. již 1542 pražský Bartoloměj Netolický. Fraktura tak vytlačuje staré zásoby gotického písma nápisového (textury, rotundy). Pro latinské texty razí si k nám cestu antikva. Ještě význační pražští knihtiskaři z počátku 16. století, Mikuláš Konáč z Hodíšťkova (tiskl do r. 1528) a Pavel Severýn z Kapí Hory (do r. 1541), ji nemají a užívají místo ní gotické rotundy. Ale již pražský tiskař Jan Had ve svém Regimentu zdraví lékaře Koppa z Raumentalu z r. 1536 a v roce následujícím pak Netolický mají krásnou antikvu, původu asi norimberského.

Episodou samou pro sebe, do jisté míry ve vývoji českého tiskařství neústrojnou, jest cyrilice, která se v Praze objevila přičiněním běloruského lékaře Franciska Skoryny (1490—1535). Tento učenec, vydavatel a snad i tiskař, pocházející z Polocka, jenž studoval na slavných universitách v Krakově a v Bologni, objevil se r. 1517 v Praze a vydal zde do r. 1519 několik částí svých překladů bible. Od r. 1525 tiskl již ve Vilně. Ač o pražském pobytě Skorynově existuje již značná odborná literatura, zůstává tu mnoho otázek nevyřešených, jak o důvodech, pro které do Čech přicestoval, tak i o podrobnostech odborně tiskařských. Skorynu přivedly asi do Čech rozličné důvody, nejen náboženské, ač, jak se zdá, bylo mu české kacířství, zejména českobratrství, blízké. (Sám nebyl ani katolík, ani pravoslavný.) Snad vedle náhody přivedla jej do Prahy proslulost české husitské náboženské literatury na Rusi, kde, hlavně na západě a jihu, byly známy české překlady Písma, snad i počínající věhlas pražského tiskařství. Jisté jest, že našel v Praze knihtiskařské poměry značně rozvité (tiskárny Konáčova a Severýnova), že však pro cyrilici nenašel tu žádného vzoru, ježto žádný pražský tiskař tímto písmem netiskl. Snad znal Skoryna první tisky cyrilicí, jež vyšly 1491 v Krakově u Szwajpolta Fiola v církevní slovanštině, snad znal i tisky slovanské, vyšlé z černohorské Obody a z Benátek (od 1493). Skorynovy pražské tisky, psané ruštinou s příměsí běloruštiny, mají však tak vyspělou úpravu typografickou a jsou vyzdobeny dřevořezy takové dokonalosti, že jest nutno předpokládati, že si tiskař nalézal vzory mimopražské, snad ze západu, snad z Italie. Nicméně mu mohly bible české, zvláště bible pražská z r. 1488, kutnohorská z r. 1489 a nádherně vypravená benátská z r. 1506 posloužiti též příkladem, jak po stránce obsahové, tak svou vnější úpravou. Ať už je tomu jakkoliv, proslavil pobyt Skorynův v Praze hlavní město Čech nesmírně, zapojiv je do počátků ruského tiskařství. Pražské tiskařství podává si tu na počátku století ruce s typografií ruskou. O literárním významu překladů Skorynových je pojednáno na jiném místě tohoto sborníku.

Praha byla také první město ve střední Evropě, kde byla založena hebrejská tiskárna. První zachované pražské tisky hebrejské z r. 1512 (v majetku Bodleyské knihovny v Oxfordě) a z r. 1514 (uložené v knihovně pražské židovské obce náboženské) dosáhly svými nádhernými typy, svou výbornou ornamentikou a svými ilustracemi, jakož i čistotou tisku nebývalé technické dokonalosti, takže byly po dlouhou dobu příkladné pro všecky židovské oficiny. Jeden z prvých pražských tiskařských principálů byl Gerson ben Šalamoun Kohen nebo Kac, který obdržel r. 1527 od Ferdinanda I. první privilej pro svou hebrejskou tiskárnu a vyučenci gersonské oficiny, která pracovala přes dvěstě let, šířili umění hebrejského tisku z Prahy i do zemí sousedních, Německa a Polska. Vnější toho známkou je skutečnost, že pražského městského znaku je užito jako ozdoby v hebrejských tiscích lublinských.

Skoryna přivádí nás k otázce, jaké byly vztahy našich zemí k slovanským zemím Rusku a Polsku vůbec v tomto věku a jakou účast bralo na těchto stycích české tiskařství. Nutno hned zdůraznit, že vztahy ty byly celkem neveliké. Pokud se týče Ruska, je případ Skorynův ojedinělý.

Nasnadě ležely daleko spíše styky se sousedním Polskem, i když se vnitřní vývoj Čech a Polska bral v tu dobu směrem podstatně odlišným. Při tom Čechové nábožensky setrvávali ve svém odporu k Římu, jsouce duchovně podporováni reformací německou a švýcarskou, kdežto Poláci celkem zachovávali věrnost katolické církvi.

Přesto byly duchovní styky mezi Čechy a Poláky za prvních Habsburků živé a významné. Zejména Čechů přicházelo tenkráte hodně do Polska k trvalému pobytu z důvodů náboženských. Hromadné stěhování do Polska nastalo hlavně po nezdařeném odboji evangelických stavů r. 1547, kdy stoupenci Jednoty opouštěli Čechy i Moravu a nalézali u polské šlechty nejen vlídné přijetí, nýbrž často i nové stoupenectví. — Jaký podíl v těchto stycích mělo české umění knihtiskařské? Jistě jen takový, jaký je v poměru k tehdejším česko-polským stykům obchodním. Polsky se u nás dost znalo, víme na příklad, že tiskař a spisovatel Konáč z Hodíšťkova uměl polsky a že jeho bratr, povoláním kupec, pobýval často za obchodem v Polsku. Nicméně na nějaký přímý rozhodný a trvalejší vliv českého

Upálení mistra Jana Husa. Po pravé straně listu uprostřed zobrazen Hus, jak rozsvěcuje svíci jiskrou, kterou Viklef vykřesal a která Lutherovi hoří jako pochodeň. Iluminovaná strana z Graduálu malostranského. Práce z dílny Jana Kantora z r. 1572. (Praha, Universitní knihovna.)

tiskařství na polské nemáme dokladů. Vztah se omezoval spíše na vzájemnou obchodní výměnu, i když při tom český knihtisk dominoval. Vyměňoval se zejména materiál ilustrační. Názorným dokladem takového putování a půjčování štočků, jehož se též účastní Polsko, jsou štočky dřevořezů z Lutherovy bible vytištěné r. 1535 Hansem Luftem ve Wittenberce. Tyto dřevoryty přejímá do své bible r. 1537 Pavel Severýn, od něho prostřednictvím asi Severýna mladšího se dostávají k Netolickému a Melantrichovi (1549, 1556, 1557, 1560, 1561), r. 1561 ocitají se v bibli Jana Leopolity vydané v Krakově u tiskaře Marka Scharffenbergera (Szarfenberga), a pak se dokonce zas vracejí k Luftovi, který jich používá pro další vydání Lutherovy bible r. 1572. Při takovýchto výměnách se snad štočky zároveň i rozmnožovaly. Daleko spíše možno hledati vliv českého tiskařství na polské v souvislosti se zmíněnou již emigrací Jednoty. Jest přirozené, že Jednota béře si s sebou do vyhnanství i své tiskaře, aby i tiskem mohla odtud působit, zejména zpět do své vlasti, s níž se styku nevzdává. Tak tiskne r. 1561 bratrský tiskař Alexander Oujezdský svůj slavný, pečlivě a nádherně vypravený kancionál na zámku poznaňského šlechtice Lukáše Górky v Šamotulech u Poznaně. Alexander Oujezdský tiskl též polské knihy, a to již dříve ve svém vyhnanství v Královci v r. 1551—1554, kde se podpisoval Alexander Čech. Za těchto poměrů nebylo by divu, kdyby české impresorství starší tradice a výtečné erudice bylo ovlivňovalo tiskařství polské. Zůstává-li nám v tomto bodu polská věda odpověď dosud dlužna, bylo by si aspoň přáti vědeckých prací českých o této otázce.

Černé umění jde ruku v ruce s uměním dřevořezovým a tak i do českých tisků víc a více vniká knižní ilustrace. Ta jest, jak již zdůrazněno, zcela pod vlivem německým, prostřednictvím německého umění seznamujeme se s renesancí, Dürer, Cranach, Holbein jsou u nás napodobováni, často dosti svérázně, ale nejsou předstiženi, tím méně nahrazeni samorostlým uměním původním. Pavel Severýn z Kapí Hory zcela v duchu doby (ale příznačně pro naši uměleckou závislost) kopíruje pro svou tiskařskou značku 1529 znak badenského tiskaře Thomase Anselma, pořízený štrasburským Hansem Baldungem Grienem, jenž ovšem opět napodobil mědiryt Dürerův z r. 1507. Podobně si Melantrich vypůjčil značku (signet) od basilejského Frobenia. Holbeinův známý cyklus dřevořezebný „Tanec smrti" dává imitovati Melantrich pražskému dřevořezbáři Hanušovi Lützelbürgerovi podle Frobeniova vydání z r. 1554 a 1558 do svého tisku Erasma Roterdamského (Kniha, v které se křesťanskému člověku naučení dává, jak by se k smrti hotoviti měl) r. 1563. Příkladů nalezli bychom ovšem více. V druhé polovici století počíná do českých zemí více vnikati vítězící dřevořezba nizozemská a italská. Dřevořezy, částečně domácího původu, krásnými a dokonalými obrazy rostlin opatřil Melantrich svůj tisk Herbáře Matthioliho (1562 čes., 1563 něm.). Velmi vyspělou prací xylografickou, zejména bohatě a ušlechtile komponovaných titulních listů, vynikají tisky bratrské (kancionál šamotulský 1561, nové ivančické vydání 1564, ivančický Blahoslavův Nový zákon a j. tisky Štyrsovy, Güntherovy a j. bratrských tiskáren moravských).

České umění knihtiskařské dosahuje v druhé půli 16. století dvou vrcholů po stránce kvality a kvantity tisků. V Praze vrcholu dosaženého osobní podnikavostí a úsilím Jiříka Melantricha Rožďalovského z Aventinu a na Moravě rozkvětu, o nějž se zasloužilo namnoze kolektivní snažení Jednoty bratrské. Ale ani Melantrich ani Jednota nepřicházejí do vzduchoprázdna, mají své dobré předchůdce a připravovatele zejména v Praze a v Čechách vůbec. Jsou to zvláště pražští typografové Mikuláš Konáč z Hodíšťkova (tiskne 1507—1528), Pavel Severýn z Kapí Hory (1501—1541), tiskař a kartograf Jan Kosořský z Kosoře a vlastní předchůdce Melantrichův, po r. 1547 nějaký čas jediný držitel jakéhosi typografického monopolu, Bartoloměj Netolický (1530—1552).

Zprvu společník Netolického, pak 1552—1580 samostatný Jiří Melantrich Rožďalovský z Aventinu, prvý český dokonale vzdělaný typograf, žák basilejského Frobenia, právem může býti k němu přirovnáván humanistickým vzděláním, koncepcí svého podniku, jeho velkorysým vedením i rozsahem (třebas jen polovičním: Frobenius zaměstnával 31 osob, Melantrich asi jen kolem 15). Pokud se nám zachovaly tisky nebo záznamy o nich, víme, že Melantrich vytiskl přes 200 děl, z nichž mnohé v několika vydáních (tak oblíbená bibli „melantriška" v pěti). Rovněž ne neprávem zeť Melantrichův a jeho pozdější nástupce, profesor Daniel Adam z Veleslavína (1586—1605) si vysloužil čestný titul architypografa. Vždyť jen písmová zásoba jeho tiskárny (47 druhů abeced, u Melantricha 30) nasvědčuje, o jaký rozsáhlý závod tu šlo (celkem přes 80 tisků). Bohužel dědicové tiskárny nepokračují již v té slavné tradici závodu, nastává úpadek a po bitvě bělohorské tiskárna snad přechází do rukou jesuitů, jistě však její štít mizí. Z konkurentů tiskárny Melantricho-Veleslavínské dovedl na sebe upozornit jediné Jiří Černý-Nigrin (od 1572), jenž vydával menší, avšak velmi kvalitní práce.

Zcela jiného rázu jest tiskařské dílo Jednoty bratrské. To se projevilo během celého 16. století v četných a do značné míry tajných neb anonymních tiskárnách mimopražských, v Čechách, na Moravě a v Polsku. Církev bratrská, které na vydávání knih ať polemických, ať kancionálů a knih biblických velmi záleželo, dovedla si získati tiskaře, kreslíře i rytce a jejich často anonymní prací vydávala tisky, jež harmonickou úpravou, vkusným použitím jemných a ostrých druhů písem, ušlechtilou renesanční výzdobou titulních listů i stran v textu předstihly začasté nejlepší tisky pražské a postavily českou typografii i xylografii (ne ovšem po stránce invenční) na úroveň tiskařského umění evropského. V Čechách byly to tiskárny v Litomyšli a Mladé Boleslavi, na Moravě: v Prostějově, Lulči Náměšti, Ivančicích (Jan Blahoslav) a v Kralicích. Zvláště tato se nesmazatelně zapsala do českých dějin kulturních (1578—1622). V tomto klenotu Jednoty (jenž po Bílé hoře byl přenesen do Lešna) vytištěna byla od r. 1579—93 a 1601 slavná šestidílná biblí kralická, studnice jazyka českého, arcidílo typografické, vynikající krásou, ladem a přesností tisku. Spolu s ostatními tisky kralickými (Blahoslavův Nový zákon) a ivančickými znamená biblí kralická vrchol bratrského umění tiskařského.
Z podaného přehledu jest zřejmo, že české tiskařství 15. a 16. věku zaujímá na evropském foru čestné místo. Přispělo značně nejen k dějinám evropské typografie, nýbrž kultury vůbec a české zvláště. I ono, stejně jako u jiných národů, stalo se nositelkou ideí náboženských, uměleckých a filosofických, i ono se stalo živitelkou snah a tužeb národních, a v tom obojím působení, zúčastnivši se nejrůznějších půtek a bojů duchovních, jako neohrožený bojovník často bylo pronásledováno a utiskováno. Přesto se slibně vyvíjelo až do druhé polovice 16. století a teprve neblahé události kolem r. 1620 zasáhly jako náhlé přerušení nadějného rozběhu. A tak v době dokonalých tisků a nádherných Elzevirů, Didotů a Bodoniů český tisk živoří na nízké a laciné úrovni. Teprve 19. století mohlo jej opět vzkřísiti k novému životu a k novým úkolům.

Literatura: Zd. V. Tobolka: Dějiny československého knihtisku I. (Praha 1930). — Josef Volf: Dějiny českého knihtisku do r. 1848 (Praha 1926). — Z. Winter: Český průmysl a obchod v XVI. v. (Praha 1913). — Z. Winter: Řemeslnictvo a živnosti XVI. st. (Praha 1909). — Č. Zíbrt: K dějinám českého knihtisku (1913). — Fr. Rachlík: Jiří Melantrych Rožďalovický z Aventýnu (Praha 1930).

Jiří Dostál

Zikmund Hrubý z Jelení - Gelenius

JIŽ V POLOVICI 14. století přímým navázáním osobních i dopisových styků s Itálií (Cola di Rienzo, Petrarca) staly se Čechy prvním ohniskem humanistických snah. Přes slibné počátky, jimiž tak Čechy předstihly ostatní země ležící na sever od Alp, nemohla první setba humanismu vydati uzrálou sklizeň. V hnutí reformním, které se nedlouho potom na území českého státu neméně pokročile, s vypjatou intensitou a revolučními důsledky projevilo, nebylo zprvu ani náklonnosti ani ochoty k učené stránce snažení renesančního, vycházejícího z katolické Italie. A tak znovu teprve okolo polovice 15. století objevují se v Čechách šiřitelé humanistických idei, většinou mezi šlechtici, kteří prošli universitami severoitalskými. Domácí universita pražská, ještě více než její mladší středoevropské sestry, bránila se velmi dlouho přístupu nových proudů humanistických. Po různých nábězích projevily se na ní plněji až od třicátých let století 16., když do učitelských řad vstoupili čeští odchovanci hlavně Melanchthonova humanismu, smířeného s reformací. Teprve potom mohly humanistické prvky, obsažené v středoevropské zbožné laické moudrosti, s rozptýlenými učiteli a odchovanci proniknouti z university do venkovských měst a tak teprve v době, kdy slavná léta italského humanismu již minula, šířiti humanistický smysl pro formu i obecněji zvyšovati úroveň morálního a politického vzdělání.
Se samou podstatou hnutí humanistického souviselo, že i četní čeští jeho představitelé neomezovali své působení na vlastní národ, ale byli v čilých stycích s kruhy zahraničními. Máme-li odpověděti k otázce, který z Čechů mezi humanistickými učenci dal světu nejvíce, musíme bez váhání vysloviti jméno Sigismundus Gelenius.
Pod tímto humanistickým jménem je obecně znám český rodák Zikmund Hrubý z Jelení (1497—1554). Třebaže své životní dílo vykonal v Basileji, má český národ plné právo počítati ho mezi své syny. Kořeny humanistického vzdělání Zikmundova tkvěly v jeho rodných Čechách. Jeho otec Řehoř Hrubý z Jelení († 1514) nenáležel sice k zmnožovatelům domácí latinské produkce, zato však tím

horlivěji uváděl do národního písemnictví českými překlady latinské spisy antických klasiků (Cicero) a humanistů cizích (Petrarca, Lorenzo Valla, Giovanni Gioviano Pontano, Erasmus) i domácích (Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic). Humanistické podněty, jež si Zikmund odnášel z otcovského domu, rozmnožil u něho nadaný i nadějný Václav Písecký, zprvu jeho učitel ve škole u sv. Jindřicha v Praze, později průvodce na cestě k dalšímu vzdělání na universitách severoitalských. Vztah k rodné zemi a jazyku je dokumentován u Zikmunda i později ještě několikrát. Nebylo-li na zbědované pražské universitě místa pro zcela mladého učence po dokončení jeho zahraničních studií a cest, byl mu na ní aspoň později, r. 1540, leč s nezdarem, nabízen nově zřízený lektorát řečtiny. V cizině se osvědčoval Gelenius jako obětavý ochránce českých a moravských studentů. Jeden z nich, Jan Blahoslav, dosvědčuje ve své Grammatice české, jak velmi dobrou znalost mateřštiny si uchoval Gelenius po více než 25letém odloučení od vlasti. Když Gelenius neodolal pokušení, sestavovati po vzoru humanistických předchůdců, zvláště Rudolfa Agricoly, řady latinských, řeckých a německých slov, jevících „obzvláště podivuhodnou" zvukovou příbuznost, přidal k nim po prvé češtinu („lingua sclavinica") ve svém Lexicum symphonum (v Basileji 1. vyd. 1537, 2. rozmnožené vyd. 1544), zahájeném čtveřicí: acetum — essich — ὄξος — oczet. I mezi zahraničními současníky bylo známo Geleniovo slovanství: ještě krátce po smrti Geleniově užil Konrád Gesner ve svém Mithridatu (1555) pro soupis národů jazyka „illyrského" rukopisných údajů Geleniových. Všechny tyto skutečnosti jest třeba míti na paměti, má-li býti jasno, jak neprávem byl Gelenius někdy pokládán za Němce nebo Holanďana.

Svůj světový význam založil Gelenius textově kritickou, vydavatelskou a překladatelskou činností, kterou podnikal jakožto „corrector" neboli „castigator" slavné basilejské tiskárny Frobeniovy, která v 16. století vůdčím podílem zásobovala knižní trh německý a francouzský. Do Basileje přišel Gelenius r. 1523/4 jako hotový mladý učenec, který si předtím osvojil hlubokou znalost antických jazyků na universitách severoitalských, kde byli jeho učiteli Iulius Camillus, Lazarus Bonamicus a zvláště Marcus Musurus. Svou nevšední učeností a poctivou povahou došel zatím již významného ocenění i trvalého přátelství Melanchthonova ve Vitemberce. V Basileji z pomocníka Erasmova při jeho edičních pracích, podnikaných pro tiskárnu Frobeniovu (zvl. při jeho vydání Plinia 1525 a současně Nového zákona, 1529 při Senekovi), stal se Gelenius brzy uznávaným pracovníkem vůdčím a odvážil se se zdarem nastoupiti cesty samostatné a od Erasmových odlišné.

Řadu vydavatelských podniků, které šly do světa již samostatně se jménem Geleniovým, zahájilo jeho vydání pozdně antického lékaře Theodora Prisciana (1532, s předmluvou datovanou 1531), tím významněji, že šlo o editio princeps textu předtím knižně nevydaného, tím příznačněji pro celou další činnost Geleniovu, již vyznačoval uvědomělý boj proti tradicionalismu knižních vydání a příklon k tradici rukopisné.

Rukopisů užil Gelenius především pro vydání několika řeckých textů a pro pořízení řady překladů z řečtiny. Ve dvou případech se tu mohl opříti o českou kořist: proslulá knihovna humanistického básníka a nadšeného sběratele rukopisů Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic († 1510) poskytla mu — prostřednictvím chomutovského rodáka Matouše Aurogalla — jednak rukopis (dnes strahovský) pro basilejské vydání Kallimachových hymnů, scholií k nim a gnóm ze Stobaiova Anthologia (1532), jednak rukopis (dnes roudnický) pro edici Diogena Laertia (1533). Z rukopisu dnes heidelberského byl Geleniem vydán jakožto editio princeps (1533) Arrianův a Hannonův Periplus spolu se spiskem O řekách a horách, u něhož Gelenius první s bezpečným stilistickým citem správně rozpoznal původ neplutarchovský. K svědomité kollaci rukopisných předloh přistupovala již v těchto vydáních i Geleniova činnost emendační, zachovávající zdravě zdrželivou míru a svědčící o nevšedních věcných znalostech z antických literatur. Úkoly pouhé příležitostné konjekturální emendace bez možné rukopisné opory čekaly na Gelenia při vydání komedií Aristofanových se scholii (1547), kde se pro komedie, vydané M. Musurem, držel textu svého učitele, ale připojil nově upravené znění dvou komedií z vydání Giuntova, a při vydání epigramů Anthologie Palatinské (1549) s komentářem Brodeauovým. Vydatnou, ne-li hlavní účast měl Gelenius i na basilejské editio princeps řeckého textu Josefa Flavia, která vyšla se jménem Arnolda Peraxyla (1544).

Dva řecké rukopisy Flaviovy byly již dříve pro Gelenia cennou pomůckou, v době, kdy po prvé upravoval pro Frobeniovu tiskárnu (1534) starý latinský překlad děl Flaviových; podle jednoho z nich doplnil a do latiny přeložil chybějící části knih proti Appionovi. Když se pak později mohl opříti o nové Peraxylovo a svoje vydání řeckého textu (1544), nahradil v novém vydání latinského

Flavia (1548) starý překlad 20 knih Starožitností překladem zcela novým, v jiných částech se spokojiv aspoň dosti častými úpravami věcnými a stilistickými. Že se při překladu vlastních jmen přichýlil k řeckému originálu a většinou opustil nesklonná biblická jména, jimiž starý překladatel uměle přibližoval text Flaviův praxi Vulgáty, bylo umožněno náboženským stanoviskem Geleniovým: ctitel Lutherův a Melanchthonův nebyl vázán ohledem na tridentskou autentisaci Vulgáty a skloňoval v textu Flaviově vlastní jména právě tak, jako činili evangeličtí tlumočníci samých textů biblických. S podobnou důkladností, jakou osvědčil při přepracování latinského Flavia, počínal si Gelenius při novém vydání pětisvazkového překladu děl Jana Chrysostoma (1547); nepřetiskl v něm jen soubor různorodých překladů starší edice Erasmovy, nýbrž četnými opravami je zlepšoval a s užitím řeckého originálu rozmnožil devíti nově přeloženými homiliemi. V pilné překladatelské dílně posledních let Geleniových vznikly ještě jiné rozsáhlé překlady do latiny. Novým, dokonalejším tlumočením nahradil Lapův překlad Starožitností Dionysia Halikarnaského (1549), Candidův překlad celého Appiana (posmrt. vyd. 1554) a starý překlad osmi knih Origenových proti Celsovi (posmrt. vyd. 1557). Vůbec po prvé uvedl do latiny text Filona Alexandrijského (1554) a překlad, jím samým ze dvou pětin již nedokončený, z mučedníka Justina (posmrt. vyd. 1555).

Obecný význam těchto překladů byl nemalý. Poněvadž i v době humanismu byla hlubší znalost řečtiny dosti dlouho omezena na úzký kruh znalců, mohly potřebám širšího vzdělaného čtenářstva vyhovovati jenom překlady. Proto se v době humanismu u některých autorů objevila dříve knižní vydání latinského překladu než řeckého textu a starší latinské překlady se nově upravovaly i bez přihlížení k originálům. Nejlepším dokladem, jak se ještě za Gelenia cítila živá potřeba latinských překladů, jest fakt, že přímým podnětem k jeho překladům Dionysia Halikarnaského (1549) a Filona (1554) byly zcela čerstvé editiones principes řeckých textů, jež tehdy vyšly v Paříži (onoho 1546, tohoto 1552). Věcně znalé a stilisticky obratné překlady Geleniovy udržely se v nových přetiscích dlouho po jeho smrti a vydatné stopy jejich užití lze sledovati až do 19. století. Vedle širokého poslání podržely nadále význam i pro čtenáře znalé řečtiny jako cenné pomůcky interpretační, aspoň zčásti nahrazující nedostatek komentářů k méně běžným textům.

Zvlášť trvalých zásluh si získal Gelenius jako vydavatel latinských textů starověkých spisovatelů. Při nesnadném textu rozsáhlé Pliniovy Naturalis historia, již u Frobenia vydával Erasmus podle konjekturálně přebujelé recense Hermolaa Barbara, naučil se Gelenius stoupající měrou zprvu jako Erasmův spolupracovník (1525, 1530), ale ještě za života Erasmova jako samostatný vydavatel (po prvé 1535), oceňovati význam antické rukopisné tradice proti konjekturální libovůli. Přes prudký odpor Erasmův, který však nezkalil jejich osobního kladného poměru, Gelenius se svým stanoviskem zvítězil. A tak jeho vydání, opřená o tři dnes ztracené rukopisy a propracovaná s dobrými znalostmi věcnými i stilistickými, byla mnohokráte obnovována nejen v Basileji, ale i ve Francii a stala se až do postupného odkrytí cennějších starých rukopisů nadlouho základním textem Pliniovým. Když se Beatus Rhenanus svým odchodem z Basileje (1527) vzdal další práce o recensi rozsáhlého díla Liviova, dokončil celou polovici jeho úkolu Gelenius (1534—35), užívaje k tomu týchž cenných, dnes ztracených rukopisů špýrského a mohučského. Společné vydání Rhenanovo a Geleniovo mělo veliký úspěch: ještě za života Geleniova se tisklo nejen v Basileji, ale i v Londýně, Paříži a dokonce v Benátkách. Teprve podezíravá filologie 19. století projevila nedůvěru k pravosti Geleniových čtení rukopisných, ale druhý díl moderního kritického vydání Liviova (1919), které uspořádali C. F. Walters a R. S. Conway, po právu osvědčil nejen svým aparátem, ale leckdy i textem pevnou důvěru Geleniovi. Dodnes neztratilo ceny Geleniovo vydání Ammiana Marcellina (1533). Toto basilejské vydání, rozšiřující starší kusou recensi Castelliho o knihy 27.—30., bylo sice i časově o nějaký týden i úplností předstiženo augšpurskou edicí Accursiovou, obsahující i knihu 31. A přece ji předčilo jednak užitím cenného, dnes (až na zlomky marburské) téměř úplně ztraceného rukopisu hersfeldského, jednak kritickými schopnostmi svého vydavatele, jejž podle nestranného soudu, který pronesl o sto let později H. Valois, vyznačovala ve srovnání s Accursiem „maior quaedam ingenii vis et iudicium acrius". Novodobé kritické vydání Ammiana Marcellina, které pořídil C. U. Clark (1910), uvádí v aparátě všechna různočtení Geleniova, protože podle správného přesvědčení vydavatelova tlumočí často znění ztraceného rukopisu. Svým edicím spisů Tertullianových (1550) a Notitiae dignitatum (1552) prospěl Gelenius tím, že je založil na rukopisech, dnes rovněž ztracených, jež v obou případech byly získány z knihoven anglických. Totéž platí o jeho edici relací Symmachových (1549).

Kdežto ve všech uvedených latinských vydáních měl na čteních Geleniových, a to leckdy neroze-

znatelně, podíl jednak příklon k ztraceným rukopisům, jednak vlastní konjektury vydavatelovy, poskytují vydání Velleia Patercula (1546), jímž nahradil starší vydání (1520), které Beatus Rhenanus upravil se zřením k nezvěstnému dnes rukopisu murbašskému, a zvláště vydání Arnobia spolu s dialogem Minuciovým (1546), bezpečný obraz Geleniových konjektur, navrhovaných bez pomoci rukopisné. Vydání Arnobia podnikl Gelenius toliko na podkladě čerstvé římské editionis principis (1543), nemaje přístupu k jedinému rukopisu dnes pařížskému. Tím čestnější pro něho, jestliže na více než 140 místech uhodl čtení rukopisu, od něhož se editio princeps neprávem odchýlila, na více než 350 místech navrhl výborné opravy, jež i moderní vydavatel musí přijmouti do textu, a v četných jiných případech připravil cestu opravným návrhům pozdějším. Jestliže za zvláště nesnadných okolností při tomto vydání se Gelenius ojediněle pokusil případy těžších poruch léčiti poněkud radikálněji, byl proto často a neprávem — při všem uznání svého emendačního ingenia — stíhán výtkou hyperkriticismu, jejíž odlesk se potom leckdy jevil nepříznivě i při posuzování jiných jeho prací. Nezasloužil si toho, poněvadž jinak ve svém teoretickém přesvědčení i kritické praksi kladl úctu k rukopisné tradici nad důvěru ve vlastní dohad, „který často klame“. Při tom však právem potíral krajní kritický konservatismus. Jeho emendačnímu nadání, šťastně spojujícímu věcné a stilistické znalosti s kombinační pohotovostí, zdařilo se v celé jeho kritické činnosti velmi mnoho i vynikajících konjektur. U nejedné z těch, jež bývají připisovány filologům o desítky let nebo i staletí mladším, dal by se prokázati Geleniův nárok na prioritu.

Svůj celoživotní úkol „correctora“ basilejské tiskárny srovnával Gelenius někdy s balvanem Sisyfovým nebo žernovem Plautovým. Ale sám si byl vědom, že námahu pracných kollací mu vyvažovala radost z restituce, pocit uspokojení z poznávané vědecké pravdy.

Novodobá textová kritika starověkých autorů pokročila ještě důsledněji k úplnému odpoutání od tradicionalismu tištěných vydání, z něhož se humanisté nikdy zcela nevymanili, a soustavným kritickým prozkumem celého souboru rukopisné tradice nahradila úzkou basi humanistických vydání, pořizovaných se zřením k malému počtu náhodně získaných rukopisů. Ale mezi vydavateli 16. století náležel Gelenius k těm, jejichž methodický postup na rozdíl od protichůdců byl podstatným krokem ve směru budoucího vývoje.

Literatura: Předmluvy všech Geleniových vydání. — B. Rose: Allgem. Encykl. der Wissensch. u. Künste I. Sect., 66. Theil, Leipzig 1857, 269-275. — W. Weissenborn: De ratione qua Sigismundus Gelenius quartam T. Livii decadem emendaverit, in: Commentationes philologae in honorem Th. Mommseni, Berolini 1877, 302-320. — C. Halm: Allgem. Deutsche Biographie VIII, 1878, 537-538. — O. Seeck: Q. Aurelii Symmachi quae supersunt, in: Monumenta Germaniae historica, Berolini 1883, XIX—XXII. — J. Truhlář: Sigismundus Gelenius, jeho život a působení vědecké, ČČM LX, 1886, 27-47, 210-224. — A. Truhlář: Ottův Slovník naučný XI, 1897, 803-805. — J. Král: Literární činnost humanistických profesorů univ. Karlovy, LF XXXVI, 1909, 401-427. — F. Novotný: Sigmund Hrubý z Jelení vydavatelem Pliniovy Naturalis historia, Sborník filologický III, 1912, 5-54. — F. Novotný: O překladatelské činnosti Sigmunda Hrubého z Jelení, in: Sborník J. Královi, Praha 1913, 235-253. — A. Souter: The Gelenian codices of Livy, The Classical Review XXXVII, 1923, 115. — K. Hrdina: Řecká vydání Sigismunda Gelenia, in: Sborník F. Grohovi, Praha 1923, 141-143. — B. Ryba: Sigismundus Gelenius a Gilbertus Cognatus, LF LI, 1924, 228-239. — B. Ryba: Sigismundus Gelenius a jeho vydání Arnobia a Minucia, LF LII, 1925, 13-23, 91-108, 222-236, 337-341. — A. Biedl: Eine griechische Handschrift des Bohuslaw v. Lobkowicz, Mitt. d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Bohmen LXXI, 1933, 94-119.

Bohumil Ryba

České právo za hranicemi Čech

DO KONCE dvanáctého století platilo v českém státě, osídleném do té doby jen českým lidem s nepatrnou příměsí cizinců, primitivní právo obyčejové domácího českého původu a pro všechno obyvatelstvo bez rozdílu stavů jednotné. To odpovídalo tehdejšímu naturálnímu hospodářství rázu převahou agrárního, které se projevovalo jak v hospodářství a složení společnosti, tak i v organisaci státu. Na přelomu dvanáctého a třináctého století nabyla vnitřní organisace státu, složení jeho obyvatelstva a celé hospodářství zcela nového rázu, namnoze přejatého ze západu. Naturální hospodářství dosavadní ustupovalo zvolna hospodářství peněžitému a jedním ze zjevů tento vývoj způsobujících byla kolonisace, králi českými u nás tehdy prováděná. Kolonisací se nezvětšila jen hospodářská základna státu, nýbrž přivedlo se k nám veliké množství cizího obyvatelstva, převahou německého, které si podržovalo nejen svůj jazyk, nýbrž i své zvláštnosti, především právní. Vznikal tím zvláštní stav selský,

usazený na právu kolonisačním a právně lépe situovaný nežli dosavadní domácí sedláci, sedící na právu domácím, a zejména zcela nový zjev hospodářský i právní: města a měšťané. Poněvadž pak současně proniklo k nám ze západu rytířství a lenní zřízení, vznikalo také ve šlechtě vědomí stavovské. Konečně i církev dosáhnuvší konkordátem z roku 1221 vynětí svých členů z pravidelné organisace soudů i práva, vytvořila tím z duchovenstva zvláštní stav. Toto rozvrstvení na stavy sociální tvoří základ tehdejšího hospodářství a tehdejší organisace. Šlechta, vysoké duchovenstvo a královská města nabyly významu i jako stavy politické a tak třinácté století znamená také počátek velikého zápasu o vládu v zemi mezi králem a stavy, který vedl konečně k vytvoření státu stavovského v patnáctém a šestnáctém století.
Obyčejové právo domácího původu přecházející z generace na generaci, těžko měnitelné a cizím vlivům málo podléhající, neplatilo pak již obecně pro všecko obyvatelstvo českého státu, nýbrž zůstalo omezeno jako právo zemské na šlechtu a vedle něho se vytvořila na území státu celá řada nových práv zvláštních, která byla skoro vesměs cizího původu, a platila buď pro určitý stav (právo městské, církevní, selské) nebo pro určitý poměr (právo lenní, horní a j.). Musí však býti zdůrazněno, že tato přejatá práva zvláštní byla domácím poměrům velmi silně přizpůsobována a v této své zvláštní české podobě zase recipována v zemích sousedních.
Ze zvláštních práv velikého rozvoje u nás došlo právo městské, které bylo dvojího typu, na severu magdeburské, na jihu švábské. Právo magdeburské přijalo velké množství měst v severních Čechách a na severní Moravě, zejména Litoměřice a Olomouc, a téměř všechna města lužická a slezská. Přejaté právo švábské mělo svá centra v Starém městě pražském, v Brně a v Jihlavě. Městské právo typu švábského, pražsko-brněnské, mělo u nás sice původně daleko menší oblast nežli právo typu magdeburského, ale svým samostatným vývojem nabylo záhy většího významu nežli ono.
Od konce třináctého století bývaly vedeny protokoly městského soudu a rady městské v podobě městských knih, které dosáhly u nás v pozdější době neobyčejného rozvoje a daly snad i popud k zřízení desk zemských. Důležité je také židovské privilegium Přemysla II. z roku 1254, poněvadž tvoří podklad pro podobná privilegia krátce nato vydaná ve Slezsku, v Uhrách a v Polsku.
Mimo český stát nabylo v třináctém a čtrnáctém století největšího významu české právo horní, které, jak bylo v tomto sborníku již dříve vyloženo v jiné souvislosti, se počalo tvořit na základě zvykových práv, přinesených z ciziny, od polovice třináctého století v Jihlavě. Hlavní pramen práva horního však nevznikl pro Jihlavu, nýbrž pro Kutnou Horu, tehdy budovanou. Její právní spory s Jihlavskými pohnuly Václava II., že kolem roku 1300 vydal všemu hornictvu svého království, t. j. Čech a Moravy, samostatný zákoník, zvaný Ius regale montanorum, nebo také Constitutiones iuris metallici. Jeho vzniku byl blízký Ital Gozzius ab Orvietto a bylo v něm užito netoliko horního i obyčejového práva jihlavského, nýbrž také práva římského. Základní rozvrh práce je vzat z Institucí Justiniánových a je tu po prvé recipován na soudě světském proces římsko-kanonický. Horní právo, které se tak v českých zemích vytvořilo, došlo platnosti i v četných zemích sousedních a zasáhlo svým vlivem až do horních práv v Jižní Americe.
Recepce římského práva, která byla v českých zemích provedena kolem roku 1300 v právu horním, začíná v polovici čtrnáctého století v právu městském a vyvrcholuje v něm zákoníkem Pavla Kristiána z Koldína, nazvaným Práva městská království českého (1579). V městském právu byla recepce římského práva tak dokonalá, že překladatel Justiniánových Institucí z druhé polovice šestnáctého století označil přímo překlad svůj jako Práva městská. Zákoníkem Koldínovým byl v městském právu království českého odstraněn dosavadní dualismus práva pražského a litoměřického. Svědčí o jeho dokonalosti, že v dalším vývoji pobělohorském byl zaveden na Moravě a ve značné části Horního Slezska. Byl také přeložen do němčiny a několikrát v tomto překladu vydán tiskem.
Přetváření státu českého ve stát stavovský ve čtrnáctém, patnáctém a šestnáctém století se dálo v neustálých zápasech o moc mezi králem a stavy. Poměr mezi králem a stavy se při tom neustále měnil podle síly krále a politiky stavovských vůdců, neboť jen malá část stavovských práv byla obsažena v psané ústavě (t. j. ve Zřízení zemském) anebo v privilegiích, kdežto jejich největší část byla původu obyčejového a podléhala proto stálým změnám.
V proměnlivém zápase mezi králem a stavy trvala nad oběma beze změny česká koruna (corona regni Bohemiae) jako nadřazená jednotka státoprávní, jednak stát sám v právnickém smyslu, jednak území tohoto státu jako celek. Pojem koruny, převzatý lucemburskými králi z Francie, byl v českém státě po stránce státoprávní velmi pečlivě propracován. Byl to pojem důležitý, neboť representoval jednotný stát vůči všem vedlejším zemím českým, z nichž každá měla svou zvláštní stavovskou ústavu, takže

stát český měl po té stránce ráz stavovské federace. Ústřední funkci měla v tomto federativním státě země Česká, neboť jejímu sněmu jedině příslušelo právo voliti nebo přijímati krále a bdíti nad nedílností celého českého státu. Proto také působilo právě české právo zemské na země sousední.
Krátce po husitských válkách, ač husitství samo ve Slezsku nemělo mnoho ohlasu, došlo k recepci českého zemského práva a tím i k recepci českého úředního jazyka v Horním Slezsku. Recepce českého práva vztahuje se tu na knížetství těšínské, opolsko-ratibořské, zátorsko-osvětimské a sěverské, a vyvrcholuje kodifikací tohoto recipovaného práva českého v zemském Zřízení opolsko-ratibořském z roku 1562 a těšínském z roku 1573. Obě byla českým jazykem publikována a také vytištěna. Toto české právo hornoslezské, jen nepatrně modifikované právem saským, bylo pak v platnosti až do století osmnáctého a v některých částech dokonce i do století devatenáctého a to i v oblastech postoupených Polsku a Prusku. Zřízení opolsko-ratibořské bylo v druhé polovině šestnáctého století přeloženo v Sedmihradsku do latiny (překlad zůstal v rukopise) a mimo to stejně jako zřízení těšínské několikrát do němčiny (překlady byly také několikrát vydány tiskem). Také české zřízení zemské z roku 1564 bylo o dva roky později přeloženo do němčiny a překlad byl dvakrát, roku 1607 a 1614, vytištěn v Sasku.
Důležitým zařízením českého práva zemského byly zemské desky. Byly to protokoly o nálezech zemského soudu, které byly zapisovány od dob Přemysla II., snad podle vzoru knih městských. Protože zemské právo bylo založeno na právu obyčejovém a zemský soud rozhodoval podle volného uvážení, nejsa vázán žádnými předpisy, staly se zemské desky důležitým zdrojem právním. V patnáctém a šestnáctém století se instituce zemských desk velmi rozvinula v Čechách a na Moravě a na jejich zápisech jsou založeny i kodifikace zřízení zemského. Později v sedmnáctém století byla do nich také vtělena všechna recepce římského práva, k níž v Čechách a na Moravě došlo teprve po odstranění státu stavovského po Bílé hoře. Svými zásadami pronikly zemské desky v osmnáctém století vítězně do všeobecného práva rakouského a zůstaly pozemkovými knihami šlechtickými i v devatenáctém století.

Literatura: Jan Kapras: Právní dějiny zemí koruny české, I.—III., 1913—37. — Týž: Přehled právních dějin zemí koruny české, 5. vydání, 1935. — O právu horním viz literaturu uvedenou v části druhé u článku B. Mendla. Jan Kapras

Vliv staré české literatury v oblasti ruské

V DĚJINÁCH východoslovanského, ruského literárního vývoje starší doby, t. j. desátého až sedmnáctého století, jest možno konstatovati tři doby, kdy ruská literární tradice měla bezprostřední souvislost s literární tradicí českou a byla pod přímým vlivem českým, který se uplatňoval současně s jinými vlivy, slovanskými i neslovanskými. Tyto etapy byly: za prvé desáté až dvanácté století, za druhé patnácté a počátek šestnáctého století a za třetí konec století šestnáctého a věk sedmnáctý. Při chronologické blízkosti těchto dvou posledních dob je dělítkem mezi nimi rozdíl ve všeobecných směrech a v prostředí, které bylo s ruské strany aktivní při přijímání památek české literatury.
V tomto přehledu nás zajímají zejména poslední dvě období. V období prvním, podle obsahu a všeobecného kulturně-historického významu nejbohatším a nejdůležitějším, šlo o osudy církevně-slovanské tradice na československé půdě, tradice, která byla svým vznikem a svou podstatou odvětvím velkého všeslovanského zjevu, který měl své kořeny také u východních Slovanů, na Rusi. V pozdější době tato jednotnost jazykové literární podstaty v česko-ruských stycích již neexistovala. V Čechách zmizel církevně-slovanský literární živel již ve dvanáctém století, na Rusi vznikly u východních Slovanů na jeho základě nové literární zjevy, nový literární písemný jazyk. V souvislosti s tím jsou spojeny pozdější etapy ve vývoji česko-ruské literární vzájemnosti s problémem překládání z českého literárního jazyka do literárního jazyka toho neb onoho kulturního prostředí východoslovanského.
S vlnou českého literárního vlivu tohoto rázu se na Rusi setkáváme po prvé ve století patnáctém až šestnáctém. Prostředím, které tehdy přijímalo české literární proudy, bylo prostředí běloruské, t. j. obyvatelstvo západoruských oblastí, které počínajíc patnáctým stoletím náležely k velkoknížetství litevskému. Se stránky jazykové a všeobecně-kulturní bylo toto prostředí pod silným vlivem polským, který postupně zesiloval. Jak je dobře známo, polský literární jazyk jako jazyk polských úřadů ve čtrnáctém až šestnáctém století převzal veliké množství českých prvků, slov a termínů; pro Polsko patnáctého století byl český jazyk jazykem vzdělanosti, vyšší kultury. Tím se dá vysvětliti, že v listi-

nách, v jazyku běloruských úřadů a v běloruské literární tradici tohoto období nalézáme často zřejmé stopy českého jazykového vlivu. Není ovšem vyloučena možnost, že západoruské kulturní a vládní prostředí si tehdy osvojilo řadu českých jazykových zjevů samostatně a bezprostředně z češtiny. Jest těžko v každém zvláštním případě rozhodnouti, jde-li o osvojení toho neb jiného českého slova, termínu atd., v běloruském jazyku přímo z češtiny nebo přes jazyk polský, avšak ve všeobecném smyslu nutno konstatovati, že české jazykové prvky se dostávaly do běloruské literární tradice a do jazyka litevsko-ruských oblastí souběžně jak přes Polsko, tak přímo ze svého původního pramene.

Obrátíme-li se nyní k otázce literárního vlivu českého na ruskou literaturu v patnáctém a šestnáctém století, musíme zdůrazniti, že tu před námi stojí dvě řady zjevů. S jedné strany jsou před námi fakta, která mluví o vlivu české bible v západoruském prostředí, s druhé strany jsou to fakta, mluvící o vlivu v oblasti světské literatury, v oblasti mravoučných povídek.

Když mluvíme o úloze české bible v ruské literatuře, připomínáme si především jméno doktora Františka Skoryny, který vydal v letech 1517—19 v Praze třiadvacet knih Starého zákona a použil při zpracování ruského textu české bible v benátském vydání z roku 1506. Avšak česká bible byla v rukou ruských písmáků i před Skorynou, tedy již ve století patnáctém, a v každém případě byla ještě po něm důležitou pomůckou při opravě církevně-slovanského textu biblického, na příklad pro redaktory znamenité bible ostrožské z let 1580—81, a snad ještě i ve století osmnáctém, kdy byla připravena tak zvaná bible jelizavetinská roku 1751. České překlady celé bible nebo jejích zvláštních knih nebo částí v různých vydáních, a také snad i v rukopisech, byly užívány ruskými lidmi šestnáctého až sedmnáctého století, jak je ještě možno zjistiti podle seznamů knihoven různých východoslovanských církevních a kulturních institucí (ve Lvově, v Kijevě, na Bílé Rusi, v Moskvě a jinde). Známý český rukopisný žaltář wittenberský byl na počátku sedmnáctého století bezpochyby v majetku nějakého Rusa, po němž zbyl na obálce ruský nadpis. Největší význam mají však pro naše téma fakta století patnáctého a počátku století šestnáctého, poněvadž tehdy česká bible měla úlohu hlavního pramene pro Skorynu a j.

Sotva je možno a nutno kategoricky tvrditi, že Skoryna byl ve své činnosti pod vlivem husitství a že je v husitských jeho sympatiích nutno hledati vysvětlení jeho činnosti pro vydání bible v jazyku blízkém národní řeči běloruské. Skoryna byl náboženským vyznáním sotva blízký husitství a tím méně směru českobratrskému. Byl člověk své doby, representant širokých kulturních sympatií a moderního světového názoru, byl humanista a v této všeobecné podstatě jeho ducha je třeba hledati vysvětlení jeho velkého kulturního činu. S Prahou jej spojovala, jak se nám zdá, ne tak náboženská sympatie k českému prostředí, jako spíše stránka praktická a zároveň (což musíme zvláště zdůrazniti) možná i služebný poměr ke dvoru českého krále Vladislava Jagellonského, representanta polsko-litevské panovnické rodiny. Není možno zapomenouti, že česká bible byla do doby Skorynovy jediná slovanská bible, vydaná tiskem. Jihoslované a krakovský Němec Fiol již koncem patnáctého století a v prvních letech století šestnáctého vydali několik knih v církevně-slovanském jazyku, ale to nebyla celá bible, to byly buď knihy bohoslužebné nebo knihy Nového zákona. Při svém plánu vydati úplný text ruské bible musil se Skoryna přirozeně obrátiti k jedinému tehdy existujícímu tištěnému slovanskému textu bible, to jest k bibli české. Skoryna použil pro svou práci českého vydání z roku 1506. K tomu ho přivedly zájmy praktické, sotva také zájmy rázu ideologického, jak to tvrdí někteří učenci. Tím méně máme podklad pro tvrzení, že Skoryna byl ve svém díle pouhým nástrojem propagačních úmyslů Českých bratří a husitů vůbec. V bibli Skorynově jsou zřejmé stopy vlivu bible české jak v textu, tak v jazyku. Základem této bible je církevně-slovanský tradiční ruský text. Ten byl tu však propracován pod vlivem jednak živé řeči běloruské, to jest živého jazyka samého Skoryny a jeho běloruského okolí, jednak jazyka bible české. Nechtěli bychom zvětšovati význam posledního vlivu. Obdoba slovníku Skorynova s českým slovníkem té doby nebo samé bible z roku 1506 nám ještě nedává právo mluviti o vlivu, neboť široká analysa slovníku běloruského písemnictví té doby svědčí o všeobecném používání těch neb jiných slov v této písemné tradici. Ale přes to všechno není pochybnosti, že text Skorynovy bible souvisí s textem bible české, jak to je jasné, když začneme srovnávati tyto dva texty s textem staroruské církevně-slovanské bible Gennadijovské z roku 1499 nebo ostrožské z let 1580—81.

Svou práci Skoryna nedokončil. Vydal v Praze jenom třiadvacet knih Starého zákona, ale připravil překlad ještě jiných knih, které jsou nám známy jenom v rukopisech, pocházejících z Ukrajiny

a obzvláště z haličské Rusi. Avšak pražské knihy Skorynovy byly známy v šestnáctém a sedmnáctém století také v Rusi moskevské.

A tak na počátku století šestnáctého připadla české bibli významná úloha kulturní v ruském prostředí tím, že měla důležitý vliv na první pokus o vydání ruské bible tiskem. Úloha české bible v ruském prostředí nebyla tím ještě u konce. K ní se obrátili v bělorusko-ukrajinském kulturním prostředí téže doby i jiní spisovatelé. To ukazuje zejména překlad „Písně písní" z českého textu do jazyka bělorusko-ukrajinského. Podle vnitřních zvláštností byl tento překlad Písně písní vypracován nejspíše v patnáctém století (jediný nyní známý překlad je z konce patnáctého století). Tento text se skládá ze dvou částí: Písně písní a traktátu o lásce, jenž je jakýmsi výtahem této biblické skladby. Jazyk těchto dvou částí je značně rozdílný, traktát je psán jazykem čistším a volnějším, text Písně nese jasné stopy otrocké závislosti na českém textu předlohy. Proto není dost jasno, byl-li také traktát přeložen z jiné řeči, nebo byl-li napsán již na Rusi a přidán k Písni. O tom, že Píseň písní byla přeložena z češtiny, není ovšem pochybnosti. Úplně podobný text český není nám nyní znám. V ruském textu jsou zvláštnosti, které jej sbližují s českým překladem z patnáctého století, jiné zvláštnosti jej zase sbližují s benátskou biblí z roku 1506. Je možno říci, že tato ruská památka čeká ještě na svého badatele, ale můžeme již nyní beze vší pochyby tvrditi, že tento text je překlad z češtiny, při čemž překladatel často bezradně a otrocky sledoval svou předlohu a často byl nucen jen transkribovat česká slova a fráze, nemaje po ruce ruských přiléhavých výrazů. Perwolf říkal, že překladatelem mohl býti nějaký Čech nebo Slovák. Můžeme však mysliti i na ruského překladatele, jenž nebyl ještě dostatečnou měrou připraven pro svou práci.

Dějiny bible Skorynovy a tento překlad Písně písní dokazují, že koncem století patnáctého a počátkem šestnáctého století měla česká bible vliv v ruském prostředí a pozoruhodnou úlohu ve vývoji ruského písemnictví. V jisté míře jest možno české bibli připsati také vliv na obrat východoslovanských spisovatelů při překladech knih Písma sv. do řeči lidové, stejně jako měli Češi rozhodující vliv v tomto směru také v Polsku. Tento obrat k lidovému jazyku, pokud se projevil v práci Skorynově a v jiných faktech, měl ovšem i jiné příčiny všeobecně-kulturního rázu a český příklad mohl býti jen jednou z důležitých složek tohoto zajímavého zjevu.

Obraťme se nyní k jinému českému proudu v ruském literárním vývoji patnáctého a šestnáctého století, k otázce českého vlivu v oblasti literatury mravoučné a literatury pověstí. Máme v tomto případě několik písemných památek, které jsou bezprostředně spojeny s českými předlohami, neboť jsou jejich překlady. Jsou to „Kniha o Toudale rytíři", „Skazanie o Sibylle proročící" a „Život svatého Alexeje, člověka božího". Nejde tu, jak je vidět, o památky českého původu, ale je důležité, že zejména zásluhou českého kulturního prostřednictví se tyto texty dostaly do literární tradice běloruské. Srovnání ruské Sibylly se Sibyllou českou činí tento fakt úplně jasným a nepochybným. Jinak je tomu s knihou o Toudale, poněvadž v českém písemnictví se tato památka vůbec nedochovala, ale jazykové prozkoumání ruské Knihy dává možnost přesvědčivě tvrditi, že česká literatura již před koncem patnáctého století dobře znala tuto povídku a že ruský text je bezpochyby bezprostřední překlad textu českého. Ruský Život sv. Alexeje zejména v jedné redakci hlásá, že je to překlad z češtiny, avšak otázka jeho vzniku je dosti komplikovaná a nemůže býti vyřešena tak přesvědčivě a přímo jako otázka o Sibylle a Toudale.

To stačí, abychom mohli konstatovati, že v patnáctém a počátkem století šestnáctého knižní prostředí západoruské, běloruské, když se snažilo osvojit si nové západoevropské texty povídek a mravoučných spisů, bezprostředně užívalo také českého literárního materiálu.

Nová etapa ve vývoji českého literárního vlivu ve východoslovanském prostředí, to jest etapa sedmnáctého století, se pro nás otvírá jenom dvěma památkami, ukrajinskou redakcí Lucidaria a „povídkou o kralevici Bruncvíkovi". První památka vede nás do oblasti ukrajinské, druhá byla známá, pokud víme, jenom v moskevském, velkoruském prostředí. V tomto posledním případě jest možno mluviti o tom, že český literární vliv zasáhl také moskevské knižní a literární prostředí, okolnost, která rozhodně odlišuje tuto dobu českého vlivu od doby předchozí, kdy aktivní roli při osvojování českého vlivu mělo prostředí běloruské a jihoruské.

Co se týče Lucidaria, je souvislost jeho ukrajinské redakce s českým textem beze všech pochybností. Jinak je tomu s Bruncvíkem. Tato povídka jest známa jenom v množství opisů velkoruského, severoruského původu, v běloruské nebo v ukrajinské tradici takových textů vůbec není, tak jako jich nezná ani literatura polská. Mimo to větší část opisů jsou opisy osmnáctého století, jenom některé jsou

z konce století sedmnáctého. Tyto okolnosti nám dávají právo tvrditi, že překlad české povídky byl sotva pořízen dříve než v druhé polovici sedmnáctého století, a že překladatelem mohl být někdo z moskevských písmáků. V každém případě zejména moskevské prostředí konce sedmnáctého a pak osmnáctého století si nejaktivněji osvojilo tuto povídku. Bezprostřední souvislost ruského Bruncvíka s českým se ukazuje jak v námětu, tak ve vypravování, a také v jazyku. Petrovský a Polívka bedlivě prozkoumali naši památku v tomto smyslu a jejich výklady jsou pevným základem pro studium literárního osudu povídek na Rusi.

V kontextu našeho výkladu o povídce o Bruncvíkovi je nutno uvésti několik poznámek o jiné povídce, kterou často spojují s českým literárním vlivem na Rusi. Mám na mysli povídku o Vasiliji Zlatovlasém, králeviči české země. Tato povídka jest známa jenom v moskevských rukopisech a při tom jenom od osmnáctého století. Literatura česká, jakož i literatura polská a jiné, tuto povídku neznají vůbec. Myslím, že povídka o Vasiliji jest památka ruská, právě moskevská z konce sedmnáctého nebo počátku osmnáctého století, tedy z doby Petra Velikého. Při zpracování svého námětu použil autor také některých prvků českých (vědomosti o Čechách), ale sotva měl k disposici nějaký základní český materiál.

Povídka o králeviči Vasiliji má význam pro náš výklad proto, že její osud v literatuře ruské je velice podobný osudu povídky o Bruncvíkovi na ruské půdě. Obě tyto památky více méně současné nalezly v moskevské Rusi svůj kruh čtenářů. Obě tyto povídky staly se částí širokého proudu v rozvoji ruské romantické dobrodružné literatury, která jest tak charakteristická pro dobu synů cara Alexeje Michajloviče, to jest cara Theodora i samého Petra Velikého. Před nedávnem napsal prof. Lednicki, že svět moskevský byl vzdálen všech látek rytířských (éloigné de toute chevalerie), v západoevropském smyslu. Avšak ani tento svět nebyl úplně uzavřen vlivu západní literatury rytířské (de chevalerie). V Moskvě bylo v sedmnáctém století již prostředí, které již mohlo samo dáti popud k vypracování ruských románů analogického rázu. Tuto okolnost jest nutno míti na zřeteli při určení místa české povídky o Bruncvíkovi ve vývoji ruské povídky. Povídka o Bruncvíkovi, stejně jako povídka o Vasiliji Zlatovlasém byly předchůdci toho širokého proudu cizozemských historicko-dobrodružných románů, který byl tak charakteristický pro ruskou překladovou literaturu století osmnáctého a ještě počátku století devatenáctého.

Chtěl bych tu ještě upozorniti na jednu složku ruské literární tradice, ve které bylo by lze hledati stopy českých vlivů. Mám na zřeteli dějiny starého východoslovanského divadla, starého ruského dramatu. Tato otázka čeká ještě na podrobné probádání. Byl nedávno vysloven názor, že známá ruská lidová hra „Car Maximilian“ je velice podobná v mnohém staročeské hře o Dorotě a je nasnadě možnost, že česká hra přes staroruské školní divadlo mohla býti přejata ruským prostředím a později se státi hrou lidovou. Podrobnější výklad nebyl ještě tiskem vydán. Jsou dojista některé předpoklady pro positivní vyřešení otázky o vlivu českého divadla na vývoj divadla a dramatu ukrajinského a běloruského. Divadlo jesuitských škol a jiných katolických organisací mělo, jak jest známo, velkou úlohu ve vývoji divadla vůbec. Tradice jesuitského divadla si pevně osvojili činitelé ruských pravoslavných a uniátských škol na Bílé Rusi a na Ukrajině v sedmnáctém století. Značný počet představitelů haličsko-ruského a běloruského prostředí, hlavně uniatského, byl v sedmnáctém a osmnáctém století mezi posluchači filosofických a theologických škol jesuitských v Olomouci a v Praze. K tomu můžeme ještě dodat, že koncem sedmnáctého století začala se vyvíjeti snaha po zavedení divadla také v Moskvě, a to nejdříve za součinnosti Němců. Za jednu z etap tohoto vývoje jest nutno uznati dosud málo známý fakt, že čeští jesuité organisovali divadelní hry v Moskvě, ve své škole. Počátkem osmnáctého století organisovali čeští jesuité Milan a Berula veřejné divadelní hry se silami svých vychovanců ruských i cizozemských. To bylo samozřejmě latinsko-jesuitské divadlo, ale v jiných místech (v Polsku, na Ukrajině atd.), právě přes toto divadlo vznikly základní formy divadelní prakse i dramatického repertoáru. Za těchto okolností jest velice těžko vyloučiti možnost, že také divadlo česko-moravských jesuitů mělo nějakou úlohu ve vzniku a rozvoji východoslovanského, divadla v sedmnáctém a osmnáctém století. Snad nebylo jenom zvláštní náhodou, že Petr Veliký hledal také v Čechách divadelní umělce pro Rusko v době živého obnovení kulturního života ruského.

České prvky v staroruské literatuře patnáctého až sedmnáctého století byly skrovné podle svého obsahu a obecného významu. Není možno je srovnávati s fakty českého vlivu na Rusi v desátém až dvanáctém století nebo s prvky polskými v ruské literatuře šestnáctého a sedmnáctého století a s prvky jihoslovanskými v literatuře staré Rusi desátého až patnáctého století. Ale i při tomto skrovném rozsahu zasluhuje český vliv na literaturu východoslovanskou zvláštní pozornosti jako jedna ze zají-

mavých částí celého proudění evropské kulturní tradice na ruský východ. Mimo to má tento zjev zvláštní význam pro dějiny literatury a kultury české, protože v několika případech právě ruská literární tradice zachránila vzácné památky české literatury, české půdě již neznámé, a protože jde o českou kulturní expansi, o radiaci české literatury — okolnost to podstatně důležitou i pro dějiny této literatury samé.

Nejdůležitější literatura: Speranskij, M. N.: Istorija drevnej russkoj literatury, Moskovskij period, Moskva, 1931. — Voznjak, M.: Istorija ukrajinškoi literatury, 11, Lviv, 1921. — Hruševškyj, M. S.: Istorija ukrajinškoi literatury, V, Kyiv, 1926; — Vladimirov, P. V.: Doktor Francisk Skoryna. jeho perevody, pečatnyja izdanija i jazyk, SPB, 1888. — Kostomarov, N. I.: Starinnyj perevod južnorusskij Pěsni Pěsnej s poslesloviem o ljubvi, Osnova, XI-XII, 1861. — Týž: Čatyrochstolecce Belarusskaha druku, Mensk, 1925. — Petrovskij, M.: Pověst o slavnom korolě Bruncvike, SPB, 1888; — Polívka, J.: Kronika o Bruncvíkovi v ruské literatuře, Praha, (Rozpravy ČAV, roč. I, čís. 5), 1892. — Vladimirov, P. V.: Žitije sv. Alekseja, čelověka Božija, v zapadnorusskom perevodě XV. věka, Žurnal Minist. Nar. Prosveščenija, 1887, X. — Kerskij, E. F.: Malorusskij Lucidarij po rukopisi XVII. veka, Varšava, 1906. — Ohijenko, I., Ukrainška literaturna mova XVI-ho st., Krechivskij Apostol, 1560- ch rr, Varšava, 1-2, 1930. — Brückner, A.: Die Visio Taudali in böhmischer und russischer Übersetzung, Archiv für slavische Philologie, XIII, 1906. — Brynychová, Věra: České Proroctví Sibyllino v ruském překladě, Český Lid, XXVII, 1927. Jakobson, R.: Význam ruské filologie pro bohemistiku. Slovo a slovesnost IV, 1938.

Antonij Florovskij

Dvůr Rudolfův: Sbírky na Pražském hradě

ZA CÍSAŘE Rudolfa II. se stala Praha po druhé zase od dob Karla IV. trvalým sídlem římského císaře a politickým střediskem i uměleckým ohniskem, v němž zejména sever a jih Evropy si podávaly ruce. Bylo to v době, kdy uvnitř země i v tehdejším mezinárodním prostoru přiostřovaly se sice politické i náboženské zápasy, věštící katastrofální události o několik desítiletí pozdější, kdy zavládl však v našich zemích i poměrný hospodářský blahobyt vyšších a středních vrstev spojený s podporou a pěstováním všelikých umění... Obojí tvořilo předpoklady k rozkvětu přechodné epochy, v níž se renesance končí a počíná nevykvašený dosud styl barokní. Ruch umělecký, který se tu tehdy rozvinul, pozbývá namnoze lokálního rázu a stává se mezinárodním. Rudolf sám nebyl umělec, ale dovedl kolem sebe vedle vyslanců, dvořanů a dobrodruhů shromážditi řadu umělců zvučných jmen, Italů, Nizozemců i Němců, které nečítáme sice v této přechodné době k představitelům vrcholného evropského umění, které však ani při jejich epigonství a manýrismu nelze nikterak podceňovati. Tím spíše, že někteří z nich, zejména v oboru drobného umění, rozvíjejí činnost, jakou se může vykázati málokterá jiná doba. Připoutání jich k pražskému dvoru souvisí pak z největší části s velkorysou panovníkovou činností sběratelskou, kterou jeho záliba, zatížená do značné míry chorobou, navazuje na obdobné zjevy dob předchozích.

V antických chrámech a středověkých chrámových pokladnicích, kde se hromadily umělecké předměty i přírodní a národopisné kuriosity, jimž vedle drahocennosti přikládána byla pověrčivě také kouzelná lékařská moc, má renesance předchůdce svých komor uměleckých děl a divů (Kunst- und Wunderkammern), jaké vznikaly na dvorech panovníků i knížat od druhé polovice 14. století. Italie rozvíjí dále tyto vzory, kdežto země na severu od Alp položené sledují spíše tradici gotickou. Rozdíl mezi starším a novým typem je hlavně v tom, že panovnické a knížecí sbírky jsou čistě soukromé a málo přístupné. V čele tohoto nového sběratelského hnutí je francouzský královský rod Valois a z něho opět nejvýraznějším zástupcem Jan de Berry, u něhož na samém počátku cinquecenta uplatňuje se již vedle středověké radosti ze sebraného materiálu i jeho oceňování umělecké. O něco mladší sbírky vévod burgundských přešly částečně sňatkem na Maxmiliána I., který je z valné části zastavil, a odtud spolu se zbytky sbírek Bedřicha III. do majetku chudé poměrně linie Habsburků rakouských, která teprve po získání bohatých finančních zdrojů zemí koruny České mohla rozvinout jak rozsáhlou uměleckou činnost stavební, tak i soustavnější sběratelství. Ferdinand I. zakládá rodinnou pokladnici vídeňskou a syn jeho Ferdinand Tyrolský, český místokrál, shromažďuje v letech 1548 až 1567 v jižním křídle Pražského hradu svoje vlastní sbírky, jež se později stanou základem světoznámé sbírky ambrasské. Založením a obsahem jsou jim tehdy na severu příbuzny sbírky vévodů bavorských Alberta a Viléma v Mnichově a kurfiřtů saských v Drážďanech, zatím co na italské půdě rostou postupně rozsáhlé sbírky papežské v Římě a vévodů medicejských ve Florencii.

Rudolf II., který od roku 1583 až do své smrti roku 1612 sídlí nepřetržitě na Pražském hradě, dává rozšířiti svými vlašskými architekty nejen jeho jižní křídlo, obrácené k městu, nýbrž nově zbudovati i řadu místností a veliké sály v severní části směrem ke královské zahradě, aby v nich mohl uložiti své rozsáhlé sbírky umělecké i exotické. Dvůr jeho čítal hned od počátku daleko větší počet stálých umělců nežli dvory jeho předchůdců. V dochovaném seznamu dvorských osob z roku 1600 jsou uvedeni jeho dvorští malíři Bartoloměj Spranger z Antverp, Dětřich Raffensteiner, Švýcar Josef Heinz, Hans von Aachen, Peter Stevens, výrobce matematických přístrojů Erasmus Habermehl, zlatník Hans Vermayen, rytec Jiljí Sadeler, vynikající řezáči a brusiči drahých kamenů Octavio a Ambrosio Miseroniové, Mathias Kraetsch a Kašpar Lehmann, jenž první přikročil podle vlastního, císařem patentovaného způsobu k broušení českého skla. Již před tím byl dvorním umělcem Rudolfovým podivuhodný malíř Giuseppe Arcimboldi a známý renesanční medailér Antonio Abondi. Odjinud pak víme, že ve službách jeho byl i krajinář Roelant Savery, miniaturisté Jiří a Jakub Hoefnaglové, malíři Jan a Pavel Vredemanové de Vries, Matyáš Gundelach, Jeremiáš Günther, Daniel Froschl, Jan Rottenhammer, Krištof Schwarz, sochaři Giovanni de Monte, Adrian de Vries a zlatotepec Paul de Vianen.

Pod správou dovedných dvorních antikvářů Jakuba a Octavia Strady rostly sbírky Rudolfovy utěšeně z darů, jichž se nositeli římské a české koruny hojně dostávalo, z prací dvorských umělců a hlavně z nákupů, při nichž se nešetřilo penězi. Obrazy i plastiky slavných mistrů, drahokamy, předměty drobného umění, vědecké instrumenty i různé zvláštnosti kupovali zvláštní vyslanci a agenti císařovi za hranicemi, zejména v Italii, Francii a Nizozemsku. Ihned s počátku nakupuje pro císařské sbírky dvorní malíř Arcimboldi různé starožitnosti a exotické přírodniny z majetku augšpurských rodin Fuggerů a Welserů, hrabě Ferd. Šlik římské a řecké antikvity, vyslanec hr. Khevenhüller dostává za úkol nakoupiti řadu slavných obrazových děl vlašského původu a hr. z Fürstenberka získává vzácného oltáře Ensisheimského. Jiní dvorní umělci Rudolfovy družiny přejímají v Besançonu zakoupenou sbírku kardinála Granvelly, jež obsahuje množství obrazových děl různých mistrů secesita, soch, kamejí a jiných předmětů aplikovaného umění. Obdobně přichází do pražských sbírek řada uměleckých předmětů z majetku veronských Scaligerů a norimberských Imhoffů. Tak se sešla v hradčanské pokladnici a obrazárně díla Tizianova, Raffaelova, Leonarda da Vinci, Corregiova, Paola Veronese, Tintoretta, Breughela st., Albrechta Dürera, Lukáše Cranacha, Holbeina i Lukáše Leydenského. Vedle těchto slavných jmen malířských a vedle řady originálů i kopií, vzniklých prací dvorních malířů Rudolfových, obsahovala jeho galerie ještě díla velikého počtu jiných evropských mistrů většího i menšího významu, jako byl Giulio Romano, Martin Heemskerk, Pordenone, Bellini, Franz Floris, Pieter Aertsen, de Vossové, J. Goltzius, Jiljí Mostaert, Bassano starší i mladší, Giorgione, van Volkenborchové, Andrea del Sarto, Martin a Jiří v. Cleef, K. Matsys a celá řada jiných. V době svého rozkvětu v prvém desítiletí 17. století čítala sbírka rudolfinská dobře na 1300 obrazů a na půl tisíce plastik z mramoru, kovu, hlíny, sádry i vosku. Autory těchto plastik, mezi nimiž bylo nejedno vzácné dílo antické (Ilioneus) či vlašských mistrů renesančních (Giovanni da Bologna, Leone Leoni), byli většinou dvorní sochaři Rudolfovi. Vedle obrazů a plastik bylo tehdy v hradčanské „kunstkomoře“ shromážděno na tisíce uměleckých předmětů jiných, drahocenných vykládaných sekretářů, zlatých a stříbrných šperků, drobných plastik, hodin a automatů, přístrojů astronomických i měřických, stříbrného nádobí, mědirytin, maleb na skle i kameni, mosaik, loveckých i válečných zbraní, orientálního porculánu, majoliky i skla. Značným počtem zastoupeny byly přírodní kuriosity, jimž přičítána namnoze zázračná moc léčebná i lidský osud ovlivňující, a národopisná exotika orientální, americká i africká.

V osobě panovníka, který sám rád amatérsky maloval i vyřezával a který dával jmenované poklady hromaditi na Pražském hradě, aby pak mezi nimi trávil celé dny, jeví se obdivuhodné kontrasty, které charakterisují právě periodu rudolfinskou jako dobu přechodní. Na jedné straně Rudolf podporoval účinně nové zjevy v oboru věd exaktních a na jeho dvoře nacházíme slavné hvězdáře Tychona de Brahe a Jana Keplera vedle matematika Jošta Burgiho, na druhé straně propadl vášnivě astrologii i alchymii. Pro skutečné umění měl rovněž a nepochybně hodně smyslu, ale v celku patřil přece jen k sběratelům, kteří si cení hlavně věcí nápadných, řídkých, těžko dosažitelných, zázračných a dobrodružných. Jeho rozsáhlá sbírka je podle pozdějších katalogů, jež se nám dochovaly teprve z let 1619 a 1621, velmi pestrá. Sbírá se za každou cenu, takže kabinety a sály jsou na konec přeplněny, a není patrno, že by v uspořádání byla bývala snaha po nějaké metodičnosti, jako je tomu na příklad

současně v Ambrassu nebo v Mnichově. Kuriosity jsou v ní četněji zastoupeny a častěji smíšeny s předměty čistě uměleckými. Nicméně je to v době svého vzniku a trvání nejbohatší umělecká pokladnice, která, třebas byla určena jen pro osobní soukromou zálibu podivínského a duševně zatíženého císaře a třebas veliká díla v ní nahromaděná neměla bezprostřední vliv na další umělecký vývoj v našem prostředí, přece jen má již svou pouhou existencí velký význam pro celou Evropu, zejména však pro Evropu střední a její kulturní dějiny.

Jiný evropský význam Rudolfových sbírek spočívá pak v jejich dalších osudech, o nichž je třeba několika slovy se zmíniti. Dnes víme, že v průběhu českého povstání (1618—1620) a bezprostředně po bitvě bělohorské Rudolfovy sbírky mnoho netrpěly. Ani vpád saský v roce 1631 jim valně neuškodil, spíše se v té době setkáváme s ochuzením, které utrpěly přenášením některých cenných kusů do Vídně, jak tomu bylo ostatně již ve značné míře za prvého Rudolfova nástupce císaře Matyáše (1612—1619). Mnohé také bylo za císaře Ferdinanda II. prodáno a rozdáno. Teprve dobytím pražské Malé strany a Hradu vojskem švédským v létě roku 1648 přišla na sbírky vážná pohroma. Do sbírek mladistvé švédské královny Kristiny ve Stockholmu i jinam odvezena byla po suchu i po vodě většina uměleckého i jiného bohatství pražské hradní klenotnice. Byly to téměř všechny obrazy i plastiky, jakož i většina drobného umění, jak možno zjistiti srovnáním primitivního Holmova inventáře uměleckých sbírek královniných z roku 1652 se staršími inventáři pražskými. Mnoho obrazů (zejména mistrů nizozemských a německých) a plastik bylo ve Stockholmu zničeno při velkém požáru královského zámku roku 1697, kdežto jiné kusy jsou dosud ve Švédsku chovány v Národním museu a na jiných místech v majetku veřejném i soukromém. Švédský historik umění Olaf Granberg z nich vypočítává na 90 obrazů, odjinud víme o některých plastikách a vzácných rukopisech (Codex gigas a Codex argenteus). Královna Kristina sama před odchodem ze Švédska dosti toho rozdala, mnohé dala roku 1656 vydražiti v Antverpách, aby mohla zaplatit dluhy, a přece ještě přišla do Říma s bohatým zbytkem obrazů, klenotů i knih. Po její smrti (1689) zůstala její sbírka po tři desítiletí ještě pohromadě, když však roku 1721 byla prodána vévodovi Orleánskému, dostal se s ní do jeho sbírek v pařížském Palais Royal i značný počet obrazů z pražské obrazárny. Sbírka Orleánská byla pak počátkem století 19. prodána v dražbách a tehdy i její rudolfinské části se rozešly do celé Evropy. Dnes jsou nejen ve Vídni, Mnichově, Drážďanech, Stockholmu a jinde ve Švédsku, nýbrž i v Paříži, Madridě, Římě, Berlíně, Londýně, Cambridgi, Richmondu, Leningradu a jinde. To, co zůstalo po roce 1648 v Praze (byly to věci nečetné, jen 8 obrazů, 72 plastik a několik kusů drobného umění, a z velké části poškozené), bylo včleněno do nově založených uměleckých sbírek hradčanských a sdílelo s nimi pestré a pohyblivé společné osudy až do května roku 1782, kdy poslední nuzné zbytky slavné rudolfinské kolekce byly vydraženy v pověstné josefinské dražbě za peníz směšně nízký. Šťastnou shodou okolností zachráněna byla tehdy slavná „Růžencová slavnost" Albrechta Dürera, kterou kdysi Rudolf II. s tak velkými obětmi získal a dal dopraviti na Pražský hrad, a která je dnes ozdobou české státní galerie. Je to jediný svědek velkolepé Rudolfovy sběratelské činnosti, který zůstal na pražské půdě. Ostatní rozešlo se z Prahy do celé Evropy a namnoze i dále.

Literatura: B. Dudík: Die Rudolphinische Kunst und Raritätenkammer in Prag (Mitt. d. Centr. Com. f. Baudenkmale. Wien, XII 1867). — J. Svátek: Die Rudolphinische Kunstkammer in Prag (v „Culturhistorische Bilder aus Böhmen", Wien 1879). — K. Chytil: Umění v Praze za Rudolfa II. (1904, též německy). — Julius v. Schlosser: Die Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance (Leipzig 1908). — K. B. Mádl: Obrazárna a umělci Rudolfa II. v Praze (Pam. archeol. XXII 1908). — F. X. Harlas: Rudolf II., milovník umění a sběratel (ve sbírce „Doby, postavy a díla", sv. 2., rok neudán). — Olaf Granberg: Svenska konstsamlingarnas historie I, (Stockholm 1929), II, (1930). — Jan Morávek: Sbírky Rudolfa II. a jejich osudy. (Úvod ke katalogu výstavy musea hl. města Prahy, březen-květen 1937). — Týž: Nově objevený inventář rudolfinských sbírek na Pražském hradě. (Publikace Archivu Pražského hradu č. 1, 1937).

Jan Morávek

Dvůr Rudolfův: Dvorská kapela

DOBA Rudolfa II. znamená ve vývoji evropské hudby vyvrcholení stylu polymelodického jakožto stylového období, které odpovídá výtvarné a literární renesanci. Jak známo, byli vedoucím činitelem tohoto stylu v 15. a 16. stol. mistři z Nizozemí, kteří svým vyspělým uměním polymelodickým zaplavili celou Evropu. Je to doba, která po předchozím stylu monodiálním, kdy hudební představivost byla nesena pouze jednohlasou melodií, přichází s novým principem hudební představivosti: s vícehlasem, který v rukou nizozemských mistrů (takového Obrechta, Josquina, Orlanda di Lasso a j.) se rozrůstá k vrcholným komplikacím technickým a k nebývalému stupňování uměleckých prostředků. Tento styl, vyžadující velké dovednosti reprodukční, byl závislý na existenci odborně školených kapel, které by sdružovaly technicky vyspělé zpěváky, schopné provádět nadmíru náročné dílo tohoto stylu. Takové kapely byly pak opět závislé na mecenášství, jehož byli tehdy schopni téměř výhradně panovníci, bohatá šlechta nebo kostelní a klášterní kůry. Dvorské kapely se tak stávají nutným průvodním zjevem a zároveň i útočištěm a ohniskem tohoto stylu. Bez těchto kapel si nelze myslet vrcholný rozvoj stylu polymelodického.

Dvůr Rudolfa II. patřil k předním těmto střediskům hudební kultury evropské. Jeho dvorská kapela znamená obdobu jeho výtvarných sbírek, které rovněž se staly významným útočištěm tehdejšího evropského umění. Byla pokračování a vyvrcholení dvorské kapely jeho předchůdců Ferdinanda II. a zvláště Maxmiliána II. Její význam nebyl ani tak v početnosti jako zvláště v tom, že tehdy Praha hostila vynikající evropské representanty stylu polymelodického. Tím se stalo, že Praha byla až do r. 1612 jedním z nejvýznamnějších středisek evropské hudby. Převahu měli nizozemští mistři, jimž v čele stál vynikající skladatel Philipp de Monte († 1603), rodák z Nizozemí, jenž byl od 1568 kapelníkem dvorské kapely pražské zprvu ještě za Maxmiliána II. a pak za Rudolfa II. Jeho žák Orlando di Lasso proslul svými vícehlasými skladbami mešními, motettovými a francouzskými chansony. Varhaník rudolfinské kapely Carolus Luyton († 1620) má historický význam jako jeden z těch, kteří připravovali ve svých skladbách nástup nového stylu barokního. Patřil k průkopníkům barokní chromatiky. Vedle těchto representantů nizozemské školy působili v císařské kapele ještě jiní Nizozemci, jako Lambertus de Sayve († 1614), Wilh. Formelis († 1582), Pavel de Winde († 1596) a j. Francouzská hudba byla pak zastoupena Jakubem Regnardem († 1599), vynikajícím mistrem polymelodického stylu francouzského, a Janem de Castro. Z oblasti německé hudby působil na dvoře Rudolfově významný representant vrcholného stylu polymelodického v Německu Hans Leov Hasler († 1612).

Jaká vysoká úroveň hudební kultury byla umožněna touto skvělou dvorskou kapelou, o tom nejlépe svědčí to, že tehdy někdy po roku 1585 působil v Praze jako varhaník v mešním kostele sv. Jana vynikající slovinský skladatel a jeden z nejvýznamnějších stoupenců vrcholného stylu polymelodického, Jacobus Gallus († 1591). Hudební život Prahy ocitá se zásluhou této dvorské kapely na samých výšinách tehdejší evropské hudební kultury. Praha patří za Rudolfa II. k předním střediskům světové hudby. Dlužno ovšem říci, že podobně jako ve výtvarném umění, tak i v hudbě byly tehdy české země přijimatelky a nikoli dárkyně. Z českých skladatelů, kteří dovedli těžit z této úrodné půdy vyspělé kultury, lze uvésti Kryštofa Haranta z Polžic († 1621), jehož nečetné skladby se snaží držet krok s vysokou úrovní tehdejší evropské hudby, jak zaznívala v Praze. Ostatně dlužno říci, že tato doba rudolfinské kapely v Praze byla pouhá skvělá episoda ve vývoji české hudební kapely, neboť po smrti Rudolfově roku 1612 přesídlil jeho nástupce Matyáš do Vídně a tím byla vzata Praze dvorská kapela a s ní i důležitá podmínka zdárného vývoje hudební kultury. Záhy pak politické poměry po bitvě na Bílé hoře nadobro zamezily, aby z podnětů evropské hudby, jak se nahromadily v Praze za Rudolfa II., vyrostly domácí české zjevy evropské úrovně. Teprve od 2. polovice 17. stol. se zdvíhá česká hudební tvořivost k samostatným projevům, ale ovšem na stylových a kulturních předpokladech zcela jiných, nežli bylo v době vrcholného a zároveň končícího se stylu polymelodického za Rudolfa II.

Literatura: Jos. Srb-Debrnov: Dějiny hudby v Čechách a na Moravě (1891). — Ludvík Kochel: Die kaiserliche Hofmusikkapelle 1543—1867 (1868). — Smijers: Die kais. Hofmusikkapelle 1547—1619. (Studien zur Musikwissenschaft, 1919—20). — L. de Burbure: Charles Luython (1880). — G. van Doorslaer: La vie et les œuvres de Philippe de Monte (1921).

Vladimír Helfert

Pražští hvězdáři v době Rudolfa II.

STARÁ česká astronomie od založení university Karlem IV. r. 1348 až po odevzdání její ve správu řádu jesuitského r. 1622 se projevuje trojím způsobem: mistři zabývali se v přednáškách výkladem spisů tehdy na universitě běžných, vydávali minuce, hvězdářské pranostiky a kalendáře, nebo psali o nových zjevech na nebi, zejména o kometách a zatměních Slunce a Měsíce. Astronomie byla astrologií a zájem o ni byl vlivem tisku v 16. století obecně rozšířen hlavně kalendáři, pravidelně vydávanými, a jejich předpověďmi. Zájem o zjevy nebeské byl vázán hlavně na osud člověka, jenž s nimi podle běžných názorů souvisel. Avšak astronomové, pozorující nebe nejprve jen k účelům hvězdopraveckým, zdokonalili svá pozorování a byli tak vedeni k objevům cenným pro vědu. Soustava Koperníkova byla uveřejněna již r. 1543, avšak nebyla dotud přijata ani největšími duchy, kteří byli pod vlivem názorů scholastických.

Astronomické badání tohoto období dostupuje v Čechách vrcholu slavným Tadeášem Hájkem z Hájku (latinisovaným jménem Nemicus, 1525—1600), lékařem císaře Rudolfa II. i astronomem. Ve spise „Astrologia antiqua“ pořídil výtah ze starých rukopisů, zejména z díla Joh. de Sacrobosco „Tractatus de sphaera“, které bylo tehdy vedle Ptolemeova „Almagestu“ běžným spisem k universitním výkladům, a r. 1556 psal o dvou kometách. R. 1572 se objevila nová hvězda v souhvězdí Kassiopeje. Je to proslulá hvězda, o níž napsal obšírné dílo také Tyge Brahe. Hájek o ní psal v pojednání „De investigatione loci novae stellae . . .“ a v „Dialexis de novae et prius incognitae stellae“ (1574). O tomto spise zmiňuje se pochvalně Tyge Brahe ve svém díle „Astronomiae instauratae progymnasmata“. „Dialexis“ učinila Hájka slavným, ale vyvolala živou polemiku s učenci cizími. Dále psal Hájek o kometách z r. 1577 a 1580. Rázně vystupoval proti astrologickému hádání a předpovídání věcí budoucích. Hájek byl prvý, kdo navrhl užití průchodních pozorování stálic k určování jejich polohy. Při významu Hájkově je pochopitelné, že Tyge Brahe se dostal do Prahy, uposlechnuv jeho rady, aby nikam nejezdil než ke dvoru císaře Rudolfa II. V Praze byl Hájkem uvítán na jaře 1599. Roku 1600 Hájek umírá. Italský astronom jesuita G. B. Riccioli (1598—1671) nazval jménem Hájkovým jeden měsíční kráter.

V ovzduší vytvořeném prací Hájkovou a jeho stykem se dvorem pracovali potom oba velcí astronomové doby Rudolfovy, Tyge Brahe (1546—1601) i Johann Kepler (1571—1630). Praha stala se kolébkou moderní astronomie Brahovými pozorováními planety Marta zde vykonanými, z nichž Kepler odvodil své slavné zákony planetárních pohybů, základ všech pozdějších výpočtů drah těles nebeských.

Povolání Tyge Braha a Jana Keplera do Prahy bylo jedním z vynikajících činů císaře Rudolfa II. Jméno dánského astronoma jest ještě dnes v Praze známé i v širokých vrstvách obecenstva, ačkoli tu žil jen dva roky. Jeho pomník v kostele Panny Marie před Týnem je obecně známý. Letohrádek Belveder se ukazuje cizincům jako bývalá observatoř Brahova, a zbytky jeho observatoře na Hradčanech, vykopané před několika lety a konservované péčí města Prahy, udržují jeho jméno živé právě v části města, kde nejvíce pracoval. Naproti tomu Kepler, jenž žil v Praze dvanáct let a ještě po odchodu byl s Prahou stále ve spojení, je znám širšímu obecenstvu sotva podle jména, a jeho vztah k Čechám a Praze ještě méně. V Praze prožil Kepler nejlepší léta svého strastiplného života, tu napsal své nejdůležitější spisy, zejména teorii pohybu planety Marta, zde napsal optiku a dioptriku, zde vyzkoumal fysikální funkci oka, působení čoček, zde sestrojil dalekohled po něm nazývaný, a rozvinul svou činnost všemi směry. Do pozdějších let života Keplerova připadá nejvýš dokončení plánů mnohých prací, jež započal v Praze, anebo těch, na nichž již v Praze pracoval.

Činnost Tyge Braha na jeho hvězdárně na dánském ostrově Huennu, kde před odchodem z vlasti pracoval jedenadvacet let, vzbudila, jak je zřejmé z dochovaných dokladů, pozornost i v Praze, takže protokancléř království Českého, Jacobus Curtius de Senftenava, zamýšlel r. 1590 cestovati na Huenn s Hájkem z Hájku. Hájek také zaujal pro Braha nástupce Curtiova Coraducia, a také tajný sekretář Rudolfův, Jan Barvitius, byl Tychonovi nakloněn. Když totiž Brahe r. 1597 pro nepřízeň u dvora dánského odešel z vlasti a byl hostem Jindřicha Rantzowa ve Wandelsburgu u Hamburku, psal Rantzow arcibiskupovi v Kolíně a doporučil mu povolání Tychona do Prahy ke dvoru Rudolfovu. Arcibiskup psal Barvitiovi, a tak počala jednání, podporovaná Tadeášem Hájkem. Tycho připsal

koncem r. 1597 z Wandelsburgu Rudolfovi svůj nejnovější spis „Astronomiae instauratae mechanica“, v němž popsal všechny své astronomické přístroje, a tak předložil císaři doklady své dosavadní činnosti. Na podzim dostal jménem Rudolfovým pozvání do Prahy ke dvoru. Vydal se na cestu, ale poněvadž v Čechách vypukl mor, zdržel se ve Wittenberku a do Prahy přijel teprve na jaře 1599. Císař jmenoval jej tajným radou a určil mu plat ročních 3000 dukátů.

Své přístroje uschoval zatím v letohrádku Belvederu. Císař zakoupil pro Braha dům se zahradou na Hradčanech od vdovy po kancléři Curtiovi. Zde Brahe pozoroval zjevy nebeské, ale poněvadž tu byl ve svých pracích rušen, žádal za místo jiné. Byl mu přidělen zámek v Benátkách u Staré Boleslavě a tam mu byla zřízena hvězdárna a chemická laboratoř. V Benátkách pobyl Brahe jen několik měsíců. Přestěhoval se zase do Prahy, kde pracoval opět krátkou dobu v letohrádku Belvederu a později opět v domě Curtiově. Po hostině dne 13. října 1601 u Petra Voka z Rožmberka se roznemohl a po jedenácti dnech zemřel. Tělo jeho bylo pochováno s velkou slávou v kostele Panny Marie před Týnem. Na náhrobku jest kromě stručného životopisu a úmrtního nápisu Brahovo heslo „Esse potius quam videri“.

Hlavní dílo Brahovo, „Astronomiae instauratae progymnasmata“, vyšlo po jeho smrti v Praze 1602 péčí J. Keplera. V něm podává výtah z pozorování Hájka z Hájku, a hlavně dokazuje, že nová hvězda v souhvězdí Kassiopeje z r. 1572, jakož i komety v té době se objevivší neměly žádné paralaxy a že jsou tudíž od Země vzdálenější nežli Měsíc. Tím dokazuje, že komety náležejí k tělesům nebeským a nikoli k t. zv. „regio sublunaris“. Latinský rukopis Brahův „Triangulorum planorum et sphaericorum praxis arithmetica...“ (1591) je uchován v Národní a universitní knihovně v Praze a byl vydán zčásti ředitelem Pražské hvězdárny J. J. Böhmem, celý pak prof. F. J. Studničkou (1886).

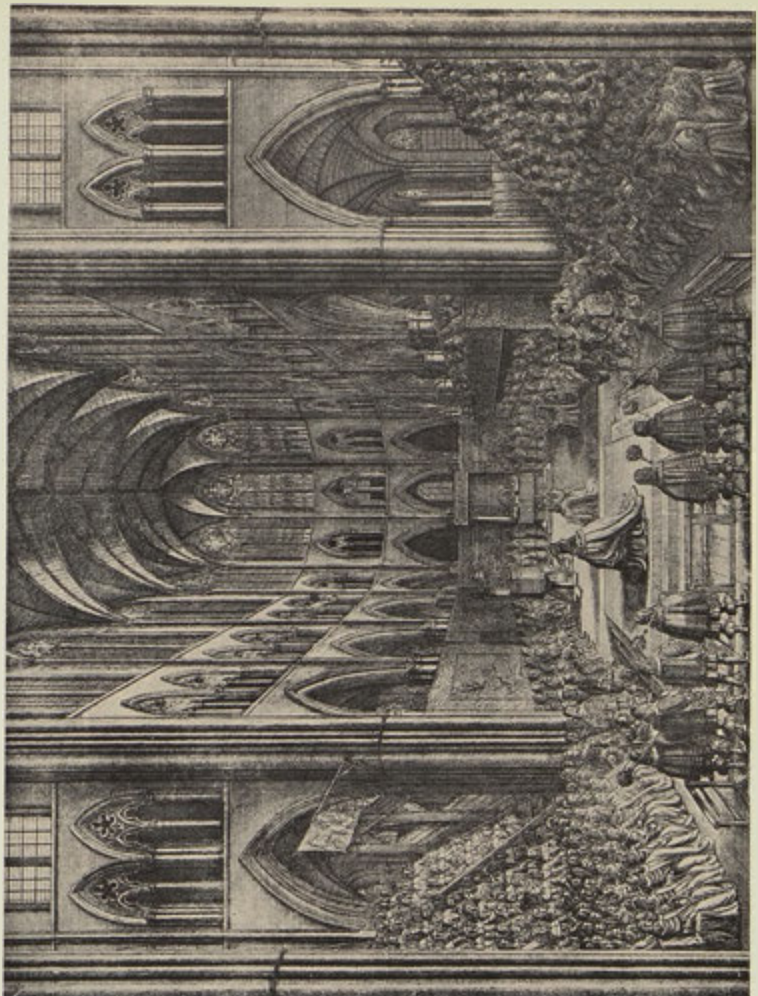
Z rozsáhlé sbírky Brahových přístrojů se zachovaly v Praze dva sextanty v museu Státní hvězdárny: na jednom je vryto jméno zhotovitele, Erazima Habermela, mechanika císaře Rudolfa II. a rok 1600, druhý je neznámého původu.

Krátký pobyt Brahův v Praze byl by snad zůstal bez silnějšího vlivu na vývoj astronomie, kdyby nebyl v Praze vlivem Brahovým žil a pracoval Johann Kepler, jenž z výsledků pozorování Brahových odvodil důsledky, důležité pro astronomii.

R. 1600, rok před úmrtím Brahovým, byl Kepler vypověděn, jsa evangelického vyznání, ze Štyrska tak jako jiní učitelé gymnasia ve Štyrském Hradci, jež bylo zrušeno. Obrátil se k Tychonovi, jenž znal již jeho spis „Prodromus dissertationum cosmographicarum“ (Tubinky 1596) a jenž jej zval do Prahy hlavně proto, aby s ním pracoval na zlepšení planetárních tabulek, t. zv. prutenských. V červenci 1600 svolil císař Rudolf, aby Kepler byl Brahovým pomocníkem, a v srpnu toho roku Kepler, uspořádav některé rodinné věci ve Štyrsku, usadil se v Praze. Po úmrtí Tychonově byl jmenován císařským matematikem. Poněvadž jeho plat byl jen 500 zl. ročně, musel si vypomáhati sestavováním horoskopů, pranostik a kalendářů, ač astrologii neuznával. Pozoroval nástroji Brahovými a užíval jeho rukopisů.

R. 1602 vydal v Praze spis „Nova dissertatiuncula de fundamentis astrologiae...“, v němž zavrhuje věštění z hvězd, ačkoli připouští, že některé seskupení hvězd při narození člověka věští budoucnost. Také připravoval k tisku Tychonovo dílo „Astronomiae instauratae progymnasmata“. Hlavně však pracoval na zhodnocení Tychonových pozorování pohybu planety Marta, nashromážděných prací dvaceti let. Po dlouhé řadě pokusů, zdržován i tím, že na nějakou dobu musel vydati stroje i zápisky Brahovy, až konečně na císařský rozkaz mu byly znovu vydány, poznal, že planeta Mars se pohybuje v elipse, v jejímž jednom ohnisku je Slunce. To je prvý zákon Keplerův, který aplikoval i na ostatní planety sluneční soustavy. Vycházeje pak z předpokladu, že Slunce je ústředním tělesem soustavy sluneční, odvodil i druhý zákon: plochy, opsané průvodičem planet, jsou úměrné dobám. Oba zákony uveřejnil v slavném díle „Astronomia nova de motibus stellae Martis ... ex observationibus Tychonis Brahe“ vydaném v Praze 1609, nákladem císařovým. Podle názorů o tíži a podle výkladů o přílivu a odlivu působením přitažlivosti Měsíce a o oběhu planet kolem Slunce působením magnetické síly Slunce byl Kepler blízký toho, aby objevil gravitační zákon Newtonův. Ve svém spise řešil Kepler i úlohu, známou dodnes z teoretické astronomie názvem „problém Keplerův“, vypočísti pravé místo planety v její dráze pro daný okamžik.

V Praze vypracoval také důležité dílo z optiky „Ad Vitellionem paralipomena...“, vydané ve Frankfurtě 1604, a druhé „Dioptrica“ (1611). V prvém spise vyložil správně teorii vidění a vyslovil hlavní zásadu fotometrie, že intensity světla ubývá v obráceném poměru s velikostí ploch, na něž

Václav Hollar (1607–77), Korunovace anglického krále Karla II. v kapli westminsterské. Mědiryt.

dopadá. Také tu vykládá o sférické vadě čoček a vypočítává rozdíl zeměpisných délek dvou míst ze zatmění Slunce. V druhém spise vyložil podstatu holandského dalekohledu a popsal čtyři dalekohledy, mezi nimi dalekohled hvězdářský, složený ze dvou spojných čoček (byl sestaven teprve 1613), a sestavil tabulku refrakce.

R. 1619 vydal v Linci, kam přesídlil po smrti Rudolfově r. 1612 a kde byl profesorem na gymnasiu, jiný svůj slavný spis, „Harmonices mundi libri V“, v němž uveřejnil třetí zákon planetárního pohybu: druhé mocniny oběžných dob planet mají se k sobě jako třetí mocniny jejich vzdáleností od Slunce.

Kepler objasnil také objevy Galileiho — objev měsíců Jupiterových — ve dvou spisech „Dissertatio cum Nuntio sidereo“ (Praha 1610) a „Narratio de observatis 4 Jovis satellitibus erroneis“ (Praha 1611).

Učení Koperníkovo hájil ve velikém spise „Epitomae astronomiae Copernicanae“, vydaném v Linci a Frankfurtě v l. 1618—21. Poněvadž nemohl vysvětliti oběh planet kolem Slunce jen účinkem tíže, předpokládal, že Slunce má sílu magnetickou. Podle Koperníkových názorů vysvětlil však správně pohyb Měsíce kolem Země.

Hlavní díla Keplerova způsobila převrat v celé astronomii. Kepler zbavil soustavu Koperníkovu některých omylů, jež v ní ještě byly ze soustavy Ptolomaiovy. Jeho výzkumy byly pohyby planet, jež podle názorů Koperníkových se děly rovnoměrně v drahách kruhových, nahrazeny pohyby v drahách eliptických, rychlostí proměnlivou.

Teprve r. 1627 vydal Kepler v Ulmu třetí své hlavní dílo, na které pomýšlel již Brahe, „Tabulae Rudolphinae“, jež bylo velkým pokrokem proti tabulkám prutenským.

Kepler vždy vděčně vzpomínal svého slavného předchůdce, Tyge Braha, a nikdy neopomenul ve svých spisech vzdáti úctu učenci, bez jehož práce by nebyl nalezl zákony planetárních pohybů.

Literatura: Starší literatura je uvedena v příslušných článcích v Ottově Naučném slovníku ve sv. IV (Brahe), X (Hájek) a XIV (Kepler). Z novější literatury jsou tyto spisy: Q. Vetter: Tadeáš Hájek z Hájku, Časopis Říše hvězd, roč. VI, 1925. — H. A. Strauss-S. Strauss-Kloebe: Die Astrologie des J. Kepler. Eine Auswahl aus seinen Schriften. München 1926. — Wilkens A.: Von Kepler zur modernen Theorie der planetaren Bewegung. München 1930. — Johannes Kepler in seinen Briefen. Hgg. v. M. Caspar u. Walther von Dyck. München 1930. — Fr. Kubach: Joh. Kepler als Mathematiker. Karlsruhe 1935. — J. L. E. Dreyer: Tycho Brahe (Biographie). Německý překlad z angličtiny. Karlsruhe 1894. — G. Gruss: Z říše hvězd. Praha 1894. — F. Burckhardt: Zur Erinnerung an Tycho Brahe 1546-1601. Basel 1901. — Weinek L.: Die Tychonische Instrumente auf der Prager Sternwarte. Prag 1901. — Studnička F. J.: Prager Tychoniana. Prag 1901. — Týž: Bericht über die astrologischen Studien des . . .T. Brahe. Prag 1901. — Albrecht F. u. M.: Die Reste der Sternwarte Tycho Brahes auf der Insel Hveen. Berlin 1901. — Bericht über die Secularfeier der Erinnerung an das vor 300 Jahren erfolgte Ableben des . . . Tycho Brahe, welche die Konigl. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften . . . am 24. X. 1901 veranstaltet hat. Prag 1902. — Das Wohnhaus Tycho de Brahe ausgegraben? Prager Abendblatt 29. VIII. 1902. — Weinek L.: Neues über Prager Tychonica. Berlin 1905. — Brož V.: O domě říšského kancléře Jakuba Kurze ze Senftenavy na Hradčanech a o zřízené při něm hvězdárně Tychona Brahe. Praha 1907. — Schiller Ottomar: Poslední útulek Tychona Brahe. — Národní listy č. 115, 1930. — Spisy Brahovy vydala Dánská akademie věd v Kodani redakcí anglického astronoma J. L. E. Dreyera, v l. 1913-1929 (13 svazků). — Život Brahův a jeho vztah ke Keplerovi je zpracován také beletristicky v románě pražského autora Maxe Broda „Tycho Brahes Weg zu Gott“, Leipzig 1916. Vyšel i český překlad v Praze.

Otto Seydl

Alchymie v Čechách před Bílou horou

ALCHYMICKÉ předpoklady úspěšné permutace čili přeměny obyčejných kovů v drahocenné zlato nebyly výplodem bujné fantasie lehkověrných snílků, nýbrž vyvěraly z nauk tehdy všeobecně platných a vědecky uznávaných. Alchymisté nalézali opodstatnění své tajemné laboratorní práce v Aristotelovi, jenž byl středověkému učenému světu autoritou. Podle nauky Aristotelovy vznikla všechna hmotná těla z prahmoty, jejíž rozdílné vlastnosti byly podmíněny čtyřmi živly: vodou, ohněm, zemí a povětřím. Rozmanitost hmotného vidu těch kterých těl byla způsobena nerovným složením živlů čili elementů ve hmotě. Nebylo tudíž v podstatě rozdílu na př. mezi kovem a sklem, neboť odlišnost hmoty byla jen zdánlivá.

Dalším článkem alchymické víry byl názor Platonův, podle něhož každá hmota měla duši. Oduševnělá původní hmotná pralátka byla důležitým činitelem ve spletité alchymické teorii. Každá hmota měla 149

uprostřed svého hmotného obalu duši, která působením ohně na materii unikala v podobě dýmu nebo páry.

Vedle těchto základních teorií, Aristotelovy tetrasomiální či čtyřživlové a Platonovy animální či oduševněné, ovládala mozky alchymistů víra v tvoření a vzrůst nerostů, z nichž časem vznikaly kyzy a z těch pak konečně kovy. Různost vidu jednotlivých kovů, vařících se v tajemných hlubinách zemských, byla působena vlivem planet. V lůně zemském působením živlů tvořily se kovy, tudíž i zlato. Proto se snažil alchymista zvládnouti ve své laboratoři živly a pomocí ohně, jenž měl nahraditi teplo vnitrozemské, napodobiti přírodu, jež dávala růsti kovům ve svém nitru.

Přirozeně, že mu šlo o kov nejvzácnější — zlato. Proto „strojil" nejdokonalejší a nejušlechtilejší hmotu, zvanou „kámen mudrců" neboli „kámen filosofský". Tato vysněná materie či také „pátá bytnost" měla býti složena z naprosto čistých Aristotelových živlů a oduševněna Platonovou vnitřní silou. Kamenem mudrckým snažil se oduševniti a tak zdokonaliti hmoty jiné, hlavně jím nasytiti očistěné obyčejné kovy, které se tím měly přeměniti ve zlato neb aspoň ve stříbro. Proto také bývají čeští alchymisté zváni „čistnáři".

Obsahem spletité laboratorní práce alchymistovy bylo úsilí o rozklad nějaké látky v její živly, které se pak alchymista pokoušel znovu složiti v kámen mudrcký. Ježto časem bylo zřejmo, že nelze pojmy Aristotelových elementů bráti doslovně, podložili alchymisté živlům látky chemické: vodě rtuť, zemi zlato, ohni síru a povětří sůl amoniackou, připravovanou z moči. Ve svém hlubokém náboženském cítění věřili, že Bůh, z jehož rukou vzešel vesmír, může svět též měniti a může si proto i někoho vyvoliti, aby provedl některé změny, které může jinak jedině příroda vytvořiti.

Obyčejně postupoval alchymista v „chymické" komoře tak, že roztavil hmotu, aby ji snáze pak mohl „oduševniti", což se mělo státi „uměním hermetickým" či alchymickým. Nešlo mu tedy jen o pálení a žíhání různých materií, o ty nesčetné kalcinace, sublimace a destilace, nýbrž šlo mu hlavně o to, aby těmito chemickými operacemi dosáhl základních elementů, aniž při tom porušil duchovní podstatu materie vzaté v pokus.

Dlužno zdůrazniti, že tehdejší věda a přírodovědecké názory nepochybovaly o možnosti vzájemné změny hmoty a tím byli alchymisté jen utvrzováni ve víře v přípravu kamene mudrckého. Ale nebyl to jen tento zázračný kámen, po němž se alchymisté pachtili, nýbrž alchymie si dávala úkoly, které byly rozhodně nad její síly, jako na př. vytvoření umělého člověka neboli „homunkula" a j. Lepších úspěchů docílila přípravou životních vod, třebaže i tu své naděje přepjala. V alchymických laboratořích připravené „aquae vitae" sice neprodlužovaly lidský život do nekonečna, ale k upevnění lidského zdraví přispěly, aspoň v některých případech.

Takový byl stav alchymie v 15. a 16. století nejen v západní Evropě, ale i v Německu a u nás. Učený svět v těchto zemích věřil ideji permutační a stará alchymie vábila k sobě neodolatelnou silou výkvět toho kterého národa. Všude věřili ve společný základ světa, rozčleněného v život nerostný, rostlinný a živočišný. Alchymie byla součástí tehdejších přírodovědeckých názorů a byla tím, čím jest nám dnes exaktní věda chemická. Alchymista řešil otázku podstaty hmoty, neboť svými pokusy se snažil zjistiti, z čeho jest hmota složena, kde a jaké jsou její základní prvky. Znal rozmanité skupiny hmot vyššího a nižšího řádu.

Tedy i alchymií účastnil se Čech spolu s nejpřednějšími národy světa tehdejší práce vědecké a také tu přispěl svou hřivnou k rozvoji lidské kultury. Jeho přínos v tomto směru nebyl nepatrný.

Země české byly zvláště ve věku 16. a v první čtvrtině věku 17. pravým rájem alchymistů. Tehdy dosáhla česká alchymie svého kulminačního bodu. Praha stávala se posvátnou Mekkou všem vážným alchymistům, kteří se hodlali ve „filosofském umění" zdokonaliti. Bohužel sem zaměřovali své kroky i prohnaní podvodníci, jimž alchymie byla jen pláštíkem k hamižnému obohacení. Ti hlavně přispěli k tomu, že pozdější doba se dívala na všechny alchymisty jako na šejdíře. Proto třeba v tomto směru svědomitě rozlišovati ty, kteří věřili neochvějně v soustavu určitých teoretických předpokladů o složení a proměně hmoty, a ty, kteří byli nesvědomitými „pokladači", žijícími z podvodů a šalebných praktik.

Tajemná alchymie nacházela v Čechách své ctitele a přívržence ve všech vrstvách společenských. Mocného svého ochránce nalezla v osobě učeného císaře německého, krále českého a uherského Rudolfa II., jenž byl jejím horlivým pěstitelem. „Německý Hermes Trismegistos", jak byl císař svými současníky nazýván, nešetřil prostředků ve snaze rozřešiti vědeckou záhadu kamene mudrckého a elixíru života.

Tehdy Praha udávala do značné míry ráz vzdělanosti evropské a k alchymické akademii na Hradčanech se upíraly zraky celého vzdělaného světa. Ředitelem na svou dobu moderně vypravené císařské alchymické laboratoře byl sám slavný Tadeáš Hájek z Hájku (1525—1600), ozdoba české vědy 16. století.

Praha ve svých zdech hostila celou řadu vynikajících alchymických vědeckých pracovníků, z nichž nutno zvláště jmenovati slavného lékaře Michaela Mayera (1569—1622), dále lékaře Martina Ruhlanda (1532—1602) a jeho syna, téhož jména (1569—1601), pařížského lékaře Mikuláše Barnauda, jenž po dobu svého pobytu v Praze bydlil u protomedika království Českého Tadeáše Hájka z Hájku.

Ti všichni přišli do Prahy, aby zde seznali postup vědecké alchymické práce, s níž pak seznámili ve svých spisech celou Evropu. Tak Mayer napsal několik vysoce ceněných a často překládaných alchymických spisů, z nichž dlužno zvláště jmenovati „Themis aurea", „Tripus aureus", „Atalanta fugiens, h. e. Emblemata nova de Secretis Naturae chymica" a j. Tyto spisy vydal ve Frankfurtě r. 1618 po svém odchodu z Prahy, kde byl tělesným lékařem císaře Rudolfa II. Z péra Ruhlanda staršího vyšel spis „Lexicon alchymiae" a Ruhland mladší jest autor díla „Propugnaculum chimiatriae". Také tato obě díla se těšila veliké oblibě vědecky pracujících alchymistů. Rovněž Mikuláš Barnaudus napsal několik alchymických spisů a traktátů, z nichž většina vyšla v Leydenu v době 1599—1601. Z těch jsou nejdůležitější „Triga chemica" a „Quadriga aurifica", jakož i „Processus aliquot chemici", v kterémžto posledním spise popisuje pokusy, které shlédl za svého pobytu v Praze.

Také dvorní hvězdář Tyge Brahe se zaměstnával alchymií a snažil se v laboratoři připraviti elixír života. Jest známo, že jeho „perlová tinktura" byla oblíbeným lékem císaře Rudolfa II., zvláště v době „morního povětří". Zajisté i sláva tohoto léku pronikla za hranice Čech. Tyge Brahe chtěl postaviti v Praze nejen největší evropskou hvězdárnu, ale též největší alchymickou laboratoř v Evropě; ředitelem těchto ústavů měl býti jeho syn Jiří. Tento velkolepý plán ovšem ztroskotal smrtí velikého Dána.

Po vzoru císařově se pokoušeli o objevení kamene mudrckého četní čeští velmoži a zaměstnávali ve svých laboratořích mnoho alchymistů. Tak bylo by jmenovati nejbohatšího českého pána Viléma z Rožmberka, dále Jana Zbyňka Zajíce z Hazmburka, Jakuba Krčína z Jelčan, Korálka z Těšína, Václava Vřesovského z Vřesovic a Doubravské Hory a j.

Rovněž v laboratořích těchto českých šlechticů byly objeveny mnohé důležité chemické pochody, s nimiž pak alchymisté, ať již dobrovolně odešli či byli propuštěni, seznamovali cizinu. Mnozí z nich těšili se zvučnému jménu, ale převážnou většinou byli to podvodníci, jimž předstírané alchymické znalosti byly po nějakou dobu zdrojem výživy.

Ze známějších zlatodějů uvádíme anglického alchymistu Johna Deea, jenž pracoval v laboratoři císařské a později přešel do služeb rožmberských. Pověst o jeho alchymických znalostech donesla se až do Ruska, kde mu bylo nabídnuto místo carského chymika. Ale Dee místa nepřijal a poslal carovi svého syna, jenž s otcem pracoval ve službách císaře Rudolfa II. Arthur Dee napsal v Moskvě alchymický spis „Fasciculum chimicum abstrussae hermeticae scientiae ingressum, progressum et coronidem explicans".

Mnoha vydání v cizině se dočkal proslulý alchymický traktát známého zlatoděje císaře Rudolfa II. Eduarda Kelleye „De lapide philosophorum", jejž Angličan sepsal pro svého císařského mecenáše.

Proslulým alchymistou té doby, známým po celé téměř Evropě, byl Michal Sendivoj, psaný obyčejně Sendivogius, jenž nejprve pracoval pro bohatého pražského měšťana Korálka z Těšína a byl pak přijat do služeb císařských. Také nějaký čas hledal kámen mudrcký na dvoře vévody virtemberského Bedřicha, odkud se zase vrátil do služeb císaře Ferdinanda II., jenž mu povolil roční výslužné a dokonce ho obdařil statkem Německé Kravaře. Sendivoj napsal několik spisů, vesměs latinsky, které byly často překládány. Z těch je uvésti na prvém místě proslulé tehdy dílo „De lapide philosophorum tractatus duodecim e naturae fonte et manuali experimentia depromptí", dále traktát „De sulphure" a jiné.

Nejvýraznějším představitelem české alchymie 16. věku jest Bavor Rodovský mladší z Hustiřan a na Neznášově (1526—asi 1600), jenž zanechal po sobě obsáhlou odbornou literární pozůstalost, jež jasně dokazuje vyspělost české alchymie v 16. věku. Ježto však jde o rukopisy psané česky, které nenalezly ohlasu v cizině, nelze se v rámci tohoto pojednání o nich zmiňovati.

Velikého rozšíření nejen u nás, ale i v cizině dosáhla „hořčičná voda“, jíž připravoval ve své laboratoři jesuitský alchymista Jakub Hořčický, latinsky Sinapius (1575—1622) destilací některých léčivých bylin. Když pak se mu podařilo vyléčiti z těžké nemoci samého císaře Rudolfa II., byl vděčným panovníkem povýšen do stavu šlechtického s přídomkem z Tepence. Jeho léčivé vody, balsámy a elixíry byly prodávány ve všech jesuitských kollejích celé Evropy.
Není bez zajímavosti, že i slavný reformátor lékařství a chemie Theofrastus Bombastus Paracelsus z Hohenheimu navštívil před čtyřmi stoletími Moravu, kdež se zdržoval v Moravském Krumlově, aby svými alchymickými léky léčil některé urozené osoby moravské šlechty.
Důkazem vysoké úrovně české alchymie v 16. věku jest vyslání známého alchymisty Leonharda Thurneyssera z Thurnu do Čech, aby zde jednak nahlédl do tajů hornických a hutnických, jednak aby získal alchymické předpisy, o jejichž dokonalosti byly po celé Evropě pěny chvalozpěvy. Na cestu do Čech se vypravil Thurneysser k příkazu arcivévody Ferdinanda Tyrolského.
Ještě jednou pak zavítal alchymista Thurneysser do našich zemí, ale již ve službách braniborského kurfiřta Jana Jiřího, kdež zastával místo dvorního lékaře a dvorního alchymisty. V Čechách zkoumal obsah minerálních zřídel v Teplicích, Karlových Varech a Františkových Lázních.
Za Rudolfa II. hlavně vlivem alchymických teorií vyrojila se řada návodů, jak možno v Krkonoších i v jiných českých horách hledati ryzí zlato. Tajné této činnosti se účastnili především cizinci, kteří hlavně z Vlach do Čech dojížděli a zde s rozmanitými dobrodružstvími podnikali cesty.
V Praze r. 1572 vyšel německy spis znamenitého holandského alchymisty Isaaca Joh. Hollanda „Liber de minerali lapide et vera metamorphosi metallorum“, jenž doznal velikého rozšíření hlavně v krajinách německých.
Veliké pozornosti za hranicemi státu se těšil alchymický spis „Viridarium chymicum figuris cupro incisis adornatum et poeticis picturis illustratum“, jehož autorem byl Daniel Stolcius de Stolcenberg Bohemus. Spis vyšel r. 1624 ve Frankfurtě.
Stolciovi se po bok staví důstojně moravský alchymista a lékař Václav Lavín z Ottenfelsu, jenž byl tělesným lékařem pánů Viléma i Petra Voka z Rožmberka. Napsal traktát „De coelo terrestri“, jenž vyšel r. 1612 v Marburku. Také spisu tohoto alchymisty bylo hojně v praksi užíváno, zvláště v cizině.
S rozvojem alchymie na počátku 17. století vyrostlo zvláštní „bratrstvo růžového kříže“, které se v letech 1614—18 uvedlo ve známost několika spisy, v nichž měla též úlohu alchymie. Poněvadž se pak v nich mluvilo o dělání zlata, vzbuzen byl o ně zájem širokých vrstev vzdělanců. Asi po r. 1604 sdružovali se členové bratrstva, zvaní „rosenkreuzerové“ či „rosikruciáni“, v tak zvaných akademiích, které existovaly ku př. v Amsterodamu, Haagu, Hamburku, Kodani, Mantui, Londýně, Benátkách a j. Členové těchto akademií neb sdružení vedle jiných disciplin pěstovali přírodní vědy a zvláště chemii. První styk Čech s bratrstvem Růže a Kříže datuje se od dob Rudolfa II., jenž se obklopoval alchymisty, učenci a umělci z celého světa, z nichž mnozí náleželi k zmíněnému bratrstvu.
V řadách členů rosikruciánů setkáváme se s Tadeášem Hájkem z Hájku, známým nám již Michaelem Mayerem, osobním lékařem císaře Rudolfa II. Gerhardem Dornem, Adamem Huberem z Ryzmpachu a j. Příznivci bratrstva byli též slavný lékař Petr Ondřej Matthioli, známý lékař Jan Jesenský z Jeseného, vynikající moravský šlechtic Karel starší ze Žerotína atd. Se zásadami a cíli bratrstva hleděl se seznámiti i Jan Amos Komenský. Z toho je patrno, že prostřednictvím bratrstva, které pěstovalo též alchymii, byly udržovány vřelé styky našeho národa se vzdělanou cizinou. Není sporu o tom, že také pomocí tohoto spojení čerpala cizina z bohatých zdrojů českých alchymických znalostí a že i tak česká alchymie přispěla k rozšíření chemických vědomostí v ostatní Evropě.
Do Čech hojně přicházející alchymisté mohli se v české laboratoři přiučiti mnohému a užitečnému, neboť český alchymista, soudě podle zachovaných spisů z doby 15., 16. a 17. století, stál opravdu na výši doby. V různých knihách „dystillačních“, jádrech a knížkách prubířských setkáváme se s pracemi blíže neznámých alchymistů; jen prostičké české jméno bez jakéhokoli bližšího označení udává nám autora toho kterého chemického neb technického předpisu. Ti neznámí podávají nám více méně podařené předpisy, jak připravovati „škoštovaná a dokonalá líkařství“, jakož i rozmanité „vody života“. Není sporu o tom, že alchymisté zkoumajíce ve svých laboratořích nejrůznější materie získali značné vědomosti v mineralogii, chemii i v botanice. „Strojíce“ svá přemistrná a předivná díla musili si vyráběti potřebné skleněné nádobí, připravovati různé druhy tmelů atd. Při laboratorní práci pak přicházeli na mnohé objevy, které přišly k dobru nejen nám, ale celému kulturnímu světu. Objevili mnohé chemické sloučeniny a různé materie obecné důležitosti. Ač se tedy jim nezdařila přeměna obecného

kovu ve zlato, mají přece určité zásluhy, neboť v laboratoři bystřil se duch pro rozbor přírodnin a tím se připravovala pomalu, ale jistě, cesta k další etapě vývoje chemie.

Literatura: Figuier: L'alchimie et les alchimistes. Paris 1856. — Kopp: Geschichte der Chemie. Braunschweig 1843. — Kopp: Die Alchimie. Heidelberg 1886. — Pejml: Dějiny české alchymie. Praha 1933. — Sternon: Quelques aspects de l'art pharmaceutique et du médicament à travers les âges. Paris 1933. — Zachar: O alchymii a českých alchymistech. Praha.

Karel Pejml

Adam Zalužanský ze Zalužan

KDYŽ byla zakládána Karlova universita v Praze, přírodních věd v dnešním slova smyslu nebylo. Byla praktická zaměstnání, která uváděla ve styk s přírodou, a empiricky se nahromadilo mnoho poznatků, které byly písmem, ještě více však tradicí zachovávány. Nejvíce těchto empirických poznatků bylo v lékařství a lékárnictví, v zemědělství a v hornictví. Teoretického zpracování se jim v této době nedostávalo, udržovala se však tradice vědy Aristotelovy a Theofrastovy a encyklopedických prací školy alexandrinské a tehdejší spisy byly z velké části jen sbírky mínění starších přírodozpytců. Rané křesťanství nemělo smyslu pro přírodní vědy a jeho mluvčí se o nich vyslovovali často s pohrdáním (Eusebius, Lactantius). Tento směr však již v 10. století vyhasínal a zvláště v některých klášteřích se objevovali opravdoví přírodozpytci se smyslem pro teoretickou vědu. Z nich vynikl ve 13. století zvláště františkán Roger Bacon, který zamítal autoritu a místo ní na první místo kladl experimentální výzkum a logický úsudek. Přes to ještě po dlouhou dobu místo teoretické přírodní vědy byl udržován exegetický a komentátorský směr, vedle něhož v opravdovém styku s přírodou byly jen praktické vědy, hlavně lékařství a lékárnictví.

Století šestnácté je stoletím herbářů, knih, v kterých byly popisovány a zobrazovány rostliny a částečně i zvířata, vše to s praktického, hlavně lékařského hlediska. Většinou trpěly tyto spisy snahou identifikovati druhy Dioskoridovy s druhy středoevropskými a západoevropskými s jejich chaotickým uspořádáním podle habituálních znaků. Velkým reformátorem botaniky se stal geniální Ital Andrea Cesalpino, jehož dílo uveřejněné roku 1583 se mohlo státi východiskem nové botaniky i nové zoologie. Cesalpino se postavil především proti Aristotelově metodě postupu od universalií ke konkretním jednotlivostem a snažil se na základě pozorování rostlin seřaditi druhy v přirozené skupiny. Jeho dílo nehledí již k praktickému významu rostlin, nýbrž je opravdu čistou botanikou. Linné jej zve primus verus systematicus.

Ideologickým jeho nástupcem je Adam Zalužanský ze Zalužan. Narodil se kolem roku 1555 až 1560 v Mnichově Hradišti. Studoval na vysokém učení Karlově, kde vykonal roku 1581 zkoušku bakalářskou. Roku 1584 vykonal zkoušku mistrovskou a byl povýšen na mistra svobodných umění. Potom se odebral do ciziny na další studie, nejprve do Německa, kde navštívil několik vysokých škol lékařských a dosáhl hodnosti doktora lékařství. Není vyloučeno, že navštívil také Holandsko, kde asi poznal botanická díla Dadonaeova. Vrátiv se do Prahy, byl přijat do Karlovy koleje, kde roku 1589 zastával místo probošta, a nedlouho potom byl jmenován učitelem řeckých klasiků na této koleji. Roku 1591 byl zvolen děkanem filosofické fakulty na vysokém učení pražském a roku 1593 rektorem tohoto vysokého učení. Roku 1594 se oženil, což bylo proti pravidlům koleje Karlovy; byl proto z koleje vypověděn a zbaven profesury i rektorského úřadu. Zalužanský byl proto nucen usadit se jako praktický lékař na Starém městě pražském a dosáhl záhy velké proslulosti. Vedle své lékařské prakse nezapomínal však na Karlovu universitu a snažil se všemožně o její povznesení. Habsburští králové přáli více jesuitské koleji a vysoké učení Karlovo zanedbávali. Náboženské spory přispěly také k tomu, že Karlovo učení velmi kleslo a v době Zalužanského mělo vlastně již jen filosofickou fakultu. Zalužanský se velmi energicky domáhal nápravy, hlavně zřízení fakulty lékařské. Jeho řeč, kterou v té příčině přednesl před stavy českými a králem Rudolfem II., vyšla roku 1600 pod názvem Oratio pro anatomia et instauratione totius studii medici in inclyto Regno Bohemiae. Reforma se však protahovala až do roku 1609, kdy byl Zalužanský jmenován členem komise určené k provedení reformy. Žádal v ní velmi přísně, aby přednášky byly pravidelně konány, každoročně opakovány, aby byla věnována větší péče cvičením než přednáškám. Stavěl se též proti šetření starých zvyklostí za každou cenu, zdůrazňuje, že nikoli staré způsoby a předpisy, nýbrž hledisko pravdy, užitečnosti a potřebnosti má

být základem reformy. Došlo k ní teprve roku 1611, ale daleko nevyhovovala snahám Zalužanského. Bohužel vypukl roku 1613 v Praze zlý mor a Zalužanský, který horlivě léčil nemocné, sám podlehl 8. prosince toho roku nákaze. Byl oplakáván všemi vynikajícími Čechy. V zápisech vysokého učení Karlova bylo o něm napsáno: Fuit talis philosophus, qualem sua aetas et nostra natio alterum non tulit. Na jeho náhrobku, který mu byl postaven v kapli Betlemské, čteme nápis, že se dobře zasloužil o vlast a že byl hoden delšího věku i většího štěstí.

Doba Zalužanského nebyla klidná. Náboženské spory i politické zmatky mu nedávaly pokoje. Náležel k těm Čechům, kteří tušili katastrofu; proto pečoval o pořádek a reformy a vystupoval ve veřejném životě ve prospěch českého národa a své vlasti. Jeho činnost byla mnohostranná a je litovati, že se nemohl věnovati výhradně botanice, ve které dosáhl největšího úspěchu. Roku 1592 vydal v Praze spis Methodi herbariae libri tres, který vyšel v novém vydání roku 1604 ve Frankfurtě e collegio Plantenano.

Dílo Zalužanského má za prvé velký význam metodický. Kdežto botanická a jiná díla přírodovědná byla v právě uplynulé době herbářů psána skoro výhradně s hlediska praktického, vyslovil Zalužanský jasně, že botaniku je třeba také pěstovat samu pro sebe, teoreticky. Píše, že se botanika obyčejně spojuje s medicinou, ale že zákon vědecké metody vyžaduje, aby obě byly pěstovány odděleně: Medicinam Herbariae connectere consuetudo est; separatim vero utramque tradere methodi lex exigit. Omnium enim artium doctrina ab usu suo disjungenda et separanda est et antequam componantur, ut quaeque prior est, singulae et per se tractandae sunt. Ideoque Herbaria peculiaris quaedam Physicae pars, ut priusquam cum aliis disciplinis componenda sit, ipsa constet, a Medicina distinguenda et disjungenda est. Tak určitě nebylo dotud nikde řečeno, že botanika je samostatnou částí přírodních věd a že má být samostatně, sama pro sebe pěstována. Vskutku je Methodus Zalužanského opravdovou všeobecnou botanikou, první svého druhu.

V první knize svého díla, která se zove De aetiologia plantarum, probírá Zalužanský v 33 kapitolách morfologii, organografii, fysiologii a jakousi biochemii, pokud ovšem o ní tehdy bylo možno mluvit. V druhé knize podává soustavu rostlinnou, založenou ovšem jenom na zevnějším habitu rostlin. Cesalpino, který svůj systém vybudoval hlavně na základě plodů a semen, stojí v tomto ohledu věcně nad Zalužanským. Přesto je ze soustavy Zalužanského viděti, že autor měl botanickou intuici, takže právem byly některé jeho přirozené skupiny prohlášeny za pozoruhodné (Sprengel). Ve třetí knize De exercitio herbariae podává rozvrh studia botaniky. Tu je důležito, že lékaře vyzývá, aby rostliny poznávali ne pouze z vyobrazení. Vyobrazení nezachycují barvu rostlin, nejsou nikdy přesná a znázorňují jenom jedno vyvojové stadium. Lékař musí však znáti celý vývoj rostliny. Opětovaně doporučuje pozorování rostlin, a to nejen zevnějšího jejich tvaru, nýbrž i vnitřní stavby.

Vraťme se nyní k obsahu první knihy. Zalužanský hned na počátku vytýká, že se za botaniku (herbaria) zpravidla považuje jakási směs nauky o rostlinách a lékařství, že však je třeba obě od sebe odděliti. Botaniku dělí na aetiologii, což má být asi naše fysiologie, ale u Zalužanského je to všeobecná botanika, za druhé na popisnou botaniku. Rostliny dělí v samorostlé a pěstované. Uvažuje o vnitřních pohybech jejich hmoty, o vlivu hvězdné oblohy, o výživě (ze vzduchu, vody a země), o rostlinných šťavách, oleji, pryskyřicích, o vůni a chuti rostlinných částí, o temperamentu rostlin, o životě, nemocích a vnějších činitelích. Shrnuje, co bylo tehdy možno říci o anatomii (dřevo, dřeň, kůra). Jako o nejdůležitější vegetativní části rostlin mluví o kořenu, pak řadí kapitolu o stanovištích, o domácích a exotických druzích, přechází k výkladu o lodyhách, větvení a listech, pro jejichž význam je mu autoritou Aristoteles.

Nejdůležitější je z první knihy kapitola dvacátá čtvrtá, jednající o pohlavnosti u rostlin. Již Karel hr. Sternberg dokazoval (1817), že Zalužanský měl mnohem určitější názor o pohlavnosti rostlin než jeho předchůdci. J. Sachs vyslovuje se ve svých dějinách botaniky takto: „Zalužanský se snažil r. 1592 sloučiti to, co dosavad bylo o pohlavnosti vykládáno, v jakousi teorii, aniž sám konal pozorování. Zárodek, praví, je částí rostlinné přírody, jejž rostlina vytváří ze sebe, a liší se tedy od prýtu, který z rostliny vyrůstá jako část celku, zárodek však jako celek z celku. Skoro doslova cituje větu z Plinia: „Přírodozpytci tvrdí, že všecky rostliny mají obojí pohlaví, ale tak, že je u jedněch pohlaví smíšeno, u druhých odděleno. U mnohých rostlin je prý samčí a samičí pohlaví smíšeno, pročež mají schopnost samy sebou se rozplozovati, podobně jako některá androgynní zvířata; neopomíjí to vysvětliti — zřetelněji než Aristoteles — z nedostatečné schopnosti pohybu u rostlin. Tak prý tomu je u většiny rostlin. U jiných však, jako je jisté u palmy, je samčí jedinec od samičího oddělen a samičí

rostliny bez samčích nedávají plodů a kde pyl samčí se nemůže sám dostati k jedinci samičímu, může člověk přispěti.“

Ke kapitole o pohlavnosti připojuje Zalužanský další o květech; v ní popisuje části květu, mezi nimi i tyčinky, ale nic nedokazuje, že by byl znal jejich význam. Věděl ovšem, že v květu vzniká plod. Následuje kapitola o plodech, v níž mluví také o květenství (klas, vrcholík, hrozen), o vegetační době rostlin, o bylinách, keřích a stromech, o cizopasných rostlinách (ochmet) a končí knihu kapitolou o sympatiích rostlin, v níž se zmiňuje o častém společenstvu některých druhů jako olivy a myrty, routy a smokvoně.

Po dlouhou dobu bylo u nás zdůrazňováno, že Zalužanský první jasně proslovil pohlavnost rostlin. Profesor L. Čelakovský ukázal, že pravdu má Sachs. Zalužanský nic nového konkretního nepřičinil k tomu, co se tradovalo již od starověku, najmě od Plinia. Řekl a uspořádal to trochu logičtěji, ale nepoznal, jaký význam mají tyčinky a jaký pestík. Mluvil o pohlavnosti příliš teoreticky, spíše deduktivně než na základě pozorování nebo dokonce pokusů. Jeho učitelem byl holandský botanik Dadonaeus, jehož také ve svém díle cituje. Dadonaeus sám čerpal z Plinia. Je to podivné, že v díle Zalužanského je tak málo stop jeho vlastního pozorování, když přece několikráte nabádá ke studiu rostlin v přírodě a nikoli jen z knih. Nelze myslit, že by byl býval pouhým knižním botanikem, snad mu doba, neklidná a nebezpečná, nedovolovala věnovat se soustavné práci výzkumné.

Druhá kniha Zalužanského díla De historia plantarum je botanikou popisnou a systematickou. Vztahuje se podle něho na jednotlivé rostliny a nejlépe je prý poznáme z autopsie. Opět zdůrazňuje, že předmětem nejsou res humanae (lidské zájmy), nýbrž ipsa rerum natura. Počíná houbami, následují mechy, k nimž počítá také korále, chaluhy, okřehky, plavuň, lišejníky. Čtvrtá kapitola pojednává o travách sítinovitých, ale jsou zde umístěny také přesličky, špargl, oupor, zerav. Dobré je sestavení Allií a Scilly, liliovitých a vstavačovitých. V této kapitole se setkáváme po prvé s dichotomickými klíči. Pátá kapitola je věnována bylinám s širšími, okrouhlými listy a luštinatým rostlinám. K luštinatým jsou přimíšeny šťavel, routa, Erysimum, Tribulus. Šestá kapitola jedná o bylinách s dělenými listy a jsou tu nepřirozeně nahloučeny okoličnaté, kapradiny, složnokvěté, křížaté, pryskyřníkovité a podobně. Sedmá kapitola obsahuje složnokvěté (též Dipsacus) a je důkazem autorova bystrozraku. V osmé kapitole popisuje netřesky, aloe, různé tučnolisté a halofytní rostliny, v následující třezalku, len, hledík, lničku, zeměžluč, v desáté pryšce, v jedenácté jitrocele a podobné rostliny s obloukovitou nervaturou. Další kapitola má opět číslo desáté a shrnuje pestrou společnost rostlin huňatých a chlupatých. Následuje kapitola o mátách, k nimž připojeny pyskaté rostliny, mimo to třemdava, kostival, bažanky, konopí. Další kapitola počíná dobře sestavenými merlíkovitými, ale k nim se druží příslušníci jiných čeledí. Kapitola patnáctá jedná pouze o slézovitých, následující je opět směsí, sedmnáctá obsahuje tykvovité, další jedná o palmách, devatenáctá o jehličnatých, k nimž počítal autor také vřesovité a tamaryšek, dvacátá je o olivě a vavřínu, ale též o zcela odlišných dvojděložných (Amygdalus, Prunus, Berberis, Vaccinium, Daphne, Fraxinus atd.). Poslední kapitola Quercus historia et genera obsahuje nejen dva duby, jak se zdá Quercus robur a pedunculata, nýbrž také různé jiné stromy (Alnus, Juglans, Tilia, Ulmus, Carpinus, Populus, Corylus atd.).

Zalužanskému tanul na mysli nějaký přirozený systém, ale neznaje význam květů a rozplozování vůbec, nemohl jej vypracovati než podle vnějších znaků. Tvar listů, chlupatost, nervatura, křovitý nebo stromovitý vzrůst a podobně jsou znaky, podle nichž seskupuje rostliny. Tam, kde stačí habitus, se mu podařily velmi dobře přirozené skupiny jako vstavačovité, slézovité, tykvovité, jinde však se dostávají do jedné skupiny příslušníci zcela disparátní. Tak jsou přesličky mezi travami, kapradiny mezi dvojděložnými. Zdá se, že hlavní základ systému Zalužanského poskytl Lobelius a Dadonaeus, ač i v tomto ohledu přináší mnoho nového. Již to je pozoruhodné, že se rozhodl začíti houbami a stanovil zvláštní skupinu mechů, do které ovšem zařadil i lišejníky a okřehky.

Není pochybnosti o tom, že Zalužanský sám mnoho pozoroval. Pouze podle knih by nebyl mohl svou přirozenou soustavu vybudovat. Ale měl také velké knižní vzdělání a jeho druhá kniha je koncipována v duchu Aristotelově a Theofrastově, čerpajíc při tom mnoho konkretního z Plinia.

Nejsilnější je u něho stránka metodická, logická a definiční. Nejednou ve stručnosti svého rčení připomíná Linnéa. Opětovně nabádá k pozorování přírody, celého vývoje rostliny a jejího vztahu k prostředí. I v lékařských svých spisech se stavěl důsledně proti pověrčivosti a tajnůstkářství. Ale nejcennějším přínosem jeho díla je jeho metodické hledisko čistě vědecké, na jehož základě oddělil botaniku od zřetelů praktických. Jako medicina, také botanika (herbaria) podle něho „per se tractanda est“.

Jeho apodiktická mluva snad mohla budit dojem, že Zalužanský psal příliš sebevědomě. To mu také Roeper (1835) vytýkal, ale neprávem. Jeho logické a přesné vyjadřování se ovšem značně lišilo od nejasných a obšírných mnohomluvností mnohých jeho předchůdců.
Válečné doby a zmatky, které brzo po jeho smrti zachvátily Čechy a celou střední Evropu, nedovolily jeho dílu, aby proniklo a působilo tak, jak si zasloužilo. V tom ohledu si zasloužil, jak na jeho náhrobku čteme, opravdu lepšího osudu.

Literatura: L. Čelakovský: Adam Zalužanský ze Zalužan ve svém poměru k nauce o pohlaví rostlin. Osvěta 1876. — Jan Krejčí: Adam Zalužanský ze Zalužan s ohledem na své předchůdce. Časopis čes. musea 1848. — V. Maiwald: Geschichte der Botanik in Böhmen. Wien und Leipzig 1904.— M. Möbius: Geschichte der Botanik. Jena 1937. — J. A. Chr. Roeper: Flora 1835. — A. Rybička: Adam Zalužanský ze Zalužan. Živa IV. 1856. — Julius Sachs: History of Botany. Transl. by H. Garnsey. Oxford 1906. — Curtius Sprengel: Historia rei herbariae. Amsterdam 1807. — Kaspar Gr. Sternberg: Abhandlung über die Pflanzenkunde in Böhmen. Prag 1817. — Zaluzani Adami Methodi herbariae libri tres. Pragae 1592; Francofurti 1604. — Zaluzani Adami Oratio pro anatomia et instauratione studii medici etc. Pragae 1600.

Bohumil Němec

Zápas Čechů s Habsburky o náboženskou toleranci

TEPRVE po dlouhých bojích a jednáních dosáhli husitští Čechové na církevním koncilu v Basileji r. 1436 narovnání s církví římskou t. zv. kompaktáty, jimiž byli po všech předchozích klatbách uznáni konečně znova za syny obecné církve. Kompaktáty sice získali povolení jen některých zvláštností bohoslužebných, tak podávání z kalicha anebo užívání národního jazyka při bohoslužbě, než Čechové se s tím v podstatě konečně spokojili, ježto nikdy nebylo jejich úmyslem trhati snad trvale spojení národa s církví obecnou. Koncil basilejský však, který se vyvýšil ve smyslu starých konciliárních myšlenek nad papežství a prohlásil církevní koncily za nejvyšší instanci ve věcech víry, nebyl později uznáván za pravoplatný, když papežství znova zdolalo naznačené tendence a proto ani jeho ustanovení nebyla papežstvím přijímána bez výhrad. Tak ani kompaktáta nedošla papežského schválení a r. 1462 za krále Jiřího z Poděbrad prohlásil je papež Pius II. i úředně za neplatná, čímž se stará roztržka mezi Čechy a Římem objevila znova.
Čechové, vážíce si svého narovnání s koncilem, nedbali výroku Pia II., trvali dále na platnosti kompaktát a když přijímali po smrti krále Jiřího za svého panovníka Vladislava Polského, zavázali ho hned při nastoupení slibem, že bude kompaktáta uznávati za zemský zákon a také je jako taková zachovávati. Po jeho smrti zavázali podobně i jeho syna Ludvíka a r. 1526 i Ferdinanda Habsburského, když si ho zvolili za svého krále. Také obě strany náboženské v Čechách se shodly mezi sebou r. 1485 smlouvou v Kutné Hoře k zachovávání kompaktát s počátku na dobu 31 let, a když r. 1512 smlouvu obnovovali, již na věčné časy. Tak se Čechové ani po nové roztržce s Římem nepřestali pokládati za údy církve obecné a šli v tom dokonce tak daleko, že i své panovníky přímo zavazovali slibem, že se budou v Římě přičiňovati o nové uznání basilejského narovnání.
Vystoupení Lutherovo v Německu přineslo však i do církve husitské nové myšlenkové proudy. Lutherova smělost, s níž zavrhl všechno spojení s Římem, dodávala i Čechům odvahy, aby nelpěli tolik na svém dosavadním stanovisku, aby se nebáli rozchodu s církví a vybudovali si rovněž svobodnou církev národní, tak jako němečtí luteráni, a to nejen vzhledem k tomu, že Řím stále odsunoval smír s nimi, ale i proto, že kompaktáta povolovala české církvi vskutku jen velmi málo. Husité se sice doma domohli jakési církevní samosprávy, již od sklonku XV. století representovala husitská pražská konsistoř, která spravovala husitské kněžstvo a husitské fary zcela samostatně a nezávisle na konsistoři katolické (v jejím čele stál na místě biskupově jeden neb dva administrátoři, kteří se samou konsistoří, skládající se z 12 mistrů a kněží, řídili všechny naznačené záležitosti), než svého biskupa, který by světil řádné kněze, nedosáhli čeští husité nikdy. Poněvadž však i oni trvali na zásadě, že také jejich kněží mají býti svěceni od řádně ustanovených biskupů, byli nuceni po své nové roztržce s Římem toto svěcení kněží získávati rozličným způsobem, často nedůstojně, za úplatky nebo pod falší, zejména u chudých biskupů italských, což nemohlo zůstati bez nepříznivého odlesku na život husitské církve i po stránce mravní. Není proto divu, že radikálnější elementy mezi husity si oblibovaly brzy rozhodnost Lutherovu, která byla u nich zesilována ostatně i vzmáhající se Jednotou bratrskou,

odnoží to českého husitství, vzniklou v druhé polovici XV. století. Jednota bratrská, která vyšla z okruhu zemanského myslitele Petra Chelčického a na kterou působily zřejmé vlivy radikální strany husitské, t. zv. táborství, a též vlivy zahraničního valdenství, jež našlo v Čechách za husitských bouří své útočiště, se odhodlala k plnému rozchodu s Římem vlastně hned ve svých počátcích (r. 1457) a při něm také setrvala.

Ostatně i Luther sám dovedl si hned ve svých počátcích získati české sympatie. Ve své proslulé lipské disputaci se svými katolickými protivníky (r. 1519) prohlašoval veřejně, když ho protivníci obviňovali z obnovy českého kacířství, že učení Husovo bylo skutečně zcela „evangelické" a v dalším svém působení, když se byl prostřednictvím Čechů ještě blíže seznámil s husitstvím, prohlásil je znova za zcela správné a žádal, aby Němci konečně již přestali Čechy kaceřovati a raději se s nimi v náboženství spojili. R. 1522 v tom smyslu do Čech i psal a vzbudil tam ještě za života krále Ludvíka velké hnutí, zejména v Praze. Utrakvistická reakce r. 1524 sice utlumila nový český radikalismus, než vliv Lutherův na českou církev utrakvistickou zůstal trvalý a vyvolával v českých zemích nový náboženský kvas, který šel již přímo za neomezenou náboženskou svobodou pro každého. Na Moravě předložili novému králi Ferdinandovi tento požadavek hned při jeho přijímání za pána r. 1526, žádajíce ho za takovou svobodu, podle níž by „jeden každý mohl Pánu Bohu svobodně a pokojně sloužiti podle toho, což by za dobré podle Zákona a naučení Páně poznal", tedy beze všeho obmezení a jen podle Písma svatého. Sice i oni k tomu ještě přidávali požadavek, stejně jako to činili tou dobou ještě i němečtí luteráni, aby král podporoval obecné úsilí o svolání křesťanského koncilu, ten pak aby ukázal, zda skutečně někdo bloudí ve víře anebo nikoliv, a mohl pak takového poučiti a napraviti, ale pod tímto koncilem už se nikterak nemyslil koncil ve smyslu dosavadním a rovněž tak ne napravení autoritou církevní, nýbrž obecné křesťanské shromáždění, tedy i laiků, a napravení Písmem tak, jako kdysi žádal Hus v Kostnici a jak to hlásali i Luther a jeho přátelé, t. j. svobodným výkladem sv. Písma.

Nový český panovník Ferdinand Habsburský, kterého si Čechové r. 1526 zvolili za krále po tragické bitvě u Moháče, v níž padl jejich mladý král Ludvík Polský v boji proti Turkům, protože doufali, že spojením zemí českých a rakouských se vybuduje mocnější přehrada proti hrozící záplavě turecké, vyšel z přísné katolické výchovy ve Španělsku a bylo proto přirozeno, že na požadavky radikalisujících se husitů odpovídal zdrženlivě, tak jako to činil jeho císařský bratr Karel V. v Německu. Ukazoval při tom na kompaktáta, jež byl povinen zachovávat a chránit i podle ústavy a v nichž viděl i jinak možnou oporu pro své snahy. Než v době, kdy se volání po obecném koncilu stalo v západní Evropě obecným heslem a kdy velký rozmach německé reformace přímo volal po opravách v životě církve, uznával ovšem potřebu reformy on i Karel V. Přes to všechno však reforma podle jeho pojetí se mohla pohybovati jen v mezích tehdejší církve a proto se mu v Čechách stala kompaktáta mimoděk vítanou zbraní a závorou proti přílišnému utíkání od Říma. Sliboval tím horlivěji, že se vynasnaží v Římě o jejich nové potvrzení i o povolení kalicha, jen aby Čechy udržoval při církevní jednotě. Nenarážel-li tedy nový kvas v českých zemích na jeho odpor hned v počátcích a nedocházelo-li k žádným větším konfliktům v prvních letech jeho vlády, stalo se to proto, že zůstávala stále naděje na konečné uspořádání církevních zmatků i v Německu za spoluúčasti církve samé. Toto mírné stanovisko však platilo pro Ferdinanda jen v otázce samého husitství nebo jinde v otázce luterství, nikoli však, šlo-li o zřejmé výstřelky reformace, o všechna ona kacířství, jež provázejí každé velké hnutí náboženské a zacházejí na příliš radikální cesty, jako tomu bylo na př. u německého novokřtěnství, které proniklo i do českých zemí a v nich se také značně rozšířilo. Tu vystupoval nový král od počátku nelítostně, pronásledoval je krvavě, jak ukazuje na př. poprava novokřtěnského vůdce Baltazara Hubmaiera r. 1528, který pro pronásledování ve Švýcařích přišel na Moravu a v moravských městech zakládal první osady pro své souvěrce.

Za dlouhého pronásledování své víry Čechové sami vytrpěli dosti úzkostí a strachu pro své přesvědčení, a když nyní viděli, jak znova v Evropě teče proudem krev pro odchylné názory náboženské, zdůrazňovali tím více proti králi své pojetí náboženské svobody pro každého a pro každý náboženský názor, pokud by jen vycházel z Písma sv. a obracel se k jeho pravdám. V historii německé reformace najdeme také zdůrazňování náboženské svobody, a čteme-li na př. o švýcarské reformaci, najdeme v její historii často úplně shodnou motivaci požadavku svobody svědomí slovy, že víra je dar boží, jako u nás. Požadavek svobody a snášenlivosti je obvykle požadavkem všech menšin. Co však přináší tehdejší česká reformace více proti všem okolním náboženským hnutím a čím vlastně Čechové

předešli všechny soudobé národy, byl jejich požadavek naprosté náboženské snášenlivosti, požadavek, aby náboženské přesvědčení každého zůstávalo jeho vnitřní záležitostí. Požadovaná svoboda v reformaci švýcarské se vztahovala jen na hnutí Zwingliho anebo Kalvínovo a podobně tak v Německu na hnutí Lutherovo; další odchylky náboženské tato hnutí již nerada viděla a záhy je opouštěla, tak jako se stalo na př. s novokřtěnstvím. Požadavek absolutní náboženské svobody, kterou Čechové hájili proti Ferdinandovi I., vyrůstal v českých zemích snad jen ze staletého vývoje, byl květem utrpení, jež Čechové již sto let prožívali pro své odchylné náboženství. Když se r. 1539 stavové moravští ujímali na zemských sněmích proti králi náboženského myslitele, drobného rytíře Jana Dubčanského, kterého král pro odchylné náboženské názory chtěl zničiti, činili tak, jak dodávali, jen proto, „poněvadž víra není nežli dar boží a žádnému od žádného jiného než od samého Boha dána býti nemůže". Rozdíly ve víře považovali tedy přímo za boží zasažení, proti němuž lidé nemají reptati a chtíti je snad napravovati. Skoro týchž slov užil v té době vůči králi i přední představitel české šlechty, bohatý Jan z Pernštejna v svém listě, v němž králi psal s otevřeností, proč ztratil u českého národa všechny sympatie: lidé v Čechách prý těžce nesou, že ve věci náboženství postupuje bezohledně a mnohé pro náboženské přesvědčení pronásleduje. „Víra, milostivý králi — dodává — je dar boží a komu není dána od Boha, od lidí mu dána býti nemůže."

Vskutku se v Čechách také podle toho chovali. Máme o tom mnoho soudobých svědectví, zejména z druhé země české koruny, kde ústřední vláda královská nebyla již tak účinná. Žaloby, že v mnohých městech na Moravě je deset až dvacet věr, byly časté a soudobý boj moravských stavů na sněmích s králem Ferdinandem o novokřtěnce, jež král chtěl na každý způsob zničiti, boj, jenž se táhl takřka 30 let, je zvláště dokladem naznačeného mínění v širokých vrstvách. Novokřtěnci byli cizinci, kteří prchali z Němec před pronásledováním a kteří právě na Moravě ve jménu výše vyložené svobody svědomí docházeli klidného a tichého útulku. Když se vidělo, že nikterak nechtějí rozvraceti soudobé sociální řády, jak jim bylo vytýkáno, ano, že jsou to v podstatě tiší a přičinliví křesťané, vynakládaly moravské sněmy všechno úsilí k tomu, aby je proti králi bránily a také je skutečně ubránily.

Tato nálada v Čechách působila především, že vliv německé reformace tak zradikalisoval starou víru husitskou, že Čechové dvě tři desítiletí po zvolení Ferdinandově za krále českého již skoro vůbec nestáli o spojení s církví obecnou, že se s ní rozešli vnitřně docela tak jako Luther a jeho stoupenci v Německu. Husité se rozpadli na dvě strany: na stranu konservativní, katolické husity, kteří ještě stále usilovali o spojení s Římem, a stranu radikální, evangelické husity ve smyslu luterském, které zveme také novými podobojími, novoutrakvisty, kteří zamítali všechno spojení s kruhy římskými a kteří rychle zatlačovali stranu starověrců do pozadí. Již roku 1543 došlo mezi oběma stranami a tím i s králem ke konfliktu, když si staroutrakvisté, kterým stačil původní stav a kompaktáta, stěžovali u krále, že se radikálové snaží ovládnouti i konsistoř a tak husitskou církev zavésti zcela do vod luterských. Již tenkráte zasáhl král energicky. Opíraje se o kompaktáta, sáhl dokonce i na vůdce radikálů dra Václava Mitmánka, rozhodného a vzdělaného průkopníka nových směrů, který navázal ve Vitemberce s Lutherem i osobní styky. Vrátiv se ze studií v cizině, byl Mitmánek roku 1542 volen do konsistoře, jíž ve smyslu naznačeného vývoje chtěl převésti do služeb velké většiny. Král dal dra Mitmánka uvězniti a potom dokonce i ze země vypověděti, stavům pak, kteří stáli za ním, pohrozil, zdůrazňuje, že neprávem překročují svoji pravomoc, když chtějí zasahovati přímo do řízení husitské církve a její správy.

Habsburkové šli zřejmě opačnými cestami nežli Čechové. Vidouce německý rozvrat náboženský chtěli zachránit starý utrakvismus a Čechy konečně s ním převésti do církve římské. Skutečné rozdíly mezi oběma církvemi nebyly veliké. Obě strany dělilo tehdy snad jen přijímání dětí a bezpodmínečné přijímání pod obojí způsobou, na němž Čechové trvali. Než Řím ani v této důležité chvíli nebyl ústupnější. Již roku 1533 podnikl král Ferdinand v Římě bez úspěchu kroky o přijetí Čechů do církve a ani roku 1536 nemělo jeho úsilí výsledku. Tak propagandě luterské byla tím více umožňována cesta do Čech. Habsburkové trvali na církevní jednotě i v Německu, a když v letech čtyřicátých bylo jasno, že luterány nedostanou mírnými cestami k jednotě, rozhodli se pro postup násilný, ztotožňujíce se ve svém názoru na německou reformaci čím dál tím více se stanoviskem Říma. Tak tam došlo roku 1547 ke známé válce protestantské Jednoty šmalkaldské s cís. Karlem V. a jeho bratrem Ferdinandem. Čechové přes všechno vyzývání královo se nepostavili po jeho bok proti německým protestantům; neodvážili se však postaviti přímo ani do řad svých německých souvěrců, třeba se zbraně rovněž chopili. Přispěli tím k porážce Němců u Mühlberka a doma i oni krvavě zaplatili

své sympatie k Lutherově reformaci. Několik předních spiklenců ze šlechty a měšťanstva bylo v Praze popraveno nebo potrestáno zabavením majetku, obce městské pak ještě nad to byly potrestány ztrátou svých svobod. S novoutrakvisty byla potrestána i Jednota bratrská, která se odboje účastnila ještě horlivěji nežli strana druhá. Na Jednotu nemusil král zvláště bráti ohledů podle zemských zákonů a proto její biskup Jan Augusta, hlavní představitel sbližování Jednoty s německou reformací, byl vzat do vězení a Jednotě nadešlo první vyhnanství. Její příslušníci se uchylovali z velké části na Moravu, která se nezúčastnila boje v Němcích a proto nadále požívala v otázce náboženské klidu, anebo až do sousedního Polska.

Po porážce německých luteránů a po prvních odsouzeních německé reformace církevním koncilem, který zasedal od r. 1545 v městě Tridentě, se zdálo Ferdinandu I., že k řešení dozrála i česká náboženská otázka. Král se rozhodl vykořeniti v českých zemích zcela nejen luterství, ale i jiná kacířství a provésti opětné spojení české církve husitské s Římem mocí. Toto své úsilí spojoval se snahou po obrodě silně zmenšené katolické církve české, jíž poslal do Prahy ku pomoci r. 1556 první jesuity a pro kterou obnovil r. 1561 i pražské arcibiskupství, zaniklé někdy ve válkách husitských. R. 1562 zasáhl přímo i do správy husitské konsistoře, obsadiv ji lidmi sobě oddanými, aby tak ještě lépe připravil její splynutí s církví katolickou. Hájil rozhodně svůj postup proti šlechtě, snažící se dokazovati, že ona má právo obsazovati konsistoř, a v Římě a na koncilu vymohl v téže době konečně povolení kalicha pro laiky při bohoslužbě. Podobnými cestami se snažil sblížiti s církví římskou husity i na Moravě. Poněvadž husitská církev tam tvořila od počátku s církví českou jednu náboženskou společnost a pražská konsistoř husitská pečovala stejně o Čechy jako o Moravu, hleděl uvolňující se Moravu znova připoutati k pražské konsistoři, aby potom obě české země plánovitě převedl do okruhu církve katolické; v posledních letech svého života pak moravskou církev husitskou ještě přímo podřídil dohledu katolického biskupa olomouckého.

Takové byly plány královy v posledních letech jeho života (zemřel r. 1564). Není pochyby, že by je byl mohl provésti jen násilím, protože jim situace v českých zemích již nijak neodpovídala. Od r. 1526, kdy Ferdinand přicházel do Čech, uplynulo příliš mnoho let, za nichž se Čechové vlivem německé reformace odchýlili tak daleko od původní víry husitské, že na jejich spojení s Římem nebylo už ani pomyšlení. A nejen že české obyvatelstvo se daleko odklonilo od katolictví; náboženský radikalismus zachvátil v Čechách a na Moravě také veškero obyvatelstvo německé. To stálo do té chvíle věrně v řadách katolických, ale na sklonku vlády Ferdinandovy bylo již pevně v táboře protestantském. Německá reformace získala je zcela a všecko bylo proto přirozené, že v konfliktu s králem toto obyvatelstvo by jen bylo posílilo české řady. Bylo proto štěstím pro české království, že Ferdinand r. 1564 zemřel a že na jeho místo nastoupil jeho syn Maxmilián, který byl v náboženské otázce podstatně jiných názorů nežli otec.

Císař Maxmilián II. (1564—76) byl v mladých letech sám horlivým přivržencem luterské reformace a v padesátých letech XVI. století se každou chvíli čekal jeho veřejný přestup ke konfesi augšpurské. Jeho otec však a také jeho okolí a příbuzenstvo působili naléhavě na nového dědice trůnu, aby ho odvrátili od toho dalekosáhlého kroku. Ještě před smrtí cís. Ferdinand donutil přímo svého syna k tomu, aby zůstal v církvi katolické, a teprve po zcela jasném jeho prohlášení před členy rodiny a před státní radou, že zůstane katolickému náboženství věrný, svolil, aby se stal jeho nástupcem. Byly to tedy spíše vnější důvody, pro které Maxmilián chystaný přestup k luterství neprovedl; uvnitř a tajně zůstával stoupencem nových nauk dále. To přirozeně působilo do značné míry na jeho církevní politiku. Ohledy dynastické a zření k Římu měly sice po celý jeho život na ni vliv, ale přesto nikde nepronásledoval přivrženců luterské reformace, ano v počátcích své vlády, zejména v letech 1569 a 1571 povolil v zemích rakouských luteránům dosti rozsáhlou svobodu. Se strany katolické a se strany Říma bylo na něho pro tyto jeho náboženské koncese rakouské zle útočeno, ale to způsobilo jen tolik, že si císař vedl nadále ve výslovném povolování náboženských svobod opatrněji, nebráně však ani potom nijak šíření německé reformace.

Čeští stavové evangeličtí, znajíce vnitřní náboženské přesvědčení královo a vidouce jeho ústupnost v Rakousích, obrátili se také na pražském sněmu r. 1571 k němu se žádostí o svobodu víry podle augšpurské konfese, a když císař váhal, pokusili se o to r. 1575 v Praze znova. Poněvadž okolí císařovo i císař sám vytýkali Čechům značnou neujasněnost a roztříštěnost v náboženských názorech, spojila se k jednání aspoň obě hlavní česká nekatolická vyznání, novoutrakvisté a Jednota, a vypracovala si společnou konfesi, kterou známe pod jménem Česká konfese, a tu učinila podkladem jednání. Stálo

to sice mnoho práce, nežli obě strany došly k tomuto sjednocení; zejména Jednota bratrská, která byla přesvědčena o tom, že svými mravními řády stojí mnohem výše nežli strana druhá, dlouho váhala zříci se svobodného a samostatného postavení. Od r. 1547, kdy byla těžce postižena nezdarem protestantů v Německu, se její vnitřní vývoj také odkloňoval od luterství a tím se poněkud vzdaloval i od českého novoutrakvismu. Když její biskup Jan Augusta byl, jak již bylo řečeno, uvězněn, padla její dosavadní luterská orientace, kterou on nejvíce podporoval, a za jeho nástupců a zejména za učeného biskupa Jana Blahoslava se přikláněla spíše k reformaci švýcarské, zvláště když luterský svět německý počaly zmítati prudké boje dogmatické. Než poznání, že jen ve společném úsilí mohou Čechové dojíti úspěchu, překonalo rozpaky i bratrských theologů stejně jako vzpomínky na nezdařený pokus Jednoty hned v počátcích vlády Maxmiliánovy, dosíci od něho stvrzení své konfese. Nová Česká konfese byla tak vypracována, aby hověla oběma stranám, vyhýbala se jemným věroučným distinkcím a tím nebyla nepodobná Melanchtonovu přepracování augšpurské konfese z r. 1540, v níž se měly rovněž sejíti k společnému dalšímu postupu protestantské strany německé, které vycházely z Luthera i z Zwingliho anebo Kalvína. Poměr novoutrakvistů, z nichž v podstatě vycházela Česká konfese, k německé reformaci vysvítá jasně z toho, že za základ nové konfese posloužila takořka výhradně konfese augšpurská, upravená jen v některých částech více se zřetelem ke konfesi Jednoty a starší tradici husitské. Působilo na to nemalou měrou zajisté i vědomí, že si císař osobně od mládí oblíbil vyznání Lutherovo a že vůči kalvinismu stál na stanovisku odmítavém, a stejně i to, že augšpurská konfese stála v Německu pod ochranou říšských zákonů. Skutečnost, že augšpurská konfese byla v Čechách znova a znova vydávána tiskem až do pádu české náboženské svobody roku 1620, ukazuje ostatně, že u největší části českého lidu se vycházelo z tohoto zdroje víry.

Čeští stavové měli r. 1575 na mysli již plné a základní uspořádání náboženské otázky. S novou konfesí, v níž se seskupovala největší část národa a v níž bylo místo i pro další odstíny reformace, předložili císaři také návrh na organisaci nové církve, podle něhož stará husitská konsistoř měla přejíti zcela do rukou tvůrců konfese a administrátorové konsistoře měli býti dosazováni od nich. Reorganisovaná konsistoř, v níž Jednota bratrská měla míti užší samosprávu, měla ustanovovati duchovní správce bez dosavadního biskupského svěcení, t. j. nová česká církev měla býti zbavena i této poslední závislosti na církvi katolické, s níž měly býti zpřetrhány všechny svazky a pouta. Podrobné sledování sněmovního jednání z r. 1575 ukazuje, že Čechové připravili těžké chvíle svému panovníkovi, na něhož působila vším vlivem k neústupnosti nejen katolická menšina česká, ale i papežský nuncius, sídlící při císařském dvoře, dále také zástupce katolické vlády španělské a konečně i stará církev husitská, která se bála ztráty své konsistoře a tím odsouzení k úplné bezvýznamnosti. Jednání sněmovní se táhla po měsíce, až řečený nátlak strany katolické a ohledy rodinné (Maxmilián měl 4 syny, o jejichž zaopatření mu šlo), které ho činily rovněž závislým na dobré vůli katolického světa a Říma, způsobily, že král odepřel žádosti Čechů zákonnou sankci. Dal jim pouze ústní slib, že jim nebude činiti žádné překážky v jejich náboženství a že ani nedovolí, aby jim byly překážky činěny odjinud, na př. od pražského arcibiskupa. Tento slib pak jim dal současně i císařův syn Rudolf II., který na témž sněmu byl korunován za českého krále.

Tak se rozešel ten důležitý pražský sněm na zevnějšek sice pro české nekatolíky neúspěšně, ve skutečnosti však měl pro náboženský vývoj český význam velmi podstatný. Maxmilián nečinil české šlechtě žádných nesnází ve věcech víry ani do r. 1575, tím méně pak po tomto roce. Svůj slib, daný sněmu, ovšem omezoval jen na šlechtu a její poddané, tak jako kdysi postupoval ve svých koncesích v Rakousích, a nezahrnul v něj královská města, která byla také zemským stavem a to proto, že byla jeho vlastním majetkem. Ještě téhož roku 1575 obnovila jeho vláda dokonce starý zapomenutý mandát proti Bratřím, ale poněvadž se bratrská šlechta mohla právem odvolávati na předchozí císařský slib, který se přece vztahoval i na ni, bylo možno v obnoveném mandátě viděti spíše demonstraci, která přihlížela více k straně katolické; měla v jejích očích zakrýti slib daný nekatolíkům na sněmu. Ani to, že král do slibu nezahrnoval svá města, nemělo velké váhy; od počátku se v Čechách novoutrakvisté kryli vůči vládě za staroutrakvisty, kteří měli zákonité povolení k své víře a Maxmilián sám byl poslední z těch, kteří by zkoumali rozdíly věroučné.

Císař Maxmilián zemřel již následujícího roku 1576, ale i jeho nástupce Rudolf II. (1574—1612) byl vázán slibem z r. 1575, a tak v českých zemích ve věci náboženství byl dlouho klid i za jeho vlády. Byla to rozhodující doba pro český náboženský vývoj. V ní se provedl přechod od husitství k nové víře, nové poměry se ustálily beze zmatků, bez bouří a bez pronásledování. Tento přechod od staré

víry husitské k nové reformaci a klidné ustálení nových poměrů lze zvláště pěkně sledovati v druhé zemi české, na Moravě, kde šlechta, hlásící se k reformaci, si sama vybudovala po rozpadu organisace husitské církve novou církevní správu, jíž za podklad posloužila zcela augšpurská konfese. Nová správa byla organisována podle čtyř krajů zemských pod krajskými děkany nebo superintendenty, jimž stály po boku krajské konsistoře, těšící se značné samosprávě a nezávislosti na šlechtickém živlu, pravý to opak poměrů vládnoucích v Německu, kde knížecí moc pohlcovala všecko i v náboženském životě. Tato nová církevní samospráva se tu ustálila na samém sklonku XVI. století, zatím co zbytky staroutrakvistů upadaly čím dál tím více v závislost katolických biskupů olomouckých. V Čechách, třebas Česká konfese nebyla císařem uznána, stala se nicméně krystalisačním bodem, o který se opíral všechen následující vývoj; v něm můžeme znova zdůrazniti již výše zmíněný demokratický rys. V německé reformaci selhávaly, jak bylo řečeno, všechny pokusy o sjednocení reformace švýcarské a německé aspoň navenek, zvláště od té doby, kdy kalvinismus pevně zakotvil i v Německu a potáhl za sebou značnou část národa. Docházelo spíše ještě k většímu odcizení a nenávisti obou stran, která se pak tak tragicky uplatnila zejména ve chvíli, kdy se Čechové v počátcích války třicetileté chopili boje za svoji svobodu proti Habsburkům. Svéráz českých poměrů se projevoval právě v tom, že se kolem České konfese seskupila řada věroučných odstínů při naprosté svobodě a snášenlivosti všech, a to od přísného luterství saského, které proniklo v Čechách zejména do krajů s obyvatelstvem německým, až po nejradikálnější směry levé, k nimž se klonily zejména některé kruhy české. Vedle novoutrakvistů, kteří si luterství prodchli starými domácími tradicemi, a vedle Jednoty bratrské žili tu i přívrženci melanchtonství (na Moravě se vyskytují i flaciáni) a stoupenci čistého kalvínství švýcarského a falckého. Není pochyby, že tyto poměry vyrůstaly ze staré nábožensky a myslitelsky živné půdy české a činily české země ostrovem snášenlivosti mezi okolními státy a knížetstvími, ostrovem, v němž ani proti katolictví nebylo se strany evangelíků postupováno s násilím.

Do tohoto úsilí vybudovati plně a konečně náboženskou svobodu, zavanul nepříznivý vítr až v druhé polovici vlády cís. Rudolfa II. Církev katolická, která se postupem reformace tak v českých zemích ztenčila, že koncem druhé polovice XVI. století tvořila tam už jen jednu sedminu a na Moravě dokonce jen jednu desetinu obyvatelstva, zaznamenávala znenáhla nový vzestup; přestála svoji krisi a restaurační myšlenky koncilu tridentského se uplatnily konečně i v ní. Bylo už řečeno, že císař Ferdinand povolal do Čech jesuity a že obnovením pražského arcibiskupství se snažil postaviti katolický český život na novou základnu. Císař Rudolf II. se podobal v náboženské otázce spíše svému dědovi nežli svému otci. Byl vychován ve Španělsku u svého strýce krále Filipa II. v přísných zásadách katolických. Plných osm let prožil na jeho dvoře, kde mu byla vštípena zřejmá nechuť ke všemu nekatolickému a kacířskému. Slíbiv r. 1575 nekatolickým Čechům současně s otcem náboženskou svobodu, nemohl proti nim vystupovati nepřátelsky, než odklon od českého kacířství se uplatňoval aspoň na jeho dvoře, na němž pomalu v služebnictvu a v nejbližším okolí císařově nebylo už téměř místa pro nekatolíka. Důležitější bylo, že se znenáhla přece i v jeho vládním systému počaly uplatňovati rozhodnější protireformační tendence, a to tím význačněji, čím více ho jeho rostoucí churavost duševní oddalovala od přímé účasti na záležitostech státních. Jeho nemoc nabývala povážlivého rázu zejména kolem r. 1600 a právě v té době se podařilo rozhodné straně katolické při dvoře obsaditi všechny nejdůležitější zemské úřady v Čechách a na Moravě oddanými svými stoupenci, členy mladé generace katolické, která vyrostla již na školách jesuitských a v nekompromisních myšlenkách protireformačních.

Odstraňování nekatolíků ze státní správy a zřejmé nadržování v ní straně katolické znamenalo, že se vlastně většina národa vylučovala z bezprostřední účasti na státní správě a že měla býti v dalších důsledcích toho také připravena o těžce udržovanou svobodu myšlení i svědomí. Ukazoval to už r. 1602 mandát proti Jednotě bratrské, jehož provádění těžce postihlo na př. hlavní sídlo Jednoty Mladou Boleslav, třebas další vývoj veřejných událostí akci vládní poněkud ochromil. Vylučování nekatolíků z úřadů jako úvod k další protireformační činnosti se uplatnilo i u samosprávy, na př. v početných městech královských, tedy v největších a nejdůležitějších obcích ve státě. Je přirozeno, že se vláda při takových počinech musila postaviti na půdu absolutistického řízení veřejných věcí a že se namnoze musila opírati i o moc vojenskou, jako se dálo na př. na horké půdě uherské, kde od r. 1593 byla vedena nová válka proti Turkům. Úspěchů v ní hleděla ústřední vláda na císařském dvoře užíti také na půdě náboženské, zejména ve městech, která v Uhrách dávno přijala nauky luterské.

V českých zemích samých byla to zejména t. zv. česká kancelář, jakési tehdejší ministerstvo vnitra, která pod vedením mladého a energického pána Zdeňka z Lobkovic (od r. 1600) vedla především tuto novou vlnu katolického výboje, nelekajíc se při tom ani boje proti samé nekatolické šlechtě a politických procesů proti jejím předákům, jako se stalo na př. moravskému vůdci nekatolické oposice Karlovi z Žerotína, anebo jako se takovým procesem hrozilo i vůdci Jednoty bratrské v Čechách Václavu Budovcovi z Budova.
Tento vládní kurs, který ukazoval, že se již nechtělo dbáti slibu cís. Maxmiliána, ani samého cís. Rudolfa z r. 1575, že nebude připuštěno, aby se nekatolíkům dály nějaké útisky pro náboženství, byl zřejmě nespravedlivý. Nedbal skutečných poměrů, vydávaje veřejnou správu v českém království v ruce zcela nepatrné menšině katolické a někde, jako na př. na Moravě, dokonce i lidem neschopným, neznalým poměrů a nešetrným k místním zvyklostem, kteří tam byli přímo vysíláni od císařského dvora, jen aby se vláda mohla o ně bezpečně opírati. Tento postup musil právem rozhořčiti veřejné mínění a vésti k odvetě, která se nejdříve projevila v Uhrách. Roku 1604 vypuklo tam ve východních končinách země povstání, vedené nekatolickým šlechticem sedmihradským Štěpánem Bočkajem, které mělo úspěch, ježto bylo proti císařskému vojsku podporováno i mocí tureckou. Roku 1606 se poměry v Uhrách vyvinuly tak, že vláda musila kapitulovati a císařův zástupce arcikníže Matyáš, té doby správce Rakous a Uher, byl donucen k dalekosáhlým ústupkům nejen Štěpánu Bočkajovi a Turkům, ale i v náboženské otázce všemu nekatolickému obyvatelstvu země. Když se císař rozpakoval potvrditi dohodu, která zejména vůči Turkům uváděla zcela v niveč všechny dřívější několikaleté válečné úspěchy císařské armády, přidal se k uherským povstalcům arcikníže Matyáš sám, strhl do boje proti císaři i nespokojené protestantské Rakušany a Moravany a pokusil se s nimi sesaditi svého bratra s českého trůnu a vladařství vůbec.
Revoluční výbuch v Uhrách r. 1604 a těžká nespokojenost i jiných zemí pro otázku náboženskou zalekly samu habsburskou rodinu. Císař Rudolf byl svoboden a nezanechával tudíž žádného řádného nástupce po sobě; ostatní rodina habsburská chovala proto oprávněné obavy, že by se po jeho smrti mohli jak v Uhrách, tak v Čechách ohlédnouti po jiném vladaři a zcela se odtrhnouti od vlády Habsburků. Nebezpečí to bylo tím větší, že habsburská rodina marně nutila stárnoucího císaře k tomu, aby včas ustanovil po sobě za nástupce právě svého bratra Matyáše. V těchto pohnutých dobách byla to česká šlechta, která r. 1608 zachránila císaře. Žárlíce na politickou aktivitu ostatních zemí a odmítajíce pokus, aby jim byl takořka vnucen nový panovník, postavili se Čechové za svého císaře, zvláště když jim bylo zaručeno řádné uspořádání náboženské otázky. Ačkoliv arcikníže Matyáš se svými uherskými, rakouskými a moravskými protestantskými přáteli pronikl vojensky až ku Praze, zachránili přece Čechové mírem v Libni u Prahy r. 1608 císaři celou českou korunu až na Moravu, která byla dána se zeměmi rakouskými a Uhrami arciknížeti Matyášovi, jehož Rudolf konečně přijal i za svého nástupce. Císař se sice po odvrácení nebezpečí zdráhal splniti svůj slib, že se konečně projedná úprava náboženské otázky v Čechách, jsa v tom podporován také odporem katolické strany české a katolickým zahraničím, ale čeští stavové nedali se již odvrátiti od svého požadavku. Pohrozivše císaři vojenskou akcí a spojivše se za tím účelem i se Slezany, donutili ho počátkem r. 1609 k tomu, aby jim podepsal významnou listinu neboli majestát na náboženskou svobodu, a to na podkladě České konfese z r. 1575. Císař po dlouhých rozpacích tak učinil dne 9. července, a tak se po více nežli 30 letech od smrti cís. Maxmiliána přece Čechové dočkali konečně toho, oč tak dlouho usilovali.
Ačkoli tak Čechové dosáhli své náboženské svobody takořka revolucí, přece nutno říci, že se od počátku postavili na zcela spravedlivé stanovisko i vůči straně katolické, takže Rudolfův Majestát může býti dalším krásným dokladem českého staletého úsilí o spravedlnost a svobodu svědomí pro každého. Majestátem se stanovilo, že všichni tři stavové čeští, t. j. páni, rytíři a města královská, pokud se přiznávali k České konfesi z r. 1575, mají míti nadále všechnu volnost i se svými poddanými znáti se k tomuto vyznání beze všech překážek a nemají býti nuceni spravovati se starými kompaktáty, která beztak, jak dodává majestát, byla již r. 1567 z privilegií zemských vypuštěna. Poněvadž strana pod jednou, pokračuje se v privilegiu, v tomto království své náboženství volně a svobodně provozuje a strana pod obojí, přiznávající se ke konfesi české, jí v tom žádné překážky nečiní, má tedy v tom býti zachována rovnost na obě strany. Přívržencům konfese dávala se dále do správy stará utrakvistická konsistoř k řízení záležitostí církevních a také pražská universita. O konsistoř byly od r. 1562 boje mezi králem a stavy novoutrakvistickými, stavům se však nepodařilo vyrvati ji z moci královské,

jíž se stala v náboženských zápasech a rekatolisačních plánech vítaným nástrojem. To, že nyní byla dána do rukou strany novoutrakvistické i s universitou, dávalo stavům možnost zabezpečiti si do budoucna klidnou a dostatečnou výchovu kněží i bezpečnou církevní organisaci. Konečně bylo stavům dáno právo, aby si mohli volně stavěti další kostely na svých statcích podle svého vyznání a rovněž tak i školy. Majestát pamatoval dokonce i na poddané, o nichž stanovil, že nikdo ani z nich nemá býti odtiskován od svého náboženství a přinucován snad k náboženství druhému.
Tuto velkou svobodu císařskou doplnily obě náboženské strany české, t. j. strana hlásící se k české konfesi a strana katolická ještě zvláštní úmluvou mezi sebou, neboli vzájemným porovnáním. Toto zaručovalo oběma stranám v držbě kostelů, kostelního důchodu a nadání především status quo, čili právo, aby jedna každá strana mohla nadále držeti vše to, co právě měla v době uzavírání dohody. Obě strany dále zaručovaly svobodu i zbytkům církve staroutrakvistické a ponechávaly jim právo hlásiti se o své kněze podle své vůle i u katolického arcibiskupa pražského, tedy nikoliv u své bývalé konsistoře, která byla dána přívržencům České konfese. Ve vzájemném porovnání byla učiněna dohoda i o pochovávání mrtvých, o užívání hřbitovů, zvonění ve farnostech nábožensky smíšených, o placení desátků farářům atd., krátce šlo se do všech podrobností, aby byla zachována spravedlnost všem. Tak bylo ustanoveno, že ve smíšených farnostech mohou býti pohřbíváni u kostelů lidé obou stran, jestliže jen dávali k faře desátky ze svých pozemků nebo i jiné staré farní poplatky, určené k výživě kněží. Kdyby však se komu dály v tom překážky, nebyli pak postižení povinni odváděti takové platy a mohli se přihlásiti k libovolné farnosti jiné, která by jejich potřebám vyhovovala. Konečně bylo doloženo, že lidé na statcích královských vůbec, t. j. i mimo města královská, jimž bylo vše zaručeno jako třetímu zemskému stavu, pokud by byli podobojí a neměli vlastního kostela neb hřbitova, budou moci si rovněž takové svobodně postaviti. Statky královské byly považovány za statky zemské a proto nekatolická většina stavů se postarala i lidem na nich (na př. ve venkovských městech a městečkách poddanských) o možnost, postaviti si kostely svého náboženství, předpokládajíc právem, že katolická dynastie sama jim takové kostely nikdy nepostaví. Šlo tu pak o mnoho panství, neboť za statky královské nebo zemské považovaly se i všechny české statky církevní, t. j. statky pražského arcibiskupství, klášterů a kolegiálních kapitul, jež kdysi v zemi zakládali čeští panovníci z knížecího jmění.
Není pochyby, že oba české dokumenty z r. 1609 podávají vzácný důkaz o tom, jak v náboženských zápasech rostl skutečně na české půdě smysl pro obecnou svobodu svědomí a spravedlnost pro všechny i v náboženské otázce. Mezi ustanoveními obou důležitých listin je zvláště pozoruhodná péče českých nekatolických stavů o sedláka, tedy o třídu lidí politicky v té době bezprávných, kteří na př. v sousedním Německu podle vzniklé tam zásady Cujus regio, illius religio musili často ve 20 neb 30 letech několikrát změniti vyznání a jimž i sám Luther přiznával nanejvýše právo pasivního odporu, t. j. vystěhování, byli-li donucováni k víře jiné. V Čechách zákon zakazuje už předem nutiti je jakkoli ke změně víry. Je to snad první příklad v Evropě, kdy se i sedlákovi zaručovala zákonná ochrana proti náboženskému útisku. Právem bylo proto zdůrazněno, že obě české listiny z r. 1609 mohou býti českou pýchou, jsou krásným projevem českého ducha, vydávajíce nejlepší svědectví i o těch vůdčích osobách české strany nekatolické, které obě listiny koncipovaly a pak císaři k stvrzení předkládaly. Tehdejší Čechové byli tak nejen obhájci práv svědomí, jak praví o nich francouzský dějepisec E. Denis, ale spojovali svou věc i se vzdělaností a pokrokem.
Jisto je, že Majestát a Porovnání, jak krátce oba dokumenty jmenujeme, znamenaly plné vítězství nekatolických stavů. Velké většině Čechů se tak dostalo v náboženské otázce pevného základu právního, o který již tak dlouho v Čechách usilovali. Bylo to vysvobození z nejistého a nedůstojného postavení pro velkou většinu národa a byl to zároveň snad nejvýznamnější úspěch, jakého se kdy dostalo evangelické straně v zemích habsburských vůbec. Že také strana katolická v Čechách z největší části uznávala spravedlnost věci nekatolíků, dosvědčuje to, že Majestát i Porovnání vyšly ze společných porad sněmovních obou stran a že druhý dokument podepsali i zástupcové strany katolické. Jen malá skupina ve straně katolické nesouhlasila ani s cís. Rudolfem, když privilegium podepisoval, ani s těmi katolíky, kteří podepsali Porovnání. K této straně horlivých katolíků náležel na př. výše již uvedený nejvyšší český kancléř Zdeněk z Lobkovic, který jako přední úředník království spolupodepisoval důležité státní listiny, a pak pánové Vilém Slavata a Jaroslav z Martinic, oba z dalších nejvyšších úředníků českých, kteří jsou později známi z tragických počátků české revoluce r. 1618. Lobkovic nepodepsal Majestát a oba druzí odepřeli pak své podpisy na Porovnání, takže

musili za ně akty podepsati jiní z nejvyšších úředníků katolických. Už to bylo v podstatě špatným úvodem k dalšímu vývoji, který se zhoršil také tím, že i Habsburkové v duchu považovali Majestát za vynucený a že se tudíž necítili plně vázáni list ten dodržovati.

Císař Rudolf sám nemohl oželeti ani svých ztrát v boji s bratrem, a zdá se, že se nedovedl v duchu zcela smířiti ani s postupem českých nekatolíků v letech 1608—09. Odtud vycházely jeho pokusy zvrátit ujednání s arciknížetem Matyášem za pomoci arciknížete Leopolda, biskupa v Pasově a Štrasburku, bratra pozdejšího císaře Ferdinanda II. Leopold vpadl roku 1611 do Čech, a poněvadž se takového vpádu nikdo nenadál, ježto Leopoldovo zbrojení bylo prohlašováno za přípravu k boji o dědictví uprázdněných německých knížetství Jülichu a Kleve, pronikl až do Prahy, jíž se také zčásti zmocnil. Jaké byly v podstatě jeho úmysly i úmysly stárnoucího a chorého císaře, není dnes zcela jasné, ale okolnost, že do akce Leopoldovy byli zapleteni katolíci až na Moravě, ukazuje, že plány byly dalekosáhlé. Pohotovostí Čechů a rychlým přivoláním arciknížete Matyáše z Rakous ku pomoci bylo vše zmařeno, arcikníže Leopold byl z Čech vypuzen a císař donucen k abdikaci. Ještě v květnu roku 1611 nastoupil po něm arcikníže Matyáš v Čechách a brzo na to i v Německu, kdežto Rudolf sám zemřel pak záhy na hradě pražském opuštěn a zapomenut jako výstražná obět své pochybené politiky, kterou dělal v druhé polovici své vlády po roku 1600.

Nejvýznamnější pro další český vývoj bylo, že i nový císař Matyáš (1611—19), který svou poslední politickou dráhu začínal s protestanty a který na konec i českou korunu dostal jen z vůle té strany, odklonil se brzo zcela od svých protestantských přátel. Matyáš převzal po bratrovi beze změny i všechny jeho katolické rádce a důvěrníky, a poněvadž ani on, stejně jako Rudolf, nevynikal velkou samostatností ve věcech vládních, upadl záhy do závislosti na nich, zejména pak na pletichářském starém svém důvěrníku kardinálu Khleslovi, biskupu vídeňském. Tento církevní hodnostář, který původně vyšel z protestantské rodiny vídeňské, prováděl jako Matyášův důvěrník již před rokem 1608 ostrou protireformační politiku v obojích Rakousích, jejichž správu vedl Matyáš jménem svého staršího bratra a císaře, a již tenkráte ji prováděl tak, že z proslulých náboženských koncesí císaře Maxmiliána z roku 1569 a 1571 nakonec mnoho nezbývalo a že rakouská šlechta byla vůči němu plna rozhořčení. Z té politiky vyšlo také povstání rakouské šlechty roku 1608 ve spolku s Uhry, jehož důsledků se Matyáš uchránil jen tím, že se sám obratně postavil v jeho čelo a šel s protestanty proti Praze a bratrovi. Strana nekatolická byla však zase brzo zatlačena od Matyášova dvora a v Čechách už v prvních letech jeho vlády docházelo ke značným rozporům s národem, a co bylo nejdůležitější, dokonce i ve výkladu samého Rudolfova Majestátu, kterého si Čechové dobyli s takovými obětmi a kterého si tolik vážili. Neshoda nastala zejména ve výkladu poněkud nejasně stylisovaného bodu, který stanovil, že poddaní na statcích královských si mohou rovněž stavěti své kostely.

Za takové statky, jak bylo už pověděno, byly považovány v Čechách i statky české církve, biskupství a klášterů založení zeměpanského, jichž bylo mnoho přes to, že války husitské jich značnou část sekularisovaly. Stavové nekatoličtí, kteří koncipovali obě význačné listiny z r. 1609, považovali to za samozřejmé a proto snad to ani zvláště nevytýkali, leč právě o to se nyní strana katolická opřela. Řím ve smyslu církevního práva dávno potíral tento názor, vyšlý z domácího práva českého, a strana katolická spolu i s císařem se ráda nyní chopila této příležitosti, aby stanovisko Čechů rovněž popřela. Když si proto poddaní dvou klášterních měst, v Broumově na statku tamního benediktinského kláštera, a v Hrobě na statku arcibiskupství pražského, který původně patřil klášteru v Oseku, jali stavěti protestantské kostely, došlo k těžkému sporu obou vrchností a pak i vlády s městy, který se táhl po několik let a v němž evangelická strana měla příležitost s lítostí pocítiti, jak upadá v pochybnost i její vymoženost z doby nedávné a jak sám císař se staví na stranu jim zřejmě nepřátelskou. Roztrpčenost Čechů vzrostla ještě více, když viděli, že císař dal do správy arcibiskupa i všechny kostely na vlastních královských statcích a že se arcibiskup v důsledku toho jal podnikati na nich ostrou protireformaci a po jeho příkladě pak i katolická šlechta na statcích svých, vše to zřejmě proti znění Majestátu. Obavy a neklid v zemi rostly i tím, když se poznávalo, že císař již nemá naděje na potomstvo a že jeho jediným nástupcem se může státi jeho synovec Ferdinand Štyrský, pozdější císař Ferdinand II., který jediný z Habsburků měl potomstvo a byl znám bezohlednou a tvrdou protireformací, kterou provedl ve svých zemích jihorakouských. I na něm bylo zřejmo, že se habsburská rodina čím dál tím více přiklání ke katolické orientaci života a že se přímo ztotožňuje s protireformačními cíli církve římské.

Jan Amos Komenský. Mědiryt provedený Georgem Gloverem, anglickým rytcem, činným v letech 1634-52.

Bylo jisté, že dynastie upadala již od delší doby do tíživé situace. Rakouská její linie vládla zemím, stojícím již z největší části v táboře reformace; v Německu luterství zabralo rozhodnou většinu obyvatelstva do svého tábora, země rakouské, zejména oboje Rakousy samy, země české a uherské, jak jsme viděli, stály také téměř zcela v táboře nábožensky nepřátelském dynastii. Druhá větev rodu, Habsburkové španělští, kteří vládli i ve velké části Italie, v Belgii a v zámoří, vládli královstvím a zemím se starou tradicí katolickou. Větev ta pak se zdála býti na vymření a tak zření k dědictví po ní i všechny další rodinné zájmy — od let byl zrak Habsburků na př. upjat i ke katolickému království polskému — vedly i rakouské Habsburky do tábora katolického. Jako držitelé starého císařství římského měli také úkol chrániti tradici a jednotu víry; jen katoličtí Habsburkové si mohli udržeti císařskou korunu, o niž musil už Karel V. bojovati s katolickou mocí francouzskou. Ta jistota se pak zesilovala víc a víc při rostoucí regeneraci katolického světa i v Němcích. Viděli jsme konečně i na samém císaři Maxmiliánovi, jak všechny naznačené ohledy donutily i tohoto panovníka, který až do své smrti zůstal v srdci věren svému rozhodnutí jíti s revolucí Lutherovou, aby zapřel navenek své nitro a šel po vyšlapaných a tradičních cestách. Rudolf II. i Matyáš náleželi pak do tábora katolického již zcela zřejmě. To ovšem znamenalo, že se stále více stavěli proti velké většině českého národa, že se musili v zásadě stavěti přes jiná okamžitá rozhodnutí proti myšlence náboženské svobody a že si musili přáti, ano přímo usilovati o to, aby jejich země se staly rovněž katolickými. Pokud v nich měl živel nekatolický většinu, nebyla v nich vláda rodu zabezpečena.

Na druhé straně je nepochybné, že již boj českých stavů s Rudolfem II. o náboženskou otázku otřásl v očích národa značně postavením dynastie, budil k ní nedůvěru a snížil podstatně i úctu k ní. S jakou nedůvěrou přijímali Čechové již i císaře Matyáše, ukazují dalekosáhlé podmínky, které mu položili, aby měli záruky, že se neodváží sáhnouti jim na náboženské vymoženosti. Jestliže však Matyáš přesto nastoupil naznačenou cestu, není divu, že se trhaly poslední pásky, které ještě český národ k dynastii poutaly. Byly to původně obavy z moci turecké, které vedly Čechy r. 1526 k volbě Ferdinanda Rakouského na český trůn. Rod Habsburský jako vládce stejně ohrožených zemí rakouských mohl po pádu českého krále Ludvíka v bitvě proti Turkům r. 1526 nejlépe soustředití všechny síly proti rozpínavosti turecké, neboť bratr Ferdinandův Karel V. byl současně císařem německým. Počátkem století XVII. se však nejevilo turecké nebezpečí již tak hrozivým jako před 100 lety. Na uvolňování poměru mezi Čechy a Habsburky působily pak ještě i jiné mocné vlivy. Mladá generace česká se totiž v druhé polovici vlády císaře Rudolfa II. již zřejmě Habsburkům odcizovala. Nemajíc svých škol doma, byla nucena studovati v cizině, kde přirozeně vyhledávala takové školy, které byly blízké jejímu přesvědčení náboženskému. Zejména kalvínské školy v německé Falci, ve Švýcařích a ve Francii působily na českou mládež v politice protihabsbursky a v náboženství radikálně. Tam zejména příslušníci Jednoty bratrské, jak zdůrazňoval později i známý Vilém Slavata ve svých Pamětech, ssáli do sebe jed kalvínského buřičství a vzpoury, jehož působení se pak projevovalo v celém českém veřejném životě. Česká šlechta byla také na rozdíl na př. od šlechty sousedních německých knížetství bohatá, požívala velkých politických práv a byla tudíž sebevědomá; tím vším věci po nových a nových zkušenostech s dynastií zrály znenáhla k rozhodnutí.

Čechové, když se zklamali i v císaři Matyáši, snažili se zabrániti aspoň tomu, aby snad ještě za jeho života byl ustanoven za jeho nástupce Ferdinand Štyrský. Prohlašujíce své království za volební, těšili se, že po vymření přímé linie habsburské na českém trůně císařem Matyášem budou moci svobodně a podle své vůle rozhodnouti o otázce, kdo bude českým králem. Političtí zahraniční zpravodajové posílali z Prahy o této náladě v Čechách zajímavé zprávy a skutečně v několika málo letech po korunování Matyášově za českého krále se obrátil všechen zákulisní politický boj k této otázce, ježto strana katolická nechtěla ztratiti žádnou vhodnou chvíli. Nekatoličtí Čechové však tento boj prohráli. Obratnému jednání dvora, hrozbám, nátlaku a získávání protivníků se podařilo r. 1617 dosíci toho, že Ferdinand Štyrský byl zvolen za českého krále a také hned na něho korunován přes to, že Matyáš dal svého času Čechům závazné prohlášení, že se za jeho života nebude jednati v Čechách o nástupnictví po něm. Nově zvolený král nedovedl pak potlačiti v sobě nechuť k české oposici, a poněvadž byl i jinak znám jako nejoddanější ctitel jesuitů a jejich vliv na něho byl veliký, viděli rozhodní Čechové, jak nepříznivé perspektivy se rýsují na politickém nebi do budoucna. Vidělo se, že svoboda víry a svědomí jsou ohroženy nejvyšší měrou jako nikdy před tím, že všechno úsilí o náboženskou svobodu, Majestát a všechny pokusy o politické svázání moci panovnické, jak se o to pokusili u Matyáše, neznamenají nic, a že má-li býti svoboda svědomí, o kterou bojovali

v Čechách již 200 let, zachráněna, bude ji nutno chrániti jen zbraní, novým povstáním a vojenským zničením moci habsburské.

Zmíněný spor nekatolických měšťanů v Hrobech a v Broumově, který se táhl po léta nerozhodnut a který po volbě Ferdinandově za českého krále byl rázem rozhodnut v neprospěch měst, dal k tomu první popud. Stavové čeští byli zcela v právu, když se ujímali energicky svých souvěrců, ale odpovědi vlády byly již přímo hrozivé. Bylo zřejmo, že vláda sama nyní hodlá český odpor a české kacířství zlomiti mocí. Vůdcové oposice zároveň poznávali, že jde již i o jejich osobní svobodu a z toho došlo ke známému výbuchu povstání r. 1618, které začínalo pověstným vyhozením dvou hlavních sloupů tohoto vládního systému, Viléma Slavaty a Jaroslava z Martinic, z oken hradu pražského a zahájením války o náboženství, která se pak protáhla na plných 30 let.

Otázka česká překračovala od počátku hranice českého království. To se všude cítilo a také přistoupení Rakušanů a Uhrů k odboji, jež později následovalo, ukazovalo to jasně, stejně jako hnutí, jež tím bylo vyvoláno v celém Německu. Šlo také nejen o českou svobodu víry a svědomí, nýbrž šlo, jak věci stály, od počátku i o samu existenci habsburské dynastie a o osud katolické církve v celé střední Evropě, zejména když Čechové po roce boje si zvolili za krále kalvínského knížete Fridricha Falckého, zetě anglického krále Jakuba I., a když v Uhrách r. 1620 zavrhli Ferdinanda, zvolivše si za krále sedmihradského kalvínského vévodu Betlena Gabora. Vítězství Čechů by bylo tak skutečně znamenalo pád habsburské dynastie i v Německu a tím konec jejího velmocenského postavení v Evropě a úplnou vnitřní přestavbu střední Evropy. Je přirozeno, že se proto i všechen katolický svět sešikoval kol Habsburků na obranu svých ohrožených posic, ale bylo tragické, že svět protestantský nestál v té době v Evropě na výši situace. Neúčast Anglie a severních protestantských knížetství a království na boji a zrady v samém nekatolickém táboře německém umožnily Habsburkům po dvouletém zápase zdolat Čechy a tím zničit myšlenku protestantského vítězství a myšlenku svobody ducha, pro kterou jedině Čechové sáhli ke zbrani. Bílá hora, porážka Čechů u Prahy dne 8. listopadu 1620, značí v duševním vývoji evropského lidstva mocný mezník, pro Čechy pak speciálně nejen zničení politické svobody, ale i ožebračení hospodářské velkými konfiskacemi na majetku, vypovídání pro náboženství a násilné převedení království do tábora katolického, které teprve mohlo Habsburkům držení království pojistiti trvale.

Ve všech svých těžkých sporech s dynastií, v nichž svoboda víry byla čím dále tím více ohrožována, byli čeští stavové přirozeně vedeni k tomu, aby hleděli moc panovnickou co nejvíce zeslabiti. Jen takovou cestou si mohli pojistiti větší míru náboženské svobody. Vskutku tyto snahy můžeme sledovati v Čechách už od volby Ferdinanda I. za českého krále. Spor stavů s ním o otázku, zda byl zvolen nebo přijat za krále českého na základě dědických práv své manželky, který se táhl takřka po celou Ferdinandovu vládu, ukazoval však, že prvním Habsburkem Čechové získávali panovníka, který se svou povahou daleko více chýlil k tomu, aby stavům práv spíše ubíral nežli přidával. Habsburkové měli tehdy své těžiště ve Španělsku a tamní absolutistické tendence vládní působily i na výchovu Habsburků rakouských, pokud tam v mládí žili. Když proto konflikty mezi dynastií a národem i pro náboženství se zostřovaly, hleděli čeští stavové zejména od počátku století XVII. posíliti své postavení proti dynastii i spolky se souvěrci v zahraničí, především se sousedy rakouskými a uherskými, t. zv. stavovskými konfederacemi k hájení společných zájmů. První taková stavovská konfederace byla uzavřena r. 1606 mezi Uhry, Čechy a zeměmi rakouskými na obranu míru vídeňského, který nekatolíkům uherským přiznával rozsáhlou svobodu náboženskou. Když pak roku 1608 vznikl odboj Uher, Moravy a Rakous proti Rudolfovi, uzavřely tyto země zase konfederaci mezi sebou, v níž si zaručovaly vzájemnou podporu na obranu náboženské svobody i proti samému arciknížeti Matyášovi, třeba se on sám postavil v čelo hnutí. Podobnou konfederaci uzavřeli Čechové se Slezany r. 1609, když vymáhali na císaři Rudolfovi Majestát, a ovšem konečně i v českém povstání došlo k podobné konfederaci mezi všemi zeměmi české koruny a pak mezi těmito zeměmi rakouskými a Uhrami.

Je zřejmo, že všechny tyto konfederace, které byly spíše výtvorem revolucí a jež panovníci v mírových dobách neradi viděli a proto byli proti jejich stvrzení, usilovaly jen o to, aby se národům a zemím dostalo spravedlnosti. Podobné myšlenky sledovaly i soudobé české snahy o generální sněmy zemí českých a o společné sněmy koruny české se zeměmi rakouskými a Uhrami, s nimiž měli Čechové přirozené společné zájmy zejména ve věci náboženství. Také těmto snahám Habsburkové nepřáli jako všemu podobnému úsilí, které nutně musilo míti v zápětí posílení stavovského elementu, čili

posílení myšlenky větší účasti kruhů národních a lidových ve vládě. Dnes se stanoviska lidského pokroku musíme v podstatě hleděti se sympatiemi i na toto stavovské úsilí, na myšlenku, že stavové, národ jsou vlastními nositeli státu a že král má býti v životě státním jen čistě faktorem representativním. Čechové také, když přijímali za svého pána Fridricha Falckého, dali tomuto nazírání na státní život výraz i v nové ústavě, kterou připravovali do budoucna a k níž zavazovali i svého krále. Všechny tyto myšlenky a všechno staleté úsilí o svobodu duševní a o nové pojímání myšlenky státní zničila však česká porážka r. 1620 na dlouhé doby. Teprve nová doba přivedla je k vítězství obecnému. Zůstává však ke cti českého jména, že právě Čechové, kteří nepatřili v Evropě k národům největším, už v tak dávných dobách přinesli myšlence pokroku a svobody tolik úsilí a práce a že ve chvíli nejvyššího jejího ohrožení neváhali za ni obětovat ani svou krev.

Nejdůležitější literatura. Fr. Palacký, Dějiny národu českého, sv. IV. a V. — A. Gindely, Gesch. der böhm. Brüder; 2 sv., Praha 1857-58. — Týž, Rudolf II. u. seine Zeit 1600-1612, 2 sv. Praha 1862-65. — Týž, Dějiny českého povstání, 4 sv., Praha 1870-80. — A. Denis-J. Vančura, Konec samostatnosti české, Praha 1893. — Zikm. Winter, Život církevní v Čechách, 2 sv., Praha 1895-96. — J. Bidlo, Dějiny Jednoty bratrské, sv. I-IV, Praha 1900-1932. — Ferd. Hrejsa, Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny, Praha 1912. — K. Krofta, Majestát Rudolfa II., Praha 1909. — Týž, Bílá Hora, Praha 1913. — A. Kroess, Gesch. der böhm. Provinz der Gesellschaft Jesu, sv. I-II, 1910-27. — J. Th. Müller, Gesch. der böhm. Brüder, sv. I-III, Herrnhut 1922-31. — K. Krofta, Snahy o společný sněm zemí domu Rakouského v l. 1526-1848, Osvěta 1917. — J. Pekař, Bílá Hora, Praha 1922. — K. Stloukal, Papežská politika a cís. dvůr na předělu 16. a 17. stol., Praha 1925. — Československá Vlastivěda, díl IV., Praha 1932 (Dějiny). — R. Stanka, Die böhm. Confoederationsakte von 1619. — J. B. Novák, Rudolf II. a jeho pád, Praha 1935. — K. Krofta, Listy z náboženských dějin čes., Praha 1936. — E. Winter, Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum, Salcburk-Lipsko 1938. — P. Chlumecký, Karl v. Zierotin u. seine Zeit, Brno 1862-79. — Fr. Kameníček, Zemské sněmy a sjezdy moravské 1526-1620, 3 sv. Brno 1900-1905. — J. Loserth, Balt. Hubmaier u. die Anfänge der Wiedertäufer in Mähren, Brno 1893. — Fr. Hrubý, Moravská šlechta, její jmění a náb. vyznání. Čas. Mat. Mor. 1923. — Týž, Die Wiedertäufer in Mähren, Lipsko 1934. — Týž, Luterství a kalvinismus na Moravě, ČČH 1934-35.

František Hrubý

Čeští bratří a světová reformace

JEDNOTA bratrská vznikla z touhy, aby česká reformace nezůstala na poloviční cestě, nýbrž aby byla dokončena podle Písma, byť jen při malém počtu těch, kteří se tou touhou dali proniknout. Zdědila mnohé po rozhodných husitech, po Tábořích; nesdílela však jejich odhodlání užívat i válečné zbraně v boji za Boží věc. Nebylo v ní také již oné původní průbojné husitské snahy po reformě křesťanstva vůbec. Jednota si zvykla na svou malost a na své ústraní: zůstalo při ní patrné, že jejím prvním sídlem byl odlehlý pohorský Kunvald, vesnice ve východních Čechách, kde našla útočiště roku 1457 nebo roku 1458. O deset let později se ustavila v samostatnou církev. Zvláštní důraz položili Bratří na křesťanský život sboru a zvláště kněží. Byli naplněni radostnou touhou po poslušnosti Božího zákona. Chtěli jej z Písma dobře poznávat a podle něho se řídit. Časem pochopili vlivem reformace Lutherovy, jak mocný proud lásky prýští z evangelia, a jejich touha po poslušnosti byla tím příznačně zvroucněna. Jejich řády, podle nichž jedni druhým pomáhali ke křesťanskému životu radou, napomínáním i kázní, byly protepleny touto zbožností, která však zůstávala vzdálena mystiky. Jejich „bratří soudcové" pomáhali kněžím sborů v bedlivé individuální péči o každého jednotlivého úda Jednoty. Pečlivě se dbalo i o vzdělání všech bratří i sester a o náboženskou výchovu mládeže. Když Jednota přemohla prvotní nedůvěru svých prostých údů k vyššímu vzdělání, vyrůstali z této společné vysoké úrovně mužové, kteří tvořili duchovní elitu národa. K údům z nižších společenských vrstev připojili se zatím i někteří šlechtici. Jednota nedopouštěla, aby majetek a urozenost tvořily přehrady mezi jejími členy. I Bratří panského stavu byli podřízeni kázni a ukládáno jim, aby i v politickém životě a jako vrchnosti svých poddaných řídili se zákonem svrchovaného Pána v nebesích, kterému náleží vláda nade vším světem. Od „světské moci" očekávali Bratří pro církev ochranu a pomoc v šíření evangelia, důsledně však odpírali násilnému zasahování vrchnosti do církevních věcí a všelikému donucování k víře. Jejich sbory byly tvořeny z údů, kteří se svobodně rozhodli přijmouti vyznání bratrské a slíbili podříditi se jejím řádům. Odmítáním světské moci v církvi a odporem k přílišné spekulaci v bohosloví lišili se od kalvinismu, k němuž jinak směřovali svým důrazem na poslušnost víry; z luterství přijali jistotu o spasení z pouhé Boží milosti, drželi se však svých osvědčených řádů, jichž církev luterská (přes Lutherovu chválu bratrské kázně) si nedovedla přisvojiti. Jednota byla v českých zemích ne-

patrnou menšinou — asi 1 a půl procenta obyvatelstva. Měla i několik německých sborů v Čechách a na Moravě, které opatřovala také německými bohoslužebnými knihami. Také rozšířením do Polska přesáhla meze národa, v němž vznikla.

Ač počtem tak nepatrná, měla Jednota co dáti zahraničnímu, zvláště německému protestantismu, od něhož navzájem vděčně přijala mnohou posilu a ujasnění ve víře i v dogmatice. Bratrské písně, přeložené původně pro německé sbory Jednoty, byly přijaty v německých církvích v míře velmi hojné. I bratrský německý zpěvník, od r. 1531 několikrát vydaný, došel značného rozšíření v Německu, kde byly duchovní písně skládány vůbec mnohem později než v Čechách. Stejně předstihli Bratří (a ovšem již husité) německou reformaci svým katechismem pro děti. Bratrské „Otázky dětinské" byly hojně překládány a šířeny v Německu od roku 1521 a razily cestu Malému katechismu Lutherovu a jiným. Prostřednictvím štrasburského reformátora Martina Butzera rozšířila se v evangelickém Německu i jinde konfirmace mládeže v bratrském smyslu. Bratří totiž zrušili biřmování, obvyklé v církvi římské, a místo něho vedli své dospívající děti k tomu, aby po vyučování v náboženství a po zkoušce vyznaly víru, obnovily křestní slib a zavázaly se poslušnosti Jednotě; potom byly přijaty mezi účastníky svaté večeře Páně. Konfirmace takto pojatá vžila se v německé církvi evangelické jako důležitý mezník v náboženské výchově.

Naproti tomu dlouho nepřijala protestantská orthodoxie — tím méně církev katolická — bratrskou zásadu snášelivosti křesťanských církví. Bratří si vážili jasného učení a určitých řádů, dovedli však i ve vlastní konfesi zásadně vyslovit, že žádná pozemská církev, tedy ani církev jejich, „sama církví svatou obecnou není, ale částkou toliko její". Jméno „církev" vyhrazovali ostatně obecné církvi křesťanské; jednotlivé viditelné církve zvali „jednotami" — termín starší a obsažnější než pozdější anglické „denomination".

Nedostatek důrazu na životní důsledky křesťanství, malá péče o duchovní život jednotlivého úda církve a nedostatek sborového obecenství — tedy právě věcí pro Jednotu charakteristických — vzbudil mimo jiné příčiny známé pietistické hnutí v německém luterství. Tou dobou (na sklonku 17. století) Jednota v českých zemích existovala již jen v nevelikých hloučcích věrných vyznavačů, utajených po bělohorské katastrofě tu a tam na venkově. Pietismus pronikal počátkem 18. století přes Slezsko i na Moravu a do Čech a významně oživil „skryté símě" zbylých evangelíků. Jmenovitě na východní Moravě rozproudil se život potomků Bratří, ze značné části německého jazyka. I někteří tamější katolíci hledali cestu spasení mezi evangelíky. Tak stal se evangelíkem Kristián David z Ženklavy u Nového Jičína, syn otce Čecha a matky Němky. Pro sebe a pro stejně smýšlející emigranty z Moravy vyžádal si od hraběte Mikuláše Zinzendorfa místo k založení osady Herrnhutu (Ochranova) u Žitavy v saské Lužici r. 1722. O dva roky později přišlo sem mimo jiné Moravany pět Suchdolanů (Suchdol-Zauchtel — leží u Fulneku, kde kdysi německý sbor bratrský spravoval J. A. Komenský); tři z nich nesli stejné jméno David Nitschmann. Byli si dobře vědomi tradic a řádů staré Jednoty bratrské a rozhodně pracovali k tomu, aby byly v Herrnhutě obnoveny. Jejich cílem bylo znovuzřízení Jednoty jako osobité církve. K této nové Jednotě přibývaly nové sbory přílivem vystěhovalců z východních Čech (od Litomyšle), zčásti rovněž bratrsky uvědomělých. Zinzendorf naopak hleděl včleniti Herrnhut do církve luterské a měl na mysli široké plány misijní a unionistické. Došlo ke zvláštní kooperaci. Moravané prosadili, že Herrnhut (se sbory, vzniklými v Německu vedle něho nebo i další kolonisací z něho samého) utvořil církev se svými řády a se svým biskupem v čele. Tak byly v herrnhutských sborech zavedeny úřady laických starších, kteří dozírali na život a řád církve a jejích údů, uplatněna kázeň a prosté bohoslužebné způsoby, jaké se vžily u potomků Jednoty tím více, že na ně byli dříve v době pronásledování i ze zevních důvodů odkázáni. I jméno — Moravští bratří (Moravians), pod kterým jsou dosud známi v Anglii a v Americe — dali nové Jednotě oni Moravané, ač se do Herrnhutu soustředili také osadníci z německých zemí. Naproti tomu vlivem Zinzendorfovým a německého pietismu byla silně obměněna původní bratrská zbožnost. Přibylo jí citovosti a mystičnosti. Nápadné zvláštnosti, jimiž Herrnhutští proslulí, nebyly dědictvím po staré Jednotě. Mimoto byla nová Jednota v Německu spjata s luterskou církví úžeji, než chtěli moravští exulanti; a v Anglii, kde také brzy vznikly její sbory, byl položen na biskupství někdejší Jednoty (přenesené r. 1735 prostřednictvím bratrského seniora Dan. Jablonského z Berlína na Moravana Davida Nitschmanna, pak i na Zinzendorfa) důraz větší než v Jednotě předbělohorské. Bratrského původu nebo s někdejším bratrstvím shodné jsou v herrnhutské zbožnosti ještě tyto složky: individuální členství ve sboru, duchovní péče o vnitřní život každého úda, praktické křesťanství osvědčované

službou k bližnímu, trpělivostí a statečností v pronásledování, ochota pokračovat k lepšímu poznání pravdy Boží, péče o vzdělání mládeže.

Ba i misijní horlivost obnovené Jednoty měla své předchůdce v touhách Václava Budovce a J. A. Komenského po šíření evangelia mezi Turky. Živý popud dala k misii mezi pohany nyní především činorodá snaha projeviti lásku ubohým pohanům podle podnětů Zinzendorfových. Společně s tím působil úmysl Moravanů najíti bezpečnější útočiště před rakouskou katolickou vládou, než jaké poskytoval Herrnhut, ležící tak blízko hranic. Co na tomto poli bylo z Herrnhutu vykonáno, náleží jistě k nejkrásnějším stránkám dějin církevních i kulturních. A smíme říci, že veliký, ba přední podíl na této činnosti měli právě rodilí Moravané. „Gens aeterna, diese Mährer", pověděl Zinzendorf v údivu nad jejich heroismem v oběti, jejž osvědčovali v nejnepříznivějších poměrech zdravotních, kulturních i sociálních. Již r. 1733 byl Kristián David mezi prvními bratrskými misionáři v Grónsku. Zároveň vypravil se David Nitschmann (potomní biskup) na dánský ostrov sv. Tomáše v Západní Indii, aby tu s druhem, rodem ze Švábska, začal misii mezi otroky. Pracovní pole Jednoty se tu rozšířilo i na Jamaiku, do Surinamu a jinam. Nese tam dosud ovoce. R. 1734 Bratří začali kolonisační práci s misijním úkolem v severoamerické Georgii a v Pennsylvanii, kde pak týž D. Nitschmann přiložil ruku k dílu i jako tesař a budoval s jinými osadu Betlehem. Nezůstal však ani tam; celkem vykonal 50 cest po moři. Jeho jmenovec, jiný David Nitschman, zajel až na Ceylon a do Kapska, kde začal misijní práci r. 1737 Jiří Schmidt. Jiří Zeisberger a později mladší David Zeisberger, rodilý také ještě v moravském Suchdole, kázali Mohykánům, Irokésům a jiným indiánským kmenům severoamerickým. David Zeisberger ukončil život plný dobrodružství r. 1808. Tehdy již řídil, připojme sem zmínku o tom, pod vlivem herrnhutským svou misijní školu v Berlíně luterský farář tamních českých exulantů Jan Jeník (Jänicke); z ní, mimo významné německé misionáře vyšel i rodilý Čech Karel Pácalt, na jehož věrnou práci v Kapsku upomíná dosud jméno jeho působiště Pacaltdorp. — Jmenovali jsme jen některá jména bratrských misionářů. Připomeňme však ještě vnitromisijní činnost moravských Herrnhuťanů v Německu, v Holandsku, v Dánsku, v severských zemích (kde souvisela s misií mezi Laponci) a v pobaltském Livonsku. V Lotyšsku i v Estonsku se vzpomíná vděčně práce Bratří, kteří se tu srdečně ujímali selského lidu, ujařmeného německými statkáři. Teprve oni přiblížili křesťanství srdci lidu, jemuž dali zároveň bezděky podnět ke snahám po svobodě. Kristián David a biskup D. Nitschmann byli průkopníky bratrské práce i v těchto zemích. Se zbožností staré Jednoty spojovala tuto působnost nových Bratří právě ta blízkost k člověku utištěnému. Po zevní stránce napodobili herrnhutští misionáři (snad ani nevědouce) někdejší kněze staré Jednoty, kteří se živili prací vlastních rukou, aby jejich duchovní působení bylo spojeno s nejmenším nákladem a s životní prostotou. Bratří byli jako misionáři zároveň učiteli řemesel mezi Eskymáky a jinde.

Když r. 1735 David Nitschmann se skupinou Bratří a jejich rodin jel do Severní Ameriky, cestoval touž lodí John Wesley, potomní zakladatel methodismu. S obdivem pozoroval jejich pokoru a za bouře jejich nebojácnost. Sblížil se s nimi a učil se od Bratří i v Americe i po návratu do Anglie. Tamní sbory Jednoty byly vedeny Bratry německého původu, ale i zde mezi předními staršími vidíme Jana Töltschinga, jednoho z pěti Suchdolanů, kteří r. 1724 dali ráz vývoji herrnhutských řádů. Wesleyovo obrácení z roku 1738 souvisí těsně s osobním vlivem Bratří, kteří jej vedli k cestě spasení po pietistickém způsobu. Wesley navštívil i Herrnhut a dosvědčil, že by tu nejraději zůstal. Viděl však pole své práce jinde. Na čas se zdálo, že se hnutí, vzbuzené pak v Anglii Wesleym a jeho druhy, stane větví Jednoty. Došlo však k rozchodu mezi ním a mezi obnovenou Jednotou, v níž tou dobou — zvláště též v jejím londýnském sboru — otřásavě působily nezdravé směry, ze kterých se vymanila teprve kolem r. 1750. Ostatně bylo Wesleyovo působení zaměřeno mnohem šíře než práce Bratří od jednotlivce k jednotlivci, ale i tak zůstal si Wesley vědom toho, co u Bratří získal. Vedle zisků pro svůj vlastní náboženský život přijal od nich některé věroučné zásady o duchovním životě, zaujal ke státní církvi postavení podobné jako Zinzendorf k církvi luterské v Sasku a přijal do sborového života své vznikající církve některé prvky herrnhutské. Sbory „Moravanů" setrvaly (a dosud trvají) v Anglii a v severní Americe při vlastní organisaci vedle církve methodistické.

Zinzendorf sám přirovnal Jednotu k hořčičnému zrnu. Byla jím dvakrát: roku 1457 a roku 1722 a po každé v plném smyslu podobenství, o kterém vypráví 13. kapitola evangelia Matoušova.

Literatura: Jos. Th. Müller: Geschichte d. Böhm. Brüder, I-III, Herrnhut, 1922-1931. (Díl I. též v překladu F. M. Bartoše: Dějiny Jednoty bratrské, I, Praha, 1923). — Jos. Müller: Die deutschen Katechismen der B. Brüder, Berlin, 1887. — Jos. Th. Müller: Hymnologisches Handbuch zum Gesangbuch der Brüdergemeinde, Herrnhut, 1916. — Týž:

Bohemian Brethren's Hymnody v Julian's Dictionary of Hymnology, London Murray. — Týž: O souvislosti obnovené církve bratrské se starou Jednotou bratří českých, ČČM 1885, Praha. — Týž: Zinzendorf als Erneuerer der alten Brüderkirche, Leipzig, 1900. — Vladimír Helfert: „Moravští bratři" u durynské Goty, ČMM 1929, Brno. — F. M. Bartoš: Komenský a Zinzendorf, Reformační sborník, Praha, 1929. — O. Uttendorfer-W. E. Schmidt: Die Brüder, Herrnhut, 1922[2]. — F. Moeschler: Alte herrnhuter Familien, Herrnhut, 1922. — J. E. Hutton: A History of the Mor. Church, London, 1909[3]. — J. T. Hamilton: A History of the Mor. Church, Bethlehem, Pa, 1900. — G. Wauer: Beginnings of the Brethren's Church in England, 1901. — J. M. Levering: A History of Bethlehem, Pa, 1741-1892, Bethlehem, 1903. — J. E. Hutton: A History of Moravian Missions, 1923. — J. L. Nuelsen a j.: Kurzgefasste Geschichte des Methodismus, Bremen, 1920. — Viz též příslušná hesla v Realenzyklopädie für prot. Theologie und Kirche, Encyclopaedia of Religion and Ethics, Masarykově naučném slovníku a Ottově slovníku naučném nové doby.

Rudolf Říčan

Pobělohorská emigrace

VÍTĚZSTVÍ vojsk císaře Ferdinanda II. a jeho spojenců na Bílé hoře dne 8. listopadu 1620 bylo významným mezníkem v českých dějinách. Některé změny se uskutečnily v letech nejblíže příštích, jiné povlovně a mnohem později. Nejeden zásah vítězův do veřejného života měl kořeny a předehru v dřívější době, ale teprve mocenská převaha panovníkova nad veškerým obyvatelstvem vytvořila příznivé podmínky pro proměnu pokusů v trvalou skutečnost. Zkratkou Bílá hora označujeme velké přesuny v českém politickém i duchovním životě, které byly dílem několika lidských pokolení a skončily se teprve ve století 18. Ze starších dob, ze 14. a 15. století, přešlo na období před Bílou horou několik vážných a nedořešených problémů. V politickém životě zápasili stavové (panský, rytířský a zčásti i městský) s panovníkem o podíl na moci ve státě. Habsburkové, kteří vládli v českém království od roku 1526, se zprvu snažili utvrditi své postavení na českém trůně zdůrazňováním dědických nároků a omezovali vliv stavů, vyrostlý za dřívějších panovníků. Později, v 17. století, podléhali novým proudům, doporučujícím posílení ústřední moci a vybudování posic i úřadů, přímo závislých na vladaři. Povstání stavů z českých zemí, zahájené pražskou defenestrací (23. května 1618) a pokořené na Bílé hoře, bylo pokusem zastaviti vývoj věcí tím směrem a utvrditi moc stavovskou.

Jiným problémem byly rozdíly v náboženství. Dříve než jiné evropské kraje prošly české země náboženskými zápasy. V předvečer Lutherova vystoupení byly poměry celkem ustáleny, takže v lůně církve zůstávalo jen německy mluvící obyvatelstvo českých zemí a menšina českého lidu. Většina se hlásila k odkazu Husovu, neodlučujíc se trvale od církve. Nepříliš početný zlomek tvořili členové Jednoty bratrské, která se oddělila od církve a domyslila husitskou nauku do důsledků. Světová reformace měla velký ohlas i v českých zemích i na Slovensku, osazeném příbuzným obyvatelstvem, ale politicky včleněným do uherského státu. Zprvu působila hlavně nauka Lutherova, později i zásady Kalvínovy, příbuzné v mnohém učení Jednoty bratrské. Na přechodu ze 16. do 17. století se převážná většina obyvatelstva hlásila k protestantství toho či onoho směru. Napětí v zemi však přibývalo proto, že panovnický dvůr byl katolický a že dobře organisovaná menšina katolíků usilovala o úplnou obnovu svého náboženství, nedbajíc úmluv a dokumentů, které (jako na př. majestátní list Rudolfa II. z roku 1609) zaručovaly svobodu vyznání i katolíkům i protestantům. Ze zápasu obou táborů vznikla prudká srážka a boj, v němž věci náboženské byly v sázce ještě osudnější nežli požadavky politické.

Pro svou geografickou polohu ve středu Evropy byly české země odedávna vystaveny působení rozličných kulturních proudů, které se tu jednou vyrovnávaly, po druhé prudce srážely. Po značné isolaci v 15. století a s počátku století 16. rychle se navázalo čilé spojení na všechny strany. České země byly významnou složkou habsburských država, nad nimiž opravdu slunce nezapadalo, a od té doby, co císařové měli v Praze trvalé sídlo, byly posunuty do popředí. Za zmohutnělého zájmu o náboženské věci rostlo v obojím táboře vědomí pospolitosti se zahraničními souvěrci, protestantskými i katolickými. Přibylo cest, určených k doplnění studia, obohacení dojmů i rozšíření vědění ve věcech politických. Veliké rozštěpení Evropy, hlásivší se dříve vesměs k poslušenství Říma, mělo reflexy v českém duchovním životě. Třecích ploch, které vznikaly z různého nazírání na poměr panovníka ke stavům i na jiné otázky politické i z rozdílů ve víře, valem přibývalo, když se útočná menšina snažila připnouti české země kulturně k oblasti vlašsko-španělské, kam ukazovaly tendence absolutistické i náboženská orientace ke katolictví.

Ve všem tom přišel po Bílé hoře, tu dříve, jinde později, náhlý obrat. S Ferdinandem II. zvítězila katolická a k románským zemím orientovaná menšina domácího obyvatelstva a ta byla postupně zesilována příchozími z rozličných končin světa, kteří za služby vítězi obdrželi právě v Čechách a na Moravě hojné odplaty. Ti, kdo za povstání bojovali za náboženskou svobodu a za zachování stavovských výsad, neměli mnoho na vybranou: uznali-li po odpykání trestu a po přísných pokutách nový řád věcí, směli zůstati v zemi; jestliže však chtěli setrvati na svém přesvědčení, museli se uchýliti za hranice Čech a Moravy. Od prvních dnů po pádu českého povstání odcházeli do ciziny jednotlivci, skupiny i zástupy svobodného obyvatelstva. Vznikala tak početná emigrantská obec, rozptýlená podle sídel i zaměstnání svých členů. Naděje na návrat se nesplnily, ačkoliv několikrát v průběhu třicetileté války bylo vítězství nad Habsburky takřka na dosah ruky. Z emigrace se vrátili jenom někteří, kdo se buď za války nebo po westfálském míru vyrovnali s císařem a uznali nové zákony. Většina však zůstala za hranicemi a své síly a schopnosti obracela ve prospěch zemí a národů, jejichž pohostinství požívala a od nichž očekávala pomoc ve svém boji. Okolním i vzdáleným zemím odváděl tím náš národ v rozmanitých podobách nové příspěvky, rozmnožuje tak služby vykonané v dřívějších dobách za příznivějších okolností.
Právo vystěhovati se přiznal panovník pouze svobodným osobám, t. j. členům stavu panského, rytířského a městského, kdežto selské obyvatelstvo mohlo odejíti do ciziny nejvýš tajně. Příslušníci vyšších společenských tříd užili hojně tohoto povolení, takže země byla ochuzena právě o ty, kdo přispívali k vytváření kulturních hodnot, nebo kdo podporou ideální nebo hmotnou udržovali v dřívějších dobách duchovní život na úrovni přibližně stejně vysoké, jako byl v jiných zemích evropských. Počet exulantů nelze přesně stanoviti. Jednou se mluví o 36.000 rodinách, jindy se udává, že za hranice odešla pětina až čtvrtina svobodného obyvatelstva. Číslem však vůbec nelze vyjádřiti ztráty, které utrpěla země, ani zisky, které z exulantů plynuly jejich novým domovům, poněvadž každý jednotlivec měl svou hodnotu podle společenského postavení, svých schopností a předběžné přípravy i podle toho, jak se mu podařilo v novém prostředí zakotviti a své způsobilosti uplatniti.
Osobám šlechtického původu se naskytalo dosti rozmanitých možností. Kdo nebyl zlomen náhlým obratem věcí a kdo nebloudil bezradně ze země do země a s místa na místo, mohl se uchytiti ve dvorské službě a tak si zajistiti nejenom dočasné zaměstnání, nýbrž i příležitost k podpoře zápasu s vítězným vladařem českých zemí. Cesta k takovému postavení nebyla ovšem snadná a otvírala se jenom nemnohým, kdo buď měli přátelské styky z dřívějška, nebo byli k dvorské službě a k diplomatickým poselstvím zvláště způsobilí. V rozptýlených pramenech z té doby se alespoň občas objevuje jméno českého neb moravského šlechtice, který působil jako dvořan některého cizího panovníka nebo jeho jménem odcházel na cizí panovnický dvůr a tak zasahoval do tehdejších dějin. Nejčastěji se to dálo ve věcech, které přímo souvisely se snahami o osvobození českých zemí, avšak nechybělo ani takových případů, kde souvislost byla už přetrhána a kde český exulant nebo jeho potomek sloužil zájmům jiných mocností a jen jménem uváděl na paměť svou vlast. Dvůr falckého kurfirsta „zimního krále“ Bedřicha býval nejčastějším útočištěm, a také po Bedřichově smrti setrvávali někteří čeští dvořané v okolí jeho choti Alžběty Stuartovny, a to až do jejího návratu do Londýna roku 1661. Na králův nebo královnin popud nejeden exulant podnikl cestu na spřízněný nebo spřátelený dvůr. Na př. Jiří Vilém Berbisdorf a jeho bratr Ehrnfried se hned v dvacátých letech 17. století účastnili takových diplomatických akcí; roku 1631 navštívil dánského krále Kristiána IV. vyslanec Bedřichův Kristián Aderspach Berka a roku 1640 šel k témuž panovníkovi jménem královny Alžběty Vilém Felix Kaplíř ze Sulevic. Jiní našli útulek na menších knížecích dvorech. Vévodovi sasko-výmarskému sloužil i Ehrnfried Berbisdorf i Samuel Ješín z Bezdězí, který se brzo po nezdaru povstání uchýlil na dvůr sedmihradského vévody Bethlena Gábora. Na dvoře velkovévody hessenského působil v druhé polovině 17. století Jan Dětřich Kunovský, syn moravského pána Jana Bernarda a jistě nebyl jediným členem druhé generace exulantů, který si tak zabezpečil živobytí i možnost působení.
Mnohem hojnější a významnější služby vykonali exulanti z českých zemí na bojištích. Za dlouhého zápolení dvou evropských táborů, které je známo jako třicetiletá válka, bylo potřeba nových a nových vojenských oddílů a sborů. Společenské rozvrstvení, které bylo tehdy pevně ustálené a běžné, mělo obdobu i ve vojenských jednotkách. Mladý šlechtic byl především povolán k tomu, aby zastával důstojnické místo a aby kolem sebe shromáždil poddůstojníky i obyčejné vojáky. V 16. století nebyly české země přímo ohrožovány, takže čeští bojovníci mohli vystupovati buď za válek s Turky nebo na vzdálenějších bojištích, kam je vedly sympatie k věci, o niž se zápasilo, nebo prostě touha uplatniti

se jinak než ve správě statků nebo v rozličných úřadech. Nebylo pravidelné školy a tradice, která by se vyrovnala věhlasu českého válečnictví v 15. století.

V stavovských vojscích za povstání byl cizí živel zastoupen mnohem silněji, než bylo potřebné a místné, takže teprve po nezdaru odboje roste česká účast na vojenských podnicích, jejichž řetěz se do roku 1648 takřka vůbec nepřetrhl. Pobyt za hranicemi přímo nutil ke vstupu do vojska, neboť co měl dělati zdravý a zdatný muž, když byl vytržen z domácího prostředí, zbaven povinnosti starati se o polnosti a jiný majetek, a ovšem i důchodů, které mu v normálních dobách postačovaly k obživě a k vystupování, přiměřenému jeho původu i společenskému postavení. Nebylo možno, aby se vyhýbal účasti na akcích, které přímo nebo vzdáleněji souvisely s revindikačními snahami české emigrace. Z uprchlíků šlechtického původu jenom menší část setrvala v nečinnosti, provázené hmotným strádáním, steskem po domově a rozmanitými nesnázemi, na něž je bohatý život vyšinutý z pravidelných kolejí. Ani lidé, kteří dlouhými a všestrannými studiemi vyzráli spíše v učence než hospodářské podnikatele nebo předáky ve veřejném životě, se ve vyhnanství nevyhýbali službě vojenské a alespoň dočasně odváděli svůj příspěvek do pokladnice služeb, které emigrace prokazovala protihabsburskému táboru, aby jej udržovala v pohotovosti a na své straně, dokud by nenastal příznivý a trvalý obrat. Radslav Vchynský ze Vchynic, nazývaný „učený" pro znalost obou klasických a pěti moderních jazyků i veliký rozhled po tehdejším kulturním světě, pomáhal roku 1622 po několik měsíců Mořicovi Oranžskému v boji proti Španělům a snad i jinak účastnil se vojen, nežli se usadil v Leydenu, hlavním středisku vzdělanosti v Nizozemí.

U jiných byla věc ještě prostší, protože neměli tak mnohostranného zájmu jako Radslav Vchynský a ve službě vojenské viděli zaměstnání vhodné pro mladého šlechtice, a vítané rozptýlení. Nejednomu promluvil z duše neklidný a odvážný Jáchym Slavata německými veršíky:

In Waffen und Liebe
ich mich stets übe.
In Lieb und Waffen
will ich verschlafen.

Jako vždy, byla i tehdy vojenská služba spojena i s chvílemi vypětí sil a vzruchu i s občasnými nepříjemnostmi a nedostatkem, avšak nebezpečí vážného a nevyléčitelného zranění nebo smrti nebylo tolik jako v moderní válce. Proto byl příliv důstojníků i vojáků stále hojný, neboť nevýhody byly zejména v očích mladých lidí vyvažovány vyhlídkami na nové zkušenosti, na poznání nových krajů a měst a na vyškolení pro budoucí život. U mnohých exulantů působilo i vědomí povinnosti vůči národu a vůči tomu programu, pro jehož obranu se v Čechách roku 1618 rozpoutal boj.

Účast exulantů na válečných výpravách nebyla docela roztříštěna, nýbrž v některých významných okamžicích byla soustřeďována, aby bylo možno na českou pomoc poukázati při sestavování velkých politických plánů nebo při mírových jednáních. Poněvadž se císař v době poměrně krátké zmocnil Čech i Moravy, nebylo mnoho příležitosti k boji na domácí půdě a za podpory obyvatelstva, které se nemohlo vystěhovati, ač bylo vůči novému vladaři nepřátelsky naladěno. Výjimku tvořila občasná povstání, omezená časově i místně, a vpády proticísařských vojsk, za nichž docházelo k přechodné okupaci části země. Jinak bojovali exulanti na cizí půdě a tam se snažili přispěti k vítězství protihabsburského tábora i k vítězství svému. Prapory, pod nimiž se shromažďovali, se měnily. Záleželo především na tom, který z panovníků nebo států jevil ochotu ujmouti se českých požadavků. S počátku přitahovali ti, kdo byli odboji českých stavů nejblíže a kdo stáli v boji s habsburskou dynastií hned od prvního období třicetileté války. Důstojníci a vojáci českého původu byli ve vojsku kurfiřta a krále Bedřicha, s nímž se roku 1622 pokoušel vyrvati z rukou španělského vítěze dědičné země v Porýní. Pomáhali vrtkavému spojenci z dob povstání, sedmihradskému vévodovi Bethlenu Gáborovi i bojovnému markraběti krnovskému Janu Jiřímu, když roku 1621 obnovili boj s císařem na Moravě a v přilehlých krajích, snažíce se napraviti a vyvážiti neúspěchy z posledních měsíců roku 1620. Zůstávali ve spojení s hrabětem Arnoštem z Mansfeldu i po jeho odchodu z Čech a z Horní Falce do vzdálenějších krajů, kde mohl císařským škoditi spíše tím, že vázal část jejich sil, nežli vítězným postupem. Důstojníci českého původu byli vítáni v armádách těch mocností, které už od dřívějška soupeřily s rakouskými a španělskými Habsburky nebo se cítily ohroženy jejich převahou. Nedlouhý pobyt Radslava Vchynského v nizozemském vojsku nebyl ojedinělou výjimkou, i jiní tam sloužili přechodně nebo trvale. Albrecht Jindřich Slavata, který vstoupil v příbuzenské svazky s nizo-

zemskou šlechtou, dosáhl v nizozemské jízdě vysoké hodnosti důstojnické. Do svých služeb získaly některé význačné exulanty i Benátky. V lednu 1625 byl ustanoven vrchním velitelem benátského vojska na souši hrabě Jindřich Matyáš z Thurnu, který měl za povstání vynikající postavení ve stavovském vojsku a který neprodleně navázal spojení s některými svými druhy v povolání válečnickém, jako Janem mladším z Bubna, Pavlem Kaplířem ze Sulevic a jinými, hledě převésti i je a jejich pluky pod benátské prapory.

Nejvýznamnější však byla účast českých a moravských exulantů na válečných podnicích švédských a dánských. Počet uprchlíků se později rozhojnil proti prvním letům po Bílé hoře, kdy za hranicemi dleli ponejvíce jen ti, kdo se pro svou účast na povstání museli obávat císařova hněvu a přísných trestů. Dekrety vyhlašující katolické náboženství za jediné přípustné tlačily za hranice šlechtu i měšťany, kteří do veřejného života nevalně zasahovali a kteří před přestupem na víru katolickou dávali přednost vystěhování za hranice, o němž vesměs soudili, že bude jenom přechodné. Za velikého neklidu a neustálých přesunů nebylo možno dbáti na přísné dodržování předpisů, takže i lidé poddaní odcházeli za hranice, aby se vyhnuli nátlaku. Emigrace vyrostla po roce 1627 co do počtu i významu, protože její příslušníci byli si většinou vědomi, že musí přiložiti ruku k dílu, aby se pobyt v cizině neprodlužoval a aby se pokořením císaře cesta domů znovu otevřela.

Počet exulantů ve vojenských jednotkách Kristiána IV. byl značný, neboť k hraběti Thurnovi, povolanému z Benátek, se přidružilo hojně šlechty českého nebo moravského původu, v tom i osoby tak významné, jako byl zemský hejtman moravský z doby povstání, Ladislav Velen ze Žerotína. Ve sboru, jemuž velel hrabě Mansfeld, byl nejspíše i zvláštní český oddíl a někteří z důstojníků pomáhali i tím, že podněcovali nespokojenost obyvatelstva proti císařovi, jakmile se vojsko dostalo do Slezska a na východní Moravu. Avšak účast na výpravách, podniknutých Švédy za života krále Gustava Adolfa nebo později, převyšovala vše, co bylo vykonáno v dřívějších dobách.

Švédská vojska stála na bojišti dvě desítky let a potřebovala posil, které nepříliš hustě zalidněné Švédsko nemohlo poskytnouti v dostatečné hojnosti. Exulanti z Čech a Moravy byli pro své smýšlení, obětavost i zdatnost rádi přijímáni na velitelská místa i do řad prostých bojovníků. Na některých výpravách tvořili samostatné oddíly, shromážděné a organisované krajany; tak tomu bylo zejména tehdy, směřovalo-li tažení do českých zemí, neboť tu touha po návratu do vlasti podněcovala bojovnost, a možnost spojení s domácími nespokojenci byla daleko větší než u vojsk jiných, českého jazyka neznalých. Tvrzení, že exulanti z českých zemí posílili odolnost švédských vojsk a nejednou přispěli svou hřivnou k úspěchu, není přehnané. Předáci emigrace právem poukazovali v předvečer rozhodných jednání o mír na služby, které prokázala část českého národa, žijící za hranicemi, přeslavné koruně švédské. Právem připomínali zásluhy hraběte Jindřicha Matyáše z Thurnu i jeho syna Františka Bernarda, Zdeňka z Hodic i jeho choti Alžběty, která část jmění věnovala na úhradu vojenských nákladů, Petra Jaroslava Kinského, který záhy vstoupil do šlépějí svého otce Adama a ve švédských službách postoupil až k hodnosti generála, zatím co mnozí jiní krajané veleli jako plukovníci i nižší důstojníci menším jednotkám pěchoty nebo jízdy. Kromě osobních služeb přinášeli exulanti nezřídka i oběti na penězích, takže jejich příspěvek na dlouhý zápas dvou mocenských táborů v Evropě nebyl nepatrný a po spravedlnosti měl býti při mírových jednáních vyvážen alespoň zárukami návratu do vlasti a částečné restituce, když nebylo moci, která by v českých zemích vynutila úplnou obnovu politických i náboženských řádů z doby před Bílou horou.

Poněvadž jedním z hlavních bodů programu vítězného císaře byla úplná obnova katolictví v českých zemích, odešla za hranice převážná většina evangelického duchovenstva a mnoho lidí s vyšším vzděláním a způsobilostí buď k literární činnosti, nebo alespoň k takovým povoláním, kde latinské školy byly nezbytnou průpravou. Těm bylo často hůře než dovedným řemeslníkům a lidem zběhlým v rozmanité výdělečné práci, neboť poptávka nebyla veliká a odlišnost jazyka i prostředí se často jevila jako nepřekonatelná překážka. Duchové původní a průbojní proráželi úspěšně přehrady a upravili si cestu k postavení, které bylo alespoň náhradou za místo, které by jim byly zabezpečily schopnosti a předběžná příprava doma. Lidé průměrní a méně štědře obdaření zápasili takřka napořád s potížemi a teprve druhá a třetí generace, která za hranicemi buď vyrostla, nebo se tam i narodila, měla lepší podmínky k úspěchu, poněvadž se přiblížila obyvatelstvu nového domova, ovládla jejich řeč a nezadržitelně s nimi splývala. V českém náboženském životě se přes čilé spojení s okolními i vzdálenějšími zeměmi uchovávaly svérázné prvky, tvořící od 15. století domácí tradici, takže emigrace si snadno uvědomila rozdíly, které bránily úplnému splynutí s cizím prostředím a které také znesnadňovaly

vstup českých duchovních ať do luterských nebo reformovaných církví. Kazatelé českého původu zůstávali nejraději při exulantech, zejména tam, kde jich byl větší počet, neboť byli v několikeré nevýhodě proti duchovním německé národnosti a luterského vyznání, které protireformační dekrety rovněž pudily ze země a kteří se zahraničními souvěrci a soukmenovci lehko splývali. Členové druhé a třetí generace se snáze uchytili, když vykonali svá studia na zahraničních školách, a to buď v duchovní správě, nebo jako vychovatelé v šlechtických rodinách. Jejich stopy jsou někde úplně zaváty, jinde jsou patrné až do konce století 17. ba i v prvních desítiletích 18. století. V Anglii v Shellingfordu žil do roku 1694 jako duchovní anglikánské církve Pavel Hartmann, syn bývalého kazatele v kapli betlémské, posvěcené činností Husovou. V Nizozemí na několika místech v provincii Groningen působil Samuel Severinus, syn moravského duchovního. Roku 1671 se ve Slucku na Litvě uchytil Pavel Radoš, jehož příbuzní působili na Slovensku. Na pruském královském dvoře zakotvil jako dvorský kazatel nejvýznačnější představitel třetí generace Daniel Arnošt Jablonský, vnuk Jana Amose Komenského a dědic jeho osvětových i irenických snah.

Neznalost jazyka, která často byla vážnou překážkou pro ty, kdo se ucházeli o úřad duchovenský nebo učitelský, nevadila tolik v práci literární. Tu měla latina stále důležité postavení, takže se exulanti mohli uplatniti v rozmanitých oborech vědecké i literární tvorby. Soupis knih a publikací exulantských byl by poučnou a zajímavou četbou, neboť by ukázal, kolik věnovali exulantští spisovatelé sobě a svým krajanům, rozptýleným po světě, a čím prospěli národům a zemím, které jim poskytly pohostinství, a tím celému vzdělanému lidstvu. Nic takového není však dosud po ruce a ve stručném přehledu lze upozorniti jenom na nejvýznamnější osobnosti a díla.

Obdobou a doplňkem akcí na bojištích byla činnost těch spisovatelů, kteří užili nucené prázdně a nově navázaného spojení, aby státníkům a veřejnosti vysvětlili povahu a smysl českého zápasu s dynastií habsburskou a aby čelili nepřátelské propagandě, která počala hned v prvních dnech povstání a neustávala. Sloužíce sobě a vlasti prospívali i obyvatelstvu nových domovů, které z jejich děl poznávalo českou minulost i nedávný stav země a tím obohacovalo své vědomosti. Exulantští spisovatelé navazovali na některá díla z doby povstání, zejména na obě stavovské apologie, avšak rozbíhali se několikerým směrem podle povahy chvíle a potřeby. Dvojité podbarvení české pře s domem rakouským je i v té literatuře patrné, neboť ke spisům, obírajícím se náboženskými zápasy, jako byla Jacobaeova Idea mutationum bohemo-evangelicarum ecclesiarum, vydaná v Amsterodamě roku 1624, nebo některá díla M. Samuela Martinia z Dražova, družila se díla historického a politického obsahu. Trvalou hodnotu měl spis Pavla Stránského ze Zap, Respublica Bohemiae, který roku 1634 vyšel z tiskařské dílny elzevírské a který připojil všestranný obraz Čech před Bílou horou k souboru stejně vypravených knížek o jiných zemích a státech. V době, kdy se vojna chýlila znenáhla ke konci a mírové jednání bylo na obzoru, vyšla kniha lékaře a spisovatele Ondřeje Haberweschla z Habernfeldu Bellum bohemicum. Na sklonku bouřlivého období (roku 1647) dostalo se obci čtenářské latinského zpracování díla exulantům velmi drahého. Byla to Historia persecutionum ecclesiae bohemicae, u jejíž kolébky stál Komenský a v níž byly osvětleny veliké duchovní převraty v českých zemích neméně působivě než v četných listech a soukromých projevech, rozesílaných už po léta všude tam, kde bylo možno očekávati pomoc a porozumění.

Několikerá vlna zanesla do ciziny značný počet lidí, kteří uměli působiti na mysli a zejména na srdce domácích i cizích souvěrců jinak nežli spisovatelé učených děl. Z těch, kdo tvořili s větší nebo menší dovedností a obratností verše české i latinské pro útěchu a k povzbuzení klesajících i k roznícení zájmu o jednotlivce i celek, málokdo se vyšinul nad dobový průměr vytříbenou formou skladeb. Nebylo žádoucího klidu a soustředění k literární činnosti, neboť spád událostí, které byly podnětem k nerozměrným básním i rozsáhlým pracím, byl příliš rychlý a mocný. Ve většině veršovaných plodů zatlačovala péče o zevní roucho vše ostatní; místy však přece proráží na povrch vroucí cit náboženský, bolest nad zkázou rodného kraje a touha po domově. Obsahově je veršovaná tvorba exulantů velmi pestrá a rozmanitá. Značná její část se přičleňuje k velikému souboru souvěkých skladeb, v nichž je zachycen průběh dlouhých vojen a zejména význačné události na bojištích. Václav Klemens Žebrácký, Jan Sictor Rokycanský, Jiří Kolsinius, Jan Maconius a jiní, byli po každé pohotově a netratili čas laděním lyry, bylo-li třeba buď zachytiti veršem slavný čin některého z panovníků nebo vojevůdců, nebo připomenouti význačnou událost životní; ani jazykem ani formou a obsahovou náplní neodlišovali svá díla od knížek vrstevníků, vyšlých z jiného prostředí.

V rozptýlené obci exulantské nechybělo ani těch, kdo svou odvahou a rázným vystupováním strhovali

k obdivu soudobé básníky cizího původu. Některé intimní verše nizozemského spisovatele A. Moonena, snoubence a manžela Kateřiny Osiciovy, která se narodila už ve vyhnanství, ukazují, že i osobní vlastnosti a přednosti žen, vyšlých z emigrantského prostředí, bývaly zdrojem básnické inspirace.

V první čtvrti 17. století nebylo v českých zemích výtvarného umělce, který by se nadáním a tvůrčí silou rovnal nebo alespoň blížil vlašským mistrům, uchovávajícím si prvenství i za rozvoje malířství v jiných končinách Evropy, zejména ve Flandrech a Nizozemí. Nebylo ho ani mezi prvními exulanty ani v jejich potomstvu. Jedině rytec Václav Hollar, který podle svědectví Komenského byl rovněž exulant, vyšinul se vysoko nad průměr a těšil se nemalé oblibě v zemích, které byly postupně jeho domovem, zejména v Anglii. I v jeho díle bylo zřetelně pozorovati dvě složky: hojně čerpal z možností, které mu poskytoval nucený pobyt v cizích krajích, a přimykal se k světové tvorbě, ale často se vracel do vlasti a na listech, zhotovených ve vlastní dílně, zachycoval pohledy na česká města a kraje i kus domácího života a mravů obyvatelstva. Jak silné bylo kouzlo ztraceného domova, ukázal Augustin Herman, jeden z nemnoha Čechů, kteří se v době třicetileté války vystěhovali až do zámořských osad anglických. Kraji, jehož pohostinství požíval, se roku 1670 odvděčil dovedným zpracováním mapy provincií Virginie a Marylandu, kdežto někdejšímu domovu odváděl daň alespoň ve vzpomínkách, na venek dosvědčených jménem Bohemia Manor, které dal svému sídlu.

V první generaci exulantů i v jejich potomstvu bylo dosti lidí, kteří měli zálibu ve vědách, zejména v některých oborech, které kvetly a byly vzdělávány v českých zemích i v dřívějších dobách. Někteří z nich se osvědčili jenom jako vykladači a když překonali jazykové potíže, zakotvili na vyšších školách. Tak se uplatnil na př. Jan Philemon (zemřel 1652), rodem z Lovosic, který v posledních letech života působil jako profesor dějepisu a příbuzných nauk na akademii v Bredě v Nizozemí. Jiní však rozvinuli i činnost spisovatelskou nebo badatelskou a přispěli k rozhojnění obecného pokladu vědomostí. Syn moravského exulanta Jiří Veselský-Laetus se obíral bohoslovím, zejména exegesí a homiletikou. Jeho bratr Jan Laetus napsal Compendium historiae universalis, které vyšlo v Nizozemí v několika vydáních a je tak dobře zpracované, že bývá omylem přičítáno autorovu věhlasnému vrstevníkovi Janovi de Laet. Exulant Jiří Ritschel, původu patrně německého, se obíral za svého života v Anglii problémy filosofickými a vydal roku 1647 v Oxfordě spis Contemplationes Metaphysicae, k němuž se roku 1661 přidružila Dissertatio de cerimoniis Ecclesiae Anglicanae. Adam Písecký z Kranichfeldu, rodem z Prahy a neprávem někdy za Poláka vydávaný, napsal a uveřejnil v šedesátých a sedmdesátých letech 17. století několik spisů právně politického obsahu, z nichž oblibě se těšil Tractatus aureus politicoiuridicus de statu saeculari eiusque maiestate z roku 1667. Ve vědách přírodních, které měly i doma dobrou tradici, pracovalo se často i v exilu. V evropských knihovnách jsou roztroušeny disertace z oboru přírodních věd a lékařství, které předkládali studenti českého a moravského původu. Občas vycházely i práce samostatné a dobovému vkusu přiměřené. V poměrně klidném zákoutí, v Brémách, působil až do roku 1685 lékař Jan Sophronius Kozák, graduovaný v Caën, který byl dobře znám nejenom praxí, ale i několika lékařskými rozpravami, nevybočujícími z běžných názorů a představ. Rozmanité byly zájmy Šimona Partlice ze Špicberka, původem Moravana a lékaře povoláním, který dočasně žil v Anglii i v Nizozemí a edicí Flores své jméno spojil se jménem Erasma Rotterdamského. Několik lékařů, činných prakticky i literárně ve Švýcařích, vyšlo z rodu Škrétů Šotnovských ze Závořic. Na poli i ve vlasti vzdělávaném, v astronomii, pracoval v Nizozemí potomek měšťana malostranského Samuel Kechelius, který si o svých studiích dopisoval s Konst. Huygensem a kterého universita v Groningen počítala mezi své členy. Zájem o několik oborů často i hodně vzdálených, nebyl v těch dobách vzácností, zejména u lidí, které hmotné nesnáze nutily k střídání pobytu i zaměstnání. Nepřekvapuje celkem, že Jiří Holík, kterému se po neklidném mládí bezpečným útulkem stala Riga, psal nejenom o věcech církevně politických, snaže se vysvětliti příčiny a povahu českých zápasů, nýbrž i o otázkách, spadajících do oboru přírodních věd, zejména o zahradnictví. Jeho Gartenbuch, vydávaný často v 17. a 18. století, budil pozornost zejména průkopnickými výklady o štěpování a zušlechťování stromů.

Literární činnost českých a moravských exulantů byla pestrá po stránce obsahové a rozbíhala se několikerým směrem. Knihy a drobné spisky, které byly psány buď latinsky nebo jiným snadno přístupným jazykem, vycházely snáze, protože odbyt byl celkem zajištěn. O vytištění českých prací, určených k poučení a povzbuzení krajanů, musili pečovati exulanti zpravidla sami. Nebyli docela bez pomoci, protože za hranice odešli i někteří tiskaři. Daniel Vetter, syn moravského duchovního Jednoty bratrské, vytiskl v tiskárně v Lešně hodně knížek určených krajanům a druhům v exilu; tiskl i polská díla a v dějinách polského knihtisku si zabezpečil čestné místo.

Emigrace byla velmi rozptýlena; Komenského povzdech, opřený o slova Jeremiášova, „Rozházel nás po krajinách, o nichž otcové naši neslýchali", dobře vystihoval neutěšenou skutečnost. Pokusy soustřediti alespoň část emigrace ve vzdálenějších končinách a zabezpečiti jí klidné živobytí neměly úspěchu. Nevelkou ochotu projevili emigranti vůči nabídce, aby se usadili hromadně v některé méně zalidněné oblasti Nizozemí. Ztroskotaly pokusy usazovati emigranty v Pobaltí, ovládnutém Švédy. Myšlenku, vyšlou z okolí Olivera Cromwella, aby se část exulantů přestěhovala do Irska, odmítl Komenský hned, jakmile se o ní dověděl. Exulanti doufali i po ujednání míru westfálského, že se budou moci navrátiti za slušných podmínek do dávných domovů. Proto se s oblibou usazovali v místech poblíž hranic českých zemí; tak vytvořili řetěz, který ze tří stran obepínal Moravu a Čechy. Bylo přirozené, že lidé českého původu dávali přednost krajinám s příbuzným obyvatelstvem, především Slovensku, které tehdy tvořilo část uherského království, a Polsku, kde členové Jednoty bratrské žili už od polovice 16. století; nevyhýbali se však ani Slezsku ani Lužicím, ani zemím kurfiřta saského. Avšak tam i v jiných knížetstvích říšských se mnohem lépe žilo exulantům německého jazyka a luterského vyznání, které vítězný císař tlačil za hranice právě tak jako evangelíky české. Z drobné práce jednotlivců i skupin, z jejich dovednosti a přičinlivosti měly prospěch jenom kraje přilehlé k českým zemím a výjimkou i některé vzdálenější oblasti. Jenom menšina přicházela s prázdnýma rukama; jiní si přinášeli alespoň nejnutnější věci a někdy i slušné částky peněz, stržené za opuštěné domy a statky. Část emigrantů byla odkázána na podporu a milosrdenství šťastnějších souvěrců, jiní se však dříve či později zapojili do koloběhu života, zabezpečili budoucnost sobě i potomstvu a za pohostinství platili službami, které vlasti a dávným domovům nemohli nabídnouti a prokazovati.
I při značném rozptýlení a roztříštění zůstávalo několik věcí, které uchovávaly pocit jednoty v první a zčásti i v druhé generaci. Působilo vědomí společného původu a příslušnosti do Čech nebo na Moravu, dlouho vyjadřované adjektivy Bohemus a Moravus, která čteme v universitních matrikách, v úředních záznamech, na titulních listech knih, všude, kde bylo třeba určiti a zachytiti státní příslušnost. Mocným svorníkem byla nehasnoucí naděje, že vyhnanství není trvalým údělem, nýbrž přechodným obdobím strádání a zkoušky. Emigrace dlouho neměla náčelníka, který by byl obecně uznáván a jehož slovo by bylo zákonem. V osobnost, známou v celém vzdělaném světě a zosobňující životní nesnáze i osvětové a politické úsilí emigrace, vyzrál Jan Amos Komenský (1592—1670), který svým dílem uvedl v obecnou známost a společný majetek lidstva vše, co emigrace pečlivě uchovávala jako odkaz starších a šťastnějších generací, rozmnoživ hotové a vyzrálé hodnoty hojnými plody svého velikého ducha a svých velikých schopností.

Literatura: Otakar Odložilík: „Česká emigrace" ve sborníku Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna (Praha 1934, strana 85-115); tam je uvedena také starší literatura, z níž nejdůležitější věci jsou tyto: Jos. Pekař: Bílá hora (1921, oddíl třetí Emigrace). — V. Novotný: Z politické činnosti J. A. Komenského (Naše doba 1921). — Břet. Jelinek: Die Böhmen im Kampfe um ihre Selbständigkeit 1618-1648 (Praha 1916). — G. Loesche: Die böhmischen Exulanten in Sachsen (1923). — Jos. Jireček: Literatura exulantův českých (Čas. čes. musea 1874). — Č. Zíbrt: Bibliografie české historie (díl IV. a V.). — J. Urzidil: Wenceslaus Hollar, der Kupferstecher des Barocks (1936) český překlad od Zd. Helferta. — Tom. Čapek: The Czechs (Bohemians) in America (1920). — Týž: August Herman of Bohemia Manor (1930). — R. F. Young: Bohemian Scholars and Students at English Universities from 1347 to 1750 (English Historical Review 1923). — Týž: A Bohemian Philosopher at Oxford in the 17th Century, George Ritschel of Deutschkahn (1925). — Týž: A Czech Humanist in London in the 17th Century. Jan Sictor Rokycanský (1926). Otakar Odložilík

Komenský jako pedagog

KOMENSKÝ měl původně v úmyslu sloužiti jen svému národu a psáti jen jazykem mateřským. O tom praví sám v listu Montanovi (10. prosince 1661): „Předně prohlašuji, že jsem nikdy neměl v úmyslu něco latinsky psáti, tím méně vydávati. Hned jako mladíka pojala mne touha, abych jen svému národu hleděl prospěti složením některých knih jazykem mateřským, a tato touha mne neopustila po těchto padesát let." Tuto touhu pocítil Komenský na svých studiích v Německu. Všude viděl kolem sebe čilý ruch, stále usilovnější práci o hospodářské a kulturní povznesení, a také rostoucí snahu o větší uplatnění a lepší pěstování mateřského jazyka. A tak hned přiložil ruku k dílu a začal skládati práci, jakou tehdy jen málo národů se mohlo chlubiti, Poklad jazyka českého (jehož hlavní materiál shořel pak při požáru Lešna).
Pojav naději, že přispěje k většímu lesku jazyka mateřského, zatoužil Komenský přispěti svým

krajanům i k lepšímu poznání věcnému. Začal skládati česky encyklopedické dílo Theatrum universitatis rerum (které však nedokončil v zamýšleném rozsahu). Při tom hleděl získati také jiné vzdělance svého národa, aby se starali o pěstování češtiny pro mluvu odbornou. Na adresu českých vzdělanců píše v předmluvě zmíněného Theatra: „Vidíte, co všechno nekonají jiné národy? S jakou obratností vzdělávají své rodné jazyky? Vidíte Italy, Francouze, Němce, Angličany, Nizozemce, kteří všechnu moudrost Řeků a Římanů rozmanitě rozvedli do svých řečišť! Nic není ve vědách, nic v dějinách, nic ani zřejmého ani tajného, co by tito neodevzdali ke čtení svým krajanům. Ale kdo z Vás poskytl něco podobného naší vlasti? Kdo napsal našim lidem něco o stavbě světa? Kdo ukázal způsob, pozorovati pohyby nebeské? Kdo naučil zpytovati prvky, vlastnosti a síly přírodních těles? Kdo otevřel divadlo okršku zemského? Kdo dal našim poznati jemnosti geometrie? Kdo okusiti příjemnosti optiky? Kdo utkal pořad dějin? Kdo popsal původ, polohu a různé zvyky národů na světě bydlících? Kdo vyložil něco o způsobu řečnictví a kdo ukázal cestu, jak říditi myšlení? Domníváte se, že je možno trpěti Vám dále, aby každý směl žíti pro sebe sama a nic nepodnikati pro rozmnožení vážnosti vlasti? Myslíte-li, že našemu jazyku chybí buď ta bohatost nebo ten lesk, aby bylo možno kterékoli věci vyjádřiti řečí, zřejmě se mýlíte! Nikde není nic tak nesnadného (ani ve vědění nadpřírodním, v metafysice), co bychom nemohli srozumitelně a výstižně vyjádřiti naším jazykem, jen kdyby k tomu přistoupila přičinlivost a práce. Dosud nepochopil vznešenost našeho jazyka ten, kdo jej považuje za málo bohatý neb málo půvabný. Ne na něm, na mou věru, nýbrž na nás jest vina, kteří nevšedně zanedbáváme jeho pěstování“!

Také při svých pedagogických plánech měl Komenský na mysli původně jen svou vlast. Když roku 1627 byl vydán císařský edikt proti nekatolíkům, tu bratrští kněží, skrývající se v Podkrkonoší, chystali se do vyhnanství. A v té tísni tak veliká pohroma církví a škol ve vlasti, jakou měl Komenský před očima, bolest z toho vzniklá a konečně i naděje, že záhy nastane obrat osudu, nutila jej uvažovati o budoucí nápravě pohrom. Jeden prostředek se mu zdál nejdůležitější: lepší výchova mládeže. Tak na sklonku svého pobytu ve vlasti začal pracovati na díle didaktickém. Pokračoval v té práci, když roku 1628 odešel do Lešna, a začaté dílo od základu přepracoval; tím vznikla jeho Didaktika.

I Didaktika byla původně určena jen vlastnímu národu. Komenský si představoval, že Čechové, jakmile se obrátí válečné štěstí a emigranti se vrátí do vlasti, sami přikročí k velkému přebudování výchovy a školství a dají tím příklad ostatnímu světu. Proto praví v Didaktice české (XXIX): „Neříkej žádný: Co my tak neobyčejnou věc začíti máme? Nech začnou Francouzové, Angličani nebo Němci! Podíváme se, jak se jim zdaří! Nebuďme, nebuďme, prosím, tak leniví, abychom po jiných toliko vždy hleděli a za jinými zdaleka se plaziti chtěli! Nechť nás také někdy v něčem jiní před sebou vidí!“

Ale osud chtěl jinak. Didaktika česká zůstala v rukopise. Práce v cizině nutila pak Komenského uchylovati se k jazyku mezinárodnímu, k latině, zejména když školská prakse v Lešně jej přivedla k přemýšlení, jak reformovati učení jazykové, především vyučování latině. Malá knížka, kterou v té věci vystoupil r. 1631 na veřejnost, Brána jazyků, postavila Komenského rázem na jeviště světa.

Překvapen tím úspěchem rozhodl se učiniti Didaktiku základem celého systému a podle zásad v ní vyložených pracovati na podrobnostech nové školské stavby. Proto překládal Didaktiku do latiny; dokončil překlad r. 1638, když byl zván do Švédska k reformě škol. Byl tam zván hlavně přičiněním Joh. Duraea, který udržoval se Švédy stálé styky od té doby, kdy osobně hleděl získati Gustava Adolfa pro sjednocení všech evangelických církví. Tenkrát Komenský do Švédska nepřišel, ale poslal za sebe svou Didaktiku. Tak v rukopise vešla tato kniha ve známost o hodně dříve, než byla vytištěna v Opera didactica omnia r. 1657.

Didaktika jest dnes základem světové slávy Komenského; jest zároveň representačním dílem pedagogického realismu. Nové poznání a nové chápání přírody a světa působilo od počátku nejen na filosofii, nýbrž i na pedagogiku. Poněvadž roste věcné poznání, stoupá potřeba reálného vzdělání. Vyšší úroveň obyvatelstva měst žádá si výchovy praktičtější a demokratičtější, než byla aristokratická a luxusní výchova humanistická neb verbalistická výchova škol partikulárních. Při potřebě praktičtějšího vzdělání přestává býti latina hlavním předmětem školského zájmu; má se státi pouhým prostředkem pro získání vědomostí, uložených v mezinárodní literatuře latinsky psané. Se zřením k tomu nemůže se latině věnovati tolik času jako dříve; žádá se vyučování kratší, praktičtější a snazší. K svému právu se hlásí také jazyky národní, které mají již nejen literaturu krásnou, nýbrž i počátky literatury vědecké. Nejen učení latině, nýbrž všechno učení má býti kratší, úspěšnější a utěšenější.

Tyto zásady pedagogického realismu ozývají se již v knihách některých humanistů (Ludovicus Vives,

Petrus Ramus); počátkem 17. století jsou již často hlásány v jazyce francouzském, anglickém, německém i latinském. Ale Komenský byl první, který z nich vytvořil ucelený systém a vyvodil z nich důsledky pro přestavbu školské organisace.

Nad jiné své vrstevníky vyniká Komenský zejména sociálním pojetím výchovy. Vychází z přesvědčení, že všichni, kteří se lidmi narodili, narodili se především k tomu cíli, aby byli vskutku lidmi, že tedy všichni, bez rozdílu stavu a pohlaví, mají být vzděláváni a uvedeni do škol, kde mají býti všichni učeni všemu potřebnému. Školy mají býti dílnami lidskosti, officinae humanitatis. Vyučování budiž přiměřeno věku mládeže; bude-li tomu tak, získá se snadno pro učení zájem. Pak nebude třeba nucení; školy přestanou býti robotárnami a stanou se hrou a potěšením. Omnia sponte fluant, absit violentia rebus, bylo heslo Komenského. Vedle latiny uznával Komenský potřebu učiti se jazykům živým, zejména jazyku sousedních národů. Latině se má vyučovati na základě jazyka mateřského; proto v každém národě je latinská mluvnice problémem pro sebe; nemá se všeobecně užívati mluvnic týchž, na příklad Ramovy. Poznávání jazyka budiž spojováno s poznáváním věcí; věci mají se pokud možno předkládati přímému názoru.

Nový způsob výchovy vyžaduje ovšem i nové organisace školství. Výchovu chtěl Komenský rozvrhnouti na čtyři stupně po šesti letech. Jsou to škola mateřská (výchova rodinná), škola s vyučovacím jazykem mateřským, škola latinská a universita. V době, kdy Komenský tento plán navrhoval, zahrnovaly školy městské učebný okruh od počátků čtení a psaní až do ovládání latiny; hned od začátku přihlížel učitel k latině a co nejdříve zabraňoval užívání jazyka mateřského. Za takového stavu byl ovšem navrhovaný školský systém, nám dnes běžný, požadavkem nejen radikálním, nýbrž i přesahujícím možnosti své doby, zato však požadavkem budoucnosti.

Pro školu mateřskou a pro školu národní chtěl Komenský napsati knihy zase jazykem mateřským. Učebnic pro školu národní nedokončil, poněvadž naděje na návrat zklamala. Zato stačil napsati knížku pro výchovu rodinnou, Informatorium školy mateřské. Zabývá se v ní výchovou dítek do šesti let. Výchovy dítek v nejútlejším věku všímali si pedagogičtí spisovatelé už od nejstarších dob (Platon, Plutarch, Quintilian), ale činili tak jen nesoustavně a obyčejně jen úvodem k výchově věku pozdějšího. Teprve Komenský nám podal o výchově dětství spis soustavný, kde je přesně určen cíl výchovy, kde je stanovena mez, kam až na cestě k tomuto cíli lze dospěti v dětství, a kde podle pevného plánu jsou podány prostředky k dosažení výchovných úkolů; a to vše nikoli na základě pouhé teorie, nýbrž s využitím vlastního pozorování a vlastních výchovných zkušeností.

Při čtení Informatoria zapomínáme často na tři století, která nás dělí od jeho vzniku. Komenský se už řídil moderním heslem, že výchova se má zakládati na pozorování a pochopení dítek. A tuto znalost vzniklou z láskyplného pozorování vidíme v Informatoriu na každém kroku. Vidíme, jak bystrým okem pozoroval Komenský vztah mezi rodiči a dětmi i vzájemný poměr dítek mezi sebou, jak pozoroval vývoj dětské řeči i vývoj rozumových schopností. Zejména pěkné jsou rady rodičům, aby ponechávali děti v dětské společnosti a aby dětem přáli dostatek veselosti a potěšení. Samozřejmě i Informatorium nese v něčem pečeť minulosti. Ale Komenský mohl býti právem spokojen svým dílkem a přáti si, aby se rozšířilo v rodinách křesťanských, dokud nebude napsáno něco lepšího. Jeho přání, aby v každé rodině měli knihu o opatrování a výchově dětí, zůstalo ovšem přáním ještě i v naší době nesplněným. Také původní text Informatoria nenašel cestu do českých rodin, nýbrž zůstal přes dvě staletí v rukopise. Informatorium vešlo ve známost ve zpracování německém (Informatorium der Mutter-Schul, 1633), polském (1636) a anglickém (School of Infancy, 1641).

Pozornost současníků neobrátila však na Komenského ani Didaktika, ani Informatorium, nýbrž knížka již před nimi vytištěná, Brána jazyků (Janua linguarum reserata, 1631). Komenský nemohl souhlasiti s tím, že se mládež začíná učiti latině memorováním latinsky psaných mluvnic, jimž nemohla rozuměti, na příklad Donata. Stejně nemohl souhlasiti s tím, že hned první četbou byli buď autoři, jichž obsah byl nad chápavost dětskou a kteří se nevyjadřovali o věcech současných, neb různé konversační knížky, které sice měly zřetel na současnou latinu, ale neposkytovaly poučení věcného. Tomu chtěl Komenský odpomoci napsáním knihy, která by zároveň sloužila učení jazykovému a zároveň podávala poučení věcné. Tak vznikla Brána; je to v podstatě drobná encyklopedie, podávající rozhled po celém okruhu vědění. Začíná přírodou neživou, přechází k přírodě živé, rostlinám a zvířectvu, odtud pak pokračuje k člověku, poučujíc o jeho těle a o jeho činnosti postupně až k jeho souvislosti s Bohem. Je to tedy drobná encyklopedie v duchu tehdejší doby, podávající přehled všeho jsoucna od nejnižšího až k nejvyššímu. Tento naučný text byl zpracován paralelně ve dvou

jazycích, v jazyku mateřském a latinském, tak aby si jednotlivá slova pokud možno i graficky odpovídala. Studium Brány mělo se začíti textem v jazyce mateřském, aby se nejdříve získalo porozumění věcné. Pak se přikročilo k sloupci latinskému a text se probíral s přibráním stručné mluvnice a slovníku. Častým probíráním utkvěl text Brány žákům v mysli tak, že měli v paměti encyklopedické poučení věcné, nejdůležitější slovní poklad i způsob latinského vyjadřování.
Tato myšlenka se zdála v době pedagogického realismu pravým Kolumbovým vejcem a byla přijata s nadšením. Komenský se stal rázem proslaveným mužem a jeho Brána dostala přívlastek Zlatá. Rychle následoval pravý příval přetisků, přepracování a překladů do nejrůznějších jazyků. Komenský s překvapením sledoval úspěch, kterého se ani ve snu nenadál. V Holandsku se dověděl, že Brána mu otevřela cestu i k pohanům a že mohamedáni si již rozdělili úlohy, kdo má překládati toto dílko do turečtiny, kdo do perštiny a kdo do mongolštiny. I švédská královna Kristina se učila latině podle Brány Komenského (Komenský, Continuatio admonitionis, 58 a 63). Brána jazyků byla rychle zaváděna do škol. V praksi se však poznalo, že pro začátečníky je poněkud těžká. Proto Komenský napsal jako přípravu k Bráně stručnější knížku Vestibulum. Tam se měli žáci seznámiti s nejdůležitějšími výrazy latinskými v nejjednodušším spojení.
Nadšené přijetí jazykové reformy neshodovalo se s vlastním oceněním Komenského; sám by byl raději pracoval na plánech vševědných, které považoval za mnohem důležitější. Proto s radostí přijal pozvání do Anglie (1641), kde mu bylo slibováno zřízení vševědného kolegia; ale občanská válka překazila všecko. V Anglii zastihlo Komenského dvojí pozvání: jednak do Francie, jednak do Švédska. Ve Francii zamýšleli zříditi školu vševědnou a jménem kardinála Richelieu činili Komenskému velké sliby. Ale Komenský, neznalý jazyka francouzského, nemohl se odhodlati k cestě do Paříže, a jeho zástupce Hübner nemohl mluviti s kardinálem již umírajícím; smrtí Richelieuovou padly tyto plány (Cont. admon. 56).
Mnohem sympatičtější bylo Komenskému pozvání do Švédska, poslané panem Ludvíkem de Geer; Komenský měl tu pokračovati ve svých pracích didaktických; k vůli Švédsku zamítl povolání do Hamburku i pozvání do Polska. Odebrav se do Švédska probral své školské plány v dlouhé rozmluvě s kancléřem Oxenstjernou; zaznamenal nám také Oxenstjernův výrok: „Pozoroval jsem již hned od prvních let svého života, že metoda na školách obvyklá jest něco násilného, nikoli přirozeného; ale kde věc vázne nebo jakým způsobem by se dala napraviti, toho jsem nepostihoval. Stalo se však — je tomu dvacet pět let — že jsem byl poslán svým králem slavné paměti do Německa, a kterýmikoli akademiemi se mi nahodilo jíti, tam jsem se zastavoval a jednal v té věci s učenými muži; ale nikdo nemohl odstraniti mých pochyb. Konečně dostanu poučení, že jest muž, který právě o této věci mnoho uvažoval a napsal, Wolfgang Ratke, u něho že se možno dotázati. Pátral jsem tedy a mysl má neměla klidu, dokud jsem toho člověka nezastihl a neslyšel. Ale on (poněvadž nedovedl mluviti spatra) nabídl mi ke čtení velký německý svazek svých pozorování; ale nedal jsem se odstrašiti, spolknul jsem tu nepříjemnost a celý jsem jej přečetl. Zdálo se mi, že nemoci škol odkrývá docela dobře, ale jeho prostředky proti nim se mi zvlášť nelíbily; tvé jsou jiného druhu, že uspokojí, jak vidím, všechny požadavky v tomto oboru.“ (Cont. admon. 64).
K provádění didaktických prací pro Švédy usadil se Komenský v Elblągu. Je to po Lešně druhá perioda jeho pedagogické práce, ale méně významná než první. Komenský tu budoval v úplnosti svůj systém jazykového učení; mělo se postupovati po třech stupních na základě tří učebnic, Vestibula, Brány a nově sestavovaného Atria. Atrium mělo navázati na Bránu, podati znovu její encyklopedický obsah, ale v novém bohatším zpracování, v bohatším vyjádření jazykovém; od prosté věcnosti Brány mělo se pokročiti k vyjadřování zdobnému. Teoretický základ své reformy vyložil Komenský ve spise Methodus linguarum novissima, jehož mnohé partie jsou dosud zajímavé, na příklad přehled pokusů o reformu jazykového vyučování. Komenský soudil, že jeho trojstupňovitá metoda je universální a že se dá aplikovati také na učení věcné, na příklad na studium práv: nejdříve by se probrala kniha úvodní, pak kniha obsahující nejpodstatnější poznatky toho oboru a konečně na třetím stupni úplný systém.
Z této práce byl Komenský stále vyrušován starostmi politickými při nastávajícím mírovém jednání; bylo nebezpečí, že exulanti budou podmínkami míru opuštěni (jak se také mírem westfálským skutečně stalo); marně se obracel Komenský zoufalým listem na kancléře Oxenstjernu. V srpnu 1648 se vrátil do Lešna, aby se mohl věnovati záležitostem Jednoty bratrské. V lednu 1650 byly úmluvy míru westfálského prohlášeny za platné a neodvolatelné. Příslušníci Jednoty byli na vahách, mají-li

se rozejíti a splynouti s nějakou příbuznou církví, či mají-li vytrvati dále. V březnu 1650 rozhodnuto na synodě, udržovati dále svazky Jednoty; a právě do tohoto shromáždění bylo přineseno nové pozvání pro Komenského, pozvání knížat Rákóczů.

Komenský přijal toto pozvání též z důvodů politických. Doufal, že knížecí rod Rákóczyů, nepřátelský Habsburkům, může přispěti k zvrácení podmínek míru westfálského a k návratu exulantů do vlasti. Přestěhoval se tedy do Saryšského Potoku s úmyslem, přebudovati tamní školu latinskou na školu vševědnou; její program vyložil ve spise Schola pansophica (1651). Tato škola měla býti dvojstupňovitá; první tři třídy (vestibulární, januální a atriální) měly podávati reformované učení jazykové podle učebnic Komenského; čtyři třídy vyšší měly býti vlastní školou vševědnou. Pro své nové žáky přepracoval Komenský znovu své Vestibulum, Bránu a Atrium, a jeho pomocníci je opatřili textem maďarským.

Ale dosti primitivní poměry Šaryšského Potoku nebyly příznivé velkým plánům Komenského. K otevření vyšších tříd vůbec nedošlo a také reforma jazykového učení narážela na překážky. Viděl tedy Komenský, že bude třeba učiniti učení snazším, zajímavějším a vábivějším. Z této potřeby vznikly dvě znamenité práce Orbis pictus a Schola ludus.

Orbis pictus jest po Bráně novým světovým úspěchem Komenského. K přednostem Brány přistupuje tu nově princip názornosti. Věci, jichž názvům se mají žáci učiti, jsou tu předvedeny na obrazech. Orbis pictus se stal nejznámější obrázkovou učebnicí světa. Není ovšem první ilustrovanou učebnicí; již dříve si našly obrazy cestu do škol, na příklad hned do slabikářů k usnadnění počátkům literního učení. Ale Komenský první užil obrázků zcela systematicky jako podstatné součásti učebnice k věcnému poučení.

Obsah Orbisu zůstal stejný jako u Brány; jest to zase drobná encyklopedie; tekst je však zestručněn a ve dvou sloupcích vytištěn tak, aby slova latinská odpovídala pokud možno i graficky slovům jazyka mateřského. Nad tekstem každé kapitolky jest vytištěn obraz. Předměty, živočichové a lidé na rytince zobrazení jsou opatřeni čísly, která odpovídají číslům u příslušných názvů v tekstu. K vytištění nedošlo v Uhrách, nýbrž až r. 1658 v Norimberku s textem latinsko-německým. Orbis pictus jest svým tekstem učebnicí snazší než Brána; když k tomu přistoupila vítaná novinka, soustava obrazů poskytujících názor, není divu, že nová kniha byla přijata s nadšením. Byla hned podobně jako Brána překládána, obměňována a doplňována; vznikla také vydání vícejazyčná. Orbis pictus se udržel na školách až do počátku minulého století; pak jej vystřídala (vzhledem k zastaralosti obsahu) různá přepracování. Název jest dosud tak populární, že se občas vždy znovu vyskytne jako název knihy neb sbírky.

Kniha Schola ludus měla sloužiti k radostnějšímu učení. Komenský tu využil záliby mládeže pro dramatická představení. Tohoto prostředku se užívalo za jeho doby ovšem hojně; zejména jesuité vynikli svými školskými dramaty; ale také na školách protestantských se hrálo často. Komenský chtěl tohoto prostředku užíti také v Šaryšském Potoku, ale setkal se s námitkami. Témata světská prý se nehodí pro školu, témata posvátná prý se na jevišti znesvěcují. Komenský sice nesouhlasil s těmito námitkami, ale přece ustoupil a rozhodl se (po příkladu Šebestiana Macera) k pokusu svéráznému, k zdramatisování učebné látky. Celý encyklopedický obsah Brány byl znovu rozměrněji zpracován pro jeviště, na začátku jen v nedramatických přednáškách vystupujících osob, ale pak v dialozích stále živějších, jakmile se přejde k líčení poměrů ve společnosti lidské. Představení jednotlivých částí mělo v Uhrách velký úspěch; ale tento úspěch byl nutně jen omezený místně i časově. Celá myšlenka nebyla schopna dalšího rozvoje. Dnes zůstává Schola ludus zajímavým zdrojem poučení, jak si Komenský různé myšlenky představoval v praksi. Zejména zajímavé jsou partie ze života školského.

Politické nezdary a potíže se školskou reformou přiměly Komenského, že roku 1654 opustil Uhry a vrátil se do Lešna. Nenašel však dosti klidu k práci následkem válečných zmatků, za nichž bylo Lešno spáleno r. 1656. Při jeho zkáze shořelo Komenskému mnoho rukopisů, jichž zkázy nepřestal želeti (zejména materiálu k slovníku českému). Octnuv se bez přístřeší našel nový a poslední útulek v Amsterodamě.

Tam mu byla poskytnuta možnost, aby vydal veškeré své dosavadní spisy pedagogické, rozmnožené ještě o práce v Amsterodamu napsané; tak vyšla ve velkém foliovém svazku Opera didactica omnia, 1657/58. Ale práce z období amsterodamského neznamenají již pokrok, nýbrž podřadění práce pedagogické idejím vševědným.

Jako pedagog jest Komenský uznán souhlasem celého světa za jednoho z klasiků. Sláva, která jej provázela za jeho života, provází jeho jméno dosud, ale, jak již naznačeno, z rozdílných důvodů. Svým současníkům se jevil Komenský především didaktikem, reformátorem jazykového učení. Oceniti jej jako pedagoga zůstalo vyhrazeno až devatenáctému století.
Teprve když rozvojem života hospodářského, rozvojem správního aparátu státního a zásadním uznáním rovnosti mezi lidmi začal se neodbytně hlásiti požadavek základního vzdělání školského pro všechny, tu nastává doba Komenského. Devatenácté století, které konečně provedlo požadavek všeobecného školského vzdělání, přihlásilo se ke Komenskému jako k svému předchůdci a učiteli. Jako kdysi Brána a Orbis, tak nyní Didaktika a Informatorium rozcházejí se v přečetných překladech po celém světě. Samozřejmě nepovažujeme dnes něco za správné z toho důvodu, že to řekl Komenský, nýbrž těší nás, že mnoho z toho, co se ukázalo správným, žádal již Komenský. Ale vidíme při tom, že i našemu století má Komenský ještě co říci, že ještě mnohá oprávněná přání, která Komenský pronesl, zůstávají nesplněna, zejména také jeho heslo Omnia sponte fluant, absit violentia rebus.

Literatura: Práce Komenského vycházejí souborně v edici Jana Amosa Komenského Veškeré spisy. Brno, nákladem Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě. Dosud vyšlo 8 svazků. — Nejpodrobnější práce o Komenském jest Novák-Hendrich, Jan Amos Komenský, jeho život a spisy. Praha, 1932. Připojen soupis prací Komenského, důležitějších nových vydání a českých překladů. — Z cizích prací uvádím: Anna Heyberger: Jean Amos Comenius, Sa vie et son œuvre. Paris, 1928. — Rob. Fitz. Young: Comenius in England, London. — J. Kvačala: Die paedagogische Reform des Comenius in Deutschland bis zum Ausgange des XVII. Jahrhunderts. Berlin, I 1903, II Berlin 1904.

Josef Hendrich

Komenský a západní filosofie

KOMENSKÝ stojí na rozhraní dvou epoch. Ve svém filosofickém nazírání vychází z filosofie renesanční (jak známo, čerpal hojné popudy z Bacona, Vivese, Campanelly), ale jeho filosofické úsilí, cíl, který své filosofii kladl a ráz jeho filosofického světového názoru jsou naskrze charakteristické pro dobu, ve které žije, pro období barokní. Nikoliv individualistické stanovisko renesanční doby je pro něho příznačné, nýbrž universalismus baroka; východiskem jeho myšlení není člověk ve své přirozenosti, nýbrž člověk ve vztahu k Bohu; jeho pokusy o vybudování filosofického světového názoru jsou v zásadě polyfonní, nikoli monofonní, a tato polyfonie nevzniká prostým řazením různých prvků vedle sebe, nýbrž slučováním vzájemných protikladů. Slovo pansofie, jež znamená všemoudrost, vyznačuje universalistickou základní notu Komenského světového názoru. Třebas nebyl jediným pansofistou své doby, t. j. jediným myslitelem, který se snažil o spojení všech lidských vědomostí v jednotný systém, přece se nikdo nezasadil o tento ideál s takovou vervou jako on. Komenský sám ovšem uveřejnil jen úvodní spisy ke své pansofii; rukopis celého díla byl objeven teprve před několika lety (Čyževskij). Nikdo také nevyvodil z ideálu pansofie tak dalekosáhlé a rozmanité závěry praktického rázu jako Komenský, praktické závěry, které nebyly nijak fantastické, nýbrž namířeny na několikero konkretních životních otázek, jako jsou organisace vědecké práce, vytvoření universální řeči, usmíření jednotlivých křesťanských vyznání atd.
Kdežto u jiných se pansofie často stávala cestou k Bohu skrze přírodu, cestou však, na které se hledající nikdy k Bohu nedostali, protože se ztráceli víc a víc v houští alchymie a magických věd, byla pansofie Komenského splněním důležitého snažení barokní doby o návrat z individualistického odcizení renesančního ke křesťanskému Bohu.
Sloučení veškerého světského vědění s křesťanskou vírou (byť bylo načrtnuto jen programaticky), spojení všech prvků takovéhoto syntetického světového názoru v několika málo ústředních bodech, odpovídalo tehdejším potřebám do té míry, že Komenský působil na své současníky velmi sugestivně i tam, kde byl pouze mluvčím své doby a opakoval nebo znovu razil myšlenky rozšířené již dříve. Tímto způsobem dosáhl značného vlivu na svou dobu. Význam jeho postavení v okolním světě dobře odhadneme, když si vzpomeneme, že tak vynikající zástupci německého barokního ducha jako Harsdörffer, Zesen, Moscherosch nebo Robert Boyle v Anglii přijali z Komenského popudy k svému světovému názoru.
Universalistický program Komenského, jeho pansofické plány, odpovídaly potřebám doby tolik, že najdeme jejich ohlasy ve všech barokních směrech, které se snažily tím neb oním způsobem vybudo-

vati systém universální moudrosti. Nebudeme však vypočítávat jména německých, holandských, anglických a jiných rozikruciánů, snílků a fanatiků, kteří chtěli použít naprosto vážných prací Komenského pro své fanatické účely. Dal by se vypočíst dlouhý a po národnostní stránce pestrý seznam těchto jmen. Jako příklad chceme uvésti pouze dva významnější zástupce těchto universalistických snah: věrného přívržence Komenského J. H. Bisterfelda, který chtěl zavésti matematickou metodu do filosofie a dokonce i do teologie (o něho se vážně zajímal Leibniz), a švédského mystického filosofa J. Stjernhjelma, v jehož nedokončeném filosofickém díle mají Komenského myšlenky závažnou úlohu.

Chceme však poznat Komenského význam pro ony filosofické směry, které podržely svou platnost i mimo dobu baroka, které si mohou dělat nárok na platnost nadčasovou a mají tedy i pro přítomnou dobu víc než historickou důležitost.

Filosofický význam filosofického programu Komenského a těch částí pansofie, které zpracoval, mohou se správně zhodnotit jen na základě podrobného rozboru. Skutečnost, že Komenský dobře porozuměl hlavním problémům filosofického vývoje své doby a že ve svém filosofickém programu vlastně předjal cestu, kterou se dal Leibniz po jeho smrti, je důkazem pro jeho správný filosofický instinkt.

Komenský se setkal za svého života s Descartem a Leibnizem. Oba velcí filosofové vyslovili svůj úsudek o filosofických názorech Komenského, a tak můžeme (z části na základě výroků obou filosofů, teprve nedávno uveřejněných nebo správně interpretovaných) dobře odhadnout postavení, které Komenský zaujímá ve vývoji novější filosofie.

Již jsme řekli, že Komenský vychází v mnoha bodech z filosofie renesanční. Nezůstává však stát u všeobecných formulací a zbožných přání renesance, nýbrž poukazuje v několika bodech konkretně na to, jak se má postupovat při uskutečňování filosofických plánů. Mnohé z těchto konkretních poukazů se osvědčily velmi platnými, t. j. přesně předpověděly to, co filosofický vývoj v nejbližší době uskutečnil. Komenský je přesvědčen — jako mnohý renesanční filosof — že poznání Boha, světa a sebepoznávání člověka musejí vést ke stejným důsledkům. Pokouší se vysvětlit tuto úplnou souběžnost a vyložit ji příčinně; idea světa v božském rozumu a vrozené ideje v rozumu lidském jsou formulace Komenského, jež nacházejí ohlas v Descartově učení o vrozených ideách a v Leibnizově představě o monádách, z nichž každá zrcadlí celou rozmanitost světového dění. Aby uvedl v soulad jednotu s mnohostí, hledal Komenský nové pojmy a některé z těch, jež se mu podařilo najíti (jako systém, struktura), působí zcela moderním dojmem. — Uskutečnění universální vědy má se díti prostřednictvím universálního jazyka (lingua catholica). Komenský se nezastavuje u přeludů svých mystických vrstevníků o „adamské přírodní řeči“, nýbrž chce vytvořiti vědecky propracovaný jazyk jako systém, který by mohl zároveň býti základem pro filosofickou vědu. To odpovídá naskrze pozdějším pokusům Leibnizovým.

Descartes vypracoval tři dobrozdání o filosofickém díle Komenského (po r. 1637). Křesťanská orientace světového názoru Komenského mu však zůstala cizí. Obracel se především proti tomu, že Komenský chce „spojovat přílišnou mírou náboženství a zjevené pravdy s vědami, které si osvojujeme přirozeným rozumovým poznáváním“. R. 1642 navštívil Komenský Descarta. Obsah čtyřhodinné jejich rozmluvy známe ze zprávy Komenského, který tehdy opět dovozoval, že „všechno lidské poznání, zakládající se jen na smyslovém vnímání nebo na rozumových soudech, je neúplné a rozštěpené.“ Descartes potěšil svého hosta zdvořilým doznáním, že filosofie, kterou on se chce výhradně zabývat, je jenom jednou částí celku. I když byl Descartes snad ze zdvořilostních důvodů neupřímný, přece je velmi příznačné, že Malebranche, jediný skutečně velký filosof, který může být označován za descartovce, naprosto souhlasil se stanoviskem Komenského. Jeho systém je pokřesťanštělý cartesianismus. Malebranche nechce, na rozdíl od Descarta, zůstat při samotné filosofii, nýbrž se snaží jako Komenský o syntézu filosofie s náboženstvím. Komenský viděl v Descartově filosofii také z jiného stanoviska dílo necelistvé a zlomkovité: základní pojmy Descartovy (vrozené pojmy) netvoří celistvý a jednotný systém, nýbrž jsou pouhým nakupením; Leibniz se mnohem později odvolal na tuto námitku Komenského a označil ji za obzvláště pádnou.

Komenský vešel také do spojení s Mersennem, význačným přívržencem Descartovým, a nalezl u něho porozumění právě pro universalistické motivy svého světového názoru. R. 1640 načrtl Komenský v dopise Mersennovi program své další práce: „Seberu . . . společné pojmy (communes notiones) ducha . . . v jeden celek; ne však jen na hromadu, nýbrž v tom pořádku, který předpisuje sám pravdivý a svědomitý rozbor vesmíru.“ Mersenne rozvíjí současně s Komenským ideu univer-

sální harmonie a pomýšlí jako on na universální řeč. Důležitější však jsou podobné snahy Leibnizovy, které působí ještě v dnešní době. Leibnizovy myšlenky jsou nejenom podobny myšlenkám Komenského, nýbrž dostaly od nich také v některých bodech podnět, což Leibniz sám zdůraznil.

Leibnizovi se dostalo rozličných podnětů nejenom od přátel Komenského a od lidí stejného s ním smýšlení, jako byl Komenského učitel Alsted, Harsdörffer, nýbrž také od věrných následovníků Komenského, jako byli Bisterfeld a Skytte. Především však byl v neustálém písemném styku s věrným švábským comeniovcem Hesenthalerem. Zdá se, že mladý Leibniz navštívil Komenského v Amsterodamě r. 1669 spolu s Hesenthalerem. I když snad mohou být o tomto osobním setkání pochyby, jistě stačí svědectví toho, že se Leibniz na dílo Komenského několikráte odvolává, dále že o tomto díle napsal pro Hesenthalera dobrozdání, a především, že snahy obou se v podstatě shodují. Nutno však stále míti na mysli, že myšlenky, které Leibniz rozvíjí s mnohem větší hloubkou a podrobností, byly vysloveny Komenským o 20 let dříve. Body, ve kterých Leibniz jmenuje Komenského jako spřízněného ducha, který se již dříve zasadil o tytéž ideje, jsou povahy teoretické i praktické. Leibniz se zasazuje jako Komenský o universální vědu (scientia generalis), která má vzniknout na základě logicky vybudované řeči a logicky sestaveného písma (characteristica universalis). Jako Komenský slibuje si i Leibniz jednotné vybudování lidské organisace na základě universální vědy: vědecké společnosti, sblížení křesťanských konfesí, smíření vědy s náboženstvím a politické uspokojení lidstva.

Základní myšlenka Leibnizovy universální vědy se objevuje u mladého Leibnize ve spojitosti s ideou o universální harmonii, která „spočívá na několika málo zásadách, jejichž užití je však nekonečně rozmanité“. Bylo dokázáno (Kabitz 1909), že se tato myšlenka objevila u Leibnize po prvé, když se zabýval (1666) pracemi Bisterfeldovými; příslušné místo u Bisterfelda je však přejato téměř doslovně z Komenského spisu Prodromus pansophiae (1639; vydal D. Mahnke 1925).

Ostatně se snad dá také mluvit o tom, že Komenský měl aspoň vliv na způsob Spinozova myšlení, neboť (jak bylo nedávno dokázáno) Spinozův geometrický způsob vede zpět k témuž Bisterfeldovi a dotčené myšlenky Bisterfeldovy pocházejí opět od jeho mistra Komenského. Tento vliv Komenského na Spinozu není ovšem velkého dosahu.

Komenský dovozuje z těchto „několika málo zásad“ celou rozmanitost universální vědy, ale nejde v tomto ohledu tak daleko jako mnozí jeho současníci, kteří doufali i v možnost vyvoditi pomocí matematické metody celý konkretní svět. Komenský myslí, že jeho universální věda poskytuje především jen učení o možném světě; co se z těchto možností stane skutečným, o tom nás poučuje skutečnost sama. Rukopis Pansofie obsahuje nástin vědy o možném světě. Také Leibniz kráčí touto cestou; přesvědčení, že filosofie má poskytovati učení o možném světě, patří k Leibnizovým charakteristickým myšlenkám. Tato myšlenka se ostatně objevuje znovu v dnešní fenomenologii. Pro tento případ však není možno určit genetickou souvislost myšlenek Leibnizových s myšlenkami Komenského.

Přechod od logiky k metafysice tvoří — jak jsme řekli výše — vědecky vybudovaný jazyk. Tuto myšlenku zná Leibniz z programatických návrhů Komenského. Ve svém dobrozdání o Komenského díle píše: „Bude sice velmi nesnadné vytvořiti tento jazyk nebo toto písmo, ale bude velmi snadné naučit se jim. A kdo se naučí této řeči, ten se zároveň naučí encyklopedii, která je skutečnou branou věcí“, „brána jazyka a malá encyklopedie musí být totožné.“ Leibniz tu užívá označení Janua rerum, které Komenský zvolil pro svou metafysiku. Také s Komenského označením Panglottia pro universální mluvnici se setkáváme u Leibnize.

Když Leibniz mluví na jiném místě o svých jazykových plánech, jmenuje Komenského jako svého jediného předchůdce: „Znám toliko jednoho spisovatele, muže nadmíru významného (summus vir), který měl tušení o témže plánu.“ Že tímto významným mužem byl Komenský, bylo dokázáno před nedávnem (D. Mahnke).

Leibniz sdílel s Komenským dokonalý odpor proti necelistvé a zlomkovité učenosti, a když jednou v pozdějších letech svého života kritisoval metodu Descartovu, který vychází od několika základních principů, jež netvoří systém v sebe uzavřený, poukázal na to, že tato základní námitka pochází od Komenského.

Encyklopedie Komenského neměla být necelistvou a zlomkovitou učeností, t. j. neměla být souborem, nakupením poznatků, nýbrž systémem. Pansofie ve formě, ve které se nám dostala, nestala se také pouhým katalogem, jako mnohé pansofické dílo Komenského vrstevníků. Komenský však zcela jistě věřil, že si může osvojit znalost jednotlivých věd četbou. Descartes pochyboval ve svých posudcích

plánů Komenského o účinnosti právě této pracovní metody. Leibniz stojí v tomto ohledu zcela na straně Komenského. Napsal také o řadu let později, dívaje se zpět na cestu, kterou urazil: „Shledal jsem, že většina filosofických sekt má v tom, co tvrdí positivně, z dobré části pravdu." Z těchto slov k nám mluví úplně nová představa o duchovních dějinách lidstva; Leibniz chce pojmout do svého díla duchovní minulost, ba chce ji znovu oživit. Toto vědomí však už měl také Komenský, když hájil polyhistorii: „Žádná kniha není tak špatná, aby se v ní nedalo nalézti něco dobrého." Komenský však jde ještě dál než Leibniz, když tvrdí: „Také omyly slouží pokroku poznávání." Tato slova mohl napsat sám Hegel, který chtěl ve svém systému překonat a zároveň uchovat všechny neúplné a jednostranné pravdy minulosti.

Mluvili jsme již o tom, že oba, Komenský i Leibniz, chtějí, aby universalismus nezůstal toliko v teorii, nýbrž aby pokročil od stejných teoretických východisek přes universální vědy a universální jazyk k dalekosáhlým praktickým důsledkům: k mezinárodní organisaci vědecké práce, ke smíření vědy a náboženství, ke smíření křesťanských konfesí a ke smíření národů a států mezi sebou. I když odpovídaly tyto snahy dokonale duchu doby, i když oba, Komenský i Leibniz, patřili k různým úsekům téže duchovněvědné epochy, totiž baroka, přece musíme míti stále na mysli, že Leibniz, který v žádném případě neměl zapotřebí čerpati tyto ideály z Komenského, byl ve svých snahách posílen Komenského životním dílem: Leibniz sám o tom podává svědectví tím, že různé spisy Komenského cituje na rozličných místech. Především však musíme vzpomenouti na to, že snahy Leibnizovy padly často na půdu příznivě připravenou Komenským: Leibniz se stal členem francouzských a anglických učených společností a duchovním otcem vídeňské, petrohradské a berlínské akademie, a také předhistorie těchto společností je ve znamení dlouholetých snah Komenského a jeho přátel o jejich vytvoření; Leibnizovým návrhům se dostalo přijetí se strany pietistů a rovněž pietisté došli k svému ideálu zbožného vědce a ke svým irenickým snahám pod částečným vlivem Komenského.

Leibniz zajisté nejednal jen z lásky ke svému švábskému příteli Hesenthalerovi (jenž byl zároveň přítelem Komenského), když mu poslal r. 1671 latinskou pochvalnou báseň na Komenského, kterou napsal, když se doslechl o jeho smrti:

IN COMENII OBITIUM.

Fortunate senex, veri novus incola mundi,
Qvem pictum nobis jam tua cura dedit:
Seu res humanas insanaqve jurgia, liber
Despicis, et nostris usque movere malis;
Sive Apicem Rerum et mundi secreta tuenti,
Interdicta solo, nunc data Pansophie;
Spem ne pone tuam, superant tua carmina mortem
Sparsaqve non vane semina servat humus.
Posteritas non sera metet, jam messis in herba est,
Articulos norunt fata tenere suos.
Paulatim natura patet, felicibus una,
Si modo conatus, jungimus, esse licet,
Tempus erit qvo te, Comeni, turba bonorum,
Factaqve, spesqve tuas, vota qvoqve ipsa, colet.

Velký Leibniz ovšem zastínil Komenského pro budoucnost skoro úplně. Teoretické názory Leibnizovy zůstaly produktivní až do přítomné doby a silně zapůsobily na Kanta, na zástupce německého idealismu, na matematickou logiku (v přítomné době na př. B. Russell) a na fenomenologii (Husserl). V dějinách těchto idejí však najdeme jen zřídka znalost o jejich začátcích u Komenského, a i tam jsou tyto znalosti čerpány po výtce z pedagogických spisů Komenského, kde jeho základní myšlenky jsou nastíněny jen mimochodem.

Několikrát však přece jenom vystoupily různé motivy Komenského světového názoru v duchovních dějinách zřetelně do popředí.

V 18. století se chápou, jak známo, němečtí předromantici Hamann a Herder (v 57. humanitářském dopise) některých myšlenek Komenského, neprojevují však při tom hlubokého pochopení pro zásadní

teoretické motivy jeho myšlení. Pro oba je Komenský se svým ideálem vědy nebojující proti náboženství, se svými ideály humanitními spíše postavou, ve které nacházejí jakousi oporu proti osvícencům své doby. Komenský je pro ně zjevem z minulosti, jehož existence je jim svědectvím pro jejich vlastní náboženské, mravní a vědecké ideály.

Dalo by se očekávat, že romantika našla cestu ke Komenskému, jako našla cestu k mnohým jiným zjevům barokní doby. Tak by na př. byla bývala Komenského představa o duchovních základech přírody, kterou s ním opět sdílel Leibniz, velmi zajímavá a aktuální pro romantiku. Avšak přírodní filosofové a přírodozpytci romantiky rozvíjejí stejné myšlenky jako Komenský, aniž je z něho přímou cestou čerpají. Je tomu tak netoliko s Schellingem, Okenem nebo Oerstedem; i nejvýznamnější slovanský přírodozpytec Purkyně, který žil v atmosféře dokonale romantického nazírání na svět, navazuje jen v jednotlivých bodech na svého velkého krajana ze 17. století.

Jen jeden filosof z okruhu německého idealismu, K. Ch. Fr. Krause, se zná cele ke Komenskému. Krause nepatřil sice k vedoucím postavám německého idealismu, je však zajisté znamenitý filosof. Vytvořil universálně vypracovanou soustavu, uvedl svou filosofickou metodu v souvislost co nejtěsnější s filosofií řeči a chtěl vyvoditi ze své teoretické filosofie dalekosáhlé praktické závěry, aby přetvořil život lidstva, ba celé jeho dějiny. Vliv Krauseho nebyl nikterak malý; hlavně ve Španělsku se udržela jeho filosofie až do přítomné doby s takovou intensitou, že se tam čas od času stala přímo vedoucím filosofickým směrem. Také v ostatní Evropě je působení Krauseho dosti značné; i když nejde příliš do hloubky, přece jen daleko přesahuje odborné kruhy. Leonhardi, nejvýznamnější žák Krauseho, působil ostatně v Čechách. Krause se hlásil znovu a znovu k duchovnímu dědictví Komenského, a to nejen k jeho praktickým ideálům; pochopil a vyzdvihl také bez znalosti těžce přístupných spisů Komenského ty motivy v Pansofii, které jsou příbuzné jeho vlastní nauce o jsoucnu.

Beze vší pochyby by se daly najít u značného počtu významných filosofických směrů přítomné doby podstatné prvky, jejichž duchovním otcem je Komenský. Někdy je genetická souvislost s ním — především skrze Leibnize — nade vší pochybnost. Nejdůležitější z těchto filosofických proudů jsou fenomenologie směru Husserlova, dále matematická logika, a to ty směry, které nemají v programu odstranění filosofie, nýbrž metodické přetvoření jejich základů (B. Russell); konečně některé z vitalistických směrů přírodní filosofie. Dá se očekávat, že bližší seznámení s dílem Komenského, zejména s pozůstalostí posud neuveřejněnou, přispěje k oplodnění těchto filosofických směrů.

Literatura: J. Kvačala: Comenius. Lipsko—Vídeň. 1892. — W. Kabitz: Die Philosophie des jungen Leibniz. Heidelberg 1909. — D. Mahnke: Leibniz. 1. sv. Halle 1925. — D. Mahnke: Der Barockuniversalismus des Comenius, v Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts, 1931-32. — D. Čyževskij: Analecta Comeniana v časopise Kyrios 1937-38. — St. Dunin-Borkowski: Spinoza, Batt., 1933.

Fritz Erlenbusch

Komenský a němečtí pietisté

K NEJDŮLEŽITĚJŠÍM náboženským proudům na sklonku 17. a na začátku 18. století patří pietismus. Vznikl v 17. stol. v Holandsku a v Anglii a šířil se ke konci tohoto století v Německu, kde Ph. J. Spener a August H. Francke byli jeho nejpřednějšími zástupci a kde se mu též dostalo názvu pietismus. Pietismus staví proti všemu formálnímu pojímání náboženskosti v ortodoxně protestantských směrech ideál vnitřní zbožnosti, odvrací se však také rozhodným způsobem od dosavadního pojetí náboženské obce. Pietisté pojímají obec jako mravně-náboženskou jednotu a odmítají dosavadní představy o jednotě vyznavačské nebo svátostní jako základu křesťanské pospolitosti. Se stanoviska své subjektivní zbožnosti, často sentimentálně zabarvené, musili se přibližovat mystickým proudům. Jedním ze základních pojmů náboženské psychologie pietistů se stává znovuzrození, pojem to, který hodně připomíná mystické představy. Nové pojetí obce vede k požadavkům přetvoření života na všech polích; usiluje se o ideál křesťanské rodiny, křesťanské výchovy, křesťanské společnosti. Praktické výsledky těchto snah, které jdou od pietistické pedagogiky až po pietistickou misi v celém světě (jako na př. pod vedením geniálního organisátora Aug. H. Franckeho), dorůstají často neuvěřitelných rozměrů. Mystické zabarvení pietistické zbožnosti na jedné straně a praktická činnost pietistů na straně druhé jsou pokládány od zástupců protestantské ortodoxie často za odklon od protestantské tradice ke katolicismu. Vskutku často dokázali pietističtí vůdcové to, že hranice konfesí byly pře-

kročeny. Stačí připomenouti, že pietisté čerpali mnohé podněty z katolické a mystické literatury nebo, že pietisté se uvnitř východní církve, třeba v Rusku, nepokoušeli o pěstování protestantské mise, nýbrž se naopak snažili posíliti evangelické prvky uvnitř pravoslaví.
Už tento krátký přehled musí dokonale objasniti každému, kdo zná teologické snahy Komenského, že pietisté byli zastánci myšlenek, které se jevily u Komenského již od roku 1630. Nebyla to náhoda, že Komenský navázal v posledních letech svého života spojení s Labadiem, vedoucím zástupcem holandského pietismu. Ostatně již v mladších letech svého života přijal Komenský podněty od švábského teologa Joh. V. Andreae, jehož později oslavovali pietisté jako jednoho ze svých předchůdců. Komenský měl značný vliv na některé rané německé pietisty, ale i později, jako třeba u Franckeho, patřil k těm duchovním autorům, jejichž děl užívali pietisté ke své propagandě. Francke přejal mnoho z Komenského pedagogiky a byl, jak se zdá, v 18. století poslední, kdo měl zájem o pansofické dílo Komenského jako celek. Francke zachránil hlavní dílo Komenského pro naši dobu; ale i další pietistická generace až do konce 18. století si Komenského vážila. Komenský má jako duchovní autor značnou úlohu v německém pietismu.
Za předpietistické můžeme označit poučné spisy známého německého barokního básníka Zesena (1609—89): stojí nejen pod přímým vlivem Komenského, nýbrž přejímají vedle pietistických motivů Komenského děl také řadu jeho dalších myšlenek, především jako irenické snahy. První z vlastního kruhu pietistů, jehož pozornost se obrátila ke Komenskému, byl, jak se zdá, zbožný augšpurský přítel Spenerův Theophil Spizel (1639—91). Vyhledal Komenského již roku 1660 v Amsterodamě a vybudoval své vlastní dílo Ideál zbožného žití v ústraní (Pius literati hominis secessus) na díle Komenského Unum necessarium. Spizelovo dílo nezůstalo bez vlivu na Spenera a působilo, jak se zdá, také na Leibnize. Ve svých pozdějších dílech (jako Felix literatus, 1676, Infelix literatus, 1680, Literatus felicissimus, 1685) odvolává se Spizel znovu a znovu na Komenského a vzbuzuje tak vzpomínky na něho v kruzích pietistického tábora.
Opatrný Spener, proti němuž vystupovali hned od počátku četní odpůrci a o němž se vyskytly mnohé utrhačné řeči, nemluví raději o svých předchůdcích příliš zevrubně. O díle Komenského se ovšem zmiňuje několikrát. Ještě za života Komenského se zdržoval Spenerův švakr a přívrženec Horb v Amsterodamě. Navštívil Komenského a bavil se s ním o církevních otázkách. Pohříchu nevíme nic jistého o tom, kolik z této rozmluvy se Spener dověděl. Avšak díla a myšlenky Komenského znal Spener beze vší pochyby. Záhy po smrti Komenského rozmlouval Spener s Leibnizem právě o těch otázkách, jež ležely Komenskému obzvláště na srdci. Od Spenera se dověděl Leibniz také o popravě prešpurského věštce Drabíka, kterého znali oba zajisté jen ze spisů Komenského. Roku 1671 byl Spener také tázán, co smýšlí o Komenského Unum necessarium. Velmi tuto knihu vychvaloval a pravil, že ji několikráte přečetl, ačkoliv s mnohou myšlenkou Komenského nesouhlasí, jako na př. s jeho očekáváním tisícileté říše. Také ve smírném postoji vůči sektám jde Komenský pro Spenera příliš daleko. Unum necessarium stalo se jednou z nejoblíbenějších poučných knih v pietistických kruzích. Prostřednictvím Spenerovým obdržel knihu také známý pietistický právník Ahasverus Fritsch (1629—1701), který obstaral její nové vydání. Můžeme soudit, že k tomu dal snad popud Spener. — Mnohem důležitější než toto uznání spisu Unum necessarium je však to, co napsal Spener o Komenském v dopise z r. 1678. Spener zde mluví o otázce církevní kázně a zná se k názoru Českých bratří, jak jej vylíčil Komenský. Obrací se tím vlastně, což je velmi zajímavé, proti Lutherovi. Názor Komenského, že reformace ještě není ukončena, dochází v tomto dopise také souhlasu Spenerova. Tím se Spener vlastně zná k myšlence Komenského o všestranné křesťanské reformě života, to jest k myšlence, pro niž Komenský bojoval po celý svůj život a jež vlastně tvoří jádro ideálu křesťanského života u Komenského. Při tom chce Spener jít zcela vědomě s Komenským nad Luthera. Nerozhodnost Lutherovu v těchto otázkách chce však Spener omlouvat obtížemi, které stavěla Lutherovi v cestu jeho doba.
Velmi mnohostranný je vliv Komenského na Aug. Herm. Franckeho a jeho okruh. Nevíme, kdy se Francke po prvé něco o Komenském dověděl. Snad ve škole v Gothě, kde bylo používáno netoliko metody Komenského, nýbrž kde chtěli také poznávat pietismus před Spenerem. Snad u profesora D. Morhofa v Kielu, který ve svém tehdy proslaveném díle Polyhistor pojednává také o Komenském; zajisté byl zájem Franckeho o Komenského velmi všestranný. V pedagogické činnosti Franckeho byl zjištěn značný vliv Komenského, při čemž především nutno upozornit na totožnost mravně-náboženského cíle: „vzdělání, ctnost a zbožnost“ jsou účelem výchovy u obou a pro oba je zbožnost

stejným způsobem ideál základní. Mnohem zajímavější však je, že Francke projevuje zájem o Komenského v celku. Když mu navrhl roku 1698 jeden přítel, aby se postaral o nové vytištění známé sbírky věšteb Lux e tenebris, vydané Komenským, nepřistoupil sice na tento návrh, ale již roku 1702 vyšlo nákladem Sirotčince vydání Komenského Dějin českých bratří, pořízené péčí Budeovou. Jako příloha je tu otištěn prvý díl Komenského pansofického díla Panegersia, které obsahuje obšírný nástin Komenského plánu pro reformu vědy a jeho plánů pro zlepšení světa. Při četbě Panegersii píše Francke svému příteli: „Nemohu ani říci, jak mne Panegersia osvěžila. Jestliže tomu odpovídají ostatní části celého díla, jsme zavázáni svým svědomím vydati je úplně." Francke si dělal další plány o novém vydání také jiných děl Komenského a obstaral si z Holandska rukopis celého díla. Z jeho doby pochází výborná sbírka comenián v knihovně Franckeho nadace v Halle, která obsahuje mnoho vzácností a především jako unikum první vydání Panegersii. Také Unum necessarium chtěl Francke uveřejnit. Tisk hlavního díla pansofického se ovšem neuskutečnil, pravděpodobně proto, že rukopis, který byl po ruce, vykazoval nejednu mezeru. Rukopis Pansofie jakož i jiného pansofického díla Komenského, nazvaného Lexicon reale pansophicum, jsou uchovány v archivu Sirotčince a na jejich existenci upozornil během 18. století nejeden autor, zejména z okruhu Franckeho. Tisk jednotlivých děl Komenského pokračoval ovšem pomaleji, než si toho Francke zprvu přál. Každým způsobem se však dá mluvit o malé comeniovské renesanci, která vycházela z hallského pietistického kruhu. Tak vytiskl roku 1709 Joach. Lange (1670—1714) část Komenského Fysiky a také Thomasius přednášel na hallské universitě fysiku podle Komenského. Roku 1711 vyšel Wichtiger und schriftlicher Traktat von den wahren und falschen Propheten, spis to, který je příznačný pro Komenského pojetí o reformaci dosud nedokončené. Také jiná myšlenka tohoto traktátu, který není ničím jiným než teoretickou částí Lux e tenebris, myšlenka, že prorokování není ukončeno Novým zákonem, nýbrž vždy znovu propukává v průběhu dějin, je velevýznamná — ne sice pro hallské pietisty — ale pro pozdější vývoj pietismu, jako na př. v švábském pietismu u Bengela a Oetingera a ještě v 19. století u Jung-Stillinga. Bylo tedy i Lux e tenebris, dílo Komenského, jež bývá obyčejně odmítáno jako nesrozumitelné a fantastické, svou teologicko-teoretickou částí velmi působivé v duchovních dějinách. Především však došel Komenský obrození jako náboženský spisovatel a se zřetelem na vysoké slovesné umění jeho poučných děl dalo by se téměř říci jako náboženský básník. Roku 1713 vyšlo nové latinské vydání spisu Unum necessarium a roku 1725 německý překlad téhož spisu. Později se tiskly v němčině i české spisy Komenského: Hlubina bezpečnosti roku 1737 a Labyrint světa roku 1738; tento spis, který již před tím vyšel polsky a holandsky, byl ovšem zprvu vydán jen ve zkrácené formě (pozdější rozšířené německé výtisky jsou z roku 1774, 1781 a 1787 dvakrát).

Výpočtem spisů překročili jsme již vlastně dobu Franckeho, jenž zemřel roku 1727. Ale i jeho přátelé a dědicové měli Komenského dále ve velké vážnosti. Heinrich Milde, jenž byl jakýmsi referentem Franckeho pro slovanské záležitosti, měl ve své knihovně řadu cenných comenián a šířil Unum necessarium jako klenot poučné literatury. Syn Franckeho se účastnil berlínského tisku Komenského spisů v českém jazyce. Dva spisy Komenského zůstaly nám zachovány tímto berlínským vydáním z r. 1765 (Přemyšlování o dokonalosti křesťanské a Nedobytelný hrad Jméno Hospodinovo), neboť ze starších vydání nezůstal zachován ani jediný exemplář. O popularitě Komenského v Halle svědčí také několik pochvalných básní na Komenského z této doby od inspektora sirotčinské tiskárny (před r. 1756). Zvláštního významu došlo svrchu zmíněné vydání Komenského Dějin Českých bratří (1702), neboť na základě tohoto přetisku Budeova vznikly pak oboje velké Dějiny Českých bratří od Davida Cranze a především od švábského pietisty G. K. Riegera. Kdežto ve Würtembersku existoval již dříve zájem o Komenského a sklon k eschatologii přiměl Würtemberské ke četbě spisu Lux e tenebris, vykládají Riegrovy knihy různé věci o ostatních stránkách činnosti Komenského. V polovině 18. století byl však obraz Komenského a Českých bratří pokřiven polemikou o obec ochranovskou. V století 19. je působení Komenského na pietismus jen ojedinělé a nikoliv bezprostřední.

Nechceme-li mluvit o Komenském toliko jako o inspirátorovi německého pietismu v 18. století, chceme-li také vidět, do jaké míry jej lze označit za jeho předchůdce, můžeme objevit ke každé základní myšlence německého pietismu souběžná místa v teologických spisech Komenského. Existuje však spisek, ve kterém Komenský rozvíjí již r. 1632 jakýsi ucelený systém pietismu. Je to Haggaeus redivivus. Tento malý spis zůstal německým pietistům neznám a byl objeven teprve ke konci 19. století v žitavském opise. Haggaeus redivivus obsahuje však systematický výklad téměř všech myšlenek, kterými jsme začali svůj rozbor Komenského a německého pietismu. Komenský zde pro-

jevuje myšlenku, že reformace zůstala stát na půl cestě a že vývoj protestantské myšlenky zatemněl světlo evangelia tím, že protestantská scholastika nastoupila na místo pravého poznání Boha. Je tedy podle něho zapotřebí církevní obnovy. Této obnovy chce Komenský dosáhnout reformací života. Chce nejenom vroucí zbožnost, nýbrž také křesťanské utváření celého života. — Kteroukoli z těchto myšlenek mohli oba vedoucí němečtí pietisté, Spener a Francke, beze všeho podepsat. Je však na místě zdůrazniti, že Haggaeus redivivus vznikl také před počátkem nizozemského a anglického pietismu. V tomto případě snad bude moci být Komenský označen za předchůdce netoliko pietismu německého, nýbrž pietismu vůbec.

Literatura: J. Kvačala: Die pädagogische Reform des Comenius in Deutschland. I-II., 1903-04.—D. Čyževskij, Analecta Comeniana. Kyrios 1937-38.

Fritz Erlenbusch

Katolický barok

KATOLICKÝ BAROK *Katolický barok nastoupil v českých zemích neomezenou vládu po nešťastném výsledku stavovské rebelie proti Habsburkům. Krutá opatření vítězů vypudila z pokořených zemí největší část domácí šlechty a vzdělaného měšťanstva, zvrátila jejich dvousetletou náboženskou tradici, podlomila jejich politické svobody, narušila jejich národnostní podstatu a spolu s dlouhými lety válečnými je ožebračila. Nemohlo být jinak, nežli že kulturní dynamika česká byla tím vším značně oslabena v průbojnosti a ochuzena v škálovém rozsahu. Politická iniciativa, která by významem byla přesahovala hranice českých zemí, se vůbec neozvala a i když se zase šířil kult českých světců v cizině, není možno srovnávat kulturní representativnost typického barokního světce českého Jana Nepomuckého s kulturní representativností světců českého raného křesťanství. Český jazyk, který si ještě v šestnáctém století udržoval svůj vliv daleko za hranicemi, počal ustupovat i na vlastním území a česká literatura, třebaže se opět počala intensivněji obracet k tvoření básnickému, mluvila zesláblým a přidušeným hlasem jen k vlastnímu prořídlému národu. Ale přes všechnu nepohodu a nepřízeň doby se odvěké kulturní úsilí v našich zemích zcela nezastavilo a kulturní jejich prohřátost zcela nevychladla. Pedagogická a organisátorská činnost v české provincii Tovaryšstva Ježíšova dostoupila již před Bílou horou vysokého stupně a když od druhé polovice sedmnáctého století její členové, Češi i Němci, horlivě poslouchali misionářských příkazů svého řádu, podávali všude, v zemích zámořských i v Rusku, svědectví o dávné kulturní tradici své vlasti. Bylo snad v souhlasu s tradičním českým zájmem o jazyk, že dvě práce, vyšlé tehdy z české provincie Tovaryšstva Ježíšova, si získaly nárok na čestnou zmínku v dějinách slovanské jazykovědy. V pražské jesuitské tiskárně vychází r. 1679 po latinsku první lužickosrbská mluvnice, která se stala hlavním opěrným pilířem pro spisovnou normu katolické literatury hornolužické a r. 1690 v Nise latinská knížečka o ruštině, která má za autora českého jesuitu a která je prvním opravdu dochovaným výkladem o ruštině, vyšlým na západ od Ruska. Praha sice opět přestala být stálým sídlem císařského dvora, ale štědrost a nádherymilovnost šlechty a hierarchie z ní znovu učinila důležité středisko výtvarného umění, jehož význam sahal přes hranice. Spoluprací Vlachů, Němců a Čechů byl ve dvou generacích vytvořen svébytný český typ barokní architektury, k němuž se družilo i vynikající sochařství a malířství, a Praha se v průběhu sotva půl století přeměnila z města gotického a renesančního v podivuhodné město barokní. Jako kdysi v dobách vrcholné gotiky pracovaly zase v Praze a po vší zemi celé zástupy tvořivých hlav a rukou a věhlas vůdčích mistrů jim zase přiváděl zakázky i ze zemí sousedních. Výrazným uměleckým produktem baroka v českých zemích bylo také křišťálové české sklo, které v druhé polovici sedmnáctého století postupně překonávalo a zatlačovalo se světového trhu své předchůdce, zejména sklo benátské. Bylo to sklo těžké a tvrdé, které svým masivním tvarem a zejména řezanou a broušenou výzdobou zvlášť hovělo tehdejšímu vkusu. Jako v barokní architektuře českých zemí a v jejich barokním sochařství měli také ve výrobě broušeného skla křišťálového nejvýznačnější podíl rodilí Němci. Zato tvorba hudební byla oblastí především českou. Katolictví barokní doby uvolnilo v hudbě inspirační zdroje, neboť katolická hudba chrámová se na rozdíl od přísného protestantského chorálu rozehrála všemi květy tehdejší italské melodiky. V českých zemích jako by se byla jejím dotekem k novému životu probudila vrozená hudebnost, nadaná darem melodické a harmonické spontánnosti. Hudební kultura se stala obecným znakem našich zemí a čeští skladatelé, ať na domácí půdě pěstovali hudbu chrámovou nebo na německých dvorech a v Italii tvořili skladby rázu světského, byli důležitým článkem v dějinách evropské hudby osmnáctého století, neboť svou tvorbou připravovali cesty hudebnímu klasicismu. Hudební Praha byla ovšem prosycena jejich duchem a proto tak dobře rozuměla Mozartovi a proto bylo Mozartovi v ní tak dobře.*

Mezinárodní význam české provincie Tovaryšstva Ježíšova

JE OBECNĚ znám značný podíl řádu jesuitského na katolické reformaci. Od dob koncilu tridentského se stává ve službách církve pohotovou četou, zasahující rychle tam, kde jest účinné pomoci nejvíc třeba. Vzniká po velkých objevech zámořských a vedle energického úsilí rekatolisačního v Evropě, záležícího v činnosti školní a v obraně proti postupujícímu protestantismu, proniká brzy po průkopnické cestě sv. Františka Xaverského a jeho následovníků do nejzazších končin světa, šíře křesťanství mezi pohany. Řád se šíří rychle. Do smrti svého zakladatele sv. Ignáce z Loyoly r. 1556 má 12 provincií, na 100 kolejí a na 1000 členů. V Čechách zakotvil téhož roku prací sv. Petra Canisia. Právě poslední kolej, zakladatelem před jeho smrtí přijatá a stvrzená, jest pražské Klementinum, první jesuitské

sídlo v zemích koruny české, jež se stává znenáhla jedním z hlavních strategických bodů řádových v Evropě a vysílá později mnoho členů i do zámoří. Brzy vznikají další koleje: v Olomouci 1556, v Brně 1570, v Českém Krumlově 1574, v Chomutově 1592, v Jindřichově Hradci 1594, v Kladsku 1597. Do Slezska proniká řád až později. Čilý vzájemný styk členů Tovaryšstva, pevně stmeleného důmyslnou řádovou ústavou, brzy působí, že čeští jesuité — vlastně první hojnější členové řádoví mezi Slovany — jsou posíláni do bratrských zemí. Jeden z prvních českých jesuitů, vychovávaných v Římě od r. 1553, organisátorsky nadaný P. Baltazar Hostounský (Hostovinus), nepřichází z římských studií napřed do Prahy, nýbrž se účastní zakládání koleje v Trnavě na Slovensku. Když jest její vzrůst požárem r. 1563 na celá desítiletí přerušen, odchází s kardinálem Commendonem jako první slovanský jesuita do Polska a zřizuje jako první představený řeholní domy v Braunsberku, Vilně a Pultusku. Stává se i prvním správcem (viceprovinciálem) nové řádové provincie polské (1564—68). Teprve když může býti vystřídán rodilými Poláky, vrací se do vlasti. Druhý z českých jesuitů v Římě vzdělaných P. Vojtěch Bouzek (zvaný Adalbertus Bohemus), před tím odchovanec filosofické fakulty university Karlovy v Praze, stává se hned po studiích už r. 1561 na nějaký čas prvním profesorem matematiky v samém ústředí řádovém na Collegium Romanum v Římě a tam je mimo jiné jeho žákem proslulý později matematik P. Krištof Clavius S. J., původce oprav kalendáře gregoriánského.

První dobu řádového výcviku a zčásti i veřejné činnosti prožili u nás, než byli povoláni do vlasti, kde po nedlouhé svízelné tajné působnosti položili život za katolickou víru, i dva Angličané. Jsou to blahoslavený Edmund Campion († 1581 v Londýně) a blahoslavený Jan Ogilvie († 1615 v Glasgowě). Oba se přihlásili do řádu v Římě a byli posláni do noviciátu a na studia na Moravu a do Čech. Oba se v době své učitelské a vychovatelské působnosti zabývali řízením studentských Mariánských kongregací, z nichž prvou vůbec u nás založil Edmund Campion r. 1575 v Klementinu. Campionova činnost v Praze jest i jinak pamětihodná. Přišel k nám roku 1574 jako muž více než třicetiletý (narodil se v Londýně r. 1540) a před odchodem z vlasti do Říma dávno v Anglii nabyl důkladného humanistického vzdělání, jehož později hojně užil jako učitel i jako vybraný a pohotový duchovní řečník. Není proto divu, že jeho vliv lze stopovati v humanistickém vzdělání na jesuitských školách v Praze a v Čechách vůbec ještě dlouho po jeho zdejší činnosti (1574—78). Jeho přímým žákem byl rodák z Mostu P. Jiří Pontanus (Spannberger). Za vedení Campionova prospíval v humanitních studiích tou měrou, že ještě jako nekněz byl jako zdatný odborník poslán do Bavorska. Tam se věnoval po celý život klasické filologii, hlavně latinské, v níž se povznesl na jednu z předních autorit v celém řádě. Svědčí o tom mimo jiné mnohá vydání jeho čítanky a učebnice Progymnasmata latinitatis sive dialogi (3 sv., v Augsburku 1588—94, nová vydání v Dillinkách, Antverpách, Lyoně, Bourges atd.). Jeho dialogy bývaly zaváděny i na školách nekatolických a závodily s podobnými dialogy Erasma Rotterdamského, protože měly tón srdečnější a látku mládeži přiměřenější. Pontanus, jenž měl značný vliv při sestavování řádové učební osnovy Ratio studiorum z r. 1599, bývá často srovnáván s Justem Lipsiem a Scaligerem.

K práci v zámořských misiích se členové řádu z českých zemí dostávali ve větším počtu teprve v 2. pol. 17. století. Původně se stávali zámořskými misionáři příslušníci národa španělského a portugalského, tedy národů, jimž náležely zámořské osady, a příslušníci jiných národů byli od světské vrchnosti z této práce z politických obav přímo vylučováni. Když však přibývalo misijních oblastí a stanic, začal se jeviti citelný nedostatek misionářů španělských a portugalských a tak ponenáhlu dovolováno i jiným národům účastniti se práce misijní.

Roku 1664 oznámil generál Tovaryšstva Ježíšova P. Pavel Oliva okružním listem všem středoevropským řádovým provinciím, že rozhodnutím krále španělského nemusejí býti všichni misionáři ze Španělska, čtvrtina že jich může býti ze zemí císařských. Vyzval zároveň, aby se schopní členové řádoví hlásili k té práci. Výzva ta došla radostného ohlasu a přihlášek bylo tolik, že jen velmi malému počtu jejich mohlo býti vyhověno. Trvalo ovšem ještě dosti dlouho, než všecky formality, předepsané vládou španělskou, byly vyřízeny a tak teprve r. 1678 odjíždějí první jesuité z Čech do misií zámořských. Před tím se tak stávalo zcela ojediněle: P. Pantaleon Kirwitzer (rodem z Kadaně, po čínsku Ki) odebral se r. 1616 do Číny a Japonska, P. Valentin Stansel (rodem z Olomouce) r. 1663 do Brasilie. Od r. 1678 do r. 1755, kdy se už počínaly nad Tovaryšstvem stahovati osudné bouře, odcházeli pak z české provincie řádové ročně do misií průměrně dva jesuité, většinou kněží nebo bohoslovci, ale také celá řada bratří laiků. Celkem jich bylo na 160, z nich 30 bratří laiků. Podle národnosti bylo jich dvě třetiny Němců, třetina Čechů — poměr to podobný jako v domácích kolejích, jichž bylo

více v krajích německých, zvláště v nynějším Pruském Slezsku, z něhož byla také značná část misionářů. Za války o španělské dědictví (1701—14) bylo zase bráněno příslušníkům nešpanělským v cestě do španělských misií. Zato dodala česká provincie tehdá několik misionářů do Číny, jejíž misie byly z největší části v zájmové oblasti Portugalců; od konce XVII. věku začal se tam uplatňovat protektorát francouzský.

Misionáři ze středoevropských provincií (české, rakouské a tří německých) byli vítáni zvláště v takových krajích, kde Španělové a Portugalci nesnesli drsnějšího severního podnebí. Mimoto se brzy ukázalo, že se osvědčují jednak houževnatostí a vytrvalostí, jednak značně vysokou kulturou. Tak se stávalo, že byli v misiích vybíráni jesuité středoevropští často za představené: visitatory, provinciály, představené misijních oblastí i jednotlivých domů. Také z české provincie bylo by jich možno uvésti celou řadu.

Hospodářské a průmyslové poměry byly ve Španělsku a Portugalsku od doby velkých objevů na stupni nižším než ve střední Evropě; proto byly i v zámořských jejich osadách velmi primitivní. Domy, leckde i kostely byly slepeny jen z proutí a hlíny, a úkolem bratří laiků ze střední Evropy bylo proto učiti tamní obyvatele stavěti z cihel. Podobně tomu bylo v oboru textilním, dále ve zpracování kovů. Bez nadsázky možno říci, že hospodářský a průmyslový rozkvět, jehož dostoupily v 18. století misie jihoamerické, zvláště v Paraguayi, byl umožněn teprve značným přílivem misionářů, kněží a bratří ze střední Evropy. Česká provincie, jak se všeobecně uznává, se účastnila těch prací měrou velmi čestnou.

Zvláště stavění a zdobení kostelů bylo často v rukou našich misionářů. Tak na př. Trutnovan P. Samuel Fritz v Perú nejen kostely stavěl, ale maloval pro ně i obrazy a hotovil sochy.

Jiný obor, ve kterém byli misionáři z našich krajin vycvičenější než Španělé, je lékárnictví. Jakmile první bratří lékárníci od nás přišli do zámořských misií a dobře se osvědčili, byla po nich velmi pilná poptávka. Tak byl poslán do Chile br. Sterzel ze Žatce, do Paraguaye br. Peške z Kladska, do Mexika br. Steinefer z Jihlavy, jenž napsal praktickou knihu o tamějších léčivých bylinách. Na Filipinách byl lékárníkem brněnský rodák br. Kamel, (jenž první seznámil Evropany s květinou, která po něm dostala jméno kamelie), v Přední Indii br. Mattern z Těšínska, v Zadní Indii se věnovali lékařství a lékárnictví Jihlavan P. Siebert, Pražan P. Koffler a Slovák P. Slamenský. Právě tyto znalosti jim pomohly, že v Zadní Indii za dob pronásledování na mnoho let zabránili vyhnání jesuitů.

Bratří lékárníci byli nejednou tak vzděláni, že proti obyčeji Tovaryšstva byli později v misiích posvěceni na kněze: tak br. Kamel na Filipinách, br. Mattern v Goe, br. Neugebauer (z Frankensteinu ve Slezsku) v Kočinčíně.

Také hudbou získávali misionáři jak lid, tak nejednou i vrstvy panovnické. V Paraguayi po Tyrolanu Seppovi Slezan P. Baucke měl proslulý orchestr dvaceti Indiánů, z nichž nejstarší byl šestnáctiletý. Když přišli na den sv. Ignáce do města Santa Fé, aby účinkovali při slavné mši svaté a při nešporách, museli se na všeobecnou žádost místo na kůru postaviti doprostřed kostela nedaleko hlavního oltáře. Mnozí vznešení Španělé byli dojati až k slzám nad výkony těch hochů, kteří ještě před krátkým časem nic nevěděli o pravém Bohu a nyní tak pěkně přispívali k jeho oslavě. Byli pozváni i do hlavního města Buenos Aires k biskupovi a místodržiteli a P. Baucke se jen stěží ubránil, aby ho tam i s kapelou nezdrželi trvale.

V Číně byl nejeden jesuita dvorním hudebníkem, a to ještě i v době, kdy už nastalo pronásledování křesťanů. Tak rodák z Jimramova na Moravě P. Karel Slavíček okolo r. 1720 píše, že se z rozkazu představených zabývá na dvoře čínském hudbou. Po něm měl totéž zaměstnání Slezan P. Florian Bahr a P. Jan Walter z Bíliny. Ten píše, že sotva naučil 18 pážat trochu po evropsku hrát, musil se s nimi hned ukázat u císaře, jenž měl z jejich hry takovou radost, že pážata obdaroval penězi, oba učitele pak kusem hedvábí nejlepší jakosti.

Umění a věda byly klíče, jimiž se jesuitům otvíral přístup do uzavřených jinak kulturních zemí východu. Jimi došli veliké vážnosti v Číně, v Zadní Indii a v říši Velikých mogulů. „To jsou jediné opory", píše r. 1741 Slezan P. Neugebauer, „které naše křesťanské posice, nešťastnými spory obřadními tak zviklané, udržují bez pohromy a zachovávají nám přízeň vládců k Evropanům."

Sotva je které odvětví vědecké, jehož by nebyli jesuitští misionáři s úspěchem pěstovali. V mnohých oborech mají neposlední místo i jesuité z české provincie. Zeměpis a kartografii pěstovali v Číně P. Slavíček a Vratislavan P. Tillisch. Tok Marañonu po prvé probadal a mapu jeho nakreslil uvedený P. Samuel Fritz a později P. Jan Nep. Sluha, rodák ze Staré Ďaly na Slovensku. Ještě dnes s úctou mluví odborníci o těchto průkopnických pracích.

Matematiku a astronomii pěstoval v Číně vedle P. Adama Schalla mimo jiné P. Pantaleon Kirwitzer z Kadaně v 17. století. P. Slavíček byl s Francouzem Jacquesem a Němcem Koglerem nejslavnějším astronomem dvora pekinského ve století XVIII. V Kočinčíně prosluli v tom oboru P. Siebert, Koffler a Neugebauer, v Brasilii Olomoučan P. Val. Stansel.

Jazykozpytných studií se týkají mluvnice indického nářečí okolí města Goy od Pražana P. Karla Přikryla a mluvnice se slovníkem řeči tarahumarské v Mexiku od Jihlavana P. Matěje Steffla, zachovaná v rukopise zemském archivě brněnském.

Profesory bohosloví byli Pražan P. Azzoni v Quitu, v Brasilii P. Stansel, v Goe uvedený P. Přikryl a P. Obstzierer ze Škvorce, v Ambulakatě (v Malabarsku) P. Jáchym Jakeš, v Manile P. František Märckl z Karlových Varů.

Ve vlastní náboženské práci misionářské vynikli nejvíce P. Stanislav Arlet z Opolí a P. František Boryně z Malonic, kteří působili ve velmi obtížné oblasti kmene Moxů v Peru, dále uvedený už P. Samuel Fritz a Prostějovan P. Jindřich Richter nad horním Marañonem. Jsou to misionářské postavy, jež mohou býti důstojně postaveny po bok svým velikým vzorům sv. Františku Xaverskému, sv. Petru Klaverovi a mučedníkům kanadským.

Palmy mučednické dosáhl r. 1684 na ostrovech Mariánských Jihlavan P. Antonín Strobach a Prostějovan Jindřich Václav Richter v Quitu r. 1696.

Literatura: Ioannes Schmidl S. I.: Historia Societatis Iesu Provinciae Bohemiae. 4 sv., Praha 1747—59. — Alois Kross S. I.: Geschichte der böhm. Provinz der Gesellschaft Jesu, I., II., 1, 2, Vídeň 1910, 1928, 1938. — F. M. Pelzel: Böhmische, mährische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten. Praha 1786. — Rich. Simpson, Edm. Campion: A Biography. London 1867. — O misiích: Streit-Didinger: Bibliotheca missionum, tom. I—VIII, Münster in W. 1916—36. (Vědecká bibliografie.) — Anton Huonder: Deutsche Missionäre des 17. und 18. Jahrhunderts. Freiburg im Br., 1899. (I o českých misionářích.) — M. Procházka: Misie jesuitské vůbec a P. Augustina Strobacha zvlášť. Brno 1886. — O. Vočadlo: Bohemian Pioneers in America. (The Central European Observer, Prague, November 1932.) — Vl. Kybal: Po československých stopách v latinské Americe. Praha, Akademie, 1935. — C. Wessels, Samuel Fritz S. I.: (1654—1725): Missionaris en Ontdekkingsreiziger in de Vallei der Amazonas. (Studien vol. 100 (1923) p. 245—439.) (Česky: Věstník Díla šíření víry 1931.) — J. Vraštil: Listy P. Karla Slavíčka T. J. z Číny do vlasti (1716—27), Pardubice 1935. — J. Vraštil: Fr. Šimon Boruhradský T. J., zachránce města Mexika před zátopou r. 1792. (Zprávy čsl. provincie Tov. Ježíšova 1937.)

Josef Vraštil

V poslední čtvrti století XVII. oblast činnosti jesuitů české provincie byla rozšířena na moskevský stát. Tento fakt byl velice důležitý s hlediska celého katolického světa, poněvadž do té doby hranice Rusi moskevské byly vůbec zavřeny pro činnost katolického duchovenstva mimo jednotlivé případy, kdy kněz mohl býti členem suity vyslance toho neb onoho katolického státu v Moskvě. V r. 1684 — v souvislosti se styky vídeňského dvora s Moskvou stran společné akce proti Turecku — císařští vyslanci dostali od carské vlády, fakticky od knížete V. V. Golicyna, souhlas (písemně nikdy nepotvrzený) k pobytu dvou katolických kněží v Moskvě pro náboženské potřeby značné již tehdy kolonie katolíků, kteří byli v Moskvě ve vojenské neb jiné službě. Při jmenování kandidátů na tato dvě místa Vídeň, Římská kurie a jesuitský řád rozhodly, že do Moskvy mají být posláni misionáři z císařství jako missionarii caesaraei a to ze slovanského prostředí jesuitů provincie české. Působily tu okolnosti jak politické, tak národnostní, poněvadž se předpokládalo, že Češi budou vhodnější pro práci v moskevském slovanském prostředí, i když misionáři měli rozvíjeti činnost především mezi členy moskevské cizinecké kolonie. Misionáři z blízkého Polska neb z Litvy nemohli býti v daném případě bráni v úvahu v souvislosti s politickým napětím mezi Moskou a Polskem a se známým stálým nepřátelstvím Rusů a Poláků.

Již prvními katolickými misionáři v Moskvě byli lidé, kteří i když nebyli českého původu, byli těsně spojeni s Prahou svou subordinací nebo bývalou činností. To byli patres J. Schmidt (Prus) a Adalbert de Boye z Olomouce. V r. 1685 přijel na místo posledního po jeho smrti do Moskvy již rodilý Čech Jiří David (nar. v Zdicích), a v r. 1689 na místo Schmidta odcestovalého do Prus přijel p. Tobiáš Tichavský, rodem z Prahy. Činnost těchto dvou nebyla dlouhá, protože na podzim r. 1689 při likvidaci režimu carevny Sofie a jejího favorita knížete V. V. Golicyna patriarcha moskevské církve Joachim vyhnal jesuity z Moskvy. Avšak v r. 1692 byli tam posláni znova kněží českého původu, zejména Fr. X. Leffler a J. P. Jaroš z olomoucké diecése. Nebyli to jesuité; jejich pobyt

v Moskvě měl jenom přechodný ráz, poněvadž Řím a Vídeň pod vlivem kardinála Koloniče a jiných různými způsoby usilovaly o upevnění moskevské posice zejména pro jesuity a zvláště pro Čechy. Úplný nezdar přímých pokusů dostati souhlas Moskvy přivedl Řím a Vídeň k rozhodnutí poslati do Moskvy jesuity tajně. Tak přijeli v r. 1698 do Moskvy dva noví kněží Jan Milan a Jan Berula. Byli to čeští jesuité, kteří se vydávali za kněze světské, a první se mimoto jmenoval cizím jménem Franciskus Emilian. Jesuité incognito pracovali v Moskvě dlouhou řadu let: Berula odjel z Moskvy v r. 1715, Milan tam zůstal až do r. 1719. V letech 1715—19 byli v Rusku ještě dva jiní jesuiti z Čech, Jan Chytrecius a Jan Bayer. K tomu třeba dodati, že v letech 1704—07 prostředníkem mezi Vídní, Římem a Petrem Velikým ve věcech politických, při přípravě rozhodnutí důležitého pro celou Evropu o boji mezi Moskvou a Švédskem, byl český jesuita Eliáš Broggio. V r. 1719 v souvislosti se zrušením diplomatických styků mezi Petrem Velikým a Vídní missionarii caesaraei, jako representanti Vídně, byli z Ruska vyhnáni a jeho oblasti potom na dlouho byly pro jesuity vůbec zavřeny. České duchovenstvo teprve později v čtyřicátých letech 18. století dostalo znovu možnost pracovat v Rusku a tentokrát to byli členové řádu kapucínů.

Takový byl vnější rámec dějin české jesuitské misie v Moskvě. Byvši určena pro práci mezi katolíky-cizinci, dosáhla tato misie určitých positivních resultátů v tomto směru. Při bezprostřední účasti českých misionářů v Moskvě bylo vytvořeno stálé katolické ústředí na půdě, zakoupené Vídní. Tam byl zbudován kostel, napřed dřevěný, potom (1705 a násl.) kamenný. Byla založena i škola pro děti podle jesuitského vzoru s alumnátem, divadelními hrami atd. Moskevští misionáři neomezili svou činnost jenom na práci v městě Moskvě, nýbrž navštěvovali také jiná místa, kde bydleli cizinci-katolíci, loděnice ve Voroneži, v Azově, potom katolické kolonie v Petrohradě, v Kazani a v Archangelsku, kde v době Severní války byli internováni mnozí zajatci katolického vyznání. Tyto cesty, jakož i pobyt v samé Moskvě uvedly české jesuity v kruh širokých zájmů katolické misie vůbec, zvláště je seznámily s otázkou nejkratší cesty přes Sibiř do Číny, kde jesuité rozvíjeli práci v širokém rozsahu. V této otázce pracovali zvláště David a Milan, kteří podle pokynů z Říma se starali o zjištění, pokud je možno užíti této cesty přes „Moskovii" na asijský východ. Cesta Milana do oblasti povolžské a k Azovskému moři přivedla tohoto jesuitu v přímý styk s Kalmyky, o jejichž životě Milan napsal roku 1700 nevydaný dosud traktát s řadou cenných ilustrací, důležitý jak pro dějiny české orientalistiky, tak pro badání o Mongolech vůbec.

Čeští misionáři nepracovali jenom v rámci zájmů moskevských katolíků. Měli možnost rozvíjeti svůj vliv také mezi pravoslavnými obyvateli Moskvy. To bylo možno s jedné strany přes školu, kam k českým jesuitům chodily také děti mnohých ruských šlechtických rodin. S druhé strany to bylo možno dík tomu, že čeští kněží nalezli přátele také v moskevském pravoslavném a církevním prostředí. Tato okolnost vysvětluje fakt, že v r. 1688—89 moskevský mnich Palladius Rogovskij a diakon Petr Artemjev přímým přičiněním Davida a Tichavského přijali katolické vyznání. Čeští misionáři ještě měli před sebou důležitější problém, připraviti půdu pro obrácení celého Ruska k unii s Římem. Tento problém velice poutal pozornost jesuitů, ale pro jeho positivní řešení neposkytly možnost ani základní změny ruského života v směru evropeisace, které provedl car Petr Veliký.

Úspěchy české jesuitské misie v Moskvě v letech 1684—1719 byly dosti skrovné, avšak tato misie jest velice zajímavá stránka dějin církevně-kulturní práce českého katolického světa mimo hranice Čech a Moravy a její důsledky se neomezovaly jen na oblast církevní.

Literatura: Pisma i donesenija iezuitov o Rossii konca XVII. i načala XVIII. věka, SPb., 1904. — Cvětajev D. V.: Iz istorii inostrannych ispovědanij v Moskovskom gosudarstvě v XVII. věkě, Moskva, 1887. — Deruga A.: Katolicyzm w Moskwie (1684—1704), Przegląd powszechny, 1935, listopad—prosinec. — Florovskij A.: Palladius Rogovskij. Eine Episode aus der Geschichte des Katholizismus in Moskau Ende des 17. Jahrhunderts, Zeitschrift für osteuropäische Geschichte, B. VIII. (N. F. IV.) H. 2., Berlin 1934. — Paul Pierling: La Russie et le Saint-Siège, Études diplomatiques, tome III, Paris 1908. (Tam literatura starší.) — Fr. Kurfürst: K česko-ruským stykům koncem stol. 17. a počátkem stol. 18. Praha 1936. (Lit. novější.) — Neznámé a nepoužité dosud rukopisy: J. David S. I.: Status modernae Russiae (z r. 1689) a J. Milan S. I. Missio Azoviensis et Taganrogensis (1713) chystá do tisku O. Polách.

Antonij Florovskij

Mluvnictví české v pravém smyslu slova se rozvíjí teprve v 17. století. Ze starší doby máme jen stručná poučení o písmu a pravopisu a pouhá paradigmata anebo výklady o jednotlivých jevech, zvláště těch, kterými se lišil spisovný jazyk od lidového, o tříbení jazyka a pod., a při tom nejobšírnější

výklady toho druhu, obsažené v t. zv. mluvnici Blahoslavově, zůstaly v rukopise. Řadu soustavných mluvnic zahajuje na samém počátku 17. století výborná Grammatica bohemica z r. 1603, sepsaná Slovákem Vavřincem Nudožerským, ale podstatný podíl na gramatickém zpracování češtiny má teprve období rekatolisační. Za mluvnice praktického zaměření vděčí čeština školskému úsilí řádu jesuitského, jehož členové sepsali řadu známých stručnějších nebo obsažnějších příruček pro češtinu. Nesporně nejlepší česká mluvnice 17. století, Rosova Grammatica linguae bohemicae z r. 1672, do skupiny jesuitských mluvnic ovšem nepatří.

Promyšlený metodický postup jesuitského školství je dobře znám a s ním souvisí i vypracování vhodných jazykových pomůcek. Nebyly to však jedině školské účely, které podporovaly v Tovaryšstvu Ježíšově filologické zájmy. Šlo vedle nich, jak pro oblast slovanskou zvlášť dobře ukázala průkopnická práce Murkova, také o cíle jiné, o boj s reformací a o cíle misionářské. Tyto cíle také podporovaly skládání mluvnic jako bezpečného vodítka pro protireformační činnost spisovatelskou a překladatelskou i jako pomůcek pro potřebné praktické ovládání jazyků. Ze všech těchto filologických potřeb vznikaly české provincii řádu úkoly nemalé, neboť při nich nešlo jen o praktické mluvnice české. V Praze vznikla a r. 1679 v tiskárně jesuitské byla vytištěna první mluvnice lužickosrbská, kterou složil třiadvacetiletý P. Jacobus Ticinus S. J. (Principia linguae Wendicae, X + 78 str.) a český jesuita vydává r. 1690 v Nise ve Slezsku první zahraniční pokus o přehled písma a deklinace ruského jazyka pro cizince (Exemplar characteris moscovitico-ruthenici, 20 str. a 9 tabulek). Obě tyto stručné mluvnice, mezi sebou značně rozdílné, berou za základ srovnání češtinu.

První z nich, Ticinova mluvnice horní lužické srbštiny, souvisí nejen vnějšími osudy, nýbrž i celým vnitřním zpracováním velmi těsně s českým prostředím, v němž vznikla. Je svou celkovou disposicí, detailovým postupem i vlastním tekstem a volbou příkladů v základě skoro jen adaptací stručné české jesuitské praktické mluvničky, která patrně po r. 1670 (nemá vročení) několikrát vyšla v klementinské jesuitské tiskárně pražské pod názvem Prima principia linguae bohemicae.

S touto českou mluvničkou má Ticinova knížka na př. stejné rozdělení deklinace substantiv na pět typů podle zakončení gen. sing. na -a, -e, -i, -o a -u, tedy v základě latinské dělení deklinace, které je nevhodné stejně pro češtinu jako pro horní lužičtinu, je však i v české jesuitské mluvnici Jana Drachovského, vydané r. 1660 v Olomouci. Kromě toho má u jednotlivých typů deklinačních zčásti tytéž vzory (na př. v I. deklinaci u Ticina vzor zémjank a swowo, v čes. mluvnici zeman a slovo). Pro sloveso má tři konjugace se vzory torham, lubuju a činu, jako česká Prima principia mají vzory trhám, miluji a činím. Takových shod je víc.

Ticinova mluvnice je jen místy obsažnější než česká Prima principia; přidává některé drobnosti, na př. uvádí tři typy passiva: ja som pisané, pisané worduju a ja so pišu (druhý typ nemá český ekvivalent, třetí, reflexivní sloveso jako výraz passiva, uvádí také již Rosova mluvnice, str. 233). Podrobnější jsou zvláště poznámky ke kapitole první a předposlední o literách a pravopisu, v nichž hodně srovnává s češtinou, a nová je kapitola poslední, která na příkladech učí hornolužicky čísti a psáti. Všechny tyto kapitoly především vykládají rozdíly mezi horní lužičtinou a češtinou. Cíle Ticinovy mluvničky nebyly malé. Měla usnadniti vydávání knih potřebných pro šíření katolické víry v lužickosrbském jazyce, kde jich dotud nebylo. Proto chce také svou knihou normovat lužický pravopis, při čemž přizpůsobuje pro horní lužičtinu český diakritický pravopis nepatrnějšími úpravami, než krátce před ním učinil evangelík Frencel. Tak mu na př. j neznačí í, nýbrž hlásku „j“, v češtině označovanou písmenem g, po případě y, rozlišuje č (ć) a čž (č) a pod. Tento Ticinův pravopis se v horní lužičtině katolických Srbů ujal, a třebaže pak v 19. století prošel řadou změn, přece v základě v horní lužičtině trvá dosud. Ticinova mluvnička vůbec se stala důležitým opěrným bodem ve vytváření spisovné horní lužičtiny.

Zcela jiný poměr k českému prostředí má druhá mluvnička, ruská. Autorem jejím byl — jak nejnověji zcela přesvědčivě dokázal A. Florovskij — český jesuita Jiří David ze Zdic v Čechách, který dlel v l. 1686—89 s misí v Moskvě. Podkladem jejím není mluvnická tradice česká, nýbrž vychází z církevněslovanské mluvnice Jihorusa Smotrického; vlivem českým však zčásti užívá diakritického pravopisu v přepise latinkou, totiž liter ž, ě (nehledíme-li na nežádoucí český vliv v některých dokladech, jako bohemismus svaty a p.). Tato Davidova příručka nemá ovšem a nechtěla mít ve vývoji ruského jazyka a ruského mluvnictví takové místo, jako má ve svém jazyce práce Ticinova, ale je přece pro nás důležitým faktem, že první mluvnici ruskou pro zahraniční čtenáře napsal Čech. Obě tyto mluvnické příručky ukazují, že filologická práce českých jesuitů přímo neb nepřímo účinně zasáhla do mluvnického zpracování jiných jazyků slovanských, ba dokonce kladla také základy spisovné normy.

Georg Lemberger (1495-1540), Svatí patronové čeští. (Sv. Voitěch, Zikmund, Vít a Václav.)
Dřevoryt z Prager missale, tištěného roku 1522 v Lipsku.

Naproti tomu uvedená již mluvnice Rosova měla v slovanském světě vliv spíše svým novátorstvím v tvoření slov než svým hodnotným gramatickým zpracováním. Tak Kraňska gramatika Slovince Marka Pohlina, vyšlá r. 1768, tedy skoro sto let po vyjití mluvnice Rosovy, čerpala z ní mnoho, zvláště z její části kmenoslovné. Přejímá na př. příponu -arna (-irna) a zčásti i příklady na ni, jako vodarna, naučirna z Rosových vodárna, učírna, jinde zase se řídí ve výběru slovinských příkladů doklady Rosovými. Pohlin přijímá ve své práci také základní Rosovy názory na jazyk.

Základní literatura: J. Vašica: České literární baroko. 1938, str. 177 n. — M. Murko: Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven. Slavia IV—V, 1925—27. — K. J. Ticinovi: Fr. Pelcl, Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten. 1768, str. 127. — J. Jakubaš: Časopis katolického duchovenstva. 1924, str. 92 (jen data biografická a bibliografická; o poměru jeho mluvnice k mluvnicím českým dosud nebylo psáno). — B. Havránek, Lužická mluvnice jesuitská, vyšlá v Praze. Slovo a slovesnost 4, 1938. — A. Florovskij: Ruská mluvnice českého jesuity z r. 1690. Slovo a slovesnost 4, 1938. — Fr. Ilešič: Vliv české knihy na slovinskou v první době národního obrození. Sborník filologický r. VII., 1922.

Bohuslav Havránek

Čeští světci v cizině barokní

PROTIREFORMACE, pronikající na půdu našich zemí, už při prvých svých krocích dobře pochopila, jaký význam může míti pro ni kult starých českých světců jako pojítko jejího vlastního duchového života s životem české doby románské a gotické a jako doklad autochtonnosti katolicismu v české oblasti, a jala se proto tento kult horlivě pěstovati. Jednou z prvních divadelních her školských, které provedly jesuitské školy pražské, a první jesuitskou hrou v jazyku českém vůbec byla hra o sv. Václavu, provedená 12. října 1567, jejímž autorem byl Mikuláš Salius. I svůj ústav, kde byli vychováváni mladí čeští šlechtici a mladá česká inteligence, nazvali jesuité seminářem svatováclavským. Také jinak hleděli, kde jen to bylo možno, užívati při svých akcích jména svatého Václava, které jim otevíralo přístup do myslí širší veřejnosti české. — Se svatým Václavem dočkala se obnovení své slávy světecké a svého kultu i sv. Ludmila, jejíž příběhy životní rozličně se splétaly ve starých podáních legendických s historií tohoto patrona země české. Také svatý Vojtěch objevuje se opět výrazněji v českém duchovém životě, pokud byl dotčen protireformačním úsilím předbělohorským. A v letech osmdesátých 16. věku se pokouší protireformace u nás probuditi k novému životu i kult svatého Prokopa, jehož ostatky přeneseny ze zpustlého kláštera sázavského na Hradčany ke Všem svatým, aby tak znovu byly přiblíženy pozornosti širších vrstev lidových, aspoň v městech pražských.

Protireformace předbělohorská však dobře chápala i to, jak může působiti na vzrůst kultu českých světců jí v českých zemích propagovaného příklad ciziny, uctívající tyto zjevy našich starších náboženských dějin, a starala se proto také, aby jejich známost byla rozšířena po všech krajích západoevropských, které mohl obrozený katolicismus potridentský považovati za svoji duchovou oblast. Vnějškově jí po této stránce napomáhal značně císařský dvůr, který od let šedesátých 16. věku vždy častěji pobýval v Praze, až zde konečně v letech sedmdesátých zakotvil pevně, a v jehož životě se kult domácích českých světců uplatňoval až na podiv (nejmladší syn císaře Maxmiliána byl nazván po českém národním patronu Václav). Vnitřně podporovalo ji literární dílo českého resp. českých zemí se dotýkajícího humanismu, který v pracích, jako byla známá Historia Bohemica Aenease Sylvia Piccolominiho nebo Historia regni Bohemiae Jana Dubravia šířil známost českých světců — v tom opět zejména sv. Václava — po zemích sousedních i vzdálenějších (z Dubravia vzdělal na př. François de Belleforest povídku De la haine des princes de Boeme Wenceslas et Boleslas). Ale i sami naši domácí průkopníci protireformace konali, seč byli, aby západoevropská katolická inteligence se seznámila co nejvíce s českými světci a jejich legendickými příběhy. Mikuláš Salius, o kterém byla již zmínka, zpracoval historii svatováclavskou i historii jiných českých světců do známé veliké sbírky legendických tradic středověkých Vitae sanctorum kolínského kartuziána Vavřince Suria, která připravovala cestu pozdějšímu velikému podniku belgických Bollandistů. Probošt u sv. Víta Jiří Berthold Pontanus z Breitenbergu pokusil se oslaviti českého světce v očích širší veřejnosti katolické svou Bohemia pia a svými latinskými hymny, Josef Mayer napsal k témuž účelu Vita sancti Venceslai, neznámým prostřednictvím dostal se životopis sv. Václava do Galesiniova vydání Martyrologia římského, vydaného za Řehoře XIII., a pak do nového vydání téhož Martyrologia, jež pořídil Cesar Baronius atd.

Na úsilí předbělohorské protireformace o pozvednutí kultu českých světců uvnitř zemí českých i za jejich hranicemi navázala vítězná protireformace pobělohorská. Čím více se však v jejich řadách uplatňoval vlastní český živel, česká kněžská inteligence, nahrazující pozvolna cizí živly, jež byly povolány v nedostatku jiných sil k misionářské činnosti v prvých letech převratu, tím více se prohlubovala motivace tohoto kultu ve smyslu národním. Byl-li kult českých světců uvnitř českých zemí pro předbělohorskou protireformaci především, jak řečeno, jakýmsi doporučením pro ni samu, měl po roce 1620 význam jako most, napomáhající udržeti kontinuitu historického vědomí národního a spojující pokolení, jež byla od svých předků oddělena prudkou přeměnou věcí u nás v druhém desítiletí 17. věku, aspoň se vzdálenějšími pokoleními české gotiky. A stejně se mění smysl propagace českých světců a jejich kultu za hranicemi naší národní oblasti: čeští světci se stávají svědky české duchovní síly v minulosti, kteří mají ukazovati, že národ, zbavený bolestnými událostmi v prvé polovici 17. věku valné části svých kulturních i hmotných statků, nebýval jen pasivním účastníkem duchového života evropského západu, udržovati jej ve vážnosti a v úctě konfesijně spřízněné ciziny a buditi důvěru v jeho budoucnost. Že i v tomto případě se ovšem jejich význam vracel zase do vlastního prostředí českého, síle jeho mravní a kulturní sebevědomí, netřeba vykládati.
Skoro symbolickým aktem pro úsilí naší pobělohorské protireformace o uznání a rozšíření kultu českých světců v současném katolickém světě bylo obnovení starého oltáře sv. Václava, zřízeného kdysi v době Karla IV. ve velechrámu svatopetrském v Římě, ke kterému došlo za Urbana VIII. r. 1630: na jednom z nejposvátnějších míst katolického Západu měl svatý kníže dílem, připomínajícím zároveň důrazně nejslavnější údobí české minulosti, býti zástupcem českého jména. Oltář u sv. Petra nebyl však zdaleka jediným úspěchem, kterého dosáhly snahy o posílení úcty svatováclavské v soudobé katolické veřejnosti se strany české. Česká šlechta, která si dovedla získati v prvých třech desítiletích vlády císaře Leopolda I. velmi významný vliv na dvoře tohoto panovníka, podrobuje dvorské prostředí do jisté míry i kultu svého národního světce: Leopold I. dává svému prvorozenému synovi vedle jména Ferdinand, odkazujícího po zvyku k jeho dědu, jméno Václav, 1670 zakročuje prostřednictvím kardinála protektora Germaniae Fridricha Hessenského u papeže Klementa X., aby platnost svátku sv. Václava byla rozšířena pro celou církev (čemuž papež vyhověl 26. července 1670 ustanovením, aby se svátek sv. Václava slavil jako podvojný ad libitum, i v breviáři římském bylo světce vzpomínáno ke dni 28. září), oblíbený dvorní kazatel jeho Abraham a Sancta Clara slaví ve svém známém kázání sv. Václava dokonce přímo jako patrona celé říše mladší větve habsburské, „Austriae non solum ventosae sed etiam victoriosae" — atd. I šíření úcty svatováclavské v ostatních zemích mladší větve domu habsburského, jehož svědectvím je na př. kostel, založený r. 1660 v uherské Šoproni, mělo patrně svůj původ v dvorském prostředí vídeňském. Vedle šlechty byl to pak přirozeně i český klerus, který si získal zásluhy o kult svatováclavský v cizině v době barokní. Jmenovitě vlivem českých jesuitů a jejich styků s cizími provinciemi řádovými proniká svatý Václav jako oblíbené téma nejprve do školských her tohoto řádu vůbec, později i do soudobé dramatiky evropské, do jejíhož repertoáru zapsalo se v 18. věku zvláštním oratoriem Itala Salvatore Ign. Pinta Il santo Abele di Boemia (vyd. v Brně 1762). Ale i duchovenstvo světské — arcibiskup Matouš Ferd. Zoubek z Bilenberku, biskup Tomáš Pešina z Čechorodu a j. — konalo po této stránce zřejmě svoji povinnost k českému národnímu patronu. Pro rozšíření úcty k němu v době barokní je charakteristické, jak se stává sv. Václav u theologů této doby běžným vzorem určitých ctností, jež bylo možno doložiti ze starších legendických vypsání jeho života. I sv. Alfons z Liguori na př. vzpomíná ve svých spisech jeho příkladu jako ctitele Nejsvětější svátosti oltářní.
Poněkud méně zvučné odezvy než jménu sv. Václava se dostalo v cizině v době barokní oběma světeckým postavám, zastupujícím klerus našeho staršího středověku, sv. Vojtěchovi a sv. Prokopovi. Sv. Vojtěch nepředstavoval tak výrazně jméno české, jsa zároveň patronem polským a uherským, a smysl světeckého symbolu sv. Prokopa jakožto obránce domácího živlu proti cizím vetřelcům v zemi už v době Karla IV. bránil, aby tento zjev nabyl širší úcty v tehdejším světě katolickém, třebaže Karel IV. sám o to, jak se zdá, dosti usiloval. Přes to však i kult svatovojtěšský a kult svatoprokopský pronikají v 17. a poč. 18. století do širších okruhů západoevropského světa. Kult svatovojtěšský zesiluje zejména na půdě uherské, jež byla v druhé polovině 17. století vyrvána z rukou tureckých, a vůbec v protireformačních Uhrách, kde jeho jménem označen mimo jiné i r. 1616 v Trnavě P. Pazmánym založený konvikt a seminář, jedno z hlavních středisek rekatolisačního úsilí v zemi. Kultu sv. Prokopa, který koncem 16. století zasáhl až do Portugalska, dostává se podpory hlavně v hagio-

grafické literatuře řádu benediktinského, který považoval tohoto světce za svoji ozdobu. Svědčí o tom Martyrologium sanctorum ordinis s. Benedicti Nic. H. Ménarda, S. Benedictus illustratus Ben. Jac. van Haeften, Menologium benedictinum Gabr. Bucelini, Mabillonova Acta sanctorum ordinis s. Benedicti, Heiliges Benediktinerjahr Fr. Mezgera a j. — a také veliká sbírka belgických jesuitů Bollandistů Acta sanctorum, kam opatřeny zásluhou vlasteneckých kněží Societatis Jesu u nás i životopisy a legendy ostatních našich patronů či blahoslavených.

Leč snahám lidí rázu Balbínova, Pešinova, Crugeriova a ostatních národních horlivců našeho baroku jako by nepostačovaly k oslavení českého jména v očích současného katolického světa postavy starých, církví již uznaných světců. Roku 1679 podnikli provinciál řádu minoritského u sv. Jakuba v Praze, františkáni u P. Marie Sněžné a klárisky z kláštera na Františku, podporováni řádem křižovníků s červenou hvězdou a opatřeni přímluvou císaře Leopolda I., kroky, aby byla beatifikována blahoslavená Anežka Přemyslovna, jedna z nejkrásnějších postav české gotiky 13. věku, přítelkyně sv. Kláry a představitelka františkánského spiritualismu na české půdě, o jejíž blahořečení marně usilovalo kdysi 14. století u nás. Ještě živější úsilí rozvíjí česká protireformační inteligence kněžská o beatifikaci a později o kanonisaci generálního vikáře arcibiskupa Jana z Jenštejna Jana z Pomuku, 20. března 1393 na rozkaz Václava IV. umučeného a utopeného — či vlastně (pod vlivem kroniky Hájkovy, která v bezradnosti nad dvěma zápisy o smrti tohoto světce si vypomohla prostě tím, že vedle něho vytvořila ještě jednoho mučedníka, umučeného pro zpovědní tajemství) z omylu zrozeného dvojence Jana z Nepomuku. Už od let čtyřicátých 17. věku se objevovaly pokusy o jeho oslavu, jež navazovaly na starší literaturu předbělohorskou (Pontana), v životopisných sepsáních Jiřího Plachého, Ignáce Dlouhoveského z Dlouhé vsi a Bohuslava Balbína. V letech sedmdesátých tohoto století dochází k prvním oficiálním pokusům o jeho beatifikaci, jež obnoveny později počátkem století následujícího. A na prahu třetí dekády 18. věku — jak se zdá, pod přímým i nepřímým tlakem rostoucí oposice české šlechty, která v odporu k Vídni chtěla tomu, aby království i národ, nepřízní dvora odstrkovaný, zastkvěl se co možná v bohaté slávě — podniknut nový pokus, který skončil úspěchem: 31. května 1721 prohlášen Jan z Nepomuku blahoslaveným, 19. března 1729 za velikých slavností svatým. Kult tohoto nového světce se rozšířil v království českém tak, že zastínil i tak hluboko vkořeněný u nás kult, jako byla úcta svatováclavská. V zahraničí nabyl pak takového rozsahu jako žádný jiný kult českého světce. Podporován jsa zmíněným právě pozadím politickým a především ovšem horlivou propagandou některých církevních řádů (jesuitů, ale i piaristů, dominikánů a j.), zasáhl netoliko sousední kraje, jako byly Bavory, alpské země domu rakouského, Uhry (na dnešním Slovensku je v trnavské části arcidiecése ostřihomské 30 kostelů sv. Jana, v diecési Nitranské 15, Spišské 7, Bansko-Bystrické 11, Rožňavské 7, Košické 14 atd.), ale i vzdálenější úkrají, jež s Čechami byla v nějakém styku: Italii, kde v roce svatořečení Janova i později byla vydána celá literatura o něm (Galuzzi, Passi, Gius. Antonio della Purificazione, Don Gabriel Maria da Valenzuola a j.), Belgii, kde dodnes víží se k jeho osobě některé liturgické obřady (v Brugách i jinde), Francii, Holandsko, Španělsko atd. Ba až do krajů zámořských pronikla s neobyčejnou intensitou úcta k tomuto světci, jehož sochy jsou rozesety nad vodami nejen u nás, ale po celé katolické Evropě. Jesuita Florián Bahr ze Slezska vzdělal jeho životopis v jazyce čínském, a v latinské Americe je jeho jméno vedle pražského Jezulátka (jehož kult, původem rovněž z doby barokní, byl podporován spíše, tuším, španělským původem zázračné sošky) nejzvučnějším jménem, které tam zalehlo z Čech. Už 1727 vytištěn v Mexiku první životopis jeho, za kterým následovaly pak početné další literární výtvory prózou i veršem, oslavy výtvarné, kostely, kaple atd. Sv. Jan se stal patronem mexické university, dvě obce i jeden ostrůvek v zálivu kalifornském po něm pojmenovány, a v jižní Americe nacházíme i v zapadlých osadách typické sochy tohoto českého světce. Pokud česká protireformace v kultu národních svatých hledala v duchu své doby oslavu národního jména českého, lze opravdu říci, že v kultu svatojanském dosáhla vrcholu svých snah.

Literatura: Andrade Vincenc de P.: Úcta sv. Jana Nepomuckého v Mexiku (Ordinátní list Pražské arcidiecese, 1895, str. 65—71). — Fr. Krásl: Svatý Prokop, jeho klášter a památka u lidu. (V Praze, 1895.) — Fr. Krásl-J. Ježek: Svatý Vojtěch, druhý biskup pražský, jeho klášter a úcta u lidu. (V Praze 1898). — Fr. Stejskal: Svatý Jan Nepomucký (I. díl: Životopis. Praha 1921, II. díl: Úcta, kanonisace a obrana, Praha 1922). — Jos. Pekař: Tři kapitoly z boje o sv. Jana Nepomuckého. (Praha 1923.) — K. Titz: Sv. Václav v románském světě. (Praha 1929.) — Toupalík Fr. X.: Milostné pražské Jezulátko. (Praha 1929.) — Zd. Kalista: Z legend českého baroka. (Olomouc 1934.) — Zd. Kalista: Národní motiv úcty svatoprokopské a svatoprokopská legenda z r. 1618. (Olomouc 1935.)

Zdeněk Kalista

Český barok výtvarný

VÝTVARNÉ umění v době barokní v zemích českých znamená — mimo českou tabulovou malbu druhé poloviny 14. století — nejvýznamnější podíl našich zemí na umění střední Evropy, zejména ovšem její německé oblasti. Metoda obratného přizpůsobování domácí umělecké činnosti všem vývojovým změnám umění světového v opření tu o umění vlašské, tu nizozemské nebo francouzské, tu německé byla tehdy vystřídána na čas, nejvýrazněji v prvé polovině 18. století, původní tvořivou činností, která vybudovala úpornou kolektivní uměleckou prací Vlachů, Němců i Čechů velikou výtvarnou kulturu, jejíž úžasná plnost, vysoká umělecká i technická úroveň a svérázná stylová forma vytvořily v rámci středoevropském jednu z jeho nejvyšších hodnot.

Tato výtvarná kultura zrodila se podivuhodným způsobem, ale zcela organicky v prostředí, jež bylo po válce třicetileté zdánlivě pro další vývoj domácí vzdělanosti ztraceno, v zemi, jež násilným způsobem byla zbavena všech vzdělaných vrstev a dlouhou válkou ochuzena o hmotné prostředky k hospodářskému ozdravění. Tímto podivuhodným regeneračním činitelem ve smyslu hmotném i duchovním byla tu katolická protireformace, jejíž vášnivé úsilí o změnu v náboženském cítění země bylo podporováno záměrnou politickou činností panovníka a vyšších vrstev společenských v zemi. Namířeno s počátku proti národu, jeho víře a politické i kulturní samostatnosti, proměnilo se toto hnutí za půlstoletí v úrodnou půdu nové domácí vzdělanosti, která se přiznala k starší tradici země, nabyla časem svérázných forem kultury národní a stala se později i zřídlem novodobého obrození národa.

Budování katolické protireformace a habsburské restaurace bylo provázeno v oboru výtvarného umění barokem, stylovou formou, jejíž ideové tendence, tvůrčí zásady a tvarové vyjádření tolik souhlasily s jejich vnitřním duševním napětím a způsobem zevního projevu. Italský barok, zprostředkovaný českým zemím přímou účastí italských stavitelů, malířů a sochařů po caesuře třicetileté války, je tu sice přímým pokračováním italské renaissance 16. století, štěpované stejným způsobem na domácí gotickou tradici, ale splynul daleko více jako kongeniální výraz s projevem jeho objednavatelů a později i s celým duševním i hmotným prostředím země a národa než výlučná renaissance. A právě toto souznění mezi barokní formou uměleckou a duševním obsahem protireformačního katolictví vede i u nás k intensivnímu pěstění baroka, k jeho úžasnému rozvoji a nakonec k jeho úplnému znárodnění v zemi dokonale pokatoličtěné a habsburskému trůnu věrně poddané.

Po hmotné stránce dalo katolictví v českých zemích baroknímu umění skoro neomezené možnosti. Od konce třicetileté války závodí tu kruhy církevní se šlechtou, jejíž bohatství a moc se rovněž zrodily z této války, ve stavební činnosti všech českých zemí a především ovšem v Praze a v předních venkovských městech. Církevní řády budují si honosná sídla, misijní ruch vyvolává stavbu poutních kostelů a nové formy společenského života ve šlechtické vrstvě vedou k moderním palácům v městě a zámkům na venkově. Stoupající zbožnost pokatoličtěného lidu má stále větší potřebu stavění soch světců, mariánských sloupů, polních kaplí a Božích muk, nábožné pouti do ciziny vyvolávají napodobení loretských kostelíků a Božích hrobů. Tato všechna stavitelská činnost nese ovšem v zápětí stejně velikou potřebu plastik, maleb a dekorativní výzdoby stavebních vnitřků a početně ještě bohatších výrobků uměleckého řemesla. Mnohost stává se tu časovým zjevem a stálým podněcovatelem další činnosti, kdežto měřítko stavebních i jiných uměleckých podniků roste úměrně s dobou a přibýváním prostředků, až dosáhne vrcholu v obrovitých konventech, kolejích a skvělých prelaturách klášterů, v nádherných palácích s terasovými zahradami a v rozlehlých skupinách venkovských zámků a parků v první polovici 18. století.

Toto intensivní pěstění církevního a panského umění splývá v jedno s intensivním uměleckým myšlením a stálým rozvojem barokní formy a vede v průběhu jednoho století k vytvoření jednotného stylového projevu, který je zároveň projevem současného života. I nejmenší předmět denní potřeby podléhá tu stejně jako monumentální stavba tvůrčí mocnosti slohové. Tento stav vede sice na konec k úplné vyčerpanosti a zbytnění, ale v době nejvyššího vypětí slohové vůle znamená zároveň nejvyšší dokonalost tvarovou, nejvyšší umělost řemeslnou a nejvyšší průměr umělecké práce v celé zemi.

Všechnu tuto uměleckou činnost usměrňuje od počátku architektura mnohem více, než tomu bylo před tím v renaissanci. Architektonická komposice je tu páteří právě tak pro stavbu jako pro oltářní obraz, nástěnnou malbu, jako pro štukovou nebo kamennou plastickou dekoraci a jako pro všechno

zařízení vnitřku, ať již je provádí kameník, mramorář, zámečník, truhlář, řezbář, intarsista, varhanář, sklenář nebo kovolijec, ale vnucuje svou slohovou vůli i přírodnímu materiálu zahrady a parku a formuje také město jako jednotnou architekturu vyššího druhu. A právě toto usměrnění dodává veškeré tvorbě barokní doby jednotnou fakturu a ráz spontánní činnosti, v níž vůdčí živel není nápadný, nýbrž spíše samozřejmý. Největším výsledkem této mohutnosti slohové je zbarokování gotické a renaissanční Prahy, která byla za půl druhého století proměněna — dík také své nádherné poloze a z toho vyplývající situaci architektonických dominant — v jedno z nejkrásnějších barokních měst střední Evropy. Barokní Praha patří se zbytky Prahy gotické k nejcennějším uměleckým odkazům naší minulosti a tvoří i v mezinárodním pokladu evropské výtvarné kultury významnou položku.

Vývoj barokní architektury v českých zemích jako umění vedoucího dál se v souhlase s rostoucími úkoly a požadavky náboženské i politické propagace a v těsné souvislosti s německými oblastmi rakouskou a bavorsko-franckou v rámci celé střední Evropy. Zprvu jej vytváří přímá účast italských umělců průměrné úrovně, původem hlavně z Lombardie, Piemontu a Friaulska. Jejich zprostředkování pestrého repertoiru místních slohů stavitelských severní Italie bylo pak vystřídáno přímým vlivem uměleckým z Rakouska, kdy se od druhé polovice 17. století uplatňují již také umělci němečtí a čeští. Rostoucí úkoly umělecké a stále stoupající růst umělcovy individuality zrodil pak na počátku 18. století vynikající osobnosti umělecké, které se ujaly vedení domácí produkce. Jejich zásluhou došlo tehdy v českých zemích k přerušení dosavadní závislosti na cizině a k rozvinu samostatného uměleckého tvoření, které znamená v rámci střední Evropy vlastní slohový směr země i architektonickou hodnotu pro mezinárodní barokní umění a označuje se dnes již běžně jako „český" nebo „pražský barok". Toto vyvrcholení stalo se v době, kdy se těžiště baroka definitivně přesunulo z Italie do střední Evropy a kdy Francie jej odmítla jako podklad vlastního tvoření. Střední Evropa ujímá se vedení a velicí umělci, které v tu dobu tato země vydala, dovedou převzíti problémy nedořešené barokem italským a dovésti je originálním způsobem k posledním důsledkům řešení. Jejich úsilí je umožněno také změnou celé situace umělcovy v kulturním prostředí středoevropském. Proti pouhému stavitelství severoitalských podnikatelů podporují zvýšené nároky stavebníků, kleru i šlechticů, k nimž se od začátku 18. století přidružuje i měšťan, osvobození umělcovy individuality v tom smyslu, v jakém se událo již v 16. století v Italii a v 17. století ve Francii; v této době odděluje se definitivně projektant od technického provaděče myšlenky, tvůrčí umělec se stává vedoucí osobností a jeho projekt jako výsledek originálního uměleckého myšlení, vtělený v grafický náčrt a stavební plán, je jediným duševním podkladem stavební činnosti.

Všeobecně takto naznačený vývoj barokní architektury v českých zemích je v podrobnostech určován nekonečnou řadou jmen a do konce 17. století i pestrou směsí slohových směrů. Pro ocenění středoevropského významu českého baroka v architektuře je však třeba se posunouti až skoro ke konci 17. století, kdy vedle výhradného působení stavitelů a stavitelských podnikatelů severoitalských začíná se uplatňovati vliv jižního Německa přinášející změnu v kvalitě architektonické práce a v systému dělení činnosti mezi tvůrce a prováděče. Hlavním střediskem tohoto uměleckého pokroku je Vídeň, kde oba Fischerové z Erlachu, otec Joh. Bernh. (zemřel 1723) a syn Josef Emanuel (zemřel 1742), jakož i soupeř Josefův F. L. Hildebrand (zemřel 1745), přivedli k platnosti na jedné straně konstruktivní pravdivost v architektonické komposici a na druhé straně plastickou malebnost stavební skupiny a dali tak ve střední Evropě místo nejvyšší obrazotvornosti v zápase tvůrčího umělce s hmotou. Vliv vídeňský přináší do zemí českých profesor římské akademie Domenico Martinelli (zemřel 1716), rodem z Luccy a Francesco Caratti (zemřel 1679). V jejich návrzích, hlavně v projektech zámku roudnického a paláce černínského a lobkovického, uplatňuje se architektonická členitost ve stavební hmotě nikoli již podle přejatého schematu, nýbrž na základě uměleckého tvůrčího procesu.

První přímý vliv vyspělého baroka římského přišel k nám teprve činností v Italii naturalisovaného Francouze, rodem z Dijonu, architekta G. B. Matheyho (zemřel 1695). Z Říma povolal jej do Prahy v roce 1673 arcibiskup Jan Bedřich Waldštein a Mathey vytvořil tu ve dvaceti letech pro něho, císařský dvůr a jiné šlechtické stavebníky vynikající stavby palácové a kostelní v Praze i na venkově. Jeho dílo, souvisící částečně s pozdní renaissancí, částečně s raně barokním klasicismem římským, charakterisují hlavně křižovnický kostel (1679—88) a zámek trojský (1679—97), zbudovaný pro hraběte Šternberka. V kostele křižovnickém objevuje se v Praze po prvé křížová centrála s oválným středem, vyvrcholeným kupolí, architektonicky vyjádřená zevně idealisovanou formou krychlového bloku s vykrojenými rohy. Všechna vazba článků této stavby je dokonalá a odvolává se k římským vzorům

nejrůznější provenience. V Troji vzniklo úpravou staršího projektu jakési křížení tradice vlašské s tradicí francouzskou; zejména zahrada je první pokus o zdomácnění osové francouzské disposice parkové u nás. Z ostatních prací Matheyho nové myšlenky přinesly ještě centrální kaple sv. Josefa na Malé straně, arcibiskupský palác na Hradčanech a palác toskánský. Jiné jeho práce byly po jeho smrti dokončeny již pod vlivem vyvíjejícího se slohu méně přísně.

Ve stopách činnosti D. Martinelliho a G. Matheyho rozvíjejí potom v Praze a v Čechách římský sloh ve hmotě i prostorové komposici hlavně architekti A. M. Canevale († 1711), G. B. Alliprandi († před 1721) a P. I. Bayer († 1733). Z jejich děl i staveb té doby ještě anonymních jsou nejdůležitější pro zakotvení a rozvoj římského slohu kostelní stavby v Praze jesuitský chrám sv. Ignáce a kostel Uršulinek, a v přímé linii vývojové piaristický kostel v Litomyšli. Ze světských staveb přináší první vliv francouzského ornamentálního půdorysu pachtovský zámek v Liblicích a samostatně vyvinuté zámkové disposice palác lobkovický v Praze a lovecký zámeček Ohrada u Hluboké.

Zvláštní postavení v této skupině zaujímá však architekt G. Santini zv. Aichl († 1723), největší ingenium mezi architekty českého baroka vedle Kiliána Ignáce Dienzenhoffera. V jeho díle stýká se konservativní tektonické chápání jednak se svérázným stylovým projevem barokně gotického romantismu, jednak s nejvyspělejším myšlením ve snaze vnésti pohyb a vzruch do architektonické komposice v půdorysu i v prostoru. Tendence konservativní vedly jej v mohutné skupině poutního kostela v Mariánské Týnici a obohatily se pod vlivem vídeňským o větší členitost v klášteře a kostele rajhradském, v konventě plasském a zbraslavském i v paláci thunovském v Praze. Návrat duchovního prostředí českého baroka ke středověku a jeho historii dal Santinimu popud k výtvarnému vyjádření této nostalgie. První nesmělé pokusy v Sedlci a Panenských Břežanech vykvetly potom v klášteřích želivském, zbraslavském a kladrubském a nakonec i v kapli sv. Jana na Zelené hoře u Žďáru v bohaté květy originální formy, která přijímá ze středověku tvarové popudy, ale dovede je výsostně zpracovati ve smyslu své doby a zařaditi do velikého systému komposičního. Pohybové tendence v půdorysu a prostoru uplatnil Santini v kapli břežanské, v kapli prelatury plasské a v nejvyšším smyslu v kapli zelenohorské a v zámku Koruně u Chlumce nad Cidl.

Vyvrcholení tohoto rychlého růstu pražského baroka nastává však teprve, když se dostává ve styk s oblastí bavorsko-franckou a se stavitelskou rodinou Dienzenhofferů. Tato rodina, původem z Frank, usazená v Praze asi od 1685 svým členem Kryštofem, dala Praze a českému baroku kolem 1720 geniálního svého člena Kiliána Ignáce († 1752). Tento nejvyšší mistr českého baroka navázal na dílo neznámého mistra ovlivňující celou skupinu architektur v Rakousích a Čechách, v nichž byly po prvé uplatněny guariniovské myšlenky o vytváření prostoru prostupem zborcených stěn obvodových s útvarem klenebním. Tato skupina má své předchůdce ve Vídni v kostele sv. Petra a Maria Treu a v chrámě v Německém Jablonném a svazuje u nás vyspělé architektury zámecké kaple ve Smiřicích a kostelů v Obořišti, v Nové Pace, sv. Kláry v Chebu, sv. Maří Magdaleny v Břevnově až k nejmonumentálnějšímu projevu, chrámu sv. Mikuláše v Praze na Malé straně. Kilián Ignác Dienzenhoffer pokračoval v řešení problémů nadhozených dosud neznámými umělci v těchto dílech a rozvinul po svém až k posledním důsledkům vytvoření neskutečného prostoru hrou ploch a linií. Tím dovršil Kilián Ignác osamostatnění domácího vývoje od cizí tradice a stvořil samostatný místní styl, rovnocenný s ostatní Evropou, jako vědomý pokračovatel Guariniův a jako samostatný slučovatel světové barokní formy s formou klasickou a tím i jako bezděčný předchůdce vrcholného mistra B. Neumanna. Genia ukazuje již úžasná mnohost a myšlenková pestrost díla Dienzenhofferova, v němž církevní stavba převládá. Zásadně má umělecká činnost Kiliána Ignáce dvojí období, období důsledného vytváření neskutečného prostoru a období přísné monumentality se sklonem ke klasicismu.

Zahájiv jako spolupracovník otce Kryštofa vlastní uměleckou práci na kostele sv. Petra a Pavla na Zderaze a samostatně na kostele sv. Jana na Hradčanech, uplatnil jako episodu vliv, který na něho mělo poznání francouzské disposice, v letohrádku hraběte Michny na Novém městě pražském, ale potom projevil úžasnou tvůrčí sílu ve smyslu nového prostorotvorného principu v dlouhé řadě chrámových staveb, do níž patří interieur kostela sv. Bartoloměje na Starém městě, geniálně řešené průčelí chrámu sv. Mikuláše na Malé straně, kostel Maří Magdaleny v Karlových Varech, kostel na Skalce v Praze a další stavby drobného měřítka kostel P. Marie u Alžbětinek, v Nicově, v Počáplech, Wahlstadtu a Odolené Vodě. V této poslední architektuře dosáhl vrcholu hry plochy a linie, podporován ještě rozvlněnou malbou Kubenovou. V druhém období své činnosti, v němž jako hlavní motiv objevuje se jeho sklon ke klasicismu, uplatňuje proti guariniovskému pohybu a prostorové fikci i proti ma-

lebné komposici hmoty přísný smysl tektonický a konstruktivní a soustředěné cítění prostorové. Měřítkem tu nejvýše vyrůstá východní část chrámu sv. Mikuláše na Malé straně, až do dneška dominanta Prahy na levém břehu Vltavy a symbolické pars pro toto dílo české barokní architektury, a k tomuto dílu připínají se další mistrovské činy v chrámu sv. Mikuláše na Starém městě, sv. Karla Boromejského a sv. Kateřiny na Novém městě a kostely po českém venkově v Sepekově, Nepomuku, Hořicích, Dolním Ročově a Přešticích. Z malého počtu světských staveb patří do obou období činnosti Kiliánovy letohrádek hraběte Michny, vlastní vila na Smíchově a nedokončený projekt veliké invalidovny pražské, opírající se v základním rozvrhu o invalidovnu pařížskou.

Vliv myšlenek Kiliána Ignáce Dienzenhoffera na vývoj barokní architektury v celé zemi trval asi od 1730 ještě dlouho po smrti tohoto velikého zakladatele českého slohu a nevykořenilo jej ani opožděné a poměrně robustní české rokoko ani stále hlouběji vnikající klasicismus let 1770tých, ba na venkově vytrval až do konce 18. století a žil v lidovém umění stavitelském až skoro do polovice 19. století.

Chápeme-li český barok vůbec jako výsledek práce kolektivní a do značné míry geniem loci podmíněný a řízený, nebudeme nadřaďovati v českém barokním sochařství a malířství jednotlivé osobnosti celku, aniž ceniti jejich podíl v díle souborném nad míru přípustnou. Vpravdě nelze stavěti nikoho ze sochařů a malířů českého baroka na roveň velikým zjevům 17. a 18. stol. v oblasti baroka jihoevropského a západoevropského a není také možno přikládati k jejich dílu měřítko umění světového. Světovému umění baroknímu dodala naše oblast jen dva výtvarníky, ale tím je sama ztratila pro činnost na své půdě. První z nich byl ryjec Václav Hollar, narozený z českých rodičů v Praze, který opustiv r. 1627 Prahu, aby v Německu doplnil své umělecké vzdělání, splynul umělecky s novým prostředím. Druhý byl Jan Kupecký, portretista světového formátu, narozený v Praze z rodiny českobratrské, která se uchýlila v jeho dětství do Pezinku na Slovensku. Odtud se dostal Kupecký přes Vídeň do Norimberka, kde se usadil jako hledaný portretista. Za tyto ztráty dostalo se zemím českým bohaté náhrady přílivem sochařů a malířů z Italie, Rakous a jižního Německa, kteří splývali s domácím prostředím a přispěli valným dílem k formaci baroka českého. Vyplývalo z povahy barokního umění, že jejich práce se vyvíjela v těsném souručenství s architekturou a že s ní sdílela a řešila z valné části problematiku výtvarnou. Pro český barok je přímo příznačné, že obě sesterská umění architektury, sochařství a malířství, byla vázána na úkoly vzcházející ze spolupráce s ní, více než kdekoliv jinde. Sochařství nenacházelo téměř vůbec úloh mimo rámec architektury, malířství mohlo hledati svou cestu mimo ni jen v několika málo svých druzích.

Sedmnácté století bylo i v sochařství a malířství dobou eklektického tvoření, které sledovalo jen pomalu a oklikami proud vlašského baroka, spějícího k svému vrcholení. Tím více překvapuje, že jsme měli hned v samém počátku tohoto úsilí umělce převyšujícího svým uměním vysoko úroveň nejen umění domácího, nýbrž i celého umění středoevropského. To byl Karel Škréta, malíř obrazů oltářních i závěsných, pracující i o tematice světské v obrazech mravoličných, alegorických a portretu. Umělecký vzestup Škrétův byl podmíněn zvláštním během jeho života. Opustil jako chlapec v době po bitvě na Bílé hoře se svou rodinou Prahu, dorostl ve Freiberku a asi r. 1630 byl poslán na studium do Italie. Byl v Benátkách, v Bologni se vzdělával v skupině malířů italských i cizozemců, kteří potom přispěli vydatně k vývoji barokního umění i k jeho mezinárodnímu rozšíření; pobyl i v Římě. R. 1638 se vrátil do Prahy, kde zahájil plodnou činnost malířskou, trvající až do let sedmdesátých. Škréta, svou dobou malíř velmi ceněný a i po světě známý, byl dlouho přezírán a to vinou prvních historiků českého umění, vyrostlých v ovzduší klasicismu 18. a 19. století. Dnes víme bezpečně, že cenění, jež vyjádřil Škrétův římský soudruh Sandrart ve své Teutsche Akademie (z r. 1675) platí v celém rozsahu a že v Škrétovi dlužno vidět malíře vynikajícího nad úroveň středoevropského umění. Škréta maloval obrazy náboženského a světského obsahu; a to všemi prostředky, kterými vládlo souvěké umění italské, jehož naučení si osvojil nikoliv jako kompilátor, nýbrž jako tvořivý umělec. V Italii poznal důvěrně naturalismus římský, akademismus školy boloňské, postihl tajemství malby temnosvitné i kolorismus škol severoitalských, naučil se živiti svou obrazotvornost představou i studiem skutečnosti. V časných Škrétových dílech (obrazy svatováclavského cyklu v obrazárně zámku na Mělníce) zápasí naturalismus a s ním temnosvitná malířská metoda s pomyslností barokního idealismu, malby světlé a barevné, ale již v letech čtyřicátých došel Škréta k synthesi těchto protichůdných principů. Obraz hlavního oltáře v kostele týnském z r. 1644 zahajuje řadu obrazů rozptýlených po kostelích pražských, v nichž hnědý teplý temnosvit připouští v měkkém osvětlení objemu záření barvy místní i reflektované. Nestejně hodnotné provedení Škrétových obrazů let 50. a 60. bylo zaviněno prací

dílenskou, ale obrazy, které maloval vlastní rukou (na př. Smrt sv. Františka Seraf. z r. 1665 v Strahovské galerii) dokládají, že tvořivá síla Škrétova neumdlela věkem. Jaká schopnost malířského vidění a interpretace byla Škrétovi vlastní, dokládají nejvýmluvněji jeho portrety, mezi nimiž jsou díla úrovně světové (na př. podobizna J. Vitanovského z Vlčkovic z r. 1649 na zámku v Rychnově n. Kn.). I v skupinové podobizně (Rodina brusiče drahokamů v galerii pražské) dosáhl Škréta cíle umělecky vysokého. Mezi sochaři 17. stol. nenajdeme ani jediné osobnosti dosahující úrovně umění Škrétova. Vzestup k práci slohově zralé a umělecky záměrné začal v sochařství teprve na počátku 18. století s rozmachem architektury církevní i světské. Tehdy nastupuje pokolení reagující živě na podněty Berniniho a soudobé skulptury italské. Mezi sochaři bylo něco málo Italů, ale většinou to byli Němci přivábení do Prahy konjunkturou stavební, kameníci a řezbáři, vyšlí z různých dílen cizích; ale i tentokrát osvědčil svou sílu místní genius, který usměrňoval a sceloval práci v proud jednotný, byť nezanikl osobní přízvuk práce. M. V. Jäckel, O. F. Quittainer a Jan Brokoff jsou hlavní jména skupiny, která tvořila základ pražské barokní tradice, jež se rozvila plně již v generaci následující. Syn Janův Ferdinand Maximilian Brokoff a Matyáš Braun jsou zjevy vedoucí. Práce F. M. Brokoffa splývala dlouho s prací dílny otcovy a také jakýsi konservativní rys v jeho díle byl dědictvím dlouhé spolupráce s otcem, avšak na vrcholu svého vývoje dopracoval se mladší Brokoff stylu a formy, jíž se zařadil mezi první sochaře střední Evropy. V Praze vytvořil spolu s otcem velikou část sousoší v památné aleji soch na Karlově mostě, ozdobil skulpturou nejednu stavbu pražskou, nejvýše zaměřil v náhrobku J. V. Vratislava z Mitrovic (1714—16) v kostele sv. Jakuba v Praze. Byl volán do Vídně, která tehdy neměla sochařů úrovně pražské, závěrná díla vytvořil ve Vratislavi, kde se mu dostalo možnosti tesati i v mramoru. Na plošině slohově pokročilejší rozvinulo se pak umění M. Brauna, který přišel do Prahy z okruhu sochařství bavorsko-rakouského, dotvrdiv své učení v Italii. V prvním svém známém díle, v sousoší sv. Luitgardy na Karlově mostě (1710), projevil se již Braun jako vyznavač berniniovské estetiky jak v hybném vývinu skupiny v prostoru, tak ve formě, jíž postoj a gesto, postavy i pohyb draperie jsou mimickými prostředníky dušezpytného záměru. Barokní naturalismus a idealismus, analysa a synthesa formy pojí se tu v nedílný celek slohu, jenž kříží principy plastické se zásadami světelnými a malebnými, odvozenými ze současného malířství a kde rozklad plastické formy zesiluje ilusionistický účin sochy. V sousoší sv. Luitgardy vystoupil Braun jako mistr zralý, avšak jeho umění a jeho styl rozvíjely se v plodné práci dalších let, rozšiřujíce se účastí dílny široce rozvětvené. Sochou sv. Iva pro Karlův most (1711) posunul Braun značně svůj styl směrem k proměně plastické formy k formě malebně ilusivní. Sdružuje pronikavé poznání přírody s vůlí slohu, tvořil Braun od počátku let dvacátých portálové plastiky paláců clam-gallasovského, thunovského a schonbornského, vyzdobil vrtbovskou zahradu celou galerií dekorativních soch, lemoval attiky paláců velkopřevorského a buquoyovského mytologickými a alegorickými figurami. Současně rozvíjela se práce Braunovy dílny i po českém venkově. Před zámkem v Teplicích vztyčil sochami zdobený sloup, v němž uplatnil komposiční princip předstihující zvyklosti dosavadní. A již r. 1712 vstoupil ve styk s hrabětem Šporkem a zahájil práci na výzdobě stavebních podniků v Kuksu cyklem soch Blahoslavenství před špitálem. Oženiv se v Jaroměři, provedl tam náhrobek své tchyně A. Miseliusové (1721), pracoval o výzdobě piaristského kostela v Litomyšli (od r. 1721) zevně i uvnitř. Jeho východočeská dílna zdokonalovala se umělecky pracemi, jež nabyly od r. 1718 v Kuksu velkého rozsahu. Tehdy vznikala řada alegorií Ctností a Neřestí, v nichž se slily živly barokní a klasicistické v celek rokokově hravý a půvabný. Romantická složka Braunova mnohotvárného talentu se pak vybila v duchovních visích kukského Betlemu, kde byl dán kus přírody do služby rozmarné myšlence umělecké. Souběžně s pracemi v Kuksu vyvíjela se práce Braunova v Šporkově Lysé a okolí. V Jaroměři, kde našel na čas svůj druhý domov, vytvořil Braun v letech 1722—29 své nejvýznačnější dílo monumentální, sloup Neposkvrněného početí, v němž architektura a plastika srostly v nedílný celek církevního pomníku a dekorativního monumentu v prostoru náměstí. Pražská dílna Braunova, zasahující svou činností i na venkov, byla zaměstnána na sklonku let dvacátých pracemi o výzdobě královské zahrady, dovršené r. 1734 sousošími Dne a Noci, v nichž soustředil Braun všechen zřetel na složité, formálně i výrazově záměrné prokomponování skupin a bděl nad kamenickým provedením výrazné modelace tělesné. Jako Brokoff upozornil na sebe i Braun v pozdních letech své činnosti Drážďany a Vídeň, kde se mu dostalo zakázek umělecky náročných. Pro hrad pražský tesal v mramoru sochu Karla VI., později přenesenou do Laxenburka, byl volán do Vídně k poradám a spolupráci o úkolech sochařských, ale Prahy, jíž vtiskl spolu s Brokoffem ráz metropole sochařské, do své smrti neopustil.

Čilá činnost stavební v první polovině 18. století podporovala neobyčejně rozkvět barokní skulptury v zemích českých. Nebylo téměř místa, které by nebylo mělo své sochaře a tehdy i Morava vyrazila vpřed prací, která se odštěpila od tradice vídeňské, s níž byla Morava v daleko těsnějším spojení uměleckém než s Prahou. V osobě J. A. Fritsche se dostalo Moravě osobnosti, která vnesla do českého baroka rys klasicismu, jenž se uplatňoval v Čechách teprve po krátké episodě rokokové v práci rodiny Platzerů, s nimiž české sochařství barokní kleslo se své bývalé výše do úrovně řemesla.
Vzestupu a rozmachu sochařství na počátku 18. století odpovídá i náhlý rozkvět malířství v době okolo r. 1700. Sem zasáhl sice Rakušan M. V. Halwachs jako duch podnětný, avšak další vývoj byl nesen prací malířů domácích, z nichž žádný nebyl v Italii ani v cizině bližší. Z nevalně vysoké úrovně malířství pražského vyrazil již na sklonku 17. století Petr Brandl jako osobnost tvořivě nadaná. Práce Brandlových počátků a jeho časný vývoj uniká ještě našemu poznání, ale v polovině 90. let se jeví ve svých vlastních podobiznách jako umělec zralý, jenž nebyl nijak za svým později světově slavným krajanem Kupeckým. Oltářní obrazy Vidění sv. Terezie (1697) v kostele sv. Josefa na Malé straně dokládá svou dokonale skloubenou komposicí, plynnou, o měkký šerosvit opřenou malbou, že tu nastoupil malíř, usilující o vysoký cíl. Pod vlivem Halwachsovým oddal se potom Brandl kontrastní temnosvitné malbě, jíž prováděl oltářní obrazy v Praze i po venkově. Vrcholu svého vývoje dosáhl v době, kdy maloval serii oltářních obrazů pro kostel kláštera břevnovského (po r. 1719) a kdy byl zaměstnáván hrabětem F. J. Černínem, pro jehož pražský palác namaloval své největší plátno Josef Egyptský. Je to rozlehlá komposice, v níž krajinný prostor, architektura a figury se pojí v ústrojný celek obrazu epického, pohnutého dynamikou vrcholného baroka. V díle tom zaměřil Brandl již také k uvolnění formy z vazby temnosvitem, naplniv prostor skutečnou atmosférou, prostoupenou jasným denním světlem. Další stupeň v tomto pozdním vývoji Brandlově značí oltářní obraz Klanění tří králů (1727) v zámecké kapli ve Smiřicích, ve kterém barva a světlo nabyly již zcela vrchu nad všemi ostatními prostředky výtvarnými. Další činnost Brandlova jeví sice mnohé zvraty i jisté ochabování umělecké, ale i tu, hlavně v portretech, je ještě nemálo děl mistrovských. V souhrnu svého díla representuje Brandl umělce vrcholně barokního typu, který může býti postaven na roveň kterémukoliv malíři střední Evropy této doby. Se Škrétou a Reinerem tvoří trojici pilířů, nesoucích malířství českého baroka v rozpětí celého století.
Stavební ruch v Praze i po venkově vyvolal již na sklonku 17. století rozsáhlou činnost v oboru nástropní a nástěnné malby a tehdy přecházela práce ve fresku z rukou cizinců do rukou malířů domácích. Pozzovskou perspektivní konstrukci obrazu nástropního přinesl do Čech Bavor J. F. Hiebel, avšak s Pražanem V. V. Reinerem octl se v čele pražských dekoratérů prostorů chrámových malíř, který naplnil systém živou formou malířskou. Zprvu maloval Reiner obrazy bitevní, krajiny, obrazy zvířecí, avšak až na jeden bitevní obraz (stát. sbírka starého umění v Praze) neznáme bezpečně nic, co Reiner tvořil do svých třicátých let, a nevíme také, kde si osvojil techniku freska, v níž vystoupil r. 1718 jako zralý umělec. Tehdy namaloval na schodištní strop černínského paláce v Praze veliké fresko Zápas gigantů, v němž překonal vzrušenou komposicí, smělou kresbou figur, barevným rozvrhem i silou prostorové a tělesné iluse vše, co bylo dotud v Praze vytvořeno od dob Godinových. Síla invence i komposiční odvaha vyrostly pak ve výzdobě kopule kostela křižovnického, kterou pokrýval od r. 1723 hybným a figurami bohatým freskem Posledního soudu. Tu již počal ceniti ilusivní výkonnost světla a barvy, odpoutané od barev místních, avšak teprve v dalších pracích směřoval k odhmotňování tělesných tvarů v prostoru prostoupeném vzduchem a světlem. Obraz na klenbě špitálního kostela v Duchcově značí další pokrok v tomto směru, avšak teprve při práci o výzdobě kaple Hochbergů při kostele sv. Vincence ve Vratislavi (1725) opustil zahnědlý kolorit a usiloval o zvýšení prostorové iluse barvami jasnějšími a čistšími. Zároveň směřoval k vytříbení a zušlechtění svých figur v proporci, posici těla i posuncích údů. K vrcholu svého vývoje spěl Reiner v klenební malbě kostela sv. Jana Nepomuckého na Hradčanech (1727) a v kapli sv. Viléma (1729), která jediná zachovala Reinerovo umění dobou téměř neporušené a neposkvrněné zásahy opravných rukou. Práce v kostele sv. Jana Nep. připoutala Reinera k Dienzenhofferovi, s nímž pracoval na výzdobě kostela sv. Tomáše v Praze a jemuž zdobil i jeho letohrádek. R. 1731 maloval freska v kostele sv. Bartoloměje, v l. 1733-34 pracoval v kostele sv. Jiljí. Leccos z pozdního díla Reinerova vzalo za své nebo bylo pokaženo restauracemi, tak zejména freska v kostele sv. Kateřiny v Praze (1741), v nichž vyvrcholilo prostorovou konstrukcí Reinerovo umění. Poslední svůj cyklus, malby v prelatuře kláštera Zbraslavského, líčící historii kláštera, Reiner nedokončil. V nich dotkl se již malíř pozdně barokního principu ilusionistického.

K posledním důsledkům pozdně barokního ilusionismu Reiner nedospěl. Dosažení tohoto cíle bylo vyhrazeno pokolení mladšímu, které se přimklo k umění benátskému. V něm však již nebylo duchů vynikajících nad průměr dobový. Slezan F. X. Balko a J. Kracker, tvůrci fresek v kostele sv. Mikuláše na Malé straně, přinesli po polovině 18. století do Prahy umění tohoto druhu, aniž mohli již vzpružiti ochabující tvořivost barokního malířství pražského, které klesalo nezadržitelně se své bývalé výše.

Literatura: Přehled vývoje barokního výtvarného umění v Čechách a bibliografii k němu podávají v příslušných kapitolách A. Matějček v Dějepise umění V. (1932) a pak A. Matějček a E. Poche v Československé vlastivědě VIII. (1935). Pro poznání duševního prostředí tehdejší doby vedle Denisových Čech po Bílé hoře a Pekařovy Bílé hory viz zejména knížku A. Nováka: Praha barokní (1915, nové vyd. 1938). O literatuře, týkající se baroka v písemnictví, hudbě a výtvarnictví, srovnej hlavně referáty A. Nováka v Naší vědě XVI. (1935) a Zdeňka Kalisty v Čes. Časopise historickém XLI. (1935). — O barokním umění výtvarném klasické doby poučují hlavně tyto monografie: H. Schmerber: Beiträge zur Geschichte der Familie Dienzenhoffer (1903). — O. Stefan: Příspěvky k dějinám čs. barokní architektury (Památky Archaeologické XXXV. 1927). — J. J. Morper: Der Prager Architekt J. B. Mathey (Münchener Jahrbuch 1927). — Zd. Wirth: Barokní gotika (1908). - O. Pollak: J. und F. M. Brokoff (1910). - G. Pazaurek: Fr. Ant. von Sporck (1901) — V. V. Štech: Pražská barokní plastika (1935). Novější badání je uloženo v článcích O. Blažíčka, Vl. Denkštejna, A Matějčka, L. Mathona, Vl. Novotného, E. Poche, J. Políka, V. Richtera, St. Sochora, O. Stefana, V. Štecha, V. Wagnera a Zd. Wirtha v Památkách Archaeologických (1910—35) a v Umění ročník I.—XI.

Antonín Matějček a Zdeněk Wirth

Rozmach českého skla

VÝRAZNÝM plodem českého uměleckého baroka, který jméno Čech zanesl daleko do šírého světa, jest výrobek uměleckého průmyslu, který vlastní práci výtvarné stojí zvlášť blízko, české sklo. Přírodní dary země bohaté na lesy i vhodný kámen, hospodářské snahy vrchností a jejich porozumění pro výtvarnou práci tohoto druhu byly vedle jiných okolností základními podmínkami, které v této době skláři umožnily, aby s nebývalým zdarem rozvinul své dílo.

V dějinách uměleckého průmyslu jest název „české sklo" uzavřeným pojmem, který označuje druh, nikoliv vždy původ výrobku. Známe i jiná obdobná označení, která shrnují v sobě nejen rozdílnost v složení skelné hmoty, nýbrž i v uměleckém zpracování a zhruba i v původu a zároveň vyjadřují široké období vývoje umělecky zpracovaného skla. Milovník tohoto ušlechtilého tovaru zná sklo benátské, líbezný květ renesance jižně od Alp a vrcholný projev uměleckého zpracování skla sodného. Hlavním střediskem jeho výroby byl ostrov Murano u Benátek. Hmotnou svou podstatou je toto sklo křemičitan sodno-vápenatý, hlavními surovinami při jeho výrobě býval písek z lagun nebo z Istrie a popel mořských rostlin. Většinou bývalo dohotoveno hned v huti, jen zřídka dále zušlechťováno. V 16. a zčásti i v 17. století ovládalo suverénně celý tehdejší vznešený svět svým vzdušným kouzlem, které bývalo leckdy stupňováno jemným nitkovým anebo síťovým dekorem, plně odpovídajícím uměleckému vkusu doby. Severně od Alp bylo od středověku vyráběno těžké sklo lesní, zvané také někdy německým, které zdaleka nedosahovalo ani čirosti a jemnosti, ani umělecké dokonalosti skla benátského. Vyráběno bylo z křemene nebo z písku, jaký byl po ruce, a z popelu lesních stromů, zejména buku. Z tohoto „lesního skla" vyrůstá v českých zemích pozvolna od začátku 17. stol. postupným zdokonalováním skelné hmoty a zaváděním nové techniky zušlechťovací výtvor nový a svérázný, české sklo křišťálové, které své předchůdce pak postupně překonává a zcela zatlačuje se světového trhu.

Jeho historie jest nejen výrazným obdobím ve vývoji sklářství vůbec, nýbrž i zajímavou kapitolou v dějinách světového hospodářství. Českým sklem křišťálovým, nebo krátce českým sklem v tomto nejužším smyslu nazýváme čiré, tvrdé, těžké sklo, složením draselno-vápenaté, které svým masivním tvarem a zejména řezanou a broušenou výzdobou zvlášť hovělo tehdejšímu baroknímu vkusu. Na jeho vzniku a rozvoji spolupůsobila složitá souhra několika činitelů rozličného druhu. Světová obliba i rozšíření českého skla počíná v druhé polovici 17. století; od poloviny věku 18. nastává zprvu pozvolný ústup, pak rychlý jeho úpadek. Ačkoli následující kulturní údobí přinášejí užívání nových sklářských surovin i barev a svérázná pojetí výtvarná, přece není tu již protiv materiálem, formou i uměleckou technikou tak vyhraněných, jako bylo sklo benátské a české pro renesanci a barok. Nejúspěšnějším dědicem českého skla se pak stává měkčí sklo olovnaté, anglický křišťál, překonávající český křišťál

zejména větším leskem a lomem světelných paprsků. S hlediska provenience jest českým sklem ovšem každé sklo, které bylo kdy vyrobeno v zemích českých. Tyto země již před vznikem českého křišťálu, zejména však potom až do dneška byly a jsou oblastí vysoké sklářské kultury, pramenící z domácích kořenů, avšak zaměřené na vývoz. Jelikož české křišťálové sklo vyrostlo z domácích kořenů a jest především článkem ve vývoji všeho sklářství českého, jest proto nutno je zařaditi do časově širšího obrazu vývoje domácího.

V českých zemích nalézáme sklo již v pravěkých vykopávkách všech kultur, zejména laténské, o sklářství ve středověku máme již zprávy písemné, avšak jen zcela ojedinělé a kusé. Mnohdy jen jména místní jsou skoupým svědectvím o sklárnách dávno zaniklých. O malovaných sklech okenních slyšíme již ve století 13., sklářské huti v Čechách máme však bezpečně doloženy až od začátku století následujícího. Počet jejich roste ve století 15., celkem však víme o středověkém sklářství a o domácím skle u nás jen velmi málo. Jisto jest, že užívání skla, zejména v oknech chrámových a v příbytcích zámožných obyvatel se šíří v době Karla IV. i později. Důkazem toho mimo jiné jest i založení bratrstva malířů a sklenářů v Praze r. 1348 a jistě i známé pochvalné svědectví Eneáše Sylvia Piccolominiho, později Papeže Pia II. v jeho českých dějinách z r. 1458.
Obecný vzrůst zájmu o věci tohoto světa, který přináší doba renesanční, především však rostoucí úbytek roční renty, pramenící z trvalého poklesu kupní hodnoty peněz, přiváděl od počátku novověku také českou šlechtu k nebývalé činnosti hospodářské jak v oblasti zemědělské (na př. rybnikářství), tak průmyslové (vaření piva, dolování, železářství). Toto industrialisační úsilí, vzrůstající zámožnost, touha po přepychu a tím i obliba skla i v širších vrstvách, zejména však na staletí nevyčerpatelné lesní bohatství země a hojnost prahorní suroviny i jiné příznivé okolnosti umožnily již v 16. věku mocný rozvoj sklářství v českých zemích. Tento rozvoj byl nesen od počátku století celkem nemnoha rodinami přistěhovalými z německého severu i západu. Friedrichové, Schürerové, Wanderové, Preusslerové byli mimo jiné z nejvýznamnějších sklářských dynastií, jež se udržují leckdy zhruba až k polovici 18. století. Jelikož jejich práce byla pokládána za umění a hospodářský jejich úkol byl vysoko ceněn, dostávalo se jim rozsáhlých výsad, ba někteří z nich tehda i v dobách pozdějších byli uvedeni i do stavu šlechtického, jako na př. Pavel Schürer r. 1592. Zvlášť příznivé podmínky i vlídné přijetí, které tito kolonisté zde nacházeli, velký počet dětí, které se z valné části stávaly dědici zaměstnání a zručnosti i strážci výrobních tajemství svých otců, vedly pak v tomto i následujícím věku k zakládání nových a nových hutí ve všech zemích koruny České. Kdežto ve století 14. napočítáno bylo v Čechách jen asi 4—6 skláren, v stol. následujícím 6—8, zjištěno bylo ve století 16. nejméně 34 sklářských hutí a počet jejich do konce století 18. se pak více než zdvojnásobil. Rozvoj hornictví a hutnictví v 16. století zejména v Krušných horách, které stejně jako sklářství bylo velkým spotřebitelem dřeva, jehož cena rychle stoupala, způsobil na čas obavy o vyčerpání tohoto bohatství a r. 1570 dokonce i zákaz skláren na panstvích komorních. Avšak ani tento zákrok, ani jiné pozdější neohrozily v podstatě nadlouho mocný rozvoj starého sklářství.
Přes rostoucí rozsah sklářské výroby v 16. stol. sklo vyráběné v domácích hutích, ač si již v této době patrně začalo razit cestu za hranice českého státu, se v podstatě nikterak nelišilo ani hmotou a tvarem, ani dekorem od ostatního skla středoevropského. Bylo to zmíněné již sklo lesní neboli horské. Ačkoliv bylo někdy barveno, diamantem rýsováno nebo malováno za studena a od polovice 16. století zejména s oblibou zdobeno barvou emailovou, která kryla zčásti jeho nazelenalý nebo nahnědlý odstín, leckdy též bubliny a kazy, přece zdaleka nemohlo soutěžiti s jemnou až rafinovanou krásou hmotné podstaty i uměleckého zpracování výrobku benátského. Proto i vznešení Čechové kupovali sklo benátské a domácí skláři se marně pokoušeli je napodobit, neboť jejich tvrdá a těžká surovina nedovolovala rozvinouti právě nejpříznačnější půvaby jižního výtvoru.
Za vlády císaře Rudolfa II. na přelomu století 16. a 17. se stala Praha po druhé od doby lucemburské nejen politickou metropolí říše římské, nýbrž i jedním z nejvýznamnějších kulturních středisek Evropy. Ze známých zálib panovníkových bralo hojný užitek i umění a řemeslo, neboť do Prahy vedle různých alchymistů, astrologů i dobrodruhů se sešla i vynikající mezinárodní společnost umělecká, zejména vlašská, nizozemská i německá. Krátká doba rozkvětu vystřídána byla pak dlouhými lety válek a pustošení, umělecké poklady byly rozchváceny a většina umělců se rozešla. Pro umělecké řemeslo a zejména sklářství nebyla však doba rudolfinská episodou. Při dvoře Rudolfově byli i četní

brusiči a řezači polodrahokamů, zejména křišťálu, z nichž Vlaši Miseroni byli nejvýznamnější, a umění to mělo na Turnovsku i svou tradici domácí, opírající se o naleziště českých granátů. Jednomu z těchto dvorských řezáčů, Kašparu Lehmannovi, bývá přičítána zásluha v dějinách uměleckého skla jistě epochální, že techniku řezání křišťálu přenesl na sklo. Lehmann nebyl jistě první, kdo přiložil rycí kolečko a brus od vzácného kamene a zejména skla přirozeného, křišťálu, ke sklu umělému a nelze ho proto nazvati vynálezcem řezby ve skle. Řezané sklo vynikající umělecké dokonalosti známe již z antiky a lze soudit, že myšlenka ta i před Lehmannem nebyla zcela mrtvá. Jest však jisto, že Lehmann ji umělecky velmi úspěšně uplatnil a že řezba a broušení skla se pak šíří v zemích českých a odtud i za hranice.

Třicetiletá válka našemu sklářství, skrytému na okraji hlubokých lesů, valných škod nezpůsobila, i když zavinila zánik některých hutí. Od poloviny 17. století roste počet skláren, kolonisace lesnatých končin pokračuje a šíří se i řezba a broušení domácího skla, které svou tvrdostí a hmotností bylo daleko vhodnější pro tento zušlechťovací pochod než měkké a tenkostěnné sklo benátské. Skláři-umělci sami, podporováni leckdy svou uměnímilovnou vrchností, zaujati byli nyní ještě více než dosud úsilím, dodati svému výrobku vhodným mísením známých svých surovin i nových přísad oné čirosti, jasnosti a lesku, které vyznačovaly nejen sklo benátské, nýbrž i křišťálový kámen sám. Byla to ještě doba alchymie a dály se pokusy na mnoha stranách. Úsilí toto bylo posléze korunováno plným úspěchem. V pramenech i literatuře najdeme několik zmínek o vynálezcích skla křišťálového, které bylo zváno též křídovým. (Od dnešního t. zv. křídového skla byl to však výrobek podstatně odlišný.) Tak na př. býval vynález ten přičítán Michalu Müllerovi, který prý toto sklo první vyráběl od r. 1683 na huti Janouškově čili helmbašské u Vimperka na Šumavě, nověji zase Francouzi Louis le Vasseur D'Ossimont na buquoyské huti novohradské v jižních Čechách rovněž počátkem let osmdesátých. Avšak již r. 1679 mluví Balbín jako očitý svědek o křišťálovém skle kounicovském z huti v Novém Zámku a i odjinud slyšíme v těch dobách o skle bílém, lépe řečeno bezbarvém. Nelze proto vynález křídového skla českého bezpečně přiřknouti nikomu, neboť běželo tu o pozvolné a většinou patrně navzájem nezávislé zdokonalování skelné hmoty, jež v této době plně dosáhlo svého cíle. Od začátku osmdesátých let 17. století se výroba křídového skla křišťálového šíří a tím jest dána jedna z nejzákladnějších podmínek světového rozmachu českého skla.

Broušené, leštěné a řezané sklo křišťálové vzniká zhruba vylíčeným napodobením zušlechťovaného kamene přírodního. Jako náhražka, cenou přístupná i méně zámožnému, dochází záhy velké obliby a velkého rozšíření v době barokní, která neméně než předchozí údobí renesanční milovala nádheru, jejíž umění bylo však společenštější a po této stránce více diferencováno než umění renesanční, připjaté více k tvůrčím jedincům. Záhy však ztrácí české křišťálové sklo povahu surogátu, snad nejzajímavějšího v našich novodobých dějinách, a vyvíjí se samostatně, stávajíc se výraznou etapou a východiskem v dějinách sklářství zejména uměleckého. Novými zušlechťovacími technikami odstraněny byly nejen bývalé povrchové vady, nýbrž odkryty dosud utajené krásy skelné hmoty, zejména nová hra lámajícího se světla a jeho známé vlastnosti: čirost, průhlednost nebo povrchový lesk, byly nově využity. Svým těžkým hmotným půvabem, který byl zvýšen řezbou a broušením barokního slohu, dávalo české sklo své době vše, co od něho mohla žádat. Jeho vítězství, podporované současně některými činiteli hospodářské povahy, bylo za nedlouhou dobu úplné. Podléhá mu sklo benátské a ustupuje i malba na skle, která byla tak příznačná pro středoevropské sklo doby předchozí a která se opět plněji uplatnila až v dobách úpadku.

Stará výroba sklářská na rozdíl od cechovní práce řemeslné nebyla nikterak reglementovaná a již v povaze své měla jistý prvek dynamický, protože průběhem staletí musila putovat za svými surovinami, zejména dřívím. Jakmile huť pohltila velký komplex lesní ve svém okolí, zanikla, jelikož doprava dříví bývala nesnadná. Výroba však bývala začasté přenesena jinam, hlouběji do horských lesů, jejichž bohatství u nás v 17. století ještě nadlouho nebylo ohroženo. Neobyčejně četné mužské potomstvo sklářů, osvobozené později od vojenské služby, zůstávalo většinou věrno práci svých otců a proto počet osob pracujících se sklem poměrně rychle rostl. Leckdy vytvořila huť kolem sebe osadu, která se udržela i po jejím zániku. Takové vesnice, pokud je neživila huť, žily někde z práce zemědělské, pokud to ovšem skoupá horská půda dovolovala, jinde však převážně z rafinace skla. Proces dělby práce mezi vlastní výrobou hutní a prací zušlechťovací, malováním, zlacením, zejména pak broušením a řezáním skla, se během 17. století zvlášť ostře vyvinul v končině na sever od České Lípy, na panství sloupském hraběte Hroznaty z Kokořova a na panství českokamenickém hrabat Kinských, kde máme

sklářskou výrobu doloženu již od první polovice 15. století. O rozvoji těchto uměleckých řemesel svědčí příznačně již to, že se se souhlasem vrchností organisují cechovně hned v 17. století v několika nevelkých obcích těchto panství: 1669 v Chřibské, 1683 v Polevsku a Falknově, 1694 v Kamenickém Šenově. Významnou úlohu hrál v tomto vývoji starobylý český rod Kinských ze Vchynic, který, r. 1710 nabyl i panství sloupského, a z něho zejména hrabě Josef Jan Maxmilián ve století osmnáctém. Kinští nejen že svým poddaným sklářům poskytovali ochranu i svobody, nýbrž i sami rozvoj vší sklářské práce iniciativně, velkoryse a účinně podporovali, jak na svých panstvích, tak svým mocným vlivem v zemi vůbec. Později také sami podnikali. Příkladem jejich péče jest i úspěšná vnitřní kolonisace panství, zejména vybudování městečka Boru (Haida), jež se pak v 18. století vyvinulo v nejvýznamnější středisko světového obchodu s českým sklem.
Ačkoliv nemáme ani přibližných dat o tehdejším sklářství v českém státě, víme celkem bezpečně, že všestranný jeho rozvoj pokračuje po celé 16. a 17. století (s přestávkou války třicetileté) jak co do množství, tak co do jakosti. Lze proto soudit, že uvedené okolnosti vedly v našich, válkou hrubě vylidněných a ochuzených zemích k nadvýrobě skla dobré jakosti a svérázného provedení i dekoru. Nepřekvapuje pak, že z řad sklářů, kteří dotud nebyli živlem zcela pevně usedlým, vyšli v druhé polovici 17. století odvážnější jednotlivci za hranice své země, aby tam zpeněžili domácí tovar. Ačkoliv podrobné zprávy o rozsáhlém exportu českého skla máme až z osmdesátých let 17. století, můžeme jeho počátky klásti již do desítiletí předchozích. Panství sloupské a českokamenické bylo nejvýznamnější, ač ne jediné východisko tohoto vývozu. Obchodníci se sklem obcházeli nejprve jen s krosnou, trakařem nebo károu, brzo však i s celým povozem (o prvním čteme r. 1686) a na konec jezdily se sklem celé formanské karavany. První jejich cesty vedly do států německých a zemí habsburských, pak dále na všechny strany světa až k mořím, která se jim však nestala překážkou. Nad jiné zajímavý dokument o počátcích obchodu s českým sklem máme zachován v nevelkém cestovním deníku Jiřího Fr. Kreybicha, vyučeného řezáče z Kamenického Šenova (*1662, † 1736), který v letech 1682 až 1721 podnikl celkem 30 velkých obchodních cest, na nichž poznal evropský kontinent od Moskvy do Londýna a od Stokholmu až k Cařihradu.
Ve svých počátcích byl to obchod podomní. Obchodník vyhledával sám spotřebitele, býval opatřen i řezačským náčiním a bylo-li třeba, dal své umění do služeb místním zálibám. Odcházel z jara a na zimu se vracel domů do Čech, aby sám nakoupil, pracoval a připravil se na další cestu. Tento způsob obchodu ani později nezanikl a jako přežitek se udržel u nás v postavičkách podomních sklenářů a na Slovensku sklinkářů až do našich dnů. V druhé pol. 17. století se nám však jeví podomní obchod s českým sklem jako východisko rozmachu světového. Nemáme téměř soudobých líčení tohoto prvního, pokusného stadia zahraničního obchodu s českým sklem, avšak obrázek jeho lze si zhruba utvořiti ze zpráv i z vývoje pozdějšího. Čeští obchodníci se sklem nacházeli jistě od počátku skoro všude, kam přišli, téměř hlad po svém výrobku. Přes nejrůznější a jistě nemalé překážky, jakými byly zejména špatné komunikace, množství různých cel a mýt na cestách a libovůle při jejich vybírání, nebezpečí válečná a jiná, končila většina jejich cest s plným zdarem. Jejich zboží bylo lecčíms nové a svérázné. Materiálem, formou i výzdobou hovělo všestranně dobovému vkusu a zároveň bylo levné. Kreybich vypráví příznačnou historku. Když přijel r. 1688 do Londýna, neprodal s počátku po šest neděl nic, neboť ve městě prý bylo 6 hutí a ty vyráběly sklo lepší, než bylo jeho. České sklo bylo však ryté a malované a takové se sem ještě nedostalo a jakmile si je koupili u královského dvora, sklo šlo na dračku.
Proto již velmi záhy se obchod českým sklem zdokonaluje a rozšiřuje a lze říci, že přechází do druhého svého stadia. Obchodník nemusí již vyhledávat spotřebitele přímo, nýbrž nabízí své zboží v cizím městě na trhu, nebo v krámu, který na krátký čas si najal, a jakmile všechnu svou zásobu zpeněží, vrací se domů. Tak prodával již Kreybich. Zároveň obchodníci pronikají dále na východ i západ a již r. 1691 se s nimi setkáváme v Cadizu, kolem r. 1700 v Lisabonu a Oportu. Bohaté tehdy státy Pyrenejského poloostrova se stávají pak jejich nejvýznamnějším odbytištěm a tamní přístavy východiskem nových výbojů.
Pobyt obchodníků ve světových přístavech objevil jim nové, velké obzory a možnosti, na které však nedostačovaly ani síly ani prostředky jednotlivcovy. Obchodníci se již dříve někdy na cesty sdružovali i vzájemně si různě pomáhali. K využití těchto nových možností bylo však třeba, aby v daleké cizině zakotvili trvale, vším potřebným zbožím se s dostatek opatřili a různé úkoly a práce si vzájemně pevně rozdělili. Tak vznikly sklářské obchodní kompanie se stálými sklady v cizích, zejména

přístavních městech, sdružující svérázně kapitál a práci svých společníků. Jimi starý obchod českým sklem vstupuje do svého vrcholného stadia. Ačkoliv smlouvy těchto společností se nám zachovaly až z druhé polovice 18. století, lze jejich počátky klásti nejméně již do let třicátých. Život jejich pak trval více než sto let. Sklářské kompanie vznikly vlastně organickým diferencováním podomního a tržního obchodu předchozích desetiletí v několik složek. Za svůj úspěch vděčí také především průkopnickému úsilí a bohatým zkušenostem svých předchůdců. Ti na svých dalekých cestách nejen poznali nejrůznější kraje a národy, jejich hmotnou úroveň, potřeby i záliby, nýbrž zároveň si zvykali na námahu a odříkání i zdokonalovali se ve vytrvalosti, přizpůsobivosti, obchodní podnikavosti a vynalézavosti. Zvlášť bohaté zkušenosti si však odnášeli z obchodních středisek a přístavů, kde tito skromní synové českých horských lesů poznali vrchol tehdejší techniky i umění obchodního.
Ačkoliv nelze podceňovati mnohostrannou osobní zdatnost obchodníků i sklářů z Čech, nelze nepřipomenouti zároveň ani významné skutečnosti, na domácích poměrech nezávislé, českému sklu však zvlášť příznivé, bez nichž bychom si sotva dovedli představit jeho světový rozmach. Byla to především jistě obecná změna vkusu. Všimli jsme si již, že české sklo svou podstatou i výzdobou lépe hovělo baroknímu vkusu, než renesanční sklo benátské, které do té doby suverénně vládlo v kulturním světě. Benátské sklo průběhem 17. století vyšlo zcela z obliby a jeho dědicem a zbožím módním se stalo sklo české. V těch dobách dozrává však také hospodářský úpadek Benátek a klesá vůbec význam obchodu v oblasti Středozemního moře. Jisto jest, že této příznivé okolnosti dovedli plně využíti jak čeští skláři, tak i obchodníci. Ačkoliv obchod s českým sklem pronikl hluboko do Ruska i do blízkého Orientu, přece největšího úspěchu dosáhl na pobřeží atlantském, zejména v přístavech španělských, portugalských a holandských. O nevýhodách obchodních cest v oblasti Středozemního moře i o tom, jak dobře si jich byli čeští obchodníci vědomi, svědčí stručně mladší sice, avšak pro celou tuto dobu příznačná anketa sklářských expertů v Boru z r. 1771, uspořádaná vládou, která se bez úspěchu snažila přiměti vývozce z Čech, aby svůj obchod na západ vedli přes habsburský Terst a nikoliv, jako dosud, přes cizí Hamburk.
Zápas mezi benátským a českým sklem jest jistě po mnohé stránce zajímavou kapitolou dějin hospodářských i kulturních, kterou však zde nelze podrobně rozváděti. Jest jisto, že sláva muranských hutí již v první třetině století 18. byla pohaslá, benátské sklo zatlačeno tehdy se všech světových trhů a český výrobek vnikal i do samých Benátek. O zoufalém, avšak marném úsilí Benátčanů zadržeti katastrofální úpadek svého kdysi slavného umění, svědčí mimo jiné několik dekretů benátské rady z dvacátých let 18. století, které pod nejpřísnějšími tresty zakazovaly „skandální a škodlivý" dovoz cizího skla a hledaly cesty k nápravě. Z téže doby máme též zaznamenánu episodu zvlášť příznačnou. Technika výroby i zdobení skla byly vždy tajemství přísně střežené a průmyslová špionáž bývala proto v tomto oboru zbraní nezřídka užívanou. Tak benátské sklo bývalo horlivě napodobováno, a pokud se nepodařilo cizím sklářům vetříti se přímo do benátských hutí (zdařilo se to na př. českému skláři J. K. Kittlovi v době úpadku Benátek), byli aspoň lákáni vlastí skláři za Alpy. V první polovici 18. věku byla však situace obrácená. Víme, že od r. 1727 pracoval po tři léta zkušený muranský sklář Giuseppe Briati patrně se souhlasem, ne-li na rozkaz své vlády v některé sklárně v okolí Prahy. R. 1730 se vrátil s českými dělníky na Murano, aby tam v nové huti vyráběl křišťálové sklo po českém způsobu. Přes všechnu podporu své vlády i leckteré úspěchy, jejichž doklady najdeme dodnes ve sbírce českého skla v museu muranském, se výroba českého skla pro různé příčiny, tkvící v přirozené rozdílnosti povahy materiálu i výrobců, na jihu trvale neujala a pokus Briatiho nevrátil benátskému sklu bývalou jeho slávu.
Jako bylo české sklo ve vývoji sklářství zjevem svérázně vyhraněným, tak i sklářské kompanie nemají v dějinách světového obchodu ani přímého vzoru ani žádné obdoby z příbuzných forem moderních. Zčásti vyrostly jistě z kořenů domácích, jak jsme se je zde zhruba pokusili naznačit, zčásti však tu sklářští obchodníci použili jistě i leckterých zkušeností a prvků, které našli na svých cestách cizinou. Podrobněji známe na základě zpráv domácích jen život kompanií španělských, portugalských a holandských, o kompaniích ostatních, které se jistě zčásti přizpůsobovaly místním poměrům, můžeme soudit jen z analogie. Pramenné studium zejména cizích archivů objeví o jejich osudech patrně ještě mnohé zajímavé skutečnosti. V průběhu 18. století nalézáme české obchodní domy neboli faktorie po celém evropském pobřeží od Petrohradu až do Cařihradu. Dosud byly zjištěny v těchto městech: Petrohrad, Reval, Libava, Riga, Kodaň, Lubek, Hamburk, Brémy, Amsterodam, Leyden, Haag, Rotterdam, Dordrecht, Middelburg, Bordeaux (snad i Nantes), San Sebastian,

Bilbao, Santander, Ferrol, Coruña, St. Jago, Vigo, Oporto, Lisabon, Sevilla, Cadiz, Malaga, Valencia, Alicante, Barcelona, Marseille, Livorno, Neapol, Palermo, Ancona, Terst, Cařihrad, ve vnitrozemí Madrid, Valladolid, Milán, Lyon, Paříž, Nancy, Štrasburk, Brusel, Amersfoort, Utrecht, Leeuwarden, Frankfurt n. M.; v Asii Smyrna a Beyrut, v Africe Kahýra, v Americe Mexico, Baltimore a New York. Seznam tento bude lze patrně časem doplniti i jmény jiných měst. S jednotlivými obchodníky se ovšem setkáme mnohdy jinde a dále. Zde snad lze uvésti i jména, s nimiž se v kompaniích nejčastěji setkáváme. Jsou to na př.: Kittel, Hiecke, Rautenstrauch, Janke, Preissler, Palme, Hanel, Helzel, Zinke, Zahn, Ziegenheim a ovšem mnoho jiných, sídlících ponejvíce v Boru nebo jiných obcích na panstvích rodiny Kinských, výše již uvedených.

Sklářské kompanie byly organisace samorostlé i autonomní. Neměly vzoru ani předchůdců, jimiž by se řídily a kterým by podléhaly. Jejich kontrakty, doma svobodně uzavírané a do podrobností propracované, nepodléhaly, jak se zdá, vůbec schválení vrchnosti jako statuty cechovní, nýbrž zavazovaly naopak společníky, aby případné spory řešili uvnitř společností a vyhýbali se zejména pomoci právní. Společnost tvořili zprvu nejčastěji tři, později bylo kompaňonů více, až dvanáct. Jejich vklady měly býti, pokud bylo lze, stejné a byly považovány za půjčky na delší dobu vypověditelné, z nichž se platily nízké úroky. Při tom bylo dbáno přísné rovnosti, zisk i škody měly býti rovnoměrně rozdíleny. Společnost byla však ustavena hierarchicky, šéfem jejím byl obyčejně senior, který sídlil ve vlasti a vedl agendu ústředí. Jen při opatřování zboží se musel řídit směrnicemi z faktorií, neboť bylo nutno dbát vkusu a záliby zahraničního kupce. Ostatní společníci byli zaměstnáni buď doma nebo, zejména mladší z nich, v cizině jako vedoucí skladů. Ve faktoriích bylo však třeba více pracovníků a těmi byli ponejvíce členové rodin podílníků. Ti odcházeli obyčejně již ve věku 10—12 let z domova pěšky, aby v obchodním domě vykonávali zprvu práce domácké, později však úkoly čím dále tím odpovědnější. Za to dostávali veškeré zaopatření a nevelkou, ale stále stoupající mzdu. Jednou nebo dvakrát se sice podívali do vlasti, natrvalo se však vraceli až v 35—40 letech, aby se stali doma společníky firmy nebo samostatnými faktory. Obchodní kompanie zasahovaly vůbec hluboko do soukromého života svých údů a vůdčí jejich zásadou bylo podřízení zájmu jednotlivcova potřebám celku. V obchodních domech vládla přísná kázeň. Celá kolonie bydlela a stravovala se společně, všechny i domácké práce si vykonávala sama. Při tom byla dodržována klausura i celibát. Mimo obchodní záležitosti jednotlivci nesměli ani sami vycházet z domu ani se stýkat s druhým pohlavím, zakázány byly hry a ovšem i návštěva hostinců. Zato byly pěstovány pobožnosti a hudba.

Tento téměř asketický duch kompanií, v obchodním životě neobvyklý, připomíná život klášterní, ba sektářský. Proto později byly hledány vnitřní vztahy kompanií jak k nedalekému bratrskému Ochranovu, tak zase k jezuitům, s nimiž jistě měli v cizině styky, anebo dokonce k svobodným zednářům, jejichž členem byla snad jejich vrchnost, hrabě Kinský.

Bezpečně lze však říci, že počáteční tvrdá mravní základna kompanií, jistě jedna z podmínek jejich úspěchu i poměrně dlouhého trvání, pramenila z hlubokého náboženského citu té doby, jenž se též doma projevoval četnými zbožnými i dobročinnými nadáními těchto obchodníků. Leccos z úspěchu kompanií lze snad odvoditi i z povahy výrobců českého skla a obchodníků s ním. Áčkoliv ve svém výrobku dosáhli vynikající kultury, na cestách pak obchodní zdatnosti a přizpůsobivosti, přece zůstávali houževnatými a skromnými syny tvrdých českých hor a odolávali v životním stylu zjemňujícím silám kultury.

Drahé umělecky dokonale zpracované sklo, jako byl na př. český nebo slezský křišťálový pohár balustrový, nebo pracné sklo dvoustěnné, které dnes nalézáme ve světových sbírkách, bylo jistě jen ojediněle předmětem vývozu. Ze zachovaných inventářů vidíme, že ve velkém množství vyváženo bylo levné, hromadně vyráběné, obyčejně jen jednoduše řezané, broušené, malované nebo zlacené sklo duté, ozdobné i tabulové nejrůznějšího druhu, později také zrcadla. Surové sklo pro kompanie kupovali borští a okolní faktoři porůznu, mnoho zejména z hutí t. zv. českých uvnitř země. K r. 1739 se dovídáme o konfliktu mezi sklářskou výrobou a obchodem, pro vývoj věcí jistě příznačném. Tehdy totiž skelmistři kraje čáslavského na sjezdu v Čechticích utvořivše jakýsi kartel se zavázali pod velkou pokutou, že zvýší ceny některého zboží a jiné nebudou vyráběti. Později čím dále tím více byli čeští obchodníci nuceni doplňovati své sklady i sklem cizím, bavorským, duryňským, holandským, belgickým, zejména však francouzským a anglickým, jelikož české sklářství v lecčems od polovice 18. století ustrnulo a české sklo začalo ztrácet svou převahu. Již záhy začali však vyvážet také jiné zboží domácího původu, zejména plátno. Po zákazu dovozu skla do Portugalska obchodovali

v této zemi především s tímto domácím tovarem, který býval vedle skla nejvýznamnějším předmětem vývozním a oblast jeho nejintensivnější výroby nebyla vzdálena od středisk sklářského exportu. Ještě před vznikem kompanií poznali čeští obchodníci také různé výhody výměnného obchodu, který časem velkoryse rozvinuli. Do vlasti dováželi zejména tabák a zboží koloniální ze Španěl a Portugalska, jemné tkaniny nizozemské a anglické nebo juchtu a kožešiny z Ruska. V době úpadku kompanií i českého skla koncem století 18. a počátkem století 19. obchodovaly tyto společnosti, pokud nezanikly, již nejrůznějším zbožím domácím i cizím, degenerujíce tak z průkopnických sklářských obchodních domů na kramářství. Zajímavým zjevem v dějinách českého sklářského obchodu, zasluhujícím připomenutí, jest jistě i piaristická škola v Boru, zřízená r. 1766. Ta vyučovala zprvu latině, aby připravila jazykově příští obchodníky v zemích románských, později vštěpovala žákům soustavně znalosti komerční, takže v ní lze viděti první jakousi odbornou školu obchodní v našich zemích.
K výrobě tabulového skla v Čechách najdeme zajímavé zmínky z r. 1646, 1649 a 1713 v archivech francouzských, týkající se rodin sklářů-šlechticů Hennezel a Thiétry, zakladatelů to skláren v Lotrinsku i v zemích okolních. Podle nich přišly tyto rodiny do Francie před dávnými časy z království Českého a r. 1649 spolu s jinými dvěma rodinami se slavnostně zavázaly zachovati mezi sebou výrobní tajemství, které nazývají procédé de Bohême. Tak zv. česká metoda výroby tabulového skla byla známa od středověku a převládla zcela někdy v polovici 18. stol. v Evropě střední a jižní, nikoli však v Evropě západní. Tam se i potom ještě udržoval starý způsob výrobní různě nazývaný (procédé normand, verre en plat, Mondglas a j.), podle kterého bylo vyráběno sklo v tvaru plných válců, jež pak s velkou ztrátou na materiálu byly rozřezávány na tabule. Nová technika, jistě mnohem výhodnější, záležela v tom, že sklo bylo vyfukováno do širokého dutého válce a ten pak byl rozvinut v plochou obdélníkovou tabuli. V soudobých pramenech domácích se zatím nepodařilo nalézti bezpečné zprávy o tom, že by byla v Čechách ve stol. 15. nebo dokonce 14. bývala vynalezena tato nová technika výroby tabulového skla a také tradici francouzských sklářů o jejich českém původu si nemůžeme nikterak ověřiti. Málo spolehlivou zmínku najdeme v moderním výpisu z nedochované kroniky Wanderovské, který praví, že na huti křivoklátské v Čechách Jiří Wander vynalezl někdy v 2. pol. stol. 15. umění, jak duté sklo lze rozřezávati v tabule. Avšak tato zpráva je pověst ničím nedoložená a lze jen doufati, že ještě budou objeveny prameny, které nás poučí podrobněji jak o nejstarší minulosti tohoto sklářského odvětví u nás, tak snad i o souvislosti zmíněných cizích sklářských rodin s naší vlastí. Jisto však jest, že význační skláři francouzští odvozovali v polovině 17. a začátkem 18. stol. svůj původ z Čech a svou utajovanou metodu výroby tabulového skla nazývali již tehdy procédé de Bohême. Tak zv. česká technika se pak udržela ve výrobě tabulového skla až do druhé poloviny století minulého.
Nemáme dosud historické práce, která by ocenila sklářské kompanie po všech stránkách v rámci obecných dějin hospodářských. Ačkoliv u nich postřehneme některé rysy obchodního podnikání moderního, více jich tu chybí a kapitalistický nebyl v jádru ani jejich duch. Ve své době byly kompanie zjevem významným a průkopnickým, který však, jako mnoho jiných té doby u nás, zanikl bez přímého dědice. I jejich památka musela býti později takřka objevena. Jistě však nezanikly beze stopy, nýbrž vytvořily živnou půdu pro budoucí nový rozvoj. Sklářská výroba česká přetrvala hlubokou krisi v dobách válek napoleonských i krise potomní. Z bohatých starých tradic výrobních, výtvarných i obchodních vyrůstal pak pozvolna nejen nový průmysl moderní, nýbrž i rozsáhlý vývozní obchod světový, který jest ovšem, jako článek světového hospodářství, již jiného rázu, než byl obchod sklářských kompanií.
První polovina 18. století, kdy se v českých zemích vyžívala nejsilněji vlastní kultura barokní, jest také obdobím největšího rozmachu a slávy českého skla. Od poloviny toho věku začíná však staré české sklářství prožívat uvnitř i navenek mnohé změny nejrůznějšího druhu, jež většinou ukazují, že svůj vrcholný bod již překročilo. Dějinnou událostí, která sice české sklo samo neohrozila, ale přesto jeho výrobní oblast zmenšila, bylo odtržení velké části Slezska od koruny České r. 1742. Slezsko, dotud s ostatními zeměmi českého státu po staletí v mnohém a zejména ve sklářství úzce srostlé, dosáhlo vysoké úrovně především ve sklářské práci zušlechťovací, bývalo však značně odkázáno ve výrobě skla na huti české a moravské a v jeho odbytu na obchodníky z Čech. Nový zeměpán Pruského Slezska zákazem dovozu českého skla přes všechno své úsilí přilákati české skláře oslabil sice značně a na delší dobu slezské sklářství, docílil však, že další jeho vývoj se dál již samostatně.

Svatováclavský pohár provedený Josefem Drahoňovským (1877–1938) roku 1929 z podnětu Msgra dr. J. Šrámka pro papeže Pia XI. (Výška poháru 56 cm.)

K významnému přerodu, plynoucímu jak z vývoje sklářství samého, tak i z hospodářských a právních tendencí všeobecných, dochází v struktuře sklářské výroby u nás v druhé polovině 18. století. Staré sklářství, jak jsme viděli, se již dříve rozložilo na tři složky značně vyhraněné: hutní výrobu, rafinaci a obchod. Z toho se obchod stal tehdy složkou nejaktivnější a rozhodující, kdežto výroba ztrácela již průbojnou sílu. Zároveň v těch dobách začíná česká šlechta v duchu merkantilistických i sociálně politických idei té doby znovu účinně zasahovat do hospodářství země a to jednak úsilím o vybudování hospodářské jednoty svých panství, jednak ne vždy vděčnou průkopnickou úlohou v podnikání průmyslovém, zejména textilním. V druhé polovině 18. století vidíme, že i ve sklářství, v němž ani dotud nehrála jen úlohu pasivní, se ujímá přímé účasti a iniciativy. Vrchnosti tehda vykupují zejména sklářské huti, do této doby téměř samostatné. Ze skelmistra činí pouhého nájemce s nevelkými výsadami nebo vedou huť vůbec ve vlastní režii. Leckteré z nich pečují též s úspěchem o technickou i uměleckou dokonalost výroby, zakládají nové podniky a pokračují ve sklářské kolonisaci staletí předchozích.

Vzorem českého šlechtice, který do vývoje českého sklářství tehda zvlášť významně zasáhl, jest jistě zmíněný již Josef hr. Kinský (1705—80), jenž mimo mnohé jiné podniky zejména textilní zavedl v letech padesátých na svém sloupském panství pomocí cizích odborníků rozsáhlou a ještě v 19. století proslulou vývozní výrobu zrcadel i výrobu skleněných perel, v níž můžeme vidět jeden z kořenů pozdějšího světového rozmachu sousední sklářské bižuterie jablonecké a železnobrodské. V druhé polovině 18. století převzal na př. také hrabě Harrach, pán dominia jilemnického, do vlastní režie sklárnu v Novém Světě v Krkonoších, sahající zpět do začátku století 17., třikráte však od té doby vždy výše do hor přestěhovanou. Harrachové, smiřujíce staré tradice úměrně s požadavky moderní techniky i vkusu, výrobu pak znamenitě rozvinuli a harrachovské sklo novosvětské jest dodnes z nejvýznamnějších značek českého skla. Jako příklad umělecké péče šlechty české lze uvésti třeba F. K. hr. Kolovrata-Libštejnského (jeho rod v dějinách českého sklářství se i jinak uplatnil), v jehož osobních službách na panství rychnovském vytvořil již v prvé polovině 18. století Ign. Preissler novou dekorační techniku skla a to tak, že černou malbu na skle po způsobu Schaperově přizdoboval ještě zlacením, používaje zejména motivů grotesknich nebo chinoiserií.

Preisslerova práce jest pro uměleckou stránku vývoje jistě příznačná. Postřehneme tu jednak první známky přechodu od vkusu barokního k rokokovému, což se projevilo více v dekoru než ve formě českého skla, jehož hmota nehověla dobře hravé zálibě rokoka, jednak i to, že ve výzdobě skla se začíná jevit vliv módního tenkrát porculánu. Jako náhražka drahého porculánu bylo tehdy také vynalezeno sklo mléčné, které bylo v druhé polovině 18. století vyráběno v některých hutích českých a odtud též do světa vyváženo. Vedle uvedené, českému sklu nepříznivé změny obecného uměleckého stylu vidíme v druhé polovině 18. století ještě mnohé jiné zjevy a události, které zprvu vedly k pozvolnému, ale na začátku 19. století k hlubokému úpadku českého sklářství a k zániku svérázného systému českého sklářského exportu. Příčiny tohoto zjevu jsou neméně složité než byly kořeny, z nichž kdysi vyrostla světová obliba českého skla. Podobně jako kdysi, ve vítězném tehda souboji skla českého s benátským, můžeme i v těchto dobách sledovati jak vývojové složky obecné, na českých poměrech nezávislé, tak různé zjevy domácí, tentokrát však českému sklářství vesměs nepříznivé. Významnou úlohu měly tu jistě autarkické tendence ve světové politice hospodářské. Velké státy, zvyšujíce své úsilí po soběstačnosti, ztěžovaly nebo vůbec zakazovaly dovoz cizího zboží, snažíce se zároveň vybudovati nebo rozvinouti průmysl vlastní. Slyšeli jsme již o zákazu dovozu českého skla do Slezska v polovině 18. století a později do Portugalska, r. 1775 byl zakázán dovoz cizího skla do Francie a jinde dochází aspoň k zvyšování cel. Nemálo působily také různé světové události rázu sice politického, avšak s hlubokými důsledky hospodářskými vůbec a pro české sklo zvláště. Byla to zejména dlouhá řada válek v druhé polovině 18. a na začátku 19. století, válka sedmiletá, zápas o nezávislost států Severoamerických od r. 1774, později pak zejména francouzská revoluce a války napoleonské. Nejzávažnější však byly snad proměny, které se dály ve sklářství samém. Ačkoliv bylo sklářství plně zasaženo moderní industrialisací poměrně velmi pozdě, přece se tu hlásí již v těchto dobách různé a nikoliv nevýznamné změny a pokroky technické, uplatňující se v různých velkých sklářských oblastech v odlišném tempu. Bylo to zejména užívání nových surovin a přísad k výrobě sklářského kamene i zároveň různé novinky v technice umělecké a zušlechťovací vůbec.

Uvedené skutečnosti měly v posledních desítiletích 18. století dva důležité důsledky. Vedly jednak, -eckdy s pomocí sklářů z českých zemí vystěhovalých, ke vzniku národního sklářského průmyslu

v zemích tehdy ještě hospodářsky nevyvinutých, jako na př. v Americe nebo v Rusku, které sice nedocílily hned významné umělecké úrovně svého skla, ale směřovaly k soběstačnosti ve sklu užitkovém, jednak k mohutnému rozvoji sklářství jak co do množství, tak i jakosti v zemích západních, kde sklářství již dříve bylo domovem. K mnohostrannému rozvoji sklářství, zejména uměleckého, dochází na př. ve Francii, která vedle Belgie vynikala dotud v oboru výroby skla zrcadlového a tabulového. Hodnota sklářské výroby francouzské stoupla, jak jest uváděno, ze 6 mil. fr. r. 1789 na 29 mil. fr. r. 1834.

Vůdčího postavení ve sklářské práci světové dobývá však od konce 18. století Anglie, stojící tehdy v čele všeho pokroku hmotné kultury vůbec. Odtud přichází mimo jiné zejména obliba skla olovnatého, které broušením skýtá nové oslňující možnosti v lámání světla, a od začátku 19. století také sklo lisované, náhražka skla broušeného, podřadné sice jakosti, hovící však svou lácí současné demokratisaci společnosti. Tam se uplatňuje také v širším měřítku a s praktickým užitkem užívání uhlí ve sklářství. Zejména Anglie buduje moderní obchod světový, do jehož systému se nutně zařaďuje také mezinárodní obchod se sklem. Anglické sklo a zejména anglický křišťál, nesený svou novostí, suverénní anglickou převahou hospodářskou i módou, se šíří v prvé polovině 19. století všeobecně, přes svou měkkost zatlačuje méně efektní sklo draselné a pro dobu empiru a biedermeyeru se stává ve vývoji uměleckého skla druhem do značné míry podobně příznačným, jako bylo v baroku sklo české nebo v renesanci sklo benátské.

Staré české sklo nedovedlo vzdorovat všem těmto nepříznivým okolnostem. Dotkli jsme se již zániku svérázné jeho organisace vývozní. Sklářské kompanie se sice snažily různě se přizpůsobiti novým poměrům (poslední dohasly až v 40. letech 19. století), svou formou byly však již přežitkem a i v jejich jádru se jevily čím dále tím více různé známky stárnutí. Tak na př. stále více jednotlivců se účastnilo podílu na zisku, který však, místo aby byl obrácen zpět do obchodu, byl hojněji ukládán do bezpečných reserv, majetku nemovitého i cenných papírů. To však nebylo jedinou známkou saturace a úpadku podnikavosti. Kompanie se i jinak odvracely od toho, čemu děkovaly za svou slávu. Můžeme u nich sledovat na př. uvolnění kázně, nedostatek síly k svépomoci, naopak však úsilí brzditi ve svůj prospěch různě svobodu obchodního podnikání a snahu hledati pomoc v zákroku vlády a v cechovním duchu tehdy již přežilém.

Na klesající křivce měla však nemalý podíl také česká sklářská výroba sama. Světová obliba českého skla nenutila příliš k zdokonalování a k novým cestám. Vskutku vidíme, že zatím co jinde se rodily jak ve vlastní výrobě tak v zušlechťování skla významné pokroky a novinky, české sklářství nepřinášelo celkem nic nového a tak vlastně technicky zastarávalo a opožďovalo se. Při tom všem české sklo ztrácelo i jednu z nejvýznamnějších svých vlastností, láci, neboť stoupala cena dříví (a tím i potaše), které začínalo být v průmyslu i jinak a výnosněji zpracováváno. Francouzská revoluce a napoleonské války změnily pozvolné chřadnutí v katastrofu. Kontinentální systém, francouzská hegemonie v Evropě, válečná bída a drahota doma a po válkách pak mocná anglická konkurence způsobily spolu s ostatními příčinami výše již uvedenými zhroucení vývozu českého skla a hluboký úpadek jeho výroby. Kdežto ještě r. 1799 pracovalo v Čechách 79 hutí, pracovalo jich r. 1810 již jen 53. Poměr tento nám však nevyjadřuje míru úpadku, neboť se vyrábělo málo a více na sklad a prodávalo se za babku. Před několika lety vydané Paměti babičky Kavalírové líčí nám názorně osudy sklářské rodiny v oněch neblahých dobách. Hluboká krise českého sklářství měla svůj odraz sociální, projevující se zejména v nezaměstnanosti.

I v našich dějinách sociálních je staré sklářství jak svou formou, tak i úlohou navenek od počátku kapitolou v mnohém svéráznou. Dotkli jsme se již v tomto směru na př. jeho stěhovavé povahy, významné funkce kolonisační i skutečnosti, že veškerá sklářská práce, obestřená přídechem tajemnosti a vznešenosti, platila za umění nemálo ceněné. Na vyhraněném jinak společenském žebříčku feudálním stál dlouho sklář kdesi mezi poddaným sedlákem, měšťanským řemeslníkem nebo obchodníkem a venkovským člověkem urozeným a ani později neklesl mezi ostatní lid nesvobodný. Stará sklářská huť, jak jsme viděli, spojovala výrobu řemeslnou s prací zemědělskou. Její odloučenost od světa, soběstačnost a jistě i velká uzavřenost vší sklářské rodiny a poměrná zámožnost sklářů vedla je k soudržnosti, k odlišnosti od ostatního světa i k sociální homogenitě, která nezmizela zcela ani tehdy, když postupem doby nastávala ve sklářství stále ostřejší diferenciace mezi hutní výrobou, zušlechťovací prací a obchodem. Patriarchální život starých sklářů, jehož ducha najdeme i v jádru sklářských kompanií, se pak udržoval přes všecky výkyvy konjunktur ještě dlouho se starou hutí až do jejího

zániku, k němuž dochází, u nás zejména na Slovensku, teprve v době nedávné. Vítězství moderní industrialisace, ve sklářství poměrně pozdní, odklidilo pak ovšem zcela zbytky těchto starých sociálních poměrů a z huťských sklářů vytvořilo tovární proletariát, z umělců-rafinérů domácké dělníky, kteří svým sociálním postavením se celkem neliší od svých druhů v jiných odvětvích průmyslových. Avšak ani tento idylický patriarchální svět, jehož dnes se v literatuře vzpomíná leckdy s přídechem stesku, nezůstal ušetřen od polovice 18. století sociálních sporů, jimiž se projevil pokročilý již stupeň sklářské výroby u nás, které však také zároveň ohlašovaly velké obtíže příští. Svědčí o tom zejména sklářský regulativ, vydaný zemskou vládou r. 1767, k němuž podnětem byly četné stížnosti sklářských tovaryšů na skelmistry. Nový řád zasahoval značně hluboko do poměrů dotud velmi svobodných. Reglementoval na př. počet učňů, zaváděl pro tovaryše pracovní pasy a povinnost hlásiti změny pobytu, doporučoval pracovní smlouvy, zároveň však mistrům dobré zacházení s tovaryši a j. Jeho sociální tendence byla určována především snahou zabrániti obávanému vystěhovalectví domácích sklářů a tím zavlečení výrobních tajemství a zručnosti do ciziny. Úkolu svému však tento reglement dostáti nemohl. Zhroucení českého sklářství koncem 18. století se projevilo hlubokou krisí sociální a dlouhotrvající nezaměstnaností velkého počtu příslušníků tohoto dříve vznešeného a bohatého řemesla. Záchrana byla hledána všude. Především někteří podnikatelé sami, vedeni jistě převážně pohnutkami křesťanské lidskosti, se snažili udržet výrobu bez ohledu na její výnosnost a tak umožniti živobytí svým spolupracovníkům. Znova se také na př. vyskytl, avšak nebyl uskutečněn návrh na zavedení jakéhosi sociálního pojištění sklářů, o němž bylo uvažováno již r. 1767. Vláda, volaná na pomoc, se také snažila především různě pomáhat z obav před vystěhovalectvím odborníků, ovšem bez valného úspěchu. Mimo jiné zavedla však také novinku, která zaslouží připomenutí. Různé vládní prémie a jednorázové subvence výrobcům — i drobným — nebyly ani dříve, v době merkantilismu, ani pak v prvé polovině století devatenáctého zjevem řídkým. V letech 1794—1806 byla však vyplácena nezaměstnaným sklářům v Čechách z prostředků veřejných pravidelná a předem pevně stanovená t. zv. provise, která se podstatně celkem nelišila od dnešních podpor v nezaměstnanosti. Akce tato byla episodou později zapomenutou; nebyla tehdy ani plně rozvinuta ani se trvale neudržela. Přesto je jistě příznačná pro hloubku úpadku českého sklářství i snad zajímavá tím, že právě v jeho minulosti najdeme první pokus o zavedení tohoto druhu sociálního opatření.

Trudnými lety na počátku 19. stol. lze uzavříti jednu kapitolu dějin českého skla. Ač část českého sklářství, zejména jeho vrstvy podnikatelské, byla krisí pohřbena, široká nižší vrstva pracovníků ji přetrvala, přišli noví lidé a ani šlechta neztratila svůj účinný zájem o sklo. Tradiční schopnosti sklářů, vhodné přírodní podmínky, obecný hospodářský rozvoj i nový duch průmyslový způsobily ve třetím a čtvrtém desítiletí onoho věku příznivý obrat, v němž můžeme vidět počátek nového údobí. V letech třicátých pozorujeme již zase všestranný rozvoj českého sklářství, které se nejen přizpůsobuje novým poměrům hospodářským, pokrokům technickým i měnícímu se vkusu doby, nýbrž si hledá i cesty vlastní zejména ve skle uměleckém, kde si dobývá opět postavení v mnohém směru vůdčího. Tehdejší pražské průmyslové výstavy, které svými medailemi měly být pobídkou výroby, poskytly již také důkaz vysoké úrovně českého skla. Snaha vyhovět romantickým zálibám i čelit anglickému křišťálu vedla mimo jiné k vynálezu nových skelných hmot, nemálo pak v těch dobách oblíbených (na př. lithyalin B. Egermanna a hyalith hr. J. Buquoye), nebo nových barev i technik uměleckých (vrstvené sklo). Lze říci, že české umělecké sklo doby empiru a z něho vyrůstajícího biedermeieru je kapitola nemálo výrazná a bohatá na tvůrčí individuality, jak názorně ukazuje v bibliografii uvedené dílo Pazaurkovo.

V dalším svém vývoji ve století 19. i 20. prochází pak české sklářství nutně proměnami a výkyvy, které s sebou přinášejí technické vědy, hospodářský vývoj světový i dobový vkus. Druhá polovice minulého století jest také v našem sklářství obdobím umělecky málo výrazným. Význam její tkví však v převratných změnách technických, za nimiž i v našem sklářství, především ovšem v jeho odvětvích pracujících pro hromadnou spotřebu (tabulové sklo, láhve a pod.) poměrně záhy následuje vítězství moderní industrialisace. Od let šedesátých a sedmdesátých jsou i tu zaváděny nejrůznější vymoženosti technické, i nové daleko levnější a čistší suroviny sklářské, které v hojnosti skýtá moderní chemie. Sklářství, které i u nás mění zčásti své sídlo stěhujíc se ze zelených hor za svou nejdůležitější surovinou, uhlím, jest zbaveno své závislosti na říši organické a na místo empirie nastupuje věda. Lidská práce je nahrazována strojem, roste dělba práce i rozsah závodů. Nové výrobní poměry mají ovšem i své hluboké důsledky hospodářské a sociální. Hromadná výroba se stává kapitalistickou a skýtá tovary

v množství i láci nikdy netušené. Na vývoj sklářství spolupůsobí zároveň obrovské pokroky dopravy i jiných odvětví průmyslových, jak pomocných, tak sklo spotřebujících, jakož i rozmach civilisace a obecné zvýšení životní úrovně. Důležito jest, že moderní sklářský průmysl našel v našich zemích na rozdíl od některých jiných starých oblastí sklářských zvlášť příznivé podmínky k svému rozvoji, především hojnost nejdůležitějších surovin, zejména uhlí, rozvinutou výrobu pomocnou i levné, avšak zároveň nejvýš kvalifikované pracovní síly. Tendencím k mechanisaci a standardisaci nepodlehlo však české sklářství všechno. Výroba zušlechťovací, která tvoří významnou část vší sklářské práce u nás, má dosud převážně ráz práce domácké, při níž individuální vkus četných pracovníků není zcela potlačen. Vrcholná umělecká tvorba ve sklářství (podporovaná několika odbornými školami), zejména nejušlechtilejší její odvětví, řezba ve skle, jest dodnes prací individuální a ruční a nalézá znovu a znovu v našich umělcích důstojné dědice starých mistrů.

Literatura: Dodnes základní jsou dvě díla sepsaná ještě ve stol. minulém. Kniha Edm. Schebka: Böhmens Glasindustrie und Glashandel. Quellen zu ihrer Gesch. (1878), uvedená obsáhlou předmluvou, jest bohatou snůškou pramenů zejm. k dějinám obchodu s čes. sklem ve stol. 18. — Fr. Mareš v knize České sklo. Příspěvky k dějinám jeho až do konce 18. stol. (1893) pečlivě popisuje historii jednotl. hutí v Čechách i publikuje mnoho materiálu archivního z oblasti jihočeské. Zmíněný cestovní deník Kreybichův otiskl již 1870 Ludw. Schlesinger v čas. Mitt. d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen. Shrnující kapitoly najdeme v známých novějších dějinách českého, příp. rakouského průmyslu: Art. Salz: Gesch. d. böhm. Industrie in der Neuzeit (1913) a Joh. Slokar: Gesch. d. österr. Industrie u. ihrer Förderung unter K. Franz. I. (1914). Též ve 2. sv. díla Die Grossindustrie Österreichs (1898). O starém českém skle jako díle uměleckém pojednal v drobné knížce již r. 1890 K. B. Mádl. Z nejlepších znalců skla lze uvésti E. Pazaurka, autora mnoha závažných monografií, z nichž zejm. jeho Gläser der Empire und Biedermaierzeit (1923) jest zákl. prací o skle 1. pol. 19. stol., podrobně oceňující významný podíl čes. zemí v rámci vývoje obecného. Dosavadní výsledky tohoto studia shrnul naposled v bohatě ilustr. díle České sklo (1934) F. X. Jiřík, jenž nám ve své Knize o skle poskytl zároveň příručku o historii výtvarné práce sklářské vůbec. Doprostřed svérázného života sklářů před moderní indůstrialisací uváději nás zejména Paměti babičky Kavalírové (1929) nebo některé studie Jana Bárty ve Sklářských Rozhledech, zachycující namnoze staré tradice; nejširší z nich Život na staré huti vyšla též samostatně v Praze (1935) a před tím v překladu v Německu. O sklářství slezském pojednal již 1891 E. v. Czihak: Schlesische Gläser, nověji mimo jiné Marg. Klante: Schles. Glas im Wandel der Jahrhunderte (Schles. Jahrb. 1935/36) sleduje zejm. sklářskou kolonisaci v zemích českých vůbec.

Jan Klepl

Průkopnický význam české hudby v 18. století

PODOBNĚ jako v západní a jižní Evropě, tak také na půdě bývalého Československa se v 18. století na sebe vrství dva styly: barok, jenž dosahuje svého vyvrcholení v 1. polovici tohoto století, a klasicismus, jako styl, jenž se šíří v 2. polovici století na ideových základech hnutí osvícenského. I když je jisto, že oba styly mají v hudbě každý své vlastní výrazové a tektonické znaky, přece stále více je zřejmá nutná vývojová kontinuita obou stylů. Četné výrazové i formové znaky, jež jsme zvykli spojovat s pojmem toho hudebního klasicismu, jaký se vykrystalisoval ve zjevech Jos. Haydna a W. A. Mozarta, se připravují již v době barokní na konci 17. a v 1. pol. 18. století. V dílech takového Aless. Scarlettiho, Leonarda Lea, Pergolesiho, Reinh. Keisera a dokonce i u J. S. Bacha a Handla najdeme četné předzvěsti klasické melodiky, která se pak plně rozvinula ve vídeňském klasicismu Haydnově a Mozartově. Dnešní hudební historiografii je stále více jasno, že v celé západoevropské hudbě, zvláště v Italii a tehdy poitalštěném hudebním Německu se od začátku 18. století sbíhají praménky, z nichž pak po 50 letech se tvoří mohutný proud hudebního klasicismu. Je to zjev, jenž jde paralelně s obdobnými zjevy ve výtvarném umění a ve filosofickém myšlení, v němž kořeny osvícenství sahají do sklonku 17. století. Tvoří se tak v evropské hudbě v 1. polovici 18. století zatím ještě neorganisovaný směr hudebního praeklasicismu a bylo věcí dalšího vývoje, aby z tohoto zatím nejednotného směru se vyvinul uvědomělý a pevně organisovaný proud. Je jisto, že největší podíl na tomto praeklasicismu měla italská a francouzská hudba. Její melodičnost, zpěvnost, její odklon od tektonické schematičnosti, živá a vznětlivá letora a jistota v hledání a nalézání forem činily tuto hudbu zvlášť vhodnou k tomu, aby na jejím základě vyrostl klasicismus. Zvláště italská opera z 1. pol. 18. stol., a v ní opět italská buffa jsou úrodnou půdou pro vznik a vykrystalisování nového melodického typu klasického. Ale také italská barokní hudba chrámová poskytovala v této věci mnoho podnětů. Na rozdíl od hudby protestantské (J. S. Bach), která setrvávala přísně ve sféře náboženské, je italská barokní hudba chrámová věrným obrazem barokní chrámové architektury, kde umění chce zaujmout veškeré smysly diváka

a posluchače a tím jej propagačně připoutat ve svou zájmovou sféru. Barokní kůr italský se proto často mění ve své funkci v koncertní podium. Neváže se na přísný styl chrámový a bez rozpaků propustí melodický projev, který by na protestantském kůru barokním působil provokativně a pohoršlivě. Byla-li italská hudba barokní nevyčerpatelným zdrojem melodičnosti, dala francouzská hudba klasicismu významné podněty na půdě hudebního dramatu a hudební estetiky. Bez francouzské „tragédie lyrique" je nemyslitelna Gluckova klasická opera.
Do této situace evropské hudby v 18. století přichází česká hudební tvorba. Její vnější podmínky byly neobyčejně nepříznivé. Je to doba po třicetileté válce, kdy česká samostatná tvorba a česká kultura byly podlomeny politickými důsledky Bílé hory. Za těchto okolností je nadmíru příznačné, že tehdy začíná český tvůrčí duch zasahovat hudbou do vývoje evropské kultury. Evropský význam české hudební tvorby v 18. století záleží hlavně v tom, že tato hudba patří k nejvýznamnějším členům onoho praeklasicismu hudebního v Evropě. Bez české hudby dnes nevyložíme uspokojivě genesi evropského hudebního klasicismu. Tento podíl české hudby na vývoji evropské hudební kultury se uskutečnil dvojím směrem: jednak na domácí půdě, jednak z domácí půdy na půdě cizí.

Čechy v 18. století znamenají reservoir hudebnosti, jenž svými svěžími prameny zásobuje evropskou hudbu. Jako by český tvůrčí duch, politickými poměry zakřiknutý ve svých projevech slovných, byl našel v hudbě nástroj, jímž se mohl svobodně vyjadřovat. Při tom pak se záhy objevují některé rysy, které dodávají české hudbě individuálního charakteru, jenž je právě významný jako vývojová složka evropského praeklasicismu. To se vyskytuje již v době barokní v 1. pol. 18. stol. u vynikajícího českého varhaníka a zakladatele pražské školy varhanické Bohuslava Černohorského (1684—1742). Jeho nečetně zachované skladby chrámové se sice nedají po stránce polyfonní komplikovanosti srovnat s jeho vrstevníkem J. S. Bachem nebo vídeňským J. J. Fuxem, přinášejí však zato dar svěží, bohaté a bezprostřední melodické inspirace, opřené o neumdlévající harmonickou barvitost. V jeho fugových tématech se najdou místa, která znějí jako ohlas svěží lidové melodiky. Tento dar melodické a harmonické spontánnosti znamenal později, v 2. pol. 18. stol., hlavní přínos české hudby do evropského klasicismu. Vývojově však je významný fakt, že tento základní charakter se projevuje již uprostřed baroka, od jehož vypjatého tragického pathosu se odráží právě tou spontánní a jasnou notou. Tento výrazový rys Černohorského má, jak se zdá, dva hlavní zdroje. Především je to základní ráz hudebnosti českého kmene. Na rozdíl od německé hudby, u níž ráda převažuje intelektuální složka tvůrčí, má česká hudební tvořivost do té doby převážně ráz přirozené zpěvnosti, tvůrčí emocionálnosti, jak ukazuje na př. melodické bohatství české duchovní písně od doby husitské. V této věci je česká hudebnost svou povahou velice blízká italské hudbě. Tuto bytostnou příbuznost poznal již známý anglický hudební historik Ch. Burney, jenž o tom a o vyspělé hudebnosti české vydal ve své dokumentární knize The Present State of Music in Germany (II. vyd. 1773, 3 a d.) toto svědectví: Často jsem slýchal, že obyvatelé Čech jsou nejhudebnější v celém Německu, ba snad v celé Evropě; a vynikající německý skladatel, který je teď v Londýně, mi řekl, že by vynikli nad Italy, kdyby se těšili stejným výhodám jako oni. Procestoval jsem celé království České od jihu k severu a všude jsem se horlivě vyptával, jak se prostí lidé učí hudbě. Tak jsem konečně poznal, že děti obojího pohlaví se učí hudbě netoliko ve velkých městech, nýbrž i v každé vesnici, kde se ve škole učí číst a psát.
A právě italská hudba byla již od 17. století v Čechách tak rozšířena, že nebylo význačného italského skladatele té doby, aby jeho díla nebyla bývala známa a provozována na českých a moravských kůrech nebo zámcích. Přirozená česká zpěvnost našla v italské hudbě mocnou oporu a tak italská hudba z 1. pol. 18. stol. (Corelli, A. Scarlatti, L. Leo, Pergolesi, Bassani a j.) se stává druhým zdrojem českého praeklasicismu. Na tomto základě pak se vyvíjí škola Černohorského, v níž hlavně Jan Zach (1669 až 1773) vynikl svým melodickým bohatstvím a Josef Sger (1716—82) svou živou harmonickou představivostí. Z těchto kořenů, které sahají ještě do doby barokní, roste pak domácí hudební praeklasicismus.
Jeho nejvýznamnějším představitelem je Frant. X. Brixi, kapelník dómu sv. Víta na Hradčanech. Narodil se ve stejném roce jako Jos. Haydn (1732) a zemřel již 1771, tedy v době, kdy Mozartovi bylo 15 let. Patří k nejplodnějším skladatelům své doby: napsal 105 mší, 263 offertorií, motet a hymnů, 5 rekviem a j., celkem přes 440 děl chrámové hudby.

Styl jeho chrámových skladeb dokumentuje dokonalý obrat ve stylovém cítění, který se udál v Čechách po roce 1750. Jeho offertoria, litanie a mše jsou založeny ve své instrumentální i vokální složce již takřka výlučně na novém melodickém typu klasickém. Jeho instrumentální úvody ke zmíněným chrámovým skladbám, jeho mezihry a jeho varhanní koncerty jsou po výrazové stránce čistě klasické. Ty tam jsou barokní pathos a sevřenost barokních metrických formulí. Svěží, spontánní melodický charakter, pohyblivá a bystrá rytmika, harmonická jasnost vítězí u Brixiho zcela nad barokní ponurou monumentalitou. Se stanoviska přísného stylu chrámového je to sice krok zpět (podobně jako tomu bylo u pozdějších mší Haydnových a Mozartových), ale vývojově znamená Brixi jednoho z nejvýznamnějších průkopníků hudebního klasicismu. Jeho průkopnický význam se týká melodické a harmonické stránky, kdežto tektonika jeho skladeb je ještě značně jednoduchá. Problém dalšího vývoje hudebního klasicismu byl v tom, aby nový hudební výraz se spojil s novým tektonickým plánem, jak to dovršil Haydn a Mozart. Vedle F. X. Brixiho, jenž pocházel z rozvětvené hudební rodiny, šíří klasický hudební výraz zvláště Jan Lohelius Oelschlägel (1724—88), ředitel kůru v klášteře premonstrátů na Strahově, varhaník u sv. Jakuba v Brně Peregrinus Gravani a zajímavý, dosud zcela neznámý skladatel z řádu Pavlánů Amandus Ivanschitz, jenž působil kolem r. 1750. Jsou to vesměs skladatelé chrámoví, kteří přinášejí nový, uvolněný typ klasické melodiky. Jak Brixi, tak ostatní zde jmenovaní — k nim pak bylo by možno přidat další četná jména domácích skladatelů, již méně významných — byli mužové z lidu, vyrostlí na českém nebo moravském venkově. A tento lidový původ, spojený s přirozenou zpěvností českou, byl hlavním pramenem onoho nehledaného, spontánního melodického myšlení, které připravuje klasicismus.

Okolnost, že stylový obrat z barokního výrazu v klasický se děje v Čechách a na Moravě především a takřka výhradně na půdě chrámové hudby, je pro rozšíření českého hudebního praeklasicismu velmi významná. Především nutno uvážit, že od začátku 17. století Praha přestává být sídlem panovnického dvora, jímž byla až do smrti Rudolfa II. (1612). To znamenalo za tehdejších sociálních poměrů nesmírné kulturní ochuzení Prahy a Čech, neboť barokní kultura byla především kultura závislá na mecenášství panovnických dvorů. Za těchto okolností se soustřeďovala hudební kultura v českých zemích jednak na šlechtických zámcích, jednak na chrámových kůrech. Chrámová hudba měla pak za naznačených poměrů nejvýznamnější sociální funkci, neboť prostřednictvím chrámové hudby pronikala hudební kultura velmi intensivně do všech vrstev národa. Na tomto předpokladě nabývá pak zvýšené důležitosti fakt, že skladby F. X. Brixiho se horlivě provozovaly téměř na všech kůrech v Čechách a na Moravě. To znamená, že tehdy byly Čechy a Morava v pravém slova smyslu prostoupeny novým stylem praeklasicismu, jenž se šířil v hudbě Brixiho a jemu podobných skladatelů.

A v této souvislosti se objevují známé slavné dny Mozartovy v Praze v novém světle. To, že W. A. Mozart našel právě v Praze tak nadšenou obec ctitelů, že Praha tak rázem a tak hluboce porozuměla Mozartovu umění, když tam byla se skvělým úspěchem provedena Figarova svatba a když Mozart pro Prahu napsal Dona Juana (1787), to byla episoda v kulturních dějinách Prahy sice slavná, ale dosud historicky těžko vysvětlitelná. Dlužno totiž uvážit, že Mozartovo umění z doby jeho vrcholné zralosti — a to je právě tvorba kolem Figara a Dona Juana — přestávalo stále více nalézat odezvu ve Vídni, kde Mozart působil, a stále více tam ustupovalo před italskou hudbou. Ostatně obdobný případ se opakoval později s Beethovenem. Jak to, že v době, kdy se Vídeň odvrací od Mozarta, stává se Praha tak enthusiasticky mozartovskou, že Mozartova hudba se tam rychle popularisuje? Tento umělecko-historický fakt měl jistě nějaký stylový předpoklad. Byl dán právě domácím praeklasicismem Brixiho. Tím se stalo, že Mozartovo umění bylo v Praze uvítáno nikoliv jako něco cizího, nýbrž jako něco, co organicky navazuje na onen praeklasicismus v Čechách tak rozšířený a vkořeněný. Tehdy tento domácí praeklasicismus vykonal evropské hudbě první cennou službu.

Praeklasický hudební reservoir, který se vytvořil v Čechách a na Moravě, zasáhl účinně do vývoje evropského hudebního klasicismu četnými skladateli, kteří, hledajíce v cizině lepší možnost uměleckého i existenčního uplatnění, vytvořili celou skupinu českých hudebních emigrantů. Mnozí z nich splynuli s proudem evropské hudby a nedovedli vytvořit nic osobitého. Ale někteří silou své vyhraněné tvůrčí osobnosti nejen že si dovedli uhájit svou individuálnost, nýbrž zasáhli i velice

účinně do vývoje evropské hudby. Byla to především skupina českých hudebníků v Berlíně za hudbymilovného krále Fridricha II. Jejím representantem je rodina Bendů, příbuzná s rodem Brixiů v Čechách. Z ní dva se uplatnili svým způsobem. František Benda (1709—86) byl za svého života řazen mezi první evropské houslisty. Přinesl houslové hře i houslové skladbě dar české spontánní melodičnosti a výrazové oduševnělosti. Je předchůdcem pozdější slavné tradice houslové hry české, známé v celém světě (Slavík, Kubelík, Kocian a j.). Byl však předstižen svým mladším bratrem Jiřím Bendou (1722—95), kapelníkem na vévodském dvoře v Gotě. Evropské hudbě daroval formu scénického melodramu. Měl sice v této věci předchůdce v J. J. Rousseauovi, jenž přišel první s myšlenkou spojit mluvenou deklamaci a dramatickou akci s nástrojovou hudbou. Ale význam Bendův je v tom, že teprve on dal této myšlence Rousseauově umělecké řešení a tím umožnil další vývoj této formy. Ve svých melodramech Ariadna na Naxu (1774), Medea (1775) a Pygmalion (1779) užil nejvyspělejší tehdejší techniky hudebně dramatické, t. zv. doprovázeného recitativu, k mohutnému účinku dramatickému. Tato okolnost, jakož i to, že se v prvních dvou melodramech přidržel důsledného tragismu, zavrhnuv tehdy stále platný požadavek il lieto fine, činí Bendův melodram vedle Gluckovy reformní opery stylově a ideově nejdůsledněji řešenou formou hudebně-dramatickou své doby. Tím však není ještě Bendův přínos evropské hudbě vyčerpán. Zasáhl účinně do mladého tehdy směru německého singspielu, jak byl representován J. A. Hillerem. Napsal řadu singspielů, zvl. Der Dorfjahrmarkt (1775) a Der Holzhauer (1778), v nichž předčil Hillera opět silou své dramatické a hudební intuice. V singspielu Der Dorfjahrmarkt se najdou arie, jejichž dramatické napětí je předzvěstí některých arií z Beethovenova Fidelia. Skutečně lze tohoto českého emigrantského skladatele a přívržence Voltairova a Rousseauova, jenž v sobě spojoval muzikantskou bezprostřednost s hloubavostí a se schopností samostatně promýšlet estetické a filosofické problémy, považovat v nejednom směru za hudebního předchůdce Beethovenova klasicismu. V Bendově klavírním koncertu g-moll z doby kol 1778, tedy z doby, kdy Beethovenovi bylo 8 let, najdou se tóny hudební kontemplace, které by zcela dobře slušely Beethovenovi z doby kol r. 1800.

Druhá skupina českých hudebních emigrantů se objevuje v Mannheimu. Je to Jan Stamic (1717 až 1757), F. X. Richter (1709—89) a Fils. Jejich význam pro vývoj orchestrální hry a pro vývoj symfonie je dnes dostatečně znám z prací H. Riemanna. Tito čeští emigranti dnes právem platí za nejvýznamnější předchůdce Jos. Haydna a Mozarta v oboru symfonické tvorby a tento jejich význam pro evropskou hudbu je dnes všeobecně uznáván. Dlužno však k tomu připojit, že filiace jejich umění z půdy české hudby není dosud dostatečně známa. Je jisto, že jak Stamic, Čech z Německého Brodu, tak i Richter, rodák z Holešova na vých. Moravě čerpali hudební podněty svých mladých let v blízkosti českého prostředí, kde se objevují začátky klasického stylu symfonického. To se týká barokní hudby zámecké, jakou známe ze zámku v Jaroměřicích na záp. Moravě za hraběte Jana Adama z Questenberku. Tamější zámecký maestro a skladatel František Míča (1694—1744) sice rostl ve svých operách, oratoriích a kantátách z italské barokní hudby, hlavně z vídeňského Ant. Caldariho, tehdy na Moravě oblíbeného, ale ve svých operních symfoniích se jeví jako význačný člen té obce skladatelské, která připravuje nový typ hudebního klasicismu. Tento fakt vrhá nové světlo na otázku filiace mannheimské symfonie. Neboť jak Stamic, tak zvláště Richter žili ve svém mládí v blízkosti kulturní sféry jaroměřického zámku. Mezi rodištěm Richtrovým Holešovem a Jaroměřicemi byly velmi čilé vztahy kulturní a osobní. Také známá obliba mannheimských emigrantů pro menuet, typickou taneční formu klasické sinfonie, dá se odvodit z této zámecké hudby, v níž menuet byl zvlášť šťastně pěstován. Ukazuje se tedy, že mannheimští si přinesli ze své české vlasti nejen dar své spontánní melodičnosti, jímž oživili ztrnulou strukturu vyžívajícího se baroka, nýbrž i konkretní podněty formové, které pak na příznivé půdě mannheimské dále rozváděli.

Zvlášť významné místo v českém hudebním praeklasicismu má Josef Mysliveček (1737—1781). Pocházel z malého místa nedaleko Prahy, v Praze také vyrostl a poznal tam tradice školy Černohorského a když 1763 odešel do Italie, odnášel si tam dar bohaté melodičnosti, odpoutané od barokního typu melodického. Mysliveček proslul záhy v Italii jako operní skladatel. Operní scény všech velkých měst italských se ucházely o jeho díla, jež si získala v Italii takové popularity, že byl tam zván Il divino Boemo. Byl o 19 let starší než Mozart. Jeho operní činnost v Italii začíná r. 1769, tedy v době, kdy Mozartovi bylo 13 let. Tuto chronologii třeba mít na paměti, mluvíme-li o díle Myslivečkově. Jeho opery totiž se podstatně liší od barokního typu italské opery svým ostře vyhraněným charakterem klasické melodičnosti. Mysliveček byl geniální melodik, jenž navázal na ty italské tóny, v nichž se

již v 1. pol. 18. stol. připravuje tu a tam klasický výraz melodický (Pergolesi, Leon. Vinci, Porpora) a z těchto podnětů si vytvořil vlastní sféru melodického projevu. Jeho melodická thematika je tak jednoznačně klasická, že není podstatného rozdílu mezi ní a melodikou mladého Mozarta. Ve svých sinfoniích, operních ariích a komorních skladbách je Mysliveček nejvýraznější evropský předchůdce Mozartova hudebního výrazu. Mozart si také Myslivečka velice cenil, spřátelil se s ním v červenci 1770 v Bologni, jak o tom svědčí dopisy Leopolda Mozarta, po každé ho vyhledal, kdykoliv ho umělecké cesty přivedly blízko k Myslivečkovi (v říjnu 1771 ve Veroně, v říjnu 1777 v Mnichově). Vyvinul se mezi nimi vzájemný přátelský poměr. Mozart si vážil Myslivečkových skladeb, neboť v nich našel cenný podnět pro vlastní tvorbu, a to podnět k novému klasickému typu melodickému. Naproti tomu byl Mysliveček v tektonické stavbě daleko předstižen Mozartem, neboť neměl oné geniální Mozartovy synthesy nového klasického výrazu hudebního s klasickou vrcholnou tektonikou.

Vedle berlínsko-gotské a mannheimské skupiny českých hudebních emigrantů a vedle Myslivečka nemá početná vídeňská skupina již toho průkopnického významu pro evropskou hudbu. Je to skupina, která přichází časově do těsného sousedství s Gluckem, Jos. Haydnem, W. A. Mozartem a Beethovenem. Tak Flor. Gassmann, rodák z Mostu (1729—74), se uplatnil jako stoupenec Gluckova směru operního. Výraznou postavou je v této skupině Jiří Pichl, rodák z Bechyně u Tábora (1741—1804). Ve svých sinfoniích a komorních dílech spojoval osobitě hudební klasicismus Haydnův s vlivy francouzskými a s českou vřelou zpěvností. Ostatní, jako Jan Vaňhal (1739—1813), Vojtěch Jírovec (1763—1850), Pavel Vrenický (1756—1808), Leopold Koželuh (1752—1818) a j. představují vedle Haydna, Mozarta a Beethovena dobrý průměr vídeňského klasicismu, jenž má ten zásadní význam, že přivádí do Vídně stále živý zdroj svěží melodičnosti. Teprve na rozhraní století se objevuje ve Vídni český skladatel, jenž opět předjímá hudební vývoj. Je to předčasně zesnulý genius J. Hugo Voříšek (1791—1825). Ve svých klavírních a komorních skladbách patří k výrazným průkopníkům hudebního romantismu a je dnes uznáván za předchůdce Frant. Schuberta v t. zv. lyrické skladbě klavírní. Tento význam sdílí zároveň se svým učitelem V. J. Tomáškem (1774—1850), obdivovatelem Goethovým. Žil v Praze a tam psal své klavírní Eklogy, Dithyramby a Rhapsodie.

Podobný význam jako Voříšek má Jan Ladislav Dusík (1761—1812), jenž po delších cestách uměleckých se usadil v Paříži. Ve svých klavírních skladbách tvoří zajímavý, v tehdejší hudbě nový přechod od klasicismu k romantické melodice a k romantické harmonii. V Paříži pak representuje v té době českou hudební emigraci pozoruhodný zjev Ant. Rejchy (1770—1836). Jeho skladatelský význam byl předstižen jeho činností teoretickou, kterou rozvinul jako profesor komposice na pařížské konservatoři. Nehledě k tomu, že tam vychoval řadu vynikajících žáků, proslul své doby velikým dílem theoretickým Cours de composition musicale (1818) a Traité de haute composition musicale (1824—26). Toto dílo zůstává až do 2. pol. 19. stol. jednou z vedoucích theorií skladby v Evropě a rozešlo se v německém překladu Czerného po všech zemích Evropy. Je to dílo vynikající, které, stavíc na klasickém základě, otvírá skladbě cesty do romantického stylu. Má pro hudební theorii podobný základní význam, jako v 18. století měly Fuxovy Gradus ad Parnassum (1725).

To, co vytvořila česká hudba v 18. století, znamená, posuzováno jsouc se stanoviska celé situace evropské hudby v té době, velmi podstatný přínos do evropské hudby. Význam tohoto přínosu je zjevný z faktu, že by vývoj evropského hudebního klasicismu nebyl dnes bez českého praeklasicismu historicky vysvětlitelný. Z vývojové kontinuity evropské hudební tvořivosti nelze dnes odstranit českou hudbu, aby tím ve vývojové řadě nevznikla neorganická mezera. Jiří Benda, Josef Mysliveček, mannheimští emigranti z Čech a F. X. Brixi jsou články, bez nichž by vznik evropského klasicismu nebyl myslitelný. Nebyly to ovšem velké synthetické zjevy, které by byly znamenaly souhrnný vrchol určité vývojové periody, jako byl takový Monteverdi, Al. Scarlatti a Leon, Leo, J. S. Bach a Händl, Mozart, Haydn a Beethoven. Ale byli to průkopníci nového stylu a jejich význam je v tom, že intuitivně poznali základní výrazové složky nového stylu a nové doby osvícensko-klasické.

Pro povahu české kulturní tvorby pak je nadmíru příznačný fakt, že v době, kdy česká literární a vědecká tvorba byla stlačena politickými poměry na nejnižší stupeň individuálního projevu a kdy stála daleko za tvorbou evropskou, byla to hudba, jíž se český tvůrčí duch dovedl přičlenit k tvůrčímu duchu evropskému. Česká hudba representuje tak českou kulturní tvořivost v 18. století na foru evropské kultury.

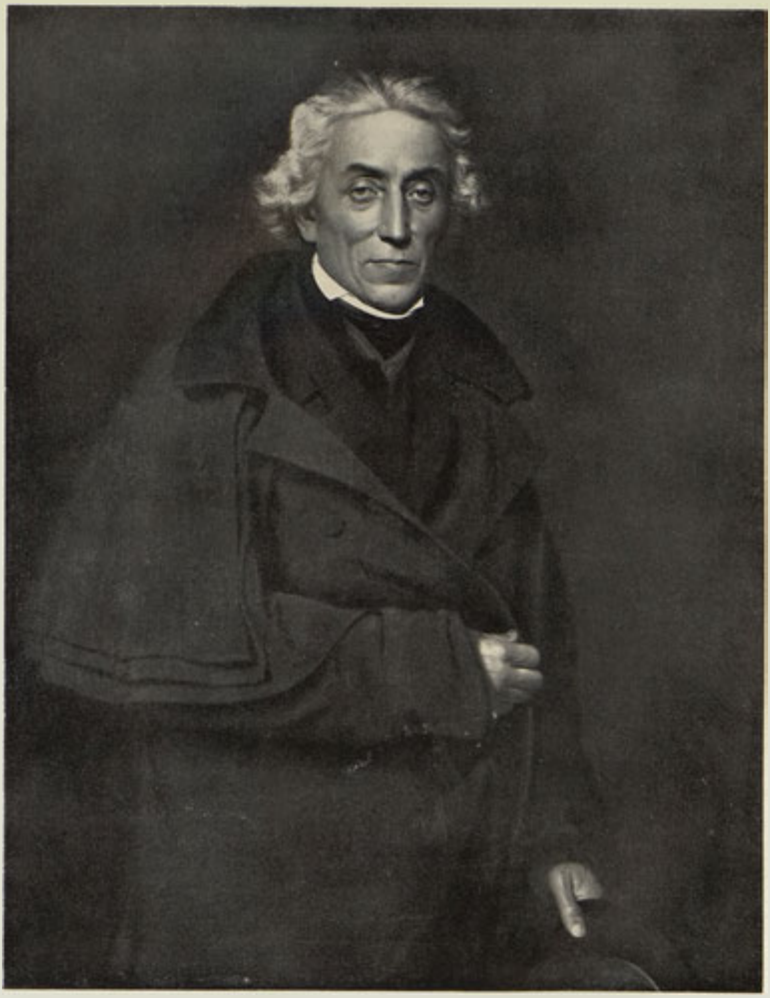
Literatura: Boh. Černohorský, vydání varhanních skladeb v Museum für Orgelspieler (1832); Ausgewählte Orgelwerke altböhmischer Meister, ed. O. Schmid; Orgel-Kompositionen aus alter u. neuer Zeit, ed. O. Gauss; Černohorského varhanní skladby, ed. Vl. Helfert a Fr. Michálek (Musica antiqua bohemica, č. 3, 1938). — Jiří Benda: Ariadna na Naxu, ed. A. Einstein (1920); D. Dorfjahrmarkt, ed. T. W. Werner (Denkmäler deutscher Tonkunst, 1930). — Edice symfonií Stamitzových, Richterových a Tilzových v Denkmäler der Tonkunst in Bayern, III/1, VI/2, VIII/2, ed. Hugo Riemann. — J. H. Voříšek, klavírní Impromptus (Musica antiqua bohemica, č. 1, 1934).

Nejdůležitější literatura: O. Schmid: Die böhmische Altmeisterschule Czernohorský's (1901). — E. Trolda, v časopise Cyrill, roč. 44. — K. Hůlka: J. Benda (1903). — E. Iztel: Die Entstehung des deutschen Melodrams (1906). — Vlad. Helfert: Jiří Benda I, (1929), II/1 (1934). — P. Gradenwitz: Joh. Stamitz (1936). — Die Briefe W. A. Mozarts, ed. Schiedermaier (1914). — Al. Hnilička: Portrety starých českých mistrů hudebních (1922). — O. Teuber: Gesch. des Prager Theaters I.—III. (1883—88). — Fr. Procházka: Mozart in Prag. — Vl. Helfert: Hudební barok na českých zámcích (1916). — Týž, Hudba na jaroměřickém zámku (1924). — Ot. Kamper: Hudební Praha v 18. věku (1936).

Vladimír Helfert

OBROZENÝ NÁROD A JEHO ZEMĚ NA FORU EVROPSKÉM A SVĚTOVÉM

Obrozený národ

Fr. X. Tkadlík: Josef Dobrovský. Portret z roku 1820. Olej v Národním museu v Praze.

OBROZENÝ NÁROD. *Národní uvědomění, jehož probuzení a silné stupňování obrodilo v 19. století Čechy a Slováky, doplnilo polyfonii našeho kulturního úsilí, zchudlou v době pobělohorské, postupně zase na bývalou bohatost a spolu zamířilo její nejvýznačnější působení za hranicemi jakoby obrovskou čočkou soustředěně na jih a východ. Slovanská orientace, která od doby velkomoravské nikdy zcela nezmizela z naší kulturní tradice, se v 19. století vlivem romantických teorií projevuje plnou silou a naše aktivní položky na účtu jiných slovanských národů rychle vzrůstají. Jejich podstata je s počátku určována tradicí, kterou doba obrozenská přijala dědictvím z minulosti. Silnou složkou této tradice bylo kritickým racionalismem nově podnícené úsilí vědecké, které bylo v Čechách tak mocné, že si proti vůli Vídně vytvořilo v Praze v druhé polovici 18. století živé středisko v Královské české společnosti nauk, nejstarší učené společnosti v celé bývalé habsburské monarchii. Vědy přírodní a matematické měly v tomto vědeckém úsilí značný podíl, jak i v naší evropské bilanci názorně ukazují dějiny výzkumů paleontologických na naší půdě, vynikající dílo pražského německého matematika a filosofa Bernarda Bolzana a veliký zjev Jana Evangelisty Purkyně, geniálního budovatele moderní fysiologie a histologie. S národním obrozením v nejužším spojení byly však vědy duchové. V jejich oblasti se stávají Čech Dobrovský a jeho žák i dědic jeho významu a slávy Slovák Šafařík zakladateli vědecké slavistiky a Praha její kolébkou a na čas jejím důležitým centrem evropského významu. Vědecké poznání vzájemné příbuznosti slovanských národů nutně posilovalo národní uvědomění a sebevědomí u menších a v porobě žijících národů slovanských. Platí to především o Slovincích, Charvátech a uherských Srbech, u nichž pracemi Dobrovského a později i Šafaříkovými pokračuje blahodárný vliv české a slovenské národnostní ideologie, který se v oblastech těch začal projevovat ojediněle již od počátku 18. století a houfněji od jeho polovice. K jménu Dobrovského a Šafaříka se jako třetí důležitý činitel v obrozování slovanských národů připojuje Kollár, který mocně působí zejména praktickými svými návrhy k posílení slovanské vzájemnosti. Vlny ideového vlivu českého a slovenského se již v prvé polovici 19. století rozlévají nejen po slovanském jihu, nýbrž i v ukrajinské oblasti rakouské i ruské a u lužických Srbů. Není náhodou, že první sjezd slovanských národů byl v kvasivém roce 1848 svolán do Prahy.*

Praktické potřeby jednotlivých slovanských národů ovšem brzo převážily nad velkorysými programy všeslovanskými, ale i tu (nebo snad právě tu) se Češi osvědčili dobrými pracovníky a věrnými pomocníky. Na politickém kolbišti staré habsburské monarchie zápasí jejich zástupci od Palackého po Masaryka spolu s ostatními Slovany za zlidovění správy, které by jim všem přineslo politické osvobození, a na vlastní půdě jiných, o národní svébytnost usilujících národů slovanských pomáhají desítky, ba sta jejich kulturních a technických pracovníků oddaně při uskutečňování národních ideálů. Mnoho dokladů lze pro to nasbírat na celém slovanském jihu, ale příkladem nejnázornějším je tu osvobozené Bulharsko, o jehož kulturní i technické vybudování se Češi a Slováci nad jiné zasloužili. Česká idea sokolská, která je do značné míry doplněním snah Komenského o výchovu nového národa, působila podnítivě u všech národů slovanských a zapustila u nich kořeny v celém svém smyslu národně obrodném, kdežto u národů západní oblasti kulturní se její vliv projevil jen v tělocvičné technice. I při budování sokolstva v jednotlivých zemích slovanských přiložili ovšem Češi ochotně a horlivě ruce k dílu na místě samém. Ani profesor Masaryk se nezapsal do dějin Slovanstva jen tím, že mocně působil jako akademický učitel a představitel kulturních snah na příslušníky mladé generace jihoslovanské a ukrajinské, kteří přicházeli do Prahy na studie, nýbrž i svým bojem za práva uherských Charvátů před válkou a svou spoluprací s ostatními Slovany za války a po válce. Jeho kritickým a realistickým slavismem vyvrcholuje dlouholeté české a slovenské usilování o svobodný rozvoj a vzájemnou pomoc slovanských národů.

Obětavé zanícení pro věc kmenů, příbuzných s námi jazykem i povahou kulturního usilování, bylo tak trvalým a charakteristickým znakem našeho obrozeného národa na cestě, po níž vlastními silami stoupal. Věnovali jsme se práci na tomto poli bez výhrad a tak se s rozvíjejícím se vlastním naším životem objevovaly v českých a slovenských aktivních položkách na účtu jiných slovanských národů nové a nové složky. Nemizely sice postupem času ani složky s nejstarší tradicí (do jejich linie patří i podnítivý vliv Národopisné výstavy českoslovanské z roku 1895 a poslední z velkých českých a slovenských budovatelů slavistiky Konstantin Jireček, zakladatel bulharské a srbské vědecké historiografie), ale aktuálním významem později předčily ty složky, které umožněny byly novými výboji našeho růstu. Platí to především o složce politické, která po Bílé hoře vymizela z našeho evropského konta, ale objevuje se na něm znovu od roku 1848. Platí to také o našem přínosu v oboru znalostí a výzkumů technických. V nich naše země nejen dodávaly celé zástupy odborně cvičených pracovníků, kteří šířili výsledky obecného pokroku technického po vší jihovýchodní Evropě, nýbrž přispívali také sami k rozhojňování výzkumů a objevů, na nichž se tento pokrok zakládá. V časovém postupu jsou to ovšem nejdříve obory zemědělské a zemědělství blízké,

v nichž se stáváme průkopníky nových nebo alespoň zlepšených metod výrobních. Tak vynikli naši lidé v druhé polovici 19. století zejména v cukrovarnictví, jehož technický postup zdokonalili mnoha vynálezy, přijatými i v cizině. Z jiných odvětví technických zasluhuje zmínky elektrotechnika, v níž máme již dobrou tradici a v inženýru Františku Křižíkovi vynálezce velkého formátu. Také výroba motorových vozidel a s tím související výroba letadlových motorů zapustily u nás tak pevné kořeny, že se mohly dát samostatnou cestou. Vedle věd technických pokračoval v druhé polovici 19. století ovšem rozvoj věd čistých. Na rozdíl od doby starší, kdy těžiště badatelské práce bývalo leckdy v studovnách a pracovnách učenců soukromých, soustřeďuje se badatelská práce u nás od polovice století hlavně na vysokých školách, kde působí řada vynikajících badatelů českých i německých v nejrozmanitějších oborech vědních. Typem badatele soukromého zůstal v této době slezský Němec J. G. Mendel, který v šedesátých a sedmdesátých letech odkrýval v zahradě svého brněnského kláštera zákony dědičnosti.

Postupem doby přibývalo všude českých pracovníků a tak ani nové pracovní obory neubíraly sil oborům, v nichž jsme se již tradičně osvědčili. Platí to především o hudbě, která se v mezinárodní výměně kulturních hodnot stala v půlstoletí před válkou hlavní representantkou českého kulturního úsilí. Již v 18. století šla Evropou chvála a sláva českých výkonů hudebních a českých hudebních skladeb. V druhé polovině 19. století si Češi v evropské hudbě dobyli v obou těchto oblastech předních posic a to už docela na základě domácím. Tenkrát se počíná skvělá řada moderních skladatelů českých, hned na počátku s Bedřichem Smetanou, geniálním hudebním budovatelem, a Antonínem Dvořákem, jehož živelně tryskající hudebnost okouzlila Evropu i Ameriku. I díla mladších mistrů české školy, Vítězslava Nováka a Josefa Suka, spějící od tradičního základu k úkolům stále novým, byla záhy příznivě přijata doma i v cizině, ale Smetanův moravský protinožec Leoš Janáček, zarytě věrný své cestě hudebního realismu, se dočkává úspěchů vlastně teprve až po světové válce. V hudební reprodukci pokračuje stará česká tradice hry na housle a vydává v Otakaru Ševčíkovi pedagoga světového věhlasu a ve Frant. Ondříčkovi, Jaroslavu Kociánovi a Janu Kubelíkovi virtuosy prvního řádu. Ruku v ruce s hrou houslovou jde hra kvartetní, jejímž světovým representantem se stává České kvarteto. Podivuhodným vývojem prochází zpěv sborový, který se počátkem 20. století zásluhou Pěveckého sdružení moravských učitelů vyšinuje nad průměr a dobývá si brzo pozornosti a uznání i za hranicemi.

Josef Dobrovský, zakladatel vědecké slavistiky

JOSEF DOBROVSKÝ (1753—1829) bývá zván otcem slavistiky nebo jejím patriarchou, a to plným právem.

Slavistická studia v 18. století před Dobrovským, ať v zemích slovanských, ať v Německu, přes všechen vzrůstající zájem o Slovany, spadají ještě příliš do rámce obecných zájmů o „starožitnosti" (antiquitates) národů evropských a orientálních anebo sledují cíle praktického poznání jazyků slovanských a lidu obývajícího země slovanské. Ale zkoumání jazyků vůbec stává se vědeckým oborem teprve počátkem století 19., kdy z filosofických úvah o jazyce, z nauky o kořenech slov a příponách související se studiem hebrejštiny, z prohlubující se kritiky biblického textu a ze snahy poznati a popsati nejrůznější jazyky světa, čím vším se zabývalo s oblibou století 18., rodí se jednak obecná linguistika, jednak srovnávací jazykověda indoevropská v pracích Bernhardiho, Humboldta, Raska, Boppa a Jacoba Grimma. Dobrovský dovedl včasně přiřaditi k této vznikající jazykovědě vůbec od samého jejího počátku i jazykovědu slovanskou jako obor vědecký, jejž zpracovával metodicky přesně, totiž s fakty a daty spolehlivě zjištěnými a správně i výstižně utříděnými, třebaže ještě nikoli pozdější metodou srovnávací v plném smyslu slova. Počátky jeho činnosti jazykovědné těsně souvisí právě s uvedenými východisky jazykovědného bádání v 18. století — vychází sám z kritiky biblického textu, ze studia hebrejštiny a s oblibou se soustředí na odhalování kořenů slov a odvozovacích přípon, přijímaje k tomu podněty jak od hebreisty J. D. Michaelise, tak od starších německých filologů F. K. Fuldy a J. Ch. Adelunga, — kdežto počáteční průkopnické práce uvedených zakladatelů obecné a srovnávací linguistiky, vesměs mladších než Dobrovský sám, vycházely skoro všechny až od r. 1816 a mohly zastihnouti Dobrovského tedy až po jeho šedesátce; vrcholné jejich práce vyšly až po jeho smrti v letech třicátých. V celé své práci jazykozpytné Dobrovský nikdy nezapřel racionalistického systematika, jehož klasicistickým ideálem je vyspělý a rozumem spořádaný jazyk spisovný.

Se studiem jazykovědným sdružoval i práci literárně historickou a dějezpytnou (zvláště kritiku hodnotící prameny nejstarších dějin) a zkoumání o starožitnostech a etnografických jevech slovanských. Organisujícím středem byla mu přitom práce jazykovědná a filologická v užším smyslu, zvl. textově kritický a exegetický rozbor dochovaných památek; postupuje ve všech těchto oborech přesně metodicky a kriticky, spojil je v jeden vědný celek předmětem i metodou a konstituoval tak slovanskou filologii v širokém pojetí, které nejlépe vystihuje ruské „slavjanověděnije". Takto byly položeny základy k vědecké slavistice v Čechách; z ní pak geneticky vyrostla rakouská slavistika vídeňská, proslulá po celé 19. století, a z ní vycházelo i „slavjanověděnije" v Rusku, zrozené právě počátkem 19. století.

Vzplanutí racionalisticky osvícenského úsilí o vědecké poznání prospěšné celému lidstvu, spojené v Čechách se staršími patriotickými snahami o poznání minulosti českých zemí, které zasáhlo koncem 18. století osvícenou šlechtu a inteligenci českou, českou ve smyslu územním a nikoli ještě nacionálním, zůstavilo v osobnosti Dobrovského, jemuž dalo příznivé prostředí a umožnilo klidnou vědeckou práci, nejlepší důkaz své opravdovosti a životnosti.

Po počátcích Dobrovského, věnovaných biblické hermeneutice v rozboru hebrejských zlomků pražských v Michaelisově Orientalische und exegetische Bibliothek (1776) a přísné filologické kritice, kterou na svou dobu až sensačně určil italský původ z 9. stol. u pražského kapitulního zlomku evangelia sv. Marka, uctívaného jako autograf sv. Marka, byla po dlouhá léta — zhruba do r. 1792 — hlavním středem jeho úsilí badatelského i předmětem nesčetných publikovaných studií bohemistika. Viditelným ukončením tohoto období jsou jeho „Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur" z r. 1792 (je to přepracované vydání práce rok před tím vyšlé v pojednáních Král. české společnosti nauk), třebaže dovršení jeho bohemistických prací dozrálo později. Teprve r. 1809 vyšlo vrcholné jeho dílo bohemistické „Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache", jejímž jádrem je tvoření slov a ohýbání slov (Bildung a Biegung), po prvé — na rozdíl od dosavadních mluvnic i nejlepších, jako proslulé německé mluvnice Adelungovy — přesně od sebe odlišené. Připravena byla však tato soustavná mluvnice spisovné češtiny, vynikající přesným tříděním i dobrým postřehem o skutečném literárním usu češtiny humanistické, již od let devadesátých a odkládána právě pro vzrůstající Dobrovského zájem o otázky slavistické, který lze doložiti nejvýrazněji sborníkem „Slavín" z r. 1806. Své dlouholeté přípravy pro slovník český dokonce opouští po vydání první poloviny německo-českého slovníku r. 1802 a přenechává je rukám mladším; neopustil však proto bohemistiku úplně, jak dosvědčují přepracovaná pozdější vydání obou uvedených jeho děl kromě četných příspěvků drobnějších, zejména o nejstarších českých dějinách.

Již svou činností bohemistickou stal se Dobrovský známým v tehdejším vědeckém světě, zvláště německém, a obracejí se naň s dotazy o českých faktech a materiálu významní představitelé kultury, jako K. G. Anton, badatel ve věcech lužických, proslulý hrabě Rumjancev (1791) a později zakladatel germanistiky Jac. Grimm (od r. 1811) a j. Obracejí se k němu, jako k autoritě a vzoru, starší i mladší filologičtí pracovníci slovanští, tak jihoslovanští lexikografové J. Stulić (Stulli) a J. Voltić (Voltiggi) stejně jako z Lublaně již r. 1808 mladičký Bartoloměj Kopitar.

Zvlášť hluboko zasáhla do mluvnictví slovanského Dobrovského mluvnice česká; stala se na dlouhou dobu vzorem pro řadu mluvnic jazyků slovanských. Působila značnou měrou, zejména svým tříděním, na dvě mluvnice slovinské, Danjkovu (1824) a Metelkovu (1825), dále na menší mluvnické příručky jazyka „ilyrského" Vjekoslava Babukiće (vyšlé r. 1836 a 1849) a zvláště na jeho podrobnější mluvnici „Ilyrska slovnica" (1854), ba ještě i na školské mluvnice charvátské Adolfa Vebra z počátku druhé poloviny 19. stol. Podle ní vypracoval Ant. Puchmajer podrobnou a na svou dobu význačnou mluvnici jazyka ruského (Lehrgebäude der russischen Sprache, 1820) a její rozvrh se obráží i v lužické mluvnici J. P. Jórdana (Grammatik der wendisch-serbischen Sprache in der Oberlausitz, 1841).

K úspěšnému a rychlému pronikání bohemistických prací Dobrovského — vedle jejich nesporné průkopnické ceny vědecké, kterou vynikaly nade všechny dotavadní mluvnice slovanské — přispělo zřejmě i to, že nebyly úzce bohemistické, že bohemista v nich nikdy nezapřel slavistu. Od samého počátku zabývá se v nich Dobrovský tříděním jazyků slovanských, snaže se přitom určiti místo jazyka církevněslovanského mezi nimi (třídění to se vyvíjí od prvního zmíněného vydání „Geschichte der böhmischen Sprache" z r. 1791, nehledíme-li k poznámkám ještě starším, až k definitivní formě, podstatně shodné, ve vydání těchto dějin r. 1818 a v obou mluvnicích, české i církevněslovanské). Sleduje soustavně typy tvoření slov vždy i v širokém rámci slovanském (srov. kmenoslovnou jeho

studii z r. 1791 „Über den Ursprung und die Bildung der slavischen und insbesondere der böhmischen Sprache" a její pokračování z r. 1799 „Die Bildsamkeit der slavischen Sprache an der Bildung der Substantive und Adjective in der böhm. Sprache dargestellt"). Od samého počátku zajímá se též v různých drobných příspěvcích a poznámkách otázkou nejstaršího písma církevněslovanského (již r. 1780) a jinými otázkami ze starožitností a dějin slovanských. Variantů z církevněslovanského překladu Písma užil již r. 1778 ve své studii o pražském zlomku evangelia sv. Marka.

Klademe-li tedy rok 1792 jako mezník bohemistického a slavistického bádání Dobrovského, děje se tak proto, že jeho velká výzkumná cesta do Švédska a Ruska, počatá v polovině května tohoto roku a skončená roku následujícího koncem února, měnila se z původního zaměření bohemistického, pátrati po českých památkách, stále více v objevitelskou cestu slavistickou a stala se tak vnějším symbolem převládajících od té doby zájmů slavistických.

Hned v létě r. 1793 posílá Griesbachovi různočtení z církevněslovanských překladů Nového zákona a popisy příslušných rukopisů, kterých užil a které zčásti prostě celé otiskl Griesbach v novém vydání základní kritické edice řeckého Nového zákona (Novum Testamentum Graece I, 1796, II, 1806). Následuje řada drobných příspěvků, zvl. k památkám církevněslovanským a k jazyku polabskému, snesených hlavně ve sbornících „Slavín. Beiträge zur Kenntniss der slavischen Literatur, Sprachkunde und Alterthümer, nach allen Mundarten" (r. 1806) a v dvousvazkovém sborníku „Slovanka. Zur Kenntniss der alten und neuen slavischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer" (1814 a 1815); k nim řadí se také pronikavé přepracování obsáhlé části o slovanských jazycích pro Adelungovo dílo „Mithridates oder allgemeine Sprachkunde", v jehož druhém díle, vyšlém posmrtně roku 1809, je část ta v úpravě Dobrovského otištěna.

Vše to je jen přípravou pro základní dílo mluvnické o jazyce církevněslovanském, pro řešení otázek spojených s činností slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje a pro srovnávací slovník slovanský. U tohoto slovníku přestal na vytyčení hlavních zásad ve spisku „Entwurf zu einem allgemeinen Etymologicon der Slavischen Sprachen" (1813), ale ostatní práce uskutečnil; napřed dokončil díky usilovnému naléhání Kopitarovu monumentální „Institutiones linguae slavicae dialecti veteris" r. 1822 a pak vydal ještě dvě rozpravy cyrilometodějské, studii „Cyrill und Method, die Slavenapostel", r. 1823 jako poslední čtvrtý svazek proslulé sbírky revidující nejstarší dějiny české, a edici moravské legendy latinské (Mährische Legende von Cyrill und Method. Nach Handschriften herausgegeben, mit anderen Legenden verglichen und erläutert, 1826). Mnoho práce věnoval pak poslední léta života mluvnici lužickosrbské, ale její rukopis zničil.

Viděli jsme, jak účinně zasahoval Dobrovský svým slovanským materiálem a svými znalostmi do základních odborných děl své doby, do Griesbachova kritického vydání Nového zákona a do Adelungova svodu soudobého poznání jazyků světa. R. 1821 byl pozván, aby pro Pertzova Monumenta Germaniae historica zpracoval vydání Jordanova důležitého výtahu o dějinách Gotů „De origine actibusque Getarum"; na vydání tom pracoval, ale již je nedokončil. Již z toho plyne, jak samozřejmě byl brán mezi nejpřednějšími filology té doby jako jeden z nich a jako jediný povolaný zástupce nového pro ně východního světa slovanského. Je přirozené, že i jeho základní díla, zvl. Institutiones a rozpravy cyrilometodějské, ihned po vyjití se zapojila mezi úhelné kameny soudobé vědy. Byla přijímána s obdivem, jak na západě, přesněji řečeno ve střední Evropě, tak na východě v Rusku. Na západě byl to nejen okruh jeho přímých žáků v Praze (representovaný hlavně V. Hankou) a ve Vídni (Bart. Kopitarem), nýbrž i přední němečtí učenci, jako Jac. Grimm, historikové Niebuhr a Pertz. A v Rusku o tom svědčí i prostá fakta, jako že spis Cyrill und Method z r. 1822 byl přeložen do ruštiny již r. 1825 od M. P. Pogodina a že hned po vyjití Institutiones usnesli se v kroužku milovníků ruské slovesnosti, v němž kolem mecenáše hraběte Rumjanceva se seskupovali Vostokov, Kalajdovič, metropolita Jevgenij, přeložiti toto dílo společnou prací; překlad vyšel po jistých nesnázích v l. 1833 až 1834 péčí Pogodina, Kalajdoviče a Ševyreva. Nevycházela díla Dobrovského v Rusku bez kritiky, ale byla to kritika rychle postupujícího poznání, k němuž základy dal právě český slavista. Jedině v prostředí jihoslovanském, v němž sice složil klasistický básník Lukijan Mušicki ódu na Institutiones, vzbudila také nelibost, a to u metropolity Stratimiroviće v Sremských Karlovcích, protože čekal mluvnici soudobého jazyka pravoslavné církve a nikoli rozbor klasické církevní slovanštiny.

Dobrovského mluvnice jazyka církevněslovanského byla dílem otevírajícím slovanskou jazykovědu a nikoli uzavírajícím výsledky jistého dlouhého pracovního období; byla slovanské jazykovědě spolu s celou prací Dobrovského nástupištěm k netušenému rozvoji. Rozvoj ten postupoval s pře-

kvapující rychlostí. Na jedné straně šťastné objevy nejstarších památek církevněslovanských, zčásti již souběžné se závěrečnými pracemi Dobrovského na Institutiones (byly již r. 1811 definitivně upraveny pro tisk), zčásti brzy po nich následující, podstatně změnily obraz nejstaršího jazyka církevněslovanského u některých jevů hláskoslovných — tu Vostokov ve svém klasickém „Razsuždeniji o slavjan. jazykě" z r. 1820, opíraje se o Ostromírův evangeliář, dospíval k lepším řešením (poznal, že v nejstarším období jazyka církevněslovanského byly nosovky). Na druhé straně změnila se záhy metoda jazykovědného bádání a obracel se zřetel hlavně k nejstarším fázím jazyků a k otázkám hláskovým, kdežto středem zájmu Dobrovského byla systematika tvoření slov a tvarů a obdobně, jako mu ve zpracování jazyka českého nešlo o obraz staré češtiny, neměl na zřeteli jen nejstarší fázi ani u jazyka církevněslovanského, nýbrž šlo mu o rozvitý jazyk spisovný v jeho klasické formě tím spíše, že stále bral i pro svou dobu jazyk církevněslovanský jako významný spisovný jazyk slovanský. Tak si vysvětlíme, že Institutiones hlouběji zasáhly do formy a postupu popisných mluvnic jednotlivých jazyků slovanských, a ovšem i do praktických příruček jazyka církevněslovanského, než do vlastního bezprostředně následujícího bádání jazykovědného o nejstarším období církevní slovanštiny. Přímý vliv Institutiones na mluvnice jednotlivých jazyků slovanských lze však jen těžko oddělovati od vlivu české mluvnice Dobrovského, protože v obou mluvnicích je v základě shodné třídění typů tvoření slova a typů flektivních, které se právě přejímá do nejrůznějších gramatik slovanských. Proto leckterá mluvnice slovanská, uvedená výše ve výčtu gramatik opírajících se o Dobrovského mluvnici českou, snad náleží sem. Zde připojuji práce dvě, u nichž prozatím právě vliv Institutiones je nepochybný. Autor nejlepší polské mluvnice oné doby, G. S. Bandtke praví sám ve svém 3. vydání „Polnische Grammatik" (1824): „aus Ihren trefflichen Institutionibus Slavicis habe ich viel entlehnt", nazývaje Dobrovského, z jehož kritických poznámek k dřívějším vydáním mnoho získal a otiskl, spoluautorem knihy, právem jemu věnované (již druhé vydání této mluvnice z r. 1818 mělo podle Dobrovského zpracovanou kapitolu, srovnávající slovanské jazyky). Známý zakladatel spisovné srbštiny Vuk St. Karadžić chystal se po vyjití Institutiones napsati podle nich a podle české mluvnice Dobrovského velkou mluvnici srbskou, ale měl r. 1828 sestaven jen systém srbských substantiv a adjektiv (v úvodě své malé srbské mluvnice z r. 1814 uvádí sice kromě Adelunga také českou mluvnici Dobrovského, ale na svou škodu se jí neřídil); také J. Łoziński ve své mluvnici ukrajinské „Grammatyka języka ruskiego (małoruskiego)", vyšlé v Přemyšlu r. 1846 (hotové již 1833), dovolává se Dobrovského, ale v práci samé ho užil málo. — Z příruček jazyka církevněslovanského, zpracovaných zcela podle Institutiones, uvádím mluvnici Michaila Lučkaje „Grammatica Slavoruthena, seu vetero-slavicae . . . linguae", vydanou v Budíně r. 1830, a učebnici J. Peninského, vyšlou v Rusku „Slavjanskaja grammatika" (1825); ještě v šedesátých letech zamýšlel ruský jesuita J. M. Martynov vydati zkrácené Institutiones. — Lze právem a bez jakékoliv nadsázky říci, že pro slovanské mluvnice byly obě mluvnice Dobrovského obecně uznávaným vzorem v celé první polovině 19. století až do mluvnic Miklosichových.

Živou součástí postupujícího slavistického bádání zůstávaly déle výsledky jeho prací o otázkách cyrilometodějských a jeho názory na klasifikaci slovanských jazyků. Dobrovského názory o základních problémech cyrilometodějských a jeho určení kolébky staré církevní slovanštiny na Balkán (do Makedonie) nabyly trvalého ohlasu zvláště v Rusku, kde byly přijímány nejen současníky, jako Kačanovským a j., kteří zároveň tak odmítají jiný soudobý ruský názor o jejím původu moravském, nýbrž dovolávají se jich slavisté ještě na počátku 20. století, tak zvl. V. J. Lamanskij ve svém základním spise „Slavjanskoje žitije Sv. Kirilla" (1903—04). V západních střediscích slavistických bylo mnoho z Dobrovského řešení právě těchto otázek právem i neprávem opuštěno; tak na jedné straně Kopitarova pochybená teorie o pannonském původu jazyka církevněslovanského na dlouho — až do Jagiće — zatlačila lepší poznání Dobrovského, na druhé straně Šafaříkův důkaz o větším stáří hlaholice korigoval právem teorii Dobrovského o prioritě cyrilského písma, udržovanou na Rusi až do poslední doby.

S Dobrovského dichotomickou klasifikací slovanských jazyků setkáváme se nejen r. 1822 v příručce ruského gramatika Greče, nýbrž také ještě r. 1887 u štyrskohradeckého profesora G. Kreka v jeho „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte"; a konečně, vymění-li se některé znaky Dobrovského, není toto řešení mrtvé ani dnes, jak ukazují názory Šachmatovovy i jiných. Tím není vliv Dobrovského na rozvoj slavistiky ani zdaleka vyčerpán. Dobrovský působil i podnětnými drobnými příspěvky, poznámkami a kritikami, jejichž nepřeberné bohatství obsahuje i jeho rozsáhlá korespon-

dence skoro se všemi tehdejšími slavistickými odborníky slovanskými i neslovanskými, osobním stykem a prostě přitažlivostí příkladu, takže lze právem v jeho působení viděti ohnisko a východisko celé rychle se tehdy rozvíjející slavistiky. Těšil se u svých mladších vrstevníků bezmezné úctě a autoritě, ale nebyl autoritou, jejíž práce má být přijímána jako definitivní neměnné zpracování, nýbrž činorodou osobností, povzbuzující k následování a odhalující možnosti práce.

Nejokázaleji byl Dobrovský uctíván v Rusku; nikoli v době svého pobytu v Petrohradě a v Moskvě r. 1792—93, kdy tam byl ještě málo znám a kdy zejména tam nebylo skoro zájmu o slavistiku a vůbec nebylo ruských slavistů, ale později, když za vnějšího působení mecenášského kancléře hraběte Rumjanceva a generála Šiškova teprve takřka z oficiálních podnětů v Rusku vznikla a rychle se rozvíjela slovanská filologie, a to zvláště v moskevském kroužku Rumjancevově. Dobrovský byl v přímém styku s generálem Šiškovem, kterého také r. 1813 poznal v Praze osobně (k jeho názorům v základě diletantským stavěl se značně skepticky až ironicky), pak s hrabětem Rumjancevem, s ušlechtilým Köppenem, v nepřímém s Vostokovem a j. A když bylo slavjanověděnije uvedeno roku 1826 Šiškovem, tehdejším ministrem osvěty, na ruské university, byli záhy poté kandidáti slavistických kateder posíláni do pražského slavistického střediska, proslulého právě Dobrovským, a to i po jeho smrti. Tak r. 1837 moskevský kandidát O. M. Bodjanskij, a koncem třicátých let kandidát university charkovské J. J. Sreznevskij a kandidát petrohradský P. J. Prejs a později kandidát university kazaňské V. J. Grigorovič, kterému se podařilo realisovat touhu Dobrovského, poznat rukopisné poklady athonských klášterů.

Menší byl vliv Dobrovského ve vědě polské, menší také proto, že v Polsku slavistiky ve smyslu Dobrovského vlastně tehdy nebylo. Nalezl však i tam své vřelé ctitele, na př. Bandtke vykládá Dobrovského Slavín a Slovanku na jagelonské universitě v Krakově a Slavín byl vzorem polskému historikovi práv A. S. Gelcelovi, když zamýšlel r. 1834 vydávat čtvrtletník pro duchovědy polské a slovanské, a to přes to, že Dobrovský sám se celkem k tehdejší polské slavistice, značně nevědecké, stavěl odmítavě, na př. přísně odsoudil Rakowieckého rozbor Pravdy Ruské (1824). Zato značně prospěl Dobrovský polské jazykovědě. Z jeho korespondence s Bandtkem, jedné z vědecky nejplodnějších, vytěžilo mnoho třetí vydání Bandtkeho mluvnice, jak jsem již podotkl výše, a bez prospěchu nezůstala patrně ani Dobrovského kritika prvního dílu Lindova polského slovníku.

Přes značné styky, které Dobrovský měl s kulturními činiteli a buditeli jižních Slovanů rakouských, nemůžeme mnoho mluviti o jeho působení na jejich vědu — necháme-li stranou Slovince Kopitara — prostě proto, že tehdy ještě u nich vědecká slavistika a vůbec filologie ani nezačínaly. Znám byl ovšem a uctíván zvláště u vůdců obrození slovinského (v. zde článek V. Buriána). Byl také brán za rozhodčího ve sporech o spisovný jazyk srbský; hájil v něm v důsledku svých názorů na spisovný jazyk tradici dosavadního kulturního jazyka u Srbů a vyslovil se pro „stylus medius", připouštěje jen ústupky podle soudobého lidového usu, ale důslednou reformu Vukovu odmítal.

Rovněž ani k vzrůstající české romantické vědě, psané již česky, nedovedl nalézti tento osvícenský racionalista, klasik čistého ražení ve svých stařeckých letech kladný poměr, a sám, kdysi s obdivem přijímaný a uznávaný v osvícenském šlechtickém prostředí Král. české společnosti nauk, nedosáhl plné odezvy v novém prostředí čistě českém. Neměl také v české vědě přímého dědice své práce. Jeho nejintimnější žák, Václav Hanka, stal se jen popularisátorem a P. J. Šafařík přes to, že bral mnoho podnětů z Dobrovského, přijímal výsledky jeho práce a v jeho práci pokračoval, nikdy k němu nenalezl vřelejší osobní poměr (do Prahy přišel roku 1832 až po smrti Dobrovského); Šafaříkem pak se trvání pražského střediska slavistického na čas skončilo.

Pokračovatelem práce Dobrovského se stal jeho povahový antipod, výbušný a neklidný Slovinec Bartoloměj Kopitar, žijící od roku 1808 ve Vídni. Kopitar nazýval sebe Janem evangelistou Mistrovým, byl s Dobrovským v rozsáhlé korespondenci od r. 1808 až do jeho smrti, často se s ním stýkal ve Vídni osobně, má velikou zásluhu o to, že Dobrovský dokončil a vydal svou mluvnici jazyka církevněslovanského, přijímal od Mistra podněty i látku k další práci, k slovníku církevněslovanskému, k vydání frisinských památek, které Dobrovský, upozorněn Grimmem, první poznal, ale úkoly převzaté od Dobrovského nedokončil, učení Mistrovo často neprávem zvrátil, leckteré neshody Dobrovského za posledních let jeho života s českým kulturním prostředím podněcoval a sám i v základních otázkách prudce s Mistrem polemisoval (o kolébce staré církevní slovanštiny, o hodnocení reformátorské činnosti Vukovy a j.). Přece však je vědecky skutečně pravým žákem Dobrovského a dědicem jeho úsilí o poznání jazyka církevněslovanského a o rozřešení otázek s jazykem tím spojených.

Vnějším dokladem soudobého světového ohlasu činnosti Dobrovského je jeho členství v mnoha vědeckých společnostech v celém tehdejším vědeckém světě. Byl členem Král. pruské akademie nauk, frankfurtské Společnosti pro starší německý dějezpyt, Společnosti pro pomořanské dějiny, Král. dánské komise starožitností v Kodani, varšavské Společnosti přátel nauk, vědecké společnosti při universitě krakovské a vilenské, členem Imperator. akademie nauk v Petrohradě, Spolku milovníků ruské slovesnosti v Petrohradě, Společnosti pro ruské dějiny a starožitnosti při universitě moskevské a literární společnosti při universitě charkovské. Zastoupení jedněch zemí v tomto výčtu a nedostatek jiných je dán více faktem, kde se tehdy vědecky pracovalo v historii a filologii a kde vědecká práce ještě chyběla, než tím, že by se znalost jeho práce byla omezovala jen na tyto země.
Shrneme-li význam Dobrovského pro slavistiku, pro slovanskou filologii, vidíme, že jeho zásluhou byla kolébkou této vědy Praha. Přesto, že i po Dobrovském byla slavistická studia zde pěstována, jistě významně P. J. Šafaříkem od roku 1832, záhy bylo toto západní středisko slavistiky z Prahy přeneseno do Vídně, kde pak prostřednictvím nejvlastnějšího žáka Dobrovského, Bartoloměje Kopitara, dále rozvíjejí dědictví Dobrovského vůdčí představitelé slovanské filologie v 19. století: Slovinec Frant. Miklosich, žák Kopitarův, Charvát Vatroslav Jagić, žák Miklosichův, a Čech Konstantin Jireček, vnuk Šafaříkův. Druhé významné středisko slavistiky v 19. století bylo v Rusku; slavistické studium tam vzniká teprve počátkem 19. století a je od samého počátku v nejtěsnějším spojení s Jos. Dobrovským, jehož práce je tam přijata jako podnětný vzor. Jeho autorita a proslulost způsobila, že všichni první držitelé kateder slavistických v Rusku přicházejí se učit do Prahy a navazují tak na českou slavistiku, tradovanou zde přímými i nepřímými žáky Dobrovského. „Jeho starost o bibliografické popsání starých památek rozvinula se na Rusi ve vzorných pracích Kalajdoviče, Strojeva, Vostokova, Undoľského, Gorského a Novostrujeva a j. Jeho cesty po Švédsku, Rusku, jeho přání dostati se na Athos daly podnět následujícímu pokolení ruských slavistů k cestám korunovaným skvělými výsledky základní důležitosti pro slavistiku (Grigoroviče, Hilferdinga a j.)“, konstatuje prostým výčtem Vatroslav Jagič.
S hlediska soudobého charakterisuje po smrti Dobrovského jeho práci a jeho význam sám Goethe r. 1830 takto: „Tento vzácný muž, který již dříve šel za studiem slovanských jazyků a dějin s geniální sčetlostí a herodotskými cestami, uváděl každý výsledek vědecký vždy se zálibou zpět na znalost lidu a země v Čechách, spojuje takto s největší slávou ve vědě vzácnější slávu muže populárního. Kde zasáhne, hned je viděti mistra, který všude pochopil svůj předmět a jemuž se zlomky rychle řadily v celek“. A citovaný již historik slovanské filologie, Vatr. Jagič, shrnuje takto r. 1910 jeho význam s hlediska dvacátého století: „Příklad jeho získal následovníky, snahy jeho se neskončily jeho úmrtím, myšlenky jeho přišly včas. Stopy jeho mnohostranné činnosti žijí dosud.“

Z literatury: Josef Dobrovský 1753—1829, sborník statí k stému výročí smrti, Praha 1929. — Fr. Kubka: Dobrovský a Rusko, Praha 1926 (k tomu v. ČČH. 32, 396 n.). — Fr. Kidrič: Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe, Ljubljana 1930. — M. Szyjkowski: Polská účast v českém národním obrození I, Praha 1931. — V. Francev: Poľskoje slavjanověděnije, Praha 1905 (a jeho úvod ke Korrespondenci Josefa Dobrovského II, v Praze 1906). — N. M. Petrovskij: Kopitar' i Institutiones ... Dobrovskago (Žurnal Ministerstva narod. prosvěščenija 1911). — M. Weingart: Dobrovského Institutiones I—II (Sborník filosof. fakulty univ. Komenského č. 16 a 38, Bratislava 1923 a 1925). — Arne Novák: Josef Dobrovský (Zlatoroh, sv. 53) Praha 1928. — B. Havránek: Dobrovského třídění jazyků slovanských (Studie a vzpomínky dr. Arne Novákovi k padesátým narozeninám 1930). — Jar. Ludvíkovský: Dobrovského klasická humanita (Spisy filosof. fakulty univ. Komenského, č. XII, Bratislava 1933). — Archiv pro badání o životě a díle Josefa Dobrovského, sv. I: Benj. Jedlička, Dobrovského „Geschichte“ ve vývoji čes. literární historie 1934 (k tomu v. ČČH. 41, str. 180 n. a 462 n.), sv. III a IV: Jos. Volf (a M. B. Volf), Příspěvky k životu a dílu Jos. Dobrovského I a II, 1934 a 1935.
Ze souborných prací: V. Jagić: Istorija slavjanskoj filologii, S. Peterburg 1910, str. 100 n. — Literatura česká XIX. stol., 1. vyd. I, 1902 (J. Jakubec, str. 73 n., a E. Smetánka, str. 203 n.) a 2. vyd. I, 1911 str. 157 n. (J. Jakubec) a II, 1917, str. 117 n. (J. Jakubec). — J. Jakubec: Dějiny literatury české II (1934), str. 64 n. a 399 n.; zde a u Jagiće další literatura.

Bohuslav Havránek

Pavel Josef Šafařík a jeho evropský význam

BÁDÁNÍ o původu Slovanů, o jejich dějinách a jazycích věnovali pozornost již humanisté v stol. 16., pokračovali v něm s velikým úsilím mnozí z barokních polyhistorů stol. 17., ale století 18. vybudovalo také v tomto oboru nové základy v souhlase s požadavky racionalistické kritiky, které šlo zejména o to, aby se objasnila minulost a odstranily mylné dohady, nedoložené pověsti i úmyslné nepravdy. V duchu těchto zásad zahájil významnou činnost německý historik A. L. Schlözer (1735—1809), který zasvětil několik desetiletí rozboru ruských letopisů a pronikavě změnil názory o nejstarších dějinách slovanských. Chyběla mu však důkladnější znalost slovanských jazyků a literatur, chyběl mu rozhled po slovanském světě i onen hluboký mravní vztah k Slovanstvu a jeho dějinám, který se jen vzácnou výjimkou vyvíjí v duši cizincově. Současně s pracemi německých i domácích učenců na Rusi pokračuje v Čechách, v Polsku i na slovanském jihu — na půdě zkypřené prací barokní historiografie — rozvoj slovanských studií dějezpytných i jazykovědných, ale v těchto snahách nebylo namnoze ani jednotné myšlenky ani vědecké metody oduševněné láskou k věci. Proto bylo třeba podrobiti kritické revisi práci starších dob a vytvořiti novou synthesu, která by se stala východiskem dalšího bádání.

Tento veliký čin vykonal český kněz Josef Dobrovský, jeden z vůdčích geniů slovanské vědy 18. stol., zakladatel slovanské filologie, pojaté v širokém smyslu jako soubor studií o dějinách a starožitnostech, o národopise, jazycích i literaturách slovanských národů. Navázal při tom nejen na vědeckou činnost svých domácích předchůdců, ale shrnul také práci na celém území slovanském, přihlížeje k těsným vztahům kulturním, které spojovaly národy slovanské v jeden duchovní celek.

Vědomí vzájemné příbuznosti po staletí živé v celém Slovanstvu projevovalo se výrazně v zemích českých, na Slovensku, v Polsku i u jižních Slovanů a posilovalo zejména menší národy slovanské v těžkých zápasech o národní svébytnost. Balbín, Križanić a jejich vrstevníci polští připravovali cestu Dobrovskému, který mnohostrannou prací směřoval k dalekému cíli: k slovanské vzájemnosti, jsa v souhlase s Herderem přesvědčen o veliké budoucnosti Slovanstva. Veliká láska vyvěrala z hlubokého poznání. Vlivem souladné, družné osobnosti Dobrovského rozkvetla v Praze slavistická škola významu světového, ačkoliv B. Kopitar, bystrý, duchaplný slavista rozsáhlého vzdělání, žák Dobrovského, usiloval ještě za života učitelova vytvořiti z Vídně středisko slavistiky rakouské i evropské. Kolem Dobrovského rostla družina žáků, kteří byli posluchači jeho přednášek, ale pronikavý jeho vliv působil i na ty, kdož poznali mistra jen z jeho děl. Z tohoto kruhu vzdálenějších žáků vynikl Slovák P. J. Šafařík (1795—1861), dědic slávy a významu Dobrovského, jeden z největších slavistů všech dob.

Šafařík vzešel z protestantského prostředí slovenského, které si — na rozdíl od zemí českých — zachovalo nejen vyšší úroveň duchovní svobody, ale i užší souvislost se starou literaturou českou; vědecky dospíval v ovzduší goethovské tradice jako posluchač jenské university (1815—17) a plně užil mnohostranných kulturních možností, které mu podávala německá romantická věda, zdůrazňující vedle svobody bádání význam národnosti a svérázné kultury. Vrátiv se domů rozhodl se zasvětiti všecky síly studiu Slovanstva a jeho národnímu obrození. Proto přijal místo profesora a ředitele na gymnasiu v Novém Sadu, v starém středisku podunajských Srbů, prožil tam mladá mužná léta (1819—33) a získal možnost studovati na místě srbskocharvátský jazyk, bohaté poklady rukopisné, zapadlé v knihovnách okolních klášterů, a poznávati etnické i národopisné poměry balkánských Slovanů přímo ze zpráv kupců a duchovních. Z vědy polské, v níž se tehdy tak slibně vyvíjel zájem o Slovanstvo, čerpal první plodné podněty k samostatné práci dějepisné i filologicko-archeologické. Takto nabyl vědomostí v oné době výjimečných, ale prožil také celou tíhu odloučenosti od kulturních středisek a nedostatek vědeckých pomůcek k studiu.

Z úsilí usnadniti mladým slavistům studium vzešla Šafaříkova první veliká vědecká práce, „Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten“ (r. 1826). Byla to kniha „dobré víry“, buditelského nadšení a vzácné odvahy. Nemaje přístupu k bohatým knihovnám, odkázán většinou jen na literaturu, kterou si opatřoval z vlastních skromných prostředků úsilím přímo hrdinským, odhodlal se vytvořiti dílo tehdy jediné svého druhu, soustavný přehled slovanských jazyků a literatur, shrnující naukovou práci osvícenství. Byla to v podstatě kompilace, ale její světový význam tkví

v pečlivé synthese, v kritickém utřídění látky rozptýlené po časopisech a knihách těžce dostupných. Západní Evropě, která měla o Slovanstvu vědomosti kusé a mlhavé, která několik let před tím přijala jihoslovanskou junáckou epiku s překvapením a podivem jako zjevení nového ducha básnického, se dostalo Šafaříkovou knihou pramene poučení, z něhož čerpala téměř po čtyři desetiletí. Látky sebrané Šafaříkem užil mladý ruský slavista Bodjanskij v knize „O narodnoj poezii slavjanskich plemen" (1837) a později paní Robinsonová (Talvj) jako základu pro své dílo „Historical view of the languages and literature of the Slavic Nations with a sketch of their popular poetry" (1850), které zase bylo pramenem přečetných statí a rozprav. Přednášky Adama Mickiewicze na Collège de France (1840—44), smělý náčrt jasnovidného básníka, otvírající daleké obzory, podivuhodné improvisace překvapující výstižnými postřehy i myšlenkovou hloubkou, měly jiné poslání a pro mezerovitost i závažné nedostatky věcné nemohly nahraditi důkladné životopisné i bibliografické zprávy, které shrnuly Šafaříkovy dějiny jazyků a literatur slovanských.

Šafařík v Novém Sadu mnoho vytrpěl, ale vědecky vyrostl a zejména jeho bádání o dějinách srbskocharvátského jazyka i starší literatury má význam průkopnický. Po léta se zabýval dějinami srbskocharvátského písemnictví a sebral vzácnou novou látku, kterou však vydal tiskem teprve po smrti autorově jeho zeť Josef Jireček (Geschichte der südslavischen Literatur 1864). Také v oblasti jazykozpytné přinesla práce v Novém Sadu závažné objevy. Vuk Stefanović Karadžić soustředil své úsilí na živý jazyk a na ústní slovesnost, Šafařík budoval základy historické mluvnice v klasické knize „Serbische Lesekörner, oder historisch kritische Beleuchtung der serbischen Mundart. Ein Beitrag zur slavischen Sprachkunde" (1833), kterou V. Jagič pokládal za Šafaříkovu nejlepší práci filologickou. Měla však také důležitý význam buditelský. V bojích proti V. Stef. Karadžićovi, který založil novou spisovnou srbskocharvátštinu na živé řeči lidové, tvrdili stoupenci starého jazyka spisovného, oné neorganické směsice církevní slovanštiny, ruštiny a srbskocharvátštiny, že tak řeč. církevní slovanština byla kdysi společný jazyk všech Slovanů; teprve později, v dobách politického úpadku se prý z něho vlivem cizím vyvinuly odlišné jazyky slovanské, které jsou v podstatě jen znetvořená a pokažená mluva nízkých vrstev (Pöbelsprachen). Vukova srbština byla mnohým odpůrcům „svinjarski i govedarski jezik". Šafařík dokázal doklady hláskoslovnými i tvaroslovnými, které pečlivě vybral ze starých památek, že již v 9. stol. se srbskocharvátština osobitými rysy lišila od jaz. staroslověnského, který Cyril a Method přejali za církevní jazyk slovanský; církevní slovanština a ostatní jazyky slovanské jsou ve vztahu souřadném, jsou tedy sestry. Tímto důkazem, podaným se skvělou pohotovostí a přesností, jaké dává jen dokonalá znalost rozsáhlé látky, Šafařík podstatně oslabil důvody odpůrců Vukových a nadto ještě obohatil vědu základním příspěvkem k historické mluvnici srbskocharvátské. Řadí se do skupiny zakladatelů balkánských studií a svou srovnávací metodou i zdůrazňováním nutnosti zabývati se prameny byzantskými zůstává velikým předchůdcem dnešního bádání. Upozornil Slovany i ostatní Evropu na dosah balkánských problémů a rozšířil oblast vědy — v tom tkví jeho evropský význam již v době novosadské. Zahájil své působení v Novém Sadu jako nadšený vyznavač slovanské myšlenky, který si s radostnou důvěřivostí mladistvé odvahy vytyčoval daleké cíle, ačkoliv ještě dobře neznal oblast, ve které chtěl pracovati — odjížděl do Prahy (r. 1833) jako slavista evropského rozhledu, který si vytkl za další úkol objasniti nejstarší dějiny Slovanstva a vývoj jeho vzdělanosti. Byla to veliká práce vědecká i buditelská. V 30. letech 19. stol. si Slovanstvo uvědomuje svůj význam, uvažuje o svém dějinném poslání a formuluje program. Polské povstání a ruské výboje na Kavkaze budí pozornost Evropy, která sleduje s překvapením pokroky národního obrození u západních i jižních Slovanů a přijímá s nedůvěrou i se znepokojením zprávy o rozmachu ruské velmoci.

Tehdy vyšlo Šafaříkovo dvojsvazkové dílo „Slovanské starožitnosti" (1836—37), které posílilo slovanské snažení důkazy, že Slované mají od pravěku domovské právo v Evropě, jejíž politickou soustavu pomáhali budovati tisíciletou činností státotvornou nejen jako rovnocenný spolupracovník, ale i jako zasloužilý obránce Evropy před asijskými kočovníky. Odborná kritika ukázala, že základní these Šafaříkovy o pravlasti národů slovanských, o jejich rozchodu, jakož i o kolonisačním postupu na evropský západ, sever a jih jsou dnes jednak podstatně oslabeny, jednak vyvráceny, avšak kulturní dosah díla a jeho význam v dějinách evropské vědy zůstává nedotčen. Skupina slavných předchůdců Šafaříkových Schlözer, Dobner, Dobrovský, Karamzin, Vostokov, Kopitar a j. vykonala podivuhodnou práci analytickou i vydavatelskou, ale chyběla synthesa, která by shrnula výsledky a vyvodila z nich závěry. Šafařík se odvážil tohoto úkolu a splnil jej v díle vskutku monumentálním, které po-

dává výklad o nejstarších dějinách slovanských od 5. stol. před Kr. do r. 1000 po Kr. Tuto dějepisnou část autor pokládal za „předsíní pro historika slovanského“ a chtěl ji doplniti v oddělení „mravopisném“ kulturními starožitnostmi slovanskými, které měly shrnouti výklady o tělesných a mravních vlastnostech Slovanů, o obydlí, živnostech a obchodu, o náboženství, řádu a právu; další oddíl chtěl věnovati jazyku, písmu a umění.

Podporován ruskými přáteli, zejména Pogodinem, zpracoval spoustu důležitých listin a jiných pramenů sebraných ruskými dějezpytci prodlením několika desetiletí, hlavně péčí štědrého mecenáše, kancléře hrab. Rumjanceva a jeho spolupracovníků, z nichž na př. Vostokov, Kalajdovič, Strojev, Koeppen a j. zachránili vzácné dokumenty. Karamzinova „Istorija gosudarstva rossijskago“ plně přihlížela k těmto památkám, ale bylo třeba prozkoumati je s hlediska obecně slovanského a přičleniti k ostatním pramenům evropským. Šafařík to vykonal, protože z vlastního studia znal vzácné prameny srbskocharvátské, neznámé v záp. Evropě, kromě toho pak mohl čerpati z pramenů byzantských a srovnal celou tuto látku východoslovanskou i jihoslovanskou s prameny západoslovanskými, latinskými a německými. Takto vyrostl podivuhodný celek, založený na kritické revisi starší literatury, jakož i na pronikavém rozboru celé dostupné látky pramenné, roztroušené po celé Evropě, a proto dosáhly Slovanské starožitnosti úrovně světové. Je to jedna z nejdokonalejších synthetických prací, jež vytvořila romantická věda, dílo, které udivuje velikostí pojetí, rozsahem základů i komposičním uměním, hlubokou znalostí pramenů i střízlivostí vědeckého soudu. Mělo také své důležité poslání buditelské a v tom směru předstihlo naděje vrstevníků. Křísilo národní uvědomění slovanské důkazy starobylé kultury a slavné minulosti předků, posilovalo slovanskou vzájemnost, vědeckou spolupráci a svébytné bádání, které razí nové cesty, otvírajíc cizině daleké výhledy do neznámého světa slovanského.

Kulturní oddíl Starožitností nevyšel a látka, která se zachovala v pozůstalosti, dokazuje, že úhrnné zpracování uvízlo v začátcích. Bylo třeba připraviti půdu monografiemi a proto Šafařík vydal prodlením let několik statí z oboru bájesloví a lidové poesie, ale podrobné provedení celého plánu přesahovalo síly jednotlivcovy. Nejdůležitějším příspěvkem ke kulturním starožitnostem zůstává „Slovanský národopis“ (1. vyd. 1842), hutná knížka, kterou obecný souhlas kritiků domácích i cizích ocenil jako dílo klasické. Cena Slov. národopisu tkví zejména v jasné metodě, v přehledném uspořádání a v nové látce, sbírané po léta za pomoci přátel ve všech zemích slovanských. Šafařík vymezil hranice slovanského osídlení, podal rozdělení slovanských jazyků a nářečí, připojil vedle ukázek, čerpaných z lidové poesie, krátké přehledy slovesnosti, shrnul statistické údaje o Slovanech podle stavu z roku 1842, věnoval pozornost národům sousedním, cizím menšinám i slovanským ostrovům a dodal obrazu slovanského světa názornosti národopisnou mapou, které věnoval léta pečlivých příprav. Byla to první práce toho druhu v světové literatuře a zůstává podnes důležitým dokladem historickým. Slovanské starožitnosti byly přeloženy do němčiny, polštiny i ruštiny a založily Šafaříkovu evropskou slávu. Jeho pracovna v skromném pražském bytě se stala nejpřednější katedrou slavistickou, která blahodárně zasáhla do vývoje bádání především na Rusi. Reformou universitních studií, kterou provedl hr. Uvarov r. 1835, byly zřízeny katedry pro dějiny a literatury „slovanských nářečí“ v Moskvě, v Petrohradě, Kazani a v Charkově; ministerstvo se také rozhodlo vypraviti mladé schopné učence do zemí slovanských a uložilo jim povinnou zastávku v Praze u Šafaříka, aby se připravili na svou vědeckou činnost. O. M. Bodjanskij odcestoval již r. 1837, r. 1839 odjeli I. I. Sreznevskij a P. J. Prejs, r. 1844 V. J. Grigorovič. Ruským slavistům byl Šafařík vzorem nejen věděním, ale i ušlechtilou opravdovostí své povahy, jako osobnost nejvyššího duchovního řádu. Mladí žáci Šafaříkovi — mimo Prejse, předčasně zesnulého — si dobyli trvalých zásluh o rozkvět slovanských studií na Rusi a vždy vděčně vzpomínali svého pražského mistra, který se jejich prostřednictvím stal zakladatelem obnovených slovanských studií na Rusi. Byl si vědom vážnosti svého úkolu a pečoval o mladé ruské slavisty, zejména o Bodjanského, nejen jako otcovský přítel, ale i jako svědomitý učitel. Pokládal za jejich hlavní povinnost vskutku organisovati ruskou slavistiku, t. j. připraviti učebnice a vhodné sbírky, aby se usnadnilo studium a oživil zájem. Šlo mu o to, aby slovanská filologie na Rusi nezůstávala uzavřena v pracovnách několika učenců; přál si, aby zdomácněla v síních universitních a odtamtud pronikla do kulturního života všenárodního. Vzácným uznáním evropského věhlasu Šafaříkova bylo pozvání pruské vlády, aby přijal katedru slovanské filologie na universitě berlínské, která se tehdy obecně pokládala za jednu z nejslavnějších universit evropských. Šafařík se však rozhodl zůstati v Praze, aby mohl všecky síly zasvětiti vědeckému rozvoji našeho

národa, ačkoliv žil ve hmotné tísni, v níž ho nechávala nevšímavost vlády Metternichovy. Získal si však přece veliké zásluhy o rozvoj německé slavistiky pamětním spisem o organisaci slovanských kateder na pruských universitách. Sestavil na podnět ministra Eichhorna rozvrh slovanských studií vynikající kritičností, soustavností a plným porozuměním pro praktické potřeby posluchačů.
S přítelem Pogodinem a se svými ruskými žáky si pilně dopisoval a tato korespondence tvoří spolu s dopisy J. Dobrovského a V. Stef. Karadžiče trojici nejvzácnějších pramenů k dějinám slovanské filologie. V dopisech se však také zrcadlí vnitřní zákonnost vědeckého vývoje Šafaříkova. Po celý život se vlastně zabýval dvěma díly základními: soustavnými dějinami literatur slovanských a slovanskými starožitnostmi. Německou knihu o dějinách slovanských jazyků a literatur pokládal za mladistvý pokus a připravoval v letech čtyřicátých vydání opravené a doplněné, hodlaje přispěti — v duchu svých podnětů organisačních — k zamýšlenému souboru učebnic příruční knihou o dějinách literatur slovanských. Plán se rozšiřoval a Šafařík měl již r. 1843 na mysli soustavné kompendium. K tomu cíli se zabral do písemnictví církevněslovanského, aby tento důležitý oddíl zpracoval nejdříve. Tehdy to však byl úkol přesahující síly jednotlivcovy, protože chyběly práce přípravné, zejména vydání starých textů. Dílo zůstalo torsem, ale z četných rozprav, pojatých později do Sebraných spisů, jakož i z posmrtného vydání „Geschichte der südslavischen Literatur“ je patrno, že Šafařík budoval dílo monumentální. Dovršením těchto dlouholetých prací byla slavná rozprava „Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus“, která zahájila nové období v dějinách bádání o slovanských abecedách. Podle korespondence lze sledovati, jak Šafařík prodlením desetiletí měnil svůj názor: zprvu pevně vyznává, že kyrilice je starší, ale zvolna rostou pochybnosti, v listech Pogodinovi se objevují opatrné zmínky o nutnosti podrobiti celou otázku revisi, až konečně vyšlehne světlo nového poznání. V odůvodnění slavné these o stáří hlaholice zazářil duch tvůrcův naposled v plné jasnosti a pronikavosti. Žák Dobrovského rozřešil pověstný spor o stáří slovanských abeced a jeho názor zvítězil: na půdě dobyté Šafaříkem dále budoval Vatroslav Jagić, který církevní slovanštině věnoval vrcholné dílo životní.
Šafařík, jeden z nejušlechtilejších představitelů evropské vědy 19. stol., působil na vrstevníky antickou vznešeností své povahy, obětavostí a hrdinskou oddaností ideálům vědeckým i národním. Této apoštolské horlivosti ve službách veliké myšlenky národního obrození a slovanské vědy se podivovali M. P. Pogodin a ostatní ruští přátelé, kteří Šafaříkovi ochotně pomáhali, takže jediné jejich podporou mohl vydati Slovanské starožitnosti; vzácná slova uznání, jimiž Adam Mickiewicz v přednáškách na Collège de France vzpomněl naší slavistiky, zněla jako charakteristika osobnosti Šafaříkovy; slavný vrstevník polského věštce J. B. Zaleski se s úctou zmínil o Šafaříkovi, jejž T. H. Ševčenko v památném věnování z r. 1845 oslavil jako jednoho z vůdčích slovanských učenců a buditelů. Obecné uznání evropské vědy svědčí, že ukrajinský básník soudil správně. Za badatelem Šafaříkem se rýsuje veliký vlastenec, který se postavil v revolučním roce 1848 bez výhrad za věc svobody a nezapomenutelnou řečí na Slovanském sjezdu osvědčil svou víru ve vítězství mravního řádu světového. Nevzdal se jí ani v době reakce a zůstává vzorem chrabrého muže, který dovede trpěti za své přesvědčení. Jeho místo je v hloučku velikých hrdinů evropské vědy — věřitelů lidstva.

Bibliografie: Lubor Niederle: P. J. Šafaříka Slovanské starožitnosti. (Čes. časop. histor. I. 1895.) — Jaroslav Vlček: P. J. Šafařík. 1896. — Jan Jakubec: Mladý Šafařík a Palacký. (Lit. česká XIX. stol. II. 2. vyd. 1917.) — Jaroslav Vlček, L. Niederle, Miloš Weingart: Pavel Josef Šafařík. Myšlenka slovanská ve vědě. (Literat. česká XIX. stol. II. 2. vyd. 1917). — V. A. Francev: Očerki po istorii češskago vozroždenija. 1902. — Týž: Korespondence P. J. Šafaříka. I—II 1927—28. Nákl. Čes. Akademie. — V. Jagić: Istorija slavjanskoj filologii. 1910. — Jiří Horák: Nové vydání listů P. J. Šafaříka. (Almanach Čes. Akademie. 1927.) — Týž: Národopis československý. (Československá vlastivěda. Díl II. Člověk. 1933.)

Jiří Horák

Národnostní ideologie česká a slovenská v jihoslovanském obrození

OD DRUHÉHO pololetí 18. století nastávaly vlivem mezinárodních evropských poměrů i pro Slovany příznivější podmínky pro kulturní, literární i politické obrození. Hybnou silou slovanských obrozenských procesů byla zejména národnostní idea, doplňovaná a rozšiřovaná ideou slovanství. Zvlášť mohutnou morální vzpruhou byla tato idea v obrodném hnutí národnostně i politicky nesvobodných Slovanů v Rakousku, především Čechů a Slováků na severu a Slovinců, Charvátů a uherských Srbů na jihu této monarchie.

Jak u nesjednocených Čechů a Slováků, tak i u rozdrobených Slovinců, Charvátů a Srbů postupovala tato národnostní idea již na prahu osvícenské doby za císařovny Marie Teresie podobnými cestami národního i slovanského uvědomění z minulosti zděděného a současně se též naplňovala ideami západoevropské filosofie: humanismem, tolerancí, demokratismem atd. Smělejším jejím výrazem byly starší i novější patriotické projevy jak českých tak i jihoslovanských historiků, gramatiků a lexikografů, namířené proti jazykovým a feudálním privilegiím v Rakousku vládnoucích kruhů německých a později též maďarských. Třebaže popudy k nim přicházely zevně, přece vyplývaly i z domácích neutěšených národnostních a politických poměrů, které stejnou měrou platily pro všechny v Rakousku usedlé Slovany, ba i pro emigrantské Srby, kteří se koncem 17. stol. utekli ze Srbska před Turky do jižních Uher a jimž prvotní výsady na zachování jejich národní individuality, dané rakouskou vládou, nebyly dodržovány. Již tyto společné zevní popudy a skoro stejné vnitřní podmínky dodávaly těmto českým i jihoslovanským vlasteneckým projevům nevšední podobnosti, ale přes to se v nich dají ještě zjistit i přímé vzájemné vlivy. Tak jmenovitě slovinské a charvátské z nich prozrazují ve veliké míře závislost především na českých pramenech a vzorech, jak o tom na př. svědčí starší případ charvátského historika Pavla Rittera Vitezoviće (Kronika 1696, Croatia rediviva 1700) a mladší jeho obdoba u slovinského gramatika Marka Pohlina (Kraynska gramatika 1768), kteří si je skoro doslovně založili na argumentaci a apologetické tendenci českého vlastence a gramatika Václava Rosy (Čechořečnost 1672). Kromě Rosy působily v témž duchu na Jihoslovany také spisy ve Vídni usedlého Slováka Adama Frant. Kollára, znalce uherských dějin a obhájce nemaďarských národností v Uhrách, pak gramatiky a slovníky vídeňských Čechů Pohla, Šimka a Wiedemanna, dále také staré české kroniky Hájkova, Sylviova a Dubraviova a konečně i spisy mladších českých historiografů Ullmanna, Středovského atd. Z Vitezovićových a Pohlinových děl a přímým působením uvedené české a slovenské literatury se tento český a slovenský vliv přenášel a rozšiřoval, jsa různě ještě z domácích pramenů a potřeb obměňován i doplňován, na mladší pokolení jihoslovanských buditelů teresiánské doby: tak u Charvátů na Kačiće (Razgovor ugodni 1756), Reljkoviće (Nova gramatika 1767) a Krčeliće (Notitiae praeliminares 1770), u Srbů na Žefaroviće (Stomatografija 1741), na Orfelina (Plač Serbiji 1761, Magazin 1768) a na Rajiće (Istorija 1768; vytištěna teprve 1794(5), u Slovinců pak na Gutsmana (Gramatika 1777) a na mladší Pohlinovy přátele Kumerdeje (Vorschläge 1773) a Japlja.

Právě tak již v této době působily na národnostní snažení Jihoslovanů i české vzory a český příklad z vytrvalého zápasu Čechů o uplatnění češtiny ve školství a v úřadech, jak to mohli Jihoslované přímo sledovati zejména ve Vídni. V císařské vídeňské residenci, kde tehda již žilo dost severních i jižních Slovanů a kde i emigrantští Srbové měli od polovice 17. století jakési ministerstvo pro své národní záležitosti (Ilyrskou dvorní deputaci), mohli Slovinci, Charváti i Srbové na vlastní oči pozorovati vládní ústupky českému jazyku (r. 1752 byla na př. zavedena čeština na Teresiánské vojenské akademii ve Vídeň. Novém městě, 1754 na vojenské technické škole ve Vídni, od r. 1774 a 1775 také na některých vojenských školách ve Vojenské Hranici v jižních Uhrách a r. 1775 byla zřízena stolice češtiny na vídeňské universitě); to přirozeně i je podněcovalo k podobným snahám ve prospěch jejich mateřských jazyků. Podobně i na Slovensku v Trnavě, která byla od založení jesuitské university a tiskárny r. 1635 až do r. 1777 centrem četných styků mezi slovenskými a charvátskými katolíky a kde studoval i strůjce charvátské protihabsburské vzpoury Petar Zrinski († 1671), seznamovali se charvátští katolíci se živějším vlasteneckým a buditelským snažením Slováků.

Do aktivnějšího stadia vstoupila národnostní idea u Čechů a Slováků i u Jihoslovanů v době rozmachu osvícenského josefinismu po r. 1780, za vlády císařů Josefa II. a Leopolda II., jež na naší

straně představuje patriarcha slavistiky Josef Dobrovský s celou svou českou i slovenskou literární obcí, na straně jihoslovanské u Slovinců kroužek mecenáše Sigismunda Zoise v Lublani, u Charvátů skupina okolo záhřebského biskupa Maxmiliána Vrhovce a u Srbů první jejich západník Dositej Obradović a pak Stefan Stratimirovič. Kritickým studiem národních a slovanských dějin, literatur a jazyků, započatým a provedeným především českými historiky Dobnerem, Pelclem atd. a českými slovanskými filology s Durychem a Dobrovským v čele, dostalo se jí již tehdy pevného vědeckého základu a historického i přirozeného odůvodnění. Postavena mimoto týmiž českými studiemi i na spolehlivou širokou basi slovanskou a prohloubena zděděnými i západoevropskými hesly humanity stala se hlasatelkou nejen české a slovenské jazykové a kulturní rovnoprávnosti a samostatnosti, nýbrž zároveň i moderní propagátorkou slovenskočeské národní jednoty a právě tím i ještě účinnějším obranným prostředkem proti nové vládní josefinské germanisaci a na straně slovenské v Uhrách i proti maďarské expansi. Tento duch províval nejen z české a dílem i slovenské, hlavně evangelické, vědy historické a filologické, nýbrž i z české a rovněž tak slovenské literatury básnické a dramatické a šířil se úspěšně i v širších vrstvách vzdělanců, jak o tom zejména svědčí četné české i slovenské obrany jazyka a národnosti, zahájené hrabětem Frant. Kinským 1773 a pokračující přes Pelcla, Tháma, Hankeho, Hrdličku, Rulíka a Nejedlého až do romantického období Jungmannova.

Česká a slovenská národnostní idea tohoto období politicky tíhla k austroslavismu, jemuž dal výmluvný výraz a formulaci i sám rusofilsky naladěný Dobrovský ve své slavnostní řeči k císaři Leopoldovi II. v Praze r. 1791; proto její buditelský radius směřoval i k ostatním rakouským Slovanům, především k Jihoslovanům. Vnitřní podmínky u nich byly zcela podobné, takže její působení znamenalo přirozené pokračování a stupňování dřívějších vlivů. Šířila se k nim rovněž stejnými cestami, t. j. knižní komunikací a ještě živějšími osobními styky ve Vídni, v Prešpurku (nynější Bratislavě), v Budínu a v Pešti, které od té doby byly jejich živými centry.

Ač Praha tehdy již byla ústředním ohniskem českého a s ním spojeného slovenského obrozenského hnutí a zároveň i rodící se slavistiky, byla to přece zase hlavně Vídeň, kde se již od dřívější doby teresiánské stále udržovalo živé osobní i duchovní spojení mezi Čechy a Slováky i Jihoslovany. Z Čechů tu stále ještě působili oba gramatikové a první učitelé češtiny na Teresiánské vojenské akademii Pohl a Šimek (rodem Čech ze Štyrska), od r. 1775 také profesor češtiny na vídeňské universitě Zlobický, který měl bohatou knihovnu bohemik a slavik a byl v živých stycích s českými buditeli v Praze, hlavně s Dobrovským a se Slovákem Ribayem v jižních Uhrách, od r. 1777 tu také žil a buditelsky pracoval česky cítící historik Voigt a od r. 1785—96 též Durych, od r. 1779 až do své smrti 1805 tu buditelsky působil jako ředitel Teresiánské vojenské akademie zmíněný již autor první české obrany hrabě Frant. Kinský. R. 1784 navštívil Vídeň i sám Dobrovský, r. 1791 a 1796/7 tu ztrávil delší dobu a také později sem zajížděl. Okolo r. 1790 žil tu také abbé Jos. Werschhauser, rodilý Cech z Kutné Hory; vyučoval češtině arciknížata Karla, Alexandra a Josefa a Dobrovský mu chtěl za tím účelem napsati českou mluvnici. Kromě toho působili tu a v blízkém Mariabrunnu v diskalceátských klášterech i čeští řeholníci, kteří měli pro potřebu svých kázání pro tamější české usedlíky i dostatečnou zásobu českých knih (též gramatiky, slovníky, kroniky atd.) ve svých klášterních i soukromých knihovnách. Ze Slováků pak tu do r. 1783 působil jako ředitel císařské dvorní bibliotéky zmíněný již Adam Frant. Kollár. Přes Vídeň také vedla cesta mnohých slovenských evangelíků a pozdějších buditelů, putujících dále přes Prahu na studie do Německa a vracejících se odtud domů. Ve Vídni tedy Jihoslované nejsnáze přicházeli do přímého styku nejen mezi sebou, ale i se zmíněnými Čechy a Slováky a rovněž tak i s jejich buditelskou literaturou. Tak ze Slovinců tu od r. 1778—80 studoval práva pozdější slovinský historik Anton Linhart (po otci Čech), kolem r. 1780 tu žil slovinský diskalceátský řeholník P. Aurelius, mladší Pohlinův řádový bratr, který byl v osobních stycích s Čechy Šimkem a Zlobickým v letech 1783—85 a pak 1791—92 a také několikrát později tu meškal revolučně naladěný slovinský teolog a buditel Martin Kuralt, který později byl konfinován v Čechách a na Moravě a tam v Mírově 1845 zemřel; od r. 1784 tu znovu žil zmíněný již slovinský gramatik Rosova typu Marko Pohlin, jenž kromě styků s českými spolubratry v diskalceátských klášterech v Lublani, ve Vídni a v Mariabrunnu udržoval přátelské spojení s Čechy Pohlem, Šimkem, Zlobickým, Durychem a od r. 1796 i s Dobrovským. S jmenovanými Čechy ve Vídni přicházeli do styků i Pohlinovi slovinští přátelé, jako na př. hrabě Edling, jenž byl r. 1791 jmenován dvorním radou v česko-rakouské dvorní kanceláři, pak také učený Herbic, který se stal kolem r. 1797 bibliotekářem v Teresiánské vojenské akademii, spravované českým vlastencem hrabětem Fr. Kinským, a konečně i znamenitý právník Tomaž

Dolinar, který od r. 1792—1800 byl profesorem na téže vojenské akademii, a později jako universitní profesor v Praze byl v osobním styku s Dobrovským a byl mu rádcem zejména v otázkách slovanského práva; v živém kontaktu s Čechy ve Vídni, ba i s Dobrovským byl r. 1797 mladý slovinský právník Šober, jenž ve Vídni opatřoval slavika a bohemika pro Zoisovu bibliotéku v Lublani. Charváti měli ve Vídni již od r. 1624 svou kolej (Hrvatski kolegij), v níž od té doby pobývalo mnoho jejich vlasteneckých kněží, aristokratů a pozdějších buditelů (na př. zmíněný již Ritter-Vitezović, Krčelić, pak Vrhovac, Baričević, Krizmanić atd.). Od časů Marie Teresie studovalo pak na Teresiánské vojenské akademii dosti charvátské šlechtické mládeže a sdílelo tak i vlastenecký vliv českých učitelů a českého jejího správce hraběte Kinského, od r. 1773—78 studoval ve Vídni teologii pozdější významný člen Vrhovcova buditelského kroužku Adam Al. Baričević, jenž se tam za krátký čas osobně seznámil i s Durychem, od r. 1777 žil tam až do své smrti 1825 přímořský Charvát lexikograf Josip Voltiggi (Voltić), jenž udržoval přímé styky hlavně s učitelem češtiny v arcivévodském domě Werschhauserem, pak se Zlobickým, s Pohlem, Šimkem, Durychem a od r. 1796 i s Dobrovským; do r. 1782 přebýval tam také bývalý profesor jesuitské university v slovenské Trnavě Kaz. Bedeković a do téhož roku tam také pracoval charvátský historik a znalec uherských dějin Franjo Hinterholzer; v letech 1782—89 studoval tam teologii také pozdější Vrhovcův stoupenec Ivan Krizmanić, jenž navštívil i Prahu; od r. 1782—1794 pracoval tam o svém slovníku dubrovnický Charvát J. Stulli (Stulić) a po tři roky se s ním tam stýkal slavonský Charvát Marijan Lanosović, který se tam zásluhou Zlobického seznámil s Dobrovským. Ve Vídni dlel po r. 1782 také slavonský Charvát a versifikátor v duchu národní poesie Josip Krmpotić, jenž patřil do Stulliho a Lanosovićovy česky orientované skupiny; do ní patřil i charvátský biskup Antun Mandić, jenž se r. 1784 osobně seznámil s Dobrovským v Prešpurku (v dnešní Bratislavě); s Vídní měl živé styky již od doby svých studií v 70. letech zmíněný už M. Vrhovac, který jako záhřebský biskup od r. 1787 se stal ústřední osobou veškerého obrozenského hnutí u Charvátů. Od r. 1798 byl v korespondenci i s Dobrovským. — Pro Srby zůstávala Vídeň důležitým kulturním střediskem, i když r. 1777 bylo zrušeno jejich politické ústředí, zmíněná již Ilyrská dvorní deputace, jež od té doby podřízena Maďarům; vídeňskou srbskou kolonii tvořili z veliké části vyšší důstojníci, většinou vlastenecky cítící, jako generál Mikašinović, který tam žil do své smrti 1774 a s kterým se tam stýkal i Obradović; podstatnou její složkou bylo i dobře situované obchodnictvo, vždy obětavý podporovatel tamějšího srbského kulturního i literárního podnikání. Stefan Novaković tam v letech 1793—96 vydržoval srbskou tiskárnu, v níž po dva roky vydával první srbské noviny. Kolonii doplňovala i obec spisovatelská, jejíž nepřetržitou kontinuitu již od 2. pol. 18. stol. představuje celá řada znamenitých jmen, jako Žefarović, Vas. Petrović Njegoš, Rajić (1753), Orfelin (1759, 1783), Djulinac (do r. 1781), Dositej Obradović (1771—77, 1785—87, 1789—1802), At. Dimitrijević (od r. 1785), Teodor Avramović (1791), Pavel Kengelac (1800) atd. Od r. 1770 tuto srbskou kolonii přechodně rozmnožovalo také studenstvo z jižních Uher (dříve ponejvíce chodilo na studie do Ruska), jež se tu obyčejně začalo i literárně uplatňovati, jako Jovan Muškatirović (1775, 1786—87), pak Al. Vezilić (od 1785), Grig. Trlajić (1790) atd.; s Vídní měl čilé styky i mladý Stefan Stratimirović, jenž se tam v letech 1775—83 vzdělával v rakouském právu a přátelsky se stýkal jmenovitě se slovenským historikem A. Kollárem a jenž později po svém zvolení metropolitou r. 1790 navázal styky s Durychem a prostřednictvím Ribayovým i s Dobrovským a Palkovičem a v době romantické pak hlavně s P. J. Šafaříkem. — Slovenská Trnava jakožto ohnisko katolického slavismu mezi katolickými Slováky a Charváty ztrácela v tomto období svůj mezislovanský význam, neboť r. 1777 byla přeložena jesuitská universita do Budína a pak do Pešti, kdež její slovanskou tradici do určité míry udržovala jen její stará bibliotéka, obsahující hlavně starší bohemika a česká slavika; z nich čerpal na př. také charvátský historik té doby Matija Petar Katančić a též jeho slovenský přítel, několikrát již zmíněný Ribay. — Zato však Prešpurk, nynější Bratislava, teprve v této době nabýval většího mezislovanského významu jakožto sídlo oživlých uherských sněmů, kde se mezi sebou stýkali slovenští, charvátští i srbští delegáti; kulturním střediskem československo-jihoslovanským stal se ovšem až později, hlavně v době Štúrově.

Za takovéhoto seskupení českých, slovenských a jihoslovanských obrozenských sil v uvedených centrech byly dány zcela přirozené a příznivé podmínky i k čilé výměně ideových a kulturních hodnot, a to tím spíše, že jak u Čechů tak i u Jihoslovanů stále ještě bylo veškeré kulturní, literární i budi-

telské snažení většinou v rukou duchovenstva z lidu vyšlého, stmeleného nadto společnými církevními a řádovými organisacemi a v ohledu buditelském většinou stejně osvícensky tolerantního. Mimoto také s obrozenským hnutím vzniklá aktuálnost problému malých národů, jakými byli v tehdejší rakouské monarchii vedle Čechů a Slováků zejména Jihoslované, přímo je pobádala k společnému nebo podobnému postupu. A tak se u Jihoslovanů setkáváme právě v tomto období josefinském ještě se živějším ohlasem české a slovenské národnostní ideologie. Především to zase byla její apologetická tendence, kterou si skoro všichni jihoslovanští buditelé tohoto období téměř doslovně přisvojili, pokračujíce tak i v duchu své starší generace. Vyměřujíce si právě jako Češi a Slováci pojem národnosti jazykem, projevovali svou lásku k národu právě jako oni péčí o svou mateřštinu, o její zdokonalení a veřejné i kulturní zrovnoprávnění; tím byl dán i jejich buditelskému úsilí po výtce filologický ráz. Odvozujíce si pak stejně jako oni právo na existenci svých mateřských jazyků i z příbuznosti slovanské a z představ o velikém světě slovanském, přemáhali tak i oni trpný pocit své národní malosti. A právě tak jako Češi a Slováci si také i oni založili ve jménu humanity a osvěty další obhajobu svých mateřských jazyků jakožto nejpřirozenějších nositelů lidové vzdělanosti. A ve jménu týchž ideálů i oni požadovali podle vzoru Čechů a Slováků kulturní a vůbec národní rovnoprávnost a samostatnost, ovšem v rámci rakouské monarchie, což politicky znamenalo týž austroslavismus, s nímž jsme se setkali u Čechů. Na jeho významu nic neměnilo ani teoretické rusofilství některých Čechů a Slováků (Dobrovský, Marek, Palkovič, Tablic), ba ani daleko starší a političtěji zabarvené rusofilství jihoslovanské, které od teresiánské doby a zejména v době císaře Josefa II. stále zjevněji ustupovalo myšlence rakouského mesiášství v osvobozeneckých válkách s Turky. Také národnostně a slovansky sjednocující stanovisko české a slovenské národnostní ideologie, jemuž za Čechy dal výraz sám Dobrovský, za evangelické Slováky pak Ribay, Palkovič, Tablic a j., kteří souhlasně odsoudili a na celých 50 let zažehnali separatistické pokusy katolických Slováků s Bernolákem v čele (1787), blahodárně působilo i na Jihoslovany, stupňujíc jejich touhy po jazykové a národní jednotě bez ohledu na dané zeměpisné hranice a posilujíc i jejich staré, již od reformační a renesanční doby zděděné tradice jihoslovanského sjednocení. Katolické i pravoslavné Jihoslovany konečně sbližoval s českou a slovenskou národnostní ideologií také její kladný vztah k víře, neboť i jejich minulost a přítomnost byly vždy hluboce náboženské.

Nejvíc se tyto vlivy národnostní ideologie v době josefinské projevily především opět u Slovinců, které k české orientaci již poukazovalo starší i soudobé iniciátorské dílo Pohlinovo; v této době v něm pokračovali mladší jeho přátelé z literárního Zoisova kroužku v Lublani. Především to byl Blaž Kumerdej; o vlivu českého buditelského ducha na něho svědčí jeho zahajovací přednáška v lublaňské učené společnosti Akademie operosorum r. 1779, jejíž obranná tendence jest založena na témž problému malého národa, jakým operovala starší i soudobá buditelská literatura česká. Pohlinem mu vštípená a dále udržovaná česká orientace se u něho značně prohloubila v dalších letech 80., kdy sbíral a zpracovával materiál pro svou slovinskou gramatiku, již chtěl zbudovati na širokém základě slovanském, jak to již doporučoval Schlözer a po něm i česká slavistika Durychova a Dobrovského a jak se o to právě v této době ve Vídni z popudu Zlobického pokoušel český gramatik Šimek, s nímž se tam osobně stýkali zmínění již Slovinci Pohlin a P. Aurelius, kteří udržovali s lublaňským kroužkem Zoisovým aspoň sporadické spojení. Nad vše zřetelně pak se u Kumerdeje projevil vliv české a slovenské ideologie v několikrát přepracované předmluvě k této gramatice, zvláště v konečné její redakci z r. 1791, jež smělým duchem, apologetickou a národnostně i slovansky sjednocující tendencí, historickou i praktickou argumentací i doklady ze slovanské i české historie docela shodně připomíná podobné projevy starší i tehdejší české a slovenské obrozenské literatury, zejména obran, z nichž na něho nesporně mnoho působila zvláště Hankeho Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur, vyšlá ve Vídni r. 1783 a dobře známá Pohlinovi a P. Aureliovi. (Byla, byť z pozdější doby, v Zoisově lublaňské bibliotéce, kamž se dostala z Kumerdejovy soukromé knihovny). Kromě Hankeho měl na něho zajisté vliv i vlastenecký duch Pelclovy Kurzgefasste Geschichte der Böhmen, jíž právě pro tu dobu máme doloženu v Zoisově lublaňské bibliotéce. Pro jeho gramatiku, již s pomocí Linhartovou dokončil r. 1794, se pak dá zjistiti, že kromě citovaných v ní českých pramenů (Středovský 1710, Šimek 1785, Dobrovský v Abhandlungen 1782) znal anebo mohl znáti ještě celou řadu bohemik, jež se do té doby v Lublani nashromáždila dílem v Zoisově bibliotéce (Rešel 1562, Vusín 1722, Konstanc 1715 a 1739, Durych 1777, Papánek 1780, Pelcl 1782, Thám 1788, Tomsa 1781, pražské Abhandlungen od r. 1791), dílem v knihovně Hospodářské společnosti pro

Kraňsko (Abhandlungen od r. 1775—84) a dílem také v jeho a Linhartově soukromé knihovně (na př. Dobrovský v 7. sv. Michaelisovy Neue orient. u. exeget. Bibliothek 1790). Ježto Kumerdejova gramatika zůstala v rukopise, nemohla ani jeho vlastenecky průbojná předmluva působiti na širší veřejnost.

Ještě více českých vlivů lze znamenati u prvního kritického slovinského historika, zmíněného již Linharta, který si osvojil kritickou metodu české vědy dějezpytné hlavně z Dobrovského, jenž mu byl autoritou. Doporučoval-li na př. r. 1794 při korektuře zmíněné Kumerdejovy gramatiky právě Dobrovského, znamenalo to požadavek větší kritičnosti, ale také i doporučení české orientace v slovinské vědě. Tou dobou znal již skoro všechny spisy Dobrovského aspoň z pražských Abhandlungen, nahromaděných ve zmíněných již lublaňských knihovnách. Ježto ve své knihovně měl Abhandlungen 1786, znal patrně jeho rozpravu tam uveřejněnou Über die Begräbnisart der alten Slaven. Některé další Dobrovského rozpravy znal i z bohemik a slavik v Zoisově bibliotéce: tak na př. v Pelclově Geschichte 1782 jeho pojednání Über den Ursprung des Namens Czech a v Tomsově slovníku 1791 jeho spis Über Ursprung und Bildung der slavischen, insbes. der bohm. Sprache. Z Kumerdejovy nebo Japljovy knihovny znal také Dobrovského Bemerkungen über die slavische Übersetzung des neuen Testaments v Michaelisově Bibliothek 1790, jak to vysvítá z jeho poznámky v rukopise Kumerdejovy gramatiky. Kromě Dobrovského a Pelclovy zmíněné Geschichte zajisté neušel jeho pozornosti zvláště Durychův spis De slavo-bohemica sacri codicis versione 1777 v Zoisově bibliotéce; pečlivě sledoval zvláště dějezpytné rozpravy i jiných českých učenců v dostupných mu Abhandlungen, jako na př. Pelclovu Über den Samo 1775, Voigtovu o cyrilici a hlaholici 1775 a 1779 atd. Že jeho soukromá knihovna obsahovala české obrozensko-buditelské spisy, jež neměla ani Zoisova ani Kumerdejova bibliotéka, dokazuje jím citované Dobnerovo kritické vydání Hájkovy kroniky 1762—86 a Šimkova Geschichte des Königreiches Bosnien 1787.

Takto vyzbrojen kriticismem a poznatky české vědy historické a slavistické, zpracoval Linhart zejména 2. díl svých slovinských dějin Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Österreichs, Laibach 1791 (1. díl vyšel 1788), který je po Pohlinově Gramatice druhou veřejnou apologií Slovinců a rakouských jižních Slovanů vůbec. Zvláště v otázkách slovanských starožitností, na př. o etymologii jména Slovan, o starém slovanském písmu atd., opíral se o české prameny a ve sporných otázkách se většinou řídil autoritou Dobrovského, ač ne nekriticky, jak o tom na př. svědčí jeho místa o cyrilici a hlaholici. S Dobrovským se shodoval i v pojetí slovanské většiny a jejího významu pro rakouskou monarchii, kterýmž austroslavismem, jemuž dal u Slovinců výraz již jmenovaný Gutsman ve své Gramatice 1777, paralysoval kulturní a teoretické rusofilství Kumerdejovo. Duchem české vědy bylo zajisté posíleno i jeho národnostně a slovansky sjednocující stanovisko, jež se projevilo i v jeho pojetí etnické jednoty rakouských jižních Slovanů. Táž česká věda a zmíněné již české propagační obrany dodaly mu též hojně materiálu apologetického, na př. proti háncům jména slovanského atd.

Českou a dílem také slovenskou orientaci udržovali v této době i starší slovinští lexikografové, na př. známý již Pohlin ve svých slovnících 1781 a 1792, v nichž čerpal český slovní materiál z Rosy, Pohla, Komenského, Vusína, Veleslavína a Wiedemanna, a také několikrát již zmíněný Gutsman v slovníku 1789, v němž uvedl i několik slovakismů, získaných asi přímým stykem se Slováky ve Zvoleni r. 1760, a v němž také již užil pro německé Böhme výrazu Čech vedle staršího Pem a Pegam. Pohlin pak v tuto dobu přišel i do přímého styku s Dobrovským, který ho za svého pobytu ve Vídni v době od konce r. 1796 do konce února 1797 navštívil v blízkém Mariabrunnu. Pohlin mu příštího r. 1798 poslal svůj spis Adjumentum poeseos carniolicae a Dobrovský mu r. 1799 opětoval pozornost svým dílem Slovo slavenicum, prose ho o příspěvek pro svůj chystaný časopis (Slavin). Jejich přátelský styk potrval až do Pohlinovy smrti 1801 a skýtá nám důkaz o upřímném zájmu Dobrovského o Slovince.

Popularisátorem slovinské národnostní ideje podle vzoru českých a slovenských obran stal se po smrti Linhartově (1795) mladší člen lublaňského Zoisova kroužku Valentin Vodník. Český vliv s počátku sdílel působením Pohlinova, Kumerdejova a Linhartova literárního díla a z osobního styku s některými z nich, ale již jeho první vlastenecké projevy o Kraňsku v slovinských kalendářích 1795 a 1797 ukazují, že podle vzoru českých obran a zejména zmíněné již Hankeho Empfehlung (znal ji z Kumerdejovy nebo z Penzelovy knihovny) založil obranu své mateřštiny, nejpřirozenějšího prostředku lidové osvěty. Na tomto osvětovém a humanitním argumentu, na kterém

Antonín Machek: Pavel Josef Šafařík. Portret z roku 1839.

v souvislosti se slovanskou myšlenkou spočívala právě česká a slovenská národnostní ideologie již před vydáním Herderovy stati o Slovanech v Ideen 1792, dále si také zkoncipoval, a to ještě bez přímého Herderova působení, i svou druhou a soustavnější apologii slovinštiny v prvních slovinských novinách Lublanske novice 1797/8, v níž leccos přímo již také čerpal i z českých pramenů, zejména obrany Hankeovy, na př. statistická data o území obývaném Slovany atd., ale také již z Durychovy Bibliotheca slavica 1795, která od podzimu 1797 byla v Zoisově knihovně. O Dobrovského se začal zajímati až při svém slovnikářském díle někdy po r. 1804, když se mu totiž v Zoisově knihovně dostala do rukou první část jeho slovníku z r. 1802 s rozpravou Von der Bildung der Nennwörter in der slavischen, insbes. in der bohm. Sprache. Do té doby většinou užíval českých slovníků Thámova 1788 a Tomsova 1791. V červenci 1806 odhodlal se vstoupiti s Dobrovským do písemného styku, který však trval jen dva roky, do března 1808 a z něhož je dochováno jen po dvou dopisech každého. Jisto je, že Dobrovského návody v předmluvě a jeho připojená rozprava stala se mu vodítkem aspoň při konečné korektuře jeho slovníku. Také je nepochybné, že i ze slovníku Dobrovského a z jeho spisů mimo jiné přejal do svého slovníku český slovní materiál. V Dobrovském chtěl také najíti povolaného rádce pro svou chystanou slovinskou gramatiku, proto se ho dotazoval, která česká díla by mu radil. Dobrovský mu doporučil ze svých spisů kromě Slavina jmenovitě Bildsamkeit der slav. Sprache 1799, Entwurf der bohm. Biegungen 1803, Slovo slavenicum 1799 a příznivě se také vyslovil o gramatice Nejedlého. Z toho všeho si Vodnik opatřil jen Slavin, kdežto jeho Slovo a Nejedlého gramatiku měl v Zoisově bibliotéce. Ale ani slovník ani gramatiku definitivně nepřipravil do tisku. Přes to však je Vodnik výmluvným svědectvím přímého vlivu českého buditelského snažení na Slovince a zároveň i potvrzením faktu, že si Slovinci již uvědomovali potřebu intensivnějších styků s českou vědou a s jejím národnostním a slovanským obsahem a duchem.

Do této doby také teprve spadá Japljova apologie slovinštiny, dochovaná v jeho rukopisné všeslovanské gramatice, o níž pracoval v letech 1801—07 v Celovci. Japelj právě tak jako Kumerdej přejímal vliv československý nejprve z Pohlina a pak také z Kumerdeje, Linharta i Vodnika. Pro své popularisační dílo v slovinském jazyce církevního i světského obsahu užíval českých filologických pomůcek z lublaňské Zoisovy bibliotéky. Po svém příchodu do Celovce si však je musil sám opatřovati; hledal i osobní styky se slavisty a proto v letech 1802—07 třikrát navštívil Vídeň, kdež však navázal styky jmenovitě s Poláky. Z českých pomůcek si opatřil Pohlovu gramatiku 1776, Thámův slovník 1791, Thámovu gramatiku 1801, Tomsův slovník 1791 s uvedenou již rozpravou Dobrovského a Dobrovského Slavin, tedy kromě dvou Dobrovskian celkem podřadnou českou literaturu. V jeho apologii se přes to dají zjistiti zřetelné stopy téhož českého vlasteneckého ducha, jímž je prodchnuta vyložená již Kumerdejova předmluva. Japelj však ve své všeslovanské gramatice podal kromě apologie také již slovinský a vůbec všeslovanský obrozenský program, založený z největší části na národnostním a slovanském pokroku Čechů a Slováků. Tak leccos do něho přejal z Dobrovského praktických pokynů v Slavinu a také ve svém požadavku jednotného slovanského jazyka vyšel z vídeňské Šimkovy panslavisující tradice.

Zatím se v Lublani pod patronancí Zoisovou přihlašoval k buditelskému poslání mladý Jernej Kopitar, jenž se již v Lublani stal nejnadšenějším jihoslovanským žákem Dobrovského ve slavistice. V Zoisově bibliotéce se seznámil s jeho spisy. Kromě Dobrovského v ní také poznal a patrně i prostudoval další bohemika, jež do ní přibyla v letech 1798—1805, jako Durych, Bibliotheca slavica 1795; Pelcl, Grundsätze der bohm. Grammatik 1795; Thámův slovník 1799 a jeho gramatika 1801, Nejedlého česká gramatika 1804 a Puchmajerův český pravopis 1805. Rozpoznav v souhlase s Linhartem vědecký význam Dobrovského pro Slovany, zejména pak pro rakouské Jihoslovany, všemožně se vynasnažil doplniti bibliotéku svého mecena i staršími spisy Dobrovského, jež v ní dosud chyběly. Právě tak se také postaral, aby Zoisova bibliotéka byla doplněna i novějšími pracemi Dobrovského, jako Slovo slavenicum 1799 a Slavin 1806, jejž sám pro ni opatřil koncem r. 1806, kdy již začal zpracovávati svou slovinskou gramatiku, dokončenou až po jeho odchodu do Vídně na podzim r. 1808. Jeho Gramatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, Laibach 1808, je první moderní slovinská mluvnice, zpracovaná ve filologických zásadách Adelunga a Dobrovského. V ní a v jejím úvodě podal nejen přesný přehled Slovinců v rámci slovanském, nýbrž i buditelský program slovinský, založený z největší části na národnostní ideologii a programu Dobrovského. S ní se shodoval nejen v tendenci národnostně a slovansky sjednocující, jíž dal výraz již v titulu své gramatiky a zvláště v jejím úvodě, nýbrž i v entusiasmu pro svou mateřštinu, kterou však proti Dobrovskému

reklamoval též pro kajkavské Charváty. Po příkladu Dobrovského také doporučoval šíření a zdokonalení mateřštiny studiem slovanských jazyků a literatur, vydáním kritického slovníku a podle vzoru české stolice na pražské universitě požadoval zavedení stálé stolice slovinštiny při teologickém studiu v zemích slovinských. V otázce slovanských starožitností se řídil Schölzerem a také již Herderem, ale v sporných bodech, jako na př. o poměru cyrilice a hlaholského písma, přidržoval se i proti Linhartovi mínění Dobrovského. Docela v duchu Dobrovského Geschichte 1792 zpracoval i svou mluvnici v souvislosti s dějinami slovinského jazyka a literatury. Jako Dobrovský a vůbec česká a slovenská národnostní ideologie založil i on svou apologii mateřštiny na humanitním a osvětovém argumentu a rovněž posiloval představou o velikém celku slovanském národní vědomí a cítění svého malého a nesjednoceného národa. Podobně jako Dobrovský a docela shodně se svými slovinskými předchůdci Gutsmanem a Linhartem dal v ní též výraz svému přesvědčivému austroslavismu jakožto protikladu proti soudobému rusofilství Vodnikovu.

Svou gramatiku dovršil Kopitar slovinské apologie a zároveň již v ní dal výraz i novému ideovému proudění, jež považovalo jazyk za výraz národní kultury, v čemž lze ho srovnávati již také s jeho českými současníky J. Nejedlým a J. Jungmannem, kteří ve svých projevech o lásce k vlasti (1806) stanuli na témž stanovisku. Plně jsa si vědom významu přímých styků s cizí slavistikou, jmenovitě s českou, navázal v březnu r. 1808 ještě před svým odchodem z Lublaně do Vídně písemný styk s Dobrovským, a tak se mezi ním a Dobrovským vyvinula korespondence, která skýtá bohatý materiál a nejúplnější obraz česko-jihoslovanské obrozenské spolupráce do r. 1830.

Na Charváty byl vliv společné národnostní ideologie české a slovenské v josefinském období aspoň s počátku daleko mizivější. Charváti byli i v této době stejně jako Slovinci národnostně nesjednoceni, neboť byli zeměpisně i literárně roztříštěni v celou řadu lokálních literatur, dialektů, pravopisů atd. Ač byli již od teresiánské doby vystaveni nebezpečí vládní germanisace a hlavně maďarisace, přece jejich národní vědomí zrovna v této době hluboce pokleslo, a to nesporně vinou jejich šlechty, městské inteligence a cizího kléru, neboť tyto vyšší kruhy se buď germanisovaly anebo pluly ve vodách uherského patriotismu a společně s Maďary odporovaly josefinské germanisaci požadavkem konservativní úřední latiny; tento stav trval až do 90. let 18. stol.

Přes to však se u nich i v této době stále ještě udržovalo starší vlastenecké snažení, a to jednak dosud oblíbenými Vitezovićovými a Krčelićovými historickými spisy, jednak novými vydáními Reljkovićovy gramatiky (1774, 1789) a jeho Satira (1779), dílem pak také novým vydáním Kačićova Razgovora (1780) a hlavně se znova projevovalo v imitacích národní poesie Kačićových dalmátských, slavonských i kajkavských pokračovatelů, mezi nimiž zejména zpěvy Slavonce Josipa Krmpotiće (1788, 1789) byly prožehnuty národním a slovanským cítěním.

Starší české a slovenské vlastenecké vlivy právě v této době znovu oživil a značně posílil člen charvátského františkánského řádu Slovák Jiří Papánek svou Historií gentis Slavae, vydanou r. 1780 v Pětikostelí. Třebas jeho Historie ještě docela nekriticky šířila zastaralé a zmatené pojmy o Slovanech, opírajíc se zejména o starší české kronikáře a historiografy, takže ji po této stránce Dobrovský odsoudil, přece však měla nesporný buditelský a obranný význam zejména pro Charváty, neboť v nich aspoň v duchu starého českého a slovenského barokního vlastenectví budila lásku k charvátské minulosti a k mateřskému jazyku, zakládajíc ji především na představě o velikém celku slovanském; v tom se shodovala s všeslovansky založenou protitureckou tendencí uvedených již Krmpotićových zpěvů. Odvozujíc pak v duchu slovenských Bernolákových předchůdců původ Čechů a rovněž i jihoslovanských Ilvrů, t. j. Charvátů a Srbů, právě od Slováků, byla tak hlasatelkou a propagátorkou sblížení mezi Čechy, Slováky a Jihoslovany. Tím se jeho jinak nečasová Historie, jež teprve v poslední kapitole poukazuje na soudobé kritické vydání Hájkovy kroniky Dobnerem, hlásí k nové době, připravujíc jí cestu k dalšímu česko-charvátskému kulturnímu i nacionálnímu souručenství. Příležitost k tomu se naskytla záhy ještě za Papánkova života. Když totiž r. 1782 svolal císař Josef II. do Prešpurku (Bratislavy) nejdříve srbské a později do Vídně i charvátské odborníky, aby rozhodli o užívání buď cyrilice nebo latinky pro všechny Jihoslovany, byli v charvátské komisi J. Stulli, M. Lanosović, J. Krmpotić a biskup Antum Mandić. Tento navázal r. 1784 v Prešpurku osobní styk s Dobrovským, který tam právě meškal, a rok poté se s ním ve Vídni nejspíš také osobně seznámili Lanosović a Stulli. I jim znamenal tehdy Dobrovský autoritu, jak to zřejmě vysvítá z případu Stulliho a Lanosoviće, kteří se právě tehdy na něho ve Vídni obrátili se žádostí, aby byl rozhodčím v jejich pravopisném sporu. Dobrovský jim rád dal svoje pokyny, třebas jejich rozpor neurovnal. Kromě Dobrov-

ského měl hlavně Stulli přátelské styky s vídeňskými českými buditeli, s Durychem a zejména se Zlobickým, jemuž vůbec mnoho vděčil za vydatnou pomoc při své slovníkářské práci. Z dochovaných zpráv je zřejmo, že Lanosović a zejména Stulli byli upřímně oddáni svým českým rádcům a pomocníkům, zejména Dobrovskému, jemuž rádi opětovali úsluhu poskytováním potřebných zpráv, jak se to vidí i z korespondence Dobrovského s Lanosovičem do r. 1797.

Tak vedle pocharvátštělého Slováka Papánka byl to Slavonec Lanosović a hlavně Dalmatinec Stulli, kteří v době úpadku charvátského národního uvědomění šířili v duchu českého a slovenského etnického a jazykového vlastenectví lásku k staré charvátské domovině a k jejímu jazyku, udržujíce tím při životu starší vlasteneckou tradici Vitezovičovu a Kačičovu a připravujíce zároveň i půdu novému národnostnímu hnutí, jež v posledním desítiletí 18. století okolo sebe soustředil z lidu vzešlý záhřebský biskup M. Vrhovac.

Tehdy totiž stupňovaná maďarská nacionální expanse chtěla i Charvátům vnutit maďarštinu jako úřední jazyk a ohrožovala národní existenci všech Charvátů; toto nebezpečí si právě zásluhou biskupa Vrhovce tehdy plně uvědomila především jejich kajkavská větev s centrem v Záhřebě. V tomto boji s maďarisací nacházel záhřebský kroužek buditelů a jmenovitě biskup Vrhovac podnětný vzor a příklad v národnostním pokroku Čechů a hlavně Slováků. A tak mocenský nacionalismus maďarský na jedné straně a národnostní idea česká a slovenská na straně druhé vyvolaly a v téže době posílily nové vzplanutí charvátského cítění a národnostního snažení. Dokumentárního významu pak přitom je skutečnost, že tito kajkavští Charváti nezaložili svou národnostní obrodu na zásadách nadpráví jako maďarský nacionalismus, třebas jejich historie je poučovala o jejich autochtonnosti před Maďary v jejich historických zemích, nýbrž právě naopak na humanitním a osvětovém základě české a slovenské národnostní ideologie. Tak Vrhovac a jeho kroužek, k němuž kromě jmenovaných historiků Katančiče a Mikociho v tuto dobu patřil také Stulli, pak Tito Brezovački, Ivan Krizmanić, Petrovič, A. Baričević, Mikloušić, Ignjat Martinovič a j., pochopili, že i u nich nadešel čas, aby místo mrtvého úředního jazyka latinského uvedli opět do života svou mateřštinu, pro niž se dožadovali rovnoprávnosti jménem humanity a osvěty. Tímto požadavkem jazykové a kulturní rovnoprávnosti směřovali i oni stejně jako Češi k uhájení a obnovení svých politických a státních práv v daném rámci rakouské monarchie, v čemž stejně projevili své austroslavistické pojetí, ne nepodobné austroslavistické koncepci Čechů a Slováků a také i Slovinců.

V takto založeném boji s germanisací a hlavně s maďarisací, jimiž byl zachvácen veškeren veřejný i soukromý život vyšších kruhů v zemích charvátských, jest příznačný jeho apologetický ráz, jejž si i kajkavští obránci své mateřštiny a národnosti přisvojili právě z českých pramenů, a to většinou nepřímo prostřednictvím starší své literatury, t. j. z Vitezoviće, Krčeliće a Papánka. Přímo tu patrně působila zmíněná již obrana Hankeho. Mezi probouzející se charvátskou šlechtou, hlavně v mladší její generaci pak v tomto směru podle všeho plnila své vlastenecky výchovné poslání také obrana hraběte Fr. Kinského Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand, znovu vyšlá v jeho Sebraných spisech v Novém Městě za Vídní 1786. Hrabě Fr. Kinský byl právě tou dobou ředitelem tamější šlechtické Teresiánské akademie a jako vlivný vlastenecký pedagog zajisté působil i na charvátskou šlechtickou mládež, která tam studovala.

Tento národnostně apologetický ráz, proniknutý i slovansky jednotící tendencí, jež zejména u Charvátů měla svou starou osvědčenou tradici, projevil se zvlášť výrazně na př. v latinské versifikaci Tita Brezovačkého Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, trium sororum recursus z r. 1790 a v podobně založené letákové poesii jeho anonymních pokračovatelů.

Apologii staré charvátské minulosti, charvátské autochtonnosti v historických zemích království charvátského podal v této době bojů za charvátská jazyková a národní práva další člen Vrhovcova kroužku Matija Petar Katančić, a to nejprve ve spise In veterem Croatorum patriam indagatio 1790 a pak v knize Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum 1797. Přes všechen svůj široký historický rozhled a bystrost projevil se Katančić v těchto svých prvních spisech ještě historikem staré školy. Kromě Papánka odkazoval ho k českým a slovenským pramenům také Vitezovićův a Krčelićův literární odkaz; nejvíce materiálu mu poskytla zmíněná již trnavská jesuitská bibliotéka, přemístěná r. 1778 do Pešti, kterou již koncem 80. let navštěvoval a jejímž správcem se tam r. 1795 sám také stal. V uvedených svých spisech cituje z českých pramenů Středovského, Pubičku a také již Dobnera, ze slovenských historiografů pak jedině F. A. Kollára, jenž byl směrodatným také již Krčelićovi. Z jeho srovnávacích filologických exkursů je však dále viděti, že měl po ruce i starší české gra-

matiky a slovníky. O Dobrovském zvěděl teprve později, když již byl se svými prvními spisy hotov. Upozornil jej na něho Slovák Jiří Ribay v Pešti, kamž r. 1795 Katančić se přestěhoval, byv jmenován profesorem archeologie na tamější universitě. Tehdy ho Ribay znovu a znovu upozorňoval na vědecký význam Dobrovského v oboru starých slovanských dějin, zejména na jeho spis Über die ältesten Sitze der Slaven in Europa 1788, ale Katančić, zabrán již cele do svého slavisování, hledal počátky slovanských, vlastně jihoslovanských dějin již v době římské. K tomu ho ovšem svedlo zcela neodbornické etymologisování. Teprve v dalším jeho historickém spise De Istro 1798 dají se znamenati stopy vlivu Dobrovského, a to na př. v kritičtějším již rozlišování jižních Srbocharvátů od severních, t. j. polabských, a pak také v otázce stáří a priority cyrilice před hlaholicí. Při jeho přátelských osobních stycích s přítelem Dobrovského Ribayem dá se dále právem usuzovati i na vliv novodobé české a slovenské lexikografie (sám Ribay v tu dobu připravoval slovník) na jeho slovník rukopisný. Nejvíce se však shodoval s českou vědou a její národnostní ideologií v apologetické a buditelské tendenci. Proto také v rámci starých charvátských dějin zvlášť zdůrazňoval společný slovanský základ své mateřštiny, jevící se ve veliké příbuznosti slovanských jazyků, což podle starých reformačních a protireformačních pramenů doložil serií slovanských Otčenášů.

Podobné buditelské poslání měly také historické spisy neméně významného člena Vrhovcova kroužku Josipa Mikociho; vydatným pomocníkem byl mu při nich Adam Al. Baričević, který se již z Vídně znal s Durychem a s ním si dopisoval, a v 90. letech byl v korespondenci i s Dlabačem. Jmenovitě v díle o staré charvátské minulosti Otiorum Croatiae liber, jež Baričević po Mikociho smrti z jeho rukopisu předělal a v Budíně 1806 vydal, jeví se česká buditelská orientace i v pramenech, mezi nimiž je uveden Dobner, ba také již v aplikaci kritičtější metody.

Jak je viděti, měl již Vrhovac se svým kroužkem na mysli celý obrozenský program, založený z veliké části na národnostním a literárním pokroku Čechů a Slováků. Podle toho byla i jemu cílem národnostního snažení osvěta a proto se postaral, aby byla v Záhřebě zřízena tiskárna. Z téhož důvodu začal zakládati svou bibliotéku, pro niž mu bohemika a hlavně Dobrovskiana obstarával teprve později Kopitar. Kromě organisátora stal se však Vrhovac také již popularisátorem národnostní ideje. Cestu této popularisaci ukázal církevní knihou Rituale romano-zagrebiense 1796, v níž již s důrazem použil charvátštiny v obou jejích nařečích, t. j. v štokavském i kajkavském, ponechávaje ještě budoucnosti k rozhodnutí, které z nich přijme za společný literární jazyk. Tehdy totiž dospěl v duchu staré domácí tradice k přesvědčení, že existuje na slovanském jihu jen jeden jazyk o několika nářečích, a z tohoto poznatku pak k závěru o potřebě jednotného spisovného jazyka a jednotné literatury pro Jihoslovany. Nejsa odborníkem, netroufal si rozhodnouti o tom problému, ale přes to v praxi důrazně ukázal na jedinou možnou volbu mezi štokavštinou, společnou i Srbům, a kajkavštinou, příbuznou Slovincům. A tehdy patrně již začal pomýšleti na přímý styk s českou slavistikou, hlavně ovšem s Dobrovským, na něhož se již před tím obrátili Stulli a Lanosović v známém sporu pravopisném. S počátku s ním vstoupil ve spojení prostřednictvím vídeňského historika Joh. Cht. Engela, ale v polovici r. 1798 byl již s ním v přímé korespondenci, z níž se dochovala jen Dobrovského odpověď z r. 1799. A tak přes to, že k řešení onoho jazykového problému nedošlo, byl tím přece dán hlavně Vrhovcovou a Baričevićovou zásluhou nový popud k další kulturní spolupráci Čechů, Slováků a Charvátů, jejíž dozrálé plody přinesla až doba Gajova ilyrismu v 30. letech 19. stol., kdy konečně byla vyřešena zcela ve Vrhovcově duchu i dotčená otázka jednotného literárního jazyka srbocharvátského.

Vedle Vrhovce směřoval k podobnému cíli za značného českého vlivu také lexikograf a gramatik Josip Voltiggi. Výraz tomu dal zvláště v předmluvě k slovníku, vydanému ve Vídni 1803. Za svého dlouholetého pobytu ve Vídni přišel do přímého styku s tamějšími českými buditeli, na př. se Zlobickým a jmenovitě s učitelem češtiny v arcivévodském domě a pak také na Teresiánské vojenské akademii Jos. Werschhauserem a j. a r. 1796—97 tam nejspíše také poznal Dobrovského. Českou buditelskou literaturu a české jazykové prameny k jeho slovníku mu hlavně poskytl Werschhauser; vysvítá to zcela zřejmě z jeho předmluvy z r. 1802; v ní mezi českými lexikografy zvlášť jmenoval Tháma a Tomsu a výrazně projevil českou buditelskou orientaci; je patrno, že byl dobře obeznámen s duchem českých a slovenských jazykových obran, podle jejichž vzoru také on apeloval na vyšší kruhy, dovozuje jim skoro týmiž argumenty prospěch, jaký jim plyne ze znalosti jejich mateřštiny, po níž mu vedla schůdná cesta k ostatním slovanským jazykům. S českou vědou a tedy také s Dobrovským se však úplně rozcházel v pojetí staré slovanské historie a v názoru o prapůvodu své mateřštiny. Zato však zase z české orientace nebo aspoň z českého popudu je si vyvoditi jeho ideu všeslovanského literárního

jazyka, neboť ho k tomu zcela jistě poukazovala právě tak jako tou dobou u Slovinců Japlja, táž Šimkova jazykově panslavisující tradice ve Vídni. Z českého prostředí ve Vídni byl rovněž také posílen jeho další požadavek, aby totiž byly soustavně a ve všeslovanském duchu sepsány slovanské starožitnosti a aby byla vybrána komise, jež by upravila pro všechny Slovany jednotný pravopis. V předmluvě dal v širokém rámci slovanském také výraz potěšení z vykonané již práce Čechů na národním poli a mezi nimi zvlášť vytkl Dobrovského, pak vzpomenul Procházky, Durycha, Werschhausera, Zlobického a také již mladého Jana Nejedlého jakožto dovedného překladatele Homérovy Iliady. Ač Dobrovskému vzdal čest jakožto nejjasnější hvězdě české literatury a třebas ho vyvýšil i nad zmíněné lexikografy Tomsu a Tháma, přece se ve svém slovníku ještě nedopracoval jeho kritických metod. Další český vliv, ne však Dobrovského, projevil také v nárysu gramatiky své mateřštiny, jejž předeslal před svým slovníkem; k němu mu poskytla vzor zejména Thámova Kurzgefasste böhmische Sprachlehre z r. 1785. Svou úctu k Dobrovskému prokázal tím, že mu r. 1803 poslal svůj slovník. Dobrovský mu za pozornost poděkoval po Zlobickém a později také dost příznivě ocenil jeho slovník ve své Slovance I. V přímém styku s Dobrovským však Voltiggi nebyl, mezi nimi zprostředkovával Kopitar. Osobně se znovu sešli až r. 1822 ve Vídni a Dobrovský mu tehdy odměnou za jeho slovník poslal své Institutiones.

Také na jihouherské pravoslavné Srby, kteří jako emigranti v Rakousku představovali jen část nesjednoceného a Turky dosud ujařmeného národa srbského, byl vliv český a slovenský s počátku celkem neznačný. Ač tito Srbové měli i v době josefinské jakousi zaručenou autonomii, přece čím dál tím více jim byly jejich výsady vídeňskou centralisací a vídeňskými ústupky Maďarům rušeny. Maďaři se snažili vnutiti maďarštinu jako úřední a oficiální jazyk všem nemaďarským národnostem v Uhrách, a to tím spíše Srbům, jež vůbec považovali za nevítané přiběhlíky a jež pro jejich pravoslaví osočovali u vídeňské vlády i z politického rusofilství, podporujíce proti nim uniatskou akci k jejich pokatoličení. V této těžké době uherští Srbové, ač představovali nejvyspělejší část svého národa, přece ještě nebyli na výši doby a byli i vnitřně rozštěpeni. Veškeru osvětu mělo v rukou konservativní a v ruské kulturní sféře tkvící duchovenstvo, jež zavrhovalo josefinské reformy a bránilo se lidové osvětě v živém srbském jazyce, trvajíc na staré srbské církevní vzdělanosti a na starém církevním jazyce, srbskému lidu celkem nesrozumitelném a pro cíle lidové osvěty nezpůsobilém a neúčinném. Ač cítilo národně, byl jeho patriotismus zřejmě konfesionální a nedemokratický, neboť boj o zachování národní individuality mu znamenal obhajobu pravoslaví, církevního jazyka a staré středověké kultury. Naproti tomu někteří osvícení jednotlivci, jako Dositej Obradović a také městské vrstvy národa pochopili, že i pro Srby nadešel čas duchovní a národní obrody, jejímž prostředkem a nositelem může býti jen živý jazyk srbského lidu a jejímž cílem musí býti národní jednota bez ohledu na náboženské rozdíly a církevní zřetele.

Přes tuto vnitřní a ideovou rozštěpenost nacházeli Srbové obou táborů v zápase o uhájení národního bytu a národní individuality podnětný vzor u ostatních rakouských Slovanů, zčásti u Charvátů, ale hlavně u Čechů a Slováků. K nacionálnímu pokroku Čechů a Slováků je poukazovala již starší literární tradice. Tak vliv vlastenectví Rosova, zprostředkovaný jim spisy charvátského historika Vitezoviće, a přímé působení zmíněných již českých kronik a historií, které jim udržoval literární odkaz spisovatelů Žefarovića a Orfelina také již výše uvedených, z nichž tento měl ve své knihovně i moravského historika M. K. Ullmanna. Nesporný vliv vzpomenutého již slovenského historika Fr. Adama Kollára se jim sice dosud skrýval v rukopisné Historii Jovana Rajiće, ale znovu se jim projevil v horlivém zájmu o národní dějiny u mladého Stefana Stratimirovića, jejž za jeho pobytu ve Vídni v l. 1775 až 1782 Kollár uvedl do studia historie a jazyků Slovanů, zvláště uherských, darovav mu svůj významný spis De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae z r. 1764, jenž byl právě v Uhrách pro svou slovanskou tendenci zapověděn. V tomto vídeňském prostředí se pak Srbové v té době také již přímo i nepřímo seznamovali (právě jako Slovinci a Charváti) se živým nacionálním snažením Čechů a Slováků a s jejich obrannou tendencí ve prospěch mateřského jazyka a jeho zrovnoprávnění za osvětovými cíli. Právě tímto osvícenským pojetím mateřského jazyka bylo nesporně posíleno etnické a jazykové vlastenectví osvícence Dositeje Obradoviće za jeho několikerého pobytu ve Vídni a také i na Slovensku. Z této souvislosti je si pak také ještě vyložiti jeho až nápadnou shodu jmenovitě se slovenskou, bernolákovskou ideologií v apologii živého jazyka v literatuře proti jazyku církevnímu. A z atmosféry téhož prostředí je si také vyvoditi snahu po zdokonalení a ustálení spisovné srbštiny, jež právě ve Vídni okolo r. 1783 chtěli uskutečniti svými slovníky censor

srbských knih ve vídeňské Kurzbeckově tiskárně Atanasije Dimitrijević Sekereš a zmíněný již Orfelin. Totéž ovzduší stejnou měrou ovšem působilo i na uvedenou srbskou kolonii vídeňskou, zejména na její studující mládež, jak se to s dostatek jeví u Obradovićova stoupence mladého Jovana Muškatirovića, jenž projevil českou a slovenskou orientaci zvláště ve sbírce přísloví Priče, vydané ve Vídni 1787. Uveřejnil v ní v originále několik zpola českých a zpola slovenských přísloví, jež čerpal z Horčičkova (Sinapiova) Neofora 1678, dokumentuje tak názor o slovanské jazykové jednotě a tím i oblíbený všeslovansky apologetický argument, jímž byla již prodchnuta i jeho předloha, totiž Horčičkova předmluva. Vliv tohoto vídeňského, ale i pražského prostředí dá se v tu dobu znamenati také u Manojla Jankoviće, který vystudovav medicinu v Němcích pobýval r. 1788 ve Vídni a r. 1789 v Praze, kdež se v jedné tiskárně prakticky seznámil s tiskařským uměním, aby mohl ve své domovině zříditi tiskárnu za účely osvětově buditelskými. Byl osvícenec rázu Obradovićova a Muškatirovićova a chtěl reformovat starý srbský pravopis podle vzoru českého, zaváděje do něho diakritická znaménka.

Nový nápor maďarisace v 90. letech a zklamání z rakousko-ruské válečné výpravy proti Turkům v l. 1788—90, od níž si jihouherští Srbové slibovali osvobození největší části svého národa v staré srbské domovině a tím i posílení své politické posice v Uhrách a rakouské monarchii vůbec, vyburcovaly je k intensivnějšímu a soustředěnějšímu boji za jazykové, kulturní i politické zrovnoprávnění v uherských jejich sídlech, zaručené jim starými císařskými patenty. Zejména v této době si uvědomovali morální význam české ideologie i pro sebe a usilovali přijíti do živějšího osobního i duchovního kontaktu s Čechy i Slováky a též s česky orientovanými Charváty, jako na př. s Katančićem, Vrhovcem, Baričevićem, Stullim atd. Zásluhu o toto těsnější přimknutí k Čechům a Slovákům a k jejich buditelskému pokroku je tu přičísti dílem zmíněnému již Muškatirovićovi a hlavně pak Stefanu Stratimirovićovi, jenž se stal po svém jmenování metropolitou r. 1790 i vůdcem obrozenského hnutí srbského s centrem v Sremských Karlovcích.

Toto nové přilnutí k českým a slovenským vzorům projevilo se především v apologetické tendenci Muškatirovićova Projektu srbských požadavků z r. 1790, jenž měl býti předložen císaři Leopoldovi II. Třebas v něm Muškatirović čerpal historické zprávy o srbské minulosti a o vydatné srbské účasti na osudech Uherska z domácích i cizích pramenů, přece byl v argumentech a v požadavcích práva na svobodný kulturní, náboženský i politický vývoj srbského národa zřejmě ovlivněn duchem a cíli, jakými byly prodchnuty zejména české obrany, na př. obrana Hankeho nebo Kinského. Podobně dal Muškatirović výraz vlivu české a slovenské buditelské orientace ve své chystané historii Srbstva v Uhrách, jejíž fragment však zůstal až do novější doby v rukopise. Hankeho sociálně obranný duch se jeví též v Muškatirovićově Posudku z r. 1794.

Stejně tak živý vztah k Čechům a Slovákům a k buditelské ideologii projevil metropolita Stratimirović ve svém obrozenském programu, čímž připomíná vůdce charvátského obrozenského hnutí biskupa Vrhovce. Jak bylo již podotčeno, byl Stratimirović již dávno dříve v osobním styku se slovenským historikem ve Vídni Ad. Kollárem; a shoda okolností tomu chtěla, že dalšího svého inspirátora a informátora v otázkách slovanských, zejména českých a slovenských, nalezl zase v osobě Slováka, totiž Jiřího Ribaye. Ribay byl uvědomělý Slovan a zejména od r. 1791 vlivně působil na metropolitu Stratimiroviče jakožto vůdce srbského obrozenství, a přímo ho informoval také o obrozenském a nacionálním pokroku Čechů a Slováků a udílel mu rady na doplnění jeho knihovny českými spisy, hlavně spisy Dobrovského. Právě tomuto jeho vlivu je přičísti, že také Stratimirovićovi znamenal Dobrovský autoritu, což se zřejmě projevilo v jeho názoru na další vývoj srbského spisovného jazyka, že totiž z osvětových důvodů je třeba sloučiti starý církevní jazyk se živou srbštinou. Od této doby také patrně sdílel Stratimirović Ribayův plán o těsnějším kulturním a literárním semknutí Čechů a Slováků s uherskými Slovany, t. j. se Srby a Charváty, plán, jenž ve svých důsledcích měl i politický význam, ne nepodobný české a slovenské koncepci austroslavistické. V souvislosti s tím a patrně na podkladě Ribayova názoru, že zejména charvátština je bližší slovenštině než češtině, je si také vysvětliti Stratimirovićův požadavek vyřešení poměru starého písemnictví hlaholského i cyrilského a vztahu jihoslovanských jazyků k českému a slovenskému i v přítomnosti, jak to sám nastínil v názvu nedokončeného spisku Litteraturae Slavorum cyrillicae, glagoliticae et bohemicae analogia et atque praesentia. Z Ribayova příkladu si také Stratimirović uvědomil význam přímých styků s cizí slavistikou a proto také při svých zájezdech do Vídně r. 1795 a 1798 vstoupil jeho prostřednictvím do styku se Zlobickým a Durychem; Durychovi již dříve posílal rukopisný materiál pro jeho Bibliotheku, začež mu Durych v předmluvě děkuje. Zásluhou Ribayovou

projevil Stratimirović také nevšední zájem o tisk druhého dílu Durychovy Bibliotheky v Pešti, k němuž však nedošlo. S českými a slovenskými buditeli sám nekorespondoval, toto spojení udržoval také Ribayovým prostřednictvím. V bojích o práva srbštiny mnoho se opíral zejména o Hrdličkovu obranu z r. 1785, již právě Ribay doporučoval srbským buditelům; projevil to jmenovitě ve spisku Brevis narratio litterarum cyrilliacarum r. 1794. S Ribayem také již od začátku byl přesvědčen o významu Prahy jako sídla slavistických studií, podle kteréhož vzoru chtěl také povznésti své sídlo Karlovce za ohniště srbského obrozenství proti maďarskému centru v Pešti. Proto se všemožně snažil o to, aby jeho knihovna měla s dostatek bohemik i českých slavik. V té souvislosti se také zasazoval o získání slavistického oddělení Zlobického knihovny po jeho smrti 1810. Po smrti Ribayově 1812 udržoval styk s Čechy a Slováky prostřednictvím Kopitarovým přes Vídeň, načež teprve ve 20. letech 19. stol. přímo obnovil toto spojení stykem zase se Slováky, totiž s Janem Kollárem v Pešti a P. J. Šafaříkem v Novém Sadě. Slovákům patřily jeho sympatie již od mladosti a účinně je projevil zejména při založení katedry řeči a literatury československé na prešpurském (bratislavském) lyceu r. 1803, ke kterémuž účelu daroval 500 zlatých. Jak je viděti, byl Stratimirovićův vztah k Čechům a Slovákům a k jejich národnostní ideologii nesporně živý a upřímný, ale také pro Stratimiroviće plný vlivu na jeho vybudování srbského obrozenského programu, třebas byl výrazem jen jednoho úseku jeho nesporně rusofilsky založené slovanské politiky.
Takto usměrněné Stratimirovićovo obrozenské úsilí podnítilo literární ambice i starého historika Jovana Rajiće, takže začal pomýšleti na vydání své Historie, jež od r. 1768 ležela v rukopise. Od r. 1793 počítal s pomocí Durycha ve Vídni, s nímž byl ve styku prostřednictvím Stratimirovićovým; k té však nedošlo. R. 1794 vydal svou Historii ve Vídni beze změny tak, jak ji r. 1768 dokončil. Toto vydání znamenalo i tehdy obsažnou apologii Srbů v minulosti i v přítomnosti. Rajič pak tuto apologetickou tendenci opřel ještě o široký základ slovanské jednoty v minulosti i v přítomnosti a právě v tomto bodě a v souvislosti s požadavkem národní obrody v duchu osvěty nejvíce podlehl českému a slovenskému vlastenectví doby teresiánské a českým a slovenským pramenům, z nichž čerpal a z nichž některé uvedl. Rajiće totiž poutaly zejména k Slovensku přímé osobní vztahy z dob jeho studií na jesuitském gymnasiu v Komárně 1744—48 a na evangelickém ústavě v Šoproni do r. 1752. Mimoto také po svém návratu z Ruska, kde studoval teologii, pobyl r. 1757 nějaký čas v Prešpurku, kde se osobně seznámil s historikem slovenského původu Janem Tomkou Szaszkým, na jehož podnět právě se začal zabývati historií Srbů v rámci ostatních jižních Slovanů. Tehdy již si Rajić patrně ve styku s Tomkou začal také opatřovat pramenný materiál a seznámil se s českými a slovenskými prameny, z nichž ve své Historii citoval aspoň Dubraviovu a Sylviovu kroniku; později si opatřil Kollárův spis O pravé vlasti z r. 1761 a Revayovo dílo De monarchia et sacra corona regni Hungariae, z něhož svou slovanskou orientaci čerpal zmíněný již Horčička Sinapius, pramen Muškatirovićův. Se svou Historií však Rajić nebyl spokojen; patrně si uvědomoval, že je v slovanských dějepisných studiích již předstižen, ale přes to se ho nemile dotkl Durychův málo příznivý soud o ní. Byl proto zvědav na jeho Bibliotheku slovanskou, která vyšla ve Vídni 1795 a již si ještě téhož roku vypůjčil od Stratimiroviće. Jediné, co v ní v korespondenci se Stratimirovičem pochválil, bylo její vysoké mínění o staroslověnštině, že totiž je to nejstarší slovanský jazyk. Ostatních jejích předností neviděl nebo nechtěl viděti.
Stratimirović i Rajić v 90. letech zřejmě projevili — zajisté i působením Ribayovým — potřebu přímých styků s českou slavistikou a tu se k nim v tu dobu také přidružil vzpomenutý již Muškatirović, jenž si jako vyložený osvícenec zajisté již uvědomoval slovanský význam kritického a racionalistického Dobrovského, který mu r. 1796 poslal prostřednictvím Zlobického své starší spisy. Od této doby se dá také datovati vliv české a slovenské národnostní ideologie ve vlasteneckém nadšení mladého Atanasije Stojkoviće, jenž po studiích v Šoproni a v Bratislavě stal se doktorem filosofie a vstoupil r. 1800 v písemný styk s Dobrovským; Dobrovský si od něho právě tak jako Schlözer mnoho sliboval a na důkaz toho mu poslal do Ruska i svůj časopis Slavin. Korespondence mezi nimi trvala až do r. 1813, kdy na Stojkovićovo místo vstoupil prostřednictvím Kopitarovým mladý srbský běženec ve Vídni Stefan Vuk Karadžić, jenž se od té doby stal spolu s Dobrovským, Kopitarem a později též se Šafaříkem a Kollárem spolutvůrcem česko-slovensko-jihoslovanské literární vzájemnosti.

Je nesporné, že v historii slovanských národů vždycky bylo dosti společných nebo podobných momentů a problémů, které uzpůsobovaly podobnost nebo i totožnost v jejich světovém nazírání. Zcela

zřetelně se to projevilo již v době osvícenské zejména u Čechů, Slováků a Jihoslovanů, kteří si za podobných nebo stejných podmínek v habsburské monarchii formovali svůj obrozenský názor právě za značného působení a na podkladě národnostní ideologie. Ještě pevnějším spojovacím článkem mezi nimi stala se pak tato národnostní ideologie, rozšiřující se i prohlubující, v nastupujícím období zpola ještě osvícenském a zpola již romantickém (1810—30), jež na straně české představují zase Josef Dobrovský jakožto zástupce staršího směru a Josef Jungmann jakožto vůdce romantické skupiny, na straně jihoslovanské pak Slovinec Jernej Kopitar, z polovice osvícenec a zpola již romantik, a srbský jeho vychovanec Stefan Vuk Karadžić.

V tomto období, do něhož ještě zaznívají napoleonské války za svobodu a v němž se rozpoutávají nové osvobozenské boje na Balkáně, nabývá slovanské kulturní a nacionální souručenství vlivem západoevropských hesel francouzské revoluce a hlavně působením herderismu víc a více citového zvroucnění, kulturní náplně a bohatšího obsahu slovanského. I starší, v osvícenském racionalismu tkvící generace je tímto proudem zachvacována a povyšuje mateřský jazyk, jenž i jí začíná znamenati kriterium národní individuality, národního ducha a národa vůbec, na princip národního života a staví jej v důsledku toho nad stát, čímž se mimoděk přibližuje mladšímu, revolučně naladěnému pokolení romantickému, snícímu již o ikarovském vzletu slovanských národů k slunci veliké slovanské kultury, prorokované Slovanům humanitním Němcem Herderem. Že na tuto novou modifikaci obrozenského názoru i u Jihoslovanů působila kromě vnějších popudů a podmínek hlavně opět česká a slovenská národnostní ideologie, jež si právě v této době ještě více přeměňovala pojem národnosti v pojem slovanství a jež si v důsledku toho ještě více rozšiřovala svou buditelskou oblast i na ostatní Slovany, zejména ovšem zase na rakouské Jihoslovany, o tom podává spolehlivé důkazy literární produkce česká a jihoslovanská té doby, ozřejmuje to zcela bezpečně knižní výměna a přesvědčují o tom vzájemné čilé osobní i písemné styky, v nichž hlavní jádro tvoří korespondence Dobrovského s Kopitarem.

Dobrovský, v jehož osobě i Jihoslované viděli již od 90. let 18. stol. zosobnění národnostních a slovanských obrozenských ideálů, znamenal jim ještě více autoritu právě v tomto období přechodu do romantiky, v němž se jeho vlivem jejich opožděné obrozenské procesy teprve plněji a všestranněji vyvíjely a dovršovaly. A právě v tomto období také sám Dobrovský jakožto hlavní tvůrce a nositel české národnostní a slovanské ideologie nejvíce a nejzřejměji projevil svůj vřelý zájem a svou lásku k rakouským Jihoslovanům. O sblížení s nimi usiloval již od r. 1780 zejména v otázce pravopisu, která právě v tomto období vstoupila v popředí vzájemných úvah v korespondenci s Kopitarem. Těsnější kulturní i politické semknutí Čechů a Slováků s nimi měl zajisté také na mysli již ve své slavnostní řeči k císaři Leopoldovi II. v Praze 1791, v níž v rámci zásluh rakouských Slovanů o habsburskou císařskou dynastii zvlášť zdůraznil také jihoslovanský, jmenovitě pak srbský heroismus. Proto také již od r. 1785 vyhledával a přál si přímých styků s nimi a zejména od r. 1796 pomýšlel na studijní cestu k Srbům a Charvátům. Z týchž důvodů a zřetelů také ve svých prvních časopisech Slavině 1806 a Slovance 1814—15 věnoval nejvíce místa a pozornosti právě jejich literatuře a národnostně kulturním poměrům; k nim ho čím dál tím více poutalo zejména v tomto období znovu zahájené řešení otázky o jihoslovanském původu staré církevní slovanštiny. Své myšlence o vzájemné kulturní spolupráci a politické solidaritě s nimi dal znovu rázný výraz z jara r. 1809, když Rakousko stálo před válkou s Napoleonem a nutně musilo počítati i s pomocí svých slovanských národů, a to ve své první odpovědi na dopis Kopitarův, v níž mu tuto svou koncepci důrazně naznačil heslem: „Wir Slaven müssen zusammenhalten.“ Tak tedy vstupoval Dobrovský do tohoto nového údobí českých a slovenských styků s Jihoslovany s výrazným programem česko-slovensko-jihoslovanského kulturního i politického sblížení, jak jej s ním již od doby osvícenské svými styky s Jihoslovany připravovali i ostatní jeho čeští a slovenští současníci Pohl, Šimek, Papánek, A. Kollár, Durych, Zlobický, Werschhauser, Kinský, Ribay atd., kteří však již dříve nebo těsně na prahu tohoto období umřeli. Tomu odpovídal i jedinečný jeho buditelský vliv jak na Slovince, tak i na Charváty a Srby, a to jak po stránce národnostní a slovanské ideologie, tak i co do kritických metod filologických, v čemž mu ovšem nejvíce podlehl zejména mladý slovinský adept in slavicis Kopitar. Také jeho působení na ostatní Jihoslovany dálo se většinou prostřednictvím korespondence s Kopitarem a trvalo až do jeho smrti 1829. Kopitarovi pak je přičísti hlavní zásluhu o uplatnění a rozšíření tohoto vlivu u všech Jihoslovanů, neboť se všemožně vynasnažil, aby jeho vědecké dílo ve všech jejich knihovnách úplně zdomácnělo a aby se také jeho česko-slovensko-jihoslovanská koncepce mezi nimi co nejvíce vžila, jak o tom mezi jiným svědčí

i jeho výzva r. 1811 k srbskému buditeli Luk. Mušickému, v níž jeho i ostatní Srby právě ve jménu již citovaného hesla Dobrovského „Wir Slaven müssen zusammenhalten“ vyzýval k těsnějšímu semknutí s ostatními rakouskými Slovany. Kromě Kopitara dá se v tomto období zjistiti vliv Dobrovského, filologický i národnostně a slovansky buditelský, také u dalších Slovinců, jako na př. u Vodnika, Primice, Šmigoce, Jak. Zupana, Ravnikara, Jaklina, Jarnika, Schneidera, Krempla a hlavně u gramatiků Danjka a Metelka atd. U Charvátů pak se projevoval tento jeho vliv stále ještě v souvislosti s českými a slovenskými staršími i mladšími obranami, jako na př. u Vrhovce, Appendiniho, Ant. Mihanoviće, Šporera, Mikloušiče, Jos. Gjurkovečkého a jmenovitě u osnovatele ilyrismu Ljud. Gaje a u pozdějších gramatiků Ign. Al. Brliće, Vjek. Babukiče, Ant. Mažuraniće, Ign. Kristijanoviće a j. Jeho působení na Srby se neslo především ve zprostředkující snaze, zmirňovati boj, jejž vyvolávaly Vukovy pravopisné a jazykové reformy ve prospěch živého srbského jazyka se starší Stratimirovićovou generací, hájící starý církevní jazyk i v literatuře, v čemž často brzdil i Vukova inspirátora Kopitara; tak v mnohém ohledu usměrnil Vukovy gramatické i lexikografické metody a také svým vřelým zájmem a pokyny posiloval národnostní, kulturní, literární i politický pokrok srbský. Ze zmíněné jeho korespondence s Kopitarem a z nacionálního, kulturního a literárního pokroku Jihoslovanů v tomto období je viděti, že Jihoslované nejvíce čerpali svou národnostní a slovanskou inspiraci a orientaci z jeho díla a že právě z něho se učili chápati také již Herdera.

V tomto směru doplňovala Dobrovského dílo a jeho vliv i mladší česká a slovenská generace svými styky s Jihoslovany buď přímo nebo i prostřednictvím Kopitarovým. Byli to na straně české štyrskohradecký školní referent a guberniální rada Jüstl, jenž od r. 1810 podporoval Slovince v snaze o zrovnoprávnění slovinštiny ve školství, pak od r. 1810 Zlobického nástupce v profesuře češtiny na vídeňské universitě Jan Hromádko, v Praze byl to také Jos. Jungmann a zvláště mladý V. Hanka a Fr. L. Čelakovský a dílem také básník-voják Milota Zdirad Polák, jenž byl v letech 1827—30 profesorem češtiny na Teresiánské vojenské akademii v Novém Městě za Vídní. Ze Slováků to byl Jiří Palkovič, od r. 1803 profesor československého jazyka a literatury na evangelickém lyceu v Bratislavě, sídle to oživlých uherských sněmů, kdež té doby také již studovalo dosti charvátské a srbské mládeže; dále to byli záhy zemřelý Samuel Rožnay, první český překladatel proslulé srbocharvátské lidové balady o Hasanaginici, a jmenovitě P. J. Šafařík, od r. 1819 profesor na srbském gymnasiu v N. Sadě, a mladý Jan Kollár, jenž od konce téhož roku působil jakožto evangelický kazatel Slováků v Pešti.

Těmito styky mezi Čechy, Slováky a Jihoslovany upevňoval se na obou stranách živý nacionalismus a živé slovanství nejen ve vědě, ale také v básnictví a rovněž tak i v kultu lidové poesie v Herderově smyslu. Tak tedy ukázali Dobrovský společně s Kopitarem a za přispění uvedených literárních skupin nejen svým dílem, ale i svým příkladem cestu k praktickému sblížení mezi Čechy, Slováky a Jihoslovany, neboť se učili navzájem se poznávat, milovat a podporovat a také již nalézat a utvrzovat to, co je spojuje, což vše zakrátko poskytlo základ Kollárovu programu literární vzájemnosti z r. 1837. Nejcennějším přínosem těchto styků však bylo vybudování novodobé slavistiky, které Dobrovský společně s Kopitarem a pak s mladým P. J. Šafaříkem dali pevný vědecký systém, ale také již romantické nadšení.

V době rozkvětu romantiky (1830—48) přejímají mesiánské poslání mezi Jihoslovany básník Jan Kollár a učenec P. J. Šafařík, oba rodem Slováci, ale přesvědčením a cítěním nesmlouvaví přívrženci české a slovenské jazykové, literární a národní jednoty. Jejich pobyt mezi Jihoslovany je k tomuto poslání přímo určoval. Poučeni z Dobrovského a napojeni romanticko-filosofickým duchem školy Jungmannovy, přenesli zděděnou českou a slovenskou národnostní ideu do oblasti citové a promítli ji všeslovanstvím k všelidství v společném přesvědčení, že Slovany čeká slavná a veliká budoucnost ve smyslu Herderově. Kollár dal tomu výraz jednak ve své básnické formulaci v Slávy dceři z r. 1824 a 1832, jednak také v brožuře o literární vzájemnosti z r. 1837. Šafařík pak tuto koncepci podepřel svými spisy z oboru slovanských literatur 1826, slovanských starožitností 1837 a slovanského národopisu 1842. Oba usilovali, jdouce po stopách Dobrovského, o kulturní a literární sblížení jmenovitě s rakouskými Jihoslovany, neboť si byli vědomi, že každý kulturní a literární pokrok znamená jak pro Čechy a Slováky, tak i pro Jihoslovany v habsburské monarchii také významný politický čin.

Jejich vliv, zejména Kollárův, projevil se již záhy na rozhraní 20. a 30. let u srbské, slovinské a charvátské mládeže, studující v Štyr. Hradci, z níž právě také vyšli oba nejnadanější hlasatelé jihoslovan-

ského sjednocení „ilyrismu", totiž Charvát Ljudevit Gaj a Slovinec Stanko Vraz. Nejdříve a nejreálněji zasáhla kollárovsko-šafaříkovská koncepce národnostní idey mladého charvátského juristu Gaje, jenž na přímý osobní popud Kollárův v Pešti sjednotil po r. 1830 svou reformou charvátského pravopisu podle českého vzoru dotud roztříštěné Charváty a jenž potom v dorozumění se Šafaříkem opustil v literatuře dosavadní charvátskou kajkavštinu a přijal místo ní štokavské nářečí, zaváděné Vukem za spisovný jazyk i mezi Srby. Ač Gaj tímto svým ilyrismem dal výraz a realisaci tomu, co již po staletí mezi Charváty a Srby připravoval jejich historický a kulturní vývoj a k čemu také směřoval Vrhovcův obrozenský program, přece tu také mocně spolupůsobila národnostní ideologie Dobrovského, a hlavně pak kollárovsko-šafaříkovská koncepce, jež právě dala L. Gajovi v pravý čas podnět, náležitý postup a také vhodnou formulaci. Stejně tak mocně působili Kollár a Šafařík na ilyrskou orientaci mladého slovinského básníka Stanka Vraze, jenž pro své trvalé přestoupení k ilyrismu r. 1838 nalézal obhajobu zejména v Kollárově Vzájemnosti z r. 1837. Tak tedy stáli Kollár a Šafařík u kolébky Gajova ilyrismu, od něhož si souhlasně s Palackým slibovali i politický prospěch. Kromě toho však se oba také stali nejvytrvalejšími obhájci a šiřiteli ilyrismu nejen mezi Charváty a Srby, nýbrž i mezi Slovinci, a to přes všechnu nepřízeň slovinského slavisty Kopitara, jenž tento Gajův krok urputně zavrhoval. Jejich vliv se mezi Jihoslovany udržoval po celé období ilyrské a sahal hluboko až do druhé pol. 19. stol. Kollár svým básnickým dílem působil na ně nejen ideově, ale i tématicky a po stránce formální, a to nejen na básníky-ilyrce, nýbrž i na ty, kteří stáli opodál anebo se od ilyrismu již emancipovali. Šafařík pak ve styku s Kopitarem a později i s Miklošićem, jenž byl také ve své mladosti v Štyr. Hradci proniknut ideami kollárovskými, pokračoval v dobudování slavistiky Dobrovského a působil i na praktickou znalost Slovanů mezi Jihoslovany, doplňuje tak Kollárův program vzájemnosti. Jihoslovanům, zejména ovšem ilyrcům, se stal po Dobrovském, jak vysvítá z dopisů Gajových, Vrazových a j., vlivnou slovanskou autoritou, již však uznávali i jihoslovanští odpůrci ilyrismu, jako na př. Toma Miklošić, Ig. Kristijanović a také Kopitar, Vuk i Miklošić atd. Tím se také mu podařilo, že po svém návratu z N. Sadu do Prahy r. 1833 trvale upevnil slavistickou tradici Prahy, jež pak od smrti Kopitarovy r. 1844 se stala jmenovitě Jihoslovanům, jako na př. Vrazovi tím, „čím je duši pobožného člověka Řím nebo Jerusalem".

Právě jako dříve Dobrovský, tak také Kollár a Šafařík klestili tedy svým dílem a rovněž svým příkladem cestu zejména česko-slovensko-jihoslovanské vzájemnosti, již uváděli ještě více do života jak ve vědě a v literatuře, tak také již v širokých vrstvách inteligence, což proti dřívějšku znamenalo nový, zvlášť bohatý přínos. Neboť jako působili mocně na Jihoslovany, tak také svou autoritou získávali sympatie a nadšení pro tuto vzájemnost a ve spojení s ní i pro Gajovu ilyrskou ideu také v českém a slovenském literárním světě a v nejširší veřejnosti. Těmito neobyčejně již rozvětvenými a bohatými styky mezi Čechy, Slováky a Jihoslovany dovršovalo se, co již bylo na tomto poli podniknuto, neboť se ještě více v širokém rámci slovanském upevňovalo živé vlastenectví na obou stranách, živá bratrská láska a soudržnost, živá výměna vědeckých a literárních hodnot a přemáhaly se dosud existující překážky pevnějšího semknutí politického. Tak se stala tato vespolná vzájemnost nejreálnější pevninou i kollárovsko-šafaříkovských ideálů o Slovanech a o jejich sblížení. Individualistický a politický ruch 40. let postavil však kollárovsko-šafaříkovskou všeslovanskou koncepci před nové problémy, zejména politické, jež vyvrcholily v r. 1848. Také ona se v tomto posledním období individualisuje a přestupuje z ovzduší citového do arény politické, neboť národnostní prvek zase v ní nabývá nadvlády nad všeslovanstvím. Tuto přeorientaci provedli v ní především Slovák Ľudevít Štúr a pak český publicista Karel Havlíček.

Štúr byl s počátku oddaný stoupenec Kollárův a Šafaříkův a tím také nadšený přívrženec Gajova jihoslovanského sjednocení neboli ilyrismu, jemuž také vychoval v Bratislavě v l. 1836—43 celou řadu mladých charvátských a srbských ilyrců. Jeho vlivu také je přičísti zásluhu, že si pravoslavní Srbové od té doby již přisvojili slovanskou ideu v pojetí kollárovsko-šafaříkovském a nikoli v koncepci pravoslavných ruských slavjanofilů. Odhodlav se však z důvodů politických k vytrvalému boji na záchranu svého slovenského kmene proti maďarisaci, provedl r. 1844 pod vlivem hegelismu a západoevropských individualistických a demokratických hesel jazykovou a literární odluku Slováků od Čechů, o niž se již v době Dobrovského pokoušeli katoličtí Slováci a od níž si také on znovu sliboval sjednocení všeho slovenského živlu. Tímto svým krokem sice rušivě zasáhl nejen do jednoty Čechů a Slováků, ale i do sjednocujícího procesu jihoslovanského, zato však pro budoucnost zachránil Slováky a podobně také i posílil neilyrské Slovince v jejich boji za individuálnost spisovné slovinštiny. Přes to

však si přál slovanské vzájemnosti pro spojení Slovanů v budoucnosti, pod kterýmž zorným úhlem chápal i svou slovenskou odluku jako dočasnou, a právě tak také usiloval i o živou součinnost s Jihoslovany, třebas idei ilyrské vytýkal ve shodě s Vukem její abstraktnost, neboť všude nutně požadoval zachování všech individuálních vlastností každého národního celku, jako jazyka, mravů, tradic a p. Pevného semknutí se všemi Jihoslovany se dožadoval i z důvodů politických, což ho r. 1848 přivedlo do živého styku především s protimaďarskou revolucí charvátskou.

Na české straně dospěl kolem r. 1846 k individualistickému pojetí české a slovenské národnostní idey a tím i k oposici proti její kollárovsko-šafaříkovské koncepci Karel Havlíček, jenž byl duch zcela protiromantický a v chápání národnostní a slovanské idey docela blízký racionalistickému Dobrovskému a rozumově i citově vyrovnanému Palackému, o jehož národní program se také úplně opřel. Z kollárovsko-šafaříkovské všeslovanské koncepce si podržel její zdravé jádro a vyřešil si slovanskou vzájemnost prakticky a reálně zejména s ohledem na dané poměry v habsburské monarchii, t. j. především a hlavně ve smyslu česko-slovensko-jihoslovanského všestranného sblížení, a to pro společný postup k dosažení politické svobody, jež se mu právě jako Palackému kryla s rovnoprávností jazykovou a kulturní. V tuto vzájemnost, ne pouze literární a kulturní, věřil pevně, neboť doufal, že Češi a Slováci mohou míti s Jihoslovany právě v rakouské monarchii nejlepší záruky pro zachování svých národností a že jest jim v jejím rámci jedině dána možnost nejširšího vzájemného působení na sebe ve všech oborech duševního i veřejného života. V takovémto demokratickém austroslavismu viděli totiž tito čeští političtí buditelé a s nimi také většina rakouských Jihoslovanů nejúčinnější protitlak proti privilegovanému pangermanismu a maďarismu centralisujícího Rakouska. K Havlíčkovu plánu česko-slovensko-jihoslovanské vzájemnosti se však stejně oddaně hlásila i radikální strana mladší generace s Fričem a Sabinou v čele, ba přidružil se k němu i sám strůjce slovenského rozkolu Štúr. K prvním takto pojatým politickým stykům a vzájemným vlivům mezi Čechy, Slováky a Jihoslovany došlo již v březnu a dubnu r. 1848, když se totiž ve Vídni sešli zástupci českých deputací k císařskému dvoru jak se Slováky, tak i se srbskou a jmenovitě s charvátskou delegací, s níž společně vyzvali k vzájemné akci i Slovince. Tehdy se již také mezi Slováky a Charváty projednávala možnost protimaďarské revoluce. Také u Šafaříka, meškajícího právě ve Vídni, dály se porady s jihoslovanskými intelektuály, jichž se zúčastnil také slovinský slavista ve Vídni Miklošič, z Charvátů pak Gaj a pozdější biskup Strossmayer a j. Teprve však pokus o sjednocení Němců a uherské události podnítily v dubnu téhož roku rakouské Slovany k myšlence Slovanského sjezdu, na němž by se v rámci všeslovanském dohovořili a shodli na společném postupu a programu k docílení svobody pro přítomnost i budoucnost. Ač myšlenka Slovanského sjezdu vznikla skoro současně na různých místech a první ji veřejně vyslovil již v dubnu 1848 v Gajových Novinách Charvát Ivan Kukuljević, přece ji uvedli v život zejména Češi a ze Slováků Štúr, dali jí v součinnosti s Jihoslovany reální směr a prosadili za sídlo sjezdu Prahu. Pravými členy tohoto sjezdu byli rakouští Slované, ostatní pak se ho mohli zúčastniti jako hosté. Na tomto Slovanském sjezdu, jenž se konal v prvních dnech měsíce června 1848 a jehož se kromě Poláků, Rusínů a ruského hosta Bakunina zúčastnili zejména velikým počtem Srbové a Charváti, kdežto Slovinci poslali trojčlennou deputaci (Bulhaři a Lužičtí Srbové na sjezdu nebyli), ještě více se utvrdil přičiněním obou politických táborů českých a zejména Havlíčkovou a Štúrovou zásluhou těsný politický svazek mezi Čechy, Slováky a Jihoslovany a korigoval se Palackého austroslavský program ve smyslu federace. Ústy Šafaříkovými pak byl formulován na podkladě konstitučním společný jejich požadavek úplné jazykové a kulturní rovnoprávnosti s Němci a Maďary v přerozené rakouské monarchii. Bratrská shoda a svépomoc byly s obou stran prohlášeny za nejúčinnější prostředky vzájemné obrany národností. Ač tento Slovanský sjezd byl po vypuknutí pražských bouří po 16. červnu rozpuštěn a rozešel se bez konečných resultátů, přece byl první mohutnou manifestací a zároveň i demonstrací slovanské, jmenovitě pak česko-slovensko-jihoslovanské vzájemnosti. Dokumentoval před očima celé Evropy etnickou i duševní příbuznost tehdejších 80 milionů Slovanů a hlasitě upozornil na bezpráví, které snáší slovanská většina v habsburské monarchii, zejména Češi, Slováci a Jihoslované, kteří pak v jeho rámci dali najevo svou pevnou vůli a rozhodnutí k vytrvalému společnému boji o dosažení úplné politické svobody, t. j. jazykové a kulturní rovnoprávnosti, plynoucí jim z historie i z jejich ideálů humanity a osvěty, v nichž je již od osvícenské doby vzájemně vychovávala česká národnostní ideologie.

Obrozenské procesy Čechů, Slováků a Jihoslovanů v rakouské monarchii se dály, usměrňovány jsouce národnostně-slovanskou ideologií, v těsné vzájemné součinnosti. Byly však ve svém vývoji za-

držovány odporem vládnoucích kruhů německých a maďarských a dospěly teprve v revolučním roce 1848 k společné politické akci. Zavedení nového absolutismu v Rakousku po r. 1850 tuto vzájemnou součinnost sice na čas omezilo, ale dosažené již shody a sympatií nijak nepotlačilo a nevymýtilo. Ukázalo se to po opětném uvedení ústavnosti po r. 1860 a zvláště po dualistické reorganisaci rakousko-uherské říše z r. 1867, kdy se vzájemná součinnost Čechů a odštěpených Slováků s Jihoslovany znovu začala výrazně projevovati i ve sněmovní politice. Ač národnostní a slovanská idea stále ještě byla doménou slovanské filologie a literatury na obou stranách, přece se čím dále tím více již v tuto dobu naplňovala obsahem politickým a ekonomickým. Bohužel nedovolovalo rozdělení monarchie na polovici rakouskou a uherskou, aby jak všichni Čechové a Slováci, tak také všichni Jihoslované provozovali jednotnou politiku. Ale i za těchto nepříznivých poměrů často zdárně zasahovali čeští členové rakouských delegací do poměrů slovinských, ba i do kulturních a politických záležitostí charvátských a srbských, kdežto slovenští zástupci zase často nacházeli podporu u srbských a charvátských členů uherského sněmu. Nejvýznačnějším příkladem těchto vzájemných politických i kulturních zásahů byla předválečná politická činnost Masarykova a Kramářova v parlamentě vídeňském a Hodžova ve sněmu uherském. Ruku v ruce s touto politickou součinností ubírala se ovšem nepřerušená a bohatě rozvětvená vzájemnost ve vědě, literatuře a ve všech oborech kultury a umění, ale i na poli hospodářském, průmyslovém a praktického vzdělání, podporovaná nesčetnými živými osobními styky, neboť v tu dobu a jmenovitě od 60. let Jihoslované rádi zase přicházeli se učit k pokročilejším Čechům, a rádi také je přijímali ve své domovině jakož osvědčené pionýry národní a slovanské ideje, ale i jako šiřitele západoevropského kulturního typu; neocenitelnou službu této česko-slovensko-jihoslovanské vzájemnosti a politické solidaritě prokázala pak Tyršova sokolská idea, jež se od 60. let živelně šířila z Čech i k Jihoslovanům a svou obětavou službou národu, vlasti a slovanství roznesla ideál českého, slovenského a jihoslovanského bratrství do nejširších vrstev jihoslovanských, vychovávajíc a připravujíc tisícihlavé zástupy na obranu společných práv národnostních.

Literatura: Jar. Bidlo: Dějiny Slovanstva. Praha 1927. — Václav Burian: Po stopách češství a české knihy v starším slovinském písemnictví. Praha 1928. — Týž: Kulturno-nacionalni stiki med Čechoslovaki in Jugoslovani v preteklosti (Slovanski svet). Ljubljana 1936. — Týž: L'udevit Štúr a jeho vztahy k Jihoslovanům (Osvěta). Praha 1919. — J. Horák: Naše kuturní úkoly v Slovanstvu. Praha 1936. — Jos. Horvat: Politička povijest Hrvatske. Zagreb 1936. — V. Jagić: Istorija slavjanskoj filologii. Petrohrad 1910. — K. Kadlec: Jugoslavia. Praha 1919. — Týž: Jihoslované a C. S. R. Praha 1919. — Fr. Kidrič: Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe. Ljubljana 1930. — K. Krofta: Národnostní vývoj zemí československých. Praha 1934. — Plat. Kulakovskij: Illirizm. Varšava 1894. — Literatura česká XIX. století I.—II. 2. vyd. Praha 1911 a 1917. — J. Máchal: Slovanské literatury I.—II. Praha 1922—25. — T. G. Masaryk: Česká otázka. Praha 1895. — Týž: Karel Havlíček. Praha. 1904. — M. Murko: Jméno „Jugoslavija" (Bidlův Sborník). Praha 1928. — V. Novak: Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva. Beograd 1930. — A. Pražák: Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu. Praha 1922. — M. Prelog: Slavenska renesansa. Zagreb 1924. — Iv. Prijatelj: Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje (Razprave IV). Ljubljana 1928. — Týž: Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v l. 1848—57. Ljubljana 1937. — N. Radojčič: Ideja našeg narodnog jedinstva u srpskoj i hrvatskoj istoriografiji (Njiva I.|Ljubljana 1921. — Jov. Skerlić: Srpska književnost u XVIII. veku. Beograd 1923. — Týž: Istorija nove srpske književnosti. Beograd 1921. — Týž: Omladina i njega književnost. Beograd 1925. — E. Spektorskij: Zgodovina socialne filozofije I.—II. Ljubljana 1932 a 1933. — Dj. Šurmin: Hrvatski preporod I.—II. Zagreb 1903 a 1904. — Br. Vodnik: Povijest hrvatske književnosti I. Zagreb 1913. — M. Weingart: Slovanská vzájemnost. Bratislava 1926. — Fr. Wollman: Slovesnost Slovanů. Praha 1928.

Václav Burian

Slovanská myšlenka od Dobrovského a Kollára k Masarykovi

SE STANOVISKA ethnologického národové slovanští jsou si vzájemně bližší než národové románští a germánští. Národní diferenciace dokonává se u Slovanů teprve v přítomnosti. Ethnické společenství cítilo se u Slovanů odedávna a hlavním jeho projevem jevila se příbuznost slovanských jazyků. Vědomí slovanské sounáležitosti a soudržnosti jako soubor ideí mravně náboženských, politických a sociálních — zkrátka idea slovanská — přesahuje ovšem příbuznost jen jazykovou. Má různou sílu a různý průběh historický. Trvalá je tu jen sociálně-psychická konstanta tohoto vědomí sounáležitosti; její projevy mají dobové rysy. Je základní chybou mluvit obecně o panslavismu jako o určité panslavistické ideologii historicky probíhající; je dvojnásobnou chybou mluvit o panslavismu jako o ideologii po výtce politické.

Není panslavistické ideologie; jest jen řetěz projevů slovanské sounáležitosti a soudržnosti, řetěz slavismů, ve kterých ideologie bývá často cizího původu. Původní ethnické společenství slovanské, jevící se tak význačně v příbuznosti jazykové bylo dále podporováno podmínkami anthropogeografickými, především souvislostí sídel skupin národů slovanských a převážně nížinným a stepním útvarem půdy, na které se rozvíjel charakter typu kontinentálního a zemědělského, zvláště když slovanští národové byli zatlačeni od otevřených moří. Ale nejdůležitějším iniciátorem vědomí ethnické příbuznosti byla a je slovanským národům jejich situace mezi dvěma ohni, mezi sousedy germanorománskými na západě a nepřáteli turkotatarskými a konečně mongolskými na jihu a na východě. V tisíciletém dějinném procesu stále se vrací tato situace: ten nebo onen slovanský národ jako stráž evropské civilisace zadržuje vítězně nebo pod jařmem nápor orientálních ras a brzy nato nebo někdy současně se brání také proti tlaku ze západu. Za nebezpečí v tomto dějinném svěráku slovanský národ hledá pomoci především u sousedního slovanského národa. Tak vznikají projevy ethnického slavismu obranného, kterého užila mnohokrát feudálně národní politika za středověku a raného novověku. Ale už tento primitivní ethnický slavismus obranný není většinou bez kulturního obsahu.

Recepce mediteranní civilisace křesťanské v slovanské formě, t. j. s vlastní slovanskou řečí bohoslužby a literatury a se zvláštním písmem, osamostatňující se mezi vlivy Byzance a Říma, po dvě století spojuje slovanské kmeny na úsvitě dějin a v počátcích jejich národních států. Na toto společné velkolepé kulturní východisko se nezapomíná ani později, kdy vítězí u západních Slovanů vlivy Říma a u jihovýchodních Slovanů vlivy dekadentní Byzance spolu s důsledky schismatu. Nejlepším dokladem toho je cyrillo-metodějská tradice, živá stejně u pravoslavných jako u katolíků a evangelíků. Na tento počáteční slavismus církevně slovanský, který se rozvinul v trvalém tvaru historickém u orthodoxních Slovanů jako pravoslavný slavismus, navazuje slovanský unionismus. Jeho počátky můžeme sledovat už od Karla IV.; s unionismem se už uplatňují politické ideologie a koncepce západoevropské, podnícené v tomto případě zvláště pronikáním islamu.

Současně vzniká reformněethický a sociálněkřesťanský slavismus mezislovanskou fluktuací bogomilství, husitství, českobratrství a zčásti také poslovanštěného protestantství. Těžko by bylo vysvětliti rozšíření a ráz těchto hnutí bez předpokladu vědomí slovanské sounáležitosti a bez předpokladu příbuzné psychiky i při přísném odhadování evropských podmínek politických a sociálních. Kruh ethnického slavismu obranného protíná se s kruhem slavismu sociálněkřesťanského ve dvou mohutných českých postavách: je to husitský král Jiří z Poděbrad, který vybízí evropské panovníky k společnému boji proti Turkům, a je to Comenius, praeceptor Europae, který vytváří zbraně k boji duchovnímu. Komenského dotýká se už také proud slavismu barokního.

Barokní slavismus tvoří se z podnětů unionistických a protireformačních po koncilu Tridentském mezislovanskou fluktuací ideologie v rámci římské a habsburské politiky protiturecké. Tento slavismus vyrostl na ose Řím—Vídeň—Varšava silou mezislovanské soudržnosti leckdy až k příkré protivě k původním plánům. Jeho plodem politickým je vítězství Poláků nad Turky u Chocimě a ovšem i básnická oslava této události v zajímavém a cenném eposu Dubrovničana Gundulića a v množství jiných básní polských i srbochorvátských. Odtud vyrostla také a především záchrana Habsburků zásahem krále Sobieského u Vídně (1683) a celá literatura poutající se k tomuto činu, kterým Poláci potvrdili své vůdcovství slovanské. Půl století předtím františkán Dębolecki prorokoval vyvolenému

národu polskému světovládu po přemožení Turků; ztotožňuje už Polsku a Slovanstvo. Ale už spis „Il regno degli Slavi" od benediktinského opata dubrovnického Orbiniho, jímž se barokní slavismus v samém počátku 17. století dává literárně na pochod, nedělá rozdíl mezi katolickými a pravoslavnými Slovany. Může se pak státi jakýmsi slovanským manifestem Petra Velikého v překladu slavenoruském, objednaném Petrem, a tak aspoň zčásti nahrazuje „panslavistický testament Petra Velikého", který si vymyslili klevetníci panslavismu. Také mise jesuity charvátského Križaniće, který odešel v polovici 17. století na Rus, aby ji přivedl k unii a k boji za svobodu balkánských Slovanů, končí v programu všeslovanském za vůdcovství ruského cara, zaměřeném zejména proti Turkům a Němcům. Križanićův panslavismus zůstal v rukopisech; ale mohl být po půldruhém století ruskými slavjanofily pokládán za předchůdce.

Ani později za vlivu osvícenství a humanitní filosofie 18. století nemizí cyklus idejí barokního slovanství. Ba naopak vzrůstá ještě a za rozkladu Polsky přetváří se v Polsce ve slovanský mesianismus, který má jednak ráz filosoficko-kulturní s ideálním vůdcovstvím Polsky, jednak ráz přímo politický, a to rusofilský. To, co se porůznu vyskýtá u jihoslovanských, polských, českých i slovenských barokních slavofilů, uvádí se v systém. Tedy především představy o „vyvoleném" národě slovanském. Slovanská prostota mravů, pracovitost, svobodymilovnost, statečnost a lidskost charakterisující Slovany se tu objevuje už dávno před Herderem a Kollárem. Utrpení, důležitá složka mesianistického cyklu, vyskýtá se už u barocistů českých, slovenských a srbocharvátských; elementárně se projeví v Polsku za úpadku a rozdělení. Ostatně destrukce politicko-sociálního řádu evropského vyvolávala i jinde podobné eschatologické a mesianistické zjevy. Kněz a pozdější arcibiskup polský Woronicz dovršuje a básnicky vyslovuje slovanský mesianismus. Rousseauovsky idealisuje Polsko a Slovanstvo, ale připojuje další motivy mesianistického cyklu: potrestání za viny povede k očištění Polsky a Slovanstva na spásu všeho lidstva, neboť Polska a Slovanstvo mají zvláštní poslání. Tedy už před Herderem v barokním a předmesianistickém slavismu rýsovala se slovanská „aurea aetas". Ve vývoji od Orbiniho k Woroniczovi ubývá rysů, které idealisovaly klasicisticky slovanský starověk jako pokračování nebo odkaz říše Alexandra Velikého, a zesiluje se idealisace původního ethnického společenství a prvobytného slovanského státu, viděného u Poláků v růžových barvách staré „Sarmatie".

Na barokněklasicistický slavismus a praemesianismus navazují badatelé novodobí, jako u Němců Schlözer a Herder, u Čechů Durych a Dobrovský a mnozí jiní. To je už za plných vlivů osvícenské vědy historicko-filologické, která vystřídávala nekritický diletantismus barokního slavismu, a za doprovodu universalistického humanitismu, který se zesiluje a jasní vývojem od renesance přes reformaci k osvícenství na podkladě politicko-sociálních změn za rozkladu feudální soustavy. Dobrovský, zakladatel vědecké slavistiky v osudné době přelomu osvícenství v romantiku, v době, která znamenala počátek obrození u slovanských národů, vypjatým kriticismem překonává dosavadní diletantství in slavicis. Někdy ani on se nemůže ubránit víře ve slovanský „um", a nemůže se ubránit víře v mesianistické poslání Slovanů, ale celou svou činností je příkladem cílevědomé kulturní spolupráce slovanské, projevené zejména v ohromné korespondenci a v časopisech. Jeho Slavín a Slovanka byly skutečně „poselství z Čech ke všem národům slovanským", jak to napsal Dobrovský v podtitulu Slovana. Dobrovský nepíše slovanský program, ale stává se sám programem svou prací: zakládá kritický slavismus vědecký, jehož význam plně pochopíme ve vztahu k Masarykovi. V době Dobrovského má tento kritický slavismus svrchní notu humanitně obrozenskou. Hyperkriticismus vědecké metody Dobrovského jest vysvětliti nejen z osvícenského racionalismu, nýbrž též z vědomé reakce proti diletantskému slavismu baroknímu a proti nadsázkám slovanského mesianismu polského. Vědecké zájmy Dobrovského jsou většinou antikvářské, historicko-filologické, ale přes to má Dobrovský živý smysl pro kulturní potřeby probouzejících se slovanských národů a správný postřeh pro jejich ethnologickou diferenciaci. Dobrovský sice mluví ještě o slovanském jazyku, ale Slovany pokládá už za takový „Volkerstamm" jako Germány. In margine díla Dobrovského a jeho školy, ze které je uvésti aspoň Slovince Kopitara a Slováka Šafaříka, mohl psát Kollár své glosy o vědecké vzájemnosti slovanské.

Kollárovo pojednání o literární vzájemnosti, které se stalo manifestem slovanským nikoliv ve svém původním znění českém nebo v skoro současném překladu srbském a chorvátském, nýbrž až v širším znění německém „Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation" (Pest 1837), má zřejmě dvojí tvář. Je zde především nábožensko-filosofické zdůvodnění toho zjevu, který se jeví jako integrální vědomí sounáležitosti a soudržnosti

slovanské, a je zde praktický program literární a kulturní spolupráce mezislovanské: proto slovanská vzájemnost, reciprocitas, Wechselseitigkeit. Nábožensko-filosofický výklad slovanského povědomí a slovanského poslání souvisí zcela patrně se slovanským mesianismem polským. Do vlivu polského mesianismu se dostal Kollár prostřednictvím básnické a archeologicko-filologické literatury polské, studované přímo i za vedení Šafaříkova, a ze slovanského jihu pronikaly k němu poslední vlny barokního slavismu, ztrácející se už v novém mohutném hnutí, ilyrismu. Kollár v Pešti na kulturní periferii slovenské se tak ocítá v posledním období dvěstěleté fluktuace barokně klasicistického slavismu a jeho dědických forem. Na studiích v Jeně a nepřímo z české literatury působí na něho vlivy počínající romantické německé vědy, ale zesilují jen to, k čemu dal už předpoklady slovanský mesianismus. V Slávy dceři z roku 1824 je Kollár ideově nejbližší Woroniczovi v jeho skladbách poetických typu Svatyně Sybilliny; později epigon Kollárův, Slovák Hollý, ve svých epických skladbách je přímo závislý na eposech Woroniczových z dávnověku slovanského. Ve svém komentáři k pozdějšímu vydání Slávy dcery Kollár nejvíce čerpá z archeologicko-historicko-filologické vědy polské, jdoucí paralelně s básnickým mesianismem Woroniczovým. Zde je také východisko archeologických studií Kollárova druha Šafaříka. Ale Šafařík je také stoupencem kritických method Dobrovského, kdežto Kollár jim ve svých archeologických pokusech zůstal vzdálen, ba dokonce padl zpět do barokního diletantismu. Ve filosofickém aparátu vzájemnosti herderismus, t. j. Herderův humanitismus a Herderova idealisace starých Slovanů, prohlubuje starší rysy mesianistické; Herder působí především jako mravní autorita pro sousedy Slovanů, zejména Němce.

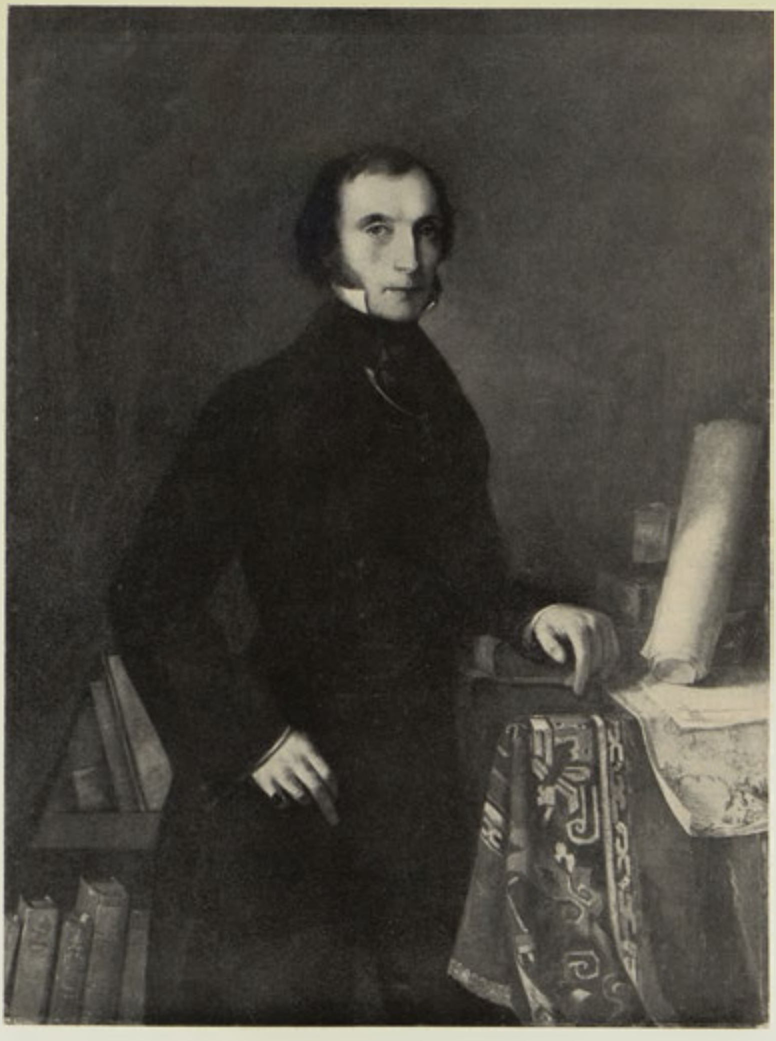
Humanisace lidstva skrze Slovany, hlásaná Kollárem básnicky už v „Slávy dceři“ a teoreticky ve „Vzájemnosti“, není ovšem rys herderovský, neboť přesahuje daleko Herderův názor o významu každého národa v lidském společenství. Je to vzato zřejmě ze slovanského mesianismu polského; odtud je také vzato příliš černé líčení slovanského úpadku a slovanských nepřátel bez zřetele k historickým a sociálním podmínkám. Romantický nacionalismus Kollár nepřijal, i když pronikal k představě osobité národnosti jednotlivých slovanských národů. Pojem národ má u něho význam shodný s tradicemi slavismu barokně mesianistického. Tedy národnost (Nation) znamená pro Kollára slovanskou národnost (celek Slovanstva); proti národnosti slovanské staví Kollár úzký patriotismus „kmenový“ a pokládá jeho náročnost za hrubý egoismus. Takto pojata obecně slovanská národnost je Kollárovi čistou humanitou slovanskou; je pro Kollára mravním principem, prostředkem boží Prozřetelnosti. Proto egoismus patriotismu pokládá přímo za „Impietät“. Zcela mylně se v tomto rysu z neznalosti mesianistických tradic hledá hegelianismus. Vůdčí role Prozřetelnosti, vývoj obecného rozumu a pod. jsou ideje, které se najdou už v mesianistickém systému Poláka Staszice. Vlivy Rousseauovy působily na Kollára přímo i z polského mesianismu a z Herdera, stejně jako vlivy Montesquieuovy. Najdou se ovšem i vlivy Kantova racionalismu, vlivy Friesovy, ale ještě nejméně sporné jsou vlivy Gablerovy „biblické filosofie“, jako vůbec Kollárův filosofický konglomerát má svrchní tóny evangelického slavismu, nikoli neznámé starším spisovatelům českého a slovenského baroka, zvláště na Slovensku. V logický systém Kollár své názory neuvedl a jen s nadsázkou možno mluvit o filosofické formulaci. V této humanitně mesianistické formulaci slavismu nemá Kollár prioritu. Před ním už byla básnicko-filosoficko-lživědecká formulace Woroniczova, hotová už koncem 18. století; pak jsou pokusy o filosofickou formulaci slavismu u Poláků, z nichž formulace Staszicova má už hodnotu prvního slovansko-mesianistického systému. Staszicovy myšlenky, zbavené dobového zabarvení politického, jaké mají zejména ve spisu Myšlenky o rovnováze politické v Evropě, kde je už celá historiosofie slovansko-mesianistická s plánem Prozřetelnosti a s obecnou federací, vracejí se u polských mesianistů a zvláště u Brodzińského, který byl znám dobře také Kollárovi. Nové názory přizpůsobuje Kollár staršímu mesianistickému komplexu; tak na př. celá romantika je choroba, kterou onemocnili Románi a Germáni a které se musí bránit dosud zdravý Slovan. Také protiklad vyžilého světa romano-germánského a světa slovanského, který má poslání ozdravující, je vzat z komplexu mesianismu polského; odtud má Kollár také svůj konečný legitimismus i své občasné rusofilství, které ve „Vzájemnosti“ je podřízeno úplně humanitní idei. Obsah slovanského mesianismu polského se snažil ve své formulaci s ústřední myšlenkou humanity depolitisovat, a přizpůsobiti jej situaci třicátých let a všem Slovanům. Zúžil jej, racionalisoval a popularisoval tu s příkrasou barokně klasicistickou, tu s příkrasou současné erudice filosofické.

Kollárovo kolísání mezi „národností slovanskou“ a „kmenovým patriotismem“ jest způsobeno především vývojem Slovanstva, který Kollár sám zažil. Slovanská dominanta, rozmanitě se projevující

vědomím sounáležitosti a soudržnosti, byla mocným činitelem v obrození slovanských národů, které se jeví v organické souvislosti. Druhá dominanta, národně diferenciační, počala působit u slovanských národů mocněji teprve v 19. století s buržoasním nacionalismem západoevropským. Na Kollára mohla působit paralela všeněmectví — slovanství, ale nebyla to myšlenka nová. Najde se už v barokním slavismu, tak na př. u Križaniće, a najde se také v polském mesianismu. Kollár sám užívá klasicistické paralely s národem řeckým a jeho dialekty. Historicko-filologická věda romantická v době Kollárově už propracovává a opravuje představu „slovanského národa" a „slovanského jazyka". Zejména Šafařík svým vědeckým dílem staví slovanství na solidnější základy (zvláště v Národopise a Starožitnostech); proto působí u menších slovanských národů někdy více než Kollár. Diferenciační národní vývoj byl už v době „Vzájemnosti" v plném proudu, ale Kollár jeho dosah nechápal, nebo nechtěl chápati, poněvadž odporoval filosoficko-mravnímu obsahu jeho slovanské dominanty. Za deset let nato Havlíček zdůraznil dominantu národní, českou, jako Mickiewicz zdůraznil polskou dominantu hned po povstání Poláků proti Rusům roku 1830 a jako Karadžić a Gaj zdůraznili dominantu srbocharvátskou. Slovanský mesianismus v Polsku je vystřídán národně polským mesianismem. Barokně pravoslavný slavismus v Rusku, jak se projevoval zejména v slavofilských kroužcích Šiškovově a Rumjancevově, vystřídává slavjanofilství. Podobně u Čechů přichází austroslavismus na základě konkretnějšího pojímání národnosti a na slovanském jihu ilyrismus. Kollár zůstal vždy pod sugescí mohutného ruchu obrozenského, kdy slavofilové z různých zemí slovanských si podávali ruce a poznávali se jako bratří téhož původu ethnického a jazykového. Ale pathos tohoto vědomí slovanské sounáležitosti působil mocně na malé slovanské národy také později.

Praktická stránka „Vzájemnosti" je nesporně původnější, ale i tu měl Kollár vzory. Byla to už spolupráce vědeckého kruhu Dobrovského a pak spolupráce vědeckého kruhu Jungmannova, odkud vzal Kollár některé náměty k praktické vzájemnosti literární. Ale především jsou to dva polští mesianisté, kteří ve varšavském Towaryšstvu Přátel Nauk první formulují literární vzájemnost mezislovanskou (už roku 1803). Biskup Kossakowski se stanoviska svazků literatury polské a české rýsuje už základy mezislovanské literárněkulturní vzájemnosti a brzy nato Woronicz ukazuje na poesii jako na hlavní prostředek duchovního spojení mezislovanského. Zřetel na poesii od písně náboženské až k ohlasům poesie lidové je nejen vliv herderismu, nýbrž zase i pokračování tradic barokního slavismu a jeho folklorních zájmů. S překvapující střízlivostí, která vyznačovala dosud ze slavofilů jen Dobrovského a Kopitara, shrnuje Kollár programaticky cestu k literární vzájemnosti v sedm prostředků, a to: slovanská knihkupectví a knihovny, výměna knih mezi autory, slavistické katedry (při čemž zapomíná na všeslovanskou akademii, o které snil ve Vídni Kopitar), všeslovanský časopis, mluvnice a slovníky slovanské, zvláště srovnávací, vydávání národní poesie slovanské a překlady do jiných jazyků slovanských, studijní cesty a osobní styky, přibližování spisovných slovanských jazyků na podkladě lexikálním a pravopisném. Program hesla „Slavus sum, nihil slavici a me allienum esse puto" Kollár vymezuje na minimum, které by nikde nenarazilo politicky; přesto jeho program ještě dnes není dosažen maximálně. Pro stránku ekonomickou, pro vzájemnost hospodářskou měl Kollár málo smyslu, zvláště když nezapadala přímo pod hlavní princip mravní, kolem kterého soustředil vzájemnost literárně kulturní. Literární vzájemnost Kollár prohlašuje za „tichou ovečku v životě národů" a ulamuje mistrně hroty podezření politickému. Přímo zdůrazňuje, že různost vlád je ochranou pro jednotlivé slovanské jazyky a národy. Kollár nepřejímá sen o všeslovanském jazyku, kterému se nebrání nejen diletant Slovák Herkel, nýbrž ani významný filolog polský Linde. Od tohoto béře hlavně čtveřici slovanských jazyků literárních (to jest: ruštinu, polštinu, češtinu, ilyrštinu), která se ostatně také už rýsovala Križanićovi, jinak prvnímu vynálezci všeslovanského jazyka, ale nezavrhuje výslovně žádný dialekt.

Kollárova „Vzájemnost" působila hlavně na menší slovanské národy, ale nikoliv ve smyslu nějakého „panslavistického evangelia". Většinou posílila jen to, co mělo už svůj vlastní průběh a starší, krátce ethnologický vývoj národně diferenciační. Slovanský humanitismus, jak mu dal výraz Kollár, přispívá přímo k obrození Ukrajinců v monarchii rakouské i ruské, má žáky také mezi Lužickými Srby, Slovinci i Bulhary. Mocně zapůsobil kollárismus na hnutí ilyrské. U malých slovanských národů ujasňuje kollárismus ideál kulturního poslání slovanského s jasným přízvukem sociálním a etickým, sílí je v boji o svobodu politickou a činí je účastnými na dominantě celoslovanského vývoje. Vliv Kollárův je ovšem vývěsným štítem práce celé buditelské generace české, slovenské a také polské. Dominanta slovanská a diferenciační jevily se Kollárovi v nepřímém poměru: čím méně „lokálního

Karel Purkyně: Jan Kollár. Posmrtná podobizna.

patriotismu", tím více „slovanské národnosti". Kollár viděl mezi Slovany jen rozdíly stupně, nikoliv druhu (Art). Skutečnost ukázala, že zesílení slovanského vědomí bylo v přímém poměru k národní diferenciaci; národní antagonismus mezi Slovany má rub v silném cítění slovanské sounáležitosti. Sociální přerod od feudalismu, buržoasie, pronikání t. zv. čtvrtého stavu měly zejména u menších slovanských národů kulturně národní a jazykové důsledky. Jazyky ujařmených Srbochorvátů a Bulharů, sociálně porobených Slovinců, Slováků, Malorusů hlásí se o svá práva přirozená. Vuk Stefanović Karadžić bojuje v době „Vzájemnosti" svůj epochální zápas o uznání lidového dialektu štokavského za spisovný jazyk a tvoří tak základ srbochorvátské národní kultury.

Ilyrismus Charváta Gaje a jeho přátel nejvíce souvisí s kollárismem, neboť se rodí z týchž historických zdrojů a má tutéž mesianistickou notu. Ovšem ohnivý politický duch Gajův místo mesianistické Slavie zdůrazňuje konkretní Ilyrii, t. j. Jugoslavii, do které by chtěl pojmouti podle Kollára nejen Charváty, Srby, Slovince, nýbrž také Bulhary. Místo slovanského národa a jazyka horuje Gaj pro jazyk a národ „ilyrský" a uvádí do literatury chorvátské lidovou srbštinu Karadžićovu, která ještě tehdy sváděla boj s knižním jazykem slaveno-srbským mezi Srby samými v jižních Uhrách a v osvobozujícím se knížetství srbském. Gaj používá všeho, co potřebuje k svému cíli, zejména pomoci duchovenstva katolického na jihu, které žije ještě v tradicích barokního slavismu, používá i autonomismu chorvátské šlechty a platí daň Kollárovu pathosu slovanskému. Potom však chce svou Ilyrii vybaviti současným západoevropským nacionalismem období restauračního a usiluje o její vzrůst i v rámci reakční monarchie. Gaj je politik a jeho politický význam pro unifikační proces srbochorvátský daleko přerůstá jeho význam spisovatelský a mravní, ve kterém je těžisko jeho učitele Kollára. Do ilyrismu zapadlo mnoho z jednotícího akcentu kollárismu. Jinak jsme tu už u zjevu národní diferenciace, podobně jako je to v slavjanofilství, v polském mesianismu po roku 1830 a v austroslavismu. Je chybou stavěti tyto zjevy do stejné řady s kollárismem. Kollárismus je poslední akt barokně-klasicisticko-mesianistického slavismu. Je to společná základna, předehra, kterou přehodnocuje romantika. Její motivy skládá v nové melodie jak polský básnicko-filosofický mesianismus (Mickiewicz, Hoene-Wroński atd.), tak slavjanofilství a ilyrismus, s nimiž je u Čechů souběžný austroslavismus Palackého a Havlíčkův. Tato hnutí mají ovšem svou slovanskou dynamiku, ale hlavní tendencí je už individualisace národní v celku slovanském. S těmito hnutími jsme již v době restauračního buržoasního nacionalismu a liberalistického individualismu, kdy už širší vrstvy národů přejímají práva a funkce, které měly dosud církve a dynasticko-aristokratické kruhy.

V tragickém sporu ocítá se Kollárova vzájemnost v jeho užší vlasti, na Slovensku. Kollárovo filologicko-estetické pojetí slovanské kultury, jeho barokně herderovské přecenění lidové poesie, jeho vysoký a vzdálený ideál mravně humanitní, kterému má být podřízen egoismus jednotlivých národů slovanských, neujasněnost obou dominant v ethnologickém vývoji Slovanstva — to vše napomáhá k smělému kroku Štúra a jeho přátel, k zavedení středoslovenského dialektu jako jazyka spisovného. Špatně pochopený Hegelův „Volksgeist", špatně pochopený příklad Karadžićův a tím více nepochopený příklad Gaje, který obětuje lokální chorvátský spisovný jazyk s dvěstěletou minulostí za jazyk nejširší lidové masy se silou kulturotvornou a státotvornou, za jazyk s bohatou ústní slovesností epickou o staletých bojích za srbochorvátský stát, ale především snaha zabránit madarisaci slovenského lidu a získat odrodilou šlechtu a katolíky, píšící už jazykem západoslovenským, vede k jazykovému rozkolu Slováků a Čechů, kterému Kollár, Šafařík a jiní Slováci marně se snaží zabránit. I tento jazykový — nikoli kulturní — rozkol náleží k druhé národně diferenciační dominantě. Jinak Štúr svým činným zájmem o jiné slovanské národy (Lužické Srby, Srbochorváty, Rusy) a svým učitelským působením, zvláště na Srbocharváty, studující v Bratislavě, dokazuje nejlépe jak zesílení diferenciační dominanty je v přímém poměru s dominantou mezislovanskou. V tom zůstává Štúr stále žákem Kollárovým, jako jím zůstal Gaj a jako kráčela v šlépějích Kollárových celá skupina ilyrských, t. j. srbocharvátských básníků, od Vraze, přes Mažuraniće k Preradovićovi. Ostatně Štúr a Hurban později po nezdaru politického momentu své akce přiklánějí se zase k stanovisku Kollárovu, k jazykové a kulturní jednotě Čechů a Slováků.

Kollárovu nepolitickému pojetí kulturně literární vzájemnosti slovanské je v první řadě děkovat za zájem vlád o slavistické studium a zřizování slavistických kateder v Rusku, v Prusku a ve Francii. Mickiewicz, který zaujímá počátkem čtyřicátých let slavistickou katedru na Collège de France s titulem tehdy už archaistickým (Chaire de langue et de littérature slave) vykládá v rámci literárního dění u Slovanů „l'unité de notre race" pod tlakem tradice mesianisticky slovanské a kollárismu; často

mesianisticky zaměňuje úlohu Polsky a Slovanstva, ztráceje se v mlhách filosofie Towiańského a v protiruském antagonismu. Rysy slovanského mesianismu přecházejí také do básnického mesianismu polského po roku 1830. Mickiewicz našel vřelá slova uznání pro práci českých i slovenských buditelů a slavistů i pro samého Kollára. Zároveň s Kollárem v podstatě zakládá (řečeno dnešními vědeckými termíny) obecné literární dějiny slovanské — ovšem s chybnými premisami filosofickými a s tím rozdílem, že Kollár mesianisticky humanitní ideje celkem racionalisuje, kdežto Mickiewicz je svádí opět v mystiku. Vytýká-li Mickiewicz Kollárovi rusofilské ustupování hmotné moci, zapomíná na celé ovzduší slovanského mesianismu před polským povstáním, i na to, že rusofilský legitimismus pokračuje i po povstání, a to nejen u polských slavistů starších, nýbrž i u zakladatelů filosoficko-básnického mesianismu, tak u Hoene-Wrońského, Trentowského a jiných, nehledě ani k četným spisovatelům z aristokracie a diplomacie nového režimu. Kollár zůstává daleko od těchto spisovatelů, kteří obměňují základní myšlenky Staszicovy o sloučení Slovanů v říši ruské, o znemožnění válek a o evropském poslání Slovanů, maskujíce tak zároveň své aristokraticko-třídní zájmy a reakci Svaté Alliance. Osudy pařížské stolice slavistické obrážejí názorně krisi „panslavismu". Robert, který zaměnil Mickiewicze na pařížské katedře, rozeznával dvojí „panslavismus", vědecký a patriotický, ale nestanovil dobře poměr obou dominant slovanského světa; zato jasně vyřkl tendenci t. zv. „panslavismu" patriotického, t. j. prostě nacionalismu: jest nutno osvobodit tři skupiny ze čtyř skupin slovanských národů. Přirozená osvobozovací tendence slovanských národů, jejíž vývoj je dán sociálním a politickým vývojem Evropy po francouzské revoluci, je ovšem nepochopitelná národům neslovanským. Na základě špatných informací vykládal už v třicátých letech Angličan Bowring Kollárovu „Slávy dceru" jako politický panslavismus a jako akci pro ruský carismus. Tak strašili západní Evropu i jiní angličtí publicisté malého významu, které Kollár za to vsadil do svého Pekla ve Slávy dceři. Dokonce i Thiers ve Francii se hrozil spojení Moskvy se středoevropskými Slovany. Kovanému legitimistovi caru Nikolaji bylo to vše nanejvýš protivné; dal koncem 30. let uveřejnit celý spis o „evropské pentarchii", aby rozptýlil podezření z tohoto „panslavismu".

V době, kdy Kollár a většina slavofilů-buditelů pojímá slovanství jako mravní princip a je herderovsky apolitická, kdy zcela herderovsky vidí v rozdělení Slovanů pod několika vládami výhodu pro vzrůst myšlenky slovanské, odpůrci Slovanů sami vytvářejí teorii ruského panslavismu.

Odpíráním národních a sociálních práv slovanským národům sami ženou některé méně kritické duchy do ruského panslavismu, jejž pomáhali vytvořit a který se stává potom součástí ideologie druhé fáze ruského slavjanofilství. Sem náleží případ Slováka Štúra a jeho spisu „Slovanstvo a svět budoucnosti". Slavjanofilství první fáze (bratři Kirějevští, Aksakov a zvláště Chomjakov) roste rovněž z barokního a mesianistického slavismu, rozmnoženého na Rusi o komplex pravoslavného slavismu s aspiracemi na pravoslavný Balkán a Konstantinopol. Trojice samoděržaví — pravoslaví — národ, koncipovaná už jesuitou Križanićem v 17. století, stává se základem jejich teorie. Slovanský mesianismus dává už protiklad Slovanstva a západní Evropy, protiklad, který slavjanofilové vypracují s pomocí nové západní vědy historické a ethnografické a dovrší Hegelovou filosofií státu, dějinných epoch a projevujícího se rozumu. Slovanstvo zúží jen na pravoslavné Slovanstvo, svatou Rus. Tak vznikne mesianismus zdravého ruského národa, neujařmeného feudalismem a nezkaženého katolicismem, reformací a osvícenstvím, národa bohonosného, který jedině zachoval původní křesťanství cyrillo-metodějské. Tak vznikne ovšem také zápas těchto slavjanofilů, „východníků" a jejich odpůrců „západníků", zápas, který je poté osou ruského myšlenkového vývoje. Štúr, který nepoznal Rus vlastníma očima, jako ji poznal Havlíček, a byl pod vlivem profesorů Ševyreva, Pogodina a j., u kterých se už původní filosofický směr mění v politický pravoslavný rusoslavismus, padá v době Bachova absolutismu z extrémního lokálního patriotismu do extrému pravoslavného panrusismu. Jedině od Rusů čeká osvobození potlačených slovanských národů. Přijal by i pravoslaví i ruštinu, a to už vůbec, ne snad jen jako hlavní jazyk slovanské vzájemnosti, jak to chtěli Kollár, Hurban a Kuzmány. Lamanskij, vydavatel Štúrova spisu „Slovanstvo a svět budoucnosti" v ruském znění (1867), je nucen mírniti jeho slavjanofilství, kterým, zdá se, Štúr ovlivnil i Danilevského. Odtud má původ také slavjanofilství jedné části Slováků až po Vajanského. Jinak kniha Štúrova, o které prohlásil Lamanskij, že zaujme v historii panslavismu čestnější místo nežli Kollárova studie o vzájemnosti, neměla vliv. Neměla zejména vliv na Čechy. Politicky bylo jí často zneužíváno od Maďarů proti Slovákům.

Pro vývoj slavismu je velmi důležitý Slovanský kongres v Praze r. 1848 a události těch let. Nejdůraznější volání a výzvy, aby se Slované sešli, ozvaly se z jihu charvátského; byl to zvláště hlas

Kukuljeviće-Sakcinského, stoupence Kollárova, hlasatele ilyrismu. Kongres vznikl po příkladě všeněmeckého kongresu ve Frankfurtě a byl myšlen jako kongres Slovanů rakouské monarchie zcela loyálně vůči dynastii Habsburků se zachováním integrity říše, jak to v projevech přípravného komitétu zdůraznil historik Palacký. Humanita, demokratická federace a rovnoprávnost národů byl tenor všech projevů. Tedy také kollárovské humanitní pathos. Kollár se sjezdu nezúčastnil z obavy před persekucí se strany Maďarů. Zato jeho starý přítel a rádce Šafařík dal hned v zahajovací řeči poradám kollárovskou výši mravní, vlastní odvahu k národní svobodě a civilisaci a vznešený vzor své vědecké práce, kterou působil na slovanské národy, zejména na Malorusy a Srbochorváty. Pracovní rozdělení kongresu na skupinu česko-slovenskou, polsko-maloruskou a jihoslovanskou svědčilo o reálném chápání cílů. Vypracované programy, zejména ovšem program skupiny jihoslovanské (s Čechem Zachem), staly se počátkem politických akcí, které dozrály daleko později. Zcela v duchu Kollárově jsou návrhy o vyučování slovanským jazykům, o každoročních sjezdech slovanských učenců, o pozornosti, která má být věnována výchově slovanských talentů ve vědeckých a uměleckých ústavech, o založení slovanské akademie, slovanského časopisu, slovanských knihkupectví. Manifest k evropským národům, zredigovaný Palackým z návrhů hlavně Poláka Libelta a Rusa Bakunina, je psán v duchu západního liberalismu a demokratismu. Zavrhuje okovy feudalismu, privilegia třídní, zdůrazňuje rovnoprávnost před zákonem; stejně jako má individuum právo přirozené, má je také národ, tedy i národ slovanský nebo slovanské národy jednotlivé. V rámci konstitučního Rakouska předkládá se panovníku federace národů. Odmítá se předem strašák politického panslavismu a věru sám tento manifest je nejlepším popřením insinuací o panrusismu. Předkládají se národní požadavky rakouských Slovanů, ale vytýká se zotročování jižních Slovanů Turky. Je to řeč jasná, mužná, vědomá práva a humanity. Jistým právem připomíná k tomu francouzský slavista Léger po sedmdesáti letech, že nemuselo dojít k světové válce, kdyby byly tyto konkluse bývaly realisovány.

Práce Slovanského kongresu byla přerušena pražskými svatodušními bouřemi, které ohlásily také v Praze už hnutí čtvrtého stavu a sociální radikalismus. To bylo signálem reakci. Brzy nato rozvíjí se boj Charvátů, Srbů a Slováků proti Maďarům, kteří se chystají zneužít demokratického hnutí k útlaku jiných národností. Ve shodě se zásadami Slovanského kongresu Slované rakouští hájí monarchii a dynastii jako opory slovanských národů. Jelačić už před svým vítězným zásahem rozvinul Kollárovu myšlenku, že vlastní sympatie Charvátů náleží slovanským národům, nikoliv vládám. Idea austroslavismu, počítající s národní spravedlivostí a konstitucí, naráží na nevděk a absolutistickou brutalitu rakouské dynastie a vídeňské vlády, které zachránil car svým vítězstvím nad maďarskými povstalci. Tu se rozvíjí ideová a osobní tragedie českého žurnalisty a politika Havlíčka. Z Ruska přinesl si Havlíček odpor k samoděržaví a slavjanofilství; s pokrokovými mladými kruhy socialistickými se v Moskvě nesetkal. Havlíček lapidárně řeší poměr obou dominant slovanského vývoje se stanoviska českého: „Napřed Čech a potom Slovan.“ Je to radikální přehodnocení kollárismu. Stejně radikálně rozlišuje Havlíček slovanství a národnost jednotlivých slovanských národů. To plyne Havlíčkovi z jeho demokratického ideálu, za který bojuje a umírá ve spárech Bachova režimu. Jeho slovanství je demokratické a pokrokové ve smyslu liberalismu. Ještě než je umlčen, pohrozí rakouské reakci: jestli by Češi a jiní rakouští Slované měli žít v despotismu, tedy raději v ruském, který by šetřil aspoň národních práv. Nějaké splynutí s ruským mořem Havlíček ovšem zamítá, ale vítá pomoc ruské literatury a vědy, tedy Kollárovu vzájemnost literárně kulturní. Vzdálenost mezi Havlíčkem a Štúrem ukazuje nejlépe kvašení slovanské myšlenky v samém ústředí u Čechů a Slováků.

Kollárismus objevuje se jako živá síla také vedle starších tendencí unionistických, v novoilyrismu nebo jugoslavismu, vedeném biskupem Strossmayerem. Byl to duch vřele náboženský i politický, který v době rakouského absolutismu v součinnosti s českými politiky, zejména s Palackým a Riegrem, a se Slováky, zejména s Hurbanem a Moysesem, nedal zahynouti myšlenkám na sjednocení jugoslávské. Je to více než symbolické, že obětavým pracovníkem jugoslavismu je syn učitele Kollárova Slovák Šulek a že zastánci jugoslavismu jsou duchovní hodnostáři katoličtí, Slováci Moyses a Haulik, žijící mezi Charváty. Jugoslavismus usiluje o sjednocení Srbů a Charvátů bez rozdílu víry. Maje oporu v organisaci církevní, zasahuje brzy také Bosnu a Hercegovinu, kde navazuje na starší činnost katolických řádů. Literární jazyk, štokavský dialekt Karadžićův, je už pojítkem národních částí. Jugoslavenská akademie v Záhřebě, založená Strossmayerem roku 1860, má pečovati o vytvoření společné základny kulturní. Původně myslí se nejen na Srbocharváty, nýbrž i na Slovince a Bulhary. Prakse zúžuje program podle daných poměrů; Daničić, první sekretář akademie, žák a spolu-

bojovník Karadžićův, prohlašuje: „Srbové a Charváti jsou jediný národ, mají jen dvě různá jména.“ Paralelně s činností Strossmayerovou se objevuje také u katolických Čechů a Slováků hnutí t. zv. cyrillometodějské, které však nemá konkretních národních cílů a proto se ztrácí v mlhavém slovanském unionismu. Rady biskupa Moysesa, aby se přidrželi spisovné češtiny, slovenští katolíci nenásledovali. Apolitický a racionalisovaný humanitní mesianismus Kollárův, t. j. filosofický aparát „Vzájemnosti“, nevydržel kritiku sociálně pokrokových a demokratických realistů rázu Havlíčkova u Čechů, rázu Libeltova u Poláků, ba ani kritiku reálních Srbů rázu Karadžićova; tím méně byl ovšem přijatelný ruským socialistům-revolucionářům rázu Bakuninova, máme-li na mysli jen ty, kteří se účastnili pražského kongresu. Ale humanitní mesianismus Kollárův přišel vhod slavjanofilům druhé, politické fáze, kterým Kollára zprostředkoval zejména prof. Pogodin. Slavjanofilové užili mnoho z Kollárovy humanisace lidstva skrze Slovany pro rusoslavismus. V rusoslavismus (panrusismus) měnil se hlavně od krymské války prastarý pravoslavný panslavismus a novější slavjanofilství. Společenství pravoslavné víry a starého bohoslužebného jazyka církevněslovanského, který spojoval také v literární formě balkánské pravoslavné Slovany s ruskými, byl ovšem činitel důležitý v době tureckého jařma. Toho činitele užívala ovšem oficiální politika ruská při svých aspiracích na Balkáně a v černomořských úžinách. Kollárova antinomie kulturní se tlumočí v rusoslavismu zdůrazněným protikladem zkažené Evropy a zdravých pravoslavných Slovanů. Rusku, kterého si Kollár ovšem vážil pro sílu a politickou samostatnost, dává se nyní výhradně mesianistický úkol, úkol konec konců politický. Progresivní živly ruských západníků, orientovaných západoevropskou vědou a socialismem, stály v oposici proti tomuto polooficiálnímu rusoslavismu. Ale byli v naprosté menšině a nadto byli zatlačováni do podzemí jako revolucionáři. Kulturně politické a sociální antinomie mezislovanské ukázaly se zřejmě na druhém slovanském kongresu v Moskvě.

Pro výstavu a Slovanský kongres v Moskvě r. 1867 byl vybrán vhodný čas: agrární reformy v Rusku přinášely uvnitř jisté uklidnění, prohraná válka s Pruskem stavěla Rakousko mezinárodně do druhé řady a zaváděný dualismus uvnitř hnal většinu národů říše, t. j. Slovany, do oposice. Za Čechy účastní se kongresu mužové roku 1848, Palacký a Rieger. Za příprav k nespravedlivému dualismu Palacký opravuje svůj výrok z roku 1848 „Kdyby Rakouska nebylo, museli bychom je vytvořit“, které už tehdy doplnil Rieger takto: „Rakousko bude tak dlouho, pokud my Slované budeme chtít“. Nyní praví Palacký: „Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm.“ Palacký a Rieger hájí přesto před slavjanofilskou většinou moskevského sjezdu vedeného Pogodinem, Aksakovem a Katkovem program kulturního slovanství v duchu r. 1848. Zdůrazňují, že slovanská součinnost je možná jen mezi rovnoprávnými slovanskými národy; žádají přímo samosprávné ethnografické Polsko a mluví tak za nepřítomné Poláky. Netají se svým demokratismem a liberalismem a ukazují otevřeně na rozdíly sociálně politické, které jsou mezi rakouskými Slovany a Rusy. Austroslovanské stanovisko a nesouhlas s plány panslavistické monarchie ruskoslovanské byly upřímné. Jakési rusofilství bylo jen taktikou pro boj v rámci Rakouska a toto rusofilství obracelo se vždy k ruskému národu, nikoliv k vládám. Avšak slavjanofilství svou pravoslavnou a východní výlučností mesianistickou a soběstačnou uzavřeností proti západnímu liberalismu a demokratismu postavilo hráz a tuto hráz ještě zvýšil rusoslavismus. Proto nenašel obecného ohlasu ani u pravoslavných Srbů a Bulharů, u kterých se šířily spíše socialistické ideje ruských západníků a revolucionářů a spojovaly se s demokratismem patriarchálním a s pronikajícím evropským demokratismem. Tím méně mohlo slavjanofilství a rusoslavismus něco znamenat pro Poláky, Čechy a Slovince. Slavjanofilství a rusoslavismus nejsou tedy koncepcemi všeslovanskými a nezasluhují vlastně jména panslavismu, a to ani ve smyslu politickém. Ruská vláda zůstala ostatně věrna svému legitimismu a desavuovala své kongresové slavjanofily úředně ve Vídni. A tak se z kongresu zachránila zase jen literární kulturní vzájemnost kollárovská, která odpovídala reálněji než slavjanofilství vědomí slovanské sounáležitosti v celém rozsahu a která také hlouběji než prvotní slavjanofilství, nemluvě ani o zpolitisovaném rusoslavismu, promítla slovanství v obecný vývoj lidstva. Tato vzájemnost působila poté na rozvoj slovanského cítění na Rusi. Štúrova kniha, jíž Lamanskij chtěl v době kongresu ukázat na západoslovanské stoupence panrusismu, způsobila ovšem jistý zmatek a překvapení v progresivní části inteligence ruské. Tím horlivěji se toho chytili slavjanofilové. Zejména Danilevskij vyzbrojoval nápady Štúrovými svůj program politického panslavismu, kterým je kniha „Rusko a Evropa“ z r. 1871. Je to v podstatě rusoslovanský pravoslavný mesianismus promítnutý politicky a mocensky ve „Všeslovanský svaz“ s teorií doplněnou z pangermanismu. V plánech politických (vedením Slovanů Rusy) připomíná rusofilskou kon-

cepci slovanského mesianismu polského z počátku století. Panslavistický program Danilevského je projev celkem ojedinělý (jako podobný spis generála Fadějeva). Nestal se „biblí panslavismu", dokonce za ním nestojí žádná politicky vlivná skupina, už vůbec ne ruská vláda. Ruské vlády mají dost na nejbližším zájmu balkánském. Užívají ke svým cílům citů pravoslavného slavismu, ale i pravoslavní na Balkáně jsou daleko od panrusistické koncepce.

Po úspěších ruského meče na Balkáně ve válce rusko-turecké, po osvobození (neúplném) jižních Slovanů z tureckého jařma, bylo kritickým duchům českým a slovenským bránit, aby do měnlivé koncepce moderního slavismu nepronikalo poslání pravoslavné Rusi. Neúspěchy ruské diplomacie a přímý postup ruské vlády proti slavjanofilům po míru berlínském prohlubují představu o rozdílu mezi slavofilským ruským národem a „lhostejnou" ruskou vládou, která se zatím dohodla s Rakouskem o statu quo na Balkáně. Ale v podstatě rusofilská nálada u rakousko-uherských Slovanů (ovšem kromě Poláků) je zase jen věcí taktiky národního boje (sem náleží ojedinělé přestupy na pravoslaví). Současně je slyšet i kritické hlasy proti panrusismu, zvlášť když se dobře vidí zvýšený útlak Polska se strany ruské vlády a ruské byrokracie a útlak pravoslavných Malorusů, i to, že nové státy srbský a bulharský přes své pravoslaví a pomoc, kterou jim Rus poskytla, hájí svou nezávislost na Rusi k veliké nelibosti ruské vlády, která je viní z nevděčnosti. Sílením menších národů slovanských zesiluje i mezislovanská kulturní součinnost, a to zejména mezi českou a jihoslovanskou skupinou, kde už jugoslavenismus proniká do lidu. Je to právě v době, kdy se oficiální Rus odvrací od balkánské otázky k problémům východoasijským. Oficiální Rus zůstává celkem věrna obavě, kterou r. 1849 car Nikolaj vyslovil na okraji aktu vyšetřovaného slavjanofila Aksakova: „Kdyby se mocí poměrů přece uskutečnilo sjednocení Slovanů, pak to povede k zániku Ruska." Obava se stupňuje tím více, čím více se menší slovanské národy demokratisují. Koncem století vyjadřuje Pobědonoscev charakteristicky propast, dělící oficiální Rus od češství: „Pravá moc slovanského carství mohla se rozvinout jen u národa, kterému jsou cizí víra a politické tradice, v nichž Čechové pod vedením Němců byli vychováni." Ovšem později se ukázalo, že ty české politické tradice (i sociální) nebyly tak cizí skutečnému ruskému národu, t. j. aspoň vedoucí progresivní vrstvě.

Slavismus u Čechů a Slováků vyvíjí se od konce let osmdesátých čím dále tím více pod vlivem realismu prof. Masaryka a jeho školy. Kritika projevů slovanského povědomí jeví se učiteli a budoucímu vůdci národa jedním z prvních úkolů. Masaryk je poslední a nejdůležitější článek kritického slavismu: Dobrovský, Kollár (ovšem jen v praktické, t. j. literárně kulturní stránce vzájemnosti), Palacký, Havlíček a konečně a především Masaryk. Znalec evropské filosofie a sociolog se světovým rozhledem s pražské katedry i tiskem analysuje Kollára, slavjanofilství, zejména Kirějevského, polský básnicko-filosofický mesianismus, ruskou filosofii vůbec a Dostojevského zvláště; problém, ke kterému se stále vrací, je Havlíčkův a Palackého austroslavismus a podobným ústředním problémem je mu také antinomie Ruska a Evropy. Masaryk demonstruje své analysy nejčastěji historicko-filosofickými schematy, s vracejícími se premisami ideologickými. Tak zejména zdůrazňuje v obrozenském slavismu herderismus, v němž vidí vliv reformace, která podle Masaryka je největší síla, působící přerod v 18. století. Snad proto v okruhu slavismu uniká Masarykovi typ, který jsme nazvali barokním slavismem, ačkoliv mu ústřední komplex mesianistický nejen není neznámý, nýbrž dokonce v pozdější své formě, v básnicko-filosofické koncepci polské, pro své vysoké mravní cíle velmi sympatický. V kritice slavismu Masaryk je však blízký ruským západníkům a jeho kritika slavjanofilství a současného českého a slovenského nedomyšleného slovanství probíhá a roste paralelně s analysou ruského panslavismu a slovanské otázky od známého historika slovanských literatur Pypina, který má vliv také na positivistickou slavistiku českou doby předválečné. Masarykova kritika zasahuje přímo mesianismus slovanský v různých formách, nejvíce ovšem mesianismus, který opouští pole mravní a stává se politickým nástrojem, jak je tomu v rusoslavismu s panslavistickými tendencemi. Ale také kollárovský mesianismus je Masarykem odhalen a rozlišen od myšlenky humanitní, kterou Masaryk přijímá jako základ a kterou naplňuje novodobým obsahem. Masaryk domýšlí kriticky slavismus jako mravní hodnotu ve vývoji celého lidstva. Nepřipouští ovšem nějaké zvláštní poslání Slovanů, které vždy zdůrazňoval mesianismus. Mezislovanská součinnost jeví se mu především jako tendence k národnímu a sociálnímu osvobození slovanských národů a poté jako součinnost rovnoprávných slovanských národů na podkladě demokratickém a spravedlivě sociálním ve smyslu individuální mravní odpovědnosti, kterou chápe křesťansky (jako činorodou lásku k bližnímu) a náboženky (jako spolupráci s Bohem, synergismus).

Proto Masaryk v prvním učitelském období vede a vychovává k důkladnému poznání slovanského světa v jeho minulosti a přítomnosti po stránce kultury duchovní i hmotné. Podle Masaryka musí se poznávat nejen to, co Slovany spojuje, nýbrž i to, co je dělí. Masaryk podobně jako Havlíček je proti Kollárovu Slovanu in abstracto. Tímto vědeckým realismem slovanským zachytí mládež českou, slovenskou, slovinskou, chorvátskou, srbskou i bulharskou a získá stoupence i mezi progresivními Rusy a dokonce i mezi Poláky, kterých se vřele ujímal jak proti ruskému absolutismu, tak i proti pruskému hakatismu.
Realista Masaryk byl dalek představy, jako by kulturní vztahy mezislovanské neměly váhu politickou; taktika zdánlivě jen kulturní slovanské politiky byla proti jeho zásadám. Chápal a učil chápat kulturní politiku slovanskou politicky, ovšem poctivě politicky. Proto jeho boj proti nepoctivé politice rakouské v Bosně-Hercegovině a v Charvátsku, o které se přesvědčil četnými studijními cestami. Odtud je chápat chladný a odmítavý poměr Masarykův k tak zv. neoslavismu. Neoslavismus je vlastně prvý všeslovanský program politický. Program ten byl skutečně vypracován politiky nebo aspoň politickými spisovateli všech slovanských národů (až na Malorusy) na kongrese v Praze r. 1908. Demokratismus a liberalismus, které ovládaly slovanský kongres r. 1848 a které jako podmínku slovanské součinnosti zdůraznil Palacký a Rieger v Moskvě r. 1867, byly nyní samozřejmé organisátorům porad a účastníkům jednání, jako samozřejmě zavrhovali teorie mesianistické a slavjanofilské. Zejména Poláci přihlásili se k slovanské součinnosti skrze poslance carské dumy Dmowského. Hlavní tendencí sněmování byl smír mezi slovanskými národy na základě principu rovnoprávnosti a uznání jednotného organismu ve smyslu společenství ethnického a kulturního. Mezinárodním podkladem měla být shoda mezi Rakousko-Uherskem, které zavedením všeobecného hlasovacího práva měnilo se ve stát s většinou slovanskou také ve složení těles zastupitelských, a Ruskem liberálním, které se vrátilo opět z východu k svým evropským zájmům. To byla mezinárodní koncepce hlavního činitele neoslavismu, českého průmyslníka a politika K. Kramáře, vůdce mladočeské strany ve vídeňském parlamentu, muže s velkými osobními styky slovanskými, zejména ruskými. Prostředky kulturní a hospodářské součinnosti mezislovanské byly uváženy v sjezdovém jednání. Byla chystána všeslovanská výstava v Moskvě jako průprava k součinnosti v různých oborech hospodářských a kulturních, udělány kroky k založení slovanské banky, styky kulturní postaveny na pevný základ organisační, který značně rozšířil návrhy Kollárovy (tak na př. byla připravena součinnost tisku a zpravodajských agentur, nezapomnělo se ani na školství a turistiku). Předpoklady této slovanské kulturní politiky byly: vývoj Ruska k evropské demokracii a odpoutání zahraniční politiky rakouské od německého vlivu. Oba předpoklady zklamaly. Anexe Bosny-Hercegoviny porušila shodu mezi Rakouskem a Ruskem. Rakousko-uherská zahraniční politika sloužila Německu a na Rusku měla zájem jen jako na ochránci monarchistického a dynastického režimu. Masaryk také dobře usuzoval na neschopnost úpadkového liberalismu v Rusku, aby rozřešil těžké národní a sociální úkoly. Slavjanofilská reakce vystřídala brzy tento polovičatý liberalismus a pronikla také do porad neoslavistů v Petrohradě r. 1909 a 1910. Otázka polská, maloruská, jihoslovanská se otevřely opět jako živé rány. Poslední sjezd neoslavistů v Sofii r. 1910 maskoval rozklad vnitřního a mezinárodního základu neoslavismu staronovou vzájemností kollárovskou, rozšířenou ovšem programem styků hospodářských. Reakce ruské vlády rozvedla opět Rusy a Poláky a brzy nato válka srbsko-bulharská, následující po vítězném tažení proti Turkům, zhatila součinnost Srbů, Bulharů i Rusů. Masaryk zatím věděl z procesů s jihoslovanskými velezrádci, ve kterých hrál tak důležitou úlohu a zachraňoval mnohé ze svých učedníků, o nemožnosti smířit touhu Srbochorvátů po národním sjednocení nejen s cíli zpuchřelé monarchie, leč také s neoslavismem, který otázku jihoslovanskou musil obcházeti, poněvadž stál na zachování dosavadních hranic. „Pokus o realistické slovanství", jak byl jednou neoslavismus případně nazván, úplně zklamal. Připravil ovšem půdu pro jiné akce.
Ukázalo se to brzy na to, když skutečný slovanský realista Masaryk se svou školou českou, slovenskou i jihoslovanskou se chopili příležitosti, kterou jim poskytla světová válka (jíž Masaryk marně chtěl zabránit v parlamentě a delegacích), aby vytvořili základní podmínky pro skutečnou součinnost mezislovanskou. Těmito podmínkami byly svobodné národy a demokratické státy slovanských národů. Masaryk za války znovu vyložil slovanský problém v četných publikacích a přednáškách. I po válce se vracel stále k slovanské otázce — v četných publikacích i jako nejvyšší představitel státu. Za jeho přímé účasti byly zakládány vědecké instituty a katedry pro slovanská bádání (ve Francii, v Anglii i doma) a slavistické časopisy doma i za hranicemi. Hájenou thesi, jako by světová válka byla

válkou Germánů (vlastně Němců) proti Slovanům, popřel Masaryk už za války. V souvislosti s celým svým učením zamítal Masaryk thesi Palackého o smyslu českých dějin, jako by to byl jen boj české duchovní síly s hmotnou silou německou. Podobně zamítal vždy také thesi o stálém boji Slovanů proti Němcům už proto, že pokládal Germány charakterologicky za nejbližší Slovanům. Masaryk celou svou činností pro Slovanstvo naplnil vrchovatě to, k čemu docházel v teorii svého reálního a kritického slavismu. A jako jediný reální smysl vývoje odkázal Masaryk slovanským národům humanitu. Vědomí slovanské sounáležitosti a soudržnosti má přispět k obecné humanitě.

Literatura: Jan Kollár: Rozpravy o slovanské vzájemnosti. Souborné vydání uspořádal Miloš Weingart. Knihovna Slovanského ústavu v Praze sv. 1. Praha 1929. (Schází zde jen srbská a charvátská úprava znění českého v Hronce. Nesprávnou filiaci a definici kollárismu v úvodu opravuji ve stati Kollárův slovanský mesianismus ve sborníku Slovanská Vzájemnost 1836-1936, vyd. 1938 Slovanským ústavem v Praze). — T. G. Masaryk: Slované ve světě, Slovanský Přehled XXVIII, 1936 (pův. francouzsky, La nation tchèque 1916); Nová Evropa. Stanovisko slovanské, Praha 2. vyd. 1920 (1. vyd. anglicky 1918); The Slavs after the War, The Slavonic Review I. 1922-23; Světová revoluce za války a ve válce 1914 až 1918, Praha 1925. — Louis Leger: Le panslavisme et l'intérêt français, Paris 1917. — F. J. Adkins: Historical Backgrounds of the Great War, New York 1918. — Alfred Fischl: Der Panslavismus bis zum Weltkrieg, Stuttgart und Berlin 1919 (formulace chybné; cenný materiál). — Milan Prelog: Slavenska renesansa 1780-1848, Zagreb 1924 (hojný materiál a bibliografie). — Miloš Weingart: Le passé et le présent de la solidarité slave, Le Monde Slave II, 1926. — P. Milyukov: World War and Slavonic Policy, The Slavonic Review VI, 1927-8. — Jaroslav Papoušek: T. G. Masaryk und das Slaventum, Slavische Rundschau II, 1930. — Józef Ujejski: Dzieje polskiego mesjanizmu, Lwów 1931. — Josef Pfitzner: Die Geschichte Osteuropas und die Geschichte des Slaventums als Forschungsprobleme, Historische Zeitschrift 1934 (historismus, stanovisko novoněmecké; hojná bibliografie). — Frank Wollman: Tchécoslovaques et illyrisme, Le Monde Slave XII, 1935. — Týž: K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské, Brno 1936 (s francouzským resumé A propos de la méthodologie de la littérature comparative interslave; kulturně literární důsledky slavismu, zejména kollárismu; bibliografie).

Frank Wollman

Jan Evangelista Purkyně

LÉKAŘSTVÍ, jehož účelem a skutečnou podstatou jest léčiti nemocné, snažilo se vždy získati z přírodních věd vše, co mu k tomuto cíli mohlo býti prospěšno. S rozvojem vědy vůbec a zvláště věd přírodních se stával tento úkol rozsáhlejší a tak vidíme, jak si lékařství vytváří samostatnou teorii, a to svými vlastními metodami. Znenáhlý vývoj poznatků jde přirozenou cestou poznání, proto nejprve cestou popisu. Popsati člověka znamenalo provésti pitvu, což byl vědecký čin rázu revolučního. Teprve když byly získány základní poznatky, neboli když byla vytvořena anatomie, mohlo býti přikročeno k dalšímu výzkumu získáním vědomostí o podrobnější mikroskopické skladbě těla a o činnosti jednotlivých orgánů, t. j. odvětví, při jichž založení připadl Purkyňovi úkol vůdčí. Dnes nedovedeme si již představiti, jak epochálními činy byly objevy toho druhu jako na př. Harwayův objev koloběhu krve, Malpighiho objev krevních kapilár a p. Stejně epochální bylo seznání všech ostatních činností těla. Tak na př. o činnosti zažívacího ústrojí se v raném novověku pouze vědělo, že se v něm děje hnití. Pokrok od názoru, že v žaludku hnije potrava, k seznání, že v žaludku se tvoří kyselina solná, která tráví potravu za pomoci pepsinu a dodává ji rozloženou tělu — objev, učiněný za časů Purkyňových, který k němu v podrobnostech přispěl — je stejně významným pokrokem jako objev Harwayův. Tak by bylo možno probírati všechny základní činnosti těla a teprve tímto přehledem ujasnil by si čtenář konkretně velikost průkopníků a také velikost a význam J. E. Purkyně, neboť by se tím vyvážil stírající časový odstup našich generací, které se již ztěžka vciťují v naukovou úzkost první polovice století devatenáctého. Vlastními slovy předpověděl si Purkyně tento osud takto: „Já jsem ovšem ledacos vynašel, ale s tou nesmrtelností jména nesmí se to bráti doslovně. Možná, že za sto let málokdo bude věděti, co je Purkyně, ale to nevadí. My také nevíme, kdo vynašel pluh, ale pluh přes to koná službu celému člověčenstvu. Věc tedy zůstává a ne jméno a to je hlavní.“ Abychom pochopili, z jakého myšlenkového a sociálního prostředí vyšel J. E. Purkyně, dlužno stručně vzpomenouti jeho životopisu až do jeho odchodu do Vratislavě.

Rod Purkyňův byl starobylý český rod. Podle Psotničkové lze vystopovati prvního předka J. E. Purkyně Václava Purkyni z r. 1520 z Hostěnic. Dokonale však se dá sledovati genealogicky Purkyňův rod od Matěje Purkyně z r. 1613, kdy se tento přiženil do Budyně nad Ohří. V Budyni žili Purkyňové 300 let a teprve Kašparem Purkyní, dědem našeho badatele, v polovině 18. století přešli do sousedních

Libochovic, které jako Budyně náležely Ditrichsteinům. Otec Purkyňův Josef, který po studiích v oseckém klášteře vstoupil do služeb knížete Ditrichsteina, pobyl služebně v jižních Čechách ve Vlachově Březí, kde se oženil s tamější rodačkou Rozalií Šafrankovou, matkou Jana Evangelisty, rovněž pocházející ze zajímavého českého rodu. Z těchto rodičů narodil se Jan Evangelista Purkyně dne 17. prosince 1787 v Libochovicích, městu, vzdáleném asi 50 km na severozápad od Prahy. Na gymnasium byl mladistvý Purkyně poslán až do Mikulova, města na bývalých moravsko-rakouských hranicích, ve kterém byla piaristická řehole. Tam se Purkyně, který byl úplný Čech, naučil němčině a tam také pojal lásku ke svému národu. Stalo se to pod vlivem jeho ušlechtilých učitelů, kteří, ač Němci, dívali se s historickým zájmem na slavnou minulost českého národa, třebaže jej pokládali již za národ mrtvý pro politiku i pro kulturu. Absolvovav řeholní gymnasium, zůstal Purkyně ve svazku piaristického řádu a byl jako jeho novic poslán do několika menších míst Moravy a Čech, maje se v řádových školách připravovati na dráhu kněžskou. Avšak zvídavý duch Purkyňův, nadaný velkou intelektuální schopností, vedl ho k pohroužení v díla filosofů jako Fichteho a Schellinga, a to způsobilo, že se zviklal v odhodlání státi se knězem a zatoužil po dráze svobodnějšího duchovního bádání. Tak se v letech 1808—10 setkáváme s J. E. Purkyní již v Praze, kam odešel studovati filosofii. Avšak po vystudování filosofie, která bývala jakýmsi obecným předběžným vzděláním, jal se Purkyně studovati medicinu na pražské lékařské fakultě. Svoje lékařská studia ukončil disertační prací „Beiträge zur Kenntniss des Sehens in subjektiver Hinsicht", která vynikala nad průměr podobných prací a stala se jádrem jeho úspěchu. Nelze popříti, že podstatný vliv na koncepci této práce měly spisy Goethovy, které se také obíraly subjektivním viděním. Po svém lékařském doktorátu zůstal Purkyně na lékařské fakultě až do r. 1822, kdy se uprázdnila stolice fysiologie ve Vratislavi. Na kontinentě byla jediná, na anatomii nezávislá a tudíž samostatná stolice fysiologie a to na universitě ve Vratislavi, založená 1811. Odtud odešel r. 1822 fysiolog Bartels a tím se stolice uprázdnila. V tuto dobu byl v Německu rozhodujícím činitelem ve věcech medicinského vyučování J. N. Rust, který poznal Purkyni již dříve osobně v Praze a byl přesvědčen o jeho velikých schopnostech. Rust proti votu lékařské fakulty ve Vratislavi vymohl, že stolice fysiologie a pathologie byla udělena Purkyňovi. Tak nastoupil J. E. Purkyně svoji profesuru ve Vratislavi, nejsa svými nastávajícími kolegy příliš vítán. Nicméně jeho skromná povaha a jeho jedinečné zanícení pro badatelskou činnost a v neposlední řadě i nové objevy, jimiž získával slávy vratislavské universitě, získaly mu aspoň částečnou přízeň. Avšak dlouho bylo mu vytýkáno, že fysiologii dosti nerozumí a navrhováno, aby ji přednášel z tištěných kompendií a nikoli podle vlastních zápisků, poněvadž prý na to Purkyně nestačí. V těchto historických skutečnostech se jasně značí neporozumění doby. Purkyně začal pěstovati fysiologii zcela novým způsobem. Konal praktická cvičení a postavil fysiologii na půdu fysiky, chemie a mikroskopie, nezanedbávaje ani psychologii. Fysiologie, Purkyněm takto myšlená a takto prováděná, nedala se ovšem dobře čísti čistě ex catedra, ale vyžadovala vědeckých pracoven, jakých Purkyně ve Vratislavi neměl. Teprve po dlouhých bojích podařilo se mu vymoci na vládě vybudování zvláštního ústavu fysiologického. Ústavu se Purkyně dočkal až v r. 1839. Byl to první samostatný fysiologický ústav ve střední a východní Evropě. Nebyl to ovšem ústav veliký, místností bylo málo a malé. Jak skromný byl jeho ústav, dokazuje nejlépe to, že později sloužily tyto ubikace za universitní karcer. Pro Purkyni bylo to však již značným odlehčením, neboť nemusel své pokusy konati ve svém bytě a nemusel tam voditi své žáky, jimž tyto pokusy a práce ukazoval, a které do nich zasvěcoval. Ve vratislavské činnosti Purkyňově jest důležitým mezníkem r. 1832, kdy Purkyně dostal na tehdejší dobu prvořadý mikroskop Plosslův. Tím se otevřel Purkyňovi nový svět a Purkyně se jal zkoumati živočišné i rostlinné tkáně jedinečným a soustavným způsobem.

Purkyně odcházel do Vratislavě jako 35letý dokonalý fysiolog. Dostalo se mu tohoto místa, poněvadž jeho vědecká erudice přesahovala erudici jeho znamenitých konkurentů. Jest jasno, že dosíci řádné profesury v cizině nebylo a není možné žádným jiným způsobem, než skutečnou vědeckou kvalifikací. Purkyně nebyl nikde mimo Prahu, nekonal do té doby žádné vědecké cesty a tudíž mohl dojíti ke svým úspěchům jedině svojí vlastní tvořivostí. Ovšem nelze v teoretické medicině jako v žádném jiném oboru stavěti zcela bez tradice. Nebylo to možné ani ve fysiologii, byť i její technika byla tehdá značně primitivní a jednoduchá, což se obzvláště nápadně jeví na smyslových pokusech Purkyňových. Purkyně si zjednal světové pověsti již svým disertačním spisem a také v Praze konal své pokusy o závrati. Všimněme si proto poměrů, jaké byly ve vědeckém světě pražském před Purkyní.

Učení Karlovo věnovalo medicině zřetel již od svého založení roku 1348 a již v této době byli tu pro-

fesoři mediciny; z pozdějších je nejznámější politicky význačná osobnost anatoma Jesenia. Jak patrno, pěstovala se v Praze anatomie již od patnáctého a šestnáctého století. Vlivem náboženských válek ovšem docházelo k vakancím profesorů mediciny, která se někdy vůbec nepřednášela. Avšak od přebudování Karlo-Ferdinandovy university r. 1654 bylo medicině vyučováno zcela pravidelně. Bylo ustanoveno 5 profesorů, z nichž nejmladší měl přednášeti fysiologii, což bylo snadno možné, neboť rozsah celé mediciny tehdy známé mohl obsáhnouti jediný člověk. První profesura anatomie a fysiologie jako samostatná a trvalá stolice byla zřízena r. 1750, tedy šedesát let před příchodem Purkyňovým na pražskou fakultu. Profesory anatomie a fysiologie byli postupně Fr. Jos. du Toy, Tadeus Klinkosch, Antonín Kramer, který byl profesorem samostatné fysiologie (1771—76), po něm následoval Michelizt, jehož nástupcem se stal první slavný český fysiolog Jiří Prochaska (1749—1820), který byl profesorem v Praze od r. 1776 až 1791, kdy byl povolán na universitu vídeňskou. Po jeho odchodu byla stolice obsazena Matuschekou a potom byla profesura anatomie a fysiologie zastávána dvěma profesory, Jiřím Ilgem a Josefem Rottenbergerem (1793—1834). Oba posledně jmenovaní byli tudíž přímými učiteli J. E. Purkyně. V jejich ústavu se stal Purkyně asistentem r. 1818 a potom tam zůstal až do r. 1822. Ale již před tím pracoval v ústavě anatomickém pod profesorem Ilgem a jeho asistentem Krombholzem, který později sám profesuru fysiologie zastával. Purkyně sám vzpomíná ze svých tehdejších učitelů nejvíce profesora chirurgie dra Fritze.

Ze jmenovaných pražských anatomů a fysiologů nejvíce nad průměr vynikl Jiří Prochaska. Prochaska se dodnes pokládá za objevitele pojmu reflexu, t. j. spojení nervového dění. Reflex je pro fysiologii jakousi činnostní jednotkou a tudíž základním pojmem.

Jiří Prochaska byl Čech a narodil se v Blížkovicích na Moravě. Své odborné spisy spisoval latinsky, avšak latinou, jejíž duch jest podle doc. Vinaře naprosto český. Prochaska psal slohem, jakým mohl psáti pouze rozený Čech. Jeho hlavním dílem byly „Institutiones physiologiae humanae", vydané v trojím vydání. Poslední vydání, krátce před smrtí Prochaskovou vyšlé asi v r. 1820, bylo již napsáno německy. Učebnice Prochaskova byla učebnicí evropskou nebo aspoň středoevropskou a užívalo se jí obecně. Poněvadž Ilg byl více anatom a Rottenberger žádné učebnice nenapsal, jest jisto, že kniha Prochaskova byla knihou, ze které Purkyně čerpal své základy fysiologie. Při tom dlužno si uvědomiti, že v tehdejší době, kdy produkce knižní byla nepoměrně slabší než dnes, měla učebnice také větší význam. Vskutku se v Prochaskových Institutiones shledáváme s monografií, která je nabádavá, která uvažuje, diskutuje a odůvodňuje svoje these. Ostatně tradice Prochaskova, který nedlouho před příchodem Purkyňovým na pražskou fakultu odešel z Prahy do Vídně, v Praze trvala.

Vědomosti o smyslech byly před Purkyní rázu velmi povrchního. Mnoho bychom nechybili, kdybychom je srovnali s vědomostmi, jaké má o nich dnes laik, který o nich nikdy nebyl poučen. Ovšem již v sedmnáctém století bylo Portou přirovnáno oko ke camera obscura a Kepler za svého pobytu v Praze věděl, že lidské oko je nadáno lomivostí, jako čočka ze skla. Rovněž již páter Scheiner odkryl akkomodaci, t. j. schopnost měniti zakřivení čočky oční, aby bylo možno stejně ostře rozeznat předměty blízké a předměty daleké, čili onu funkci, jež u fotografického přístroje obstaráváme zaostřováním obrazu. A tu Purkyně první razí další cestu podstatnými objevy v dioptrice čili v nauce o průchodu paprsků světelných prostředím očním. Svůj základní pokus uspořádal zcela jednoduše. Postavil před oko pozorované osoby rozžatou svíčku a díval se na její obraz v oku pozorované osoby. Viděl a popsal tři obrazy. Dva jsou přímé a jeden obrácený. Obrazy se liší také velikostí, nepřímý obraz je přibližně prostřední velikosti, a liší se také světlostí, čím menší obraz, tím také světelnější. Purkyně první vyložil význam těchto obrazů. Pocházejí ze tří zakřivených lomných ploch očních: z rohovky, z přední stěny čočky oční a z její zadní stěny, z níž reflektuje obraz nepřímý. Avšak Purkyně navíce ukázal, že velikost obrázku jest závislá při podmínkách jinak konstantních na zakřivení lomných ploch. Této vědecké zákonitosti, Purkyní po prvé vyslovené, použil později Helmholtz a konstruoval ofthalmometr, přístroj, kterým lze kvantitativně měřiti zakřivení oka a tím také kvantitativně udati stupeň astigmatismu, známé to oční vady, jevící se nestejnoměrným zakřivením rohovky na jejích poloměrech. Purkyňův objev upadl však v zapomenutí a byl znovu objeven Sansonem. Neméně důležit je jiný objev Purkyňův z fysiologické optiky. Purkyně se snažil vyzkoumat, proč zvířatům svítí oči. Toto pozorování, tak všední, nebylo dotud vysvětleno. Teprve Purkyně vyvodil správně, že k tomu, aby pozadí oční zasvitlo v oku pozorovatele, jest zapotřebí, aby paprsky světelné padaly do oka pozorované osoby kolmo. Tento chod paprsků uskutečnil tím, že ozbrojil své oko brýlemi pro krátkozraké a díval se do oka psíčka, za jehož hlavou byla postavena rozžehnutá svíčka.

Purkyně pochopil, že tu jde o princip vyšetřování oka a píše výslovně, že praktikové shledají to nikoli bez užitku v diagnostice oční. A opět teprve Helmholtzem bylo zhotoveno oční zrcátko úplně na principu, objeveném Purkyní. Oční zrcátko je nyní nejužívanějším přístrojem v očním lékařství. Jeho pomocí bylo a bude stále užíváno v nespočetných zákrocích praktického lékařství a jeho pomocí je a bude často zachraňován zrak. Avšak třebaže Purkyně se takto zasloužil o podstatný pokrok ve fysiologii vidění s hlediska optiky, nebylo to jeho nejoblíbenější a nejoriginálnější téma, nýbrž Purkyňovi tanulo na mysli odhalení subjektivismu ve vidění.

Je to otázka ve vývoji myšlení dosahu základního. Podle t. zv. naivního realismu člověk věří, že vše jest tak, jak vidí. Tento primitivní názor nemohl se udržeti. Byli to především vůdčí duchové minulých století, filosofové, kteří jej první vyvrátili. Odpoutání od naivního realismu vyvíjelo se postupně, až vyvrcholilo v Immanuelovi Kantovi (1724—1804), který poznal hranice našeho poznávání a vytříbil noeticky pojmy objektivního a subjektivního názoru. Tím došla filosofie své meze. Bylo a jest další otázkou, zda můžeme poznati, jaké podněty vnějšího světa a jakým způsobem jsou lidskými smysly integrovány ve vjemy. Tento veliký problém není ani dosud rozřešen, ale subjektivistické fysiologické práce Purkyňovy daly budoucímu řešení nesporný základ. Nejsnáze si uvědomíme rozdíl mezi objektivním zachycením obrazu vnějšího světa subjektivním viděním, když je srovnáme s obrazem fotografickým. Tento obraz jest při dokonalé optice všude stejně ostrý, všude stejně citlivý jak pro světlo, tak (v případě barevné fotografie) pro barvy. Fotografická deska jest citlivé pole stálé a homogenní. Tak tomu není u oka a jeho zorného pole, neboli rozsahu, kamž až oko vidí. Lidské oko se dívá buď svým středem nebo svojí periferií; jinak vidí středem a jinak okrajem. V zorném poli nevidíme všude stejně ostře a stejně barevně. Nejlépe vidíme středem oka a střed zorného pole neboli nejlépe vidíme způsobem, který Purkyně nazval přímým. Při vidění okrajem a vidění periferie zorného pole nevidíme ani dosti ostře ani nerozeznáváme všechny barvy. Jest známo, že okraj zorného pole jest pro barvy necitlivý. Tento stěžejní fakt necitlivosti okrajů sítnice k barvám popisuje Purkyně v kapitole „Indirektes Sehen" svých „Beobachtungen und Versuche zur Physiologie der Sinne II". Avšak nejen že není zorné pole všude stejně homogenní, ono není ani konstantní. Tento základní objev nazývá se dodnes fenomenem Purkyňovým a byl Purkyní objeven takto: Purkyně seděl ve své pracovně a pozoroval za počínajícího večerního soumraku červený pečetní vosk, položený na modrém papíře. Shledal, že s počínajícím stmíváním se červená barva vosku stává temnější, kdežto naopak modrá barva se stává světlejší. Nejde tu o známý poznatek, že při soumračném vidění nerozeznáváme dobře barvy, nýbrž o věc jinou, neboť u Purkyňova fenomenu jest modrá barva od červené rozeznatelná, ale mění se jejich světelnost. Oko se stává s postupující adaptací citlivější pro světlosti barev krátkovlnnějších oproti vidění dennímu. Význam Purkyňova fenomenu jest veliký v nejmodernější literatuře fysiologické, neboť není patrný při zření středem sítnice neboli zření fovealním, které znamená asi 1—2^0 ve středu zorného pole. Purkyňův zjev stal se rozhodujícím faktem v boji o duplicitní teorii vidění.

Všechny tyto zjevy nepozoroval P. jen popisně, nýbrž snažil se jejich výzkumem pochopiti činnost jednotlivých částí sítnice a ostatních partií orgánu zrakového jako vstupu nervu zrakového, žluté skvrny a ostatních. Nemoha pro tehdejší nepokročilost metodiky v tyto problémy vniknouti hlouběji, dal se Purkyně do výzkumů dějů entoptických.

Až dosud jsme mluvili o zorném poli, které vidíme a které jest obrazem světa vnějšího. Není však v oku také obraz světa vnitřního, t. j. nevidíme v oku také útvary vlastního oka? Je běžnou zkušeností, že za určitých okolností, na př. při pohledu do mikroskopu, vidíme v zorném poli stíny vlásečnic a krvinek. To jest typický příklad entoptického zjevu. Avšak podobných zjevů jest veliká a rozsáhlá řada a takřka všechny byly objeveny a pozorovány po prvé Purkyní, který vynašel mnoho způsobů, jak tyto zjevy pozorovati. Vedlo by daleko, abychom tu vypočítávali podrobně všechny metody, kterými znázorňoval zjevy entoptické, uveďme jen, že mnohé z těchto zjevů nejsou snadno vyvolatelné a že proto opět upadly v zapomenutí. A tak teprve až v r. 1919 obíral se mladý dánský lékař E. Thomsen opakováním všech pokusů Purkyňových, a plně je potvrdil.

Pozorování vnějšího světa a vidění vnitřních orgánů v oku nevyčerpává však pojem našeho vidění. Dokáže to jednoduchý příklad. Nakreslíme-li si tři tečky ve tvaru trojúhelníka, vidíme v duchu nikoli tři tečky, ale trojúhelník. Na tomto příkladě, který by se dal mnohonásobně rozmnožovat, zakládá své učení moderní škola psychologické fysiologie, zvaná v Německu Gestaltpsychologie. Zdůrazňuje fakt, že vidíme celky a tvary. Už pro Purkyni nebylo toto pozorování novinkou a ve svém

spise „O ideálnosti prostoru zrakového“ ukázal přesvědčivě, že vidění jest synthetický integrační pochod, jímž ústředí nervová skládají prvky vidění v celé obrazy a pojmy. Avšak nejen subjektivním pozorováním, také pokusně naznačil P. cestu budoucímu bádání o dynamice vidění, která jest zatím konečným slovem výzkumu vidění. Přizpůsobil si k tomu přístroj, dnes nazývaný stroboskop, při němž se do papírového kotouče, opatřeného pravidelnými postranními otvory, vkládá pás papíru, na kterém jsou obrázky jednoduchého pohybu rozloženy v řadu poloh, podobně jako je tomu při kinematografii. Pohybuje-li se kotoučem, vzniká obraz pohybu. Tento zdánlivý pohyb neboli pohyb stroboskopický má své zákony Korteho, které jsou studovány tachistoskopem, což není než moderně zdokonalený stroboskop Purkyňův. Z toho je zřejmo, že Purkyně položil základy celé fysiologii zrakové a že i nejmodernější věda stále se opírá o základní objevy Purkyňovy.

Kromě fysiologie zraku bádal J. E. Purkyně také ve fysiologii ostatních smyslů a orgánů. Z jeho výzkumů kožních opět dva staly se obecným majetkem a mají dnes eminentní praktickou užitečnost. Jest to daktyloskopie a kapilaroskopie. Ve svém spise „Examen physiologicum organi visus et systematis cutanei“, což byla jeho habilitační práce z r. 1823, v kapitole páté popisuje kožní valy na posledních článcích prstů lidské ruky a sděluje, že po vyšetření mnohých rukou lze zařaditi kožní valy do devíti typů základních, které zobrazuje. To bylo základní a první zjištění, že tvar kůže je individuální. Tím se stal Purkyně zakladatelem daktyloskopie. Třebaže Purkyně neučinil sám návrhu na využití toho k identifikaci zločinců, přece věděl, že pomocí otisků lze identifikovati jednotlivce. Jest zbytečno, abychom tu zdůrazňovali praktický význam daktyloskopie, podotýkáme však, že Purkyňovy nálezy a zkoumání byla nesena duchem moderní exaktní vědy bojující proti pověrám středověku. Purkyně chtěl tu současně ukázati na nesprávnost chiromantie, dříve tak kvetoucí. Podobného rázu byly i jiné jeho práce. Nesmíme zapomínati, jaké vážnosti se tehdá těšila frenologie Gallova, chtějící z tvarů lebky odhadovati charakter jednotlivců. Purkyně zamítal tuto nauku, stavěl se tím proti obecnému proudu jejího uznání a místo ní prováděl sám antropologická měření lebek různých národů. Purkyně razil tu cestu pro dnešní antropologii a antropometrii. Zhotovil si vhodný přístroj a popisoval řadu vnějších znaků, sloužících za třídění rasové.

Méně známý jest jeho objev kapilaroskopie. Purkyně udává zcela přesně návod, jak lze pomocí jednoduchého zařízení, jehož podstatou jest lupa, přiložená ke kůži prstů, pozorovati krevní vlásečnice. Ani dnes obecně užívaný detail, že jest výhodno natříti kůži olejem pro lepší průsvitnost kůže, Purkyňovi neušel a zmiňuje se o něm výslovně. Rovněž Purkyně zcela zřetelně upozorňuje, že lze z tvaru kapilár zjistiti mnoho na kůži nemocných s různými záněty kůže a jinými chorobami. Dnes jest kapilaroskopie uznanou metodou, jíž se obecně užívá. K pozorování kapilár slouží nyní kožní mikroskop neboli kapilaroskop, tudíž nástroj, který se od lupy Purkyňovy principiálně vůbec neliší. Význam kapilaroskopie stále stoupá. Jsou vydávány rozsáhlé atlasy kapilaroskopicky fotografovaných obrázků, které slouží výborně praktické medicině v posuzování chorobného stavu u různých nemocných, ale také velmi dokonale charakterisují stav cevstva vyšetřované osoby, dovolujíce tak odhadnouti postup choroby u různých jednotlivců.

Velmi známé jsou Purkyňovy pokusy o závrati, konané za jeho prvního pobytu v Praze. Závrať byla přirozeně již dříve zkoumána, ale Purkyňův objevovatelský talent přinesl i tu mnoho nového. R. 1780 byla M. Herzem napsána monografie o závrati. S dnešního hlediska je dlužno hlavně oceniti Purkyňovy studie o závrati rotační. P. tu popisuje mistrovsky závrať, pocity, které člověk má při otáčení a to vzhledem k různým polohám hlavy. Našel zákon, že o smyslu zdánlivého rotačního pohybu, kterým se závrať subjektivně projevuje, rozhoduje poloha hlavy, a to nehledě k tomu, zda později byla poloha hlavy změněna. Purkyně použil rotační židle k vyvolání závrati. Asi před dvěma desetiletími otolaryngolog Bárány, nositel Nobelovy ceny, který objevil význačný diagnostický význam závrati kalorické, použil také závrati rotační na otáčecí židli k rozpoznávání poruch labyrintu, po případě mozečku. Ovšem Flourens již za života Purkyňova dal základní poznatky o labyrintovém orgánu. Výzkumy Purkyňovy o závrati byly podrobné a týkaly se ještě řady dalších pozorování, o nichž tu nelze podrobně promlouvat. Dodejme jen, že když L. Prant v Kaiser Wilhelms-Institut für Strömungslehre konal moderní pokusy s rotující laboratoří, nemohl než potvrditi zákony, které zjistil Purkyně dávno před ním s pomůckami zcela primitivními. A k tomu vzpomeňme známého zjevu galvanické závrati, která se dá vyvolat u lidí zavedením stejnosměrného proudu a kterou rovněž objevil Purkyně.

Jak jsme řekli v úvodu, anatomie začala se rozvíjeti ve dvou směrech, jednak hleděla k funkci orgánů, jednak zkoumala podrobněji mikroskopicky složení těla. Obojí dohromady bylo za časů Purkyňových

zváno fysiologií. Dnes jest obsahem fysiologie pouze nauka o činnosti živých těl a obsahem histologie morfologický popis těl. Avšak od histologie se dále oddělily embryologie jakožto nauka o vývoji zárodku a cytologie jako nauka o buňce. Ve všech těchto vědách byl Purkyně z nejvýznačnějších pěstitelů a dokonce zakladatelů. Kdežto pohled prostého, neozbrojeného oka na pitvané lidské tělo mohl odkrýti pouze orgány, t. j. poměrně velké jednotky, bylo zapotřebí zvětšujícího nástroje, aby se mohlo seznati, z jakých dalších částí se skládá tělo zvířecí a rostlinné. Tento úkol nebyl lehký. I dnes dovedeme si představiti podobné nesnáze, neboť tušíme, že za strukturou mikroskopickou se skrývá další metastruktura. K objevení této metastruktury je zapotřebí nových metod.
Situace v dvacátých a třicátých letech minulého století, kdy Purkyně začal na těchto problémech pracovati, nebyla výhodnější než dnes pro poznání metastruktury. Byl tu ovšem po ruce nástroj, ale bylo potřebí ho k těmto výzkumům využíti. Mikroskop byl již objeven Zachariášem Jansenem na konci 16. století, a bylo ho užito k pozorování přírody. Přes svou primitivnost vystačoval pro pozorování zvlášť vhodných objektů a proto červené krvinky jako samostatné isolované buňky byly objeveny již r. 1665 Malpighim. Také Purkyňovi stačil jednoduchý, nesložený mikroskop, aby našel malý průhledný váček, který nazývá váček germinativní. Jest to, jak dnes víme, buničné jádro, což ovšem Purkyně tehdá ještě jen tušil. Nicméně stal se objev Purkyňův velmi známým a pod jeho dojmem připisuje se ovšem neprávem Purkyňovi heslo „omne vivum ex ovo". Jeho objev způsobil, že byla věnována pozornost Graafovu folikulu a vedl také k poznání vajíčka ssavčího (Baer).
Hlavní své práce histologické konal však Purkyně později ve Vratislavi, když se mu dostalo dokonalého složení mikroskopu vídeňského mechanika Ploessla. Purkyně nejprve musil vytvořiti vlastní histologickou techniku. Tato technika a vnitřní vjemová skladnost genia Purkyňova umožnily mu velkou řadu histologických objevů, z nichž na prvním místě jest vytknouti poznání skladby nervstva, do té doby podrobněji naprosto neznámé. Dnes se pokládá za hlavní součástku ústředního nervstva buňka gangliová, a ji právě objevil J. E. Purkyně. Spatřil ji ovšem již před ním Ehrenberg, ale naprosto si neuvědomil její důležitost a význam. Purkyně ji první nalezl v mozku a míše obratlovců a přesně ji popsal; znal její jádro i výběžky. Jak důležitý jest to objev, vysvitne, uváží-li se, že tyto gangliové buňky jsou orgánem veškeré ústřední nervové činnosti člověka i živočichů. Zvláštním druhem jejich jsou velké stromkovitě rozvětvené buňky v mozečku, které až do dnes se nazývají Purkyňovy buňky mozečkové a jimž náleží významný úkol v řízení pohybů u ssavců. Vedle gangliových buněk zkoumal Purkyně i druhou základní součást nervové tkáně, t. j. nervová vlákna, ve kterých první našel základní útvary t. zv. osní válec a přispěl i k osvětlení pojmu nervových pochev. Z jeho četných jiných objevů vzpomeňme ještě jeho odkrytí zvláštních svalových vláken v srdci, zvaných dnes Purkyňovými vlákny. Tato vlákna nabyla ve dvacátém století neobyčejné důležitosti. Ssavčí srdce má totiž v sobě zvláštní střed, který stále vysílá vzruch do svaloviny srdeční, a to po určité vodivé soustavě, jejímž zakončením jsou právě vlákna Purkyňova. Moderní klinická medicina, sledující tak podrobně poruchy srdečního rytmu, zaměstnává se tudíž stále vlákny Purkyňovými. Purkyně však zkoumal i složení nejrůznějších tkání a orgánů jiných, jako kostí, chrupavek, arterií, žil, vaječníků a uteru a mnohých jiných, kde všude poznal on nebo jeho žáci mnoho nových věcí. Jest proto spravedlivou poznámkou, kterou napsal vynikající učenec německý Heidenhain v jeho životopise, že Purkyňův ústav fysiologický ve Vratislavi byl kolébkou histologie.
Vrcholem však díla Purkyňova jest vyslovení základní myšlenky buničné teorie. Velkolepý význam buničné teorie pochopíme nejsnáze přirovnáním s atomovou teorií v chemii. Teprve když tato teorie byla vytvořena a byl definován pojem molekuly a atomu, bylo možno rozvinouti veškerou chemii analytickou a synthetickou k onomu skvělému rozsahu, jaký má nyní. Bližší však než počátky atomové teorie je nám moderní její vývoj. Ještě před dvěma desítiletími nikdo neměl nejmenší představy, že atomy, definované jako nejmenší částice hmoty, mají svoji vnitřní strukturu. Objev dalších součástí, elektronů, protonů a neutronů znovu odhalil celou novou oblast přírody. Nemenší význam než teorii atomové náleží myšlence teorie buničné, dnes nám ovšem samozřejmé.
Historie tohoto objevu není přímá. Třebaže některé isolované buňky byly jako obzvlášť vhodné objekty dávno nalezeny — na př. velmi charakteristické krvinky ssavčí — přece pojem buňky pro ssavčí tkáně neexistoval, za to však se vědělo již před Purkyní, že tkáně rostlinné jsou složeny z buněk, kterýžto fakt byl nasnadě, neboť rostlinné buňky se většinou vyznačují typickou strukturou, která nemohla uniknouti pozorování. Nebylo nesnadno pojmout myšlenku, že tkáně živočišné jsou složeny z podobných buněk jako tkáně rostlinné. A vskutku tato myšlenka objevuje se již u předchůdců

Schwannových a Purkyňových, především u Francouze H. Dutrocheta 1824. Nicméně tato buničná teorie byla pouhou spekulací, neopírající se o správné poznání. Její zastánci skutečných živočišných buněk do té doby vlastně neznali. Proto za zakladatele buničné teorie pokládá se všeobecně Th. Schwann, který svojí knihou „Ueber Einstimmung in der Struktur und dem Wachsthum der Thiere und Pflanzen" z r. 1839 široce buničnou nauku rozvedl a podle tehdejšího mínění její oprávněnost dokázal.

Purkyně se opřel některým vývodům knihy Schwannovy a u jiných upozornil, že již podobné názory vyslovil, avšak při své povaze objevitelského ducha a svém nezájmu na publicitě svých objevů věc dále nesledoval. A tak dobyla kniha Schwannova obecné známosti v celém odborném světě a Schwann jako zakladatel buničné teorie přechází z knihy do knihy. Význam Purkyňův v této tak důležité otázce by byl zůstal zapomenut, kdyby český histolog F. K. Studnička se nebyl podjal před desíti lety soustavných studií historických a nebyl prokázal nejen naší, ale i cizí odborné veřejnosti, že priorita vyslovení buničné teorie náleží Purkyňovi. Purkyně totiž, jak lze bezpečně podle pramenů prokázati, vyslovil již r. 1837 před Schwannem zcela jasně na pražském sjezdu přírodopisců a lékařů svoji buničnou teorii, ovšem purkyňovskou stručností, ale přece zcela jasně a přesvědčivě. Schwann pak použil ve svém spise k podpoře své teorie z veliké míry materiálu Purkyňova a jeho žáků, avšak dopustil se při tom řady omylů a nesprávností, kterých nebylo u Purkyně. Pro Purkyni a nikoli pro Schwanna byla buňka zrníčkem s jádrem uprostřed, Purkyně podal tedy definici, která se uplatnila až později (1861) jako definice buňky sestávající z protoplasmy. Teprve r. 1893 O. Hertwig uznal, že buničná koncepce Purkyňova byla daleko blíže všeobecně přijatému názoru než pojetí Schwannovo. I název protoplasma zavedl Purkyně (r. 1839). Nemínil jím však hmotu všech buněk, ale jen hmotu buněk embryonálních.

Velké objevitelské dílo Purkyňovo bylo vysoce oceňováno již za jeho života, jak ukazují čestné doktoráty cizích universit, členství v mnoha zahraničních akademiích a jiné podobné pocty. Ještě za jeho života vyšla v cizině první jeho biografie a tři další brzo po jeho smrti. Od té doby jeho význam v mezinárodní vědě stále stoupá, neboť jeho současníci dovedli ocenit jen část jeho objevů. Zavinil to do značné míry vlastní Purkyňův způsob práce.

Purkyně byl výborným badatelem, ale naprosto nedbal o publicitu svých prací. Když dokončil nějaký objev, podal o něm krátkou zprávu, obyčejně ve vratislavské vědecké společnosti, ale o to, aby se vědomost o něm rozšířila, se dále nestaral. Psal nerad obsáhlé monografie a také vskutku žádné větší knihy nenapsal. Největší co do počtu stránek jest vlastně monografie o pohybu řasinkovém, napsaná společně s jeho vynikajícím žákem Valentinem a obsahující 95 stran. Rozsahu toho dosáhla tím, že přináší z pojednání Purkyňových nejvíce starší literatury. Psaní knih tohoto druhu nebylo pro tvůrčího genia Purkyňova takřka ani možné. Krom toho měl Purkyně mnoho žáků, kterým dával pracovati na disertacích a v těch pak ukládal vlastně svoje objevy. Přirozeně, že publikační známost těchto disertací byla nepatrná a tak se setkáváme u Purkyně s podivným zjevem, že jeho práce bylo třeba vyhledávati, neboť nepřicházely samy dost k vědomí jeho současníků.

Proto mohly býti Purkyňovy obrázky znovu objeveny Sansonem a proto priority buničné teorie se dostalo Schwannovi. Za těchto okolností jest tím význačnější, že se jeho dílu dostalo již záhy obecné známosti, třebaže ne úměrně jeho skutečnému významu. Toho dokladem jest srovnání učebnic histologie, která ovšem se tehdy nazývala všeobecnou anatomií. Webrova kniha, vydaná r. 1830, cituje Leewenhoecka, Malpighiho, Monroea, Jiřího Prochasku, Trevirana a jiné, kdežto učebnice Henleho z r. 1841 se zmiňuje již obšírně o pracích Purkyňových, Th. Joh. Müllera, Henleho a Schwanna. Tím více ovšem citují práce Purkyňovy všechny další učebnice, a to jak v oboru histologickém, tak fysiologickém. Tak se jméno Purkyňovo zachovalo v učebnicích fysiologických a histologických až do dnešních dnů a zdá se, že na velmi dlouhou dobu z nich nezmizí. Purkyni dostalo se právem toho, že řada tkání a zjevů byla nazvána jeho jménem a jsou nyní stále pod tímto jménem uváděny. Z objevů jeho jménem označených jsou nejznámější tyto čtyři: Purkyňovy obrázky, Purkyňův zjev, Purkyňova vlákna v srdečním svalu a Purkyňovy buňky v mozečku. Těmito čtyřmi názvy šíří se jméno Purkyňovo neustále mezi lékaři všech národů a všech věků. Taková jména se udržují obyčejně v literatuře dlouho, neboť máme mnoho příkladů názvů podle objevitelů již ze šestnáctého století. Vedle čtyř vyjmenovaných Purkyňových zjevů a buněk jest užíváno označení Purkyňovo ještě pro zárodečný míšek ve vaječné buňce, pro žlázy kožní čili potní a vlákna v děloze a Purkyňovu cevní figuru.

Vrcholu své badatelské činnosti a evropského věhlasu dosáhl Purkyně za svého 27letého působení

na universitě vratislavské. Přes to nezapomněl na svůj národ, který tehdy zápasil o své kulturní obrození a roku 1850 přijal povolání na pražskou lékařskou fakultu, tehdy ještě zcela německou. V Praze ho do velké míry zaměstnaly práce organisační. Vybudoval pražský fysiologický ústav, jehož zřízení si vymohl, a ze všech sil pracoval pro zvelebení českého vědeckého života. Když zemřel 28. července 1869, byl slavně pochován jako velký syn svého národa.

Literatura a prameny: Snahy o poznání života a díla Purkyňova jsou dnes soustředěny ve Společnosti Purkyňově, Praha II., Kateřinská 32. — Soupisy purkyňovské literatury: O. V. Hykeš: Dosavadní příspěvky k poznání života J. E. Purkyně, Ročenka Purkyňovy společnosti z r. 1935, str. 3., a zvl. otisk z Biologických listů, roč. 1936. — F. K. Studnička: Dosavadní zprávy o vědecké a organisační činnosti J. E. Purkyně, tamtéž. — Purkyně napsal sám vlastní životopis do Riegrova Slovníku Naučného. — K. Amerling: Jan Evangelista Purkyně. Praha, 1918. — K. Chodounský: Jan Evang. Purkyně. Praha, 1927. — R. Heidenhain: Purkinje, Johannes Evangelista. Allgemeine deutsche Biographie, XXVI., 717, 1888. — O. V. Hykeš: Ce qui a été écrit sur les travaux scientifiques de Jan Evangelista Purkyně (Purkinje) par les biologistes. Praha, 1928. — O. V. Hykeš: Jan Evangelista Purkyně a moderní lékařství. Spolek českých mediků, Praha, 1936. — Hykeš a Studnička: Jan Evangelista Purkyně Osiris. Vol. II. 464. 1936. — O. V. Hykeš-D. E. Hykešová: Goethe a Purkyně. Goethův sborník 13; Praha, 1932. — F. J. Nowakowski: Życie i prace naukowe Jana Purkyně'go. Warszawa, 1862. — J. Pagel: Purkinje (Purkyně) Johannes Evangelista Ritter von. Biographisches Lexikon hervorragender Aerzte des neunzehnten Jahrhundertes 1327, 1901. — J. Psotničková: Jan Evangelista Purkyně a jeho rod. Zprávy lékařské VI., 72, 1936. — J. Robinson: Johannes Evangelista Purkinje (1787-1869). Scientific Monthly XXIX, 217, 1929. Pathfinders in Medicine II. Ed. 361, 1929. New York. — F. K. Studnička: Joh. Ev. Purkinjes und seiner Schule Verdienste um die Entdeckung tierischer Zellen und um die Ausstellung der „Zellen-Theorie". Acta Soc. scient. natur. Moravicae IV, 97. — F. K. Studnička: Joh. Ev. Purkinjes histologische Arbeiten. Anat. Anz. LXXXII, 41, 1936. — E. Thomsen: Ueber Johannes Evangelista Purkinje und seine Werke. Skand. Arch. Physiol. XXXVII, i. 1919. — Jan Evangelista Purkyně 1787-1937. Sborník statí. V Praze 1937. Nákladem Purkyňovy společnosti. — In memoriam J. Ev. Purkyně. Cizojazyčný sborník Purk. společnosti. Pragae 1937.

Vilém Laufberger

Bernard Bolzano, filosof a matematik

NĚMECKÝ kněz a filosof Bernard Bolzano se narodil v Praze 5. října 1781. Jeho otec byl rodilý Ital, který se jako mladý muž přistěhoval do Prahy a zcela splynul s německým kulturním ovzduším. Jeho matka pocházela ze staré pražské německé rodiny obchodnické. Počtářské nadání obou rodin vzrostlo v Bernardovi v matematickou genialitu.

Po studiu na filosofii bylo se třeba rozhodnout pro nějaké povolání a to působilo úzkostlivému svědomí mladíkovu mnoho bolestí. Otec chtěl, aby se věnoval obchodu, ale tomu odporovala bezvýhradná náklonnost Bolzanova ke studiu. Roku 1800 se rozhodl Bolzano studovat theologii, k níž ho silně pudilo jeho náboženské založení. Chtěl se věnovat hlavně učitelství. Dne 7. dubna 1805 byl vysvěcen na kněze a o deset dní později byl promován na doktora filosofie. Dvorním dekretem z 5. února 1805 byl jmenován zatímním profesorem filosofie náboženství a 19. dubna začal přednášet. Jako učitel a vychovatel působil mocnou a strhující silou a jeho úspěch byl neobyčejný. Zvláště jeho akademická duchovně vzdělávací nedělní kázání navštěvovali nejen studenti, nýbrž ve stále rostoucím množství i jiní vzdělaní Pražané, Němci i Češi.

Bolzanův vliv na duševně probudilé jednotlivce v celé zemi vzrůstal rok od roku. Shromažďoval se kolem něho kruh nadšených mladíků, jejichž přemrštěnost ovšem spoluzavinila pád jejich mistra. K tomu působil i jeho otevřený způsob řeči při exhortách, v nichž vycházel z křesťanského světoobčanství a z křesťanské lidskosti a zasazoval se o to, aby se rozdíly mezi stavy a národy co nejpokojněji vyrovnávaly, ba aby zmizely. Mluvil o konstituci a to bylo slovo, které císař František nemohl ani slyšet. Z Vídně bylo nařízeno vyšetřování a Bolzano byl v lednu 1820 se svého úřadu sesazen. Dočkal se ještě dnů politické svobody a zemřel 18. prosince 1848.

V kruhu milých přátel a hýčkán mateřskou péčí vytvořil Bolzano své nesmrtelné dílo, svou Wissenschaftslehre. Zvláštní ráz jeho myšlení ukazují již jeho rané práce matematické. Matematika ho lákala nejvíce ze všeho, ale jen potud, pokud se jí mohl zabývat filosoficky. Jeho jedinečná schopnost myslit abstraktně mu umožnila vytvořit průkopnická díla jak v matematice, tak i ve filosofii. Zvláště ho zajímaly průseky obou věd, spekulativní matematika a logika, a v té oblasti také vykonal nejvíce. Tak uveřejnil již jako třiadvacetiletý rozhodující námitky proti Kantově filosofii. Brzo se také zabýval Euklidem, zejména logickou odvoditelností euklidovského postulátu o rovnoběžkách. Myšlenka ne-

euklidovské geometrie ho zaměstnávala již od dob studií. Drobné matematické práce, které uveřejňoval až do roku 1820, byly jen kritickou přípravou pro široce založené matematické dílo, jež, jak čteme v dopise Feslovi z roku 1831, mělo obsahovat matematiku elementární i vyšší. Ve své důkladnosti chtěl nejdříve vytvořit pro svou neeuklidovskou geometrii obsáhlou metodologii a teprve na ní vybudovat své vlastní životní dílo. Proto, když získal v roce 1820 pro svou vědeckou práci nutný volný čas, přistoupil nejprve k metodologii vší vědy, zvláště matematiky. Hledaje nejpřesnější metody k stanovení pravdy, narazil na objektivní svět pravd o sobě, který ho vždy zvláště lákal.

Původně si Bolzano nepředstavoval, že jeho Wissenschaftslehre bude mít tolik vrstev. Práce mu rostla pod rukama tak, že potřeboval plných deset let, aby ji připravil do tisku. Toto jeho hlavní dílo ukazuje vzácnou duševní sílu a vytrvalost. Bolzano, týraný tuberkulosními horečkami, zbavený úřadu a až do roku 1826 stále pronásledovaný, vytvořil dílo, o němž Husserl shrnuje své mínění ve slovech, že „ve věcech základní logické nauky předčí daleko všecky soustavné náčrty, které máme ve světové literatuře". Nevíme opravdu, čemu se máme víc podivovat, zda ethosu práce či jejímu obsahu. Obojí tvoří harmonický celek. Právem říká o Bolzanovi a jeho díle jeho žák a mladý přítel R. Zimmermann: „Bolzano patří k těm vzácným mužům, u nichž vnějšek je dokonalým obrazem vnitřku a u nichž není skoro vůbec možno oddělit vědecký význam od osobního charakteru." Bezpodmínečná láska k pravdě, skromnost podání a jasnost pojmů jsou vůdčí hvězdy Bolzanovy vědecké práce.

V díle Wissenschaftslehre si Bolzano dal neobyčejně těžký úkol. Byl to úkol, který byl až do jeho doby jen s větší nebo menší jasností naznačován a o němž se zdálo, že přesahuje možnosti lidského myšlení. Bolzano chtěl totiž zkoumat pravdu samu o sobě zcela nezávisle na každém psychologickém zjevu, i na myšlení. Chtěl vypracovat objektivní vztahy mezi jednotlivými pravdami, dané jejich povahou a nikoliv teprve zprostředkované myšlením, které se jimi zabývá. Aby pochopil pravdu samu o sobě, rozbírá každý jednotlivý pojem až do posledních a nejvzdálenějších složek. Ostře dělí od sebe these, které obsahují pravdy zkušenostní, a these, které obsahují pravdy vysouzené, a tím dochází k rozlišení názoru a pojmu. Za pravé vědecké poznání považuje nejen zkoumání, odpovídající na otázku jak?, nýbrž i zkoumání, odpovídající na otázku co? A když se zdá, že se nemůže dopátrat odpovědi na otázku proč?, snaží se alespoň zjistit okolnosti, pro které to není možné. Bolzano pevně věří, že pravdu najdeme, zvolíme-li jen správnou cestu. Touto cestou je ujasňování našich představ, soudů a úsudků. Omyly vznikají podle Bolzana jen tím, že buď přiznáváme předmětnost představám, které žádný předmět nemají, nebo jistotu soudům a úsudkům, které jsou jen pravděpodobné. Proti této velmi časté chybě bojuje Bolzano tím, že se snaží co nejpřesněji poznat a určit součásti představ a povahu soudů a úsudků. Tím je jenom zběžně naznačena idea a metoda jeho logiky, pojaté jako nauka o vědě. V ujasňování a rozkládání pojmů zabíhá Bolzano až do pedanství a rozvláčnosti.

Ve svém logistickém zkoumání navazuje Bolzano na Leibnize, kterého znal prostřednictvím Wolffa a Baumgartena, ale také z jeho vlastních spisů. Zvláště hodně podnětů našel v některých jeho drobných pojednáních. Z těch především sluší uvést Dialogus de conexione inter res et verba. Mnoho našel i v díle Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren und dessen Unterscheidung vom Irrtum und Schein, které vydal J. H. Lambert roku 1764 v Lipsku ve dvou svazcích. Lambert považoval za svůj úkol spojit Locka a Wolffa a jeho myšlení bylo tak originální, že ho Kant uznal za hodna zvláštního přátelství a velice si ho vážil. Bolzanovi se u Lamberta zvlášť líbilo vydatné užívání matematiky a v ní zase myšlenky pravděpodobnosti. Ale i jeho výklady logické a logistické poskytly Bolzanovi hodně podnětů. Také Kant měl ovšem na Bolzana po mnoha stránkách vliv, i když se to v logice a matematice, jak víme z Bolzanova duševního vývoje, projevovalo spíše záporně než kladně. Bolzano znal Kantovy spisy velmi důkladně a četl je znovu a znovu. Jeho matematické myšlení objevovalo ovšem velmi brzo hranice myšlení Kantova. Wissenschaftslehre je přímo protikladem Kantovy Kritik der reinen Vernunft. Bolzanovo místo v dějinách filosofie se dá stručně určit takto: získav důkladné školení na kritice Kantově pokračuje po svém v Leibnizovi a vytváří tak něco nového.

Bolzano nezapíral, že se mu dostalo mnoho podnětů od jiných myslitelů. Jeho zvláštní předností byla právě sčetlost v logické literatuře. Zabývá se názory jiných logiků pečlivě a opatrně, takže v jeho Wissenschaftslehre máme zároveň velmi cenné dějiny logického učení všech dob. Ale v první řadě Bolzano nechce psát dějiny logiky a logických problémů, nýbrž jako pravý myslitel chce bystrou interpretací logiků všech časů dát základ svému vlastnímu pojetí a jejich názory správně osvětlit pokrok, kterého podle svého mínění dosáhl sám.

K filosofickým základům matematiky přispěl Bolzano průkopnickými pracemi. Není náhodou, že na začátku i na konci jeho literární činnosti jsou díla matematická, s jedné strany Betrachtungen über einige Gegenstände der Elementargeometrie a s druhé strany nedokončené Paradoxien des Unendlichen, které roku 1851 vydal v Lipsku Přihonsky. Silnou stránkou jeho ducha bylo tvoření abstraktních pojmů a myšlení aprioristické. Právě proto se mu tyto pomezní oblasti nejvíce zamlouvaly a proto mohl v nich vykonat velké věci. Podal první úvod do teoretického prozkoumávání základních pojmů a principů matematické analysy a tím ji postavil na zcela nový základ.

Bolzanův význam pro matematiku byl brzo poznán, ale jeho význam jako logika se ukázal teprve v době nedávné. Když dozrál její čas, působila bystrá metodologie jeho Wissenschaftslehre neobyčejně průkopnicky. Na Bolzana jako logika ukázal první roku 1894 vídeňský filosof K. Twardowski v knize Zur Lehre vom Inhalt der Vorstellungen. Ale teprve Husserlovy Logische Untersuchungen z roku 1900 učinily Bolzanovu Wissenschaftslehre základním dílem logickým, kterým opravdu je. Sám logismus Husserlův se zakládá konec konců na Bolzanovi, kterého Husserl pravděpodobně poznal již ve Vídni prostřednictvím Twardowského. Přes Husserla působí Bolzano až do dneška na fenomenologii Husserlem založenou. Vedle Husserla se Bolzanem zabývali zvláště maďarští filosofové. V logice Akose von Pauler byly logické poznatky Bolzanovy snad nejlépe pro přítomnost vyloženy. Ale jistě ani Pauler, ani Husserl neukázali ještě celý význam, který má Bolzano jako logik. V posudku nového vydání Wissenschaftslehre, které vyšlo roku 1929—31 péčí W. Schultze u Meinera v Lipsku, ukazuje H. Scholtz na nosnost Bolzanova učení o platnosti věty, pojmu a rozdělení forem výpovědi a pojmu pravděpodobnosti. Význam a oprávněnost Bolzanovy logiky pravděpodobnosti vysvítá nejlépe z toho, že na tyto myšlenky přišli v posledních dvaceti letech nezávisle na Bolzanovi při nejmenším čtyři myslitelé z různých národů. Scholtz jmenuje Lukasiewicze, Couturata, Juhose a Misese. W. Dubislaw, který se vždy o Bolzana zvláště zajímal, velebí ho ve Vossische Zeitung z 5. října 1931 jako jednoho z největších připravovatelů „vědeckého pojetí světa" a staví ho vedle Leibnize a Platona. Také anglosasští logisté se cítí Bolzanovi zavázáni. Stoupající hodnocení Bolzana jako myslitele se nejlépe ukazuje v tom, že od vydání k vydání vzrůstá počet stránek, které jsou mu věnovány v Ueberwegových Dějinách filosofie. A při tom se zdá, že jsme dosud nedospěli ke konci bolzanovské renesance a k nejvyššímu bodu v hodnocení tohoto největšího myslitele Němců v českých zemích a snad největšího myslitele v sudetské oblasti.

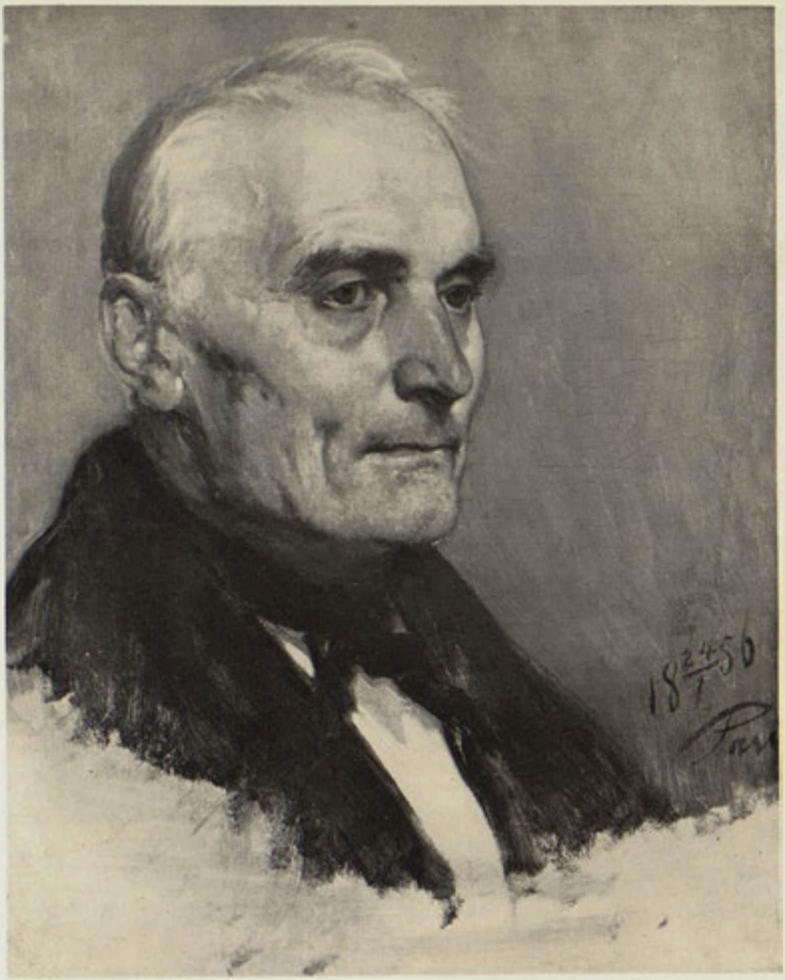
Literatura: Biografie Bolzanovy napsali H. Fels (Lipsko 1929) a E. Winter (Lipsko 1933). Kniha Wintrova vyšla česky v překlatu Zd. Kalisty s předmluvou Arne Nováka (Brno 1935). O názorech Bolzanových pojednávají: E. Winter: Religion und Offenbarung in der Religionsphilosophie Bernard Bolzanos. (Breslauer Studien zur historischen Theologie XX. Breslau 1932) — E. Francis: Deutschtum und Ausland, Heft 54 (Münster 1933; názory pedagogické). — L. Waldschmidt: Bolzanos Begründung des Objektivismus in der theoretischen und praktischen Philosophie (Würzburg 1937). Wissenschaftslehre vydal nově W. Schulz (Lipsko 1929—31; 4 svazky). Spisy matematické a korespondenci vydali nákladem Král. české společnosti nauk Rychlík, Winter a Kowalewski (Praha 1930—35; 4 svazky). Spis „Vom besten Staat", který vydal Kowalewski v III. svazku Bolzanových pozůstalých spisů, vyšel také s názvem Paradoxien in der Politik a s velmi pěkným úvodem péčí W. Stählera, Münster 1933. Český překlad od M. Jaška (Plzeň).

Eduard Winter

Bernard Bolzano byl nejmatematičtější hlava Čech v prvé polovině 19. století. Byl jeden z těch, kdož stavěli matematiku na pevné, přísně logicky zdůvodněné základy a tak pomáhali vytvářeti období matematiky, charakterisované kritickou akribií 19. století. Když velkými matematickými objevy 17. století, analytickou geometrií, infinitesimálním (diferenciálním a integrálním) počtem a jinými naukami byly otevřeny matematickému bádání nové cesty, které překotnou rychlostí vedly k netušeným výšinám, zapomínalo se někdy na nezbytnou péči o solidnost logického podkladu.

Velcí matematičtí duchové z konce 18. a počátku 19. století vytyčili požadavek přísné akribie a v jejich duchu neslo se i tvoření Bolzanovo. Nezapřel v sobě filosofa. Jeho filosofická hloubavost vedla ho k úsilí analysovati pojmy složené, pokládané za obecně známé, a dokazovati poučky zdánlivě samozřejmé nezvratně pravdivými vztahy mezi základními jednoduchými pojmy. Tato snaha vedla ho k důkladnému zkoumání základů nauky o číslech, zvláště v oboru dělitelnosti čísel, základních otázek elementární geometrie, zvláště však základních pojmů a pouček tehdy právě se rozvíjející teorie funkcí, jež tvoří podklad infinitesimálního počtu, jak jej pojímalo a vybudovalo 19. století.

Bolzano jako filosof musil si přirozeně nejdříve ujasniti důvod naší víry v pravdivost matematických

A. Čermák: Jan Evangelista Purkyně. Olej z roku 1850.

soudů. Nalézá jej v empirii nejen vnější, smyslové, nýbrž i vnitřní, myšlenkové. Objasniv si tak podklad matematického uvažování, obrací se k nesrovnalostem, k paradoxiím a ukazuje, jak vznikají buď nesprávnými definicemi, nebo nesprávným usuzováním. Tu se zase v Bolzanovi hlásí filosof logik. Tyto úvahy vedou jej k přesným definicím některých pojmů, zvláště v oboru nekonečna, jak je před ním ještě nikdo nevyslovil. Rozeznává nekonečnost od neomezenosti. Stává se tak předchůdcem prací Georga Cantora z let sedmdesátých a osmdesátých.

Filosofa rovněž prozrazuje Bolzanova snaha po čistotě metody, snaha opírati poučky matematické, zvláště z analysy, nikoli o názor, nýbrž o přísné logické důkazy. V tom směru znamená Bolzanův postup velký pokrok, i když některé jeho důkazy neobstály před dnešní kritikou, podepřenou větším rozvojem matematické vědy, a vyžadovaly proto pozdějšího zdokonalení.

Kritický filosofický duch Bolzanův projevil se zvláště v matematickém pojmosloví. Zavedl četné nové pojmy a nové definice nebo zdokonalil definice existující a to vesměs v oboru pojmů pro rozvoj matematiky zvláště důležitých, čímž si o matematiku získal nepomíjivých zásluh.

Sílu jeho matematické vynalézavosti můžeme měřiti úsekem z práce jednoho nejslavnějších veleduchů matematických věd, Karla Bedřicha Gausse. Gauss opírá tři v různých dobách uveřejněné důkazy d'Alembertovy fundamentální věty algebry, že každá algebraická rovnice má aspoň jeden kořen, o určité z názoru vzaté tvrzení. Gauss sám cítil, že zde jeho důkazy nevyhovují požadavku čistoty matematické metody. Bolzanovi se podařilo tuto závadu odstraniti.

Jméno Bolzanovo je připjato k některým důležitým poučkám. Na př. v teorii množství se setkáváme s poučkou Bolzanovou-Weierstrassovou. Od něho pochází t. zv. Bolzanova poučka o horní limitě, ke které podal přesný a úplný důkaz. Bolzano také vyslovil jednu ze základních pouček nauky o nekonečných řadách, neboť přesně vyznačil nutnou a postačitelnou podmínku, aby řada čísel měla určitou limitu.

Bolzanovy myšlenky však nebyly všechny uveřejněny, mnohé zůstaly na velkou škodu rozvoje matematiky jen v rukopisech. Teprve dnešní doba zvláště zásluhou prof. M. Jaška je objevuje a ukazuje, jak Bolzano předstihl svou dobu o několik desítiletí.

Nejgeniálnějším výkonem tu byla koncepce Bolzanovy funkce, která je sice v daném intervalu spojitá, avšak nemá derivace. Vlastnost tu můžeme názorně vysvětliti tak, že sestrojil funkci, kterou lze graficky znázorniti spojitou čarou, ke které však nelze v daném intervalu vésti tečnu. Podobnou funkci sestrojil teprve r. 1875 jeden z největších německých matematiků 19. století Karel Weierstrass. Práce, v níž byla uveřejněna tato funkce a její vědecké zpracování, náležela k těm, které založily jeho slávu, neboť myšlenka a potvrzení existence spojité funkce bez derivace je překvapující a má pro další vývoj teorie funkcí základní význam. Nikdo tehdy netušil, že skromný, rakouskou vládou pronásledovaný pražský kněz již více než před čtyřmi desítiletími pojal takovou odvážnou a převratnou myšlenku a provedl ji způsobem jednodušším a proto elegantnějším.

Literatura: K. Petr: Bernard Bolzano a jeho význam v mathematice, inaugurační přednáška, 1926. — O. Stolz: B. Bolzano's Bedeutung in der Geschichte der Infinitesimalrechnung, Math. Annalen, XVIII, 255 nn. — M. Jašek: Aus dem handschriftlichen Nachlass Bernard Bolzanos, Věstník Král. spol. nauk, tř. II., 1920—21. — M. Jašek: O funkcích s nekonečným počtem oscilací v rukopisech Bernarda Bolzana, Čas. pro pěst. mat. a fys., LIII, 102 nn. — J. Vojtěch: O geometrických pojednáních Bolzanových, Čas. pro pěst. mat. a fys. LXIV, 264 nn.

Quido Vetter

Výzkumy paleontologické

BÁDÁNÍ paleontologické má v našich zemích velmi dobrou tradici a svými výsledky podstatně přispělo k obecnému pokroku tohoto odvětví vědeckého. Zdejší rodáci pracovali doma na materiálu, získaném ve vlasti i působili jako odborníci na slovo vzatí v cizině často velmi vzdálené od jejich rodné země, a Čechy mimo to se staly vědeckou vlastí cizímu paleontologu, který si pracemi zde vykonanými získal světového jména.

Řadu badatelů domácích zahajuje Kašpar Maria hrabě Šternberg, český šlechtic, jeden ze zakladatelů Národního musea a vědec světového významu. Narodil se r. 1761 v Praze. Pouhou náhodou se stalo, že ve věku 44 let vznítil v něm v Řezně prof. Duval zálibu pro botaniku a později v Paříži Faujas de St. Fond pro paleobotaniku. Když se pak hrabě Šternberg usadil po návratu do Čech na svém zámku na Březině u Radnic, pořídil si bohaté sbírky fosilní květeny,

hlavně z vlastních uhelných dolů na Radnicku. Vědecké zpracování této fosilní květeny v díle Versuch einer geognostisch-botanischen Darstellung der Flora der Vorwelt s krásně ilustrovaným a bohatým atlasem založilo mu světovou slávu a uznání. Toto dílo vyšlo v době, kdy ve Francii podobné dílo uveřejňoval „otec paleobotaniky" Al. Brongniart. Díla obou těchto badatelů zůstala až dodnes základními, hlavně pro studium karbonské květeny. Ve svém díle zdůraznil hrabě Šternberg, že se má popisovat jen to, co je známo v dostatečném množství a že věnoval pozornost též anatomické stavbě zachovaných zbytků, jak o tom svědčí různé průřezy fosilních kmenů. V tomto směru badání našel hrabě Šternberg vynikajícího pomocníka v Cordovi, který nejenže měl značnou účast na vědecké práci hraběte Šternberga, nýbrž i napsal jako poslední sešit pro monumentální Šternbergovo dílo pojednání Skizzen zur vergleichenden Phytotomie vor- und jetztweltlicher Pflanzenstämme. Mimo své velké dílo uveřejnil hrabě Šternberg ještě celou řadu menších prací paleobotanických. Souhrnně lze říci, že hrabě Šternberg dal české paleobotanice dobrý a metodicky všestranný základ a k výstavbě paleobotaniky vůbec že položil jeden ze základních kamenů. Zemřel r. 1838 na svém zámku Březině u Radnic.

V úzké spolupráci a v přátelských stycích s hrabětem Šternbergem byl jiný vynikající přírodovědec a to August Josef Corda, který se proslavil v paleobotanice hlavně mikroskopickými studiemi struktur. Narodil se r. 1809 v Liberci. Ačkoliv měl neobyčejné znalosti cizí literatury a znal pracovní metody, obvyklé v cizině, přece jen si nemohl pořizovat z nedostatku peněz tenké výbrusy, potřebné k studiu. Proto si vynašel novou metodu, lacinější; v odraženém světle studoval vyhlazené plochy, které přelil olejem, kanadským balzámem nebo jen roztokem arabské gumy. Nestudoval jen zkřemenělé kmeny z permu od Nové Paky v Čechách, nýbrž i zuhelnatělý materiál z pískovců a sférosideritů radnické kamenouhelné pánve. Své hlavní poznatky uveřejnil v posledním sešitě Šternbergova díla a pak v klasickém díle Beiträge zur Flora der Vorwelt, které mu založilo světovou slávu a uznání. Corda byl též první, který vyslovil názor, že psaronie patří do příbuzenstva dnešních Marattiaceí; byl to bystrý postřeh systematický, který ani moderní věda nezvrátila. Bohužel česká věda fytopaleontologická ztratila tohoto geniálního badatele příliš brzy. Zahynul v necelých 40 letech při záhadné zkáze lodi Victorie kdesi v západoindických vodách (r. 1849), když se vracel z výzkumné cesty z Texasu.

K těmto dvěma našim význačným paleobotanikům se přidružuje třetí paleobotanik světového významu, a to Diviš Štúr, ředitel býv. říšského geologického ústavu ve Vídni, uvědomělý Slovák, bratr slovenského buditele Ludevíta Štúra. Narodil se v Beckově u Trenčína r. 1827. I u tohoto slovenského učence německé školy a prostředí způsobily, že se psal Dionys Stur. Napsal množství spisů, které pojednávají o prvohorních, druhohorních i třetihorních květenách a to jak po stránce morfologické, tak i anatomické. Světového jména získal Štúr velikými díly: Die Culmflora der mährisch-schlesischen Dachschiefer (1875), Culm-Flora der Ostrauer und Waldenburger Schichten (1878) a Die Carbonflora der Schatzlarer Schichten. I. Farne (1885). Tyto spisy pojednávají z největší části o květeně z moravskoslezského karbonu a kulmu; z Čech je pojata pouze pánev waldenbursko-žacléřská. Štúr psal vůbec málo o českých poměrech; jeho práce týkají se hlavně Moravy, Slezska, potom Slovenska a přilehlých krajů maďarských a konečně i jiných zemí bývalého Rakousko-uherského mocnářství. Při studiu paleozoických kapradinovitých rostlin vyslovil Štúr jako první názor, že v těchto rostlinách je řada forem (Alethopteris, Neuropteris, Callipteris, Odontopteris a j.), u nichž, ačkoliv je známo množství jejich zbytků, nepodařilo se dosud nalézti sporangia; proto je prý nelze považovat za pravé kapradiny, nýbrž je prý je třeba zařadit je mezi rostliny semenné (Zur Morphologie und Systematik der Culm und Carbonfarne, 1883). Ač jiné názory Štúrovy doznaly později třeba i značnějších změn, tento bystrý názor zůstal až dodnes v platnosti, ba byl mnohými pozdějšími autory (Scott, Kidston, Jongmans, Halle a j.) plně potvrzen. Štúr patří k největším evropským paleobotanikům. Zemřel v říjnu 1893 ve Vídni.

Také v zoopaleontologii pracovali u nás dva badatelé, kteří svou prací se zasloužili o značný pokrok v této vědě. Byl to Antonín Frič, profesor zoologie na české universitě v Praze a ředitel zoologického a geologicko-paleontologického oddělení Národního musea v Praze, své doby představitel a vůdce české zoologie a paleozoologie. Narodil se v Praze, v červenci r. 1832. Ačkoliv Frič byl původně zoologem a při svém učitelském povolání také jím zůstal, přece jeho hlavní význam tkví v bádání zoopaleontologickém, v němž nabyl významu světového. Nepřihlížíme-li k jeho výzkumům o zvířeně z českého útvaru křídového, nejvíce se proslavil monumentálním čtyřsvazkovým dílem Fauna der

Gaskohle und der Kalksteine der Permformation Böhmens (Praha 1879—1901), v němž zpracoval svrchnokarbonskou a spodnopermskou zvířenu Čech. Dílo, doprovázené 165 krásnými, zčásti kolorovanými tabulemi a 394 vyobrazeními v textu, má přes 500 stran kvartového formátu; je v něm popsáno celkem 189 druhů živočišných, z nichž 87 bylo pro vědu nových. Frič v tomto díle zpracoval veliký materiál krytolebců (Stegocephalů), pražraloků (Proselachii), skelnošupinatých i jiných ryb a bezobratlých (stonožek, pavouků, korýšů a j.). Hlavní význam této Fričovy práce tkví v přesných, systematicky odůvodněných popisech nových živočišných rodů i druhů a v obohacení poznatků anatomických, histologických a morfologických. Srovnávací anatomie byla tomuto dílu podkladem. Fričovi zůstane navždy zásluha, že stanovil a odůvodnil systematické postavení krytolebců, kteří podle něho tvoří starou, samostatnou skupinu zcela vymřelých obojživelníků, stojící mezi rybími předky a mladší skupinou s prvními zástupci v druhohorách. Velmi cenné poznatky podal v tomto díle o organisaci a systematickém významu pražraloků (Proselachii). Jeho „archipterygiová theorie" (o vývoji ploutví), dosti samostatná, ačkoliv byla zprvu mnohými (na př. O. Jaekelem) neuznávána, byla pozdějšími nálezy skvěle potvrzena. Frič se domníval, že původní úprava nejstarší rybí ploutve byla tvořena řadou oporných tyčinek vedle sebe; tato úprava se také později zjistila u pražraloka r. Cladoselachea u druhu Monocladodus pinnatus. Frič byl též první, kdo vystihl a srovnávací anatomií ocenil význam lichých ploutví; učinil tak skvěle u svých svrchnokarbonských pražraloků z Nýřan. (Jaekel, který po 40 letech došel k týmž výsledkům, Friče vůbec nevzpomněl). Cenné poznatky uveřejnil v tomto díle i o Acanthodech, rybách dvojdyšných a chvostoploutvých, o Palaeoniscidech a j. Pro všechny uvedené skupiny obratlovců je Fričovo dílo základní důležitostí i dnes. Méně zdařilé je zpracování bezobratlých, hlavně členovců. Tímto Fričovým dílem došla česká věda v cizině nejčestnějšího uznání. Geologická společnost v Londýně udělila Fričovi medaili Lyellovu, při čemž prof. G. H. Seeley pronesl slova, že toto Fričovo dílo bude vždy nutno uznávati za nejpamátnější zjev na poli paleontologie v druhé polovině 19. stol. R. 1900 přiřkla Fričovu dílu francouzská akademie cenu Cuvierovu. Vědeckých publikací zoopaleontologických uveřejnil Frič hodně přes 100 a jejich seznam překvapuje svou všestranností. Zemřel r. 1913 v Praze.

Druhý významný badatel byl Karel Jaroslav Maška, ředitel reálky v Telči, badatel o zvířeně a pralidech moravského diluvia. Narodil se r. 1851 v Blansku na Moravě. V letech, kdy působil jako profesor a později i jako ředitel na reálce v Novém Jičíně, konal výzkumy ve štramberských jeskyních Šipce a Čertově díře na vrchu Kotouči, a od té doby se také datují jeho významné nálezy a studie o diluviální zvířeně, diluviálním člověku a jeho kultuře. V obou jeskyních zjistil bohatou diluviální zvířenu a stopy po pračlověku. Nejvzácnější nález učinil Maška v jeskyni Šipce r. 1880, kdy ve spodní kulturní vrstvě nalezl úlomek lidské čelisti, náležející asi 10letému děcku. Tato „Šipecká čelist" (jak se v odb. literatuře nazývá), byla po několik let předmětem vědeckých sporů, do nichž zasáhli učenci nejzvučnějších jmen (R. Virchow, H. Schaffhausen, O. Walkhof, J. Wankel a j.). O výzkumech a nálezech uveřejnil Maška řadu menších pojednání, z nichž vyplývá, že štramberské jeskyně představují nám jedny z nejstarších lidských bydlišť v Evropě a v zanechaných památkách ukazují část vývoje člověka od nejstarších dob až do doby historické. V letech 1882—95 (a též později) zahájil Maška vědecká bádání v důležité stanici diluviálních pralovců u Předmostí nedaleko Přerova. Vedle ohromného množství mamutích kostí a zubů zjistil zde i mnoho zbytků jiných zvířat; z pozoruhodnějších nálezů jsou stoličky mamutích embryí a lebka pižmoně. Nejproslulejším Maškovým nálezem byl však společný hrob asi 20 diluviálních pralidí a to 5 koster dospělých mužů (nejstarší podle Matiegkových výzkumů byl mezi 40—50 roky), 3 kostry dospělých žen, 2 dívčí kostry (ve věku 10—12 a 15—16 let), 7 dětských koster (vesměs pod 10 roků) a konečně 3 drobné kostřičky kojenců (2, 4 a 6 měsíčních). I o Předmostí vydal Maška několik důležitých spisů. K umělecké tvorbě předmostského pračlověka se vztahuje Maškova práce Soška mamutí z Předmostí (La statuette de mammouth de Předmost — spol. s H. Obermaierem a H. Breuillem). Sošku našel však jiný zasloužilý moravský badatel Martin Kříž. Z ostatních Maškových výzkumů nutno vzpomenout jeho objevů u Ondratic (psal o nich společně s H. Obermaierem), v Šošůvce a v mladečské jeskyni u Litovle. Z jeho souborných spisů je důležitá mimo jiné monografie Der diluviale Mensch in Mähren, v níž přehledně referuje o paleontologickém, paleoethnologickém a prehistorickém výzkumu Moravy až do r. 1886. Maška se hojně zúčastňoval vědeckých sjezdů doma i v cizině a na všech proslovil významné přednášky. Byl v osobním i písemném styku skoro se všemi zahraničními badateli, kteří si vynikajícího, ale skromného badatele velmi vážili. Bohatý literární odkaz je základní důležitosti pro studium

tvorstva moravského diluvia a velikým i cenným příspěvkem pro poznání diluviálního člověka a jeho kultury vůbec. Maška zemřel v únoru 1916.
Vedle těchto nejvýznamnějších badatelů, pracujících hlavně v zemích naší vlasti nebo v zemích býv. Rakousko-Uherska, může se česká paleontologická věda pochlubiti i badateli, kteří věnovali celý nebo skoro celý svůj život geologicko-paleontologickému výzkumu krajů, velmi vzdálených od jejich otčiny. Z řady těchto mužů vzpomínáme pouze dvou, dobře známých hlavně v anglickém vědeckém světě. Je to především Ferdinand Stoliczka, jeden z nejvýznačnějších českých cestovatelů a vědců, známý více v cizině, zvláště v Anglii, než u nás. Narodil se r. 1838 v myslivně Zámečku u Kroměříže na Moravě, kde jeho otec byl arcibiskupským nadlesním. Pocházel z dobrého hanáckého rodu Stoličků; změna „č“ v „cz“ byla způsobena duchem tehdejší doby a výchovou na tamních školách. Po středoškolských studiích v Kroměříži odešel na vídeňskou universitu, kde se oddal hlavně studiu geologie a paleontologie. První vědecké práce Stoliczkovy týkají se křídových plžů a miocénních mechovek z alpských oblastí; uveřejnil je v době, kdy byl členem býv. říšského geologického ústavu ve Vídni. Hlavní a nejvýznačnější činnost vyvinul však až v Indii, když se stal členem (paleontologem) Geological Survey of India v Kalkutě. Z řady výprav uveřejnil mnoho nových přírodovědeckých poznatků. Z paleontologických spisů založily mu vědeckou slávu hlavně monografie o křídové zvířeně již. Indie (Cretaceous fauna of Southern India, Pal. Indica, I. The Ammonitidae, 1861—65, II. The Gastropoda, 1867—68, III. The Pelecypoda, 1870—71, IV. The Brachiopoda, Ciliopoda, Echinodermata, Corals etc., 1872—73). V červnu 1874 zemřel v Murghi pod Karakorumským průsmykem, mlád, uprostřed pilného bádání na výzkumné cestě. Indoanglická věda na znamení smutku a obdivu postavila nad jeho hrobem žulový obelisk a nápisy na něm hlásají úctu a vděčnost k vykonané práci tohoto nadšeného a pilného Moravana, spícího svůj věčný sen daleko od vlasti ve stínu himalajských hor. Hlavní vědecký význam Stoliczkův spočívá v detailním průzkumu geologickém, paleontologickém i geografickém, které následovníky byly a jsou jen doplňovány. Stoliczkovy spisy jsou až dodnes základem geologicko-paleontologických vědomostí o krajích vnitroasijských, které studoval.
Druhý byl Otakar Feistmantel, který ač povoláním lékař, přece jen kráčel v šlépějích svého otce Karla Feistmantela (1819—86), který proslul hlavně prvním soustavnějším výzkumem květen středočeských pánví. Jeho syn Otakar narodil se r. 1848 v Staré Huti u Berouna v Čechách. Pracoval skoro ve všech kamenouhelných pánvích Čech a souborné dílo o nich uveřejnil r. 1874 (Versteinerungen der bohmischen Kohlenablagerungen). Světové jméno a význam přinesly mu však teprve spisy o permokarbonských květenách asijských, australských a afrických. Zpracování květeny, z Australie mu zaslané, vyneslo mu na světové výstavě v Melbournu čestný diplom a bronzovou medaili a pak i vybídnutí, aby nastoupil místo paleontologa při Geological Survey of India v Kalkutě (po zemřelém Stoliczkovi). Feistmantel místo přijal a pobyl v Indii od r. 1875 až do r. 1883, kdy byl povolán za profesora mineralogie a geologie na českou techniku do Prahy. V Indii studoval Feistmantel permokarbonskou květenu v horách Ražmahalských, v uhelných pánvích bengálských, navštívil ostrov Elephantu a mnohé indické krajiny. Z těchto svých cest uveřejnil mnoho pojednání o indické floře gondwandské a to v Memoirs of the Geological Survey of India; v těchto spisech probral i stratigrafické poměry indického permokarbonu. Všechny tyto Feistmantelovy spisy o stratigrafii indického permokarbonu a jeho květeně patří k dílům základní důležitosti. Neméně důležité jsou spisy o permokarbonské květeně australské a tasmanské (Uhlonosné útvary v Tasmanii a Geological and palaeontological relations of the Coal and Plant bearing beds of Palaeozoic and Mesozoic age in Eastern Australia and Tasmania) a o květeně z útvaru Karoo v Africe. Feistmantel zabýval se též výzkumem české křídové květeny; zde však nevykonal tolik, co ve výzkumu květen permokarbonských. Zemřel v březnu r. 1891 v Praze.
K těmto vzpomenutým, o paleontologickou vědu tolik zasloužilým badatelům dlužno přiřadit i jednoho z největších paleontologů vůbec, upřímného přítele českého národa a ušlechtilého mecenáše pražského Národního musea. Byl to geniální Joachim Barrande, který zasvětil celý svůj život výzkumu fosilního tvorstva ze středočeského paleozoika, o němž napsal veliké dílo základní důležitosti, jež nejen jeho jméno, ale i středočeské paleozoikum proslavilo po celém světě. Joachim Barrande, narozený roku 1799 v Saugues (dept. Haute-Loire), vystudoval v Paříži Ecole des ponts et chaussées, byl vychovatelem synů vévody z Bordeaux (pozdějšího hraběte Chamborda) a když se tento potom usadil v Rakousku, stal se správcem jeho jmění. Brzy po příchodu do Prahy začal se

zajímat o zkameněliny z okolních lomů, o kterých zde bylo tehdy pramálo známo a o nichž seznal, že podobné popsali z Anglie z útvaru silurského Murchison a Sedguik. I oddal se studiu geologie a paleontologie a stále se množící zdejší nálezy nových krásných zkamenělin vnukly mu myšlenku, vydati o nich veliké vědecké dílo. Té snaze věnoval se po celý další život až do své smrti r. 1883. Jeho hlavní dílo Système silurien du centre de la Bohême, jehož první svazek vyšel r. 1852, je obsahem i rozsahem největší paleontologické dílo, pocházející od jednoho autora. Za života Barrandova vyšlo 24 svazků, které čítají 4320 stránek textu 4° a 1125 tabulí; popsáno je tu přes 3500 druhů fosilní fauny a dílo samo je nepostradatelným pramenem pro studium útvaru kambrického, silurského a devonského vůbec. Svou ohromnou sbírku odkázal Národnímu museu v Praze, kdež je dosud předmětem studia domácích i cizích odborníků, z nichž někteří v jeho díle pokračovali, někteří je pak doplňují. V tomto díle i v četných menších publikacích snesl Barrande též mnoho dat a pozorování z oboru geologie staršího paleozoika Čech, takže jeho t. zv. „silurská pánev“ (přibližně mezi Prahou a Rokycany) čili t. zv. Barrandien se stal geologům a paleontologům celého světa klasickým územím pro studium kambria, siluru a devonu.

Literatura: W. Weitenweber: Kašpar hr. Šternberg (Živa, Praha 1853). — Fr. Palacký: Leben des Grafen Kaspar Sternberg. Praha 1868. — W. Weitenweber: Denkschrift über A. J. Corda's Leben u. liter. Werken. Abh. d. kg. böhm. Ges. d. Wiss. Praha 1852. — W. Weitenweber: August Josef Corda. Živa. Praha 1854. — Štúrův životopis a seznam spisů je ve Vackově vzpomínce v Jb. d. k. k. geol. R-A., Wien 1893. — J. Jahn: Diviš (Dionys) Štúr. Čas. pro průmysl. chemii, Praha 1894. — C. Purkyně: Význam D. Štúra pro poznání stratigraf. poměrů čs. kamenouhelných pánví. Čas. uč. spol. Šafaříkovy I. Bratislava 1927. — Totéž francouzsky: Le rôle de D. Štúr dans l'étude de la stratigraphie des bassins houillers de la Tchécoslovaquie, Heerlen 1929. — R. Kettner: Slovenský geolog D. Štúr, jeho život a dielo. Bratislava I. 1927. — F. Němejc: Věd. dílo D. Štúra. Vesmír XV. Praha 1936. — J. V. Želízko: Anton Frič. Abh. d. k. k. geol. R-A., Wien 1913. — Procházka: Ant. Frič. České hlavy, sv. 16. Praha. — V. Vávra: Antonín Frič. Almanach Čes. akad. XXXV, Praha 1914. — B. Bauše: Antonín Frič. Slavín r. III, č. 5. — Antonín Frič. Vzpomínky k jeho 70. naroz. Grégr, Praha 1902. — J. V. Želízko: Karel Jaroslav Maška. Abh. d. k. k. geol. R-A. Wien 1916. — Týž, Památce K. J. Mašky, Čas. Mor. z. musea. Brno 1921. — Týž, K. J. Maška, Jubilejní vzpomínka. Pravěk č. 4—6. 1911. — C. Purkyně: K. J. Maška. Čes. akad. Praha 1917. — Ball Memoir of the life and work of Ferd. Stoliczka. London 1886. — Woldřich-Koláček: Ferd. Stoliczka. Sbor. čs. spol. zeměpis. XXX. Praha 1924. — C. Purkyně: Ot. Feistmantel. Živa, Praha 1891. — D. Stur, Dr. Ot. Feistmantel. Abh. d. k. k. geol. R-A. Wien 1891. — F. v. Hauer: Joachim Barrande. Abh. ... Wien 1883. — J. Kafka: Joachim Barrande. Vesmír, Praha 1883. — J. Perner: Joachim Barrande. Věda přírodní, Praha 1933. — Životopis s úplnou bibliografií napsal W. Waagen v Barrandově díle Système Silurien du Centre de la Bohême. Vol. VII. 1887.

Jaroslav Perner

Vztahy Čechů a Slováků k Ukrajincům

V DOBĚ širokého rozpětí ukrajinského státu za Vladimíra Velikého stýkaly se stát český a ukrajinský přímo. Sporné pohraniční otázky byly vyrovnány brzy tak, že Vladimír žil, jak praví nejstarší staroukrajinský letopis, v přátelství s českým vladařem (v Ipatském letopisu nazývá se český soused Vladimírův Ondronikem, v Lavrentském Andrichem). Dvě ženy Vladimírovy byly Češky. Od jedné měl syna Svjatoslava, od druhé Vseslava. Tuto zprávu čteme v Ipatském letopisu pod r. 980. Později král Danylo konal pochody do českých zemí, dobývaje si středověkým způsobem slávy rytířské, poněvadž „nikdo z knížat nebojoval dosud v zemi české“. Zanedlouho došlo však k míru a přátelství mezi sousedy, takže již o Lvu Danylovići se píše v Ipatském letopisu z r. 1291: „Lev jel do Čech na sněm ke králi, neboť choval ke králi českému velkou lásku a měl s ním mír do konce života. Král obdaroval Lva všelijakými drahými dary a propustil jej s velkou ctí.“ Vážnějších konfliktů mezi ukrajinským a českým národem nebylo. Naopak pojí oba národy celé pásmo společných kulturních a hospodářských zájmů a těsných styků politických již od nejdávnějších dob.

Přes Rus-Ukrajinu vedla z české země starodávná cesta na východ, jíž vzpomínají arabští cestovatelé už v 10. století. Čeští obchodníci putovali do Kyjeva a jiných staroukrajinských středisk, poznávali ukrajinský národ a jeho kulturu a přinášeli i své kulturní vlivy, které sahají do prvních dob křesťanství v tomto území. Církev a zvláště slovanské bohoslužby byly silným činitelem vzájemného sblížení. Soustavný výklad o tom je podán na jiných místech tohoto sborníku, takže tu stačí připomenout jen jednu charakteristickou skutečnost. Od 11. století byly známy a rozšířeny na Ukrajině životopisy českých svatých Václava a Ludmily a s jejich jmény, převzatými do řecko-ukrajinského

kalendáře, se tu setkáváme po celou řadu dalších století. Naopak zase v starém klášteře sázavském byla uctívána památka ukrajinských světců Borise a Hliba.
Po potlačení slovanské bohoslužby v českých zemích nabyl důležitosti fakt, že slovanská bohoslužba řeckého ritu i církevní slovanské knihy byly všeobecně užívány v sousedních, nejlépe Čechům známých ukrajinských zemích a že odtud pocházely nejčastěji slovanské knihy i jejich pisatelé, kteří se v Čechách objevovali. Proto byly církevněslovanské knihy, jejich jazyk i abeceda, v nichž byly psány, v podvědomí tehdejších Čechů spojovány s Rusíny. Tak na př. na pergamenovém listě velkého latinského rukopisu, zvaného Gigas librorum nebo Codex diabolicus, který byl původně chován v benediktinském klášteře v Břevnově a v 17. století byl Švédy odnesen z královského hradu pražského na sever, je pod cyrilskou částí slovanského azbukovníku podpis opata Diviše cyrilicí a poznámka Alphabetum Ruthenorum. Za Rusína označuje na počátku 14. století kronika Dalimilova dokonce sv. Methoděje („Ten arcibiskup Rusín bieše, mšu svú slovansky slúžieše").
Po kultuře církevněslovanské bylo časově druhým sbližovacím momentem mezi zeměmi českými a ukrajinskými hnutí husitské. Slovanská liturgie a Písmo svaté, přijímání pod obojí, bližší styky mezi duchovenstvem a věřícími, ženatí kněží jakož i některé demokratické řády církevní organisace sbližovaly husitství s církví pravoslavnou a později s řeckokatolickou církví ukrajinských zemí. Tyto vzájemné styky zajímavě osvětluje místo z dopisu latinského biskupa Z. Oleśnického papežskému legátu na basilejský koncil o knížeti Svidrigajlovi, který se stýkal s Tábory: Non tantum timendum erit ab una parte de hereticis Bohemiae, sed magis ab hereticis et scismaticis Ruthenis fidem Graecorum sectantibus, qui inter se videntur de multis articulis, videlicet communione utriusque speciei, paupertate cleri et aliis multis superstitionibus concordare cum Bohemis, et sunt unius idiomatis. Protektorkou husitů byla mezi jinými královna Soňka z rodu ukrajinských pravoslavných knížat Holšanských, čtvrtá manželka krále Jagajla a matka královice Vladislava. Vynikající význam pro sblížení mezi českými a ukrajinskými zeměmi měla pražská Karlova universita, na které bylo nemálo posluchačů, nazývaných Rutheni, a při níž byla na začátku 15. století zřízena kolej pro akademickou mládež z litevsko-ukrajinských zemí. Ukrajinští odchovanci Karlovy university rozšiřovali v rodném kraji slávu české kultury a popularisovali jméno Jana Husi a jeho učení. Husitství mělo velký vliv na organisaci ukrajinského měšťanstva a především církevních bratrstev v západoukrajinských oblastech. Prof. Hruševškyj s poukazem na české pravzory správně nazíývá Lvov koncem 15. století a později v 16. století ukrajinskou Prahou a kozáctvo paralelou k Božím bojovníkům.
Významný úkol připadl českým vzorům také v dějinách ukrajinského překládání bible. O překladu Skorynově, tištěném počátkem 16. století v Praze, podali tu výklad již autoři jiní. Bible Skorynova a česká bible z r. 1506 měly velký vliv na ukrajinské překlady Sv. písma v 16. století, zvláště na Peresopnické evangelium z r. 1556—61. Uvedená česká bible zanechala bezprostřední stopy svého vlivu v bibli Vasyla Zuhačevyče z Jaroslavě z r. 1568 a v evangeliu Tjapinského z r. 1570, jakož i v několika rukopisných evangeliích ze 16. a 17. století.
Jak ukazuje novější bádání prof. A. Jakovleva a částečně i akademika prof. Vasylenka, sahá expanse české kultury i do oblasti ukrajinského práva. To mělo v minulosti svou hlavní oporu v Ruské Pravdě knížete Jaroslava z 11. století, která jest nejstarší juridickou památkou slovanskou a má své analogie v některých normách a ustanoveních práva staročeského. Později však se projevily v památkách práva litevsko-ukrajinského státu velice zřejmé a názorné vlivy práva českého, zvláště Zřízení zemského z r. 1500. Tyto vlivy vidíme v obsahu i jazyku t. zv. Litevského statutu v redakcích z r. 1529, 1566 a 1588, v Litevském procesu a v Litevské metrice. I o tom bylo již pojednáno na jiných místech sborníku.
České vlivy a česko-ukrajinská vzájemnost projevily se i ve sféře folkloru. Z nejstarších projevů těchto styků vzpomeneme ukrajinské národní písně o vojevodovi Štěpánovi, která se začíná slovy: Dunaju, Dunaju, čemu smuten tečeš? Tato píseň se uchovala v mluvnici Jana Blahoslava z r. 1571. Zapsal ji Blahoslavův přítel Nikodém v západní části jižního Podkarpatska, ve vesnici Benátkách u Bardějova.
Do ukrajinských zpěvníků silně pronikají české náboženské písně, zvláště písně z bratrských kancionálů, jako byly Písně chval božských z počátku 16. století i pozdějších. Jejich vlivy, a to i v podobě nepatrně změněných českých textů, nacházíme především v náboženských písních západní části jižního Podkarpatí. Svědčí o tom názorně sbírka, nazvaná F. Tichým Moskevský zpěvník podle

místa, kde se nyní rukopis tohoto zpěvníku chová. Není to sbírka písní moskevských, nýbrž podkarpatských, ze začátku 18. století. Jmenovaný vydavatel poukazuje k tomu, že ze 183 písní tohoto sborníku, mezi nimiž jsou i písně světské, je 22 písní českého nebo slovenského původu, jež se tam dostaly především ze slovenského sousedního území. Některé z těchto písní pronikly až na jih do Bačky, kde žijí ukrajinští kolonisté, jejichž předkové tam přišli v době Marie Terezie ze slovensko-ukrajinského pohraničí. Tam zvláště ve zpěvníku Jury Bindase pronikly i písně původu slovenského. Nemálo písní, obsažených v uvedených sbornících, nalézáme v několika nevydaných ještě rukopisných zpěvnících z Podkarpatí, z nichž dva jsem tam nalezl v horských chyších. Některé z těchto písní se dostaly i do nejpopulárnějšího ukrajinského sborníku náboženských písní, do Bohohlasnyka Počajevského z r. 1790 i do pozdějších jeho vydání. I v některých podkarpatských zápisech písní, uveřejněných Lučkajem, Holovackým, Hnatjukem a j., nacházíme ozvěny českých neb slovenských folklorních vlivů.

Je se tu třeba zmíniti i o prvních zápisech melodií ukrajinských národních písní, které uveřejnil Čech Jan Práč ve sbírce, vydané v Petrohradě roku 1790 a potom ještě častěji pod názvem Sobranije russkich narodnych pjesen.

Že se na Ukrajinu dostaly také české verse západoevropských legend, povídek, románů a apokryfů a že se tam v 17. a 18. století čtly v domácím zpracování, bylo pověděno již na jiném místě a v jiné souvislosti. Zmínky si také zaslouží, že z počátku století 18. máme pozoruhodné vzpomínky na cestu po Ukrajině r. 1708—09 a o bitvě pod Poltavou od Slováka Daniela Krmana, který byl vyslancem u švédského krále Karla XII.

Na cesty zcela nové se dostávají vzájemné styky Čechů, Slováků a Ukrajinců národním obrozením českým na konci století 18. a v první polovici století 19., neboť buditelé čeští a slovenští se dostali brzo do styku s kulturními pracovníky ukrajinskými. Měli potom přední úlohu v obrození ukrajinské literatury a ukrajinského národa v západoukrajinských zemích, které náležely k rakousko-uherskému státu, a projevili důležité známky svého vlivu i v literatuře přidněpranské Ukrajiny v rámci státu ruského.

Význačné místo připadlo na tomto poli J. Dobrovskému. Udržoval buď bezprostředně neb nepřímo, zvláště prostřednictvím V. F. Durycha, styky s významnými haličsko-ukrajinskými činiteli a měl vliv na gramatické práce celé řady haličských učenců. S pomocí V. F. Durycha obdržel od Jeronýma Striljeckého ve Vídni kremenecké přepracování gramatiky M. Smotryckého a důležité zprávy o knihách, uložených v mukačevské knihovně biskupa Bačinského. Prostřednictvím Kopitarovým vešel Dobrovský do písemného styku s přemyšlským učencem, autorem gramatiky Ivanem Lavrivským. O starých ukrajinských tiscích i jiných filologických a literárních záležitostech se informoval u učeného basiliánského ihumena O. Varlaama Kompanevyče. Dobrovský znal krakovské vydání bible Švapolta Fiola z r. 1491, zajímal se živě o Ostrožskou bibli z r. 1581, pražskou bibli F. Skoryny (1517—19) a jeho Apoštolář z r. 1525, a zvláště o gramatiku M. Smotryckého. Znal také a citoval celou řadu staroukrajinských památek, počínaje Sborníky Svjatoslava z r. 1073 a 1076. O ukrajinském národě, zvláště o kozácích, informoval Dobrovský své krajany v Slavíně r. 1806 překladem odstavce ze znamenitých v té době Englových Dějin Ukrajiny a ukrajinských kozáků z r. 1796 v článku Kozáci — Ukrajinci. Zájem o jižní Podkarpatsko projevil statí o marmarošských Ukrajincích, které nazývá Rusnjáky, a zanechal po sobě sbírku ukrajinských národních písní, vydanou teprve r. 1923 prof. V. A. Francevem. Věnoval plnou pozornost průkopnickému dílu J. Kotljarevského Eneida a považoval tuto báseň za důležitý příspěvek k poznání maloruského (ukrajinského) jazyka.

Protože se Dobrovskému nepodařilo, jak zamýšlel, poznati jazyk lidový na místě v ukrajinských zemích, neurčil vhodného samostatného místa ukrajinskému jazyku ve své systematice slovanských jazyků. Studoval však s největší pozorností staroukrajinské jazykové a literární památky, vytýkal v nich rozhodující význam církevně-slovanského jazyka, zajímal se o tvořivost ukrajinského lidu, projevující se i novějšími literárními pracemi, a dosáhl takové autority, že zvláště svými Institutiones (1822) měl velký vliv na autory haličských gramatik a gramatických studií, na Iv. Lavrivského, Jak. Holovackého, Mych. Lučkaje („in slavica ductorem meum fuisse Dobrovskyum, quem sequi gloriae mihi duco"), O. Lozynského, Os. Levyćkého, A. Dobrjanského a j. Podával jim příklad vědeckého badání a někdy a contrario je povzbuzoval k samostatné práci a k odchylným novým výsledkům, jak to vidíme na př. u Ivana Mohylnyćkého, autora význačných gramatických prací

(na př. Gramatiky z r. 1823), který když hájí samostatnost ukrajinského jazyka proti velkoruskému, se omlouvá, že někde se odvážil míti jiný názor než Dobrovský. Vliv Dobrovského vidíme i u otce obnovené haličské literatury M. Šaškevyče, který při obhajobě kyrilské azbuky proti latinské abecedě se odvolává na autoritu Dobrovského.

Čeští a slovenští přední spisovatelé-buditelé, jako P. J. Šafařík, Jan Kollár, Karel Havlíček Borovský, F. L. Čelakovský, Fr. Palacký a jiní měli nejen velký vliv na literární a národní probuzení ukrajinského národa v Haliči, obzvláště na literární činnost M. Šaškevyče, J. Holovackého a J. Vahylevyče, nýbrž i na slavofilskou ideologii a literární směry význačných spisovatelů Ukrajiny nad Dněprem. Mnoho dokumentů k dějinám těchto styků ještě není uveřejněno, cenné příspěvky k objasnění tohoto tématu byly však publikovány zvláště v materiálech a bádáních Iv. Bryka, K. Studynského, M. Teršakovce a v celé řadě vědeckých spisů českých badatelů, které budou dle možnosti uvedeny dále. Významná úloha připadla tu zvláště Pavlu Jos. Šafaříkovi. Byl v bezprostředních stycích s celou řadou ukrajinských spisovatelů v Haliči, dopisoval si již na začátku třetího desítiletí 19. století s Iv. Mohylnyckým, Iv. Vahylevyčem a Jak. Holovackým a dostával od nich cenný materiál a články z oblasti ukrajinské ethnografie, folkloru, paleografie a j. Materiálu takto získaného užil ve svém Slovanském Národopise a články uveřejňoval v Časopise Českého Musea, který nejen v této době byl hlavním orgánem česko-ukrajinských styků, nýbrž i podnes jim věnuje vedle Slovanského Přehledu velikou pozornost. Přehled jmen a spisů, věnovaných v Musejníku ukrajinské thematice, který nám podává P. Bohackyj, stačí sám o sobě to potvrdit. Šafaříkova díla byla známa M. Lučkajovi, J. Lozynskému a jiným badatelům ukrajinské národnosti a sloužila jim jako důležitý pramen znalosti slovanského světa. O Šafaříkově významu pro východní Ukrajinu budeme mluviti dále.

Nemenší důležitost měla v dějinách obrození haličské Ukrajiny díla Jana Kollára. Kollár se znal osobně s některými ukrajinskými spisovateli, na př. s J. Holovackým, který byl nadšen jeho ideami a šířil v Haliči Kollárova díla, zvláště jeho Slávy dceru. Toto básnické dílo mělo vliv na Mark. Šaškevyče, zvláště na vytvoření jeho slovanské ideologie. Tento vliv projevil se zřejmě v Šaškevyčově básni Upomínka (Zhadka), která jest ozvěnou Předzpěvu k Slávy dceři. Na titulním listě Rusalky Dnistrové z r. 1837, této vlaštovky obrození haličské Ukrajiny, čteme motto z Kollárovy Slávy dcery, a v předmluvě k národním písním uvádí Šaškevyč motto z Kollárova Ohlášení zpievanek. Tyto citáty o potřebě pilné práce a o významu národních písní byly programovými ideologickými hesly národního obrození i pro haličskou Ukrajinu. Ve sbírce Rusalka Dnistrovaja uveřejňuje M. Šaškevyč také své překlady z Królodvorského rukopisu, Kytice, Jelen a Žežulice. Vidíme tedy, že vliv českých buditelů a českého romantismu na genesi Rusalky Dnistrové má veliký význam.

Bezprostřední vliv na Šaškevyče měl Jan Pravoslav Koubek, který žil mezi r. 1830—36 v haličské Ukrajině, kde jednak seznamoval Šaškevyče a jeho přátele Vahylevyče a Holovackého s českými literárními pracemi, jednak informoval českou veřejnost o ukrajinském národu. Vyjadřoval se o něm s velkou láskou a zdůrazňoval samostatnost ukrajinské řeči a její blízké příbuzenství s řečí českou. Znal ukrajinský jazyk, sbíral ukrajinské lidové písně a více než 200 jich ze sbírek svých, Holovackého a Vahylevyče přeložil do češtiny. Stejnou úlohu měl i Karel V. Zap, který věnoval celou řadu článků v Časopise Českého Musea ukrajinskému národu v Haliči, jeho písemnictví a lidové tvořivosti. Ozvěnu jeho upřímné sympatie k ukrajinskému národu vidíme především v jeho knížce Cesty a procházky po Haličské zemi (Praha, 1844). Zap přeložil také do češtiny několik povídek P. A. Kuliše a vydal je r. 1845. Byl prvním informátorem Karla Havlíčka Borovského za jeho pobytu ve Lvově v r. 1842 a zprostředkovatelem mezi ním a haličskoukrajinskou veřejností. O navázání přátelských česko-ukrajinských styků přičinili se kromě Zapa i čeští spisovatelé Dundr a Rittersberger, kteří žili nějakou dobu v Haliči. Důležitý výklad o významu těchto českých spisovatelů pro ukrajinsko-českou vzájemnost podal prof. Jiří Horák.

Významné místo v dějinách ukrajinsko-českých styků náleží zvláště Karlu Havlíčku Borovskému. Ve své stati Slovan a Čech z r. 1846 vyslovil v Pražských Novinách tato památná slova: „Malorus — Ukrajina jest ustavičná kletba, kterou sami nad sebou vyřkli Poláci a Rusové“, a další odůvodnění těchto slov končí takto: „Tak se na Polsku a na Rusku mstí potlačená svoboda Ukrajiny.“ Celá tato znamenitá stať a mnoho jiných jest prodchnuta vřelou sympatií k ukrajinskému národu a k jeho svobodymilovným snahám. Havlíček správně poznamenává, že ukrajinský jazyk jest od ruského jazyka tak vzdálen, jako český od polského. Stejným duchem jest prodchnut článek z r. 1848 v Národních Novinách, v němž Havlíček srovnává postavení ukrajinského národa s nedávným ještě

postavením národa českého, projevuje víru v krásnější budoucnost tohoto národa a radí Čechům jménem vlastních svobodomyslných snah, aby podali pomocnou ruku Ukrajincům, kteří jsou, jak praví, v každém ohledu, i v jazyku i v obyčejích i v historii samostatný slovanský kmen. Za svého pobytu v Haliči a v Rusku seznámil se Havlíček osobně s několika ukrajinskými spisovateli, především s Holovackým a O. M. Bodjanským, a v značné míře pod jejich vlivem věnoval velikou pozornost národní tvořivosti ukrajinského lidu. Z ukrajinských dějin si vybral také téma a základ pro svou znamenitou satirickou a parodistickou báseň Křest sv. Vladimíra. Tuto báseň a celou řadu jiných děl Havlíčkových přeložil do ukrajinštiny Ivan Franko a věnoval ji Masarykovi, který nejlépe dovedl oceniti Havlíčkovu tvůrčí schopnost a jeho ideje. Havlíčkova nezvratná, neúnavná a rozhodná obrana samostatnosti ukrajinského národa a jeho osvobozovacího úsilí je jeden z nejsvětlejších zjevů v dějinách česko-ukrajinské vzájemnosti.

Slovem i dílem dokázali své přátelství k ukrajinskému národu velicí vůdcové Čechů F. Palacký a F. L. Rieger. František Palacký zdůraznil již r. 1830 v Časopisu Českého Musea samostatnost ukrajinského národa a jeho jazyka na území, sahajícím od uherského Podkarpatska až ke Kubáni. Celou silou své výmluvnosti hájili Palacký a Rieger ukrajinské záležitosti proti úskokům a útokům protivníků na slovanském sjezdu v Praze r. 1848 a na říšském sněmu v Kroměříži r. 1848—49. Obě tato shromáždění, a zvláště slovanský sjezd v Praze, jehož duší byl Šafařík, byly velikou manifestací ukrajinsko-českého sbratření, což nalezlo vřelý ohlas v českém tisku, zvláště v Havlíčkových Národních Novinách. Nezapomenuto tehdy v Praze ani porobených ukrajinských bratří na Podkarpatské Rusi, kteří hynuli v maďarském jhu. Správně poznamenává Fl. Zapletal, že slovanský sjezd v Praze, který shromáždil duševní elitu českou, slovenskou a jiných slovanských národů, uznal Ukrajince (Rusíny) za samostatný národ, ujal se jejich potlačované řeči, vytyčil požadavky o jejím užívání ve školách, v úřadech, ve veřejnosti a v literatuře, a tak zdůraznil i politický význam ukrajinského národa.

Zlatá Praha a slovanský sjezd v Praze zanechaly hluboký dojem v delegátech haličské Ukrajiny a posílily jejich národní sebevědomí. Český způsob organisace a český boj za práva národní se staly pro haličské Ukrajince na dlouhá desetiletí vzorem. Srdečné přijetí ukrajinských delegátů v Praze na slovanském sjezdu a příznivé a odhodlané postavení, které zaujali k ukrajinské otázce čeští vůdcové, nalezly vřelý ohlas na haličské Ukrajině a sjezd haličsko-ukrajinských učenců v r. 1848 se usnesl se zápalem na poctě Šafaříkovi, Palackému a Havlíčkovi.

Přirozeně, že nejživěji a nejsilněji se projevily české a slovenské vlivy i ukrajinsko-česko-slovenská vzájemnost mezi Ukrajinci haličskými, kteří patřili spolu s Čechy a Slováky do téhož rakousko-uherského státu. Avšak živý ohlas nalezlo literární hnutí Čechů a Slováků i ve východních ukrajinských zemích a především na universitách v Charkově a v Kyjevě, které se svého času staly středisky slavofilských idei. Vřelými propagátory těchto slovanských styků byli především ukrajinští spisovatelé Ambrož Metlynśkyj, M. Kostomarov a Osyp Bodjanskyj. Z českých spisovatelů těšili se zvláštní pozornosti Čelakovský, Kollár a Šafařík. Několik básní Fr. Lad. Čelakovského, který již ve své sbírce slovanských národních písní z r. 1822 uveřejnil také několik písní ukrajinských, přeložil do ukrajinštiny Ambrož Metlynśkyj a vydal je r. 1839 ve své charkovské sbírce nazvané Dumky, pisni ta šče deščo (Dumky, písně a všelicos) pod názvem Ozvěna z Čechie. Čelakovský byl také Metlynskému vzorem pro několik jeho básní, báseň Požár Moskvy byla napsána pod vlivem Veliké panychidy Čelakovského. V uvedené sbírce uveřejňuje Metlynśkyj také své překlady z Králodvorského rukopisu a jeden sonet z Kollárovy Slávy dcery a v oddíle Ozvěna ze Slovenska podává překlady 9 slovenských písní, při čemž podotýká, že vydány byly Kollárem v Praze a Sreznevským v Charkově. Čelakovský se Metlynśkému odvděčil tím, že přeložil několik jeho básní do češtiny a uveřejnil je r. 1842 v Časopise českého musea pod názvem Z anthologie maloruské.

Důležitou úlohu v dějinách slovanské vzájemnosti na Přidněpranské Ukrajině měl P. J. Šafařík. Jeho díla překládal do velkoruštiny Ukrajinec Osyp Bodjanskyj. R. 1837 vyšly v Praze Šafaříkovy Slovanské starožitnosti a již r. 1837 a 1838 vychází překlad Bodjanského s předmluvou, ve které překladatel s nadšením zdůrazňuje cenu této knihy pro slovanský svět. R. 1842 vydává Šafařík v Praze svůj Slovanský národopis a již r. 1843 vychází v Moskvě překlad tohoto spisu do velkoruštiny zase z pera Bodjanského s vřelou předmluvou. Bodjanskyj byl již od r. 1836 v korespondenci se Šafaříkem, a r. 1837 se s ním seznámil osobně v Praze. Styky mezi ním a Šafaříkem byly od počátku dobré a srdečné. Šafařík všude připravoval Bodjanskému cestu v jeho vědeckých studiích a Bodjanskyj uměl

oceniti Šafaříka i jako učence, i jako člověka. Ve své korespondenci se zápalem praví o Šafaříkovi, že je pro něho celou akademií. Také pro Šafaříka bylo toto přátelství cenné. Bodjanskému vděčí za nemálo důležitých informací z oblasti ukrajinského jazyka, ethnografie, folkloru a dějin východního Slovanstva. Navrátiv se z cesty po slovanských zemích do Moskvy, zůstával Bodjanskyj pod bezprostředním vlivem Prahy. „Zdejší profesor slovanských jazyků J. M. Bodjanskyj vybral si k přednášení v tomto, nyní minulém školním roce mluvnici českou, Slovanské starožitnosti a Národopis Šafaříkův, tedy samé české věci," tak psal r. 1843 Karel Havlíček Borovský ve zvých Obrazech z Rus a v dopisu Zapovi. Zajisté především Bodjanskyj mohl obrátiti pozornost Ševčenka, Kostomarova, Kuliše a jiných ukrajinských spisovatelů na Šafaříka, na jeho díla, na českou literaturu a české dějiny.

Slovanské vlastenecké hnutí českého národa, slovanský sjezd v Praze r. 1848, slávofilská literatura a především Kollárova Slávy dcera a spisy Šafaříkovy a Čelakovského měly nesporně velký vliv na Bratrstvo sv. Cyrila i Methoděje, které se zorganisovalo v r. 1845—46 v Kyjevě a v němž měli přední úlohu Kostomarov, Ševčenko a Kuliš. Účelem Bratrstva bylo zřízení veliké demokratické federace slovanských národů. Hlavní body programu a stanov, načrtané Kostomarovem, byly tyto: duchovní a státní sjednocení Slovanů jest pravým určením, k němuž Slované mají směřovat; při federativním sjednocení každé slovanské plémě má míti svou samostatnost; takovými plemeny jsou Jihorusové (Ukrajinci), Severorusové s Bělorusy, Poláci, Češi se Slováky, Lužičané, Srbové s Korutanci a Bulhaři; každé plémě má míti národní vládu a svůj sněm, a zachovávati svrchovanou rovnost občanů; vláda, zákonodárství, právo vlastnické a osvěta u všech Slovanů mají být založeny na svatém náboženství Kristově; při plné rovnosti mají býti vzdělání a čistá mravnost podmínkou vládnutí; má býti zřízen obecný slovanský sněm z představitelů všech slovanských národů. Bratrstvo se snažilo odstranit všeliké plemenné a náboženské nepřátelství, zrušit nevolnictví a rozšířit všeobecnou vzdělanost. V stanovách Bratrstva vidíme vrcholy slovanské ideologie, ke kterým se povznesla slovanská myšlenka ve svém historickém vývoji.

V takovém zájmu o český národ, jeho kulturu, dějiny a jeho osvobozovací snahy jsou kořeny i genese Ševčenkovy básně J. Hus. Tato báseň a její předzpěv — toť jedno z nejvýznamnějších básnických děl ve světové literatuře o velikém českém mučedníku, toť nejsvětlejší projev ukrajinsko-českých kulturních styků, nejsilnější básnická emanace slovanské ideologie, která oživovala členy kyjevského Cyrilo-Metodějského bratrstva. Tato znamenitá báseň věnována jest v nadšeném předzpěvu P. J. Šafaříkovi (Poslanije slavnomu P. J. Šafarykovy, 1845). Z toho poslání vysvítá, že hlavní pramen Ševčenkova slovanoznalství byly spisy Šafaříka, jenž podle jeho slov nedal utonout slovanské pravdě v německé hlubině a svedl slovanské řeky do jednoho slovanského moře. Svou apostrofu končí Ševčenko vřelým přáním, aby si Slované byli dobrými bratry a aby se pro věčný mír a slávu stali věrnými syny slunce pravdy podle vzoru velkého kacíře kostnického. Tato Ševčenkova slova — toť skoro celý program ukrajinského slavofilství; ona svítila na další cestu tomuto hnutí.

Ve fotografické reprodukci autografu této Ševčenkovy básně čteme v dopise Ševčenkova přítele Vasyla Bilozerského, že Šafařík při čtení tohoto Poslání Ševčenkova z vděčnosti plakal. I český národ se ovšem Ševčenkovi odvděčil. V Praze vyšlo v tiskárně Grégrově dvousvazkové, v té době nejúplnější vydání Ševčenkova Kobzara, v němž jsou obsaženy i básně politické. Stalo se to roku 1876, kdy v Rusku vydán byl carským ukazem rozsudek smrti nad ukrajinskou řečí a literaturou. Vedle toho dosvědčuje řada překladů Ševčenkových děl do češtiny a českých literárních prací o něm, jak vysoce si český národ cení velkého pěvce ukrajinského.

V padesátých a šedesátých letech 19. století našla ukrajinská historická minulost živý ohlas v českém písemnictví zvláště v dílech Jos. Václava Friče. Tento nadšenec pro svobodu zdramatisoval Gogolova Tarase Bulbu (1857) a zvláštní pozornost věnoval poltavské bitvě r. 1709, kterou srovnává s katastrofami na Kosově poli a na Bílé hoře, a hrdinovi osvobozovacího boje Iv. Mazepovi. Fričovo drama Ivan Mazepa, vydané v Praze r. 1865 a hrané r. 1874, nalezlo právě pro svou osvobozenskou ideu pochopení u českého národa. Jan Neruda je nazývá dumou nad hrobem volné Ukrajiny a prof. Jiří Horák o něm praví: „V Čechách, klasické zemi bojů za samostatnost a sebeurčení, projevil se s jeviště souhlas s ideály ukrajinských autonomistů, protest proti carskému despotismu, soucit s tragickou obětí velikého podniku."

Mimo T. Ševčenka, Iv. Franka a zmíněných už jiných spisovatelů byly přeloženy z ukrajinštiny do češtiny vybrané spisy M. Kocjubynského, O. Kobyljanské, M. Jackova, O. Oleše, V. Vynnyčenka a jiných. Z českých spisovatelů, kteří překládali díla ukrajinských autorů do češtiny, nejvýznačnější

místo zaujímá Růžena Jesenská, jež vydala svazek překrásných překladů z Ševčenka a přeložila nemálo děl Iv. Franka, Leši Ukrajinky a j. Z ukrajinských překladatelů básní českého písemnictví nejvíce se zasloužil na tomto poli Ivan Franko, který podal překlady z Karla Havlíčka Borovského, J. Nerudy, J. Vrchlického, J. S. Machara a jiných a napsal také celou řadu úvah o českých spisovatelích. Mnozí čeští spisovatelé věnovali zase naopak I. Frankovi svou kritickou pozornost a překládali do češtiny jeho povídky a básně: B. Sokolová (Na dně), Fr. Hlaváček (Boa constrictor, Ke světlu), V. Charvát (Dokud zvířata hovořila a vřelý úvod k překladu povídek). Také čeští slavističtí odborníci J. Máchal, J. Polívka, J. Horák a jiní ocenili práce tohoto významného ukrajinského spisovatele.

Nelze tu vypočítávati všechny živé literární styky mezi Čechy a Ukrajinci v nové době. Uvedu pouze ještě několik momentů z folkloru a jiných oblastí. Život ukrajinského lidu, zvláště jeho národní tvořivost, upoutávaly pozornost českých badatelů, jak bylo již řečeno, počínaje Čelakovským a Šafaříkem. Zvláště Havlíček Borovský, jak to ukázal prof. J. Horák, miloval ukrajinský lid a jeho bohaté lidové podání, pečlivě připravoval látku k obšírné studii o ukrajinských lidových písních a zůstavil po sobě důkladné a bohaté výpisky k ní. Jos. J. Hanuš, jenž byl v přátelských stycích s Holovackým, a K. J. Erben, který žil nějakou dobu v Haliči ve Lvově, využili ve svých mytologických bádáních v letech čtyřicátých, padesátých a šedesátých značnou měrou také ukrajinského folkloristického materiálu, ústního podání, bájí, pověr, pohádek, koled a jiných. Frant. Černý uveřejňuje v Praze roku 1862 ukrajinské národní písně pod názvem Osm maloruských národních písní. Roku 1885 vydává v Kyjevě Čech A. Jedlička veliký sborník ukrajinských národních písní s melodiemi. (O českých hudebnících a skladatelích v odvětví církevní hudby v Haliči v prvé polovině 19. století píše v příslušné studii dr. Fr. Steško.) Známý badatel o slovanské hudbě L. Kuba vydává roku 1889 svůj sborník písní pod názvem Slovanstvo ve svých zpěvech, ve kterém věnuje důležité místo i ukrajinským lidovým písním, které zčásti nebyly ještě uveřejněny. Český etnograf Fr. Řehoř věnoval značnou část svého života vědeckému bádání o ukrajinském lidu v Haliči, především o Huculech, a sebral veliké množství ethnografického materiálu, který odevzdal Národnímu museu v Praze spolu s pěknou knihovničkou ukrajinských děl. Současně daroval svou nemalou knihovnu českých autorů spolku Prosvita ve Lvově, kde z ní čerpají Ukrajinci až dodnes své vědomosti o české kultuře.

R. 1919 navštívil Prahu ukrajinský pěvecký sbor Republikánská kapela z Kyjeva za vedení O. Košyče a jeho výkony se tu setkaly s hlubokým porozuměním. Svědčí o tom slova, která napsal při té příležitosti prof. Zdeněk Nejedlý v České Stráži (1919, č. 24): „Ukrajinský lid má svou zvláštní duši. Zpěv ukrajinský jest docela jiný než polský a než zpěv velkoruský. Jestliže Ukrajinci dovedli si zachovati svoji odlišnou lidovou kulturu v té neporušenosti, jak na Ukrajině vidíme, musíme vždy počítat i se zvláštní psychologií toho lidu, se zvláštní jeho mentalitou, jež se nemůže pak nejevit i ve věcech politických. A tu bylo nejrozhodnějším poznání, znalcům ukrajinské písně ne ovšem nové, že ukrajinský zpěv jest nám Čechům tak blízký, jako zpěv žádného jiného národa, ani slovanského. Kořeny toho pak jsou ovšem zase hlubší: jest velká příbuznost mezi lidovou mentalitou naší a ukrajinskou, jak v její ryzí demokratičnosti, tak v její touze zachrániti svéráz svého národního života proti vrstvě vládnoucí." Tato slova mají význam, sahající daleko i mimo hudební oblast, a podávají charakteristiku vztahů obou národů, českého a ukrajinského.

Velikou, stálou, dlouholetou zásluhu o pěstování slovanské myšlenky a česko-ukrajinských styků měl Slovanský přehled a jeho redaktor Adolf Černý, který se dovedl udržeti na výši objektivity a stejné přízně ke všem slovanským národům a jejich kultuře a který věnoval i ukrajinskému národu svou pečlivou pozornost a přízeň. Černý měl vždy volné místo pro ukrajinské spisovatele, ku př. pro článek Ivana Franka o ukrajinsko-české vzájemnosti, a věnoval Frankovi pod svým básnickým jménem Jan Rokyta krásnou jubilejní báseň Uvítání. Ve stopách A. Černého jde Slovanský přehled i v dnešní době pod vedením A. Frinty a J. Slavíka.

Důstojně se ve svých sympatiích k národu ukrajinskému a v chápání jeho snah řadí ke Karlu Havlíčku Borovskému a Františku Palackému velká postava T. G. Masaryka. Jeho poměr k ukrajinskému národu byl diktován jeho positivní filosofií, jeho sociologickými názory i jeho ideologií v záležitostech národních. Jako bojovník za svobodomyslné snahy svého národa chápal vždy i snahy národa ukrajinského, což projevoval jak slovem, tak i činem, mezi jiným za své činnosti v rakouském parlamentě. Roku 1908, několik dní před t. zv. neoslavistickým sjezdem v Praze, jehož se Ukrajinci nezúčastnili, protože jim nebyla zajištěna úplná rovnoprávnost, zorganisoval T. G. Masaryk s prof. Fr. Drtinou kongres slovanské pokrokové mladé generace, na němž ukrajinské delegaci bylo zajištěno náležité

postavení. Ukrajinskému problému poskytoval Masaryk rád místo ve svém orgánu Čas. V době secesse ze lvovské university roku 1902 přes 500 ukrajinských studentů, dotčených v národních citech, nalezlo pohostinské přijetí u českého národa. Velká část této mládeže docházela do přednášek prof. Masaryka, které se nezapomenutelně zapsaly v jejich duši. Není tu možno obšírně hovořit o poměru tohoto velikého Čecha k ukrajinskému problému. Této otázce věnována je obšírná monografie H. V. Bočkovského, uvedená v bibliografii.

I ve světových událostech, které se počaly r. 1914, česko-ukrajinské styky měly ráz vzájemného porozumění a přispěly k vzájemnému poznání. Tehdy se velká část emigrace haličské a přiděpranské dostala na území bývalého Československa, mezi jiným také výkvět ukrajinské akademické mládeže. Té bylo laskavostí zdejší vlády dovoleno a také hmotnými podporami umožněno, aby se dala zapsat na vysoké i jiné školy a mimo to bylo přízní presidenta T. G. Masaryka autoru tohoto pojednání dovoleno, aby zorganisoval Ukrajinskou volnou universitu v Praze a této důležité instituci byla udělena státní podpora. Ukrajinská volná universita vydala celou řadu vědeckých prací a vychovala novou ukrajinskou generaci, z níž se část vrátila do rodné země, část odešla jako přátelé českého národa na Podkarpatskou Rus, část zůstala a nalezla uprostřed českého a slovenského národa svou druhou vlast. Kromě Ukrajinské volné university rozvíjely delší dobu svou užitečnou činnost Ukrajinská zemědělská akademie v Poděbradech a Ukrajinský pedagogický ústav. Pěkně se rozvíjí i ukrajinské gymnasium, založené v Řevnicích a nyní v Modřanech zestátněné. Karlově universitě, na níž T. G. Masaryk původně působil, patří v dějinách česko-slovensko-ukrajinských styků vůbec význačné místo. Od 14. století, jak bylo řečeno již výše, nalézala tu ukrajinská akademická mládež útulek, vědeckou výchovu a spojení se západoevropskou kulturou. Doba moderní tu znamená ovšem veliký pokrok. Již před válkou věnovala velká část profesorů Karlovy university pilnou pozornost tématům bezprostředně spojeným s ukrajinskou filologií nebo příbuzným oblastem. Stačí uvést jména Fr. Pastrnek, J. Máchal, J. Polívka, L. Niederle, K. Kadlec, J. Bidlo. Události svrchu uvedené a příchod ukrajinské mládeže po světové válce do Prahy posílily význam Karlovy university pro Ukrajince tím spíše, že vláda dovolila ukrajinským studentům studovati současně na české a ukrajinské universitě. Roku 1926 byla zřízena na Karlově universitě stolice ukrajinského jazyka a literatury a obsazena ukrajinským profesorem Kolessou. Téhož roku byl pozván prof. D. Dorošenko k pravidelným přednáškám o ukrajinských dějinách a současně byl zřízen na filosofické fakultě i lektorát ukrajinštiny. Vedle toho se ovšem i čeští profesoři zabývají dále tématy ukrajinskými. Setkáváme se proto v českých vědeckých časopisech hojně s články, týkajícími se věcí ukrajinských. Platí to zejména o časopisu Slavia, který otiskuje příspěvky, psané v různých jazycích slovanských, a také příspěvky, psané ukrajinsky, o Slovanském ústavu, a o Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Kromě Karlovy university obírají se ovšem i jiné vysoké školy české a jejich profesoři vědeckými otázkami, týkajícími se ukrajinského národa, a vychovali již početnou mladou ukrajinskou generaci. Je tu třeba zvlášť upozorniti na pražskou konservatoř, která poskytla vyšší hudební vzdělání celé řadě významných ukrajinských skladatelů, mezi nimiž jest uvést především Vasyla Barvinského, ředitele vysokého hudebního ústavu ve Lvově.

K velkým kulturním vymoženostem, které mají význam i pro Ukrajince, patří Slovanská knihovna, jež je umístěna v Národní a universitní knihovně v Praze a v níž je celý oddíl ukrajinský. Kromě toho zorganisovaný byl cenný ukrajinský archivní kabinet pod vedením prof. J. Slavíka. Také do Slovanského ústavu, důležitého střediska slavistického, byla zvolena celá řada ukrajinských učenců.

V Praze se vyvinuly důležité ukrajinské organisace, mezi nimi Historicko-filologický spolek a Ukrajinské museum osvobozovacího boje. Před důležitým úkolem stojí i nedávno v Praze založený spolek Česko-ukrajinská vzájemnost.

Bibliografie: O. I. Bočkovškyj: T. G. Masaryk, nacionalna problema ta ukrajinške pytannja. Poděbrady 1930. — P. Bohaćkyj: Ucrainica z žurnalu „Časopis českého musea“ 1827—1925. Praha 1926. — Iv. Bryk: Dobrovškyj i ukrajinški hramatyky. Sborník J. Dobrovský, Praha 1929. — Týž: Materijaly do istoriji ukrajinško-čeških vzajemyn. Lvov 1921. — Týž: Ševčenkova poema J. Hus. Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny Ševčenka, t. CXIX. r. 1920. — Týž: Slovjanškyj zjizd v Prazi 1848 r. i ukrajinška sprava. Ibidem t. CXXIX, r. 1920. — Týž: J. Dobrovškyj i ukrajinstvo. Ibid. t. CXLI—CXLIII, 1925. — V. Charvát: Masaryk a Ukrajinci. Slovanský přehled 1925. — K. Čechovyč: J. Dobrovškyj i ukrajinška mova. Slavia, sv. IX., r. 1930. — V. A. Francev: Maloruské národní písně v pozůstalosti J. Dobrovského Národopisný věstník československý, XVI., 1923. — I. Franko: Moje styky s Masarykem. T. G. Masarykovi k 60. narozeninám. 1910. — Týž: K dějinám česko-rusínské vzájemnosti. Slovanský přehled, III., 1901. — J. Horák: Malo-

ruské písně ve sbírce Čelakovského. Národopisný věstník československý r. VIII. a IX., r. 1920. — Týž: Tři čeští spisovatelé v Haliči. Ibidem r. X., r. 1915. — Týž: Ivan Franko. Ibid., r. XI., 1920. — Týž: Lidové podání ukrajinské v díle J. J. Hanuše a K. J. Erbena. Ibid., r. XIV., 1920. — Týž: Z národopisných studií K. Havlíčka. Ibid., r. XVI., 1920. — Týž: Příspěvky k dějinám českého národopisu. Ibid., r. XX., 1920. — Týž: Fričova dramata z dějin ukrajinských. Slavia II. 1923. — M. Hruševśkyj: Vplyvy češkoho nacionalnoho ruchu XIV.—XV. v. v ukrajinśkim žitju i tvorčosty. Zapysky Naukovoho tovarystva im. Ševčenka, t. CXLI—CXLIII., Lvov 1925. — A. Kolessa: Pohljad na istoriju ukrajinśko-češkych vzajemyn vid X. do XX. v., Praha 1924. — Hr. Omelčenko: Jan Pravoslav Koubek i joho ukrajinśki sympatiji. Praha 1933. — V. N. Peretc: Ukrajinśkyj pereklad žytija kn. Vjačeslava. Leningrad 1932. — F. Steško: Čeští hudebníci v ukrajinské církevní hudbě. 1935. — K. Studynśkyj: K. J. Erben i J. Holovackyj. Zapysky, CLV. Lvov 1935. — Týž: Korespondencija J. Holovaćkoho v litach 1835—49 a 1850—62. T. I.—II., Lvov 1905—09. — Týž: Lvivśka duchovna seminarija v časach M. Šaškevyča (1829—43). Lvov 1916. — Týž: P. J. Šafaryk i Ukrajinci. Praha 1935. — Fr. Tichý: Československé písně v moskevském zpěvníku. 1931. — Zd. Tobolka: K. Havlíček Borovský, Obrazy z Rus. 1904. — S. Tomašivśkyj: Slovaćkyj vyslannyk na Ukrajini. Lvov 1906. — Ukrajinśkyj vilnyj universytet v Prazi. T. I., 1921—26, t. II., 1926—31. Praha 1929—31. — M. Weingart: O politických a sociálních složkách v starších dějinách spisovných jazyků slovanských. Sborník věnovaný J. Bidlovi, 1928. — F. Zapletal: Rusíni a naši buditelé. 1921. — A. Žyvotko: Adolf Černy i Ukrajinci. Lvov 1936. — Pro dobu starší viz též ruská a ukrajinská hesla v bibliografiích u článku Jakobsonova v části I., u článku Havránkova o expansi češtiny v části III. a u článku Florovského v části V., 1. svazku.

Alexander Kolessa

České kulturní vlivy u Slovinců v době novější

NÁRODNOSTNÍ a politické poměry v Rakousku po r. 1848 dostaly jiný spád než zamýšleli účastníci Slovanského sjezdu, ale pocit pospolitosti slovanských národů, který byl v revolučních letech stupňován do nadšení, nezanikl ani v době absolutismu a kruté reakce. Praha zůstala rakouským Slovanům nejen básnickým snem, ale i vzorem a pobídkou v kulturním a politickém snažení. Zejména jižní Slované viděli v Češích průkopníky, nejvyspělejší a nejodhodlanější slovanský národ, který tvoří nejen most pro evropskou kulturu, nýbrž i obrannou zeď proti rakouskému tlaku na jih a východ.

Slovinci cítili potřebu užší spolupráce s Čechy nejvíce. Jejich politické zápasy s Rakouskem a jejich kulturní úsilí se děly za stejných podmínek jako u Čechů, neboť ty nezvratně určovala osudem daná situace nejzápadnějších a nejpokrokovějších slovanských výsep. Ovšem Češi, početnější a silnější, bohatší na kulturní statky a politicky vyspělejší dávali iniciativu a byli vzorem. Stávalo se tak zejména v padesátých a šedesátých letech, kdy Slovinci začali po českém vzoru zakládati t. zv. čitalnice, jež odpovídají v Čechách Besedám. V nich se vštěpovala národu láska k vlastní kultuře a vracela se mu důvěra v jeho síly. Vývoj novější slovinské literatury, divadla a také politiky úzce souvisí právě s čitalnicemi. Podle českého vzoru vzniká již půl druhého roku po založení Sokola v Čechách v Lublani Južni Sokol. Sokolská organisace vykonala mezi širokými vrstvami slovinského lidu dílo přímo obrozenské a její činnost byla vždy posilována na sokolských sletech v Praze. Podnětný kulturní vliv český můžeme sledovati u Slovinců po r. 1848 zejména také na poli divadelním.

Začátky slovinského divadla v 19. stol. jsou bez Čechů nemyslitelny. Již první slovinský dramatik Antonín Linhart, jehož tvorba vzniká koncem 18. stol., byl po otci Václavu Čech. Slovinský divadelní repertoár r. 1848 a v letech následujících tvoří mimo kusy německé hlavně dramatická díla česká. V červnu r. 1848 bylo první slovinské představení zahájeno písněmi, mezi nimiž byla i píseň Kde domov můj, a již v listopadu toho roku sklízela krásné úspěchy Štěpánkova komedie Čech a Němec v lokalisovaném slovinském překladu. Tato hra byla pak na repertoáru po celá desítiletí. K ní byly přibírány stále nové české kusy. Tak od Štěpánka Bob iz Kranja (pův. Berounské koláče), I dobré jitro, od Šamberka Ultra, od Klicpery Veselohra na mostě, od Nerudy Ženin od gladi, od Stankovského Gospod regisseur. Uvádějí je do repertoáru hlavně Josip Starè, pražský odchovanec, a Josip Nolli. Pak se hrály v sedmdesátých letech hry J. K. Tyla, J. J. Kolára a j.; populárním se stal na slovinském jevišti záhy také Jos. Štolba (Krojač in čevljar hraný 1877), Vodno društvo, All right, Malomestni diplomatje, Bratranec, Testament a j.), dále Sabina, Pfleger-Moravský, Stroupežnický a j. Koncem století český repertoár už není tak bohatý, ale přece byly hrány některé dobré kusy (Jana Vávry, Vrchlického, Jeřábka a j.). Ale i při budování nového slovinského divadla stáli Češi. Budovu zemského divadla v Lublani postavili čeští architekti J. V. Hráský a A. J. Hrubý (1892), opona jest od A. Liebschera a čeští umělci tvořili nejlepší síly jeho uměleckého souboru. Uveďme jen známá jména: Rudolfa Inemanna, který byl ředitelem činohry až do konce sezony 1899—1900 a který podle slov slo-

vinského herce Ant. Verovška „pozdvihl slovinské jeviště z diletantismu k umění“ (Iv. Cankar, Obiski, str. 160—161) a jeho nástupce Čecha Adolfa Dobrovolného, Frant. Liera, Viléma Táborského, Marii Táborskou, Zdeňku Teršovou, Růženu Naskovou, Ruckovou, Rudolfa Deyla, Bolešku, Tišnova, Šimáčka a j. „Na slovinskou scénu mohou Češi s hrdostí mysliti zčásti jakoby na svou, asi tak, jako myslí tvořivý učitel na tvořivého člověka, jejž též dlouhý čas vychovával. Tento vztah Čechů k slovinské mladé scéně je jedna z nejkrásnějších kapitol slovanské vzájemnosti kulturní.“ (Wollman, str. 127.) Také po převratě uváděla slovinská divadla na scénu české kusy Karla Čapka, Fr. Langra, bratří Mrštíků, V. Wernera, O. Scheinpflugové a j. I slovinská opera vděčí za svůj krásný vývoj české spolupráci. Působili v ní m. j. Václav Talich, Antonín Balatka, Zdeňka Ziková, Vladimír Marek.

Jak plodné byly pro Slovince kulturní svazky s Čechy, vysvítá nejlépe z vývoje slovinské hudby. V národě, od přírody hudebně velmi nadaném, měli vzdělaní čeští hudebníci krásné pole působnosti. Mohli bychom uvésti již Kašpara Maška (1830—59), který v r. 1848 komponoval nápěvy slovinských písní, jejichž libozvučnost budila vlastenecké cítění, ale největší zásluhy o povznesení slovinské hudby má Antonín Foerster (1837—1926). Ten působil od r. 1867 jako sbormistr lublaňské Čitalnice, ředitel hudební školy a kapelník v Dramatickém spolku, a zejména jako ředitel kůru a sbormistr v lublaňském metropolitním kostele, a na všech těch místech konal průkopnickou práci. Položil základy slovinské hudbě církevní a přivedl ji na vysokou uměleckou úroveň. Mimo řadu jiných skladeb, které měly pronikavý vliv na slovinské skladatele, je také autorem první slovinské opery Gorenjski slavček a prvních slovinských hudebně výchovných spisů a učebnic. Česká hudba, zejména díla Smetanova, Dvořákova, Sukova a j., byla známa mezi Slovinci již velmi záhy a působila na tvůrčí činnost slovinských umělců. Slovinští skladatelé od Frana Gerbiče až po mladou generaci (L. M. Škerjanc, Srečko Koporc, Slavko Osterc) a generaci nejmladší (M. Lipovšek, Fr. Šturm, D. Žebre, P. Šivic a j.), která se hlásí k Aloisu Hábovi, studovali v Praze a tvořili díla jedinečných hodnot pod vlivem českého hudebního genia.

V literatuře nalézáme první překlady z českého písemnictví již v letech čtyřicátých. V ovzduší čitalnic byla ovšem česká próza i poesie vyhledávána stále více. Babičku Boženy Němcové si přeložili nejdřív Slovinci (1862). Byl to také první knižní překlad z české prózy (z poesie přeložil Královdvorský rukopis Fran Levstik r. 1856). Následovaly spisy Karoliny Světlé, Prokopa Chocholouška, J. Nerudy, V. Beneše-Třebízského, V. Kosmáka, Al. Jiráska, Svatopluka Čecha, J. Zeyera a j. Generace na rozhraní století si oblíbila Machara a Bezruče, zatím co po válce jsou oblíbeni u slovinských čtenářů Hašek, Karel Čapek, Durych, Vančura, Olbracht, K. Nový a z básníků zejména Wolker, Březina a nyní Josef Hora. Bezruč, Wolker a Březina měli také vliv na původní slovinskou básnickou tvorbu. Také český essay svým nejvýznamnějším představitelem F. X. Šaldou je znám u Slovinců a má v Božidaru Borkovi velmi nadaného obdivovatele.

Také výtvarné umění slovinské poutaly k českému úzké svazky. Bratří Šubicové pracovali u Hynaise při výzdobě Národního divadla, Jakopič, Vavpotič a Žmitek byli jeho žáky. Schwaiger byl učitelem nadaného Tratnika a po válce je takřka celá generace slovinských malířů odchována na pražské akademii. Jsou to B. Jakac, A. Trstenjak, bratří Kraljové, V. Pilon, M. Maleš a j., tedy přední zástupci moderního slovinského umění. I jediného surrealistu (St. Kregar) dala Slovincům Praha.

Také však v jiných oblastech zasáhl podnikavý český duch velmi účinně do slovinského života, na příklad v turistice, kde Češi pomáhali Slovincům z cizího vlivu návštěvou krásných slovinských Alp, budováním turistických chat a také přímou peněžní pomocí. Vzpomeňme jen díla prof. Chodounského. Jiné příklady zúrodňujícího českého vlivu můžeme nalézt v hospodářském podnikání, v peněžnictví a zejména v činnosti nacionálně-obranné. Tu byli Češi vzorem a zůstali jím podnes. Od nich přišla iniciativa k zakládání obranných spolků a výzva k čelení vzrůstajícímu odnárodňování.

Zvláštní, krásnou kapitolu novějších česko-slovinských styků představuje období konce minulého a začátku tohoto století, kdy slovinská vysokoškolská mládež našla cestu do Prahy k prof. Masarykovi a Drtinovi. Tato generace, kterou označuje bojovnost, touha po nápravě domácích poměrů ve smyslu pokroku a svobody v myšlení náboženském a politickém, přinášela z Prahy do vlasti nového ducha. Když nic jiného, musíme jí z dnešní perspektivy přiznati, že pořádně otřásla slepou vírou, že jediná spása Slovinců je v absolutní oddanosti Habsburkům a že ukázala mladému pokolení, že je nutno hledati vlastní pravdu, že je konec vlastenčení a pathetických deklamací, že se o povznesení národa a jeho lepší příští zaslouží jen ti, kdož umějí pracovat, a to pod povrchem, mezi lidem. Příkaz drobné práce a jiné veliké úkoly, kterých se tato generace chopila, přijala od svého učitele Masaryka.

Když čteme dnes časopisy Omladina a Naši zapiski, vidíme, jak hrdě se hlásili mladí realisté (tak se

sami nazývali pražští žáci) k Masarykovi, Drtinovi a Macharovi. Překládali a vykládali jejich spisy a ostře odráželi útoky katolických a některých liberálních protivníků. Za světové války museli také oni podstoupit trnitou cestu pronásledování, ale jejich víra v ideje jejich učitelů byla u nich neochvějná. Bylo by zajímavo sledovati Masarykova ducha v slovinském veřejném životě také po válce. Působil více, než si často uvědomujeme, neboť právě Slovinci byli ze všech Slovanů nejpřístupnější jeho vlivu a nejvíce ho potřebovali. Bylo již několikrát pojednáno o Masarykových stycích s Jihoslovany do převratu, ale bylo by velmi zajímavé sledovati Masarykův vliv u nich v letech poválečných, osud a působení jeho žáků v osvobozeném státě a zájem, který o Masarykovy názory projevila generace nejmladší. Kdybychom chtěli v závěru říci, co znamená současná česká kultura pro Slovince, museli bychom konstatovati toto: mladý, evropsky orientovaný slovinský národ se podivuje demokratičnosti českého kulturního úsilí, jeho intensivnosti a bohatství a neustále s ním vyhledává těsné styky. Stačí si povšimnout slovinské publicistiky, která, možno říci, žádnému národu v Evropě nevěnuje takovou pozornost jako českému, a značného počtu mladých slovinských spisovatelů, umělců a kulturních pracovníků, kteří rok co rok jezdí do Prahy. Slovinský kulturní život je dnes bez svazků se životem českým téměř nemyslitelný a jeho snahy jdou cílevědomě za tím, aby tyto svazky byly stále prohlubovány.

Jestliže jsme ukázali české vlivy na slovinskou kulturu, nešlo nám tolik o hledání stop, jež na ní zanechali, jako především o to, jak jí pomáhaly v jejích snahách o dosažení evropské úrovně. Cizí znalci Slovinska často řadí Slovince mezi nejkulturnější evropské národy. Že slovinský kulturní život dosáhl v tak krátké době výsledků tak krásných, je v nemalé míře také zásluhou česko-slovinské spolupráce. Český člověk mezi Slovinci vždy jen budoval, duch české kultury uvolňoval brzdy a otvíral nové cesty. Bylo tomu tak od Husa přes obrozenství až k Masarykovi.

Literatura: Frank Wollman: Slovinské drama. Bratislava 1925. — Trstenjak: Slovensko gledališče. Ljubljana 1892. — Burian: Doneski k starejšemu češkemu repertoarju v slovenski dramatiki. Ljubljanski zvon 1925. — Frank Wollman: Československo-jihoslovanské styky kulturní do války. Československo-jihoslovanská revue, IV./1934. — Strakatý: Česko-slovinská kulturní vzájemnost v minulosti i přítomnosti. Praha 1933. — Murko: Čechoslováci a Jihoslované. Československo-jihoslovanská revue, I./1930/1931. — Urbančič: Česká próza u Slovinců. Československo-jihoslovanská revue, VI./1936. — Jihoslovanská a československá literatura ve vzájemných překladech. Praha 1935. — Milada Paulová: Tomáš G. Masaryk a Jihoslované. Českoslov.-jihoslov. revue VII./1937. — Berkopec: T. G. Masaryk a Jihoslované. Bibliografie do konce r. 1937—38. Praha, Slovanský ústav. — Berkopec: Smetana a Dvořák u Slovinců. Českoslov.-jihoslov. revue IV./1934. — Berkopec: J. S. Machar in Slovenci. Ibidem.

Oton Berkopec

Podíl Čechů a Slováků v novější kultuře charvátské

VTISÍCILETÉ kulturní tradici Charvátů je česká a slovenská kulturní tradice a její expanse položkou velice aktivní a positivní. Tvůrčí a kladný vliv Čechů na vybudování charvátského kulturního života trvá po celá staletí a počíná velmi záhy. Vliv raného křesťanství cyrilometodějského si našel cestu do oblasti charvátské snad ještě za života Metodějova. Že styk obou oblastí právě ve věcech náboženských trval dále, ukazuje důležitá událost z konce jedenáctého století. Když roku 1093 založil král Ladislav v Záhřebě biskupství, jmenoval prvým biskupem rodilého Čecha, jménem Ducha, a přidělil mu za věrozvěsty slovanské duchovní ze zaladské a šimeské župy. (Ad instruendum ergo huius plebis ignorantiam quendam boemicum venerabilis vite virum, nomine Duch idoneum repperit, strana 1, doklad 1. u Tkalčiće). Kulturní styk obou zemí se na tomto poli obnovil, když v polovici čtrnáctého století byli povoláni charvátští glagoljaši do pražského kláštera v Emauzích. Jimi, jak bylo již vyloženo v 1. svazku tohoto sborníku, přešly do charvátského hlaholského písemnictví četné překlady ze staročeské literatury prozaické.

Na nové pole, na pole novodobého uvědomování národního, přecházejí styky česko-slovensko-charvátské od konce sedmnáctého a hlavně od polovice osmnáctého století. Jako u Slovinců a uherských Srbů působila také u Charvátů podnětně národnostní ideologie česká a slovenská v různých podobách, v které se postupně vtělovala, až téměř do polovice století devatenáctého. Podrobně to bylo vyloženo již v stati dřívější.

Od polovice devatenáctého století dostává český a slovenský kulturní vliv u Charvátů novou funkci

stává se jejich pomocníkem v budování národní kultury duchovní i hmotné. Byl to vliv všestranný a v charvátském celém národním životě není jistě ani jediné oblasti, kde by nebyl patrný.
Čechové a Slováci se zúčastnili prací na výstavbě dvou nejvyšších charvátských vědeckých institucí: Jihoslovanské akademie věd a umění (založ. 1867) a university v Záhřebě (založ. 1874).
Čech, pražský rodák Leop. Geitler (1847—85), byl prvním slavistou na charvátské universitě. Svými pracemi došel obecného uznání vědeckého světa. Jeho přednášky byly dokonalé jak po stránce vědecké, tak také po stránce pedagogické (srv. prof. R. Strohala v Obzoru 5. III. 1932). Psal vzorné filologické rozpravy, mezi nimi též o etymologii jména Hrvat (Etimologija imena Hrvat, Rad. sv. 34). Studoval úspěšně charvátsko-čakavské nářečí, nejstarší charvátskou kamennou památku Baščanskou ploču (desku v chrámě sv. Lucie u Nové Bašky na ostrově Krku), upravil pro tisk dvě významné staroslověnské památky hlaholské (Sinajské Euchologium a Sinajský Žaltář).
Prvým profesorem obecných právních dějin, encyklopedie a metodologie práva na právnické fakultě charvátské university byl Čech Jaromír Hanel (zemřel 1910 ve Znojmě).
Prvním matematikem na filosofické fakultě charvátské university byl Karel Zahradník (zemřel v Brně 1916) a prvním profesorem fysiky (od r. 1875 do r. 1911) byl Vincenc Dvořák (zemřel 1922). Dvořák pracoval ve všech oborech fysiky a napsal kolem 50 vědeckých rozprav v několika jazycích. Nejdůležitější jsou jeho práce v oboru akustiky, jimiž si získal pozornost i za hranicemi. Stolici botaniky jako první zaujal český učenec Bohuslav Jiruš, který zřídil botanicko-fysiologický ústav a vypracoval první návrh na universitní botanickou zahradu v Záhřebě. Ze Záhřeba odešel prof. Jiruš do Prahy za profesora farmakologie a farmakognosie a zemřel tam 1901. O rozvoj botanické zahrady, této chlouby charvátské metropole, získal si velikých zásluh také její inspektor a učitel zahradnictví Vítězslav Durchánek (zemřel v Celji 1923).
O pokrok charvátské chemie a farmacie si získal trvalé zásluhy český učenec Gustav Janeček (1848 až 1929), rodák z Konopiště, předseda Jihoslovanské akademie věd a umění v období 1921—24. Největší činnost vyvíjel v oboru anorganické a analytické chemie. Jeho chemický ústav byl první a mnoho let jediný na celém slovanském jihu. Janeček byl také ředitelem farmaceutických kursů a má největší zásluhy o to, že charvátský lékárnický stav a studium farmacie v Charvátsku jsou mezi prvními a že se mezi slovanskými národy právě Charváti honosí novou vlastní farmakopoeou (1934). Janeček zavedl první v Rakousko-Uhersku přednášky z fysikální chemie. O zřízení farmaceutického kursu v Záhřebě r. 1882 se zasloužili nejvíce uvedení již čeští učenci botanik Jiruš a fysik Dvořák.
Na filosofické fakultě záhřebské university působí ještě dnes jako profesor teoretické a praktické filosofie a dějin filosofie nynější předseda Jihoslovanské akademie věd a umění, brněnský rodák Albert Bazala (nar. 1877). Jeho pojednání Masaryk myslitel (v Záhřebě 1934) bylo přeloženo do němčiny a italštiny a považuje se za nejlepší studii o Masarykovi, jež vyšla mimo země české. Bazala je představitel voluntaristického aktivismu a iracionalismu, spisovatel prvních charvátských Dějin filosofie, dále studií o metalogickém kořenu filosofie (Metalogički korijen filozofije), Světa v perspektivě fysikálního racionalismu (Svijet u perspektivi fizikalnog racionalizma) a m. j.
Mladá lékařská fakulta charvátské university, ustavená r. 1917, byla také vybudována českou spoluprací. Prvním řádným profesorem fysiologie a ředitelem fysiologického ústavu je František Smetánka, nynější předseda Českého svazu pro Jugoslavii a bývalý předseda záhřebské České besedy. Český učenec Emil Prášek byl v Záhřebě prvním profesorem hygieny a bakteriologie. Je tvůrcem nového hygienického ústavu, s nímž se podle slov prof. Fr. Smetánky snad žádný podobný ústav na světě nemůže měřit. Tento ústav, jejž nyní řídí Práškův žák prof. M. Prica, je důležitý činitel v rozvětvené charvátské zdravotní službě. Prášek se vyznamenal i jako přednosta serobakteriologického ústavu a zdravotního odboru při zemské správě v Sarajevu. Prvým profesorem dermatologie a venerologie na lékařské fakultě záhřebské university byl předčasně zesnulý Pavel Šavník, bývalý soukromý docent pražské dermatologické kliniky.
V oboru techniky a lesnictví vděčí Charváti Čechům a Slovákům za mnoho průkopnických prací a užitečné iniciativy. Inženýr města Záhřeba, Slovák profesor Michal Ursíny, první navrhl už r. 1898 jako tajemník záhřebského Spolku inženýrů a architektů zřízení charvátské vysoké školy technické a pracoval také pro ni. Znovu rozvířil tuto otázku r. 1903 tehdejší profesor záhřebské lesnické akademie inženýr Vincenc Hlavinka. A když dostali Charváti po světové válce svou vysokou školu technickou, pozdější technickou fakultu, setkáváme se na ní s četnými Čechy a Slováky. Mezi jejími zakladateli byl Jaroslav Havlíček, profesor strojní teorie a zařízení elektrických centrál, a mezi prvními

mecenáši této vysoké školy byl Čech František Křepelka z Končanice, který založil dvě stipendia. Dalšími profesory byli Čechové inženýr Vladimír Filkuka pro užitou geodesii, Ivan Marek pro organickou chemii, Josef Müler pro thermodynamiku a tepelné zdroje, Viktor Koudelka pro organickou a lesnicko-chemickou technologii (dnes je také řádným profesorem zemědělsko-lesnické fakulty); vedle nich Slovák inženýr Štefan Bella, řádný profesor vodního stavitelství a přednosta geodetického ústavu, bývalý vedoucí inženýr a ředitel družstva pro regulaci potoků Karašice a Vučice. Od zimního běhu 1938-39 je Bella profesorem na nové slovenské technice dra M. R. Štefánika v Turč. Sv. Martině.
Ing. Vincenc Hlavinka (1862—1934), rodák z Vincencova u Prostějova, vystavěl v Charvátsku četné stavební objekty, postavil vodovod města Gospiće v Lice, zreguloval bystřinu u Senjské Dragy, provedl regulaci řeky Glogovnice a vystavěl cesty v lesích u Ogulina. Vystavěl i lesní dráhy (20 km) u Nové Gradišky. Byl také patnáct let profesorem vysoké lesnické školy v Záhřebě, odchoval značný počet lesníků a vydával litografované přednášky z geodesie, vodního stavitelství, stavitelství silnic a mostů, z mechaniky a j., čímž značně prospěl odborné charvátské literatuře, zbaviv ji závislosti na německých příručkách. Mimo to redigoval záhřebský Technický list, založil geodetický kurs při vysoké škole lesnické a zúčastnil se prací na projektech spojení Přímoří s Plitvickými jezery.
Ing. Josef Chvála z Jinců v okrese hořovickém (1848—1936) přišel r. 1873 do Charvátska jako inženýr-asistent při stavebním oddělení správního úřadu bývalé Vojenské hranice. V oblasti Liky vystavěl od r. 1875 do r. 1892 celou řadu silnic, mostů, vodovodů a cisteren, provedl četné regulace, vystavěl nový soud s trestnicí v Gospiči a mnoho školních budov a kostelů. Od r. 1892 byl v Záhřebě při zemské vládě přednostou oddělení pro pozemní stavby. Býval také mimořádným profesorem na střední škole stavitelské a spolupracovníkem Zpráv charvátských inženýrů a architektů. Byl čestným členem České besedy. Jeho syn Jiří je dnes stavebním radou technického oddělení banovinské správy v Záhřebě.
O charvátský technický pokrok zasloužili se dále tito čeští inženýři, po případě architekti: Ing. Josef Dryák, Ing. Josef Dubský, Ing. Lev Kalda, vyšší státní geometr Vilder, otec charvátského publicisty a politika Václava Vildra. Alois Samohrd, podnikatel drah, Rud. Sládeček, šéf hornictví a hutnictví v Sarajevě a j.
Čeští odborníci zasloužili se též o zemědělské obrození Charvátů. Vynikající průkopník a organisátor hospodářského školství Karel Milan Lambl z Letin u Plzně (1823—94) působil čtrnáct let jako ředitel královské charvátské hospodářsko-lesnické akademie v Križevcích. V charvátském jazyku uveřejnil četné hospodářské, ovocnářské a vinařské stati. Za světové výstavy ve Vídni r. 1873 byl Lambl hlavním představitelem charvátského oddělení a členem výstavní poroty. Na italském pobřeží Jaderského moře u Ostellaty řídil velký meliorační podnik.
Josef Ubl (1844—1925), rodem z Chudenic v Čechách, působil jako profesor lesnického a hospodářského učiliště v Križevcích. Byl velice plodný spisovatel odborných knih a populárních brožur o hospodářství a veterinářství. Ubl je zakladatel charvátské a jihoslovanské veterinářské terminologie.
Čechové dali Charvátům také mnoho solidních vědeckých pracovníků v oboru středního školství, literatury a obecné osvěty. Antonín Otokar Zeithammer (1832—1919), rodák písecký, nebojácný bojovník za práva českého národa, poslední deklarant, poslanec zemského sněmu českého a říšské rady, zavázal si Charváty jako gymnasijní profesor, jenž konal zeměpisná studia v Charvátsku, posléze v tehdejší Vojenské hranici. Charváti pochopili jeho prorocká slova, která pronesl r. 1866 na sněmu království Českého: „Rakousko bude státi buď na základě srozumění všech svých národův, anebo vůbec nebude."
Václav Záboj Mařík (1831—95), ze Záboří u Blatné, byl velice plodný charvátský pedagogický spisovatel, bojovník proti absolutismu a centralismu, autor četných knih pro charvátské školy, čestný občan města Záhřeba a zakladatel charvátských učitelských institucí. Přeložil do charvátštiny Klikovu monografii o J. A. Komenském. Prof. Kořínek, autor charv. příruček pro dějiny, byl učitelem charvátského historika, dr. h. c. Karlovy university, prof. Vj. Klaiće.
Čechové a Slováci podporovali též charvátský život hudební. V dějinách Charvátského hudebního ústavu, této nejvýznamnější a nejstarší hudební instituce na slovanském jihu, nalézáme ze všech cizinců největší počet českých spolupracovníků. Stačí vzpomenouti pouze několika hudebníků a pedagogů: organisty a učitele zpěvu Čeňka Vinaře, rodem z Divišova (1835—72), učitele charvátské hudební školy (Hrvatska glazbena škola) a ředitele orchestru Františka Pokorného (zemřel 1859), učitele houslí a koncertního mistra Josefa Karbulky, učitele mimiky a operně-dramatického vyjadřování Václava Antona, lesního ředitele Františka Kellera z Pardubic, vynikajícího houslisty, v jehož domě v Záhřebě

bylo pravé středisko hudebního života, učitele klavíru Karla Marka, Františka Jílka, absolventa pražské konservatoře, učitele houslí, mnohostranného hudebního pracovníka v Záhřebě Jana Ortla, Viléma Müllera, učitele hudby, divadelního kapelníka a varhaníka.
Hudební Praha odchovala četné charvátské hudební umělce, mezi nimi i dnešního profesora záhřebské konservatoře Antuna Dobroniće a profesora Krstu Odaka.
Z českých soudobých hudebníků mezi Charváty sluší především vzpomenouti význačného pedagoga, profesora záhřebské Hudební akademie, Václava Humla (nar. v Berouně v Čechách r. 1880), jenž působí v Záhřebě od r. 1903. Odchoval charvátské houslové sólisty mezinárodní proslulosti Zlatka Balokoviće, Schlicka, Kolice a j. a mimo to četné učitele houslí. Dnešní rektor státní hudební akademie v Záhřebě prof. František Lhotka (nar. v Ml. Vožici v Čechách 1883), absolvent pražské konservatoře, je významný operní, orchestrální a houslový skladatel. Jeho opery a balety, na př. Djavao u selu, proslavily jeho jméno v Jugoslavii, zemích českých, Bulharsku a Švýcarsku. Cyril Junek (nar. 1872 v Praze) je známý sbormistr, hudební spisovatel a skladatel.
Český národ dal charvátskému divadlu umělce světového jména. Marie markýza Růžičková-Strozziová (nar. 1848 v Litovli na Moravě, zemř. 1937 v Záhřebě), zůstala od svého prvého vystoupení dne 2. ledna 1868 v Sirotku lowoodském věrna Charvátům až do konce svého života. Uplatnila se v různých oborech divadelního umění, až se posléze věnovala téměř výlučně dramatu. Stala se největší tragédkou, která se kdy objevila na charvátském jevišti, vtiskla společně s Charvátem Andrijou Fijanem ráz nejskvělejšímu období charvátského hereckého umění. Vytvořila sta dramatických i salonních heroin světového i domácího repertoiru. Její tvorba se stala pojmem velikosti a věčnosti v hereckém umění. Zemřela těsně před oslavou sedmdesátého výročí svého prvního vystoupení a nepřetržité působnosti na záhřebském Národním divadle. Byla to největší umělkyně charvátské scény, jedna z největších hereček své doby, charvátská Sarah Bernhardtová, královna záhřebského divadla. „I ona, dcera bratrského národa českého," praví divadelní historik J. Horvath, „dala celé své umění charvátskému národu, stala se jednou z jeho nejvěrnějších dcer." Růžičková-Strozziová dala svou nadanou dceru Maju Strozziovou-Pečićovou charvátskému umění opernímu a její syn Tito Strozzi, herec, režisér a dramatik, je z nejvýznačnějších osobností charvátského divadelního života.
Další dva vynikající čeští divadelní pracovníci, kteří věnovali své vyspělé umění Charvátům, jsou: Václav Anton (1850—1917), rodák plzeňský, a Arnošt Grund z Prahy (nar. 1866, v Záhřebě do r. 1929.) První z nich byl operní pěvec-komik, režisér a vrchní režisér charvátského divadla v Záhřebě, druhý pak rovněž velký komik, režisér charvátského divadla a spisovatel frašek.
Známí členové Národního divadla charvátského byli též tito čeští umělci: ředitel opery a výborný dirigent Milan Sachs, basista Arnold Fögl, barytonista Jan Maria Ouředník, tenorista Zdeněk Knittl, Zdenka Ziková, primadona Žaludová, Luisa Holubová, umělkyně na harfu a m. j.
Praha jako přední divadelní středisko slovanské vábí k sobě také Charváty. Do Prahy dojížděl často velký divadelní reformátor, zakladatel moderní charvátské scény dr. Stjepan Miletić. Praha ho umělecky unášela a on v ní prožíval velké divadelní emoce. V Praze se učil i slavný charvátský herec a režisér Ivo Raić. Také dnes je Praha svým Národním divadlem, divadlem E. F. Buriana i divadlem Vlasty Buriana velkou přitažlivou silou pro mladé charvátské režiséry, teatrology a pro dramatický a herecký dorost.
Slováci dali Charvátům v novější době především velmi významné a záslužné představitele římskokatolického kleru, který vždycky podporoval charvátskou všenárodní kulturu. Po záhřebském biskupu Slováku Alexandru Alagoviči (nar. 1760 v Nitře, do 1837 v Záhřebě) nastoupil na biskupský stolec Slovák Juraj Haulik (nar. 1788 v Trnavě, zemř. 1869 v Záhřebě). Haulik byl veliký kněz katolické církve, první záhřebský arcibiskup (od 1852), prvý charvátský kardinál, veliký organisátor charvátského národa na poli náboženském i kulturním, první bojovník za katolické obrození. Byl to význačný humanista, zakladatel Charvátského literárního spolku sv. Jeronyma (Književno društvo svetog Jeronim r. 1868), který ještě stále působí, zakladatel ústavu milosrdných sester sv. Vincence v Záhřebě, jenž má dosud v záhřebském školství značnou úlohu, byl zástupcem banovým (locum tenens), zakladatelem a prvním předsedou Hospodářského spolku (Gospodarstvo društvo), zakladatelem prvních charvátských katolických novin Katolického listu (Katolički list, 1849), který vychází podnes. Prvním redaktorem tohoto listu byl rovněž Slovák, Štefan Moyzes, profesor filosofické fakulty královské vědecké akademie záhřebské, pozdější báňsko-bystrický biskup a mecenáš Matice Slovenské.

Slovák Janko Tombor (1825—1911) budil charvátské národní vědomí a svými novelami líčil život mohamedánů a přímořských Charvátů.

Slovák dr. Bogoslav Šulek (1816—95) byl encyklopedista, bojovník za charvátské státní právo, autor četných charvátských děl, mezi nimi Jihoslovanského seznamu jmen rostlin, prvého díla tohoto druhu a tak dále.
Slovák dr. Branislav Zoch, rodák z Modré, je plodný charvátský pedagogický spisovatel a první ředitel sarajevského gymnasia. Byl profesorem v Osijeku, Petrinji a Sarajevu. Je spisovatelem malé charvátské encyklopedie, školních příruček, překladatelem eposu Smrt Smail age Cengića od Ivana Mažuraniće do slovenštiny atd.
Slovák dr. Matej Bencúr (1860—1928), spisovatelským jménem Martin Kukučin, působil jako lékař mezi Charváty na ostrově Brači a mezi charvátskými vystěhovalci v republice Chile (v Punta Arenas). O charvátskou kulturu se zasloužil tím, že napsal četné práce ze života Charvátů v Dalmácii (Dom v stráni) a ze života charvátských vystěhovalců (Mať volá), jejichž schopnosti přímo glorifikoval.
Slovák Salamon Berger (1858—1934), rodem z Mnešic u Nového Mesta nad Váhom, byl organisátorem domácího textilního průmyslu v Charvátsku, zakladatelem charvátské tkalcovské školy a školy vyšivačské tamtéž, sběratelem charvátského lidového umění, zakladatelem Národopisného musea v Záhřebě, vystavovatelem charvátských ručních prací v St. Louis (1905), Chicagu (Croatian Exhibition), Berlíně a jinde. Diapositivy charvátského lidového umění, které pořídil pro pařížskou přednášku o symbolice v charvátském lidovém umění, věnoval Slovanskému ústavu v Praze.
Na poli politiky měla Praha na Charváty velký vliv s profesorem a později presidentem T. G. Masarykem v čele. Na charvátské studenty, pozdější veřejné pracovníky, měli zvláště pronikavý vliv Antonín Švehla, dr. Karel Kramář, Václav Klofáč a dr. Milan Hodža, jenž pracoval společně s četnými charvátskými politiky předválečnými i poválečnými.
Zvláště veliký byl český vliv na jednu z největších charvátských osobností, Stjepana Radiće, jenž spojoval těsně osud Charvátů s Čechy a vysoce cenil význam nejen obecného vlivu českého na Charváty, nýbrž také české kolonisace v Charvátsku.
V oboru charvátského typografického umění, zvláště zinkografie a moderní grafické techniky, koná mnoho ředitel záhřebské Tipografije Jan Novák.
Mnoho by bylo možno říci o vlivu Čechů na poli charvátského hospodářství, fysické kultury, sokolstva (zakladatelé a starostové jsou Češi Fr. Hochman a Josef Hanuš). Mnoho vděčí Charváti českým a slovenským autorům souborných děl o Slovanstvu, případně o slovanských kulturách, zvláště o kultuře charvátské. Za posledních sto let je jich značný počet: Kollár, Šafařík, Máchal, Niederle, Jireček, Bidlo, Škultéty, Vajs, Wollman, Weingart, Vážný, Václavík, Mráz, Heidenreich.
Z těch sluší zvláště vzpomenouti profesora Josefa Vajse, který zasvětil jistě celou svou vědeckou činnost Charvátům a dal charvátské vědě základní díla. Vajs je nejlepší znalec charvátské hlaholice v cizině. Sám velký představitel charvátské a světové slavistiky Vatroslav Jagić nazývá Vajse „vzorným znalcem charvátského hlaholského písemnictví". Studoval a vydával Glagolitica, redigoval na ostrově Krku Publicationes palaeoslavicae academiae Veglensis a jeho rukověť hlaholské paleografie (1932) je pro charvátskou vědu velmi důležitá.
Místo pro sebe má také spisovatel, sběratel písní a malíř Ludvík Kuba.
Český jazyk obohacoval a obohacuje charvátský jazykový poklad. Zatím co srbští spisovatelé přejímali povětšině ruská slova, přejímali česká slova hlavně spisovatelé charvátští. Největší kroatista a lexikolog dr. T. Maretić neodsuzuje převzatá česká slova, tvrdě, že jsou to taková, jakých potřebují Charváti. Charvátští buditelé udržovali živé styky s pokročilejšími a kulturnějšími Čechy, od nichž převzali Charváti i písmena: č, š, ž. Dnes, kdy si Charváti tvoří svou vlastní terminologii pro různé vědecké discipliny, berou charvátští odborníci především na pomoc četné a solidně založené české a slovenské odborné a naučné slovníky, s jejichž pomocí budují charvátskou terminologii.
Stále širším a hlubším poznáváním českého jazyka se šíří mezi Charváty konstruktivní a positivní vlivy bohaté české kultury. Charváti vědí, že jsou do češtiny přeložena všechna mistrovská díla všech světových literatur a že česká knižní produkce, literatura zábavná i poučná, patří k nejbohatším. Dnes mají české země ve své zlaté Praze pravé světové duchovní tržiště, kde se nabízejí duchovní hodnoty všech národů a odkud přicházejí k národům jiným, především slovanským.
Dosavadní minulost Charvátů i jejich přítomnost potvrzují, že české vlivy napomáhaly charvátské duchovní a materiální kultuře a tyto vlivy budou v našem vlastním zájmu růsti a síliti, už také proto, že česká kultura má, jak praví profesor J. Horák, také mravní poslání, poslání zušlechtěného lidství.

Literatura: Povjesni spomenici slobodnoga kraljevskog grada Zagreba, vydal Ivan Tkalčić, Zagreb 1889; Spomenice odnosno Godišnjaci hrvatskog sveučilišta u Zagrebu; Čehoslovačko-jugoslavenska revija (Československo-jihoslovan. revue), Praha (rozličné ročníky). — Fr. Rački: Dr. Lavoslav Geitler (Ljetopis IV). 1889. — Gilbert Flumiani: Gustav Janeček. 1937. Alma mater croatica. 1936. a d. — M. Prica: Dr. Emil Prášek (Liječnički vjesnik). Zagreb 1934. — J. Strohal: Dr. J. H. Hanel (Ljetopis XXV). 1910. — Vl. Filkuka: K sedmdesátinám prof. Ing. V. G. Hlavinky (II. výr. zpráva odb. Čsl. jihoslovan. ligy v Brně). Brno 1932. — D. Nenadić: Delovanje V. Hlavinke u Hrvatskoj (Čsl. jugosl. revija). Praha 1932. — Antun Goglia: Hrvatski glazbeni zavod 1827—1927. Zagreb 1927. — Týž: Hrvatski glazbeni zavod u deceniju 1927—37. Zagreb 1937. — Týž: Komorna muzika u Zagrebu. Zagreb 1930. — Týž: Orkestralna muzika u Zagrebu. Zagreb 1935. — Ročenka městského musea v Litovli, zasvěcená památce Marie Růžičkové-Strozziové. 1936. — Kazališni almanah. Zagreb 1937/38. — Velimir Deželić: Kardinal Haulik, nadbiskup zagrebački. Zagreb 1929. — Česká beseda v Záhřebě. Zagreb 1924 a 1934. — B. Širola: Ludvík Kuba (Ljetopis XLIII). Zagreb 1930. — Fr. Novljan: S. Berger, zakladatel a ředitel Národopisného musea v Zagrebe (Čsl.-jugosl. revija). Praha 1932. — Ján Menšík: Martin Kukučin. Turč. Sv. Martin 1935. — Jar. Kvapil: O čem vím. Praha 1932. — Čehoslovački zbornik (Književnik). Zagreb 1938. — Naša Čehoslovačka (Sarajevski Pregled). 1938. — T. Maretić: Hrvatski ili srpski jezični savjetnik. Zagreb 1924. — Týž: Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku (Rad CVIII). Zagreb 1892. — Jovan M. Popović: Kulturne veze Čehoslovaka sa Jugoslovenima. Beograd 1930. — K. N. Milutinović: Jugoslovensko-čehoslovački odnosi u XX. veku (Letopis Matice Srpske). Novi Sad 1937. — Iv. Esih: Što su Česi i Slovaci dali Hrvatima? Zagreb 1939.

Ivan Esih

Kulturní práce Čechů a Slováků a Srbové

KULTURNÍ styky české a slovenské s Jihoslovany jsou velmi starého data, sahají až k samým počátkům slovanského písemnictví v době Cyrila a Metoděje, oživují znovu v době reformace a protireformace, ale teprve obrozenecké hnutí a romantism zakládají skutečnou a uvědomělou kulturní spolupráci. Především zásluhou Čechů a Slováků, u nichž osvícensko-romantická filosofie německá (Herder) prvně zakotvila, poznenáhlu se probouzí u všech Slovanů zájem o slovanskou pospolitost a národní uvědomění slovanské. Srbové, kteří právě vedli svůj urputný zápas o osvobození z jařma tureckého a z nichž pouze malá část ve Vojvodině (jižních Uhrách) žila poněkud kulturním životem, uvítali upřímně slovanský patriotismus, jejž zvěstovali buditelé čeští a slovenští.

Josef Dobrovský, velký zakladatel vědy slavistické, nejen svými významnými spisy filologickými, nýbrž i svými osobními styky a podněty, měl účast i na literárním obrození Srbů. Kopitar, vůdce a učitel Vuka Karadžiće, „otce nové srbské literatury", byl hrdý na to, že je žák Dobrovského. Také Vuk ctil Dobrovského, uznával jeho autoritu a dopisoval si s ním. Dobrovský byl iniciátor Kopitarova zájmu o národní poesii a tím se nepřímo zasloužil o objevení ohromných pokladů srbské lidové poesie. Svojí radou pomáhal Dobrovský všem, kteří se naň obraceli, a mezi těmi, kdož potřebovali jeho rad, byl značný počet Srbů, mezi jinými také zakladatelé vídeňských Srbských Novin (1813) Frušić a Davidović, spisovatel Milovan Vidaković a j. Dobrovského staroslověnskou gramatiku pozdravil srbský básník L. Mušicki ódou.

Přímější a pronikavější vliv než Dobrovský měl na srbský kulturní život vědecký, literární a osvětový vůbec druhý z tvůrců vědecké slavistiky, Pavel Josef Šafařík. Když roku 1819 přijel na pozvání metropolity Stratimiroviće do Nového Sadu, aby se ujal řízení srbského gymnasia, nenašel mezi Srby žádný vědecký ani literární časopis, žádnou učenou společnost, v níž by se soustřeďovala snaha po tvůrčí kulturní práci. Nepřímým působením Šafaříkovým, z jeho rozmluv se srbskými přáteli, vznikla brzy idea Matice Srbské, jež se potom stala vzorem ostatním Maticím slovanským, a také idea časopisu Srbski letopis (1825). Šafařík je již v prvních sešitech tohoto časopisu velmi pilný spolupracovník, píše programové články a dává časopisu všeslovanský ráz. Šafaříkovy práce filologické a literárně-historické, jakož i díla z oboru archeologie a etnografie (Starožitnosti slovanské) jsou ze základních pilířů mladé srbské slavistiky. Šafařík napsal dějiny první jihoslovanské (srbské) literatury, nadmíru se zasloužil o zachování památek nejstaršího srbského písemnictví, a ve své čítance Serbische Lesekörner (1833) podal po prvé správný pohled na vznik jazyka srbského a pokusil se o jeho krátkou historii. Šafařík před Kollárem, a s větším realismem, tlumočil Srbům ideu slovanské vzájemnosti a zvláště zdůrazňoval nutnost svornosti mezi jihoslovanskými kmeny. Nacionální ideu povznesl ve svém dlouhém německém dopise Lj. Gajovi (z 12. února 1831) krásně a důrazně nad náboženské rozdíly: „Die Einsicht ist, dass dem nationalen Interesse alle andern, selbst das religiöse, untergeordnet werden müssen. Denn jenes umfasst und bedingt das öffentliche Leben des Ganzen, dieses betrifft nur die Privatmeinung des Einzelnen." Srbské prostředí, v němž do Šafaříka hlavní a rozhodné slovo ve

všech otázkách kulturního a politického života mělo omezené duchovenstvo, potřebovalo člověka tak širokého obzoru. Proto uznání Rajačićovo (v dopise Šafaříkovi r. 1846), že Šafařík probudil a oživil slovanského ducha mezi jižními Slovany, bylo pravdivé a vystihuje i význam působení Šafaříkova mezi Srby.

Jan Kollár a Ľudovít Štúr měli svými spisy a působením osobním pronikavý vliv na srbské omladinské hnutí v letech čtyřicátých a padesátých. V Kollárovi Srbové viděli, jak praví Skerlić, proroka nové slovanské víry. První redakci svého věhlasného pojednání o slovanské vzájemnosti poslal Kollár nejdříve svému srbskému příteli Teodoru Pavlovićovi, jenž je otiskl ve svém časopise Serbski narodni list v Pešti, 1835, tedy dříve než vyšel v Hronce český originál a dříve než vyšlo definitivní německé vydání. Později Kollárův spis o vzájemnosti slovanské vyšel srbsky ještě dvakrát (1845, 1878) a značně působil i na širší vrstvy čtenářstva. Murkova slova, že Kollárova vzájemnost měla epochální význam pro jeho dobu a neztratila svou důležitost ani pro budoucnost, platí v plné míře i pro duchovní život Srbů. Slávy dcera vykonala svůj vliv i v srbské literatuře. Básnickému vlivu Kollárovu podlehl ve své vlastenecké poesii Jovan Ilić, částečně také Ljubomir Nenadović a Medo Pucić, a řada menších příležitostných básníků, kteří ve verších zbožňovali pěvce Slávy dcery, „hrdého syna Všeslavie". Kollárova filosofie slovanství však neoplodňovala pouze literární romantism, nýbrž až do konce minulého století působila i politicky na sjednocovací snahy mezi větvemi jihoslovanskými.

Jako učitel na lyceu v Prešpurku (Bratislavě) Ľudovít Štúr vstoupil do styků se srbskou omladinou, která tu v hojném počtu studovala, a byl její „dušepopečitelj". Působení Štúrovo bylo literární a politické. Mnozí z jeho žáků, na prvním místě Svetozar Sveslav Miletić, měli později v politickém životě srbském velmi významnou úlohu. Štúrova kniha O národních písních a pověstech plemen slovanských, která vyšla v Praze v roce 1853 s věnováním srbskému knížeti Mihailu Obrenovićovi, „synovi národa našeho myslí a skutky", byla přeložena do srbštiny v r. 1857 a přispěla k ocenění a povznesení významu lidové poesie. Mezi omladinou a v celé kulturní veřejnosti srbské se ujímaly vedle panslovanských idejí Štúrových také jeho názory literární, o čemž svědčí ohlas jeho kritiky druhé sbírky básní Branka Radičeviče (Slovenské Pohľady, 1852, č. 3 a 4). Štúr povstal proti Brankově „nečisté romantice", „nemravnosti", „západnímu vlivu" a „nedostatečnému slovanství". Srbská bratislavská omladina přijala tyto náhledy svého vůdce a učitele. Tak se Štúr stal vedle Vuka prvním opravdovým kritikem současné srbské umělecké literatury.

Mnozí vynikající představitelé českého probuzení a romantismu, od Dobrovského a Čelakovského po S. Kappera a J. Holečka a celou řadu jiných méně zvučných jmen, se zasloužili o popularitu srbské lidové poesie a s ní i srbského osvobozeneckého zápolení v kulturním světě. Lidová poesie srbská vykonala určitý vliv i na tvorbu několika českých romantiků, ale i na srbské straně našli se obdivovatelé a překladatelé Hankových padělků (S. Zlatojević), jakož i lidé, kterým literární sláva Hankova nedala spáti; proto pátrali po starobylé poesii a stali se obětí falsifikátorů (S. Verković, Veda Slovena).

Josef Jireček (1825—88), zeť Šafaříkův, známý právník a vídeňský přítel Dj. Daničiće a V. Bogišiće, prokázal vzácný zájem o kulturní život Srbů a na poli školském a ve věcech východní církve, zejména srbské, rozvinul také horlivou činnost literární německy, česky a srbochorvatsky.

Konstantin Jireček (1854—1918), syn předešlého, jehož vědeckému studiu Balkánu byla právem věnována zvláštní kapitola v této knize, začal již ve svých gymnasiálních letech psáti o jihoslovanské literatuře do „Časopisu českého musea". Pokračuje v práci svého děda P. J. Šafaříka, Jireček již ve svém dvacátém roce vydal jednu z nejstarších památek starého srbského písemnictví, „Typikon Sv. Sávy pro klášter Studenici". Po prvních jeho pracích v tomto oboru napsal o něm Dj. Daničić, že počíná hluboce pronikati do slovanských starožitností, zejména srbských. Když v roce 1874 po prvé procestoval Srbsko, napsal do Osvěty (1875) řadu důležitých článků s názvem Srbsko, země a lid. Dlouhým a pečlivým sbíráním literatury i archivního materiálu a všemi prostředky moderního historického a místopisného studia Jireček, možno říci, vědecky objevil Balkán. Jeho Návod k sbírání zeměpisné a archeologické látky, jenž vyšel také srbsky, byl velmi vítanou praktickou příručkou i mladým srbským vědcům. Vyvrcholením a synthesou jeho prací týkajících se Srbů jsou jeho „Dějiny Srbů" (1911), první a dosud nejlepší dílo toho druhu v historické literatuře. Jireček postavil historické bádání na kritické studium pramenů a vrhl plné světlo na mnohé temné stránky srbské historie. Bez přehánění lze říci, že je Konstantin Jireček zakladatelem moderní srbské vědy historické. Většina srbských historiků, jako Stanoje Stanojević, Jovan Radonić, Nikola Radojčić a Aleksa Ivić pokládají se za jeho žáky.

Svérázný český spisovatel Josef Holeček (1853—1929) věnoval ve svém obsáhlém díle uměleckém, publicistickém a novinářském značnou část Srbům, jejich lidové literatuře, jejich životu a zápasu politickému. Roku 1875, kdy byl válečným zpravodajem z povstaleckého tábora hercegovského, zamiloval si Srby, zvláště Černou Horu a Bosnu a Hercegovinu, a této své lásce zůstal věren po celý život. Zvláště jeho veliký epos o srbském renegátovi Sokolovići svědčí o jeho uměleckém úsilí proniknouti do hlubin srbské národní duše a jejího tragického rozštěpení během těžkého zápasu o sebezachování. Jako spisovatel a zvláště jako novinář byl Holeček nejen rádcem Srbů v jejich nerovném boji s Rakouskem, nýbrž i jejich spolubojovníkem. Jeho články v Národních listech byly překládány do srbských listů a působily dojmem povzbuzujícím. Měl i osobní styky s řadou vedoucích srbských politiků, spisovatelů, kulturních a hospodářských pracovníků. „Listy z Chorvatska", řada Holečkových článků, které uveřejnil v roce 1897 v Národních listech a které současně přinášel srbsky Odjek daly podnět k založení srbského kulturně hospodářského spolku Privrednik v Záhřebě. Tento spolek vykonal průkopnickou práci, neboť se úspěšně staral o školení a povznesení řemeslnického a obchodního dorostu srbského ze všech krajů Rakousko-Uherska. Zápas bosensko-hercegovských Srbů, pravoslavných a mohamedánů, o autonomii měl v Holečkovi vzácného pomocníka.
Ještě před Holečkem přilákala Černá Hora velkého českého malíře Jaroslava Čermáka (1830—78), jenž v letech 1862—63 na Černé Hoře nejen maloval své věhlasné romantické obrazy z junáckých bojů černohorských a barvami idealisoval hrdiny a krasavice, nýbrž se jako černohorský vojín zúčastnil i válečného pochodu. Jako malíř Čermák zanechal viditelnou stopu v novějším historickém malířství srbském (P. Jovanović, U. Predić), bohužel však nebyl učitelem, nýbrž pouze nedosažitelným vzorem. Význam Čermákova malířského díla pro Srby dobře charakterisoval kníže černohorský Nikola ve svém soustrastném telegramu, který při úmrtí mistrově r. 1878 zaslal do Prahy a v němž pravil, že jeho nesmrtelná díla spolupůsobila k tomu, že se Černá Hora stala známou a ctěnou v celém světě.
Ludvík Kuba (nar. 1863), spisovatel, malíř a melograf český, ve všech těchto oborech vykonal práci, která nemohla zůstati bez ozvěny mezi Srby. Jako malíř srbských typů a srbského folkloru vůbec Kuba nebyl obyčejný impresionista. V pozadí jeho uměleckého zájmu stál vždy, možná i bezděčně, také zájem vědecký. Proto jeho kresby a obrazy mají zvláštní cenu. Kuba prošel křížem krážem všechny srbské kraje, popsal je spisovatelsky perem a malířsky štětcem a tužkou. Při tom, což je v jeho práci nejvýznamnější, velmi pilně sbíral na místě, z úst lidu hudební folklor srbský, texty národních písní a jejich melodie. Tuto kořist vřadil do svého monumentálního díla Slovanstvo ve svých zpěvech, které představuje jedinečnou sbírku původních lidových nápěvů všech národů slovanských. Kuba hluboko vnikl do uměleckého ústrojí lidové písně, tlumočil melodickou genesi zejména sevdalinky (milostné písně bosenské) a stal se jedním z prvních a nejvýznamnějších pracovníků ve zkoumání hudebního folkloru jihoslovanského. Odborná kritika si váží v jeho Slovanstvu nejvíce právě písní jihoslovanských, jež jsou v hudebním zpracování tak svérázné, že se stávají dokumentární pro národní sloh těchto písní.
Ohlas české a slovenské literatury u Srbů byl poměrně menší než u ostatních Jihoslovanů, ale přece není význačnějšího českého a slovenského spisovatele, jehož jméno by se nebylo vyskytlo v srbských literárních časopisech. Zvláště v poslední době tento zájem o českou a slovenskou literaturu náhle vzrůstá. Pátráme-li však po vlivu, který čeští spisovatelé měli v srbské literatuře, snadno zjistíme, že je mnohem menší než vliv různých osvětových pracovníků, kteří ve všech kulturních oborech prakticky působili mezi Srby. Jsou to četní bezejmenní hrdinové drobné kulturní práce v oboru školství, zvláště odborného, v divadle, v hudbě a v organisační práci všech jiných oborů. Čech dr. Vilém Gabler byl roku 1852—54 vychovatelem prince Petra Karadjordjeviće, pozdějšího krále. Známý revolucionář František Zach (1807—1892), jeden z organisátorů pražského Slovanského sjezdu r. 1848, pracoval dlouhá léta v Srbsku, kdež se stal r. 1875 prvním generálem v srbské armádě. Zach má zvláštní zásluhy o organisaci srbských vojenských škol, pro které angažoval řadu učitelů Čechů (Fr. Všetečka a j.); budovu jím založené vojenské akademie v Bělehradě stavěl také Čech ing. Nevole. Ing. Fr. Nekvasil, předseda bělehradského českého spolku „Lumír", vystavěl budovu železniční stanice v Bělehradě. Prof. Vladislav Titelbach (1847—1925), nenáročný malíř, úspěšně se zabýval srbskou etnografií („Srbské výšivky"), a jeho syn Stojan, architekt, projektoval budovu nového královského paláce v Bělehradě (dnes museum prince Pavla). Čech Sava Hilandarac, mnich ve svatohorském srbském klášteře Hilandaru, napsal dějiny tohoto kláštera, nejdůležitějšího střediska srbského středověkého písemnictví.
Již mezi prvními profesory srbských středních škol v jižních Uhrách (na př. na gymnasiu v Novém

Sadě) vidíme několik Slováků. Slovák je také organisátor a ředitel prvního gymnasia v Sarajevě (roku 1879) dr. Ivan Bronislav Zoch (1843—1921), rodák z Jasanové v župě oravské. Napsal řadu odborných děl z oboru matematiky, fysiky a tělovýchovy v jazyku srbském a slovenském. Je také jedním z prvních, kteří srbsky psali o Teslovi a ocenili jeho významné vynálezy (sarajevský Školski vjesnik 1895). Antonín Korbelář byl profesorem na první srbské reálce v Sarajevě od 1869—70.
Organisátory sokolství a tělovýchovy vůbec jsou mezi Srby vesměs Češi (v Bělehradě: Malina, Hofman, Svoboda, Zajíček).
Hudební skladatel Josef Svoboda (1856—98) z Nymburka založil první hudební školu v Bělehradě r. 1883 a organisoval první „Bělehradské houslové kvarteto“, akademický orchestr a patří k prvním hudebním teoretikům srbským. V r. 1939 naplnil padesát let práce mezi Srby, hlavně v Bělehradě, Hynek Mařinec, hudební pedagog, šéf opery, ředitel a zakladatel hudebních škol, dirigent řady pěveckých spolků bělehradských, mezi jinými také akademického „Obiliče“. Jiní dva čeští skladatelé, Robert Tolinger a František Matějovský pracovali v srbském prostředí nejen jako hudební vychovatelé, nýbrž i jako činní a tvůrčí umělci. Tolinger působil mezi Srby od roku 1880, nejdříve v Sabci, pak ve Velké Kikindě a nakonec na Černé Hoře. Komponoval zvláště pravoslavnou církevní hudbu. Frant. Matějovský byl prvním učitelem hudby v Sarajevě, kde měl soukromou hudební školu. Hudebně zpracovával lidové melodie bosenské a napsal hudbu k několika lidovým divadelním hrám. V Mostaru působili v posledním desítiletí minulého století jako sbormistři známého srbského pěveckého spolku „Gusle“ Josef Horký, Hugo Dubek (pracoval také v Novém Sadě) a Rudolf Zamrzla, později dirigent Národního divadla v Praze. V Srbsku byli téměř na všech gymnasiích učitelé hudby Češi (Vojtěch Šístek v Niši, Jar. Herle, později sbormistr pražského „Hlaholu“, v Šabci, a j.).
Ferdinand Velc, akademický malíř rodem z Domažlic, působil na sarajevském gymnasiu od roku 1896, kde jako učitel kreslení odkryl mezi žáky několik uměleckých talentů, z nichž jsou někteří významnými představiteli jihoslovanského malířství.
Ing. Josef Zd. Raušar žil dlouho v Srbsku, kde odborně pracoval v hornictví a udržoval v 80. a 90. letech minulého století četné osobní styky s řadou význačných tehdejších srbských spisovatelů a pokoušel se probuditi u nich zájem o českou literaturu. Sám psal srbsky (pod pseudonymem Žuborić) a překládal ze srbštiny do češtiny (Výběr srbských básníků „Srbský Parnas“).
Vědecké dílo dra Karla Kadlece, jehož značná část se vztahuje k právním dějinám jihoslovanským, bylo v současné právní vědě srbské nejen oceňováno, ale stalo se i pramenem a podnětem k speciálním studiím. V tomto ohledu je zvláště významný jeho spis „Agrární právo Bosny a Hercegoviny“, 1913.
Známý autor „Geologie Čech“, dr. Friedrich Katzer, český Němec, byl od roku 1898 vědecky činný v Sarajevě. Tam napsal monumentální dílo „Geologie Bosny a Hercegoviny“ a řadu cenných monografií z praktické geologie. Organisoval „Geologický ústav“ v Sarajevě a zasloužil se o vývoj hornictví v Bosně. Byl členem „Srbské královské akademie“ v Bělehradě.
Pokud jde o působení české literatury na literaturu srbskou, je možno ze starších českých spisovatelů mluviti o částečném vlivu Svatopluka Čecha, především jeho Písní otroka na nacionálně revoluční generaci předválečných básníků (Šantićův srbský překlad Písní otroka vyšel v Sarajevě r. 1919). Více politicky než literárně působila také Macharova bojovná sociální a antiklerikální nota. Na poválečnou sociální poesii působil také Petr Bezruč a ještě více Jiří Wolker, z něhož bylo hodně překládáno. Z českých moderních spisovatelů dramatických, jejichž díla měla často velmi hlučné úspěchy na všech jihoslovanských jevištích, pouze Karel Čapek měl vliv na Velmara Jankoviće v jeho utopistické hře Štěstí a. s.
Nelze tu také pominouti značný vliv české hudby na počátek a zdárný vývoj srbské hudební kultury. Čeští učitelé hudby a dirigenti pomáhali šířiti smysl pro hudbu a lásku k ní, zatím co čeští skladatelé, od Smetany a Dvořáka po Nováka, stali se nejbližšími a nejsrozumitelnějšími vzory tvůrců moderního hudebního umění srbského. Jeden z prvních domácích hudebních pracovníků v Bělehradě, dirigent a skladatel Josif Marinković, byl žák pražské hudební školy (Skuherského). Z pražské mistrovské školy Vítězslava Nováka vyšla většina skladatelů a hudebních pracovníků, kteří dnes tvoří a representují jihoslovanskou a srbskou hudbu. Češi vydatně pomáhají srbské hudbě, aby na základě naturalismu lidových melodií si našla vlastní melodický a harmonický výraz.
Když mluvíme o stopách, které čeští kulturní pracovníci zanechali v duševním životě nás Srbů, nelze jistě pominout největší jméno novějších dějin českého národa, jméno T. G. Masaryka. Je nesprávné jeho vliv redukovati pouze na politický zápas Jihoslovanů s Rakousko-Uherskem. Stejně důležitý

je mravní vliv, který osobnost Masarykova a jeho učení vykonaly na všechny Srby, Charváty a Slovince, kteří před válkou a ve válce pracovali s Masarykem. Praktická filosofie Masarykova, jeho koncepce národa, státu, náboženství, demokracie, jeho zdůrazňování drobné práce a potřeby zápasu pro pravdu, všechno to prostřednictvím omladiny masarykovské a pokrokových srbských politiků se vssálo i do kořenů současné srbské kultury. Vliv Masarykův pomáhá nám Srbům i dnes.

Literatura: Dr. Milan Prelog: Slavenska renesansa 1780—1848 Zagreb 1924. — Matyáš Murko: Rozpravy z oboru slovanské filologie. Uspořádal Jiří Horák. V Praze 1937. Práce Slovanského ústavu v Praze. Sv. IV. — K. Paul: P. J. Šafařík a Srbská Matice (Časopis Českého Musea, Roč. 1927). — Jovan Kršić: Československá literatura u Jihoslovanů (Rozpravy Aventina. Roč. V, 13-14). — Dr. K. N. Milutinović: Jugoslovensko-čehoslovački odnosi u XIX. veku. Novi Sad 1937 (Preštampano iz Letopisa Matice Srpske). — Risto Kovijanić: Branko Radičević i Ljudevit Štúr. (Književni sever, god. XI, knj. XI, Sv. 1, 2.). — Jovan Skerlić: Omladina i njena književnost (1848—71). Beograd 1925. — Jan Kollár 1793—1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce Slávy dcery. Ve Vídni, 1893. — K. Jireček: P. J. Šafařík mezi Jihoslovany (Osvěta, roč. 1895). — Otakar Zich: K sedmdesátce Ludvíka Kuby (Lidové noviny, 16. dubna 1933). — Jaroslav Čermák: jeho život a dílo. Vydává výtvarný odbor Umělecké Besedy v Praze. Sv. 6.

Jovan Kršić

Čeští osvětoví pracovníci v Bulharsku

DO KULTURNÍCH dějin žádného státu a národa nezasáhli čeští osvětoví pracovníci tak hluboko, jako právě do kulturních dějin státu a národa bulharského.

Ačkoliv kulturní styky obou národů sahají do devátého století, se ztrátou politické samostatnosti obou národů tyto styky usínají a probouzejí se teprve téměř po tisíci letech od doby, kdy sv. Cyril a Metoděj přinášejí k nám křesťanskou kulturu ve srozumitelném jazyce slovanském. A tak v devatenáctém století, zejména po politickém osvobození Bulharů, přicházejí do Bulharska čeští kulturní pracovníci, aby položili základ k výstavbě celé kulturní soustavy dnešního Bulharska.

Bulharský národ za své politické a kulturní obrození a osvobození plně vděčí slovanské idei, vyrostlé z národního hnutí, které, jako dědictví velké revoluce francouzské, se stalo hlavním ústrojným principem politického života Evropy v devatenáctém století.

Slovanská idea, jejímiž apoštoly byli u nás Dobrovský, Šafařík a Kollár, měla v našich zemích zcela jiné podmínky vývoje než v Rusku, kde se stala již za Petra Velikého nástrojem vládní moci k realisaci jejích snah — totiž postupu na Balkán a přístupu k otevřenému moři. Naše pochopení a hlásání slovanské ideje bylo zcela v duchu nesvobodného národa, který poznával a konečně poznal svou slavnou minulost i společný původ slovanský, a který proto chtěl někdejší celoevropské pacifistické snažení krále Jiřího Poděbradského plně uplatniti ve svazu národů slovanských s úplnou svobodou, rovností a vzájemností.

Nás, když K. Havlíček správně ukázal na hegemonické snahy Ruska, tím více začal zajímati osud jižních Slovanů již proto, že tu byl též společný zájem, totiž osvobození z cizího jha.

Je velmi zajímavé, že obrozenecké hnutí národa bulharského, který pětistyletou politickou porobou byl téměř úplně zničen a zapomenut, takže jej teprve P. J. Šafařík objevil ostatnímu světu, počíná téměř současně s obrozeneckým hnutím naším. Buditelé jeho, ať již to byl otec Paisij, J. Iv. Venelin, V. E. Aprilov, Sofronij a j., poukazovali nejen na příbuznost obou národů, nýbrž i na současnou kulturní výši našeho národa a na možnost jejího využití zcela ve smyslu našeho všeslovanského snažení. Stejně jako političtí vůdcové probouzejícího se národa bulharského byli si vědomi, že mohou dosáhnouti svého cíle pouze pomocí Ruska, tak vůdcové jeho obrození kulturního počali si bráti vzory k své práci z našeho kulturního života. Když pak k tomuto více méně nepřímému působení přistupuje v letech padesátých a šedesátých praktické poznání naší kultury tím, že převážná většina příští bulharské inteligence, které potom po politickém osvobození byla dána do rukou správa mladého státu, přichází do našich škol v Praze, Táboře, Písku, Hradci Králové, Brně a jinde, byl dán i praktický základ snahám budovatelů kulturní slovanské vzájemnosti.

Ačkoliv tedy buditelé bulharského národa mají na mysli nejdříve kulturní obrodu národa a prvé zápasy byly svedeny o bulharský jazyk a bulharskou knihu, a potom teprve pomýšlejí na zřízení samostatné církve bulharské a konečně na svobodu politickou, bylo nejdříve dosaženo samostatnosti církevní (1872) a brzy po ní samostatnosti politické (1878) a bulharský národ měl převzíti řízení vlastního státu,

aniž byl k tomu duševně zcela připraven. Právě tehdy na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století nastává v Bulharsku kulturně průkopnická činnost naší, vesměs mladé inteligence. Ptáme-li se, jak naši lidé do Bulharska přicházeli, a proč to byli právě oni, kteří s takovým zápalem a úsilím pomáhali novému slovanskému státu ve všech oborech státní správy k vybudování celého kulturního života národa, jenž se sice mohl opříti o slavnou minulost, ale neměl dostatek intelektuálů, kteří by lid, jenž po staletí zachoval si svůj jazyk a náboženství, přivedli na kulturní výši ostatních evropských národů, již plně mohli využíti pokroků vědy a techniky, vidíme, že to byla jednak ideová podstata všeslovanství, která vedla naše pracovníky do Bulharska v touze pomoci bratru Slovanu a postaviti ho na kulturní výši evropskou, jednak vnitřní poměry politické u nás, plné nesvobody a persekuce, které lidem smýšlení svobodomyslného dělaly život doma těžký. Proto ona spontánní radost z osvobození slovanského národa, s nímž měli jsme tolik podobného. Naši lidé přicházeli buď sami, neb pozváni přímo bulharskou vládou, která věříc nezištné slovanské idei, nespatřovala v povolávání Čechů a v jejich práci politické nebezpečí.
V řadě kulturních pracovníků, jichž jádro tvoří gymnasiální učitelé-profesoři, nejsou jen muži, nýbrž i ženy. Není dosud přesně zjištěno, kdo byl první Čech, který působil v Bulharsku, jen tolik je jisté, že někteří působili v Bulharsku na školách ještě před osvobozením, a to z politických důvodů i pod cizím jménem. První byl patrně učitel Majsner, vypověděný v r. 1849 z Rakouska, jenž pod jménem Milovanovič asi v letech padesátých vyučoval v Šumenu. Další byli v Šumenu učitelé Mach a Žebnička, kteří zde působili již před rokem 1866, jsouce pozváni I. H. Simeonovem, který před tím v Praze vystudoval agronomii. Byli to učitelé dobří, neboť „... vystudovali polytechniku, byli vzdělaní, a to ne všelijak, jako my, bulharští učitelé". Tak píše T. Ikonomov a pokračuje: „znali matematiku a přírodopis dosti dobře pro naši školu, takže za jeden, dva roky, když si osvojili bulharský jazyk, mohli býti velmi dobrými učiteli v Šumenu. Od počátku jsem to říkal esnafům a doporučoval jsem přijímání Čechů na školu."
Prvou ženou byla rovněž učitelka Josefa Jirásková-Chytevová, která se vydala do Bulharska roku 1866 a později působila v Karlovu, Kaloferu a po osvobození i v jiných městech Bulharska, v jehož službách zestárla.
Po osvobození Bulharska byli do země naši učitelé zváni ponejvíce na doporučení těch Bulharů, kteří nabyli svého vzdělání u nás, znali naše cítění k bulharskému národu, výši naší kultury i kvalitu našich lidí. A tak jedni přišli na pozvání zmíněného již T. Ikonomova, jiní na pozvání Vasila Atanasova, M. Drinova, Grujeva, Veličkova a celé řady dalších.
Na prvém místě ještě v roce 1878 padla volba na nejzasloužilejšího ze všech, doktora Konstantina Jirečka, pozdějšího historiografa národa bulharského, jenž přichází do Bulharska na podzim roku 1879 — protože přijal místo sekretáře v ministerstvu školství v domnění, že bude se moci dostatečně věnovati práci vědecké. Avšak organisační činnost školská zabrala mu všechen čas, zejména když 29. IV. 1881 byl jmenován správcem min. školství a 1. VII. t. r. ministrem. Do doby Jirečkovy nebylo vůbec jednotného bulharského školství, školního řádu a školních programů. Škol byl nedostatek; nedostatek byl i učitelů a tím tíže se pociťovalo, že nebylo učitelského ústavu. Teprve Jireček vydává „Nařízení o pedagogických školách v Bulharsku", „Prozatímní řád učitelských škol v knížectví bulharském", „Program učitelských ústavů v knížectví bulharském" a dále instrukce výročních zkoušek, zavádí nové předměty, stanoví programy reálek a gymnasií. Vůbec se stará o zřizování a zařizování nových škol, odpovídajících též hygienickým požadavkům své doby. Jeho zásluhou byla zřízena Školní rada, která měla dávati ministerstvu školství svá dobrá zdání o „úpravě národního vzdělání vůbec". Po pádu kabinetu sám se stal presidentem této školní rady. Dobře si byl vědom potřeby university, zvláště právnické fakulty, tak žádoucí k úpravě právního řádu bulharského. Nehledě k vědeckým Jirečkovým studiím, které jsou probrány ve zvláštní stati tohoto sborníku, zasáhl Jireček činně do všech složek počínajícího kulturního života bulharského. Jeho zásluhou ožívá ještě v roce 1881 staré „Knižovno družestvo", základ příští Akademie nauk; zasahuje do správy Národního musea a knihovny, když byl roku 1880 jmenován jejím správcem a roku 1883 jejím ředitelem. Přesto, že mnoho z jeho plánů zůstalo neuskutečněno, to, co udělal, stalo se osnovou celého příštího školství bulharského. V roce 1884 opustil Jireček Bulharsko, uznáván jako zakladatel národní osvěty bulharské.
Současně s Jirečkem, nebo krátce po něm přišla řada dalších pracovníků do Bulharska, aby působila na poli národní kultury. Nejprve byli to ti, kteří byli členy „Bulharské sedjanky", založené roku 1880 v Praze, jako V. Šak, Jan Mrkvička a Karel Lukáš z jejího výboru a dále Hermenegild Škorpil, Josef

Voráček, Jan Kadlec, Karel Škorpil, Antonín Šourek, Jan Hejret, Václav Dobruský, F. V. Splítek, Jan Heyduk, K. Stránský, Ant. Špulák, Jan Brožka, Kruis, J. Marek, V. Maršálek, V. Emler, T. Monín, Jan Čermák, Oto Hořejší, Jan Trávnický, Jaroslav Věšín, Josef Pitra, Fr. Šourková, Marie Langová, J. Wiesner, J. Cibulka, V. Truneček a celá řada dalších. Vedle těchto profesorů universitních a středoškolských přišla do Bulharska řada učitelů odborných: agronomů, zahradníků a lesníků, jako Hynek Burian, Václav Stříbrný st., D. Vinický, Julius Milde a František Chytil. Ti všichni mají základní význam v bulharském školství, neboť stáli u jeho kolébky, zakládajíce a řídíce nové školy a vychovávajíce pro mladý stát tolik potřebnou inteligenci za podmínek, které odpovídaly stavu zrodu. Bylo málo ústavů a učitelstva, nebylo ani učebnic a učebných pomůcek. Učilo se podle učebnic českých i z vlastních poznámek, překládaly se české učebnice a konečně sepisovali naši učitelé prvé učebnice bulharské. Někteří z nich zůstávali kratší či delší dobu pouze na dráze učitelské, druzí zakládali a zřizovali nové instituce kulturní a vědecké, státní a veřejné. Tak Václav Dobruský, povolaný 1880 do Plovdiva, stává se v letech 1892—1910 ředitelem Národního musea jako tehdy již známý archeolog. Bratří Hermenegild a Karel Škorpilové mimo to, že prošli řadu ústavů, na nichž vychovali tolik bulharské inteligence, stávají se největšími archeology bulharskými evropského významu, zakladateli několika archeologických a přírodopisných museí a zejména známého musea ve Varně.

Hynek Burian a Václav Stříbrný zakládají společně proslulou hospodářskou školu v Sadové u Plovdiva, zavádějí nové plodiny a činí pokusy podle nových systémů hospodářských. Při tom Stříbrný studuje a sbírá materiál k základním dílům o květeně bulharské. (Na př. Velenovský „Flora Bulgarica" a j.) Julius Milde stává se zakladatelem a správcem lesnické školy v Čamkoriji u Samokova.

Týž význam, jako má pro celé bulharské školství dr. K. Jireček, má pro bulharské umění Jan Mrkvička (nar. 1856). Mrkvička byl v r. 1881 povolán do Plovdiva jako učitel kreslení. Projevil zde nejen činnost uměleckou, převáděje na plátna zvyky a život národa bulharského, nýbrž i činnost organisační. R. 1896 byly jeho snahy o samostatnou uměleckou školu korunovány úspěchem a byl jmenován ředitelem nově zřízené kreslířské školy v Sofii. V roce 1921 byla tato „Umělecko-průmyslová škola" změněna v „Uměleckou akademii" a Mrkvička zůstal i nadále jejím profesorem. Po čtyřicetileté činnosti umělecké a organisační opouští Mrkvička „Uměleckou akademii" jako uznávaný a vyznamenaný zakladatel folkloru a krajinářství bulharského. Mrkvička přivádí další učitele i umělce: Jar. Věšína, který po stránce umělecké nabývá většího významu a stává se malířem vojenským. Oba organisovali a účastnili se výstav domácích a cizích a uměním seznamovali svět s Bulharskem.

Je zcela přirozené, že kromě ostatních kulturních oborů byli naši kulturní pracovníci zastoupeni i v hudbě, a to jako učitelé hudby a zpěvu, zvláště však jako kapelníci. Také ti pracují jako průkopníci. Sbírají národní písně, sestavují učebnice zpěvu pro všechny druhy škol, skládají opery, pochody a j. Byli to K. Machaň, V. Nováček, K. Jermář, Al. Macák, V. Kaucký, Fr. Kubíček, Fr. Štros, B. Gregora, Vitovský, F. Teyner, Fr. Svoboda, Jos. Nevšímal, Jindř. Spousta, Švestka, Mazánek, J. Wiesner, Cibulka, Koch. Prvým zástupcem české hudby v Bulharsku byl voj. kapelník Václav Chochola.

Kromě těchto osvětových pracovníků, kteří stáli přímo ve státních službách a jichž prací byla osvětová činnost, působilo v Bulharsku i mnoho jiných, kteří, pracujíce v jiných oborech, z vlastní iniciativy působili i kulturně, jako na př. ing. Jiří Prošek, Antonín Pelc a Svoboda, a to ještě před osvobozením Bulharska. Škola v Jablkovu (Haskovsko) ještě dlouho po osvobození se jmenovala „Prošekovo učiliště".

Důležitá byla činnost téměř všech jmenovaných ve veřejném kulturním životě bulharském vůbec, zejména v hlavním městě Sofii, kde je nacházíme jako zakladatele různých kulturních spolků. Tak „Slovanská beseda" měla roku 1880 při svém vzniku celkem 150 členů, z nichž bylo pouze 74 Bulharů a z ostatních 25 Čechů, 20 Rusů, několik Poláků, Chorvatů a Srbů. Duší „Slovanské besedy", spolku, jehož úkolem bylo pěstovat slovanskou vzájemnost, ale z něhož vycházely všechny kulturní podněty hlavního města, a vlastním jeho zakladatelem byl Slovák Samo J. Zachej, profesor, který byl nucen utéci jako uvědomělý Slovák před maďarskou persekucí a přišel roku 1880 do Sofie, kde se stal obchodníkem, avšak za to tím více se zde věnoval osvětové činnosti. Spoluzakladateli a stálými členy výboru „Slovanské besedy" byli Jiří Prošek, Bohdan Prošek, ing. Havrda, Harcer, Brožka a jejími členy téměř všichni kulturní pracovníci v Sofii. S. J. Zachej zakládá i bulharský lovecký spolek „Lovec", jehož byl dlouholetým předsedou. Slovanská beseda, z níž vyrostla bulharská filharmonie a Národní divadlo, jehož prvním ředitelem byl v letech 1906—10 Čech Josef Šmaha, byla i jinak kulturním střediskem hlavního města a tím přirozeně i celého Bulharska.

Byli tu i pracovníci na poli právním: dr. Thurn-Taxis, hlavní prokuror v Plovdivě, dr. Chytil, dr. Jan Petržilka, dr. A. Bernkopf, dr. Svoboda, dr. Mráček a dokonce i člen parlamentu N. Majer. Dále inženýři, architekti, na př. Havrda, Dlouhý, Ježek ml. i st., Trnka, a zejména V. Kolár, jehož stavby jsou markantními zjevy v Sofii (královský palác, ministerstvo vojenství, vojenská škola, parlament, vojenský klub a hotel Bulgarie). I plány moderní Sofie, vyšlé z kanceláře městských inženýrů, byly prací bratří Prošků a ostatních městských inženýrů českých. Čeští chemici a lékárníci byli dalšími pracovníky, jejichž činností se rozvíjel civilisační a kulturní život Bulharska.
Čech byl i zakladatel vrcholné organisace tělocvičné „Junak", syn dvorního fotografa J. Bureše, Josef Bureš, jehož bratr doktor Jan Bureš byl organisátorem a je dosud ředitelem carských musejních přírodovědeckých sbírek. Nemalým činitelem v bulharském kulturním životě byly tiskárny, z nichž první v Sofii zřídili bratří Proškové.
Všichni tito a celá řada dalších pracovníků, průmyslníků, živnostníků, řemeslníků a obchodníků, přičinili se nejvyšší měrou o to, že vychovali bulharskému národu generace učitelů, úředníků, vědeckých pracovníků a odborných sil, takže se mohl bulharský národ postaviti po bok ostatním národům slovanským a státi se tak platným členem celé kulturní Evropy.

Literatura: Tato stať je založena na materiálu archivním, výročních zprávách ústavů, o které jde, a osobních pamětech jak Čechů, tak Bulharů. Literárně bylo téma dosud zpracováno velmi nedostatečně. Chabá je Jubilejní ročenka čs. kolonie v Bulharsku 1868—1926 (vydal Čs. Národní dům v Sofii). — Ján Michálko v knize Naši v Bulharsku (Myjava 1936) pojednává o Slovácích a slovenských koloniích. — Konečně je možno uvést Jubilejní sborník bulharskočeskoslovenské vzájemnosti (Sofia 1934) a Ročenky Slavjanské Besedy v Sofii. — Leccos lze nalézt v literárních a vědeckých časopisech jako Periodičesko spisanie, Učeben vestnik, Sadovo, Československý Obzor, Slovanský Přehled a Čes.-bulh. vzájemnost (Praha).

Bedřich Dušek

Český vliv na bulharskou vědu, hudbu, divadlo a literaturu

KULTURNÍ vývoj národa bulharského, jeho obrození i politické osvobození ubíralo se zcela jinými cestami než vývoj národa českého. I když u obou bylo založeno na svobodomyslných heslech velké revoluce francouzské, na přirozených právech člověka i národů, a konečně od polovice minulého století na idei slovanství, byl poměr vývoje kulturního obrození a osvobození politického u nich v poměru zcela opačném. Kdežto světová válka zastala český národ zcela vyrovnaný s kulturním životem ostatních národů evropských, osvobození Bulharska zastihlo národ po všech stránkách kulturního života, jak duchovního, tak i hmotného, na stupni, který nikterak neodpovídal evropskému průměru. Ještě 10 let po osvobození mělo Bulharsko pouze 11.5% gramotného obyvatelstva. Škol bylo málo a vyšší učiliště se pomalu zřizovala.
Bulharská inteligence, vůdcové kulturního obrození a buditelé národního vědomí byli lidé vzdělaní na cizích školách. Celkem Bulhaři neznali Slovanstvo, kdežto Slovanům byli Bulhaři odhaleni P. J. Šafaříkem. Teprve J. I. Venelin, podkarpatský Rusín, vychodivší gymnasium v Užhorodě, V. E. Aprilov, Dr. Beron, P. Rakovski, L. Karavelov, Ang. Kančev, M. Drinov, K. Veličkov, M. Gruev a jiní a jiní se v cizině seznámili se slavismem, jehož střediskem byly Čechy.
Zcela přirozeně nejdříve a nejmocněji působilo kulturní proudění ruské a to pro blízkost tohoto mocného slovanského státu, jakož i pro velkou jazykovou příbuznost.
Hromadné proudění Bulharů do Čech počíná teprve rokem 1869 (jednotliví studenti přicházejí již daleko dříve a to od r. 1853). Příčinou tohoto pozdějšího přílivu byla jednak geografická vzdálenost, jednak i menší příbuznost obou jazyků. Tak se vlivy české kultury projevují v Bulharsku mocněji teprve v 80. letech minulého století, kdy ji tam zanesla jednak mladá inteligence bulharská, vrátivší se do osvobozené vlasti, jednak i mocný příliv mladé inteligence české, spěchající z ideových podnětů na pomoc osvobozenému bratrskému národu.
Vliv české kultury projevil se jak ve vědě, tak i v hudbě, divadle i literatuře.
Nejdříve projevil se ve vědě vliv Šafaříka a Dobrovského, zakladatelů slovanské historiografie a filologie, a právě oni jsou poznáváni prostřednictvím ruským. Ruské překlady Dobrovského Staroslověnské gramatiky a Šafaříkových Slovanských starožitností se dostávaly do rukou bulhar-

ských buditelů nejen v Rusku samém, ale i v Cařihradě, Smyrně (K. Fotinov), v Athénách i jinde. Kniha Dobrovského byla i v majetku Neofita Rilského. Vliv obou, Šafaříkův i Dobrovského, se projevuje i na J. I. Venelinovi i na V. E. Aprilovu, otci bulharského národa a otci bulharského školství.
Vliv Dobrovského nebyl zastaven ani později po válce osvobozenecké a k němu se obrací zřetel jak v předosvobozeneckých gramatikách jazyka staroslovanského i nově se rodícího spisovného jazyka novobulharského, tak i v gramatikách pozdějších a zejména tam, kde jde v řeči o zachování národní samobytnosti. Od něho vychází J. Grujev, T. Šiškov, A. T. Balan, S. S. Bobčev, B. Conev a všichni ostatní. Ale vliv P. J. Šafaříka a J. Dobrovského nezůstává osamocen, nýbrž mocně působí vedle něho i vlivy pozdějších slavistů, na příklad Hattaly, Gebaura a Niederle.
Stejně základní jako ve slavistice jsou i vlivy v ostatních oborech vědních, ať již je to dějepis, chemie, přírodopis, matematika a v poslední době i Masarykův realismus ve filosofii. Ve všech těchto oborech je to jednak přímé působení Čechů učících v Bulharsku, jednak vliv české vědy působící na Bulhary studující v Cechách.
K. Jirečka Dějiny národa bulharského, které v bulharském překladu T. Bojadžieva vycházejí v r. 1886, jsou prvními skutečnými bulharskými dějinami. Podle nich napsal své dějiny S. S. Bobčev, z nich vychází V. N. Zlatarski a j.
Prvá původní, nepřekladová, bulharská učebnice chemie je sestavena A. Atanasovem, žákem prof. české techniky v Praze V. Šafaříka, na základě české nomenklatury a vydaná v Praze r. 1880. Stejně zoologie i botanika bulharská je založena na českém názvosloví a prvé jejich učebnice jsou pořizovány podle učebnic českých. I. Urunov, světový bulharský botanik, je odchovanec český. K. Velenovského Flora bulgarica je základním dílem bulharského rostlinopisu.
Česká matematika dostává se na bulharskou školu rovněž překlady učebnic Studničkových, Starého, Jarolímkových a j., konečně i vědeckou činností sofijského univ. prof. A. Šourka (Čecha), odchovance českého gymnasia i techniky I. Salabašieva a j.
Vliv české filosofie a pedagogiky projevuje se teprve později a díla Komenského, Durdíkova a Masarykova se objevují teprve koncem minulého století v rukách bulharské vědy a veřejnosti. Byla to Durdíkova Estetika, Komenského Didactica magna, ukázky z některých jeho jiných děl a jeho životopis. T. G. Masaryk upozornil na sebe v Bulharsku vystoupením v procesu Hilsnerově a v r. 1898 vychází jeho Vědecká i světová krise v současném marxismu.
Avšak hlavní vliv Masarykův můžeme pozorovati teprve po světové válce, a to se neprojevuje pouze v současné filosofii bulharské (prof. Michalčev a Kazandžiev), nýbrž Masaryk upoutává zejména svou činností politika a státníka. „Masarykovo přesvědčení pravé demokracie na základě práva a rovnosti před zákonem a demokracie založené na humánní a nábožensko-mravní pravdě, tento Masarykův demokratismus je světovým názorem všeho Slovanstva", praví dr. Nik. Bobčev. Vliv Masarykův v Bulharsku není ovšem ukončen, nýbrž naopak stejně jako u nás v osmdesátých letech minulého století Masarykův realismus nejvíce působil na mladou českou inteligenci, tak také v Bulharsku je to nyní mladá inteligence, která vidí v Masarykovi i filosofa a vědce, a zejména tvůrce příkladně moderního státu.
Jestliže tudíž v oblasti, která poměrně snadno se stává majetkem mezinárodním, se vliv český projevil v Bulharsku tak silně v základech národní vědy, není divu, že ještě mocněji se tam projevil vliv české hudby, při níž není potřeba znáti řeč. Nejdříve a nejmocněji zapůsobila česká píseň umělá i národní, přinesená do Bulharska v letech sedmdesátých minulého století Bulhary v Čechách vystudovanými.
Některé melodie a mnohdy i slova tak se vžily a zcela zdomácněly, že byly později pokládány za písně čistě bulharské. Tak na příklad „Kde domov můj" se slovy „Kde e rodát mi", nebo školní píseň P. Ivanova na nápěv „Hej Slované" a mn. j. Později zapůsobil jednak vliv českých kapelníků a profesorů hudební akademie v Bulharsku, jednak opět studium zpěvu a hudby v Čechách pozdějších slavných zpěváků, dirigentů a hudebních skladatelů bulharských.
Když „Velisarieva-ta opera" hraná r. 1856 v Lomu, jako prvé operní představení v Bulharsku vůbec, byla přepracována učitelem T. Šiškovem a uvedena po druhé na scénu r. 1873, ozvaly se v ní nejen národní písně bulharské, ale i písně české, nebo jejich variace. Roku 1890 utvořená „Stolična dramatičesko-operna trupa" v Sofii měla ze šesti členů polovinu Čechů a polovinu českých odchovanců z pražské konservatoře od prof. F. Pivody a j. (D. Kazakov, Iv. Slavkov a A. Bukureštliev.) Na prvém koncertu hráno J. Maláta „Kvítí z luhů slovanských". V pozdějších koncertech můžeme slyšeti Blodka, Dvořákovu Pátou symfonii, Slovanské tance a j., Smetanovu Ouverturu a Polku z Prodané

nevěsty, Vít. Nováka, Fibicha a j. Z oper na bulharské scéně provozována první „V studni" od Blodka, z níž jednotlivé části byly předváděny mnohokrát od r. 1891, kdy bylo zpíváno prvé dueto. Pak Smetanova „Prodaná nevěsta", z níž části byly uváděny na scénu již v sezoně 1910—11. Celé tyto opery provedeny byly v sezoně 1912. Později přichází na scénu Janáčkova „Její pastorkyňa" a Weinbergrův „Švanda dudák". V roce 1912 nejúspěšnější operou i po stránce finanční zůstává právě Smetanova „Prodaná nevěsta".

Protože prvními učiteli hudby a zpěvu v Bulharsku byli Češi a že Bulhaři nabývali svého vzdělání na pražské konservatoři, že druhá vlna českých hudebníků do Bulharska byli (proti prvým praktikům) výborní instrumentalisté a teoretikové (Al. Macák, V. Kaucký, J. Wiesner, K. Machaň a Cibulka), nese bulharský zpěv a hudba pečeť české hudební výchovy, která dala Bulharům několik vynikajících dirigentů i skladatelů. Jsou to na př. Dobri Christov, žák Dvořákův, A. Bukureštliev, As. Dimitrov a jiní. Vliv na bulharskou operu neprojevuje se pouze českou školou, českými zpěváky a dirigenty, ale i po stránce jevištní, neboť výprava, kostymy i líčidla pro prvá i pozdější operní představení dodávány byly z Prahy.

Český vliv neomezil se pouze na bulharskou operu, ale je stejné základní povahy u bulharského dramatu. Také u jeho kolébky, prvého představení v Šumenu r. 1856, stojí Čech, onen prvý, který snad do Bulharska z kulturních pracovníků přišel, Milovanovič-Majsner. On vlastně to byl, který řídil prvé bulharské představení „Michail". Prvá původní hra bulharská vytištěná, Ikonomovův „Biskup lovečský" (1863), nese pečeť tehdejších pražských scén, které měl Ikonomov příležitost spatřiti r. 1859. Ačkoliv v dalším svém vývoji stojí bulharské drama pod vlivem ruským, přece při zřízení Národního divadla v Sofii byl povolán k jeho vedení jako ředitel i režisér zkušený režisér a herec Národního divadla pražského Josef Šmaha, který v letech 1906 až 1910 přenáší na ně tradici českého divadla. „Cizinec, velký divadelní pedagog — náš divadelní chirurg — t. j. Josef Šmaha" — tak zní jeho bulharská charakteristika.

Z českých dramatiků přichází na scénu nejprve J. Neruda svojí „Prodanou láskou" v překladě D. Kazakova v r. 1891. Později přichází J. V. Friče: Asjenův pád; J. Vrchlický: Noc na Karlštejně, Závěť Lukavického pána, V sudě Diogenově; J. Štolba: Mořská panna; F. X. Svoboda: Na čaji; J. Kvapil: Oblaka; Fr. Langer: Velbloud uchem jehly, Periferie, Grand Hotel Nevada; K. Čapek: Věc Makropulos, a konečně Wernerovi Lidé na kře. Některé tyto hry si vyžádaly novou úpravu bulharské scény, jako na př. Langrova Periferie, provozovaná jako prvá hra v moderní výpravě. Wernerovi Lidé na kře v r. 1936 vzbudili zájem nejen dramatiků a obecenstva, ale zejména kritiky, která přijímala hru jako znamení obratu v repertoáru Národního divadla, vítajíc s pochvalou, že uvádí na scénu hru, která „nabádá k většímu přemýšlení, než nejfilosofičtější traktát".

Není náhodné, že prví přicházejí na bulharskou scénu Neruda a Vrchlický, neboť oni oba působí nejen na bulharskou literaturu dramatickou, ale i román a poesii, zejména u I. Vazova, Veličkova a j. Jestliže tento vliv více se projevuje v literatuře dramatické, na př. v dramatické činnosti Čilingirovově (Neruda), je český vliv v ostatní literatuře v poměru k českému vlivu v jiných kulturních oblastech, malý. Příčinou toho je značný rozdíl jazykový. Zájem o českou literaturu stoupá teprve v letech devadesátých a po válce světové. Čeští spisovatelé nezůstávají přirozeně ani před tím neznámí, ale spíše se podtrhává jejich činnost národní než literární. Jan Neruda, J. Vrchlický, Sv. Čech, V. Hálek i j. působí jak na současné mladé literáty bulharské, tak i po světové válce. Tak Sv. Čecha Písně otroka, Macharův Řím, některé povídky Nerudovy, básně P. Bezruče, Wolkera a j. nacházíme hojněji v poslední době v překladech N. Lilieva, Sp. Ganeva, S. Ognjana, L. Kasàrovové a j. Ale přímých vlivů, jako na příklad Nerudových Loretánských zvonků na E. Bagrjanu v jejích Zvonech sofijských, je málo. A přece jasně můžeme viděti Jiřího Wolkera v A. Dolčevově sbírce Prozorec, Wolkera a Sovu ve sbírkách L. Kasàrovové.

Jestliže v literatuře český vliv dosud se neprojevil nejsilněji, můžeme přece pozorovati, že zejména v literatuře dramatické a v poesii stoupá. Je to zejména zásluhou básníka Kirila Christova, který ztrávil v Praze řadu let (až do r. 1938), překládal z české poesie a zpracoval i české náměty.

Ve všech ostatních kulturních oborech tvoří kultura česká pravý most mezi východem a západem a má největší úlohu ve vývoji bulharské kultury od doby probuzení a obrození bulharského národa až po dnešní dobu.

Literatura: B. Jocov: Kde domov můj u nas. Sofia 1934. — B. Jocov: Jar. Vrchlicki u nas. — B. Jocov: Josef Dobrovski v Bàlgarija. — Olga Dejkova: Jan Neruda u nas. Bulh.-čes. vzájemnost. Sofia 1925. — Vasil Atanasov: Spomeni iz

života i dejnost'ta mi. Sofia 1936. — J. D. Šišmanov: Ličnite snošenija na P. J. Šafařík s Bălgarite. Sofia 1925. — F. Wollman: Bulharské drama. Brno 1928. — Apoteoz na bălgarskija teatr. Jubilejní sborník. Sofia 1929. — Dragomir Kazakov: Materijali po istorijata na narodnija teatr i opera. Sofia 1929. — N. T. Balabanov: Teatr i drama. — J. Pata: Několik kapitol z dějin styků česko-bulharských. Praha 1917. — V. též časopisy Slovanský přehled a Čes.-bulharská vzájemnost.

Bedřich Dušek

Vliv nové spisovné češtiny na spisovné jazyky jihoslovanské

SLOVNÍ zásoba spisovné češtiny prožila v první polovině 19. století pravou revoluci. Bylo v ní nahrazováno — někdy měrou nadbytečnou — mnoho slov původu cizího, zvláště německého, slovy domácími, zčásti nově utvořenými. Přibylo množství nových slov, kterých pro nové úkoly rychlým postupem rozmnožené potřebovala spisovná čeština jednak jako jazyk nejrůznějších oborů vědních i pracovních, jednak jako jazyk básnický nejvyšších cílů. Revoluce ta znamenala však nejen vzrůst jazykových prostředků, nýbrž také dočasnou nejistotu ve výrazech kulturního a civilisačního obsahu, která teprve v druhé polovině 19. století ustupovala lexikální ustálenosti.

Také jiné slovanské jazyky v 19. století podstatně rozmnožovaly svou zásobu speciálních slov, určených pro vlastní úkoly spisovného jazyka. Zejména jižní jazyky slovanské tuto zásobu nejen přetvářely, nýbrž zčásti teprve nově vytvářely. Avšak soudobá čeština spisovná, prožívajíc sama svůj vnitřní přerod spojený s nejistotou a kolísáním, neměla ještě — hlavně ne v první polovině 19. století — té expansivní síly a pohotovosti, jakou se vyznačovala čeština středověká, takže nemohlo do nově vytvářených nebo dotvářených jazyků slovanských přejíti z ní — obdobně jako v minulosti — potřebné názvosloví jako celek. Také zásadní názor na prostředky národního jazyka spisovného, zvláště na jejich pramen, se změnil; zmizela středověká a humanistická liberálnost k prvkům cizím, třebaže idea slovanská do jisté míry v období romantismu zmirňovala cizost slov, přejímaných z jiného jazyka slovanského.

Přes to všechno slovní zásoba češtiny, a to právě nová její vrstva, zasáhla poměrně hluboko do spisovných jazyků jižních, s počátku století zvláště do spisovného jazyka Slovinců a později do spisovného jazyka Charvátů, s jejichž vzrůstající kulturou a civilisační prací bylo české prostředí poutáno mnoha svazky osobními i ideovými.

Působení české a slovenské myšlenky na jihoslovanské hnutí ilyrské třicátých a čtyřicátých let minulého století je v tomto díle osvětleno jinde. Vnějším znakem souvislosti „ilyrismu" a rovněž snah o samostatnou spisovnou slovinštinu s prostředím českým je převzetí českého diakritického pravopisu. Základ k tomu položil již r. 1830 Ljudevit Gaj ve své brožurce „Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisaňa", psané podle vzoru Hankova „Pravopisu českého". Gajův pravopis s malými změnami stal se r. 1836 oficiálním pravopisem jazyka „ilyrského" (v úpravě Babukićovy „Osnovy slovnice slavjanske narječja ilirskoga"), a odtud přešel do latinského psaní spisovného jazyka srbocharvátského. Do spisovného jazyka slovinského byl pak po jistém váhání definitivně uveden diakritický pravopis r. 1848.

Ideové vztahy české kultury s prostředím charvátským i slovinským let čtyřicátých a padesátých zanechaly jisté stopy v slovníku obou jižních jazyků; zesílen pak byl vliv český zvláště po roce 1848, kdy změny administrativněprávní provedené v tehdejší monarchii rakouské a postupné pronikání národních jazyků do škol středních přinášelo jim nejen více práv, nýbrž také více úkolů. Potřebné odborné názvosloví bylo tak propracováno a ustáleno za stejných vnějších podmínek a zčásti i jednotným přímým zásahem úředním. Je pochopitelné, že se při tom názvosloví české, které bylo nejpokročilejší, stalo do jisté míry vzorem.

Obohacování slovníku slovinského českými prvky je však již data značně staršího. Počalo už koncem 18. století, kdy leckteré slovo české a zvláště puristický neologismus barokní pokusně přejímal Pohlin (na př. odpor, geslo, pisarna, učirna). Pokračovalo v době obrozenské, kdy hlavně z prací Dobrovského dostalo se na půdu slovinskou (do mluvnic, Danjkovy a Metelkovy, viz o nich v článku o Dobrovském, a do slovníků, zvl. do Murkova slovníku německo-slovinského z r. 1833) dosti českých slov, jako časopis, dokaz (č. důkaz), krvotok, kostnica, lehkomiselni, milo (č. mýdlo), nabožni, nedobitelen, nedostatek, obočje, osmerka, osoba, ostrov, podvod, prigoda, primirje, protinožec, rezbar,

razcestje, Samolet (Phoenix), smradljiv, strelnica, svoboda, toplomer, trubic (č. trubec), vlomek (č. úlomek), viditelen, vodak, zadek, zvuk, židovka a j. Většina z nich se ujala a žila delší dobu, části užívá spisovná slovinština podnes, zejména slov: časopis, dokaz, krvotok, kostnica, milo, nabožen, nedostatek, prigoda, rezbar, toplomer, zadek, zvok.

Na straně charvátské vidíme před rokem 1848 značné stopy vlivu českého zvláště v slovníku jazyka ilyrského z r. 1842 od Mažuraniće a Uzareviće; jsou v něm na př. tato slova českého původu, která se alespoň na jistou dobu v srbocharvátském spisovném jazyce ujala, zvláště v prostředí charvátském: časopis, dopis, dosljedan, gorljiv, ludžba, napjev, naslov, obzor, okolnost, pisatelj, pobočni, poprsje, pozoran, prevaga, primjeran, sadra, skoba, spis, upliv (č. vplyv), uzor (č. vzor), zbirka (z nich „časopis" a „okolnost" snad prošla prostředím slovinským); vidíme, že jde většinou o slova nová i v češtině, zčásti i v ní přejatá, jako nápěv z ruštiny, vplyv, vzor z polštiny.

Po roce 1848 význačně zasáhla do sblížení administrativněprávní terminologie české, slovinské, charvátské a srbské paralelní práce příslušných komisí, ustanovených ministerstvem spravedlnosti ve Vídni r. 1849. Mezi členy těchto komisí byli význační filologové, Slovinec Fr. Miklošič a Srb St. Vuk Karadžić se strany jihoslovanské, Pavel Josef Šafařík, K. J. Erben, Al. Šembera se strany české. Elaboráty komisí vyšly pak jako české vydání (r. 1850) a jako charvátské, srbské a slovinské vydání (1853) společné „Juridisch-politische Terminologie" a jsou si navzájem blízké až do stylistických formulací. — Obdobný podnik český, věnovaný názvosloví oborů zastoupených na středních školách, „Německo-český slovník vědeckého názvosloví", vydaný zvl. péčí P. J. Šafaříka r. 1853, který hluboko zasáhl do ustálení odborného slovníka českého, nalezl ohlas v jižních slovanských zemích rakouských se značným zpožděním. Teprve r. 1874 a 1875 vychází podobný slovník Šulkův, zabírající i obory technologické (Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja) a ještě později, r. 1880, skromnější Cigalův slovník slovinský (Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča). Příslušné názvosloví obou těchto svodů bylo připraveno již podrobnými slovníky obou autorů, německo-charvátským a německo-slovinským, vyšlými současně v r. 1860. Oba tyto slovníky čerpají ze zpracovaného názvosloví českého a užívají slovníků německo-českých, zvl. slovníku Franty Šumavského z r. 1843—47, ale Šulek postupuje soustavněji a přejímá z češtiny větší měrou než Cigale.

Celkem vliv češtiny na jazyk slovinský je sice starší než vliv češtiny na jazyk srbocharvátský, ale v druhé polovině 19. století je méně pronikavý než její působení na východního souseda Slovinců. Co se týče počtu bohemismů, vyniká nad jiné slovníky slovinské slovník Janežičův z r. 1850; je značně závislý na německo-českém slovníku J. N. Konečného z r. 1845, ale značná část jeho četných slov přejatých z češtiny nepřešla ani do pozdějších vydání tohoto slovníku, tím méně do jazyka samého. Zůstal z nich ve spisovné slovinštině nepatrný počet, asi 24: bajka, dosleden, kolek, kolkovati, lepenka, možen, odstraniti, pobočnik, posadka, pozor, prvoten, skladatelj, skoba, spevoigra, starodaven, stroj, svobodomiseln, svobodomiselnik, tovarna, ustav (institut), vodomet, zemljovid — v podobě „zemjevid" —, znamka, živelj.

Přesto se ujal a žije v dnešní spisovné slovinštině značný počet bohemismů. Již pro název společného kmene slovanského bylo přejato a obecně se užívá české „Slovan, slovanski", aby se diferencovalo od názvu „slovenski" (č. slovinský). Přejatá slova týkají se obecných pojmů kulturních, jako dojem, pojem, nazor, pozor, smer, učinek, dovtip, vpliv, abstraktních vlastností, jako dosleden, dotičen, nedostaten, prvoten, sposoben, jiných duchovědných oborů, jako bajeslovje, skladnja (č. Markovo skladna „skladba"), časopis, zbirka, basen (č. báseň), naslov (č. náslov „titul"); jsou mezi nimi tak potřebná slova, jako prednost, odstraniti. Jsou převzata ovšem i slova z oboru administrativněprávního, kromě slov již uvedených srov. i listina, urad, uradnik, ustava, doplatek, nadreden (-rejen), podreden (-rejen). Jsou to dále názvy z věd přírodních, jako gmota, gmoten, gnojivo, kružnica, obzor (obzorje), rastlina, sadra, snimek, stroj, ustroj, tlak, a z názvů věcí civilisace uvádím alespoň pogon (č. pohon), vlak, železnica, tisk, tiskar, tiskarna, tlakomer, toplomer (o jiných kalcích z německých nebo mezinárodních slov, jako barvotisk, drobnogled, a rovněž o názvech chemických viz dále).

Až na nepatrné výjimky setkáváme se se všemi těmito slovy také v spisovném jazyce srbocharvátském, zejména v jeho centru charvátském. Podle Maretiće žije v něm na 80 slov nesporně českého původu; ta lze ještě rozmnožiti o část slov, která mohou stejně být původu českého jako ruského, takových slov je rovněž kol 80. Nejsou však u Maretiće ani slova nesporně česká vyčerpána, takže je jich v charvátštině dobře kolem 200. Jsou to opět názvy pro pojmy kulturní a věci civilisace. Bylo by příliš obšírné

a zbytečné vypočítávati je všechna; uvedu proto alespoň ta, která pronikají i do spisovné srbštiny. Jsou to slova tak základní důležitosti pro abstraktní vyjadřování, jako geslo, pojam, nazor, smer, okolnost (Daničić), predstava, prevaga, prednost, adjektiva, jako dosledan, dotični, doživotan a j., slova administrativněprávní, jako listina, spis, ured; z oborů přírodovědeckých náleží sem už název oboru „prirodopis", dále slova, jako gnojivo, kružnica, lekarna, tlakomer, a ze školských termínů slova, jako čitanka, pravopis, uloga a j. Avšak většinou právě takovýmito slovy přejatými z češtiny se liší spisovný jazyk charvátský od srbského, který jich nemá, na př. dojam (srb. utisak), podoba (odlik), pozornost (pažnja), prigoda (prilika), smer (pravac), upliv (uticaj), ogavan (č. ohavný, srb. otužan, otvratan), skladatelj, skladba (kompozitor, kompozicija), tiskar, tiskarna, tiskarnica (štampar, štamparija), vozilo (vozno sredstvo), vlak (voz), tlak (pritisak) a pod.
Kromě takovýchto četných bohemismů ve spisovném jazyce charvátském zdomácnělých vyskytlo se jich dosti jen přechodně a někdy zůstalo jen při návrzích. Leckterý bohemismus společný i spisovné slovinštině mohl také přejíti do charvátštiny jejím prostřednictvím, ale pouhá shoda, ba ani starší doklad slovinský není důkazem takové cesty. Zvláště je třeba upozorniti na to, že se řada základních názvů Preslovy chemické terminologie ujala zásluhou Šulkovou v charvátštině, jako kiselina, ugljik, vapnik, vodik, plin a j. (přejaty byly na př. i gorčik „hořčík, magnesium", solik „chlor", strintik „strontium", ale neudržely se stejně jako ne č. hořčík, solík, strontík); teprve odtud přešly pak do slovinštiny v osmdesátých letech ogljik, vodik, kiselina (změněno pak v kislina).
Jsou ovšem také slova, která přešla z češtiny jen do slovinštiny; patří k nim na př. mesto, mesten, meščan, malomeščan, malomesten, nabrežje, čarokrasen, duhomoren a zvláště některé společné kalky z němčiny (viz dále).
Kulturní poslání těchto slov přejatých z češtiny nejlépe vysvítá z faktu, že se ze značné části vyskýtají táž slova ve spisovné slovinštině, jako v charvátštině a zčásti i v srbštině, ba malý počet jich, jako kiselina, stanovište, vlak, železnica, přešel i do bulharštiny, kde jsou bohemismy velmi řídké. To nejlépe ukazuje, že tato slova pomáhala plniti nové úkoly spisovného jazyka; jde zpravidla o slova nová i v samé spisovné češtině. Je charakteristické, že i mnoho slov převzatých do nové češtiny z ruštiny se vyskýtá rovněž v slovinštině a srbocharvátštině, jako slovinské nežen, objasniti, priroda, predmet, skromen, spor, vzduh a obdobně v charvátštině i srbštině; nelze vyloučiti, že i u některých z nich mohla být čeština prostředníkem. V jednotlivých případech je to přímo doloženo historicky, jako u slov napev, toplomer, přejatých do slovinštiny z Dobrovského, jinde dosvědčeno formou, jako u slovin. vzduh, charv. uzduh (proti srb. vazduh podle rus. vozduch). Ještě pravděpodobnější je český původ u četných slovinských a charvátských doslovných překladů názvů německých nebo mezinárodních, shodných s českými překlady; srov. na př. slovin. barvotisk (Farbendruck), kamenolom (Steinbruch), kamenotisk (Steindruck), predsodek (Vorurteil), prednašati (vortragen), výše již uvedené nadreden, podreden anebo dále kamenopis (lithografie), knjigopis (bibliografie), krasopis (kalligrafie), pravopis (orthografie), narodopis (ethnografie), zemljepis (geografie), dále drobnogled časomer, tlakomer, toplomer a pod. Část z těchto kalků je i v charvátštině. Nelze ovšem vyloučiti, že v některém případě může jíti o překlad samostatný, zvláště když je formální rozdíl, jako charv. kamopis, ale převahou zde asi působil český vzor, zvláště tam, kde jde o celé shodné typy, jako u názvů na -pis, -mer, je společný původ skoro jistý.
Kromě těchto typů tvoření slov složených působila patrně na slovinský spisovný jazyk česká přípona -(á)rna; začátek toho spadá do 18. století, ale podle jejího vzoru se právě v novější době přizpůsobují slova s příponou -arnica na kratší s příponou -arna a převládá tak mlekarna místo mlekarnica, lekarna místo lekarnica, tiskarna místo tiskarnica, plinarna místo plinarnica a pod.
Konečně v druhé polovině 19. století a zčásti až počátkem století 20. se rozšířily u jižních Slovanů značně sokolské názvy tělocvičné i administrativní; samy ovšem mají leckdy ráz mezislovanský, poněvadž na jejich vypracování braly podíl i jazyky jižní, počínajíc samým názvem Sokol, tak jihoslovanského původu jsou názvy náčelník, družstvo, borec a j. Máme u Slovinců organisaci Sokol a členy sokoly jako v češtině, existuje v ní: sokolski kroj, znak, načelnik a j., jsou zde stejně jako v češtině: bradla, koza, poklek, doskok, doskočišče atd. Zčásti Tyršovo názvosloví z r. 1862 přešlo do slovinštiny velmi záhy už do příručky „Nauk o telovadbi", kterou vydala r. 1869 Matica slovinská. S podobnými doklady shodných názvů sokolských setkáváme se i v charvátštině, srbštině, ba i v bulharštině, třebaže vliv českého sokolského názvosloví se zde uplatnil až v 20. století.

Jinak koncem 19. a začátkem 20. století přes zvýšené styky kulturní zhruba bohemismů ani ve slo-

Josef Mánes: Návrhy na sokolský kroj. Kresba z roku 1862.

vinštině ani v charvátštině již skoro nepřibývá, protože tehdy vzniká proti nim značný teoretický odpor; purismus starší je podporoval, nahrazuje jimi názvy cizí, purismus pozdější však i v nich viděl prvky cizí jazyku domácímu. Přesto značná část již byla v jazyce tak zakořeněna, že zůstala a necítí se již jako slova přejatá.

Základní literatura: T. Maretić: Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku, Rad 108 (34), 1892, a Jezični savjetnik. Zagreb 1924. — Ant. Breznik: Slovanske besede v slovenščini, Čas (Ljubljana) 3, 1909 (též zvl. otisk, Ljubljana 1909) a Slovenske besede v češčini, slovaščini in poljščini. Časopis za zgodovino in narodopis, 32, 1937; materiál je i v jeho článcích „Vpliv slovenskih slovarjev na srbskohrvatske“, Časopis za slovenski jezik 8, 1931, „Dobrovskego vpliv na slovenski pismeni jezik“. Josef Dobrovský, 1793—1829, sborník statí (Praha 1929), in. a „Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev“, Časopis za zgodovino in narodopis 33, 1938. — B. Havránek: Vývoj spisovného jazyka českého (Čsl. vlastivěda, řada II, Spisovný jazyk český a slovenský, 1936). — R. Bošković, O leksičkoj i stilskoj differencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika, Naš jezik 3,1935.

Bohuslav Havránek

Gregor J. Mendel

ZKUŠENOST, že se potomstvo shoduje v postatě se svými rodiči, je jistě velice stará. Otázka, jak je možno, že se z vajíčka nebo semene vyvine bytost podobná rodičům, vznikla mnohem později, jako všecky otázky po příčinách všedních, každodenně pozorovatelných zjevů. Hippokrates byl první, který na ni odpověděl teorií a to velmi podobnou té, jakou si v minulém století vysvětloval dědičnost Ch. Darwin. Byla to teorie zvaná pangenesis. Touto teorií vysvětloval si Hippokrates také dědičnost individuálně získaných vlastností, která od Hippokratových dob všeobecně byla přijímána jako snadno dokazatelná skutečnost. Jí také bylo možno vysvětliti přeměnu druhových vlastností, jak to učinil v rozsáhlé míře později Lamarck. Zdánlivě jednoduchým zjevem byli pro dědičnost bastardi. Zdálo se na první pohled, že míšenci stojí svými vlastnostmi uprostřed mezi oběma rodiči. Důkladnější pozorování však objevilo, že potomstvo míšenců jeví v následujících pokoleních neočekávanou a na první pohled nezákonitou rozmanitost. Tuto rozmanitost vysvětliti se pokusil po prvé francouzský badatel a beletrista Ch. Naudin. Rozlišoval — proti většině svých předchůdců — první generaci bastardů od generací následujících. Při první byla mu nápadná jednotvárnost všech jedinců, při následujících ohromná rozmanitost, pestrost forem, z nichžto se některé blíží svými vlastnostmi otcovskému nebo mateřskému rodiči. Někteří bastardi v těchto následujících generacích se mohou docela podobati jednomu z původních rodičů. Naudin si vymyslil domněnku, jak tato rozmanitost vzniká. Domníval se, že dědičné vlastnosti jsou přenášeny jakousi specifickou hmotou. Při bastardaci se mísí specifické hmoty obou rodičů v zárodcích, z nichž tedy vzniknou stejné, uniformní formy. Ale během jejich individuálního vývoje se specifické hmoty obou rodičů od sebe odlučují, štěpí, nejdále jde toto štěpení v pohlavních buňkách, u rostlin jevnosnubných v pylových zrnech a buňkách vaječných.

Naudinova nejdůležitější pojednání vyšla v letech 1861 a 1865. To, co zůstalo v jeho pokusech i v jeho teorii nejasné, mohlo býti vysvětleno velmi záhy pojednáním, které na základě osmiletých pokusů uveřejnil ve spisech brněnského přírodovědeckého spolku na r. 1865 Gregor J. Mendel, profesor na tamní státní reálné škole, člen augustiniánského řádu starobrněnského kláštera sv. Tomáše. Toto pojednání stalo se východiskem moderní nauky o dědičnosti, genetiky, ovšem až 35 let po svém uveřejnění. Mendel sice hledal porozumění u nejznámějšího tehdejšího teoretika dědičnosti, mnichovského prof. C. Nägeliho, ale nenalezl ho ani u toho, ani u nikoho jiného ze svých vrstevníků. Teprve r. 1900 dostává se pojednání plného uznání, stává se klasickým dílem exaktních věd biologických.

Gr. Mendel jeví se ve své práci jako opravdový genius, zcela originální, bez předchůdců, ojedinělý dokonalostí svého díla. Nelze jeho dílo vysvětliti jako stupeň pozvolného vývoje, objevuje se zcela samorostle, a jako mnoho jiných geniů zůstává také Mendel svými současníky nepochopen. V jeho době se snad nenašel jediný člověk, který by byl jeho pojednání přečetl, tím méně aby pochopil jeho dosah. Přišlo předčasně, ale na štěstí se zcela neztratilo. Jestli někdy kterému vědeckému dílu se dostalo skvělého potvrzení a zadostiučinění, je to dílo Mendelovo. Bylo pro svou dobu příliš těžké. Skvěle splňovalo Galileiho požadavek, aby bylo matematicky přesné a aby jeho výsledky byly matematicky vyjádřeny.

Gregor Mendel pocházel ze selské rodiny, usedlé odedávna na Kravařsku původně ve vsi Veselé,

později v Hynčicích. Mezi jeho předky byli Češi i Němci. Narodil se v Hynčicích dne 22. července 1822 a byl jako jedenáctiletý chlapec poslán do piaristické školy v Lipníku, potom na gymnasium do Opavy. Filosofické ročníky vystudoval v Olomouci a nemaje sám prostředků k dalšímu studiu, vstoupil r. 1843 do augustiniánského kláštera starobrněnského. Na brněnském semináři vystudoval čtyři ročníky teologie a roku 1849 se stal suplentem na gymnasiu ve Znojmě. Suploval nějakou dobu na brněnské technice za Helceleta. R. 1851 poslal jej augustiniánský klášter na universitu vídeňskou, aby tam studoval přírodní vědy. Byl tam posluchačem Dopplerovým, poslouchal mimoto matematiku, chemii, zoologii, geologii a botaniku. V té měl učitelem geniálního Ungera. Zabýval se též entomologií. R. 1854 se stal suplentem na německé státní reálce v Brně, kdež působil po 14 let. Profesorský sbor této střední školy měl tenkráte ve svém středu několik vynikajících osob, jako byl Auspitz, Zawadsky, Makowsky, Oborny. Mendel sám byl oblíbeným a úspěšným učitelem a získal si na ústavu záhy obecnou vážnost.

Od svého mládí se Mendel zabýval zahradnictvím. Nyní měl možnost, aby se věnoval pěstování květin, poněvadž měl k tomu celkem dosti času a klidu. Část klášterní zahrádky, kde konal svoje pokusy, má plochu pouze asi 245 m². Proto musel Mendel, když chtěl pracovati s novými druhy, pokusy přerušiti. R. 1868 byl Mendel zvolen opatem starobrněnského kláštera a tu mohl užíti ke svým kulturám větší klášterní zahrady zelinářské. S novým úřadem vzrostlo mu však tolik rozmanitých povinností, že v několika letech byl nucen své pokusy silně omeziti. Musel ovšem ihned také opustiti školu. Správa velkého majetku řádového vyžadovala mnoho času, mimoto byl Mendel zvolen k různým čestným funkcím, které ho stály mnoho času. Od r. 1875 věnoval Mendel mnoho času i duševního klidu boji proti zákonu o zdanění klášterního jmění ve prospěch náboženské matice. Boj zavedl ho do zjevného konfliktu s rakouskou vládou, ve kterém Mendel konečně v podstatě zvítězil, ovšem jen ve formě dohody s vládou. V posledních letech svého života chronicky vážně churavěl a r. 1883 dne 6. ledna zemřel zánětem ledvin. Jeho literární pozůstalost i s jeho četnými vědeckými poznámkami byla skoro zcela zničena.

Vědecké práce Mendelovy týkaly se jednak bastardace rostlin, jednak včelařství, konečně též meteorologie. Provedl ohromné množství pokusů, to, co z nich uveřejnil, je jenom malá část jejich výsledků. Zprvu se zabýval bastardací myší. O výsledku se nezachovala žádná zpráva. Od myší přešel k rostlinám a na štěstí si zvolil velmi vhodný předmět, totiž hrách. Hrách má mnoho odrůd, které se spolu dají velmi snadno křížiti. Některé z nich liší se od sebe jen v jednom znaku, jako v barvě květů, v barvě děloh, výšce nati atd. Včely a jiné druhy hmyzu navštěvují u nás pěstovaný hrách jenom výjimečně, takže není třeba příliš se obávati nevítaného opylení hmyzem. Ve své hlavní publikaci z r. 1865 praví Mendel, že podnětem k jeho pokusům byla mu snaha dosíci nových barevných variant. Při tom se mu stala nápadnou pravidelnost, s jakou se některé hybridní formy objevují a to ho vedlo k tomu, aby se nespokojil jenom s pozorováním bastardů první generace, ale pozoroval také bastardy v generacích následujících.

Nezdá se, že by byl Mendel čerpal podnět ke svým pokusům z nějakých starších prací o bastardaci. Měl sice ve své knihovně spis Gaertnerův, ale ten si asi opatřil až později. Studoval také podrobně spisy Darwinovy, ale i ty teprve tehdy, když byl v podstatě se svými pokusy hotov.

Již před Mendelem bylo vykonáno dosti bastardačních pokusů a mnoho bastardů bylo popsáno z přírody. Ale v pokusech byly spolu bastardovány hlavně druhy nebo odrůdy, které se od sebe lišily velmi mnohými znaky. Takovéto rodiče vybírali botanikové s oblibou ke svým pokusům, poněvadž se jim zdálo, že budou moci následky bastardace v celkovém habitu míšenců lépe poznat, než kdyby se rodiče lišili jen ve zcela malém počtu znaků. Mendelova velká zásluha je v tom, že vybral k bastardaci odrůdy, které se od sebe lišily v jednom znaku, nebo ve zcela malém počtu jich. Bylo úkolem pokusů, sledovati změny znaků na bastardech a stanoviti zákon, podle něhož se v generacích po sobě následujících dostavují. Tak vytyčuje úkol svých pokusů sám Mendel. Na rozdíl od všech svých předchůdců chce stanoviti zákonitost změn v dalších generacích bastardů. Za tím účelem vybírá jeden nebo dva bezpečně rozlišitelné znaky a sleduje je v postupu pokolení. Nikoli celý habitus rostlin, nýbrž jen distinktní znaky.

Druhou velikou zásluhou bylo, že sledoval pokud možno všechno potomstvo bastardů, tak aby velkým počtem pozorovaných bastardů byl vyloučen vliv náhody, která může při malém počtu pozorování zakrýti skutečnou zákonitost. Aby poznal zákonitost, podle níž se bastardi chovají, stanovil Mendel číselný poměr bastardů od sebe se lišících a to byl postup opravdu geniální. V jeho době mělo

číslo v biologii — až na morfologii květů a nauku o postavení listů — velmi málo váhy. Mendel si uvědomil, že jenom tehdy může objeviti zákonitost proměn v generacích po sobě následujících, když se mu podaří proměny vyjádřiti matematicky. Aby toho docílil, vyjadřoval každého jedince zvláště a zaznamenával přesně původ každého semena. Tato analytická metoda mu umožnila matematickou synthesu výsledků. Zákonitost, ke které takto došel, se ukázala jako velmi jednoduchá. Mendel měl štěstí, že ke svým pokusům vybral hrách, u něhož jsou poměry skutečně poměrně jednoduché. Kdyby byl vycházel na př. od jestřábníků (Hieracium), s nimiž konal později pokusy, byl by se neprobral z chaosu, který je u nich zaviněn mimo jiné také parthenogenesou. Sám píše, že se výběr rostlin k pokusům musí díti s největší možnou opatrností, nemá-li býti výsledek předem učiněn pochybným.
Neomezil se ovšem jen na hrách a jestřábníky, nýbrž konal pokusy také s rozmanitými jinými druhy rostlinnými. Je pozoruhodno, že si vybral většinou druhy, které se staly v tomto století opětovaným předmětem pokusů. Mezi nimi jsou rody Antirrhinum, Geum, Lychnis, Linaria, Matthiola, Mirabilis, Zea Mais, Lathyrus. Také u nich stanovil Mendel platnost zákonů, které objevil u bastardů mezi odrůdami hrachu. Ale již Mendel nalezl případy, v nichž byly odchylky, které nedovedl vysvětliti. Ale pronesl domněnky, které měly prorocký ráz, neboť byly po znovuobjevení jeho zákonů potvrzeny. Týká se to zejména t. zv. polymerických činitelů.
Mendel si dobře uvědomil dosah svých zákonů pro všeobecnou biologii. R. 1859 vyšlo první vydání klasického díla Darwinova o vzniku druhů a možno říci, že se záhy celý biologický svět rozdělil na dva tábory. Jeden byl pro Darwina, druhý proti němu. Běželo při tom mezi jiným o dvě součásti učení Darwinova. Předně o jeho názor, že druhy a odrůdy nejsou stálé, nýbrž že se neustále plynule mění. Zvláště se to týká t. zv. druhů polymorfních a rodů, které mají neobyčejně velký počet druhů, jež pravidelně vydávají největší počet variet. Za druhé šlo o t. zv. boj o bytí a přírodní výběr. Mendel nezaujal otevřeně stanoviska k Darwinovu učení, ale jeho pokusy s hybridisací vedly ho nezbytně k výsledku, že druh má pevné hranice, za které se nemůže změniti. Jeho stabilita je dána stabilitou dědičných vloh. Kulturní rostliny nevznikly podle něho všestrannou, plynulou proměnlivostí, nýbrž jsou články rozmanitých řad hybridů, jejichž zákonitý další vývoj je pozměňován nebo zadržen častým vzájemným křížením. Tato domněnka stála tehdy v příkrém odporu k Darwinovu učení, byla však později plně potvrzena. Víme nyní, že téměř všecky kulturní rostliny vznikly bastardací, a že také v bastardaci spočívá většinou možnost získati nové odrůdy.
Prorocky vyslovil Mendel také domněnku, že rostliny s odděleným pohlavím se chovají obdobně jako bastardi, t. j. že různost pohlaví je u nich založena na různosti dědičných vloh pro obě pohlaví.
Jak znamenitým byl Mendel experimentátorem, je vidět z úspěchu jeho prací s jestřábníky (Hieracium). Jsou to rostliny pro drobnost svých květů, těsně nahloučených v úborech, velmi těžce přístupné bastardaci. Přesto se podařilo Mendelovi získati uměle 21 bastardů. Výsledky však nesouhlasily se zákony získanými bastardací u hrachu a to si nyní dovedeme dobře vysvětlit. U některých jestřábníků jsou všecky květy úborů parthenogenetické, u jiných jsou v jednom úboru současně květy parthenogenetické i opylení vyžadující. To však ve své době Mendel nemohl věděti, a proto mu byly výsledky dosti záhadné. Že byl výborný pozorovatel, je viděti z toho, že apogamické květy považoval za takové, které se zúrodňují vlastním pylem. Není vyloučeno, že výsledky pokusů s jestřábníky, které zdánlivě mluvily proti zákonům, stanoveným u hrachu a jiných druhů, vzaly Mendelovi odvahu k dalším pokusům, k čemuž přirozeně přispělo i to, že byl jako opat příliš zaneprázdněn rozmanitými úředními funkcemi.
Chtějíce oceniti Mendelovy zásluhy o genetiku můžeme to učiniti nejlépe, přirovnáme-li ho k zakladateli moderní chemie, Lavoisierovi. Jako se tomuto badateli podařilo rozkladem vody stanoviti, že se sloučeniny skládají z prvků, které se v určitém poměru slučují, ale při tom zachovávají trvale svou podstatu, tak ukázal Mendel, že dědičné vlohy pro různé vlastnosti z rodičů na potomstvo přenášené jsou konstantní, samostatné jednotky, prvky dědičnosti, které se v potomstvu neztrácejí, nýbrž samostatně dále trvají. Hmota přenášející dědičné schopnosti, idioplasma, se skládá z jednotlivých samostatných vloh pro různé vlastnosti, z genetických prvků, právě tak, jako se chemické sloučeniny skládají ze samostatných chemických prvků. Je-li tomu tak, musí býti dána též pro živé bytosti možnost, tyto genetické schopnosti spolu kombinovati, jestliže rodiče spolu křížení mají různé vlastnosti. To se opravdu Mendelovi v jeho pokusech podařilo prokázati.
Pracoval s odrůdami hrachu, které se od sebe lišily v sedmi párech vlastností: 1. Ve tvaru semen (jedna odrůda měla semena kulatá, druhá hrbolatá). 2. V barvě děloh (jedna odrůda měla dělohy a tedy

též semena žlutá, druhá zelená). 3. V barvě květů a osemení (jedna odrůda měla květy a osemení bílé, druhá květy fialové a purpurové, osemení nahnědlé s fialovými skvrnami). 4. Ve tvaru zralých lusků (rovné, nebo hluboce zaškrcené). 5. V barvě nezralých lusků (zelené, nebo žluté). 6. V postavení květů (buď v úžlabí listů po téměř celé lodyze nebo nahloučených na konci lodyhy). 7. Ve výšce rostlin (rostliny nízkého nebo vysokého růstu).

Mendelovi se podařilo všecky tyto vlastnosti libovolně v bastardech spolu kombinovati. Řekněme, že sprášil odrůdu se žlutými semeny s odrůdou se semeny zelenými. V prvním pokolení byla všecka semena z tohoto zkřížení vzniklá (F1) stejná, uniformní. Znak zelenosti byl potlačen znakem žlutosti semen. Proto Mendel označil první znak jako recesivní (ustupující), druhý jako dominantní (vládnoucí). Ale recesivní vloha se neztratila. Nechal-li Mendel bastardy, aby se opášili vlastním pylem, dostal druhé pokolení (F2), které mělo dvojí semena: Větší část jich měla barvu žlutou, menší zelenou. Vloha pro recesivní znak se tedy ve druhém pokolení projevila. V celém počtu sklizených semen byl poměr žlutých semen k zeleným jako 3 : 1. Byli-li ponecháni bastardi z těchto semen vzešlí opylení vlastním pylem, objevilo se, že potomstvo zelených semen dalo semena pouze zelená, kdežto rostliny vzrostlé ze žlutých semen daly část semen žlutých ($^3/_4$), menší část zelených ($^1/_4$), což se i v dalších pokoleních opakovalo.

Z tohoto pokusu můžeme souditi, že se obě odrůdy liší tím, že jedna obsahuje vlohu pro žlutou barvu semen (děloh), druhá vlohu pro zelenou barvu semen (děloh). Skřížíme-li je, vznikne bastard s oběma vlohami, ale vloha pro žlutost (dominantní) potlačí vlohu pro zelenost (recesivní). V bastardu jsou tedy vedle sebe obě vlohy rodičů. Mendel označil vlohy dominantní velkými, recesivní malými písmenami. Označíme-li vlohu pro žlutou barvu semen písmenou A, vlohu pro barvu zelenou písmenou a, obsahuje bastard vlohy Aa. Ale jak je možno, že se v druhém pokolení objevují semena zelená, třeba jen v počtu $^1/_4$, a vedle nich semena žlutá? Mendel to vysvětlil tak, že při vzniku pohlavních buněk vznikají buňky jednak pouze s vlohou A a druhé pouze s vlohou a. Tyto buňky se při zúrodnění spolu po dvou spojují a dle počtu pravděpodobnosti vzniknou potom tyto kombinace vloh: AA, Aa, aA, aa. Každé kombinace je dle počtu pravděpodobnosti jedna čtvrtina. Na prvních třech kombinacích bude se jeviti pouze vloha dominantní (žlutost semen), na kombinaci čtvrté vloha recesivní (zelenost semen), neboť jiných odchylných vloh tito bastardi neobsahují. To znamená, že se vlohy, v nichž se rodiče od sebe lišili, při vzniku pohlavních buněk od sebe oddělují, chovajíce se jako samostatné genetické prvky. Následkem volného spojování pohlavních buněk vznikne část bastardů, kteří v sobě obsahují pouze recesivní vlohy jednoho z rodičů a část bastardů ($^3/_4$), kteří obsahují buď jen vlohu dominantní ($^1/_4$), nebo vedle této ještě vlohu recesivní ($^2/_4$), zevně však budou všecky tyto rostliny jeviti znaky podmíněné vlohou dominantní, t. j. žlutosemennost. Ve druhém pokolení tedy bastardi, jak nyní říkáme, se štěpí (mendlují).

Složitější jsou poměry, když oba rodiče se od sebe liší ve dvou, třech nebo ještě více vlohách. Ale také pro tyto případy dokázal Mendel, že vlohy se samostatně dědí, štěpí a vedle sebe existují v bastardech. Mendel sám došel k závěru, že konstantní znaky, které se jeví na různých formách rostlinného druhu, cestou opětovného umělého zúrodnění mohou vstoupiti ve všechna spojení, která jsou možná podle pravidel kombinací.

Mendel nemohl čekati v Brně zhodnocení svých výzkumů. Žili sice i tam vynikající systematikové, kteří s oblibou v přírodě hledali bastardy, ale neměli smyslu pro dalekosáhlé důsledky Mendelových prací. Nedivme se tomu. Mendel se obrátil na současné botaniky, u nichž mohl najíti pochopení. Předně, jak jsme již řekli, na mnichovského prof. Nägeliho, kterému se však Mendelovy výsledky nehodily do jeho domněnek o dědičnosti. Bylo vlastně škoda, že Nägeli svedl Mendela, aby se zabýval jestřábníky, což byl materiál velice nevhodný. Pokud je známo, psal Mendel také rakouskému botanikovi Kernerovi, ale zdá se, že ani ten nepochopil důležitost jeho prací.

Až do r. 1900 zůstaly práce Mendelovy nepovšimnuty. Mendel však sám říkal, že jeho doba přijde. R. 1881 vydal brémský botanik W. O. Focke knihu o rostlinných míšencích a v ní, když mluví o hrachu, píše, že Mendelovy pokusy s křížením u hrachu měly podobný výsledek, jako pokusy Angličana Knighta, že se však Mendel domníval, že nalezl stálé číselné poměry mezi typy míšenců. Tato citace vedla později k objevení Mendelovy práce.

Znamenalo by to psáti dějiny vývojové nauky a cytologie do roku 1900, kdybychom chtěli podati přehled názorů o dědičnosti v 35 letech od klasické přednášky Mendelovy v brněnském přírodovědeckém spolku. Darwinismus slavil zprvu vítězství, všestranná proměnlivost organismů byla bez

odporu přijímána, dědičnost byla vysvětlována přenášením dědivé hmoty (idioplasmy), která obsahuje celý soubor dědičných vloh jako celistvý faktor. Ovšem, že proti této domněnce postavil Weisman svou teorii o idioplasmě složené z hmotných částeček (determinantů), z nichž každý určuje vývoj některé části organismu. Byla to zmodernisovaná forma staré preformační nauky, ale právě pro svou přílišnou teoretičnost byla posuzována od počátku se skepsí. Měla jednu přednost, že totiž místo kontinuity idioplasmy přijímala diskontinuitní skladbu z hmotných částeček, byla tedy korpuskulární. Mezi tím cytologie učinila obrovské pokroky, mnoho dokladů bylo sneseno ve prospěch názoru, že buněčná jádra u karyontů jsou nositeli idioplasmy, pravidelné štěpení chromosomů a objevení dělení redukčního připravovalo morfologický základ pro mendelistický výklad dědičnosti. Variabilita byla zkoumána statisticky a studium meristických, t. j. číselně vyjádřitelných znaků vedlo k rozlišení variability fluktuační a genetické. Mnoho důležitých fakt o variabilitě sebráno bylo při pokusech o zušlechtění domácích zvířat a pěstovaných rostlin. Půda byla pro ocenění Mendelových prací připravena také tím, že se vývojová nauka octla ve stagnaci a cítila se potřeba pokusného výzkumu evolučních problémů. Statistika sama nestačila.

R. 1900 byly uveřejněny práce tří botaniků, kteří Mendelovy pokusy opakovali a jeho výsledky plně potvrdili. Byli to Holanďan H. de Vries, Němec C. Correns a Rakušan E. Tschermak. Všichni počali své pokusy nevědouce, že úplně podobné byly vykonány více než před třiceti lety. H. de Vries shrnuje své výsledky ve dva zákony: 1. Z obou antagonistických vlastností jeví se na křížencí jen jedna, a to plně vyvinutá. 2. Při vzniku pylových a vaječných buněk oddělují se obě antagonistické vlastnosti od sebe. Poznamenává k tomu, že obě tyto věty byly již před dlouhou dobou stanoveny Mendelem pro speciální případ (hrách), že však upadly v zapomenutí a byly zneuznány. C. Correns píše ve svém pojednání, že pojednání Mendelovo z r. 1866 patří k nejlepšímu, co bylo o křížencích napsáno. Correns také již spojuje Mendelův zákon štěpení vloh s cytologickým faktem, totiž s redukčním dělením. Tschermak cituje Mendela a praví, že objevil něco zcela nového. Mendelův zákon o dominanci prohlašuje za vysoce významný.

Těmito třemi autory byl tedy Mendel objeven a plně zhodnocen. Biologové si rázem uvědomili veliký dosah jeho pokusů. Jeho pojednání byla přetiskována a překládána a mnoho botaniků a zoologů počalo konati pokusy v jeho směru. Mendelovy zákony staly se klasickou součástí biologických poznatků. Podivuhodně dobře zapadla Mendelova nauka do cytologie, obě nauky se velice dobře doplnily. Původní jednoduché Mendelovy zákony bylo sice třeba později pro speciální případy přizpůsobiti a doplniti. Živá příroda je příliš složitá, aby se její poměry daly vysvětliti několika jednoduchými zákony.

Jako zahájily Lavoisierovy práce analytickou chemii, tak znovuobjevení Mendelových zákonů zahájilo genetickou analysu organismů. Některé druhy (hrách, hledík, banánová muška) jsou velmi podrobně zkoumány a postavily naše poznatky o dědičnosti na pevné základy. Dědičné vlohy (geny) umístěny byly ve hmotné částice, uspořádané v chromosomech, jež persistují v buněčných jádrech. Mendelistická korpuskulární teorie liší se od nauky Weismannovy tím, že považuje geny za fysiologické činitele působící analogicky jako hormony.

Jsou-li dědičné vlohy (geny) stálými faktory, může se díti dědičná změna organismů jenom změnou gen. Jinak by se vývoj nemohl díti. Mendelismus, který spočívá na stálosti gen, dal mocný podnět k revisi nauky vývojové a k pokusům o vlivu vnějších činitelů na geny. Také evoluční nauka postavena byla na pokusný základ a podstatně se vlivem mendelismu změnila. Mendel sám byl si jistě vědom rozporu mezi Darwinovou naukou a svými výsledky. Studoval pečlivě Darwinovy spisy, ale nevyslovil se o jeho učení. Nevyslovil prý nikdy jeho jména. Celá perioda diskusí, bojů a prací o Darwinovo učení mohla míti jiný směr a jiné výsledky, kdyby Mendelovy pokusy byly nalezly zaslouženého pochopení a ocenění. Mendelova práce však přišla předčasně a zůstala nepovšimnuta, byvši zastíněna názory mnohem méně cennými.

Vědecký osud Mendelův má něco tragického. Býti si vědom dosahu své práce a setkati se s úplným neporozuměním i u osob, které dosah ten nejspíše byly s to poznati, působilo naň jistě bolestně a bralo mu nadšení pro další práci. V jeho výroku „moje doba ještě přijde“ je však viděti optimismus a útěchu badatele přesvědčeného o své pravdě.

Literatura: Bateson W.: Mendel's Vererbungstheorien, übers. von A. Winckler, 1914. — Baur E.: Einführung in die experim. Vererbungslehre, 1922. — Brožek A.: G. J. Mendelovy bastardační pokusy na Pisum a Hieracium, Sborník přír. sv. 2. — Correns C.: Gregor Mendels Briefe an Carl Nägeli, 1905, Mat. phys. Kl. Sachs. Ges. d. Wiss. Bd. 19. — Gaertner F. von: Versuche und Beobachtungen über die Bastarderzeugung im Pflanzenreich, 1849. — Iltis H.: Gregor

Mendel, Leben, Werk und Wirkung, 1924. — Mendel G. J.: Versuche über Pflanzenhybriden, Verh. naturf. Ver. Brünn, Bd. 4, 1866. — Týž, Über einige aus künstlicher Befruchtung gew. Hieracium-Bastarde, Ibidem, Bd. 8. — Naudin Ch.: Nouvelles recherches sur l'hybridité etc., 1861. — Tschermak E.: Über künstliche Kreuzung bei Pisum sativum, Ztg f. d. landw. Versuchsw. in Oesterr. III, 1900. — de Vries H. Sur la loi de disjonction des hybrides, 1900. — Týž, Das Spaltungsgesetz der Bastarden, 1900. — Pamětní spis k oslavě stých narozenin J. G. Mendela, Praha 1925. — Festschrift zum Andenken Gregor Mendels, 1911.

Bohumil Němec

Český zápas o zlidovění Rakouska-Uherska

KNEJVÝZNAČNĚJŠÍM hodnotám, o něž evropské lidstvo v 19. století usilovalo, patří zajisté snaha o lepší uspořádání lidské společnosti, o spravedlivé vyřešení poměru mezi člověkem a člověkem, mezi jednotlivcem a seskupením jednotlivců, ať již v národě, státě či církvi, třídách nebo stavech. Snaha vyřešiti uspokojivě organisaci lidské společnosti je ovšem problém věčný, tak starý jako lidstvo samo, ale v 19. století se stává přímo hybnou pákou dějinného vývoje a hlavním obsahem politických dějin všech civilisovaných národů. Též národ český má v tomto úsilí význačný podíl, který hodnotíme jako podstatný přínos dějinám všelidským. Můžeme tak činiti tím oprávněněji, že Čechové vedli zápas o nové, lepší usměrnění poměrů společnostních, zápas, jejž možno označiti úsilím o zlidovění, nikoli jen pro sebe, nýbrž zároveň pro všechny národy, seskupené v habsburské monarchii podunajské, k níž až do konce světové války příslušeli. Pokusíme-li se ovšem dnes, po zániku habsburské velmoci i poválečného zbytku samostatného Rakouska, zhodnotiti úsilí, vynaložené českým národem na zlepšení ústavních, občanských a národnostních poměrů v někdejší monarchii, vydáváme se na první pohled do nebezpečí, že podnikáme práci zbytečnou. Neboť zápas o zlidovění Rakouska-Uherska byl z velké části neúspěšný a proměnil se konečně právě proto v úsilí o zničení Rakouska-Uherska. Než dějepis by pozbyl veškeré mravní ceny, kdyby hodnotil události jen podle dosažených výsledků, a nikoli také podle určitých měřítek, povznesených nad úspěchy a neúspěchy, měřítek, v nichž spatřujeme hodnoty všelidské, zasluhující, aby lidstvo o ně usilovalo vždy znovu. Jsme nadto přesvědčeni, že také naše minulé zápasy o zlidovění Rakouska-Uherska, třeba z valné části neúspěšné, nebyly zcela marné, poněvadž přinesly přece jen podstatné zlepšení duševních i hmotných podmínek životních u všech národů habsburské monarchie. Při tom jsme si ovšem vědomi toho, že český národ nestál v tomto zápasu sám, nýbrž mohl počítati s podporou pokrokových živlů také u jiných národů habsburské říše, v prvé řadě Němců.

Není nesnadno vysvětliti, proč národ český přilnul k lidovým ideám dříve a plněji než ostatní národy střední a východní Evropy. Hlavní příčinou byla nepochybně zvláštní struktura národní společnosti v zemích českých i na Slovensku v době obrozenské. Představitelkou národních ideálů nebyla v té době již šlechta, jako tomu bylo u jiných národů a také kdysi v starém, ještě samostatném státě českém, nýbrž vzdělané vrstvy lidové. Jádro národní šlechty české bylo po vítězství Habsburků nad českým odbojem bělohorským vypuzeno do ciziny nebo ochuzeno konfiskacemi statků a zbaveno vůdčího postavení ve státě. Na místo národně cítící šlechty nastoupila šlechta cizí, dynastií do země uvedená, a též zbytky městské vlastenecké společnosti se postupem času odrodily sňatky s cizinkami a odložily národní tradice i řeč. Nová společnost šlechtická, ustavující se v 18. století, chovala se proto k národním ideálům lhostejně nebo dokonce nepřátelsky, místo starého vlastenectví českého ujímal se v ní patriotism rakouský, takže dávala přednost zájmům celoříšským před českými. Mezi šlechtou a vrstvami národně česky cítícími vznikal tím přirozeně nesoulad, který byl ještě zvětšován příčinami sociálními. Národní obrození české bylo podníceno do značné míry také myšlenkami velké revoluce francouzské, které se k nám na konci 18. století počaly šířiti přímo z Francie i prostřednictvím Německa. Šlechta v říši rakouské se chovala k těmto novým proudům ideovým odmítavě, spatřujíc v nich ohrožení svých stavovských výsad, zatím co vzdělané vrstvy lidové se jimi sytily. Česká šlechta poskytla sice národnímu hnutí na konci 18. století a na počátku 19. nejednu cennou podporu, ale stavěla se za ně až na čestné výjimky nikoli z důvodů ideálních, nýbrž proto, že v něm viděla vítaného pomocníka k udržení svých stavovských výsad českých proti přitužujícímu habsburskému absolutismu a centralismu josefinskému. Proto již v počátcích českého obrození, kdy vůdcové národního hnutí z kruhu městské a venkovské inteligence postupovali ještě ruku v ruce s vlastenecky naladěnou šlechtou, byl mezi oběma sociálními vrstvami českého národa skrytý rozpor v pojetí

i konečných cílech obrozenského hnutí: šlechtě šlo o obnovení a rozšíření stavovských výsad, jež měly svou základnu v starém českém zřízení státním, kdežto národním buditelům o obnovení češství v jeho plnosti jazykové a kulturní. Národním buditelům českým bylo češství živným chlebem, šlechtě pouze příkrmem. Tento skrytý nesoulad v pojetí české otázky se otevřeně projevil již v druhé generaci českých buditelů na počátku 19. století, kdy i rozhodní vlastenci čeští, jako na příklad Palacký, kteří se příliš často stýkali s šlechtickou společností, byli podezříváni z národní vlažnosti. Národní hnutí české bylo od počátku zároveň hnutím lidovým a tento lidový ráz národního obrození nebyl v ničem pozměněn ani vlnou romantismu na počátku 19. století, ba naopak byl zdůrazňováním lidové tvorby v řeči i umění a hledáním historických souvislostí přítomnosti s minulostí ještě zesilován. Upomínky na starou lidovost, domněle praslovanskou, kterou Palacký učinil základní osou pojetí českých dějin v protiváze k západoevropskému feudalismu, zdůrazňování lidových sklonů v husitství, táborství a českobratrství, vše to vychovávalo obrozující se národ v lásce k lidovosti, jež byla pokládána za původní výtvor slovanského ducha a s hrdostí vynášena jako národní dědictví, původnější než ideje francouzské revoluce. Byl to ovšem zbožný klam, ale způsobil, že lidové myšlenky, jež vítězně šly celou Evropou, neměly u žádného národa stoupenců oddanějších a přesvědčenějších než u lidu českého. Kdežto u jiných národů středoevropských, Němců, Poláků, Maďarů i Jihoslovanů, je možno v té věci zjistiti značné rozdíly v názorech sociálních, jsou Čechové a Slováci, pokud se hlásí k národním ideám, bez výjimky oddáni lidovectví. Pozoruhodná je při tom zejména skutečnost, že Čechové a Slováci i tehdy, když byli politicky rozděleni, postupovali v úsilí o lidovost od počátku národního obrození ku podivu shodně.

Na Slovensku přistupoval k důvodům, které v historických zemích českých vedly národ k lidovosti, ještě důvod zvláštní. Byl tu nedostatek dějinné tradice, opřené o stavovskou společnost národní, pro niž chyběl i sám nutný předpoklad, země slovenská, státoprávně vyhraněná. Jestliže v Čechách a na Moravě působil zemský patriotismus určitou vahou i u vrstev národu odcizených, takže budil časem naděje, že se přece jen podaří vrátit šlechtu českým národním ideálům a tím často brzdil lidovou rozhodnost národních vůdců, na Slovensku těchto ohledů na šlechtu nebylo a ničeho nešetřící maďarisační snahy hnaly přímo slovenské vlastence do zápasu proti feudální struktuře uherské společnosti i uherského státu. Proto také se lidovostní hnutí projevuje v politické účinnosti na Slovensku dříve než v zemích historických.

Vlivem hesel, přinášených slovenskými studenty z liberálních universit německých, i působením lidoveckých kruhů polských za povstání roku 1830—31 se jeví na Slovensku již od počátku let třicátých čilý ruch lidový, jaký v předlitavské polovině říše za strohého režimu Metternichova nebyl ani možný. Poměr této slovenské inteligence k lidovým ideám je méně heslovitý a méně hlučný než u současných Maďarů, ale zato upřímnější a opravdovější. Volání po reformách politických, to jest po rozšíření občanských práv a svobod, nebo reformách sociálně-hospodářských, to jest po zrušení roboty a zrovnoprávnění veřejných břemen, je slovenskými národovci vítáno právě proto, že jejich provedení by bylo přineslo posilnění těch vrstev, o které se národní hnutí mohlo opříti. Pro opravdovost tohoto slovenského hnutí lidového je dokladem nad jiné výmluvným, že národovci slovenští doporučovali maďarským vůdcům, aby se snažili Uhry sjednotiti místo násilné maďarisace poskytnutím rovných práv všemu obyvatelstvu. Při tom ovšem Slováci nedůvěřovali theoretisujícím maďarským „demokratům“ a proto — mylně ovšem — obraceli zraky k Vídni, doufajíce, že v ní naleznou zastání proti úpornému útlaku maďarisačnímu, který se s hesly lidovosti dosti podivně snášel.

Jestliže v zemích českých dochází k otevřenému hlásání idejí lidových poněkud později než na Slovensku, je zde zato půda v širokých vrstvách lidových úrodnější a připravenější. Mezi hlasateli nových myšlenek v Čechách stojí ostatně na předních místech Slováci, kteří se cítí ještě nerozdílně Čechy, P. J. Šafařík, J. Kollár a Fr. Palacký, který byl naplněn novými myšlenkami právě stykem se Slováky. Zásady lidové, třeba byly vládní propagandou v Rakousku obratně potírány a lidu zošklivovány, nalezly přece otevřenou cestu a ochotné přijetí v myslích nepočetné české inteligence z řad měšťanských i venkovských. Šířily se současně s obrozeným českým nacionalismem, který v nich právem spatřoval účinnou podporu svých snah. Již v prvních desítiletích 19. věku byli čeští buditelé proniknuti přesvědčením, že obroda češství se dá uskutečniti pouze osvobozením širokých vrstev národa, stavu selského a drobnějšího měšťanstva, a již z tohoto důvodu se vyslovovali nepokrytě proti absolutismu, pro poskytnutí občanských práv lidu, pro svobodu tisku a pro národní rovnoprávnost. Tyto

snahy zůstávaly ovšem v době strohého policejního režimu Metternichova skryty v podzemí nebo se skrývaly v jinotajné projevy literární. Teprve v letech třicátých, kdy státní převrat ve Francii a polské povstání proti ruskému carismu vzbudily široký ohlas v celé Evropě a po prvé vážně otřásly soustavou Metternichovou, vystupují zastánci lidových idejí v Čechách směleji. Tvoří se tajné kroužky revoluční, které pracují letáky a vybízejí k boji proti absolutismu, proti daňovému útisku a za svobodu občanskou i národní. Mnohem pronikavější vliv než tyto spiklenecké pokusy měla četná literatura brožurová, která byla vydávána od poloviny let třicátých do poloviny let čtyřicátých většinou anonymně za hranicemi Rakouska a tajně dopravována do Čech, kde nalézala široký kruh čtenářstva. Mezi autory těchto brožur, které byly náhradou novin, je vedle šlechticů, poukazujících na nutnost reforem správních v Rakousku, také řada autorů občanských, kteří se již otevřeně hlásí k zásadám lidovým, vyslovujíce se pro zavedení ústavnosti, pro občanskou rovnost a národní rovnoprávnost. V brožurách českých autorů, jako byli F. C. Kampelík, J. Malý a jiní neznámí, vystupují po prvé jasněji obrysy českého národního programu politického, v němž požadavky lidovosti zaujímají místo stejně významné jako snahy nacionální. Již před r. 1848 byli vedoucí mužové české národní společnosti jednotni v přesvědčení, že se má občanstvu dostati přístupu na stavovské sněmy, že daňová břemena mají býti spravedlivě rozdělena mezi šlechtu a lid, že poddanství a roboty třeba zrušiti, veřejnou správu vybudovati na základě svobodné obce, že lidu se má dostati obecného vzdělání školního v rodném jazyku a národům rakouské monarchie rovného práva ve státě.
O rozšíření těchto názorů do celé národně cítící české společnosti v městech i na venkově si dobyl jedinečných zásluh skvělý český publicista Karel Havlíček, který v letech 1846—48 byl redaktorem jediného denního listu českého té doby, poloúředních Pražských novin. Poněvadž censory tisku v Čechách byli rovněž uvědomělí národovci, nejprve Slovák Pavel Josef Šafařík a po něm Čech Jan Pravoslav Koubek, bylo Havlíčkovi možno i v době tuhého policejního režimu řiditi Pražské noviny v duchu liberálním a jeho list se stal účinnou tribunou nejen ušlechtile pojatého vlastenectví, nýbrž i lidoveckých názorů. Dvě léta Havlíčkovy činnosti v Pražských novinách stačila získati celou národní společnost českou pro ideje lidovosti a připraviti ji na rozhodující rok revoluční 1848.
Současně šířil se duch lidový též z jiných ohnisek pražských. Byla to především Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách, která v roce 1843 otevřela přístup občanské inteligenci a stala se nedoceněnou školou mladé generaci české pro příští působení politické. V ní působil mladý právník Fr. Lad. Rieger se svými přáteli Trojanem, Pernerem, prof. Purkyní a jinými národovci, získávaje pražské měšťanstvo, české i německé, pro práci osvětovou a pro zvýšenou činnost hospodářsky-podnikatelskou. V debatách a poradách Průmyslové jednoty se však řešily nejen problémy hospodářské, nýbrž i politické a sociální v duchu lidovém. Proto vláda vídeňská sledovala snahy Průmyslové jednoty od počátku s nedůvěrou a po obnovení absolutismu v letech padesátých přikročila k persekuci Jednoty. Jiným střediskem, z něhož se šířily v Praze pokrokové myšlenky národní a lidové, byla Měšťanská beseda, soustřeďující zámožnější kruhy pražské společnosti k ušlechtilým zábavám a poučným schůzkám. V jejím středu působili vynikající vlastenci jako Palacký, Rieger, Brauner, Trojan, Pinkas, Arnold, Frič, kteří se později stali vůdci českého hnutí za svobodu národní a občanskou.
Jestliže Průmyslová jednota a Měšťanská beseda zůstávaly na půdě zákonné loyality, přijalo sdružení mladých radikálů českých i německých, soustředěných od roku 1847 v tajném spolku nazvaném Repeal (podle Havlíčkových článků v Pražských novinách, v nichž se pod rouškou zápasů Irů o svobodu šířily lidové ideje), program revolučního lidovectví, směřujícího k povalení absolutistického režimu a uplatnění nových řádů společenských. Z kruhu Repealu vyšlehly také v březnu 1848 první plameny revolučního hnutí českého, ohlašující boj za práva národní a zlidovění habsburské říše.
Také tento rozhodný zápas českého národa roku osmačtyřicátého měl svou předehru na Slovensku. V Uhrách, k nimž Slovensko patřilo, byl absolutistický režim před r. 1848 mnohem mírnější než v rakouské polovině habsburské monarchie, bylo tam i v kruzích maďarské inteligence mnohem více pochopení pro nové ideje lidové, zato však tam byl mnohem horší útlak národnostní. Vůdcové maďarského národa vyvíjeli již od konce osmnáctého století houževnaté úsilí maďarisační, jehož cílem bylo vymýtiti v Uhersku všechny nemaďarské jazyky národní ze školy, církve a veřejného života. Pomaďarštění slovanských národností v Uhrách bylo hlásáno přímo jako svatá povinnost pravého uherského vlastenectví. Proti těmto bezohledným snahám odnárodňovacím ozval se na Slovensku v letech čtyřicátých odpor, jehož duší se stal mladý slovenský vlastenec Ľudevít Štúr. Již v roce

1842 sepsal Štúr petici, podepsanou více než 200 uvědomělých Slováků, která se obracela k císaři Ferdinandovi se žádostí, aby zakročil proti pomadaršťování slovenské církve evangelické, a od té doby až do konce krátkého života hájil nadšeně práva svého lidu. V roce 1845 zakládá první slovensky psané národní noviny a vystupuje v nich nejen za práva národní, nýbrž i za svobody občanské. Podobně jako Karel Havlíček v Čechách hlásá i Štúr důslednou lidovost, požaduje zrušení roboty a poddanství, účast městského živlu na veřejném životě a uplatnění národního jazyka ve škole a církvi. K zasedání uherského sněmu, který se sešel v předvečer revolučního roku, 7. října 1847 v Bratislavě, vypracoval Štúr ve formě žádosti k sněmu první politický program Slováků, v němž jsou již jasně vysloveny zásady lidovosti: občanská rovnost, svobodný přístup k úřadům, zrušení feudalismu, svoboda tisku, rovnoprávnost všech národností, výchova v rodné řeči, lidskost. Brzy po tom, 30. října 1847, byl Štúr zvolen za město Starý Zvolen poslancem na sněm uherský jako první lidový zástupce národa, a rozvinul ve svých skvělých řečích úsilí o přetvoření stavovského sněmu v duchu lidovém, prohlašuje svobodu za nejlepší lék proti revolucím. Když poznal, že maďarská většina nemá smyslu pro svobody národní ani lidové, opustil 13. března 1848 uherský sněm, ale neustal pracovati pro uskutečnění svých zásad mezi slovenskou inteligencí.

V době, kdy L'udevít Štúr se vzdával po marném úsilí politické činnosti na uherském sněmu v Bratislavě, byl zahájen v Praze hnutím radikálních lidovců z Repealu mohutný nástup českého národa k zápasu o zlidovění Rakouska. Zápas ten strhl pod dojmem revolučního převratu ve Francii všechny národy habsburské monarchie, národu českému připadá však v něm podíl nejvýznamnější, neboť Čechové a Slováci vytvořili v letech 1848 a 1849 za lidovost hnutí nejmocnější a vytrvali v něm nejdůsledněji. České úsilí přetvořiti habsburskou monarchii v duchu zásad ústavnosti, občanské svobody a národnostní rovnoprávnosti se zahajuje mohutným nástupem hned po prvních zprávách o výbuchu nové revoluce ve Francii, které došly do Prahy v poslední den měsíce února 1848. Radikální lidovci, sdružení v Repealu, se snažili nejdříve vyvolati revoluční akci letáky, vyzývajícími k boji za ústavu, rovná práva všech občanů a svobodu. Tyto projevy, zabíhající namnoze do planého radikalismu, ustoupily však brzy vážnějšímu hnutí, které se dožadovalo provedení reforem v habsburské říši cestou zákonnou. Stalo se to památnou schůzí, svolanou na 11. březen 1848 do dvorany Svatováclavských lázní, pro kterou jeden z předních zastánců lidovosti, pražský advokát dr. Brauner, vypracoval první náčrt lidového a národního programu českého. V tomto programu se již zřejmě požaduje přebudování říše v duchu ústavnosti, zrovnoprávnění všech tříd obyvatelstva a rovnoprávnost národností. Za program Braunerův se postavili Češi i Němci z Čech, třeba vedle požadavků lidovosti obsahoval také volání po obnovení autonomie Čech v míře slučitelné s jednotou říše, a také část lidově smýšlející šlechty jej přijala. Většina české šlechty odmítla však již tehdy postupovati s lidovým hnutím.

České úsilí za zlidovění Rakouska se vyznačuje příznivě umírněností. Radikalismus revolučního a socialistického rázu ustupuje v něm brzy do pozadí a celá česká akce se staví na půdu zákonnou, snažíc se dosáhnouti cíle cestou právní, peticemi a deputacemi, vysílanými k císaři a vídeňské vládě. Vedení této akce se ujal výbor, nazvaný podle místa prvního shromáždění pražského lidu, výborem svatováclavským. Jméno symbolisovalo ovšem výrazně také národní snahy české, ale byl to nacionalism ušlechtilý, respektující plně též práva německých obyvatelů českých zemí a zdůrazňující dobro lidské před požadavky národními.

Svatováclavský výbor vyslal do Vídně dvakrát po sobě deputaci se žádostí o poskytnutí práv občanských, zrušení zbytků feudalismu a obnovení práv českého státu a tyto deputace přispěly podstatně k tomu, že se vláda a dvůr rozhodly změniti přežilý režim absolutistický a feudální a vyjíti vstříc přáním všech národů rakouské říše, jež žádaly zřízení ústavní a občanskou rovnost. Pouze v otázce zrovnoprávnění národností chovala se vláda vídeňská odmítavě, obávajíc se rozbití říšské jednoty. V tomto duchu byla 25. dubna 1848 vydána první ústava rakouského císařství, jež učinila konec absolutismu.

Stejně jako Češi postupovali v téže době i Slováci, jejichž deputace se ve Vídni opětovně setkávaly s deputacemi českými a podporovaly Čechy též v úsilí o obnovu státoprávního spojení Moravy s Čechami. Sami pro sebe požadovali Slováci vedle programu lidového přetvoření Uherska ve federativní svaz národností. Myšlenka spojení Slovenska se zeměmi koruny české nebyla v počátcích hnutí roku 1848 vyslovena ani se strany české ani slovenské, protože oběma větvím národa šlo především o přetvoření říše rakouské podle zásad lidovosti. Ovšem i v programu federalisace říše a prove-

dení zásad národnostní rovnoprávnosti třeba spatřovati podstatný rys lidovství. Pokud jde o provedení zásad občanské rovnosti a spravedlnosti sociální, byl program slovenských národovců, vedených Štúrem, Hurbanem a Hodžou, v počátcích hnutí roku 1848 radikálnější než program většiny Čechů. Slováci žádají, aby se dostalo politického vlivu a hospodářského osvobození i vrstvám nejnižším, o které se mohli především opírati, žádají zrušení poddanství a roboty, svobodu tisku, ale jdou ještě dále a požadují již tehdy, tedy dříve než Češi, zavedení všeobecného práva volebního bez censu a shromažďovací právo bez jakéhokoliv omezení. Důraz kladený na princip národnostně-organisační proti principu státoprávnímu přejímají v další fázi vývoje od Slováků také Češi (zejména Palacký) a to sblížilo obojí hnutí, v zemích českých a na Slovensku, do té míry, že bylo při plánu na federalistické přetvoření Rakouska možno vyslovit požadavek spojení Čechů a Slováků v jednu národnostní skupinu. Tento požadavek se objevuje dosti zřetelně již v červnu 1848 na slovanském sjezdu, na němž Češi a Slováci tvořili společnou sekci.
Prvním významným úspěchem českého úsilí o zlidovění a federalisaci Rakouska byl kabinetní list z 8. dubna 1848, vydaný jako odpověď na požadavky druhé deputace. V něm bylo panovníkem v zásadě uznáno právo na obnovení autonomie českého království a na vybudování zemského zřízení podle zásad lidovosti. Česká šlechta stavovská, která odmítala společný postup se svatováclavským výborem, snažila se zkřížiti lidové hnutí tím, že vymohla u zemského presidenta českého, hr. Stadiona, jmenování guberniální komise, většinou šlechtické a konservativní, která měla vymknouti z rukou lidových zástupců vedení a spojiti se se stavy ostatních zemí rakouských k vytvoření celoříšského výboru stavovského, naladěného ovšem protilidově. Tomu se však po vydání kabinetního listu z 8. dubna lidoví vůdcové čeští vzepřeli a provedli 10. dubna lidovým hlasováním volbu Národního výboru z řad měšťanstva. Národní výbor pak přinutil guberniální komisi, aby se mu podřídila. Tak zůstalo vedení v Čechách v rukou zástupců lidu, kteří nyní přikročili k tomu, aby vypracovali pro příští český sněm volební řád i ústavu podle zásad lidovosti a připravili volby do tohoto prvního lidového sněmu v rakouské monarchii. Uskutečnění českého programu lidového bylo by přineslo nejen splnění českých požadavků národních, nýbrž bylo by nepochybně mělo za následek také přebudování ostatních částí habsburské monarchie podle zásad rovnosti občanské a národní. Dříve však ještě, než skončeny přípravy k zahájení prvního českého sněmu ústavodárného, zasáhlo do vývoje rakouské říše mohutnou vlnou nové hnutí všeněmecké, vycházející z Frankfurtu. Také německý národ byl v revolučním roce 1848 stržen novými myšlenkami. Programem frankfurtských vlastenců bylo sjednotiti všechny Němce v obnovené Říši, přebudované podle zásad lidovosti. K této Říši měly býti přičleněny také někdejší její součásti ovládané habsburskou dynastií, tedy také země koruny české. Tento frankfurtský program se ovšem křížil s ideou říše rakouské, jak jej tehdy koncipoval Palacký a nenacházel pochopení ani u jiných národů slovanských, ovládaných Habsburky.
Všeněmecké snahy, vycházející z Frankfurtu, vyvolaly proto u rakouských Slovanů myšlenku, zdůrazniti proti nim solidaritu národů slovanských, stojících na půdě říše rakouské, svoláním velkého kongresu slovanského do Prahy. Podnět k uskutečnění tohoto sjezdu vyšel z několika národů slovanských téměř současně (první snad vyslovil myšlenku Ľudevít Štúr), ale provedení a duch kongresu byl dílem českých vůdců národních, především Palackého a Šafaříka. K idei říše rakouské zaujal kongres stejně jako již před tím Češi a Slováci stanovisko kladné a usnesl se vypracovati petici k císaři, v níž měl být rozveden plán na přebudování říše podle zásad lidové svobody a národnostní spravedlnosti. Stála tu proti sobě dvojí koncepce: idea říše rakouské, která měla být přebudována ve federativní svaz rovnoprávných národů a idea Říše velkoněmecké. V obojí koncepci postihneme však přes zásadní rozdíly společný rys lidovosti anebo aspoň zlidovění přežilých řádů, ať již v Německu či v Rakousku. Ale doba nebyla ještě zralá pro velkorysé reformy a tak ani frankfurtský ani český plán nedošel uskutečnění. Nešťastný výbuch revoluční, podnícený v Praze temnými živly a neodpovědnými radikály, k němuž došlo o svatodušních svátcích r. 1848, zvrátil rázem české úsilí o zlidovění Rakouska, tak slibně zahájené českými vůdci a slovanským kongresem podporované. Byla to rána zezadu proti českým nadějím. Držitelé moci v Rakousku, nepřející snahám lidovým, jí použili za záminku, aby odvolali téměř vše, co v tísni slibovali. Generál Windischgraetz potlačil vojenskou mocí pražskou revoltu, Národní výbor byl rozpuštěn, přípravy k ústavodárnému sněmu českému zmařeny, slovanský kongres rozehnán, nad Prahou vyhlášen stav vojenského obležení.
Všechny vymoženosti lidového úsilí se rakouská vláda tehdy ještě ovšem zrušiti neodvážila, ale český národ vyšel ze svatodušních bouří jako první poražený a iniciativa přešla nyní z Prahy do Vídně,

kde byl místo překaženého ústavodárného sněmu českého přichystán ústavodárný sněm celoříšský. Na něm bylo českým zástupcům zápasiti o program lidový za podmínek značně zhoršených.
Než Čechové se sebezapíravě přenesli přes první neúspěchy a šli odhodlaně do nového zápasu na nepřátelskou půdu vídeňskou, spoléhajíce, že na ústavodárném sněmu s přirozenou lidovou většinou bude přece jen možno prosaditi lidový program. Oželeli hotové již takřka obnovení autonomie českého státu, aby aspoň ze svobod občanských zachránili, co na ten čas bylo možné. Jedinou velikou vymožeností zasedání parlamentu ve Vídni bylo osvobození selského stavu, jež bylo již požadavkem prvního programu českého, vypracovaného Fr. Braunerem pro svatováclavský výbor. Brauner sám se také ve Vídni zasloužil o vypracování osnovy zákona o zrušení poddanství a roboty, jímž byl konečně i v habsburské říši odstraněn nedůstojný pozůstatek středověkého otročení rolníka pánu a selskému stavu se dostalo vlastnického práva k půdě, kterou vzdělával svou prací. Rozhodný zápas o přebudování říše v duchu občanské rovnosti a zrovnoprávnění národů nastal teprve v Kroměříži, kam byl kusý již říšský sněm rakouský po návrhu Palackého pro vídeňské nepokoje přeložen. V Kroměříži vystupuje pod vedením Palackého celá skupina českých poslanců, sdružená s pravicí v ukázněný klub, významně do popředí a účastní se vynikajícím způsobem také prací v komisích. Palacký sám převzal v komisi ústavní vypracování návrhu na přebudování Rakouska podle principu národnostního. V druhém svém návrhu vyslovil již požadavek spojení Čechů a Slováků v jednu skupinu národní, ale nezištně usiloval také o spravedlivé zajištění práv všech ostatních národů rakouské monarchie. Rieger se v komisi pro základní práva občanská zastával významnými slovy zásad lidovosti v duchu hesla „Všechna moc vychází z lidu", Brauner, Strobach, Pinkas a řada jiných českých zástupců zasahovala účinně do debat i prací výborů. Avšak i tento druhý zápas českých vůdců vyzněl naprázdno. Po změně na trůně, jíž místo dobromyslného Ferdinanda byl nastolen mladičký František Josef, sebevědomý nepřítel nových idei, a po zdolání maďarského povstání zasáhli držitelé moci v Rakousku drsnou rukou do prací sněmovních, aby se zbavili lidového „poručníkování". 7. března 1849 byl pak kroměřížský parlament rozpuštěn a místo ústavy, chystané volenými zástupci lidu, byla vydána ústava z moci vládní. Byla sice ještě na oko lidová, ale jako na výsměch všemu, oč usilovali Čechové, byl její duch centralistický. Ani tato ústava, t. zv. březnová, nebyla však nikdy uvedena v život. Mladistvý císař s předsedou ministerstva Felixem Schwarzenbergem připravili národy rakouské záludně o poslední zbytky konstitučních vymožeností postupným oklešťováním lidových svobod a nastolili konečně v r. 1850 znovu režim bezohledného absolutismu. Jen svobody selské zůstaly zachovány jako cenný, ale přece jen skrovný výsledek mohutného úsilí roku 1848. Nastala doba vlády bezohledného despotismu, jenž habsburskou říši proměnil v dusný žalář pro všechny volné duchy. Český zápas za zlidovění Rakouska vyžádal si ovšem také obětí žalářováním a vyhnanstvím. Z nich nejtragičtější bylo udolání smělého bojovníka za práva národní i lidská Karla Havlíčka, který i v době absolutismu hájil prapor lidovosti v první české politické revui Slovanu, vydávané v Kutné Hoře. Avšak pod popelem útisku neuhasl přece v českých srdcích plamen lidových zásad. Činnost, znemožněná v životě politickém, přetvořila se v úsilí o zlidovění vnitřní, jímž byla celá struktura národní společnosti české přebudována v duchu účinné spolupráce na povznesení nižších vrstev a na zapojení jich do stále mohutnícího kruhu těch, kdo pracovali na poli národním. Osamostatněním stavu selského, na které se již absolutismus neodvážil sáhnouti, získal národ novou třídu svědomitých pracovníků a v dělnictvu, které nabývalo významu pokračující industrialisací, vyrůstala znenáhla legie odhodlaných bojovníků za důslednou lidovost sociální. Toto přetvoření celé národní společnosti v duchu lidovém je rovněž významným příspěvkem českého národa k úsilí o zlidovění Rakouska i Uherska. Počátky povznesení nižších tříd v habsburské monarchii spadají právě do let padesátých, kdy pod zimním příkrovem absolutismu neslyšně rašily v podzemí zárodky nového života, který vyrazil mohutně na povrch, když válečné neúspěchy v Italii a hrozivá situace hospodářská v říši přinutily Vídeň obnoviti ústavní svobody.
V nové situaci se chápe iniciativy v Čechách rázem Rieger, starý bojovník za lidové svobody z roku 1848, zocelený zkušenostmi i zklamáním, a podává roku 1860 přímo císaři žádost o povolení nezávislého českého deníku. V ní si zároveň odvážně stěžuje do zkracování práv národních i lidových a vyslovuje požadavek, aby národu všech vrstev se dostalo zastoupení ve správě státu, „třídám středním a nižším, jak průmyslovým, tak rolnickým". Také tato smělá iniciativa Riegrova byla cenným příspěvkem v úsilí o obnovu ústavních a lidových řádů v Rakousku, tehdy zase už ochotném vyjíti vstříc obecnému volání po zavedení ústavy.

Zklamání českých nadějí národních po vydání prosincové ústavy vedlo ovšem nutně k tomu, že se české úsilí soustředilo na zápas o práva národní, zejména když t. zv. vyrovnáním s Uhrami roku 1867 byla rozdělena jednotná monarchie habsburská ve dvě poloviny, v nichž si dosavadní držitelé moci rozdělili vládu nad ostatními národnostmi v říši dvouhlavého orla. Stupňovaný zápas o práva národní nutil v té době české vůdčí politiky nejednou ke kompromisům v úsilí o zlidovění Rakouska, k spojenectví s konservativními a feudálními živly německými. Tato sebezapíravá politika národních vůdců vyvolávala v širokých vrstvách národa, proniklého ideály lidovými, rostoucí nespokojenost, ta pak konečně vedla k roztržce v jednotné dosud straně národní a k vytvoření stran nových, které nebyly ochotny slevovat ze zásad lidových ani za cenu drobečkových, jak se pohrdavě říkalo, úspěchů národních.

Podobnými cestami se vyvíjel po roku 1848 také slovenský zápas o občanské a národní svobody. Slovenský program národní a lidový, formulovaný 10. května roku 1848 na shromáždění slovenského lidu v Liptovském Svatém Mikuláši, se opírá o tytéž zásady jako soudobý politický program český. Žádá svobody ústavní a občanské, zrovnoprávnění národností v Uhersku, práva mateřštiny ve školách i úřadech a přetvoření Uherska podle poměrů ethnografických ve federativní svaz, v němž by každá národní skupina měla svůj sněm a určitou míru samosprávy, slučitelnou se státní jednotou Uher. Tyto požadavky byly však maďarskou revoluční vládou zásadně odmítnuty a národní vůdcové slovenští, Štúr, Hurban a Hodža, prohlášení za vlastizrádce, prchli před persekucí ze Slovenska, hledajíce podporu ve Vídni, v Praze a v Záhřebě. Když pak se maďarská revoluční vláda dostala do otevřeného boje s Rakouskem, vytvořili Slováci ve Vídni Národní slovenskou radu a ta organisovala s účinnou finanční i mravní podporou českou proti Maďarsku dobrovolnické sbory, vedené českými důstojníky Bloudkem a Zachem, doufajíc, že si tím získá vídeňskou vládu a pohne ji k tomu, aby splnila po přemožení Maďarů slovenské požadavky, vyslovené v svatomikulášském programu. Tento přímý boj za práva národní a lidová přinesl však Slovákům jen zklamání. Vítězná vláda vídeňská se neodhodlala zříditi zvláštní zemi slovenskou, protože by jí to bylo ztížilo dorozumění s Maďary, a vyšla slovenským tužbám vstříc pouze hubenými ústupky, které pak v době absolutismu pozbyly ceny. Po obnovení ústavnosti obnovují slovenští národovci znovu svůj program v memorandu, které bylo sepsáno Štěpánem Daxnerem a přijato 6. června 1861 na lidovém shromáždění v Turčanském Sv. Martině. Toto memorandum zůstává pak základem slovenské politiky až do r. 1901. Bezohledný útisk národnostní nutil Slováky, podobně jako Čechy, soustředíti všechny snahy na zápas o práva národní, zejména když po uherském vyrovnání byli nevděčným panovníkem úplně vydáni zvůli Maďarů. Od roku 1881 rozhodli se proto po marném úsilí k úplné politické pasivitě. Obrat nastává teprve koncem století vlivem lidových kruhů českých, které se počínají o slovenskou otázku intensivněji zajímat. Mladá generace t. zv. hlasistů (podle časopisu Hlas), vedená mladým Hodžou, zahajuje v duchu lidovém úspěšné úsilí o probuzení širokých vrstev lidových na poli kulturním, hospodářském i politickém a začíná navazovat styky s ostatními nemaďarskými národy v Uhrách, Rumuny a Srby. Společným programem byly vedle uplatnění práv národních také požadavky zlidovění Uherska, především co do volebních řádů, zavedením všeobecného tajného práva hlasovacího do sněmu. Proti zkarikované volební reformě z r. 1913 zahájil Hodža úspěšný boj v lidově vedeném Slovenském týždeníku a zasloužil se o rozšíření lidových idejí v národě pořádáním protestních táborů. Tím vším sbližoval slovenský lid se svobodným duchem, jenž pronikal celý národ český, a zasloužil se o spolupráci s Rumuny a uherskými Srby, ale jeho úsilí, získati pro lidové ideje vůdčí kruhy maďarské, nemělo úspěchu.

Mnohem pronikavější úspěchy měl na konci 19. a na počátku 20. století český zápas o proniknutí lidových myšlenek v Rakousku. Mocný rozvoj dělnického hnutí sbližoval české a německé vrstvy, a ty se společně daly do zápasu o reformu řádů volebních zavedením všeobecného a tajného práva hlasovacího. To se podařilo vymoci roku 1907 za účinné podpory strany mladočeské a jejího vůdce dra K. Kramáře. Přesto však i rakouská část habsburské říše, třeba provedla počátkem 20. století prospěšné ústavní a správní reformy, zůstala až do svého zániku státem v podstatě a duchu nelidovým, opřeným o výsady šlechty a bohatých vrstev výrobních. Proto také požadavek národní rovnoprávnosti v ní zůstal nesplněn a stal se příčinou jejího zániku.

Bibliografie: Františka Palackého Spisy drobné. Díl I. Spisy a řeči k oboru politiky. 1898. — Řeči dra F. L. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech. I. 1883. — Karla Havlíčka Politické spisy. Díl I.—III. 1900—03. — Fr. Aug. Brauner: O vykoupení se z roboty. 1848. — J. Heidler-Šusta: Příspěvky k listáři dra Frant. Lad. Riegra. Díl I. 1924. —

J. V. Frič: Paměti. 4 sv. 1885—91. — A. Fischel: Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte. Vídeň 1912. — J. M. Černý: Boj za právo I.—II. 1893. — J. J. Toužimský: Na úsvitě nové doby. 1896. — Ad. Srb: Politické dějiny národa českého I.—II. 1899—1901. — A. Denis: Čechy po Bílé hoře. Díl II. 1906. — Z. Tobolka-K. Kramář: Dějiny české politiky. (Česká politika III.) 1909. — Z. Tobolka: Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl I.—III. 1932—36. — Idea československého státu. Sborník, red. J. Kapras a B. Němec. 1936. — L. Eisenmann: Le compromis austro-hongrois de 1867. Paříž 1904. — J. A. Helfert: Geschichte Österreichs vom Ausgange des Wiener Oktoberaufstandes 1848. 4 svazky, Freiburg i. B. 1869—86. — H. Friedjung: Oesterreichs innere Geschichte von 1848—60. L, Lipsko 1908. — J. Redlich: Das österreichische Staats- und Reichsproblem. I., 1848—61. Vídeň 1920. — J. Heidler: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových. 1920. — J. Heidler: A. M. Pinkas a vznik českého programu v l. 1848—50 a 1861. 1913. — J. Heidler: Ant. Springer a česká politika v letech 1848—50. 1914. — K. Kazbunda: České hnutí roku 1848. 1929. — J. Roubík: Český rok 1848. 1930. — Památník (k výročí 100. narozenin) Fr. Palackého. 1898. — J. Goll: František Palacký. 1898. — J. Pekař: František Palacký: 1912. — J. Chaloupecký: František Palacký. 1912. — T. G. Masaryk: Palackého idea národa českého. 1912. — J. Fischer: Myšlenka a dílo Fr. Palackého. 2 díly, 1926 a 1927. — J. V. Jahn, (M. Červinková-Riegrová): Fr. L. Rieger. 2. vyd. 1889. — H. Traub: Fr. L. Rieger. 1922. — T. G. Masaryk: Karel Havlíček. 1896. — E. Chalupný: Havlíček. 1929. — L. Steier: Beniczky Lajos . . . viszaemlékezései és jelentései az 1848-49-ki szadságharcról es a tót mozgalomról. Budapešť 1924. — J. Botto: Slováci, vývin ich národného povedomia. 2 sv. Turč. Sv. Martin 1906 a 1910. (2.vyd. 1923). — K. Kálal: Slovenská revolúcia. Ružomberok 1914. — Sv. Hurban-Vajanský: Rok 1847—48. Turč. Sv. Martin. 1907. — M. Hodža: Československý rozkol. Turč. Sv. Martin. 1920. — P. Kompiš: Slovenské povstanie r. 1848—49. 1924. — K. Goláň: Revolučné pokolenie. Myjava 1926. — J. Škultéty: Slovenské memorandum r. 1861. Turč. Sv. Martin 1911. — Týž: Prvé shromáždenia národne v Turč. Sv. Martine. Turč. Sv. Martin 1924. — Týž: Stodvacatpät rokov zo slovenského života. Turč. Sv. Martin 1920. — J. Vlček: Slovensko od reakce Bachovy do zrušení Matice slovenské. 1913. — A. Pražák: Slovenská otázka v době J. M. Hurbana. Bratislava 1923. — A. Pražák: Czechs and Slovaks in the Revolution of 1848. Czechs and Slovaks after the Revolution of 1848. Slavonic Review V. a VI. — R. W. Seton-Watson: Národní otázka v Uhrách. 1900. — A. Denis: Otázka rakouská. - Slováci. 1919. — M. Hodža: Články, reči, štúdie. 2 sv. 1930. — Milan Hodža, publicista, politik, vědecký pracovník. (Sborník.) 1930. — Š. Janšák: Slovensko v dobe uhorského feudalizmu. Bratislava 1932. — K. Krofta: Čechové a Slováci před svým státním sjednocením. 1932. — D. Rapant: K počiatkom madarizácie. 2 díly. Bratislava 1927 a 1932. — Týž: Dějiny slovenského povstania r. 1848—49. I. Turč. Sv. Martin 1937. — Podrobnější literaturu českou i slovenskou podává J. Jakubec: Dejiny literatury české díl II. 1934. — A. Novák: Přehledné dějiny české literatury. 1939. — J. Klik: Bibliografie vědecké práce o české minulosti za posledních čtyřicet let. 1935.

Karel Stloukal

Sokolstvo

KDYŽ se konala dne 16. února roku 1862 ustavující valná hromada nového českého tělocvičného spolku v Praze, sotva kdo z účastníků již tušil, jak významně se uplatní v životě národním i v světovém ruchu kulturním a do jisté míry i politickém organisace, která byla právě založena. Ale oba muži, jimž se právem přičítá hlavní zásluha, že naplnili formy tělocvičného spolku vším tím, co bylo potom pojmenováno sokolstvím, totiž dr. Miroslav Tyrš a Jindřich Fügner, byli na rozdíl od jiných tělocvičných reformátorů devatenáctého století naplněni duchem vyspělé inteligence, který jim umožnil bystře pochopiti to, čeho si doba sama vyžadovala v národě i ve světě. A proto velmi rychle proběhl vývoj tělocvičné jednoty pražské všemi stupni, vedoucími od jednoty významu spíše zdravotního a technického k vyspělé organisaci národní a později i mezinárodní; vždyť se po několika měsících svého trvání (tedy již roku 1862) rozlétá Sokol k svému rozmachu, který snad ani dnes nedospěl k nejvyššímu možnému rozpětí.

Svědčí o geniálním jasnovidectví Tyršově, že nalezl hned v prvních dobách sokolského života dvě zásadní otázky národní, na něž měla býti dána odpověď sokolstvím. Tyrš předně pochopil výchovný význam a rozsah tělocviku pro fysické i mravní ozdravení národa ve všech jeho vrstvách a složkách, pro dorost i pro dospělé, pro muže i pro ženy; a Tyrš také pojal tělocvik jako projev činnosti umělecké a kulturní, a tím jej zařadil vedle zpěvu, výtvarného umění, hudby, jako rovnocennou a nezbytnou složku v harmonii všeho národního života. Že se Sokol naposled znamenitě uplatnil i v bojích politických a dokonce i v bojích za osvobození národa, byl jen důsledek onoho zvláštního pojetí tělocviku.

Musíme proto především poznati význam tělocvičné soustavy Tyršovy a zařaditi ji do obecného vývoje tělocviku, abychom zjistili, co Tyrš přinesl pro tělocvik nového a co potom bylo odevzdáno ať již přímo a s udáním pramene, nebo kradmo a nepřímo tělocvičnému vývoji obecnému, nebo co do tohoto vývoje mělo býti zapojeno. Všechna tělesná cvičení rozdělil Tyrš v Základech tělocviku, obsáhlém technickém díle z roku 1867, na čtyři skupiny: 1. cvičení bez nářadí a bez pomoci nebo odporu

cvičenců jiných: cvičení prostná a pořadová, 2. cvičení nářaďová: a) na nářadích, skoky, mety na koni a na koze, cvičení na bradlech, na hrazdě, na kruzích, kolovadle, na žebřících a šplhání, cvičení rovnováhy na chůdách, kladinách nebo kouli, b) cvičení s nářadím, jako jsou činky, závaží, pytle, hole, oštěpy, koule, 3. cvičení, která lze provésti jen s pomocí jiných: skupiny, 4. úpoly, u nichž přemáháme odpor živé síly buď s náčiním nebo bez něho: odpory, zápas, rohování, šerm.
V tomto základním rozdělení není ještě mnoho originálního. Srovnává se zhruba se soustavou německou, kterou po Jahnovi, jenž o soustavu vůbec nedbal, ale vynalezl některá nářadí (koně, hrazdu, kozu, tyč na šplhání) a rozhojnil tím cvičební rozmanitost, sestavil hlavně jeho nejvýznamnější nástupce Adolf Spiesz. Vlastní práce Tyršova však počala dalším podrobnějším zpracováváním soustavy; sám se zmiňuje o té věci v úvodu ke svému hlavnímu tělocvičnému dílu: „Posloupnost odvětví cvičebních, rozvržení na druhy, jak při cvičeních prostných, tak i nářaďových a konečně i návod kombinační a z největší části též pokyny methodické, vše to je plný a odnikud nevypůjčený majetek náš, a k souvislosti mezi soustavou a methodou ve všem přihlíženo".
V Spieszově soustavě, která se již před Tyršem rozšířila po tělocvičných spolcích švýcarských, francouzských a belgických a která ještě po vystoupení Tyršově dlouho měla převahu, dokonce i ve slovanských zemích, zejména v Rusku, byly cviky rozděleny podle toho, jaké svaly byly zaměstnány a jakým způsobem byly namáhány; byly tedy oddíly visu a jeho změn i vzporu a jeho změn, samostatné cvičební oddíly tvořilo cvičení hlavy, trupu, nohou, a u každého druhu bylo udáno, na jakém nářadí lze cvičení nejlépe provádět. Byla to soustava, řízená poučkami z anatomie. Proti Jahnovi zavedl Spiesz cvičení pořadová a prostná. Nehledě k teoretickým nedokonalostem, o nichž není třeba se tu šířiti, bylo hlavní vadou pro spolkový tělocvik, že nebylo možno postupovati podle této soustavy v tělocvičně naplněné družstvy cvičenců, protože by se byl musil prováděti každý druh cvičení na jiném nářadí a bylo by nutné stále přecházeti od jednoho nářadí k druhému. V Spieszově soustavě se německá metodičnost projevila v špatném slova smyslu (na př. v rozdělení chůze na plných chodidlech, na patách, na vnitřních nebo vnějších hranách chodidel atd.). Také Tyršova soustava vychází z rozdělení na cvičení bez nářadí a s ním, také Tyrš rozdělil cvičení podle jednotlivých nářadí. Ale v dalším rozdělení vychází jen z povahy cvičení a vymyslil si velmi důmyslný, jednoduchý a přehledný systém cvičebních druhů, které nejrozmanitějším způsobem uvádějí v činnost všechny svaly těla, ale při tom se stejným nebo podobným způsobem provádějí na všech cvičebních nářadích. Na příklad pro cvičení na hrazdě stanovil jako druhy cvičení: vis a změny visu, podpor a změny podporu, sed a změny sedu, ručkování, komihání, obraty, výmyky, vzepření, přemyky, toče, mety, výdrže. Zjistil na příklad 26 druhů visu, 11 druhů podporu a podobně; ke každému tomuto druhu cvičení připojil pak výčet způsobů, kterými je možné provésti všechny nebo většinu z nich, na příklad pobok a pokos, vpředu nebo vzadu, obouruč nebo jednoruč, ruce poblíž, podál, skřižmo, nadhmatem, dvojhmatem, podhmatem, snožmo a roznožmo atd., takže pro většinu cviků je asi třicatero způsobů, jak je lze provésti. A spojením druhů cvičení a způsobů provedení vzniká i na jediném nářadí velmi pestré množství možných cvičebných variací. Z jednotlivých druhů cvičení sestrojujeme pak sestavy kratší nebo delší, podvojné, potrojné, cvičení provádějí jednotlivci nebo jejich skupina současně na několika nářadích. Tak dospějeme k velkému množství cvičebních variant, permutací a kombinací, ale neztrácíme přehled, můžeme si prvky, jak již Tyrš navrhl, prostě označiti písmenky a hravě je skládati v sestavu. Jako na hrazdě opakuje se někde (na př. na bradlech) táž, jinde podobná soustava i u jiných nářadí, a tak každý cvičitel má nekonečné množství prostředků, aby udržel u cvičenců ustavičný zájem, stálé zdání nového, aby s nimi třeba na jednom nářadí procvičil všechny svaly celého těla a aby tak dosáhl ideálu, kterým se liší správný tělocvik od sportu: souměrného výcviku celého těla. Touto pestrostí a zajímavostí cvičení vyniká Tyršova soustava také nad švédský systém Lingův, vládnoucí v severských státech a zasahující svým vlivem někdy i do střední Evropy.
Tyršova soustava si mohla zachovati tento ideál souměrnosti celé tělesné výchovy také proto, že se v ní na rozdíl od tělocviku německého nebo švýcarského nemohla pěstovati závodivost. V prvních letech posedla sice některé borce sokolské turnerská touha po přebornických odznacích a po čestných cenách, ale již Tyrš stačil za svého života odstraniti tyto výstřelky ze sokolského života a položiti důraz více na dobrý průměr než na vynikající výkony jednotlivců.
Ale Tyrš se nespokojil jen s touto vědeckou systematičností tělocvičné činnosti. Opřel především celou tělocvičnou činnost filosoficky o vývojovou přírodní filosofii darwinismu, v tehdejší době moderní, a zdůvodnil potřebu tělocviku požadavky boje o život, v němž se musí snažit o vítězství ze-

jména národ malý, který nemůže spoléhat na svoji početní sílu. Tyršova soustava není však jen vědou a filosofií; Tyrš byl profesorem estetiky a věnoval rozsáhlou část svého životního díla dějinám umění; v jeho tělocvičné soustavě je proto tělocvik také projevem umělecké tvořivosti, je součástí výtvarných umění, sbližuje se ve svém vrcholu velmi úzce s hudbou a stává se jejím melodramatickým textem. Nejde jen o to, že ideálem cvičence musí být člověk krásného, vypěstovaného těla, ideál vyslovený velmi rozhodně již antikou. Nejen výsledek tělocviku musí býti umělecky hodnotný, i tělocvik sám jako pohyb i jako výdrž musí uspokojovati náš zrak esteticky, každé cvičení ať prostné nebo na nářadí musí býti krásné, kombinace nevkusné a nevzhledné Tyrš vyloučil, třebas neodporovaly jeho soustavě technicky.

Tímto filosofickým a estetickým založením vynikl Tyrš daleko nad své předchůdce. Ti, kdo byli z nich filosoficky orientováni, Komenský, Rousseau, Pestalozzi, pojímali tělocvik jako pomůcku výchovnou a zabývali se jím proto jen v pedagogické kapitole své činnosti. A ostatní, ať pofrancouzštěný Španěl Amoroso nebo Němci Jahn, Eiselen a Spiesz byli výkonnými turnery, učiteli tělocviku a cvičiteli. Zejména u Jahna impuls platil více než rozumová úvaha. Tak Tyrš i v estetice tělocviku navazuje na antiku a zahajuje tělocvičnou renesanci. Estetická stránka Tyršovy soustavy mohla se především uplatniti v sokolských prostných a v některých cvičeních s nářadím, protože cvičení na nářadí jsou přece jen vázána k pevným formám visu a vzporu, u nichž není možné příliš mnoho měniti vlastní sloh cvičení. Ale je neomezená zásoba možných pohybů člověka stojícího, kráčejícího nebo běžícího a tím danou možnost esteticky vytříbiti cvičení bez nářadí lze ještě zmnohonásobiti hromadným prováděním, využíti monumentality celé lidské masy, skládající se z jednotek rozložených symetricky po celé ploše nebo po celém jevišti.

Hromadná prostná cvičení, která se v posledních desetiletích stala vrcholem našich národních sokolských sletů a která ještě více roznesla za hranice tělocvičnou slávu českého sokolstva než sokolské vítězné výkony v mezinárodních závodech, byla také založena již Tyršem. Nejsou snad docela jeho vynálezem. I v jednotách švýcarských, francouzských a německých byla již prováděna na sjezdech hromadná prostná cvičení již v letech šedesátých a sedmdesátých, kdežto Tyrš první opravdu řádné hromadné vystoupení v prostných uspořádal teprve roku 1882 na Střeleckém ostrově v Praze při prvním sjezdu českého sokolstva. Musíme však připomenout, že podobné hromadné vystoupení v prostných připravoval již roku 1868 při sjezdu, který se měl připojiti k oslavám položení základního kamene k Národnímu divadlu. A konečně hromadná prostná byla na pořadu veřejných cvičení sokolských již od samého počátku.

Ale byť i sama tato cvičení nebyla jeho původní myšlenkou, přece jen teprve Tyrš je povznesl na projev nejen tělesné zdatnosti a mravní ukázněnosti, nýbrž i na barvitý krásný živý obraz v pohybu, tedy na umělecký výtvor. Tyrš především zavedl na cvičiště pořádek a neúprosnou kázeň. Po prvé na cvičeních vedených Tyršem byly oddělené šatny pro cvičence, kteří se převlékali do zvláštního cvičebního kroje, jemuž ještě chyběl osobitý barvitý tón modře, poněvadž kalhoty byly plátěné, režné. Tyrš vedl své cvičence ve vyřízeném a odpočítaném útvaru na cvičiště, tam s nimi provedl po celém cvičišti složitý rej (ten je při nástupu, tuším, sokolskou novinkou), z reje se přešlo v základní postavení a v rozstup, který sice nebyl mechanicky jako dnes podporován značkami, ale byl přes to přesný, poněvadž si na pořadová a prvky prostných potrpěli náčelníci jednot před padesáti a šedesáti lety více než dnes. Naproti tomu na všech jiných cvičištích v Německu, Švýcarsku i ve Francii se tehdy nastupovalo k prostným tak, že celý průvod, jak defiloval městem, vhrnul se na cvičiště i s prapory a s celou nepravidelností a strakatou malebností rozličného ustrojení a seřazení. Teprve na cvičišti byly odneseny prapory stranou, cvičenci se po velmi dlouhém a nepravidelném přecházení jednotlivých skupin k vyplnění prázdných koutů seřadili po celé ploše cvičiště, odložili svrchní kabát a položili jej před sebe a pak cvičili pohyby zpravidla předem nepřipravené, nýbrž na místě napodobované podle předcvičovatelů. O nějakém řádu a estetickém účinku nemohlo pak být ani řeči. A takový nepořádek kazil hromadná cvičení cizích tělocvičných spolků namnoze ještě v dvacátém století.

Pro starší období sokolských prostných byl význačný právě úvodní rej, kterého se užívalo i při malých podnicích jednotlivých jednot, kdy bylo po celém cvičišti sotva deset cvičenců. Když počet cvičenců na sletech všeobecných i na sletech župních stoupal až na deset tisíc a přes ně, bylo nutno rej vynechati a nastoupiti nejkratším směrem do základního postavení, poněvadž by rej trval nepoměrně dlouho. Proto krásný dojem pohybové změny mas byl nahrazen změnou útvaru při cvičeních, tak zvanými přechody z jednoho oddílu cvičení do druhého, arci již z doby po Tyršovi.

Jako v každém uměleckém projevu, tak i v tělocviku Tyršově a jeho nástupců se všelijak projevuje dobový duch. Nejvíce zase ve cvičeních prostných. Tyršovy sestavy jsou jednoduché, jasné, ostře vyznačené pravidelným střídáním pohybu a výdrží, pohyby rukou o 90 stupňů, kroky předkročnými, úkročnými a zákročnými, stejnoměrným taktem a ruchem; všechna Tyršova cvičení jsou v čtyřčtvrtečním taktu, změna postavení se omezuje jen na obraty na všechny čtyři strany cvičiště. Ta jasnost a pravidelnost je tělocvičný styl renesanční, neboť se tu nazírá na tělocvik jako na oživený obraz. Kdybychom chtěli hledati paralelu hudební, snad bychom ji našli v klasické hudbě na samém jejím počátku. Také v Tyršových sestavách vychází se z daného prostého tématu, tělocvičného prvku, který se vytváří ve dvou taktech, opakuje se na druhou stranu (druhou nohou a rukou), pak s obraty na všechny čtyři strany. Při tom se základní prvek nemění a celá sestava je jasná jako nejprostší věta sonatiny. Cvičí se v jedné svislé rovině, otáčející se leda přesně o 90 stupňů kolem svislé osy vpřed, stranou, vzad, takže celá skladba působí klidně a plošně.

Tělocvičné sestavy sokolské neutkvěly na Tyršově vzoru. Zejména slety vybičovávaly tvůrčí činnost sokolských skladatelů, neboť bylo třeba vymyslit něco nového, něco dokonalejšího a těžšího. Proto k dosavadním pohybům rukou a nohou přistupují změny poloh, podřepy, pokleky, podpory, zánožmo, za rukama nebo odbočmo, takže se všechny rozměry skladby rozšiřují. Dva takty dávno nedostačují k provedení základního tématu, které se má obměňovat. Celá masa cvičenců pak se dává do pohybu, původní klidná plocha mizí, vedle obratů o 90 stupňů se užívá i úhlů polovičních, stoupá ruch skladby, t. j. přibývá pestrosti a rozmanitosti pohybů, až na konec ztrácí jednotlivý oddíl tělocvičné skladby povahu uzavřeného čísla a přechody se zprostředkuje spojení se sestavou příští. Rytmus není již odpočítáván jako v době Tyršově, nýbrž hraje hudba a ta vede rytmus i ruch. Takové zmnožení základních prvků umožňuje skladatelům, že se nespokojují jen s absolutním cvičením, nýbrž nadpisují své skladby jako skladatelé programní hudby. Boj za svobodu, za vlast je nejčastějším symbolem, který se má vyjádřit cvičebními pohyby. Ve výtvarném umění je snad dovoleno si tu vzpomenout na rozevláté, vzrušené a vypjaté sochy barokových umělců a také pseudobaroková fasáda staveb z konce devatenáctého století je snad skládána podle podobných zásad jako současné skladby tělocvičné. Na místě dvoutaktí se rozvíjí celá tělocvičná věta podobně jako věta hudební. Má svůj vůdčí motiv, který zpracovává a provádí, má svůj dynamický oblouk, stoupající s počátku a po vyvrcholení klesající k poslednímu taktu. Z tělocvičné sonatiny se vyvinula tělocvičná symfonie nebo, pokud se tělocvičné sonatiny pestře střídají, tělocvičná suita.

Ani to vše nestačilo tělocvičným skladatelům posledních let. Zájem umělecký u mnoha z nich již převyšuje zájem tělocvičného skladatele. Nezáleží jim již mnoho na tom, jak se soustavně tělo při tělocvičné skladbě procvičí, jde jim více o krásný obraz, o překvapující a ohromující dojmy zrakové a sluchové, o úplné uchvácení diváka. Že se jim to daří, to jim umožňuje jednak jejich dobrá orientace po soudobém uměleckém vývoji, jednak skvělý tvárný materiál lidský, s nímž pracují. Pracují se všemi výtvarnými a hudebními vymoženostmi. Pohyby a postoje musí ztratiti mnoho z původní své určitosti, pracuje se s polohami přechodnými a těžko popsatelnými, s úhly o třiceti a méně stupních, kmity a vlnivé pohyby rozechvívají neklidem celou cvičební plochu, pracuje se se stejnými prvky v jiné poloze jako moderní skladatel mění tóniny, vše splývá v jeden obraz, v jednu pohybovou melodii, kde již jen cvičené oko rozezná jednotlivé oddíly podle tělocvičných motivů, ale zato vnímá celek jako jedinou báseň, jako jedinou hudební skladbu nebo obraz a poznává jeho obsah a symbol. Je to něco podobného tomu, co známe z výtvarných umění jako dynamicky podložený symbolismus a snad i expresionismus, třebaže tohoto druhého termínu by bylo možno užíti jen s výhradami.

Duchu modernosti mohou sokolští skladatelé ještě plněji holdovati na podnicích menších s vybranými cvičenci, a proto umělecky nejmodernější projevy skladatelského umění musíme hledati na tělocvičných akademiích, při podiových vystoupeních. Obměňuje se v nich často i starý pravidelný rytmus, ozývá se modernisticky synkopa, disharmonie, pohyby nevyslovené a splývavé jako věta čtvrttónové soustavy a v groteskách se směle skladatelé pokoušejí i o tělocvičný jazz. Až k těmto rafinovaným koncům jsme dospěli za sedmdesát let od klidných počátků, kde byl tělocvik opravdu jen účelem sám o sobě, tělocvik absolutní, tělocvik hygienický a ukázňující. Ale ať jakýmkoliv způsobem posuzujeme podrobnosti, v celku přece jen je velkým dílem sokolským, že dovedlo zařaditi tělocvik do projevů umění.

Že k tomuto stupni vývoje dospělo, to je také zásluhou sokolské zvídavosti, kterou podědili sokolští cvičitelé rovněž po svém prvním učiteli a vůdci. Ten právě opět a opět doporučoval, aby se sokolští

Čtyři inscenace Smetanovy Prodané nevěsty: Prodaná nevěsta ve Státní opeře v Berlíně, Prodaná nevěsta v Moskvě (hrané rozhlasové provedení), Prodaná nevěsta v Curychu, Prodaná nevěsta v Kaunasu.

pracovníci bedlivě rozhlíželi po světě a přijímali odtud vše, co uznají za dobré. Sám přece také hodně studoval všechnu práci, která předcházela, od antiky počínaje, a přijal do své soustavy od svých předchůdců vše, čeho bylo možno použíti. Všechno to, co přibylo k sokolskému tělocvičnému systému po smrti Tyršově, nezměnilo nic v soustavě samé a jistě málokteré dílo tak obstálo v soudu budoucnosti jako tělocvičné dílo Tyršovo. V jednotlivostech se ovšem doplňovalo mnoho. Přibyla nová nářadí, ne sice hlavní, ale přece důležitá pro zvýšení rozmanitosti sokolských cvičení (na příklad kužele, vynález anglický, stalky, vynález charvátský, žebřiny ze švédského tělocviku, baton z Francie) a rozhojněna byla i možnost kombinace zaváděním nových cviků nebo novým jejich přizpůsobením Tyršově soustavě. Větší pozornost než dříve se věnuje prostému tělocviku, na letních cvičištích hlaholí ruch her, jež znal Tyrš ještě málo, tělocvičné hodiny jsou zahajovány chvilkami rozcvičování a nejpronikavěji se všechny tyto změny uplatnily v tělocviku žákovském, dorosteneckém a ženském. Již Tyrš si byl vědom, že se tělocvik nesmí omezovati jen na muže a že venkoncem celý národ musí býti zabrán pro sokolskou činnost. Nikoliv co muž, to sokol, ale co Čech, to sokol, ať muž či žena. Tyrš připravil pro budoucnost žákovský a ženský tělocvik aspoň technicky, zřídil si tělocvičné ústavy a vedle pražské sokolské tělocvičné jednoty postavil po bok Pražský tělocvičný spolek paní a dívek. Doba ještě tehdy neuzrála pro to, aby se mohla žena postavit vedle muže jako rovnoprávný činitel a stejně cenný spolupracovník, bylo k tomu třeba ještě výchovy dalších generací a také vlivu světového vývoje ženské emancipace. Přece si však Tyrš, třebaže nenapsal pro ženský tělocvik nic tak základního jako pro muže, vychoval v ženském tělocvičném spolku dobré cvičitelky, které na Tyršových základech dovedly budovati a zachovávajíce beze změny smysl soustavy, přizpůsobily ji dobře zvláštním požadavkům, které se kladou na tělocvik pro ženy. Podobně tomu bylo s tělocvikem žákovským. Také v něm si Tyrš vychoval generaci spolupracovníků a následovatelů, kteří namnoze sami byli učiteli na školách národních a středních a měli tedy nejlepší příležitost prakticky všechno nové vyzkoušet. Ostatně přizpůsobení Tyršovy a vůbec sokolské soustavy potřebám ženským a dětským nebylo zvlášť těžkým problémem, poněvadž soustava je natolik pružná, že je ji možno bez porušení podstaty široce rozmnožovati.

Přes to přese všechno byla to přece jen nová podívaná, když se počaly ke konci devatenáctého století ustavovati ženské odbory (které pak byly po roce 1900 postupně rušeny, protože ženám bylo přiznáno plné členské právo), a když byly zavedeny pravidelné hodiny pro žactvo, vedené sokolskými cvičiteli. Na této nové půdě, neztvrdlé ještě dlouhou tradicí, dařilo se tím spíše novým směrům. Na štěstí vůdcové a vůdkyně ženského i žákovského tělocviku nezapomněli nikdy na moudré napomenutí svého vůdce, že cizí a nové máme především pozorně posouditi, než je přijmeme. A tak všechny recepce byly účelné a přispěly jen k prohloubení ženského i dětského tělocviku.

Pilně se učili sokolové a sokolky v posledním desetiletí devatenáctého století ve Francii, a to nejen sokolové čeští, nýbrž i američtí. Tělocvičná soustava Demenyova našla tu nadšené přijetí a zejména vítězně vtrhla do ženského tělocviku již před světovou válkou rytmika. Kromě přímého vlivu Francouzů působila tu velmi pronikavě škola Dalcrozova z Hellerau u Drážďan. Návštěvy Čechů amerických, kteří v ženském tělocviku po dosti dlouhou dobu vedli, zpopularisovaly u nás všechny takové novoty. Ale vším tím byla jen potvrzena zásada již Tyršem vštípená: že ženský a dětský tělocvik nesmí být opakováním tělocviku mužského, že z něho musí být odstraněna všechna velká námaha svalová a že je nutno klásti důraz spíše na pružnost a švižnost výkonu. Na ženský tělocvik ještě více než na mužský tělocvik musíme podle Tyrše položiti měřítko estetické a žena nesmí v tělocvičně ani jediným pohybem urazit cit pro krásu.

Více však než tato všední práce v tělocvičně působilo, když se žena postavila vedle muže na sokolském sletišti při velikých sokolských sletech. Ohromujícím přímo dojmem působilo vystoupení žen roku 1907, kdy cvičily za hromu a blesku a v průtrži mračen ustupovaly spořádaně z cvičiště, i velkolepé cvičení roku 1912, kdy po prvé jako muži zaplnily celé cvičiště při společných prostných. Jestliže pro četné přítomné cizince všechna krása sletového ruchu byla u mužů jen stupňováním a kvalitativním zdokonalením toho, co měli doma, hromadné vystoupení žen v takovém způsobu bylo naprostou novinkou. Proto také uvidíme při konečné bilanci, že k aktivitě sokolského poměru ke světu přispěly ženy nepoměrně vyšší částkou, než by plynulo z jejich počtu a délky jejich práce.

Posuzujíce stále jen tělocvičnou činnost sokolskou a nikoliv ideový obsah sokolství, zjistili jsme v dosavadním přehledu vývoje sokolského tělocviku, co sokolství světu dát mohlo, co přineslo nového k tomu, co bylo obecným majetkem evropského lidstva. Jest nám nyní ještě pověděti, co z toho

skutečně bylo přijato jako sokolský dar světovému tělocviku a kým. Bohužel nebude tu naše zjištění všude bez pochyb. V sokolské tvorbě se v minulosti vůbec nedbalo autorských práv, nýbrž se užívalo a dosud namnoze užívá cizí práce bez uvádění pramene (sokolové to činili v minulosti stejně jako jiní), a proto je někdy opravdu velmi těžko určiti, co je kde originál a co je kopie.
I historická literatura o tělocviku se stále mnohem podrobněji a s větší chutí zabývá jeho ideovým podložím než suchým popisem jeho technických výkonů, neboť to není zdánlivě příliš zajímavé. S tou výhradou, že vstupujeme na půdu hodně nejistou, dáváme se na pouť po světě ve stopách sokolských.
Při nevelké znalosti české práce v cizině (a před třemi čtvrtěmi století byla ještě mnohem menší než je dnes) lze snadno pochopiti, že Sokol byl založen bez vzruchu evropské veřejnosti, a že ani o největším výkonu sokolském v devatenáctém století vůbec, o Tyršových Základech tělocviku se nikdo nic nedověděl. To nebylo bohužel jen u Němců, Francouzů nebo Italů. Slovinci, kteří byli svým osudem v Rakousku Čechům nejbližší a kteří proto přece jen nejpozorněji sledovali všechnu českou práci, založili si sice podle pražského vzoru hned 1863 sokolskou jednotu, ale tělocvik byl v ní veden po německu, po turnersku nebo také po vídeňsku, ledaže německého cvičitele vystřídal později italský učitel šermu. První tělocvičný spolek charvátský nebo polský nevěděl nic o sokolstvu. Roku 1871 povolávala ruská vláda za učitele tělocviku Němce, a roku 1887 vyslala srbská vláda studijní komisi do ciziny, aby pak radila při zavádění tělocviku do škol, ale komisi byl dán úkol, aby studovala především tělocvik německý, turnerský a tělocvik švédský a aby poradila při rozhodnutí, které z těch dvou soustav se má užívati na školách srbských. Ani první příručky slovanské o tělocviku nevědí nic o sokolství. Tím méně mohla ovšem proniknouti znalost o prvních pracích sokolských do neslovanské ciziny.
Avšak v době po zavedení ústavnosti v Rakousku, hlavně v letech sedmdesátých a osmdesátých, se pomalu prohlubovaly styky aspoň mezi slovanskými národy v Rakousku. Nejbližší styky byly s Jihoslovany, zejména se Slovinci, a styky ty zvroucněly, když nastal společný politický boj na říšské radě vídeňské a když po rozdělení pražské university na českou a německou Jihoslované ve větším počtu navštěvovali pražskou universitu, která jim přece jen byla nejbližší. Tím si snadno vysvětlíme, že také styky mezi tělocvičnými spolky jihoslovanskými a pražským Sokolem byly častější, až konečně to byla první jednota lublaňská, která si vyžádala roku 1870 cvičitele z cvičitelského sboru pražského Sokola, aby u nich vedl tělocvičnou činnost. Český náčelník sice nepobyl v Lublani dlouho, ale stačil na to, aby zavedl do cvičení dosud turnerského sokolskou tělocvičnou metodu a aby přizpůsobil slovinskému jazyku také Tyršovo názvosloví. Podle lublaňského vzoru brzy také polská jednota lvovská a potom charvátská jednota v Záhřebě (1876) si zavolaly české cvičitele, kteří všude zavedli Tyršovu soustavu a vychovali v ní také cvičitele domácí, takže ani po jejich odchodu nezanikla sokolská tradice v tělocvičné činnosti těchto jednot.
Takovým způsobem se konečně dostala česká tělocvičná soustava do starého Ruska. Od roku 1889, kdy redakce pražského časopisu Sokol navázala styky s ruskými tělocvičnými jednotami (již předtím si zařídil Čech roku 1886 soukromý tělocvičný ústav v Oděse), až do doby světové války zde byla dlouhá řada sokolských vyučenců, kteří vedli tělocvik na ruských školách a kteří, jak se samo sebou rozumělo, starali se také hned o založení sokolských tělocvičných jednot v Rusku. Vliv sokolský vnikl nakonec i do cvičení vojenských, třebaže se tento vývoj uskutečnil nepřímo. Ruská vláda dlouho nedůvěřovala sokolským jednotám a ruský tělocvik dlouho kolísal mezi soustavou německou a Tyršovou. Teprve roku 1907 pronikl český tělocvik dokonale.
Osobní účastí bývalých cvičitelů pražského Sokola byla zavedena Tyršova soustava do českých tělocvičných jednot amerických, které byly zakládány již od roku 1865, ale pak zase kolísaly mezi neuspořádanou činností tělocvičnou a činností lidumilnou. Bylo dokonce nebezpečí, že se z jednot stanou podpůrné pohřební pokladny. Energií několika bývalých členů českých sokolských jednot bylo konečně dosaženo rozhodnutí, aby byl povolán společný cvičitel z Prahy. Ten se opravdu roku 1886 ujal práce, takže v několika letech americké jednoty nejen dohnaly, co bylo zameškáno, ale jejich tělocviční pracovníci sami se pustili do nové tělocvičné tvorby, užívajíce podnětů z tělocviku rozličných národností ve Spojených státech. Jejich vlivem i do sokolského tělocviku staré vlasti byly pak zavedeny důležité novinky, jako třeba kužele a ženský rytmický tělocvik.
Tak postupně již před světovou válkou pronikla soustava Tyršova do celého slovanského světa a tento vývoj byl utvrzen, když se ustavil roku 1908 Svaz slovanského sokolstva, čímž převaha naší

soustavy byla trvale zajištěna. Jednotnost soustavy v slovanském sokolstvu byla ostatně vynucena také tím, že sokolstvo pořádalo společná cvičení i závody, k nimž musila býti stejná příprava závodníků a tedy také stejné zásady cvičení.
Obrátíme-li se k světu neslovanskému, musí nás především zajímat v minulosti poměr sokolstva k německému hnutí turnerskému. Vždyť přes všechnu rozdílnost založení i dalšího vývoje stála si obě hnutí blízko nejen pro zeměpisné sousedství, ale i pro příbuzný tělocvičný i ideový základ hnutí. A přece bylo v minulosti styků méně, než bychom čekali. Nikoliv snad proto, že by tu nebylo na straně jedné vědomosti o straně druhé. Snad na všech minulých turnerských sjezdech a slavnostech byli sokolští zpravodajové, a ani vedoucí němečtí turneři nevynechali sokolský slet a někdy se ohlásili dokonce jako hosté docela oficiálně při cvičeních pražského Sokola. Není pochyby o tom, že pro zkušené cvičitele obou stran nebyly takové návštěvy bez užitku, ale novinek se užívalo tenkráte ještě vůbec anonymně, bez udání pramene a autorství. Můžeme však přece zjistit, že německému turnerstvu imponovala již před světovou válkou velkolepá organisace sokolských sletů, společných prostných, kázeň v tělocvičnách, jakož i péče o estetickou stránku cvičení, o niž se u turnerů staral zvláště J. C. Lion, první moderní turnerský teoretik po roce 1870.
Dosti skrovné byly v starších letech sokolských vzájemné vlivy mezi tělocvikem sokolským a tělocvičnou činností francouzských gymnastů. Organisátor školského tělocviku Eugen Paz navštívil sice již roku 1868 Sokol, ale tato návštěva zůstala episodou přes všechno uznání, kterého se Sokolu dostalo od Paze. Roku 1888 poslala redakce časopisu Sokol dopis francouzské Unii gymnastů, informující o sokolské činnosti, ale dopis způsobil v Unii rozpaky; nevěděli, kam zařadit takové zvláštní Rakušany. Unie francouzských gymnastů vznikla dosti pozdě, až po válce německo-francouzské roku 1871. Motiv založení byl tedy podobný jako u německých turnerů i u sokolstva, a proto se přes počáteční nedorozumění brzy dohovořili francouzští gymnasté s českými sokoly, kteří byli tehdy hodně politicky orientováni. Také sociálním složením a pracovní metodou si obě organisace dobře rozuměly, neboť v obou se uplatňoval především tak zvaný střední stav, ledaže snad u Čechů byl významnější podíl studované inteligence než u Francouzů, a v obou společnostech rádi hlasitě osvědčovali své vlastenectví v slavnostních projevech a v bouřlivém nadšení. Od roku 1889, kdy přijeli čeští sokolové na sjezd gymnastů při světové výstavě v Paříži, se proto netrhl proud vzájemných návštěv mezi Francií a Čechami.
Ale s Francií nebyly ovšem jen styky společenské, nýbrž vznikla také živá výměna tělocvičných zkušeností, jež byla ulehčena tím, že do Francie nikdy plně nepronikla soustava švédská a že Francouzi ve starší době, pokud lze mluviti o soustavě v počátcích jejich tělocviku, se celkem přizpůsobili tělocviku švýcarskému, příbuznému s německým. Z tohoto tělocviku bylo možno přece jen snáze přejít k soustavě sokolské a zase tím snáze mohli se odtud učit i sokolští cvičitelé. Na účtu našich pasiv děkujeme francouzskému vzoru zejména od počátku dvacátého století za některá cvičení rytmická, za zdůraznění soudobých cvičení, která sice Tyrš znal, ale kterých Francouzi dovedli znamenitě využíti pro cvičení v malých družstvech. Vše, co jsme z Francie přijali, týká se tedy především cvičení jednotlivců a několikačlenných skupin, v němž Francouzi vynikli. Také Demeny i Dalcroze zpracovávali svůj tělocvik pro malý počet. Ostatně francouzský tělocvik vynikl znamenitě v teorii a ze školy joinvillské vznikla celá věda s laboratořemi o zkoumání vlivu tělocviku na únavu a na lidské tělo vůbec. Čeští pracovníci ochotně všechno přijímali, ale přizpůsobili vše zvláštní povaze českého tělocviku.
Také hned to, co provedli čeští skladatelé s demenyovským a dalcrozovským tělocvikem, ukázali a ukazují podnes při hromadných prostných. Zrytmisovali novým ruchem prostná nejen žen, nýbrž i mužů, a dosáhli tím netušených účinků v davovém tělocviku. Podmínkou zdaru byl ovšem ojedinělý smysl pro kázeň a kolektivní dílo u celého národa. Poněvadž tu však jde přece jen v rytmice především o ženské prvky tělocvičné, rozvíjí se zcela nově ženský tělocvik hromadný a vítězí po prvé roku 1907 na sletu.
Sletové úspěchy žen roku 1907, 1912 a pak zejména 1926 a 1932 přímo nadchly všechny cizí hosty a zejména Francouze. Upřímně litovali, že není možno český ženský tělocvik přenést do Francie, poněvadž francouzská žena by nedovedla vyhovět tak těžkým požadavkům na tělocvik. Žene se prý raději do divokých sportů, pokouší se i o kopanou a rugby, ale nedovede se ztratit v davu. „Vyhnout se reklamě, okázalostem, odstranit ctižádost jednotlivých žen, ale představit se veřejnosti mohutně, skromně, cudně a umělecky jako sestry Češky“, tu snahu si položila výslovně za úkol

Unie ženské gymnastiky ve Francii. Nepodařilo se jí však dosud přiblížit se tomuto ideálu, ačkoli mezi učiteli ženského tělocviku zaujímá význačné místo právě Francouz Georges Demeny, jenž prvý zavedl do ženského tělocviku rytmickou plynulost, a později i Francouz Georges Herbert. Tak zůstal v myslích cizinců slet spíše jako vzpomínka na jakýsi gigantický mystický lidský stroj, jak to vhodně nazvali, ale o to, aby přijal metodu sokolského ženského tělocviku s úmyslem uvésti ji opravdu ve skutek, se kromě Francie nikdo vážně ani nepokusil. Ze sokolství se rozšířil snad po celém organisovaném tělocviku na světě jedině způsob cvičiti na nářadí v družstvech.

Na první pohled je daleko ze sokolského cvičiště na anglické hřiště, od davového výcviku sokolského k individualistickému davovému sportu. Také přímý vliv anglický na sokolský tělocvik kromě uvedeného již přijetí kuželů lze pociťovati jen ve zdůraznění prostého tělocviku, to jest lehké atletiky a her v sokolském tělocvičném rozvrhu, jimž se dnes věnuje podstatně více času než za Tyrše. Je to však jen změna kvantitativní. Anglie sama se také nemohla mnoho naučiti, poněvadž spolkový tělocvik byl v její oblasti málo důležitý a neměl nikdy význam a účel národní. Tělocvičné jednoty byly jen turnerské, Němci založené, třebaže se i Angličané zúčastnili ve cvičeních, ale v jednotách anglických se cvičilo nesoustavně a bez pořádku. Že se však přece jen dočkal sokolský tělocvik pilné pozornosti i v anglických kruzích, o to má zásluhu jen jediná osobnost Eugena Sullyho, tajemníka národní zdravotnické společnosti v Londýně (National Physical Recreation Society), jenž se stal apoštolem myšlenky, že by sport neměl nahrazovati tělesnou výchovu, nýbrž že by měl býti jen jejím praktickým použitím, a že se tělesná výchova má jít učit do Prahy, jak se zařizuje výchova celého národa. Sully také založil tělocvičné závody o stříbrný štít, v němž sokolové zvítězili, a byl také prostředníkem mezi sokolskými pracovníky a zakladatelem skautingu Badenem Powelem. Co nám v skautingu připomíná sokolské ideje a co je v skautském tělocviku sokolského, dostalo se tam prostřednictvím Sullyho. O dojmu, kterým sokolské slety působily na Angličany, svědčí slova, která napsal r. 1910 redaktor Tylor: „Sokolská prostná, to již není jen tělocvik, to je jakási národní bohoslužba. Všechna poesie a romantičnost jejich národa byla vyjádřena těmito ladnými, harmonickými a podivuhodně rozmanitými pohyby.“ Ve Spojených státech se již v osmdesátých letech, v protivě k Anglii, zřizovaly anglické tělocvičné jednoty podle sokolského vzoru českých amerických jednot.

Prostřednictvím Francouzů byly navazovány styky sokolské také s Belgií, a po světové válce byly zahájeny vzájemné návštěvy s tělocvičnými jednotami států baltských, které přijaly z Čech mnoho prvků organisačních, kdežto v metodě tělocvičné má tu převahu Švédsko. Poměrně slabé byly vždy styky se Švýcarskem, ačkoliv vnitřním duchem jsou si spolky české a švýcarské velmi blízké a po světové válce skoro splývají, když také české jednoty sokolské byly nuceny kladně upravit svůj poměr k státu. Ani s Italií, kde se spolky tělocvičné rozvíjely současně s jednotami sokolskými v našich zemích kde i jinak jsou si osudy obou tělocvičných hnutí podobné, není zvláštních styků. Nejvíce zájmu vzbudily v poslední době v cizině cvičitelské školy Č.O.S., které jsou často navštěvovány hosty z celého světa. Tam se také seznámili se sokolským tělocvikem Rumuni.

Je na bíle dni, že sokolský tělocvik neměl takového světového významu, jak by byl zasluhoval. Je to fakt, který je v rozporu s obecnou úctou k sokolství. Jeho slávu rozhlašovaly slety, na nichž se vždy opravdu sešli tělocviční representanti všech národů a států, a sokolové ukázali také, že přes důraz na všeobecnost a hromadnost tělocviku dovedli se ctí obstát i na mezinárodních tělocvičných závodech, kde se mohl uplatnit jen vrcholný výcvik jedince. Nepřímou propagandou byly konečně i jiné české tělocvičné organisace, které byly sice založeny na stranické politické orientaci, ale přijaly beze změny Tyršovu soustavu. Z nich zase zejména Dělnické tělocvičné jednoty ukázaly, jak Tyršova soustava zajišťuje lepší úroveň tělocvičnou nad jinými a s její pomocí české DTJ si zajistily převahu v mezinárodním dělnickém tělocvičném hnutí. Ale cizina ovšem sama vždy vysvětlovala, proč nemůže přijmout ze sokolství všechno, čemu se sama podivuje. Je to proto, že nelze na příslušníky žádného jiného národa tolik spoléhat, aby splnili všechny požadavky kázně a vytrvalosti, kterých si žádá uskutečňování sokolského tělocviku. Sokolské výkony nedovede cizina aspoň v davových tělocvičných úkolech napodobiti.

Vrcholné výkony sokolské jsou umožněny jen zvláštním mravním ovzduším, kterým již Tyrš naplnil sokolské tělocvičny. Poznali sice již před Tyršem mnozí, že tělocvik ukázňuje mladého člověka již tím, že se provádí v družstvech a podle rozvrhu a že tedy podstatně omezuje cvičencovu volnost ve prospěch tělesné výchovy, ale ani Jahn, ani Francouzi neprovedli tuto kázeň do důsledků a ne-

dovedli opatřit tělocvičné vůdce takovou dobrovolně uznávanou, ale přece jen neodolatelnou autoritou, s radostí uplatňovanou a vesele trpěnou, jakou má sokolský náčelník. V rukou dobrých cvičitelů, náčelníků, Tyršových nástupců, zachovalo si sokolstvo tvárnost pro nejrozmanitější a nejvypjatější požadavky na tělocvičnou kázeň. Sokolský slet je nutno připravovat celoroční vytrvalou prací všech jednot, kdežto ústřední výbory musí s prací začít již aspoň několik let před sletem.

Ale sokolská kázeň není jedinou mravní hodnotou sokolského tělocviku. Tělocvikem a tělocvičnou kázní chtěl již Tyrš obroditi celý národ, takže se Sokol opravdu stal důležitým národním zřízením. Dokonce se někdy, ovšem neprávem, kladl větší důraz na obecně národní činnost sokolstva než na tělocvik, ačkoliv jedině v tělocviku se projevuje všechna rázovitost sokolství. Proto na rozdíl od tělocvičné stránky budiž věnováno této ideově národní činnosti jen několik slov, poněvadž o tom, kolik plyne národního užitku z vlastního tělocviku, byla již řeč.

Sokol nebyl jedinou národní institucí, která se před sedmdesáti lety starala o dokončení obrozenské národní práce. Před osmdesáti lety, když se začal v Rakousku rozvíjeti politický život, bylo nutno vše zaměřiti k tomu cíli, aby národ nikoli ještě zcela uvědomělý obstál v tomto politickém zápolení. Proto nejen spolky tělocvičné, nýbrž i hasičské, pěvecké, literární, společenské, občanské besedy na venkově a měšťanské v městech se staraly všemi prostředky o vzrůst národního sebevědomí, kterého bylo třeba k politickým úspěchům. Není tedy po té stránce národní činnost sokolská ojedinělým zjevem v ruchu národního života, ale sokolská rázovitost se přece jen uplatnila a to hlavně svou metodou. Ani v národní činnosti se nezapomínalo na souvislost s tělocvikem, proto počáteční obliba sokolských výletů, které v minulých dobách byly opravdu pochodovým cvičením, proto záliba v pochodových písních. Česká píseň v ulicích i přírodě měla doslova budit uspalé národní vědomí. Pokud ovšem měli vliv Tyrš a jeho žáci, nepoklesla sokolská veřejná vystupování nikdy na úroveň pestrých a kulturně málo hodnotných slavností. Ustanovení o omezeném užívání sokolského kroje stačilo v letech devadesátých jen obnoviti a nebylo je potřebí znovu zaváděti. poněvadž platilo již v době Tyršově.

Tato národní činnost sokolská byla i je příliš rázovitá a příliš závisí na zvláštních poměrech českého národa, takže jí cizina nemůže nijak užíti bez podstatných změn. Národní význam tělocviku byl ovšem pochopen již Jahnem na počátku století, kdy vznikalo německé turnerské hnutí po pruské katastrofě roku 1807 a živilo se ideově nenávistí proti Napoleonovi a proti všemu francouzskému. Politické hnutí roku 1848 nemělo pronikavého vlivu na vznik tělocvičných spolků, poněvadž trvalo příliš krátce. Zato ponenáhlý vývoj evropských států k demokracii v druhé polovině devatenáctého století prospěl tělocvičným hnutím znamenitě. S ideou sjednotit italský národ duchovně a kulturně, když byl spojen politicky, vznikaly tělocvičné jednoty v Italii, ve Francii zase pochopili, že roku 1871 zvítězila pruská lepší národní kázeň, a snažili se rychle dohonit založením tělocvičné Unie to, co bylo zameškáno, a ve Švýcarsku turnerstvo střežilo staré národní tradice. To vše se podobalo sokolské činnosti, ale ta přece vyrůstá ze samostatných podmínek.

Proto se ideová hodnota sokolství mohla uplatniti jen tam, kde byly podobné poměry politické a sociální, u nesamostatných národů slovanských, a nejvíce zase u Jihoslovanů, jejichž osud se velmi podobal osudu národa českého. Proto také po světové válce z dřívějšího pyšného Svazu slovanského sokolstva zbylo především spojení jihoslovanského a českého sokolstva. Styky s polským sokolstvem ovšem také trvaly, a i Rusko bylo zastoupeno v slovanském Svazu aspoň svou emigrací.

Nesmíme zapomenout, že se již Tyrš přičinil o to, aby národní idea nezůstala v sokolstvu pouhou frází, nýbrž aby byla podepřena plným pochopením české otázky jako součásti všelidské minulosti, přítomnosti i budoucnosti. Nebyl to u Tyrše plochý nacionalismus; Sokol měl sloužiti českému uvědomění v duchu a v pravdě, české pravdě husitské a pokrokové, v kladném vlastenectví, pečujícím o vzrůst vlastních sil a vyhýbajícím se nekulturnímu šovinismu. V pozdější době sokolství dávalo na sebe působit i Masarykovým duchem humanitního češství a přizpůsobovalo se Masarykovým výzvám k dokonalejšímu naplnění demokratického politického ideálu.

Ze všech předchozích úvah plyne tedy, že hlavním darem, který nejen sokolství lidstvu nabídlo, ale který byl také skutečně přijat, je dar povahy technické. Je to tělocvik vyššího řádu, tělocvik jako složka životního názoru, jako umělecký a mravní projev lidské duše, tělocvik povýšený na jásavý výkřik davového nadšení. Zde sokolství vytvořilo něco zcela nového z materiálu, který tu byl dán jen v hrubé surovině spolkového a ústavního, hygienického tělocviku staršího.

Není literárního díla, které by v souvislosti pojednávalo o daném tématě. Běžná sokolská literatura se ho dotýká většinou jen v nahodilých zmínkách a nesoustavně. Otázka o tom, co bylo přijato z ciziny a co bylo přijato cizinou, zůstává stále problémem sokolských dějin. Pramenem k těmto dějinám, nehledíc ke skrovným sokolským archivům, dosud většinou odborně neuspořádaným, jsou především velmi četné zmínky v časopise Sokol, jehož redakce od založení časopisu podrobně a kriticky pozorovala tělocvičný život v cizině a uvažovala o významu vzájemných styků. To byl také hlavní pramen této práce.

Fridolín Macháček

Půlstoletí české hudby před válkou v evropské perspektivě

PROJEVIL-LI se tvůrčí český duch v 18. století tak výrazně a účinně hudbou, platí to v neztenčené míře také o romantickém století 19. Jenomže tehdy se celá situace české kultury vytvářela podstatně jinak nežli v době vrcholného baroka a za vlády osvícenství. Evropské hnutí národního probuzení, jež vyvolalo v českých zemích tak rychlý rozkvět národní literatury a vědy, zapůsobilo také mohutně na celý směr hudební tvorby. Romantismus se svou tendencí k individuálnosti národních skupin způsobil podobně jako v ostatní Evropě také v českých zemích vznik a rozvoj národního směru hudebního, jenž šel uvědoměle za tím, aby hudba co nejpregnantněji vyjadřovala národní povahu českou. Je ovšem jasné, že každé takové hnutí může u malých národů v sobě skrývat nebezpečí kulturní isolace a tím i kulturní malosti, neboť snadno vzniká mylná domněnka, jako by záruka národní kultury záležela v tom, že se bude národ úzkostlivě stranit styku s kulturou evropskou. O to, že česká hudba této doby nezabočila do slepé uličky kulturní isolace a že naopak při vší své národní pregnantnosti si uchovala tu světovou výši, na jaké se pohybovala již v 18. století, má zásluhu tvůrce české moderní hudby Bedřich Smetana (1824—84).

Jeho jméno je dnes v cizině spojeno s geniální komickou operou Prodaná nevěsta (1866). Je pravda, v tomto díle dovedl Smetana zvlášť šťastně vyjádřit jednu část národní povahy české: humor, lidové veselí, hluboký lyrismus prostého člověka a celý ten jasný, optimistický poměr k životu, který vyzařuje z každého tónu tohoto díla. Tyto stránky jsou také dnes plně oceňovány v celém kulturním světě a Prodaná nevěsta je přijímána jako vzácný dar českého mistra kulturní Evropě: dar obšťastňujícího úsměvu, radostné lásky člověka k člověku, dar osvobozujícího humoru a upřímného, nepathetického lyrismu. V této věci přínos Prodané nevěsty evropské kultuře je trvalý a nepodléhá přechodným dobovým tendencím, podobně jako trvale bude obšťastňovat evropské lidstvo taková Figarova svatba nebo Lazebník sevillský.

Ale právě pro tuto popularitu Prodané nevěsty třeba zdůrazniti, že tímto dílem se nijak nevyčerpává význam Smetanův. Naopak, Prodaná nevěsta je pouze úsekem celé Smetanovy tvorby a to nikoli nejpodstatnějším. Především je třeba říci, že je mylný názor, který v Prodané nevěstě vidí pouhý, na scénu postavený folklor. K takovému názoru lehce svádí scénická výprava, která ráda klade důraz právě na tuto stránku díla. Ve skutečnosti poměr k lidové písni je v Prodané nevěstě jiný nežli prosté užití lidových motivů. Smetana zásadně zavrhoval pouhé napodobení nebo užití lidových písní. Jeho poměr k lidovému životu byl daleko hlubší. Z ducha písně lidové a lidového života tvořil si své melodie a své geniální charakteristiky jednotlivých postav zcela samostatně. Je jistě pro tuto věc dokumentární, že v Prodané nevěstě se nenajde žádný zřejmý citát z lidové písně české a přece dílo působí tak lidově. Studium hudební struktury pak poučuje o tom, jak mistrně a jakým svrchovaným vypětím techniky skladatelské je toto dílo tvořeno. Promítnutí lidového ducha a geniální, svěží inspirace suverénní skladatelskou technikou do dokonalých forem — v tom je čistě umělecký přínos Prodané nevěsty. O tomto poměru k folkloru svědčí nejlépe užití polky. Polka byl lidový tanec, jenž se v Čechách rozšířil v 1. polovině 18. století a zaplavil tehdejší taneční hudbu. Smetana užil tohoto dvoudobého tance ve svých skladbách klavírních i v Prodané nevěstě, ale tak, že na základě rytmické struktury polky vytvořil zcela nový typ polky umělé, který pak proniká do hudby romantické. Totéž učinil s lidovým tancem furiantem, jenž kombinuje zajímavým způsobem takt dvoudobový s třídobým. Jeho poměr k těmto lidovým tancům byl v základě týž jako Chopinův poměr k mazurce, polonéze a valčíku. Je to povýšení lidových tanečních útvarů do sféry umělé hudby a vyšší kompoziční stavebnosti. Nejdokumentárněji se projevil tento vztah Smetanův k lidovému tanci v klavírním díle České tance (1877). Užívá v nich motivů českých lidových tanců, ale z nich vytváří skvělé kom-

posice klavírní, stojící technicky na vrcholu tehdejší klavírní tvorby a inspiračně daleko přerůstající okruh lidového tance. Smetana tedy se nestavěl k lidové hudbě s tvůrčí naivitou skladatele, který si myslí, že v lidové písni má již před sebou hotový výtvor a že je třeba pouze tento výtvor vhodnou úpravou uvést do světa. U něho se nesetkáme s tímto pouhým upravovatelstvím. Jeho skladba nikdy není pouhý konglomerát, nýbrž dílo, rostoucí z ducha lidu a lidové hudby po zákonech obdivuhodné melodické a harmonické inspirační samostatnosti a promyšleného tektonického řádu. Tuto linii si Smetana vždy uhájil, i když kolem něho v Evropě se ujímal směr pohodlného napodobování lidové písně a bezmyšlenkovitého nadbíhání lidovému vkusu. Jeho projev byl vytěžen z hlubin lidového ducha, proto také byl lidem přijat za dokonalý výraz češství. Byl to však projev svobodně tvořený. Zde jsme u jádra Smetanovy tvůrčí osobnosti. Smetana nebyl umělecký charakter folkloristický, nebyl ani buffonistický, jak by se zdálo podle popularity Prodané nevěsty. Byl to duch v podstatě beethovenský, jenž po celý svůj život šel za cílem velkého umění, promyšleného a pevně skloubeného uměleckého organismu. Konkretně řečeno: Smetana byl ve strukturální podstatě svého díla i svého života duch směřující ke klasickému řádu a spojující klasickou tektoniku s vášnivým a horoucím vzletem svých hudebních myšlenek. Je zajímavý příklad umělce, který zcela osobitým způsobem provedl synthesu klasicismu s romantickým vzletem inspiračním. Historicky formulováno: Smetana synthetisuje Beethovenův přísný tektonický řád a Mozartovu jasnou a reálnou techniku s inspiračním bohatstvím Chopinovým a Lisztovým. V dílech těchto čtyř mistrů jsou zapuštěny kořeny Smetanova umění a odtud roste jeho zcela samostatný, individuální projev. Jeho operní tvorba, třebaže se přidržuje Wagnerovy metody příznačných motivů, je celým svým rázem zcela odlišná od Wagnera a přináší nového ducha do situace evropské opery, jež tehdy podléhala na jedné straně opeře italské, na druhé straně opeře wagnerovské. Neoddává se mechanickému symbolismu wagnerovského motivu, jenž z dramatického díla Wagnerových epigonů tak často činil pouhé malodušné mosaiky příznačných motivů. Pro Smetanu je motiv, podobně jako pro Beethovena, stavebním materiálem, z něhož a nad nímž buduje pevnou stavbu organismu, nesenou ustavičným vzletem inspiračním. Jeho dramatické dílo spojuje rozezpívanou symfoničnost s dramatickým výrazem. A nebyl by Smetana geniem zpěvného národa, aby nebyl dovedl tento svůj dramatický styl vyvrcholit nádhernou vokálností pěvecké linie. Také tu se moudře a s intuicí hudebního genia vyhnul úskalí Wagnerova deklamačního stylu, na němž ztroskotalo tolik Wagnerových epigonů. Smetana ukázal, že bohatá a oblažující zpěvnost nemusí být v rozporu s deklamační pregnantností, nýbrž že se tyto obě složky dramatické tvorby dají spojit ve výrazný a přece vokálně bohatý a strhující zpěv. Jeho opery Dalibor (1867), Dvě vdovy (1874), Hubička (1876), Tajemství (1878) a Čertova stěna (1882) ukazují evropské hudbě stále jednu z cest, po nichž je možno se bráti v operní tvorbě. A jeho vrcholné dílo operní, skvostná Libuše (1872), již Smetana vytvořil v posvátném, extatickém a téměř prorockém zaujetí pro krásu a budoucnost svého národa, tehdy těžce zkrušeného vídeňskou vládou, ukazuje nejlépe, jakého vzepětí inspiračního a stylového byl schopen. Druhé jednání Libuše patří k nejvyšším hudebně-dramatickým projevům evropské hudby 19. století. Podobný význam má Smetana i v symfonické hudbě. Byl tvůrcem české symfonické básně, jda zde po stopách Fr. Liszta, svého velkého přítele. Podobně však jako byl zcela samostatný Smetanův poměr k Wagnerovi, byl zcela samostatný i jeho poměr k Lisztovi. Ve svých prvních třech symfonických básních (Richard III., 1858, Valdštýnův tábor, 1859, Hakon Jarl, 1861) ještě se přidržel formy Lisztovy symfonické básně i s jejími formovými nedokonalostmi. Ale ve svém monumentálním cyklu Má vlast (1874—79) stanul na půdě zcela samostatné. Má vlast má v evropské hudbě zcela zvláštní postavení. Je to především první veliký cyklus šesti symfonických básní (Vyšehrad, Vltava, Šárka, Z českých luhů a hájů, Tábor, Blaník), spiatý jednotící myšlenkou a vystavený v ustavičné gradaci až k vítěznému závěru. Touto jednotící myšlenkou je idea českého národa, jeho slavná mytická i historická husitská minulost, krásná přítomnost a víra v jeho budoucnost. Pro tuto ideu platí v našich zemích Má vlast podobně jako Libuše, s níž tvoří jeden monumentální celek, za dílo prorocké a za něco, co je ustavičným pramenem povzbuzení a víry v poslání a budoucnost národa. Vedle této monumentální cykličnosti znamená Má vlast výjimečné dílo i svými hodnotami čistě uměleckými. Smetana si v ní zcela osobitě a po Lisztovi nově rozřešil problém formy symfonické básně. Symfonická báseň mu tu již není Lisztova forma ilustrační, která právě pro tuto ilustrační metodu trpí formovou roztříštěností. Smetana staví symfonickou báseň po zákonech přísně symfonických jako ucelenou symfonickou stavbu. Cyklus Má vlast představuje monumentální celistvost šesti skvělých hudebních architektur, naplněných jarým a svěžím hudebním bohatstvím. Smetanovo spojení melo-

Český národopis a jeho evropský význam

JOSEF DOBROVSKÝ (†1829), zakladatel slovanské filologie, vybudoval v Praze světové středisko slovanských studií, které si zachovalo přední místo i později, kdy v čele bádání o Slovanstvu stanul veliký Pavel Josef Safařík (†1861). Z pražské školy slavistické vzešla prodlením prvních čtyř desetiletí 19. stol. vědecká díla, která vynikala nejen širokým pojetím, ale i důkladným zpracováním rozsáhlé látky a řadí se podnes do skupiny vrcholných výtvorů romantické vědy.

Vlivem evropského romantismu, který plodně působil na domácí snahy vlastivědné i naukové, oživl tehdy po celém Slovanstvu zájem o lidovou poesii, patrný nejen z prací sběratelských, ale i ze soudobé tvorby básnické. Lidová píseň se stala bojovným heslem nové estetiky, která dávala mladým spisovatelům možnost proniknouti k umění, pokládanému za národní v plném smyslu slova. V naší slovesnosti bylo třeba posíliti literární tradici, ochablou v období 1620—1780 a proto lidová píseň byla vítaným inspiračním zdrojem, zvítězila bez boje a záhy plně ovládla v naší poesii.

Z podnětů daných Dobrovským a mladším pokolením romantickým se vyvíjelo naše bádání národopisné, které záhy dosáhlo výsledků úrovně evropské. Žák Dobrovského, básník František Ladislav Čelakovský, vydal v l. 1822—27 ve třech svazečcích první výbor lidových písní slovanských, Slovanské národní písně, který kritika dávno zařadila ke skvělým činům mladé slavistické školy české. Sborník oživil sběratelský ruch zejména u Poláků a Ukrajinců, dobyl si plného uznání i v západní Evropě a byl téměř po tři desetiletí pramenem, z něhož básníci i národopisci čerpali vědomosti o lidové poesii slovanské. Stejně cenná byla veliká sbírka slovanských přísloví, Mudrosloví národu slovanského v příslovích (1852), obsahující přes 15.000 přísloví rozdělených s hlediska ideového.

V dějinách evropského národopisu má průkopnický význam P. J. Šafařík jednak svým vrcholným dílem Slovanské starožitnosti (1836/37), které úhrnnými rysy zobrazilo staroslovanskou kulturu od úsvitu dějin do středověku, jednak knihou Slovanský národopis (1842), obsahující první národopisnou mapu Slovanstva, zpracovanou na základě nejlepších statistických a zeměpisných údajů, které si autor tehdy mohl opatřiti, kromě toho pak přesný popis zjišťující počet jednotlivých národů slovanských, hranice jejich jazyka, výčet nářečí a ukázky čerpané z lidové poesie. Také Slovanský národopis, založený na kritickém studiu všech dostupných pramenů i na vlastním bádání Šafaříkově se právem pokládá za vědecký čin, který svým kulturním významem daleko přesáhl hranice zemí českých.

V dalším rozvoji našeho národopisu se podstatně rozšířila základna bádání, které se od let čtyřicátých zabývá také zvykoslovím a lidovým podáním v plném rozsahu. Tomuto období, vymezenému asi r. 1840—71, vtiskl ráz K. J. Erben vlivem své souladné osobnosti, v níž šťastného sběratele a svědomitého vědeckého pracovníka doplňoval básník vzácného nadání. Erben se zabýval bájeslovím a v duchu mytologické školy bratří J. a W. Grimmů věřil, že se v ústní slovesnosti zachovaly stopy světového názoru pohanského, které lze zjistiti zejména srovnávacím studiem lidových pohádek. Proto se bedlivě zabýval právě lidovou prosou slovanskou a r. 1865 vydal Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních. Čítanka slovanská s vysvětlením slov. Tato kniha má čestné místo v dějinách světových studií o lidové prose. Jest to první soubor lidových pohádek slovanských, sestavený vynikajícím znatelem, který si dovedl opatřiti ukázky i z oblastí tehdy málo známých. Texty kašubské byly otištěny po prvé, vzácné byly také ukázky bulharské; povídky ukrajinské byly porůznu vydávány, ale teprve Erben sestavil první sborníček ukrajinských pohádek, čerpaných z celé oblasti jazyka ukrajinského, totiž nejen z jižní Rusi, ale i z býv. Haliče. Erbenovo úsilí zařaditi do sbírky pohádky z celého území slovanského oživilo činnost sběratelskou zejména tam, kde se tomuto druhu podání nevěnovalo dosti péče, ano, lze říci, že povídky kašubské a bulharské svět poznal teprve ze Slovanské čítanky.

Náš romantický národopis zdárně splnil své poslání: synthetické práce F. L. Čelakovského, P. J. Šafaříka a K. J. Erbena měly dosah světový, nad to pak Slovník naučný (1860—74) redigovaný F. L. Riegrem dovršil činnost Erbenova období pečlivým souborem hesel, který vyčerpával okruh slovanského bájesloví, ústní slovesnosti i zvykosloví v širokém smyslu slova a převýšil vše, co až do té doby i později přinesla světová literatura.

Positivistická kritika ukázala nezbytnost nového podrobného bádání analytického, které u ostatních Slovanů zvítězilo teprve v letech osmdesátých 19. stol., kdežto na Rusi proniklo do studia lidového podání již od polovice století. Po smrti Erbenově nastalo u nás období přechodní, vyplněné prací epigonů namnoze horlivých, jimž se však nepodařilo dosáhnouti vyšší úrovně; jediný František Vymazal sborníkem Slovanská poezije (I.—II. 1874) nahradil anthologii Čelakovského novým souborem lidových písní slovanských, čerpaných z bohatých zásob, které zachovali sběratelé předešlých desetiletí. Slovanská poezije však nevzbudila ohlasu v světové literatuře, poněvadž doba nadšeného zájmu o lidovou poesii minula.

Romantický národopis dosáhl pronikavých úspěchů v oboru ústního podání a zvykosloví, avšak hmotné kultuře lidové věnoval pozornosti málo, ačkoliv etnologický rozbor vyžadoval prohloubeného studia celého prostředí, v němž lid žil a pracoval. V západní Evropě zvítězil tento směr v pracích etnologů i antropologů anglických a francouzských, kteří se zabývali primitivními národy hlavně v zámořských koloniích svých států. Ze Slovanů nejdříve Rusové zahájili — podle vzoru anglického— v souvislosti s bádáním antropologickým sběratelskou práci v oboru lidových krojů, nářadí, domáckého průmyslu atd. a uspořádali rozsáhlou národopisnou výstavu v Moskvě r. 1867, jíž znázornili život Rusů, zejména však ostatních národů sídlících v carské říši.

Byl to ohlas dalekosáhlé reformy agrární r. 1861, která ukládala vládě povinnost zabývati se hlavně poměry nejsilnější vrstvy obyvatelstva v ruském carství, t. j. stavu selského, ale vedle toho působily také tendence slavjanofilské, poněvadž výstava obsahovala ukázky typů všech národů slovanských a jejich hmotné kultury.

Moskevská výstava vytyčila cestu, ale ostatní země slovanské tehdy ještě nebyly dostatečně připraveny, kromě toho pak politický dosah sjezdu slovanských politiků a kulturních pracovníků v Moskvě r. 1867 vzbudil v evropské veřejnosti zájem daleko živější než vědecký podnik národopisný, který se namnoze pokládal za pouhou záminku, zastírající vlastní podstatu sjezdu.

V druhé polovici stol. 19. postupně zvítězil v západní Evropě ve všech oborech lidové kultury duchové i hmotné kritický směr srovnávací a metody etnologické. Romantismus přihlížel především k estetickým hodnotám lidového podání, kdežto positivistická věda zdůraznila jeho dokumentární dosah s hlediska sociologického a tím pronikavě změnila nazírání na lidovou vzdělanost vůbec. Rozmach koloniální politiky evropských velmocí od osmdesátých let 19. století podporoval bádání o primitivních národech, ale srovnávací rozbor ukázal, že výzkumy exotické etnologie dávají možnost plně porozuměti mnohým dávným přežitkům evropským. Z českých pracovníků v tom směru vynikl dr. Emil Holub, jeden z nejvýznamnějších cestovatelů po Africe v stol. 19., který výsledky svého sedmiletého pobytu v Africe zpracoval ve dvou rozsáhlých dílech a nad to uspořádal výstavy v Praze (1879, 1892) a ve Vídni (1880 a 1890). Vlivem exotického národopisu vzrostl také v Evropě zájem o lid, zejména u Slovanů, v jejichž starobylé kultuře zemědělské, málo dotčené vývojem civilisace 19. století, se zjistilo mnoho vzácných rysů archaických. Vedle těchto podnětů vědeckých působilo však na rozkvět národopisu také obrození uměleckého průmyslu, který hledal nové inspirační zdroje a našel je v staré domácí tradici, stejně působil v době prudkého vzestupu socialismu pokrok sociálních věd, které soustřeďovaly pozornost na lid v širokém smyslu slova a posléze také další vzrůst nacionalismu, který zejména u národů slovanských posílil snahy o svébytnost a o rázovité projevy národní kultury.

Souběžným působením všech těchto různých vlivů nastal také v národopisném bádání českém obrat, který lze označiti za počátek nového období. Jako rys nejpříznačnější jest třeba uvésti všestranné prohloubení sběratelské práce v oboru hmotné kultury lidové, jehož prvním skvělým výsledkem byla česká chalupa na Zemské a jubilejní výstavě v Praze r. 1891. Obětavému úsilí družiny pracovníků se podařilo vybudovati na výstavišti typ selského domu, jehož vnitřní zařízení a výzdoba znázorňovaly vybranými ukázkami všecky stránky lidového života a umění.

Neobyčejný úspěch této exposice povzbudil F. A. Šuberta, spisovatele a ředitele Národního divadla v Praze, k podniku vskutku monumentálnímu, k Národopisné výstavě uspořádané v Praze v květnu r. 1895. Šlo o to, znázorniti v měřítku velice rozsáhlém život lidu českého a slovenského, t. j. především selského, a podati obraz jeho kultury duchovní i hmotné. Péčí skupiny architektů byla vybudována veliká výstavní vesnice, vytvořená z typických staveb v nejvýznamnějších oblastech českých, moravských, slezských i slovenských, opatřených nábytkem, nářadím a vůbec celým zařízením. Ve výstavním paláci jakož i v ostatních stavbách připojených k výstavní dědině byly přebohaté

Mikoláš Aleš: Titulní list z díla Národopisná výstava českoslovanská.

exposice všech oborů lidového umění i kultury materiální. Přípravné práce výstavní byly provedeny velice důkladně. Bylo uspořádáno 175 výstavek v městech krajinských, z nichž byly vybrány nejlepší předměty, konalo se 13 sjezdů, které podrobně porokovaly o základním rozvrhu výstavy i o důležitých otázkách národopisných a technických. Organisační řád výstavní rozdělil celou látku na čtyři skupiny: I. Jádro výstavy, výstava lidopisná, t. j. oddělení zeměpisné s oddělením demografickým, oddělení antropologické, dialektologické, literatura lidopisná, lidová hudba, lidové drama, lidové kroje a vyšívání, zvykoslovné oddělení, lidové stavitelství, výtvarné umění lidové, jídla a nápoje, zemědělství, včelařství, rybářství, plavectví, lesnictví, domácnost lidu. II. Kolektivní výkony krajinské. III. Kulturně-historické přídavky. Archeologie, oddělení literární, dramatické, hudební, stavební, krojové, činnost české ženy, histor.-průmyslové oddělení, obchodní, sociální, spolkové, české zábavy, žurnalistické, školské, duchové kultury, oddělení vojenské, právní, náboženské. Různá oddělení menší. IV. Nový průmysl domácí s národními motivy. Výstava byla otevřena od 15. května do 23. října 1895 a navštívilo ji celkem 2,065.000 osob od nás i ze zahraničí.

Národopisná výstava pražská byla ve své době nejvýznamnější pokus znázorniti stavbami a exposicemi předmětů život selského lidu z oblasti celého národa. Byly sice obdobné podniky již dříve — vedle exposice moskevské r. 1867 — na př. na vídeňské výstavě r. 1873 byly ukázky výšivek slovenských, které zaslal Andrej Kmeť, r. 1880 byla výstava národních krojů v Praze, v Trnavě r. 1883 vzbudily podiv lidové výšivky slovenské, r. 1880 zobrazila národopisná výstava v Kolomyji rázovitou oblast karpatskou (Pokucie), v Moskvě Vserossijskaja vystavka r. 1882 si vytkla za úkol vystaviti ukázky lidového průmyslu, v Novém Sadě uspořádali r. 1884 výstavu ručních prací selských žen, zemská výstava ve Lvově r. 1894 měla národopisné oddělení — avšak výstava v Praze udivila nejen mnohotvárnými stavbami, ale i bohatstvím sebrané látky: vynikající odborník, německý prof. M. Haberlandt prohlásil (r. 1895) exposici výšivek obsahující 12.000 čísel za soubor jediný svého druhu po stránce vědecké i umělecké. Vědecký význam výstavy převýšil vše, co se až do té doby vykonalo v evropském národopise. Výstava podala důkaz jednoty našeho národa v celé jeho oblasti v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku. Zejména exponáty ze Slezska, které bylo až do té doby téměř terra incognita po stránce materiální kultury, byly překvapením pro odborníky a naznačily zajímavé problémy z oblasti, která budila pozornost jako důležitá křižovatka vzájemných vlivů českých, polských a německých. Krásná pražská výstava měla však také výjimečný dosah národní, poněvadž byla pořádána přes prudký odpor bývalé vlády rakouské — jako projev jednotné vůle a ukázněné součinnosti celého národa, jako důkaz jeho vyspělosti a zralosti k životu v samostatném státě. Byla to smělá výzva, výmluvný symbol svobody, jemuž porozuměli návštěvníci ze zemí slovanských i cizích. St. S. Bobčev, Stanisław Ciszewski, Bronisław Grabowski, Jan Karlowicz, Řehoř Krek, Hieronim Łopaciński, Ivan Milčetić, M. Murko, N. F. Sumcov, Z. D. Šišmanov ze zemí slovanských, odborníci cizí (Haberlandt, Heger, Heim, Lissauer, Meringer, Virchow a j.) posoudili pražskou výstavu s uznáním, které bez výhrady projevil na př. známý etnolog německý K. Rhamm napsav, že „výstava rozsahem i úplností svých sbírek a zvykoslovných představení vykonala dílo podivuhodné, takže je sotva možné přáti si více“. (Globus, 1896 sv. 69 str. 30 n.) Obecně se uznávalo, že pražská výstava má v dějinách evropského výstavnictví vůbec místo jediné svého druhu jako nejvelkolepější podnik zdárně provedený v oboru národopisném. (Zeitschrift f. österr. Volkskunde I, str. 221, 274.)

Odborníci si všimli zejména některých stránek organisačních a technických. Polský filolog H. Łopaciński pochválil exposice dialektologické, popsal mapu nářečí českých jakož i tabulky, naznačující vlastnosti hlavních nářečí českých a prohlásil úpravu tohoto oddílu za vzornou, pokud jde právě o nesnadné znázorňování lidové mluvy a vědecké práce jazykozpytné. (Prace filologiczne. Tom V. 1899 str. 299). Bron. Grabowski upozornil polské národopisce na topografii lidové písně, na mapy krojové, na rozmanité diagramy a mapy plastické (Wisła IX. 1895, str. 847 n.), německý sborník pro rakouský národopis (Zeitschr. für österreichische Volkskunde I, str. 121) otiskl dotazník o české ženě jako vzor pro výzkum toho druhu atd.

Úhrnem můžeme říci, že Národopisná výstava pražská působila podnětně na rozvoj národopisu slovanského i evropského vůbec užitím moderních metod kartografických v oblasti lidové kultury duchovní, přesnými představeními lidových her a výročních obřadů jakož i úsilím podati všude, pokud bylo lze, obraz úplný i správný. Veliká synthesa podniknutá u nás podnítila sběratelskou práci doma i u všech ostatních národů evropských a vytyčila cíle, k nimž by mělo směřovati srovnávací bádání.

Nejbližší ohlas Národopisné výstavy byl záměr uspořádati v Praze národopisnou výstavu německého lidu v Čechách, ale s podniku sešlo; ve Vídni se také uvažovalo o národopisné výstavě na oslavu panovnického jubilea císaře Františka Josefa I., ale ani tento podnět se nestal skutkem. Zato však nově založená Národopisná společnost rakouská ve Vídni sbírala — vlivem pražským — také národopisné předměty ze zemí českých a dostalo se jí v této činnosti podpory úřední. Vliv český byl patrný také v lužickém oddělení výstavy řemesel a uměleckého průmyslu v Drážďanech (1896); budovatel lužické výstavní vesnice, architekt Karl Schmidt, se v lecčems řídil výstavou pražskou. Také organisátoři milleniové výstavy v Budapešti (1896) oslavující 1000. výročí maďarského vpádu do nížiny uherské, vyšli ve svých návrzích z výstavní vesnice pražské a po nejedné stránce se řídili českým vzorem i v úpravě exponátů. Oddíl statisticko-etnografický měla také hygienická výstava ve Varšavě (1896).
Na území slovanském nebylo v nejbližší době po r. 1895 rozsáhlejší výstavy národopisné a proto v tom směru Praha působiti nemohla. Naproti tomu pražské Národopisné museum československé, které vzešlo z výstavy, bylo otevřeno již r. 1896 a tehdy vynikalo jako jedno z nejrozsáhlejších lokálních museí národopisných v Evropě, ačkoliv později bylo předstiženo rozvojem ústavů v jiných zemích sousedních. Národopisné museum českoslov. v Praze, spravované Národopisnou společností československou, působilo v zemích slovanských jako podnětný příklad, povzbuzovalo pracovníky, aby se snažili dostihnouti český vzor, a tím podporovalo vývoj národopisu v ostatních oblastech slovanských. Založením Národopisného musea v Praze vzniklo pevné středisko organisační, které dávalo našemu národopisu možnost pronikati do zemí slovanských i do jiné ciziny, na př. na mezinárodní výstavu krojů v Petrohradě r. 1903, na mezinár. výstavu Exposition internationale des arts et métiers féminins v Paříži r. 1902, na mezinár. výstavu obchodních komor v Londýně r. 1906, na světovou výstavu v Miláně (1906), na výstavu Rakouského musea pro umění a průmysl ve Vídni (1906) atd. Péčí Národopisné společnosti spravující museum byla zaslána rozsáhlá česká kolekce národopisná do Petrohradu pro Národopisné museum cara Alexandra III., také do pařížského musea Musée d'Ethnographie (Trocadéro) byly darovány ukázky české a slovenské atd.
Národopisná společnost československá, založená r. 1893, uspořádala za součinnosti celého národa výstavu a později se soustředila na správu musea i na činnost publikační. Rozkvět národopisného bádání českého souvisel sice s rozmachem tohoto studia v celém ostatním světě, ale je třeba přiznati, že působila také pražská výstava, třebaže tento důsledek nebyl zřejmý soudobým pozorovatelům, kteří očekávali daleko více. Národopisná výstava posílila blahodárný realismus v našich vědeckých pracích o duchovní i hmotné kultuře lidové, ukázala nutnost další činnosti sběratelské i nezbytnost vědeckých metod srovnávacích a tím vytvořila bezpečné základy. Není náhodou, že z kruhu pracovníků, kteří pomáhali budovati výstavu, vynikl Jiří Polívka jako jeden ze zakladatelů srovnávacích studií o lidových pohádkách slovanských, Lubor Niederle jako jeden z největších představitelů slovanské etnologie, Václav Tille pomníkovým dílem o českých pohádkách a Jindřich Matiegka jako tvůrce české antropologie. Vědecký svět mezinárodní dávno uznal zásluhy těchto mužů, kteří soustředěným úsilím dosáhli dalekého cíle vytčeného výstavou. Od r. 1895 zůstává synthesa nejdůležitějším úkolem našeho národopisu a pomníkové dílo encyklopedické Národopis lidu českého, zahájené r. 1918, plní odkaz tvůrců Národopisné výstavy. Až dosud vyšly tři díly naší národopisné encyklopedie, které zpracovaly Moravské Slovensko, České Kladsko a Českomoravskou vysočinu.
Podnět k tomuto velikému dílu soubornému dala Národopisná výstava r. 1895, která proto zůstává jedním z největších činů v oboru slovanského národopisu vůbec.

Literatura: Jiří Horák: Národopis československý. Přehledný nástin. Československá vlastivěda. Díl II. Sfinx, Praha 1933. (Podrobná bibliografie). — Antonín Grund: Karel Jaromír Erben. Melantrich, Praha 1935. — Národopisná výstava československá v Praze 1895. Vydaly Výkonný výbor Národop. výstavy českoslov. a Národopisná společnost československá. Pořádají K. Klusáček, Em. Kovář, L. Niederle, Fr. Schlaffer, F. A. Šubert. J. Otto, Praha. — Sborník prací věnovaných prof. L. Niederlovi k 50. narozeninám. Národopisný věstník československý 1915. (Podrobná bibliografie). — Jiří Horák: Jiří Polívka. Praha 1929. (Podrobná bibliografie.) — Sborník prací věnovaných prof. V. Tillovi k šedesátým narozeninám. 1927. (Podrobná bibliografie.)

Jiří Horák

Český unionism

NA MORAVĚ poblíž města Uherského Hradiště, v kraji obývaném rázovitým lidem, leží Velehrad, malá vesnice, od roku 1205 sídlo cisterciáckého opatství, zrušeného za Josefa II. v roce 1784, s velkolepým poutním chrámem bohatě a skvěle vyzdobeným, nyní spravovaným jesuity.
Místo to stalo se v posledních třiceti letech proslulé také tím, že se tam konalo sedm mezinárodních unionistických kongresů.
Jméno své Veligrad - Velehrad, značící tolik co veliký hrad, zdědila tato ves po hradu z doby velkomoravské, který ležel nedaleko odtud při řece Moravě, ale zanikl již někdy počátkem 11. století. S tímto hradem bylo též patrně spojeno sídlo arcibiskupa sv. Metoděje († 885), s metropolitním kostelem, v němž byl podle jedné legendární zprávy pohřben ve zdi za oltářem Panny Marie.
Tradice, spojující cisterciácký klášter velehradský s tímto místem Metodějova působiště a odpočinku po smrti, datuje se teprve od polovice 14. věku, nicméně bohaté archeologické nálezy v okolí Velehradu za posledního desetiletí, jmenovitě kolekce předmětů umělecké industrie byzantského původu z 9. a 10. století, která se tu našla, dodávají jí značnou pravděpodobnost.
Kult sv. Metoděje a jeho mladšího bratra Konstantina - Cyrila, nerozlučně s ním spjatého jak rodem z řecké Soluně, tak i životními a posmrtnými osudy, našel ve velehradském klášteře své středisko v západní církvi, ale teprve v druhé polovici 19. století, když se zde slavila tisíciletá jubilea jejich příchodu z Cařihradu na Moravu za knížete Rostislava (863) a jejich smrti, Cyrila 869, a Metoděje 885, za účasti všech slovanských národů, stal se Velehrad, tehdy pouhá vesnická fara, kolébkou českého unionismu, který bychom mohli definovat jako organisované úsilí přispět modlitbou, studiem sporných otázek a podporou misijních akcí k obnovení církevní jednoty ve smyslu katolickém, jmenovitě mezi národy slovanskými, při čemž společná jejich úcta k sv. Cyrilu a Metoději a k jejich dílu náboženskému i kulturnímu slouží za prostředníka.
Mocnou vzpruhu dodal tomuto hnutí roku 1880 svou encyklikou Grande munus papež Lev XIII., nařídiv, aby se slavil svátek obou soluňských bratří v celé katolické církvi, a svěřiv jejich nebeské ochraně křesťanství na celém východě, zvláště slovanském. Zprvu šlo jen o čiře náboženské úkony, bez snahy o přímou akci. Za tím účelem byl založen jedním z nejhorlivějších šiřitelů těchto idejí, Antonínem Cyrilem Stojanem, který byl později v letech 1921—23 arcibiskupem olomouckým, spolek zvaný Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje. Vlastní myšlenka apoštolátu nebyla jeho: přijal ji od slovinské „Bratovščiny", zřízené již padesát let před tím za stejným cílem, konat modlitby za sjednocení církevně odloučených Slovanů s římským katolicismem. Stojan však vybudoval Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje v organisaci mnohem širších zájmů, která měla na zřeteli i praktické uskutečňování unijní ideje, vydávala svůj časopis pro její propagaci, velmi dobře redigovaný Msgrem Fr. Jemelkou, sbírala příspěvky na slovanské misie; po státních změnách, způsobených světovou válkou, obrátila pozornost k Čechům a Slovákům, žijícím v zahraničí, starajíc se o jejich duchovní správu v rodném jazyce a konečně zřídila Papežský misijní ústav na Velehradě. V roce 1924 Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje se schválením sv. Stolice upravil své stanovy tak, že se stal mezinárodním náboženským spolkem pro šíření zájmu o otázku sjednocení a ujal se jmenovitě v Jugoslavii, a pak mezi Čechy v Americe. Vědecké úkoly při řešení unijního problému, hlavně pokud se týká Slovanů, byly svěřeny od roku 1910 Akademii Velehradské, rovněž Stojanem založené, která vydávala a posud vydává v latinské řeči svá „Acta" (do roku 1937 vyšlo 13 svazků) a svá „Opera" (svazků 17).
Chceme-li odlišit český unionism od podobných snah u jiných národů, najdeme jeho typické znaky právě v cyrilometodějství, k němuž se hlásí jako ke svému inspiračnímu zdroji. Teprve v 19. století se ukázalo s rozvojem slavistiky dílo sv. Cyrila a Metoděje (a to jak dílo jazykově-slovesné, tak nábožensko-politické) v docela novém světle, hlavně průzkumem nových, dříve neznámých pramenů. Rovněž význam tradic cyrilometodějských, dříve v českých dějinách podceňovaný, je náležitě hodnocen teprve asi v posledních dvaceti letech. O tyto nové vědecké poznatky se opíralo i české hnutí za sjednocením.
Je přirozené, že největší důraz se kladl na to, jaký byl poměr sv. Cyrila a Metoděje, rodem, vychováním i církevním příslušenstvím Řeků, ke katolickému západu právě v dobách, kdy protivy mezi oběma sesterskými církvemi se zásahem cařihradského patriarchy Fotia krajně přiostřily. Zřetelná svědectví

dějinná o oddanosti obou bratří římskému papeži a vůbec o jejich příchylnosti k západnímu obřadu, do něhož s dovolením Říma zavedli slovanskou bohoslužebnou řeč, zjev docela ojedinělý v západní církvi, dávala možnost vidět v nich ideální ztělesnění snah o obnovu církevní jednoty, jaká byla před rozkolem, ve smyslu katolickém. Nejpodivuhodnější doklad o vědomém, kladném, teologicky zdůvodněném poměru sv. Cyrila a Metoděje k Římu se zachoval v tak zvaných slovanských scholiích k 28. kanonu chalcedonského koncilu, uváděných od té doby, co vešly v širší známost (1918), v každé větší katolické dogmatice. Jsou to dvě nevelké stati, objevené roku 1897 ve dvou rukopisech slovanského překladu byzantského kodexu církevního práva (nomokanonu) ze 16. a 17. století, psaných v nejproslulejších střediscích tehdejšího ruského pravoslaví, v trojicko-sergievské lavře u Moskvy a v klášteře na Solovkách v Bílém moři, které se polemicky obracejí proti předchozí poznámce, kde se popírá primát římského papeže, a dokazují jeho původ z ustanovení božího přesně teologicky formulovanými důkazy z Písma a z historie. Není si možno vysvětlit, proč nauka tak vysloveně katolická se traduje v ruské příručce kanonického práva v době, kdy tu všeobecně vládla nauka o Moskvě jako třetím Římu, jinak než tím, že je to odkaz doby cyrilometodějské, ať již přímý, či nepřímý, jak o tom svědčí ostatně i starobylost jazyka, nedotčená v tomto pozdním přepise.
Také v Čechách, kde se tradice cyrilometodějské i se slovanskou bohoslužbou udržovaly ještě v 10. a 11. století, toto povědomí o bytostné jednotě církve východní i západní přes obřadové i zvykové rozdíly bylo do té míry živé, že vedlo k čilému styku s kyjevskou Rusí, kam pronikala spolu s kultem národních světců slovesná produkce česká, psaná v literárním jazyce církevněslovanském, zanechavši stopy své působnosti i v Polsku, a odkud zase do země Václavovy byly přeneseny ostatky ruských prvomučedníků, sv. Borise a Glěba, vložené na oltář v slovanském klášteře sázavském od latinského biskupa v roce 1095. Třebaže následujícího roku slovanští benediktini byli ze Sázavy vypuzeni a nahrazeni latinskými, nezanikla jejich památka: jejich zakladatel a první slovanský opat Prokop byl již v roce 1204 kanonisován od římského papeže Innocence III. Když pak císař Karel IV. založil roku 1347 v Praze se svolením papeže Klimenta VI. klášter Emausy se slovanskou bohoslužbou, svěřiv jej benediktinům povolaným z Charvátska, aby, jak tvrdil v své žádosti ke kurii, snáze mohl čeliti jistým sektám, bouřícím se proti církevní latině, mezi patrony chrámu uvedl též sázavského opata Prokopa a evangeliář (domnělý autograf tohoto světce, psaný písmem cyrilským), jako vzácnou památku naň, daroval mnichům: ti k němu později, v roce 1395, přivázali mešní pontifikál, psaný hlaholicí, užívanou v Emausích po způsobu charvátském, a tento kodex, vyzdobený drahokamy a zlatem dostal se pak podivnými osudy oklikou přes Cařihrad roku 1574 do remešské katedrály, kde naň, jako na proslulý Texte du Sacre, přísahali při korunovaci francouzští králové. Že si Karel IV. při budování Emaus byl dobře vědom významu slovanské liturgie pro unijní myšlenku, svědčí jeho list srbskému králi Štěpánu Dušanu z 19. února 1355, v němž ho srdečně zve k sjednocení s katolickou církví poukazem na společný vznešený jazyk slovanský, užívaný v bohoslužbě se svolením papežským.
Zdá se, že tradice cyrilometodějské měly jistý vliv i na vytvoření ideologie husitské, hlavně pokud jde o bohoslužbu v řeči lidové, neboť na sněmu basilejském se čeští utrakvisté přímo odvolávali na koncese udělené papežem sv. Cyrilu a Metodějovi, poukazujíce na původ českého křesťanství od těchto Řeků, přišlých z Byzance. Proto čeští husité se snažili o těsnější spojení s pravoslavnou církví ruskou v Polsku a Litvě, kam se vypravil za tím účelem již Mistr Jeronym Pražský, a později též s církví cařihradskou. Snad i v tom možno shledávati vliv tradičního českého cyrilometodějství, že strana podobojí usilovala o smírné vyřešení svých rozporů s církví katolickou a s papežstvím.
Zájem o unijní otázku byl u představitelů českého katolicismu, oslabeného reformací, probuzen teprve akcí jesuitů na slovanském východě v druhé polovici 16. století. Na radu Mantovana P. Antonína Possevina (1534—1611), vynikajícího znatele evropského východu, který ve službách kurie se s diplomatickým posláním vypravil do Švédska (1578) a pak na Rus (1581), na dvůr cara Ivana Hrozného, jejž vylíčil ve svém proslulém spise Moscovia (1586), zřízeny byly v Praze a v Olomouci papežské semináře pro výchovu kněží ze zemí severských a z Ruska. Je zjištěna celá řada odchovanců pražské a olomoucké koleje, zvláště z řad basiliánů, kteří pak působili na východě. O sto let později dochází k zřízení jesuitské misie v Moskvě, na níž hlavní účast mají členové české provincie, vystřídaní na čas od kněží světských. Iniciativu tu měla rakouská vláda, tehdy spřátelená s Rusy, která vymohla pro katolíky ve službách carských to, co už dávno bylo poskytnuto protestantům, aby mohli mít v moskevském předměstí svůj kostel a své kněze. V letech 1685 až 1689 byli v čele této misie, spojené

se školou, dva čeští jesuité, P. Jiří David a P. Tobiáš Tichavský; z nich zejména poslední měl velký vliv na ruskou inteligenci, se kterou se stýkal, a dvě význačné osobnosti z kruhů duchovenských, jáhen Petr Artěmjev (†1700) a pozdější první rektor moskevské akademie Palladij Rogovskij (†1702), získaní jím pro katolicism, odpykali tuto „zradu na pravoslaví" svým životem. Této české misii, o níž prozatím máme jen skoupé zprávy, byl učiněn konec vinou diplomatických zápletek mezi Vídní a carem Petrem Velikým, 17. dubna 1719 definitivním vypuzením jesuitů z Ruska. (Podrobněji je o ní pojednáno v tomto díle v článku zvláštním.)

V 19. století byl to mimo jiné též kollárovský romantism slovanský, orientovaný k Rusku jakožto opoře menších národů slovanských v jejich zápase o politickou samostatnost, který udržoval i v kruzích církevních myšlenku na potřebu sblížení na poli náboženském. Při tom hlavním pojítkem byl všem Slovanům společný kult sv. Cyrila a Metoděje, jejichž působností jsou poznamenány počátky křesťanství, tehdy ještě nerozděleného, u všech kmenů slovanských.

Tato stručná dějinná retrospektiva, která předvádí jistá fakta, aniž snad myslí na jejich příčinnou souvislost, chce jen poukázat na zvláštní ráz české náboženské i politické minulosti, od svých počátků stále odkazované k tomu, aby se vyrovnávala s problémem východní církve. Vznikem státu Čechů a Slováků, jehož nejvýchodnější část zabírala i území dvou řecko-katolických diecésí rusínských, prešovské a mukačevské, s výbojnou menšinou pravoslavnou, byl český katolicism, zproštěný bývalé rakouské kurately, přímo nucen věnovat zvýšenou pozornost otázce sjednocení v její historické i aktuální podobě. Proto není divu, že hnutí unijní nabylo jak šíře, tak i zřízením stolic pro východní teologii a slovanskou liturgii na katolických teologických fakultách též pevnějšího vědeckého vedení.

Velehrad ovšem zůstal střediskem a symbolem jako dřív. První tři předválečné unijní sjezdy, roku 1907, 1909 a 1911, sledované nevraživě rakouskou byrokracií, která se přes účast vysoké hierarchie (předsedou na všech třech sjezdech byl lvovský metropolita hrabě Andrej Šeptyćkyj) lekala chiméry panslavismu, měly přece jen víc ráz soukromých porad, třebaže se tu sešli vynikající pracovníci téměř všech slovanských národů, nevyjímajíc ani pravoslavné Rusy, zastoupené A. Malcevem a B. Goekenem, s Francouzi (A. Gratieux, M. Jugie, S. Salaville, M. d'Herbigny, Pl. de Meester), Italy (A. Palmieri, N. Franco), Rumuny (Bas. Suciu) a Němci (A. Straub). Čtyři velké sjezdy velehradské po válce, roku 1924, 1927, 1932 a 1936, nehledíc k dvěma menším schůzkám v roce 1921 a 1922, a sjezdu v Praze v jubilejním roce svatováclavském (1929), měly již oficiálnější ráz a byly konány za přímého souhlasu Říma a pod silným vlivem papežského Orientálního institutu, jehož profesoři početně a rádi dojížděli na Velehrad. Vědecké i praktické výsledky těchto unijních porad jsou shrnuty v podrobných zprávách sjezdových (Acta Conventus Velehradensis, t. I-VII). Jednací řečí byla vždy až na skrovné výjimky latina, v níž byly přednášeny všechny referáty i debaty. Vedle latiny od počátku se připouštěla, jmenovitě na sjezdech předválečných, též ruština, jakožto řeč největšího národa orthodoxního, jehož církev stála v popředí unijního zájmu.

Sjezdy velehradské mívaly obyčejně též ráz náboženské manifestace, spojené se slavnostními obřady v ritu východním, večerními meditacemi o unijních tématech, zpěvnými produkcemi, výstavami, na konec s theoforickým průvodem, k němuž připutoval okolní lid ve svých malebných krojích. Vše působilo tak mocným dojmem, že byla řada vynikajících pracovníků, kteří pravidelně dojížděli na Velehrad. Ovzduší přátelství a volnosti na neutrální půdě oblasti české, kde každý měl volnost náboženského projevu, bylo jistě neocenitelné pro irenické, smírné vyřešení rozporů, o jaké velehradské sjezdy vždy se snažily.

Snaha sjednocovat nejen národy, ale všechny lidi dobré vůle v zájmu křesťanské pravdy, je vlastní a také v cizině uznávanou podstatou českého unionismu.

Literatura: Acta Academiae Velehradensis I.-XII. 1905—38. — Acta Conventus Velehradensis I.—VII., 1908—36. — A. V. Florovskij: Čechi i vostočnyje Slavjane I. 1935. — A. V. Florovskij: Palladij Rogovskij. Eine Episode aus der Geschichte des Katolizismus in Moskau Ende des XVII. Jhd (Zeitschrift f. osteurop. Geschichte VIII., 2. 1934). — R. Jakobson: Úvahy o básnictví doby husitské. Slovo a slovesnost II. 1936. — V. S. Vilinskij: Unionismus. Trnava 1932.

Josef Vašica

Konstantin Jireček a vědecké studium Balkánu

PRO OSOBNÍ vývoj i pro vědecké dílo Jos. Konstantina Jirečka nesmírně důležité je to, že se nezabýval vědou ve své rodině první, nýbrž že měl v té věci tradici dvou generací, a to tradici právě v slavistických studiích převážně historického a kulturně-historického rázu. Jeho děd po matce, Pavel Jos. Šafařík, byl jedním z hlavních představitelů slovanské filologie v první polovici 19. století, a také v rodině jeho otce se pěstovala věda o Slovanech s láskou a s úspěchem. Jirečkův otec Josef i jeho strýc Hermenegild si získali velkých zásluh hlavně studiem slovanského a českého práva. J. K. Jireček (*24. VII. 1854, †10. I. 1918) vyrostl v domově s pravou vědeckou atmosférou a nabyl kromě toho i nejlepšího odborného vzdělání. Již jako mladý člověk se naučil vedle jazyků klasických důkladně také mnoha jiným jazykům cizím a byl považován pro svůj široký zájem a pro své veliké znalosti za pravé „zázračné dítě".

V tradici rodiny bylo i studium jihoslovanských a balkánských problémů. P. J. Šafařík zahájil svou vědeckou kariéru jako profesor a ředitel gymnasia v Novém Sadě pronikavou studií o jihoslovanské minulosti. Vědu jižních Slovanů si zavázal tím, že první vydával přesně staré texty a je zkoumal, a tím se stal v jistých směrech průkopníkem. Mladý Jireček po něm zdědil tento zájem o jižní Slovany a o Balkán a záhy se naučil i hlavním balkánským jazykům. Vedle latiny a řečtiny se v mládí naučil i srbocharvátsky a bulharsky, a to tak, že mohl v těchto jazycích nejen číst a mluvit, nýbrž i psát. Jireček zahájil vědeckou činnost směrem určeným předky a s jasně vypracovaným cílem. Slavistická tradice rodiny rozhodla o tom, že se i on oddal studiu slovanské minulosti a nikoli přírodním vědám, pro něž měl s počátku osobní sklony; a tradice Šafaříkových zájmů a poklady jeho vědeckých sbírek, speciálně starých jihoslovanských rukopisů, přiměly i Jirečka, aby se věnoval studiu zajímavého a na změny osudu bohatého Balkánského poloostrova. V tom směru na něj působily i osobní známosti s významnými jihoslovanskými učenci, s F. Miklošićem a hlavně s Dj. Daničićem, který ho první již r. 1871 představil vědeckému publiku jako mladého člověka s vědeckým zájmem.

Svou vědeckou práci začal Jireček velmi záhy; již jako mladý gymnasista r. 1871 píše referáty pro Časopis Musea království Českého, a to právě nejvíce o srbocharvátských a bulharských spisech, jakož i o dílech, která se týkala Balkánu. Ze všech balkánských národů ho v oné prvé době nejvíce zajímali Bulhaři a Srbové. Bulhaři nebyli tehdy ještě osvobozeni a právě v těch letech (1870—71) šlo o jejich oddělení od cařihradského ekumenického patriarchátu a o založení zvláštního slovanského exarchátu. O Bulharech se v Evropě vědělo málo, a i to, co bylo známo, bylo více geografické než historické. Jireček vycítil, jak vděčnou prací by bylo ponořiti se hlouběji do studia bulharské minulosti a předložiti Evropě skoro vědecký objev: vylíčiti dějiny národa, jehož stát vyvrátili Turci koncem 14. století, a jehož osud potom zakryla nesvoboda a tma zapomnění. Již r. 1872 uveřejnil bibliografii moderní bulharské literatury a r. 1876 vyšla v českém i německém jazyce jako doktorská práce jeho obsáhlá kniha Dějiny národa bulharského (Geschichte der Bulgaren). To jsou první vědecké dějiny bulharského národa, sepsané s velikou znalostí, s velikou dávkou literární svěžesti, ale ještě se značným užitím prací cizích. Upoutaly ihned na sebe pozornost všeho vědeckého světa, jak pro svou hodnotu tak i proto, že se objevily v pravý čas, za srbsko-turecké války s ruskou intervencí na Balkáně, která vedla r. 1877—78 k válce a postavila bulharskou otázku před Evropu. Kniha byla přeložena do několika jazyků a ruský oděský překlad spisovatel sám opravil a doplnil. Bulhaři podnes nemají lépe napsaných celkových dějin a proto ještě r. 1929 vydali nový překlad tohoto Jirečkova díla redakcí sofijského universitního profesora a člena akademie V. N. Zlatarského.

Po tomto svém díle se Jireček zabýval intensivněji historickým zeměpisem, který byl jeho nejsilnější stránkou a pravou vědeckou vášní. Jeho studie Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe (1877), na kterou se habilitoval v Praze, projevovala širokou erudici i jistou metodu práce a předčila daleko diletantské archeologické cestopisy F. Kanitze, v nichž odborníci hledali historicko-zeměpisné informace. V této práci pokračoval Jireček novým dílem Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters (1879). Avšak toto nové stěžejní dílo liší se již zásadně od prvého spisu. Kdežto kniha o vojenské cestě byla napsána pouze na základě literatury, byla druhá plodem dlouhého a vyčerpávajícího archiválního bádání. Jireček nebyl první, kdo pracoval v bohatém a pro historii Balkánu drahocenném archivu Dubrovnické republiky, byl však první, který studoval archiv systematicky s potřebnou paleografickou přípravou, zajímaje se

nejen o politické otázky, nýbrž i o problémy kulturní, hospodářské, etnografické a geografické. Proto bylo toto dílo pravým vědeckým objevem, a to nejen pro Srby samé, jejichž dějinami se zabývalo, nýbrž i pro všechny jiné odborníky. Z toho díla mladý srbský učenec Ljubomir Stojanović přeložil ihned hlavní partie a uveřejnil je v tehdejším hlavním časopise Srbska, v Otadžbině; později byla napsána o obchodních cestách a střediskách dvě jiná srbská díla, jdoucí v hlavních rysech v Jirečkových stopách a založená na jeho materiále.

Od r. 1879—84 dlel Jireček v Bulharsku jako sekretář ministerstva osvěty, jako ministr osvěty, jako ředitel Národní knihovny a jako předseda Osvětové rady. Tak měl dosti příležitosti, aby poznal zemi docela zblízka. Jeho osobní Bulharský denník (uveřejněný bulharsky redakcí St. Argirova ve dvou silných svazcích r. 1930 a 1932) je bohatým zdrojem vskutku neocenitelným pro kulturní historii tehdejšího Bulharska. Bulharský kníže Alexander Battenberg charakterisoval Jirečka velmi výstižně: „Jireček ist wie stille Gewässer, man merkt ihn gar nicht, aber er weiß alles, was geschieht.“ Dotavadní jeho studie z historického zeměpisu měly převážně kabinetní a archivní charakter; zkoumání terénu konal velmi málo a jen na ohraničeném prostoru několika měst. V Bulharsku vychází Jireček na terén, nachází zcela nové archeologické a epigrafické objevy, které vyvolávají hlavně pozornost H. Kieperta a T. Mommsena, a ve svých sděleních věnuje mnoho místa osobnímu pozorování. Jeho obsáhlé dílo Cesty po Bulharsku (1888), ve vlastním německém zpracování Das Fürstenthum Bulgarien (1891), je význačné tím, že se zakládá na osobním pozorování a na lokálním studiu, a proto zachovalo dodnes svou svěžest a hodnotu bezprostředního dokumentu. Jireček, člověk široké kultury, tu podává mnoho srovnávání, literárních i odborných vzpomínek a velmi bystře a hluboce proniká k věci. Ani jeden balkánský stát ani národ nemají díla takového rázu a takové hodnoty, kde by bylo tolik rozličných a znamenitých etnografických, zeměpisných a kulturně-historických prvků.

Když se Jireček na podzim 1884 vrátil do Prahy, aby přijal na universitě katedru obecných dějin, jal se uveřejňovati novou látku a zpracovávati archivní studie ze srbských dějin. Vydal celou řadu studií, drobných sice, avšak závažných výsledky a vědeckými perspektivami, které otvíraly. Když přešel r. 1893 z Prahy na vídeňskou universitu na katedru slovanské filologie a starožitností, uchopil se lepší příležitosti, aby kolem sebe utvořil ne početnou, ale vybranou školu. Hlavní dnešní představitelé historické vědy v Jugoslavii, na třech filosofických fakultách v Bělehradě, v Skoplji a v Subotici, jsou jeho žáci, vychovaní v jeho semináři.

Ve svých nových studiích se snaží obsáhnouti podle možnosti nejen jednotlivé kraje, nýbrž celé balkánské území. Jeho historicko-zeměpisná studie Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanlander (1897) ukazuje to již samým názvem. Ve své přednášce ve vídeňské akademii Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters (1899) obsáhl jak význam samotného Dubrovníka, tak i jeho úlohy v obchodě balkánských zemí, právě tak jako ve velké studii Die Romanen in den Städten Dalmatiens (1901—03) řešil problém vlivu latinského jazyka na Balkáně a celou otázku románské kultury na tomto poloostrově. V této studii dotkl se také otázky o původu rumunského národa, jehož minulostí se zabýval sice mnohem méně než minulostí bulharskou a srbskou, třebaže ji také prostudoval.

Z balkánských národů Jirečka zajímaly také dějiny Albanie, které těsně souvisí s dějinami Srbů. Prvou svou studii z albánských dějin napsal r. 1899 do Archivu für slavische Philologie XXI, kde uveřejnil dvě listiny ze severní Albanie. Jako většina jeho prací mají i studie z albánských dějin ráz převážně historicko-zeměpisný. Jsou to vlastně části jeho obsáhlých přednášek, zahájených r. 1905 na vídeňské universitě, které se zabývaly historickým zeměpisem balkánských zemí. Tyto albánské studie shrnul v díle Illyrisch-albanische Forschungen I, 1916.

Jako pravý badatel o Balkánu a balkánské minulosti Jireček pochopitelně dlouho a svědomitě studoval dějiny Byzance a její mocný vliv na všechny národy Balkánského poloostrova. Nenapsal sice ani jediné velké studie nebo knihy o samé Byzanci nebo o nějaké její důležitější osobnosti nebo o nějakém důležitém politickém, kulturním nebo hospodářském problému, ale ve všech svých spisech se dotýkal též byzantských otázek a ukazoval, jak je důkladně zná. S profesorem K. Krumbacherem z Mnichova připravoval a vypracoval Plan eines Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neuen Zeit (1903), ale nepodařilo se mu jej uskutečniti. Jak velký byl jeho podíl na této práci, dnes už nevíme; profesor F. Dolger, který počal r. 1924 tisknouti regesta těchto listin, nepodává nám o tom ve své předmluvě podrobnějších zpráv.

Svůj široký zájem prokázal Jireček též vydáváním pramenného materiálu pro balkánské dějiny.

V XI. Spomeniku Srp. kraljev. akademie (1892) uveřejnil veliký počet srbských listin a dopisů ze středověku; společně s V. Bogišićem uveřejnil nákladem Jugoslavenské akademie v Záhřebě, 1904, Liber statutorum civitatis Ragusii, a s L. Thaloczym a s M. Šuflajem připravil Acta et Diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I, 1913, II, 1918. Mimoto podával téměř pravidelně ve svých spisech pod textem a v přílohách mnoho nového materiálu ve větším nebo menším rozsahu.
Korunu jeho práce tvoří Geschichte der Serben I, 1911 a II, 1918, psané s podivuhodnými znalostmi; dějiny ty nejsou dokončeny a sahají jen do r. 1537. Za tuto dobu pokračují kulturní dějiny Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I—IV, 1912—19. Jeho bývalý žák, profesor J. Radonić, uveřejnil v překladě v Bělehradě obě tato díla jako jeden celek pod společným názvem Istoria Srba, ve čtyřech svazcích, 1922—23. Je to dílo zcela hotového vědce, velmi hluboké, v kterém se autor kromě srbských dějin dotýká též historie všech sousedních národů a celého Balkánu. Dílo je výsledkem dlouholeté práce a skýtá mnoho nových pohledů, nových výkladů a mnoho nového materiálu. Kulturně-historický díl je první svého druhu v celé historiografii Balkánu, s analogiemi i s komparacemi ze života celé oblasti východní Evropy.
Jireček odkryl balkánským národům, Srbům, Bulharům a Albáncům mnohé části jejich vlastní historie, ukázal jim metodické cesty: jak získávati nové a spolehlivé poznatky, a podal vzory historických děl kriticky, důkladně a hluboce promyšlených a napsaných. Srbům i Bulharům dal nejlépe napsané dějiny jejich národa. Kdežto Historie Bulharů, napsaná v Jirečkově mládí, na samém počátku jeho vědecké kariéry — i když dobrá a užitečná — byla vlastně více kompilací než samostatným vědeckým dílem, Historie Srbů je dílo, v němž Jireček shrnul své vědění a v němž vyvrcholilo jeho dějepisecké umění. Všeobecně se uznává, že v balkánské historiografii znamená jeho činnost nepochybně novou epochu.
Pro evropskou vědu je Jireček tvůrcem pravé balkanologie. Do 19. století se střední a západní Evropa zajímala (pokud tu vůbec nějaký zájem byl) pouze o Byzanc. Ve francouzské vědě to bylo k vůli latinskému císařství a francouzskému vlivu na Balkán a na blízký východ, v italské pro cařihradské vztahy k Římu na jedné a k italským republikám na druhé straně, německá věda se starala o Byzanc jako nástupce východořímské říše a její vztahy k střední Evropě a k Italii. O slovanských národech na Balkáně se vědělo málo. Dokonce když ruská carevna Kateřina II. pomýšlela nahraditi tureckou říši novým balkánským státním organismem, neuvažovala o Slovanech, nýbrž o obnově byzantsko-řeckého imperia. V první polovici 19. století s rozkvětem slavistické vědy rozvíjel se i zájem o balkánské národy a o jejich dějiny. Srbská revoluce proti Turkům od r. 1804; příchod Francouzů na Balkán v době Napoleonově a vytvoření francouzského státního území v jeho oblasti; kult srbské epické poesie, který zachvátil po zájmu Goethově a romantiků soudobou literární Evropu; to vše způsobilo, že vědecký svět obrátil svou pozornost v ony strany. Klasické dílo L. Rankeho Die serbische Revolution (1829) bylo nejen prvním, nýbrž v oné době i znamenitým důkazem této pozornosti. Avšak toto skvělé historické dílo zůstalo bez následovníků. To, co se psalo o balkánských národech, vyjma o Byzanci, byly buď romanticky zabarvené synthesy s malým nebo žádným studiem pramenů nebo příliš speciální díla z úzkých oblastí. Teprve J. K. Jireček znamená pro evropskou vědu opravdový zisk. Jeho díla podávala soubor všeho positivního, co se do té doby vykonalo v oblastech, o nichž jednal. Každý jeho výklad spočíval na kriticky ověřených faktech, téměř vždycky pracoval s novým materiálem a s novými výzkumy, a všecka jeho díla tvořila bezpečný základ, na němž se mohlo budovati dále. Rumunský profesor a známý balkanolog N. Jorga řekl právem, že Jireček byl „le savant qui est le plus familiarisé avec l'histoire et la géographie des Balcans". Jirečkovými pracemi pokročila význačně balkanologie; Jireček jí dal svou přísně vědeckou metodou a znalostí evropský význam a získal jí evropský zájem jako žádný jiný učenec 19. století ani doby novější. Balkánské dějiny nelze dnes studovati bez znalosti Jirečkových děl, z nichž každé, kterého jsme vzpomněli, je základní.

Literatura: M. Murko, J. K. Jireček: Oesterreich I, 1917. — J. Bidlo, K. Jireček: Věstník české akademie věd a umění XXVII, 1918. — V. Jagić, J. K. Jireček: Almanach der Akademie der Wissenschaften in Wien 1918. — N. Radojčić, J. K. Jireček: Narodna Starina 1923.

Vladimir Ćorović

Český přínos do zemědělství a zemědělského průmyslu

VYSOKÁ úroveň výroby zemědělské, kterou se vyznačovaly naše země již odedávna, a která se zřetelně projevila ve vrcholné době lucemburské a pak znovu ve stoletích po válkách husitských, utrpěla sice obecným úpadkem po katastrofě bělohorské, ale nebyla jím stržena nadobro.

Když se v osmnáctém století počíná o problémech zemědělských přemýšlet s novou soustavností, a když se k úspěšnému řešení stále více počíná užívat výsledků rychle se rozvíjejících věd přírodních, jsou naše země zase leckdy v popředí nového ruchu. Totéž platí o různých druzích zemědělského průmyslu, které se osamostatňují nebo vznikají ve století devatenáctém.

Jednou z nejdůležitějších otázek zemědělských je náhrada živin v půdě. A tu je zajímavo, že pravnuk Jana Amose Komenského Jablonski na poč. 19. stol. byl jedním z prvních badatelů v Německu, který pochopil a hájil minerální nauku ženevského badatele Saussura, to jest mínění, že rostlina potřebuje k životu látky minerální a nikoli humusové, jak se dotud učilo. Ovšem, že teprve Liebig v r. 1840 s tímto učením na celé čáře prorazil a tím dal popud k rozsáhlé industrii hnojařské. Těší nás, že i v tomto oboru náleží rodáku z oblasti našich zemí jedno z předních míst. Byl to cestovatel a proslulý botanik Tadeáš Hänke, nar. 1761 v Chřibské v Čechách a zemřelý r. 1817 v Buxacaxci u Cochabamby v Bolivii, který na svých cestách v Chile první ocenil veliké množství uloženého tam „caliche" a poukázal na jeho význam pro výrobu chilského ledku. Bylo to r. 1794, kdy Hänke zaslal větší množství surového ledku do Londýna. Jeho význam a hodnotu konstatoval plně teprve po 16 letech anglický biochemik Humphry Davy, jenž již tenkráte mu věštil velikou budoucnost pro výrobu výbušných látek a pro zvýšení výnosu kulturních rostlin, která se pak skutečně skvěle dostavila. Tak tedy český rodák Tadeáš Hänke svým objevem chilského ledku vyvolal celou novou epochu v náhradě dusíku rostlinám kulturním.

Druhou hlavní minerální živinou rostlin je kyselina fosforečná. Uvádí se, že podnícen Liebigovým učením, Fleming r. 1841 první rozkládal kosti a koprolity a po něm r. 1843 Lawes, jenž počal s rozkladem fosfátů kyselinou sírovou na superfosfát.

Prof. Stoklasa uvedl, že již před tím v letech třicátých se vyráběl takto superfosfát u nás na Zbraslavi v továrně Richtrově. Je to však omyl, ježto Richter vyráběl sice z kostí spodium a vyráběl i kyselinu sírovou, ale nemáme dokladů, že by byl touto kyselinou rozkládal kosti nebo spodium na superfosfát. Také Max Speter v časopise „Superphosphat" roč. 1934 č. 11—12 polemisuje s prof. Stoklasou, že nikoli Richter, nýbrž brněnský profesor Gotthold Escher v Brně r. 1835 objevil výrobu superfosfátu, tedy asi 6 let před Liebigem.

Další fosforečné hnojivo je t. zv. Thomasova moučka, vznikající jako odpadek při výrobě železa z fosforečných rud. I to byl v podstatě vynález který vzešel z oblasti naší, neboť profesor české techniky v Praze K. V. Zenger vynalezl r. 1872 zásaditou metodu výroby oceli. Prakticky sám ovšem tohoto objevu nevyužil, nýbrž teprve po něm Thomas a Gilchrist aplikovali ji v praxi v letech 1878—79.

První rolnické továrny na výrobu strojených hnojiv byly postaveny zásluhou Fr. Horského v Kolíně a Pečkách r. 1871.

I v zemědělském strojnictví mají rodáci z našich zemí zajištěno trvalé jméno. Prvým známým vynálezcem secího stroje u nás je českobudějovický občan Josef Wunderlich, jenž za sestrojení válcového secího stroje dostal od císaře Josefa II. odměnou 100 dukátů. Nejvíce však proslavilo ve světě své vynálezce ruchadlo, sestrojené r. 1827 rolníkem a kovářem, bratranci Veverkovými, v Rybitví u Pardubic. Hlavním vynálezcem ruchadla jest František Veverka (nar. r. 1799 v Rybitví, zemřelý r. 1849 v Břehu), rolník, který zlepšil i jiné druhy hospodářského nářadí. Podle jeho návodu sestrojil kovář Václav Veverka (*1790 v Rybitví, † 1849 v Bukovině u Pardubic) pluh, který půdu dokonale obracel a kypřil (ruchal) a který dostal jméno ruchadlo. To se velmi rychle rozšířilo v Čechách i v cizině. V Německu již v roce úmrtí Veverkova r. 1849 začal ruchadla jako první vyrábět továrník Eckert v Berlíně, který prý jich do roku 1880, čili asi za 30 let, vyrobil celý milion.

Ruchadlo Veverků znamená významnou etapu ve vývoji obdělávání půdy u nás a v celé střední Evropě, a má tudíž vyhrazeno trvalé a čestné místo nejen v našem českém rolničení, ale i v historii zpracování půdy a ve světové zemědělské historii vůbec.

I v jiných hospodářských oborech naše země vynikly. Reformy, které hlásal velký zemědělec německý Schubart von Kleefeld, hlavně pokud jde o pěstování pícnin a jetelovin, byly již před ním v Čechách zaváděny. Německý dějepisec Fraas píše uznale o panství hraběte Sweerta v Lysé n. Labem, které už v polovině 18. stol. sloužilo za vzor hospodaření, pěstujíc jetel a vojtěšku. Schubart sám vynikl jen podporou české šlechty.

Veliký hospodář, ředitel opočenského panství, Jan Mehler vykonal již v letech 1773—74 studijní cestu do Anglie a do Nizozemí a popsal střídavé hospodářství. Svou knihu o tom vydal r. 1796, o dva roky dříve před známým dílem Alb. Thaera „Einleitung zur Kenntnis der englischen Landwirtschaft". Mehler patřil mezi nejpřednější zemědělské pracovníky na sklonku 18. století. Vydal 8 publikací, z nichž buďtež aspoň uvedeny: „Die Landwirtschaft des Konigreiches Bohmen nach Grundsätzen und Erfahrungen abgehandelt" (4 Bde, Prag—Dresden 1795—98); „Behandlung der Getreidearten mit ander nützlichen, den Acker nicht erschöpfenden, sondern verbessernden Feldfrüchten" (Prag—Dresden 1801); „Erste Sammlung der bohmischen Ackergeräte oder theoretisch-praktische Beschreibung der in dem Konigreiche Bohmen üblichen Pflüge etc." (Prag 1774).

Do r. 1800 velká část českých panství hospodařila již v zlepšené hospodářské soustavě; brzy po roku 1800 zavedla některá z nich (na př. Libochovice) i střídavé hospodářství. Bylo to v době, kdy A. Thaer teprve začínal v Německu toto hospodářství velkoryse propagovati.

Krise v zemědělství po r. 1820 zdůraznila nutnost a důležitost zemědělských věd ekonomických. V Německu r. 1826 vystupuje Thünen se svým světovým dílem „Isolovaný stát", v němž dokazuje především zákon relativity hosp. soustav. České zemědělství mělo profesora zemědělské spravovědy, hraběte E. Michnu, který v téže době se zabýval také tímto důležitým problémem. Své poznatky, velmi souběžné s vědeckými výsledky Thünenovými, uložil hr. Michna r. 1824 ve své práci „Landwirtschaftliche Verwaltungskunde".

Země bývalého Československa zaujímají význačné místo v dějinách zemědělského školství a vyučování. Čechy jsou kolébkou nejstarších zemědělských škol v Evropě, zvláště pokud se týče odborné přípravy zemědělského úřednictva pro velká panství a později i odborného vzdělání a praktického výcviku selské mládeže.

Archiválně je ověřeno trvání zemědělské školy klášterní v Břevnově u Prahy, kde od r. 1728 byli připravováni úředníci pro klášterní statky. Na pražské universitě došlo r. 1766 ke zřízení stolice ekonomie a státních věd, r. 1776 ke zřízení stolice polního hospodářství, kteráž s malou přestávkou trvala na universitě do r. 1812, načež byla připojena k pražské technice. Přednášel zde MUDr. J. J. Antonín Schönbauer, který náležel mezi nejpokročilejší zemědělské učence v 18. století v celé Evropě.

Památnou událostí bylo zřízení první rolnické školy v Čechách r. 1790, kterou založil Jan Ferd. rytíř ze Schönfeldu na svém statku Trnové u Zbraslavě. Správcem této školy se stal publicista Ant. Reim, který vydal známý spis „Historie von der Landwirtschaft" a „Kronik und Geschichten von der Landwirtschaft". V současné odborné literatuře, zvláště zahraniční, jest Trnová uváděna a je dávána za příklad originálního a účinného kulturního podniku.

Hospodyňské školství u nás je nejstarší v Evropě a sloužilo mnoha jiným zemím za vzor. Prvá selská hospodyňská škola byla založena r. 1884 v Kroměříži na Moravě a brzy potom následovaly podobné školy ve Stěžerách i jinde.

U nás byla také založena jedna z prvých výzkumných stanic zemědělských (prvá v Anglii, druhá r. 1851 v Mockern v Německu a třetí c. k. hospodářsko-vlastenecké společnosti v Praze). — V Praze byl vydáván od r. 1811 také první hospodářský časopis ve střední Evropě „Oekonomische Neuigkeiten".

I náš zemědělský průmysl se může pochlubiti, že byl v mnohém vzorem cizině. Hned na počátku 19. století upoutává pozornost veliký reformátor našeho pivovarství Frant. Ondřej Poupě (narozen 1753 v Českém Šternberku, zemř. 1805 v Brně). Byl sládkem na několika místech v Čechách, naposled ve Slaném a pak v Brně a všude zanechal zřejmé stopy svého působení, získav si svými novotami velmi zvučného jména. Napsal znamenité dílo „Die Kunst des Bierbrauens, physisch-chemisch-œkonomisch beschrieben", které vydal r. 1794 v Praze (tři díly, druhé vydání 1820—21); ve Slaném vydal „Sladovnický katechismus" v jazyku německém a později jej vydal r. 1801 v Brně česky. Tam se těšil již takovému věhlasu, že sládci ze všech okolních zemí vysílali k němu své syny, aby je vzdělal theoreticky i prakticky v pivovarství. Postavil pivovarství, do té doby ovládané nesoustavnou

empirii, na základ vědecky promyšlený, zavedl do sladařské prakse teploměr, do vaření piva pivní váhu a zreformoval práci ve spilce i v ležáckém sklepě.

Soustavné vědecké základy českého pivovarství a kvasného průmyslu vůbec položil Karel Napoleon Balling. Narodil se 21. dubna 1805 v Gabrielčině Huti na Žatecku, zemřel v Praze 17. března 1868. V letech 1835—1868 byl profesorem chemie na polytechnickém ústavě v Praze. Svými badatelskými pracemi v chemii kvasné vynikl v celé Evropě. Upravil vědecké i technické základy výroby sladu, piva, lihu, droždí, vína a octa, vytvořil nauku o sacharometrii a zavedl do prakse užívání sacharometru (sestrojil r. 1835 svůj první sacharometr, jenž se záhy ujal i v cizině). Ballingův stěžejní čtyřsvazkový spis „Die Gährungschemie" byl v krátké době vydán ve třech vydáních a byl používán po celé Evropě. Balling se zasloužil i o technický vývoj českého cukrovarství a železářství. Patřil k největším kvasným technikům své doby.

Pravým českým zemědělským průmyslem je cukrovarství. Cukrovarská zařízení, vyšlá z českých strojíren a čeští cukrovarští technikové jsou známi po celém světě. Je to výsledek dlouhé práce a dlouhé tradice. Již před 150 lety roku 1787 byla na Zbraslavi u Prahy zřízena rafinerie koloniálního, třtinového cukru a roku 1811 zřídil hrabě Canal ve své botanické zahradě v Praze pokusný cukrovárek na výrobu cukru z řepy. Po roce 1830 vznikají v českých zemích cukrovary na výrobu řepného cukru a v druhé polovici 19. století uplatňují se již naši cukrovarníci se zdarem v práci na zvelebení cukrovarské výroby. Svou práci budují na vědeckém základě, využívajíce znalostí chemie a aplikujíce poznatky ze strojnictví. Tak se stalo, že téměř všecky důležité vynálezy ve výrobě cukru vznikly v druhé polovici 19. století v českých zemích. Zásluhou Florentina Julia Roberta a jeho syna, majitelů cukrovaru v Židlochovicích na Moravě, došlo k vynálezu vyluhování řepných řízků difusí. Roku 1864 rozřešil Julius Robert problém definitivně a jeho vynález se rychle šířil pod jménem Robertovy difuse. V kampani 1867 se jí užívalo již v 27 cukrovarech a když český cukrovarník Goller sestrojil vhodné nože na řezání řepných řízků, pronikla rychle i do řepných cukrovarů v cizině. Čištění šťav vápnem, neboli t. zv. saturaci, vyzkoušel po prvé roku 1863 inženýr Hugo Jelínek (nar. v Lokti 1835, zemř. v Praze 1901) v cukrovaru Bedřicha Freye ve Vysočanech u Prahy. Hanuš Karlík (nar. v Rokycanech 1850, zemř. v Nymburce 1927) zavedl roku 1886 zjednodušený způsob saturace podle vlastního vynálezu, kterým se docilovalo zvlášť čisté šťávy a který vytlačil ze surováren spodium (Karlíkova trojnásobná saturace). Vedle těchto vynálezů průkopnických vyšlo z českých zemí ještě mnoho různých jiných zlepšení ve výrobě cukru. Lze uvést Daňkův a Marešův ceďák, Čížkovy kalolisy, Karlíkův lavér saturačního plynu a Mikovo hasidlo. Vakuová stanice byla zlepšena zavedením Rillieux-Lexova trojčlenu, Karlíkovým-Czapikovského způsobem zpracování syrobů a Hodkovým lapačem šťav. Naši cukrovarníci zasloužili se v rafinování cukru zejména o zavedení odbarvovacího uhlí na místě spodia.

Cukrovarnická manipulace byla v našich zemích soustavně sledována již od roku 1859, kdy byla na Zbraslavi zřízena výzkumná stanice cukrovarnická. V roce 1871 byla sice přeložena do Vídně, ale r. 1896 zásluhou dra K. Preise, profesora české techniky v Praze, byla při pražské technice zřízena znovu výzkumná stanice cukrovarnická, z níž pak v roce 1923 vznikl výzkumný ústav čs. průmyslu cukrovarnického, jenž zaujímá čelné místo mezi obdobnými světovými ústavy.

Na vyspělosti našeho cukrovarnictví mají velký podíl zdejší strojírny, které svých zkušeností využily i k mnohým dodávkám do zahraničí. Zařídily cukrovary nejen na různých místech všech zemí evropských, nýbrž i v zámoří. V těchto cukrovarech byli s počátku vesměs zaměstnáni naši cukrovarníci, ovšem zpravidla jen potud, než tamní příslušníky vyučili v cukrovarnické praksi. Velké zdejší továrny na stroje mají v mnohých státech zastupitelské kanceláře hlavně pro obor cukrovarský. Z pracovníků v tomto oboru vynikl Ing. Richard Lehký v Buenos Aires, který zařídil stroji zdejší výroby mnoho cukrovarů v Jižní Americe, holandské Indii, na Kubě, Javě a j. Také ty z našich firem, které vyrábějí přesné kontrolní přístroje, mají dobrou pověst v zahraničí; jako příklad uvádíme Fričovy polarimetry.

Zakladatelem výroby obilného pekařského droždí se stal Ad. Ig. Mautner (nar. 1801 ve Smiřicích, zemř. ve Vídni r. 1889). Byl majitelem pivovaru svatomareckého u Vídně a získal první cenu, vypsanou za vynález přípravy pekařských kvasnic vídeňskými pekaři. Za své zásluhy byl povýšen do rytířského stavu s přídomkem „z Markhofu". Mautnerův závod řídil Gabriel Čečetka, nar. r. 1833 v Kostelci n. Orlicí, který se později usadil v Praze a věnoval se zdokonalování zymotechnických závodů v celé Evropě.

Lesnictví na území našeho státu bylo vždy proslulé a vydalo mnoho talentů, jejichž práci pak napodobovala cizina. C. W. von Bülow (Deutsche Wälder, Berlin) prohlásil r. 1834 české hospodářství lesnické za nejpravidelnější a nejpokročilejší v celém Rakousku.

Tak školkování sazenic ve školkách bylo u nás po prvé zavedeno a dále pak prohloubeno; Hackerův školkovací stroj si proklestil cestu do celého světa. Kopečková sadba, vynalezená Bohutínským na Dobříši a potom Bohutínského probírky smrkových porostů jsou všude v cizině známy a prováděny.

Vysoké školství lesnické jsme dostali sice teprve po převratu, ale již r. 1768 byl zřízen v Liptovském Hrádku na Slovensku zvláštní běh pro výchovu personálu lesnické služby a asi r. 1780 von Ehrenwert založil prvou lesnickou školu mistrovskou na panství hraběte Rottenhahna v Blatné u Chomutova.

Ale i v oboru lesního průmyslu byly u nás učiněny některé důležité vynálezy. Tak Dr. A. Prinze již r. 1864 v Batkově továrně v Libni vyluhoval dřevo louhem sodným za tlaku 5—15 atmosfér. Helbig v Ústí n. L. v letech sedmdesátých zjistil, že žíravý louh lze nahraditi roztokem sirníku sodného a r. 1870 O. Kellner v papírně krumlovské vynalezl výrobu celulosy pomocí dvojsiřičitanu sodného.

Suchá destilace dřeva v pecích vznikla r. 1806 na panství hr. Hugo Salma v Blansku, kde chemici Dr. Reichenbach a po něm Mader učinili několik vynálezů, jak zužitkovati vedlejší produkty suché destilace dřeva.

Julius Stoklasa: Účast Čechoslováků na světovém vývoji zemědělství. Věstník ČAZ. Praha 1925. — Julius Stoklasa: Stoleté jubileum upotřebení fosfátu a provedení srovnávacích pokusů o působení kyseliny fosforečné na tvorbu nové živé hmoty v Československu. (Věstník ČAZ. Praha 1931.) Slavnostní večer na počest objevitele chilského ledku PhDr. Tadeáše Haenkeho (Věstník ČAZ. Praha 1930). — Eduard Reich: Počátky zemědělského školství a selského vyučování v Čechách se zvláštním zřetelem k založení školy v Trnové. (Věstník ČAZ. 1937.) Oslava stého výročí vynálezu ruchadla. (Věstník ČAZ. 1925.) — V. Vilikovský: Dějiny zemědělského průmyslu v Československu. (Publikace min. zeměd. č. 91. Praha 1936.) — Ant. Bělohoubek: Život a působení F. O. Poupěte. (Praha 1878.) — Ant. Nydrle: O vývoji průmyslu droždařského. (Čas. pro prům. chem. 1893.) — F. Faktor: Z dějin chemie a chemického průmyslu na Moravě. (Prostějov 1896.) — J. Vojáček: Vývoj secích a rozmetacích strojů. („Svět a práce“, Praha 1918.) — Fr. Švec: Ovocnictví, jeho význam, dějiny a vztahy. (Čas. spisky min. zeměd. č. 51. Praha 1924.)

Václav Vilikovský

Technický pokrok a vynálezy

BÁDÁNÍ v reálných vědách, hlavně ve fysice a chemii, jež se počalo hojně pěstovati od konce 17. století, došlo brzy ohlasu i v českých zemích. Nejprve ovšem v kruzích šlechty a mezi duchovenstvem. Na zámcích a v palácích, v klášterech i na farách se hojně experimentovalo. Příkladem pokusnictví v řadách duchovenstva může být člen řádu premonstrátského Th. a PhDr. Prokop Diviš, narozený 26. března 1698 v Helkovicích u Žamberka. Na své faře v Příměticích u Znojma si zařídil laboratoř, v níž zkoumal vlastnosti statické elektřiny, zabýval se i elektřinou atmosférickou a přemýšlel a zkoušel, jak odvrátit její nebezpečí, projevující se v přírodě bleskem. Dne 15. června 1754 postavil Diviš na farské zahradě v Příměticích svůj hromosvod, jistě první přístroj toho druhu v Evropě, ne-li v celém světě, jímž se pokoušel vyssát a do země svést elektřinu z mraků dříve, než vznikne její výboj ve formě blesku. Přímětičtí sedláci, kteří se domnívali, že farářova „povětrnostní mašina“ způsobila sucho, kterým tehdy kraj trpěl, hromosvod v březnu roku 1760 strhli a vrchnost Divišovi zakázala znovu jej postavit. Censura nedovolila Divišovi vydat tiskem jeho vědecká pojednání, jejichž rukopisy jsou dnes chovány z větší části v studijní knihovně v Olomouci. Jedině německý překlad spisu původně latinského Die längst verlangte Theorie von der meteorologischen Elektrizität vyšel roku 1765 v Tubingách v Německu (druhé vydání 1768 ve Frankfurtě). Benjamin Franklin, který současně s Divišem přemýšlel ve Filadelfii o tom, jak zabránit škodám, vznikajícím z výbojů atmosférické elektřiny, bral se s počátku stejnou cestou jako přímětický farář a teprve roku 1760 byl zkušenostmi přiveden ke správné podstatě hromosvodu, jenž teprve vzniklý výboj, blesk, svede neškodně do země. Diviš zemřel 25. prosince 1765 na své faře v Příměticích.

Šlechta jako jednotlivci i jako politický činitel si zjednala velké zásluhy o to, že naše země předstihly jiné v budování odborného školství technického rázu. V Praze byla roku 1718 zřízena jako první

škola toho druhu zemská inženýrská škola Kristiana Josefa Willenberga pro stavby fortifikační, vodní, mostní i pozemní. Roku 1806 byla tato škola podstatně rozšířena a přeměněna v technické učiliště a to zásluhou profesora matematiky na pražské universitě Frant. Jos. Gerstnera, rodáka chomutovského (1756—1832), který již roku 1798 předložil státní studijní komisi ve Vídni návrh na zřízení polytechnického ústavu v Praze. Takto vzniklé královské české stavovské technické učiliště v Praze bylo určeno pro vzdělání v chemii, mechanice a stavitelství a jeho úkolem bylo výchovou ředitelů továren a továrních úředníků čeliti v průmyslu konkurenci cizí, zvláště anglické. Technické učiliště pražské bylo postupně rozšířeno o přednášky z cukrovarství, pivovarství, lihovarství a hospodářské správovědy s praktickými cvičeními, získalo si brzy velmi dobrou pověst doma i za hranicemi a bylo vzorem ke zřízení podobných ústavů jiných, zvláště ve Vídni a Norimberku. V roce 1869 bylo toto učiliště rozděleno na ústav český a německý a v roce 1875 byly oba ústavy zestátněny. V Brně byla zřízena technika v roce 1849 a to přeměnou bývalé zemské (stavovské) akademie olomoucké, přenesené krátce předtím do Brna. Vyučování na ní bylo německé a česká technika byla v Brně zřízena teprve v roce 1899. Pro výchovu báňských a hutních inženýrů bylo zřízeno roku 1849 v Příbrami učiliště báňské.

V oboru nižšího školství technického byla již roku 1835 otevřena průmyslová škola hraběte Oetingena na Zbraslavi u Prahy, rok poté nedělní průmyslová škola v Krásné Lípě, v roce 1837 nedělní průmyslová škola v Praze péčí Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách a téhož roku průmyslová škola knížete Fürstenberga na Křivoklátě. Na tomto základě se pak vyvinuly pravidelné školy průmyslové s celodenním vyučováním teoretickým i praktickým pro strojnictví, chemii, stavitelství, elektrotechniku a pod. Za Rakouska byly zakládány státem hlavně německé průmyslové školy, první česká státní průmyslová škola byla zřízena v Praze teprve v roce 1882, brzy poté v Brně a v Plzni. Od polovice 18. století byly v českých zemích také zakládány speciální odborné školy pro výchovu nižších kategorií průmyslových úředníků. První z nich byla dvouletá hornická škola v Jáchymově, založená v roce 1753, nejstarší škola toho druhu v celé Evropě. Brzy poté následovaly odborné školy pro tkalcovství, přadláctví, krajkářství, stávkařství a pletařství, pak odborné školy dřevařské, kovodělnické, sklářské, keramické, kamenické a sochařské, košikářské, pivovarské, lihovarské atd.

Šlechtici se o pokrok technický zasloužili také jako průmysloví podnikatelé. Stačí pro to uvést jen několik příkladů z oboru textilního a železářského. V roce 1702 zařídili moravští šlechtici hrabata Kounicové ve Slavkově továrnu na sukna a punčochy, kterou zprvu vedli odborníci, povolaní ze Švýcar. Brzy poté založil hrabě Jan Josef Waldstein s pomocí holandských odborníků v Horním Litvínově v Čechách rozsáhlou a na svou dobu opravdu moderní továrnu na sukna. V roce 1727 vydal o ní hrabě Waldstein krásné obrazové album s dvaceti mědirytinami, které se značnou podrobností předvádějí postup práce v tomto závodě (Designatio Iconographica Oberleutensdorfenses Pannaria Officinas vulgo Fabricas Penicilli arbitrio Representans). Nebyla to ovšem továrna v dnešním smyslu, nýbrž manufaktura, v níž se z největší části pracovalo ručně, jedině valcha byla poháněna vodní silou. V oboru železárenském můžeme uvést zase železárny hraběcí rodiny Salmů v Blansku na Moravě, které hrabě Hugo Salm v letech 1806—36 povznesl mezi nejznamenitější evropské závody. Výrobky železáren v Blansku nalézaly odbyt v celém světě a zejména proslulá byla jejich umělecká litina, z níž zhotovený pomník byl postaven až v Nubijské poušti poblíž Chartumu. Hrabě Salm založil při svých železárnách i chemický závod, v němž po prvé zavedl racionální destilaci dřeva v destilačních pecích místo v obvyklých tehdy milířích. Z dřevného dehtu, při suché destilaci zachycovaného, se jeho odborným pomocníkům podařilo vyloučit kreosot a parafin, látky v té době neznámé.

Rozvoj průmyslu a vybudování odborného školství technického šířily v našich zemích zájem o technický pokrok a mezi Čechy a Němci se počaly objevovat průkopnické myšlenky a originální koncepce. Vždycky nebyla doba ještě dosti vyspělá, aby je pochopila a jindy odváděl život nadané mladé lidi příliš brzo do jiných končin monarchie nebo i do ciziny, kde se teprve jejich originalita projevila. Dokladem neporozumění je historie dráhy budějovicko-linecké. Vzpomenutý již rodák chomutovský a organisátor královského českého stavovského učiliště technického v Praze, František Josef Gerstner, byl také ředitelem vodních staveb v Čechách a v této funkci studoval i dopravní spojení mezi Vltavou a Dunajem, jež v té době bylo hospodářskou veřejností houževnatě požadováno. Po srovnávacím studiu navrhl však Gerstner, aby místo průplavního spojení byla postavena mezi Budějovicemi a Lincem železná dráha. Tento projekt uskutečnil jeho syn František Antonín Gerstner (1795—1840),

který byl profesorem techniky ve Vídni v letech 1819—22 a pak odjel do Anglie, aby tam přímo u pramene studoval právě se zrodivší železnice. Vrátiv se do vlasti vypracoval projekt na železnou dráhu z Budějovic do Lince v délce 128 km, obdržel privilegium na jeho uskutečnění, začátkem roku 1825 utvořil akciovou společnost pro stavbu a provoz této železnice a v polovici téhož roku zahájil stavbu. Podle svých zkušeností anglických usiloval Gerstner o to, aby i jeho železnice byla schopna parního provozu, ale jeho akcionářům se zdála nutná k tomu důkladnost stavby příliš nákladná a proto rozhodli, že vagony budou po ní taženy koňskými potahy. V tomto smyslu byla trať dobudována a 1. srpna 1832 byl na ní zahájen provoz. Byla to první železná dráha v celé monarchii. Gerstner se jejího dobudování neúčastnil. Po zamítnutí svého plánu na pohon parní se vedení stavby vzdal a po smrti svého otce, kterého v době jeho nemoci zastupoval na pražském technickém učilišti, odjel do ciziny. V Rusku, kde byl od roku 1834, projektoval dvě mohutné železniční trati, Petrohrad—Moskva — Nižnij Novgorod a Moskva — Oděsa, k nimž úvodem byla trať Petrohrad—Carskoje Selo—Pavlovsk, otevřená roku 1837. Na její stavbě bylo zaměstnáno mnoho českých inženýrů i řemeslníků. Uskutečnění svých velkých ruských projektů se Gerstner bohužel nedočkal, protože předčasně zemřel na studijní cestě ve Spojených státech.

Z českých rodáků, kteří záhy odešli za hranice své vlasti a tam teprve prosluli jako techničtí vynálezci, lze jmenovati Aloise Senefeldra, vynálezce kamenotisku, a Josefa Ressla, spoluvynálezce lodního šroubu. Alois Senefelder (1771—1834) byl syn herce a dcery pražského měšťana. Rodiče se záhy přestěhovali do Mnichova a tam jako mladý literát, který nemohl nalézt nakladatele, se pokoušel tisknout své práce sám a tak přišel na myšlenku kamenotisku, kterou až do smrti neustále zdokonaloval. Josef Ressel (1793—1857) byl rodák chrudimský a studoval na dělostřelecké škole v Českých Budějovicích, ale již na vyšší studia odešel do Vídně a na myšlenku užít k pohonu lodí Archimedova šroubu, poháněného parou, přišel v Terstu, kde působil jako námořský lesní intendant. V myšlence samé měl prioritu Američan Stevens, ale Ressel na ni obdržel patent již roku 1827, tedy dříve než ve Francii Sauvage (1832) a v Anglii Smith a Ericson (1836). Ressel první umístil lodní šroub správně mezi zadní vaznici a kormidlo a první v Evropě docílil s novým pohonem praktických výsledků, ale policejní zákaz, odůvodněný nahodilou nehodou hned při prvním pokusu roku 1829, mu znemožnil sledovat dále originální myšlenku.

Přehled technických odborníků a vynálezců, kteří patří našim zemím netoliko rodem, nýbrž i prací, ukazuje, že jde o obory, v nichž se shodou okolností nakupila průběhem doby u nás určitá tradice. Velmi zřetelně se to projevuje na příklad v průmyslu cukrovarském a vůbec v průmyslových odvětvích spojených se zemědělstvím, neboť zemědělství se v našich zemích odedávna dobře dařilo. O zemědělství a průmyslu zemědělském bude však pojednáno v kapitole samostatné. Také průmyslu sklářskému a porcelánovému, které jsou také pro naše země příznačné, byla již věnována kapitola zvláštní. Z ostatních odvětví průmyslových je třeba na prvním místě jmenovati průmysl elektrotechnický, protože k tomu patří český vynálezce, jehož jméno se snad nejdále rozlétlo světem. Je to Ing. František Křižík, který se narodil r. 1847 v Plánici u Klatov a žije dosud v Praze. Jako technický úředník železniční začal se zabývat problémy praktické elektrotechniky a r. 1880 se uvedl v širší známost jako úspěšný konstruktér elektrické obloukové lampy, u níž dosáhl stejnoměrné regulace geniálně prostým způsobem: místo válcovitých solenoidových jader zavedl jádra konická. Křižíkova obloukovka, kterou uvedla v obecnou známost pařížská výstava r. 1881, se brzo vyráběla po celém světě a z výtěžku vynálezu si Křižík zařídil vlastní elektrotechnickou dílnu nejprve v Plzni a od r. 1884 v Praze, kde z ní rychle vyrostla velká továrna. Jako samostatný podnikatel měl Křižík rozhodující vliv na elektrisaci Čech, ale současně řadou svých původních prací nemálo přispěl k pokroku světové elektrotechniky. Takovým průkopnickým činem byla elektrická dráha z Tábora do Bechyně, pro jejíž pohon zvolil Křižík stejnosměrný proud 2×700 V, tedy napětí 1400 V, a proti obecnému názoru tehdejší doby dokázal prakticky účelnost tohoto proudového systému o poměrně vysokém napětí. V letech 1905—08 provedl Křižík pokusné jízdy v soutěži na elektrisaci městské dráhy ve Vídni. K tomu cíli postavil elektrickou lokomotivu pro stejnosměrný proud 2×1500 V, jejíž originální hlavní prvky, zejména t. ř. dvojmotor a horizontální uložení hlavního kontroléru byly přejaty do všech obdobných příštích konstrukcí. Rovněž i důmyslné uspořádání podružné stanice (motorgenerátor složený z trojfázového motoru a ze dvou k němu souměrně uspořádaných stejnosměrných generátorů, z nichž každý vyráběl proud o napětí 1500 V) se stalo vzorem pro stavbu podobných podružných dráhových měníren proudu. Křižík vykonal mnoho pro rozvoj elektrických

drah městských a položil také základy pro soustavné využití vodní síly a elektrisaci krajinných celků. Aplikoval prakticky elektřinu na všechny druhy výroby i v zemědělství a využití elektřiny v zemědělské práci věnoval zvláštní pozornost. Svědčí o tom skutečnost, že již v roce 1882 demonstroval mlácení obilí s elektrickým pohonem. K jeho průkopnickým pracím v oboru praktické elektrotechniky patří i jeho konstrukce elektrického automobilu a motorových vozů železničních.

Významná je i práce druhého českého elektrotechnika Ing. Emila Kolbena, narozeného r. 1862 ve Strančicích. Kolben byl spolupracovníkem Edisonovým, v jehož laboratoři a závodech působil v letech 1887—91. Byl mezi prvními, kteří elektrotechnickou práci vyprostili z prvotní empirie a postavili ji na vědecký základ. Prvotní historická dynama Edisonova Kolben propočítal a přeměnil v teoreticky správné konstrukce. Vytvořil serie standardních typů dynam a motorů, seriové konstrukce mnohopólové, vhodné i pro dynama s pomalým chodem (k přímému spojení s parním strojem) a vypracoval úspěšně i čtyřpólové motory pro elektrické uliční dráhy. V roce 1892 se stal Kolben ředitelem švýcarské strojírny Oerlikon, kde spolupracoval na systému přenosu energie na největší vzdálenosti. V roce 1896 založil pak Kolben v Praze elektrotechnickou továrnu (nyní Českomoravská-Kolben-Daněk), která hned v prvních letech svého trvání uskutečnila pamětihodné dodávky (pro londýnskou elektrárnu dva generátory, největší stroje té doby v Evropě, 5 obdobných strojů pro madridskou elektrárnu, hydroelektrárnu v Lancetonu v Australii a ve španělském Burgosu, kde bylo použito napětí 33.000 V, v té době nejvyššího v celém světě, a j.)

Z mladších českých elektrotechniků si získává světové jméno Josef Sousedík (narozený r. 1895 ve Vsetíně). Z jeho konstrukcí uvádíme třífázové motory s úspornou regulací otoček a kombinovaný (mechanicko-elektrický) pohon železničních motorových vozů.

Druhé odvětví průmyslové, v němž lze u nás pozorovat souvislou řadu podnětných činů významu více než místního, je průmysl motorových vozidel, automobilů a motorových kol. Průkopnické místo tu má Václav Klement, narozený roku 1868 ve Velvarech, zemřel r. 1938 v Mladé Boleslavi. Klement byl původně knihkupec, ale roku 1895 si založil se strojníkem Václavem Laurinem dílnu na velocipedy, která brzo zaměstnávala 40 dělníků, a r. 1898 začali spolu vyrábět také motocykly. Vytvořili vlastní konstrukci. Motor byl zamontován dolů do rámu, zapalování bylo již elektromagnetické (bylo to první zapalování toho druhu u motocyklů a jedno z prvních i u automobilů) a stroj byl ovládán jedinou pákou na pravé straně řidítek. Tyto motocykly značky Slavia nalezly brzy cestu do Německa a Anglie a získaly vítězství v mnohých závodech a soutěžích. Z nich nejvýznamnější bylo vítězství v Mezinárodním poháru ve Francii roku 1905. Roku 1906 zahájila továrna Laurin & Klement stavbu automobilů, pak i výrobu silničních benzinových válců a motorových pluhů. Z této továrny vyšel také roku 1909 první speciální letecký motor v Rakousku. Roku 1925 přešla továrna Laurin & Klement do koncernu Škodových závodů.

Do rozvoje stavby automobilů pronikavě zasáhl též Ing. Hanuš Ledvinka, narozený roku 1878, ředitel automobilové továrny v Kopřivnici, která patří akc. společnosti Ringhoffer-Tatra, a v níž byl již v roce 1898 postaven první automobil v Rakousku. Z Ledvinkovy konstrukční kanceláře vyšlo na 1100 patentů, jeho nejznámější průkopnická konstrukce je dvojválcový automobil Tatra z roku 1926, s výkyvnými poloosami, trubkovým chassis a s motorem chlazeným vzduchem.

S průmyslem motorových vozidel úzce souvisí, jak bylo patrno již při výkladu o podniku dvojice Laurin & Klement, průmysl letecký. Do počátků letectví zasahuje na našem území úspěšná práce Igo Etricha z Horního Starého Města u Trutnova. Jeho otec Ignác Etrich, textilní továrník, koupil v roce 1898 v Berlíně z pozůstalosti Otty Lilienthala klouzavé letadlo a podle něho postavil r. 1900 svůj první jednoplošník. Jeho syn Igo Etrich konal s tímto jednoplošníkem (bez motoru) krátké klouzavé lety, oddal se studiu teorie létání a vytrvale zlepšoval svůj kluzák. Když byla automatická stabilita kluzáku prokázána, odvážil se 8. října 1906 prvních letů a dosáhl při nich výšky 20 m a délky letu 250 m. Několik neděl poté uletěl Santos Dumont v Paříži prvých 50 m na letadle s motorem. Igo Etrich přenesl pak své práce do Vídeňského Nového Města, kde v roce 1909 postavil svůj proslavený jednoplošník „Taube“, vyzbrojený motorem o 40 ks. Na něm vykonal 17. května 1910 pilot Illner první přespolní let v Rakousku, při němž uletěl 45 km za 32 minut. Berlínská firma Rumplesova zakoupila pak od Etricha licenci na tento typ letadla, který byl zaveden i v německém vojenství a v roce 1911 již získal veškeré německé letecké rekordy.

Pozoruhodná je také činnost Ludvíka Očenáška, narozeného r. 1872 v Dolní Bělé na Plzeňsku, který již v roce 1907 zhotovil první rotační motor pro letadla. Motor byl po prvé vystaven na automobilové

výstavě v Praze roku 1907, a byl protějškem proslaveného francouzského rotačního motoru Gnôme, s nímž francouzský letec Henri Farman v srpnu 1909 vykonal svůj známý rekordní let.
Přes tyto podnětné činy a přes to, že první přespolní let v Čechách byl na vzdálenost 120 km proveden Ing. Janem Kašparem, rodákem pardubickým, již roku 1911 na trati Pardubice—Praha, vznikla výroba letadel na našem území teprve po světové válce. První továrnu na letadla v Čechách založil na počátku roku 1919 dr. Vladimír Kabeš (továrna Aero), ale k ní brzo přistoupily továrny jiné a objevila se řada úspěšných konstruktérů, jejichž práce upoutala i pozornost ciziny. Důležitá je také česká výroba letadlových motorů, v jejichž konstrukci vynikla nejprve továrna akc. spol. Walter v Praze. Tento závod založil r. 1900 Josef Walter, narozený r. 1873 ve Vepřku u Kralup, a vyráběl v něm nejprve motocykly a motorové tříkolky a potom automobily. Když byl podnik r. 1920 proměněn v akciovou společnost, obrátil se i k výrobě letadlových motorů. První letadlový motor vlastní konstrukce postavila továrna Walter r. 1923. Byl to vzduchem chlazený hvězdicový pětiválcový motor o 60 ks. Brzo ho bylo užíváno v sportovním letectví mnoha evropských zemí a získával také vítězství v mezinárodních soutěžích a závodech. Od té doby zkonstruovala továrna Walter řadu letadlových motorů, mezi nimi i silné motory pro dopravní letadla, a u všech podržela základní řešení v pěti-, sedmi- nebo devítiválcové hvězdě. Posledním jejím výrobkem je malý, vzduchem chlazený invertní čtyřválec Mikron, který má výkon 60 ks. a 2600 obrátek v minutě, váží pouze 61 kg a považuje se za nejúspěšnější motor světa pro sportovní letadla. I výrobky dalších českých továren, zabývajících se výrobou leteckých motorů, docházejí častého použití ve stavbě letadel v zahraničí. Zvláštní zmínky si zaslouží brněnská Zbrojovka, která vytvořila jeden z nejlepších motorů dnešní doby pro těžká paliva (soustavy Dieselovy).
Také zbrojařský průmysl má v našich zemích již svou tradici. Světoznámé jsou plzeňské Škodovy závody, které založil Emil Škoda (1839—1900) rodilý z Chebu, a které vyrostly usilovnou spoluprací českých a německých inženýrů k dnešní mohutnosti a dokonalosti. V dvacátém století k nim přibyly na našem území podniky nové. Zmínky si zaslouží po té stránce působení Ing. Františka Janečka. Narodil se r. 1878 v Klášteře u Nov. Města nad Metují a pracoval zprvu v elektrotechnických továrnách v Čechách, Holandsku, Německu a Anglii. R. 1910 si zřídil v Praze soukromou strojní laboratoř a mechanickou dílnu, v nichž uskutečnil četné vynálezy z oboru elektrotechniky a mechaniky (podzemní přívod proudu pro elektrické dráhy, mechanické zpravodajské přístroje s měnícími se nápisy, gramofonová zvukovka a j.). Za války se věnoval vojenské technice a té zůstal věrný podnes. Janečkových vojenských vynálezů je na šedesát. Patří k nim jednoduchý a spolehlivý ruční granát, centrifugální minomet, balistické kyvadlo na zkoušení dělových zapalovačů, zdokonalené konstrukce zapalovačů, kulometů a j. Zmíniti se jest také o úspěšné práci dobře známé brněnské zbrojovky založené roku 1924, z níž mimo jiné vyšel i lehký kulomet Bren, zavedený nejnověji i v cizích armádách.
Z ostatních průmyslových odvětví se musíme zastavit u výroby pohonných strojů, při níž je třeba uvésti dvě průkopnická jména. Ing. Jan Zvoníček (1865—1926), rodák z Týniště nad Orl., proslul v oboru parních motorů. Byl povolán ze strojírenské praxe nejprve na českou techniku brněnskou a pak na českou techniku pražskou. Zkonstruoval nový typ parního stroje na přehřátou páru s ventilovým rozvodem vlastní soustavy a postavil velké parní stroje o dvojí i trojí expansi. Ventilový rozvod Zvoníčkův byl patentován r. 1897 a vyznačuje se velmi důmyslnou regulací. Bylo ho užito i pro velké plynové motory. Ing. Zvoníček zkonstruoval také přetlakovou radiální parní turbinu. O zdokonalení vodních turbin si získal v našem století největší zásluhu Ing. Viktor Kaplan (1876-1934), který byl v letech 1903—31 profesorem na německé vysoké škole technické v Brně. Po mnohaleté práci dospěl v roce 1913 k definitivní konstrukci svého vynálezu — k vodní turbině, nazvané dnes jeho jménem. Je to turbina propelerová. Oběžné kolo (propeler) má jen několik málo lopatek, takže dělá veliký počet obrátek, až dvakrát tolik jako nejrychlejší turbina Francisova. U Kaplanovy turbiny lze natáčeti i lopatky oběžného kola, a tím ji lze přizpůsobiti různě velkému průtoku vody. Následkem toho má turbina i při zmenšeném přítoku vody stále dobrou účinnost. Kaplan musel podstoupiti tuhý boj jak s některými odborníky, kteří popírali výhody jeho turbiny, tak se strojírnami, které potíraly jeho patenty, nakonec však zvítězil a turbiny jeho systému pracují dnes s plným úspěchem v největších hydroelektrárnách Evropy i Ameriky.
V oboru chemického průmyslu lze také uvést několik vynálezů, které patří do rámce této kapitoly. Chemik Adolf Patera zavedl v Jáchymově r. 1850 výrobu uranových barev pro sklo a porculán

Josef Strachovský: Pomník bratranců Veverků v Pardubicích z roku 1883.

z jáchymovské smolné rudy (uranitu). Čeští chemikové Čermák a Špírek zavedli v kraňské Idrii výrobu rtuti. Jejich šachetní a stříškové peci pro výrobu rtuti z rud, Špírkova kondensace pro srážení rtuti a Čermákův lis došly použití v celém světě. Josef Pokorný (nar. 1866), textilní chemik světového jména, zavedl diazová barviva k potiskování tkanin a vyrobil první stálé diazové sloučeniny. Také v oboru grafickém, jehož jsme se dotkli již jménem Senefelderovým, můžeme uvést jména další. Jakub Husník (1837—1918), narozený ve Vejprnicích v Čechách, profesor kreslení na gymnasiu v Táboře, vynalezl r. 1869 světlotisk. V téže době dospěl k podobným výsledkům dvorní fotograf Albert v Mnichově, jenž zajel do Tábora, odkoupil Husníkovi jeho patent a zavázal ho, že po pět let zachová světlotiskovou metodu v tajnosti. Později vynalezl Husník fotolitografický papír, klihotypii, želatinové reliefy, zdokonalil trojbarvotisk a výrobu reprodukčních sítí (rastrů). Založil si potom v Praze se svým zetěm Häuslerem fotochemigrafický závod, který si hned v prvních letech dobyl světové pověsti. Vynálezce tisku z hloubky (heliogravury a hlubotisku) je akademický malíř Karel Klíč (1841—1926), rodilý z Hostinného, který ovšem svůj vynález uskutečnil mimo českou oblast. Od roku 1867 žil ve Vídni jako malíř portretů a karikaturista pro různé časopisy, a tam také roku 1878 vynalezl heliogravuru čili tisk z hloubky. Propracoval jej a uvedl do života v Lancastru v Anglii v závodě bratří Storeyů, kteří k tomu cíli zařídili speciální reprodukční podnik Rembrandt Intaglio, jehož byl Klíč ředitelem a spolumajitelem a který brzy získal slavnou průkopnickou pověst. V roce 1902 vynalezl zde Klíč i tisk do linolea (inlaid linoleum). Také vynálezce přenosného tisku (ofsetu), Kašpar Herman (1871—1934), je náš krajan, neboť se narodil v Kynšperku nad Ohří. Svůj vynález ovšem uskutečnil r. 1907 v Lipsku, kam se odebral po počátečních nezdarech v Americe. Historie posledních dvou vynálezců, zejména historie Klíčova, znovu potvrzují, co nadaných hlav nám naše podřadné postavení v bývalé monarchii vyhánělo za hranice. Byl ovšem rozdíl v tom, kam se naši rodáci obraceli. V zemích vyspělejších rozmnožovali jen početný již zástup technicky vyspělých pracovníků domácích a to, ať šlo o originální vynálezce jako v případu Klíčově a Hermanově, ať o vynikající odborníky na cizích vysokých školách technických, jakými byli na technice curyšské světový odborník v hydromechanice a stavbě vodních turbin Ing. František Prášil (1857—1929), a světový odborník v teorii a praksi parních a plynových turbin Ing. Dr. Aurel Stodola, narozený r. 1887 v Liptovském Sv. Mikuláši, nebo o ty technické konstruktéry, jakým byl Ing. Josef Meilbeck (1850—1912), rodák z Hodonína, který prováděl velké stavby železné, železnice, mosty i budovy ve východních částech Britské říše. Naproti tomu v jihovýchodní Evropě byli čeští pracovníci, usídlení mimo oblast své vlasti, průkopníky a hlavními nositeli technického pokroku, kteří zahajovali regulaci řek, působili při stavbě železnic, silnic a mostů, v závodech hornických, v cukrovarech a chemických továrnách i při velkých stavbách.

Literatura: Čsl. vlastivěda, díl IX.: Technika, Praha 1929. - Chemická technologie (vydává Čs. společnost chemická). - Sjezdové publikace Spolku čs. inženýrů a Elektrotechnického svazu čs.

Jaroslav Veselý

Práce českých a slovenských techniků v jihovýchodní Evropě

PLATNÝMI a významnými pracovníky v cizině byli Češi a Slováci, tak platnými, že by některé cizí země nebyly bez nich tak rychle dosáhly nynějšího stupně kultury a civilisace. Je to tvrzení zdánlivě smělé, ale máme pro ně stéré doklady, stéré viditelné stopy vykonané práce a projevy uznání a díků z oblastí, kterým naši pracovníci věnovali celá desetiletí svého života, ba často celý svůj pracovní život.

Úkol vyjmenovati tyto průkopníky, místa jejich působišť a práci, kterou na nich konali, přesahuje daleko rámec jediného článku. Musíme se velice uskrovnit v jejich výpočtu, i když svůj zájem omezíme jen na ty, kteří věnovali své znalosti a pracovní síly na jedné straně Srbsku, Slavonii, Bosně a Přímoří a na straně druhé Maďarsku, Rumunsku, Řecku a Turecku. Láska k jižním Slovanům vedla přemnohé naše pracovníky, zejména pracovníky technické, do všech oblastí nynějšího království Jugoslavie. Snad nejvíce jich pracovalo na komunikacích a při vodních stavbách.

Jedním z nejstarších byl snad Ludvík Hauser (1846—1911), který se uplatnil již od r. 1879 při stavbě

drah istrijských, zejména v údolí Soče, tedy v úseku velice obtížném, pak jeho současník Ing. Karel Kostlivý (1843—1921), který z generálního ředitelství drah ve Vídni přešel jako výborný trasér k stavbě drah v Přímoří, zejména k vybudování hospodářsky i strategicky důležité dráhy Pulje—Terst. S nimi působil jiný čtyřicátník, Ing. Karel Kress (1848—1922), který pracoval nejen jako železniční inženýr (dráha Divača—Pulje), nýbrž i jako stavitel četných vodovodů. Ing. Jiří Hauser, šéfinženýr fy Osvald Životský (1850—1924), uplatnil se od let sedmdesátých jako projektant i stavitel dráhy Bělehrad—Niš a tratí k ní připojených, maje výbornou praksi z rakouských železnic, na př. Vídeň—Tulln, Grein—Kremže atd. V Srbsku, pak v Krajině a v Bosně si získal také první zkušenosti jako mladý inženýr pozdější brněnský podnikatel staveb dr. techn. Alois Ot. Samohrd (1865—1917). K „mladším" budovatelům komunikací patří Ing. Vlad. Stehlík, inženýr srbských státních drah, Ing. dr. Karel Křivanec, činný při stavbě silnic a drah v Krajině jakož i při vodních stavbách, Ing. Jan Sýkora, stavitel drah v Srbsku, Ing. Jaroslav Nový, srbský státní inženýr, jehož nejvýznačnější práce byla dráha Mala Krsna—Požarevac, Ing. Bohumil Nossek, činný v Lublani, pak jako správce dráhy Terst—Poreč a jiní a jiní. Z tohoto malého nástinu jest patrno, že snad v celém dnešním jugoslávském království sotva existuje dráha, při které by nebyli působili naši inženýři.
Obdobně jest tomu u komunikací silničních a mostních. Mimo uvedeného již Ing. dra Křivance nutno vzpomenout Ing. Gustava Hermanna, který se zvěčnil mosty u Mariboru, Kranji, Lendu, Běláku a celé řady jiných, kteří trasovali a stavěli snad všechny silnice slavonské, istrijské, dalmatské, bosenské a ovšem i v bývalém Srbsku.
„Vodní inženýři" zanechali stopy a památky svých hlavně regulačních prací rovněž v celém nynějším království. Tak regulovali řeku Sávu Ing. Boleslav Bloudek, který působil v cizině plných dvacet let až do své smrti v r. 1921, dále dr. Karel Pick, až do r. 1920 zůstal v Jugoslavii Ing. Josef Zapletal, který po četných pracích vodních řídil pak u zemské vlády v Bosně mostní oddělení. Sedmnáct let pracoval v Jugoslavii jeden z bývalých seniorů české technické práce, prof. Ing. Vladimír Hráský (1857—1939), který se uplatnil zejména při regulacích, zavodňování, hrazení horských bystřin, jako projektant neméně než 43 projektů vodovodních, jichž stavbu namnoze i řídil. V územích krajinských, často ohrožovaných i poškozených zemětřeseními, pracoval na rekonstrukcích staveb všeho druhu Ing. Bohumil Bořkovec, který ostatně se osvědčil i při stavbě mostů přes Dunaj v Budapešti. Pozdější profesor Ing. Michal Ursíny (1865—1933) zvěčnil se elektrisacemi v několika místech Jugoslavie, než se ujal profesury na nově zřízené české vysoké škole technické v Brně.
Z chemiků a montánních inženýrů jsou dosud nejznámější Ing. dr. Jan Jedlička (1872—1927), který jako chemik, pak jako šéfinženýr pracoval téměř čtvrt století v továrně na chemické výrobky dřevité v Mitrovici v Slavonii. Ing. Sládeček (nar. 1857), jenž dokonce půl století — od r. 1883 — řídil antimonové, manganové, měděné i uhelné doly v celé řadě jugoslávských působišť, zejména v Čermenici a Tuzle a Ing. Jos. Zd. Raušar (nar. 1862), který 12 let zastával místo chemika ve Weifertových závodech v Bělehradě a má zásluhy o srbské cukrovarnictví.
Že i v Maďarsku působil velký počet našich odborníků, dá se snadno vysvětliti okolností, že tehdejší Uhry nebyly vlastně cizinou a že naši pracovníci měli při své práci v maďarských oblastech přec jen těsnější kontakt s domovem. Není jistě bez zajímavosti, že celá řada paláců, jimiž se honosí Budapešť, zejména na Vácovské okružní třídě, vyšla z hlav a rukou českých pracovníků. Vždyť tam pražský architekt Josef Blecha (1841—1900) sám postavil celou řadu těchto staveb pro tehdejší dobu v Pešti nevídaných. Stavba drah, silnic a mostů, v kterémžto oboru bylo Maďarsko v druhé polovici 19. století velice pozadu za Předlitavskem, zaměstnala desítky našich lidí. Sem patří pozdější profesor Václav K. Řehořovský, který pracoval již v sedmdesátých letech při stavbě drah v Gemeru a v Marmarošské Sihoti, Josef Tauchen, činný v Ujhely, Alois Verbíř, inženýr, pak šéfinženýr státních drah v Temešváru, pak pozdější pražský profesor vysokoškolský a předseda tehdejšího „Spolku inženýrů a architektů v království Českém" Ing. Vilém Bukovský (1831—99), který po začáteční praksi v Rakousku se osvědčil jako konstruktér mostů přes Ipel a Hron a zejména mostu přes Dunaj u Ostřihomu.
Nerostné bohatství tehdejších Uher lákalo mnohé naše odborníky, ať už absolventy montánní školy lubnenské, ať později příbramské. Mezi ně náleží pozdější prof. Ing. dr. Jaromír Bulíř, který byl činný v několika cukrovarech maďarských a pak jako báňský ředitel, Ing. Jiljí Jarolímek (1836—86), který patnáct let pracoval v dolech v Kapnikbanya a v Nagyágu, Ing. Eduard Salzmann z mladší generace (1885—1933), šéfinženýr slévárny a smaltovny v železárnách v Anině a Rešici.

Ke komunikačním inženýrům, jak bychom je podle dnešního rozdělení vysokoškolského studia na-

zvali, patří Ing. Antonín Paták, inženýr tiské dráhy v Miskolczi, a Vilém Preisler, inženýr uherských státních drah v Pešti.
Obor elektrotechniky zastupuje Ing. Jaromír Križko, který pracoval zprvu v Uhrách jen na montážích v cizích službách, později si však založil vlastní závod elektrotechnický v Budapešti, zejména ale senior našich techniků František Křižík, který řešil první úkoly své technické prakse při montáži zvukových zařízení dráhy Velký Varad—Kološvár, při čemž konal již první pokusy pro zdolání těchže úkolů s použitím elektřiny.
V Rumunsku je význačná spolupráce našich techniků při industrialisaci země. Zařízení cukrovarů, lihovarů, petrolejových rafinerií dodávaly naše strojírny, hlavně Rustonka, Kolbenka a První brněnská strojírna. Jejich inženýři a montéři postavili si při montáži těchto vzorných zařízení čestné památníky. Sem náleží snad nejstarší z nich, pozdější prof. Ing. František Hasa (nar. 1863), který stavěl za Ringhofferovy závody cukrovar v Chitille a v Zuczce, potom pozdější profesor Ing. Josef Zapletal (nar. 1863) činný po prvních montážních pracích více než třicet let ve službách ředitelství statků bukovinského řecko-východního náboženského fondu v Černovcích, Ing. Štěpán Hofman (nar. 1859), pozdější závodní ředitel fy Breitfeld, Daněk akc. spol. v Blansku, který jako montážní inženýr a pak jako šéfprojektant zbudoval několik velkých průmyslových podniků, Ing. Jan Herain (1848 až 1914), pozdější známý archivář a historik pražský, který téměř třicet let ve službách firmy Novák a Jahn montoval zařízení cukrovarů, pivovarů a lihovarů v Rumunsku, ale i v Polsku, Srbsku a Bulharsku. Snad nejstarší z našich technických pracovníků v oblasti dnešního Rumunska byl dašický rodák Ing. Jan Esop (1825—1908), který ve státních službách po čtrnáct let pracoval stavbou silnic a mostů na zlepšení neutěšených komunikačních poměrů v Bukovině. Témuž úkolu věnoval se řadu let pozdější první president Masarykovy akademie práce a vysokoškolský profesor Ing. Albert Velflík (1856—1920), který byl činný jako stavitel mostů v nynějším rumunském Sedmihradsku.
Máme-li přejíti Bulharsko, jemuž jest věnována po zásluze zvláštní stať, a máme-li zahrnouti do své úvahy Turecko a Řecko, ponechávajíce Rumelii původně tureckou do oblasti bulharské, konstatujeme, že v Řecku bylo působení našich techniků, ve srovnání s jejich činností v jiných státech blízkého východu, skrovnější. Teprve po převratu zakotvily v Řecku svými dodávkami naše největší strojírny, zejména Škodovy závody, jejichž konstruktéři lokomotiv měli možnost uplatnit se dodáváním a zajížděním lokomotiv české konstrukce.
Turecko vidělo spolupráci našich montážních inženýrů z oboru montánního, cukrovarského, komunikačního a to při montáži námi dodaných zařízení a konstrukcí. Tak působili v Malé Asii na různých místech Ing. dr. Karlík a Ing. Emil Ženatý, jejichž hlavní činnost se týkala uhelné oblasti turecké v okolí přístavu Zonguldak. Řada jimi postavených čistíren uhlí učinila teprve turecké uhlí hodnotným. Snad nejpopulárnějším pracovníkem naším v Turecku byl Ing. Jiří Prošek, po dlouhá léta činný jako inženýr státních drah tureckých v Cařihradě.
V jediné, krátké stati velká řada jmen — a přece jen zlomek počtu těch, kteří dobré jméno českého pracovníka zvěčnili svou prací, vykonávanou poctivě, ať to již byla práce hlavy, práce inženýra, ať práce rukou, práce montérů, jichž všech bylo zapotřebí pro zdar díla. Zasloužili si všichni, aby jich bylo vzpomenuto, těch jmenovaných i nejmenovaných, v díle, jež vzpomíná našeho podílu v kulturním pokroku ciziny.

Emil Ženatý

Účast Čechů v technické práci a průmyslovém podnikání v Bulharsku

TECHNICKÁ česká práce se počala v Bulharsku uplatňovati poněkud později, než do Bulharska přišli první kulturní pracovníci, a přece dříve, než tam přišla hlavní vlna Čechů, kteří se tak vynikajícím způsobem účastnili budování tohoto nového státu.
Byla to práce českých techniků-inženýrů pracujících na stavbě železničních tratí, které byly tureckou vládou svěřeny společnosti barona Hirsche. Tak dostali se na bulharskou půdu inženýři Jiří Prošek, Ant. Pelc, Fanta, Svoboda, Ignát Jirásek, kteří se ostatně zúčastnili velmi účinně i politického osvobození Bulharska v letech sedmdesátých, pracujíce na trati Cařihrad—Belovo. V této době a po osvobození přicházeli noví, jednak s ruskými vojsky a později na přímé vyzvání jak vlády Východní

Rumelie, tak i knížetství bulharského, a vstupovali do služeb státu, aby pokračovali ve výstavbě komunikace železniční i silniční, plánovali města, stavěli veřejné budovy atd., jiní pracovali jako podnikatelé soukromí, jiní jako inženýři okresní nebo městští. Není možno zde vypočítati všechny úseky tratí a silnic, které tito inženýři proměřovali, projektovali nebo jejichž stavbu vedli, ale je jen málo kilometrů jak na hlavních tratích Sofia—Pleven—Varna a Burgas—Plovdiv—Sofia, tak na vedlejších tratích vertikálních, na kterých by nebyly pracovaly ruce českých inženýrů. Tak na př. to byl Ing. J. Tauchen, (který již před tím provedl triangulaci a kotování tehdy největšího tunelu svatogothardského), K. Trnka, který rovněž se zúčastnil stavby tunelu dráhy Odrin—Vakarel, projektoval trať Jambol—Burgas, byl šéfem sekce několika jiných tratí a hlavním ředitelem stavby trati Trnovo—Trevna—Boruštice; Ing. Josef Ježek jako šéf sekce při stavbě trati Jambol—Burgas vedl sekci Jambol—Straldža, která byla částí jím projektované dráhy Plovdiv—Stará Zagora—Nová Zagora—Straldža—Burgas, jež pak pro spojení knížetství s Vých. Rumelií nebyla stavěna. V nově projektované trati tato část byla ponechána. Dále to byli Ing. B. Wittich, Frydrich, Ant. Mladějovský a jiní. Mnozí z těchto a jiní byli inženýry okresními a městskými a měli pak na starosti komunikaci silniční. Byli to Ing. Josef Ježek jako okresní inženýr v Burgasu, K. Trnka ve Vetrené Palance a Tatar Pazardžiku, kde stavěl silnici Ichtiman—Tat. Pazardžik; Ing. Štefl byl krajským inženýrem ve Staré Zagoře, Josef Tauchen v Chaskově a Plevně, K. Vosyka byl krajským inženýrem ve Slivně, kde se zejména vyznamenal vojenskou silnicí přes Balkán do Kotle. Dále to byli bratří Proškové a J. Roubal, kteří působili jako městští inženýři v Sofii a vypracovali plány nové Sofie.

Ačkoliv ruce českých techniků pracovaly na půdě Bulharska ještě před zrozením jeho svobody, účastní se české technické podnikání, český kapitál a český průmysl v Bulharsku přímo teprve později. Především je to pivovarnictví, cukrovarnictví a textil a v poslední době účast Škodových závodů a Českomoravské-Kolben-Daněk v nové výstavbě bulharského státu.

Pivovarnictví bulharské stojí plně na základě českém, jak ukazují tři pivovary, založené v letech 1880 až 1886. Prvním strojním pivovarem v Bulharsku byl pivovar bří Prošků, původně v Knjaževu u Sofie a později do Sofie přenesený a rozšířený, jehož zařízení dodala pražská firma Novák a Jahn a který dnes může vyrobiti 90.000 hl piva ročně. Druhými pivovary byly pivovar Fr. Mildeho v Šumenu a pivovar Bedřicha Laušmana v Plovdivu.

R. 1912 dochází k přímé účasti českého kapitálu na bulh. průmyslu. Tehdy Pražská úvěrní banka vytvořila Bulharsko-českou akciovou společnost pro průmysl cukerní a postavila největší cukrovar v Bulharsku v Gorné Orechovici. Cukrovar je dnes spojen ještě s jinými továrnami. Je to lihovar, továrna na potaš, továrna na výrobu komprimované kyseliny uhličité, šamotárna a továrna na cukrovinky společnosti Orbis, založené rovněž českým kapitálem. Líh i cukr se dnes dokonce vyvážejí.

Vedle těchto velkých podniků založeno bylo Čechy mnoho podniků menších, které později přešly do rukou bulharských, jako prvá továrna na sirky v Samokovu, založená J. Keberlem a J. Mrvíkem, profesorem fysiky a geometrie na střední škole, který je též zakladatelem samokovského pivovaru.

V průmyslu textilním továrna Hořínkova, dnes rovněž převážně v rukou bulharských, je jednou z největších v Sofii. K nim se řadí i tři továrny textilního družstva Slatina, které založili bratři Hrdinové a které jim také z větší části patří.

Do všech těchto i jiných podobných podniků přicházejí ovšem stroje českého původu, a to zejména z Českomoravské-Kolben-Daněk v Praze a ze Škodových závodů v Plzni. Již před válkou tehdy ještě nespojené továrny Breitfeld a Daněk a spol., První Českomoravská strojírenská společnost a Kolben a spol. spolu s Křižíkem provedly kompletní zařízení gorno-orechovického cukrovaru a ostatních továren na jeho pozemcích a r. 1910 zařízení cukrovaru v Kalaji (u Burgasu), který je třetí co do velikosti v Bulharsku. Přes to, že nyní je v Bulharsku velká konkurence, získávají obě tyto firmy v soutěžích velký počet jak státních, tak jiných veřejných dodávek. Tak zařizovala Českomoravská chladírny přístavů Varny i Burgasu, jateční chladírny v Jambolu a několik menších. V letech 1924—25 dodal týž podnik 25 lokomotiv pro státní železnice, v r. 1935 10 autobusů pro Sofii a kromě toho velké množství motocyklů pro armádu.

Prvou větší státní dodávkou Škodových závodů bylo 26 nákladních lokomotiv pro bulharské státní železnice rovněž v letech 1924—25 a od té doby vycházejí vítězně z různých veřejných soutěží, zejména staveb elektrických centrál. Prvá byla hydrocentrála pro město Kjustendil o výkonu 2krát 380 HP, dále thermocentrála pro státní doly v Perniku o výkonu 2krát 4000—5000 kW, thermocentrála na státních dolech Marica a dálkové vedení o 60.000 V na lince Marica—St. Zagora—Nová Zagora—

Jambol, spolu s transformačními stanicemi v těchto městech. Pak to bylo zařízení družstevního cukrovaru v Gomé Mitropoli, zařízení městských jatek a chladíren v Plovdivě, továrny na cement Lev v Plevně, 13 sil. motorových válců pro min. veř. prací a mnohé jiné menší dodávky veřejné a dále soukromé, jako odstředivky (asi 60 ročně), pluhová ostří (15 vagonů ročně) a jiné výrobky.
Vedle těchto dvou firem účastní se státních dodávek firmy Walter (letecké motory), brněnská Zbrojovka, Janečkova zbrojovka a jiné. Bedřich Dušek

Badatelská práce na vysokých školách v půlstoletí před válkou

POSTUPEM 19. století se stále mohutněji rozvíjí organismus vysokých škol a badatelská práce se stále více soustřeďuje do jejich pracoven a laboratoří. Nemohlo být jinak ani v Čechách, sídle nejstarší university ve střední Evropě a nejstarší vysoké školy technické na území bývalého Rakouska. Jak v době, kdy tyto ctihodné a proslulé školy byly společné oběma národnostem země, tak později, když každá z nich byla rozdělena v samostatnou vysokou školu německou a českou, rozkvétala na nich práce badatelská způsobem, který pozoruhodně obohacoval obecné poznání lidské. Aby však obraz toho byl přesný, je třeba připomenout existenci vlivů, které často působily na výběr nebo stabilitu profesorů na pražských vysokých školách způsobem nepříznivým. Byla to konkurence vysokých škol cizích, jíž se školy pražské těžko mohly bránit. Pro badatele německé byly otevřeny všechny vysoké školy nejen Rakouska, nýbrž i Německé říše, badatele české lákala zase především Vídeň se svou převahou hlavního města říše a sídelního města císařského. Jiné cizí vysoké školy stávaly se už řidčeji působištěm badatelů českých.
Přitažlivost university vídeňské se počala jevit již v 2. polovině století 18., a to v studiu lékařském. Nebylo se čemu diviti. Universita vídeňská, která se za Marie Terezie stala první universitou habsburské monarchie, měla dlouho tu výsadu, že doktorát lékařství, který byl na ní získán, opravňoval k provozování prakse ve všech zemích mocnářství, kdežto doktorát, nabytý jinde, platil jen pro dotyčnou zemi. Také povolávání nejlepších sil na universitu vídeňskou přispívalo k jejímu prvenství. Její přitažlivost se projevovala ovšem i v zemích českých a právě ti, kteří od nás odešli do Vídně studovat lékařství, platně přispěli k vybudování proslulosti lékařské školy vídeňské.
Tak odešel do Vídně Jiří Prochaska, nar. r. 1749 v Blížkovicích na Moravě, a dosáhl tam doktorátu r. 1776. Stal se asistentem u profesora anatomie Bartha. Tenkráte ještě nebyla provedena specialisace disciplin lékařských jako v době pozdější. Anatomie byla spojena s fysiologií a s očním lékařstvím. Jiří Prochaska nastoupil r. 1780 na katedru na universitě pražské a setrval v Praze do r. 1791. V tomto roce vrátil se do Vídně a převzal funkci Barthovu. V roce 1803 vzdal se anatomie pro přílišný rozsah svého pole působnosti.
Prochaska psal německy a latinsky, ale jeho češství a zvyk myslit po česku zřetelně mluví z přehojných čechismů jeho latinského slohu.
Prochaska zastihl fysiologii v počátečních stadiích. Nebylo ještě fysiologických ústavů, kde by se byly mohly prováděti pokusy. Takový ústav zřídil teprve Purkyně ve Vratislavi, později také v Praze, když se navrátil do vlasti. Ze spisů Albrechta von Haller dá se ovšem souditi, že konal pokusy, a ke stejnému úsudku dospíváme také ze spisů Prochaskových. Význam Prochaskův záleží ve fysiologii nervstva. Prochaska dospívá k přesvědčení, že pouze nervu přísluší citlivost, pouze svalu že přísluší dráždivost. (Soli nervo competit sensibilitas, soli musculo competit irritabilitas.) Dalším bádáním dospěl Prochaska k pojmu reflexu, který je dnes ve fysiologii běžný. Od něho pochází pojem i název. Je to analogie odrazu pružného tělesa nebo paprsku. Autor však dodává, že to není prostý reflex fysikální, kde úhel dopadu rovná se úhlu odrazu, že to je úkaz zvláštní, který můžeme poznati podle výsledků, do jehož podstaty však není nám možno vniknouti. V této věci učinil Prochaska významný krok a má právo, aby jeho zásluha byla zdůrazněna před světem, který — až na malé výjimky — o něm málo ví.
Prochaska svou prací vědeckou přispěl podstatně ke slávě první školy vídeňské. V prvních třech desetiletích devatenáctého století ustoupila Vídeň do pozadí a pozvedla se Paříž. Bylo to zásluhou skupiny internistů, která se zabývala vyšetřovacími metodami. Francouzská škola nasbírala poznatky,

spojovala znaky fysikální s jednotlivými tvary nemoci, poznala, že nemocí se mění fysikální nález. Chybělo však logické spojení mezi jedním a druhým a bylo zapotřebí velkého počtu vyšetření u lože nemocného a dlouhé řady nálezů pitevních, při kterých se klinický nález ověřuje autopsií. Pro takovou soustavnou práci byla vídeňská klinika i pitevna půdou nad jiné výhodnou pro hojnost, ba nadbytek materiálu. Bylo k tomu však třeba nadaných duchů, vybavených kritickým rozumem i neúmornou pílí, aby tento materiál důkladně zpracovali a zužitkovali. K tomu byla povolána dvojice našich krajanů: Karel Rokytanský a Josef Škoda.

Karel Rokytanský se narodil v Hradci Králové r. 1804. Studoval v Hradci a Litoměřicích střední školu, universitní studia započal v Praze a skončil doktorátem ve Vídni r. 1828. Tam se stal asistentem u profesora pathologické anatomie Wagnera, r. 1834 byl jmenován prosektorem a mimořádným profesorem, r. 1844 profesorem řádným. Dosáhl velikých úspěchů a vysokých vyznamenání, byl členem panské sněmovny a byl povýšen na barona. Zemřel ve Vídni r. 1878.

Rokytanský byl člověk uzavřený do sebe, jeho výklady byly suché, ale věcné a zevrubné. Jeho píle byla ohromná: jím a pod jeho vedením bylo v ústavě provedeno na šedesát tisíc pitev. Na základě těchto zkušeností sepsal své dílo Handbuch der pathologischen Anatomie o třech dílech. Prvé vydání vycházelo v letech 1841—46, druhé rozšířené vyšlo roku 1855. V ní podal přesné roztřídění chorob, jak se jeví morfologicky při pitevním výzkumu mrtvoly. Jeho ústav stal se střediskem, do kterého se sjížděli lékaři ze všech krajů světa.

Pathologická anatomie znamená zkoumání konečných úkazů a jest kontrolou práce klinické. Klinická práce nachází v ní svůj podklad a své doplnění. Pokrok vědy je možný tenkráte, když klinik a prosektor se navzájem doplňují. To se stalo právě na škole vídeňské, kde Rokytanský a Škoda se navzájem doplňovali.

Josef Škoda se narodil v Plzni dne 5. prosince 1805, studoval střední školu ve svém rodišti, odebral se na lékařskou fakultu do Vídně a dosáhl tam doktorátu v r. 1831. V době epidemie cholerové působil v Čechách, ale pak se vrátil do Vídně, kde se stal nejprv sekundářem Všeobecné nemocnice, potom ordinujícím lékařem na oddělení pro prsní nemoci a roku 1846 řádným profesorem lékařské kliniky. Byl své doby nejslavnějším a nejhledanějším lékařem ve Vídni. Býval volán ke dvoru a jeho výrok platil za neomylný.

Škoda napsal r. 1832 pojednání Über die Percussion, totéž téma zpracoval pak obšírně v díle Abhandlung über Percussion und Auscultation, vydaném v r. 1839. Poklep a poslech lékařský, mladé metody vyšetřovací, dospěly těmito pracemi k dokonalému systému vědeckému. Škoda svá klinická pozorování stále kontroloval pitevními nálezy Rokytanského. Pitevní nález jej poučil přímým názorem, zdali to, k čemu se vyšetřováním a úsudkem dopracoval, bylo správné. Kromě kontroly pitevní používal ještě pokusů. Ohledával na př. žaludek z těla vyňatý, oklepával jej při nadmutí větším nebo menším nebo při naplnění tekutinou. Vtlačoval vzduch do dutiny hrudníkové nebo ji naplnil vodou a bedlivě zkoumal, jak se zvukové poměry mění. Pozoroval, jak se tlumí hlas, když prochází masivní nepružnou látkou, a z těchto poznatků vyvozoval úsudky další. Přesvědčil se, že z povahy slyšeného zvuku možno souditi jen na fysikální povahu orgánů, které jej podmiňují. Nikoli na povahu nemoci dá se přímo souditi, nýbrž jen na konsistenci, hutnost, pružnost a pod. To je druhý článek logický a z toho teprve možno dále usuzovati, jaký může býti chorobný proces, který změnu ve fysické povaze orgánu podmínil.

Velkost Škodova záleží v pozorování a v logickém postupu. K tomu se právě hodila výborně celá jeho osobnost. Bylť bystrý, kritický, nedal se uchvátit fantasií. Dnes, kdy metody vyšetřovací se neočekávaně rozšířily, zdá se nám celá nauka o poklepu a poslechu tak jednoduchá, že by nás to mohlo svésti k podceňování jejích objevitelů. Je však třeba, abychom si uvědomili, že tenkráte byla to směs neurovnaných poznatků, kterou bylo zapotřebí uvésti v soustavu.

Škoda a Rokytanský jsou pýchou druhé školy vídeňské. K nim ještě připojujeme jednoho představitele českého živlu ve Vídni a to jest Eduard Albert, přednosta chirurgické kliniky.

Eduard Albert se narodil r. 1841 v Žamberku v Čechách, zemřel tamže na prázdninovém pobytu roku 1900. Studoval v Rychnově, v Hradci Králové a ve Vídni. Doktorátu lékařství dosáhl na universitě vídeňské r. 1867. Habilitoval se pro chirurgii na vídeňské universitě, byl profesorem v Innsbrucku, odtamtud pak byl povolán za profesora chirurgie do Vídně.

Albert bádal o stavbě páteře, o mechanismu kloubů a šlach, i v jiných oborech, kde naskýtá se chirurgovi pole působnosti. Pravý význam však má Albert jako chirurgický a vůbec lékařský pedagog.

Jeho učebnice chirurgie (Lehrbuch der speziellen Chirurgie, 1898, 5 sv.) a ještě více jeho Diagnostika nemocí chirurgických (Diagnostik der chirurgischen Krankheiten, 1900) jsou vzorem pro všechny autory, kteří kdy budou psáti o věcech lékařských. Mistr slohu vědeckého a básnického, překladatel českých básníků do němčiny, badatel historický, duch universální — to byl Albert. Založil vlastní školu, odchoval žáky, ze kterých se stali světoví mistři. To nedokázali ani jiní velcí duchové.
Přitažlivost vídeňské university byla v devatenáctém století trvalá a stěží jí mohli odolat netoliko ti, kteří byli teprve v průběhu svých studií, nýbrž i hotoví již badatelé, působící na pražských vysokých školách jako profesoři.
Již v průběhu svých studií se obrátil do Vídně Max Dvořák. Narodil se jako syn lobkovického archiváře v Roudnici r. 1874. Sleduje svou vlastní zálibu i cíle k svému zamýšlenému povolání — měl býti nástupcem svého otce — dal si zapsat na pražské české universitě vědy historické r. 1892. Pracoval v seminářích profesora Golla, Rezka a Emlera. Největší, ba základní vliv na vývoj Dvořákův měl Jaroslav Goll, a to jak svým vysokým etickým názorem na historii, jež má „pravdu říci a pravdy nezamlčeti, ať z toho následuje cokoli", tak svou přísnou metodou historické práce, jež musí vycházet z pramenů, podrobených ovšem všestranné historické kritice. Konečně působila na Dvořáka i mnohostrannost Gollova chápání historie, vpojující do politické historie i otázky hospodářské, kulturní, společenské a umělecké. Po dvouletém studiu na pražské universitě odešel Dvořák na podzim r. 1894 do Vídně na Ústav pro rakouské dějezpytné bádání, aby se tu zdokonalil zejména v oboru pomocných věd historických, mezi něž byly zařazeny i dějiny umění. Kouzlo osobnosti profesora dějin umění Fr. Wickhoffa a vysoká vědecká úroveň vídeňské uměleckohistorické školy způsobily, že Dvořák se stal z historika dějepiscem umění. R. 1897 byl prohlášen doktorem filosofie a r. 1898 se stal Wickhoffovým asistentem. Po čtyřech letech (1902) následovala habilitace, rok na to byla zmařena naděje na universitní profesuru na české universitě v Praze a v r. 1905 byl Dvořák jmenován mimořádným a v r. 1909 řádným profesorem dějin umění na universitě vídeňské.
Když Dvořák přišel v r. 1894 do Vídně, prožívaly dějiny umění velikou proměnu z vědy pomocné a závislé ve vědu samostatnou a metodicky pevně vybudovanou, z nauky jen biografické a chronologické v nauku o vývoji a formách uměleckého tvoření. Nauka ta tkvěla svými kořeny v téže půdě, z níž rostlo Gollovo historické vyznání, opírajíc se především o prameny a jejich kritické zhodnocení. Ve smyslu těchto genetických dějin umění napsal Dvořák svá velká díla Iluminátoři Jana ze Středy (1901) a Záhada umění bratří z Eycků (1904; obě práce vyšly německy v Jahrbuch d. Kunsthist. Samml. des allerh. Kaiserhauses, Vídeň). V prvé práci, jejímž ústředním námětem je skupina rukopisů, vzniklých v Čechách brzy po roce 1350, zasadil Dvořák po prvé české gotické umění do rámce umění světového, proraziv tak úzké místní hranice, jimiž byla do té doby neprodyšně uzavírána umělecká historie v Čechách (ať pěstována Čechy nebo Němci). Do světových dějin umění uvedl touto prací zároveň kapitolu, jež ve středověkém umění evropském je z nejzajímavějších a z nejpoučnějších. Práce o Eycích je klasickým dílem vídeňské školy, jsouc založena na kriticky zhodnocených pramenech a vybudována z formálních rozborů uměleckých děl. Max Dvořák, duch filosofický, se nespokojil v dalším svém vývoji s pojetím dějin umění, jež přejal od svých učitelů, Fr. Wickhoffa (zemř. 1909) a A. Riegla (zemř. 1905). Přestal umělecké dílo vnímat pouze jako rozluštění určitého formálního problému a chápal je jako duchovní výraz doby, v níž dílo vzniklo. Vytvořil tak — především v díle Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei (1918) — nové dějiny umění, jež neztrácely nic z dřívějšího obsahového bohatství a metodické přesnosti, ale staly se z nauky o formách a jejich vývoji naukou o myšlenkovém a duševním obsahu a významu uměleckého tvoření. Dějiny umění se staly dějinami ducha. To je největší a vskutku zakladatelská novota Dvořákovy vědecké práce, jíž dal světové vědě o umění nový směr a smysl. Dvořákova mnohostranná činnost se neomezovala pouze na universitní katedru a práci vědeckou, nýbrž obírala se, opět v tradici vídeňské školy, i praktickými otázkami, vyplývajícími z dějin umění, především ochranou památek. Jako nástupce A. Riegla zastával Dvořák od r. 1905 úřad generálního konservátora Ústřední komise pro zachování památek ve Vídni, založil a redigoval vzornou rakouskou uměleckou topografii, vytvořil novou organisaci památkového úřadu a vypracoval památkový zákon (sněmovnou ovšem neschválený) — v tom všem dávaje příklad ochraně památek v jiných evropských státech.
S vědou dějin umění těsněji souvisí kritická činnost Dvořákova. R. 1903 založil s Wickhoffem časopis Kunstgeschichtliche Anzeigen, který byl pak největší kritickou tribunou uměleckohistorického bádání.

Dvořák zemřel r. 1921 v Hrušovanech na jižní Moravě. Jeho dílo vyšlo v pěti svazcích (1924—29) v nakladatelství R. Piper v Mnichově.
Příkladem vyzrálého již badatele, který katedru pražskou zaměnil za katedru vídeňskou, je Konstantin Jireček, jemuž je v tomto sborníku věnována kapitola zvláštní. Již před dobou Jirečkovou byl na universitu vídeňskou povolán z českého vysokého učení technického v Praze Emil Weyr (nar. r. 1848 v Praze, zemř. 1894 ve Vídni). Byl žákem Vil. Fiedlera v Praze a L. Cremony v Miláně. R. 1868 byl jmenován asistentem prof. Jindř. Durège na pražské technice, r. 1870 se habilitoval na universitě v Praze pro novější geometrii, r. 1871 byl jmenován mimořádným profesorem matematiky na české technice v Praze, r. 1875 řádným profesorem matematiky na vídeňské universitě.
První publikace Emila Weyra obíraly se matematickou fysikou. Brzy se však obrátil k novější geometrii a stal se jedním z jejích nejvýznačnějších pěstitelů. Byla to zvláštní nauka geometrických vztahů víceznačných, kde razil nové cesty. Právem byl zván nejslavnějším geometrem bývalé rakousko-uherské monarchie 19. století. Výsledky svého bádání uložil ve 138 pojednáních a několika větších spisech. Jsou to: Theorie der mehrdeutigen geometrischen Elementargebilde und der algebraischen Curven und Flächen als deren Erzeugnisse (1869), Geometrie der räumlichen Erzeugnisse ein-zweideutiger Gebilde, insbesondere der Regelflächen dritter Ordnung (1870), Základové vyšší geometrie, díl I.—III. (1871—78, spolu se svým bratrem Eduardem Weyrem), Beiträge zur Curvenlehre (1880), Elemente der projectivischen Geometrie (díl I. a II., 1883—87) a české překlady děl L. Cremony.
Zřídka se stalo, že se Češi na vídeňské universitě již habilitovaní nebo na ní již jako profesoři působící vrátili na vysoké školy pražské. Na českou universitu pražskou se tak dostal T. G. Masaryk již při jejím osamostatnění, později Karel Pawlík a Karel Maydl, na universitu brněnskou při jejím založení Václav Vondrák.
T. G. Masaryk (1850—1937), rodák z Hodonína na Moravě, odešel z Brna dokončit svá gymnasijní studia do Vídně, tam promoval na doktora filosofie r. 1876 a posléze se habilitoval na universitě r. 1879. Po vytvoření samostatné university české v Praze byl na ni povolán r. 1882 jako mimořádný profesor filosofie, řádným profesorem se stal až r. 1896.
Masaryk přinesl především cenné příspěvky k vědecké, to jest k sociologické a filosofické analyse současné společnosti evropské. Kolem let sedmdesátých zainteresovala současné statistiky, zejména t. zv. statistiky morální, dále národohospodáře a sociology, lékaře a etiky hojná sebevražednost, stále stoupající. Oettingen, Ad. Wagner, Drobisch, Morselli věnovali této otázce monografie nebo rozsáhlé kapitoly ve svých souborných pracích. K nim se přidružil Masaryk svou prací Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der modernen Zivilisation (1881) a sebral jednak data a výklady dosavadních badatelů různých odvětví vědeckých, jednak podal svůj vlastní výklad tohoto jevu nejrůznějšími činiteli. Za základní, disponující příčinu považuje Masaryk úpadek náboženství, který způsobuje nejednotnost světového a životního názoru a tím činí člověka méně silným a odolným vůči tísni životní.
Tento názor, i když nebyl vždy a často přijímán, byl respektován a dále rozbírán.
Druhý důležitý problém současné společnosti evropské bylo hnutí o přetvoření společnosti směrem k socialismu. Nejsilnějším, nejvýraznějším a nejrozšířenějším jeho představitelem byla sociální demokracie, vzmáhající se tehdy v různých zemích, ekonomicko-politické hnutí vybudované na teorii marxistické, t. j. především na učení Marxovu a Engelsovu. Masaryk jeden z prvních rozbíral jeho filosofickou (v ní etickou) a sociologickou základnu, rozbíral zejména jeho materialism ekonomický (filosofii dějinnou), jeho teorii tříd, třídního boje a revoluce, vedle jeho sociologie státu, národa, jeho etiky (práce, manželství, rodiny), jeho náboženství atd. Hlavním Masarykovým spisem po té stránce je Sociální otázka (1898; něm. Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus, 1899). Nepřijímal-li Masaryk teoretické základy hnutí, ať již více méně úplně nebo zčásti, a odmítal-li zároveň — aspoň mimo případy výjimečné — revoluci jako formu přeměny společnosti, stavěl se sympaticky k etice hnutí jako uskutečňování sociální spravedlnosti. Také v této otázce předešel Masaryk svým prohloubeným a důkladným chápáním celé otázky řadu jiných, zejména jako nesocialista — byť byly proti národohospodářské části vznášeny námitky.
Jiné dílo, a to z Masarykových rozsahem největší, jež Masaryk přinesl evropskému vědeckému, politickému a kulturnímu světu, jest jeho velké torso, zatím dvousvazkové, jehož třetí svazek má teprve vyjíti, Rusko a Evropa (Russland und Europa, 1913, česky 1919—21). Centrem, ústřední postavou

tohoto díla měl býti Dostojevskij jako představitel ruského člověka i jako kritik ruského života. Masaryk podává po sociologickém přehledu ruských dějin vylíčení i rozbor myšlenkových proudů filosofických, náboženských i politických posledních dvou třetin 19. století a charakterisuje nakonec stručně ruské myšlení filosofické i náboženský život, aby tím evropskému vzdělanému obecenstvu učinil pochopitelným Rusko, jeho život, kulturu a zároveň jeho současné děje. Pro svou znalost a svůj výklad ruské otázky patří Masaryk k nejcitovanějším světovým autoritám. Masaryk se ukázal jako znalec ruské kultury, ale zároveň jako její kritik s evropského hlediska.

Další problém největšího praktického dosahu, k jehož výkladu, zdůvodnění a obhájení Masaryk přispěl a jehož se stal výrazným a velmi dovolávaným mluvčím a obhájcem v celé světové oblasti evropské civilisace, byl problém demokracie. Vedle menších statí je to jeden ze závěrečných problémů Ruska a Evropy, kde o demokracii uvažuje jednak jako o protivě k theokracii, jednak o jejím poměru k revoluci, proponuje dále její uplatnění v Nové Evropě (angl. a franc. 1918, česky 1920) a je mu, alespoň pokud se teoretické stránky knihy týká, stěžejním problémem Světové revoluce (1925, angl. 1926, něm. 1927). Masaryk odůvodňuje demokracii eticky (humanitou), po případě také metafysicky a nábožensky (nesmrtelností lidské duše), obhajuje její individualistický ráz a zároveň její snosnost se socialismem a uskutečnitelnost i v socialismu, ovšem mohli bychom říci reformním, rozšiřuje její pojem nejen na politiku, nýbrž i na život hospodářský a sociální a chápe ji jako organickou, sourodou složku moderního, vědeckého názoru na svět a život a stanoví některé její základní podmínky a záruky. Obhajuje ji proti jiným soustavám politickým, zejména proti komunismu, resp. bolševismu, a posléze i proti fašismu. Proto také byl Masaryk ve světě mezinárodním považován za jednoho z předních obhájců demokracie, a to tím význačnějších, že své názory, které překladem jeho Světové revoluce do jazyků četných velkých i menších národů se šířily možno říci po celé oblasti evropské civilisace, dotvrzoval svou politickou a státnickou praksí.

Také překlad Čapkových Hovorů s T. G. M. do různých jazyků, jakož i některých menších studií Masarykových, jako Ideálů humanitních (1902), Jak pracovat (knižně 1926) a Moderní člověk a náboženství, (Naše doba IV.—V. 1896—98) toto pronikání jen podporují.

Pokud se obecné teorie sociologické a filosofické týká, patří Masaryk k těm filosofům a sociologům evropským a americkým, kteří si zjednali zásluhy tím, že pokračujíce v práci a v zásadách zakladatelů sociologie, zejména Comta a Spencera, obhájili možnost sociologie jako samostatné vědy, zjednali jí náležité místo v soustavě vědní i v organisaci školské a úspěšně ji propagovali ve veřejném životě. Masaryk to učinil zejména u nás, ale nejen u nás, nýbrž i vzhledem k vědecké obci německé a tím se připojoval i k mezinárodnímu světu vědeckému. Svou knihou Versuch einer konkreten Logik (1886, čes. Základové konkretné logiky 1885), kde pokračuje zejména v díle a na principech Comtových, doplnil jeho třídění věd nejen ve vědách abstraktních, nýbrž zejména v konkretních a praktických, a to se zdarem, jak dovozuje R. Flint ve spise Philosophy as scientia scientiarum a po něm H. E. Bliss v The Organization of Knowledge and the System of sciences (1929). Masaryk se tak přiřadil k činnosti některých logiků anglických, jmenovitě A. Baina.

Karel Pawlík, profesor gynekologie a porodnictví, se narodil r. 1849 v Klatovech (zemř. v Praze roku 1914). Gymnasium studoval v Klatovech, lékařství ve Vídni a promoval tam r. 1873. Roku 1874—81 byl asistentem při gynekologické a porodnické klinice, r. 1881 se na vídeňské universitě habilitoval a od r. 1886 působil na vídeňské poliklinice jako přednosta gynekologického oddělení. R. 1887 byl povolán jako profesor gynekologie a porodnictví na českou universitu do Prahy. Byl duch vynalézavý, tvořivý, smyslů zdravých, pronikavých, zvláště hmatu neobyčejně jemného a vyvinutého, což bylo velmi důležité při vyšetřování. Byl průkopníkem v diagnostice a v léčení nemocí ústrojí močového u ženy svými metodami o zdokonalení píštělí močových při inkontinenci, svou direktní endoskopií měchýře močového s implantací ureterů do pochvy zřízením nové nádržky močové z pochvy. Od Pawlíka pochází sondování močovodu, ve kterémžto výkonu byl umělcem. V roce 1892 se ucházel o stolici porodnictví a gynekologie ve Vídni po Bandlovi. Místo však dostal Němec Friedrich Schanta.

Karel Maydl, profesor chirurgie v Praze, narodil se r. 1853 v Roketnici u Vysokého n. J., zemřel roku 1903 v Dobřichovicích. Studoval v Jičíně a v Praze, promoval v Praze r. 1876. Byl operačním elévem na klinice prof. Heine v Praze, r. 1878 v době okupace odešel do Bosny a pobyl tam 11 měsíců, pak se stal asistentem prof. Alberta v Innsbrucku. S Albertem odešel r. 1881 do Vídně, r. 1883 se habilitoval ve Vídni pro chirurgii, 1885—86 se zúčastnil války srbsko-bulharské, r. 1886—91 byl přednostou chirurgického oddělení na vídeňské poliklinice, r. 1889 byl jmenován ve Vídni mimořádným profe-

sorem a r. 1891 byl povolán za řádného profesora na universitu pražskou po smrti prof. Weisse. Napsal velkou řadu pojednání z chirurgie válečné i všeobecné česky i německy.
Prof. Maydl se vyznamenal obratnou technikou v chirurgii břišní, pěstoval i chirurgii dutiny hrudní a mozkové. Při vrozeném defektu měchýře močového (ektopii) zavedl novou operační metodu, která jeho jméno učinila slavným. Pařížská chirurgická společnost ho jmenovala řádným členem, což se cenilo jako vysoké vyznamenání, neboť takových členů bylo jen dvacet.
Václav Vondrák (naroz. r. 1859 v Dubu u Vodňan, zemř. r. 1925) byl od roku 1910 nástupce Jagićův na vídeňské universitě (habilitoval se tam r. 1893), od r. 1920 přešel do Brna.
Jako žák Miklosichův (na vídeňskou universitu přišel r. 1880), pak spolupracovník Jagićův (Jagić přišel na vídeňskou universitu r. 1886) a konečně jeho nástupce, byl takto Vondrák nejen vnějšně zařaděn do vídeňské slavistiky, nýbrž souvisel s ní i tématy svých prací i metodou a stal se jejím význačným představitelem. Jeho životní dílo zřejmě ukazuje, že Vídeň byla tehdy evropským centrem studií církevněslovanských (jediným centrem vedle oblasti ruské). Přesto Vondrák nikdy neztrácel souvislost s českou vědou: publikuje s počátku v Listech filologických, pak v Časopise českého musea a vydává v České akademii důležité edice Glagolita Clozův (1893), Frisinské památky (1896) a v jejích Rozpravách Studie z oboru církevněslovanského písemnictví; dále v Král. čes. společnosti nauk tiskne pojednání O původu Kijevských listů a Pražských zlomků (1904), jinde O mluvě Jana exarchy bulharského (1896) a konečně po převratu, kromě malých recensí v německých časopisech a 2. vydání 1. sv. Vergleichende Grammatik, publikuje důsledně česky (i ve sbornících vydávaných v cizině). Základní jeho práce jsou však — mimo uvedené edice — publikovány německy, a to jim zaručuje snadné rozšíření. Jednak publikuje v Sitzungsberichte vídeň. akademie (od r. 1886) důležité studie, rozbírající detailní otázky církevněslovanských památek a jejich třídění, zvláště textově-kritické a lexikální, jednak dvě vydání Altkirchenslavische Grammatik (I. 1906, II. 1908, Göttingen, 2. vyd. I. 1924, ib., II. ve zpracování O. Grünenthala 1928), Kirchenslavische Chrestomatie (Göttingen 1910, 2. vyd. v Brně 1925 česky). Vondrák byl v základě filolog. Síla jeho práce tkví v podrobné znalosti faktů památek starocírkevněslovanských; jeho 2. vydání Altkirchenslavische Grammatik je první podrobná mluvnice, založená ne na rekonstrukci, nýbrž na skutečném stavu starocírkevněslovanského jazyka, jaký v památkách je, se vší jeho kolísavostí. Kromě edic je to nejdůležitější Vondrákova práce, znamená úhelný kámen v bádání o jazyku starocírkevněslovanském. Jeho srovnávací mluvnice slovanská (Vergleichende slavische Grammatik I. 1906, II. 1908 Göttingen) byla hodně kritisována, ale je první srovnávací mluvnicí slovanských jazyků, a přes své zřejmé vady poskytovala a poskytuje základní poučení značné části západoevropské linguistiky (slovanský materiál v novější jazykozpytné literatuře neslovanské je z velké části z této mluvnice).
Z Čechů, které po studiích osud zavedl na jinou universitu než vídeňskou a kteří se pak do vlasti už nevrátili, si zaslouží zmínky fysiolog Jan Nepomuk Čermák a slavista Leopold Václav Geitler. Čermák byl, jako před ním Purkyně, nakonec povolán na university říšskoněmecké (psával se Czermak), Geitler zakotvil na nově založené universitě záhřebské.
Jan Nep. Čermák, syn praktického lékaře v Praze a bratr malíře Jaroslava Čermáka, narodil se v Praze r. 1828. Gymnasium a filosofii studoval v Praze, medicinu ve Vídni, kde poslouchal slavného anatoma Hyrtla. R. 1847 odešel do Vratislavě, kde studoval fysiologii v Purkyňově ústavě. Doktorátu mediciny dosáhl r. 1850 ve Würzburgu. Vykonal vědeckou cestu s profesorem Köllikerem, slavným embryologem, po Belgii, Holandsku, Anglii a Skotsku a zajel i do Paříže. R. 1851 se vrátil do Prahy a stal se asistentem na nově zřízeném fysiologickém ústavě Purkyňově, kde se záhy habilitoval. Roku 1855 byl ustanoven za profesora zoologie ve Štyrském Hradci, r. 1856 se stal řádným profesorem fysiologie v Krakově. R. 1858 byl ustanoven za přednostu fysiologického ústavu v Pešti. Vzdal se té funkce pro nesnesitelné poměry politické v Uhrách. Zabýval se pak laryngoskopií a zřídil v Praze soukromý fysiologický ústav. Laryngoskopické zrcátko vynalezl původně Manuel Garcia, učitel zpěvu (nar. 1805 v Madridě), Čermák přizpůsobil jeho přístroj účelům lékařským a demonstroval jej v Paříži a v Londýně. Od Francouzské akademie dostal uznání a peněžitou odměnu. R. 1865 byl povolán za profesora do Jeny a r. 1870 do Lipska. Zemřel v Lipsku r. 1873.
Čermákova hlavní díla jsou proslulá brožura Der Kehlkopfspiegel und seine Verwertung für Physiologie und Medizin (Leipzig, Engelmann, 1860) a četná drobnější pojednání o hadím uštknutí, o fysiologii oka, hlasu a hmatu.

Leop. Václav Geitler (nar. 1847 v Praze, zemř. 1895 v Döblinku). Studoval v Praze na reálce, pak na

akademickém gymnasiu a na pražské universitě poslouchal srovnávací jazykozpyt a slavistiku. Působil na něho zvláště profesor Ludwig. Účastnil se i čilého tehdy ruchu národního a politického; pro účast na t. zv. Herbstových demonstracích byl odsouzen r. 1868 na 14 dní do vězení. Proto musil dokončiti svá studia ve Vídni, kde dosáhl doktorátu r. 1870. Po návratu do Prahy se chystal k habilitaci ze srovnávacího jazykozpytu. Vstoupil také do redakce Národních listů, kde referoval o slovanských věcech. R. 1873 stal se docentem na pražské universitě, podnikl potom s podporou Svatoboru cestu na Litvu, kde studoval dialekty. Vědecky vytěžil ze svého pobytu na Litvě dva spisy: Litauische Studien (Praha, 1875), v nichž po prvé podal ukázky dialektů rusko-litevských a ukázku ze starších spisů litevských, a Beiträge zur litauischen Dialektologie (1885), kde se obírá jazykem litevského spisovatele Daukanse. R. 1874 byla Geitlerovi nabídnuta stolice slavistiky hned dvěma universitami: kijevskou a záhřebskou. Rozhodl se pro Záhřeb. Podnikl pak studijní cesty po Macedonii, Albanii a Egyptě. Tam objevil staroslověnskou památku rukopisnou, t. zv. Euchologium, a opsal je, stejně opsal i Uspenským tam objevený starý žaltář hlaholského písma. Po marném usilování o propůjčení stolice na pražské universitě Geitler znechucen zanechává i vědecké činnosti a pro duševní chorobu se uchyluje do ústavu v Döblinku a tam r. 1895 umírá.

U německých badatelů, jejichž práci můžeme bezpečně zařadit do kulturní bilance našich zemí, se nejčastěji opakuje skutečnost, že badatel, zrozený a vyrostlý v cizině, se poměrně záhy dostává na vysoké školy zdejší a nalézá v naší oblasti druhý definitivní domov. Typickými toho příklady jsou Alfred Ludwig, M. Anton Maurus Marty, August Sauer a Christian von Ehrenfels. Dráhu zvláštní, která zdejšího rodáka vedla z ciziny zpět na pražskou universitu a po dlouhém plodném pobytu v Praze zase za hranice do Vídně, měl Ernst Mach.

Alfred Ludwig (nar. 1832 ve Vídni, zemř. 1912 v Praze) studoval klasickou filologii a srovnávací jazykozpyt ve Vídni a v Berlíně, habilitoval se r. 1858 ve Vídni, stal se r. 1860 mimoř. profesorem klasické filologie a srovnávací jazykovědy v Praze a r. 1871 řádným profesorem srovnávací jazykovědy tamtéž. Vynikal rozsáhlými a prohloubenými znalostmi jazykovými i filologickými, vedle jazyků indoevropských obíral se i jazykovými skupinami jinými. V indoevropské jazykovědě proslul zejména svým odlišným názorem na vývoj flektivních tvarů. Na rozdíl od školy Boppovy a Schleicherovy je proti mechanickému rozkládání slov a tvarů v kořeny, kmeny a přípony tak, že každá z těchto částí má sama v sobě oprávnění k významu, v němž ji v jazyce nalézáme, a vycházeje z bohatství funkcí téhož tvaru, jak je nacházel zejména v nejstarších jazykových památkách staroindických, v jazyku védském, jehož byl dokonalým znalcem, učil, že gramatické tvary nevznikly skládáním elementů původně samostatných, nýbrž adaptací hotových slov pro určité funkce provedenou tím, že se tvary významu původně širokého diferencovaly, nabývaly časem významu určitějšího. Tyto své názory vyložil zejména ve spisech: Über die Entstehung der A-Deklination (Wien, Sitzungsberichte, 1867), Der Infinitiv im Veda (Praha, 1871), Agglutination oder Adaptation (Praha, 1873). S názory těmi, které se teprve o několik desítiletí později počaly v jazykovědě uplatňovati, narazil na příkrý odpor, kterému Ludwig sám dodával zbraně tím, že se při výkladě jednotlivých tvarů namnoze opíral o hláskové změny nedokázané a naprosto nepřijatelné. Jinak třeba připomenouti ještě jeho názor na vývoj jazyků indoevropských ze společného jejich základu postupným a ponenáhlým štěpením prajazyka, názor, ke kterému rovněž se jazykověda poslední doby čím dále tím zřetelněji hlásí. (Die Genesis der grammatischen Formen des Sanskrt und die zeitliche Reihenfolge in der Selbständigwerdung der indoeuropäischen Sprachen, Praha 1891, Abhandlungen Král. čes. spol. nauk).

Zřejmější úspěch než se svými názory jazykovědnými, s nimiž byl úplně osamocen, měl Ludwig se svými pracemi indologickými, kde zejména jeho šestisvazkový překlad Rigvédu (Rigveda oder die heiligen Hymnen der Brâhmana, 1876—88) s obsáhlým komentářem je dílo epochální. V příkrém odporu k jiným vykladačům nejstarší poesie védské, kteří hleděli vykládati hymny védské jako poesii rázu spíše lidového, vznesl požadavek, vykládati poesii védskou jako poesii liturgickou na základě ostatní indické poesie liturgické a snažiti se rozumět jí tak, jak jí rozuměli Indové sami. Porozumění toho hleděl se dodělat pracným studiem domácích komentářů indických a indické literatury liturgické. (Srv. Über die Methode bei Interpretation des Rigveda, Praha 1889, Abhandlungen Král. čes. spol. nauk). Cenné studie napsal též o jiných odvětvích staroindické literatury, zejména o indické epice.

Martin Anton Maurus Marty se narodil r. 1847 ve Schwyzu ve Švýcarech. Na obecné škole a na gymnasiu schwyzské koleje v Einsiedeln, kam chodil, vynikal nejen jako primus své třídy, nýbrž i jako

chlapec s neobyčejným nadáním pro řeči. Z Einsiedeln odešel do semináře v Mohuči, kde v něm muži jako biskup von Ketteler, Moufang a Heinrich vzbudili úctu a vděčnost, kterou k nim zachoval po celý život. V Mohuči poznal první aristotelovské spisy Franze Brentana a brzo potom se mu splnilo jeho toužebné přání, aby mohl poslouchat tohoto učence, který tehdy přednášel ve Würzburku. Tam navázal r. 1869 přátelství s Brentanem, které pak trvalo celý život a mělo základní vliv na všecku jeho činnost. Ve 22 letech se stal Marty profesorem filosofie na schwyzském lyceu a téhož roku, 1869, přijal vyšší svěcení. R. 1873 se vzdal Brentano pro nesouhlas s vatikánským koncilem učitelského úřadu a Marty následoval brzy jeho příkladu. Octnuv se téměř bez prostředků, opouští Schwyz a jede do Göttingen, kde složí u Lotzeho doktorát. Roku 1875 vyšla jeho kniha Ursprung der Sprache a téhož roku byl povolán na universitu v Černovcích, tehdy nově založenou. R. 1880 byl jmenován řádným profesorem a na podzim téhož roku byl povolán do Prahy. R. 1896 selhala snaha o jeho povolání na vídeňskou universitu na místo po R. Zimmermannovi, ačkoli byl navržen na prvním místě, protože proti jeho jmenování zakročil papežský nuncius. V té době se blížila Martyova tvůrčí síla svému vrcholu. Připravuje do tisku první díl svých Untersuchungen, dokončuje řadu jiných děl (jejichž vydání se už nedočká) a vychovává v duchu svého směru a metody několik žáků, kteří později zaujali katedry filosofie na různých universitách. Roku 1913 nutí ho zhoršující se choroba vzdáti se profesury a r. 1914 smrt ho vyrvala jeho práci.

Hlavní filosofická oblast, v níž Marty vybudoval celé své životní dílo, je filosofie řeči. Nikdy však nezabíhal do problémů speciálně filologických, nýbrž snažil se vybudovati základy jazykovědy jako discipliny filosofické. Jak zvláště zdůraznil ve své rektorské přednášce Was ist Philosophie z roku 1896, znamenalo to podle něho učiniti z jazykovědy jednu z těch disciplin, jejichž teoretickým základem je deskriptivní, neboli podle pozdějšího označení, fenomenologická psychologie. V deskriptivní psychologii byl však věrným žákem Brentanovým a jeho studie o filosofii řeči jsou zároveň příkladem propracování, rozvíjení a užití základních myšlenek Franze Brentana z díla Psychologie vom empirischen Standpunkt (1874). Ve své první knize Über den Ursprung der Sprache ukazuje Marty, že řeč vznikla z přání dorozuměti se tím, že se záměrně, ale bez plánu tvořila označení, která s počátku měla ráz napodobovací. Jazykové značky nejsou ani vrozené, ani nebyly vynalezeny dohodou, nýbrž byly zvoleny v každém jednotlivém případě záměrnou volbou jednotlivce, protože slibovaly, že vzbudí zamýšlený význam buď svou podobností s označovanou věcí anebo asociací, která vznikla náhodně a zvykem a mohla býti přímá nebo zprostředkovaná. V deseti článcích, nazvaných Sprachreflex, Nativismus und absichtliche Sprachbildung (Vierteljahrschrift für wissenschaftl. Philosophie, svazky 8, 10, 13, 16) a především v knize Die Frage nach der geschichtlichen Entwickelung des Farbensinns (Wien 1877) rozšířil Marty svou empiricko-teleologickou hypothesu na všechny obory sociální, zvláště na právo a stát.

Miklosichovo prozkoumání bezpodmětých vět a Brentanovo posouzení této práce v Neue Freie Presse podnítilo Martyho, že napsal osm článků pod názvem Über subjektlose Sätze und das Verhältnis der Grammatik zur Logik und Psychologie (Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie, 1884, 1894, 1895), v nichž hájí Brentanovu idiogenetickou teorii soudu a ukazuje, jak se slůvka „jest", které původně slouží k vyjádření predikativních vět, užívá v jednoduchých thetických soudech a jak zaměňování synthetických a thetických soudů má vlivem syntaktické vnitřní formy jazyka, která s tím souvisí, špatné následky v oblasti logické. Nejhorší následek toho je v tom, že se neuznává negativní povaha všech obecných a zvláště t. zv. obecně přitakávajících soudů. Problém všeobecné popisné nauky o významu je také jádro hlavního díla Martyova, nazvaného Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie (Halle 1908). Autor nejprve analysuje různý smysl slova „význam" a potom na základě Brentanovy klasifikace psychických jevů provádí klasifikaci jazykových výrazů na výrazy, které se snaží vzbudit představy, soudy nebo činnost emocionální. Marty je nazývá Vorstellungssuggestive (zejména jména), Urteilsuggestive (výpovědi) a interesserheischende Äusserungen (na př. prosby, rozkazy, otázky). Ve spojitosti s poznámkou J. St. Milla provádí Marty velmi důležité rozlišení značek autosémantických a synsémantických, při čemž výslovně zdůrazňuje také synsémantickou funkci větné melodie. Značky synsémantické dostávají vlastní funkci teprve v celé souvislosti promluvy. Nejsou to snad jen tak zvané partikule v obvyklém slova smyslu, patří sem i všechna abstraktní jména (červenost, ctnost, krása). Toto učení umožňuje analysou porozumět vlastní funkci jmen t. zv. irreálních objektů a tím teprve uvolňuje cestu brentanovské filosofické reformě, kterou dnes označujeme jako reismus. Marty šel po této odvážné cestě svého učitele jen

s váháním. Jako celá starší generace žáků Brentanových trval i on na adekvační teorii pravdy, jíž dal ve svém hlavním díle a v posmrtně vydaném svazku Raum und Zeit originální výklad. To ovšem nezmenšuje jeho zásluhy o prohlubování a rozvíjení filosofického směru, který má svůj původ v základních reformách Brentanových. Mnohé z jeho prací, které už nemohl dokončit, nebyly ještě vydány. Celá jeho vědecká pozůstalost se uchovává v Praze v archivu Brentanovy společnosti a vydává ji po částech profesor Otto Funke z university v Bernu.

August Sauer se narodil r. 1855 ve Vídeňském Novém Městě, studoval dějiny německé literatury na universitě vídeňské a berlínské (u Scherera), stal se r. 1879 universitním profesorem ve Lvově, r. 1883 ve Štyrském Hradci, r. 1886 profesorem na německé universitě v Praze. Praze zůstal pak věren až do své smrti v roce 1926. Začal jako pravověrný žák Schererův, jehož zásady filologické věrnosti a podrobnosti vyhnal až do krajnosti v knize Studien zur Goethephilologie společně s J. Minorem. V duchu svého učitele pracoval o starších současnících klasiků, jejichž díla vydal namnoze po prvé v originálním znění. Nejvíce se však zajímal o básníky rakouské a českoněmecké. V době, kdy německá literární historie byla téměř výlučně orientována říšskoněmecky, byl Sauer horlivým obhájcem a vykladačem literatury rakouské a tím mocně zapůsobil na mladší badatele, zvláště J. Nadlera, jejichž působením se dnes dostalo literatuře bavorsko-rakouského kmene místa v celkových dějinách německé literatury, které jí přísluší. Sauer vždy rád upozorňoval na význam německých krajů pro dějiny literatury a soudil, že po bok všeobecné literární historie se má postavit provinciální literární historie, probírající literaturu jednotlivých kmenů. Vykládával, že velká bohatost německého písemnictví je dána tím, že jednotlivé kraje po plodném odlišném vývoji zasáhly v pravý čas do vývoje celkového. Tyto výv ody, podávané v soukromých rozmluvách nebo přednáškách, vešly v obecnější známost v Sauerově rektorské řeči Literaturgeschichte und Volkskunde z r. 1907 (vydána 1908). Tato řeč, v níž šlo vlastně o jakousi literární geografii, v níž by poskytovaly kmeny a kraje disposici a materiál, stala se východiskem „ethnologické" literárně historické metody, jak ji pěstuje ve své Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften (1912-sl.) Josef Nadler, vděčný žák Sauerův, pocházející z Čech. Není pochyby, že na vznik myšlenky ethnologicko-regionalistické literární historie i na její obšírné rozvedení působilo především prostředí, v němž Sauer žil a z něhož Nadler vyšel. Pobyt mezi německým kmenem, který prošel odlišným namnoze vývojem a zachovával si i politicky odlišné postavení mezi ostatními kmeny, neustálý styk obou badatelů v Praze s živlem českým a zájem o národnostní boje, jichž se Sauer zúčastnil zvláště jako rektor a jež ho přivedly k polemikám s prof. Gollem, přivedly Sauera jistě k většímu zdůraznění kmenového svérázu v literárním vývoji. Nadler v předmluvě k svému dílu vyzvedl právě tento moment a nikoli bezvýznamně zakončil svůj úvod vzpomínkou na Prahu. S hlediska imanentního vývoje literární historie je dlužno tuto sauerovsko-nadlerovskou metodu charakterisovat jako odklon od individualistického pojetí a příklon k názoru kolektivistickému, tedy jako naprostou antithesu k vypjatě individualistickému postoji vědců kolem St. George, zejména F. Gundolfa. Zásluhy si získal Sauer i jako redaktor po dlouhá léta vůdčího literárněhistorického orgánu Euphorion.

Christian von Ehrenfels (nar. r. 1859 v Rodaun u Vídně, zemř. r. 1932 na rodinném zámku v Lichtenau v Dolních Rakousích) byl žák Brentanův a Meinongův. R. 1896 byl povolán na německou universitu v Praze, kde přednášel až do r. 1929, kdy odešel na odpočinek. Jeho jméno se stalo známým po celém světě, neboť jeho Abhandlungen über Gestaltqualitäten (1890) mají dnes již klasický význam. Úsilí po synthese, celistvosti dosáhlo tímto spisem rozhodného pokroku. Na něj navazuje velký směr celostní psychologie, který má v Maxu Wertheimerovi, pražském rodáku a žáku Ehrenfelsovu, nejúspěšnějšího průkopníka. V Ehrenfelsovi zápasilo vždycky o převahu nadání umělecké a vědecké. Při problému celostnosti spojily se obě tyto složky způsobem obzvláště šťastným: hudba ukázala filosofovi, že každá melodie je něco zcela jiného než pouhý součet tónů. Můžeme zpívat melodii vysoko nebo nízko, zůstává v podstatě táž, třebaže byly všecky tóny vyměněny. Srovnáme-li však tóny v jiném pořadí, porušíme melodii. Její jakost nezávisí tedy na libovolném úhrnu tónů, nýbrž na přísně charakterisované struktuře. Jednotlivé tóny tvoří toliko dílčí členy uvnitř této struktury a z ní teprve rozumíme jejich smyslu. Vezmeme-li slova Tor, Rot, Ort, vidíme, že se skládají z hlásek přesně stejných. Přesto je jejich význam úplně rozdílný. Významová platnost jednotlivých hlásek je tedy srozumitelná toliko z celku, který za určitých okolností daleko přesahuje jednotlivé slovo. Neboť na př. slovo Tor je samo o sobě mnohoznačné. Můžeme jím jednou míniti Parsifala, čistého blouda, po druhé bránu paláce. Metodické důsledky těchto prostých úvah jsou přímo revolucionářské,

neboť se tím ukazuje nemožnost zásady, že se má vždy začínati s věcí nejjednodušší a pozvolna stoupati k věci složitější. Musíme naopak začíti s významovými celky a jimi začínati všechnu analysu. Ehrenfels sledoval pak svůj oblíbený problém v nejrůznějších oblastech, v geometrii i v aritmetice až do své Kosmogonie (1916), v níž se snaží zobraziti vesmír jako výsledek procesu chaotického a jednotícího.

Avšak i jiná odvětví vědecká obohatil Ehrenfels svými originálními pracemi. Jeho dvousvazkový System der Werttheorie (1897 a 1898) je hlavní dílo relativismu. Ehrenfels tvrdí, že je zákon relativního získávání štěstí, podle něhož ten, kdo volí, vykazuje v okamžiku volby jakési plus libosti nebo minus nelibosti proti případu, že by k volbě nebylo došlo. Mohli bychom se dále ještě zmíniti o jeho četných spisech, týkajících se eugeniky a sexuální reformy, v nichž chtěl spojiti bioogické zušlechťovací pěstění s aristokratickým socialismem.

Nezapomenutelným zůstal každému, kdo Ehrenfelse znal, vzácný půvab jeho osobnosti. Mluvíme často o ideálním vzletu. U Ehrenfelse jej nalézáme v pravém slova smyslu. Již ve svém mládí vzdal se ve prospěch mladšího bratra práv a statků, jež mu jako prvorozenému náležely, jen proto, aby se mohl zcela volně oddati svým uměleckým a vědeckým zálibám. Vždy znovu a vášnivě se stavěl za to, co považoval za nutné, nijak se nestaraje o to, má-li to pro něho škodlivé následky. Byl vším spíše než knihomolem, byl to člověk ohnivě zápasící na rozhraní mezi uměním a vědou, intuitivní a geniální.

Ernst Mach se narodil r. 1838 v Chrlicích u Brna, studoval ve Vídni, kde se r. 1861 habilitoval z experimentální fysiky. R. 1864 se stal profesorem na universitě ve Štyrském Hradci, r. 1867 přešel do Prahy, r. 1895 byl jmenován profesorem teorie a dějin induktivních věd na universitě vídeňské. Zemřel r. 1916.

Ačkoli hlavní význam Machův je ve filosofii, byl Mach svým založením i duševním vývojem přírodovědec. Nespokojil se ovšem úzkým oborem své vědy, nýbrž hleděl proniknouti k samým kořenům přírodovědeckého poznání; odtud jeho zájem o otázky historicko-kritické a psychologické. Mach byl zkušený experimentátor a všímal si věcí, jež unikaly pozornosti jiných. Jeho populárně vědecké přednášky jsou plny bystrých postřehů a pozorování. Z větších jeho experimentálních prací jsou nejznámější jeho měření rychlosti a tvaru vzduchových vln, vznikajících při explosi nebo v okolí střely, která letí větší rychlostí, než je rychlost zvuku ve vzduchu. Mach tyto vlny fotografoval zákalovou metodou a ukázal, že se chovají zcela jinak, než se do té doby soudilo. Pro pozdější studium těchto vln mají Machovy práce přímo průkopnický význam.

Ale největší vliv na další vývoj fysikálního myšlení a bádání měla Machova kritika základních pojmů fysiky, obsažená hlavně v jeho klasickém díle: Die Mechanik in ihrer Entwickelung historisch und kritisch dargestellt (1883, vyšlo pak v několika vydáních). Mach v něm podrobně analysuje definice a axiomy, na nichž Newton založil svou mechaniku, a zvláště rozhodně se staví proti Newtonově představě absolutního času a prostoru a z nich plynoucí představě absolutního pohybu. Pohyb, jako změna vzájemné polohy těles, je podle Macha nutně jen relativní. Otázku, pohybuje-li se nějaké těleso čili nic, můžeme rozhodnouti jen tím, že vyšetříme, mění-li se jeho poloha vzhledem k některému tělesu jinému. Mluviti o pohybu tělesa, které by v prostoru bylo zcela samo, nemá smyslu. V mechanice Newtonově však mají některé druhy pohybu význam absolutní. Pozorujeme sice jen vzájemný otáčivý pohyb země a stálic, ale Newtonova mechanika tvrdí víc než to; podle ní jsou stálice v klidu a země se točí, ne naopak. Jen Koperníkův názor pokládá Newton za správný, názor Ptolemaiův neodpovídá podle něho skutečnosti. Činí tak proto, že jen s Koperníkova stanoviska může vyložiti zploštění země a průběh některých mechanických dějů pozorovaných na zemi, jako je na př. pohyb Foucaultova kyvadla. I kdyby byla země v prostoru sama, mohli bychom se podle Newtona ptáti, otáčí-li se čili nic, a opírajíce se o věty jeho mechaniky, mohli bychom tuto otázku rozhodnouti. Naproti tomu tvrdí Mach, že obě stanoviska, Koperníkovo i Ptolemaiovo, jsou stejně správná, neboť relativní pohyb země i stálic je podle obou týž. Pokud stojíme na půdě fakt, známe jen pohyby relativní; tvrditi, že známe víc, by bylo podle Macha nepoctivé. A proto se jistě, jak praví Mach, dají zákony mechaniky a zákony fysiky vůbec formulovati tak, aby se v nich vyskytovaly jen relativní pohyby. Nikdy před tím nebyla vyslovena zásada relativnosti všech pohybů s takovou určitostí a domyšlena do takových důsledků, jak to učinil Mach již v r. 1883. Není divu, že se tyto jeho názory setkaly u současných fysiků s téměř jednomyslným odporem. Teprve r. 1916 ukázal Einstein, že se Machův požadavek, vyloučiti z rovnic fysiky absolutní pohyb, provésti dá; tak vznikla obecná teorie relativity.

I v jiné věci předvídal Mach správně vývoj fysikálního myšlení. Ve své Mechanik praví, že věda si nesmí všímati jen jednotlivostí, nýbrž musí občas obraceti zřetel i k velikým celkům, neboť vlastních elementárních zákonů ve skutečnosti není. Zřetel k celku je nutný a nesmíme jej vylučovati, jako by byl méně jistý. Tyto snahy, neznámé fysice minulého století a do jisté míry i odporující jejímu způsobu uvažování, hlásí se ke slovu ve fysice soudobé, v teorii relativity i ve vlnové mechanice.
Mach nechtěl být považován za filosofa. Pokoušel se jen o teoretickou konstrukci stanoviska, jež by mu dovolovalo přejíti od jednoho oboru vědy k druhému, zejména od psychologie k fysice, resp. naopak. Byl v tomto smyslu předchůdcem dnešního úsilí o jednotnou vědu a vskutku se k němu hlásí směr logického novopositivismu, zvláště t. zv. Vídeňský kruh (Schlick, Carnap, Neurath, Frank) jako ke svému duchovnímu otci. Ovšem jeho psychologism neukázal se pro tyto úkoly dostatečnou základnou a byl nahrazen logistickou teorií stavby vědeckých výpovědí (vět). Základní empiristické přesvědčení zůstalo a zhusta i sensualistický základ spolu s positivistickou tendencí antimetafysickou. Také bylo ve jmenovaném kruhu přejato jeho instrumentální a pragmatické pojetí vědy jako ekonomické funkce životní, ze životních potřeb vzniklé, a sice přizpůsobením se myšlení faktům, aby se udržel život a byla ovládnuta příroda. Mach žádá na vědě pouhou deskripci fakt, to jest prožitků a jich spojitostí a závislostí. Z vědy nutno eliminovat dle možnosti všechny hypotetické přídavky jako pojmy sil, substance, kausality a pod. a nahraditi je čiře funkčními závislostmi (matematickými). Věda má také vystačiti bez atomisticko-mechanických modelů. Mach chce tedy jakousi fenomenologickou fysiku ve zkratkách, popisující běh dění světového a s vyloučením otázky jeho podstaty, reality atd. Proto mluví o fikcích, resp. provisorních fikcích (jako na př. „těleso“ nebo i „já“, subjekt), jež jsou mu výpomocnými pojmy k předběžné orientaci a pro praktické účely. Není třeba nosiče jevů, věci jsou jen jména pro komplexy počitků jako elementů světa, jsou to ekonomické souhrny souvislostí poměrně stálých. Jinak věci nejsou nic, pojem věci o sobě je daremná myšlenka. Tělesa tedy nepůsobí pocity, naopak skládají se z pocitů smyslových a fysika vlastně jedná o téže látce jevů jako psychologie, jen jsou tam tyto elementy v jiné závislosti či souvislosti. Zde vystupuje sensualism proti realismu (tomuto positivismu se opřel známý fysik Max Planck). Ovšem pocity závisí na orgánech smyslových — ale tyto nejsou také než komplexy pocitů. Také já (subjekt) není než určitá poměrně stálá souvislost prožitků. Není určité meze mezi mnou a světem, já není primární vůči elementům, jež ho tvoří. Není rozdílu mezi fysickým a psychickým než ve vazbě týchž elementů, jako barvy, tóny, tlaky, vůně, chuti. I city se dají uvésti na pocity a psychologie se zakládá na fysiologii a biologii. Vůle je „souhrn částečně známých podmínek pohybu, spojených s předvídáním úspěchu, a hlad náš není tak příliš rozdílný od touhy kyseliny sírové po zinku . . . vůle od tlaku kamene na podložku . .“ Také prostor a čas jsou bezprostředně dány pocity, jsou sensualistického původu. Fysiologický prostor je vrozen jako systém odstupňování pocitů, je trvalý registr k zařazování jich dle biologických potřeb. Fysikální prostor vzniká idealisací. Také geometrický prostor vznikl ideální schematisací objektivní zkušenosti. Čas vznikl z počitku časovosti, snad v souvislosti s organickou konsumpcí, práci pozornosti pocitujeme jako čas, podobně jako vůle vykonávati pohyby dává již pocity prostoru. Hlavním principem vědy je ekonomie myšlení. Také matematika má smysl uspořiti nám bezprostřední počítání. Cílem vědy je tedy nejjednodušší výraz pojmový, kterým možno s nejmenším úsilím myšlenkově co nejúplněji ovládnouti jevy. Věda je ideál ekonomického harmonického uspořádání či organisace myšlenek. Zde se tedy myšlení přičítá jistá aktivita proti pouhé pasivní asociaci elementů ve smyslové komplexy. Tato teorie poznání neklade si však hlubší problémy a zůstává na nejjednodušším, možno říci primitivním biologicko-psychologistickém pojetí všeho poznání. Mach nechce metafysických hypothes — a zatím sám užívá hypothesy pralátky světa, kterou je mu počitek — tedy abstrakce psychologické analysy, fikce psychického atomu, která není o nic reálnější než fysické atomy, k nimž se chová se skepsí hodnou Humea nebo Berkeleyho. Planck odmítá takovýto základ fysiky a vidí v tom rozklad pojmu fysikálního předmětu, ve psychologii ustoupil také asocionistický atomism chápání celkových útvarů a chápání čiré aktuality duševního. Na příkladu Machově se ukazuje, že vědy mají svoje hranice jak předmětu, tak metod, které právě jich oblasti konstituují, a své speciální předpoklady či základy (axiomy), za něž nejdou, a stírati tyto hranice znamená znetvořovati vědu (Kant). Hlavní Machovy filosofické spisy jsou: Beiträge zur Analyse der Empfindungen (1886), Erkenntnis und Irrtum (2. vyd. 1906).
U badatelů českých je přirozené, že nejčastěji zůstávali ve vlasti nebo po nepatrném odbočení do ciziny (jen u některých jde o pobyt delší) se hned zase do ní vraceli k trvalému pobytu. To ukazují

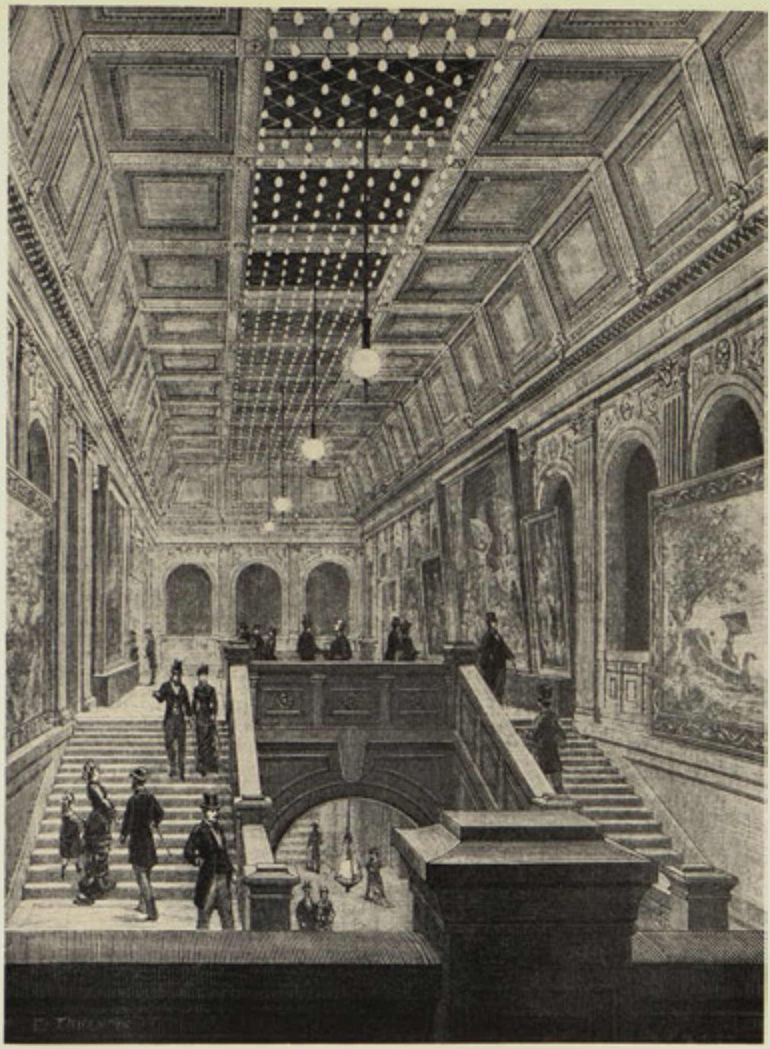
osobní osudy značného počtu českých vědců, jejichž jména právem můžeme položiti na kladnou stránku své evropské kulturní bilance. Protože není úkolem této kapitoly psát soustavné dějiny vědeckého bádání na našem území, nezbývá než pojednati o těch, kteří sem patří a o nichž nebylo promluveno již na místě jiném, způsobem slovníkového výčtu.

Gustav Adolf Lindner (nar. r. 1828 v Rožďalovicích u Jičína, zemř. 1887), profesor na gymnasiích v Čechách a nejdéle v Celji v nynější Jugoslavii (1855—71), ředitel učitelského ústavu v Kutné Hoře od r. 1872 a posléze profesor filosofie a pedagogiky na české universitě v Praze v letech 1882—87, vynikl nejprve jako středoškolský didaktik v oboru filosofie. Jeho učebnice psychologie, logiky, vychovatelství, psané nejprve německy, byly překládány do mnoha jazyků.

V oboru původního myšlení vědeckého zasluhuje zmínky jeho etika, třeba psychologicky podložená zastaralou herbartovskou naukou, ale jemně a bystře chápající lidské jednání. (Das Problem des Glücks, Psychologische Untersuchungen über die menschliche Glückseligkeit, 1868). Spojuje se stoickou soběstačností a důvěrou v sebe sama a se stoicky zdůrazňovaným niterným životem, jenže propracovanějším a rozšířenějším, též povinnost jednotlivcovu ke společnosti a cítění opravdu sociální. Naproti tomu znamenají jeho Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Sozialwissenschaft (1871) vyvrcholení herbartismu v sociologii. Lindner dovedl zde ojedinělé náznaky Herbartovy a na nich vybudovanouVolkerpsychologii Lazarusovu a Steinthalovu přetvořiti v sociální psychologii jako samostatnou disciplinu a zároveň základ sociologie. Po prvé seskupil zde celek problémů — třebas silně analogisujícím způsobem — a shrnul je pode jménem sociální psychologie. Ital Cattaneo v této oblasti ještě v letech 1859—63 nedospěl k soustavnosti. Při tom Lindner zároveň pojal společnost jako vyšší organism, rozdílný od organismu vlastního. Tak před hlavními spisy Spencerovými i před Tardem a i v Německu před Schäfflem začal pěstovati sociálně psychologický směr v sociologii a sociální psychologii jako zvláštní disciplinu psychologickou a sociologickou. Sám dal podněty některým moderním pěstitelům sociální psychologie, jako na př. německému badateli Stoltenbergovi. Tyto jeho zásluhy se obecně uznávají: tak na př. Geckova Sozialpsychologie im Auslande (1928) má úvodní kapitolu Sozialpsychologische Ansätze in einigen europäischen und aussereuropäischen Ländern, která hned začíná o Herbartově žáku Lindnerovi. Velmi a zcela v tomto smyslu oceňuje Lindnera Ad. Menzel ve spise Grundriss der Soziologie (1938). Nachází u něho řadu sociologických myšlenek, vyslovených jako výklad sociálně psychologického organismu pomocí biologických analogií před Spencerem a Schäfflem, spojování a spor jako dva základní vztahy v pochodech mezilidských před Wiesem, myšlenky o ideách-silách jako činitelích sociálního vývoje před Fouillém a o jejich šíření jako interferenci vln před Tardem. Lindner podává také výklad sociálního vědomí. Ovšem Menzel zařazuje Lindnera nikoliv do české sociologie, nýbrž podle jeho tehdejšího státního příslušenství do sociologie rakouské, ač o něm mluví jako o profesoru filosofie v Praze.

Spojiv tyto psychologické názory s pedagogickými, stal se Lindner svým posmrtným spisem Pädagogik im Anschluss an die Entwickelungslehre und Soziologie (1888) průkopníkem sociální pedagogiky vůbec.

Jiří Polívka (nar. r. 1858, zemř. r. 1933) byl poslední universální slavista české filologické tradice počínající od Dobrovského. Habilitoval se na Karlově universitě r. 1884, mimořádným profesorem se stal r. 1895, řádným titulárním r. 1902, skutečným řádným 1907. S filologickým školením medievalisty ze školy Gebauerovy přistoupil k studiu povídek (Dvě povídky v české literatuře 15. století, 1889), ale brzy nato na Rusi prohloubil filologické stanovisko široce a pronikavě srovnávací metodou Veselovského a sociologickým hodnocením národopisného materiálu ve smyslu Pypinově. Na Rusi pojal své rozhodnutí věnovat se rozboru lidového podání jako životnímu dílu. Jeho tradicionalistické studie mají mezinárodní význam už pro svůj předmět, pro metodu i pro rozsah, který se během čtyřicetileté práce rozrostl epochálně. V teoretické stati O srovnávacím studiu tradic lidových (1898) a pak v úvodě Pohádkoslovných studií (1904) Polívka přičlenil povídkový materiál k metodám filologickým a literárně historickým, zdůraznil migrační teorii, při čemž vytkl určitý rozsah teorii indické (Benfeyeově) a omezil na nejmenší míru anthropologickou teorii samovzniku, vycházeje už ze slovesné struktury. Srovnávací metody usměrnil k lidovému podání. Ještě později se zdarem obhájil své názory proti teorii o t. zv. „gesunkenes Kulturgut“ (v Slavii IV), kterou v oblasti lidového podání zdůrazňoval o jedenáct let mladší profesor srovnávacích literatur Václav Tille (zemř. r. 1937) s týmž mezinárodním rozhledem, ale se základním bédierovským pesimismem. Souběžně s finským folkloristou Kaarle Krohnem vytyčil Polívka možnost zjistit určitá kulturní centra a tedy geografický

Schodiště paláce mezinárodní elektrotechnické výstavy roku 1881, osvětlené Křižíkovými obloukovkami.

pohyb látek a tvarů. Tak tradicionalistická látkověda dostává u Polívky kulturní dynamiku horizontální (šíření geografické) i vertikální (fluktuace mezi vrstvou lidovou a vzdělaneckou). Ohromnou sčetlost a mravenčí píli představují jeho kriticko-bibliografické komentáře k Povídkám kladským od Jos. Kubína (I. 1909, II. 1914), k Povídkám lidu opavského a hanáckého (1916). Vrcholným dílem tradicionalistiky je východní a slovanská část v Boltových Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm (I. 1913, II. 1915, III. 1918); konfrontace a zařazení slovanského a východního materiálu do souvislosti světové je základním činem pro další studium lidové kultury. Komentáře ke Kubínovým sbírkám Lidových povídek z českého Podkrkonoší (I. 1922, II. 1926) jenom v tisku předešly Súpis slovenských rozprávok (I.—V. 1923—31), kde Polívka soustředil své poznatky kolem slovenského materiálu, užil zde třídění, které pro české pohádky podle Anti Aarne vypracoval Tille. Komentář k Lidovým povídkám jihomakedonským (1932) spolu s výběrem monografií pod názvem Lidové povídky slovanské (1929) zakončují řadu komentářů. Slovanské pohádky (I. 1932), část díla, připraveného k tisku původně německy, obsahuje ryzí zrno jeho téměř půlstoleté práce; má ústřední hledisko stylové a kulturně sociální. Tradicionalistický význam Polívkův zatlačuje daleko jeho význam jako dialektologa a literárního historika slovanského, ač i v těchto oblastech vykonal dílo ceny trvalé.

Josef Zubatý (1855—1931), žák vynikajícího indologa a svérázného jazykozpytce Alfr. Ludwiga, od r. 1885 docent, 1891—1925 profesor srovnávacího jazykozpytu a staroindické filologie na české universitě pražské, 1923—31 president České akademie, vynikl záhy mezi jazykozpytci své doby jako specialista v jazycích baltských, věnující zájem svůj zejména také lotyštině, která tou dobou jen málo byla známa a málo byla studována. Svými pracemi o rozmanitých otázkách mluvnice jazyka litevského a lotyšského, uveřejňovanými především v německých časopisech jazykovědných (KZ., Bezzenbergers Beiträge, Indogermanische Forschungen), dvě studie napsal a uveřejnil lotyšsky — přiřadil se k tvůrcům baltské filologie (v. Endzelin, Lettische Grammatik, str. VIII) a byl vyhlédnut, aby zpracoval etymologický slovník jazyka litevského pro Wintrovu sbírku Indogermanische Bibliothek; že k sepsání díla toho nedošlo, způsobeno nejen tím, že Zubatý byl postupem doby odváděn k pracím jiným, ale z velké části také jeho nechutí k práci, která vyžadovala vedle lákavého řešení věcí neznámých také zpracování věcí známých a hotových. Etymologické výklady zaujímají významné místo ve vědecké práci Zubatého od samého jejího počátku. Vyložil značnou řadu slov rozmanitých jazyků indoevropských, nejhojněji ovšem vykládal slova baltská a slovanská. Také tyto studie vycházely v rozmanitých časopisech a slovnících, a výsledky jejich, pokud byly psány německy, přešly již do etymologických slovníků. Nejrozsáhlejší soubor etymologických jeho výkladů, Výklady etymologické a lexikální, vycházel ve Sborníku filologickém I.—VII. (1910—22); obírá se výklady slov českých a slovanských, ale při způsobu výkladů Zubatého, který podávané výklady podpírá hojnými paralelami z jazyků příbuzných, dochází v nich osvětlení i leccos z jazyků jiných. Poněvadž pak Zubatý se snaží vykládané slovo osvětliti po všech stránkách, obsahují tyto výklady také mnoho o tvoření slov, o příslušných zjevech hláskoslovných a ovšem také mnoho výkladů sémantických rázu obecnějšího. Otázkám tvoření slov věnována je řada prací samostatných. V nich se zdarem osvětlil Zubatý jisté útvary slovní i tvary flexivní, vybíraje si často — jako ostatně i ve výkladech etymologických — útvary zvláštní a tvary ojedinělé, v nichž nalézá přežitky prastarých stavů a východiště pro výklad zjevů pravidelných a normálních. Vedle studií etymologických obírá se Zubatý intensivně otázkami indoevropské syntaxe, zejména pak studiem indoevropské věty. Signálem těchto prací je takřka programatický článek Srovnávací skladba jazyků indoevropských (Věstník Čes. akademie X. 1901), kde v kritických poznámkách k Delbrückově Vergleichende Syntax vykládá své názory na syntaktické jevy indoevropských jazyků a jejich zpracování; hájí tu na př. starobylost bezesponových (nominálních) vět a vět interjekcionálních a ukazuje na důležitost slovanského materiálu pro studium indoevropské syntaxe. Brzy potom v článku Die man-Sätze (KZ. 40, 1907) podal ukázku pronikavého studia o indoevropské větě. Většina dalších jeho prací syntaktických vyšla po česku; uvedeny z nich buďtež studie O jistém způsobu užívání zájmen An a On a jeho původě (LF 36, 1909), v níž při výkladě speciálního zjevu českého vykládá na bohatém materiále i z jiných jazyků čerpaném vývoj interjekcionálních a nominálních vět v součásti věty normální, a studie K výkladu některých přísloví, zvláště slovanských (Sborn. filolog. 3, 1912), kde vykládá o predikativních atributech a jejich přeměně v adverbia. Svých názorů o vývoji věty bohužel nevyložil Zubatý soustavně; o svém třídění vět mluví příležitostně v recensi Vondrákovy Vergleichende slavische Grammatik (v Roczn. slawist.

2. 1909) a v posudku Jiráního Skladby jazyka latinského (ve Wochenschr. für klass. Philologie, 1916).
Zubatý, zejména s počátku, pracoval také v indologii. Tomuto oboru náležejí první dvě velké jeho studie, vzešlé z jeho práce disertační, uveřejněné v Zeitschrift für die Morgenkunde a v Mitteilungen der Morgenländischen Gesellschaft; pojednává v nich o některých otázkách rytmických a spojených s tím zjevech kvantitativních. Obíral se zejména studiem literatury védské, epické a dramatické (odtud také překládal); přispěl svými excerpty také do Boehtlingkova sanskrtského slovníku. Ve svých studiích etymologických vykládal také leckteré slovo jazyka staroindického a v pracích ostatních, zejména také syntaktických, velmi hojně pracoval s materiálem staroindickým a tím také nemalou měrou přispěl k poznání některých zjevů tohoto jazyka.
Zubatý se značně zasloužil také svými bibliografickými přehledy prací ze slovanské jazykovědy, jež zpracovával pro Anzeiger a potom pro Indogerm. Jahrbuch; častokrát bývaly pro západoevropské linguisty jediným pramenem pro poznání slovanské literatury jazykovědné.
Antonín Gindely, nar. r. 1829 v Praze, byl syn německého otce a české matky. Studoval nejprve bohosloví, pak práva, r. 1852 se stal doktorem filosofie a pomocným učitelem na českých školách reálných v Praze. R. 1853—55 byl suplentem všeobecných a rakouských dějin na universitě olomoucké, r. 1857 se stal profesorem reálných škol v Praze, r. 1862 mimořádným a r. 1867 řádným profesorem university pražské. Vedle toho byl od r. 1862 až do smrti r. 1892 zemským archivářem království českého. Ve dvou letech prázdna (1855—57) prozkoumal četné archivy v Čechách, v Polsku a v Německu, sbíraje prameny pro své dějiny Českých bratří (Böhmen und Mähren im Zeitalter der Reformation. I. Geschichte der böhmischen Brüder, Praha, 1857—58, 2 sv.). Později mu byla udělena dovolená na cestu po archivech rakouských, německých, nizozemských a francouzských. Vedle děl knižních uveřejnil Gindely množství prací v publikacích Vídeňské akademie a Král. české spol. nauk. Kromě vědeckých prací sepsal Gindely celou řadu učebnic dějepisu pro školy střední, které byly z německého originálu překládány do češtiny i charvátštiny a mnohokrát znovu vydávány.
Palacký chtěl mít v Gindelym svého pokračovatele v Dějinách národu českého, a třebas se jím Gindely pro četná zaneprázdnění jinými pracemi nestal, přece jeho práce v mnohém prospěly skutečnému pokračovateli Palackého. Jeho dílo je dosud oceňováno jako základní pro poznání dějin 16. a 17. století. Průkopným činem bylo již jeho na svou dobu překvapující bádání ve všech archivech západní, střední, jižní i severní Evropy, z něhož vynesl neobyčejné bohatství nových pramenů. Namnoze jsou to objevy, které přinesly přehodnocení dosavadních názorů. Dosud živé a nenahraditelné jsou uvedené již jeho monografie Geschichte der böhmischen Brüder (1857—58), pak Rudolf II. und seine Zeit (1862—65) a zejména Geschichte des 30jährigen Krieges (1869—80), které jsou podstatným přínosem historiografii evropské.
Ačkoliv cítil živě česky, bývá Gindely považován za Němce, protože při rozdělení pražské university zůstal na universitě německé a protože většinu svých prací psal německy.
Karel Kadlec (nar. r. 1865 v Přehořově u Soběslavě, zemř. r. 1928 v Praze) byl profesorem slovanských právních dějin na Karlově universitě v Praze. Byl nejprve tajemníkem Národního divadla v Praze (z té doby pocházejí některé studie o právu autorském) a habilitoval se r. 1899. R. 1898 vydal Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském. Dílo vzbudilo veliký ohlas. J. Peisker odporoval názorům Kadlcovým (Slovo o zádruze), ale na vývody Kadlcovy navázal O. Balzer z polských historiků, z českých kriticky se postavil J. Pekař. Práce Kadlcova zjišťuje společné prvky a také ve svých odpovědech na kritiky se staví na stanovisko srovnávací. Jiné důležité dílo bylo O trudovych associacijach u Slavjan (Sbornik v česť Vladimirskago-Budanova, 1903. Vyd. čes. i německy: Über die Arbeitsgenossenschaften im slavischen Recht, 1904, Zeitschr. für vergl. Rechtswissenschaft). O proslulosti Kadlcově svědčí, že byl pozván za přispěvatele Polské Encyklopedie, kamž napsal v 4. svazku O politycznym ustroju Slowian, O prawie prywatnem, etc. (Přeloženo do srbštiny Taranovským r. 1924) a cambridžské Medieval History (The Empire and its northern neighbours, 1923). R. 1925 uveřejnil studii Les Slaves à la lumière de leur histoire politique v revue Le Monde slave a r. 1933 vyšla nákladem Institut d'Etudes slaves jeho Introduction à l'histoire comparée du droit slave.
Kadlec obsáhl celé dějiny oblasti slovanské. Věnoval pozornost domácím dějinám českým, polských si všímá hlavně svrchu jmenovanými studiemi, ruských dějin povšiml si hlavně pracemi o Ruské Pravdě, a poměrně nejvíce pozornosti věnoval jihoslovanským dějinám, z nichž vydal Moščenický

statut (1914), Statut Bračský (1926, Mon. hist. juridica Slav. Meridion.) a Pergošićův překlad Verbóczyho Tripartita (1909). Ve svých pracích však dobře rozpoznal, že nelze studovati soustavně slovanské právní dějiny bez studia právních dějin uherských i rumunských. Proto se obrátil k uherským dějinám (viz soustavné zpracování v Ottově Slovníku naučném), zejména k právní knize Štěpána Verbóczyho (kritické poznámky k dílu právního historika maďarského Akose Timona, Einige Bemerkungen über das ungarische und böhmische Staatsrecht v JB. der internat. Vereinigung für vergl. Rechtswis. VIII). Teorii o vzniku rumunského národa věnoval knihu Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských (1916), která podnítila velikou řadu kritik. Po převratu vybudoval na právnických fakultách českých nový předmět dějiny veřejného práva ve střední Evropě, k němuž položil základ svou knihou téhož jména (1. vyd. 1920) na podkladě srovnávacím.

Antonín rytíř Randa byl řádným profesorem práva občanského, obchodního a směnečného, nejprve na nerozdělené universitě pražské, pak na české universitě, jejímž byl druhým rektorem (po V. V. Tomkovi). Byl členem státního soudu rakouského, panské sněmovny, presidentem České akademie a r. 1904 českým ministrem-krajanem. Narodil se r. 1834 v Bystřici nad Úhlavou, zemřel r. 1914 v Dobřichovicích u Prahy.

Randa se důsledně přidržuje principu legálnosti (legitimismu), klade důraz na gramaticko-logický rámec zákonného textu, jehož výklad zjišťuje metodou historickou. Zabývá se sice jen platným právem, ale vždy je veden ohledy historickými a proto srovnává také stará práva, zejména staré právo české (zvl. v právu knihovním) a římské. Jeho hlavní práce jsou: Der Besitz (po prvé 1865, pak 4 vyd., poslední 1895). Toto dílo se stalo základem řady dalších prací, i italských (Monti), vybudovalo samostatnou teorii držby, zvláště o držbě práv. Das Eigenthumsrecht (1884, 2. vyd. 1893, původně česky 1871, pak 7 vydání). Das österreichische Handelsrecht (1905, pův. česky 1876). Je to prvé soustavné dílo o obchodním právu rakouském. Das österreichische Wasserrecht (1891). Ve vlastnickém právu vyzdvihl Randa na př. důležitost knihovního práva (starý princip českých zemských desk), v právu obchodním je tvůrcem teorie vlastnického nabytí.

Frant. Tilšer (nar. r. 1825 v Budečku na Moravě, zemř. r. 1913 v Praze) byl po krátkou dobu vychovatelem u hraběte Kolovrata-Liebsteinského. Pak vstoupil do vojenské školy mineurské v Olomouci a do vojenské akademie ve Vídni, r. 1851 stal se ženijním poručíkem. Po dvouletém studiu na ženijní akademii v Lukách u Znojma a na ženijním kursu byl přidělen jako ženijní nadporučík do Milána, odkudž jako profesor deskriptivní geometrie byl povolán na akademii v Lukách. R 1864 se stal řádným profesorem deskriptivy na technice v Praze a při jejím rozdělení r. 1869 přešel na techniku českou. R. 1870 odešel do výslužby s titulem čestného doktora věd technických.

Tilšer si dobyl vědeckého jména spisem Die Lehre der geometrischen Beleuchtungs-Construktionen und deren Anwendung auf das technische Zeichnen (1862), v němž je po prvé přesně vědecky zpracována nauka geometrických osvětlení, zvláště isofót a bodů nejvyššího lesku. Ve spise System der technisch-malerischen Perspektive (1867) postavil na vědecký základ perspektivu a nauku o vidění. Svou pozdější činnost vědeckou shrnul pro cizinu v pracích: Grundlagen der Ikonognosie (1878) a Kritische Bemerkungen zur Einführung in die Anfangsgründe der Géométrie descriptive (1883). Ikonognosií přecházel Tilšer od úvah matematických k filosofickým. Jeho soustava, zatížená nezvyklou nomenklaturou a symbolikou, se však neujala.

Karel Pelz (nar. r. 1845 v Bělči v Čechách, zemř. 1908 v Praze) studoval na pražské technice u Fr. Tilšera a V. Fiedlera. R. 1869 byl kresličem v c. k. centrálním úřadu pro meteorologii a zemský magnetismus, r. 1870 asistentem u prof. C. Küppera, r. 1875 profesorem na státní reálce v Těšíně, r. 1876 na zemské reálce ve Štyrském Hradci, r. 1878 mimořádným a r. 1880 řádným profesorem deskriptivní geometrie tamtéž, r. 1896 byl jmenován řádným profesorem téhož předmětu na české technice v Praze.

Vědecký význam Pelzův tkví jak v úvahách všeobecných, tak ve stránce konstruktivní. Pelz vybudoval ortogonální axonometrii jakožto samostatnou metodu. Jeho práce sem spadající mají základní význam. Ve směru konstruktivním jeho řešení vynikají elegancí a jednoduchostí. Zvláště obohatil konstruktivní teorii kuželoseček a zobrazování ploch 2. stupně. Zobrazení osvětlení těchto ploch vyzdobil několika skvělými metodami. Z příslušných úvah vyplynuly nové poučky a metody. Výsledky svých studií uložil v téměř 40 pojednáních, uveřejněných v letech 1871 až 1898 zvláště v Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissensch. in Wien, ve Věstníku Král. české spol. nauk a v Grunnertově Archivu.

Matyáš Lerch (nar. r. 1860 v Milínově v Čechách, zemř. 1922 v Sušici) byl zvláště žákem Eduarda Weyra, K. Weierstrasse a L. Kroneckera. R. 1886 se habilitoval na české technice v Praze z matematiky a stal se tamtéž asistentem. R. 1896 byl povolán za řádného profesora na katolickou universitu ve Freiburgu ve Švýcarsku, r. 1906 na českou techniku a r. 1920 na Masarykovu universitu v Brně. R. 1901 dostal zlatou cenu pařížské Académie des Sciences. Byl také členem Société royale des sciences de Liège.

Lerchova vědecká práce se soustředila ve vědeckých pojednáních, jichž napsal na 220 (asi polovinu českých, třetinu francouzských, zbytek německých). Počal pracemi geometrickými, brzy se však obrátil k analyse a zvláště ke konkretním problémům, ke studiu speciálních funkcí a k nauce o číslech, v kterýchžto oborech se nejvíce proslavil. Hlavní těžisko jeho bádání připadá do teorie funkcí a řad nekonečných, kdež se dodělal namnoze výsledků ceny trvalé, na př. různé zvláštnosti výrazů a funkcí analytických, pravidlo o diferencování řad trigonometrických a četné nové relace z počtu integrálního, jakož i teorie funkcí eliptických.

František Koláček se narodil r. 1851 ve Slavkově u Brna, studoval na universitě v Praze a ve Vídni; po skončení studií stal se profesorem na německém gymnasiu v Brně, po roce přešel na gymnasium české. R. 1882 se habilitoval na německé technice v Brně. Hned po rozdělení pražské university byl navržen za profesora teoretické fysiky na Karlově universitě, ale přesto, že tento návrh byl několikrát opakován, došlo ke jmenování Koláčkovu teprve r. 1891. Koláček zemřel r. 1913.

Byl to muž neobyčejné erudice a neobyčejné píle. Právě nejplodnější léta svého života musil Koláček ztráviti v prostředí, jež nebylo příznivé jeho vědeckému vývoji, a přece již jako středoškolský profesor získal si svými pracemi dobré jméno i za hranicemi a o jeho povolání na universitu zasazoval se kromě Macha i Hertz. Koláček brzy poznal význam Maxwellovy elektromagnetické teorie světla; již r. 1887 podal první elektromagnetickou teorii disperse a absorpce světelné, založenou v podstatě na představě, že v atomech nebo molekulách vznikají působením světelných vln kmity, jejichž frekvence souhlasí s některými frekvencemi kmitů světelných. Koláček také první upozornil na to, že starý spor elastické teorie světla o to, je-li světelný vektor v lineárně polarisovaném světle k polarisační rovině kolmý nebo s ní rovnoběžný, nemá v teorii elektromagnetické smyslu, neboť ta má vektory dva; jeden — elektrická síla — je k polarisační rovině kolmý, druhý — magnetická síla — je s ní rovnoběžný. Také thermodynamické práce Koláčkovy se dodnes často citují.

Frant. Wald se narodil r. 1861 v Brandýsku u Slaného v Čechách. Pocházel z německé rodiny. Protože však jeho rodiče žili v čistě české krajině, musil navštěvovati české školy a dostalo se mu české výchovy a českého vzdělání. Přes svůj německý původ byl upřímný Čech. Studoval na české reálce v Praze v Ječné ul. a později (jsa podporován po úmrtí svého otce stipendiem Společnosti státní dráhy, která měla v té době německou správu) na německé reálce v Praze v Mikulandské ul., kterou absolvoval r. 1879. Po té studoval odbor technické chemie na německé vysoké škole technické v Praze a absolvoval jej r. 1882. Téhož roku vstoupil ve službách Pražské železářské společnosti do závodní chemické laboratoře kladenských železáren, jejímž šéf-chemikem se stal již r. 1886. Tam působil až do r. 1908, kdy na doporučení W. Ostwalda, E. Macha a P. Duhèma byl povolán za řádného profesora teoretické a fysikální chemie i metalurgie na českou vysokou školu technickou v Praze, na níž působil dalších dvacet let. Zemřel r. 1930 ve Vítkovicích u Mor. Ostravy, kam přesídlil z Prahy po svém onemocnění mozkovou mrtvicí r. 1928.

Wald uveřejnil práce z oboru analytické chemie (technické analyse) a chemické technologie, nejvíce však proslul svými pracemi teoretickými, thermodynamickými a zvláště těmi, jež se zabývají základními pojmy a zákony chemického slučování i jejich původem (genesí). Wald podrobuje kritice celý způsob tehdejšího myšlení chemického. Ukazuje, že prvky a sloučeniny neexistují v přírodě hotově a od věčnosti, jak tomu učí atomová teorie, nýbrž že to jsou produkty chemických operací, tedy umělé přípravky, preparáty. Představuje si, že celý způsob práce, kterým se v chemii připravují z látek surových, v přírodě se vyskytujících, látky čisté a z těchto prvky, je příčinou vlastností těchto prvků i příčinou slučovacích zákonů. „Chemie je vědou preparátů a na jejich zákonech má preparační cesta nejméně takový podíl jako sama příroda", praví Wald. Wald vůbec zdůrazňuje význam zásahů experimentujícího chemika, který se podle jeho názoru dělí s přírodou o vládu nad průběhem chemických dějů. Slučovací zákony t. zv. stoechiometrické (stoechiometrie je nauka o základních zákonech a zjevech chemického slučování) se vykládaly v době, kdy Wald vystoupil se svými pracemi, atomisticky, za jejich příčinu se pokládala korpuskulární struktura hmoty (prvků i sloučenin). Wald však dokázal

několika způsoby, že se stoechiometrické zákony slučovací dají odvodit i bez představ atomové struktury. Popírá proto nezbytnost atomové teorie k výkladu slučovacích zákonů a chemických zjevů vůbec. Buduje novou, obecnější teorii chemickou, chemii fází, která má býti, pokud to je vůbec možné, prosta všech nekontrolovatelných hypothetických předpokladů a kterou není ovšem možno podati v krátkém výtahu. Podle Walda není chemie věda jen o čistých látkách, nýbrž je to obecná nauka o fázích všech, chemicky čistých i chemicky nečistých (na př. roztocích), a chemie čistých látek je jen jejím zvláštním případem. Práce Waldovy jsou důmyslně založeny, oplývají svérázným myšlenkami a bystrými postřehy, jejich cíl je však tak velký, že přesahuje síly jednotlivcovy. Vývoj moderních atomistických názorů, zvláště objev zjevů subatomárních (intraatomových) zatlačil význam prací Waldových úplně do pozadí. Přesto lze říci, že i vývoj moderní atomistiky potvrdil některé z jeho názorů: 1. Starší anorganická, hlavně však organická chemie poskytly mnoho kvalitativních dokladů správnosti a upotřebitelnosti atomové teorie, téměř však žádné vztahy, kterým by bylo lze prozkoumati její správnost po stránce kvalitativní. Jen základní slučovací zákony (stoechiometrické) se k tomu hodily a proto byly dlouhou dobu pokládány za bezpečný důkaz správnosti této teorie. Když však Wald ukázal, že se dají odvodit i bez atomové teorie, bylo zřejmé, že k důkazu správnosti atomistického nazírání tyto zákony nestačí. A v tom dal Waldovi moderní vývoj za pravdu. Všechny zjevy, které se od té doby uvádějí jako doklad správnosti atomové teorie (radioaktivita, Brownův pohyb, ohyb a interference Roentgenových paprsků atd.) jsou buď zjevy fysikální nebo (jako radioaktivní přeměny) zjevy sice chemické, které však nejsou podmíněny vztahy stoechiometrickými. Jsou to tedy všecko zjevy nestoechiometrické. 2. Wald, na rozdíl od atomistických názorů, ukazoval, že nemáme práva tvrditi, že prvky jsou ve sloučeninách obsaženy (rozuměj bez podstatné změny), nýbrž pouze že z nich vznikají a se připravují. Moderní atomistika učí ve shodě s Waldovým názorem, že toliko atomová jádra vcházejí do sloučenin bez podstatné změny, že však vrstvy vnějších elektronů podléhají slučováním podstatným změnám. Atomy prvků jsou tedy skutečně i podle dnešních názorů obsaženy ve sloučeninách v podstatně změněném stavu. Úhrnem lze říci, že se vývoj moderních názorů o atomech, ačkoli je to paradoxní, přiblížil do jisté míry myšlenkám Waldovým; třeba jen ukázati na fakt, že není možné vystihnouti vlastnosti atomů nějakým mechanickým modelem, dále na formální popis atomových stavů rovnicemi, resp. vzorci kvantové a vlnové mechaniky, které jako Wald se snaží chemické problémy formulovat matematickými vztahy.

Wald uveřejňoval své práce v různých časopisech odborných (Chemických listech, Zeitschrift für physikalische Chemie, Annalen der Naturphilosophie, Chemiker-Zeitung, Journal of physical Chemistry, v Rozpravách České akademie atd.) Nejdůležitější jeho spisy jsou: Chemie fází (1919, nákladem České akademie), dále Die Energie und ihre Entwertung (Lipsko, 1889). Uznalé posudky o jeho pracích jsou obsaženy v některých spisech W. Ostwalda, E. Macha a j. Waldovy názory narážely na značný odpor a vyvolávaly četné polemiky. Polemisovali s ním Arrhenius, Benedics, Bodländer, Nasani a de Vries, zhusta však při tom šlo o nepochopení jeho názorů.

František Vejdovský, profesor zoologie, se narodil v Kouřimi r. 1849. Po studiích na akademickém gymnasiu v Praze přešel na filosofickou fakultu tehdy ještě nerozdělené university pražské, kdež dosáhl r. 1876 doktorátu. Svoji vysokoškolskou dráhu nastoupil jako asistent prof. Ant. Friče. Od r. 1877—81 pracoval na přímořské zoologické stanici v Terstu. V r. 1877 se habilitoval na pražské technice pro obor zoologie a r. 1879 pro týž obor a srovnávací anatomii na universitě. R. 1892 byl jmenován řádným profesorem a pověřen vedením ústavu pro zoologii a srovnávací anatomii. R. 1919 odešel na odpočinek. Nepřestal však vědecky pracovati a až do posledních let se zabýval velmi obtížnými vědeckými problémy. Zemřel v požehnaném věku 90 let r. 1939.

Badatelská činnost prof. Vejdovského byla neobyčejně obsáhlá a úspěšná. Hlavními obory jeho studií byly, vedle systematiky a oekologie, vývojezpyt, srovnávací anatomie a cytologie (nauka o buňce). Mnohé z prací prof. Vejdovského jsou díla stěžejní, základního významu. Jeho studie se týkají nejrozmanitějších skupin zvířat bezobratlých (prvoků, sladkovodních hub, hlístů oblých i plochých, červů kroužkovitých, korýšů a j.) Mimo zvířenu sladkovodní zabýval se i zvířenou mořskou a temnostní. Při výzkumu fauny starých pražských studní objevil v 80. letech minulého století drobného korýše se znaky forem již dávno vyhynulých. Tuto živou fossilii pojmenoval Bathynella natans. Objev Bathynelly byl tak neobyčejný, že se ozvaly i hlasy pochybující o jeho pravosti. Nález Vejdovského byl však později skvěle potvrzen i jinými badateli. Z velmi četných a obsažných vývojezpytných studií Vejdovského uvádíme jen znamenité jeho práce o vývoji cevstva, svalů, nervové soustavy,

ústrojů vyměšovacích, zažívacích a j. Tyto práce úzce souvisí s jeho velmi záslužnými výzkumy embryologickými, které se namnoze týkají i problémů všeobecnějšího rázu (na př. vývojové dráhy blastomer, souměrnosti těla a j.). Z velkých prací systematických poukazujeme pouze na nádherné dílo System und Morphologie der Oligochaeten (1884) a z prací embryologických na Zrání, oplození a rýhování vajíčka (1886) a Entwickelungsgeschichtliche Untersuchungen (1888—92). S obzvláštním zájmem se věnoval Vejdovský studiu jemné skladby buněk. Byl mezi prvními objeviteli dělicího tělíska (centrioly) a ukázal, že tato důležitá součást buňky je u oplozeného vajíčka vnášena spermatem. V cytologických studiích vyvrcholuje životní dílo Vejdovského objevy, které by již samy o sobě stačily k zajištění světového věhlasu. Jsou to zvláště jeho nálezy o stavbě a přeměnách hmoty jaderné, o stavbě, vývoji, individualitě a konjugaci chromosomů, vzniku mitochondrií a j. Mnohé z jeho cytologických objevů mají veliký význam i pro nauku o dědičnosti. Z důležitých děl prof. Vejdovského z oboru cytologie můžeme uvésti Neue Untersuchungen uber die Reifung und Befruchtung (1907), Zum Problem der Vererbungsträger (1911—12) a nádherně vypravené dílo Struktura a vývoj živé hmoty (1926—27), které vyšlo pův. anglicky (The Structure and Development of the living Matter) a bylo vydáno po jeho 75. narozeninách. Práce Vejdovského byly i v cizině po zásluze oceněny. Vejdovský byl nejen vynikající badatel, ale i znamenitý učitel. Jeho hojně navštěvované přednášky vyznačovaly se jasností, kritičností a názorností. Ačkoli neměl s počátku ani náležitě vybavené laboratoře, soustředil kol sebe již záhy řadu pracovníků, kteří tvořili prvý základ pozdější školy Vejdovského. Za vědecké zásluhy dostalo se Vejdovskému četných poct doma i za hranicemi.

Ladislav Čelakovský, narozený v Praze r. 1834, byl synem Frant. Lad. Čelakovského. Studoval ve Vratislavi, po otcově návratu do Prahy dokončil středoškolská studia na akademickém gymnasiu v Praze. Studoval na pražské universitě přírodní vědy, po smrti otcově byl přijat v domě J. E. Purkyně, který měl na něho velký vliv. Po studiích vyučoval v Chomutově, od r. 1860 byl kustodem botanického oddělení Národního musea a r. 1866 se habilitoval na pražské technice. R. 1880 byl jmenován řádným profesorem botaniky na universitě pražské, po jejím rozdělení (1882) se přihlásil k universitě české.

Čelakovský byl prvním kritickým fylografem pro země koruny české a spolu vynikajícím srovnávacím morfologem světového jména. Jeho vědecká činnost je trojí: morfologická, systematická a floristická. Nejdůležitější jsou práce morfologické, v nichž na základě srovnávacích metod tvarozpytných, zejména metody teratologické, s úspěchem řeší některé nejdůležitější otázky morfologie rostlinné. Přispěl k objasnění povahy tyčinek a vajíčka, obíral se také zejména otázkou rostlin nahosemenných (Die Gymnospermen. Eine morphologisch-phylogenetische Studie, 1890). Doplňuje a opravuje zde názory Braunovy, řeší poměry pohlavních ústrojů gymnosperm a buduje pak fylogenii rostlin nahosemenných ve vztahu k tajnosnubným rostlinám cevnatým.

Emanuel Bořický (nar. r. 1841 v Milíně u Příbramě) studoval přírodopis a chemii na pražské universitě, kde byl r. 1871 jmenován profesorem mineralogie. Jeho předčasná smrt r. 1881 byla velkou ztrátou nejen pro českou vědu, ale pro petrografii vůbec. Jeho vědecká činnost spadá do t. zv. heroické periody petrografie v letech 60. a 70., kdy po geniální myšlence Henryho Cliftona Sorbyho použíti mikroskopu ke studiu hornin byly horniny (zejména vyvřelé) soustavně studovány a tak získány základní poznatky o jejich minerálních složkách, struktuře a původu. Po té stránce přispěl Bořický k pokroku petrografie cennými monografiemi o eruptivních horninách (čedičích, znělcích, porfyrech a melafyrech), v Čechách se vyskytujících. Světové pověsti nabyl jeho objev mikrochemické metody, kterou se určuje chemické složení horninotvorných nerostů rozkladem pomocí kyseliny fluorovodíkové a krystaly takto vzniklých křemíkofluoridů se pak pod mikroskopem určují. Tato metoda umožnila petrografům seznati chemické složení součástek hornin i v minimálních množstvích a otevřela nové cesty pro analytickou chemii vůbec. Mimo petrografické práce uveřejnil Bořický několik výborných prací mineralogických, na př. o paragenesi nerostů provázejících oolithické železné rudy v Čechách, o uranolitu, zeolitech, fosfátech a j.

Frant. Pošepný patří mezi nejvýznačnější znalce rudních ložisek a jejich vzniku. Narodil se r. 1836 v Jilemnici v sev. Čechách, studoval v Praze a v Příbrami, působil jako horní inženýr a badatel na mnoha místech v bývalém Rakousko-uherském mocnářství. R. 1879 byl jmenován profesorem nauky o ložiskách užitečných nerostů na báňské akademii v Příbrami. Zemřel r. 1895 ve Vídni, kde žil na odpočinku. Na svých cestách po celé Evropě a Spojených státech severoamerických zkoumal rudní ložiska všeho druhu po stránce vědecké i praktické. Pošepného výklad o původu ložisek rudních,

uveřejněný v díle The Genesis of Ore-deposits, stal se r. 1893 základem pro diskuse na sjezdu sdružení amerických horních inženýrů a r. 1902 (po jeho smrti) bylo jeho pojednání tímto sdružením znovu vydáno a to s dodatky tehdejších nejvíce vynikajících badatelů v tomto oboru. Pošepného náhledy, podporované a doplňované novými objevy, jsou až dodnes základem pro výklad vzniku rudních ložisek ascensí, t. j. z roztoků sloučenin kovů, vystupujících vzhůru k povrchu zemskému. Velmi důležité jsou též jeho teorie o dvojí cirkulaci vody v kůře zemské (při povrchu a v hloubce). Mezi nejvýznačnější výsledky jeho speciálních výzkumů patří jeho výklad o vzniku rudních ložisek ve vápnitých horninách (Rabeljský typ), o vytvoření solných pňů (dómů) jakožto důsledku plasticity kamenné soli, a monografie o zlatonosných žilách v Čechách. Pošepný probádal geologicky a petrograficky kambrium v okolí Příbramě a založil časopis Archiv für praktische Geologie.

Vladimír Tomsa, první profesor fysiologie na obnovené české universitě, narodil se r. 1830 v Praze jako syn spisovatele Fr. Bohumila Tomsy. Studoval v Praze a dosáhl ve 24 letech lékařského diplomu. Po doktorátě stal se zprvu asistentem ústavu pro normální anatomii a později ústavu pro pathologickou anatomii. Vědomosti tu získané přišly mu později zajisté vhod při jeho studiích o anatomii a fysiologii kůže. R. 1859 zúčastnil se války v Italii a po skončení války stal se asistentem fysiologie na Josefinu ve Vídni u profesora K. Ludwiga. Fysiologii zůstal již věren. Po odchodu svého slavného učitele do Lipska zastupoval jej po nějaký čas na katedře fysiologie. Za nástupce Ludwigova byl však ustanoven Hering a Tomsa odešel do Ruska, kde se stal r. 1865 profesorem fysiologie v Kyjevě. V Rusku působil téměř dvacet let a po návratu do vlasti se stal zakladatelem a prvým přednostou českého fysiologického ústavu na rozdělené již universitě, kdež r. 1884 zahájil české přednášky o fysiologii. Profesor Tomsa byl oblíben svými žáky a posluchači. Také ruská vláda a ruské vědecké kruhy ocenily jeho význam: byl jmenován ruským státním radou a čestným doktorem kijevské university.

Jako badatel šel Tomsa zprvu ve šlépějích svého učitele Ludwiga. V rámci učení Ludwigova, že děje životní lze vyložiti jako hru fysikálně-chemických sil, snažil se Tomsa prokázati, že tvoření se mízy (lymfy) lze uvésti na pouhou filtraci séra krevního stěnami vlásečnic. Třebas tomuto názoru další vývoj zkoumání nedal za pravdu, zůstávají přec Tomsovy práce o tvorbě lymfy „pevným stupněm, na němž se věda sice nezastavila, ale který jí pomohl o krok výše", jak výstižně napsal Mareš. Jako další úkol vybral si Tomsa průzkum zakončení vnímavých nervů v kůži. O tomto předmětu jednají dvě práce, uveřejněné německy v roce 1865. Z těchto prací je patrno, že Tomsa deset let před Merkelem vyzkoumal, isoloval a popsal zakončení vnímavých nervů ve zvláštních tělíscích lidské kůže. Největším a nejdůležitějším dílem Tomsovým je však práce o anatomii a fysiologii lidské kůže. V této práci, vydané německy r. 1873, popisuje především podklad mechanických vlastností kůže a zvláště pak rozvětvení krevních vlásečnic. Tomsa zjistil, že rozvětvení krevních vlásečnic v kůži tvoří několik zvláštních oblastí, napájených vždy samostatnou cevkou. Ukázal, že je zvláštní oblast vlásečnicová pro pokožku, jiná pro svalstvo kožní atd. Zjištění, že i kožní tuk má vlastní krevní zásobení, a že cevy určené pro kožní tuk se vyvíjejí dříve, než dojde k ukládání tuku, vedlo jej k myšlence, že podkožní tuková tkáň je vlastně svébytným orgánem a nikoliv jen nahodilým místem pro ukládání tuku. Prvotnost tohoto názoru Tomsova upadla však v zapomenutí a jest obvykle připisována Toldtovi. Kromě vytčených děl napsal Tomsa též několik pojednání českých a drobnějších prací německých. Pro své kyjevské posluchače dokončil r. 1883 rusky psanou učebnici fysiologie. Tomsa se též obíral úvahami o tématech vzatých ze styčných ploch filosofie a přírodních věd. V těchto statích hlásí se k vědeckému materialismu, který snad mu byl vštípen již jeho učitelem Ludwigem, nikoli ovšem k materialismu hrubému a obecnému, neboť byl dalek povýšiti jej na životní vyznání. Tomsa zaujímá jistě velmi čestné místo v řadě českých fysiologů, třebas nedosahoval geniality Purkyňovy. Že některé jeho původní nálezy byly přičteny jiným, způsobila snad ta okolnost, že se někdy ve svých pojednáních vyjadřuje ne zcela určitě a jasně.

Edvard Babák se narodil r. 1873 ve Smidarech v Čechách. R. 1898 promoval na pražské universitě, kde již byl demonstrátorem fysiologa prof. Mareše a později jeho asistentem. Habilitoval se r. 1903. Mimořádným profesorem na české universitě pražské se stal r. 1910, řádným profesorem fysiologie na lékařské fakultě Masarykovy university v Brně r. 1919. Současně byl profesorem fysiologie na vysoké škole zvěrolékařské v Brně. Babák je autor mnoha cenných monografií českých, z nichž na prvním místě jest jmenovati dvoudílnou Tělovědu (u Laichtera ve dvojím vydání), ale i řady jiných významných děl. Byl organisátor českého vědeckého života, na př. obou brněnských vysokých škol, přírodovědeckých společností v Brně atd. Zemřel r. 1926.

Jeho mezinárodní význam je dvojí. Jednak původními pracemi (celkem 55), uveřejňovanými ve Pflügers Archiv, Zentralblatt für Physiologie, Folia neurobiologica a j., a za druhé rozsáhlou monografií, jež jest částí Wintersteinova Handbuch der vergleichenden Physiologie. Die Mechanik und Innervation der Atmung (762 stran, 1921). Tu shrnuje soustavně stav vědomostí o mechanice dýchání s hlediska srovnávací fysiologie. Tato otázka byla životním dílem Babákovým a stal se v ní světovou autoritou. Pozoroval dýchání u červů, hmyzu, obojživelníků, ryb. Tyto otázky byly před Babákem jen málo známy a skýtaly s hlediska srovnávacího velmi rozmanité pole při srovnávání dýchání plicemi, žabry, koží, střevem a tracheami a to nejen za poměrů obvyklé atmosféry, ale i za nedostatku kyslíku a nadbytku kysličníku uhličitého. Studoval vlivy různých dýchacích středů a innervačních cest u nejrůznějších živočichů.

Rudolf Jedlička (nar. r. 1869 v Lysé n. L.) se po středoškolském studiu věnoval studiu mediciny na české universitě v Praze, kde dosáhl doktorátu v roce 1895. Již během studií věnoval se histologii a interní medicině. Po doktorátu nastoupil jako operační elév na chirurgickou kliniku prof. Maydla, kdež byl r. 1897 jmenován asistentem. Habilitoval se r. 1901 a roku 1907 byl jmenován mimořádným profesorem a pověřen vedením chirurgického oddělení universitní polikliniky, v r. 1921 byl jmenován řádným profesorem. Současně byl pověřen ministerstvem školství, aby zřídil II. chirurgickou kliniku, kterou umístil v pražském sanatoriu v Podolí. Zemřel r. 1926 v Novém Světě v Krkonoších. Za balkánské války 1912 zorganisoval z vlastní iniciativy a vlastním nákladem pomocnou výpravu lékařskou do Bělehradu, kde setrval tři a půl měsíce a svých pět asistentů po celou tuto dobu z vlastních prostředků vydržoval. Za tento čin dostalo se mu srdečných projevů vděčnosti osobně od krále Petra, ale i celého srbského národa, který nikdy na tuto jeho obětavost nezapomněl.

Z Jedličkových spisů, které daleko zasáhly za hranice vlasti, dlužno jmenovati skiagrafii (O skiagrafii a skiaskopii paprsky Roentgenovými a jejich diagnostické ceně v chirurgii), která vyšla již r. 1899 v Časopise českých lékařů a která byla uveřejněna téhož roku v ruském lékařském časopise Bolničnaja gazeta Botkina. Jedlička byl prvním roentgenologem v celém Rakousku a již v r. 1897 si sám z vlastních prostředků sestavil na chirurgické klinice úplný roentgenologický přístroj, na němž zhotovoval snímky, které budily obdiv v celém světě a vyvolaly zvláště zasloužené uznání na světové výstavě v Paříži, kde svým nákladem instaloval přes sto na tehdejší dobu opravdu vynikajících roentgenových snímků. Když se na vídeňské fakultě ucházel o habilitaci první docent roentgenologie dr. Quido Holzknecht, vyzvala vídeňská universita Jedličku, aby podal odborný posudek jeho vědeckých prací z roentgenologie. Tato okolnost svědčí o tom, že již tehdy Jedličkův význam jako roentgenologa přesahoval hranice jeho rodné země. Po celý svůj další život věnoval se mimo chirurgii s velikou pílí roentgenologii a radiologii a tak jako všichni průkopníci této vědy odnesl si těžké poškození obou rukou, zvláště však levé, na níž musely mu býti od r. 1904—24 postupně amputovány jednotlivé články prstů, takže pak měl na levé ruce pouze palec, dva články ukazováku a jeden článek IV. a V. prstu. Proto Roentgenologická společnost hamburská umístila jeho jméno na velikém pomníku, zbudovaném r. 1935 v Hamburku na památku těch, kteří vlivem paprsků X byli tělesně poškozeni anebo zemřeli předčasnou smrtí.

Přes toto zkomolení ruky neutrpěla nikterak Jedličkova vynikající operační technika, které se obdivovali všichni odborníci, kteří kdy Jedličku viděli operovat. Byli to hlavně Němci, Francouzi a Američané. Roku 1900 vydal ve Sborníku klinickém větší studii experimentální i klinickou o spinální chirurgické analgesii, kterou jako novou metodu analgesie chirurgické publikoval známý profesor chirurgie Bier, tehdy v Greifswaldu, později šéf I. chirurgické kliniky berlínské. Jedlička byl první, který již r. 1900 operoval tímto způsobem přes 700 případů. V roce 1904 vydal pozoruhodnou monografii o léčení chronických vředů žaludečních (Zur operativen Behandlung des chronischen Magengeschwüres und dessen Begleiterscheinungen), která v odborných kruzích celého světa vzbudila neobyčejně živý zájem. Jedlička totiž doporučoval při chronickém vředu žaludečním vykonávati resekci žaludku a ne jako do těch časů bylo zvykem gastroenteranastomosu. Po celou řadu let na všech kongresech bylo o této léčebné metodě diskutováno a v celém světě literárním psáno pro i kontra. Avšak doba dala Jedličkovi za pravdu a nyní již resekce žaludku pro chronický vřed je v celém světě metodou volby a gastroenteranastomosa zůstává jako operace z nouze pro případy, kde z jakýchkoliv vedlejších příčin není možno resekci vykonati. V této své knize popisuje Jedlička techniku nejen prosté resekce žaludku, ale i rozsáhlé plastiky žaludeční stěny, které vzbudily v celém vědeckém světě opravdu úžas. Zmínky si zaslouží také Jedličkova původní metoda operace cysty pankreatické. R

Poznámka: Tato kapitola byla sestavena z materiálu, který o jednotlivých badatelích poskytli tito odborní autoři: J. Baborovský (Wald), J. Čáda (Kadlec, Randa), Bohuslav Havránek (Vondrák, Geitler), Jiří Horák (Polívka), Oldřich Hujer (Zubatý, Ludwig, Geitler), Viktor Janda (Vejdovský), Michal Jedlička (Jedlička), Vojtěch Jirát (Sauer), Josef Král (Masaryk, Lindner), Oscar Kraus (Marty, Ehrenfels), Vilém Laufberger (Tomsa, Babák), Bohumil Němec (Čelakovský), Jaromír Pečírka (Dvořák), Lad. Rieger (Mach), Frant. Slavík (Pošepný, Bořický), Karel Stloukal (Gindely), Quido Vetter (Weyr, Tilšer, Pelz, Lerch), Josef Vinař (Prochaska, Rokytanský, Škoda, Albert, Čermák, Pawlík, Maydl), Frant. Záviška (Mach, Koláček). Do této kapitoly byli pojati jenom badatelé již zemřelí a to jenom ti z nich, kteří významným způsobem zasáhli přímo do mezinárodního myšlení vědeckého. Badatelé, jejichž činnost, třeba sama o sobě velmi záslužná a cenná, zůstala omezena jenom na vědu českou, do této souvislosti nepatří.

T. G. Masaryk a Jihoslované

JIHOSLOVANSKÁ otázka byla pro T. G. Masaryka od počátku částí otázky slovanské. Tou se zabýval teoreticky, ale věci jihoslovanské ho donutily zabývati se jimi i prakticky. Masaryk studoval Polsko a Rusko, dějiny jejich národů, život, literaturu a kulturu. Jihoslovanský problém především však prožíval po prvé v období jihoslovanských bojů za svobodu, rusko-turecké války v l. 1877—78 a za berlínského kongresu. Český národ sledoval rozvoj událostí na Balkáně s horoucími sympatiemi. I mladý Masaryk prožil zklamání, jež přineslo Slovanstvu znehodnocení ruských vítězství a diplomatická porážka Ruska v Berlíně, i marně prolitá slovanská krev. Ale kongres byl zároveň světodějný, nezměnitelný fakt a Masaryk bral si z něho hluboké poučení, že i na slovanské věci nutno nazírati reálně, že se právě Slované nesmějí oddávati přeludům a že i úspěch slovanské věci podmíněn je především reálnou znalostí poměrů v slovanských i druhých státech a střízlivým odhadem skutečností, na němž je jedině možno politicky budovati. Vstupuje na politické kolbiště rakousko-uherských národů a obraceje k sobě po prvé významně pozornost nejen českou, nýbrž širokých kruhů rakousko-uherských, velikou dvoudenní řečí v delegacích o poměrech v Bosně-Hercegovině, proslovenou dne 18. a 19. října r. 1892, jednal Masaryk již v duchu těchto zásad. Okupace Bosny-Hercegoviny a přemožení povstání, jež r. 1881 vzplanulo v Boce Kotorské, bylo těžkou ranou pro všechen jihoslovanský národ. Rakousko-uherská diplomacie, připravujíc k ní r. 1875 návrhem hr. Andrássyho půdu, odsoudila ostře správu otomanské vlády v Bosně tvrdíc, že povznesení tamějšího lidu je možné jen mravním a společenským povznesením. Když se však Rakousko-Uhersko samo stalo pánem v zemi, zavedlo tam policejní soustavu správní, budící v duši každého Bosňana největší rozhořčení a rozčilenost. Prof. Masaryk, připravuje útok na ministra financí Benjamina Kállaye, který byl odpovědný za správu země, procestoval, jako reálný politik, v září r. 1892 předem Bosnu-Hercegovinu, aby osobně vyšetřil příčiny nespokojenosti lidu a stížnosti na poněmčování a pomaďaršťování země. V delegacích prvého dne podrobil kritice bosenský rozpočet a pak jednotlivá odvětví veřejné správy v zemi. Hlavní zájem byl však připoután k výkladu druhého dne, kdy na konkretních, místy strašlivých případech, jichž okolnosti předem přesně vyšetřil, dokazoval policejnost Kállayova režimu a všechnu bídu nové správy země po duševní stránce a v oboru kultury národní. Kállayovu ideu umělého vytváření zvláštní bosenské národnosti nazval vnitřní lží jeho vládní soustavy. Žádal revisi úřednictva, z reforem na prvém místě reformu agrární a autonomii. „Já žádám samosprávu země," řekl výslovně Masaryk. Tato řeč v delegacích je takřka předehrou boje nejpokročilejší části národa, bosenských Srbů, o církevní a školskou autonomii, který byl zahájen r. 1896. R. 1892 bylo Masarykem po prvé proneseno slovo autonomie. O čtyři léta později přihlásil se již bosenský národ sám, ústy svých Srbů, s protestem u dvora a konkretními požadavky.

Prof. Masaryk mluvil po druhé v delegacích opět o poměrech v Bosně a Hercegovině, v témže smyslu, dne 16. června r. 1893. Kállay se bránil, že uvádí jednotlivosti, které ani nepatří před slavnou delegaci. Masaryk naproti tomu dokazoval i dokázal, že jde o symptomy správy a nikoliv maličkosti. Národ v Bosně-Hercegovině se ovšem nesměl z tisku dověděti o pomoci, jež mu ústy prof. Masaryka byla poskytnuta s české strany na místě, odkud jeho stížnosti slyšelo veřejné mínění evropské. Ale již v prosinci r. 1892 kolovala Masarykova řeč v Bosně ve druhém vydání. Jeho jméno po prvé zazvučelo v jihoslovanských politických kruzích. Národ po prvé poznával v něm svého přítele a význačného, reálného pomocníka.

Ideový vliv prof. Masaryka na jihoslovanskou mládež je spojen s episodou příjezdu císaře Františka

Josefa do Záhřeba r. 1895, kdy hr. Khuen-Hédervary, bán, který deset let dusil již nacionální život v Charvátsku-Slavonii, chtěje se pochlubiti úspěchem, že uklidnil (pacifikoval) svěřené mu Charvátsko, pozval císaře odvážně k návštěvě. Záměr, jejž měl, byl zmařen výtržností studentskou, kterou organisoval Štěpán Radić, právník, který již několik let před tím studoval v Petrohradě, Praze i Pešti a z Prahy organisoval v Charvátsku středoškolské hnutí studentské. Mládež v průvodu spálila na Jelačićově náměstí na tři kroky od povozu císařova a před pomníkem bána Jelačiće, který byl symbolem boje s Maďary, maďarský prapor na znamení, že národním nepřítelem Charvátů nejsou Srbové, nýbrž Maďaři. Ve vězení v Bjelovaru, kde původcové odpykávali po skončeném procesu a po rozsudku trest, četl Radić Masarykovu Českou otázku a vydal heslo: na studie do Prahy!

R. 1897 vzniká v charvátské mládeži dvojí studentské hnutí. Jedno v Záhřebě, jež vydalo almanach Narodna Misao a vystoupilo s ideou národní jednoty Charvátů a Srbů. To začala charvátská a srbská mládež hned dohromady — o to bylo radikálnější než hnutí pražské — bylo praktické, věcné a navázalo styk s Bělehradem. Bylo pokračováním a dovršením staré ideologie Strossmayerovy, ovšem tím způsobem, že na místo dohody (sloga) Charvátů a Srbů postavilo ideál národní jednoty. Avšak teprve druhé hnutí, jež téhož roku 1897 bylo nezávisle na hnutí záhřebském zahájeno v Praze za duchovního vůdcovství prof. Masaryka, vytvořilo skutečnou generaci a styky a výměnou myšlenek v časopisech i osobním přátelstvím členů obou podepřelo ideologicky hnutí na domácí půdě v Záhřebě tak mocně, že obojí dohromady se pak stalo důležitým činitelem a že jeho představitelé v období necelého desetiletí ovládli politicky v Charvátsku-Slavonii.

Mládež v Praze vydávala r. 1897 revui Hrvatska Misao, r. 1898 Novo Doba, r. 1900 vycházel ve Vídni Glas s týmž nacionálním a realisticky-ideovým programem. Hrv. Misao vydávali Charváti, druhého roku se přidružili k hnutí Srbové a Slovinci. Ale cílem hnutí od první chvíle byl zvrat politiky v Charvátsku i v životě studentském ve smyslu ideálu národní jednoty Charvátů, Slovinců a Srbů a velikého mravního, osvětového, náboženského i sociálního programu a směru Masarykova.

České ovzduší působilo na jihoslovanské studenty svým slovanstvím i jihoslovanstvím. Studenti navázali styky s různými politiky, poznali různé směry českých politických stran. Nejhlubší a jedinečný byl však a zůstal vliv Masarykův. Jemu na universitě nejdříve a nejlépe ze všech rozuměli pro slovenský spíše způsob řeči než český. Masaryk na katedře působil kouzelnou silou. Předkládaje studentům problémy, nikoliv hotové vědění, učil je myslit. Především jiným učil je však pracovat. Jeho mravní vliv byl nesmírný. Vychovával ke kriticismu; studenti, kteří ho poslouchali, cítili, že chce vychovat muže vlastního přesvědčení. S Charváty s katolickou minulostí ho sbližoval i jeho poměr k víře, kladný byť kritický a jeho náboženská filosofie, i když uznávali a přijímali z jeho učení plně antiklerikalismus, který zejména v Charvátsku měl těžké národnostní důsledky, protože v zemi trojí víry rozděloval klerikální politikou i bojem národ mezi sebou. Vztah jihoslovanských studentů k prof. Masarykovi byl však i proto tak hluboký, že nalezli u něho přesně vyslovené a formulované již vše, čeho právě jim ve vlasti bylo třeba.

V Charvátsku-Slavonii nastolen byl r. 1884 režim hr. Khuena-Héderváryho, vyplněný divokým bojem s charvátskou Starčevićovou stranou práva. Starčevičovství bylo na počátku velikou mravní silou, hlásajíc nekompromisní boj s Maďary. Nadvláda inteligence byla však tak úplná, že se zvrhla v despocii. V politice Starčević vedl zásadní oposici, veřejnou diskusi ubíjely státoprávní spory, kvetlo autoritářství a doktrinářství. A směr neměl úspěchu. Studentstvo planulo nadšením a oslavovaly se autority. Za vším však zela prázdnota, nebylo vnitřního života. Teprve Masaryk řekl: Pracujte! Řekl, že nestačí šířiti vlastenecké fráze. „Neřekli nám nikdy doma: Pracujte!" vzpomíná V. Jelovšek. „Říkali nám: buďte nadšeni, věrni programu a — poslouchejte. A generace před námi byly nadšené a — Khuen vládl dvacet let..."

„Ale uslyšeli jsme také, jak pracovat," pokračuje. „A věc nejkrásnější: viděli jsme, jak se pracuje, jak se může a musí pracovat."

Hrvatska Misao pod vlivem národnostní filosofie prof. Masaryka, který učil, že národ vytváří živé vědomí národní a že národnost je především prostředkem k lidskosti, nikoliv cílem sama o sobě, postavila charvátské národní právo nad státní právo. Ukazovala, že charvátské státní právo, historické ani positivní, nezahrnuje Istrijců, Charvátů v Uhrách ani Slovinců, nehledě ke sporům, jež vyvolává se Srby. „Náš národ," psal Radić o jihoslovanském celku, „nemá jednoho jména, má však jednu duši, jedno právní vědomí, jeden kroj a obyčeje, slovem jednu tisíciletou svou kulturu." Tím byl pojem národa opřen o čistou národnostní zásadu.

Novo Doba vytyčila cíle nové, etické: sebezdokonalování, mravní sebekázeň, antiklerikalismus, program drobné práce podle vzoru Masarykovy sociální a osvětové činnosti. Po politické stránce hnutí hlásalo vývoj, stavělo na skutečnosti, žádalo od svých stoupenců, aby se dočasně zřekli politiky velikého slohu, pro kterou není čas, a věnovali se povznesení a osvícení národa. V Charvátsku znamenalo to uznati vyrovnání s Uhrami z r. 1868 a vzdáti se neplodné oposice, již vedli starčevićovci. Prakticky se hnutí obracelo proti dohodě Charvátů a Srbů a smlouvání různých větví národa. „Nechceme dohody (sloga)," psal Radić, „nechceme kompromisu, při němž se strany smlouvají, naříkají a soudí." Ale i u předního představitele hnutí Narodna Misao, později vůdce a hlavního politika charvátských Srbů až do převratu, Svetozara Pribičeviće, byl všechen ideový základ o národní jednotě vzat zřejmě z Masaryka. „Pro nás," psal v almanachu, „pojem národa není pojmem historicko-politickým, nýbrž pojmem kulturně-sociálním. Nemusili jsme a nemusíme míti jeden stát, abychom tvořili jeden národ . . ." Proto zamítá dohodu (slogu) mezi Srby a Charváty. „Dohoda může býti mezi Němci a Maďary, kteří se dohodli, jak se rozdělí o moc, které dosáhli, a tuto dohodu nazvali dualismem, o dohodu by se mohlo jednati mezi Němci a Čechy, poněvadž je k ní odkazují jejich životní zájmy atd., ale mezi Charváty a Srby nemůže býti řeči o dohodě."

Realismus se rozšířil i do slovinských zemí, kde masarykovci podtrhli zejména jeho etické a sociální prvky. R. 1900 svolána do Lublaně schůze pokrokových lidí na Slovinsku z popudu čtyř pražských akademiků, jež vydala realistickou programovou brožuru (Kaj hočemo). Realismus se na Slovinsku stal významným činitelem kulturním, ale politicky se neudržel. Slovinští realisté se sblížili a spolupracovali hlavně se sociálními demokraty. V Dalmácii se realisté přimkli k dr. Josipu Smodlakovi, který z všeho kvasu svých stoupenců a realistů vytvořil lidovou pokrokovou stranu (pučka napredna stranka). Měla lidovější ráz než realistická, organisujíc především selské vrstvy. Hlavního vlivu nabyl však realismus v Charvátsku.

V l. 1901—02 dorostli universitních let středoškolští studenti, čtenáři Hrvatské Misli, z nichž mnozí odešli rovněž do Prahy a utvořili druhou, mladší generaci Masarykových žáků. Na universitě v Záhřebě se ve studijním roce 1901—02 zmocnili charvátského podpůrného spolku, což byl již rozhodný úspěch, aspoň početní. Hnutí Narodna Misao, splynuvší s pražským, se mezitím rozvilo. Po almanachu vycházely už noviny, týdeník Narodna Misao. Redakce se ujali poslanci. Ale když hnutí mělo dostati politickou formu, ukázalo se, že je pražské hnutí příliš radikální, že se dá stěží hned plně přenésti na charvátskou půdu. Na schůzi v Trebarjevu r. 1898 se tudíž mládež rozhodla vstupovati raději do stran starých a přetvořiti je ve svém duchu, než vytvářeti hned společnou národní stranu, čin, který sotva mohl počítati na úspěch. Jednotlivci se rozešli za praktickým povoláním. Ale známé demonstrace v Záhřebě proti Srbům z r. 1902, poslední, při nichž tekla krev a které vyvolal urážlivý článek srbského listu Srbobran, přesvědčily starší realistickou generaci, že je její práce nezbytně potřebí. Vůdcové, dr. Ivan Lorković, Charvát a Svetozar Pribićević, Srb, vrátili se tudíž do veřejného života. Lorković odešel s V. Vilderem do Oseku, kde začali vydávati list Narodna Obrana. Milan Heimrl, jiný realista, se dostal do redakce Obzoru. Pribićević a Jovo Banjanin, oba Srbové, nabyli vlivu v srbské samostatné straně a dostali do svých rukou Srbobran, zvaný odtud Novi Srbobran, který počal náhle psáti proti vládě a postavil se v politickém boji v Charvátsku po bok Charvátů. Vše to znamenalo, že generace Masarykových žáků a stoupenců dostala do svých rukou veřejné mínění v Charvátsku.

Politické události měly pak rychlý vývoj. R. 1903 propukly následkem krveprolití v Zaprešići demonstrace v Záhřebě, jež se vyvinuly ze schůzí, pořádaných realisty, a udržovaly vládu i vojsko v napětí po měsíce. Mladí původcové, pražský žák Milan Marjanović a Sirovatka, člen malé skupiny křesťanských sociálů, prchli do Lublaně. Marjanovičem byli informováni dalmatští poslanci a novináři, dr. Ante Trumbić, dr. Tresić Pavičić, Frano Supilo. Po bok realistů a občanských stran se tehdy po prvé v Záhřebě postavili dělníci — zjev bez Masaryka nemožný. Vliv realismu byl však patrný i při této bouřlivé politice. Cílem akce nebyl odboj. Měla jen pohnouti širokými davy a zlomiti režim bána Khuena-Héderváryho. Hnutí sice nedosáhlo plně svého cíle (bán odešel až tehdy, když se mu v Budapešti podařilo sestaviti vládu), ale otřáslo přece jen bánovým postavením. V Charvátsku Masarykova generace založila pak charvátskou pokrokovou stranu (hrvatska napredna stranka) se samostatným politickým orgánem, deníkem Pokret, který propagoval realistické zásady, hlavně protiklerikalismus. Lorković a Vilder povoláni z Oseku, aby se ujali Pokretu.

Téhož roku 1903 odmítl císař František Josef přijmouti deputaci politiků z Dalmácie, jež si přišla stěžovati na utrpení spolubratří v Charvátsku. Od té doby klíčila v dr. Trumbićovi myšlenka na

spojení s maďarskou oposicí, jež v čele s Františkem Košutem vedla právě v Uhrách proslulý historický boj s korunou za nezávislost Uher od Rakouska. Když popud ke sblížení vyšel od samého Košuta, došlo k památné Rjecké resoluci, jež znamenala společný postup delegace charvátských poslanců na říšském sněmu v Budapešti s maďarskou oposicí proti Vídni. V Charvátsku, kde národ i politikové vyrostli v tradičním boji s Maďary, skutečným národním nepřítelem, provedl psychologický převrat, který umožnil tuto politiku, se všemi prospěšnými následky jen realismus. V Záhřebě utvořena po Rjecké resoluci charvátsko-srbská koalice, Srbové novou Zadarskou resolucí přistoupili k resoluci Rjecké, načež v květnových volbách r. 1906 získala koalice s pomocí Košutovou, který umožnil svobodné volby, většinu na sněmu, čímž byl navždy svržen maďaronský režim v Charvátsku. Lorković a Pribićević se stali poslanci a vůdci koalice, držíce odtud až do konce světové války politickou moc v Charvátsku ve svých rukou a pracujíce k sjednocení se Srbskem. Prof. Masaryk a realismus vykonali tím zároveň to největší, co se s české strany stalo pro jihoslovanský stát.
V období velezrádných procesů v letech 1908—09 byl prof. Masaryk získán koalicí, aby přijel do Záhřeba a ujal se obviněných. Vídeňské vládní kruhy, aby ospravedlnily zabrání Bosny-Hercegoviny, zahájily za anekční krise v Záhřebě světový proces proti charvátským Srbům pro velezradu, snažíce se dokázati, že existuje velkosrbská propaganda a že proto musily anektovati Bosnu, aby učinily přítrž velezrádné agitaci. Kromě toho měl tento proces rozbíti přátelství Charvátů se Srby — velezrádci. Když se to nepodařilo, obvinil vynikající rakouský historik dr. Jindřich Friedjung, mystifikovaný rakousko-uherským zahraničním úřadem, na základě padělaných dokumentů přímo koalici, tentokrát Charváty a Srby bez rozdílu, z velezrádných styků se srbskou vládou. V této nejtěžší chvíli stanula však po boku Srbů a Charvátů proti vynikajícímu rakouskému badateli v učeném světě rovněž již známá autorita, filosof, sociolog a politik, prof. Masaryk. Masaryk přijel do Záhřeba, byl přítomen procesu a dne 14. května r. 1909 podal a odůvodnil na říšské radě pilný návrh o velezrádném procesu v Záhřebě a hned nato 18. května se znovu ujal ve sněmovně obviněných Srbů velikou řečí, v níž jasně odhalil všemu světu přehmaty záhřebského soudnictví. Tento jeho čin měl tím větší význam, že v Charvátsku nový bán baron Pavel Rauch umlčel veškerý tisk konfiskacemi. Dal dokonce zatknouti A. Schlegla, redaktora Pokretu, proto, že poslal Masarykovi soukromý telegram, ve kterém mu oznamoval jeden incident z procesu. Schlegl byl čtrnáct dní ve vězení. Dříve než byl skončen záhřebský proces, padla však už obvinění Friedjungova, a protože v obou procesech byl obviňován bělehradský spolek Slovenski Jug, odjel prof. Masaryk v červenci roku 1909 po druhé do Bělehradu, především též proto, že se žádný ze Srbů anebo Charvátů z monarchie nemohl odvážiti této cesty, aby na místě samém seznámil se s organisací Slovenského Jugu a opatřil si informace. Materiálu, který nasbíral, užil Masaryk při svědecké výpovědi ve Friedjungově procesu. Ani když proces ztroskotal a v dokumentech dr. Friedjunga byly odhaleny padělky, Masaryk však neustal. Jeho světová role v záhřebském a Friedjungově procesu je spojena s usvědčením rakousko-uherského vyslanectví v Bělehradě, s vyslancem hrabětem Forgáchem v čele, z výroby Friedjungových dokumentů. Na podzim r. 1910 přiznal se Srb Vasić v Bělehradě prof. B. Markovićovi, předsedovi Slov. Jugu, ze spoluúčasti v této padělatelské činnosti c. a k. vyslanectví v Bělehradě. Masaryk, zpraven o tom Supilem, odjíždí znovu do Bělehradu, kde se koná tajné šetření, a to tak tajně, že hrabě Aehrenthal, rakousko-uherský ministr zahraničních věcí, neměl až do 8. listopadu roku 1910, kdy se prof. Masaryk po prvé ujal slova v delegacích, o ničem tušení . . . Od 8. listopadu do 24. prosince roku 1910 trval světový slovní souboj Masarykův s hrabětem Aehrenthalem, který postupně přiznával pravdu. Když prof. Masaryk vystoupil po prvé se svou obžalobou, popřel Aehrenthal kategoricky jakýkoli styk mezi vyslanectvím v Bělehradě a Vasićem. Dne 6. prosince 1910 přiznal v inspirovaném článku ve Fremdenblattu Vasićův styk s „podřízeným kancelářským úředníkem" vyslanectví a nerozmyšleným prohlášením ze dne 24. prosince v Neue Freie Presse pak jeho styk s vyslaneckým dragomanem Swietochowským. Masaryk a s ním pravda zvítězili. Hrabě Aehrenthal se po ukončení kampaně jevil buď jako odpovědný diplomat velmoci, který byl nekonečně naivní, věře sám v pravost dokumentů, vyrobených vlastním podřízeným úřadem, anebo jako ministr, který nesl mravní odpovědnost za věc a který založil zahraniční politiku rakouskou na padělcích Friedjungova procesu, vrhaje tak neodpovědně a zbytečně (již po vyhrané aneksi) do válečného neklidu znovu celou Evropu.
Všechny tyto události získaly prof. Masarykovi světové jméno. Bez něho by dr. Friedjung byl snad proces i vyhrál.
Friedjungův proces ztroskotal na pověstném alibi dra Božidara Markoviće, profesora právnické fakulty

v Bělehradě, který dne 2. a 3. listopadu, ve dnech, kdy podle dokumentů předsedal schůzím Slovenského Jugu v Bělehradě, byl podle pravdy v Berlíně. Teprve potom mohl přijeti do Vídně dr. Miroslav Spalajković, státní sekretář srbského ministerstva zahraničních věcí, v dokumentech obviněný, aby před soudem provedl jejich podrobnou a zdrcující kritiku. Dr. Friedjung se hned s počátku neopatrně vyjádřil, že dokáže-li se nepravost jednoho dokumentu, jsou nepravé všechny. Na soudní znalce působilo pak hlavně to, že všechny byly psány stejnou rukou.
Bez prof. Masaryka nebyl by však prof. Marković snad ani přijel k procesu. Srbské oficiální kruhy nevěnovaly Friedjungovým obviněním s počátku příliš veliké pozornosti. Dokumenty nebyly též známy. Dr. Friedjung je předložil v pověstné „zelené knize" teprve soudu. Jakmile však vyšly v první den procesu, dostal prof. Marković telegram prof. Masaryka, který žádal od něho projev pro tisk. Po poradě s dr. Milovanem Milovanovićem, ministrem zahraničních věcí, Marković odjel do Vídně. Vyhledal Masaryka, rozhodl se, že se dostaví před soud svědčiti, byl Masarykem přiveden k soudu, aby seznal ovzduší soudní síně, seznámen s Mr. Steedem a nato poslán domů do hotelu — studovati dokumenty. Tam přišla historická chvíle. Marković si náhle uvědomil, že v období anekční krise, po celý říjen a ještě i listopad r. 1908, kdy prý byl podle protokolů Slovenského Jugu v Bělehradě, byl doopravdy v Berlíně. Když to zvěděl prof. Masaryk, prohlásil: „Příteli, dnes máte historický den!"
Friedjungův proces padl, když berlínská policie skutečně zjistila Markovićův pobyt v Berlíně.
Styk prof. Masaryka s Jihoslovany pokračoval pak za balkánské války. V prosinci r. 1912 byl v Bělehradě a odnesl odtud hr. Berchtoldovi Pašićův vzkaz, za jakých podmínek by Srbsko bylo ochotno vyrovnat se s Rakousko-Uherskem. Zahraniční ministr ve Vídni, jsa přesvědčen, že nadešla chvíle, kdy zničí malé Srbsko, odmítl však vztaženou ruku srbského premiéra. Těsně před světovou válkou připravoval prof. Masaryk diplomatickou akci v Evropě pro smír Bulharů a Srbů. Chystal se na cestu do Paříže a Londýna, aby získal státníky k práci pro tento smír. Cestu však zmařil sarajevský atentát. V té době poměry na Balkáně, srbská vítězství, balkánské války a vůbec nálada srbsko-charvátského národa, a zčásti i nové studentské nacionalistické hnutí, měly silný vliv i na prof. Masaryka a vzbudily v něm postupem času přesvědčení, že Rakousko-Uhersko přece jen není státem s historickou úlohou rozřešiti jihoslovanskou otázku a že se problém všech malých národů v monarchii, i českého, bude řešiti přece jen zbraněmi. Dne 25. února r. 1914, tedy již v předvečer světové války, nazval na přednášce v Mnichově, kam byl pozván Vysokou obchodní školou, poměr habsburské říše k Balkánu prorocky již problémem Evropy a všeho světa. Smírem Srbů a Bulharů chtěl zabrániti, pokud stačily slabé síly jednotlivcovy, aby veliké události v budoucnosti nezastihly balkánské Slovany nepřipraveny.
V Záhřebě mezitím vzniklo třetí realistické hnutí studentské r. 1907, které začal Jurislav Janušić. Jeho orgán, Hrvatski Djak, vycházel po jistou dobu také v Praze. Když r. 1908 bán Pavel Rauch relegoval univ. prof. Šurmina, opustila mládež s protestem znovu záhřebskou universitu a odešla studovati zase k Masarykovi. R. 1912 vycházel v Praze Val, list srbsko-charvátské radikálně-pokrokové mládeže, ale proti němu druhá část studentstva tvořila již t. zv. nacionálně-radikální mládež, kupící se kolem listu Zora. Nacionalisté zahájili odklon od Masaryka a od jeho hesla: Osvětou k svobodě. Masaryk učil: Buďte vnitřně svobodni a svoboda se dostaví. Nacionalisté řekli: Národ musí býti napřed svoboden, pak teprve bude s to, aby rozvil kulturu. Prof. Masaryk napsal pokrokové mládeži do Valu úvodní článek. Skupina kolem Zory byla si vědoma významu tohoto článku vzhledem k veliké vážnosti, které se prof. Masaryk těšil ve studentstvu. Redaktoři Zory si tudíž vyžádali do třetího čísla v květnu r. 1912 rovněž článek od prof. Masaryka, který měl název Národ a národnost. Prof. Masaryk zůstal v něm na svém stanovisku, píše nacionalistické omladině, že národní úsilí jihoslovanské má směřovati k jednotě, ale ta že bude nejsilnější na kulturním, osvětovém základě. „Doba karbonářů a tajných spolků pominula," tvrdil. Zora otiskla článek váženého muže, odpověděla však Masarykovi v příštím čísle nepřímo — otištěním přísahy Mazziniho. Za první balkánské války v prosinci r. 1912 se sešel prof. Masaryk v Bělehradě s Dj. Ostojićem, medikem, který s ním z jara t. r. vyjednával v Praze o článek do Zory, a diskutoval s ním o obojím směru v jihoslovanské mládeži. A tu podle Ostojićovy vzpomínky přiznal, že nacionalisté měli pravdu, protože „byli věrným výrazem národních snah". „Masaryk," píše Jihoslovan Rudolf Giunio vzpomínaje na období od velezrádných procesů, prožité většinou v Praze, „pod vlivem Záhřeba a Bělehradu počal se dívati jinýma očima na národnostní problémy říše a na různá hnutí nacionalistického a revolučního rázu. Zdá se, že tehdy (za balkánských

válek) Masaryk po prvé pocítil všechnu živelnou sílu naší nacionální myšlenky, která již počínala otřásati základy monarchie. Tu se snad i jemu otevřely oči, neboť počal věřiti dokonce i v možnost brzkého rozbití habsburské říše."

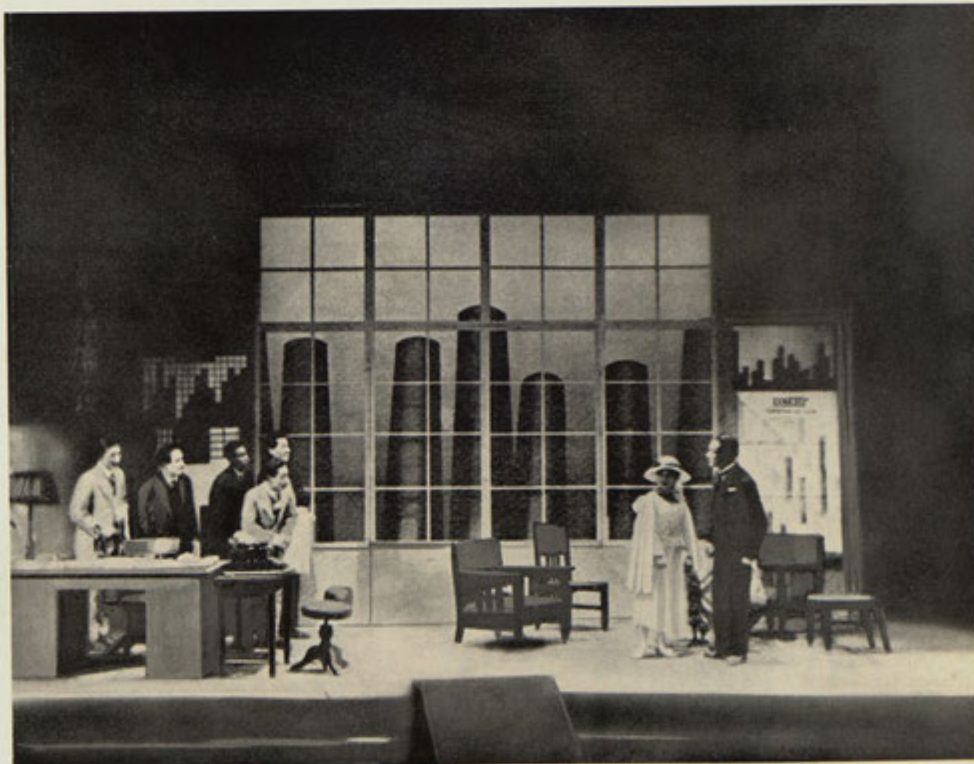
Těsně před světovou válkou byl konán v Praze sjezd vší jihoslovanské nacionalistické omladiny z monarchie a počal vycházeti její ústřední orgán Jugoslavija. Redaktorem byl dr. Ljubo Leontić. Nacionalisté před válkou se střetli ideově s prof. Masarykem, ale přece i toto hnutí s ním spojovala hluboká, veliká idea, idea integrální jednoty národní. To se ukázalo, když počala světová válka a vynikly všechny antagonismy, nedokonalosti, pozůstatky historismu, federativní, autonomní a státoprávní prvky, rušící chápání jednoty národní. Nacionalistická omladina se seskupila za hranicemi po prvé v Ženevě — kolem prof. Masaryka.

Vliv prof. Masaryka na Jihoslovany před světovou válkou byl veliký vliv velikého muže, se kterým je poslední fáze dějin jihoslovanského sjednocení nerozlučně a navždy spjata. Světová válka znamená období, které uskutečnilo to, k čemu byly od devadesátých let kladeny základy. Na jejím počátku dochází k některým činům srdce neb zájmu, jež byly přirozeným plodem předchozího vývoje. Bylo zcela samozřejmé, že prof. Masaryk, dříve než odjel za hranice, volá do Prahy dr. Lorkoviće a dr. Kramera, aby se dověděl, co Slovinci a Charváti očekávají od světové války. Stejně samozřejmě pomáhá srbská vláda Masarykovi, kterému za hranicemi vystavuje pas, a stejně pomáhá i jiným Čechům. V té chvíli, kdy nastala válka, stal se však sám jihoslovanský problém velmi složitý a jihoslovanští politikové byli prakticky postaveni před otázku, jak si představují společný stát. Masaryk sám píše velmi výstižně: „Srbové drželi program velkosrbský a centralistický, Charváti a Slovinci program federativní; mnozí však velkocharvátský. Centralisté i federalisté hlásali národní sjednocení (Jugoslavie), ale stejné slovo krylo velmi různé, nepropracované pojmy." Za hranice přišli též mužové velmi různorodí. Trumbić a Supilo měli za sebou pravašskou minulost. U Pašiće, srbského premiéra, kryl se pojem sjednoceného státu s rozšířeným Srbskem: Srbové trojí víry. V Záhřebě Lorković odstoupil od ideálů mládí. Pribičević a Vilder zůstali uvnitř Rakouska. V celé tříšti názorů vyniká r. 1915 omladina v Ženevě jako jediný nekompromisní činitel, píšíc programaticky: „Poněvadž Srbové, Charváti, Slovinci jsou jeden jediný jihoslovanský národ, budou po osvobození sjednoceni v jeden jediný homogenní stát." Svůj program vytiskli omladinci ve francouzské knize L'Unité Yougoslave, k níž úvod napsal prof. Masaryk. Je to jeden z prvních Masarykových projevů za hranicemi, kterým si zavíral cestu do vlasti a přidával se k revoluci.

Literatura: A. Černý: Masaryk a jižní Slované do války světové. Slovanský Přehled 1930. — Týž: Masaryk a Slovanstvo. Knihovnička Času. N. ř. 7, 64. — R. Giunio v bělehradské Politice 17. IX. 1937. — B. Marković: Iz mojih uspomena o Masariku. Tamtéž 19. IX. 1937. — T. G. Masaryk: Vasić-Forgách-Aehrenthal. Prag 1911. — Týž: Světová revoluce. Praha 1925. — V. Novak: Masarik i Jugosloveni. Srpski Književni Glasnik. N. S. 29, 1930. — Dj. Ostojić: Masarik prema jugoslovenskoj omladini. Pregled, Sarajevo 1930. — M. Paulová: Jugoslavenski Odbor. Zagreb 1925. — D. Prohaska: Utjecaj T. G. Masarika na modernu jugoslovensku kulturu. Ve sborníku T. G. Masarik, Beograd-Praha 1927. — R. W. Seton-Watson: Die südslavische Frage im Habsburger Reiche. Berlin 1913. — Vzpomínky Jihoslovanů ve sborníku T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám. Praha 1930.

Milada Paulová

Dvacet let po světové válce

Inscenace Čapkovy hry ***RUR*** *na tokijském jevišti* roku 1924 v režii H. Joši Hijikata.

DVACET LET PO SVĚTOVÉ VÁLCE. *Sami podle vlastní zkušenosti víme, že se světová válka neskončila formálním mírem r. 1919, nýbrž že trvala v jiné podobě dál. Přes to bylo dvacet let po světové válce pro naše země dobou jakéhosi oddechu a je třeba po pravdě říci, že této chvíle oddechu jsme se snažili dobře užít jak na poli sociálním, tak v tvorbě kulturní a hospodářské. V oblasti sociální jsme jednak vytvořili (zčásti na základech položených již za habsburské monarchie) tak bohaté zákonodárství a tak účinné instituce na ochranu a podporu sociálně slabých, že jsme se po té stránce rázem octli v popředí kulturních národů a že se instituce naše staly někdy i vzorem pro země cizí, jednak jsme provedli pozemkovou reformu středního typu, která byla hojně studována cizími odborníky jako poučný příklad. V poměru ciziny k naší literatuře se po válce vedle zeměpisného rozšíření zájmu o ni změnilo hlavně to, že si naše díla literární překládají především cizinci už sami, a že místo dřívější náhodnosti nastupuje při překládání zpravidla kritický a soustavný výběr. Z českých autorů největší pozornost v cizině vzbudili Karel Čapek, T. G. Masaryk a Jaroslav Hašek, a v zájmu o českou literaturu si i po válce uhájila první místo oblast německá. Téměř celým světem šly vítězně hry tří českých dramatiků, Karla Čapka, Františka Langra a Viléma Wernera. V období po světové válce, v němž hudba prožívá těžký přerodný kvas a hledá nové základy, se nedalo čekat, že nám vyvstanou skladatelé tvůrčí mohutnosti Smetanovy nebo Dvořákovy. Avšak v obecném zápase moderní hudby o nový výraz je český podíl čestný a uznávaný, jak ukazují třeba jen jména Bohuslava Martinů a Aloise Hába, a český přínos do hudby evropské je i tu zase tradiční dar svěží a spontánní melodičnosti. V oblasti hospodářské má sice podnikání průmyslové a obchodní v našich zemích v převážné většině ráz zřetelně malopodnikatelský, ale přes to vyrostlo i u nás několik podniků do velikých rozměrů. Možnosti, které plynuly z jejich rozsahu, využily vesměs k takovému zdokonalování své organisace po stránce technické i sociální, že vynikly nad světovou úroveň, a přispěly tak svou hřivnou k obecnému pokroku v těchto směrech. Jsou to na př. Báňská a hutní společnost (v původním svém rozsahu), Vítkovické horní a hutní těžířstvo, Škodovy závody a zejména podniky Baťovy se svým svérázným vyřešením spolupráce mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem.*

Pokroky v sociální politice

VE SVÝCH knihách, universitních přednáškách i politických projevech prohlašoval T. G. Masaryk opět a opět, že politika opravdu česká má býti důsledně lidová a sociální, protože český národ je národ malých lidí. Několik číselných dokladů jasně ukáže správnost tohoto tvrzení.

Ze všech zemědělských závodů bylo v bývalém Československu v roce 1930 téměř 95% závodů parcelových, domkářských, malorolnických a malých selských ve výměře nejvýše do 20 ha. Z celkového počtu obyvatelstva výdělečně činného bylo více než 60% v sociální třídě nesamostatných (úředníci, zřízenci, dělníci) a 40% v třídě samostatných. Pro Čechy, Moravu a Slezsko jsou obdobná čísla dokonce 67% nesamostatných a 33% samostatných. Statistická data o národním důchodu ukazují, že průměrný roční výdělek dělníka nepřevyšoval ani v době normálního vývoje hospodářského 6500 K a u soukromých zaměstnanců ve vyšších službách 16.000 K. V nejnižších dvou třídách důchodové daně je zařaděna více než polovina všech poplatníků. Můžeme tedy říci, že jsme národ malých důchodců, jejichž důchod je převážně důchod pracovní.

Ve shodě s názory svého prvního presidenta a se zvláštním složením obyvatelstva jsme si hned po světové válce uvědomili, že kulturní stát je povinen pracovati záměrně k neustálému zvyšování sociální úrovně všeho obyvatelstva. A je nutno se zadostiučiněním konstatovati, že jsme v společenství kulturních národů ihned od počátku zaujali vynikající místo a že jsme si toto místo i v pozdějších dobách hospodářské tísně celkem udrželi. Poctivá snaha o sociální spravedlnost přispěla podstatně k tomu, že se naše země vyvíjely bez pronikavých sociálních bojů a otřesů klidně a jistě uprostřed sociálního, politického a hospodářského vlnobití, které zmítalo poválečnou Evropou. Můžeme býti právem hrdi na to, že jsme tím jako konstruktivní živel přispěli ke konsolidaci poválečné Evropy a není rovněž neskromností, jsme-li hrdi i na to, že některé z našich sociálních reforem působily také mimo hranice našich zemí.

Sociální politikou rozumíme v těchto úvahách záměrně organisovanou činnost, směřující k ochraně sociálně slabých v lidské společnosti mírněním hospodářských a sociálních následků poruch a škod, které jim přináší společenské zřízení. Při tom se omezujeme na vylíčení nejdůležitějších pokroků

sociální politiky, nesené státem nebo jinými činiteli veřejného práva na základě zákonodárných nebo jiných veřejnoprávních aktů. Vědomě tedy vylučujeme ze svých úvah dobrovolnou sociální péči a pouze na tomto místě zdůrazňujeme mravní význam sociální politiky soukromoprávní, vykonávané z vlastního rozhodnutí, jejíž veliký rozsah i dosah je charakteristický právě pro sociální cítění obyvatelstva našich oblastí.

I. Ochrana dělnictva. K obstarávání státní správy v oboru sociální politiky bylo zřízeno zákonem z 2. listopadu 1918 ministerstvo sociální péče, které na rozdíl od některých jiných ústředních úřadů nově zřízeného státu nemohlo vlastně navázati na zkušenosti a tradici obdobného rakouského úřadu předválečného, neboť v Rakousku došlo k zřízení ministerstva sociální péče teprve na samém konci války, 1. ledna 1918. Bylo tedy třeba organisovati ústřední úřad naší sociální péče úplně od počátku, a to v neklidné době, která přímo vřela novými sociálně politickými problémy a volala po velikých sociálních reformách. Nestačilo již zákonodárství směřující k ochraně života a zdraví dělníků, které bylo v bývalém Rakousku vybudováno v rozsahu na předválečnou dobu slušném. Nová doba žádá, aby zaměstnanec byl považován za rovnoprávného činitele ve výrobě a vůbec při tvoření nových kapitálů. Stát má zájem — nikoliv pouze z důvodů lidskosti — na fysickém, mravním a kulturním vývoji dělnické a úřednické třídy, na hospodaření s člověkem.

Není tedy jistě náhodou, že prvním zákonem, přijatým jednomyslně Národním shromážděním, byl zákon o osmihodinové době pracovní ze dne 19. prosince 1918 a že při projednávání zákona mohly býti v debatě citovány celé pasáže ze spisku prof. Masaryka O osmihodinové době pracovní z r. 1900. Zákon předstihl časově i obsahem usnesení první konference práce konané ve Washingtoně r. 1919 a jde stále ještě v mnohých směrech nad rámec mezinárodní úpravy pracovní doby.

Zákonem o osmihodinové době pracovní byl učiněn pro řešení problému zkrácení pracovní doby pouze první krok. K původním důvodům převážně zdravotním a etickým přistupují vývojem výrobní techniky ve směru mechanisace a racionalisace nové argumenty rázu spíše hospodářsko-sociálního. Poukazuje se na nutnost, rozděliti kvantum lidské práce, klesající zaváděním automatických a poloautomatických strojů s velkou výkonností, dalším zkrácením pracovní doby na počet zaměstnanců co největší.

Požadavek, aby pracovní síla zaměstnancova byla nejen v zájmu nutné obživy jeho rodiny, ale i v zájmu národního hospodářství udržena neztenčena co nejdéle, vedl k našim zákonům o placených dovolených, které umožňují zaměstnancům tělesné i duševní zotavení. Náš zákon je jedním z prvních a stále ještě nemnohých národních zákonů, které poskytují zaměstnancům všech kategorií právní nárok na placenou dovolenou, jejíž trvání roste s délkou pracovního poměru. Zkušenosti získané u nás tímto zákonem ukazují, že poskytnutí nepřetržité dovolené působí příznivě na sociální, kulturní i mravní úroveň zaměstnanců, zvyšuje jejich chuť k práci i radost z práce a zvyšuje tím výkonnost zaměstnancovu, což je v zájmu podnikatelově.

Zákonná ochrana mezd a platů omezovala se u nás s počátku jako v cizině na zaručení minimálních mezd pro domáckou práci. Jinak bylo ponecháno stanovení výše mezd dohodě zaměstnavatele se zaměstnanci, při čemž hleděli zaměstnanci při ujednávání dohody o odměně za práci dosáhnouti zlepšení svého postavení hromadnými (kolektivními) smlouvami. Při tom však bylo i při existenci kolektivní smlouvy možno, aby zaměstnavatel při sjednávání individuálních pracovních smluv vnutil některým zaměstnancům horší podmínky pracovní a mzdové, než odpovídají kolektivní smlouvě, a vyloučil tak v individuálním případě prakticky její platnost. Chráněny byly v tomto směru pouze některé kategorie zaměstnanců, na př. domáčtí dělníci, zaměstnanci ve vyšších službách, domovníci a jiní. Teprve nařízení ze dne 26. června 1937 stanovilo, že v závodech, pro které platí hromadná smlouva pracovní, nesmějí býti po dobu její platnosti u žádného zaměstnance zkráceny nároky, plynoucí z ustanovení hromadných smluv pracovních, ledaže by k tomu dala souhlas odborová organisace zaměstnanecká, která hromadnou smlouvu pracovní sjednala. Zákon ze dne 21. prosince 1937 stanoví, že hromadné smlouvy pracovní, ujednané mezi odborovými organisacemi zaměstnaneckými a zaměstnavatelskými, nemohou býti vypověděny ani jinak zaniknouti do 31. prosince 1938. Zákaz výpovědí hromadných smluv pracovních měl zajistiti ochranu mezd v době krise tak, aby nenastalo neúměrné klesání životní úrovně zaměstnanců. Ochrana hromadných smluv pracovních před výpovědí jakož i jejich nevylučitelnost při sjednávání individuálních pracovních smluv jest toliko prvním stupněm legislativní úpravy této otázky. Takováto zákonná úprava týká se toliko závodů, které sjednaly hromadnou smlouvu pracovní a ty mohou být poškozovány soutěží závodů mimosmluvních, které

nejsou organisovány v odborové organisaci zaměstnavatelské, jež sjednala hromadnou smlouvu pracovní a mohou tedy platit zaměstnancům libovolné mzdy.

Tu zasáhlo vládní nařízení ze dne 26. června 1937, kterým se umožňuje jako dříve v textilní výrobě prohlásiti za závazné pracovní smlouvy hromadné v kterémkoliv oboru. Podle tohoto nařízení může ministerstvo sociální péče v dohodě s příslušným ministerstvem, zastupujícím zájmy výroby, prohlásiti za závaznou hromadnou smlouvu pracovní pro kteroukoli oblast anebo odvětví. Po prohlášení závaznosti platí všechna ustanovení hromadné smlouvy pracovní ve všech závodech příslušné oblasti a příslušného odvětví i v tom případě, když zaměstnavatel nebo zaměstnanec není členem organisace, která ujednala hromadnou smlouvu pracovní.

Mzda, pramen obživy téměř dvou třetin obyvatelstva našich zemí, je zaměstnanci našimi zákony zaručena za určitých podmínek i za dobu, kdy následkem nemoci, úrazu, vojenské služby, výkonu veřejné funkce a pod. anebo pro příčiny ležící v osobě zaměstnavatelově nemůže pracovati a je chráněna dále vůči osobám třetím (věřitelům) zákazy zabavení nebo postoupení existenčního minima.

II. Ochrana žen, dětí a mladistvých a péče o mládež. V ochraně námezdně pracujících žen jako matek a budoucích matek a v ochraně dorostu národa uplatňují se v nejnovější době kromě hledisek lidskosti, sociální hygieny a kultury také velmi silně hlediska populační, ježto stálý pokles porodů v souvislosti s prodlužováním délky lidského života vede k nebezpečí úbytku obyvatelstva a ke zjevu, nazývanému stárnutí evropských populací. Také v tomto oboru sociální politiky vykazuje naše zákonodárství poválečné pokrok, na příklad zvýšením věkové hranice pro připuštění dětí k pravidelné práci v průmyslu a živnostech na 14 let, případně do ukončení povinné školní docházky, v ochraně učňů poskytnutím nároku na pravidelný odpočinek a placenou dovolenou, zákazem noční práce mladistvých a hlavně bohatším vypravením pojištění v mateřství žen námezdně pracujících v rámci nemocenského pojištění. Musíme však přiznat, že se vývoj v ochraně dětí i v ochraně mateřství v posledním desetiletí zpomalil — zajisté též vlivem hospodářské krise — a že jsme byli hlavně v ochraně mateřství předstiženi některými státy, pěstujícími intensivně politiku rostoucí populace zvláštním všeobecným pojištěním mateřství a přímými peněžními podporami státu při výplatě dávek tohoto pojištění, intensivní ochranou kojících matek, podporami početných rodin a pod.

Veřejná péče o dítě a o mládež zasahuje, když se nedostává prostředků nebo vůle rodičů nebo zákonných poručníků dětí. Problémy, jež se tu vyskytují, jsou jiné, jde-li o děti zdravé, které jen pro chudobu, osiřelost anebo opuštěnost jsou odkázány na cizí pomoc a ochranu, a jiné opět, když jde o mládež tělesně, duševně nebo mravně úchylnou. V zemi České a Moravskoslezské jsou zdravé děti osiřelé, opuštěné nebo zanedbané svěřovány za dozoru okresních péčí o mládež řádným pěstounům nebo dávány do vhodných ústavů. Finanční prostředky k tomu obstarávají do značné části soukromé instituce, ovšem že za vydatné podpory státní, protože obce nemají dostatek finančních prostředků, aby péči o tyto děti samy nesly. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi obstarávala povinnosti veřejné péče o chudou mládež osiřelou a opuštěnou státní správa. O mládež tělesně úchylnou pečuje v zemi České a Moravskoslezské samospráva, na Slovensku a Podkarpatské Rusi pečoval o ně stát. Duševně nenormální jsou z valné části odkázáni na pomoc se stran dobrovolných korporací.

Při všem uznání velikých pokroků, jichž bylo dosaženo v 20 letech po válce, lze vytknouti naší péči o dítě a mládež, že nejsou pro ni uvolňovány dostatečné prostředky veřejné, a že je tedy odkázána z velké části na dobrovolnou činnost, podléhající ve velké míře náhodě a vlivu hospodářské konjunktury.

III. Bytová péče. Potřeba zdravého a levného bytu je dána v prvé řadě důvody sociálně-hygienickými. Bytovou statistikou bylo na př. prokázáno, že úmrtnost závisí na počtu hlav, připadajících na jednu místnost, a že je velmi silná korelace mezi intensitou některých epidemických nemocí a přeplněností bytů. Podmínkou pro zdravý vývoj spořádané rodiny, pro udržení mravnosti, krátce pro veškeren pokrok civilisace je zdravý a levný byt. Podíl připadající z pracovního důchodu na bydlení se zvýšil za války a zvláště po válce, ježto stavební ruch za války poklesl a po válce se zvýšil počet sňatků a tím také poptávka na bytovém trhu. Drahota bytů, zesílená prudkým zvýšením stavebních nákladů, vedla k povážlivému zhoršení bytových poměrů, takže procento nezdravých a přeplněných bytů ve velkých městech vzrostlo daleko nad míru předválečnou.

Je tedy přirozené, že naše veřejná sociální péče byla nucena hned od počátku se zabývati bytovou otázkou, a to tím spíše, že proudění obyvatelstva venkovského do měst a velmi silná repatriace hlavně

z bývalého Rakouska zvyšovala poptávku po levných bytech. Naše bytová péče mohla sice navázat na ochranu nájemníků, převzatou z bývalé monarchie, ale byla nucena vybudovat ji různými směry. Skutečně se týkala naše poválečná ochrana nájemníků nejen výpovědí, nýbrž též ceny bytu. Chránila tedy nájemníka i před neodůvodněným zvýšením nájemného a rozšiřovala svou platnost také na podnájemníky a majitele živnostenských provozoven. Také trvala u nás ochrana nájemníků podstatně déle než v cizině. Tento přísnější charakter a větší rozsah jakož i poměrně dlouhé trvání ochrany nájemníků v našich zemích vedly přirozeně k nespokojenosti druhé strany, majitelů domů, kteří mohli pouze z důležitých, v zákoně uvedených důvodů dáti nájemníkovi výpověď.

Zlepšování poměrů na bytovém trhu a poměrů hospodářských dovolovalo postupně rušení ochrany nájemníků a to ve třech směrech. Rozšiřoval se postupně počet důvodů, které opravňují majitele domu k výpovědi z bytu, dále se poskytovala možnost postupného zvyšování nájemného a konečně se z ochrany vyjímaly postupně byty od největších, najatých případně lidmi zámožnými, k menším nebo najatým osobami méně zámožnými, až zbyly v ochraně z důvodů sociálních jen byty zcela malé.

Kromě ochrany nájemníků byla v našich zemích z týchž důvodů značně zlepšena podpora stavebního podnikání, omezující se v bývalé monarchii hlavně na daňové osvobození a jen zčásti na poskytování úvěrů. V našich zemích podporoval stát stavbu obytných budov s malými byty postupně různými způsoby. Od závazku, že stát bude platiti věřiteli zaručenou zápůjčku v určité výši anebo poskytovati zvláštní příspěvek na zúročení a úmor stavebních nákladů až k pouhému osvobození novostavby od domovní daně a obecních dávek a k pouhé záruce státu pro případ, že dlužník nedodrží platební podmínky hypotekární zápůjčky. Výsledky této podpory stavebního ruchu jsou při všech námitkách, které proti různým jejím variantám byly často právem v odborné diskusi pronášeny, celkem uspokojivé. Veliký a naší českou veřejností nedoceněný podíl v péči o malé a zdravé byty mají naše veliké sociálně pojišťovací ústavy, v prvé řadě Ústřední sociální pojišťovna a Všeobecný pensijní ústav. Tak umožnil Všeobecný pensijní ústav přímým poskytováním zápůjček podle zákonů o stavebním ruchu do konce roku 1937 postavení 1420 domů s 18.030 byty povolením zápůjček ve výši 807 mil. 256.000 K.

Celkem lze bytové péči v našich zemích při všech nedokonalostech, které byly s postupným jejím prováděním nezbytně spojeny, přičísti podstatnou zásluhu o udržení sociálního míru. Nelze si ovšem zatajovat, že bytová otázka hlavně ve velikých městských aglomeracích není ještě zdaleka uspokojivě řešena a že hlavně malé byty nevyhovují po stránce zdravotní ani po stránce cenové.

IV. Živnostenská inspekce, zprostředkování práce a pracovní soudy. Dozor nad plněním zákonů sloužících k ochraně práce a zdraví zaměstnanců jest svěřen u nás živnostenským inspektorátům. V institucích živnostenských inspektorátů, převzatých z bývalé monarchie, dovedl stát vytvořiti v našich zemích důležité sociálně politické zařízení, které si získalo porozumění u zaměstnavatelů i zaměstnanců. Kromě vybudování živnostesnké inspekce na Slovensku a Podkarpatské Rusi byly zřízeny speciální inspektoráty pro stavební práce a nové dozorčí okresy, takže koncem roku 1937 byla prováděna v bývalém čsl. státě živnostenská inspekce 34 teritoriálními a 3 speciálními inspektoráty, v nichž úřadovalo 107 živnostenských inspektorů pod dozorem Ústředního živnostenského inspektorátu. Extensivní vývoj živnostenské inspekce byl provázen velmi úspěšným vývojem i po stránce vnitřní. Z původních orgánů, dozírajících pouze na zachovávání předpisů o ochraně dělníků, a z dřívějších poradních a zpravodajských orgánů pro zařaďování podniků v úrazovém pojištění a pro rozhodování o žádostech za povolení práce přes čas se stali živnostenští inspektoři v našich zemích prostředníky mezi dělníky a zaměstnavateli, kteří mají velkou zásluhu o zachování dobrého poměru mezi oběma třídami a tedy i o zachování sociálního míru. Pravidelné výroční zprávy Ústředního živnostenského inspektorátu přinášejí velmi důležité informace o vývoji sociální péče. Vedle živnostenských inspektorátů působí pro obor pracovního poměru v hornictví zvláštní báňská inspekce, nezávislá na báňských úřadech.

Účelnou distribuci pracovní příležitosti umožňuje řádně organisované zprostředkování práce. V tomto oboru zůstaly bohužel naše země za vývojem jiných států podobného složení a teprve vládním nařízením ze dne 9. července 1936 byla sjednána aspoň základna pro celostátní úpravu veřejného zprostředkování práce podle moderních zásad, odpovídajících v celku usnesením mezinárodních konferencí práce. Potěšitelný jinak vývoj poraden pro volbu povolání je rázu namnoze náhodného a není jednotně upraven.

Spory mezi zaměstnavatelem a zaměstnanci, vznikající z pracovního poměru, vykazují některé znaky, kterými se odlišují od jiných sporů. Je tedy přirozené a bylo vynuceno právě zkušenostmi v podobných sporech, že byly u nás zřízeny zvláštní pracovní soudy, které umožňují soudci z povolání, aby se věnoval výlučně složitým otázkám vzájemného poměru zaměstnavatele a zaměstnance, při čemž k odbornému vyřízení sporů přispívají přísedící, jmenovaní jako odborní znalci z řad zaměstnavatelů a zaměstnanců. Pracovní soudy umožňují rychlé vyřízení sporů, nutné právě v zájmu ochrany zaměstnanců, pro něž je pracovní důchod pravidelně jediným prostředkem obživy. Dovolují dále zaměstnancům opravné prostředky bez všelikých výdajů. Pracovní soudy si u nás získaly rychle důvěru obou tříd zájemců a můžeme je proto prohlásiti za důležitou vymoženost naší sociální politiky. Je ovšem třeba vytknouti, že spory některých druhů zaměstnanců, na př. horníků, byly z působnosti pracovních soudů vyloučeny.

V. Závodní výbory. Spoluúčast zaměstnanců ve správě závodu byla upravena zákonem o závodních výborech ze dne 12. srpna 1921 a zákonem o závodních a revírních radách v průmyslu hornickém ze dne 26. února 1920. Pozdějšími zákony byla působnost zákona o závodních výborech rozšířena na ústavy a podniky peněžní, na prodej zboží za jednotkové ceny a na podniky, zabývající se dopravou motorovými vozidly. Závodními výbory zavádí se nové uspořádání poměrů mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem ve směru demokracie na poli hospodářském. Zaměstnavatel zůstává sice i nadále vlastníkem prostředků výrobních, ale na místo dřívějšího jeho neomezeného rozhodování v závodě nastupují tu jakési zárodky konstitučního režimu v tom smyslu, že zaměstnavatel je při rozhodování o četných otázkách, týkajících se pracovního poměru, povinen vyžádati si souhlas nebo spolupůsobení závodního zastoupení zaměstnanců. Tento důležitý zásah státu do dřívějšího samovolného rozhodování zaměstnavatele o správě závodu je odůvodněn požadavkem stále více uplatňovaným, aby při provozu závodu bylo dbáno též hmotných, sociálních a mravních zájmů zaměstnanectva a národního hospodářství. Závodními výbory vstupuje do poměru mezi zaměstnance a zaměstnavatele nový element, který má kromě dozoru na zachovávání mzdových smluv, pracovních řádů a předpisů o ochraně zaměstnanců podporovati zaměstnavatele při plnění hospodářského poslání závodu. Zásada, že závodem je dáno společenství zaměstnavatele a zaměstnanců a že zaměstnanci mají na hospodářském rozvoji závodu zájem, který předpokládá spolupráci obou složek, dochází v našem zákoně o závodních výborech po prvé výslovného výrazu.

Těžká krise z roku 1922, kdy zákon vstupoval v účinnost, kladla ovšem hned od počátku provádění zákona překážky, k nimž se přidružila dlouho trvající lhostejnost dělnictva k výhodám zákona zvláště ve středních a menších závodech a s počátku i jeho nepřipravenost k využití výhod zákona, na př. práva zkoumati bilance u větších podniků nebo vysílati zástupce do správní rady. Proto trvalo dlouho, než se zákon poněkud vžil, při čemž měly doby hospodářských depresí přirozeně nepříznivý vliv. Ačkoliv intensivnějšímu využití zákona o zřizování závodních výborů pomáhá ochrana členů závodního výboru před propuštěním, nejsou přece v mnohých dozorčích okresech živnostenské inspekce závodní výbory stále ještě zřízeny ani u 50% závodů, u nichž by podle zákona mohly být zřízeny. Je také jisto, třeba se to nedá statisticky doložit, že závodní výbory nedovedou nebo nemohou uplatnit vždy s úspěchem práva daná jim zákonem. Na druhé straně se nesplnily obavy, jimiž doprovázely uskutečnění zákona některé skupiny zaměstnavatelů, které v něm viděly obdobu ruských revolučních zásahů do soukromého hospodaření.

VI. Péče o válečné poškozence. Péče o bezprostřední oběti světové války postavila ministerstvo sociální péče před zcela nové úkoly zvláštního charakteru, při čemž přechodnost úkolů, vyplývající z přirozeného poklesu počtu poškozenců a jejich pozůstalých, nedovolila vybavit úřady pro válečné poškozence stálým a zdatným personálem. Vzhledem k těmto zvláštním okolnostem musí býti uznána činnost zemských úřadů pro válečné poškozence v Praze, Brně, Bratislavě a Užhorodě a jejich okresních úřadů, obzvláště uvážíme-li, že peněžité prostředky uvolňované pro provádění péče nedosahovaly, bohužel, poměrné výše ve srovnání s některými lépe situovanými státy. Válečným poškozencům a jejich pozůstalým byly přiznány důchody peněžité. Zčásti pomocí těchto důchodů, zčásti zvláště povolovanými prostředky bylo umožněno orgánům ministerstva sociální péče léčiti válečné poškozence, přeučovati zraněné k výdělečné činnosti, pro niž byli ještě schopni zbytkem svých tělesných sil, zřizovati jim trafiky a biografy, sdružovati je ve výdělečná družstva, opatřovati jim domoviny a živnosti, raněné nemocné a jakékoliv činnosti neschopné umisťovati v útulcích a pod. Byla tedy péče o válečné poškozence velmi pestrá a byla by sotva mohla býti vykonávána, kdyby jí nebyla velmi

intensivně napomáhala Družina válečných poškozenců, jejíž součinnost zjednala akcím ministerstva autoritu a důvěru.

Výsledky této činnosti nebyly vždy úplně uspokojivé, jak je tomu téměř vždy při podobných hromadných akcích, které mají působiti rychle a jsou určeny pouze pro přechodnou dobu. Dnes, kdy kmen válečných poškozenců a jejich pozůstalých se přirozeným populačním vývojem likviduje, soustřeďuje se péče o válečné poškozence v podstatě na výplatu důchodů pro zbývající poškozence a pozůstalé.

VII. Péče o nezaměstnané. Rozvrat předválečné rakouské výrobní organisace, způsobený válkou, návrat statisíců demobilisovaných vojínů z vojenské služby, nesnáze s přeměnou válečné výroby na výrobu mírovou, nemožnost opatřiti ihned nové odběratele pro náš export, jehož největší část nalézala před válkou odbyt na půdě rakousko-uherské monarchie a řada jiných příčin rázu hospodářského, sociálního a mravního vynutily si v prvých letech poválečných péči o nezaměstnané, organisovanou na náklad státu a prováděnou nejprve demobilisačními samosprávnými sbory a později okresními úřady. Podpora v nezaměstnanosti byla vyměřována ve výši nemocenské podpory a mohla býti ještě zvýšena pro členy rodiny nezaměstnaného. Poskytnutí podpory mohlo býti vázáno na splnění povinnosti nezaměstnaného, aby konal práci ve prospěch obecný. Ve skutečnosti nemohlo býti použito myšlenky, že výplatě podpory má odpovídati určitý pracovní výkon, a to pro nesnáze administrativního provedení.

Poválečná nezaměstnanost opadla velmi brzy a ukázalo se, že si naše výroba dovedla opatřit za ztracená rakousko-uherská území nová odbytiště. Deflační opatření měnová vyvolala nové vzedmutí vlny nezaměstnanosti, která dosáhla maxima podpor v roce 1923 a potom zase rychle opadávala.

V těchto prvých letech připravilo ministerstvo sociální péče zákon z roku 1921 o podporování v nezaměstnanosti, který vstoupil v účinnost podpůrné péče odborových organisací. Je to tak zvaný gentský systém podpor v nezaměstnanosti. Podle tohoto zákona vyplácejí odborové organisace vedle vlastní podpory příspěvek státní. Státní příspěvek, vyměřený původně v téže výši jako příspěvek organisace, byl později, zvláště v době světové hospodářské krise, zvyšován, až činil dvojnásobek a staral-li se nezaměstnaný aspoň o dvě osoby, trojnásobek organisační podpory, nesměl však převýšiti 15 K denně.

Světová krise si však vynutila, aby byli podporováni na útraty státu i takoví nezaměstnaní, kteří nebyli členy odborových organisací, nebo kteří pro dlouhou nezaměstnanost pozbyli tohoto členství. Tato podpora je udělována ve formě stravovací akce, kterou doplňují podpůrné akce speciální (mléčná, ošacovací a pod.). Ačkoli výše těchto podpor nebyla zcela dostatečná (sazba činila týdně 10 K pro svobodné a 20 K pro ženaté nezaměstnané), zatěžovaly stát pro velký počet podporovaných v době největší krise částkami téměř stejně vysokými, jako přímá podpora podle gentského systému.

Od počátku naší organisované péče o nezaměstnané snažila se naše sociální politika vrátiti nezaměstnané hospodářskému životu, a to nejrůznějšími prostředky, v prvé řadě produktivní péčí o nezaměstnané, t. j. státní podporou pracím, prováděným zeměmi, okresy a obcemi. K zmenšování nezaměstnanosti vedou přirozeně i veliké investiční stavby státní, obzvláště takové, při nichž je třeba mnoho ruční práce. Také podpora stavebního ruchu státními podporami patří k produktivní péči o nezaměstnané. Stejnému cíli slouží ustanovení, omezující právo zaměstnavatelů zastaviti anebo redukovati provoz podniku.

K novým problémům na poli péče o nezaměstnané vede t. zv. trvalá nezaměstnanost starších zaměstnanců, působená tím, že vývoj úmrtnosti se kříží ve svých sociálních účincích s důsledky vývoje výrobní a hospodářské techniky. Od konce 19. století se snižuje úmrtnost pokrokem lékařské vědy v boji proti epidemiím a sociálním chorobám a zlepšováním sociálních poměrů. Podle nejnovějších našich tabulek úmrtnosti stoupla průměrná délka lidského života novorozeného chlapce z 39 let v době 1899 až 1902 na 52 let v době 1929 až 1932. U žen stoupla průměrná délka života ze 42 na 55 let. Ale podle přečetných statistických prací znamená stáří pro dělníka a zaměstnance v průměru menší služební požitky, větší labilnost zaměstnání a mnohem déle trvající nezaměstnanost ve srovnání s ročníky mladšími. Při tom vedou moderní výrobní procesy a zvýšené požadavky na zaměstnancovu výkonnost k tomu, že neustále snižuje hranice, za kterou je zvykem označovati zaměstnance za staršího.

Racionalisace zase znamená vyřadování celých početných skupin zaměstnanců s bohatými zkušenostmi a speciálními vědomostmi z výrobního procesu. Vývoj moderního hospodářství vede totiž k rozmno-

žování pracovních příležitostí, pro které se žádá v první řadě rychlá přizpůsobivost, jež je vlastností mládí, kdežto ubývá pracovních možností, pro které se vyžadují schopnosti, získané dlouholetou zkušeností, jež souvisí obyčejně s vyšším věkem. Tím se dostáváme k trapnému paradoxu, že moderní hygiena prodlužuje délku života a tedy podíl starších ročníků na celkové populaci, ale moderní hospodářství zmenšuje možnost zaměstnati tyto déle žijící osoby. Vzniká trvalá nezaměstnanost starých dělníků, která je tím povážlivější, že na zaměstnání starého dělníka závisí pravidelně výživa celé rodiny, nebo že jeho ztracený pracovní důchod musí býti nahrazován náhradními důchody členů rodiny. I na to je třeba pamatovat při reformě našich opatření proti nezaměstnanosti.

Prostředkem k zmenšení počtu nezaměstnaných bylo by ovšem také oživení vystěhovaleckého ruchu, v jehož regulaci docílilo ministerstvo sociální péče přes obtíže, vyplývající z protiemigračního zákonodárství cizích států, značných úspěchů.

VIII. Chudinství. Veřejná péče chudinská, t. j. povinná péče vykonávaná orgány veřejné správy, v prvé řadě domovskou obcí, o osoby, jež nemohou si nijak opatřiti nezbytných prostředků k výživě a nemají nároků na jiné životní zaopatření, je u nás vázána na domovské právo, jehož je součástí. Rozsah chudinského zaopatření je závislý na finanční potenci obcí a jiných svazků samosprávných, okresů a zemí. Těm náleží zřizovati a vydržovati nemocnice, chorobince, ústavy pro péči o mládež, pro choromyslné, hluchoněmé a pod., jichž zřízení přesahuje finanční síly obcí. Vzhledem k tomu je chudinská péče nejednotná a v chudých a malých obcích často nedostatečná a ponižující, kdežto ve velkých a bohatých obcích je vybudována tak, že může býti vzorem pro cizinu, jako na př. sociální péče hl. m. Prahy a obzvláště Pražské Masarykovy domovy.

IX. Státní sociální ústav. Moderní anglosaská, a z té zase obzvláště americká sociologická literatura směru sociálně biologického klade váhu na vytvoření speciálních ústavů pro sociální bádání. Sociální ústav u nás založený hned v prvém roce po válce v roce 1919 a přidružený k ministerstvu sociální péče splňuje alespoň některé z úkolů, ukládaných podobným ústavům. Podle stanov má ústav trojí poslání: Jednak má býti vědeckým ústavem pro studium věd sociálních a střediskem všech pracovníků na poli sociálně politickém, jednak má jako poradní sbor ministerstva sociální péče působiti svým hlasem na jeho legislativní i administrativní činnost a konečně má úkol propagační, šířiti totiž ve veřejnosti vědecké poznatky sociální a vyšší sociální nazírání. Ústav má tři sekce.

1. Pracovní odbor pro teoretické bádání, v němž mají býti řešeny problémy sociologické, sociálně filosofické a problémy národohospodářské teorie, zejména socialismus.
2. Pracovní odbor pro dělnickou ochranu, sociální pojišťování a socialisaci, v němž mají býti řešeny otázky dělnického ochranného zákonodárství, otázky odborových organisací zaměstnanců, stávky a výluky, mzdové soudy, tarifní smlouvy, nezaměstnanost, zprostředkování práce, vystěhovalectví, otázky všech složek sociálního pojišťování, družstevnictví, dělnické podílnictví na správě a zisku podniků, vnitřní zemědělská kolonisace a obecní socialismus a akce zespolečňovací vůbec.
3. Pracovní odbor technicko-zdravotnický, výchovný a humanitní pro organisaci práce vůbec, zejména pro psychotechniku, dále ochrannou techniku, zdravotnictví pracovní a vůbec sociální, snahy eugenické, bytovou péči a reformu bydlení vůbec, pro sebevzdělávací a umělecké snahy zaměstnanců, život rodinný, péči o matku a dítě, péči o mládež, o válečné poškozence, veřejné chudinství a sociálně humanitní zařízení vůbec.

Ústav se soustředil hlavně na činnost publikační a přednáškovou; v obou těchto směrech vykonal od svého založení velmi mnoho cenné práce a dovedl získati i přednášky a spolupráci vynikajících cizích sociálních politiků. V posledních letech se jednalo o opatření finančních prostředků pro rozšíření činnosti ústavu ve směru přísně badatelském.

X. Sociální pojištění. V státním, hospodářském a sociálním rozvoji našich zemí má sociální pojištění zvláště vynikající postavení a jeho obdivuhodný vývoj v prvních dvaceti letech po světové válce přispěl velikou měrou k zjednání a udržení sociálního míru. Skutečně také byly to důvody státní politiky, které kromě zřetelů sociálně politických vedly naše státníky při vybudovávání sociálně pojišťovacího zákonodárství. Naše sociální pojištění vybudované ve velkém rozsahu funguje opravdu uspokojivě a jeho pevné základy, třebaže trochu porušené novelami z r. 1929, odolaly vlnobití světové hospodářské krise. Sociálně pojišťovací zákony u nás vydané docházejí uznání cizích odborníků a staly se vzorem pro cizí zákonodárství. To platí v plné míře (i pokud se týče konstrukce dávek, finančního systému a organisace), o sociálním pojištění řeckém. Hlavní zásady našeho sociálního pojištění budou patrně převzaty také pro pojištění venezuelské. K úhradovému finančnímu systému našeho

pojištění vrátilo se říšské sociální pojištění a různé zásady dávkového systému i organisace byly přejaty jinými sociálně pojišťovacími zákony.

Velký rozsah a význam našeho sociálního pojištění ukáže nejlépe několik čísel. Příjem z pojistného, odvedeného zaměstnavateli i pojištěnci ve všech odvětvích sociálního pojištění, činil v roce 1937 bez státního příspěvku téměř 2.9 miliardy K a příjem na úrocích a jiných výnosech ze jmění sociálně pojišťovacích ústavů činil v roce 1937 3.650 mil. K. Z těchto úhrnných příjmů byly navráceny $2^3/_4$ miliardy K bezprostředně národnímu hospodářství v podobě peněžních dávek (důchody, nemocenské podpory, odbytné, pohřebné, výbavné a pod.) nebo v podobě dávek věcných (náklady na lékařskou službu, léky, léčebnou péči, pobyt v nemocnicích, sanatoriích, zotavovnách a pod.), a zbývajících 900 milionů K bylo vráceno národnímu hospodářství zápůjčkami státu, zemím, okresům, obcím, družstvům, přímými investicemi a pod. Tento významný přesun výnosu našeho hospodářství, který v jádře znamená změny v distribuci důchodů, děje se proto, aby byla zajištěna existence zaměstnanců a jejich rodin při poškození nebo zániku pracovní schopnosti a aby tato pracovní schopnost byla obnovena. Je samozřejmé, že hospodářské zařízení, jež disposici zaměstnancově a zaměstnavatelově odnímá na pojistném na 12% mzdy, a částek jdoucích do miliard užívá pro konsum týchž nebo jiných osob nebo k tvorbě kapitálů, má pronikavý vliv na veřejné i soukromé hospodářství již také proto, že vede k značné akumulaci kapitálů. Vždyť jmění všech našich sociálně pojišťovacích ústavů, pokud slouží zabezpečení budoucích nároků, činilo koncem roku 1937 na $16^3/_4$ miliard K a způsob uložení tohoto jmění má samozřejmě veliký vliv na úvěrový trh.

Pro pochopení podstaty a vývojových tendencí našeho sociálního pojištění je třeba uvésti, že má tři základní znaky. Sociální pojištění je především součástí pracovního práva. V této své funkci vylučuje pracovní sílu jakožto složku výrobních nákladů z volné disposice zaměstnavatelovy. Je tedy sociální pojištění součástí sociální politiky, a to velmi důležitou. Sociální pojištění je dále pojištěním. I když jsou spory o právní stránce sociálního pojištění jako pojištění a i když vykazuje po hospodářské stránce odchylky od pojištění soukromého, vyplývají z povahy sociálního pojištění jakožto zařízení pojišťovacího důležité důsledky pro úhradu nákladů, v níž rozhoduje zásada rovnováhy příjmů a vydání, pro organisaci pojištění, obzvláště pro jeho vzájemnostní charakter, pro dávkové složky a pod. Konečně je to samospráva sociálního pojištění za účasti obou skupin interesentů a odborníků, která dává našemu sociálnímu pojištění zvláštní charakter a musí býti považována za jeho důležitý znak, který má vysokou positivní cenu. Tento princip spolupráce zájemců s odborníky osvědčil se nejen při správě všech ústavů našeho sociálního pojištění, nýbrž také v přípravě zákonodárných komisí.

Positivní poměr zaměstnavatelů a pojištěnců k našemu sociálnímu pojištění neznamená ovšem naprostou spokojenost s jeho konstrukcí po stránce dávkové a organisační. Vede naopak k plodné kritice chyb a nedostatků, které jsou vlastní každému lidskému dílu a jsou zčásti způsobeny historickým vývojem nebo změnami v hospodářské a populační struktuře nové doby. Tak také není v našem sociálním pojištění nikdy mrtvý klid, nýbrž stálý život, jaký má být u zdravého, živoucího organismu.

Dosah a význam sociálního pojištění, jak bylo u nás vybudováno, vynikne srovnáním se stavem sociálního pojištění po ukončení světové války. V bývalé Rakousko-Uherské monarchii byla vybudována pouze tato odvětví sociálního pojištění: 1. pojištění úrazové, 2. nemocenské a provisní pojištění horníků (nedostatečně vybavené po stránce dávkové i úhradové a po stránce finanční těžce pasivní), 3. nemocenské pojištění jiných dělníků (jež se nevztahovalo na dělníky zemědělské, lesní a čeleď a bylo organisačně velmi roztříštěné), 4. pensijní pojištění soukromých úředníků a zřízenců (organisačně roztříštěné na veliký počet nositelů pojištění a válkou a nešťastnou ukládací politikou zbavené všeho reálného jmění).

Protože téměř všechna odvětví veřejnoprávního sociálního pojištění měla v bývalé Rakousko-Uherské monarchii organisační ústředí ve Vídni, případně v Budapešti, bylo po válce předním úkolem odděliti místní orgány v našich zemích od sociálně pojišťovacích ústředen vídeňských a budapešťských a vytvořiti ústředí vlastní. Další etapou vývoje sociálního pojištění v našich zemích bylo postupné unifikování rozdílných předpisů pojišťovacích v rakouské a uherské části bývalého státu, rozšíření okruhu pojištěnců, organisační zjednodušení a zlepšení systému dávek.

Naše sociální pojištění má tato samostatná odvětví:

1. Úrazové pojištění. Úrazovému pojištění podléhají zaměstnanci v t. zv. nebezpečných podnicích a jeho předmětem je náhrada škod, které vznikají zraněním nebo smrtí pojištěnce následkem podnikového úrazu nebo nemoci z povolání anebo na cestě do práce nebo z práce. Úhrada pojištění se opatřuje

pojistným, odstupňovaným podle výše nebezpečí zařaděným do nebezpečenských tříd. Pojistné je vypočteno na základě kapitálové úhrady a má býti revidováno každých pět let. Pojištění provádějí úrazové pojišťovny v Praze a v Brně (dříve i Zemská úřadovna pro pojišťování dělníků v Bratislavě), a to představenstvem, skládajícím se ze zástupců podnikatelů, pojištěnců a osob, jmenovaných ministerstvem sociální péče.

2. Nemocenské pojištění soukromých zaměstnanců. Pojištění podléhají veškeré osoby, vykonávající práce nebo služby na základě smluvního poměru pracovního, služebního nebo učňovského, pokud je nevykonávají jako vedlejší zaměstnání nebo příležitostně. Pojištěnci jsou podle své mzdy zařaděni do deseti mzdových tříd s průměrnou denní mzdou 4 K až 36 K. Pojistné nemá zpravidla přesahovati 5.5% střední denní mzdy; zvýšení nad tuto hranici může povoliti Ústřední sociální pojišťovna. Na dávkách se poskytuje pomoc v nemoci, pomoc v mateřství a pohřebné. Pomoc v nemoci záleží v poskytování lékařské pomoci jakož i potřebných léčiv a v peněžité podpoře. Na pomoci v mateřství se poskytuje zdarma pomoc porodní asistentky a je-li toho třeba, pomoc lékařská, dále peněžitá dávka, konečně pak příspěvek za kojení ve výši polovičního nemocenského matkám, které své děti samy kojí, až do uplynutí 12 týdnů po porodu. Nemocenské pojištění dělníků provádějí nemocenské pojišťovny, nemocenské pojištění zaměstnanců ve vyšších službách se provádí jednak v týchž pojišťovnách jako pojištění dělníků, jednak ve čtyřech nemocenských pojišťovnách, které provádějí výhradně pojištění zaměstnanců ve vyšších službách. Zvlášť organisováno je nemocenské pojištění horníků, jež provádějí revírní bratrské pokladny.

3. Nemocenské pojištění veřejných zaměstnanců. Nemocenské pojištění veřejných zaměstnanců se vztahuje na zaměstnance státu, zemí, okresů, obcí a jiných veřejnoprávních organisací, na učitele, duchovní, vykonávající veřejnou správu a konečně na osoby, požívající odpočivných nebo zaopatřovacích platů od těchto veřejnoprávních zaměstnavatelů. Protože zaměstnanci, podléhající tomuto druhu nemocenského pojištění, mají i v době nemoci nárok na plat, omezilo se nemocenské pojištění veřejných zaměstnanců pouze na dávky naturální: lékařskou pomoc, včetně pomoci při porodu, přispění porodní asistentky, poskytování léčiv a therapeutických pomůcek. Vedle toho mají pojištěnci nárok na nemocenské ošetření rodinných příslušníků. Hlavním nositelem nemocenského pojištění veřejných zaměstnanců je Léčebný fond veřejných zaměstnanců.

4. Pojištění dělníků pro případ invalidity a stáří. Rozsah pojistné povinnosti jest v celku týž jako v nemocenském pojištění dělníků. Pojištěnci zařaďují se podle své mzdy do pěti pojistných tříd, týdenní pojistné činí v nejnižší třídě 2.60 K, v nejvyšší 8.40 K. Pojištění poskytuje důchod invalidní a starobní, důchod vdovský a vdovecký, důchod sirotčí, výbavné a odbytné. K nároku na důchod a na výbavné jest zapotřebí odbytí čekací doby 100 příspěvkových týdnů. Nositelem pojištění jest Ústřední sociální pojišťovna v Praze, pro kterou však provádějí nemocenské pojišťovny zejména předpis, vybírání pojistného a přípravu řízení důchodového.

5. Pensijní pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách. Pojištění podléhají soukromí úředníci a osoby obdobně zaměstnané, dále kancelářští zaměstnanci, obchodní pomocníci, dozorčí orgány v zemědělství, lesnictví a hornictví a konečně některé kategorie kvalifikovaných dělníků. Pojištěnci zařaďují se podle svých ročních služebních požitků až do výše 42.000 K do 11 tříd služného. Měsíční pojistné činí v nejnižší třídě 12 K, v nejvyšší 250 K a zvyšuje se o 2 K až 10 K na úhradu zvýšení nároků podle zákona o započtení nepojištěné doby. Pojištění poskytuje důchod invalidní a starobní, důchod vdovský, vdovecký, sirotčí a rodičů, výbavné, odbytné jednou pro vždy, pohřebné a nemocenské ošetření důchodců. Nárok na důchod, jakož i na výbavné a pohřebné jest vázán na dokonání čekací doby 60 příspěvkových měsíců. Pojištění provádí Všeobecný pensijní ústav v Praze a 33 náhradních pensijních ústavů.

6. Provisní pojištění horníků. Pojištěny jsou veškeré osoby zaměstnané v hornictví, pokud nepodléhají pojištění pensijnímu. Pojistné provisního pojištění jest jednotné a činí 87 K měsíčně včetně přechodného příspěvku zaměstnavatelů; kromě toho vybírá se od zaměstnavatelů a zaměstnanců sanační příspěvek a sanační přirážka k ceně uhlí. Pojištění poskytuje důchod invalidní, starobní, vdovský a důchody sirotčí. Pojištění provádí Ústřední bratrská pokladna. Hornické pojištění bylo v roce 1936 pronikavě zreformováno a postaveno na bezpečný finanční základ.

K úplnému vybudování sociálního pojištění chybí v našich zemích pouze pojištění proti nezaměstnanosti, nahrazované nedokonale tak řečeným gentským systémem, o jehož výhodách a nevýhodách bylo již dříve pojednáno. Neproveden zůstává zákon z roku 1925 o pojištění osob samo-

statně hospodařících, na jehož novelisaci pracuje zvláštní komise. Jak již bylo řečeno, nevrací se v systému sociálního pojištění u nás platném část pojistného, odnímaného národnímu hospodářství, ihned zpět konsumu, nýbrž proměňuje se v kapitál. Stupeň, v jakém se provádí tato kolektivní kapitalisace, je dán úhradovým systémem sociálního pojištění, obzvláště pojištění důchodového. Naše sociální pojištění, založené původně na systému úplné úhrady, bylo bohužel novelami zákona o invalidním a starobním pojištění dělnickém a zákona o pensijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách, provedenými přes varování odborníků v roce 1929, poškozeno tím, že bylo sníženo pojistné a současně zvýšeny dávky, což bylo umožněno změnou původního bezpečného předpokladu o budoucím úrokování ústavního jmění. Tyto změny se projevily v hospodářství obou našich největších nositelů sociálního pojištění velmi intensivně při hospodářské krisi po roce 1929 a vyžadují opravy návratem k původním zásadám. Nebýt těchto změn, bylo by naše sociální pojištění důchodové překonalo těžkou krisi daleko lehčeji na rozdíl od sociálně pojišťovacího zákonodárství jiných států, které je založeno na úhradových metodách rozvrhových.

Nahromaděný kapitál, který má sloužit k zajištění budoucích nároků pojištěnců, činil koncem r. 1937 u sociálně pojišťovacích ústavů v našich zemích, jak již bylo řečeno, na 16¾ miliardy K. To je kapitál pro veřejné hospodářství velmi důležitý, neboť je uložen nejen v cenných papírech (zejména zástavních listech hypotekárních a dlužních úpisech komunálních a melioračních), nýbrž i v půjčkách státu, zemím, okresům, obcím a různým veřejným fondům (na př. fondu silničnímu, elektrisačnímu a vodohospodářskému). Důležité jsou také hypotékární zápůjčky, kterými se podporuje především činnost stavebních družstev, neboť se jimi dosud umožnila výstavba asi 60.000 bytů. Lze právem říci, že byly splněny do značné míry intence budovatelů našeho sociálního pojištění, aby kolektivní kapitalisace sociálních pojišťoven bylo použito jednak k zvýšení produktivity národního hospodářství, jednak k péči o zdraví národa.

Literatura: Lev Winter a Josef Kotek: Vedoucí zásady naší sociální politiky v díle Idea Čsl. státu, 1935. — Emil Schoenbaum: Sociální pojištění v Čsl. v témž díle. — Sociální péče a sociální politika v prvním desetiletí republiky 1928. — Jaromír Nečas: 20 let sociální péče v Čsl. 1938. Publikace Sociálního ústavu. — Čsl. vlastivěda, svazek 6: Články L. Wintra a E. Schoenbauma.

Emil Krása

Pozemková reforma

POZEMKOVÁ reforma byla prakticky umožněna sice teprve novým seskupením politických sil po světové válce, myšlenkově však má velmi hluboké kořeny. Dynamika současné společnosti dovršila staletý vývoj a dávné touhy drobných zemědělců proměnila ve skutek.

Do minulého století měly české země převážně agrární ráz a rozdělení půdy i poměr národní a státní společnosti k zemědělské práci byl důležitou složkou vývoje. Do roku 1848 byla tato složka řízena feudálním duchem, což v českých poměrech znamenalo, že celá země byla rozdělena na velkostatky, patřící buď králi (koruně, státu), nebo církevním institucím nebo — a to většinou — šlechtě. Vlastník velkostatku měl v přímém držení svou půdu, na níž hospodařil ve své režii nebo ji pronajímal, a tato půda byla obdařena výsadami (dominikál). Nepřímo byl také vrchním pánem rustikální půdy, to je půdy, kterou jeho předchůdci kdysi (už od 10. a hlavně 13. století) udělili sedlákům za platy a služby, roboty. Velkostatek byl tedy hospodářským pánem svých poddaných, byl však také jejich vrchností čili pánem politickým a soudcem, neboť od 13. století do r. 1848 (1850) byl nejnižší instancí správní a soudní.

Nedosti však na těchto rozdílech, které byly hmotně stupňovány tím, že panská půda byla do 18. století zbavena daní, a celým daňovým břemenem byl zatížen rustikál. Závažné byly rozdíly mravní. Vlastnictví velkého pozemkového majetku (velkostatku) povznášelo k šlechtictví a k politické moci. Jen ty vrstvy obyvatelstva, jež měly svobodný statek, zapsaný v deskách zemských, měly také právo zasedati na sněmu a vydávati zákony. Vlastní práce zemědělská však poskvrňovala a vylučovala z politického národa. Poddaní, kteří vykonávali všecku práci nejenom na rustikální půdě, nýbrž také z robotní povinnosti téměř všecku práci v panském hospodářství, byli bez politických práv, neměli zastoupení na sněmu. Jejich hospodářští páni o nich rozhodovali ve veřejné správě, v daních i vojen-

ských povinnostech a soudili je. Nadto panská libovůle byla těžko omezitelná, neboť státní moc i tam, kde rozhodla ve prospěch poddaných, jen zřídka dovedla toto rozhodnutí prosaditi. Jeden z mocných šlechticů v 16. století, pán z Pernštejna, pronesl zásadu, že každý nový majitel panství může dávati poddaným libovolné řády: „Nový pán — nové právo." To znamenalo, že poddaný jest bez práva.
Číselný poměr vrchnostensko-poddanský před koncem feudalismu byl tento: v Čechách bylo 2275 šlechtických rodin, jimž patřila téměř polovina (42.90%) veškeré půdy v zemi. Selských rodin bylo 134.391 (nečítaje několik desítek tisíc podruhů) a měli jen málo přes polovinu půdy v zemi (57.10%). Na Slovensku a Podkarpatské Rusi tvořila šlechta větší procento v obyvatelstvu, neboť se tam uchovalo mnoho drobné šlechty; ale také rozdělení půdy bylo ještě stupňováno v její prospěch, neboť měla ve svém majetku $^{16}/_{20}$ veškeré vzdělané půdy, ač sama byla pouze $^{1}/_{20}$ obyvatelstva. Zbývajících $^{19}/_{20}$ obyvatelstva, poddaní, měli jen $^{4}/_{20}$ půdy. I pouhá čísla bez ohledu na mravní a sociální následky ukazují, jak nutná byla náprava. Náprava byla ovšem velmi těžká, dokud měl feudalismus všecku politickou moc v rukou.
První pokus učinil osvícenský stát absolutistický ke konci 18. století, ale provedl jej pouze tam, kde sám byl vrchností, na statcích státních a zčásti městských. Pohnutky státu nebyly citové, nýbrž vycházely z praktické státní politiky. Habsburský stát, jenž tehdy prohrál několik válek, potřeboval daně i vojáky a jejich přírůstek mohla dáti jen zvětšená populace na venkově. Avšak venkov, který pro panský robotní útlak vřel právě ve velkém povstání selském (r. 1775), nebyl hospodářsky s to, aby unesl větší břemena. Jediná pomoc byla v rozmnožení samostatných selských hospodářství. To provedl tedy stát na zmíněných statcích, rozdělil dosavadní panské dvory a při tom zrušil i robotu, jež se rozparcelováním půdy na selské usedlosti stala nepotřebnou. Nic nebylo zadarmo, za půdu i za výkup roboty byly stanoveny pevné roční platy. I státu jako velkostatkáři zůstaly nedotčeny příjmy ze statků, byly jen převedeny na peníze, a přece poddaní na těchto statcích byli od té doby mnohem volnější. Jestliže v Čechách a na Moravě za 10 let (1777—87) bylo založeno nebo podstatně rozšířeno 225 nových vesnic, znamená to velikou vlnu kolonisační. Uvážíme-li pak, že v robotním systému vznikly takto ostrovy nerobotujících, vysvitne hmotný i mravní účinek této reformy, zvané raabisace (podle iniciativního úředníka Raaba, jenž ji prováděl).
Ale šlechta se proti této reformě ubránila. Císař Josef II. měl pak sice v úmyslu místo raabisace, která přinášela jen částečnou pomoc, zavésti novou úpravu robot a daní v celé zemi, ale jeho předčasná smrt tyto plány zvrátila a umožnila tak vítězství feudální reakce, jež se udržela ve veřejné administrativě až do r. 1848.
Toho roku bylo zrušeno poddanství, byly zrušeny daňové a v celku i politické výsady dominikálu nad rustikálem, jen v tom se udržely politické přežitky, že i v ústavním období měl velkostatek jisté přednosti při volbách do sněmu. Významné však bylo, že ztratil ráz veřejno-právní a zůstal jen soukromým hospodářským podnikem. Na rozloze jeho půdy se však nezměnilo nic a omezenému počtu rodin patřila stále téměř polovina veškeré půdy. Na tom poměru nic nezměnila ani ta okolnost, že někteří šlechtici prodávali své statky nešlechticům, zejména židovským finančníkům, kteří v pozemkovém majetku ukládali své zisky z obchodu a průmyslu.
Přirozeně i ve velkostatcích byly rozdíly v celém historickém vývoji, podle rozsahu. Od statků se dvěma až třemi vesnicemi byla celá stupnice k latifundiím s mnoha desítkami poddanských obcí. Proto vidíme ještě další nápadné rozdíly i mezi šlechtickými rodinami: v Čechách 14 největších velkostatkářů mělo 11.3% půdy, na Moravě 11 rodin drželo 10.8%, na Slovensku již v 16. století 25 největších magnátů mělo v majetku polovinu veškeré půdy. Je sice pravda, že v tom tvořily značné procento lesy, ale i v čistě zemědělské půdě, která mohla jinak dáti živobytí novým selským rodinám, byl poměr podobný: před světovou válkou měl velkostatek ze zemědělské půdy celou sedminu. Při tom za posledních 150 let přibývalo obyvatelstva počtem dříve neznámým. Přírůstek byl ve všech vrstvách obyvatelstva, na venkově však zvláště silný. Tím více rostl hlad po půdě, neboť na venkově už nebylo možnosti, aby tento přírůstek byl vyživen.
Proti tomu nebylo jiného léku než pozemková reforma. Již před světovou válkou byly hlásány takové reformní snahy. Nebylo k nim třeba zvláštního radikalismu, stačilo míti sociální smysl pro přítomnost, jež ukládala zaměstnati na půdě co možná největší podíl z přírůstku obyvatelstva. Kdo k tomu znal dosavadní vývoj, věděl také, že nezdravé rozdělení pozemkového majetku jako následek staletého feudálního zřízení lze po právu opraviti v nové soustavě společenské a státní, vzniklé po válce. Po světové válce se vskutku tyto snahy uplatnily a pozemková reforma přispěla podstatně k jeho

vývoji. I způsob, kterým byla provedena, i výsledky, k nimž došla, jsou pozoruhodné. Přes všecku nespravedlivost minulého vývoje nebyla pozemková reforma provedena jako akt odvety, nýbrž dosavadním vlastníkům zabranou půdu zaplatila. Jejím účelem nebylo odstraniti velkostatek úplně, nýbrž omeziti jej ekonomicky ve prospěch menších zemědělců. Dosavadním vlastníkům byla ponechána dostatečná výměra do 150 ha zemědělské půdy a 100 ha jiné půdy, a také objekty hospodařící samostatně, jako cukrovary a pod. Byly ponechány též parky, a to podle zvláštních dohod zpravidla s lesem, jenž by umožnil nésti náklad na udržování zámků, patronátů, archivů.

Základní zákony o pozemkové reformě byly vydány r. 1919—20 (zákon záborový, přídělový, náhradový, o úvěrové pomoci). Provedení bylo svěřeno státnímu pozemkovému úřadu, který v letech 1919—35 vykonal hlavní dílo přidělovací, načež od roku 1935 byl připojen k ministerstvu zemědělství.

Pozemková reforma v našich zemích postihla přes čtvrtinu veškeré půdy, totiž 4,068.370 ha, t. j. 29% veškeré půdy v bývalém státě. Z toho měří zemědělská půda 1,312.721 ha (18.1%), nezemědělská, hlavně lesy 2,755.649 ha (40.5%). Tato půda patřila k 1913 souborům (vlastníkům velkostatků). Hlavní cíl pozemkové reformy měl utišiti hlad po půdě, to jest především zvětšovati drobné usedlosti zemědělské, nedostačující dosud k soběstačné výživě rodiny, na výměru dostatečnou. Proto nejdůležitější část pozemkové reformy tvoří drobné příděly, do 30 ha na jednotlivce. Tak bylo uspokojeno 638.182 nabyvatelů, kteří dostali 789.803 ha půdy (43.9%) veškerého přídělu, z toho 644.000 ha půdy čistě zemědělské. K drobnému přídělu patří i stavební místa pro dělníky a venkovské živnostníky, v počtu asi 80.000. Byly však zakládány i zcela nové usedlosti rolnické, celkem 3068 o výměře 38.501 ha; nejvíc z toho připadlo na Slovensko a Podkarpatskou Rus, totiž 28.611 ha pro 2266 nových kolonistů. Mimoto byly tvořeny zbytkové statky, zvláště tam, kde byly na velkostatku objekty, jichž úplné zrušení by bylo nehospodárné. Byly přidělovány těm osobám, jež by jinak pozemková reforma byla poškodila, zaměstnancům a nájemcům velkostatků, také však družstvům, školním a výzkumným ústavům i samosprávným svazkům. Celkem jich je 2291 s výměrou 226.306 ha.

Zbytek přidělené půdy získal stát, také země a okresy. Je to 755.378 ha (42.8% přídělu). Jsou to většinou lesy, nepřicházející v úvahu pro tvoření a rozšiřování zemědělských usedlostí podle základních směrnic reformních.

Uvedená čísla byla při závěrečných pracích jen málo změněna, takže zhruba lze zhodnotiti celkový výsledek takto: ze zemědělské půdy mají bývalí vlastníci dále třetinu, kdežto dvě třetiny jsou přiděleny, z půdy lesní zůstanou jim dokonce 3/5, neboť jen 2/5 jsou přiděleny. Máme-li tedy na mysli poměr veškeré půdy velkostatků, byla polovina přidělena, polovina zůstala původním vlastníkům.

V drobném přídělu, v nové kolonisaci a zbytkových statcích přinesla pozemková reforma skutečně dobrodiní pro 636.531 rodin. Je to číslo velmi výmluvné, neboť proti němu stojí postižených rodin původních vlastníků pouze 1913, při čemž zabraná půda byla zaplacena.

Pozemková reforma u nás provedená volila tedy velmi střídmou střední cestu. Ze 14 států, které v Evropě pozemkovou reformu provádějí, jsou naše země podle jejího rozsahu na pátém místě. Velkostatek tu nebyl zničen, byla jen odstraněna jeho hospodářská převaha, přesunutím pozemkové držby byl posílen malý a střední zemědělský podnik, a tím stoupla také životní úroveň venkova. Bylo posíleno také pozemkové vlastnictví státu, zemí i okresů. I pro zdraví obyvatelstva bylo vykonáno mnoho tím, že byla přidělována půda tělocvičným korporacím a stavebním družstvům.

Poptávka však byla větší nežli zásoba půdy. Hlad po půdě byl jen zmírněn, nebyl nasycen úplně. Útěk z venkova ani přes vzrůst středních usedlostí nebyl zastaven. Tyto nedostatky nejsou zaviněny reformou samotnou, nýbrž dány prostě omezenou plochou půdy. Pozemková reforma přispěla poctivým dílem k sociální spravedlivosti a hospodářské rovnováze rozdělením pozemkového majetku. Tím vykonala záslužné dílo sociální.

Literatura: V. Černý: Pozemková reforma v 18. století. Praha 1928. — A. Pavel: Land Reform in Czechoslovakia, New York, 1925. — A. Pavel: Les bases et les effets de la réforme agraire en Tchécoslovaquie, Praha 1925. — A. Pavel: Úkoly naší vnitřní kolonisace, Praha 1935. — J. Sedláček: Pozemková reforma, Brno 1922. — Viškovský-Pavel: La réforme foncière, Praha 1928. — Ed. Vondruška: Czechoslovak Land Reform, Praha 1924. — Jan Voženílek: Pozemková reforma v Čsl. Praha 1924. — J. Voženílek: Předběžné výsledky čsl. pozemkové reformy, sv. I—II, Praha 1930-32. — J. Voženílek: La réforme agraire en Tchécoslovaquie, Paříž 1931. — J. Voženílek: Die tschechoslovakische Bodenreform, Praha 1931. — Dvacet let čsl. zemědělství, Praha 1938.

Václav Černý

Česká literatura na světovém foru: Obecný přehled

DÁVNO před světovou válkou věděla Evropa o české literatuře a překládala z ní. Máme ve své literární historii nemálo velikých jmen, která musela zaujmout a zaujala pozornost vzdělanců v celé Evropě a zčásti i mimo ni. Byly to však buď zjevy ojedinělé, které si cestu do kulturního světa vynutily svou výjimečnou vnitřní hodnotou (Hus, Komenský), anebo šlo jen o poznávání náhodné, bez jakékoliv soustavnosti, bez cílevědomého výběru, poznávání, zprostředkované nadšenými jednotlivci, kterých už před válkou na straně naší ani na straně ciziny nebylo málo. Po světové válce se situace o mnoho zlepšila, třebaže se zlepšení projevilo teprve postupně. Už v Rakousku-Uhersku jsme dovedli pracovat a tvořit v uvědomělém a širokém rámci evropském výrazně po svém, ale v samostatném státě jsme tuto tvorbu, ať uměleckou či vědeckou, rozvinuli mnohem více. A opět jsme měli světu co dáti. Přirozeně byl za hranicemi zase zájem o naše zjevy formátu uznaně evropského, na př. o Masaryka, byla tu zase i propagátorská práce našich lidí v cizině i získaných cizích přátel, ale bylo tu už, třeba ne všude, i to, čeho jsme před válkou postrádali: cílevědomý a soustavný výběr překládaných děl, který si pořizovala cizina sama na základě dobrých informací literárně kritických. Větší soustavnost a informovanost při výběru z nové české literatury je při přehlížení poválečných překladů symptom nejnápadnější a nejradostnější a bude jistě dostatečně zřetelný i ve stručném přehledu moderní české literatury na světovém foru. K překladům, vyšlým na našem vlastním území, v tomto obecném přehledu nepřihlížíme.

Bylo dáno jednak naším postavením jako jedné z částí habsburské monarchie a pak i naším sousedstvím s Německem, že do Německa, počítaje v to i území poválečného Rakouska, pronikla naše literatura poměrně nejvíce, dokonce více než do zemí slovanských. Již brzy po polovici 19. století objevily se v Německu antologie z naší slovesné tvorby a do konce toho století vyšlo tam ještě nemálo podobných antologií, věnovaných hlavně poesii. Ale i celé sbírky veršů byly před válkou překládány do němčiny, vedle Erbenovy Kytice na př. knihy Jana Nerudy, Vítězslava Hálka, Julia Zeyera, Jaroslava Vrchlického, J. S. Machara i Otokara Březiny. Z prosaiků byli už před válkou překládáni do němčiny Božena Němcová, Karolina Světlá, Jan Neruda, Alois Jirásek, M. A. Šimáček, Ignát Herrmann a Fráňa Šrámek, z dramatiků F. A. Šubert, Jaroslav Vrchlický, Jaroslav Kvapil a Arnošt Dvořák. Tento proud literární vzájemnosti, již před světovou válkou značný, se po ní ještě zvětšil. Dnešní Němec může číst v překladech celý Macharův cyklus Svědomím věků, většinu veršů Otokara Březiny, básně Sovovy, Wolkrovy i Nezvalovy a Bezručovy Slezské písně dokonce ve čtveru překladů. Z nejnovější prosy je přeloženo do němčiny téměř celé dílo Karla Čapka, jehož některé knihy se dočkaly dvojího i trojího vydání, několik románů Olbrachtových, Vančurových a Durychových a po jednom přeloženém románu z tvorby Fráni Šrámka, Emila Vachka a J. R. Vávry.

Ze slovanských zemí, které co do počtu překladů následují hned za Německem, přijímaly a přijímají českou literární produkci v sestupné míře Jugoslavie, oblast polská, Rusko a Bulharsko a čestné zmínky si zaslouží i lužičtí Srbové. Na území dnešní Jugoslavie vyšel již dávno před válkou J. A. Komenský, Jan Kollár, K. H. Mácha, Karel Havlíček, četná díla Boženy Němcové, Julia Zeyera, Jaroslava Vrchlického, Svatopluka Čecha, Aloise Jiráska, J. S. Machara a mnoha jiných, po válce se překlady staly ještě četnějšími a moderní naší produkci básnické, beletristické i dramatické je věnována značná pozornost. Je překládán znovu K. H. Mácha a Julius Zeyer, dále J. Š. Baar, bratří Mrštíkové, Ivan Olbracht, Fráňa Šrámek, Jaroslav Durych, Karel Čapek, František Langer, Karel Nový, Marie Majerová, Jiří Wolker i Vítězslav Nezval. O úspěchu některých děl nelze pochybovat. Babička Boženy Němcové byla — pokud víme — vydána pětkrát, po dvou překladech, charvátském a slovinském, mají Olbrachtův Nikola Šuhaj loupežník, Vančurův Útěk do Budína a Langrův Pes druhé roty. I o nejmladší tvorbu je živý zájem. V literárních listech vycházejí překlady veršů Tomanových, Halasových, Bieblových, Čarkových i Bednářových a pros Durychových, Němečkových i Čepových. — Polská oblast, kam patří zeměpisně i některé překlady ukrajinské, znala před válkou Hálkovy Večerní písně (vyšly v šesti různých vydáních), básnická díla F. L. Čelakovského, Karla Havlíčka, Jana Nerudy, J. V. Sládka, Jaroslava Vrchlického a J. S. Machara a z prosaiků Karolinu Světlou, Julia Zeyera, Aloise Jiráska, M. A. Šimáčka, Růženu Svobodovou a Viktora Dyka. Po válce i K. M. Čapka-Choda, K. V. Raise, Karla Čapka, celého Haškova Vojáka Švejka a po

jednom románu z Ivana Olbrachta, Vladislava Vančury, Benjamina Kličky a Jana Čepa. Zato Babička Boženy Němcové byla do polštiny přeložena teprve roku 1927. Že možnosti pro naši novou literaturu v oblasti polské jsou dobré, dosvědčuje to, že roku 1938 bylo zahájeno vydání Polskoczeske biblioteky ve Varšavě, jejíž prvé dva svazky jsou věnovány překladům románů Josefa Knapa a Egona Hostovského. — Rusko, které znalo před válkou jen málo z naší poesie, zato však velmi četná prosaická díla Jiráskova a něco z tvorby Karoliny Světlé, Julia Zeyera a K. V. Raise, poznalo ještě za války v překladech ruských i ukrajinských díla Havlíčkova a z několika v Kyjevě a v Petrohradě vydaných antologií i jiné naše básníky. Po válce překládalo hlavně romány, povídky i causerie Karla Čapka a z jeho dramat hru RUR, celého Haškova Vojáka Švejka i s Vaňkovým pokračováním a snad všechny ostatní Haškovy humoresky a sledovalo velmi pozorně zejména nejnovější, sociálně zaměřenou tvorbu, jak o tom svědčí překlady z Ivana Olbrachta, Vladislava Vančury, Josefa Kopty a Karla Konráda. — Z ostatních zemí slovanských poklesl, jak se zdá, po světové válce zájem o naši literaturu v Bulharsku. V minulosti patřilo Bulharsko mezi země, kde naše literatura měla značný vliv, a snad i tu bude nová česká literatura zase mít roli prostředníka mezi západem a východem. — Naše předválečná i poválečná literatura byla přátelsky, ba dychtivě přijímána i u lužických Srbů. Před válkou a po ní byla do lužické srbštiny přeložena díla K. J. Erbena, Prokopa Chocholouška, Boženy Němcové, Václava Beneše-Třebízského, Svatopluka Čecha, Aloise Jiráska, Terézy Novákové, J. Š. Baara i Petra Bezruče a naše slovesná tvorba nacházela na území lužickém i zřetelný ohlas v tvorbě domácí.

Zájem o naši literaturu již před válkou daleko překročil hranice geografického sousedství a kmenových vztahů. Také velké kulturní země západní Evropy, Francie a Anglie, země s kulturou jistě soběstačnou a cizím vlivům jen těžko přístupnou, nejen naší literární tvorbě dávaly, nýbrž ji i přijímaly. O předválečné Anglii platí plně to, co jsme řekli na počátku: pozornost si vynucují zjevy výjimečné (Hus, Komenský), jinak je výběr náhodný. Poválečný výběr se už ukazuje i bohatší i soustavnější. Z díla Karla Čapka se překládá šmahem všecko, ojediněle je překládán J. S. Machar, Jaroslav Hašek a Jaroslav Durych, mnoho se i po válce překládá z literatury starší (Božena Němcová, Vítězslav Hálek, Alois Jirásek). — Ve Francii se vyvíjely věci podobně. Roku 1866 vyšla v překladu Louise Legera antologie Chants héroïques et chansons populaires des Slaves de Bohême, roku 1896 byla přeložena Kollárova Slávy dcera, spíše asi jako jedno z čísel t. zv. slovanské elzevírské knihovny než jako projev opravdového zájmu, a dostalo se i na povídky Nerudovy a Babičku Boženy Němcové. Po válce překladů přibylo a že výběr není nahodilý, dokazují jména K. H. Mácha, Alois Jirásek, K. M. Čapek-Chod, Karel Čapek (jehož úspěch je ve Francii mnohem menší než v Anglii), Otokar Březina, Karel Toman, Ivan Olbracht, Fráňa Šrámek a Jiří Wolker.

Z ostatních evropských zemí znalo naši literaturu už před válkou také Švédsko (Antologie z české lyriky, básně Jana Nerudy, dva svazky povídek Svatopluka Čecha), Dánsko (Babička Boženy Němcové a román K. V. Raise Rodiče a děti) a Holandsko (Herrmannova historie rodu Kondelíkova a Vejvarova). I v těchto zemích se po válce zájem zvětšil a dodnes vzrůstá. Zejména v Holandsku je naše nejnovější literatura zastoupena hojně a dobře, dokonce autory, kteří jen zřídka byli překládáni, jako Emil Vachek, Karel Nový, Jan Čep a E. Hostovský; humor dodal Holanďanům po válce ovšem zase Jaroslav Hašek. Také malé Dánsko dovedlo velmi informovaně volit překládané autory (Karel Čapek, Jaroslav Durych, Ivan Olbracht) a ve Švédsku zase zaslouží zvláštního zaznamenání stoupající zájem o české výtvarnictví a českou historii. O pevných kořenech česko-švédských kulturních styků svědčí i vzájemné výstavy knih a výtvarného umění, pořádané v roce 1937 a 1938. Z ostatních menších států evropských hodně překládalo a překládá z naší literatury i Rumunsko, Lotyšsko, Litva, Estonsko a Finsko, jen velmi málo a náhodně Maďarsko. Do Norska pronikl jen Alois Jirásek a i Karel Čapek teprve roku 1937 svou Válkou s mloky. Ale i tu začíná být výměna kulturních statků intensivnější, z díla Čapkova byla do norštiny přeložena Válka s mloky a je připravena k vydání i Cesta na sever. Také Vachkovo Bidýlko vyšlo ve všech třech hlavních skandinávských jazycích, švédsky, dánsky i norsky.

Je zajímavé, že na jedné straně překládaly naši literaturu již před světovou válkou i národy malé, na druhé straně zase některé národy velké, kulturně vyspělé a světově orientované poznaly naši literaturu až po světové válce. Podle materiálu, který máme po ruce, jsou to zejména Italie a Španělsko. V Italii se teprve po válce objevil překlad Máchova Máje, Němcové Babičky, Nerudových Malostranských povídek a ani prosy Zeyerovy, obsahem právě Italii hodně blízké, nevzbudily tam

pozornost dříve. Z autorů novějších byl tam překládán nejvíce zase Karel Čapek, z díla Olbrachtova byly přeloženy dva romány a jeden román z díla K. M. Čapka-Choda a jedna hra Hilbertova. Také ve Španělsku byla překládána naše literatura teprve až po válce, a to ještě jen díla našich starších autorů.

Chceme-li však nakreslit obraz pronikání české literatury do světa, nesmíme se při tom omezit jen na Evropu. Lze říci, že je jen málo kulturních zemí vůbec, do nichž by si naše literatura nebyla našla cestu, zvlášť když předpoklad k tomu byl jí dán už překlady do jazyků tak vysloveně světových jako je němčina, francouzština a angličtina. Ale v mnohých mimoevropských zemích byly pořizovány i překlady vlastní. Zvláštní postavení mají ovšem Spojené státy severoamerické, kde zájem o českou literaturu má dlouhou a našimi krajany účinně podporovanou tradici. Už před válkou vyšel tam Komenský, Masaryk a Tyrš, z poesie výběr a z krásné prosy Němcové Babička a povídky Vítězslava Hálka a Karoliny Světlé. Po válce počet antologií ze starší i novější poesie i prosy vzrostl a byl překládán i K. H. Mácha, znovu Božena Němcová, Karel Havlíček, Vítězslav Hálek a Jaroslav Vrchlický, velmi četně Karel Čapek, ojediněle Jaroslav Hašek, Jaroslav Durych a František Langer. Ze států jihoamerických si zaslouží zmínky Brasilie a Chile, třebas se tam překlady z naší literatury objevily jen ojediněle a ve výběru zřejmě náhodném.

I na daleký východ pronikla naše literatura. V Japonsku byly vydány knihy Masarykovy, komedie bratří Čapků Ze života hmyzu, dramata Karla Čapka RUR a Věc Makropulos i jeho Hovory s Masarykem. Čína si přeložila Masarykovu Světovou revoluci.

Z jednotlivých autorů byl před válkou nejvíce překládán do cizích jazyků Alois Jirásek, a z jeho díla zase nejvíce Psohlavci, pak Filosofská historie, několikrát byly přeloženy i Staré pověsti české, z her Lucerna a Gero. Nejvíce překládaným dílem české prosy byla však před válkou Babička Boženy Němcové. Ta vyšla — pokud víme — už tehdy v cizině dvanáctkrát, a to i v té cizině, která jinak o naší literatuře věděla jen málo nebo nic. Zájem o tuto knihu nezmizel ostatně ani po válce, byla nově vydána ve Španělsku, Jugoslavii a na území polském. V oboru poesie se před válkou početností překladů Jiráskovi blížil Vrchlický. Nejvíce překládanou sbírkou poesie nebyla však zase — jako u prosy — žádná ze sbírek tohoto autora, ale Hálkovy Večerní písně, které byly vydány v cizině sedmkrát a na území polském a ve Spojených státech dosáhly dokonce několika vydání.

Z poválečných prosaiků je daleko nejúspěšnější autor Karel Čapek. Překlady jeho děl do cizích jazyků značně překročily počet jednoho sta a lze tu mluvit o úspěchu vpravdě světovém. Dlouho bylo v cizině nejznámějším jeho dílem drama RUR, ale v poslední době, kdy jméno tohoto autora má v kulturním světě už bezpečně dobrý zvuk, předstihl toto drama počtem překladů román Válka s mloky, který byl během necelých tří let vydán dvanáctkrát v osmi různých jazycích. Z ostatních románů Karla Čapka, z nichž zejména v anglosaském světě žádný nezůstal nepovšimnut, nalezly zvlášť velkou odezvu v cizině Hordubal a Krakatit, z dramat zmíněné už RUR. S velkým zájmem se setkaly i Čapkovy Hovory s T. G. Masarykem; vyšly v cizině devětkrát v sedmi jazycích.

Se světovým úspěchem knih Čapkových může soutěžit jen jedno dílo naší prosy, Jaroslava Haška Osudy dobrého vojáka Švejka. Cizina rozeznala nesporné hodnoty Haškovy satiry na rakouské vojenství dříve, než jsme je dovedli ocenit my a Švejk se stal nejpřekládanějším dílem naší literatury (pokud víme, byl přeložen do 17 jazyků). Úspěch knihy o Švejkovi upozornil i na ostatní Haškovy povídky a tak na příklad v Rusku, kde část Švejka vznikla a prvně vyšla, byly přeloženy snad všechny Haškovy prosy. Mnoho jeho povídkových knih bylo přeloženo i do srbštiny a lotyštiny. — Velký úspěch v cizině má také Ivan Olbracht. Jeho Nikola Šuhaj loupežník byl přeložen do dvanácti řečí, Žalář nejtemnější do čtyř řečí. Z naší poesie byl po válce častěji překládán Máchův Máj (do pěti řečí), básně Macharovy, Wolkrovy a Březinovy a několikrát znovu už před válkou překládané Bezručovy Slezské písně.

S obrovským ohlasem, jaký v celém vzdělaném světě vzbudily stále znovu a znovu překládané spisy Husovy (zvláště jeho Listy) a spisy J. A. Komenského, lze srovnat po válce jen světový ohlas filosofických a politických knih T. G. Masaryka. T. G. Masaryk byl znám ovšem v cizině už před válkou, kromě však oblasti německé jen v cizině slovanské. Lze říci, že Masaryka-filosofa objevil pro svět až Masaryk-politik. Osmkrát byla přeložena Masarykova Světová revoluce, šestkrát Ideály humanitní, čtyřikrát Rusko a Evropa a Nová Evropa. V budoucnosti se bude k dílu Masarykovu dnešní Evropa i svět jistě vracet, také v tom bude osud jeho díla obdobný osudu díla Husova a Komenského.

Dramatická tvorba česká byla nejen překládána do cizích jazyků, ale prošla a prochází mnohými cizími scénami v Evropě i mimo Evropu. Před válkou byl vliv naší dramatické tvorby omezen jen na některé země slovanské. Nejsilněji se projevil v Bulharsku zásluhou režiséra a herce J. Šmahy, který řídil počátkem tohoto století po několik let Národní divadlo v Sofii. Tam byly hrány některé hry Jaroslava Vrchlického, Josefa Štolby, F. X. Svobody, Jaroslava Kvapila a po válce hry Františka Langra, Karla Čapka a Viléma Wernera. Ochotné přijetí nalézaly naše hry odedávna na jevištích lužickosrbských; již roku 1862 byl tam hrán Klicperův Rohovín Čtverrohý, později Jiráskův Gero a Šubertův Jan Výrava. Po světové válce úspěch vpravdě světový měly hry bratří Čapků, z nichž nejúspěšnější bylo drama Karla Čapka RUR, které prošlo nejen snad všemi jevišti stálých evropských divadel, ale i četnými jevišti Severní i Jižní Ameriky, Japonska i Australie. Také mnohá venkovská města v četných státech evropských a hlavně v obou dílech Ameriky poznala tuto i jiné Čapkovy hry z provedení kočovných společností. Z ostatních her mělo světový ohlas společné dílo bratří Čapků, komedie Ze života hmyzu. Hra Věc Makropulos byla provedena na mnoha jevištích evropských, mimo Evropu byla hrána jen v Novém Yorku. O světovém úspěchu naší dramatické tvorby lze mimo to mluvit snad už jen u dvou dramatiků, Františka Langra a Viléma Wernera. Z Langrových her skoro stejně velkých úspěchů dosáhly komedie Velbloud uchem jehly a hra Periferie, které prošly nejen Evropou, ale byly hrány i v Severní a Jižní Americe. O značném, třebas jen evropském ohlasu lze mluvit u komedie Kariéra Ferdyše Pištory. Z her Viléma Wernera prošla jevišti mnoha evropských zemí hra Lidé na kře, a velký, třebas rovněž jen evropský ohlas měla i hra Právo na hřích. Jiní naši dramatikové nalézali v cizině přijetí jen ojedinělé, třeba čestné (Hilbert, Kvapil, Šrámek, bratří Mrštíkové, Edmond Konrád, Olga Scheinpflugová).
Již tento stručný přehled ukazuje jasně, že česká slovesná tvorba, která v tisícileté, další vývoj Evropy a lidstva nejednou předjímající historii našeho kulturního snažení stála často v popředí, zachovává si čestné místo i v době po světové válce. Teprve budoucnost může ukázat, nakolik lze v světové kultuře zjistit její skutečný vliv a které trvalé hodnoty dnešní česká literatura Evropě a lidstvu opravdu dala. Už dnes je však jisto, že vnáší rovnoprávný hlas českého ducha do duchového chóru národů veškeré světové civilisace. Přijímá od světa i světu dává, stojí v řadě těch literatur, které bojují nejen za ideál krásy, ale i za ideál vyššího lidství a tato zásluha zaručuje jí v každém budoucím kulturním měření světovém podíl v aktivní bilanci.

Literatura: Čsl. kniha v cizině. (Katalog výstavy. Spisů knihovny hlav. města Prahy č. 28, 1938.) — E. Bestaux: Bibliographie tchèque. Praha 1920. — Bohemian (Czech) Bibliography ... by Thomas Čapek and Anna Vostrovský Čapek. N. York, s. a. — Dr. Jaromír Doležal: T. G. Masaryk. Soupis tisků. Praha 1938. — Dr. Oton Berkopec: Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslavii. Praha 1940.

Josef Šup

Česká literatura na světovém foru: Oblast německá

NĚMECKO bylo vždy — ne teprve od té doby, kdy má přes 80 milionů obyvatelů — zemí velké spotřeby. Platí to i po stránce kulturní. Jako říše evropského středu přijímalo ze západu i východu se stejnou ochotou duchovní plody jako technické vymoženosti a hospodářské výrobky, a se stejnou velkomyslností dávalo jako přijímalo. Právě v Německu vznikl pojem světové literatury jako všeobecného výběru nejvýznačnějších děl všech literatur v překladech. Do žádného jiného jazyka se nepřekládalo a nepřekládá více a soustavněji než do němčiny. Němečtí básníci romantičtí i klasičtí byli v tom nejživějším příkladem. Goethovo přebásnění Kytice z Královédvorského rukopisu je příznačné nejen pro něho a jeho osobnost, která se otvírala malým národům, když se u nich setkal se svéráznými projevy povahy, ale i pro celý národ, jehož genius je v tomto básníku ztělesněn. Tento národ se stává prostředníkem ve výměně kulturních statků mezi mnoha menšími národy. Ani Angličané, ani Francouzi, ani Rusové neotevřeli české tvorbě tak širokou cestu do světa jako Němci. Podle pravdy to musíme přiznat. Není to ještě tak dávno, co česká díla byla překládána do cizích řečí nikoli z originálu, nýbrž z německého překladu. Světové řeči jsou pro malé národy branami do světa.
Která jména českého duchovního světa byla známa německému vzdělanci před světovou válkou?

H. Boettinger: České kvarteto. Olej z roku 1914.

Není tu místo na to, abychom zacházeli daleko do historie. V české minulosti jsou dvě historická jména, která zdomácněla u všech kulturních národů: Hus a Komenský. Bez toho, co se stalo roku 1415 na koncilu kostnickém, není myslitelný rok 1517, v němž Luther přibil svých 95 thesí na vrata zámeckého kostela ve Wittenberce. Zřídka kdy byla v dějinách souvislost duchovních převratů tak zřejmá jako u těchto událostí, nikdy nebyl vliv českého hnutí na vývoj německého národa tak otřesný a zápalný jako vliv husitství na Německo. (Vždyť Luther sám prohlásil: „My všichni jsme husité.“). Nikdy v následujících stoletích nezažila německá duše ani přibližně takový náraz z Čech. Také pedagogická setba Komenského — nemluvíme-li již o bezprostřednějším vlivu jeho myšlení filosofického a náboženského — padá v Německu na úrodnou půdu a vzchází v nepřehledném množství květů, arci nikoli hned, nýbrž vlastně až v době moderní. Národní původ hluboko zabírajícího vlivu Komenského nebývá ovšem znám; v Německu běžné latinisované jméno Comenius zakrývá češství humanistického reformátora stejně, jako Husův nacionalismus zakaluje v očích Němců jeho náboženské mučednictví.

Nechceme-li však zacházeti tak daleko do minulosti, ale pozdržeti se spíše v době českých buditelů, je vše ostatní zastíněno Goethem. Pro něho je setkání s českým národem a jeho básnickou i badatelskou prací setkáním se Slovanstvem vůbec, setkáním s východem Evropy. Nejen Kytice, nejen náladově malebná báseň Předvečer sv. Jana Nepomuckého a jiné básně, které vznikly za jeho pobytu v západočeských lázních, nýbrž také — a jistě v míře mnohem větší — jeho zájem o české dějiny, jeho vztahy ke Kašparovi ze Šternberka, prvnímu předsedovi Českého musea, jeho styk s Dobrovským, jeho znalost Purkyně, to vše se u Goetha shrnuje v celek, který dosvědčuje, jak bohatým a výstižným zážitkem se může genius zmocnit cizí země. Goethe čte Palackým redigovaný Časopis českého musea a kriticky jej posuzuje. Utvrzuje Šternberka v úmyslu uspořádat v Praze sjezd přírodozpytců. Shledává, že „Čechy jsou přes svou blízkost od ostatního sousedního Německa tak příkře oddělené“, ale z mnoha důvodů tak zajímavé, že pokládá za žádoucí, „aby se jednou severně a západně vzdělaní Němci hromadně přesvědčili o tom, co je znamenitého na východě a čím to, že to právě tam existuje. Stěží si troufám říci, jak podivně si představuje Čechy a císařské dědičné země vzdělaný německý protestant“.

Čechy zřejmě vyvolávají v Goethovi představu slovanského světa, představu východu, ač je znal jen jako součást císařského Rakouska a do Prahy se nikdy nedostal. Právě němečtí básníci tuší již vzestup slovanských národů, zatím co němečtí politikové nemohou ještě odtrhnout oči od západu, protože jsou zcela podmaněni dramatickou revolucí ve Francii a zjevem Napoleonovým. Češi jsou z těchto slovanských národů nejbližší. Není ničím zvláštním, že Ebert a Meissner čerpají látku z raných českých dějin. To lze vykládati i zálibou romantických básníků lokálního zabarvení v historických motivech. Zato je jistě velmi významné, že Brentano píše román o založení Prahy, že Grillparzer skládá drama o štěstí a konci Přemysla Otakara, že Stifter korunuje své životní dílo knihou Witiko, neboť jde vesměs o spisovatele vynikající. Posílil snad Goethův zájem o Čechy stejný zájem i v nich a vedl jejich fantasii k těmto látkám? Česká badatelská práce a její literární plody jsou předpokladem těchto děl.

Jednu pozoruhodnou věc je při tom nutno zdůraznit: vědecké bádání a vědecké pojetí působí ve sféře básnické jen zřídka tak silně jako na příklad Královédvorský rukopis. Nesejde na tom, je-li pravý či nepravý. Mytický svět, který vytváří, podněcuje básnickou formou a silou fantasie právě fantasii živěji než sebe vřelejší a vzletnější líčení exaktní. V případě Goethově vnucuje se podezření, že falsum mělo na sympatie tohoto nesmrtelného větší vliv než mnoho vážných studií.

Od let, v nichž Goethe žil a v nichž jeho příklad zářil široko daleko, zůstal už styk mezi českou a německou literaturou trvalý. I vrcholná díla české vědy, na příklad jedna redakce Palackého Dějin národa českého, byla psána po německu, neboť jejich autoři myslili již předem i na čtenáře za národní hranicí. Ale básník, který právě jazykem nejen myslí, nýbrž i cítí, se nemůže obejíti bez mateřštiny jako učenec a je odkázán na překladatele. Počínaje Kollárem nalezli téměř všichni význační čeští básníci německé tlumočníky. Je dnes těžko posoudit, proč se jejich dílům nedostalo v druhé polovině devatenáctého století u německého obecenstva náležité pozornosti. Snad je to tím, že překladatelé byli spíš nadšení přátelé české literatury než dobří umělci. Překlad Máchova Máje, pořízený Alfredem Waldauem, se čte jako výsledek marného úsilí ušlechtilého diletanta. (Výstižného přebásnění se dočkalo toto věčné epos lásky teprve v době nedávné.) Je jisté, že překladatelské umění oné doby potřebovalo vůbec osvěžení, jehož se mu později v Německu dostalo zásluhou školy Stefana George.

Nad tehdejší průměr vyniká překladatel Vrchlického Friedrich Adler a právě Vrchlický také dovedl, jediný ze všech českých básníků, soustředit na sebe před koncem předešlého století pozornost německých čtenářů. Ale nenalezl o mnoho více než pozornost a úctu. Nejen úpadek jazykové kultury a prostřednost překladů, nýbrž celý politický vývoj v Německu a Rakousku-Uhersku způsobil, že zájem o českou literaturu byl ochromen. Nechybělo pokusů, aby se to změnilo. Kdykoliv byly podniknuty českým nakladatelstvím, jak tomu bylo na př. u Ottovy Slavische Romanbibliothek, která obsáhla cenná prosaická díla Jiráskova, Zeyerova a jiných, ztroskotaly tyto pokusy na zaujatosti proti všem knihám v německé řeči, které vyšly mimo německé hranice. (Tímto předsudkem trpěla i nakladatelství vídeňská.) A tak byla tehdy česká tvorba básnická representována v Německu vskutku jen několika málo svazečky, které došly přijetí v rozšířené a laciné Reclamově Universalbibliothek; byly to Boženy Němcové Babička, Nerudovy Malostranské povídky, Vrchlického Básně a prosaické črty Barevné střepy. Byl to výběr příliš skrovný, ale — to budiž přiznáno — charakteristický a ne právě špatný. Časopis Aus fremden Zungen uveřejnil tehdy (ještě před válkou) překlady z prosy Zeyerovy, Svobodovy a Šlejharovy, ale ohlas těchto prací a jiných jim podobných nepřekročil úzký okruh specialistů. Ze všeho se udržely a šíře působily jen svazečky Reclamovy. Věcnou znalost české literární historie čerpali němečtí odborníci z díla Jakubcova a Novákova (vyšlo v Lipsku 1908), které ještě dnes koná ve všech německých knihovnách znamenité služby.

Před válkou také vydal Emil Saudek svůj překlad Březinových Rukou. Dojem, kterým Březina působil v literárních kruzích říšsko-německých, byl silný. Hymnický pathos českého básníka, který se objevil skoro současně s Verhaerenem, se harmonicky přimykal na jedné straně k pantheismu Johannesa Schlafa a na druhé straně k vznešenému esteticismu Stefana George, ale z těžké hudby dlouhých Březinových veršů zaznívala čtenářům ještě zvláštní, východní, slovanská melodie. Když pak o několik let později přibyly k tomu překlady z Březiny, brzo potom mistrovský překlad Bezruče a pak i celé lyrické antologie, byli v Německu překvapeni bohatostí české lyriky. Ba byli ochotni věřit, jsouce k tomu sváděni také úspěchy Smetanových oper a Dvořákovy komorní hudby i jeho symfonií, že český národ hledá svůj literární výraz především v lyrice. Družina nových překladatelů ovládala umění jazyka, zatím omlazené a zjemnělé, již jinak než jejich předchůdci v minulém století.

Zvlášť plodná byla léta, následující bezprostředně po světové válce. Není také divu, neboť byla velmi příznivá politická konstelace a s ní zřejmě přibývalo zájmu o literaturu, přicházející z nového politického prostředí. Na německých universitách vznikaly lektoráty češtiny, německá divadla hledala české dramatiky. Nalezla je v Čapkovi a Langrovi. Německé operní scény připravily Janáčkovi takové úspěchy, jakých se nedožil ani ve vlasti. Avšak Češi náhle přestali být národem lyriků. Četla se politická díla českých státníků. Zejména zjev Masarykův působil na vzdělané Němce neobyčejně přitažlivě. Viděli v Masarykovi filosofa a zakladatele státu v platonském smyslu slova a sledovali s napětím jeho projevy. Na konec ovšem shledali, že mu skutečnost nedovolila, aby své ideály v politice realisoval. První dva svazky jeho díla Rusko a Evropa, napsané, jak známo, původně německy a nejdříve v Německu vydané, jsou dávno rozebrány; němečtí slavisté čekají na vydání dílu třetího, dosud neuveřejněného. Hovory s T. G. Masarykem, vydané již v Říši Kamilem Hoffmannem, dosáhly vysokého nákladu, třebaže německý tisk nic neřekl o svém stanovisku k zjasněné životní zkušenosti Masarykově. Haškovy Osudy dobrého vojáka Švejka se vynořily jako satyrská hra, a smích, který rozpoutávaly, se brzy rozšířil do mnoha evropských zemí. Romány Karla Čapka dosahovaly vysokých nákladů a ještě vyšších jeho cestopisy, jeho Dášenka a jeho Zahradníkův rok. Vančura, Olbracht, Šrámek, Čep nacházeli pro svá díla zaujaté čtenáře. Česká literatura začala vůbec v Německu zakořeňovati šíře než kdy předtím a vnukala stále více představu národa s bohatou tradicí, ale národa moderního a aktivního.

Režimem nacionálněsocialistickým nastal obrat. Aniž se zcela uzavírá, usiluje přece o soběstačnost i na poli literárním. Knihy, naplněné liberálním, kosmopolitickým duchem, jsou pro něj nežádoucí. Dává přednost takovým knihám a vůbec takovému umění, které je důrazně národní a vědomě tendenční a které staví zařaděnost v národním společenství nad individualismus a heroickou disciplinu nad požitky ze života. Z českých historiků vynesl nad jiné Josefa Pekaře. Úspěch, s kterým se setkalo jeho representativní a významné dílo mistrovské o Valdštejnovi, otvírá nové výhledy. Jsem také jist, že leckterý román z českého života venkovského by byl v Říši vítán.

Karel Dvořák

Česká literatura na světovém foru: Oblast francouzská

PŘESTO, že bývalé Československo bylo zřejmým politickým exponentem Francie, neměla kultura národa, s nímž byla Francie politicky spojena, znatelnější vliv na její kulturu vlastní. Zajisté především proto, že Francie je kulturním celkem bezmála soběstačným, jenž se jen nerad otvírá cizím vlivům, ale také proto, že se zájem Francie o cizinu obracel jednak k Americe, s níž se ve válce dostala po prvé do bližšího styku, jednak k sovětskému Rusku, jež ať jako nebezpečí, ať jako naděje budilo ve francouzské veřejnosti velikou pozornost. Nezanedbali-li Češi sami příležitost ke kulturnímu pronikání do Francie v době, kdy mohli jako nový politický národ apelovat na zvědavost svého západního spojence, nechceme rozhodovat. Budiž dodáno, že bližším kulturním stykům brání také nedostatek synchronismu v celkovém vývoji obou národů. Čapkovo RUR, jež přišlo do Francie 1924 po úspěších na scénách celého světa, nenašlo tu téhož porozumění jako jinde prostě proto, že ústřední problém tohoto dramatu nebyl aktuální v zemi, jež v tu chvíli neznala ještě nebezpečí přemrštěného mašinismu a snad ho nikdy plně nepozná.

Na druhé straně některé překlady z naší literatury přišly do Francie příliš pozdě. Tak Haškův Švejk byl přeložen v době, kdy už bylo mnohem méně pochopení pro specifický válečný humor než v prvních poválečných letech, nemluvíc o tom, že chyběly také věcné předpoklady, aby byla širší francouzská veřejnost mohla rozuměti tomuto dílu, jež mělo jinde tak spontánní a široký ohlas. Několik jiných českých románů přeložených do francouzštiny nebylo rovněž přijato se zvláštním zájmem. Našemu kulturnímu pronikání brání ve Francii mimo jiné také to, že skoro vždycky vychází od nás, nikoli z francouzské iniciativy, že naše kultura nenašla ve Francii po válce tlumočníka tak oddaného, obětavého a odborně schopného, jakého měla ve Francii před válkou naše historie v Ernestu Denisovi. O žádném z našich autorů nelze tedy říci, že by byl považován ve Francii za spisovatele zdomácnělého podle výrazu Hennequinova. Stejný osud potkal naše básníky, ať jde o výbor z Březiny, ať o lyriku Wolkrovu, ať o Tomanovy Měsíce.

Přesto je možno konstatovat v ojedinělých odvětvích francouzského kulturního života stopy českých vlivů. Jestliže si však naše literatura ještě nedobyla ve Francii místa svými hodnotami estetickými, je pravda, že nezůstala nepovšimnuta v některých oborech literatury naučné. Přes hranice zájmu čistě odborného pronikla na příklad ve francouzském překladu kniha Welzlových vzpomínek z polárního severu — kuriosní doklad, jakými cestami zcela netušenými může jít vzájemné poznávání dvou národů, z nichž žádný nemá zvláštní arktické tradice. Dosti hluboko působily některé z našich oborů vědních: skupina linguistů, nazývaná v cizině pražskou školou linguistickou, měla přímý vliv na francouzskou linguistiku posledních let, některé doktriny mladých českých filosofů a estetiků pronášené na mezinárodních odborných sjezdech vzbudily plodný zájem u mladé francouzské generace vědecké. Organisace české práce lidovýchovné — loutkářství, ochotnictví, knihovnictví atd. — byla nejednou dávána ve Francii za vzor a také brána za vzor, když se podobná organisace tvořila ve Francii. Také některé naše podněty školské a zejména péče o využití prázdnin mládeže byly považovány ve Francii za užitečný příklad.

Se jménem Masarykovým, známým do války jen několika odborníkům, se seznámila Francie celá za války na poli politickém, ale teprve po válce měla příležitost poznat T. G. Masaryka jako myslitele a spisovatele. Bohužel ne dosti zevrubně a všestranně. Výbor z jeho politických úvah o demokracii, Čapkovy Hovory s T. G. M. a překlad Světové revoluce, je vedle několika menších publikací rázu propagačního to jediné, co mohla Francie z literárního díla Masarykova poznat. I to nicméně stačilo, aby pomohlo nově orientovat politické a sociální myšlení nejednoho francouzského čtenáře. Intensivněji snad působily interviewy, které Masaryk rád dával francouzským osobnostem přijíždějícím do Prahy a v nichž přímo určoval směr studia politických, mravních a sociálních problémů po válce. Fakt je, že ve veliké kontroversi o životní schopnosti demokracie v naší době je ve Francii Masaryk zpravidla udáván jako argument zvlášť pádný jak svým životním osudem, tak svými výroky o tomto tématu.

Konečně překlad Rašínova díla o financích bývalého Československa je možno považovat snad za tu českou knihu, jež byla ve Francii citována nejčastěji. Okolo ní se dlouho točily odborné debaty a nejednou z ní čerpali řečníci na francouzské parlamentní tribuně.

České divadlo nemělo ve Francii veliké štěstí. Kromě jmenovaného již Čapkova dramatu RUR prošla Langrova Periferie pařížskou scénou v době, kdy nemohla již zvlášť působit na divadlo francouzské, a Adam stvořitel bratří Čapků vzbudil jistý zájem jen v předvedení rozhlasovém. Český film pronikl do Francie několika ukázkami. Machatého Erotikon přineslo několik nových postřehů technických, Rovenského Řeka byla uvítána pro čistý lyrismus některých svých scén. Česká účast v dnešní francouzské hudbě — Martinů — v soudobém francouzském malířství — Coubine, Kars atd. — český vliv na francouzský umělecký průmysl — sklářství, hračkářství atd. — jsou aktivní položky v bilanci naší kulturní výměny s Francií, ale přesahují rámec této stati. Vladimír Vyskočil

Česká literatura na světovém foru: Oblast anglosaská

LITERATURA česká pronikla do anglosaského světa teprve po světové válce. Až do té doby byla známa — stejně jako ostatní slovanské literatury s výjimkou některých ruských prosaiků a knihy Quo Vadis — jen nepatrné hrstce slavistů a diletantů. V encyklopedických dílech a v přehledech světové literatury jako byly Saintsburyho Periods of European Literature bylo ovšem stručně pamatováno i na literaturu českou a hrabě Lützow se svědomitě staral, aby byla jeho vlast náležitě zastoupena v různých edicích. Sám přispěl do Gosseovy sbírky dějin literatur dílem A History of Bohemian Literature r. 1899 (2. vyd. 1907) a přeložil Komenského Labyrint (1. vyd. r. 1901). O staré literatuře psal stručně oxfordský slavista W. R. Morfill v průkopnické knížce Slavonic Literature (1883). Propagoval ji zejména Rev. A. H. Wratislaw v oxfordských přednáškách The Native Literature of Bohemia in the Fourteenth Century (1878) a před ním už všestranný benthamovec Sir John Bowring, první známý překladatel české poesie do angličtiny (1832). Klasikové české reformace (a také Dubravius) byli v Anglii ovšem známi ze svých latinských děl. Husovy Listy přeložili H. B. Workman a R. M. Pope r. 1904. Zájem duchovních kruhů o tuto oblast české literatury je v zemi Wyclifově pochopitelný a trvalý.

V době poválečné byl z českých básníků tlumočen hlavně Březina (P. Selver, L. Hyde, D. Roundová). Ale ani Selverův výbor z české poesie, který vyšel r. 1912, ani pozdější oficielní antologie nestačily, aby byla česká poesie zařazena na př. do známé antologie světové poesie, kterou vydal Mark van Doren. Básně se vůbec málo čtou, jde tu spíše o prestižní otázku, ale ani moderní český román — až na malé výjimky — neměl většího úspěchu. Jakousi pozornost, alespoň dočasnou, vzbudilo Welzlovo vypravování o zlatém severu, které hovělo anglické zálibě v dobrodružných cestopisech. Haškova satira o Švejkovi má však zajištěno čestné místo ve válečné literatuře světové (srov. na př. A. C. Ward, The Nineteen Twenties, str. 157). Z dětské četby došly přízně různé překlady pohádek. Erbenovu klasickou sbírku přeložil Sir William Strickland. Z vědecké literatury bylo zejména Masarykovo Rusko a Evropa prohlášeno za dílo epochální.

Teprve dílo Karla Čapka seznámilo široké vrstvy se současnou českou tvorbou. Žádná jiná divadelní hra neměla po válce v Londýně takový ohlas jako R. U. R. v provedení Basila Deana. Zaujala nejen wellsovským námětem a rušným, napínavým dějem, ale především časovostí a originálností. Také mezi literáty měla ojedinělou ozvěnu. Divadlo St. Martin's uspořádalo dokonce slavné matinée, na němž se sešli dva nejvtipnější debatéři literárního Londýna, Shaw a Chesterton, s liberálním politikem Kenworthym, aby vtipně prodiskutovali ožehavé problémy, které hra přináší. Ani Galsworthy se nemohl ubrániti hlubokému dojmu hry, která ho získala svou vřelou lidskostí a odvážnou upřímností. Jeho úvaha o ní v nové tehdy revui Adelphi nebyla pouhou recensí, nýbrž essayem o humanitě. A tak se hra stala the talk of the town a anglický slovník obohatila o nové populární slovo robot a jeho různé odvozeniny (robotish, robotism, roboty, robotte a j.). Objevila se i hračka „Robert the Robot" a ohlas hry pronikl i do Punche a do soudní síně. Komedie Ze života hmyzu v úpravě Nigela Playfaira a Clifforda Baxe, nazvaná podle Swifta And So Ad Infinitum, neměla tak pronikavý úspěch, ač se horlivě čtla a ač se hrála i mimo Londýn. Shaw a vůbec literární kruhy si jí vážili, ale v anglickém tisku, který se jí obšírně zabýval, se protestovalo proti jejímu pesimismu. V The Nation and Athenaeum ji však prohlásil F. Birrell za nejlepší frašku, jakou kdy v Londýně viděl, „onen vzácný a osvěžující plod, duchaplnou revui" (an intelligent revue) a Desmond MacCarthy ji později v The New Statesman označil za nejznamenitější (most impressive) dramatickou satiru na lidstvo napsanou v mo-

derní době. Návštěva Karla Čapka v Anglii v létě 1924 ještě stupňovala jeho oblibu. Anglické listy, které tam napsal, dočkaly se četných vydání a jsou snad vedle oblíbeného Zahradníkova roku jeho nejznámějším dílem. Bývají uváděny i v odborné literatuře o anglickém charakteru. Překládaly se pak i jeho romány, povídky a essaye. Na jaře 1938 vzbudila v Londýně pozornost jeho časová Bílá nemoc pod titulem Power and Glory. Angličanům je blízká jeho vtipná, dobrosrdečná, demokratická, chestertonovská satira i jeho utopické, fantastické nápady. Tak se stal Čapek, vzdělaný anglickou literaturou a americkou filosofií, prvním českým světovým spisovatelem. Kromě Čapka proniklo české drama na londýnskou scénu Langerovou Periferií pod titulem Outskirts. Oba tito dramatikové měli úspěch i v Americe.

Ve Spojených státech byla od počátku jiná situace, o to výhodnější, že se Američané českého původu sami vytrvale snažili, aby upozornili na kulturní hodnoty staré vlasti. Nechybělo překladatelů z řad naší české emigrace, ale jejich chvályhodné výkony nepronikly do širší veřejnosti. V pozdější době překládali v Americe kromě krajanů i odborníci, zvláště prof. G. R. Noyes z kalifornské státní university, pak studenti-stipendisté, kteří se u nás naučili česky a šířili hlavně známost o našem divadle. Mezi pilné propagátory české literatury patří též bývalá slavistka státní university v Nebrasce Šárka Hrbková, která se pokusila seznámit americké publikum s českými povídkami ve výboru Czechoslovak Stories (The Interpreters Series, N. York 1920). V poslední době se připojil k podobným pokusům i Americký ústav v Praze svým výborem z moderní české literatury. Ačkoli všechno toto cenné úsilí obětavých propagátorů české literatury má velký význam zejména pro informaci a vzbuzení zájmu u mladší generace českého původu, která už nezná dobře mateřštinu svých předků, přece i v Americe se zájem širších kruhů zase omezuje na autory, kteří upoutali čtenáře a diváky anglické, na Čapka a Langera, jejichž hry — Periferii pod titulem Ragged Edge — vypravila nejvýznamnější divadelní organisace americká The Theatre Guild.

Kromě divadla, kde zasahuje režisér, záleží ovšem velmi mnoho na literárních kvalitách překladů. Naše pěkná moderní lyrika dosud nenašla svého Aldingtona ani Baringa a také v románě mají Anglosasové své oprávněné stylistické požadavky vedle požadavků obsahových.

Je přirozené, že soběstačná Anglie, dostatečně zásobená vlastními klasickými i současnými autory, sahala jen výjimečně a s nedůvěrou po cizokrajných překladech. Teprve po válce je mladá, mezinárodně orientovaná generace přístupnější cizím vlivům. Je však nutno uznat, že když anglická veřejnost objeví hodnotného českého autora, který odpovídá jejímu vkusu, přivítá ho ochotněji a srdečněji než sebevědomá literární Francie. Nedosti však na tom. S použitím rozšířených anglických překladů se dostává česká literatura i do jazyků orientálních, jak ukazuje vítězný pochod Čapkových her na Daleký východ. Dnes je tedy české literatuře svět otevřen a záleží na jejích spisovatelích samotných, aby se trvale zapojili do mezinárodního literárního ruchu. Vzrůstající počet školených překladatelů je zárukou, že v budoucnosti neujde jejich pozornosti žádné vynikající dílo české literatury. Otakar Vočadlo

Česká literatura na světovém foru: Oblast ruská

SROVNÁME-LI zájem o českou literaturu a českou kulturu v předválečné ruské říši se zájmem dnešním, budeme potěšeni poměrným vzrůstem zájmu. Před válkou bylo překládáno do ruštiny málo a náhodně, ještě horší však bylo, že si ruská literární veřejnost české literatury téměř nevšímala. Příčiny tkvěly v oficiosním rázu překladů, jež byly pořizovány spíše jako ukázky slovanského folkloru. Jedinou výjimkou byla Babička Boženy Němcové a zejména Jiráskovi Psohlavci.

Po ruské revoluci roste náhle zájem o českou literaturu. Jedním z prvních činů státního nakladatelství nové vlády bylo nové vydání Jiráskových Psohlavců v obrovském nákladu. Tuto událost musíme však posuzovati s hlediska politického, neboť Jiráskův román byl již v předválečných dobách spjat s ruským osvobozenským bojem. V následujících letech se na českou literaturu zase zapomíná. Jen tu a tam se objevují v časopisech a sbornících překlady z české poesie, Bezruče, Wolkera, Seiferta, Hory. Teprve po dlouhé době vychází opět několik překladů. Je to především Haškův Švejk, přeložený nejprve z němčiny. Úspěch Švejka byl obrovský. Byl stále znovu

vydáván a je vydáván dodnes a to již v dobrém překladu P. Bogatyreva pořízeném z češtiny. Celkový náklad dosáhl už jeden a půl milionu exemplářů. Zároveň byly vydány i Haškovy drobné povídky v několika sbornících, z nichž poslední vyšel péčí A. Sitkovského před rokem. Druhý autor, který se těší zájmu ruského čtenářstva, je Karel Čapek. První překlady z Čapka byly pořízeny rovněž z němčiny, především hra RUR, která vyšla v ruštině pod názvem německým WUR. Osudy Čapkovy hry RUR v ruštině jsou zvláštní. Byla totiž později přepracována ruským spisovatelem Aleksejem Tolstým a hrána pod jeho jménem na četných ruských jevištích. Z Čapka byl přeložen dále román Krakatit, již přímo z češtiny. Dosti značný ohlas vyvolaly Čapkovy Anglické listy, které uvítala svého času velmi příznivě sovětská kritika. Mnoho Čapkových drobných povídek a článků bylo uveřejněno v různých časopisech. R. 1938 vyšel konečně dlouho očekávaný překlad Hordubala, a státní nakladatelství slibuje další překlady Čapkových spisů. Vřele byl přijat ruskou kritikou a veřejností Ivan Olbracht. Přeloženy byly jeho dva romány, Anna proletářka a Nikola Šuhaj loupežník a z menší prózy Dva dopisy a moták. Z ostatních českých a slovenských autorů byla přeložena, pokud je možno zjistiti, tato díla: Marie Majerové Nejkrásnější svět, Josefa Hory Socialistická naděje, Vladislava Vančury Pekař Jan Marhoul, Josefa Kopty Hlídač č. 47, Karla Konráda Rozchod. Kromě překladů těchto významných českých autorů bylo vydáno několik náhodných brožur a sborníčků o dělnickém životě v našich zemích, o úsudcích českých návštěvníků o Sovětském svazu a p. Překvapuje nedostatek překladů básnických, ale vysvětlení je snadné. O českou literaturu je v dnešním Rusku veliký zájem, jenže bohužel chybí kvalifikovaní překladatelé. Poslední dobou se poměry značně zlepšují, ale básnických překladatelů dosud není. Několik ukázek z české poesie přeložil před časem ruský básník Alexandr Bezymenskij.

K poznání našich zemí přispěly též zájezdy ruských spisovatelů. Jedním z prvních ruských hostů byl Vladimír Majakovskij, který napsal o Praze a našich zemích několik črt. O naší vlasti psali dále Ilja Erenburg, Lydie Sejfullina, Aleksej Tolstoj, Anna Karavajeva, A. Fadějev a j. Zajímavou knihu „Země křižovatek“ vydal ruský básník Sergěj Treťjakov.

Z odborné literatury bylo překládáno do ruštiny poměrně málo, mnoho pozornosti je však věnováno českým odborným zemědělským publikacím, z nichž bylo několik přeloženo. Poslední dobou se vědecké styky utužují, takže je možno očekávati zvýšení zájmu.

Zajímavým doplňkem česko-ruských kulturních styků po světové válce je vydávání českých knih a brožur pro českou menšinu v Rusku. Jsou to velkou většinou aktuální politické brožury, které vydává Nakladatelství zahraničních dělníků v Moskvě.

Jan Hajdar

Moderní česká hudba na světovém foru

CELKOVÁ situace evropské hudby v dnešní době vysvětluje, proč moderní hudba česká, jejíž vývojové podmínky souvisejí s podmínkami hudby evropské, nevykazuje dosud tak význačných zjevů, jako byli Smetana, Dvořák a Janáček a z pozdější generace Novák a Suk. Evropská hudba totiž — podobně jako výtvarné a slovesné umění a jako veškerý duchovní život evropský — je v stadiu přerodu. Dnes zajisté prožíváme sice vysoce zajímavou, ale zároveň nadmíru svízelnou a dramaticky napjatou dobu přerodu dosavadních hodnot duchovní kultury, a ten přerod se v umělecké tvorbě jeví jako přeměna celého životního stylu. Dnešní doba — dneškem lze nazývat dobu asi od ukončení světové války — usilovně hledá nové projevy a formy, jimiž by precisovala svůj poměr k naléhavým otázkám rozbouřeného sociálně-politického a duchovního dění. Hledá, to znamená, že někdy nalézá, někdy experimentuje, někdy jde po chybných cestách. Ti, kteří vyrostli v ustálených a pevně zakořeněných hodnotách klasicismu a romantismu, jsou nutně zmateni a nakloněni vidět v této nedefinitivnosti dnešního životního stylu pouhý rozvrat a úpadek toho, co předcházelo. Ale ten, kdo si zvykl dívat se na vývoj lidské kultury s vysoké perspektivy staletí a tisíciletí, chápe dobře ten dnešní vír a shon po novém projevu stylovém nikoli jako zánik minulého, nýbrž jako přípravu a nástup budoucího. V hudbě toto stadium přechodu v nový styl je patrné zvlášť zřetelně. Dosavadní předpoklady hudební představivosti, na nichž spočívala hudba barokní, klasická a romantická, se podstatně mění. Na př. pojmy konsonance a dissonance nabývají zcela nového obsahu, neboť dnes přestává být dissonancí to, co jí bylo ještě před nějakými 20 nebo 30 lety. To pak má své pronikavé důsledky,

neboť dnešní melodie, která dříve rostla na staré představě konsonance a dissonance a na harmonii, založené rovněž na těchto představách, se v důsledku toho musí podstatně měnit. Nastává zkrátka doba přerodu, v níž se hledají nové hudební principy výrazové a stylové. Je to podobná doba, jako byla na konci renaissance a na počátku baroka, asi v letech 1550—1600, kdy dřívější polyfonie ustupovala znenáhla nové představivosti hudební na základě harmonie a melodie, vyrůstající z moderního cítění dur — moll. To však znamená, že dnešní doba přerodu nemůže dojít ještě k něčemu definitivnímu a synthetickému. Je to doba hledání, připravující nástup velkých synthetických zjevů, které vždy přicházejí, až když nové principy stylové se vyjasňují. K tomu patrně nedojde tak brzy, neboť v této věci je hudba, jako všechny ostatní projevy tvůrčího ducha, pouhým článkem ve velkém dění sociálně-politického a duchovního přerodu, který nyní Evropa těžce prožívá.

Díváme-li se z této naznačené perspektivy na moderní hudbu českou, pak vidíme, že nelze od ní čekat zjevy té ucelenosti a definitivnosti, jako jsme mohli uvést v době vrcholného romantismu. Takové zjevy nemá ostatně ani evropská hudba. Takový Schonberg, Stravinskij, Prokofjev, Hindemith a j. jsou skladatelé, jimž při všem obdivu k jejich průbojnosti a objevitelství nelze přiznat onu synthetickou velikost, jakou se vyznačovali takový Monteverdi, J. S. Bach, Mozart, Beethoven a j. Jsou to však stateční a proto tak obdivuhodní bojovníci a harcovníci nového stylu.

Tak je tomu i v hudbě české. Také v ní se děje právě vylíčený přerod a také v ní se objevují stateční skladatelé, kteří mají snahu, aby šli s dobou za novým stylovým projevem třebas za cenu ztráty okamžité popularity. Již v díle Novákově a Sukově je mnoho, co ukazuje na tento průboj k novým stylovým hodnotám. Totéž platí o Otakaru Ostrčilovi (1879—1935). Jeho jméno sice neproniklo dosud do ciziny tak, jak by zasluhoval, ale to není překážkou, abychom právě na něho neupozornili jako na významný zjev, který udržoval krok s evropskou moderní hudbou a dovedl po svém vyjádřit onu dobovou touhu po novém stylu, položiv hlavní důraz na pevnou technickou stránku hudební tvorby. To se jeví v operách (Poupě 1910, Legenda z Erinu 1920, Honzovo království 1933) i v dílech orchestrálních (S. Impromptu 1911, Suita 1912), zvláště v monumentální Křížové cestě (1928). Pro genesi jeho projevu je vedle jeho učitele Zd. Fibicha nejvýznamnější Gustav Mahler. Po té stránce znamená Ostrčil osobité vyrovnání moderního českého skladatele s uměním Mahlerovým. Je při tom charakteristické, že Ostrčil si přizpůsobil ty stránky Mahlerova projevu, které umělecky jsou nejhodnotnější, zvláště jeho uvolněnou polyfonní představivost.

Mahler, který v prvních dvaceti letech tohoto století vyvolal v evropské hudbě urychlený vývoj směrem k hudebnímu modernismu, způsobil značný ohlas i v české hudbě té doby. Vedle Ostrčila je třeba jmenovat zvláště Karla Boleslava Jiráka (1891), jenž patří dnes k nejznámějším zjevům evropské hudební veřejnosti. Jeho osobnost se zřejmou převahou intelektualismu ho takřka předurčovala k tomu, aby se stal svou symfonickou, komorní a písňovou tvorbou významným zástupcem moderního hudebního konstruktivismu v Čechách.

Svou cestou šel neohroženě Ladislav Vycpálek (* 1882). Jeho hudba, vycházející z důsledné polyfoničnosti někdy barbarského rázu a jeho hluboká meditativnost, zdvíhající se často k extatickému pathosu, jsou do té míry exklusivní, že dosud jeho hudba nenašla ani na domácí půdě té odezvy, jaké by zasluhovala. Proto také jeho vokální díla, která mají pečeť tvůrčí velikosti, Kantáta o posledních věcech člověka (1921) a Blahoslavený ten člověk (1933, inspirováno osobností T. G. Masaryka) jsou dosud málo známa v cizině. A přece jeho zjev má všechny známky světové úrovně; je na výši evropské techniky komposiční, roste z domácích zdrojů a z pevně vyhraněné osobnosti skladatelovy.

Položíme-li si otázku, kteří mladí čeští skladatelé nejúčinněji zasáhli do zmíněného vývoje evropské hudby k novým stylovým principům a kteří při tom také dosáhli největší odezvy na evropském hudebním foru, pak možno vysloviti dvě významná jména: Bohuslav Martinů (* 1890) a Alois Hába (* 1893). Martinů dospěl k své skladatelské technice, zmáhající nové zvukové problémy důsledně pojatou lineárností hudebního myšlení, a ke svému břitkému a vtipnému hudebnímu výrazu na základě hudby Stravinského a moderní hudby francouzské, zvl. Rousselovy, již poznal v Paříži, kde se usadil r. 1923. Z těchto podnětů rostl v pozoruhodnou tvůrčí individualitu, orientovanou rusko-francouzskou hudební modernou a uplatňující při tom českou melodičnost a smysl pro zvukové kouzlo. Znamená tedy Martinů samostatnou reakci české hudební tvořivosti na krajní pokrokové směry západoevropské hudby. V této synthesi se v posledních letech stále více uplatňují tradiční rysy české hudby, zvláště příklon k hudbě lidové. Martinů si touto svou orientací získal zároveň takového uznání v Paříži, jakého se po době našich hudebních emigrantů v 18. stol. dosud nikomu z českých skladatelů nepo-

dařilo dosáhnout. V Evropě znamená dnes Martinů vynikajícího representanta české moderní hudby. Alois Hába má význam podobný, ale jeho vývoj šel jiným směrem. Přiklonil se s počátku k Schönbergovi a jeho škole a k Bussonimu a odtud čerpal četné podněty na své dráze, vedoucí za novými zvukovými výboji. Hába představuje v moderní české hudbě nejradikálnějšího avantgardistu a hledá neohroženě nové slohové a výrazové principy.

To ho přivedlo k pokusům o hudbu čtvrttónovou a šestinotónovou a jeho teorii netematického slohu. Dovedl zcela odvrhnout stylové předpoklady dosavadního hudebního vývoje. Že dílo, takto založené, nemůže přinášet samé definitivní hodnoty a že je v něm mnoho hledání, je samozřejmo. Ale je Hábovi ke cti, že má odvahu hledat a objevovat nové cesty, třeba za cenu nepopularity, ba i úsměšků. Jméno jeho je v Evropě ceněno tam, kde otázka pokroku a nových výbojů v oboru tvůrčího ducha je považována za stěžejní otázku pokroku evropské duchovní kultury. Dnes vytvořil již školu, jejímž předním členem je jeho bratr Karel Hába (* 1898).

Nakonec alespoň zmínku o těch skladatelích, kteří dosud nepronikli na evropském foru tak, jako skladatelé právě uvedení, ale jejichž dílo přináší hodnoty, které si zaslouží pozornosti evropské kulturní veřejnosti. Sem patří konstruktivista Rudolf Karel (* 1880), v jehož komorní, symfonické a kantátové hudbě je mnoho přejato z dnešní stylové orientace evropské, kdežto v operách se přiklání více k tradici. Polyfoničností svých oper se zařadil čestně do skupiny předbojovníků za nový styl Otakar Zich (1879—1934). Ekstatický melodik Emil Axman (* 1887) se ve svých pozoruhodných symfoniích a kantátách uvědoměle obrací k tradici a k rodovým kořenům moravským. Jaroslav Křička (* 1882) zabočil na dráhu hudebního humoru a vtipu, B. Vomáčka (* 1887) po začátcích, v nichž se jevil jako jeden z nejslibnějších českých modernistů, zanechal této dráhy, oddav se tradiční melodičnosti, Otakar Jeremiáš (1892) usiluje o to, aby spojil smetanovskou tradici s moderním cítěním, František Pícha (1893) jde neúchylně vpřed, opíraje se o Sukovo dílo, Vladimír Polívka (1896) patří k nejsvědomitějším avantgardistům dnešní české hudby, podobně jako Jaroslav Ježek (1906), František Bartoš (1905) a Iša Krejší (1904). Také Pavel Bořkovec (1894) je ve svých orchestrálních dílech orientován západoevropskou modernou, kterou spojuje se svým zdravým hudebním fondem. Vedle něho Emil Hlobil (1901) má převahu konstruktivního intelektualismu. Je přirozené, že ze školy Janáčkovy, mistra, jenž měl tak živý smysl pro nový moderní projev hudební, vyšli také žáci, jejichž skladby svou hodnotou patří do této skupiny. Tak Jaroslav Kvapil (1892), svým uměním ne nepodobným M. Regerovi, osobitý lyrik Václav Kaprál (1889), jehož Uspávanky (1934) našly oblibu na evropském foru, intelektualista Vilém Petržalka (1889), pokračovatel v Novákově konstruktivismu, Pavel Haas (1899) se živým smyslem pro moderní zvukové sensace a meditativní Osvald Chlubna (1893), výborný instrumentátor.

V celkovém přehledu jeví se přínos české hudby do evropské kultury za dobu asi posledních 20 let zase v podstatě stejně jako v 18. a 19. stol., ovšem s tím rozdílem, že vzhledem k přechodné době stylového přerodu se za posledních 20 let nesetkáváme se zjevy té synthetické velikosti, jako byli Smetana nebo Dvořák. Základní charakter je však týž: světová úroveň umělecká a při tom jako zvláštní dar opět ona specificky česká melodičnost a harmonická svěžest. Tyto rysy, jež možno prohlásit za osobitě české vzhledem k tomu, že vystupují již od středověku ve srovnání s evropskou hudbou jako něco příznačně českého, jsou v posledním dvacetiletí české hudby na první pohled snad méně patrné. Aspoň ti, kteří se dosud nedovedli vymanit z romantického a klasického hudebního cítění, rádi naříkají nad úpadkem melodičnosti v moderní hudbě. Zapomínají však, že rodící se moderní styl hudební nutně si žádá nových melodických obratů, protože mu melodika romantická nemůže stačit. Rodí se tedy v evropské hudbě nový pojem melodie, t. j. melodie, vyvěrající z oné nové představivosti hudební, která je založena na zcela novém obsahu pojmu konsonance a dissonance. A v tomto procesu si česká hudba uhajuje své čestné místo. Neboť moderní melodika česká, srovnávaná se současnou moderní melodikou evropskou, má stále onen starý základní znak svěžesti a spontánnosti, třebas nyní na půdě moderního melodického výrazu.

Literatura: Jar. Borecký: Stručný přehled dějin české hudby (1928). — Vlad. Helfert: Moderní česká hudba (1937). — Jos. Bartoš: O proudech v soudobé hudbě (1924). — Vl. Helfert—E. Steinhard: Die Musik in der Tschechoslovakischen Republik (1938). — Pazdírkův hudební slovník naučný, 2 sv.

Vladimír Helfert

Moderní podnikání v českých zemích

PRŮMYSLOVÉ a obchodní podnikání české vznikalo hlavně koncem devatenáctého století, ačkoliv v některých odvětvích, jako na př. v železářství, textilu, sklářství, kožařství atd. jsou podniky více nežli 100 let staré. Průmysl byl tedy zakládán za předpokladů a poměrů, jež se podstatně změnily po světové válce zejména po stránce odbytové a dopravní. Stal se z 50 až 75% průmyslem vývozním, který se musí neustále vyrovnávat se zahraniční soutěží. Tato stálá soutěž, dále vnitrozemská poloha jakož i prostřední přírodní bohatství nutí české podnikání, aby pracovalo co nejhospodárněji. Tento znak podnikání byl symbolicky vyjádřen také tím, že r. 1924 byl svolán do Prahy první mezinárodní sjezd pro vědeckou organisaci.

Podle sčítání z r. 1930 připadalo na průmysl a živnosti 34.94%, na obchod, dopravu a peněžnictví 12.96% obyvatelstva. Tento podíl stále vzrůstá na úkor zemědělství. Od sčítání r. 1921 vzrostlo obyvatelstvo o 8.2%, avšak v téže době zmenšil se podíl zemědělství o 5.26%, zatím co v průmyslu a živnostech počet vzrostl o 13.1%, v obchodu, dopravě a peněžnictví o 32%. Vzrůst průmyslu postupuje tedy úměrně se vzrůstem počtu obyvatel, kdežto vzrůst v obchodu je rychlejší, následkem nových úkolů, jež se na distribuci kladou. Každoroční přírůstek nových pracovních sil nalézá obživu v průmyslu a obchodu, a tím tato odvětví počínají nabývati převahy nad zemědělstvím. Není však, a po dlouhou dobu ještě nebude porušena přirozená rovnováha mezi oběma složkami podnikání. Tato rovnováha, která určuje též obchodní politiku státu, způsobuje, že české průmyslové a obchodní podnikání vzrůstá jen přirozeným vývojem z vlastních prostředků.

V podnikání převládá podnik malý a střední. Podle statistiky z r. 1930 připadá ze všech podniků 91.9% na podniky zaměstnávající od 1 do 5 zaměstnanců. Jen 2.2% všech podniků zaměstnává více nežli 20 zaměstnanců. Na jeden průmyslový a živnostenský podnik připadá průměrně 6 zaměstnanců, v obchodu dokonce jen 2.2. Jenom některá průmyslová odvětví vykazují, z důvodů technologických, jež určují jejich velikost, větší průměr nežli 20 zaměstnanců. Jsou to: kovoprůmysl (20.5), chemický průmysl (29), pivovarnictví (37.5), cukrovarnictví (101), koksárenství (121) a hornictví (290). Tento vysloveně malopodnikový ráz průmyslové výroby je také důsledkem specialisované výroby jakostního zboží. Na druhé straně, u podniků velkých pokračuje soustřeďování, projevující se hlavně u podniků akciových. Jde při tom o slučování horizontální i vertikální. Statistika průměrného kapitálu těchto společností je ukazatelem tohoto postupu: r. 1925 činil průměrný kapitál K 5,800.000.—, v roce 1935 již K 6,800.000.—, i když béřeme ohled na nové společnosti a na zvýšení akciového kapitálu.

Velký počet podniků s malou odbytovou základnou na domácím trhu vedl přirozeně k úmluvám o odbytu a ceně, t. j. ke kartelisaci, jež je dalším významným rázem našeho průmyslového podnikání. Kartelů podle stavu z r. 1936 je 787, z nichž 641 mezi stranami jen tuzemskými, zbytek i se stranami zahraničními. Největší část, 41%, připadá na kartely upravující odbyt a ceny, 27% připadá pouze na úpravu odbytu, 14% na úpravu ceny. Tento stav je ochranou nesoustředěného průmyslu proti nezdravé soutěži a snahou po uspořádané kontrole trhu. Dává pevný podklad kalkulační. Kartelovým zákonem z r. 1934 se kontroluje činnost kartelů s hlediska spotřebitelů.

Charakteristickým znakem českého podnikání je složení dělnictva. Průměrně připadá 50% všeho dělnictva na pracovníky školené a vyučené, 20% na zaučené a 30% na nezručné (nekvalifikované, pomocné). Velký počet dělnictva vyučeného je důsledkem vyspělého učňovského školství a povinné výuční doby v řadě řemesel průmyslového podnikání. Tento stav odpovídá také potřebě malopodnikání, jež vyžaduje velmi dokonalé řemeslníky, zaručující jakostní výrobu, a pracující tedy více ručně nežli strojně. Tím také se vysvětluje poměrně malý počet hnací síly připadající na 1 dělníka. Kdežto ve Spojených státech připadá na 1 dělníka 4.86 k. s. instalovaných v hnaném strojním zařízení, v Německu 2.61, Anglii 2.56, Italii 2.14 a Francii 1.78 k. s., připadá v našich zemích jen 1.27 k. s.

Po stránce vnitřní organisace přijalo české podnikání všechny znaky moderního průmyslu a obchodu západních zemí, avšak pouze v rozsahu, který odpovídá jeho povaze a potřebě. Jest to především normalisace výrobků, která je jednotně řízena od roku 1922 Českou normalisační společností. Normalisace zasáhla hluboce do našeho průmyslu a docílila snížení výrobních i prodejních nákladů. Vyvážila tím nevýhody kusové výroby, jež je hlavním znakem našeho průmyslu. Dosud vydáno

135 norem základních vedle 570 norem speciálních a velkého počtu norem elektrotechnických. Připojením k normalisaci mezinárodní získal vývozní průmysl mnoho soutěžních výhod. Dalším charakteristickým znakem průmyslu je péče o lidského činitele, jež se stala společnou záležitostí jak zaměstnavatele, tak i zaměstnance. Nebyla vyvolána jen pokročilým sociálním a pracovním zákonodárstvím, nýbrž i převahou malého a středního podnikání, ve kterém lidská, ruční práce je rozhodující složkou výroby. Proto již od r. 1921 zabývá se Psychotechnický ústav, založený Masarykovou akademií práce výzkumem práce a pracovníka. Psychotechnické zkoušky zaměstnanců při přijímání se staly velmi běžným zjevem v českých podnicích, hlavně při přijímání učňů. Péče o lidského činitele vedla též k vybudování ochrany před úrazem a nemocemi, které jinak vedou k velkým ztrátám v podnikání, jež byly odhadnuty na 1 miliardu K ročně. Tato ochrana se řeší doplněním strojů a nářadí opatřením ochranným, fysiologickým zkoumáním odolnosti lidského těla, zlepšováním hygienických podmínek v podnicích a výchovou zaměstnanců. Snaha po hospodárnosti vedla též k využití materiálu, k racionální výrobě tepelné energie, a k použití těch zásad hospodárné organisace, jež umožňují kusové a seriové výrobě využívati výhod výroby hromadné a plynulé. Malopodnikový ráz našeho českého průmyslu a obchodu vytvořil jako typickou formu podnikání rodinný podnik, vyrábějící jakostní zboží buď kusově nebo nejvýše v malých seriích, a rostoucí přirozenou cestou z vlastních prostředků. Přes to však téměř v každém oboru průmyslové výroby vyrostly velké podniky, jejichž organisační forma a způsob vývoje jsou cenným přínosem modernímu světovému industrialismu.

V hornictví a železářství jsou to zejména dva podniky, které vynikly nad světovou úroveň: Báňská a hutní společnost a Vítkovické horní a hutní těžířstvo.

Báňská a hutní společnost byla založena r. 1906, ačkoliv je vlastně pokračováním nejstarších železáren, jež již r. 1770 zpracovávaly v nynějším kraji společnosti železnou rudu. Dříve než její podniky byly roztrženy nedávnými přesuny hranic, společnost dolovala uhlí, vyráběla koks s vedlejšími výrobky, surové železo, ocel, válené výrobky, plech, drát, hřebíky, řetězy atd. Zaměstnávala, v době největšího využití, 25.000 dělníků a 2000 úředníků. Ve výrobě plechu byla největším podnikem v Evropě. Kromě technologické vyspělosti své výroby (mechanisace dobývání uhlí, snížení množství odpadků, využití vedlejších výrobků, racionální tepelné hospodářství) obohatily podniky společnosti moderní průmysl propracováním organisačních metod pro přípravu, plánování a kontrolu práce. Také sociální instituce společnosti jsou příkladem řešení poměru mezi podnikáním a zaměstnavatelem v moderním průmyslu. Patří sem bytová péče, zdravotnictví, zábrana úrazům, nemocenská péče, hygiena, rekreace dělnictva atd.

Vítkovické horní a hutní těžířstvo bylo založeno r. 1828. Kromě výroby příbuzné se společností, právě uvedenou, je k podniku přičleněna velká strojírna s kotlárnou a mostárnou, jejíž výrobky najdeme v celém světě. Podnik v době největšího využití zaměstnává 35.000 zaměstnanců. V technologii přispěl podnik svým výzkumem o páře k vývoji tohoto odvětví. Celému průmyslu ukázal pak nové cesty hospodárného využití lidské síly. Aby snížil počet úrazů, zřídil podnik r. 1923 vlastní psychotechnický ústav, který provedl od té doby přezkoušení všech prací, jejich vzájemné ohodnocení, a snížil počet úrazů v některých odděleních až o 70%, celkem asi na polovinu úrazů r. 1923.

V kovoprůmyslu je uvést zejména podnik Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni, založený r. 1865, který si vydobyl světového jména nejen svými výrobky, ale i organisační vyspělostí své výroby. Podniky zaměstnávají v době největšího využití 35.000 zaměstnanců. Po roce 1918 provedena rozsáhlá normalisace výrobků i výrobních postupů a výrobního zařízení, a zhospodárněna spotřeba tepla a energie.

Ve sklářském průmyslu zvláštní zmínky zasluhuje podnik Mühlig-Union, který vyřešil pracovní podmínky své zracionalisované zmechanisované výroby. Tento podnik, ležící dnes na území, které bylo r. 1938 odstoupeno Německu, byl založen r. 1891, vyrábí tabulové sklo a láhve, a zaměstnává v době největšího využití 1400 zaměstnanců. Podniku se podařilo zmírniti důsledky zmechanisované práce tím, že přešel na 4 směny, takže zkrátil týdenní pracovní dobu na 40 resp. 42 hodin u nepřetržité výroby tabulového skla. Tím se mu podařilo udržet a v některých odděleních i zvýšit počet dělnictva přes to, že jak výroba skla, tak i výroba lahví je nyní úplně zmechanisována. Sociální důsledky této úpravy zmírnil podnik rozvinutím sociální péče o nezaměstnané, kterým poskytnuta pomoc, a zvýšenou péčí o zaměstnance podniku.

V každém průmyslovém odvětví, zejména pak v textilu, bylo by lze uvésti podnik, který přispěl

k řešení těch otázek, jež moderní doba přináší dnešnímu industrialismu. Svérázné vyřešení těchto otázek, zejména spolupráce mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem, skýtá podnik Baťa a. s. ve Zlíně. Od roku 1894 vyrostl tento podnik tak, že vyrábí nyní 176.000 párů obuvi denně. Zaměstnává 29.100 pracovníků. Podnik je vzorem moderně vybavených závodů, které uskutečnily všechny zásady dobře organisované plynulé výroby. Podnik provedl vertikální soustředění, aby dospěl k výrobní soběstačnosti a vyřadil meziobchod zavedením vlastních prodejen. Jeho přínos modernímu industrialismu spočívá však především v zavedení samosprávy práce, kterou prohloubil a včlenil v organisační systém, jenž je zároveň řešením otázky zaměstnanecké, protože má budit iniciativní poměr k výrobě. Organisace tohoto systému záleží v rozdělení podniku na 4 hlavní části: nákupní oddělení, výroba obuvi, prodejní oddělení a oddělení pomocná. Původně samospráva práce provedena jen ve výrobě obuvi, později přenesena na celý podnik. Každé oddělení je rozděleno na pododdělení, na př. ve výrobě obuvi na dílny vyrábějící po 2000 párech obuvi denně. Pro výrobu i pro nákup a prodej je stanoven program vždy na 6 měsíců předem. Tento program se rozděluje na menší jednotky, až i na 1 dělníka a je podkladem smlouvy, kterou vedoucí oddělení uzavírají se správou podniku. Zároveň s tímto plánem provedou se kalkulační předpoklady pro obraty oddělení. Každé oddělení samostatně nakupuje surovinu, nebo polotovar od předcházejícího oddělení, přičiní svoji operaci a prodá oddělení následujícímu. Zisk a ztráta závisí na výhodném nákupu, výši režie, dodržení plánu a na prodeji. Zaměstnanci podílejí se na zisku, vedoucí pak jak na zisku tak i na ztrátě. Vyúčtování se děje týdně. Systém Baťův rozděluje odpovědnost na všechny pracovníky. Pracovním plánem udává tempo výroby. Usnadňuje si tak řízení podniku. Starost o množství je ponechána oddělením (podíl na zisku), starost o jakost přejímá správa podniku. Přiblížení k výrobě plynulé umožňuje podniku jednoduchý organisační typ.

Také v obchodním podnikání, jak už pověděno, převládá typ malého, rodinného podniku. Moderní typy obchodního podnikání, jako obchodní domy, jednotkové domy a vlastní prodejny, se vyskytují poměrně řídce, což je odůvodněno celkovým stavem naší distribuce, jež dosud není tak zaplněna, aby byla odůvodněna tendence ke koncentraci. Dosud celkové distribuční náklady nedosáhly u nás té výše jako v západních zemích. Jestliže hodnota distribuovaných statků činila u nás r. 1930 184% (proti 100% výrobní hodnotě), činí v USA r. 1929 256%. Vyplývá z toho, že distribuce je u nás ještě ve vývoji a skýtá dosud možnosti obživy pro značnou část obyvatelstva. Tím je také vysvětlitelno, proč není u nás více těch typů obchodního podnikání, jež vznikají tehdy, když distribuční náklady jsou příliš vysoké a je tendence je snižovat.

Zvláštní formou obchodního podnikání v našich zemích jsou družstva. Jsou to jednak družstva v distribuci zemědělské, jednak prodejní družstva zaměstnanecká a živnostenská. Celkem je činno v republice 17.021 družstev s 1,675.087 členy, t. j. 11.3% obyvatelstva, s rozsahem obchodu K 16.5 miliardy ročně (včetně vkladů v úvěrových organisacích a prodeje výrobních a spotřebitelských družstev). Dlouholetý vývoj — datující se od roku 1860 — vybudoval tato družstva přes meze svépomocných institucí v podniky finančně velmi mocné a soutěžící s největšími podniky průmyslovými i obchodními.

Literatura: Statistická ročenka rep. čsl., ročník 1934, 1935, 1936, 1937. — Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách, Praha 1934. — V. Vilikovský: Dějiny zemědělského průmyslu v Čsl., Praha 1936. — V. Klimecký: Strukturální změny v hospodářství světovém a čsl., Praha 1936. — Soukromé a veřejné podnikání, Praha 1930. — Ohlas soudobé práce inženýrské, Praha 1930. — The Iron and Steel Industry in Czechoslovakia, Praha 1931. — E. Šlechta: Organisace průmyslových podniků, Praha 1930. — Encyklopedie výkonnosti (Člověk, Výroba, Obchod), Praha 1934. — V. Verunáč: Racionalisace, vědecká organisace a otázka sociální, Praha 1930. — První národní sjezd pro vědeckou organisaci v r. 1936, Praha 1936. — Distribuční náklady v Čsl, Praha 1938.

Emanuel Šlechta

Rejstřík I. Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození

II. Obrozený národ a jeho země na foru evropském a světovém

Seznam vyobrazení

Obsah

C O   D A L Y   N A Š E   Z E M Ě   E V R O P Ě   A   L I D S T V U

Od věrozvěstů k národnímu obrození. Obrozený národ a jeho země na foru evropském a světovém. Úvody k oběma částem napsal a celé dílo redigoval Vilém Mathesius. Rejstřík sestavili L. Ptáček a A. Frinta. Jednu čtyřbarevnou a třiadvacet jednobarevných příloh reprodukoval Štencův grafický závod. Typografická úprava, obálka a vazba jsou provedeny podle návrhů Jindřicha Štyrského. Cicerem písma Fournier Monotype vytiskla knihtiskárna Orbis v Praze. Druhé vydání vyšlo nákladem Sfinx, Bohumila Jandy v Praze v červnu roku 1940. Edice Nové cíle svazek 843.